DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

10

İletişim Yayınları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Cumhuriyet Dönemi

Türkiye Ansiklopedisi

10. Cilt

İletişim Yayınları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Türk dil ve lehçeleri tarih boyunca bu geniş alana yayılırken -ve yayıldıktan sonra da- ilişki kurdukları dillerle sözcük alım-veriminde bulunmuşlardır.

Altay öbeği içinde: Moğolcadan Türkçeye; Türkçeden Moğolcaya; Türkçeden Mançuenya;

Ural ve Altay grupları içinde: Hunca-dan Macarcaya;

Arapçadan Macarcaya;

Bulgar Türkçesinden, Kumancadan, Peçenekçeden, Osmanlıcadan Macarcaya olduğu gibi karşılıklı etkilenmeler olmuştur.

Bugün Türkiye dışı Türk dil ve lehçelerinin söz varlığı gitgide Rusça söz bireyleriyle yüklü bir duruma gelmekte, Türkiye Türkçesine de henüz ayıklanamamış Arapça, Farsça söz bireylerinden başka, Batı dillerinden sözcük ve terimler girmektedir.

Türk Dillerinin Genel Durumu

Ana Türkçeden türeyen dil ve lehçeler iki ana kola ayrılır: 1. y-Türkçesi (z.ş); 2. Çevre s-Türkçesi. Birinci kolda sözcük başlarında bulunan y- sesine karşılık, belli şartlar altında, ikinci kolda r- sesini buluruz. Örneğin, y-Türkçesinde (Genel Türkçe) *yıl,* fakat s-Türkçesinde sıldır (Yakut. *sıl, Çuvaş.* Şu). Bu iki ana koldan s-Türkçesi, "çevre dili"dir. Bu kolla öbür y-Türkçesi kolu arasında lehçe değil, dil farkı vardır. Böyle olunca, Ana Türkçeden üç dilin türemiş olduğunu kabul etmek gerekir: y-Türkçesi, Batı s-Türkçesi ve Doğu s-Türkçesi.

Bunlardan Doğu s-Türkçesi, y-Türkçesine daha yakın olanıdır. Her ikisinde de belli şartlar altında, Batı Türkçesindeki *r,l* seslerine karşılık *s,s* ya da *z,ş* seslerini buluruz. Örneğin, Batı s-Türkçesi (Çuvaşça) *hĕr,* fakat Doğu s-Türkçesi (Yakutça) *kĭs,* y-Türkçesi (Genel Türkçe) kız. Batı s-Türkçesi *çul,* fakat Doğu s-Türkçesi *tās,* y-Türkçesi *taş.* (Doğu s-Türkçesinde *s* ve *z* sesleri yoktur. Bu sesleri genel olarak *s* karşılar.) Doğu Türkçesinde bir tek dil vardır, o da Yakutçadır.

Batı s-Türkçesi, Eski, Orta ve Yeni olmak üzere üç çağa ayrılır.

Y-Türkçesinin ve bütün Türk dillerinin en önemli kolu, Güneybatı (Öz Oğuz) koludur. Kök Türkçeyi, Uygurcayı, Harezm ve Çağatay Türkçelerini içine alan Güneydoğu veya Orta Asya koluyla sıkı bağları bulunan bu kol, 10-12. yüzyıllar arasında da Orta Oğuzca çağını yaşamıştır. Orta Oğuzca çağında bu lehçe Doğu Oğuz ve Batı Oğuz olarak ikiye ayrılmaya başlamıştır. Doğu kolunu oluşturan Türkmence 12-15. yüzyıllarda Kıpçakçanın (Batı Altın Ordu) ve Karlukçanın (Doğu Altın Ordu) etkisi altında kalmış, 15-17. yüzyıllarda Eski Türkmence, 18-19. yüzyıllarda Orta Türkmence, 19. yüzyıl sonundan bu yana da Yeni Türkmence biçimini almıştır. Yeni Türkmence lehçe bakımından üç öbeğe ayrılır: 1) Özbekleşmemiş arı Türkmence, 2) İran-Özbekistan dillerinin etkisinde bulunan Türkmence, 3) Hazer ötesi Türkmencesi ya da Stravropol Türkmencesi.

TÜRKÇE BİLMEYEN "MEBUS"LAR: Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusal dil Osmanlıca olmakla birlikte, devlet dilin gelişip yaygınlaşması için hiçbir çalışmada bulunmadı. Dil konusuna Tanzimat'tan sonra yazarlar, edebiyatçılar eğildiler. Cem'in karikatürü, 1908'de toplanan Meb'usan Meclisi'ndeki Türkçe bilmeyen mebuslar konusunu ele alıyor: "Nasıl evlâd, kendine bir iş bulabildin mi?" "Evet efendim, bir Rum mebusun tercümanlık vazifesini yapıyorum." "Memnun oldum. Ya biraderin?" "O da bir Arap mebusun tercümanlığını yapıyor efendim."

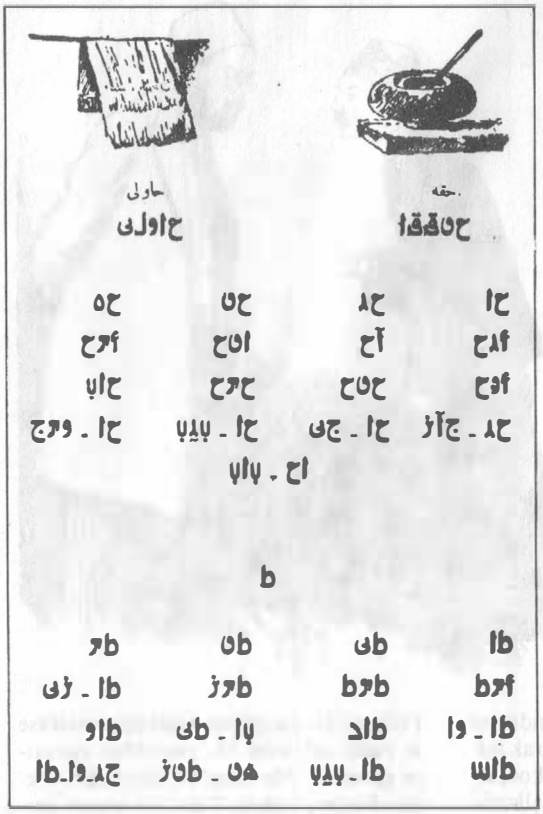
Batı Oğuzca, Orta Oğuzcanın sonlarına değin, Azerbaycan-Anadolu sınırlarında 12-13. yüzyıllar arasında kendine özgü nitelikleri olan dil topluluğu olarak yaşamıştır. 13. yüzyıldan sonra Yeni Batı Oğuzca alanının doğu ve batı bölgeleri arasında farklılaşma oluşumu başlamış, bu farklılaşma 18. yüzyılda kesinleşerek Yeni Batı Oğuzca, Anadolu Türkçesi (Osmanlıca) ve Azerî Türkçesi olarak ikiye ayrılmıştır. Azerî Türkçesi: 1) Kafkas Azericesi ya da Kuzey Azericesi, 2) İran Azericesi ya da Güney Azericesi olarak iki ana kola ayrılmış bulunmaktadır. Bu iki dalın altında ise lehçeler oluşmuştur.

Eski Anadolu Türkçesi, siyasal etmenlerden dolayı iki adla tanınmıştır: Selçuklu Türkçesi ve Eski Osmanlıca. Selçuklu Türkçesi 11. yüzyıldan başlamış olabilirse de yazılı metinler 13. yüzyıldan yukarıya çıkamaz. Mevlâna'da sözcükler, tektük dizeler, Sultan Veled'de özgür şiirler (367 beyit) ilk ürünlerdir. Karamanoğlu Mehmet Bey, Konya'yı aldıktan sonra, 15 Mayıs 1277'de bu dili Selçuklu devletinin resmi dili olarak kabul ettiğini bir fermanla bildirmiştir. Fatih dönemine (15. yüzyıl ortasına) kadar gelişmiş olan bu dilin başlıca temsilcileri arasında Ahmet Fakih'i Şeyyat Hamza'yı, Hoca Dehhanî'yi (hepsi 13. yy), *Kitab-ı Dede Korkud*'u, Yunus Emre'yi, Kadı Burhaneddin'i, Mesut bin Ahmed'i, Âşık Paşa'yı, Ahmedî'yi, Gülşehrî'yi (hepsi 14. yy.) saymak gerekir. Orta Osmanlıca (1450-1839), 15. yüzyılın ortasından 19. yüzyılın başlarına, yani Tanzimat dönemine dek, Yeni Osmanlıca da Tanzimat'tan Cumhuriyet dönemine dek sürmüştür. Bu iki dilin şimdiki biçimine Yeni Türkçe ya da Türkiye Türkçesi diyoruz. Tanzimat dönemine dek dilimiz, başta Arapça ve Farsça olmak üzere yabancı dillerin salgınına uğramış, Arap-Fars dilbilgisi kurallarının şiddetli etkisi altında kalmıştır.

Türkçenin Tarihsel Dönemleri

Türkçenin yazı dili olarak geçirdiği tarihsel gelişim; 1) Eski Türkçe; 2) Orta

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ENVER PAŞA YAZISI: Arap alfabesinin öğrenilip yazılmasındaki güçlükler ve Türk diline uymayışı nedeniyle, çeşitli zamanlarda "harf" ve "imlâ"yı düzeltme önerileri, girişimleri oldu. Bunlardan biri de Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın Orduda uyguladığı ve 1917'de "hurufu munfasıla" ile bastırdığı alfabedir. Bu alfabe "Ordu Elifbası", "Hatt-ı Cedid", "Enver Paşa yazısı" gibi adlarla anıldı.

Türkçe; 3) Yeni Türkçe; 4) Çağımız Türkçesi olarak sıralanabilir:

Eski Türkçe (6-10. yy.): Orhon ve Yenisey yazıtları ile Uygurca metinlerde kullanılan dil. Köktürkçe İkinci Köktürk İmparatorluğu'nun resmi diliydi. Bu yazıtlardaki abeceyi Danimarkalı Vilhelm Tomsen çözdü (1893). Uygurlar, 745'ten sonra Orta Asya'da egemenlik kurdular. Uygurcanın söz varlığı Köktürkçeden daha zengindi. 8-18. yüzyıllar arasında kullandıkları yazı y- asıllıdır.

Orta Türkçe (11-15. yy.): Orta Türkçe terimiyle, ilk İslam metinleri ile yeni yazınsal Türk lehçelerinin oluşumunun tamamlandığı zaman arasındaki dönem anlaşılır. Başlangıçta yapıtlar Uygur abecesiyle, daha sonraları Arap abecesiyle yazılmıştır. Kâşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk*'ü bu dönemde yazdı. Bu dönemde daha birçok yapıt yazılmıştır. Bu dönemin yazı diline *Haakaniye Türkçesi* denir. Haakaniye Türkçesi daha sonra Doğu Türkçesi (ya da Çağatayca) adını almıştır.

Orta Türkçenin ikinci döneminde (13. yy.) *Divanü Lûgat-it-Türk*'te Haakaniye Türkçesiyle karşılaştırılan Oğuz ve Kıpçak Türkçeleri birer yazınsal dil olma niteliğini kazandı. Batıya göç eden Türk boylarının lehçelerine de *Batı Türkçesi* adı verildi. Batı Türkçesinin temelini Oğuzca oluşturur. Batı Türkçesi iki bölümdür: 1) Kuzey kolu: Kuman-Kıpçak Türkçesi; 2) Güney Kolu: Oğuzca.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, Oğuz lehçesi, aralarında küçük ayrıntılar bulunan birkaç alt birime ayrıldı: Anadolu Türkçesi, Azerice, Türkmence.

Yeni Türkçe (15-20. yy.): Orta Türkçe döneminde yazı dili olma oluşumunda bulunan Türk lehçelerinin 15-20. yüzyıllardaki durumu. Bu dönemde klasik Çağataycanın yerini Özbekçe almıştır. Kölemen Kıpçakcası ile Oğuzlaşmıştır.

Çağdaş Türkçe: 20. yüzyılda Türklerin oturdukları bölgelerdeki günümüz Türkçesidir. Bunların içinde en önemli olan bugünkü Türkiye Türkçesidir. Eski dönemde Osmanlıcadan dallanan iki kol daha vardır: Gagavuzca, Kırım Osmanlıcası. Gagavuzca ikiye bölünür: Berarabya Gagavuzcası, Tuna-berisi Gagavuzcası. Berarabya Gagavuzcasının iki alt lehçesi vardır: Merkezde Çadırlung-Komret, güneyde Vulkaneşt. Tuna-berisi Gagavuzcası ise üçe ayrılır: Bulgaristan Gagavuzcası (Deliorman vb.), Yunanistan Gagavuzcası, Makedonya Gagavuzcası. Ayrıca, Beşalman ağzı.

Kırım Osmanlıcası, Kırım'ın Osmanlılar tarafından fethiyle başlamıştır. Buna Azak Denizi'nin kuzey kıyısında konuşulan Mariupul ağzını da katmak gerekir.

Türkiye Türkçesini konuşanların sayısının günümüzde yaklaşık altmış milyon kadar olduğu sanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi ve Anadolu Ağızları: Türkiye Türkçesi, yazı dili olarak İstanbul ağzı üzerine kurulmuştur. Öbür ağızları Anadolu ağızları, Rumeli ağızları olmak üzere iki grupta toplanır. Başlıca Anadolu ağızları şunlardır: Kastamonu; Hüdaverdigâr (Bursa ve dolayları); Aydın, İzmir, Konya-Karaman; Orta Anadolu (Afyon, Ankara, Çankırı, Yozgat, Kayseri, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Amasya, Tokat); Güneydoğu Anadolu (Adana, Gaziantep, Kilis; Urfa, Maraş, Malatya); Doğu Anadolu (Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Bitlis, Muş, Van, Kars); Karadeniz (Samsun, Ordu, Trabzon, Rize). Bunlara, bir bölümü Azerbaycan'a taşmak üzere bazı öbek ağızlarını da eklemek gerekir. Afşar, Yörük, Tahtacı, Pallacı, Çepni, Saçıkaralı, Karakoyunlu, Terekeme, Hoyrat, Karamanlı vb. Ayrıca İstanbul argosu.

Rumeli ağızları, Bulgaristan'a, Yunanistan'a, Romanya'ya, Yugoslavya'ya taşmak üzere, şöyle çeşitlenir: Edirne, Rodop, Kızanlık, Razgrad, Varna, Vidin, Adakale, Bosna (Boşnak Türkçesi), Makedonya. Rumeli'ndeki kimi öbek ağızları da şunlardır: Gacal, Tozluk, Gerlova, Konyar, Surguç.

Türk Dil Devrimini Gerektiren Nedenler

Türk Dil Devrimi, kaynağı çok eski yıllara giden bir gereksinmenin, Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün eliyle gerçekleşmiş başarılı sonucudur.

Çok eski zamanlardan beri İranlılarla ilişkide bulunan Türkler, İslamlığın yayılmaya başlamasından sonra, Araplarla da ilişki kurmuştur. 9. yüzyıl ortalarından başlayarak 11. yüzyılın ilk yarısında yer yer yığınlar halinde İslamlığı kabul etmişlerdir. Bundan sonra da İslam uygarlığının, Arapça ve Farsçanın, gittikçe yoğunlaşarak etkisi altında kal-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mışlardır. Bu sırada, düşüncelerini halka anlatabilmek için ya da halk arasından yetiştiklerinden yapıtlarını Türkçe yazan şairler olmasaydı, Arapça ve Farsçanın ezici üstünlüğü önünde Türk dili ve edebiyatının gelişmesi daha uzun yıllar gecikir, belki de Türkçe niteliğini yitirerek yok olabilirdi. 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk* ile; 13. yüzyılda Fahrettin Mubarekşah, *Şecere i Ensab* ile; 15. yüzyılda Ali Şir Nevaî, *Muhakemet-ül-Lûgateyn* ile Türkçenin varlığını ne denli korumaya çalışmış olsalar da, 16. yüzyılda büyük Türk Şairi Fuzulî bile: *"Ol sebebten Farsî lâfziyle çokdur nazm kim/Naz-ı nâzük Türk lâfzile iken düşvâr olur"* diyecektir. Başkalarının daha da ileri gittiği bu ortamda Türk halkı, "el avam, kelhavam" diye (halk böceklere benzetiliyor) küçümseniyordu. Cennette konuşulan dilin Arapça, Farsça olduğu ileri sürülüyordu. (*Behçet'ül-fetva,* Süleymaniye K. Esat Ef. yazma. No. 558- Yenişehirli Abdullah Ef.)

Bu etkilenmeler sırasında Anadolu Türkçesi gittikçe yoğunlaşarak Arapça, Farsça sözcüklerle dolduğu gibi, Türk dilinin gramerine de Arapça ve Farsçanın kuralları -çoğu yanlış kullanılarak- sokuluyordu. Türk ulusu yerine, "millet-i Osmaniye" adını uyduran Tanzimatçılar, Türkçeye de "Osmanlıca" adını vermişlerdi. Bir yanda Arapça, Farsça öğrenimini görenler bile bu dili doğru okumak ve kullamakta güçlük çektikleri gibi, bu dil 16. yüzyıldan sonra konuşma dilinden tümüyle ayrıldığı halde, halk da Osmanlıcaya özenerek, Osmanlıcadan duyduğu kimi deyim ve sözcükleri kendi bilgi ve mantığına uyduruyordu. Örneğin: "Allahüm ahfazana"yı, "Allah muhafaza"; "varidat" ve "maliyet"i "variyet"; eğreti anlamındaki "âriyet"i, "ayriyeten"; kesin olarak anlama anlamındaki Arapça "yakîn"i, "yakın" anlamına geldiğini sanarak "yakinen" (yakından tanırım anlamında) yakıştırmıştı. Bunlara "sürçü lisan", "otlakiye", "peşinen", "peşinat", "verimkâr", "gün be gün", "iş-

HARFİN SIRASI	HARFİN ADI	KİTAP YAZISI		EL YAZISI	
		BÜYÜK	KÜÇÜK	BÜYÜK	KÜÇÜK
1	a	A	a		
2	be	B	b		
3	ce	C	c		
4	çe	Ç	ç		
5	de	D	d		
6	e	E	e		
7	fe	F	f		
8	ge	G	g		
9	yumuşak ge	Ğ	ğ		
10	he	H	h		
11	ı	İ	i		
12	ı	I	ı		
13	je	J	j		
14	ke	K	k		
15	le	L	l		
16	me	M	m		
17	ne	N	n		
18	o	O	o		
19	ö	Ö	ö		
20	pe	P	p		
21	re	R	r		
22	se	S	s		
23	şe	Ş	ş		
24	te	T	t		
25	u	U	u		
26	ü	Ü	ü		
27	ve	V	v		
28	ye	Y	y		
29	ze	Z	z		

YENİ TÜRK ALFABESİ: Atatürk'ün "bizim ahenkdâr, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendisini gösterecektir," sözlerinden sonra 1 Kasım 1928 günlü ve 1353 sayılı kanunla kabul edilen yeni Türk harfleri, yandaki gibi gösterilmişti. Daha kanun çıkmadan yeni harflerle yayınlara da başlanmıştı. Bunlardan biri de ilk sayısı 1 Ekim 1928'de çıkan "Türkçe Gazete"dir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

güzar", "emektar", "yazıhane", "yetimhane" gibi örnekleri de ekleyebiliriz.

Saray ile medrese divan yazınının gelişmesini desteklerken, tekkeler ile Yeniçeri Ocağı da halk edebiyatı geleneğini - bir gelişmeden uzak da olsa- sürdürüyordu. Ne var ki divan yazınının yapay dili ustalık göstermekten öte hiçbir varlık gösteremezken, öz Türkçe, halkın konuşma dili olarak yaşamaktaydı.

Osmanlıcada Terimler: İslam uygarlığında bilim dili Arapça olduğu için, Osmanlı döneminde deyimlerin, terimlerin hemen çoğu Arapça idi. Daha sonra Avrupa ile siyasal ilişkiler kurulunca, bu kez de, Arapçanın yanı sıra dilimize yavaş yavaş *"statuquo", "politique", "diplomatie", "empirant", "avance"* vb. sözcükler girmeye başladı. Sonuçta bu sözcüklerle Arapça, Farsça sözcüklerden "hülâsa-ı politikiyye" gibi tamlamalar da yapıldı. 13. yüzyıldan başlayarak, yeni tıbbın yurdumuza girmesi, siyasa ve tüze alanlarında yeni sorunların başgöstermesi, bu dallarla ilgili yapıtların dilimize çevrilmesi yeni gereksinimler doğurdu. Terim bulmada üç yol vardı: 1) Latince terimleri oluğu gibi almak; 2) Arapçadan üretmek; 3) Türkçeden karşılık bulmak. Bu yollardan birini izleyenler bulunduğu gibi üçünü birden benimseyenler de vardı. 15. yüzyılda Aydınlı Visalî, 16. yüzyılda Tatavlalı Mahremî, Edirneli Nazmî ile başlayan Öz Türkçe yazma hevesi de, Murat II'nin Mercimek Ahmet'e "ruşenlik" (açıklık) önerisi de unutulup gitmişti.

Tanzimat döneminde batı terim ve deyimlerinin olduğu gibi kullanılması, öte yandan karşılıkların Arapça, Farsça sözcüklerle oluşturulması anlayışı, genelde Servet-i Fünunculardа da sürdürüldü. "Efkâr-ı umumiye", "buhran", "buhran-ı vükelâ", "buhran-ı mâlî", "kavanin-i içtimaiye", "hukuk-u beşer", "hâkimiyet-i milliye", "hukuk-u siyasiye" vb.

Öbür yandan, "azot", "oksijen" gibi batı sözcükleriyle birlikte, bunların Arapçası olan "müvellidülma", "müvellidülhumuza" da kullanılmıştır. Servet-i Fünuncular ise batı kavramlarına karşılık bulmak için sözlüklerde unutulup kalmış Arapça, Farsça sözcükleri bulup çıkararak tamlamalar kurmuşlardır. Meşrutiyet döneminde, *"Istılahat-ı İlmiyye Encümeni"*nin yanı sıra bir de *"Tedkikat-ı Lisaniyye Heyeti"* kuruldu. Bu topluluk yalnızca gramer ve abece üzerinde çalışmıştı. "Fesahatçilik" akımının da ortaya çıktığı bu dönemde terim kargaşası sürerken İzmir, Bursa, Selanik, Konya gibi illerde İstanbul'a koşut özleştirme girişimleri olmuştur. Bu durumdan kuşkulanan hükümet *Çocuk Bahçesi* adlı dergiyi kapatmıştı (1905). Bu dönemde, yazdıklarının halk tarafından anlaşılmasını amaçlayan gazete ve dergilerin Türkçenin özleşmesine yararlı oldukları görülmektedir.

Mütercim Âsım'ın, Firuzabâdî'den yaptığı *Kamus Tercümesi*'nin terim konusunda büyük yararları olmuştur. Anadolu ve Rumeli'nde yazın dili ve terim konularında sürdürülen tartışmalar, ülke dışında -başta Kafkasya ve Kırım olmak üzere- Astrakan'da, Orenburg'da, Türkistan'da, Bulgaristan'da da yankılanmıştır.

Cumhuriyete Değin Dil: İstanbul'da kurulan Türk Derneği, Osmanlıcanın ulusal dil olması ve Türkçe öğrenimindeki güçlüklerin giderilmesi savıyla girişimde bulunup başarı sağlayamadı. Selanik'te

SADRİ MAKSUDİ ARSAL (1880-1957): Hukuk ve tarih bilgini Arsal, 1930'da yayımlanan "Türk Dili İçin" adlı kitabında Türk dili üzerine düşüncelerini belirtirken Türkçenin sadeleşmesini savundu ve "Batı Türkçesine dayalı bir genel yazı dili oluşturmak" gerektiğini öne sürdü. Atatürk, bu kitabı beğendiğini belirtti ve "Ülkesini, yüksek istiklâlini bilen Türk milleti dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır," diye yazdı.

Genç Kalemler dergisinde toplananlar, Osmanlıcanın "ulusal dil"i oluşturacağı savını ileri sürmüşler, buna koşut olarak çalışmalar, tartışmalar, soruşturmalar yapmışlardı. Bu dönemde yayımlanan *Türk Yurdu, Halka Doğru, Türk Özü* gibi dergiler de yeterli olamamıştı. Meşrutiyet dönemindeki dil ve yazın girişimleri şöyle özetlenebilir: 1) Servet-i Fünun'cuların dilini kullananlar, 2) Türkçeciler, 3) "Yeni Lisan"cılar, 4) Yabancı sözcük ve tamlamaları kullananlar. Meşrutiyet döneminde terim, yazım, abece, gramer, sözlük gibi sorunlar üzerinde yapılan çalışmalar, tartışmalar, öneriler dikkat çekicidir.

Birinci Dünya Savaşı yenilgi ve karayitimle sonuçlanınca Türklüğe, Türk diline karşı saldırılar da yeniden ortaya çıktı. Gençliğin "millî mefkûre" (ulusal ülkü) diye benimsediği Türk ulusçuluğuna, "meşum mefkûre" (uygunsuz ülkü) diyenler bile görüldü. Bu dönem yazını genelde dil bakımından daha öncekinden ayrık değildi. Kurtuluş Savaşı sırasında yazı dilinde, az da olsa, bir özleşme vardı. Ne var ki, bu dönemde de Ziya Gökalp Fransızca sözcüklerin karşılıklarını bulma çalışmalarını "hakikat", "şe'niyet", "mefkûre" gibi daha önceden beri yürüttüğü yöntemle Arapça sözcüklerle tamlamalar yaparak sürdürüyordu.

Cumhuriyet Döneminde Dil: 1923'ten 1928'e değin dil konusunda üzerinde en çok durulan sorun, yazım ve abece oldu. Bu dönemde özleşmiş Türkçe özleminin ilk temsilcisi Tunalı Hilmi'dir. Tunalı Hilmi önerisinde bir "Türkçe Kanunu" çıkarılmasını, Milli Eğitim Bakanlığı'nda bu görevi yürütmek üzere "Türkçe Komisyonu" kurulmasını, terimlerin Türkçeleştirilmesini, okul kitaplarının öz Türkçe kurallara göre hazırlanmasını gazete ve dergilere bu kurallara uymak koşuluyla "imtiyaz" verilmesini, resmi yazıların bu anlayış içinde yazılmasını, yasaların bu dil anlayışı içinde düzenlenmesini istemişti. Ortam hazır olmadığından, önerisi kişisel bir dilek sayılmaktan öte ilgi görmemişti.

Abece Sorunu: Arapça abecesi, İslamlıkla birlikte Türkleri etkilemişti. Uygurlar, Karahanlılar, Büyük Selçuklu devleti, Anadolu Selçuklu devleti ve beylikler, Mısır-Suriye, Altınordu (Kıpçak) devletleri, en son da Osmanlı Devleti bu abeceyi kullandılar.

Arap abecesinin öğrenilip yazılması güçtü. Bu abeccdeki sesler Türk diline

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

uymuyordu. Bunun sonucu olarak okuma yazma Türk halkı arasında yaygınlık kazanamadığı gibi, Türk dilinin gelişip özleşmesine de engel oluyordu.

Türk diline uymayan bu yazının değiştirilmesi için çeşitli zamanlarda birtakım girişimlerde bulunulmuştu. Antepli Münif Paşa, Arap abecesinin düzeltilmesinin gerektiğini ileri sürmüştü. Bu yoldan bir girişim de Azerbaycanlı Ahundzade Mirza Fethali yapmıştı. Daha sonra Feraizcizade Mehmet Şakir Efendi Arap abecesine Türkçedeki seslilerin değerlerini gösteren harflerin eklenmesini önerdi. Abdülhamid II. döneminde Şemseddin Sami, bu abecenin geliştirilmesi yolunda öneriler ileri sürmüştü.

İkinci Meşrutiyet dönemi içinde, gerek "ıslah-ı huruf", gerek "huruf-u munfasıla" girişimleri karşısında Hüseyin Cahit (Yalçın), Abdullah Cevdet, Celal Nuri İleri, Kılıçzade Hakkı Lâtin harflerinin benimsenmesini savundular. Bu dönemde Abdullah Cevdet, Hüseyin Cahit (Yalçın) başta olmak üzere, bir öbek yazar ise Latin abecesinin benimsenmesini istiyordu. Bunlardan Abdullah Cevdet Fransızların abece yöntemiyle bu yazının uygulanması eğilimindeydi.

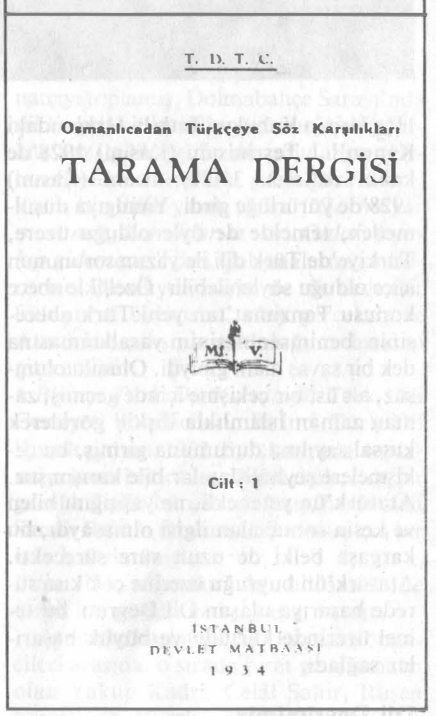
1908 İkinci Meşrutiyet devriminden kısa bir süre sonra, "harf" ve "imlâ"yı düzeltme, düzenleme yolunda resmî ve özel girişimler oldu. Maarif Nâzını Şükrü Bey zamanında "sarf", "imlâ", "lûgat" encümenleri ile "Istılahat-ı İlmiye Encümeni" (Bilimsel Terimler Kurulu) adlı dört yarkurul kurulmuş, yazımda kimi kolaylıklarla birlikte düzenlilik aranmıştı. Bu sırada "huruf-u munfasıla"cılar (bitişik olmayan harfler) ortaya çıktı. Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'ndan bir süre önce bu çeşit yazım yöntemini biraz da baskıyla yürütmeye çalışmış, orduda da uygulamıştır. "Ordu Elifbası", "Hatt-ı Cedid", "Enver Paşa yazısı" gibi adlarla bu munfasıl harfler resmi yazışmalarda kullanıldığı gibi basılıp yazıldı. Savaş sırasında işleri geciktirdiğinden yakınmalar olunca vazgeçildi.

Cumhuriyet Döneminde Abece Tartışmaları: 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde, işçi temsilcileri İzmirli Nazmi ile iki arkadaşı, Latin abecesinin kabul edilmesi dileğiyle bir önerge verdiler. Önergeyi Genel Kurul'da okutmadan oylatan Kâzım Karabekir Paşa, karşıt bir konuşma yaparak, böyle bir değişikliğin "felâket" olacağını ileri sürdü. Konuya Büyük Millet Meclisi kürsüsünde ilk değinen, İzmir milletvekili Şükrü Saraçoğlu oldu ve bağnazların saldırısına uğradı. Bunun üzerine Saraçoğlu çekimser durumu yeğlediği halde, birtakım dilci ve yazarlar öneriyi savundular. Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü seçim döneminin birinci toplantısının 78. oturumunda Kastamonu milletvekili Hasan Fehmi Beyin sorusu ve Millî Eğitim Bakanı Necati Beyin önerisi üzerine, Türk diline Latin abecesinin uygulanma biçim ve olanaklarının araştırılması için bir "Dil Encümeni" Bakanlar Kurulu'nca kuruldu.

TÜRK DİLİ TETKİK CEMİYETİ: 1932'de Atatürk'ün emriyle kurulan, sonradan Türk Dil Kurumu adını alacak olan derneğin başkanlığına Samih Rifat getirildi. Dernek, ilk çalışmaları sırasında halk ağzından kelime derlemeye giriştiği gibi, 150 kadar kitabı tarayarak "Tarama Dergisi"ni hazırladı.

Abece Devrimi: 9 Ağustos 1928 gecesi Atatürk'ün İstanbul'da Sarayburnu'nda yaptığı bir konuşma ile Dil Devrimi başladı. Atatürk bu söylevinde, abece ile dil arasındaki ilişkiyi belirtmiş, halkın eğitilmesinin önemini anlatarak, dört yıl sonra başlatacağı Dil Devrimi'ne bir köprü kurmuştu. *"... bizim ahenkdar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir,"* diyen Atatürk, 25/26 Ağustos gecesi Türk halkına gönderdiği telsiz bildirisinde, *"... bugün yeni Türk harfleriyle cehalete karşı açtığımız mücadelenin yarın millet için 26 Ağustos zaferinden daha yüksek ve geniş saadet neticeleri getireceğini muhakkak görüyorum,"* sözleriyle abece değişikliğinin önemini belirtmiş, ülkede bilgisizliğe karşı hizmete koyduğu seferberliğin hazırlık, uygulama ve sonuçlarını denetlemiştir. Dil Encümeni'nce düzenlenip Dolmabahçe çalışmalarında uygulamaları yapılan yirmi dokuz harften oluşan *"Yeni Türk Abecesi"* bir yasa önerisiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verilmiştir. "Türk

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun'' 1 Teşrinisani (Kasım) 1928'de kabul edilerek 3 Teşrinisani (Kasım) 1928'de yürürlüğe girdi. Yanılgıya düşülmeden, temelde de öyle olduğu üzere, Türkiye'de Türk dili ile yazım sorununun içiçe olduğu söylenilebilir. Özellikle abece konusu Tanzimat'tan yeni Türk abecesinin benimsenmesinin yasallanmasına dek bir savaş alanı gibiydi. Olumlu olumsuz, alt üst bir çekişme içinde geçmiş; zaman zaman İslamlıkla ilişkili görülerek kutsal sayılma durumuna girmiş, bu çekişmelere şeyhülislamlar bile karışmıştır. Atatürk'ün yetenekli, ne yaptığını bilen ve kesin sonuç alan ilgisi olmasaydı, bu kargaşa belki de uzun süre sürecekti. Atatürk'ün buyruğu üzerine çok kısa sürede başarıya ulaşan Dil Devrimi bu temel üzerinde kuruldu ve büyük başarılar sağladı.

Dil Devrimimiz

Atatürk kendi çağına dek, yetersiz ve kararsız olan Türk dilini, Kurtuluş Savaşı'ndaki ülkü ve ereklere koşut olarak ele aldı.

1930'da Sadri Maksudi Arsal'ın *Türk Dili İçin* adlı yapıtını okuyunca, düşüncelerini el yazısıyla şöyle belirtmişti: *''Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini bilen Türk milleti dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.''*

Açıkça görüldüğü gibi, Atatürk, ülkemizin ve bağımsızlığımızın sömürgecilerin saldırısından kurtarılması, siyasal, ekonomik özgürlüğümüzün sağlanması olgusu ile dilimizin yabancı diller boyunduruğundan kurtarılmasını eşit sayıyordu. Ulusal duygu ile dilin birbirine bağlı olduğunu belirtiyor, Türk dilinin zengin bir dil olduğu inancını besliyor, bilinçle geliştirilirse bu zenginliğin ortaya çıkacağını belirtiyor. Gerek bir ulusun özgürlük savaşını kazanmış bulunması, gerek Türk dilinin kendi özbenliğine kavuşması, gerek ekinsel yaşantımız bakımlarından Atatürk'ün bu düşüncelerinin önemini her dönemde koruyacağı, günümüzde ve gelecekte aydınların, baş yöneticilerin unutmaması gereken bir konudur.

Türk Dil Kurumu

Türk dilinin özleştirilmesi yolundaki çalışmalar çok dağınıktı. Savlar, tartışmalar, araştırmalar çoğu kez bir sonuç verecek nitelikte değildi. Oysa, Atatürk'ün yukarıdaki 1930 açıklamasında üzerinde durduğu gibi, dilin bir izlence ve bilinçle işlenmesini gerektiriyordu. Türk Dil Kurumu kurulduktan sonra, Atatürk'ün abece devriminde ve sonrasında kurduğu sağlam altyapıya dayanarak, açık amaçlı ve belirli bir tartışma özgürlüğü içinde; tutarlı, derli-toplu bir çalışma sağlamıştı.

Öbür yandan, Atatürk, kurduğu kurumun devrimci, baskılara kapılmayan, kalıplaşmaya düşmeyen, kendisini yıldan yıla yenileyen, bürokratik engellemelerden uzak bir çalışma ortamı içinde çalışmasını amaçlamıştı. Öyle ki, kurumun ödeneklerinin bile kendi mirasından sağlanmasıyla kurumun ekonomik baskılardan bile etkilenmemesini sağlamıştı.

Atatürk, bağımlı, durağan olabileceğini de göz önünde tutarak, Dil Devrimi'ni, üniversitelerin Türk bilim dallarına ya da bir akademiye bırakmamıştı. Böylelikle bütün bilim adamlarına Türk Dil Kurumu'nda dil çalışmalarına katılma olanağı da sağlanmış oluyordu.

Türk Dil Kurumu'nun Amacı ve Görevi: Türk Dil Kurumu'nun eskilerinin temelde aynı olan son tüzüğünde (1979 IV.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İKİNCİ DİL KURULTAYI: 18 Ağustos 1934'te Atatürk'ün kurumu koruyucu başkanlığında toplanan İkinci Türk Dil Kurultayı'na birçok yabancı dil bilgini, bu arada Sovyetlerden Prof. Samoiloviç (yukarıdaki resimde, ortada) katıldı. Kurultayda alınan kararlar arasında Türk-Sovyet bilginlerinin işbirliği yapmaları, devlet yayınlarını öz Türkçeye çevirmek üzere kurum merkezinde bir yardımcı büro kurulması da vardı.

Olağanüstü Kurultayı'nca çıkarıldı) 1. madde, *"... Kurumun, kamu yararına çalışır, devrimci bir bilim derneği"* olduğu; 4. madde, kurumun amacının *"dilimizin özleşmesini ve bütün bilim, teknik ve sanat kavramlarını karşılayacak yolda gelişmesini devrimci bir anlayışla ve bilim metodlarına uygun olarak sağlamaya çalışmak"* olduğu belirtilmiştir.

Tüzüğün 5. maddesinde, kurumun çalışma konuları (görevleri) şöyle belirtilmektedir:

1. Yazılı ve sözlü kaynaklardan Türk dili ile ilgili derleme ve taramalar yapmak;

2. Türk dilinin gelişme ve özleşmesine yarayacak sözcükler yapmak;

3. Türk dilbilgisi üzerinde incelemelerde bulunmak; Türkçenin duruk, tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilgilerini hazırlama alanlarında çalışmak;

4. Türlü bilim, sanat ve teknik kollarında kullanılan terimleri Türkçeleştirmek;

5. Türk Dil Kurumu'nun amacını genç bir yurttaş topluluğuna benimsetmek, kurum çalışmalarını tanıtmak, yetişen kuşaklarda anadil bilincini kökleştirmek, dil bilgisini ve dil sevgisini geliştirmek için resmi ve özel kuruluşlarla, her derecedeki öğretim kurumlarıyla, radyo ve basınla işbirliği yapmak; toplantılar, konuşmalar, geziler, sergiler düzenlemek, yayınlar yapmak; ödüller vermek;

6. Kurumca hazırlanan, yazılan, satın alınan, yabancı dillerden çevirtilen yapıtları yayımlamak, dergiler çıkarmak;

7. Başka kurum ve kişilerin, Türk Dil Kurumu'nun amacına uygun çalışmalarını ve yayınlarını desteklemek.

Türk Dil Kurumu'nun Kuruluşu: Atatürk'ün bir dil savı, bir de tarih savı vardı. 1931 Temmuzu'nda kurulan "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti"nin 1932 Temmuzu'nda toplanan ilk kurultayından hemen sonra, 11 Temmuz 1932 gecesi Âfet Hanımın, Yusuf Akçora'nın, Samih Rıfat'ın, Hikmet Bayur'un, Yusuf Ziya'nın, Hasan Cemil'in, Sadri Maksudi Arsal'ın, İhsan Sungu'nun, Hâmit Zübeyir Koşay'ın bulundukları bir toplantı sırasında, *"Dil işlerini düşünme sırası geldi, ne dersiniz?"* diye sordu. Ekledi: *"Öyle ise Türk Tarih Cemiyeti gibi bir de ona kardeş bir dil cemiyeti kuralım. Adı Türk Dili Tetkik Cemiyeti olsun,"* dedi. O gece, kurulacak Dil Kurumu'nun çalışma izlencesi ile çalışma kolları da görüşülerek bir tasarı hazırlandı. Çalışmalar, başlangıçta iki dalda olacaktı: 1) Türk dilinin başka dillerle bağlarını inceleyecek olan Filoloji-Lenguistik Kolu; 2) Asıl Türk dilini inceleyecek olan Lugat-Istılah, Gramer-Sentaks ve Etimoloji Kolları.

Kurumun tüzüğü de hazırlandı. Samih Rıfat kurum başkanı, Ruşen Eşref genel yazman, Yakup Kadri ile Celâl Sahir de üye gösterilerek, ertesi gün 12 Temmuz 1932'de İçişleri Bakanlığı'na başvuruldu. İzin alınarak, "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" kurulmuştu.

O günden sonra, Atatürk yaşama gözlerini yumuncaya dek sürekli olarak dil konuları üzerinde çalıştı.

Atatürk, Türk dil ve tarihini bu alanların eski medrese geleneğinden kurtarılıp çağcıl bir büyük ulus yaratılması yolundaki önemini dikkate aldığı oranda bu ülküyü araştırıcılık, bilimsel ilgi ve Türk varlıklarına olan çok coşkulu sevgisinin etkisiyle de benimsemişti.

Atatürk'ün yokluktan bulup çıkardığı değerli bilgin A. Dilaçar şu olayı anlatmıştır: İngiltere Kralı Edward VIII'in 1936 Ekimi'nde yurdumuza konuk olduğu sırada, ona çok ince davranış gösteren Atatürk, bir gece Edward onuruna Başbakanca (ya da Meclis Başkanınca) düzenlenen şölene katılmak zorundadır. Ne var ki, dilci uzmanlarını ve birkaç sanatçıyı toplamış, Dolmabahçe Sarayı'nda dil konuları üzerinde görüşmektedir. Birkaç kez ilgililer gelip durumu anımsatırlar. Sonunda Atatürk, gelen görevlilere, kesin bir dille yanıt verir: *"Görmüyor musunuz, konuklarım var. Onları bırakıp gidemem,"* der. Çalışmalarını sürdürürler. Bu olayda başka ne tür nedenler bulunursa bulunsun, olay gerçektir ve Atatürk o çalışma mutluluğunu bırakıp gitmemiştir.

• *Birinci Türk Dil Kurultayı:* Türk Dili Cemiyeti yöneticileri, Birinci Türk Dil Kurultayı'nın 1932 Eylül ayında toplamayı kararlaştırınca, Dolmabahçe'de bir genel kâtiplik bürosu ayrılmış, hasta olan Samih Rıfat'a da sarayda kalması için bir oda hazırlanmıştır.

Şu iki olgunun da bilinmesinde -özellikle günümüzde- yarar vardır.

Atatürk, başlangıçtaki kurum yöneticilerı arasına, o sırada birer genç sanatçı olan Yakup Kadri, Celâl Sahir, Ruşen Eşref'i ve Cumhuriyet döneminin en olumlu gazetecisi Yunus Nadi ile Falih Rıfkı'yı katmış; öbür yandan kurultaya Abdülhak Hâmit'i, Sami Paşazade'yi, Halit Ziya'yı, Kurtuluş Savaşı'nda olumsuz davranışları da bilinen Cenap Şahabettin'i, Dil Devrimi'ne karşı olan Hüseyin Cahit'i, Hüseyin Rahmi'yi, Meh-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

met Emin'i, Ahmet Haşim'i, Ahmet Rasim'i, Faik Âli'yi, Ali Ekrem'i de özellikle çağırtmıştı. Hüseyin Cahit olumsuz yöndeki karşıt tezini kurultaydan önce kendilerine okuyunca, dinleyenlerden birkaçının bu bildirinin okutulmamasını önermelerine karşılık, *"Fikir mücadelesi böyle olmaz. Cahit Bey tezini okuyacaktır. Siz de onu cevaplandırınız"* demiştir.

قاموس ترکی

مؤلفی: ش. سامی

صاحب و ناشری

احمد جودت

درسعادت

باب عالی جاده‌سنده دائره مخصوصه‌سنده

۱۳۱۷

TÜRKÇE SÖZLÜK

1

A - K

GENİŞLETİLMİŞ 7. BASKI

TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI

Birinci Türk Dil Kurultayı 26 Eylül 1932'de toplanmış; çalışmanın ağırlık merkezini Türk dilinin eskiliği, Hint-Avrupa ve başka Avrupa-Asya dilleriyle ilişkisi üzerine hazırlanmış olan bildirilerin okunup tartışılması oluşturmuştur. Ayrıca, Türk lehçeleri, halk ve divan edebiyatlarının dili, günün dil hareketleri üzerinde görüşmeler yapılmıştır.

Kurultayda Hüseyin Cahit Yalçın'ın dilde zorlama yapılamayacağı, onu "tabiî" tekâmülüne bırakmak gerektiği yolundaki düşünceleri büyük tartışmalara neden olmuştur. Bildiriye karşı Hasan Âli Yücel, Ali Canip Yöntem, Fazıl Ahmet Aykaç, Dr. Şükrü, Sadri Ertem, Namdar Rahmi, Samih Rıfat yanıt verdiler. Bunlardan Prof. Fuat Köprülü'nün, 1950'den sonra yön ve düşünce değiştirmesi kadar, daha sonraki yıllarda Dil Devrimi'ne saldıranların ustası olması ile de çelişkili, ne var ki gerçeğin çok iyi yansıması olan konuşmasından bir küçük bölümün alınmasıyla Türkiye'deki "gerçek" anlayışının ve değişikliklerin de iyi bir örneği verilmiş olacaktır: *"... Dilimiz kendi tabiî tekâmülünü takip ediyor, biz bunun üzerine müessir olamayız, yalnız, 'bu tekâmülün neticelerini isbat edelim' diyenlere, determinist değil, ancak fatalist ismi verilebilir. Türk dilinin tekâmülünü, yani değişmelerini on asırdan beri pek iyi takip ediyoruz ve görüyoruz ki bu tekâmül, muayyen bir zamandan sonra, İslam medeniyetinin türlü tesirler altında dilin zenginliği ve istiklâli bakımından 'ileriye doğru bir tekâmül' değil, 'geriye doğru bir tekâmül' olmuştur. Bu tesirin en başında da münevverlerin 'ilmî vicdan'dan, 'millî şuur'dan mahrum olduklarını söylemek hiç yanlış değildir. Eğer Tanzimat'ın ve onu takip eden devirlerin adamları millî şuura sahip olsalardı, o 'geriye doğru tekâmül'ü 'ileri bir tekâmül' sanmak dalâletine düşmezlerdi. Asırlarca edebiyat dilimizi -tabiî bilmeyerek- millî istiklâlden mahrum etmeye çalışanların bu hususta ne kadar müessir olduklarını hepimiz biliriz."*

Kurultay sonunda uygulanmak üzere yedi maddelik şu izlence saptanmıştır:

1. Türkçenin gerek Sümer, Eti gibi en eski Türk dilleriyle, gerek Hint-Avrupa Sami denilen dillerle mukayesesi yapılmalıdır.

2. Türkçenin tarihsel gelişimi araştırılmalı, mukayeseli grameri yazılmalıdır.

3. Lehçeler Sözlüğü, sonra esas Türkçe Sözlük, Terim Sözlüğü, Türk Dilbilgisi, sözdizimbilgisi çabuklukla hazırlanmalıdır. Bu çalışmalar yapılırken Türkçenin bütün eklerinin araştırılmalarına, bu eklerin ve ilgeçlerin dilimizin bütün gereksinmelerine yetecek ölçüde işlenilmesine önem verilmelidir.

4. Türkçenin tarihsel grameri yazılmalıdır.

5. Doğu ve Batı ülkelerinde çıkan Türk dili üzerine yayınlar toplanmalı, bu yapıtlardan gerekenler dilimize çevrilmelidir.

6. Cemiyet gerek kendisinin, gerek dışarıda Türk diliyle uğraşanların incelemelerini bir dergi ile yayımlamalıdır.

7. Türkiye gazetelerinde dil işlerine özel bir yer verilmelidir.

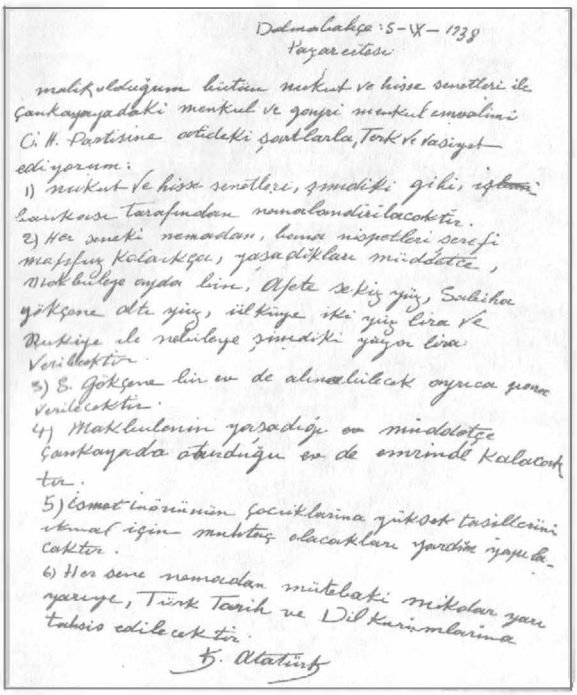
Kurultaydan sonra, ilk iş olarak "halk ağzından söz derleme" konusu ele alınmıştır. Bakanlar Kurulu'nca onaylanan "yönetmelik" gereğince illerde valilerin, ilçelerde kaymakamların başkanlığında belediye başkanlarından, milli eğitim, sağlık ve okul müdürlerinden, askerî birliklerin komutanlarından oluşturulan birer derleme kurulu kurulmuş; her okul bir derleme ocağı sayılarak, düzenlenen kılavuz uyarınca derlemeye girişilmiştir. Bu yolla derlenen fişlerin toplam sayısı dokuz ayda 130.000'e ulaşmıştı.

Atatürk, Türk Dil Kurumu üyelerini Çankaya'da topladı. Birer karşılık arama kılavuzu izlencesi ve kılavuzu hazırlandı. Başbakanlık, CHP, Halkevleri, radyo bu iş için seferber edildi, bütün gazeteler işbirliğine çağrıldı. Ayrıca, bu iş için kurumda bir yarkurul oluşturuldu. Üç buçuk ayda 1.382 Arapça ve Farsça sözcük gazetelerle kamuoyuna duyuruldu. Gelen karşılıklardan 640'ı merkezce uygun görüldü.

Bunun yanı sıra, tarama çalışmaları da sürdürüldü. Taranan yaklaşık 150 kadar kitaptan 125.000'i aşan fiş çıkarılıp bunlardan, *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi* hazırlandı. Dergi 848 sayfaydı.

TÜRKÇE KELİME ORANI: Şemsettin Sami'nin 1901'de yayımlanan Kamus-u Türkî'sinde yer alan 29.255 kelimeden 9.917'si Türkçe idi. Türk Dil Kurumu'nun 1983'te yayımlanan Türkçe Sözlük'ünde ise 38.715 kelime yer almaktadır ve bunların 27.326'sı Türkçe kökenlidir. Bunların birçoğu sonradan türetilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Dolmabahçe 5-X-1938
Vazıyetimdir

Malik olduğum bütün menkul ve hisse senetleri ile Çankayadaki menkul ve gayri menkul emvalimi C. H. Partisine aşağıdaki şartlarla, Terk-i Vasiyet ediyorum:

1) Menkul ve hisse senetleri, şimdiki gibi, işbu kanaat tarafından nemalandırılacaktır.

2) Her senenin nemadan, bana nispetleri serefi mahfuz kalarak, yaşadıkları müddetçe, Makbule'ye aydan bin, Afete seksen yüz, Sabiha Gökçen'e otuz yüz, Ülkü'ye iki yüz lira ve Rukiye ile Nebile'ye şimdiki yüzer lira Verilecektir.

3) S. Gökçen'in evi de alınabilecek ayrıca yüz lira verilecektir.

4) Makbule'nin yaşadığı ev müddetçe Çankayada oturduğu ev de emrinde kalacaktır.

5) Ismet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal için muktaz olacakları yardımı yapılacaktır.

6) Her sene nemadan mütebaki miktarın yarısı, Türk Tarih ve Dil kurumlarına tahsis edilecektir.

K. Atatürk

ATATÜRK'ÜN VASİYETİ: Atatürk, kurduğu Türk Dil Kurumu'nun bürokratik engellerden uzak bir çalışma ortamında faaliyette bulunabilmesi ve ekonomik baskılardan etkilenmemesi için kurum ödeneklerinin kendi mirasından sağlanmasını vasiyet etmişti.

Terim konusunda Kurumun Lûgat-Istılah Kolu, on altı uzmanlık kolunda terim kadrolarını hazırlamış; bu kadrolar bastırılıp dağıtılarak Osmanlıca terimlere karşılık bulunması istenilmiştir.

Gramer Kolu, çalışmalarına bir başlangıç olmak üzere, *Türkçede Kelime Teşkili* adı altında bir soruşturma açmış, hazırladığı iki kitabı ve *Ekler Lügatçesi* adlı bir başka yapıtı yetkililere göndermiştir.

Bu arada dil karşılaştırmaları yapılmış ve on kadar yapıt yayımlanmıştır.

Birinci Türk Dil Kurultayı'nın toplandığı 26 Eylül günü dil bayramı olarak uygun görülmüş ve günümüzde, Türk Dil Kurumu "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" içine alınıncaya dek bu bayram kutlanmıştır.

• *İkinci Türk Dil Kurultayı:* 18 Ağustos 1934'te yine Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün kurumun koruyucu başkanlığında toplanan İkinci Türk Dil Kurultayı'na yabancı ülkelerden gelen dilbilginleri yine katılmıştır. Prof. Meşcaninof, Prof. Samoiloviç, Dr. Giese de katılanlar arasındadır. Kurultayda, terimler bulunurken öz Türkçe kökler ve eklerin kullanılması yönteminden ayrılınmaması, Batı'da kullanılan kimi teknik ve bilimsel deyimlerin bu dillere temel olan eski dillerden alınması, Türkçe terimlerin en kısa sürede ders kitaplarına sokulması, Türk-Sovyet bilginlerinin işbirliği yapmaları, devlet yayınlarını ve devlet duyurularını öz Türkçeye çevirmekte işbirliği yapılmak üzere kurum merkezinde devlet örgütlerine yardımcı bir büro kurulması gibi önemli kararlar alınmıştır.

İkinci Kurultay'dan sonra derleme, tarama, gramer çalışmaları sürdürülmüştür. Osmanlıcadan Türkçeye, Türkçeden Osmanlıcaya cep kılavuzları çıkarılmıştır. "Örnekler" gibi önemli bir konu üzerinde tartışma çalışmaları geliştirilmiştir. Yaklaşık 20 yapıt yayımlanmıştır.

İkinci Kurultay'dan sonra, Atatürk, *Tarama Dergisi*'ndeki sözcüklerle yazma denemesine uyarak, İsveç Veliahtının Ankara'da konuk edilmesi sırasında yeni karşılıklarla ilk söylevini okudu. Söylevde geçen sözcüklerden tükel: tam, özgü: mahsus, kıvanç: memnunluk, yankı: aksiseda, utku: zafer, alan: saha, erdem: fazilet, denli: kadar, yöntem: usul, tarz, özenç: gıpta, berkitmek: tespit, güçlendirme, tüm: tamam, uygunluk: ahenk vb.'dir. Türk Dil Devrimi'nin başarısızlığını kanıtlamak amacıyla bu konuşmayı örnek gösterenlerin haksızlığı bu örneklerle de kanıtlanıyor. Ne var ki, 1935'e dek süren bu karşılık bulma çabasında herkesin gelişigüzel sözcüklerle yazması üzerine Atatürk bir soruşturma hazırlayarak *Ulus* gazetesinde yayımlattı. Bu duruma sınır çizdi. Anadilimizin gelişmesine karşı çıkanlar bu olguyu yanlış yorumlayarak Dil Devrimi'ni eleştirmiş, kimi dönemlerde bilinçsiz ve bilgisiz yöneticileri etkilemişlerdir. Bu arada, Türkçenin anadilimiz olduğu görüşü açıklanarak dilimizin gerçek niteliği ortaya konulmuştur. Bu kurultayda, "Türk

DİL KURUMU ÖDÜLLERİ: Türk Dil Kurumu, 1955 Eylülü'nden 1982 Eylülü'ne kadar 14 bilim, 106 sanat, 18 basın dil, 1964-1982 arasında da 9 yapımcıya radyo ve televizyon dil ödülü verdi. 1981 ödüllerini kazananlar (soldan), Mustafa Apaydın, Doç.Dr. Aydın Köksal, Mehmet Taner, Ali Püsküllüoğlu, Burhan Günel, Prof.Dr. Suna Kili'ydi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DİL KURUMU'NUN YÖNÜ: 1950'lerden sonra çeşitli çevrelerce değişik açılardan eleştirilen Türk Dil Kurumu, kurumda uzun yıllar genel yazmanlık görevini yürüten Cahit Külebi'ye göre, Türk Dil Devrimi'ni Atatürk'ten sonra onun bıraktığı ilkeler doğrultusunda yürütmüş, "ulusal ekin kurumlarının başında" yer almıştır.

Dili Tetkik Cemiyeti" adı değiştirilerek, *"Türk Dil Kurumu"* yapılmıştır.

• *Üçüncü Türk Dil Kurultayı:* 24 Ağustos 1934'te toplanmıştır. 1938'de yaşama gözlerini yuman Atatürk'ün katıldığı son toplantı olmuştur. Bu toplantıya Jean Deny, Denisson Rose, Bombaci, Gyula Németh, Zajanczkowski, Alexandre Nikolayaviç, Samoiloviç, Meşçaminov, Hacı Sadiduloviç başta olmak üzere katılan yabancı dilbilginleri arasında psikolog H.F. Kvergic'in sunduğu "Güneş-Dil Teorisi" konulu bildiri, nihayet bir bildiri olmaktan ileri geçmediği halde, Türk dilinin gelişip özleşmesine karşı çıkanlar, onun tezini günümüze dek yineleyerek Atatürk'ün bu bildiriden sonra Dil Devrimi'nden vazgeçtiğini ileri sürmüşlerdir. Oysa Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda alınan en önemli karar, kısa sürede Türkçe terimlerin hazırlanması ve öğretime sokulması olmuştur. Gerek bu kararın üç ay içinde gerçekleştirilmesi ve Atatürk'ün sonucu okulları denetleyerek izlemesi, gerek Atatürk'ün bugün de tümüyle benimsenmiş bulunan *Geometri* kitabındaki terimleri 1936-1937 kışında, hem de kendi başına hazırlaması, kötü niyetli saldırıların gerçeğe uymadığını göstermektedir. Atatürk, hasta olduğu halde, 1937 yılında da arada bir ya kurum merkezine gelerek terim çalışmalarına katılmış ya da çalışanları köşküne çağırarak sonuçlardan bilgi edinmiştir. Böylece, 1937-1938 öğretim yılına yeni terimlerle yazılmış kitaplarla girilebilmiştir. Atatürk bu olaydan duyduğu kıvancı 1937 yılında Büyük Millet Meclisi'ni açış söylevinde şu sözlerle belirtmiştir: *"Dil Kurumu en güzel ve feyizli bir iş olarak türlü ilimlere ait terimleri tespit etmiş ve bu suretle dilimiz yabancı dillerin tesirinden kurtulma yolunda esaslı adımını atmıştır."* Atatürk, hastalığı sırasında da dil çalışmaları konusunda sürekli bilgi almıştır.

Atatürk'ün Ölümünden Sonra Dil Devrimi

Atatürk'ten sonra, on beş doğal , dört olağanüstü, bir bilimsel olmak üzere yirmi kurultay daha yapılmıştır. 17 Ağustos 1983'te "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" yasasının yürürlüğe girmesi üzerine Türk Dil Kurumu'nun özel hukuk tüzel kişiliği sona ermiştir.

Şemsettin Sami'nin 1901'de yayımladığı *Kamus-u Türki*'sinde bulunan 29.255 sözcükten yalnız 9.917'si Türkçe iken, 1983'te yedinci baskısı yayımlanan Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlük*'ünde, sözcük sayısı 38.715'e ulaşmış, Türkçe sözcük sayısı 27.326'ya yükselmiştir. Özleşmiş bir Türkçeye eğilim duyan Şinasi'nin (1826-1871) yazılarındaki Türkçe sözcük oranı % 33 iken, günümüz Türk bilim adamlarının ve sanatçıların yapıtlarındaki Türkçe sözcük oranı % 90-98'e yükselmiştir.

Kendi durumunda bırakıldığında yüzlerce yıl sonunda ulaşılabilecek bu dil oluşumu, Türk Dil Devrimi sayesinde bugün elli yıl içinde gerçekleşmiş bulunmaktadır.

Geriye doğru bir oluşumun gerçekleştirilmesine de artık olasılık bulunmamaktadır. Geriye döndürme girişimlerinin, duraklamaların, toplumsal gereksin-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

me ussal akımına sonucu değiştirici bir etkisi olmamaktadır.

"Mali menfaatleri"nin "saklı olduğu", "kendisine tahsis edileceği" 1982 Anayasası'nda belirtilmiş bulunmakla birlikte bugün kurumun bilimsel işlerinde çalışanlar birkaç odaya toplanarak kurum binası Yüksek Kurumun yöneticilerine ve bu kurumun öbür birkaç bölümüne verilmiş, Türk Dil Kurumu'nun bilimsel çalışmaları felce uğratılmıştır.

Anayasanın 134. maddesi şöyledir: *"Atatürk'çü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını, Türk kültürünü, Türk tarihini ve Türk dilini bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak ve yaymak ve yayınlar yapmak amacıyla; Atatürk'ün manevî himayelerinde, Cumhurbaşkanının gözetim ve desteğinde, Başbakanlığa bağlı; Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezi'nden oluşan, kamu tüzel kişiliğine sahip* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu *kurulur. Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu için Atatürk'ün vasiyetinde belirtilen malî menfaatler saklı olup kendilerine tahsis edilir. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun; kuruluşu, organları, çalışma usulleri ve özlük işleri ile kuruluşuna dahil kurumlar üzerindeki yetkileri kanunla düzenlenir."*

Buna dayanılarak, 2876 sayılı yasa çıkarılmış ve 17 Ağustos 1983'te yürürlüğe girmiştir. Kuruluşundan beri, özellikle evre evre odaklaşarak Türk Dil Kurumu'na karşı çıkanlar, onların düşüncelerine katılanlar, *Yüksek Kurum*'da ve Türk Dil Kurumu'nun üst kademesinde görev almışlardır.

Atatürk'ten sonra Türk Dil Devrimi onun bıraktığı ilkeler doğrultusunda Türk Dil Kurumu'nca günümüze değin bağlılıkla yürütüldü. Sözlük, dilbilgisi ve dilbilim, derleme ve tarama ve terim alanlarında büyük ölçüde çalışmalar ve yayınlar yapıldı. Kurum yayınlarının nitelik ve sayısı Türkiye genelinde büyük bir varlık oluşturdu. Öbür yandan, halkın, millî eğitime yönelik yaygınlık ve etkinlik sağlandı. Kurum yayınlarının beş yüzü aşun sayısının yanı sıra, baskı sayısı on binc dek yükselen ve her baskıda en az yüz bin basılan yapıtları Türk ekin ve kültürüne büyük yararlar sağladı. 1955'ten başlayarak 1982 Eylülü'ne değin 14 bilimciye, bilim; 106 sanatçıya, sanat; 1962'den başlayarak 18 gazeteciye, basın dil; 1964'ten başlayarak 9 yapımcıya da radyo ve televizyon dil ödülü verildi. Türk Dil Kurumu, ulusal ekin kurumlarının en başında yer almıştı.

Türk Dil Devrimi'ne Karşı Girişimler: Bu girişimler, daha Atatürk'ün sağlığında başlamış, çevre ve olanak bulundukça odaklaşmıştı. Karşıt girişimler, şöyle özetlenebilir: 1) Dil Devrimi'nin gerisinde kalanlar, 2) Kurumda üye iken, aradıklarını bulamayarak ayrılanlar ya da üyelikten çıkarılanlar; 3) Atatürkçülüğe karşı olup da, O'nun öbür devrimlerine dil uzatmaktan çekindikleri için kuruma ve Dil Devrimi'ne saldırmayı yeğleyenler; 4) Temelde iyi düşündükleri halde, bilinçsizlikle, etkilenenler; 5) Kurumun iyi yönetilmesi, akçal çıkarlar gözetilmemesi nedeniyle, Atatürk'ün bıraktığı gelirin heveslenilecek bir malvarlığına dönüşmesi sonucunda bu malvarlığına göz dikenler; 6) Bağnazlık, Turancılık vb. siyasal tutum içinde Türk Dil Kurumu'nda karşıt bir nitelik görenler.

Olumsuz Girişimler: Dilde özleşmeye karşı olanlardan, ilk günden beri bu karşıtlığı sürdürenlerin sayısı çok değildir. Dil Devrimi ve kurum açısından karşıt tutum gösterenler, daha çok düşünce ve biçim değiştirenlerden oluşmuştur. Örneğin, Prof. Köprülü Birinci Türk Dil Kurultayı'nda Atatürk'ün önünde dilde özleşmeye karşı çıkanları "millî vicdan"dan yoksun, "dalâlet" ve "ihanet" içinde kişiler olarak suçlarken Anayasa'nın dil yönünden eski haline getirilmesi için önayak olduğu 1952 yılında, hazırladığı gerekçede, *"Mektepteki çocuklar evde ana ve babalarıyla anlaşmakta güçlük çekmeye başladılar. Diğer taraftan Türk dilinin kendi bünyesi içindeki gelişmesinin ve sadeleşmesinin hızını kıran bu yapmacık dil, nesiller arasında bir uçurum yaratmaya başladı..."* demektedir.

Bu savlar, Türk Dil Devrimi'ne karşı çıkma girişimini yararlı bulanlarca otuz yıldır yinelenip durmuştur.

Türkçü ve özleştirmeci Hamdullah Suphi ile geçirdiği aşamalardan sonra tutuculuğu benimseyen Halide Edip Adıvar'ın da Köprülü çizgisinde yer aldıkları görülmektedir.

Anayasa ve Dil: Anayasa'nın her değişmesinde ya da dilinin değiştirilmesinde, siyasal tutumları belli olan kaynakların etkisiyle Dil Devrimi ve Dil Kurumu, geriye dönüşlerde özenle yıpratılmıştı. 1945'te Türkçeleştirilip *Anayasa* adı verilen *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu* 1952'de dil yönünden eski durumuna getirilirken de böyle oldu. Bu yasayı önerenlerin başında, Atatürk'ün katında coşkun özleştirme yanlısı kişiliğindeki Fuat Köprülü yer aldı. 1961'de ise *Anayasa*'nın dili yeniden özleştirildi. Sürekli olarak yinelenen yapay eleştiri ve uygulamalar *1982 Anayasası*'na dek sürdürüldü.

Günümüzde Türk Dilinin Ulaştığı Evre

Dil Devrimi'nden beri geçen yarım yüzyılı aşkın süre içinde Türk dilinin bilimde, sanatta, her türlü uygulayım alanında, Atatürk'ün amaçladığı düzeye ulaştığı yadsınamaz bir gerçektir. Günümüzde, dilde özleştirmeyi benimsemiş büyük bir ulusal çevrenin yanında; sözde ve uygulamalarda karşı çıkanların, hatta Dil Devrimi'ni ve Türk Dil Kurumu'nu yıkmayı amaçlayanların bile özleşmiş bir Türkçe kullandıkları gerçek bir olgudur. Türk Dil Kurumu'nun çıkardığı *Türkçe Sözlük*'ün birinci baskısında sözcük sayısı 23.000, Türkçe sözcük sayısı 11.640'tı. İkinci baskıda sözcük sayısı 24.000, üçüncü baskıda 27.000 olmuştu. Altıncı baskıda sözcük sayısı 32.297'ye, içindeki Türkçe sözcükler ise 16.451'e yükselmişti. Bugün, *Türkçe Sözlük*'ün 1983'te yayımlanan 7. baskısında sözcük sayısı 38.715'e ve içindeki Türkçe sözcükler sayısı 27.326'ya yükseldiğinde, herkes Türkçe yazıp konuşmakta, ne var ki, masaldaki "görünmez elbiseciler" gibi çok küçük bir topluluk kimi çevreleri yanıltmış bulunmaktadır. Günümüzde, Atatürk'ün mirası - Anayasamızdaki koruyucu hükme karşın- üst düzeyde kurulan büyük bir bürokrasi çarkının lüksü ve kurum çalışmalarını durdurucu davranışı karşısında, boşluğa akıp gitse bile, Türk Dil Devrimi'nin ulusumuzun yüce bağrındaki gelişimini sürdüreceğine yürekten inanmamak için hiçbir neden yoktur ●

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Türk Dilinde Gelişmeler

Murat Belge

Türkiye tarihi boyunca "dil" konusu özel bir önem taşımıştır. Bir "sorun" olarak algılanmadığı zamanlarda bile bir sorun olma potansiyelini sahipti. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra aydınların önemle üzerinde durduğu başlıca konulardan biri haline geldi. Cumhuriyet döneminde de hâlâ tartışılan temel sorunlardan biri olma özelliğini korudu.

Dilin böyle bir sorun haline gelmesinin başlıca nedeni, Anadolu içlerine yerleşen atalarımızın çevrelerindeki dillere ve etkilerine kendilerini bir hayli açmış olmalarıdır. O dönemin ve koşulların mantığı içinde Türklerin bu davranışlarında yadırganacak bir taraf yoktu. Hele imparatorluk kuran askerî güç olarak, bu konuda bir eksiklik duymaları da gerekmiyordu. Ancak modern anlamda "milliyetçi" bir bakış açısının doğmasından sonra, "ulusal dilin arılığı" gibi bir kavram önem kazandı. Bu yeni bakış pek çok nedenden ötürü eski Türklerinkinden bir hayli farklı bir yaklaşım gerektiriyordu.

Dillerin Gelişmesi

Türklerin Ortadoğu'da İslam uygarlığıyla karşılaşmaları sonucu Türk dilinin de Arap ve Fars etkisine girmesi kaçınılmazdı. Ama sorun yalnızca İslam uygarlığı da değildi: Göçebe bir topluluk, uzun yüzyıllar boyunca "sofistike" bir uygarlık yaratmış, yerleşik toplumlarla yüz yüze geliyor, sonra da iç içe geçiyordu. Türkler, kendi yaratmadıkları bir hayat tarzına girerken, bu hayat tarzının kendi yaratmadıkları kelimelerini de almak zorundaydılar. Daha sonra birkaç örnekle göstermeye çalışacağım gibi, gündelik hayata ilişkin en basit kavramların bile yabancı dillerden (yalnız Arapça ve Farsça değil, başta Yunanca ve Latince olmak üzere bu yörede konuşulan bütün diller) alınmış olması, bu büyük çaplı uygarlık değişiminin başlı başına bir kanıtıdır.

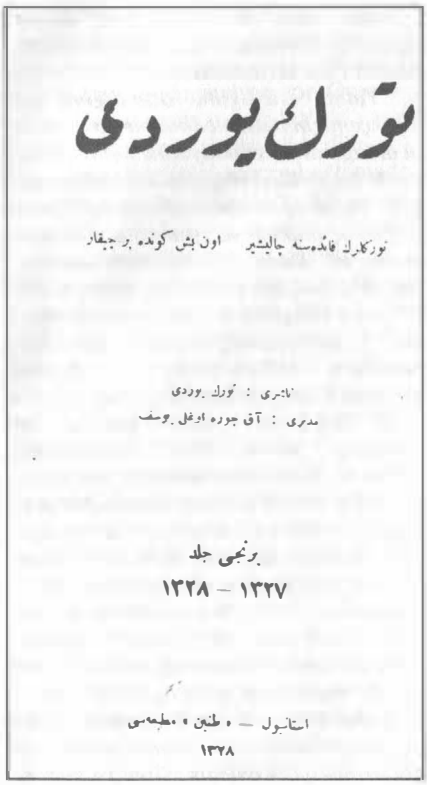
Türklerin bu kadar çok kelimeyi başkalarından ödünç almalarının nedeni "dilsel bir yetersizlik" değildir. Dilbilim, bize bir dilin kendi başına "zengin" veya "yoksul" olmayacağını söyler. Dil bir iletişim aracıdır ve her dil, kendisini konuşan topluluğun iletmek ihtiyacında olduğu anlamları iletmeye yeter. İletilecek yeni anlamlar belirirse, dil de, kendi bünyesi içinde, bu anlamları taşıyacak yeni biçimler bulabilir. Bütün diller gelişmeye açıktır. Dili konuşan topluluğun ihtiyaçlarına göre dil alabildiğine zenginleşebilir, incelebilir. Dilbilimcilerin bu yapısal özelliği kanıtlamak için sık sık verdikleri bir örnekle, Eskimolarda karın ve buzun çeşitli durumlarını anlatan kelimelerin sayısı başka hiçbir dildekilerle karşılaştırılamayacak kadar çoktur. Öte yandan, elbette Eskimoların "otomobil" anlamına gelecek bir kelimeleri yoktu. Ama bunun olmaması da Eskimo dilinin "yoksul" olduğunu değil, sadece otomobil gibi bir nesnenin o dili konuşan insanların hayatına girmemiş olmasını gösterir. Başka bir söyleyişle, bu nesneyle Eskimolar karşılaşır ve ona kendi dillerinde bir karşılık bulmak isterlerse, dillerinin yapısı buna imkân verecektir.

Şu halde, "yoksul" dil veya "ilkel" dil diye bir şey olamaz. Her dil, hiç değilse potansiyel olarak, en karmaşık ilişkileri anlatmaya yeter. Tabiî bu arada, "ilkel" diye bilinen bir dilde bir anda anlatılan son derece ince nüansları "gelişmiş" diye bilinen dillerde ancak uzun cümlelerle anlatabildiğimizi de ekleyebiliriz.

Diller bu anlamda "eşit"tir, ama kültürler eşit değildir. Karşı karşıya gelen diller, soyut yapılarıyla, ne kadar "eşit" olurlarsa olsunlar, o dilleri konuşan topluluklar aynı şekilde eşit olmadıkları için, aralarındaki alışveriş de her zaman eşit olmaz. Hele ulusçuluk bilincinin gelişmediği bir dönemde olup bitmiş bir karşılaşmada, X dilini konuşan insanların gördükleri yeni nesnelere kendi dillerinde yeni karşılık türetmektense, Y dilini konuşan insanların bu nesnelere önceden vermiş olduğu adları kullanmaları doğaldır. Örneğin, deniz kıyısına inen Türkler burada gördükleri ve ilk olarak tanımaya başladıkları balıklar arasında, bildikleri şeylere çok benzeyenlere kendi dillerinden ad takabilmişlerdir: "Kılıç", "kalkan" gibi. Ama yüzlerce başka çeşit söz konusu olduğunda, "kefal", "ahtapot", "melanur", "sinagrit" gibi Rumca adları benimsemişlerdir.

Gündelik hayatta bu gibi alışverişler olması çok doğaldır. Ama seçkinlerin Türkçe'den çok Arapça'ya ve Farsça'ya yaslanan yepyeni bir dil oluşturmaya giriştikleri, bunun sonucunda ortaya yapay bir dil çıktığı da doğrudur. Dünyada karma dili olan tek toplum biz değiliz. Bugün konuşulan İngilizcenin yüzde ellisinden fazlası, yerli Anglo-Sakson kaynağından gelmeyen kelimelerden (Norman istilası yoluyla gelen Fransızca, Hıristiyanlık yoluyla gelen Latince, İskandinav işgali yoluyla gelen İskandinavca) oluşur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

تورك يوردى

تورکلرك فائده سنه چاليشير اون بش کونده بر جيقار

ناشری : تورك يوردى
مدیری : آق چوره اوغلى يوسف

برنجى جلد
۱۳۲۷ – ۱۳۲۸

استانبول — ۵ طبن ۵ مطبعه‌سى
۱۳۲۸

SADELEŞME İHTİYACI: Balkan Savaşı'ndan sonra yayımlanan Türk Sözü ve Türk Yurdu gibi dergiler, dilde sadeleşmeyi savunmuşlardır. Yukarıda ilk sayısı görülen Türk Yurdu, bu sayısında yayımlanan çıkış gerekçesinde dil sorunuyla genel kalkınma sorununu özdeş görüyor ve köylünün makine kullanması ile halkın dilinin değişmesi arasında dolaysız bir ilişki kurabiliyordu.

Ancak Osmanlıca içinde yabancı ögelerin oranı çok daha fazlaydı.

Türkçe, Arapça ve Farsça'dan oluşan karma Osmanlı dilinin ortaya çıkması ve gelişmesi, çağdaş dünyada alıştığımız birçok belirleyici kavramın henüz bilinmediği bir çağda gerçekleşmişti. Bu dili oluşturan yönetici sınıf için, Osmanlıca'nın karma olması ya da olmaması fazlaca önemli değildi. Gerçi bu dönemlerde daha sade bir Türkçe'yi savunanlar çıkmış, Osmanlı olmayan Karamanlı Mehmet Bey ya da Âşıkpaşazade gibi. Ancak, bu türden çıkışları, kendi dünyamızın mantıklı çerçevesine oturtarak bunları erken ulusçu tepkiler gibi görmek yanlış olur. Bu tepkilerin ardında, etnik sorunlarla iç içe geçmiş durumda sınıfsal sorunlar yatıyordu. Örneğin Âşıkpaşazade, dönemin yeniliği olan "devşirme"liğe karşı çıkıyordu. Yani, Osmanlı Devleti'nin ilk kurucuları olan Türkmen beylerinden yanaydı. Buna bakarak, Âşıkpaşazade'nin bir milliyetçi olduğu söylenemez. Onun istediği, Osmanlı'nın merkeziyetçi tutumuna karşı uç beylerine ağırlık tanıyan, daha "feodal" bir yapıydı. Padişahın merkeziyetçiliği sağlama almak için kullandığı güç devşirmelerden değil Türklerden oluşsa da, Âşıkpaşazade kendini yakın bulduğu Türkmen beyleri adına gene itiraz edecekti. Yazarken kullandığı dil daha Türkçe'ydi, çünkü bağlı olduğu beylerin dili böyleydi. Padişahların kurma yolunda olduğu merkezî devlet ise, kozmopolitleşmek zorunluğunu duyuyordu; Türk değil, İslam temelini benimsemesi gerekti. Bunun keyfi değil, tarihe de uygun bir seçim olduğu, Osmanlı Devleti'nin birkaç yüzyıl süren başarılarından da bellidir.

Dolayısıyla Osmanlıca, Osmanlıların İslam uygarlığı içinde kurmaya çalıştığı sentezi olduğu gibi yansıtır. Osmanlı Devleti'nin kendi uyruklarıyla kurduğu ilişkilerin mantığına uygun bir biçimde, halkın bütününe aşağı yukarı eşit derecelerde uzaktır. Kendini toplumdan tamamen ayrı, toplumun tepesinde gören devlet için, bu karma dil son derece uygundur. Hatta, ulusallık bakımından Selçuklulara göre biraz daha ileri sayılabilir. Çünkü orada askerlik dışında yöneticilik görevlerini yerine getiren ulema tamamen Farsça eğitimden geçer ve resmen Farsça kullanırdı.

Seçkin Kültürü/Halk Kültürü

Cumhuriyet ilericiliği, Osmanlı tarihinde bulduğu bütün kusurları saraya yükleyerek halkı da bunlardan "tenzih" etme eğilimindedir. Bu önyargılı bakış yüzünden seçkin kültürle halk kültürü arasında kesin ayrımlar, uçurumlar olduğu varsayılmıştır. Böylece halk dili ve saray dili, halk müziği ve saray müziği, halk edebiyatı ve divan edebiyatı, aralarında hiç benzerlik bulunmayan apayrı yapılar gibi görülür. Gerçekten de Osmanlı tarihi, halkla seçkinlerin kültürleri arasında büyük ve çok önemli kopukluklar görülen bir tarihtir. Ama iki kültür birbirini bütünüyle dıştalamamış, daha çok birbirine paralel bir şekilde ilerlemiş ve arada pek çok karşılıklı geçiş olmuştur. Sözün kısası, seçkinlerin dillerini Arapça ve Farsça ile tıkabasa doldurmalarına karşılık halkın ulusçu bir içgüdüyle buna tepki gösterdiğini ve dilsel arılığını korumaya çalıştığını düşünmek yanlış olur. Halkın konuştuğu dile daha çok yabancı öge sızmamışsa, bunun nedeni böyle bir tepki değil, halkın eğitim aygıtlarından uzak olmasıdır. Böyle olduğu halde, yalnız Arapça ve Farsça'dan değil, Anadolu'da yaşayan bütün etnik topluluklardan ögeler halkın konuştuğu dile girmiş ve yüzlerce yıl içinde yerleşmiştir.

Osmanlıca'nın yapaylığında bir sağlıksızlık potansiyeli vardır, ama halkın dilinin karışması aynı şekilde sağlıksız görülmemeli. Seçkinlerin dili, ister bürokratik, ister edebi, ister başka nedenlerle olsun, yapmacıklığa her zaman açıktır. Ama halk dilinde iletişimsel bir işlevsellik her zaman için uzun vadede belirleyicidir. İşlevsiz olan, yaşamaz.

Osmanlı Devleti'nin Osmanlı toplumuyla ilişkisi uzun süre değişmediği için var olan dilsel yapı bir sorun çıkarmadı. Bunun bir sorun halinde görülmesi, Osmanlı Devleti'nin yeniden uygarlık değiştirme zorunluğunu duymasıyla başlar. Tanzimat, geniş kapsamlı dil tartışmalarının başladığı ilk dönemdir. Bu dönemde birçok yenilik yapılmakla birlikte, sorunun ele alınışı bir "özleşme" değil, bir "sadeleşme" biçimindedir. Değişimin nasıl bir tarihî bağlamda yer aldığı Tanpınar'ın şu özetinde açıkça görülür:

"Türk nesrinde değişiklik daha ziyade resmî dilde ve onun bir kolu gibi görünen gazete dilinde başlar... Devletin içinde bulunduğu siyasi güçlük, yabancı devletlerle olan münasebetleri artırdığı gibi, hükümeti efkârı umumiyeden müzaheret istemeye de sevkediyordu."

Zorunluk: Türkiye tarihinde hemen hemen her yenilik konusunda olduğu gibi burada da ilk itki tepeden, "resmî" kanaldan gelmiştir. Değişiklik gereğini duyan yazar, edebiyatçı ve düşünürler belki vardı, ama onlar da ancak devletin inisiyatifiyle ortaya çıktılar. Tanpınar yukarıdaki kısa paragrafta iki can alıcı noktaya da değiniyor. İlkin, Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez olmak üzere, devlet kendi dışında birileriyle bir "iletişim kurmak" ihtiyacını duymuştur. Bu kamuoyu elbette Anadolu'daki köylüler değil (bugün bile öyle olduğu söylenemez), İstanbul'da ve bir iki büyük merkezde bir avuç insandır. Eğitimleri -eğitimsiz olsalar zaten gazete okuru olamazlar- Osmanlı mantığı çerçevesinde olmuştur. Gene de, devlet resmî dilinden taviz vermedikçe bu kamuoyu ile anlaşamamaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Dolayısıyla resmî dil sadeleştirilmekte, bu da doğal olarak genel düzyazı diline yansımaktadır. Yeni bir dil oluşturmak söz konusu değildir. Sadece, bir zorunluk yüzünden, devlet, her zamanki alışkanlığından vazgeçerek, "resmen" olanı "fiilen" olana yaklaştırmakta, yani konuşulduğu gibi yazmaktadır (Namık Kemal'in padişaha yazdığı bir mektupla arkadaşına yazdığı bir mektubu karşılaştırınca, iki dilin farkı hemen ortaya çıkar).

Batıya Açılma: İkinci olay ise Batı'ya açılmadır. O zamana kadar zorla kapı dışında tutulan Batı uygarlığını daha fazla bekletme imkânı kalmamıştır artık. Ama açılınca da, içeri seller akmak durumundadır. İlk belirleyici karşılaşmalar gene pratik alanlarda olur. Örneğin, tıp terimleri, hukuk terimleri gibi sorunlar çıkmıştır Osmanlı Devleti'nin karşısına. (Agâh Sırrı Levend, bu konuda bilgi veriyor.) Uygarlık, hele bilim, "terimsiz" alınamaz. Bunları almak zorunlu olduğuna göre, ne yapılacaktır? Osmanlı uygarlığı, bu noktada, asıl eksikliğinin bilincine varmalıydı: Kelimelerin yetersizliği, dilin yetersizliği değildi söz konusu olan. Birkaç yüzyıldır bu biçimde düşünmemişti Osmanlı uygarlığı. Dolayısıyla eksik olan bir kavramın adı, kelimesi değil, kavramın kendisiydi. Bu tarihlerde, "kavram" kavramını karşılayacak bir kelime bile bulunmadığını hatırlayalım - ya da, Muallim Naci'nin *"tenkid"* mi demeli, *"intikad"* mı tartışmasını. Ne deneceği o kadar önemli değildi. O kavramın kendisi oluşmamıştı henüz. Bu yeni "ıstılah"lar Arapça'dan mı bulunmalıydı? Yoksa Ali Suavi'nin dediği gibi Batı dillerinden Türkçe telâffuza uydurularak mı alınmalıydı? Tanzimat döneminde, bu gibi kavramlara Türkçe karşılık aranacağının pek akla gelmediği görülüyor. Bu sorun karşısında da, en önemli iş yapan, resmî bir kuruluş, *"Terceme Odası"* oldu. Pek çok Osmanlı aydını bu kuruluşta yetişip "aydın" olmuştur. Türkçe'nin söz konusu durumunda, yabancı dil bilmek aydın olmanın ilk ve zorunlu koşulu haline gelmişti.

Tanzimat'ta edebiyatçılar da devlet gibi, "kamuoyu" ile karşı karşıya geliyorlardı. Dolayısıyla dil konusunda onlar da benzer bir tutum benimsediler. Hele tiyatro ve roman gibi, sayısı görece çok alıcılara hitap etmesi gereken türlerde, konuşma dilinin söyleyişini egemen kılmaya çalıştılar. Gene de, gerek romanda, gerek tiyatroda sık sık başvurulan "tirad" larda, dil hemen ağdalanıyor, yapaylaşıyordu ("resmî duygulara" hitap eden "resmî duygu dili"). Bu dönemde yapılanlar, daha sonrakilere göre çok küçük çaplı diye küçümsenebilir; ama atılan adımlar önemli ve belirleyiciydi. Tarihî doğrultuya uygundu. Latin alfabesinin alınıp alınmaması bile bu dönemde tartışıldı.

SADELEŞMEYE TEPKİ: Dilin sadeleşmesine en sert tepki gösteren yazarlardan Cenap Şahabettin (1870-1934), zamanla sade dil yanlılarına hak vererek bazı yabancı kelimelerden vazgeçmek gereğini kabul etti. Ancak, nüansların korunmasını savunuyordu.

Tarihe ve edebiyata Türkçe'nin özleşmesi perspektifinden bakanlar, bu dönemi izleyen Edebiyat-ı Cedide hakkında olumsuz yargılara varırlar. Gerçekten de, bu akımın başlıca temsilcilerinin kimsenin bilmediği sözlüklere bakarak ölü kelimeler bulmaları, bunları estetik bir zenginlik olarak şiirlerine katmaları onaylanacak bir şey değildir. Ama, uygulamadaki yanlışlarına rağmen, teoride doğru bir şeyi savunuyordu *Servet-i Fünun*'cular. Özellikle şiirde, kelimenin önemine işaret ediyor, kelimenin çağrışımsal sıcaklığının şiir için vazgeçilmezliğini öne sürüyorlardı. Bu iddiaları bugün şöyle özetleyebiliriz: temelde toplumsal bir dava olan dilsel "özleşme" edebiyat anlatımına yatkın olmayan bir dil yaratabilir; yani, dilin anlatım imkânlarını yoksullaştırabilir. Gelgelelim, bu edebiyat ve şiir akımının, herhangi bir dışsal zorlamaya aldırmadan dili istediği gibi kullanmasına rağmen ortaya parlak bir estetik nesne çıkaramamış olması da ilginçtir.

Necib Asım'ın Türkçeciliği, olayın Tanzimat döneminde aldığı boyutları aklı başında bir biçimde özetler:

"Yalnız istediğim, özendiğim şey Türkçemizin mütemeddin bir kavm lisanı olduğunu ve terakkiyatına himmet olunursa bugünkü Avrupa lisanlarından aşağı kalmayacağını ispattı. Hatta safi Türkçe birkaç makale yazışım da o maksada mebni idi. Bunu görenler lisanımızdan, bütün Arabiden, Farisiden, Avrupa dillerinden aldığımız kelimeleri çıkarıp yerine Çağataycadan, Kıpçakçadan, Özbekçeden, Azerbaycandan vesaire kelime koymak istiyorum sandılar. Hatta o fikri de beğenerek münasib görenler ve "mektup" yerine "bitik" yazanlar da bulundu. Yine tekrar ederim, fikr ü nazarım hiç de öyle değildir. Özendiğim şey, bugün Osmanlıların, amma haniya terbiye ve malûmatı orta halli olanlarının hepsine yazdığımızı anlatacak bir lisan kullanmaktır. Arabi ve Farisi'den aldığımız kelimelerin lüzumlularını, taammüm edenlerini çıkarmak lisanı züğürtleştirir. Bunlardan fakat makûl bir surette iktibas etmemek öyledir. Hatta Avrupa lisanlarından da almamakta taassub göstermek yine öyledir. Şimdiye kadar, yani edebiyat-ı cedidemizin teşekkül tarihinden bu ana kadar lisanımızda kullandığımız bu kelimeleri ibkaya mecburuz: bunların da içinde şu son zamanlarda kullanılmaz derecesine kadar gelenler vardır, onları da artık kaale almamak lazım. Arabi, Farisi terkiblerden mümkün mertebe sakınılabilir. Yahut İranlılar gibi mutabakat filan kaideleri atılır, Türkçenin hakimiyeti gösterilir. Avrupa lisanlarından da kelime almaya mecburuz. Bugün posta ve telgraf, telefon, fotoğraf, kronometre gibi ulum ü fununa sanayi ü bedayia ait kelimelere mukabil Arabca veya Farisi'den karşılık arayacağımıza, o suretle kamuslar ferhenkler karıştırarak kıymetli vakitlerimizi geçireceğimize bunları olduğu gibi kabul etmeliyiz."

Meşrutiyet Döneminde

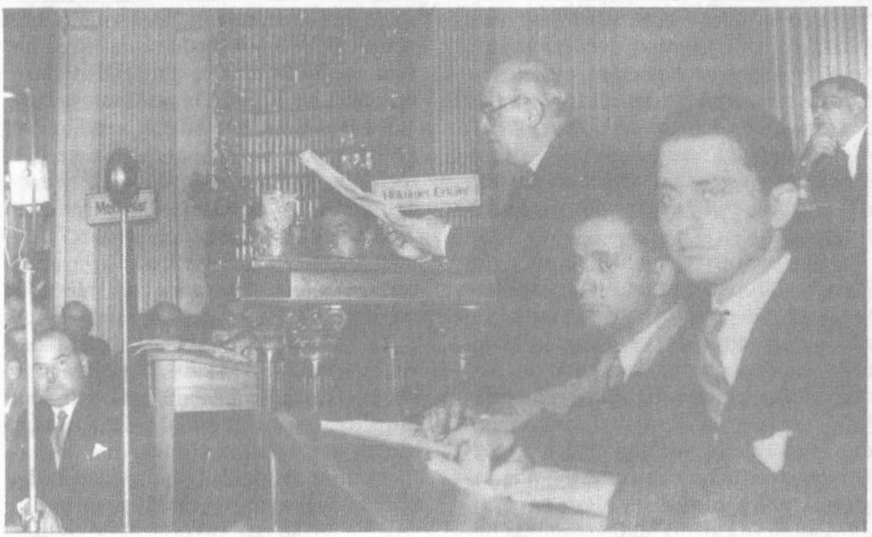
Meşrutiyet ise, yüzeysel bir bakışla, Tanzimat'ta başlayan sadeleşmenin daha ileri bir aşaması olarak görülebilirse de, aslında bu dönemde yeni bir öge soruna eklemlenmiştir. Bu, yeni bir biçimde tanımlanan ulusçuluk ögesidir. Gerçi Necib Asım da, Türkçe'nin Avrupa dillerinden aşağı kalmayacağını kanıtlamak isterken ulusçu denebilecek bir tavır gös-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

teriyor. Ama Necib Asım ulusu ırk temeline göre tanımlamıyor. Dildeki yabancı kökenli kelimelere karşı aldığı "liberal" tavır da buradan kaynaklanıyor. Oysa II. Meşrutiyet ulusçuluğu, artık "ırk" ögesini de içermektedir. Dolayısıyla dilin arılığı, dilin yetkinliğini karara bağlamada başvurulacak ana ölçüt olmaya başlamaktadır. Aradan geçen zaman içinde toplam ideolojik atmosfer değiştiği için Tevfik Fikret ve Halit Ziya gibi, ağdalı Osmanlıcalarıyla ünlü eski *Servet-i Fünun*'cular bile söz gelişi Mehmet Emin Yurdakul'un şiirlerini övmekte (kullanılan dille şiirsel değer arasında bir ayrım yapmayı da unutarak) ve akımın daha da genişlemesini dilemektedirler.

Bu yeni ulusçuluğun olumlu bir yanı, Türkçe kökenlerin yeniden canlandırılması gereğini hatırlatmış olmasıdır. Örneğin, yukarıdaki alıntıda "fotoğraf" gibi kelimeler için Arapça ve Farsça sözlük karıştırmanın gereksizliğine değinen Necib Asım, bu dönemde, *"Bize kalırsa gerek kelime, gerek ıstılah bulmak için ibtida Türkçe lehçeleri karıştırmalıyız,"* diyor. "Sergi" dururken "meşher" demenin anlamsızlığını vurguluyor. Öte yandan, bugünkü özleşmecilerin "Osmanlı uzlaşmacılığı" diyeceği ılımlı tutumundan da vazgeçmiyor. Örneğin, *"... 'kongre' sözü cümlenin bildiği bir kelimedir. Bunun yerine 'mü'temer' kelimesini sokuşturmakta bir mânâ tasavvur edemiyoruz."*

Irk kavramını o güne kadar görülmemiş bir biçimde vurgulayan yeni milliyetçilik akımı, başlangıçta çok belirgin değildi. Daha çok Selanik çevresinde uyarlı bir ideoloji görünümü almaya başlıyordu. Ziya Gökalp'le birlikte Ömer Seyfettin de bu anlayışın ilk bilinçli sözcülerindendi. *Genç Kalemler* çeşitli alanlarda ve bu arada dil alanında yapılan tartışmalarda bu kimliğini zaman içinde ortaya koydu. Bu kimliğin bundan sonraki tartışmalarda ağırlık kazanmasında politiktarihî gelişmelerin de payı oldu. Özellikle Balkan Savaşı, Türklük kökenine bağlı bir milliyetçiliğin Osmanlı ufku içinde daha gerçekçi ve daha sağlam temele dayanan bir ideal gibi görünmesini kolaylaştırmıştı. Osmanlı aydınları, dil sorununu, darda kalmış Osmanlı devletinin başka sorunlarından ayıramıyorlardı ve böyle olması herhalde anlaşılır bir şeydi. Dolayısıyla özellikle Meşrutiyet döneminden sonra Türkçe, Türkiye'yi ilgilendiren çeşitli sorunların, bunların ideolojik yansımaları olan çeşitli "sorunsal"ların bir parçası oldu. Uluslaşma, uygarlaşma gibi temel sorunsallar dil konusunda belirli tavırları da zorunlu olarak içermeye başladılar. Örneğin Balkan Savaşı öncesinde kurulan Türk Derneği'nin tüzüğünün ikinci maddesi, dil sorunuyla uyanmaya başlayan ulusçuluk bilinci ve ayrıca öteden beri süregelen "uygarlaşma" özlemi arasındaki bağları gösterir:

لاتين حرفلرينى قبول ايدنجه:

لاتين حرفلرينى قبول ايده‌جك اولورسه‌ق كتابلرمز وغزته‌لرمز نصل انتشار ايده‌جك؟ شيمديدن شونى سويليه‌لم كه: مثلا رسملى غزته‌نك مندرجاتى يعنى سكز صحيفه‌لك يازى لاتين حروفاتيله تمام اون ايكى صحيفه يعنى برچوق مثلى بر طوتمجقدر. ايشته سكز برمثالى:

لاتين حروفاتيله برفكر:

Husséin Djahid Bey vé emsali zévatin arzou itdikléri latin houroufati bizim zannimizé geuré yazi yi kolaylachedirmak cheuylé doursoun bilakis pek tohaf bir souretdé zorlachediradjadir. Latin houroufatilé guzel lissanimizdaki indjé ahengui hem bozmouche, hemdé lisanimizi keurletmiche olourouz.

Ichté Ressimli Gazétanin fikri boudan ibaretdir.

عين فكرك تورجمه حروفاتله ترجمه‌سى:

حسين جاهد بك وامثالى ذواتك آرزو ايتدكلرى لاتين حروفاتى بزم طرزه كوره يازيلى قولايلاشديرمق شويله دورسون بالعكس بك تحف برصورتده زورلاشديره جقدر. لاتين حروفاتيله كوزل لسانمزدكى ايجه آهنكى هم بوزمش، همده لسانمزى كورلشديرمش اولورز. ايشته رسملى غزته‌نك فكرى بوندن عبارتدر.

LATİN ALFABESİ TARTIŞMASI: Dilin sadeleşmesinden yana olan Hüseyin Cahit (Yalçın), Cumhuriyetten sonra Latin alfabesinin kabulünü savunanlar arasında yer aldı. İlk dil kurultayında yaptığı konuşmada da Arapça ve Acemce terkiplerin dilden söküldüğünü belirterek, artık yapacak bir şey olmadığını ifade etti. Alıtta: 8 Mart 1924 günlü Resimli Gazete'de Hüseyin Cahit'in görüşlerine karşı çıkılıyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"Cemiyetin maksadı Türk diye anılan bütün kavimlerin mazi ve haldeki âsâr, ef'âl, ahvâl ve muhitini öğrenmeğe ve öğretmeğe çalışmak, yani Türklerin âsâr-ı atikasını, tarihini, lisanlarını, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnolocyasını, ahval-i ictimaiyye ve medeniyyat-ı hâzıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırup taraştırup ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel, ilim lisanı olabilecek surette geniş ve medeniyyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak, imlâsını ona göre tetkik etmektir."

O gün yaşayan Osmanlı aydınının dolaysızca gördüğü durum, eski imparatorluğun "elden gidişi"dir. Yüzyıllardır yüzü Batı'ya dönük duran Osmanlı Devleti'nin bu konumu ile Batı'ya üstün gelme umudu kalmamıştır. Ancak, bu ezikliği duymakta olan bu aydın, aynı zamanda bir vakitlerin güçlü bir imparatorluğunun gururlu mirasını da varlığında yaşatmaktadır. Bu nedenle, Batı karşısında yenilmeye karşılık yeni bir alanda büyümeyi düşlemektedir (Imparatorluk geçmişi olmayan bir başka yoksul ülke, örneğin bir Nijerya ya da Kongo, ezikliğine karşı tepkisini bir imparatorluk kurma özlemiyle dengeleyemezdi). Bu yeni alan belli ki Doğu'dur. Yani, ya İslam, ya da Türklük temeline bağlı olarak büyümek ve Batı'nın gücüne karşı böyle bir yeni güç kazanmak, o günün aydınlarına çekici bir hedef gibi görünmeye başlamıştır. Dil de, işte bu çok kendine özgü "sorunsal"ın bir parçası haline gelmektedir. Doğal olarak, İslamcı büyümeden yana olanlar Osmanlıca'nın bileşiminden çok şikâyetçi değillerdir. Türklüğü temel alanlar ise bu dilsel yapıyı uzun vadeli amaçlarına bir engel gibi görme durumundadırlar.

Tartışmalar ilerledikçe, bütün bu ütopyaların gerçekleşmesinde dilin çok büyük bir payı olacağı inancı da derinleşti. Dili bir "iletişim aracı" olmaktan çıkarıp bir büyük sosyo-politik ütopyanın aracı haline getiren Osmanlı aydınları, istedikleri dilsel değişimin gerçekleşmesiyle birlikte hedeflerine çok yaklaşacaklarını sandılar. Örneğin bir İzmir gazetesine yazı gönderen Mehmet Şükrü adlı biri, bu özlemleri net bir şekilde dile getiriyor (daha sonra, Ankara'daki ilk TBMM'de "ikinci grup" üyeleri arasında yer alan Mehmet Şükrü olabilir):

"Yeni lisan muarızları bilsinler ki yazıları, fikirleri, Türklük muhitinin bir milimetre ilerisine bile geçemiyor. Onun için iktiza ederdi ki lisanlarında ve duygularında bir asalet; Türklük asaleti bulunsun. (...)

Ölü mezarları önünde huzu ve huşu ile eğilen, harbin tehlikeli meydanlarında telaşsız atlar oynatan, en büyük birkaç milleti mahvedecek kadar cesim felaketlere cesur ve mütehammil göğüs gererek büyük Türklüğü şimdiye kadar, kısmen olsun, niçün ifade edemediler? Niçün neslimizin bu büyük seciyyeleri kalemlerinden bir türlü akmak istemiyor? Teganniyle milleti harekete getirecek şarkılar nerede? Cenk meydanlarına, düğüne gider gibi, şen ve beşuş koşan erlere şimdiye kadar hangi türküleri terfik edebildiler? Edemediler; çünki yazıları bizim

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ruhumuzu, Türklük hissimizi okşamıyor, lisanlarını samimi bulmuyoruz.''

Bu mantık çizgisi bir hayli ilginçtir. Epey abartılmış gibi görünse de, sözü edilen çeşitli iç içe geçmiş sorunsalların iyi bir özetini veriyor. Görüldüğü gibi, yazar, Türklüğe özgü duyguları anlatacak bir Türk dili istiyor. Osmanlı yazarları bu duyguları bulamamış ve anlatamamışlar, çünkü ellerindeki dil buna elverişsizmiş. Böyle bir düşünce çizgisinin, dilin ''özleşmesi''ni nasıl önemli bir hedef gibi göreceği, bu özleşmeden ne kadar büyük toplumsal sonuçlar bekleyeceği bellidir. Herhalde yaşasaydı, 1981'de dil adamakıllı özleştiği halde örneğin dünya futbol kupası maçlarının hepsinde yenildiğimizi görseydi, buna inanamayacaktı. Çünkü Osmanlı aydının bütüncü zihniyetinde, dilin özleşmesiyle iyi futbol oynama arasında da bir ilişki olmalıdır.

İkinci derecede ilginç bir nokta da yazarın hamasî duygusal retoriği. *''Düğüne gider gibi savaşa giden erler''*, *''aziz şehitler''* vb. bilinen klişelerle örülen bu retorik, söylemi kullananı dokunulmaz bir noktaya koyuyor. Buradan, kendisi gibi düşünmeyenlere yönelteceği suçlama, ''hiyaneti vataniye''den aşağı değildir. Osmanlı aydınının aynı bütüncü zihniyeti, farklılığa bir açıklama bulamadığı için, kendi haklılığına inandığı ölçüde muhalifinin ihanetine de içtenlikle inanır.

Balkan Savaşı ve Türkçecilik

Balkan Savaşı'nın Türkçeciliğe hız verdiğine değinmiştik. Bu da, daha karmaşık bir gelişmenin içinde bir ögeydi. Örneğin bu dönemde İttihat ve Terakki halkın milliyetçiliğini körükleyecek bir edebiyat yaratılmasını istemiş ve yazarlara bolca para vererek böyle bir edebiyatın kurulmasını sağlamıştı. Savaş sırasında görece bağımsız denecek birçok dergi kapanmış, buna karşılık devletin çıkardığı dergilerde devletin istediği edebiyat yapılmıştı. Bu durum, Türkiye tarihinde politik yapının genel kültürel yapıya müdahale ve onu belirleme biçimlerini göstermesi bakımından ilginçtir.

Balkan Savaşı'ndan sonra yayımlanmaya başlayan *Türk Yurdu* ve *Türk Sözü* gibi dergilerde, oldukça doğal bir gelişmenin sonuçlarıyla karşılaşırız. Savaş milliyetçilikle birlikte bir tür popülizm de yaratmıştır - savaşta halk gerekli olduğuna göre, böyle olması doğal. Popülizm ise, dilde de sadeleşmeye gitmek zorundadır. Nitekim *Türk Yurdu*'nun çıkış gerekçesi olarak yazılan yazı, Türk halkının ağzından yazılmıştır ve aydınları suçlamaktadır:

''İbtida bana bir dil, bir edebiyyat lazım. (...) Eski yıpranmış aletlerimi atarak yeni makinalar kullanacağım. Toprak sürmeyi, hayvan beslemeyi, köy idare etmeyi, yol yapmayı, mekteb açmayı öğreneceğim. Gizli duygularımı, şuursuz mefkûrelerimi kalbimden çıkararak ortaya koyacağım. Dinimin esaslarını bularak gerçekten İslam ümmeti olacağım.

Bu işi yapmak için bu gördüğünüz aç, çıplak, sıtmalı oğullarımla, zavallı, yoksul kızlarımla çalışmaya niyyet ettim. Siz de benim evladlarım değil misiniz? Siz de yapma dilinizi, yalancı bilgilerinizi, boş ve faidesiz gururlarınızı bırakarak bana gelir, benimle beraber çalışır mısınız?''

DİL KURULTAYLARI: Birinci ve ikinci dil kurultaylarında, her alanda olduğu gibi dilde de radikal dönüşümlerin gerçekleştirilmesini isteyenler ağır bastı. Bunların etkisiyle Türkçenin ''öz''ü bulunmaya çalışılarak kurultaya köylüler bile getirildi. Ardından, devletin, CHP'nin ve Halkevlerinin desteğiyle, Türk Dil Kurumu'nun derleme ve tarama çalışmalarına hız verildi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu tipik "Jakoben" söylemde, aydın, halk adına konuşup halkın ihtiyaçlarını dile getiriyor. Halk şu anda "gizli duygular" ve "şuursuz mefkûreler"le dolu. Bu sözleri onun ağzından söyleyen aydınlar her nasılsa o mefkûrelerin ne olduğunu biliyorlar. Böylece, bu potansiyelin gerçekliğe dönüşmesi, o aydınların dediklerinin olmasıyla mümkün.

Yukarıdaki metinde, bir kez daha, dil sorunu ile genel kalkınma sorununun kesin bir şekilde özdeşlendiğini görüyoruz. Dilin sadeleşmesi, hem uygarlaşma, hem ulusallaşma için zorunlu görülmektedir. Kapitalizm-öncesi üretim ilişkilerine dayanan despotik ve bürokratik toplumlarda, halkınkinden ayrı, ağdalı bir seçkin dilinin bulunması, sonra da, modernleşme sürecinde bu dilin "anakronik"leşmesi doğaldır. Ancak, dil değiştirerek bir toplumu kalkındırma ülküsü, o dönemin Osmanlı aydınına özgü bir şey olmalıdır. *Türk Yurdu*'nda yazan aydınlar köylünün makine kullanması ile halkın dilinin değişmesi arasında çok dolaysız bir ilişki kurabiliyorlardı.

Politik Bir Araç Olarak Dil: Hüseyin Kâzım Kadri, büyük bir Turan sorunu çerçevesinde Türk diline şöyle bir gelecek tasarlıyor:

"Türkistan-ı Çinî'den Avusturya hududlarına kadar uzanan kıtaat-ı vesi'ada mütemekkin akvam-ı Turaniyye arasında münasebet-i siyasiye husulünü te'min etmek üzere Türk lisanının muhtelif lehçelerini birleştirmek lüzumunu bu gün değilse bile yarın bütün şiddetiyle hissedeceğiz: çünkü her kavm ve millet günün birinde kendi lisanı etrafında toplanmağa mecburdur. (...) bu muhtelif lehçeler arasında daha ziyade rikkat ve nezaket kesbeden Osmanlı Türkçesini Türkistan'ın her tarafında umumi bir lisan-ı edebî ve fennî ve millî olmak üzere kabul etmek daha muvafık olur sanırım."

Burada da dil, Türk ırkının politik birleşmesinin sağlanması için gerekli bir araç. Yazar, olayı biraz da kendinden yana yontup, kendi bildiği Osmanlı Türkçesi'ni böyle bir birleşmenin temeli olarak kabul ettirmek istiyor. Türkçe'nin özleştirilmesinin bugünkü aşamasına vardığımızda, Asya'daki Türklerin dillerinden daha uzaklaşmış durumdayız oysa.

Aynı dönemde *İkbal* gazetesinde çıkan bir yazıda, Türkçe'nin sadeleşmesi konusunda ağırlığın, bir iletişim aracı olarak dil anlayışından, ulusallığın asli ögesi olarak dil anlayışına doğru kaydığı açıkça görülmektedir:

"Bir dilin avam tarafından anlaşılup anlaşılmaması meselesi bizce gayet mühim olmakla beraber, ikinci derecededir. Birinci derecede 'milliyet' hususu gösterilebilir, zannederiz. Bu 'milliyet' ise 'Türklüktür'. Madem ki bu millet Türktür. Öyle ise anın Türkçe öz dili olmalıdır. Bu anın varlığına, namusuna tealluk eden birinci hassasıdır."

Bu kayma, stratejik bir öneme sahiptir. Bundan sonra, dilsel "kullanım", dilciler için bir ölçüt olmaktan çıkacaktır. Bunun yerine, halktan ve halkın dili kullanımından bağımsız, şu veya bu biçimde tanımlanmış bir "dilsel doğruluk", dil çalışmalarında kılavuz durumuna gelebilir. Bu "doğruluk", kitle kullanımından kaynaklanmadığına göre, küçük bir uzman grubunun saptadığı bir şey olacaktır. Eğer ortada birden fazla uzman grubunca temsil edilen ayrı görüşler varsa, bunlardan hangisinin akademik dil çalışmasına yön vereceği -Türkiye gibi bir ülkede- bir politik denge sorunudur. Nitekim, Balkan Savaşı'ndan sonra kurulan, Maarif Nezaretine bağlı *"Istılahat-ı İlmiyye Encümeni"*, dilsel doğruluğun bir ölçütünü vurgulamıştır; Ziya Gökalp'in alaylı bir şekilde aktardığı bu anlayış, ortodoks gramerciliğin, Osmanlıca gibi karma bir dille karşılaşması nedeniyle saçmalık derecesi artmış, *"absurd"* bir biçimidir; Türkçe'nin serüveni içinde daha sonra başka "dilsel doğruluk" ölçütleri de dile uygulanacaktır, ama temeldeki tavırda değişen fazla bir şey yoktur. Gökalp hikâyeyi şöyle anlatıyor:

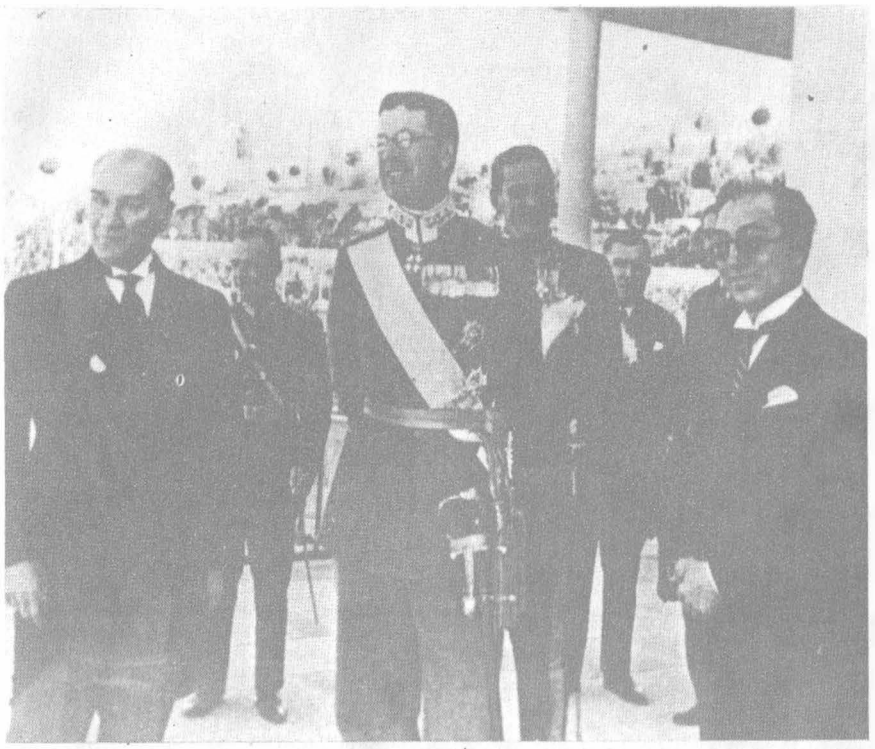
"Bir zamanlar Darülfünun'da, felsefî ıstılahları tayin ve tesbit etmek üzere ilmî bir encümen teşekkül etmişti. Bu encümende fesahatçılardan biri 'dikkat' kelimesinin 'attention' mukabili olamayacağını ileri sürdü: Güya 'dikkat' kelimesi, 'dakikince' sıfatından iştikak ettiği için 'incelik' manasına imiş. Bu iddiaya karşı 'incelik' kelimesi lisanımızda varken, bu manaya delalet eden 'dikkat' kelimesine ihtiyacımız yoktur. Fakat, halkın kullandığı manada olmak üzere, bu kelime lisanımızın atılması mümkin olmayan elzem bir unsuru olmuştur, denildi. Fakat, mu'tariz kabul etmedi: 'Dikkat' kelimesi daima 'incelik' manasına kalacaktır. Halkın kullandığı tabirleri, ilim kabul edemez. Doğru olan kelimeler, kelimelerin eski şekilleridir. Kelimelerin hakiki manaları, isti'malde değil, iştikakla bilinir. Binaenaleyh 'attention' kelimesine başka bir mukabil aramalıdır, cevabını verdi. Bu esasa istinaden, fesahatçılar 'attention' kelimesine mukabil aramağa başladılar. Birisi 'tahdik' kelimesini ileri sürdü, bir diğeri 'iltifat' kelimesini teklif etti. Güya 'tahdik' kelimesi, 'gözbebeği' manasına olan 'hadeka'dan gelirmiş. Dikkatte bilhassa âmil olan gözbebeği imiş. 'İltifat'ın Arabcadaki manası da 'göz ucu ile bakmak'mış, 'iltifat'ın lisanımızdaki manası başkadır denildi. 'Öyle şey olmaz, Arabca, Acemce kelimeler bizim lisanımızda kadim asaletlerini ve fesahatlarını muhafaza edeceklerdir. Avamın cehaletle yaptığı tahriflere galatat denilir. Bunların hepsini terkederek, kelimelerin kadim ve fasih şekillerine rücu etmek lazımdır' diye cevap verildi."

Bu anıda "doğruluk" ölçütünün kullanım (istimal) değil de etimoloji (iştikak) olduğunu görüyoruz. Öz Türkçecilerin tersine bu encümenin bazı üyeleri dilimizdeki Arapça ve Farsça kelimelerin kendi eski özlerine (kadîm asaletlerine) uygun kullanılmasını istiyor. *"Halkın kullandığı kelimeleri ilim kabul edemez."* Temel felsefe bu.

İttihat ve Terakki'nin politikalarını belirleyen önde gelen kişilerin çoğu "Türkçü" akıma öncelik tanıyordu. Ama Osmanlı Devleti'nin gerçeklikleri onları da daha uzlaşmacı olmak zorunda bırakmıştı. Bu yüzden, dil konusunda devlet katından başlayan çok radikal bir girişim olmadı. Kısa süre sonra Birinci Dünya Savaşı'na katıldığımız için zaten yığınla âcil iş çıkmıştı. Savaştan sonra, ülkeyi bu felâkete sürükleyen İttihatçılar kaçarken, onların temsil ettiği ideoloji de gözden düşmüştü. Bundan sonra dil sorunu gene tartışıldı, ama Atatürk'ün kesin bir hareketi başlattığı ana kadar görece durgun bir dönem geçti. Bu ana gelmeden önce, Türkçe konusunda oldukça derli toplu bir görüş sunabilen Ziya Gökalp'in önerilerine kısaca bir göz atalım.

"Ay", "kamer", "mah" gibi aynı anlama gelen kelimelerin fazlalık olduğunu, bunlardan Türkçe olanların saklanıp ötekilerden vazgeçmek gerektiğini söyler. Bu gibi kelimeler arasında bir nüans oluşmadıkça, gerçekten de varlıkları dil açısından bir zenginlik değil, sadece bir yığılmadır. Öte yandan, "kameriye" veya "mehtap" gibi, bu kelimelerden türemiş başka kelimeler Türkçe'de hâlâ var,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖZ TÜRKÇE MESAJI: Atatürk, İsveç veliahtı Güstav'a verilen yemeğin resmi konuşmasını öz Türkçe yaptı: "Avrupa'nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar," diyordu. Bu konuşma, aynı zamanda öz Türkçenin yaygınlaşması için bir mesajdı.

"tasfiyeci" bir anlayışla bunları da silip atmak istemiyorsak, kalacak da. Ama bir dili konuşan herkes, kullandığı kelimelerin etimolojisini bilmek zorunda olmadığı için, bu da büyük bir sorun değildir.

Gökalp, eskiden Türkçe'de varken unutulmuş, canlılığını yitirmiş kelimelerin diriltilmesine çalışmayı anlamsız ve gereksiz bulur. Oysa bu gibi kelimelerden canlanabilenleri (hatta Gökalp'ın örnek diye verdiklerinden bazıları) olmuştur. Gökalp bunu bir zorlamaya karşı söylediği halde, bir kural formülasyonu yaptığı ölçüde belki kendisi de bir zorlama içindeydi. Bu tür kelimelerin öncrilmesinde -olay bir öneriyi aşıp bir dikte etme biçimine dönüşmüyorsa- herhalde bir sakınca yoktur. Nitekim yeni Türkçe bu yoldan önemli ölçüde zenginleşmiştir.

Arapça ve Farsça kuralların da atılmasını savunur Gökalp. Gerçekten, her uygarlıkta ve dilde ödünç kelime almak doğal, hatta zorunlu olduğu halde, bir dilin öbüründen gramer kuralı alması oldukça tuhaf bir durumdur ve Osmanlıca'da buna fazlasıyla sık raslanır. Bazı kalıntılarını hâlâ yaşıyoruz: "Camisi" mi demeli, yoksa "camii" mi, gibi. Çağdaş dilbilim bu konuda kullanıma ağırlık verir - az önce çalışmalarına göz attığımız "ilmî encümen"in tersine. Bu durumda, "camisi" demek herhalde daha doğru olacaktır.

Gökalp, haklı olarak, karşılığı bulunmadıkça Arapça ve Farsça kelimelerin dilden atılmamasını ister.

Bütün bu dil tartışması içinde Gökalp'ın özgül önemi, bilim diline daha çok ağırlık vermesindedir. Özellikle Gökalp'a kadar Osmanlı toplumunda evrensel anlamda bir bilim nosyonu gelişmediği için, Türkçe konusundaki tartışmalarda da bu alan cılız kalmıştı. Gökalp belki de ilk bu alandaki sıkıntısından ötürü Türkçe üzerine derinlemesine düşünmek zorunda kaldı: Çünkü Batılılardan öğrendiği pozitivizmi Türkiye'de anlatacak dil bulamıyordu. Bu yüzden Gökalp kendisi birçok kelime, kavram türetmek zorunda kaldı: *"Mefkûre"* gibi. Ancak, Gökalp'ın pratiğindeki tuhaflık, bu yeni kavramları Arapça kökenlerden türetmesidir. Böylece, Arapça'da olmayan yeni Arapça kelimeler türüyor ve bunlar yalnız Türkçe'de bulunuyordu!

Öte yandan Gökalp, uluslararası bilim sözlerinin Türkçe'ye bu biçimde alınmasına da karşı değildi. Bütün bunlar onun dediği gibi yapılınca ortaya oldukça eklektik bir dil çıkıyordu. Nitekim, dilin arılaşmasından yana olanlar bugün Gökalp'ı yetersiz bularak eleştiriyorlar. Ancak Gökalp'ın sorunu dilin arılaşmasından çok, dünya uygarlığının ortaya çıkardığı anlamları iletmeye yeterli kelimelere sahip bir dilin oluşmasıydı. Turancılığına rağmen, ırkçılığı dile uygulamanın yararına inanmıyordu. Bu açıdan bakınca savunduğu görüş anlamlıdır, kolayca yabana atılmaması da gerekir.

Dilin arılaşmasına en sert tepki gösteren yazarlardan olduğu için öz Türkçecilerin en kızdığı kimselerden biri Cenap Şahabettin'dir. Fakat Birinci Dünya Savaşı sonrasında Cenap Şahabettin de fazlalık bazı yabancı kelimelerden vazgeçmeye razı olur. Cenap Şahabettin de, bir şair olarak, nüansların korunmasını, dolayısıyla yabancı da olsa bazı kelimelerin kalmasını istemektedir: "mükedder, mağmum, mahzun, münkesir, me'yus" gibi. Bu görüş de arılaşmacıların göstermeye çalıştığı kadar saçma değildir, çünkü bir dil, gerçekten, nüanslarının fazlalığıyla zenginleşir. Cenap Şahabettin Arapça kurallara göre yapılmış kelimeleri ileri sürüyor, ama bunların bazılarını bugün de "kederli, gamlı, hüzünlü" şeklinde kullanıyoruz. Şahabettin'in bir tuhaf talebi yabancı sözlüklerde raslanan her kelimeye Türkçe'de bir karşılık bulmak istemesidir. Şüphesiz yalnız Cenap Şahabettin'e özgü bir istek değildir bu. Türkiye'de yabancı dil bilen her aydın, Türkçe'nin eksiklerini veya ihtiyaçlarını bildiği o dile göre formüle eder. Örneğin İngilizce'de *"sensual"* ve *"sensuous"* kelimeleri var; ikisi de, yeni türeme kavramlarımızdan *"duyusal"* ile karşılanıyor. Oysa İngilizce'de ikinci kelimenin *"şehvet"*e daha yakın çağrışımları var. Acaba biz de Türkçe bir başka kelime türetsek, örneğin *"duymal"* desek, bunu *"sensuous"* yerine kullansak, gibi. Oysa İngilizce'deki bu ayrım başka Avrupa dillerinde bile olmayabilir. Bir dilin kendi gelişmesi içinde böyle nüanslar çıkabilir, ama bunlar vazgeçilmez şeyler değildir. Dil, anlamlarını bir kültürün içsel yaşayışıyla elde ettiği için her dilin kendine özgü olan ve başka dillere pek

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖZLEŞTİRME ADINA...: 1930'larda Türkçeyi özleştirme sorununa bilimsel bir bakışla değil, devlet büyüklerinin hoşuna gitme isteğiyle yaklaşıldı. Bu amaçla pek çok toplantı, konferans düzenlendi. Ankara'da "Dil Bayramı" dolayısıyla verilen konferansın izleyicileri.

çevrilemeyen kelimeleri vardır. Cenap Şahabettin gibilcri böyle bir öneride bulunurken, akıllarında Fransızca, İngilizce, Almanca gibi birkaç Avrupa dili vardır; yani, bakışları Avrupa-merkezlidir. Aynı şeyi bütün dünya dilleri için düşündüğümüzde, öncrinin imkânsızlığı ortaya çıkar.

Cumhuriyet Dönemi

Alfabe Tartışmaları: Cumhuriyet döneminde dil tartışmaları sürüyordu. Bu sırada, alfabe sorunu tartışmanın can alıcı noktalarından biri haline gelmişti. Türkiye'de Tanzimat döneminden beri Latin alfabesinin alınmasını savunanlar olmuştu, ama böyle bir değişiklik muhafazakârlığın can damarlarından birini hedef aldığı için Latince'yi isteyenler azınlıkta kalmış, özellikle de devlet otoritesi, sorunu ele almaya hiç yanaşmamıştı. Arap alfabesi, Türkiye'yi İslam dünyasına bağlayan önemli köprülerden biriydi. Böylece, onun kalmasını savunanlar da dilsel gerekçelerden çok toplumsal, politik, ideolojik nedenlerle bu alfabeye bağlıydılar. Latin alfabesini isteyenler arasında da iki eğilim saptanabilir (ama bunlar çoğu zaman iç içe geçmiştir). Bunların bir tanesi, Arapçayı savunanlarla aynı ideolojik zemine oturuyordu. Türk ulusallığına aykırı olduğu için karşı çıkıyorlardı Arap yazısına. Aynı zamanda, İslamiyetin ve genel olarak dinin bu ulusal kimliği boğduğu ve böylece kalkınmayı durdurduğu düşünülüyordu. Bu görüşte olanlar, daha önce başka konularda gördüğümüz tavırlara yakın bir biçimde, alfabe değişikliğine neredeyse büyülü bir anlam yüklüyor, alfabe değişince bütün sorunlarımızın ortadan kalkacağına inanıyorlardı. Öteki kamp ise, ulusallığı başka türlü anlamakta ve yorumlamaktaydı. Cumhuriyet tarihi boyunca gördüğümüz bu kutupsallıkta Doğuculuğu temsil edenlere göre, asıl Batı'nın Latin alfabesi alındığında ulusal kimlik elden giderdi. İzmir İktisat Kongresi'nden sonra Kâzım Karabekir, Latin harflerine sertçe karşı çıkmış, bunu isteyenleri "vatana ihanet"lc suçlar gibi konuşmuştur.

Daha önceleri de dilin sadeleşmesinden yana olan Hüseyin Cahit, şimdi Latin alfabesinin kabulünden yanadır. Bunu, birinci kümedeki yazarların yaptığı gibi bir "ulusallık" gereği olarak değil de, pratik yararı için savunmaktadır:

"Biz memlekette ümmîliği azaltamayız. Çünki harflerimiz buna manidir. Çocuklarımız mekteblerde üç sene, dört sene çalıştıktan sonra da doğru okuyamazlar. Çocuklarımız değil, hiçbirimiz her kelimeyi doğru telaffuz ettiğimizi iddia edemeyiz. Böyle lisan, böyle tahsil olur mu?

Bizi şimdiki harflere rabteden şey nedir? Bu harfleri kullanmak için hiçbir mecburiyyet-i diniyye yoktur. Millî harflerimiz de değildir. Bu halde Latin harf-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lerini kabul ederek bir an içinde herkese okuyup yazma öğretmek suretiyle elde edebileceğimiz namütenahi faideleri neden istihfaf ediyoruz?"

Bu sıralarda Fuat Köprülü Latin alfabesinin alınmasına karşıdır: *"Latin harflerinin kabulüne taraf-dar olanlar, zannediyorlar ki Garb medeniyyetine bu suretle daha çabuk ve daha kolay temessül edebiliriz. Halbuki Garb medeniyyetine temessül harflerimizin tebdili ve Latin harflerinin kabuliyle kabil olamaz."*

Köprülü'nün müdahalesinde de, dilin bir parçasının, dille ilgisi olmayan bir amaç için değiştirilmesi tutumundan söz ediliyor. Bu çerçevede şüphesiz Köprülü haklıdır. Alfabe değiştirmekte bir toplumun uygarlık anlayışı değişmez. Eğer Latin alfabesini böyle bir amaçla isteyenler vardıysa, beklediklerini bulmamış olmalılar.

Öte yandan, Arap alfabesinin kalmasını savunanlar da, buna dil-üstü bir anlam vermekteydi. Tarihimizle ve İslam dünyası ile bağımızın kopacağını düşünüyor, bundan ürküyorlardı. Böylece iki taraf da alfabeye neredeyse büyülü bir anlam yüklüyor, şu veya bu alfabenin davayı kazanması sonucunda birtakım mucizelerin gerçekleşmesini bekliyordu.

Arap alfabesinin Türkçe'nin yapısına çok uygun olmadığı açıktır. Vokallerin Türkçe'de önemli rol oynamasına karşılık Arapça'da sadece üç vokal işareti vardı ve örneğin "u", "ü", "o" ve "ö" yalnız "vav"la karşılanabiliyordu. Ayrıca, Arapça'daki fonem işlevi gören bazı sesler Türkçe'de böyle olmadığı için, Arapça'daki üç "s", iki "z" vb. Türkçe'de fazlalık oluyordu. Latin alfabesinin okumayı kolaylaştıracağı inancı da yerindeydi (ancak, Arap alfabesini öğrenmekte o sıralar karşılaşılan güçlüklerin yalnızca bu alfabeye özgü bir şey olmadığı, öğretme yönteminin ilkelliğinden de kaynaklandığı unutulmamalı).

1928'de Atatürk'ün Sarayburnu konuşması ile Latin alfabesinin kabul edileceği kesinleşmiş oldu. Atatürk bu konuşmada, *"En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk hey'et-i ictimaiyyesi yeni harfleri öğrenecektir. Milletimiz yazısiyle kafasiyle bütün âlem-i medeniyyetin yanında olduğunu gösterecektir,"* diyordu.

Hüseyin Cahit gibi Atatürk'ün de, yeni harflerle okuma yazmanın kolaylaşacağına aşırı bir iyimserlikle baktığı bu sözlerden anlaşılıyor. Bin dokuz yüz seksenlerde hâlâ okuma yazma seferberlikleri yaptığımıza göre, yalnız alfabenin sadeleşmesi, bütün halkın okur yazar olmasını sağlayacak bir değişim değildir. Ayrıca, bu yeni alfabe ile daha yukarı bir uygarlık âlemine girmenin amaçlandığı da görülüyor ki, söz konusu uygarlık Batı ise, bu yönde de okur-yazarlıktakinden çok ilerlemiş değiliz.

Cumhuriyet döneminde ve Atatürk'ün görüşlerinde "dil" sorunu, "ulusal" sorunsalın çok önemli, belirleyici bir parçası olarak ele alındı. Osmanlı Devleti'nin son demlerinde tartışılan ihtimaller artık kurgusal gelecek perspektifleri olmaktan çıkmış, tarih Osmanlı Devleti'nin kaderini somut bir şekilde belirlemişti. Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı İmparatorluğu olarak girilmiş, ama Türkiye Cumhuriyeti olarak çıkılmıştı. Buna karşılık, geniş halk kitlelerinde ulusal bir kimlik bilinci gelişmiş, hatta yeterince uyanmış değildi. Bu durumda Cumhuriyet'i kuran kadrolar ulusal bir dilin oluşmasını genel ulusal birliğin kurulmasının belirleyici adımı olarak gördüler. İlk eğilim olan "öz Türkçe" de, onu izleyen "Güneş Dil Teorisi" aşaması da, kendi aralarındaki karşıtlığa rağmen, bu noktada özdeştir. Dili ulusallığın aracı olarak kullanmanın iki ayrı yöntemini temsil ederler.

İlk Dil Kurultayı: Alfabe, Cumhuriyet yöneticilerinin Türk dili üzerinde yapmayı tasarladıkları geniş kapsamlı değişikliklerin yalnızca bir parçasıydı. Bu değişikliklerde 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (yani daha sonraki Türk Dil Kurumu'nun) önemli bir rolü olacaktı. İlk dil kurultayında, o zaman muhafazakâr sayılan görüşler Hüseyin Cahit'ten geldi. Daha önce dilin sadeleşmesinden yana olan, Cumhuriyet döneminde de Latin alfabesini savunan Hüseyin Cahit'in bu tavrı şaşırtıcı görünebilir; genellikle muhalif olmayı seçen bir mizaca sahip olduğu için, sırf karşı çıkma amacıyla böyle konuştuğu sanılabilir. Ama aslında önceden söyledikleriyle çelişen bir yanı yoktur Kurultay'da söylediklerinin. Şöyle diyor:

"Son yirmi beş sene içinde gittikçe kuvvetlenen sade lisan cereyanı bugün Arapça ve Acemce terkipleri dilimizden söküp götürmüştür denilebilir. Yakın bir zamanda, ecnebi dillere ait kaidelerin tamamen maziye karışacağından şüphe edilemez. Bunun için bir şey yapmağa da lüzum yoktur. Çünki zaten kendiliğinden olmaktadır ve olacaktır. Cereyan o kadar kuvvetli ve tabiidir ki koca bir akademi olsa ve aksini temin için uğraşsa bile muvaffak olamaz. 'Sevkitabii' ve 'aksülamel' gibi bazı ıstılahlar birer terkip değildirler. Bunlar, yerlerine daha sade ve ruha daha sokulgan Türkçe tabirler kaim oluncaya kadar yaşayacak birer kelimedirler. Türk alfabesinin bu noktada yapabileceği hizmet pek büyüktür. Eski yabancı yazı ile kalsa idik bu birleştirme ameliyesi yapılamazdı. Bugünkü yazımız bize bu sahada da hürriyet ve muvaffakiyet temin ediyor."

Hüseyin Cahit burada, zorla yapma bir dil kurma girişimine karşı olduğunu belirtiyor. Dilin doğal akışından, bu doğal akış içinde sadeliğin nasıl olsa sağlanacağından söz ediyor. "Doğal" akış, dil bağlamında, son analizde, "halkın kullanımı" demektir. Yani Hüseyin Cahit halkın kullanarak bizzat onayladığı bir dil anlayışını savunuyor. Irkçı bir anlayışla dilden kelime tasfiyesine karşı çıkıyor:

"İtiraf ederim ki dilimize karışmış yabancı kelimelerden dolayı edilen şikâyetleri biraz mübalâğalı buluyorum. Bir lisanın şahsiyeti sarfında nahvındadır. Yabancı dillerden alınan kelimeler bu şahsiyeti bozamaz. Ecnebi kavimlerle münasebette bulunup ta onlardan kelime almamak imkân haricindedir. Bir dile yabancı kelimeler filan veya filan şahsın arzusu ile sun'i olarak doldurulamaz. Onlar tarihî bir zaruret ve icabın neticesinde, bir tekâmül ameliyesi olarak dile girerler. Dünyada, her sahada olduğu gibi dilde de bir şey olmuşsa onun öyle olması zarurî idi de onun için olmuş demektir."

Bir toplumun yaşadığı tarih, dilinde yansır. Bu onun gerçek tarihidir. Ve tarih elbette, Hüseyin Cahit'in de söylediği gibi, raslantılardan oluşmaz. Bu tarih, belirli bir anda, bazı bireylerin ya da isterseniz bütün toplumun hoşuna gitmeyebilir. Ama o tarihten hoşlanılmaması, o tarihi yaşanılmamış hale getiremez. O tarih, bir yandan yaşayanlar üzerinde etkilerini sürdürmeye de devam eder. Beğenilmeyen bir tarih, dilin değişmesiyle de silinemez ve değiştirilemez. Hüseyin Cahit'in yukarıdaki paragrafta söyledikleri arasında en önemli kısım bu. Yabancı dillerden kelime almanın kaçınılmazlığı ve ayrıca bu durumun bir dilin karakterini bozmayacağı da doğru. Gerçi Osmanlıca'da yabancı kelime o kadar boldu ki, bunun verdiği sıkıntının bir haklı-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GÜNEŞ-DİL TEORİSİ: 1935'te H.F. Kvergic'in bir kitabından yola çıkılarak benimsenen Güneş-Dil teorisi, resmi tarih tezine uygun olarak, Türk dilinin "taş ve maden devrinde, kültür kelimelerini göç yolu ile yeryüzündeki dillere yayan eski ve büyük bir kültür dili" olduğunu ileri sürüyordu. Bilimle ilgisi olmayan bu teori, bütün dil çalışmalarını yönlendirdiği gibi, özleştirmeyi de durdurdu. Üstte: Güneş-Dil Teorisi Dilleri Karşılaştırma Komisyonu. Karşı sayfada, üstte: Dil Kurumu'nun Güneş-Dil teorisi üzerine kitap yazan genel sekreteri İbrahim Necmi Dilmen, kurumun öteki yöneticilerinden Ahmet Cevat Emre ve Besim Atalay'la. Karşı sayfada, altta: Dilmen'in kitabından iki sayfa.

lığı vardı; ama Hüseyin Cahit "zorlama olmayan" süreçlerle bu yabancı kelimelerden kurtulmaya karşı değil zaten. Türkçe'nin gelişmesini sadece "doğal" diye nitelediği sürece bırakmayı önermiyor:

"Bütün bunlarla beraber, hiçbir şey yapmayalım, ellerimizi kavuşturarak, kaza ve kaderin hükmünü bekleyerek dil işleriyle alâkadar olmayalım, demek istemiyorum. Israr ettiğim nokta dil bahsinde her şeyin bizim irademize tâbi olmadığını, tabiî kuvvetler karşısında beşerî mücadele için bir had bulunduğunu unutmamak lüzumudur. Yoksa, daimî olan tekâmül ameliyesinin umumî seyrini kolaylaştıracak ve hızlandıracak surette bazı âmiller vücuda getirebilmek imkânı teslim olunabilir.

Bu bahiste yapabileceğimiz şey, yapmamız icab eden şey bir kere Türkçenin muhtelif lehçelerinin mükemmel bir lügâtini vücuda getirmek, kelime teşkil yolundaki kabiliyetini tesbit etmek, hiç olmazsa bundan sonra ecnebi kelimelerin lüzumsuz yere dilimize girmelerine mümkün olduğu kadar meydan vermemektir.

Bugün alışkın olduğumuz Türkçeden alışkın olduğumuz tarz ve şekilde ıstılah bulmak kabilse onları kabul etmeli. Bulamadıklarımızı da Avrupa'nın filan veya filan dilinden değil, Latin ve Yunan köklerinden kendi telaffuz ahengimize göre almalıdır. Istılahlar kararlaştığı gün fikrî anarşi tehlikesi bitmiş demektir."

Hüseyin Cahit'in bu sözleriyle daha önce söyledikleri arasında bir tutarsızlık yoktur. Düşüncesini belirleyen etmen, dilin bütün bir halkın anlaşmak için kullanacağı bir nesne olduğu olgusudur. Son paragrafta, bilim dili için gerekli kelimelerin öncelikle Türkçe'den türetilmesi imkânlarının araştırılmasını istiyor Hüseyin Cahit. Bu olmadığı zaman Yunanca ve Latince köklerin alınması görüşü de doğru. Örneğin Fransızca bilen bir Türk yazarı "trajedi", İngilizce bilen bir başka aydın da "trecıdi" mi demeli? Bunların yerine "tragedya" demek herhalde daha doğru (tabiî o zaman da sıfat sorunu çıkıyor: "trajik" ne olacak?).

Hüseyin Cahit'in ılımlı tutumu sert tepkilerle karşılaştı. Karşı çıkanlardan biri, devrimin her alanda radikal dönüşümler gerçekleştirmesini isteyen Hasan Âli Yücel'di. Hasan Âli, devrimci volontarizmin kültürlü bir tanımını yapar; ama kültürlü retoriğinin ötesinde, somut bir önerisi yoktur. Hüseyin Cahit'in tutumunu "determinist olmaktan ziyade fatalist" diye nitelemekle, "fatalist" (kaderci) olmayan bir determinizmin varlığını kabul etmiş gibidir. Ama bunu tanımlamaz. Konuşmasının en doğru parçasını aşağıya alıyorum, ama bu da aslında Hüseyin Cahit'in söylemiş olduklarıyla çelişmiyor:

"Türk halkı iş kelimesini bilir mi? ("bilir" sesleri) Bölüm, bölme tabirini de

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GÜNEŞ - DİL

Teorisinin esas hatları

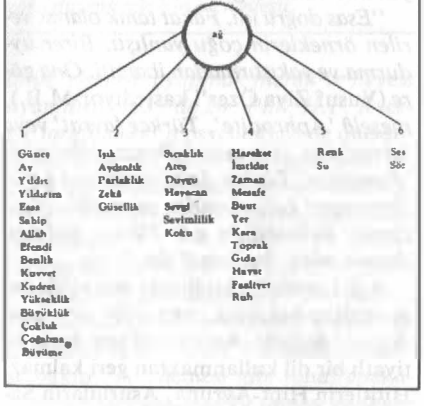
Tesirine bağlı grafikler ve analizler

Terc. yazan: İ. N. DİLMEN

1. ANA KÖK VE PRENSİPAL KÖKLER

Anakök:	Birinci derece Prensipal kökler:	İkinci derece Prensipal kökler:
V.+g	V. + (y, g, k, h) (v, b, m, p, f)	V. + (t, d, n, l, r) (s, ş, c, ç, z, j)
ag	ay, ag, ak, ah, av, ab, am, ap, af	at, ad, an, al, ar, as, aş, ac, aç, az, aj
eğ	ey, eg, ek, eh, ev, eb, em, ep, ef	et, ed, en, el, er, es, eş, ec, eç, ez, ej
uğ	uy, ug, uk, uh, uv, ub, um, up, uf	ut, ud, un, ul, ur, us, uş, uc, uç, uz, uj
iğ	iy, ig, ik, ih, iv, ib, im, ip, if	it, id, in, il, ir, is, iş, ic, iç, iz, ij
oğ	oy, og, ok, oh, ov, ob, om, op, of	ot, od, on, ol, or, os, oş, oc, oç, oz, oj
öğ	öy, ög, ök, öh, öv, öb, öm, öp, öf	öt, öd, ön, öl, ör, ös, öş, öc, öç, öz, öj
üğ	üy, üg, ük, üh, üv, üb, üm, üp, üf	üt, üd, ün, ül, ür, üs, üş, üc, üç, üz, üj
ığ	ıy, ıg, ık, ıh, ıv, ıb, ım, ıp, ıf	ıt, ıd, ın, ıl, ır, ıs, ış, ıc, ıç, ız, ıj

8. "GÜNEŞ„ TEN ÇIKAN MEFHUMLAR

*bilir mi? ("*bilir" sesleri*) O halde iş bölümü tabirini de bilir demektir. Bilmediği varsa o ancak iş bölümü tabirinin ilmî tarifidir..."*

Hüseyin Cahit'e karşı çıkan çeşitli kişilerden biri de Fuat Köprülü. Daha sonra DP döneminde Anayasa dilinin eskileştirilmesi için meclise önerge verecek olan (daha önce de Latin alfabesine karşı olan) Köprülü bu sırada nedense (o nedeni anlamak çok güç olmasa gerek) öz Türkçe'den yanadır. "Determinizm" ve "irade" üstüne bilgiç bir konuşma yapan Köprülü, dile iletişim açısından bakan Hüseyin Cahit'e karşı, o dönemde devletin resmî onayını alan ulusçu bir perspektif getirir:

"Millî şuura ve millî imana dayanan insan iradesinin, şu son asırda millî lisanların inkişafına, hattâ bazı ölü sanılan dillerin bile yeniden yaradılışına nasıl muvaffak olduğunu bütün dünya gibi siz de bilirsiniz... İnkılap ruhiyle meşbu olan bugünkü Türk nesli pek iyi bilir ki, Türk ruhunu ve muazzam Türk tarihinin tabiî akışını herkesten daha evvel, daha derin sezen ve millî temayüllere her zaman en vâzıh ve en doğru şeklini veren Gazi, millî şuurun ve millî irfanın bu eşsiz mihrakı, milletine hediye ettiği büyük inkılaplar zincirinin yeni bir halkası olan muazzam dil inkılabını da ilmin sağlam esasları üzerine kuruyor."

Derleme-Tarama Çalışmaları: Türk Dil Kurumu'nun derleme ve tarama çalışmaları bundan sonra başladı. Devlet, Halk Partisi ve Halkevleri bu çabayı oldukça enerjik bir şekilde destekledi. Gazeteler her gün değişmesi istenen yabancı kökenli kelimelerin listesini yayımlıyor, bunlara halkın karşılıklar bulması isteniyordu. O sıralar *Hakimiyetimilliye*'de yayımlanan bir yazıda ise halk arasında yayılmış kelimelerin kaynağına bakılmaksızın Türkçe sayılacağı söyleniyor.

Bu dönemin dil çalışmalarında şöyle bir ilginç özellik var: Bir yandan Türkçe'nin "öz"ü bulunmaya çalışılıyor, bunun için en eski kaynaklar taranıyor; bir yandan da, Türkçe'yi Batı dillerine benzetme kaygısı ağır basıyor. Örneğin "okul" gibi bir yeni kelime ne kadar Türkçe "okumak" kökünden türetilse de, kelimenin Fransızca *"école"*e benzetilmek istendiği çok açık. Denk düşen durumlarda, *"isteri/hysteria"* gibi karşılıklar bulunuyor. Bu arada, Besim Atalay da Türkçe'de "önek" olduğunu ispatlamaya çalışıyor ve bunun için "aşmak, şaşmak, taşmak" gibi örnekler getiriyor. Bunun bilimsel bir yanı bulunmadığını tartışmak bile gereksiz, ama böyle bir başlangıçtan sonra Kurum genel sekreteri İbrahim Necmi, *"anti"* yerine *"yantı"* gibi örnekler önermeye başlar. "Yantı", anlaşıldığı kadarıyla, "yad" kelimesinden bozularak yapılmıştır. Bozma gerekçesi de yeterince saydam: Batı dillerindeki "anti"ye ses olarak benzetme isteği. Böylece, *"antilimitaire"* gibi bir kavram *"yantısüel"* olacaktır. Bir zamanların benzer yapıdaki *"arsıulusal"*ı da aynı kaygının ürünüdür.

Tarama ve derleme çalışmaları birtakım sonuçlar vermeye başlar. Bu yollardan çeşitli kelimeler bulunmuştur. Ama bunların büyük çoğunluğu yadırgatıcı niteliktedir. Öz Türkçe kullanımını yaygınlaştırmak için, Türkiye tarihinde her zaman olduğu gibi, en yukarıdan bir tavır göstermenin yararı olacağını düşünen Atatürk, görece dar bir çevrede yapacağı bir konuşmayı öz Türkçe olarak hazırlar. Bu, İsveç veliahtına verilen yemeğin resmî konuşmasıdır ve gazetelerde yayımlanacağı bellidir:

"Altes Ruvayâl,

Bu gece, ulu konuklarımıza, Türkiye'ye uğur getirdiklerini söylerken, duygum, tükel özgü bir kıvançtır.

Burada kaldığınız uzca sizi sarmaktan hiç durmıyacak ılık sevgi içinde, bu yurtta, yurdunuz için beslenmiş duyguların bir yankusunu bulacaksınız.

İsveç, Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, onu, bu iki ulus, ünlü, sanlı özlerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır.

Ancak, daha başka bir alanda da onlar erdemlerini o denlü yaltırıklı yöndemle göstermişlerdir. Bu yolda kazandıkları utkular, gerçekten daha az özence değer değildir.

Avrupa'nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar, bugün, en güzel utkuyu kazanmıya anıklanıyorlar: baysal utkusu.

Altes Ruvayâl;

Yetmiş beşinci doğum yılında babanız bütün acunda saygılı bir sevginin söyüncü ile çevrelendi. Genlik, baysal, içinde erksürmenin gücü işte bundadır.

Ünlü babanız yüksek kıralınız Beşinci Gustav'ın gönenci için en ısı dileklerimi sunarken, Altes Ruvayâl sizin, Altes Ruvayâl Prenses Luiz'in, sevimli kızınız Altes Ruvayâl Prenses İngrid'in esenliğine; tüzün İsveç ulusunun gönencine, genliğine içiyorum."

Bu konuşmanın, dil sorunuyla her düzeyde ilgilenen insanlara öz Türkçeyi yaymaları için bir mesaj olduğu açıktır. Türkiye'de bu gibi durumlarda aydınların nasıl davranacağı da bilinir. Nitekim Agâh Sırrı, bu konuşmadan sonra olanları da şöyle anlatıyor:

"Yabancı kelimelere karşılık bulma gayreti 1935 yılı sonuna kadar devam eder. Fakat iş o hale gelmişti ki, herkes

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gelişigüzel bulduğu kelimelerle yazı yazıyor ve yazılar, sahibinden başkasının anlamasına imkân olmıyan bir şekil alıyordu. Daha tuhafı, Türkçe kelimelere bile karşılık arayıp bulanlar vardı. İş yolundan çıkmış, üzücü bir hal almıştı."

Gerçekten de bu dönemde Türkçe'yi özleştirmek için yapılanların hikâyeleri ünlüdür. Konuya bilimsel bir bakışla değil, devlet büyüklerinin hoşuna gitme isteğiyle yaklaşıldığı için, sonuçta Türkçe'nin başına ne geldiği o kadar önemli değildir. Bu uğraşlar, Türkçe'yi bir iletişim aracı olarak görme gereğini büsbütün ortadan kaldırıp (çünkü iletişimi fiilen önlemişti) birtakım toplumsal amaçlar için laboratuvarda kesilip biçilen bir nesne haline getirmiştir.

Bir Başka Eğilim: İşte bu sırada yeni ve tamamen tersine bir eğilim, Türkçe'yi özleştirme çabalarını gevşetti. Cumhuriyet döneminin radikal özleşmeciliği, zaten daha geniş bir tarih arayışının sonucuydu. Bu arayışın başlangıcı da Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yıllarına uzatılabilir. Osmanlı Devleti'nin maddi dayanaklarının çökmesiyle, genel ideolojisinin de işlemez hale geldiğine değinmiştik. Bu dönemde, yeni bir devlete yeni bir temel arama çabaları Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm akımlarının oluşmasıyla sonuçlanmıştı. Bunlardan birincisi, aydın seçkinlere daha çekici geliyor, kendini Müslüman olarak tanımlamaya alışmış halk kitleleri arasında ikincisi kadar kolay kabul görmüyordu. Ancak, İttihat ve Terakki hareketiyle başlayan "yukarıdan aşağı" reform kalıbı, kitle desteği olmayan seçkinci ideolojilere niceliksel gücünün ötesinde bir etkililik kazandırabiliyordu.

Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarından Türkiye Cumhuriyeti'ni çıkarma çabasında, gene bir çeşit Osmanlı mirası olan "fütuhatçılık"tan vazgeçmişti. Dünyanın yeni dengesinde zaten başka türlüsü düşünülemezdi. Rumeli'de Osmanlı toprak iddialarının bir yana bırakılması kadar, Enver Paşa gibilerin doğudaki hayalci fütuhat projelerinin de kesinlikle terkedilmesi, Cumhuriyetin kurulmasının zorunlu koşullarındandı. Öte yandan, Cumhuriyet rejimi içinde halkın "ümmet" değil de, "millet" olarak tanımlanması gereği, Pan-Türkizm'in politik düzeyde değilse de ideolojik düzeyde etkinliğini sürdürmesi anlamına geliyordu. Yeni ulus, yalnız Batılılarla değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin kalıntıları ve Osmanlı zihniyetiyle de çarpışarak kurulduğu için, Osmanlı tarihini aşan bir "ulusal tarih" ihtiyacı duyuluyordu. Nitekim, 1930 yılında basılmış, *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı bir kitap vardır; yazarları "Türk Ocağı 'Türk Tarih Heyeti' azalarından Afet Hf. ile Mehmet Tevfik, Samih Rifat, Akçura Yusuf, Dr. Reşit Galip, Hasan Cemil, Sadri Maksudi, Şemsettin, Vasıf ve Yusuf Ziya Beyler..." Kitap piyasaya çıkmamıştır: *" 'Türk Tarih Heyetinin' başka âzalarının ve mevzu ile alâkalı zatlerin mütalea ve tenkit nazarlarına arzolunmak üzere yalnız yüz nüsha basılmıştır."* Bu kitabın ilginç yanı, 605 sayfasından yalnızca 50 kadarının Osmanlı tarihine ayrılmış olmasıdır. Geri kalanı, Sümerler, Etiler, Etrüskler vb. de aralarında olmak üzere, çeşitli "Türk" devletleri üzerinedir. Dönemin bu yeni tarih arayışı Agâh Sırrı'nın kitabında da şöyle yansır:

"Türk diliyle Türk tarihine karşı yüzyıllardır devam eden kayıtsızlık, eski bilginleri Türk varlığını inkâra kadar götürmüştü. Bilim softalığı, onları Türkçe kelimeleri Arapça veya başka bir dille açıklamağa, Türk uygarlık eserlerinde yabancı izler aramağa alıştırmıştı. Üzerinde durulan bir kelimenin Türk kökünden gelebileceği, yahut aslı araştırılan bir maddenin Türk aslından olabileceği hatıra gelmiyordu. Meselâ 'Maraş' kelimesi onlara göre Arapçadır ve aslı 'Mer'aş'tır. 'Malatya' kelimesi Yunancadan gelmiştir ve aslı 'Melitene'dir.

Halbuki Türkler, Anadolu toprakları üzerinde Yunanlılardan ve başka milletlerden çok daha önce yaşamış eski bir millettir. Bu kelimeler pekâlâ Türk asıllı olabilir. Bu gerçeği meydana çıkarmak, bunun için de daha alt tabakalara kadar inerek eski Türk medeniyetinin kalıntılarını araştırmak lâzımdır."

Tarihin ulus (ya da "ırk") temelinden açıklanması, yeryüzündeki rakip ulusların kendilerini "ilk" görmeleri isteğini doğurur. Herodotus bile, dünyanın ilk dilini anlamak için yeni doğmuş bir çocuğu bir odada hiç insan sesi işitmeden yaşattıklarını, çocuğun ağzından çıkan ilk ses Mısırca bir kelimeyi andırdığı için ilk dilin Mısırca olduğuna karar verildiğini anlatır. Daha modern ulusların kendilerini en eski olarak tanımak için giriştikleri deneyler de aslında bu ilk deney örneğinden daha "bilimsel" olmadı. Ama özellikle 19. yüzyıl, ulusların eskilik yarışları ile geçmişti. Türkler arasında ulus bilincinin geç gelişmiş olması da, ulusal tarihin incelenmesinde benzer bir "militanlık" yaratmakta gecikmedi. Yukarıdaki alıntıda Agâh Sırrı'nın "Bilim softalığı" diye bir söz kullanması ilginç; dünyada bilinen bilime karşı bir "Türk bilimi" çıkarma isteğini yansıtır gibi. Onun dediği gibi, Maraş'ın aslında Hititçede "Maraşanda" ve Asurcada "Margasi" olduğu bulundu. Aynı şekilde Malatya Hititçede "Melitaş", Asurcada ise "Miliddu" idi. Ama bunlar, bu durumda, bu adların "Türkçe" olduğunu kanıtlamaya yetmiyordu. Bunun için, daha önce, Hititlerin ve Asurluların Türk olduğunun ispatlanması gerekiyordu. İşte otuzlara doğru yapılan tarih çalışmalarının ana doğrultusu da bu oldu.

Daha önceki özleştirme akımı nasıl bilimsel bir temele oturmuyor idiyse, bu yeni anlayışa dayanan araştırmalar da bilimselleşemedi. O günlerle ilgili, mizah amacıyla uydurulmuş fıkralarda gördüğümüz, "Niagara"nın "ne yaygara"dan, "Amazon"un "amma uzun"dan gelmesi gibi yakıştırmalarla, zamanın "dilci ve tarihçi bilim adamları"nın ciddiyetle yaptığı yakıştırmalar arasında fazla bir fark yoktur. Gene Agâh Sırrı'ya bakalım:

"Esas doğru idi. Fakat tanık olarak verilen örneklerin çoğu yanlıştı. Birer uydurma ve yakıştırmadan ibaretti. Ona göre (Yusuf Ziya Özer'i kastediyor-M.B.), *meselâ 'Aphrodite', Türkçe 'avrat' veya 'arvat'dan çıkmıştır. Deniz ilâhı olan 'Poseidon' Türkçe gemi anlamına gelen 'bostagen' kelimesinden gelmedir. 'Vulcanus' kelimesinin aslı Türkçe bulanık demek olan 'bulkanığ'dır."*

A.S.Levend'in kitabında ima ettiği bazı sözlere bakılırsa, ona göre de "esas doğru" değildir. Ama resmî teze karşı ihtiyatlı bir dil kullanmaktan geri kalmaz. Hititlerin Hint-Avrupa, Asurluların Sami kökenli oldukları bugün ispatlanmış olgular. Yapılan bütün bu incelemelerde, Levend'in "birer uydurma ve yakıştırma" dediği örneklerden başka bir şey zaten çıkmadı.

Avrupa ile sıkı komşuluk ilişkisi içinde yaşayan Türkler birtakım önemli ihtiyaç anlarında kendilerine Avrupalı yardımcılar bulmuşlardır. Fatih'in topçu ustası Urban'dan, Osmanlı Devleti'ne Batı tarzında okul açan Hıristiyan adlı paşalardan sonra, dil sorununda da bir yabancı imdada yetişti:

"Yine tarih tezinin ışığı altında ve ona paralel olarak, dil üzerinde çalışanlarda,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

NURULLAH ATAÇ (1898-1957): Türkçenin özleşmesine en çok katkıda bulunanlardan Nurullah Ataç'ın öz Türkçeciliğinin altında Yunan-Latin hayranlığı vardır. Modern anlamda dilbilimci olmayan Ataç, çağdaşı özleşmeciler arasında sözdizimini yeni kelimelerin çağrışımlarına, mantıklarına göre düzenlemesiyle seçkinleşir.

dilin felsefesini yapmak merak ve hevesi uyanmıştı. 1935'de Dr. Phil. H.F. Kvergic tarafından La psychologie de quelques éléments des langues turques *adlı Viyana'dan Atatürk'e gönderilen basılmamış bir esercik, yeni bir düşünceye yol açmış oldu."*

Güneş-Dil Teorisi: Bu Kvergic, "Güneş-Dil Teorisi"nin mucididir. Avrupa'da bastıramadığı tezinin dilbilimle uzaktan yakından ilgisi yoktur. İlk insanın güneşe bakıp "A" demesi gibi tuhaf spekülasyonları bir yana, çoğu zaman iki önermesi arasında bir mantık dizisi kurmak da imkânsızdır. Ama bu teori, bilimle ilgisi bulunmayan bir ihtiyaca karşılık verdiği ölçüde, belli bir süre rağbet gördü, hemen hemen bütün dil çalışmalarını yönlendirdi. Türkçe üzerindeki etkilerini görmek için gene Levend'in kitabına bakalım:

"Güneş-Dil teorisi, Türk tarih tezine uygun olarak şu hükmü kapsıyordu:

Türk dili, taş ve maden devrinde, kültür kelimelerini göç yolu ile yeryüzündeki dillere yayan eski ve büyük bir kültür dilidir. Etimoloji lugatlerinde 'kaynağı karanlık' olarak gösterilen birçok Fransızca, Almanca ve İngilizce kelimenin Türkçe ile kolaylıkla açıklanabilmesi bunu göstermektedir.

Atatürk, tezdeki bu hükümle, Türk dilinin tarihten önceki çağlara kadar uzanan eskiliğini belirterek, bu konu üzerinde yapılacak araştırmaların ufkunu genişletiyordu. Nasıl ki, tarih teziyle de, Türklerin tarihin en eski uygarlığını kurmuş bir millet olduğunu belirtmek, gençlere, kendilerine güvenmeyi, tarihleriyle övünmeyi aşılamak istemiştir.

Bu teoriden şu sonucu çıkaranlar oldu:

Dilimize yabancı saydığımız birçok kelimeleri feda etmek gerekmez. Çünkü bunların esasta Türkçe olması mümkündür. Hatta, Güneş-Dil teorisine uyularak Türkçe ile açıklanabilen birçok yabancı kültür kelimeleri de Türk kelimesi olarak kabul edilebilir. Meselâ botanik kelimesi bitki ile, sosyal kelimesi soy ile, termal kelimesi ter ile, elektrik kelimesi ıltırık, yıltırık, yaltırık ile açıklanabilir.

Çıkarılan bu sonuç, Osmanlıcaya dönmek istiyenlerin çok işine yaradı. Aşırı gayretler birden durdu; fakat yabancı kelimelere karşılık bulma işi de durmuş oldu. Dil çalışmaları yeni bir evreye girdi."

Levend'in sıkıntılı satırlarından sezildiği gibi, Güneş-Dil Teorisi'ne inanmamakta, bunun özleşmeyi durdurmasını onaylamamakta, öte yandan bu teorinin dayanaklarına eleştiri yöneltmekten kaçınmaktadır. "Çıkarılan bu sonuç" sözü, sanki bir zorlama olduğunu ima eder gibi. Oysa, gerçekten de böyle bir tezden çıkarılacak başka bir sonuç yoktur, çünkü tez zaten bu sonucu çıkarmak için oluşturulmuştur. Her ulusun tarihinde övünülecek şeyler, üzülecek şeylerle birlikte bulunur. Ama övünmek için yeni bir tarih yaratmak mümkün değildir.

O dönemde tarih konusuna başka gözle bakanlar vardı. Bunların içinde en anlamlı sözlerden birini söyleyen, "ölü tarih" ile "canlı tarih" arasında bir ayrım yapan Yahya Kemal'di. Şiirin yanı sıra tarihe de ciddi bir ilgi duyan Yahya Kemal, bir toplumun belirli bir anda yaşadığı hayat üzerinde etkisi kalmamış uzak tarihi "ölü tarih" saymak gerektiğini söylüyordu. Türkiye tarihine de bu açıdan bakıldığında, "canlı" olan tarih Osmanlı tarihiydi. Gerçekten de, Gaznelilerin veya Samanoğullarının tarihi, Türkiye'de yaşayan Türkleri hiçbir şekilde etkilemiyor, belirlemiyordu.

Ama biz başlı başına muazzam bir alan olan tarih konusunu bırakarak dil sorunumuza dönelim. Güneş-Dil Teorisi, Levend'in dediği gibi, özleştirmeyi durdurdu (amacı da buydu). Günümüzde öz Türkçe akımına karşı çıkanlar, bunun Atatürk'ün iradesiyle böyle olduğunu söyleyerek Dil Kurumu'nun yaptıklarını eleştiriyorlar. Gerçekten, öz Türkçecilik de, Güneş-Dil Teorisi de, kendi canlılık dönemlerinde Atatürk'ün onayını almışlardır. Ancak, Türkçe sorununu tartışmanın, hiç değilse bugün, hangi eğilimin Atatürk'ün gerçek niyetlerini yansıttığı bağlamından çıkarılması gerekir. Sorun ortadadır ve kendi olanca gerçekliği ile karşımızda durmaktadır. Bu tür skolastik tartışmalara ve bir politik otoritenin yardımına sığınmaya gerek olmadan, bilimsel bir tutumla ele alınabilecek bir sorundur üstelik. Ayrıca, Türkçe'nin özleştirilmesine karşı olanlar, kendileri, Güneş-Dil Teorisi'ni bunun gerekçesi gibi görmeye hazırlar mı? Öyle ise, dünyada bilinen herhangi bir kelimenin Türkçe'de kullanılmasını ve Türkçe sayılmasını doğru buluyor olmalılar. Son olarak, Türkçe'nin gelişmesinde özleştirme ve Güneş-Dil Teorisi mümkün olan iki alternatif ise, Güneş-Dil Teorisi'nin bilimsel doğruluğu kanıtlanamadığı zaman (ki kanıtlanamamıştır), bundan çıkacak sonuç, öbür alternatife dönülmesidir. Dolayısıyla, bu iki tutumun da bilim-dışı dayanaklarını görmek ve bilimsel olan alternatifi düşünmek herhalde gereklidir.

Nurullah Ataç ve Özleşme

1940'lar ve 50'ler boyunca, "Türkçe" der demez akla gelen adlardan biri, Nurullah Ataç'tır. Ataç, Türkçe'nin özleşmesine, tek başına, belki kurumlardan fazla katkıda bulundu. Sert eleştirileriyle genç edebiyatçılar üstünde kurduğu otorite, Ataç'ın hışmına uğrama korkusu, dönemin birçok yazarını daha öz Türkçeci olmaya itti. Böylece, özellikle edebiyat alanında kullanılan dil özleşti, aynı zamanda da dilin genel kullanımına göre farklılaştı. Ataç'ın bu alanda yaptıklarına büsbütün yararsız demek de, tamamen yararlı demek de güçtür.

Sürecin kendisinin çelişikliği, onun kişiliğinde de yansır. Ataç genellikle değiştirdiği, yenisini bulduğu kelimelerle tanınır ve bu çerçevede tartışılır. Ancak, dil üstüne düşünen, radikal ve militan tavır alan bir kişi olmanın ötesinde, usta bir yazardı Ataç ve asıl olumlu katkıları bu noktada aranmalıdır. İlkin, genel anlam-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

da dil titizliğini birçok yazara kabul ettirmiş bir yazardır. Gelişigüzel ve hamasi laflar söylemeye karşı, daha öz Türkçeci olmadan önce de savaş açmıştı. Noktalama işaretlerinin kullanımında bile dikkatli olmak gerektiğini birçok yazar Ataç sayesinde öğrendi. İkinci olarak, Ataç usta bir üslupçuydu. Türkçe'nin kullanımı sorununa da yalnız kelimelerin "arı" özü çerçevesinde değil, aynı zamanda sözdizimi çerçevesinde bakmıştı. Bu yanı hiç öne çıkarılmadığı halde, Türkçe'nin yapısını araştırmış ve yazılarıyla örneklendirmiş bir yazardır Ataç.

Eski bir dilsel ayrımı kullanarak, Türkçe'nin "analitik" değil, "sentetik" bir dil olduğunu söyleyelim. Bu, kısaca, sözdiziminde anlamın kelime yerine değil, takılara bağlı olması demektir. Analitik bir dil olan İngilizce'de *"Brutus killed Caesar"* derseniz, Brutus Sezar'ı öldürmüş olur. İki adın yerini değiştirdiğiniz zaman, özne ile nesne bu niteliklerini yerlerinden aldıkları için, Sezar Brutus'u öldürmüş olur. Türkçe'de ise özne, nesne, tümleç vb. bu işlevlerini takılarla edindikleri için, cümle içinde yerlerinin değişmesi anlamı değiştirmez. (Sezar'ı öldürdü Brutus, öldürdü Brutus Sezar'ı, öldürdü Sezar'ı Brutus vb.) Bu durumu iyi sezen Ataç, Türkçe cümle yapısı ile mümkün olabilecek çeşitlemeleri bir estet titizliğiyle sergiledi. Öteki konularda olduğu gibi burada da eleştiriye uğradı. "Devrik cümle" düşmanları belirdi. Oysa özellikle konuşulan dilde "devrik" denilen cümle tipi Türkçe'nin asli bir yapısal ögesidir. Ayrıca da Ataç, sözdiziminde çeşitleme yaparken hiçbir zaman mekanik olmamış, "devrik" cümle yaparken bununla her zaman özel bir nüans katmayı başarmıştır. Ama bunu mekanik bir biçimde çoğaltan birçok yazar, yıkmaya çalıştıkları sözdizimi kadar monoton, tatsız, taklitçi ve anonim bir üslup çıkardılar.

Son olarak bir de şu söylenebilir: Birçok yazar, eski sözdizimini, eski kelimelerle düşünüp yazıyor, sonra da moda olduğu için sözlükte yeni karşılıklar bulup bu eski kelimenin üstünü karalıyorlardı. Ataç, sözdizimini yeni kelimelerin çağrışımlarına, mantıklarına göre düzenleyebilen bir yazardı. Bu yüzden, en bilinmedik yeni kelimeler kullandığı zaman bile, yazının gelişme mantığından, tanımadığınız kelimenin hangi eski kelimenin yerini aldığını tahmin edebilirsiniz. Çoğu öz Türkçeci ise sırf kelimelerinin yadırgatıcılığından değil, cümle kurmaktaki hantallıkları yüzünden anlaşılmaz oldular.

Seçkinci Tutum: Öte yandan, özleşme konusundaki tavrı bilimsel temellere oturamamıştır:

"Ben öteden beri, konuşmalarımda olsun, yazılarımda olsun hep bunu söyledim, Türkçe'nin latinleştirilmesi, yunancalaştırılması gerektiğine inandığım içindir ki öz-türkçeci oldum, ona inandığım içindir ki öz-türkçeyi bırakmıyorum, bu toplumun çocuklarına latince ile yunancanın öğretileceği, şöyle iyice, gereğince belletileceği güne değin de bırakmayacağım."

Gerçekten de Ataç'ın öz Türkçeciliğinin altında bu Yunan-Latin hayranlığı yatar. O, uygarlığın yarattığına inandığı hümanizme sıkı sıkı bağlıdır. Bu gibi görüşler günümüzde öyle "doğululuk", "batılılık", "kültürel değişimin toplumsal mekanizmaları" gibi kavramlarla bile eleştirilmeyecek kadar *"naif"* görünüyor. Yunanca ve Latince öğrenme ve öğretme saplantısını Cambridge'de, Oxford'da bile terkettiler - bundan da kimsenin kaybı olmadı. Ataç'ın tasarısının ilk adımdaki imkânsızlığı, eğitimle bir toplum kurulamayacağı olgusudur. Ataç, kuşağındaki çoğu radikal-pozitivist-hümanist gibi, iyi bir eğitimle, evrensel bir kültür verilip evrensel insan bireyleri yetişeceğine inanmıştı. Evrenselliğin temelini de Greko-Latin kültürü sağlayacaktı. Ancak, bu gibi eğitim sitemiyle yeni bir toplum kurma tasarıları, kaynaklarının bütün hümanizmiyle birlikte "jakoben" (çünkü belirli bir aygıt ve dar bir yetişmiş kadro yoluyla bütün bir topluma yön vermeyi düşlüyor) ve son analizde anti-demokratiktir.

Öz Türkçenin zorunluluğunun nihai gerekçesi olarak bu Greko-Latin kültür "asimilasyonu" ile karşılaştığımızda, bu gerekçe adına yapılanlardan kuşkuya düşmemek elde değil. Şüphesiz Ataç'ın düşünceleri az çok kendine özgü, ama büsbütün kendine özgü de değil. Nitekim onun gibi Yunan ve Latin köklerine inmeyi isteyen istemeyen, daha birçok Batılaşmacı, öz Türkçeyi de savunmuştur.

Ataç bir dilbilimci değildi. Ya da, modern anlamda bir dilbilimci değildi. Onun dille ilgisi, daha çok Batı'nın 19. yüzyılda yetişen dilcilerinkine benzer. Bu bakış bütünüyle tarihîdir ve aynı zamanda dili seçkinci bir tutumla tanımlanmış, büyük harfle yazılan bir kültürün aracı olarak görür. Böyle anlaşılan dilde bir iletişim işlevi varsa, o da seçkin bir düzeyde yapılan bir iletişim olmalıdır. Ayrıca, Türkiye'nin gelişmesi içinde dile nasıl dildışı ölçütlerle bakıldığını önceki sayfalarda birlikte izlemiştik. Bu da, Ataç'ın entelektüel mirasının bir parçası oldu.

Türkçe sorununa böyle karmaşık bir sorunsal içinden bakan Ataç'a göre, söz gelişi "demokrasi" kelimesini kullanmak, Yunan kültürünü almak değildir. Çünkü Yunanlılar ve onların mirasını alan Batılılar bu kelimeye baktıklarında bunun "halk" ve "yönetim" kökleri ile kurulmuş bir kavram olduğunu hemen anlarlar. Biz Türkler ise bu yabancı kökleri anlayamayız. Dolayısıyla "demokrasi" kelimesini gerçekten içimizde yaşatamayız. Gerçekten Greko-Latin kültürü içinde olmak istiyorsak, aynı kavramı Türkçe köklerle kurmamız gerekir: "budun-buyrumculuk" veya "budun-erki" gibi yeni karşılıklar önerir Ataç.

Ataç burada Batı'yı yüceltmekten kendini alamıyor; oysa sıradan Batılı insan, "demokrasi" ve benzer kavramları kullanırken, bunların Yunanca ve Latince köklerini bilmez. Söz gelişi, İngilizce'de *"trans-"* önekiyle başlayan yığınla kelimeden birkaçına bakalım (bunların bir kısmı bizde benzer biçimde biliniyor): *"Transatlantic", "transcend", "transcript", "transfer", "transform", "transgress", "transient", "transit", "transition", "translate", "transmission", "transparent", "transpire", "transport", "transpose", "transversal"*. Şimdi, Oxford mezunu olmayan bir İngiliz, tam olmayan bu listedeki kelimelerin bir kısmıyla hayatı boyunca bir ilişkisi olmaksızın yaşar. Kullandıklarına göre, bu *"trans-"* ekinde, öteye geçmek, bir şeyin üstünden aşmak gibi genel bir anlam olabileceğini tahmin eder ancak. Ama, o listedeki kelimelerden yalnızca birkaçını kullanmaya alışık olan bir Türk de bu soruyu sormak aklına gelirse aynı şeyi tahmin edebilir: "transatlantik", "transfer" ve "transit" kelimeleri üstüne düşündüğü zaman aklında kalan yaklaşık anlam, örneğin "transfüzyon" gibi yeni bir kelimeyle karşılaştığı zaman, bunun bir "aktarma" olayı olduğunu anlamasına yetebilir. Bunu anlamak için ille Latince bilmesi gerekmez.

Şüphesiz bu *"trans-"* önekli kelimelerin hepsinin Türkçe'ye alınması gerektiği anlamına gelmez. Ama "transatlantik" ve "transit" gibi uluslararası nitelik kazanmış kelimelerin bizde kullanıl-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ması, Türkçe'yi kimsenin tutsağı yapmaz. Ayrıca bu konu bizi ikinci bir güçlüğe getiriyor. Bir dili konuşan bir topluluk, kendi mantığı içinde yeni kavramlara eski ekler ve köklerden yeni adlar bulur. (Nitekim, sayılan İngilizce kelimelerin pek çoğu "Roma-sonrası" kelimelerdir.) Bu kavramları başka bir dile çevirirken, ekler ve kökler arasında aynı mantıki bağlantıların kurulmasını bekleyemeyiz. Gene yukarıdaki *"trans-"*lı kelimeler listesine bakarsak, örneğin *"transcendental"* gibi bir kavram Türkçe'de "aşkınlıkçılık" olurken *"translate"* için "çevirmek", *"transparent"* için "saydam", *"transform"* için ise "dönüştürmek" diyoruz. Yani, aynı kökü her zaman aynı şekilde, Türkçe'nin tekabül eden köklerine çevirmiyoruz. Böylece, Ataç'ın ortak köklere bağladığı "düşünce disiplini" zaten mümkün değil. Daha önce, Cenap Şahabettin'in özlemine ilişkin olarak söylediğim gibi, bunu büyük bir sakınca saymamızın da nedeni yok. Çünkü Greko-Latin kültürü de bu kelimeleri ya da kökleri, *evrensel mantığın* temeli olarak değil, gelişigüzel kullanmıştı; İngilizce'de ortak *"trans"* var diye çeviriye, söz gelişi, "dil-aşırı-aktarım" ve saydam için de "ara-nesne-aşırı-görüm" filan dememize gerek yok.

Son olarak, "klasik" eğitime verilen abartılmış önemc bir kere daha değinelim. Ataç, *"demos"* ile *"kratia"* bilinmezse, "demokrasi"nin anlaşılamayacağından korkuyor. Toplumda gördükleri eğitimden ötürü her iki kökü de bilen insanlar, "demokrasi"nin gerçekten ne olduğunu bilmiyorlar oysa. Buna karşılık, kelimenin etimolojisini hiç bilmeyen insanlar, bunun ne olduğunu *yaşayarak* öğenebilirler.

Üç Ayrı Eğilim

Agâh Sırrı, kitabının sonlarında Türkçe'nin durumu karşısında ya da ne olması gerektiği konusunda alınan tutumları üçe ayırır. Cumhuriyet öncesinde netleşen ayrımlar şunlardı:

"1. Türk dilinden yabancı kurallarla birlikte yabancı kelimeleri de atmak. Bu fikrin başlıca temsilcisi Fuad Köseraif'ti. Bunlar 'tasfiyeciler'di.

2. Hiçbir 'müdahale'yi kabul etmiyerek, dili yabancı kurallarla birlikte olduğu gibi bırakmak. Bu fikrin en son temsilcisi de Süleyman Nazif'ti. Bunlar da 'muhfazakârlar'dı.

3. Dilden yabancı kuralları atmak, fakat kelimelere dokunmamak. 'Yeni lisancı'lar 'Genç Kalemler'*de bu grubu temsil ediyordu. Bu grup, daha sonraları, kurallarla birlikte yabancılığını duyuran kelimeleri de atmak, fakat halk arasında yaşıyanlara dokunmamak ilkesini kabul etmiştir."*

CHP'NİN ÖZLEŞMECİLİĞİ: CHP'nin tek-parti yönetimi süresince dil özleşmesi bir devlet politikası olarak görülmüş ve her gün ilan edilecek yabancı kelimelere karşılık bulunması kampanyasında Başbakanlık, CHP, Halkevleri bu iş için seferber edilmiş; ajans, radyo ve bütün gazeteler işbirliğine çağrılmıştı. DP dönemine kadar, Türk Dil Kurumu'nun tabiî başkanı Milli Eğitim Bakanıydı. İnönü ile Hasan Âli Yücel Dil Kurumu'nda.

Yazarın bu bölümde özetlediği 1949 yılında ise aynı gruplar sürmektedir:

"1. Bütün yabancı kelimeleri dilden atmak.

2. Dile hiç dokunmamak.

3. Yabancı kurallarla birlikte yabancı kelimeleri de atmak, fakat halk arasında yaşıyanlara dokunmamak."

Agâh Sırrı, biraz da haklı olarak, ilk iki grupta yer alanların hiç değilse belirli programları olduğunu, üçüncü grubunsa belirsizlikten kurtulamadığını söylüyor:

"Ancak, bugünün tasfiyecileriyle muhafazakârlarının fikirleri açık ve kesin olduğu halde, bu sonuncular fikirlerine kesinlik verememişlerdir. Tasfiyeciler, bütün yabancı asıllı kelimeleri atmak, muhafazakârlar ise hiçbirine dokunmamak fikrindedirler. 'Mutedil' diyebileceğimiz bu gruptakiler ancak esasta birleşmişler, düşüncelerinin ve isteklerinin sınırını çizmemişlerdir. Kelime almak ve atmakta ölçüleri nedir, yabancı kurallar derken neyi kastetmektedirler, terimler için ne düşünüyorlar? Bütün bu noktalarda fikir birliği yapmış değillerdir. Bunun içindir ki, bir yandan tasfiyecilerin, öte yandan da muhafazakârların hücumuna uğramakta ve bu yüzden çalışmalarına bir doğrultu verememektedirler. Bu durumun dil devrimi için bir tehlike olduğuna şüphe yoktur."

Bütün toplumsal olaylarda "ılımlılığın" böyle bir kaderi vardır. Ancak, burada anlatılan bu ılımlı tutumun, ötekilerden farklı bir bakış açısı da getirmediği söylenebilir. Osmanlıca'nın olduğu gibi kalmasını savunanlar da, Türkçe'nin bütünüyle arılaşmasını savunanlar da, dili politik, kültürel, toplumsal ve tarihî bir bütünlüğün bir parçası olarak görüyorlar, dille ilgili tezlerini buna göre biçimlendiriyorlar. "Ilımlı" grup da, aynı sorunsal içinde, iki tarafa da aşırı gitmemeyi salık veriyor. Bu sorunsalı paylaştığı ölçüde, teorik düzeyde öbürleri kadar gösterişli olamıyor; ama pratikte, dilin toplumca kullanımına daha yakın düştüğü için, ana akışa daha uyumlu bir yer tutmuş oluyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ataç'ın ölümünden sonra arı Türkçe davasının aynı çapta bir avukatı yetişmedi. Buna karşılık, öz Türkçe'yi konuşan ve yazanların sayısı arttı. Aşağı yukarı bütün önemli edebiyatçılar, öz Türkçe kullanmaya özen gösterdiler. Dil Kurumu da, kurum olarak dilin özleşmesine, terimlerin öz Türkçe karşılıklarının bulunmasına çeşitli katkılarda bulundu. Basının büyük bir bölümü de dildeki yenileşme eğilimini izledi. Basınla birlikte 1960'tan sonra TRT'nin dilini özleştirmesi, yeni kelimelerin kullanımını yaygınlaştırmış oldu. Böylece, bugünlere geldik. Bugünlere kadar, dilin nasıl olması gerektiği tartışması hiç bitmedi. Bu sıralarda yeniden alevlenecceği de muhtemel görünüyor. Dolayısıyla, şimdiye kadar gerçekleşen dilsel değişikliğin ne kazandırdığını, ne kaybettirdiğini, bir kere daha, ama serinkanlılıkla düşünmenin zamanıdır.

Dilde Değişim Ne Kazandırdı, Ne Kaybettirdi?

İlkin özellikle önemli bir nokta üstünde duralım: Dili toplumun iletişim aracı olmanın ötesinde tarihi, politik ve kültürel bir yönlendirmenin de vazgeçilmez parçası olarak görmek alışkanlığı, ister istemez dile politik müdahale kurumunu doğurmuştu. Buna Türkiye'nin geleneksel bürokratik yapısının özellikleri eklenince, dilsel kullanım politik iktidarların tutumuna göre değişebilen, zaman zaman yasayla değiştirilebilen bir şey oldu.

Bir toplumun kendi dilini nasıl kullanacağı konusunun yasayla düzenlenmesi, dünyanın başka ülkelerinde sık raslanan bir durum değildir. *Académie française* gibi kuruluşlar, devletten çok kendi prestijleriyle dil konusunda otorite olmuşlar, ayrıca, dilbilgisi bakımından en doğru görünen kullanımı saptamak gibi, bir anlamda tutucu bir işlev görmüş, dili değiştirme çabasına girmemişlerdir. Türkiye'dekine benzeyen bir dilsel arılaşma akımı, ulusal birliğin sağlanması güçlük çıkaran, dolayısıyla şoven-milliyetçi birçok ideolojinin doğduğu Almanya'da görece kısa bir dönemde görülür. İngilizler baştan beri, Fransa'dakine benzer bir dil akademisi kurulmasına yanaşmamış, genelde benimsedikleri liberal tavrı dil alanında da sürdürmüşlerdi. Türkiye'de ise Meşrutiyet döneminden sonra devletin dile çeşitli düzeylerde müdahale ettiği görülür. Bu özellik, Cumhuriyet döneminde iyice belirginleşir. Bütün arılaşma hareketleri, bu dönemde, politik otoritenin yönlendirmesiyle ortaya çıkmıştır. Alfabe bile, bir yasa konusu olmuştur. Levend'e göre, her gün ilan edilecek yabancı kelimelere karşılık bulunması kampanyasında *"Başvekâlet, Halk Partisi, Halkevleri bu iş için seferber edilmiş,*

DP DÖNEMİNDE: Tevfik İleri'nin Milli Eğitim Bakanlığı'na gelmesinden sonra DP, Dil Kurumu'na karşı tavır aldı. 1945'te CHP'nin değiştirdiği Anayasa dili 1952'de yeniden eskileştirildi. Bu dönemde toplanan dil kurultaylarından birinde Ataç (sağdan 1.), Peyami Safa (sağdan 2.) ve Ruşen Eşref Ünaydın (sağdan 4.).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ajans, radyo ve bütün gazeteler işbirliğine çağrılmıştır." 1944'te Anayasa dilinin değişmesi için gene CHP Meclis Grubu bir komisyon kurar. Demokrat Parti iktidara gelip, Eğitim Bakanı Tevfik İleri bu maddenin değişmesini isteyinceye kadar, Türk Dil Kurumu'nun tabiî başkanı Milli Eğitim Bakanı'dır. Bu da, kurumla devlet arasında kurulan ilişkinin niteliğini gösterir. DP zamanında hükümetler Dil Kurumu'na karşı tavır almış, 1945'te CHP'nin değiştirdiği Anayasa dili 1952'de Fuat Köprülü'nün ilk imzayı attığı bir önergeyle yeniden eskileştirilmiştir. Bundan sonra her politik iktidar, Türkçe'nin nasıl olması gerektiği konusunda farklı bir görüşe sahip olacak, düşüncesi doğrultusunda dilsel kullanımı etkilemeye çalışacaktır. Özellikle radyo ya da devletin çıkardığı ders kitapları gibi etkili araçlarda kullanılan Türkçe sürekli değişecektir. Bir toplumun kendi dilini nasıl kullanacağına politik iktidarın karar vermesi ve gereğinde resmî denebilecek müdahalelerle yürürlükte olan dili değiştirmesi, Türkiye'ye özgü bir durumdur.

Ancak, resmî olan ve olmayan türlü müdahelelerden sonra Türkçe'nin bugün varmış olduğu nokta zaten yeterince karışık. Buraya kadar konuya tarihî gelişmesi çerçevesinde baktık. Şimdi, varılan bu noktada elimizde dil olarak ne gibi bir araç bulunduğuna bakalım.

Bütün bu olup bitenlerden Türkçe istendiği, umulduğu gibi "özleşebildi" mi? Gerçi pek çok kelime değişti, ama dilin gerçekten özleştiğini söyleyemeyiz. Gündelik dilde kullandığımız yüzlerce ve binlerce kelime, biz bunların çoğunu Türkçe sandığımız halde başka dillerden alınma. "Dam" gibi sıradan bir kelime Latince *"domus"*dan geliyor örneğin. Yerleşik konutların çeşitli parçalarının adları, doğal olarak o düzeni kurmuş olanların verdiği adlara bağlı kalacak, ama örneğin "çadır" da Farsça *"çader"*den geliyor. "Sokak" ile "cadde" de Arapça. Haftanın günlerinin adları Türkçe değil. "Davul" ile "zurna" da öyle. Bedenin dıştan, gözle görülür organlarının çoğu Türkçe, ama iç organların çoğu Türkçe değil: mide, ciğer, beyin, böbrek, işkembe, kalp (sonuncusunun Türkçesi de yaşıyor, ama örneğin "yürek hastalığı" diyemiyoruz). "Pencere" de başka dilden, "perde" de. "Sofra", "leğen", "cep", "parça", "çarşaf" *(çar-şeb)*, hatta "hoşaf" da yabancı kökenli. "Çoban", "çarık" gibi Anadolu yaşayışına özgü kelimelerin de Farsçadan gelmesi şaşırtıcı değil mi? "Serçe", "sincap", "tazı" ve daha nice basit, sıradan hayvan adları da Türkçe değil. "Akasya" ve "fesleğen" Yunancadan, "fındık" Arapçadan, "nar", "çınar", "fıstık", "armut" *(emrud)* Farsçadan. Gemicilikle ilgili terimlerin çoğu, "sintine"den "iskele"ye kadar, İtalyancadan. "İstimbot", "tornistan" gibi buhar-sonrası terimler ise İngilizceden. "Hedef"i, "maksat"ı kovalayarak benimsediğimiz "amaç" da Farsça. "Hudud" yerine koyduğumuz "sınır" ise Yunanca. "Fener" gibi. "Peynir" Farsçadan geliyor, "susam" Arapçadan. Sebzelerin pek azının adı Türkçe. "Rende" ve "testere" gibi sıradan aletler Farsça. "Kahkaha" veya "esmer" gibi akla gelmeyecek kelimeler de Arapça çıkıyor. "Orospu" Arapça; "dara düşmek"teki *"darr"* Arapça, "püf" de Farsça, "söndürülmüş" anlamına gelen *"püfkerde"*den. Anadolu yemeği diye bildiğimiz "kaygana", Arapça *"haygene"*den; "paça", Farsça *"paçe"*den. "Yağma" kelimesi bile Farsça.

Bu listeyi daha fazla uzatmayalım. Şu bir avuç örnekten, öyle ciddi bir arınmanın pek mümkün olmadığı görülüyor. Kaldı ki, hepsi yerleşebileceği kadar yerleşmiş, kendi malımız olmuş. Bir dili konuşan geniş kitleler kullandıkları kelimelere etimoloji uzmanı gibi bakmazlar zaten.

Öte yandan çağdaş teknoloji de bir yığın kelimeyi ardından sürükleyerek geliyor Türkiye'ye. Teyp, pikap, radyo, telefon, televizyon gibi herkesin dilinde olanlar, "aks", "rot", "şanzıman" gibi görece daha dar alanlarda kullanılanlar - ama bunların da ötesinde, neredeyse her yeni makine kendi kelime haznesiyle geliyor. Bir gazetenin spor sayfasında şöyle bir cümle: *"Mithatpaşa stadının pilonlarına projektörler monte edildi."*

Bütün bunlar, dilin özleşmesini isteyenlere çok acı gelebilir, ama çaresiz. "Tasfiye" yolunu tutmaya kalkıştığımızda ortada Türkçe kalmayacağı açıkça görülüyor. Türkçe'ye böylesine fazla yabancı kelime doldurmuş olan tarihi de değiştirmemize imkân yok - Brecht'in toplumlarından hoşnut olmadıkları için başka halk edinmeye niyetlenen yöneticileri gibi bizde de yöneticiler tarihlerini beğenmeyip yeni bir tarih sahibi olmaya karar vermedikçe.

Bir başka sorun da nüanslar alanında

YENİ BİR KURUM: 1982 Anayasası'nın 134. maddesine dayanılarak çıkarılan ve 17 Ağustos 1983'te yürürlüğe giren kanun, Türk Dil Kurumu'nu Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağladı. Özerkliği sona eren ve eski Türk Dil Kurumu olmaktan çıkan bu yeni örgütün yöneticileri sözü edilmeye değer herhangi bir çalışmada bulunamadılar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

çıkıyor. Çok zaman birden fazla kelimeyi sözlüklerden kovup onların yerine bir tane öz Türkçe karşılık bulundu. Türkçeleştirmenin gerekliliğine, yararlılığına, sonuçta ortaya çıkan kelimenin kullanışlılığına itiraz edilemeyecek durumlarda bile bu yoksullaşma düşündürücü olmalıdır. İlkin Gökalp söylemişti, daha sonra Ataç iyice perçinledi, bir nüans iletmeden eşanlamlı kelimeler dil açısından zenginlik sayılmaz. Ama özleşme uğruna var olan nüansların harcanması çok-yanlı bir zarardır, edebiyat dilinde de, bilim dilinde de. "Cemiyet" yerine "toplum" tutunmuştur, ama "cemaat" için "topluluk" her zaman yeterli olmuyor, hele dinî çağrışımı hiç veremiyor. Ayrıca "toplum"un türevlerini kullanamadığımız alanlar var ki, o zaman da birtakım tutarsızlıklar oluyor. "Toplumsal kalkınma", "toplumsal düşünce" ve daha birçokları rahatça kullanılıyor, ama "toplumsal demokrat" diyemiyoruz.

"Neden" kelimesi de iyi bulunmuştu ve yerleşti. Gelgelelim örneğin Hegel, *"bir açıklama ilkesi olarak* 'cause' *yeterli değildir, önemli olan* 'raison'*dur,"* deyince ne yapacağız. Yalnız "neden" yetmiyor demek ki. Dilin arılığı için daha az kavramla düşünmeyi seçme ya da seçmeme durumuyla sık sık karşılaşıyoruz böylece.

Ataç gibi yazarlar, öz Türkçe'yi Yunan-Latin temeline geçmek için istiyorlardı. Türkçe köklerden türetildiği için anlaşılır olan ve aralarında bağlantı kurulabilen kelimelere sahip olmamız gerektiğini savunuyorlardı. Gelgelelim, özellikle yabancı dillerde var olan terimlere öz Türkçe karşılık bulma çabasında birçok yanıltıcı kelime de çıktı. Örneğin psikolojideki "anal evre" için "dışkısal" denmesi gibi; bu terimin anlattığı şeyin "dışkı" ile hiçbir ilgisi yoktur oysa.

Kelimelerin kökenlerinin tanınabilir olmasının birtakım yararları olabilir. Ama düşünce dilinde fazlasıyla somut kelimeler sakınca da yaratabilir. Batı dillerinde bu kökenlerin çoğu unutulmuştur. İngilizce'de *"concatenation"* gibi az kullanılan bir soyut kelimeyi kullananlar, bunun Latince "zincir" demek olan *"catena"*dan geldiğini artık hatırlamazlar. Kelimenin anlamı, "zincir" kavramına yakındır, ama alabildiğine soyutlaşmış, o kökenden uzaklaşmıştır. Yeni bir dil yaratmaya çalışmakta bu sakınca hep var: Kelimeler eskimediği için yeterince soyutlaşamıyor. Örneğin Türkçe'de "ekin" derken, bunun somut anlamı ağır basıyor, beklenen "kültür" anlamını veremiyor.

Bir başka sorun da, Batı dillerinde karşılaştığımız kavramların eşdeğerlerini türetmeye çalışırken, az sayıda kökle yetinmek zorunda kalmamız. Böylece, tek bir kökten çok fazla sayıda ve çoğu da birbiriyle ilgisiz kavramlar türetiyoruz. Bu da, Ataç'ın istediği sonucu vermekten uzak kalıyor. Çünkü ortak bir köken üzerinde, pek ortaklığı olmayan çok sayıda kelime ortaya çıkıyor. "Olmak" fiilinden türettiğimiz yeni kavramları düşünelim.

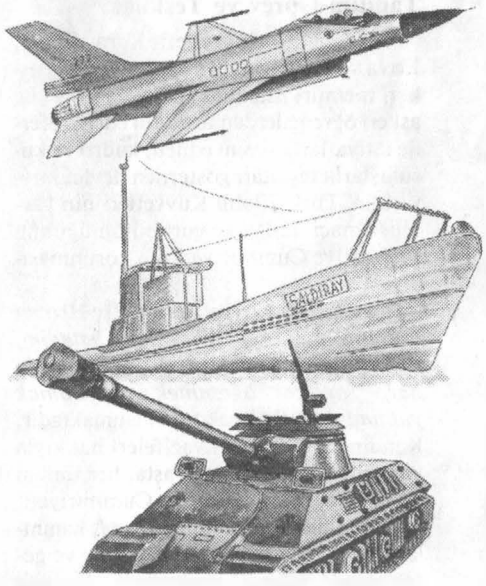
Çok zaman, özellikle çeviri yaparken, belli bir aktarma güçlüğü ile karşılaşıp bir yeni kavram türetebiliyoruz. Ama bunları daha sistemli düşünemiyoruz. Kavramların akrabalarını gözetmiyoruz. Söz gelişi "komedya" için "güldürü" deniyor; bunun kendi başına uygunluğu ayrıca tartışılabilir, ama "tragedya" karşılığı "ağlatı" denemiyor. "İhracat", zamanla gerekli soyutluk kıvamına gelmiş bir kelimeydi. Şimdi "dışsatım" diyoruz. Bunu fiil olarak kullanmak imkânsız gibi bir şey. Ama ayrıca, "emperyalizm azgelişmiş ülkelere işsizlik ihraç eder" gibi bir cümle nasıl kurulacak bu yeni kavramla? "İşsizlik dışsatar" mı diyeceğiz?

Bazen bir kelime üstüne çok fazla anlam yüklüyoruz. Her dilde böyle birkaç anlama gelen kelimeler vardır, ama bizde bazı kelimeler kimsenin kaldıramayacağı bir yük altına giriyorlar. Söz gelişi "kurgu". Eskiden bunun "saat kurgusu" gibi basit bir anlamı vardı. Şimdi "bilim-kurgu" diyoruz ve sonra da *"fiction"* ile türevlerinin karşılığı olacak şekilde geliştiriyoruz kurguyu. Derken "spekülatif düşünce" için de "kurgu" diyoruz. Ayrıca sinemada "montaj" anlamına da "kurgu" kullanılıyor. Bu kadar çok anlamlı olan kelimeler zamanla anlamsızlaşabilir.

Sonuç olarak, 1980'lere geldiğimiz zaman bile Türk dilinin sorun olma özelliğinin pek fazla değişmediğini görüyoruz. Dilin politik bir tutumla "milliyetçi" bir anlayışla ele alınması, "ulusallığın aracı" olarak görülmesi ve ayrıca "yukarıdan aşağı" politik müdahalelere uğraması, Türkçe'nin oluşumuna yarardan çok zarar getirmiştir denebilir. Dilin organik olma özelliğinin kabul edilmesi Türkçe'nin bundan sonra daha sağlıklı gelişmesini sağlamakta önemli bir ilk adım olabilir●

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Örgütlenme ve Silahlanma Politikası

Silahlı Kuvvetlerin Teşkilâtı ve Görevi
Kemal Soyupak *(Em. Albay)*

Kara Kuvvetleri
Kemal Soyupak *(Em. Albay)*

Deniz Kuvvetleri
Yılmaz Usluer *(Em. Amiral)*

Hava Kuvvetleri
Enver Günsel *(Em. Albay)*

Silahlı Kuvvetlerin Katıldığı Barış Harekâtları
Kemal Soyupak *(Em. Albay)*

Silahlı Kuvvetler'de Eğitim ve Öğretim Kurumları

Fahri Çoker *(Em. Amiral)*

Ordu-Siyaset İlişkileri

Dr. Mevlut Bozdemir

Çerçeve Yazı

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Silahlı Kuvvetlerimiz
Akçuraoğlu Yusuf

Bu konuda ayrıca: *Anayasa, Batılılaşma, Siyasal Hayat* **maddelerine bakınız**

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Silahlı Kuvvetler'in Teşkilâtı ve Görevi

Kemal Soyupak

Tanıtım-Görev ve Teşkilât

Türk Silahlı Kuvvetleri, Kara, Deniz, Hava ve Jandarma Kuvvetleri subay, askerî memur, astsubay, erbaş ve erleri ile askerî öğrencilerden teşekkül eden; seferde ihtiyatlarla ikmal edilen, kadro ve kuruluşlarla teşkilâtı gösterilen devlet kuvvetidir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin varoluş amacı, millet ve yurt bütünlüğünün ve Türkiye Cumhuriyeti'nin korunmasıdır.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "İç Hizmet Kanunu"nda Askerlik: *"Türk vatanını, istiklâl ve Cumhuriyeti'ni korumak için harp sanatını öğrenmek ve yapmak yükümlülüğü"* olarak tanımlanmaktadır. Kendinden beklenen vazifeleri hakkıyla yapabilen; barışta ve savaşta, her zaman ve her yerde milletine ve Cumhuriyeti'ne doğruluk ve içtenlikle hizmete, kanunlara ve nizamlara itaat edeceğine ve gerektiğinde vatan, Cumhuriyet ve vazife uğrunda seve seve hayatını feda edeceğine ant içen kimseye *"asker"* denilmektedir. Bu andı içmiş olan Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarının yetiştirilmesinde; millet, yurt, Cumhuriyet, meslek ve vazife sevgisi esas tutulmakta, her türlü siyasî düşünce ve etkilerin dışında ve üstünde kalmaları temel ilke olarak gözönünde bulundurulmaktadır.

Türk yurdunun, Atatürk ilke ve inkılâplarının bekçisi ve Türk ulusunun ayrılmaz bir parçası olan Türk Silahlı Kuvvetleri; Türk özgürlük ve bağımsızlığının koruyuculuğu yanında, Batı uygarlık düzeyine ulaşma yolunda da daima öncülük görevi ifa etmektedir.

Teşkilât-Kuruluş ve Görevler

Türk Silahlı Kuvvetleri, Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olarak:

- Kara Kuvvetleri Komutanlığı,
- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı,
- Hava Kuvvetleri Komutanlığı,
- Jandarma Genel Komutanlığı'na bağlı birlik ve kurumlardan oluşmaktadır. (Jandarma Genel Komutanlığı, iç güvenlikle ilgili görevleri yönünden aynı zamanda İçişleri Bakanlığı'na bağlıdır.)

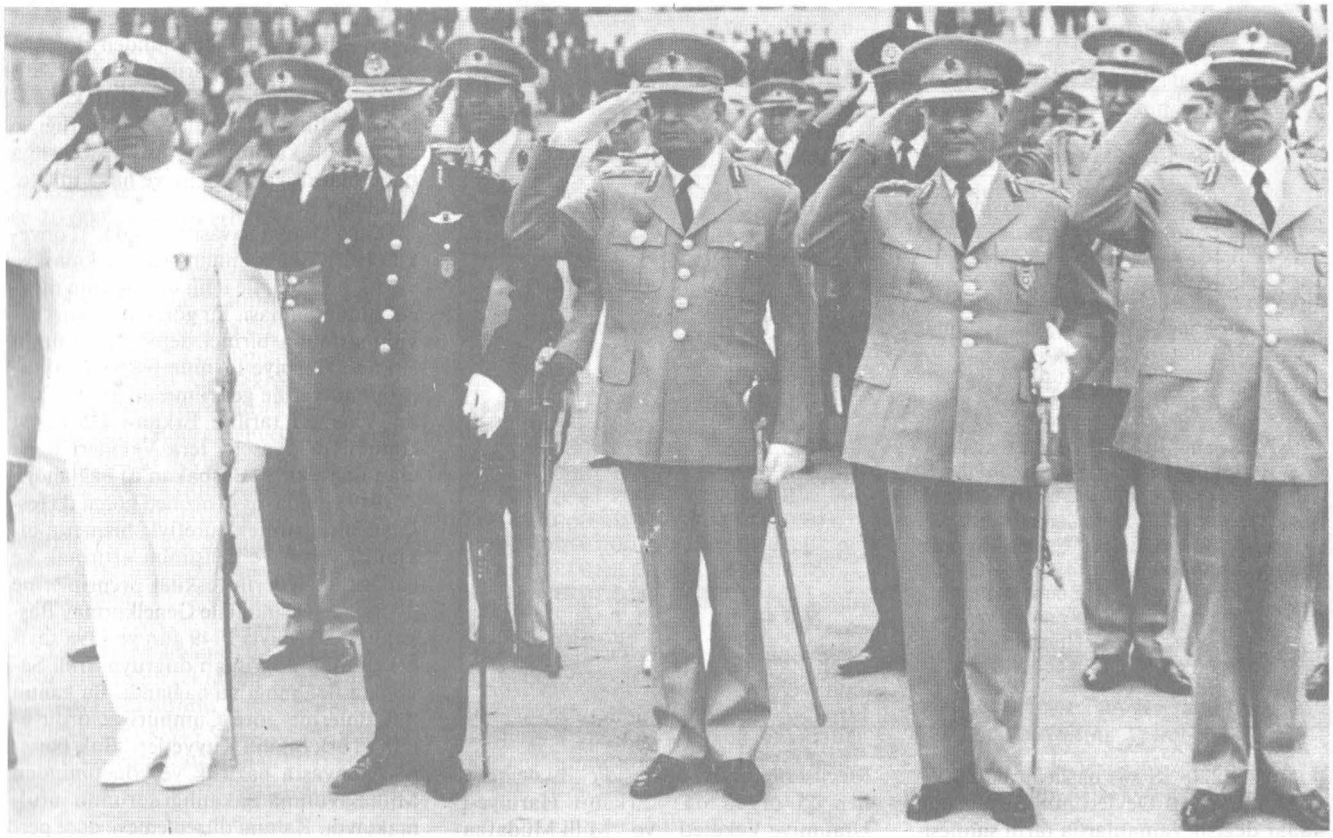
Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı (Anayasa, Madde-17): *"Başkomutanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevî varlığından ayrılamaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur.*

Milli güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetler'in yurt savunmasına hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet

ASKERLİĞİN TANIMI: Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "İç Hizmet Kanunu"nda askerlik, "Türk vatanını, istiklâl ve cumhuriyetini korumak için harp sanatını öğrenmek ve yapmak yükümlülüğü" olarak tanımlanır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GENELKURMAY: Yasalara göre başkomutanlık Meclis'in manevi varlığından ayrılamaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil edilir. Savaş açma ve sona erdirme kararlarını Türkiye Büyük Millet Meclisi alır. Genelkurmay Başkanı görev ve yetkilerinden dolayı Başbakan'a karşı sorumludur. 1966 yılında Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları Anıtkabir'de.

Meclisi'ne karşı, Bakanlar Kurulu sorumludur.

Genelkurmay Başkanı; Silahlı Kuvvetler'in komutanı olup, savaşta başkomutanlık görevlerini Cumhurbaşkanlığı namına yerine getirir.

Genelkurmay Başkanı, Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine, Cumhurbaşkanınca atanır; görev ve yetkileri kanunla düzenlenir. Genelkurmay Başkanı, bu görevi ve yetkilerinden dolayı Başbakan'a karşı sorumludur.

Milli Savunma Bakanlığı'nın, Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları ile görev ilişkileri ve yetki alanı kanunla düzenlenir."

Genelkurmay Başkanı'nın görev ve sorumluluklarının yerine getirilmesinde yardımcı olmak üzere Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı kurulmuştur. 1324 sayılı kanunla Genelkurmay Başkanlığı'na verilen görev ve yetkilerin başlıcaları şunlardır:

1- Barışta ve seferde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bütün faaliyetlerini sevk ve idare etmek.

2- Türk Silahlı Kuvvetleri'nin harbe hazırlanmasında personel, istihbarat, harekât, lojistik faaliyetlere ait ilke ve öncelikleri tespit etmek.

3- Milli güvenlik ve savunma politikalarının saptanması, topyekûn seferberlik planlaması ve uygulaması alanlarında hükümete veya Milli Güvenlik Kurulu'na önerilerde bulunmak.

4- Hükümetin milletlerarası antlaşma, sözleşme ve siyasi protokollerin yapılması, değiştirilmesi ve yürürlükten kaldırılması gibi faaliyeti sırasında askerî hedefler, askerî strateji ve askerî ihtiyaçlar konusunda hükümete danışmanlık yapmak.

5- Türk Silahlı Kuvvetleri ile ilgili ikili veya çok taraflı askerî antlaşma, sözleşme ve protokollerin yapılmasını değiştirilmesini veya yürürlükten kaldırılmasını sağlamak.

6- Askerî stratejisinin saptanması, savunma planlarının hazırlanması ve kuvvet hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için ülkenin jeopolitik, ekonomik, sosyal ve kültürel güçlerini giderek değişen koşullar ışığında devamlı olarak incelemek.

7- Türk Silahlı Kuvvetleri'nin emir komutası ve yönetimi ile ilgili hususlarda plânlar yapmak, direktifler vermek, faaliyetlerini kontrol, koordine etmek ve denetlemek.

8- -Kazaî ve adlî yönden özel kanunlarla kendisine verilen görevleri yapmak.

9- Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ve geçmişteki Türk seferlerinin tarihinin belgelere dayanarak hazırlanması ile ilgili faaliyetleri yürütmek.

Türk Silahlı Kuvvetleri Başkomutanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nın Kısa Tarihçesi: Türk milletinin tarihi paralelinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin de çok eski, büyük, devamlı ve görkemli bir tarihi vardır. Büyük Hun İmparatorluğu'

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Genelkurmay Başkanları

Rütbesi	Adı Soyadı	Katılış Tarihi	Ayrılış Tarihi
Tuğgeneral	İsmet İnönü	3.5.1920	10.11.1921
Orgeneral	Fevzi Çakmak	12.7.1922	3.3.1924
Mareşal	Fevzi Çakmak	3.3.1924	12.1.1944
Orgeneral	Kâzım Orbay	12.1.1944	30.7.1946
Orgeneral	Salih Omurtak	1.8.1946	8.6.1949
Orgeneral	A. Nafız Gürman	10.6.1949	6.6.1950
Orgeneral	Nuri Yamut	5.6.1950	10.4.1954
Orgeneral	Nurettin Baransel	28.5.1954	25.8.1955
Orgeneral	İ.Hakkı Tunaboylu	25.8.1955	10.10.1957
Orgeneral	Fevzi Mengüç	11.10.1957	22.8.1958
Orgeneral	Rüştü Erdelhun	23.8.1958	27.5.1960
Orgeneral	Ragıp Gümüşpala	3.6.1960	4.8.1960
Orgeneral	Cevdet Sunay	4.8.1960	16.3.1966
Orgeneral	Cemal Tural	16.3.1966	16.3.1969
Orgeneral	Memduh Tağmaç	16.3.1969	29.8.1972
Orgeneral	Ö. Faruk Gürler	29.8.1972	6.3.1973
Orgeneral	Semih Sancar	7.3.1973	6.3.1978
Orgeneral	Kenan Evren	7.3.1978	1.7.1983
Orgeneral	Nurettin Ersin	1.7.1983	6.12.1983
Orgeneral	Necdet Üruğ	6.12.1983	

ndan (İÖ 220- İS 48) başlayarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşuna kadar değişik zamanlarda tarih sahnesine çıkmış Türk devletlerinde devlet başkanları, başbuğ, hükümdar, sultan, padişah unvanları ile silahlı kuvvetlerin başkomutanlık görevlerini üstlenmiş, Türk ordularını başarı ile yönetmiş ve sayısız zaferler kazandırmışlardır. Zigetvar savaş alanında 1566 tarihinde ölen ve Batılıların "Muhteşem-(Magnificent)" diye adlandırdıkları Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra, savaşların yönetimi, genellikle "Serdarı-Ekrem" diye ünlendirilen sadrazamlara (veziriazamlara-bugünkü anlamıyla başbakanlara) devredilmiştir. 19. yüzyıl ortalarından başlayarak "Tanzimat" ve "Meşrutiyet" hareketlerinden sonra Silahlı Kuvvetler'in teşkilâtı daha sağlam esaslara bağlanmış ve yönetimi sırasıyla "Serasker" ve "Harbiye Nezareti" gibi kuruluşların sorumluluğuna verilmiştir.

Osmanlı hanedanının yıkılışı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ülke yönetiminde söz sahibi olmasından başlayarak Genelkurmay Başkanlığı'nın ve Milli Savunma Bakanlığı'nın görev ve yetkilerine ait tarihî gelişmeler aşağıdaki aşamaları izlemiştir:

• *Birinci Aşama:* Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti devresidir. Bu devrede her iki organ da "Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti" ve "Milli Müdafaa Vekâleti" olmak üzere birer bakanlık halinde kurulmuştu. Başkomutanlık müessesesi, her iki organ arasında gerekli koordinasyonu sağlamaktaydı. Erkânı Harbiyei Umumiye Vekâleti (Genelkurmay Başkanlığı) Silahlı Kuvvetler'in harekât, eğitim ve istihbarat faaliyetlerinden sorumlu idi. Milli Müdafaa Vekâleti Türk ordularının asker alma, seferberlik, ikmal ve idarî hizmetlerini yürütmekle görevliydi.

• *İkinci Aşama:* 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilânından sonraki devre olup aşağıdaki gelişim aşamalarından geçmiş bulunmaktadır.

3 Mart 1924'te, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin adı "Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı)" olarak değiştirildi ve Silahlı Kuvvetler'in disiplin, harekât, eğitim ve istihbarat bakımlarından emir komutasından sorumlu bu yüksek askerî makam iç politikanın dışında tutuldu. Hükümetin ve dolayısıyla iç politikanın içinde bulunan Milli Müdafaa Vekâleti ise Silahlı Kuvvetler'in bütçesinden, ikmal ve idarî hizmetlerin yürütülmesinden sorumlu tutulmuştur.

Bu tarihlerde ayrıca Bahriye Vekâleti, teşkil edildiyse de, teşkilinden dört yıl sonra 16 Ocak 1928 tarihinde lağvedildi.

Yine bu tarihlerde, 1428 sayılı kanunla Milli Müdafaa Vekâleti Müsteşarlığı ve 1199 sayılı kanunla da bu müsteşarlığa bağlı olarak kara, deniz ve hava müsteşarlıkları kuruldu.

İkinci Dünya Savaşı sonunda "Topyekûn Harp" kavramının ortaya çıkması ve yurtta bu konu ile ilgili bir organın mevcut bulunmaması, bu görevin de yurt savunmasından birinci derecede sorumlu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından yerine getirilmesini gerekli kıldı. Yine bu tarihte Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, İcra Vekilleri Reisi olan Başvekil'e (Başbakan'a) bağlandı.

1949 yılında, aynı hizmeti gören iki teşkilâtı birleştirmek suretiyle hizmetin etkinlik, verim ve gelişimini artırmak ve çağdaş devletlerin teşkilât prensiplerine uymak gereksinimi ile Genelkurmay Başkanlığı, 30 Mayıs 1949 gün ve 5398 sayılı kanunla, doğrudan doğruya Milli Savunma Bakanlığı'na bağlandı. Bu kanun hükümlerine göre Cumhuriyet ordusunun (Türk Silahlı Kuvvetleri'nin), barışta ve savaşta hazırlık ve yönetiminden Milli Savunma Bakanlığı sorumlu tutulmaktaydı. Kanunî düzenlemeye göre personel, istihbarat; harekât-eğitim-seferberlik; ikmal ihtiyaçlarının ve dağıtımında önceliklerin tespiti işlerinin Genelkurmay Başkanlığı vasıtasıyla, diğer hizmetlerin de Bakanlık Müsteşarlığı kanalıyla yürütülmesi öngörülmekteydi. Yine 1949 yılında Milli Savunma Bakanlık Müsteşarlığı'na bağlı kara, deniz ve hava müsteşarlıkları, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı teşkilâtları kaldırılarak yerlerine Kara Kuvvetleri Komutanlığı teşkilâtları kuruldu. Ancak uygulamada üst düzeydeki komutanlıkların Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı olmalarının çeşitli sakıncaları görüldü. Gerek 1961 Anayasası'nda, gerek 1982 Anayasası'nda Genelkurmay Başkanlığı doğruca Başbakanlığa, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları da Genelkurmay Başkanlığı'na bağlandı ●

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kara Kuvvetleri

Kemal Soyupak

Tarihi Gelişim

Türk Kara Kuvvetleri'nin teşkilâtlı bir şekilde kuruluşu, tarihte ilk Türk devleti olarak bilinen "Büyük Hun İmparatorluğu" zamanına kadar götürülebilir. Büyük Hun İmparatoru Mete, daimî bir ordunun ilk temelini atmış, 10, 100, 1.000 ve 10.000 muharip erden oluşan birlikler kurarak bunların başına onbaşı, yüzbaşı, binbaşı, toman (tümen) beyi unvanlarıyla komutanlar atamıştı. İÖ 209 yılına raslayan bu kuruluş tarihi Türk Kara Kuvvetleri için bir başlangıç ve şeref günü olarak kabul edilmektedir.

Büyük Hun İmparatorluğu, Batı ve Avrupa Hun imparatorlukları, Göktürk İmparatorluğu devirlerinde, yüksek disiplin ve savaş eğitimi sayesinde, o çağların en kudretli askerî gücünü meydana getirmiş olan Türk ordularının mevcudu oldukça fazla idi. Bununla beraber Türkler, zamanın ve çevrenin zor koşulları içinde bile yiyecek ve malzeme ikmallerini kolayca yapabilme çarelerini bulmuşlardı. Her çağın tekniğine göre, en etkin silahlarla donatılmış Türk ordularında başlıca silah ok-yay ve saban idi. Miğfer ve zırh da giyen bozkır Türkleri at sayesinde süratli manevra yeteneğine sahipti. Düz, yivli veya çengelli temrenler kullanan ve iyi kement atmasını da bilen Türkler yakın muharebede kargı, mızrak, süngü, kalkan ve kılıç kullanırlardı. Ata binmek, ok atmak, av yapmak herkesin doğal bir uğraşı idi. Okçu süvarilerden kurulu savaş birlikleri, at ile sağlanan sür'at sayesinde daima üstünlük kazanıyorlardı. Ordularını daima taarruz esasına göre yetiştiren Türklerin savaşlarındaki en belirgin özellik, düşman cephesinde şaşkınlık yaratan baskın şeklindeki taarruzlardı. Gereğinde uygulanan sahte geri çekilme, pusu ve çevirme harekâtı üstünlük elde etmek için uyguladıkları taktik esaslardandı.

Türk tarihinin kaydettiği ilk meydan muharebesi olan Tatung-Fu Savaşı'nda Mete uyguladığı taktik sayesinde Çin İmparatoru Keoti'nin 320.000 kişilik ordusunu kuşatarak imha etmiştir.

Büyük Hun İmparatorluğu'ndan sonra Orta Asya'da kurulan Türk devletlerinin (Göktürk, Uygur, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular) hepsinde daimî teşkilâtlı ve yüksek disiplinli ordular mevcut olup, bunlar daha ziyade Hükümdar (Kağan)'ın hassa ordusu niteliğindeydi. Bu eski Türk devletlerinde Devlet Başkanı (Kağan) aynı zamanda Başkomutan idi. Bundan sonra gelen rütbe "Yapgu"luk idi. Devlet Başkanlığı ile birlikte Başkomutanlık babadan oğula intikal etmekteydi. Muharebe alanları, harp oyunları ve sürek avları komutan yetiştiren birer okul durumundaydı.

Hazar Devleti'nden ayrılarak güneyde Cend şehrinde bağımsızlığını ilan eden Selçuk Bey, eski Oğuz devlet teşkilâtını aynen uygulamıştır. Selçuk Bey'in torunları Çağrı ve Tuğrul beyler komutasındaki birlik ve oymaklar 23 Mayıs 1040 tarihinde, o devrin en kuvvetli Türk İslâm devleti olan Gazneliler'in Sultan Mesut komutasındaki ordusunu yendikten sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu gerçekleşmiş ve bundan sonra Kara Kuvvetleri'nin teşkilât ve eğitimi sağlam esaslara bağlanmıştır. Nitekim çok iyi bir teşkilâta ve askerî eğitime sahip Büyük Selçuklu Ordusu, 26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt'te İmparator Romanos Diogenes komutasındaki Bizans Ordusu'nu kesin bir yenilgiye uğratmış ve Anadolu'nun kapıları bu zaferden sonra çeşitli Türk boylarına açılmıştır.

Büyük Sultan Melikşah zamanında Ortaçağ'ın en büyük askerî gücü haline ge-

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ORDU: Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ordu da ıslahata devam etmek üzere Almanya'dan bir askerî heyet getirilerek ordunun teşkilâtlanması silahlandırılması ve eğitimi ele alındı. Savaş için 2.850.000 kişi silah altına alınarak, 70 piyade ve 2 süvari tümeninden oluşan 24 kolordulu 9 ordu kuruldu. Yedi ayrı cephede çok güç koşullar altında savaşmak zorunda kalan ordu çok ağır kayıplara uğradı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KURTULUŞ SAVAŞINDA ORDU: Mütarekeyi izleyen işgal hareketlerine karşı koyabilecek düzenli birlikler başlangıçta mevcut değildi. Meclis Hükümeti kurulduktan sonra düzenli ordu kurmak için çalışmalar yoğunlaştırıldı. Sekiz kolordu komutanlığına bağlı 20 piyade tümeni, bir süvari tümeni, bir süvari tugayı ve iki süvari grubundan oluşan kara kuvvetleri örgütlendi ve üç ayrı cephede tertiplendi.

len Selçuklu orduları, çeşitli kavimlerden seçilerek özel bir eğitime tabi tutulup doğrudan doğruya Sultan'a bağlı "Gulaman-ı Saray" ile seçkin komutanların terbiyesi altında, her an savaşa hazır "Hassa Ordusu", meliklerin, şihnelerin ve devlet erkânının askerleri ve bağımlı beyliklerin kuvvetlerinden oluşmaktaydı.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu devirlerinde ülke topraklarının "İkta" denilen bir bir sistemle yöneltilmesi, zamanın diğer devletlerine oranla daha güçlü bir orduya sahip olunmasına olanak sağlamıştır. Kısaca "tımar sistemi" de denilen bu sistemde ülke arazisi, işletme, vergilendirme ve askerî yükümlülük bakımından Tımar, Zeamet ve Has olarak mülkî-askerî bir bölüme tabî tutulmuş ve bunların hem mülkî, hem de askerî yönden yönetimleri, bulundukları eyaletin "Beylerbey'leri" ve "Sancak Beyleri" sorumluluğuna verilmiştir. Her Tımar (Zeamet ve Has) sahibinin, kendi tımarının büyüklüğüne (kılıç hakkına) göre bir veya birkaç sipahi (süvari)'yi barış zamanında donatarak eğitimini sağlaması ve bir sefer vukuunda beraberinde Sancak Beyi'nin veya Beylerbeyi'nin emrine götürmesi ve savaşlara katılması usüldendi. Böylece ordunun büyük kısmını oluşturan "Eyalet Askeri"nin daha barış zamanında teçhiz ve eğitimi mümkün olmakta ve askerî harekâtın icrası kolaylaşmaktaydı. Eyaletlerin en yüksek mülkî amiri olan beylerbeyleri, emirlerindeki sancak beyleri ile birlikte, kendi eyalet askerinin başında komutan olarak savaşlara katılmak zorundaydılar. Bu bakımdan, mülkî ve askerî yönetimin birbirini tamamlayıcı doğrultuda ve biri diğeriyle ahenkli şekilde bir elden yürütülmesi zamanın kaçınılmaz bir gereği idi.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde, ülke topraklarının genişlemesi oranında giderek büyüyen Osmanlı Ordusu'nun büyük çoğunluğunu Eyalet Askeri teşkil etmekle beraber, direkt olarak Padişah'a bağlı merkez kuvvetini oluşturan "Kapıkulu Askeri" de imparatorluğun muvazzaf askerlerini ve daimi ordusunu kapsıyordu. Kapıkulu teşkilâtı içinde başlıca şu sınıflar bulunmaktaydı:

• *Kapıkulu Piyadesi* (Yeniçeri Ocağı): Yeniçeri Ağası'na bağlı 101 cemaat ortası halinde teşkilâtlanmıştı.

• *Kapıkulu Süvarisi:* Sipahi Ağası'nın emrinde, Sipah Bölüğü, Silâhtar Bölüğü, Sağ Ulûfeciler Bölüğü, Sol Ulûfeciler Bölüğü, Sağ Garipler Bölüğü, Sol Garipler Bölüğü olmak üzere altı bölük halinde teşkilâtlanmıştı.

Kapıkulu'nun bu iki asıl sınıfından ayrı olarak bunların desteğinde Cebeci Ocağı, Topçu Ocağı ve Top Arabacıları ortaları mevcuttu. Kapıkulu teşkilâtına yardımcı hizmet teşkilleri arasında Yayalar, Müsellemler, Yörükler, Voynuklar, Can-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bazlar, Cerahorlar, Martalozlar, Çadır Mehterleri, Pandurlar, Menzilkeşler, Derbentçiler ve Belderanlar bulunmaktaydı.

Yeniçeri teşkilâtı ve bu teşkilât için personel yetiştiren "Acemi Ocağı"nın temeli, 1363 yılında Padişah I. Murat zamanında atılmıştı. Savaşlarda ele geçirilen esirlerin beşte birinin devlete vergi olarak bırakılması kanunî bir yükümlülüktü. "Pençik-(Beşte bir)" denilen bu sistemde esirlerin "Pençik oğlanı" adı verilen erkek çocukları Gelibolu Acemi Ocağı'nda özel eğitime tabi tutulmak suretiyle yetiştirilmekte ve Yeniçeri Ocağı'nın personel ihtiyacı bu kaynaktan sağlanmaktaydı. Daha sonraları, Acemi Ocağı için Hıristiyan tebaanın çocukları "Devşirme" usulü ile askere alınmaya başlandı. Hıristiyan tebaadan devşirilen bu çocuklar, Pencik oğlanlarında olduğu gibi, önce Anadolu çiftçi ailelerine verilir, bunların yanında İslâm örf ve adetlerine göre yetiştirilir. Zamanları geldikçe de önce Acemi Ocağı'na, daha sonra da Yeniçeri Ocağı'na gönderilirlerdi. Yeniçeriler, Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde dünyanın en mükemmel askerî kuvveti idi. Daha sonraları, özellikle III. Murat zamanında (1574-1595), Yeniçeri Kanunu hiçe sayılarak adam kayırma ve rüşvet yoluyla ocağa çok sayıda yeteneksiz kişiler alınmaya başlanmış, mevcudu kabaran Yeniçeri Ocağı giderek bozulmaya yüztutmuş ve bir isyan ocağı haline gelmiştir. İsyan hareketlerinde, 1622 yılında Genç Osman diye ad takılan II. Osman'a yaptıkları gibi, padişahı tahtından indirmek ve zindana atıp boğdurmak derecesine kadar ileri gittikleri de olmuştur. Osmanlı Devleti'nin "Duraklama" ve "Gerileme" dönemlerinde, devlet yönetiminde ve toplum yaşamındaki otorite noksanlığı ve kontrolsüzlük, savaşlarda birbiri ardınca uğranılan yenilgiler Yeniçeri Ocağı'nı tam anlamıyla başıbozuk bir teşkilât haline getirdi. III. Selim zamanında, 1793 yılında "Nizamı Cedit" adıyla yeni bir ordu teşkiline çalışıldıysa da, Yeniçeriler'in bu teşkilâta karşı çıkmaları yüzünden kısa bir süre sonra Nizamı Cedit'in lâğvına gidildi. Bundan sonra "Sekbanı Cedit" ve "Eşkinci" adlarıyla yeni askerî teşkilât kurma yoluna gidildiyse de, bunlar da Yeniçeriler'in ayaklanması nedeniyle sonuçsuz kaldı.

Askerî teşkilâtta ıslahat yapılmasının lüzumuna kesinlikle inanmış olan II. Mahmut, bunun ancak Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabileceğini görmüş, 17 Haziran 1826 tarihinde İstanbul'daki Yeniçeri kışlalarını topa tutmak suretiyle Yeniçeri Ocağı'na son vermiştir. "Vak'a-i Hayriye (Hayırlı Olay)" olarak nitelenen ve adlandırılan bu harekâttan sonra "Asakiri Mansurei Muhammediye" adı verilen yeni bir ordunun kurulmasına geçildi. Bu ordu, Alay'a denk ve "Tertip" denilen birliklerden, Tabur'a eşit "Kol"lardan, her biri 100 mevcutlu "Saf"lardan oluşmaktaydı. Bu ordu kendisini ilk önce 1828-1829 yıllarında Ruslar ile yapılan savaşta göstermiş, yurt savunmasında düzenli, disiplinli ve iyi eğitim görmüş bir orduya sahip olmanın lüzumunu kanıtlamıştır. Ordunun subay ihtiyacını karşılamak üzere 1834 yılında da Kara Harp Okulu açıldı. "Asakiri Mansurei Muhammediye"nin adı sonradan "Asakiri Nizamiye" olarak değiştirildi.

YERLİ ÜRETİM: Temelleri Kurtuluş Savaşı sırasında atılan askeri fabrikalar, Cumhuriyetin ilanından sonra geliştirilerek ordunun çeşitli ihtiyaçlarına cevap verecek duruma getirildi. Bunlar arasında hafif silahlar imal eden tüfek fabrikası, bomba aksamları imal eden fabrikalar ve gaz maske fabrikası da vardır.

Tanzimat Devri'nde, tam anlamıyla Avrupa standartlarında bir ordunun kurulmasına gidildi. Askerlik hizmeti angarya olmaktan çıkarılarak, bir vatan hizmeti haline getirildi. Ordu barış ve sefer durumlarına göre teşkilâtlandırıldı. Ülke, ihtiyaca göre askerî bölgelere bölündü ve bu bölgelerin her birinde birer ordu merkezi kuruldu. Beş yıllık askerlik süresine dayanan asker alma sistemiyle altı ordu kuruldu. Bir ve İkinci ordular İstanbul'da, Üçüncü Ordu Makedonya-Hersek bölgesinde, Dördüncü Ordu Doğu Anadolu'da, Beşinci Ordu Suriye'de, Altıncı Ordu Irak'ta konumlandırılmışlardı. Ordular, altı piyade alayı, altı talim (eğitim) taburu, dört süvari alayı ve bir topçu olayından kuruluydu. Barış mevcudu 150.000 civarında olan bu ordu, 1854-1856 Kırım Harbi sırasında başarıyla savaşmış ve Müttefik Ordular'la (İngiltere, Fransa, Sardinya) ile birlikte Rus Ordusu'nu yenilgiye uğratmıştır.

II. Mahmut'tan beri sürdürülen askerî ıslahata, Abdülmecit (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876) devirlerinde de devam edildi. II. Abdülhamit taht'a çıktığında Osmanlı askerî teşkilâtı ve ordusu modern bir görünüşe sahipti. Bab-ı Seraskeri (Serasker Kapısı), Dar-ı Şûrayı Askerî, Erkânı Harbiye, Tophane-i Amire Nezareti gibi ana bölümler halinde teşkilâtlanmıştı. 1877 yılında ordu yeniden tensik edilerek geliştirildi ve Yemen'de 7'nci Ordu kuruldu. Yeni düzenlemeye göre 1'inci Ordu Merkezi İstanbul'da, 2'nci Ordu Merkezi Edirne'de, 3'üncü Ordu Merkezi Selânik'te, 4'üncü Ordu Merkezi Edirne'de, 5'inci Ordu Merkezi Şam'da, 6'ncı Ordu Merkezi Bağdat'ta, 7'nci Ordu Merkezi Sana'da bulunuyordu. Osmanlı Ordusu 1877-1878 Savaşı'na (halk dilinde 93 Harbi'ne) bu teşkilâtla girmiş, mevcudu 300.000'e yükseltmişti. Rumeli'de Rus ve Romen ordularının üstün kuvvetlerle yaptığı taarruzlara karşı "Plevne Savunması"nda, Anadolu'da Kafkas Cephesi'nde Zivin muharebelerinde ordu varlığını göstermiş, kahramanlık menkıbeleri yaratmış, ancak üstün Rus kuvvetleri karşısında bu savaştan yenik çıkmıştı.

1887 yılında Kara Kuvvetleri yeni bir düzenlemeye tabi tutuldu. Nizamiye tümenlerine ilâveten Redif ve Müstahfaz tümenleri kuruldu; topçu teşkilâtı genişletilerek topçu tümenleri haline getirildi. Her orduda iki nizamiye, dört redif, iki müstahfaz piyade tümeni ile bir nizamiye süvari ve bir nizamiye topçu tümeni

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Silahlı Kuvvetlerimiz

Akçuraoğlu Yusuf

Toplayan: Akçuraoğlu Yusuf, Türk Yılı-1928 *(İstanbul: Türk Ocakları Merkez Heyeti, 1928, s.83-90: "Müdâfaa-i Milliye Teşkilâtı")*

Türkiye Cumhuriyeti Ordusu, 23 Nisan 1920 tarihinden 1 Teşrinisânî 1923 tarihine kadar devam eden "İstiklâl Muharebatı"ndan doğmuştur.

Türk Ordusu'nda hizmet-i askeriye şeraiti şöyledir:

Ahz-ı asker usulü, mükellefiyet-i âmme esasına müstenittir. Bilâ tefrik-i cins ve mezhep Türk tâbiyetinden olan her fert 21 yaşına dahil olduğu sene asker edilir. Askerlik müddeti 25 senedir. Bu müddetin piyadede 1.5, sunuf-u fenniye, rakabe ve havaiyede 2, jandarmada 2.5 senesi hizmet-i fiiliye (muvazzaflık)tır. Geriye kalan 17.5-18.5 senesi ihtiyat, en sonraki 5 senesi müstahfızlıktır. 1.5 seneden fazla hizmet-i fiiliye gören sınıfların fazla-i müddetlerinin iki misli, hudud-u mükellefiyetin sonundan, yani müstahfızlıktan tenzil ve bu suretle askerlik müddeti taksir edilir.

Hizmet-i fiiliye için bedel-i nakdî kabul olunur. 500 lira bedel veren yalnız 4 ay talim görmekle hizmet-i fiiliyesini ifa etmiş ad olunarak ihtiyata nakl olunur.

Bir devreli, yani 9 sınıflı liseler ile muadili mekteplerden mezun olanların hizmet-i fiiliyesi taksiren, yani 9 ayda ifa ettirilir.

Türkiye Ordusu'ndaki *küçük zabit* rütbeleri onbaşı, çavuş, başçavuş muavini, başçavuştur. Altı aylık hizmet-i askeriyeyi dolduran efrattan evsaf-ı lâzimeyi haiz olanlar bilimtihan ehliyetleri tebeyyün ettiği takdirde silsileten inha olunarak alay kumandanları tarafından onbaşı yapılır. Çavuş ve daha yukarı rütbelere çıkmak için hizmet-i fiiliyede daha fazla müddet kalmayı deruhte etmek, yani terk-i tezkere eylemek ve küçük zabit talimgâhlarına veya mekteplerine girerek muayyen müddet tahsil görmek şarttır. Küçük zabitan kıdemlikıdemsiz olarak iki nevidir. Kıdemlilerin maaşı, kıdemsizlerden fazladır. Kıdemliler İstanbul'daki sunuf-u muhtelifi kıdemli küçük zabit mekteplerinde, kıdemsizler kolordu ve fırka merkezlerindeki talimgâhlarda muayyen müddet tahsilden sonra yetişirler. Terfi için her rütbenin asgarî bekleme müddetleri bervech-i âtidir:

Onbaşı olmak için tarih-i duhulden itibaren neferlikte	(6) ay
Çavuş	(12)
Başçavuş muavini	(12)
Başçavuş	(12)

Türkiye Ordusu'ndaki *zabit* rütbeleri şunlardır: Zabit vekili, mülâzım, birinci mülâzım, yüzbaşı, binbaşı, kaymakam, miralay, mirliva, ferik, birinci ferik, müşir.

Zabitan İstanbul'daki Harbiye Mektebi'nden yetişir. Burada tahsil iki senedir. Askerî liselerden çıkan talebe evvelâ 10 ay muhalif sınıf kıtalarında staj gördükten sonra Harbiye Mektebi'nin birinci senesine dahil olurlar. Burada ikmal-i tahsil edenler zabit vekili olarak çıkar ve birkaç ay İstanbul'daki sunuf-ı muhtelife tatbikat mekteplerinde ikmal-i tatbikat ve endaht ettikten sonra ordulara tevzi olunur. Zabit vekilleri altı ay sonra mülâzım-ı sânî olur. Ondan sonraki rütbeler için kanun-u mahsus mucibince hareket olunur. Levazım memurları diğer sınıf zabitleri gibi Harbiye Mektebi'nden yetişir. Badehu Levazım Mektebi'nde bir sene kurs görür.

Mekteb-i Harbiye'ye duhul için 11 senelik lise tahsilini muvaffakiyetle ikmal etmiş olmak lâzımdır.

Türk Ordusu efradının tachizatı suret-i umumiyede, bel kemeri, fişenklik, matra, arka çantası, portatif edevat-ı tahkimiye, yemek kabı, battaniye.

Eslâhiye gelince en esaslı silâh (7.65 milimetrelik) tüfenktir.

Piyade, istihkâm ve sunuf-u fenniye piyade tüfengi ve kasaturası, süvari, topçu sınıfları filinta ile mücehhezdir. Süvarilerde eğri kılınç ve mızrak da vardır. Müsellâh her nefer de bir el bombası, her piyade bölüğünde 6 Fransız modeli hafif makineli tüfek ve bomba tüfenkleri vardır.

Maksim ve Hoçkis sistemi ağır makineli tüfenk bölükleri dokuzar makineli tüfenklidir. Sahra ve cebel topları 7.5 [santi] metrelik serî ateşli Krup ve Şnayder toplarıdır. Piyade fırkaları topçu alaylarında hafif sahra ve cebel Skoda obüs bataryaları da vardır.

Kolordu ve ağır topçu alaylarındaki bataryaları serî ateşli 10.5, 12, 15'lik obüs, 10, 12, 15'lik uzun toplardan mürekkeptir. Mevaki-i müstahkemede 8.7'likten 35.5'luğa kadar toplar müstameldir.

TC Ordusu'nun esas teşkilât-ı askeriyesi bervech-i âtidir:

elif) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, müstakil bir daire olup başvekâlete merbuttur. Vakt-i hazarda en büyük kumanda makamıdır. Ankara'dadır.

be) Müdafaa-i Milliye Vekâleti; bütçeyi tertip, sarfiyatı idare, teşkilâtı icra, orduyu harbe ihzar eder. Vekil mebuslar meyanından intihap olunur. Ankara'dadır.

cim) Memleket askerlikçe üç ordu müfettişliği dairesine taksim edilmiştir.

Birincisinin merkezi Ankara, ikincisinin Konya, üçüncüsünün Erzincan'dır. Her ordu müfettişliğinde iki ilâ dört kolordu vardır.

ye) Türkiye'nin vakt-i hazar ordusu 9 kolordudan müteşekkildir. Merkezleri: 1. Afyonkarahisar, 2. Balıkesir, 3. İstanbul, 4. Eskişehir, 5. Konya, 6. Tokat, 7. Diyarbekir, 8. Erzincan, 9. Sarıkamış'tır.

Vakt-i hazarda her kolorduda 2 piyade fırkasıyla birer müstakil ağır topçu alayı ve bazı kolordularda piyade fırkalarından başka 1 ilâ 2 süvari fırkası bulunur. Her kolordunun ayrıca kıtaat-ı fenniyesi de vardır.

vav) Bir piyade fırkası üç piyade ve bir sahra topçu alayından, her nizamiye süvari fırkası üç ilâ dört süvari alayıyla bir süvari topçu taburundan, her aşiret fırkası dört süvari alayından mürekkeptir. Süvari alaylarında birer ağır makineli tüfenk bölüğü ve süvari bölüklerinde otomatik tüfenkler vardır.

Fırkalarda piyadenin kumandanı olmak üzere bir de piyade liva kumandanı vardır.

zel) Çatalca, İzmit, İzmir, Erzurum, Kars mevkileri merkez olmak üzere 4 mevki-i müstahkem vardır. Her mevki-i müstahkemde 1

---

vardı. (Makedonya'daki 3'üncü Ordu'ya iki, Doğu Anadolu'daki 4'üncü Ordu'ya bir nizamiye tümeni fazladan verilmişti.) 1897 yılında Rumeli'de Osmanlı topraklarına saldıran Yunan Ordusu, bu genel teşkilât yapısına sahip Türk Kara Kuvvetleri'nin bu cepheye tahsis edilen kuvvetleri tarafından Dömeke'de ağır bir yenilgiye uğratıldı ve ordunun 1877-1878 Rus Harbi'nde zedelenmiş olan prestiji kurtarılmış oldu.

1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilânı ile beraber yapılan idarî ıslahat sırasında, orduya da yeniliklerin getirilmesine, silah ve malzemenin modernizasyonuna ve miktarlarının artırılmasına önem verildi. Ancak, bu konuda çalışmalar sonuçlanmadan 1911-1912'de İtalya, 1912-1913'te de Balkan devletleri (Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan) ile savaşmak zorunda kalındı. İtalyanlarla denizaşırı bir bölgede (Trablusgarp (Libya'da) savaşı sürdürecek imkânlardan yoksun bulunulduğu; Balkan Harbi'nde ise bir yandan ikinci Meşrutiyet'in getirdiği iç politikada kısır parti çekişmeleri, diğer yandan İtalya ile Trablusgarp Savaşı devam ederken bu fırsattan tam zamanında yararlanma olanağını bulan müttefik Balkan devletlerine karşı yeterince seferberlik ve yığınak hazırlıkları yapılamadan muharebelere girişildiği için yenilgiden kaçınılamadı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Cumhuriyetin ilk yıllarında bir grup subay.

ilâ 2 ağır topçu alayıyla, müstakil taburlar, kıtaat-ı fenniye ve inşaiye bulunur.

he) Ayrıca dağ livaları, muhafız alayı ve talimgâh kıtaatı mevcuttur.

Türk Ordusu'na âtideki mektepler zabit hazırlar:

Erkân-ı harp zabitanı yetiştirmek için Erkân-ı Harbiye Akademisi (İstanbul), muharip ve muavin sınıflara zabit yetiştirmek için Harbiye Mektebi (İstanbul), askerî doktor ve baytar yetiştirmek için Tıbbiye ve Baytariye Mektepleri (İstanbul), Harbiye'den çıkacak zabitlere ikmal-i tatbikat için Piyade, Topçu Atış ve Süvari Binicilik ve Fen Tatbikat ve Levazım Mektepleri (İstanbul), Hava Mektepi (İzmir); bundan başka yüksek levazım teşkili gösterilmek için İstanbul'da ayrıca Yüksek Levazım Akademisi mevcuttur. Motorlu ve Canlı Nakil Vasıtaları Mektebi de (Konya) vardır.

Ordumuzda askerî talimler şöyle yapılır:

Piyade sınıfının bir buçuk senelik hizmet-i fiiliye müddeti altışar aylık üç devreye ayrılarak üç safhada talimler tatbik ve tekrar olunur. Birinci devrenin üç ilk ayı terbiye-i münferide, bir ayı takım, bir ayı bölük, bir ayı da tabur ve alay talimidir. Diğer devrelerde bunlar tekrar takviye ve tatbikatlarla mezc olunur. Her altı ay bir celp ve bir terhis yapılarak kıtaatta her zaman üç tevellütlü efrat bulunur.

Süvari, topçu, kıtaat-ı fenniyedeki iki senelik müddet iki devreye ayrılarak takip olunur.

Sonbaharda büyük tatbikat ve manevralar yapılır. Her mıntıkada muayyen mevsimlerde erkân-ı harbiye ve atlı zabitan seyahatleri yapılır. Endaht talimlerine fazla ehemmiyet verilir.

Yukarıda gösterilen esas teşkilâttan başka muhtelif teşkilât daha vardır ki şunlardır:

elif) Hudut kıtaatı halen 15 taburdur. Her hudutta bu kıtaat ayrı bir kumandana merbuttur.

be) Jandarma kıtaatı, jandarma alay ve taburları, jandarma müfettişlik mıntıkalarına inkısam eder. Bu mıntıkalar idarî mantıkalara mütevafıktır ve Dahiliye Vekâletine aittir.

Jandarma mevcud-u umumisi: 30.000 kişidir.

TC'nin Hava Kuvvetleri:

elif) Berrî ve bahrî hava kuvvetleri bir kumanda altında tevhit edilmiştir. Bu kuvvetler doğrudan doğruya Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine merbut bulunan Hava Kuvvetleri Müfettiş-i Umumîsinin emri altındadır.

Bu müfettişlik askerî, idarî, fennî bir teşkilâta malik olup ayrıca bir de Rasadat-ı Havaiye Müdiriyet-i Umumiyesi mevcuttur.

be) Hidematın talim ve terbiyenin bir elden idaresi için bilumum hava kıtaatı, memleket dahilinde grup grup muayyen garnizonlara taksim edilmiştir. Her ordu ve kolordunun hava kıtaatı muayyen olduğundan bu kıtaat-ı havaiye seferde derhal ait oldukları makam emrine verileceklerdir.

Ayrıca Başkumandanlık için lüzumu kadar teşkilât ayrılmıştır.

cim) Askerî teşkilât fırka, liva, grup, bölük kademelerine münkasım olup kuva-yı havaiye Avcı, Keşif, Bombardman olmak üzere üç esaslı sınıftan terekküp eder.

Keşif ve Bombardman kısımları uzak ve yakın keşif, küçük ve büyük bombardman kısımlarına ayrılır.

Memleketimizde ahşap tayyarecilik devam etmekle beraber madenî tayyarelerden de azamî derecede istifade edilmektedir.

Bir bölük muhtelif sınıf tayyarelere nazaran 12 ilâ 18 tayyareden terekküp eder.

dal) Türkiye Hava Kuvvetleri'nin tevsi ve teşkilâtında millî muavenet ve müzaherete tavassut maksadıyla arzu-yu millî üzerine teşekkül etmiş Türk Tayyare Cemiyeti mevcuttur.

Memleketin en hücra köşelerine kadar kısa bir zamanda tevessu eden mezkûr cemiyet şimdiye kadar orduya birçok tayyare ve malzeme temin eylemiştir.

he) Hava eşhası iki menbadan yetişmektedir.

1- Gönüllü olarak iltihak eden zabitan ve efradın yetişmesi için askerî pilot ve makinist mektepleri, rasadat-ı havaiye kursları.

Bu müessesatta her sene iki yüzü mütecaviz tayyareci ve makinist ve rasadat-ı havaiye mütehassısı yetişmektedir.

2- Tayyare Cemiyeti makinist ve pilot mektepleri.

Bervech-i balâ iki menbadan başka umuru havaiyede müterakki Avrupa memleket ve hükûmetlerine tahsil için talebe ve zabitler gönderildiği gibi oradan da mütemayiz mualimler celp edilmektedir.

TC'nin Donanması:

1- Zırhlı kruvazör Yavuz, Turgut
2- Küçük kruvazör Hamidiye, Mecidiye
3- Yirmi kadar torpido ve muhrip
4- On iki gambot
5- Tahtelbahirler.

1914-1918 Birinci Dünya Harbi'nin hemen öncesinde Kara Kuvvetleri'ndeki ıslahata devam etmek üzere Almanya'dan bir askerî heyet getirtilerek ordunun teşkilâtı, silahlandırılması, teçhizi ve eğitimi önemle ele alındı. Çeşitli nedenlerle Almanya - Avusturya - Macaristan ittifakına itilen Osmanlı Devleti, başta İngiltere, Fransa ve Rusya olmak üzere İtilaf Devletleri'nin üstün kuvvetlerine karşı koyabilmek için, 2.850.000 kişiyi silah altına alarak 70 piyade ve 2 süvari tümeninden oluşan 24 kolordulu 9 ordu halinde teşkilâtlanmış ve yedi ayrı cephede çok güç koşullar altında savaşmak zorunda bırakılmıştır. Bu cephelerde cereyan eden çeşitli muharebelerde, özellikle Çanakkale muharebelerinde kahramanlık örnekleri vererek savaşan Türk Ordusu, müttefiklerinin savaşı kaybetmeleri üzerine yenik kabul edilmiş, Mondros Mütarekesi'nin hükümlerine göre silah ve malzemesi elinden alınarak zorunlu terhis yoluyla küçültülmüş, sadece 50.000 mevcutlu bir iç asayiş kuvveti haline getirilmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri bir yandan aldıkları önlemlerle Türk Ordusu'nu etkisiz bir hale getirirlerken, öte yandan Mondros Mütarekesi'nin 7'nci Maddesi'ni kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayarak, ülkenin stratejik değeri haiz bölgelerini işgal etmeye başlamışlardı. 15 Mayıs 1919'da İz-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İLK TANK BİRLİKLERİ: Cumhuriyetin ilk yıllarında kara kuvvetlerinde yer alan önemli bir gelişme de zırhlı birliklerin kurulmasıdır. 1927-28 yıllarında Fransa'dan Renault tankları satın alındı. 1934 yılında da Lüleburgaz'da ilk tank birliği kuruldu.

mir'in Yunanlılar tarafından işgaline Osmanlı Hükümeti ve bu hükümetin, elinden silahları ve yetkileri alınmış ordusu seyirci kalmış; meydanı boş bularak ileri harekâta devam eden Yunan kuvvetleri karşısında sadece Kuvayı Milliye (Millî Kuvvetler - milis ve gönüllü kuvvetler) direnişe geçmişti. Ancak, bol silah ve malzeme ile donatılmış olan düşman ordusuna karşı milis kuvvetleri tarafından uzun süreyle karşı koymak olanaksızdı. Nitekim, İzmir'i işgal etmiş olan Yunanlıların bir yıl sonra Milne hattından doğu ve kuzeydoğu doğrultularında ileri harekâtı, Bursa ve Uşak'ı ele geçirmeleri, milis kuvvetleri yerine düzenli ordu birlikleri kurulması lüzumunu ortaya çıkardı. Büyük önder Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni kurduktan sonra gayretlerini millî ve düzenli bir güç oluşturma yolunda yoğunlaştırdı. Mevcutları çok az olmakla beraber, Anadolu'daki ordu birlikleri yeni bir düzenlemeye tabi tutularak sekiz kolordu komutanlığına bağlı 20 piyade tümeni, bir süvari tümeni, bir süvari tugayı ve iki süvari grubundan oluşan bir Kara Kuvveti haline getirildi. Bu kara kuvveti, o günkü durum gereği, 12'nci, 14'üncü ve 20'nci kolordular ve bir kısım bağımsız birliklerden oluşan Batı Cephesi, Erzurum ve havalisinde 15'inci Kolordu'nun oluşturduğu Doğu Cephesi, Güney Anadolu'da Adana ve Elcezire Cephesi olmak üzere birbirinden ayrı üç cephede tertiplenmişti. 1921 yılında Fransızlarla yapılan antlaşma sonucu serbest kalan Adana-Elcezire Cephesi'ndeki kuvvetler Batı Cephesi'ne alınarak bu cephenin kuvvetlendirilmesine olanak sağlandı. Giderek teşkilâtını geliştirip güçlenen Batı Cephesi kuvvetleri sırasıyla Birinci İnönü, İkinci İnönü, Dumlupınar, Aslıhanlar, Kütahya ve Eskişehir muharebeleri ile Yunan Ordusu'nu yıpratmış, Sakarya muharebelerinde düşmanı yenilgiye uğratarak Afyon hattına kadar geri çekilmek zorunda bırakmıştı. 26 Ağustos- 30 Ağustos tarihleri arasında Atatürk'ün üstün stratejik dehası ışığında plânlanan "Büyük Taarruz" ve son safhasını oluşturan "Başkomutan Meydan Muharebesi"nde yeni bir teşkilâta ve savaşma ruhuna kavuşan Türk Ordusu, Yunan Ordusu'nu kesin bir yenilgiye uğratmış ve yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasına olanak sağlayan büyük bir zafer kazanmıştır.

1923-1939 Yılları Arasında Türk Kara Kuvvetleri Teşkilâtı

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından ve 29 Ekim 1923'te yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra ele alınan en önemli işlerden biri Türk Ordusu'nun çağdaş ordular düzeyine getirilmesi oldu. Çok sınırlı bütçeye rağmen Türk Ordusu'nun, bu arada kara kuvvetlerinin geliştirilmesi yolunda ulusça hiçbir fedakârlıktan kaçınılmadı. Kara kuvvetleri, gelecek bir harbin ihtiyaçlarına göre devamlı bir şekilde organizasyona ve modernizasyona tabi tutuldu. Kara kuvvetleri, her biri 2-3 tümenden kurulu dokuz kolordu, üç süvari tümeni ve birkaç müstahkem mevkiden oluşan üç "Ordu Müfettişliği" halinde teşkilâtlandı ve bu teşkilât bugünkü kara kuvvetlerinin temeli oldu. Bu dönemde teşkilât ve konuş durumu ana hatlarıyla şöyleydi:

- 1'inci Ordu Müfettişliği: Merkezi Ankara'da olmak üzere 2'nci, 3'üncü ve 3'üncü kolordulardan,
- 2'nci Ordu Müfettişliği: Merkezi Konya'da olmak üzere 1'inci, 5'inci ve 6'ncı kolordulardan,
- 3'üncü Ordu Müfettişliği: Merkezi Diyarbakır'da (sonradan Erzincan'da olmak üzere 7, 8 ve 9'uncu kolordulardan kurulu idi.
- Müstahkem Mevkiler: Erzurum, Kars ve İzmir'de mevcut müstahkem mevkilere ilâveten sonradan Çanakkale ve İstanbul boğazları, Çatalca ve Kırklareli mevzileri birer müstahkem mevki haline getirildiler.

Bu dönemde ülkenin ekonomik yönden de kalkınmasına imkân sağlamak üzere, ordu mevcudunun bütçeye yük olmayacak, fakat ordunun yapısını ve kudretini sarsmayacak, askerî öğretim ve eğitimi engellemeyecek bir kadro düzeyine indirilmesi kararlaştırıldı. Silah altında kalış süresi (muvazzaflık dönemi), harp sanatını öğrenmeye yetecek kadar kısaltıldı. Milli Savunma bütçesindeki tahsisatın yurt içinde sarfolunması, Silahlı Kuvvetleri'nin çeşitli ihtiyaçlarının ülke kaynaklarından sağlanması ilke olarak kabul edildi.

Ekim 1924'te, orduyu politikadan ayırmanın ilk adımı atılarak, İstiklâl Harbi'nin özelliği ve kaçınılmaz bir gereği olan ordu - meclis ilişkileri ortadan kaldırıldı ve ordu siyasi faaliyetlerin dışına çıkarak aslî görevine ve kışlasına döndü.

Türk Kara Kuvvetleri'nin, mevcut koşullar altında ve saptanan hedefler çerçevesinde, 1939 yılına kadar gelişimi aşağıdaki aşamaları izlemiştir:

- İstiklâl Harbi'nden sonra; memleket içinde kalan silah, harp araç ve gereçleri ve çeşitli askerî donatım toplatıldı; gerekli olanların ıslahı yapılarak ordunun kuruluş ve kadrosuna katıldı. Genelkurmay Başkanlığı'nın plânları çerçevesinde

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

muhtemel harekât alanlarının ihtiyacını karşılamak üzere depolar inşa edildi; seferi gereçler ve cephane bu depolarda toplandı.

- Dünya genelinde durmadan ilerleyen ve gelişen silah ve malzeme teknolojisini takip, tetkik, tecrübe ve muayene işleri için bir "Fen ve San'at Dairesi" kuruldu. Bu daireye bağlı olarak fizik, kimya, gaz ve maske, barut ve patlayıcı maddeler laboratuvarları çalıştırılmaya başlandı ve silahların deneme atışları için modern atış poligonları inşa edildi.

- Bu dönemde, 16 yıl içinde ordunun tüm giyecek ve diğer levazım ihtiyaçları ile ordu donatım malzemesinin büyük bir bölümü, yerli malı ve hepsi de milli fabrikalarda imal edilebilecek hale getirildi. İstiklâl Harbi sırasında hükümet, Kara Kuvvetleri'nin bütün silah ve malzemesinin tamir ve ıslahı için, Ankara'da "Askerî Fabrikalar" kurma yoluna gitmiş ve milli askerî fabrikaların temelini atmıştı. Bu fabrikalar, Cumhuriyet'in ilânından sonra hükümetlerin ciddi gayretleriyle ve edinilen tecrübelere göre, tümüyle modern bir şekle sokuldu ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin silah ve cephane ihtiyacını karşılayacak harp endüstrisi kuruldu. Patlayıcı maddeler için barut fabrikaları, trotil fabrikası, fülmenat ve kapsül imalathanesi, gaz maske fabrikası, hafif silahlar imal eden tüfek fabrikası, fişek fabrikası, bomba imalathanesi, ağır silahlar için top ve top mermisi fabrikaları, kovan ve tapa fabrikası; yan kuruluşlar olarak da çelik ve pirinç dökümhaneleri, kereste ve marangoz imalathaneleri tesis edildi. Yurt içinde tesis edilen bu fabrikalarda piyade silahlarında kullanılan cephane çeşitlerinin hemen hepsinin ve 105 mm.liğe kadar top cephanesinin imalatına başlanıldı.

- Yurt içinde yapılması mümkün olmayan silah ve malzemenin bir tedarik planı çerçevesinde dışarıdan alınması cihetine gidildi ve Türk Kara Kuvvetleri'nin ihtiyaçlarının ve noksanlarının büyük bir kısmı tamamlandı. Bu dönemde Kara Kuvvetleri'ne çok sayıda ağır ve hafif makineli tüfekler ve havanlar alındı. Gerek birlikler, gerek daima tahkimatlı mevziler tanksavar silahlarıyla donatıldı. Topçu teşkilâtı zamanın en modern toplarıyla yeniden teçhiz edilerek eski toplar depolara alındı.

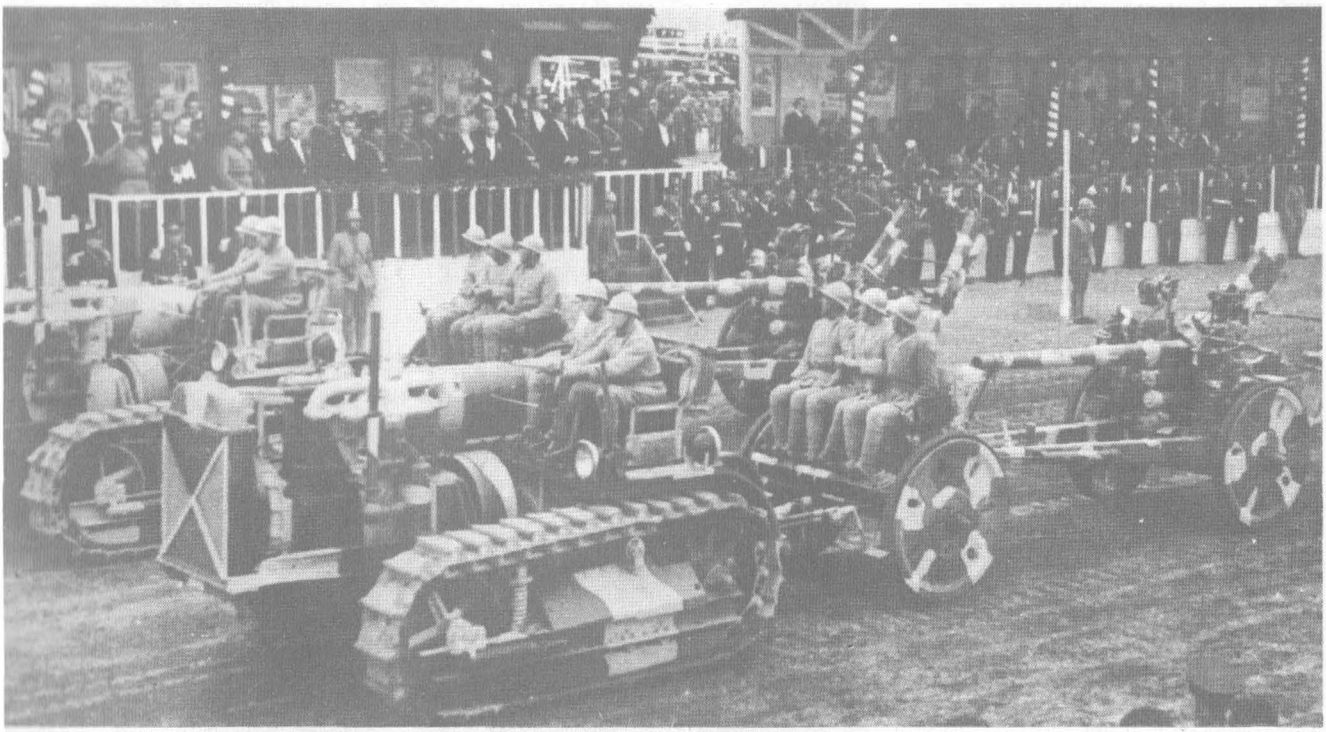
- Kara Kuvvetleri'nde önemli bir gelişme de zırhlı birliklerde oldu. 1927-1928 yıllarında Kara Kuvvetleri ihtiyacı olarak Renault tankları satın alındı. 1934 yılında Lüleburgaz'da ilk tank birliği kuruldu. Bu birlik Türk Kara Kuvvetleri'nin zırhlı birlik çekirdeğini meydana getirdi.

- Savaş yılları sırasında öğrenime ara vermiş olan Kara Harp Okulu ve Harp Akademileri yeniden açıldı. Askerî uzmanlar yetiştirilmek üzere çeşitli sınıflardan subayların ve askerî öğrencilerin yurt dışı öğretim ve eğitim müesseselerine gönderilmesine başlanıldı.

- Yine bu dönemde, orduda sağlık işleri geliştirildi. Askerî adalet işlerinde düzenlemelere gidildi ve askerî muhakeme usulü ve askerî ceza kanunları kabul edilerek yürürlüğe konuldu.

1939-1949 Döneminde Türk Kara Kuvvetleri

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıç yılı olan 1939 yılı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ve dolayısıyla Türk Kara Kuvvetle-

SİLAHLAR YENİLENİYOR: 1920'li ve 30'lu yıllarda yurt içinde yapılması mümkün olmayan silah ve malzemenin bir tedarik planı çerçevesinde yabancı ülkelerden alınması yoluna gidildi. Bu dönemde kara kuvvetlerine çok sayıda ağır ve hafif makineli tüfekler ile havanlar alındı. Topçu birlikleri zamanın en modern toplarıyla yeniden teçhiz edilerek eski toplar depolara alındı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ri'nin muhtemel bir harbe hazırlanması ve takviye edilmesi bakımından çok önemli faaliyetleri kapsayan bir yıldır. Harp tehlikesi Türk yurdunun da kapısına gelip dayanmıştı. Kara Kuvvetleri ihtiyaçlarının, seferi kuruluş ve kadrolar esas alınarak bir plan çerçevesinde karşılanması gerekiyordu. Memleketin ekonomik ve malî gücüne bağlı kalınarak önceden hazırlanmış ikmal planlarının aşağıda belirtildiği üzere altı aşamada, zamanın ve durumun müsaadesine göre gerçekleştirilmesi yoluna gidildi:

Birinci Aşama: Başta Trakya Bölgesi olmak üzere Çanakkale Boğazı ve Batı Anadolu'da kıyıların savunulması için tedbirlerin alınmasını, bütün Kara Kuvvetleri birliklerinin sefer kadro mevcutlarına yükseltilmesi faaliyetini kapsar.

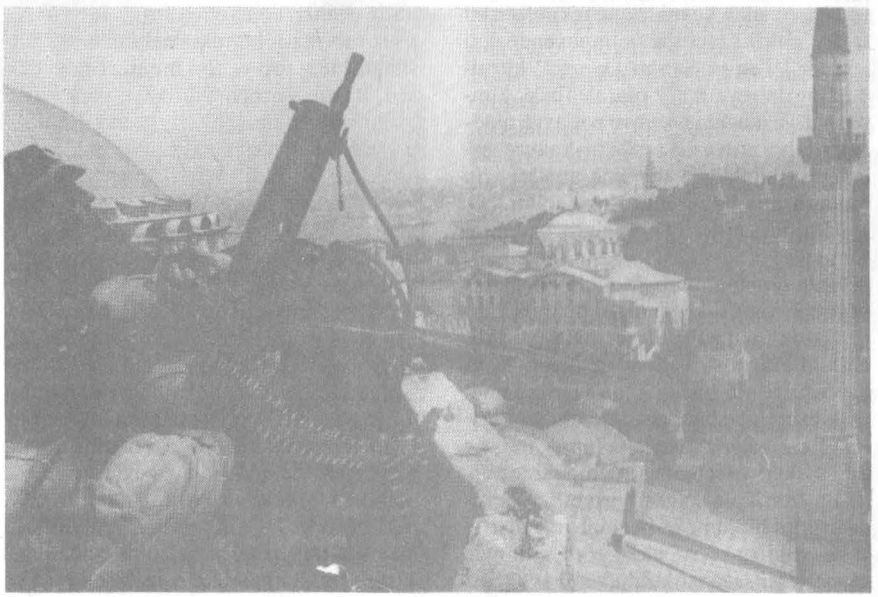
Kara Kuvvetleri'nin seferi duruma geçmesi ve seferde teşkil edilecek tümenlerin kurulmasıyla, barış zamanındaki 10 kolorduya 5 kolordu daha eklenerek kolordu sayısı 15'e çıkarıldı. Bu kolordular genellikle üçer tümenli idiler. Bu tarihe kadar küçük bir karargâh kadrosu ile görev yapmakta olan Ordu Müfettişlikleri'nin görev ve sorumlulukları ile kadroları genişletilerek "Ordu Komutanlıkları" haline getirildi.

Bu yeni düzenlemeye göre Kara Kuvvetleri 3 ordu komutanlığı, 15 kolordu komutanlığı (süvari kolordusu dahil), 41 piyade tümeni, 3 süvari tümeni, 3 bağımsız tugay ile müstahkem mevki komutanlıklarından oluşuyordu. silah altına alınabilecek, yani askerlik çağında bulunan genel mevcudun yüzde 65'i silah altına alınarak, Kara Kuvvetleri'nin mevcudu en yüksek seviyeye, 1.300.000 kişiye yükseltildi. İkinci Dünya Harbi'nin Balkanlar'a sıçraması üzerine Türk Kara Kuvvetleri uzun bir süreyle tam seferî teşkilât ve kadroyu uygulama durumunu muhafaza etti.

İkinci Dünya Savaşı'nda, paraşütçü ve hava indirme birliklerinin geniş ölçüde kullanılmaya başlanması üzerine, geri bölgelerin ve yurt içinin savunması büyük önem kazandı. Hava taarruzlarına karşı pasif önlemler alınmasının yanı sıra hava indirme taarruzlarına karşı yurt içi teşkilleri kuruldu. Yurt içi ve geri bölgelerin savunulması için aktif önlemler alındı.

İkinci Aşama: 8 Ocak 1940'ta İngiltere ve Fransa hükümetleri ile yapılan siyasi anlaşma esasları uyarınca 25 milyon sterling tutarında askerî malzeme kredisi sağlandı. Bu kredi ile Kara Kuvvetleri'yle birlikte Deniz ve Hava Kuvvetleri'nin de önemli ve zarurî ihtiyaçları temin olundu.

Üçüncü ve Dördüncü Aşamalar: Almanların Polonya'ya taarruzu, Polonya'yı kısa sürede ele geçirmelerinden sonra Rusya ile askerî işbirliğine girişmeleri üzeri-

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI BAŞLARKEN: 1939 yılı, ordunun muhtemel bir savaşa hazırlanması ve takviye edilmesi bakımından önemli faaliyetleri kapsayan bir dönem oldu. Alınan ilk önlemlerden biri de, hava saldırılarına karşı hem pasif hem de aktif savunmanın yeniden örgütlenmesiydi.

AMERİKAN YARDIMI: 1949 yılında kurulan NATO'ya Türkiye 18 Şubat 1952 tarihinde katıldı. Bu tarihten sonra Amerikan silah yardımı büyük ölçüde arttı. Bu dönemde zırhlı birliklerin geliştirilmesine özel bir önem gösterildi. Amerikan Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı, Amerikan yardımı çerçevesinde gelen tankları denetlerken.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ne önce Batı Anadolu'daki, sonra Doğu Anadolu'daki birlikler takviye edildi ve savunma hazırlıkları artırıldı.

Beşinci Aşama: Kış hazırlıkları bölümüdür. Bu safhada doğuda ve batıda iki cepheli bir savaşa girme ihtimaline karşı gereken tedbirlerin alınmasına kış mevsiminde başlandı. İlkbaharda silah altına alınacak olan 1.5 yıl hizmete tabi erler de dahil olmak üzere, bütün sınıflar silah altına celp edilerek, noksan bulunan muhabere ve istihkâm birliklerinin, zırhlı tugay ve ölçme alaylarının kadroları takviye edildi. Bu arada barışta bütçe yetersizliği nedeniyle teşkil edilememiş olan ağır makineli tüfek bölükleri, koşulu ve çakılı topçu bataryaları tamamlandı ve silah güçleri artırıldı.

MODERN SİLAHLAR: Amerikan ambargosunu izleyen yıllarda Türk Kara Kuvvetleri'nin silah modernizasyonu sekteye uğradı. Son yıllarda bu alanda nisbi bir iyileşme olmakla birlikte modern silah teçhizatı henüz yeterli bir düzeyde değildir. Mevcut modern silahlar arasında Honest-John füzeleri ve tanksavar SS-11 güdümlü füzeleri de vardır.

Altıncı Aşama: Savaşa girme ihtimalinin artması karşısında seferberlik hazırlıkları daha üstün bir düzeye çıkarılması safhası idi. Bu safhada birliklerin kadro mevcutları sefer düzeyine çıkarıldı ve sefer planlarında öngörülen yeni birlikler teşkil edildi. Birlik mevcutlarının, silahların artması paralelinde cephane ihtiyaçlarının da artması karşısında, gerek yurt içi kaynaklardan, gerek yurt dışından cephane ikmalinin sağlanmasına çalışıldı.

Gerek askerî hazırlıklar, gerek Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin ileri görüşle izledikleri politika sonucu Türkiye, İkinci Dünya Harbi tehlikesini fiilen katılmadan atlatabildi. Ancak, şu husus da bir gerçektir ki, savaşa girercesine yapılan hazırlıklar, ülkenin ekonomik ve malî gücünü bir hayli sarstı.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, bir taraftan seferi durumdaki orduyu barış durumuna geçirmek için bazı tümenler ve kolordular lağvedilirken, barış ordusunda kalacak unsurların da yeni bir düzen çerçevesinde teşkilâtlanmasına başlanıldı.

1949 Yılından Sonraki Dönem (Kuvvet Komutanlıkları Dönemi)

1949 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri emir-komuta sisteminde önemli değişiklikler yapılarak Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlık Karargâhları kuruldu.

1950 yılında, Kore Harbi'nin çıkması ve Birleşmiş Milletler temel ilkelerinin korunması için teşiklâtın çağrısı üzerine Türk Kara Kuvvetleri'nden alınarak yeniden tertip edilen bir tugay, "Kore Türk Tugayı" adıyla Güney Kore'ye gönderildi ve Birleşmiş Milletler Ordusu saflarında Kore savaşlarına katıldı. Üç yıl süren bu savaşta, özellikle Kunuri muharebelerinde Türk Tugayı'nın gösterdiği kahramanlık ve fedakârlık bütün dünyanın takdir ve hayranlığı ile karşılandı.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra giderek artan Sovyet tehdidine karşı 4 Nisan 1949 yılında kurulan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

NATO ittifakı ile kader birliği yapmaya karar veren Türk Hükümeti, 18 Şubat 1952 tarihinde NATO ittifakına girdi.

Türkiye'nin NATO'ya üye olmasından sonra Kara Kuvvetleri'nin bütün sınıflarının NATO standartlarına göre teçhiz ve teşkiline başlanıldı. NATO ittifakının Güneydoğu kanadını oluşturan Türkiye'nin ittifaka girişinden sonra Kara Kuvvetleri'nde aşağıdaki gelişmeler sağlandı.

- Zırhlı birliklerin geliştirilmesine özel bir önem gösterildi. Zırhlı birliklerin hava taarruzlarına karşı savunması içeri kuruluşlarına 40 mm.lik kundağı motorlu M-19 uçaksavar silahları ilâve edildi. Zırhlı birliklerin silah gücü giderek artırılırken, muharebe kabiliyeti de eğitim ve tatbikatlarla üstün bir düzeye yükseltildi.

- Yapılan anlaşmalar çerçevesinde dış yardım sağlanmasıyla istihkâm sınıfı motor ve iş makineleri bakımından modern bir sınıf haline getirildi. İstihkâm hizmetleriyle ilgili olarak yurt içinde ve yurt dışında kurslara personel gönderilerek tahrip, mayın, gizleme, tahkimat, su ikmali, istihkâm bakım hizmeti konularında eğitim geliştirildi.

- Modern muhabere cihazlarıyla donatılan Kara Kuvvetleri'nin muhabere personeli ihtiyaçlarını karşılamak üzere Muhabere Okulu aynı zamanda bir eğitim merkezi haline getirildi.

- Polatlı Topçu Okulu bünyesinde bulunan Kara Havacılık Grubu geliştirilerek 1957 yılında Kara Havacılık Okulu kuruldu.

- Kara Kuvvetleri'nin uluslararası ilişkilerinde, subaylara yabancı dil öğretmek üzere, 1956 yılında Ordu Dil Okulu açıldı. Başlangıçta İngilizce dil öğretimi maksadıyla açılan bu okulda halen 6 ayrı yabancı dil öğretimi yapılmaktadır.

- Kara Kuvvetleri'nde geleneksel olarak önemli bir yer işgal etmiş olan atlı süvari sınıfının 1965 yılında lağvına gidildi ve süvari sınıfı tank sınıfı ile birleştirildi. Türk Kara Kuvvetleri'nde çok eski bir tarihe sahip olan süvari sınıfı halen sembolik olarak ve sportif maksatlarla varlığını muhafaza etmektedir.

- 1960-1973 yılları arasında Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri'nin geliştirilmesi için yoğun bir çalışmaya girişti. Sonradan RE-MO (Reorganizasyon - Modernizasyon) adını alan bu çalışmalar sırasında, 1973 yılına kadar Kara Kuvvetleri'nde tank, palet ve tank yenileştirme fabrikaları, G-3 ve MG-3 tüfeklerinin yapımı, atış poligonu, mühimmat, kobra tanksavar güdümlü silahları, paraşüt yapımı, pil ve yedek parça fabrikaları gibi projeler gerçekleştirildi.

- Zırhlı birlikler, Amerikan yardımından alınarak yenileştirmeye tabi tutulan M-48 tankları ve ayrıca M-113 zırhlı personel taşıyıcıları, M-44 ve M-52 kundağı motorlu toplarla teçhiz edilerek muharebe güçleri artırıldı.

- Topçu sınıfının milli bütçe imkânları oranında modern ateş idare cihazları ve kompüterlerle donatılmasına başlandı.

- 1972 yılında, Türk Kara Kuvvetleri'nin lojistik destek birlikleri reorganizasyona tabi tutuldu; ordu donatım muhabere ve istihkâm malzemelerinin ikmal ve bakım hizmetleri birleştirildi.

- 1956 yılında Afyon'da bir eğitim kolordusu kurularak Kara Kuvvetleri'nin eğitim ve öğretim sorumluluğu bu komutanlığa verildi. Eğitim tümenleri ile eğitim merkezlerinden bir kısmını kuruluşu içine alan bu komutanlık, 2 yıl sonra lağvedildi. 1965 yılında eğitim kolordusu yeni bir görüşle tekrar Konya'da kurularak Kara Kuvvetleri'nin bütün eğitim tümenleri ve eğitim merkezleri tekrar bu komutanlığa bağlandı.

- 1961 yılında mevcut üç yurt içi bölge komutanlığı lağvedilerek bunların yerine üç menzil komutanlığı ve Antalya'da bir üs komutanlığı kuruldu. Ancak, bunlardan üs komutanlığı 1970 yılında, menzil komutanlıkları da 1972 yılında lağvedildi. Yurt içi bölge komutanlıkları yeniden teşkil edilerek eğitim tümenleri tekrar bu komutanlığa bağlandı.

Türk Kara Kuvvetleri'nin Teşkilât ve Kuruluşu(*)

Tarihî gelişim aşamalarını izleyerek çağdaş ordular düzeyine erişmiş ve bu yeri muhafaza etmekte olan Türk Kara Kuvvetleri:

- Kara Kuvvetleri Komutanlığı,
- 1'inci Ordu Komutanlığı,
- 2'nci Ordu Komutanlığı,
- 3'üncü Ordu Komutanlığı,
- Ege Ordu Komutanlığı,
- Yurtiçi Doğu Bölge Komutanlığı,
- Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığı,

karargâh ve birlikleriyle askerî okullar, Kara Harp Okulu, sınıf okulları, eğitim merkezleri ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı lojistik ve hizmet destek birliklerinden oluşmaktadır.

Ana muharip unsur olarak dört ordu halinde teşkilâtlanmış olan Türk Kara Kuvvetleri'nin kuruluşunda aşağıdaki birlik ve silahlar yer almaktadır:

- 10 kolordu karargâhı,
- 14 piyade tümeni,
- 2 mekanik piyade tümeni,
- 4 mekanik piyade tugayı,
- 6 zırhlı tugay,
- 11 piyade tugayı,
- 1 paraşüt tugayı,
- 1 komando tugayı,
- 4 Honest-John satıhtan satıha füze taburu,
- 20 uçaksavar taburu.

Türk Kara Kuvvetleri genellikle aşağıdaki silah sistemleriyle donatılmıştır:

Toplar: 155 mm.lik çekili M-59 obüs: 500; 175 mm.lik kundağı motorlu M-107 top: 36; 75 mm.lik M-116 A1 dağ topu: 95; 105 mm.lik M-101 A1 obüs: 400; 203 mm.lik çekili M-115 obüs: 116; 105 mm.lik M-7/M-108 obüs: 345; 155 mm.lik M-44/M-109 obüs: 108; 203 mm.lik M-55 kundağı motorlu obüs: 8; Honest John: 8.

Zırhlı Muharebe Araçları (AFV): M-47 tank: 500; M-48 A1 tank: 2775; M-48 A5 tank: 180; Leopard 1 A3 ana muharebe tankı: 77; M-113 zırhlı personel taşıyıcı (APC): 2000.

Tanksavar Silahları (ATK): 57 mm.lik M-18 tanksavar topu: 1200; 75 mm.lik M-20 top: 390; 106 mm.lik M-40 geri tepmesiz top: 1.000'den fazla; Kobra güdümlü tanksavar füzesi: 85; ayrıca SS-11, TOW ve Milan tanksavar güdümlü füzeleri.

Hava Savunma Silahları (AD): 20 mm.lik ikiz namlulu top: 300; 40 mm.lik (M-1A1), 75 mm.lik (M-51), 90 mm.lik (M-117/-118) uçaksavar topları: 900; bir miktar Rapier satıhtan havaya (SAM) füze.

Kara Havacılığı Uçak ve Helikopterleri: Uçaklar: DHC-2: 2; U-17: 20; Cessna 206: 8; Cessna-421: 20; Dornier-27: 5; Dornier-28: 14; Baron: 15; T-42: 5; Çitabria 150S: 40. Helikopterler: AB-204 ve AB-205: 156; Bell 476: 20; UH-1D: 30; TH-300 C: 30 ●

(*) Verilen adedi bilgiler, Uluslararası Stratejik Etütler Enstitüsü'nün yayınladığı "The Military Balance, 1983-1984" adlı kamuoyuna açık broşürden alınmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Deniz Kuvvetleri

Yılmaz Usluer

Cumhuriyet'in ilanında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan intikal eden gemilerin hemen hepsi çalışamaz ve çoğu da materiyal bakımından kullanılmaz durumdaydı. Elde vurucu güç olarak deniz kuvveti yoktu. Böyle bir kuvvetin yeterli bir güce ulaşması, zamana ve büyük gayretlere bağlı idi.

Günümüzün modern Türk Deniz Kuvvetleri'nin teşkili için yapılan çalışmalar aşağıda dönem dönem açıklanmaktadır.

1923-1939 Dönemi

1923 Yılındaki Durum: 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Mütarekesi'nde Türk donanmasına ait bir hüküm yoktu. 4 Kasım 1922 tarihinde İstanbul, milli hükümet emrine geçmesine rağmen, müttefik kuvvetler henüz İstanbul'u terketmediklerinden Haliç'teki donanmanın durumunda bir değişiklik olmadı.

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra 6 Ekim 1923'te İstanbul'un Kurtuluşu ile donanma Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin emrine girdi. Cumhuriyet'in ilânından sonra da "Cumhuriyet Donanması" adını aldı. Bu tarihte donanmaya mensup harp gemilerinin durumu şöyle idi:

Yavuz, yaralı ve hareket kabiliyetinden yoksun olarak İzmit'te idi. Diğer gemiler Kasımpaşa'da tersane önüne kıçtan kara edilmişlerdi, hepsi de hurda denecek durumda bulunuyordu. En iyi durumda olan Hamidiye'nin 4-5 aylık bir tamire ihtiyacı vardı; Mecidiye Rusya' dan getirildiği şekilde yaralı olarak bulunuyordu. Personel eğitime muhtaç, donanmada talimname yok, gemi eğitimleri istenilen seviyede değildi.

Bahriye Dairesi Aşaması (1921-1924): İstiklâl Savaşı'ndaki "Umur-u Bahriye Müdürlüğü" 1 Mart 1921 tarihinde "Bahriye Dairesi" ismini aldı ve Milli Müdafaa Vekâleti'ne bağlandı.

Daire; Deniz Kuvvetleri'nin bütün idari ve harekât işlerinden sorumlu idi. Daire Reisi; müsteşarlık görevi, Deniz Kurmay Başkanlığı görevi, Millî Müdafaa Vekili'ne deniz konularında müşavirlik yapmaktaydı.

Donanma, dört adet deniz komutanlığı, fabrikalar ve deniz hastanesi bu daireye bağlı bulunmaktaydı.

Bahriye Dairesi döneminde çalışma ağırlığı mevcut gemilerin onarılmasına yöneltildi.

Atatürk'ün Cumhuriyet Donanmasını Yeniden Kurması: Cumhuriyet donanmasının yeniden kurulması döneminde Atatürk ilk olarak bahriyemizi ve bahriyelilerimizi yakından tanımayı gerekli görmüştür. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için harp gemileriyle veya onları refakata alarak geziler yapmış, gemi ve birlikleri ziyaret etmiştir. Bir denetleme niteliği taşıyan bu gezi ve ziyaretlerle, Deniz Kuvvetleri'ni yerinde görerek personel ve materyal eksikliklerini saptamış ve gelişimleri ile ilgili kararlara esas olacak bilgileri elde etmiştir.

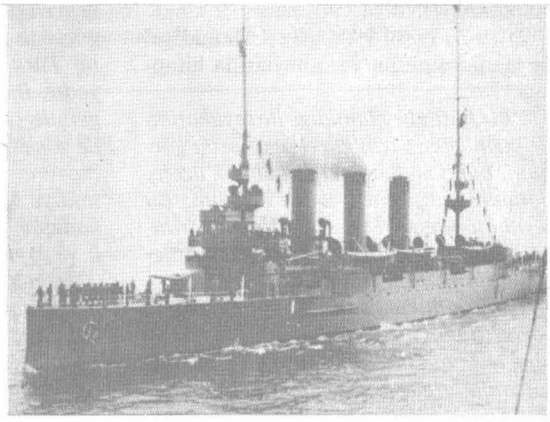
Her rütbeden personelle ve başlangıçta özellikle genç subaylarla, Deniz Kuvvetleri'mizin durumunu ve geleceğe yönelik ihtiyaçlarını konuşmaya önem vermiştir.

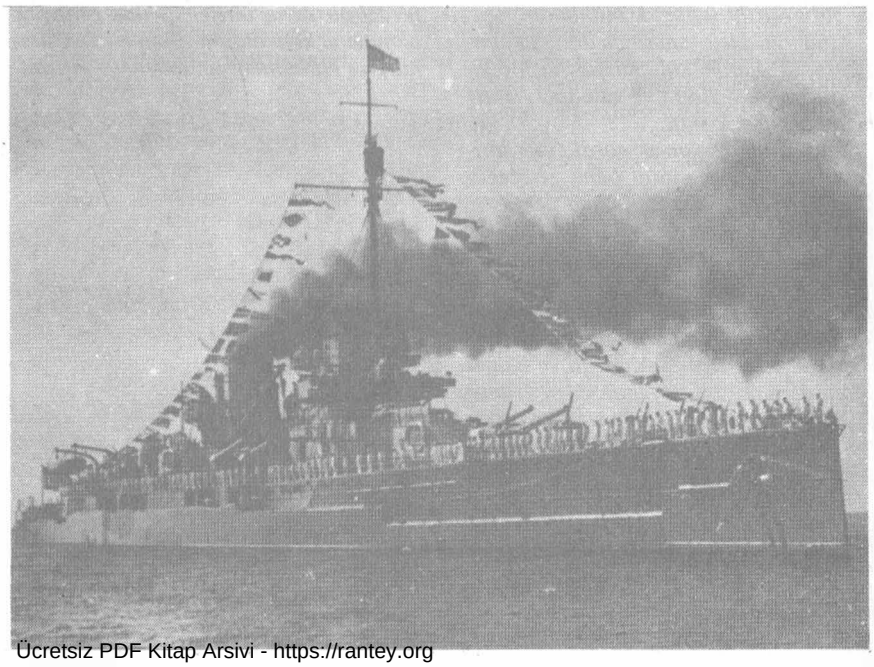
Atatürk, denizciliğimizle ilgili demeç ve direktiflerinin çoğunu, ya bu seyirler sırasında veya onların hemen ardından vermiştir.

Bu demeç ve direktiflerinin başlıca amaçlarını Deniz Kuvvetleri'nin güçlenmesi için gerekenleri belirterek yön vermek, Deniz Kuvvetleri'mizin Silahlı Kuvvetler içindeki gerçek yeri ve milli savunmadaki önemini belirterek onun yerini saptamak ve öyle düşünmeyenlere gerçeği göstermek, Deniz Kuvvetleri personelinin moralini yükseltmek gibi hususlar teşkil etmiştir.

Bu gezi ve ziyaretler ile demeçlerinin önemli bölümleri şöylece belirtilebilir:

OSMANLI DONANMASININ BIRAKTIĞI MİRAS: Birinci Dünya Savaşı sırasında ve işgal yıllarında Osmanlı donanması büyük kayıplara uğramıştı. Bu donanmadan miras kalan en önemli savaş gemileri Hamidiye (yanda) ve Yavuz (altta) kruvazörleriydi. Cumhuriyet donanmasının belkemiğini de uzun yıllar bu gemiler oluşturdu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

a) Hamidiye Kruvazörü ile 11-20 Eylül 1924 süresince, refakatte Peyki Şevket Torpido Kruvazörü olduğu halde yapılan Karadeniz gezisi. Bu gezi süresince Atatürk, Cumhuriyet Deniz Kuvvetleri hakkında olumlu izlenimler elde etmiş ve bunun sonuçlarını gerek gemi komutanı ve personelle yaptığı konuşmalarda, gerek gemi onur defterine yazdıkları ile açıklamıştır.

1) Atatürk'ün Hamidiye komutanı ve subayları ile yaptığı konuşmalardan nakledilenler:

— Donanmasız Anadolu olmaz.

— Donanmadan yana kuvvetli olmak Türkiye'nin savunması için şarttır.

— Donanmamız istediğimiz politikanın en kuvvetli desteği olacaktır.

— Evvela çekirdek bir donanma tedarik etmeliyiz.

2) 19-20 Eylül 1924 gecesi Hamidiye'de gemi komutan ve subaylarına hitapları:

"Bir haftadır Hamidiye ile seyahatimde memleketimizin güzel şehirlerini gördüm, bundan daha mühim olmak üzere, donanmamızı, subaylarını tanıdım. Bu seyahatimde sevk ve idarenizdeki gördüğüm disiplin ve düzenden ve yüksek nezaketten pek memnunum.

Tarihte büyük bahri komutanlarımız vardır, fakat modern donanma teşekkülüne teşebbüs ettikten sonra bu gibi kahramanlıklara, parlak harekâta pek tesadüf olunmaz. Benim için gemiden ziyade subaylarını tanımak mühimdir.

Milli mücadele esnasında donanmamızın toplu olarak kullanılmasına imkân yoktu, fakat belirgin ve vatanperverane hizmetler pek çoktu.

Seyahatim boyunca gördüğüm intizam, disiplin ve moral bana geleceğin Cumhuriyet donanması adına pek kuvvetli ümitler vermiştir. Bu konuda pek (olumlu) uygunî izlenimlerle ve emniyeti kalple ayrılıyorum. Ben daha yakından alâkadar olarak bu donanmanın teşekkülüne yardım edeceğim. Bu seyahatim, bana güzel Karadeniz şehirlerini ve bahriyemizi tanıttı. Bunu temin eden Hamidiye'nin komutanına, subaylarına ve bütün personeline, samimi teşekkürlerimi sunarım."

3) Hamideyi'nin onur defterine yazıları: Hamidiye Kruvazöründe 20 Eylül 1340 (1924) Cumartesi.

"Hamidiye kruvazörü, maziden yadigâr kalan donanma bölümleri içinde, Türk Cumhuriyeti'nin denizlerde faaliyete geçen ilk gemisi oldu. Beş seneden beri özlemini duyduğum deniz hayatını bana yaşatan bu gemi oldu. Türk donanması, komutan ve subaylar topluluğunu bu gemide ve buna refaket eden Peyki Şevket Torpido kruvazöründe tanıdım. Temas ettiğim, ruhu genç, idealleri genç bu geleceğin komutan ve subayları, bize bahriyemiz için kuvvetli ümitler hasıl etti. Bu kıymetli, güçler arzulu topluluğu, geçmişin yadigâr olan bu gemi içinde bırakmakla yetinilemez. Onları yetenekli oldukları ve hakettikleri kadar gelişmeye eriştirmek için bugünün gerektirdiklerine kavuşturmak lâzımdır.

Sınırlarının önemli ve büyük bölümleri deniz olan Türk Devleti'nin donanması da önemli ve büyük olması gerekir. O zaman Türk Cumhuriyeti daha rahat ve güvenceli olacaktır. Gelişmiş, bütünleşmiş, güçlü ve yetenekli (mükemmel ve kaadir) bir Türk donanmasına malik olmak gayedir. Bunun ilk başlangıç noktası harp gemileri tedarikinden evvel onları başarı ile yöneltmeye yetenekli komutanlara, subaylara, uzmanlara malik olmaktır. Hamidiye ve Peyki Şevket'te tanıdığım arkadaşlar gayeye yürüyebileceğimizin canlı ve kıymetli kanıtlarıdır.

Bugün için bu değerli topluluk büyük ilgi ile muhafaza olunacaktır. Mevcut büyük, küçük gemilerimizden yalnız yararlanabilecek durumdakiler seçilip yeniden çalışır hale getirilebilirler. Donanmamız genelinde, etkin ve yararlı ögelerden mütevazi bir savaş birliği vücuda getirmek olanağına kâni oldum. Bunun için Cumhuriyet Hükümeti'nin önlem ve girişimleriyle şahsen ilgileneceğim. Esaslı ve kıymetli bir başlangıç noktasını bulduktan sonra ondan muazzam gayeye yürümek ve ona erişmek elbette kolaylıkla gerçekleşecektir.

Gazi Mustafa Kemal

3) Hamidiye kruvazörü ile geziden sonra, 1 Kasım 1924 günü yaptığı Büyük Millet Meclisi açış konuşmasında: *"Efendiler, bahriyemizi esaslı ve ciddi bir biçimde geliştirip düzenlemek düşünülmelidir. Bu konuda başlangıç noktası, özellikle seçkin elemanları hakettikleri gibi yetiştirip, onlardan memleketin ivedi gereksinimlerinde yararlanmak ve herhalde memleketin gücünün üzerinde hayallerden de uzak durmak olmalıdır."*

Atatürk; Cumhuriyet donanmasının yeniden teşkili ile ilgili esasları saptadıktan sonra, bunların aşamalı uygulanmasına geçilmiştir.

Kastamonu Milletvekili Ali Rıza Bey'in bahriye vekâletinin teşkili hakkında kanun tasarısı vermesi ile 30 Aralık 1924 günü Büyük Millet Meclisi'nden "Bahriye Vekâleti Kanunu" çıkmıştır.

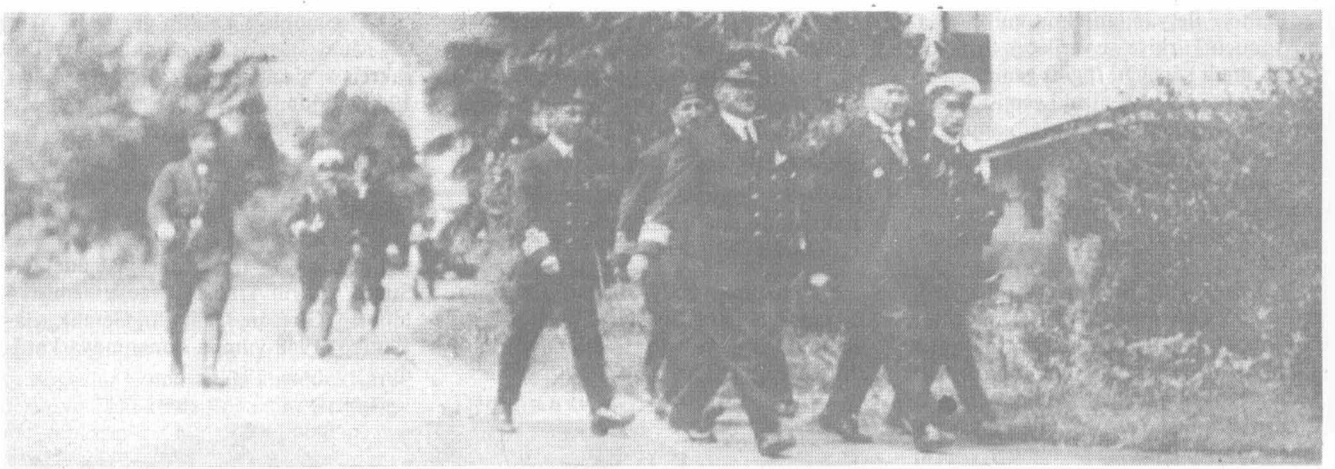
Bahriye Vekâleti Aşaması (1924-1927): Atatürk'ün direktifleri ile kurulan Bahriye Vekâleti'nin görevleri; ülkenin malî imkânları nispetinde çekirdek bir donanma teşkil etmek, kıyı tesislerini donanmanın ihtiyaçlarına cevap verecek hale getirmek, personel eğitimi için eğitim müesseseleri kurmak olarak özetlenebilir.

Bu görevler için, vekâlet, merkez teşkilâtı ve İstanbul Bahriye Komutanlığı, Marmara Üssü Bahri ve Müstahkem

İLK DENİZALTILAR: 1924 yılında Hollanda'ya ısmarlanan iki denizaltı, 1928 yılında 1. İnönü ve 2. İnönü adlarıyla donanmaya katıldı. Bu gemiler Cumhuriyet Donanması'nın ilk yeni gemileriydi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BAHRİYE VEKÂLETİ: 1924 yılında Atatürk'ün direktifiyle Bahriye Vekâleti kuruldu, başına da İhsan Bey getirildi. Bu bakanlığın görevi yeni bir donanma kurmaktı. Bahriye Vekâleti'nin ilk olarak ele aldığı sorun Yavuz'un onarılmasıydı. Bu amaçla gemiyi kaldıracak bir yüzer havuz 1925 yılında bir Alman şirketine ihale edildi. Havuzun yapımı 1926 yılında tamamlandı. Ancak 27 Aralık 1927 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'nün Meclis'e yazdığı bir tezkere üzerine Bahriye Vekili İhsan Bey ihalede yolsuzlukla suçlandı ve Yüksek Mahkeme tarafından iki yıla mahkûm edildi. Böylece Bahriye Vekâleti dönemi kapandı.

Mevki Komutanlığı, Karadeniz Bahriye Komutanlığı (Samsun'da), Akdeniz Bahriye Komutanlığı (İzmir'de) olmak üzere diğer bağlı teşkillerden oluştu.

Ankara'da Bahriye Vekâleti kuruluşu dışında Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olarak bir Deniz Kurmay Başkanlığı görevi ihdas edildi.

• *Yavuz'un Tamir Ettirilmesi:* Yavuz'un Gölcük'te tamir ettirilmesine ve gemiyi kaldıracak bir yüzer havuzun yapılmasına karar verildi. Havuzun yapılması 1925 yılında bir Alman şirketine ihale edilerek inşaası 1926 yılında tamamlandı. Yavuz'un tamiri ise aynı tarihte bir Fransız şirketine verildi.

• *Çekirdek Donanma Teşkili:* Elde mevcut gemilerden uygun olanları onarılarak hizmete sokulmuştur. Donanma; Turgut Reis zırhlısı, Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleri, Peyki Şevket ve Berki Sadvet torpido kruvazörleri, Samsun, Basra, Taşoz muhriplerinden oluşturuldu.

• *Gölcük'te Bir Tersane Kurulması:* Havuzu yapan Alman şirketinin kurduğu tamir atölyeleri ve barınma barakaları Gölcük'ün ilk askerî tesisleri oldu.

• *İki Adet Denizaltı Gemisi Yaptırılması:* 1924 yılında Avrupa'ya inceleme amacıyla üç kişilik bir heyet gönderildi ve bu heyetin yurda dönmesinden sonra Hollanda'ya iki denizaltı gemisi inşa için sipariş verildi.

• *Yabancı Bir Heyet Getirilerek Personel Eğitimin Geliştirilmesi:* Bu maksatla bir Alman müşavir heyeti 1926 yılında Türkiye'ye gelerek donanmada açtıkları kurslarda ferdi ve donanma eğitimi için personel yetiştirdiler.

Deniz Müsteşarlığı Aşaması (1927'den II. Dünya Savaşı'na Kadar):

• *Bahriye Vekâleti'nin Kaldırılması:* 27 Aralık 1927 tarihinde Başvekil İsmet İnönü'nün Meclis Başkanlığı'na yazdığı bir tezkere üzerine Bahriye Vekili İhsan Bey, Yavuz'un tamir sözleşmesinin tadilinde kanunî sorumluluğu haricinde hareket ettiği için yüksek mahkemeye verildi ve iki yıla mahkûm edilmesiyle Bahriye Vekâleti dönemi kapandı.

• *Deniz Müsteşarlığı:* Kurulan deniz müsteşarlığı general olan bir başmüsteşar ile vekile bağlandı. Genelkurmay Başkanlığı'nda da istişarî mahiyetle "Erkanî Harbiye'yi Umumiye Deniz Muavinliği" teşkil edildi. Bu makam sonradan Erkanî Harbiyeyi Umumiye Deniz Müşavirliği" oldu.

• *Donanma:* Donanma 2 kruvazör (Hamidiye-Mecidiye), 5 ufak gemi (Peyk-i Şevket, Berki Satvet kruvazörleriyle Taşoz, Basra, Samsun muhripleri)'den meydana geldi. 1928 yılında Birinci İnönü ve İkinci İnönü denizaltı gemileri donanmaya katıldı ve Denizaltı Gemileri Komutanlığı kuruldu. Yavuz'un tamiri 1930 yılında tamamlandı. 1931 yılında İtalyan yapısı iki muhrip (Adatepe-Kocatepe) iki denizaltı gemisi (Dumlupınar-Sakarya), üç hücumbotu (Doğan, Martı, Denizkuşu), donanmaya katıldı. 1932 yılında İtalya'dan iki muhrip (Zafer-Tınaztepe), İspanya'dan (Gür) denizaltı gemisi alınarak, yeni gemilerle modern bir filo, eski gemilerle de ihtiyat filosu kuruldu.

Kurulan filoların dış kaynaklara bağlı olması nedeniyle kendi gemilerimizin kendi imkânlarımızla yapılması kararı verilerek Atatürk'ün direktifleriyle 1934 yılında, 1255 tonluk bir akaryakıt gemisi kızağa kondu ve gemi yapılması konusunda ilk adım atıldı. Bu gemi Gölcük Yağ gemisi ismiyle 1937 yılında hizmete girdi. 1936 yılında Almanya'dan satın alınan Termer transatlantiği, denizaltı ana gemisi olarak Erkin ismiyle donanmaya katıldı.

• *İkinci Dünya Harbi Tehlikesi ve Dünya Silahlanma Yarışı Gözönünde Bulundurularak:* 8 Şubat 1936 tarihinde Meclis'ten, denizaltı gemisi satın alınması için 2.100.000 TL'lik fevkalade bir tahsisat çıkarıldı. Bu maksatla bir Alman firmasıyla dört denizaltı gemisi inşası için anlaşma yapıldı. Bu gemilerden ikisi (Saldıray-Batıray) Almanya'da yapılacak, diğer ikisi (Atılay-Yıldıray) parçalar halinde Almanya'da hazırlanıp, İstanbul Valde kızaklarında monte edilecekti. Gemilerin isimleri Atatürk tarafından verildi. Bu gemilerden Saldıray 1939 yılında, Atılay 1940 yılında, Yıldıray ise 1946 yılında donanmaya katıldı. Batıray'a, harp nedeniyle Alman Deniz Kuvvetleri'nce elkonuldu, Türkiye'ye verilmedi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İngiltere ile yapılan ekonomik anlaşma sonucu Türkiye'ye verilecek 6 milyon sterlin kredi karşılığı, İngiliz gemi tezgâhlarına 4 muhrip, 4 denizaltı gemisi, 2 mayın dökücü gemi ve 12 araba vapuru ısmarlandı.

Ancak, harp nedeniyle bu gemiler hemen verilmeyerek, siyasî duruma göre harp süresince kısım kısım donanmamıza katıldı.

10 Kasım 1938'de Türk ulusu büyük önderini kaybetmişti. 19 Kasım'da zafer muhribi O'nun naaşını Sarayburnu'ndan alarak, Haydarpaşa açığında demirli olan Yavuz gemisine getirdi. Alman, İngiliz, Fransız, Romen, Rus ve Yunan savaş gemilerinin yaptığı saygı geçidinden sonra, İzmit'e hareket eden Yavuz'u diğer savaş gemileri izledi.

1939-1984 Dönemi (Deniz Müsteşarlığı ve Dz.K.K.)

İkinci Dünya Harbi Aşaması (1939-1945): 1939 yılında harp ilân edildiğinde Türkiye tarafsızlığını ilân etti ve fakat donanmasını daima hazırlık durumunda bulundurdu.

Harbin başlamasıyla donanma konuşlandırıldı, fakat tamir güçlükleri nedeniyle konuş yeri Gölcük'e kaydırıldı ve donanma eğitimlerini buraya istinaden yaptı.

• Emniyet tedbirleri olarak; Gölcük hava tehlikesine karşı korunmaya alındı. Boğazlarımız sualtı ihbar sistemiyle, gemilerimiz denizaltı savunma cihazlarıyla donatıldı. Yavuz, Hamidiye ve muhriplerin uçaksavar top adeti artırıldı.

• 1941 yılında alınan kararla:
- Harp Akademileri, Ankara'ya,
- Deniz Harp Okulu ve Lisesi, Mersin'e,
- Astsubay Okulu, Mersin'e,
- Talim Alayı, İskenderun'a nakledildi.

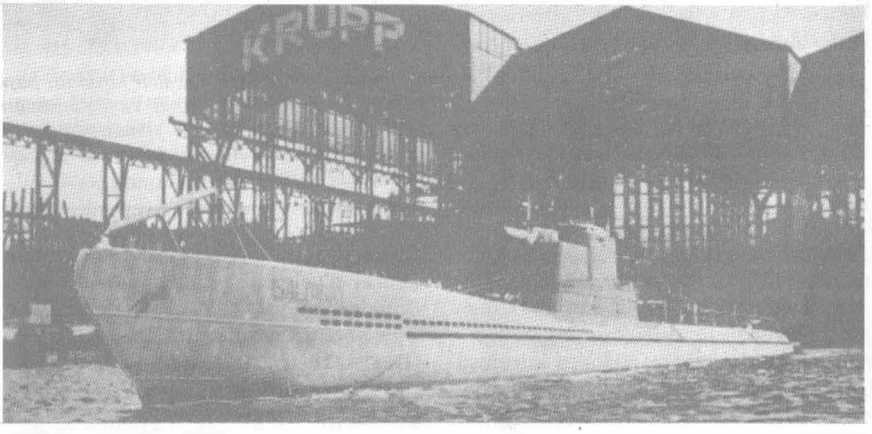
• Türk donanmasının acı kayıplarından biri 1941, diğeri 1942 yılında oldu. İngiltere'de yapılmakta olan denizaltı gemilerimizin personelini ve İngiliz Hava Kuvvetleri'nde staj yapacak havacı personeli İskenderiye'ye götürmekte olan Refah gemisi Mersin'den 45 mil mesafede, kimliği tespit edilemeyen bir denizaltı tarafından torpillenerek batırıldı. 1942 yılında Çanakkale Boğazı girişinde kurulan sualtı ihbar sisteminin denemesinde görev alan Atılay denizaltısı geri dönmedi; battı.

• Donanmaya katılan gemiler:
Sivrihisar ve Yzb. Hakkı mayın gemileri 1941 yılında, Sultanhisar ve Demirhisar muhripleri ile Oruçreis ve Muratreis denizaltı gemileri 1942 yılında donanmamıza katıldı.

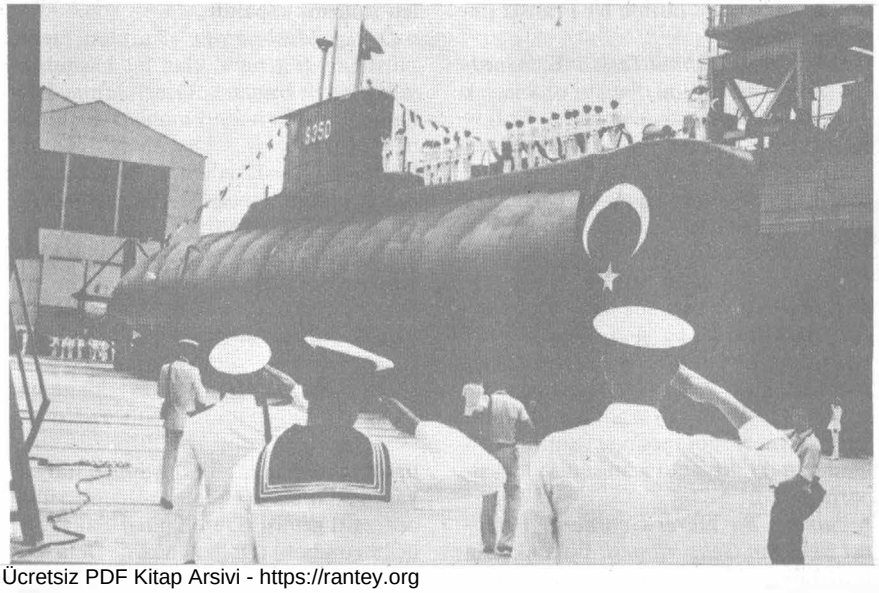
1945-1949 Aşaması: Deniz Müşavirliği makamının adı Deniz Kurmay Başkanlığı olarak değiştirildi.

• Donanma; Harp Filosu, Denizaltı Filosu ve Hücum Emniyet Filosu olarak üç filo halinde yeniden teşkilâtlandırılıp, İhtiyat Filo kaldırıldı.

• Donanmaya katılan gemiler:
- Muavenet ve Gayret muhripleri, Burakreis denizaltı gemisi, A sınıfı gemiler, 1946 yılında,
- "E" ve "Ç" sınıfı gemiler 1947 yılında,
- Amerikan askeri yardımı gereğince 4 denizaltı (Birinci İnönü, İkinci İnönü, Sakarya, Gür) e 8 Avcı botu, Onaran tamir gemisi, Ağ 4, Akpınar ve 8 adet "K Sınıfı" Mayın Arama-Tarama Gemisi, 4 muhrip (Giresun, Gelibolu, Gemlik, Gaziantep) 1948 yılında donanmaya katıldı.

GÜÇLÜ DENİZALTI FİLOSU: 1936 yılında 4 denizaltı yapımı için Alman Krupp firmasıyla bir anlaşma yapıldı. Bu gemilerden Saldıray 1939, Atılay 1940, Yıldıray ise 1946 yılında donanmaya katıldı. Daha sonra ABD'den alınan denizaltılarla filonun gücü korundu. 1970'lerin sonuna doğru ise yeni bir aşamaya geçilerek Gölcük'te denizaltı yapımı başladı. Son kuşak Yıldıray 1979 yılında denize indirildi. Günümüzde Türkiye 16 gemiyle Akdeniz'in en güçlü denizaltı filosuna sahiptir ve dünyada denizaltı yapan 14 ülkeden biridir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Devresi (1949-günümüze kadar): Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın Kurulması:

15 Ağustos 1949 tarihinde Yüksek Askerî Şûra'da alınan bir kararla yeni bir teşkilâtın esasları kuruldu.

Bu teşkilâta göre kuvvetler Genelkurmay Başkanlığı'nın emrinde daha özerk bir durum aldılar.

Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanlıkları kuruldu.

1962 yılında İstanbul Deniz Komutanlığı kaldırılarak, bunun yerine Marmara ve Boğazlar Komutanlığı kuruldu. Karadeniz ve Çanakkale Boğazları Ordu Komutanlıkları'nın kuruluşundan çıkarılarak bu yeni kuruluş yoluyla Deniz Kuvvetleri Komutanlığı sorumluluğuna dahil oldu.

Bu Komutanlık 1961 yılında Kuzey Deniz Saha Komutanlığı ismini aldı. İzmir'de Güney Deniz Saha Komutanlığı kuruldu.

18 Şubat 1952'de Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle Türk Deniz Kuvvetleri, müttefik devletlerin birlikleriyle manevra ve tatbikatlara katılarak Akdeniz'de değerli bir güç olduğunu göstermeye başladı.

1971-1972 yıllarında Deniz Hava Kuvvetleri'nin temeli atıldı. Hücumbotlardan başlamak üzere suüstü gemilerine füze silahları yerleştirilerek donanmanın füze dönemine geçmesi sağlandı.

1972 yılında Almanya'ya sipariş edilen ilk Tip-209 botu ile denizaltıcılığımız yeni bir kuşak gemilere kavuşmuş, bu aynı zamanda gerçek anlamıyla Türkiye'de denizaltı inşa çığırını da açmıştı.

Türkiye bugün klasik gemiler bakımından Akdeniz'in en güçlü denizaltı filosuna sahiptir ve aynı zamanda dünyada denizaltı inşa eden 14 ülkeden biridir.

Deniz Kuvvetleri Teşkilâtı

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı karargâhı Ankara'dadır. Donanma Komutanlığı Gölcük'te, Kuzey Deniz Saha Komutanlığı İstanbul'da, Güney Deniz Saha Komutanlığı İzmir'de konuşlanmıştır.

Deniz Kuvvetleri personel mevcudu 46.000'dir. 70.000 ihtiyat personeline sahiptir.

Deniz Kuvvetleri Kuruluşunda Bulunan Gemi ve Uçaklar

Denizaltı gemileri (16): 6 Ay Sınıfı, 2 Guppy III, 7 Guppy II A, 1 Guppy I.

Muhripler (13): 8 Gearing Sınıfı, 1 Carpenter Sınıfı, 1 Allen Sumner Sınıfı, 1 Robert Smith Sınıfı, 2 Fletcher Sınıfı.

Fırkateynler (2).

Hücumbotları (18): 5 Doğan Sınıfı Harpoon Güdümlü Mermili Hücumbotu, 9 Kartal Sınıfı Penquin Güdümlü Mermili Hücumbotu, 4 Fırtına Sınıfı, Torpidóbot.

Gunbot (3).

Karakol Gemi/Botu (59).

Mayın dökücü Gemi (7): Nusret, 6 Kıyı Mayın Dokucu Gemi.

Mayın Tarama Gemileri (26): 26 adet muhtelif büyüklükte.

Çıkarma Gemi/Botları (75): 7 LST, 32 LCT, 16 LCU, 20 LCM.

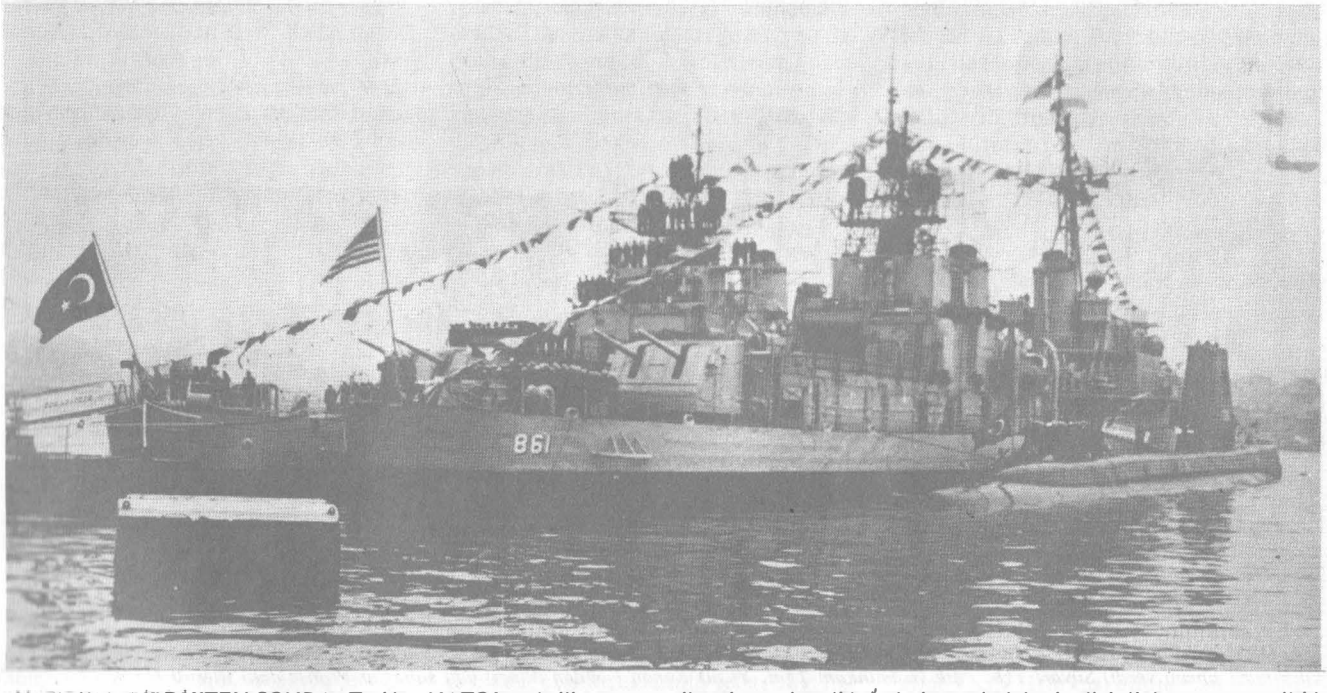
Yardımcı ve Destek Gemileri (100): 100 adet Tanker, Tamir, Depo, Denizaltı Kurtarma, Yüzer Havuz gibi destek gemileri ve diğer yardımcı gemiler.

Deniz Hava Filosu (34): 20 Deniz Karakol Uçağı, 14 Helikopter.

Deniz Piyade Kuvveti: 5000 kişilik.

Deniz Üsleri: Gölcük, İstanbul, İzmir, Çanakkale, İskenderun ●

(*) Verilen adedi bilgiler, Uluslararası Stratejik Etütler Enstitüsü'nün yayınladığı "The Military Balance-1983/1984" açık dokümandan alınmıştır.

NATO'YA GİRDİKTEN SONRA: Türkiye NATO'ya girdikten sonra diğer kuvvetler gibi deniz kuvvetlerinin de silah ihtiyacının önemli bir kısmı ABD'den karşılanmaya başladı. 1974 yılında Amerika'dan alınan Adatepe ve Kocatepe muhripleri teslim töreninde.

Hava Kuvvetleri

Enver Günsel

Tarihi Gelişim

Türk Hava Kuvvetleri Kuruluş Yılları ve Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Havacılığı: 1909-1910 yıllarında Avrupa ülkeleri silahlı kuvvetlerinde görev almaya başlayan uçaklara ülkemizde ihtiyaç, İtalyanların Trablusgarb'a saldırısı ile hissedildi. Devrin Harbiye Nazırı Şevket Paşa, Kur.Yb. Süreyya Bey'i, İstanbul'da bir "Tayyare İstasyonu ve Mektebi" kurmakla görevlendirirken, Süvari Yzb. Fesâ ve İstihkâm Tğm. Yusuf Kenan'ı da Fransa'daki Blériot Havacılık Okulu'na eğitime gönderdi.

Süreyya Bey başkanlığında kurulan Havacılık Komisyonu, Hava Okulu'nun kurulması için bugünkü Yeşilköy yakınındaki Safraköy'ü seçti ve bir süre sonra bu bölgede bir uçuş pisti ile iki hangar yapıldı. Eğitimlerini tamamlayarak Türkiye'ye dönen iki pilot, Fesâ ve Kenan beyler, satın alınıp İstanbul'a 15 Mart 1912'de gelen iki uçakla uçmaya başladılar. Uçuş Okulu, 3 Temmuz 1912'de açıldı ve aynı yılın sonuna kadar 17 uçak satın alındı.

1912 yılında Fransa ve İngiltere'ye eğitime gidip pilot olanlar, Balkan Savaşı çıkınca yurda döndüler, fakat bazı yönetim ve ikmal sorunları nedeni ile pek başarılı olamadılar. Fakat daha sonra aksaklıklar tamamlandı ve keşif uçaklarından başarılı sonuçlar alındı.

Uçuş tecrübe ve yetenekleri her geçen gün artan pilotlarımız uçuşlarını sürdürdüler. 24 Ekim 1913'te Pilot Nuri, Edirne'den İstanbul'a kadar uçtu, 18 Ekim'de Yzb. Sâlim Marmara'yı aştı. 14 Kasım'da da Yzb. Fesâ, Ütğm. Fethi ve Fazıl, üçlü kol uçuşu ile İstanbul'dan Edirne'ye uçup döndüler. Yine aynı yıl, Almanya'dan getirilen bir yöneltilebilir balon başarı ile uçuruldu.

Pilotların tecrübe kazandıkları anlaşılınca, İstanbul, Kahire uçuşu planlandı. Bu, politik bir gezi olacaktı. Fakat uçuş bitmeden, arızalar nedeni ile Fethi, Sâdık ve Nuri beyler Filistin'de şehit oldular. Yarım kalan uçuş, 6 Mayıs 1914'te Yzb. Sâlim tarafından tamamlandı.

Balkan Savaşı'nda, Yeşilköy'de bir "Deniz Uçak Okulu" açıldı. Donanma, bir Curtiss deniz uçağı satın aldı. Daha sonra bir de Nieuport uçağı satın alındı ve ilk deniz havacılığı kuruldu. Bu savaşta, REP, Deperdessin, Bristol, Harlan ve Blériot uçakları da görev yapmışlardı.

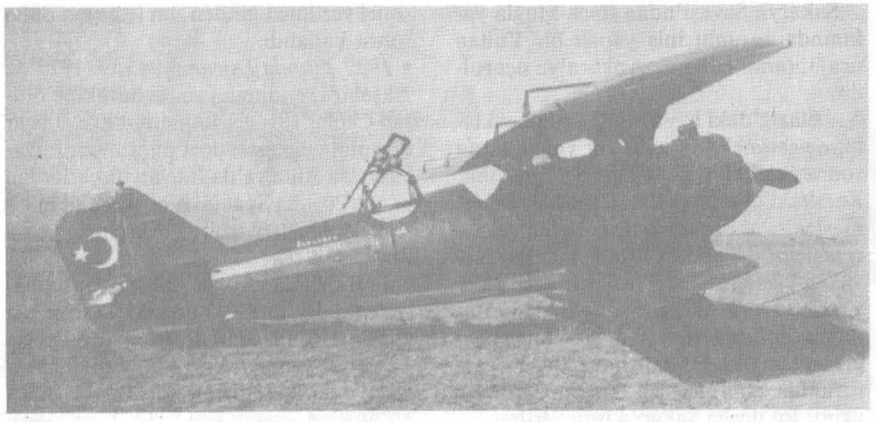
Birinci Dünya Savaşı'na hazırlıksız giren Osmanlı Devleti, Hava Kuvvetleri'nin yönetimini Almanlara bıraktı. Savaş başında, uçar durumda 4-5 uçak vardı. Savaş içinde ise keşif ve bombardıman görevi yapan 18 bölüklük bir hava gücü oluşturuldu. Türk pilotları, aksaklıklara karşın, Çanakkale, Filistin, Irak, Medine ve Kafkaf cephelerinde başarılı uçuşlar yaptılar. Müttefiklere yenilen ve silahları bırakan Osmanlı Devleti'nde hava gücü, Alman pilot ve teknisyenler de gidince, etkisiz kaldı.

Kurtuluş Savaşı'nda Türk Havacılığı: Mondros Mütarekesi'nden sonra, Yeşilköy'deki askerî kuruluşlara İngiliz ve Fransızlar elkoydular, buradaki 45 kadar uçak, Türk pilotları tarafından Kartal Maltepesi'ne uçuruldu. Deniz uçakları ise Haliç'teki Bahriye ambarlarına taşındı. Filistin ve Irak'tan gelen hava birliklerinden kalanlar da Konya ve Elazığ'a toplandı. 1919'da hava kuruluşları küçültüldü, balon, uçaksavar ve meteoroloji kuruluşları kaldırıldı. Kalan uçaklarla İstanbul, İzmir ve Konya'da birer "Tayyare İstasyonu" ile Elazığ ve Diyarbakır'da birer "Tayyare Bölüğü" kuruldu.

Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra, Damat Ferit Hükümeti, Anadolu'daki girişimlere karşı, havadan bildiri atma amacı ile uçakları kullanmayı dü-

İLK OSMANLI TAYYARESİ: İtalyanların Trablusgarb'ı işgali üzerine devrin Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa bir hava kuvvetinin kurulması emrini verdi. Süvari Yzb. Fesâ ve İstihkâm Tğm. Yusuf Kenan (sağdan ikinci) adlı subaylar Fransa'daki Blériot Havacılık Okulu'na gönderilirken, İstanbul'da Yeşilköy'de bir "Tayyare İstasyonu ve Mektebi" kurulması kararı alındı. 15 Mart 1912'de İstanbul'a gelen iki uçakla, pilot eğitimini tamamlayan Fesâ ve Kenan Beyler uçuşlara başladılar.

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA HAVA KUVVETLERİ: Osmanlı Hava Kuvvetleri'nin büyük bölümü işgal birliklerinin eline geçtiğinden, Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında ordu az sayıda derme çatma uçaklarla yetinmek zorunda kaldı. Ancak, 1922 yılında Büyük Taarruz öncesinde Hava Kuvvetleri, İtalya ve Fransa'dan satın alınan uçaklarla yeterli bir düzeye getirilebildi. Fransız Bréguet XIV'lerden biri.

şündü. Pilotlar ise bundan yararlanarak uçakları Anadolu'ya kaçırmayı planlıyorlardı. Fakat İngilizler ve Osmanlı yöneticileri bu planı öğrenince, uçakların tamirlerini durdurdular. Buna rağmen dört uçak gizlice tamir edildi, fakat teknik yetersizlikler nedeni ile iki uçak kalkışta kırım yaptı, biri de yandı. Anadolu'ya sadece bir uçak kaçırılabildi. Subay, astsubay, er ve sivil personel de, çeşitli yollardan Anadolu'ya kaçtılar. Kaçamayan birkaç kişi tutuklandı.

Kaçış olayından sonra İngilizler, Maltepe'deki uçaklarla yer ekipmanını bombalayıp tahrip ettiler. Böylece, Türk havacılığı yok edilmiş oluyordu. Daha önce de, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalinde, Osmanlı komutanı Nâdir Paşa'nın emri ile bu ilimizdeki uçaklar ve yer araç gereçleri sağlam olarak Yunanlılara teslim edilmişti.

Erzurum'da, bazıları Rus yapısı on üç uçakla, Konya'da, bazıları arızalı, dördü keşif olmak üzere on yedi uçak bulunuyordu. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kurulmasından sonra, Harbiye Dairesi'ne bağlı bir Kuvayı Havaiye Şubesi kuruldu. Personel ve araç gereçler, bu şube tarafından sağlanacak, eğitim ve harekât planları ise Erkânı Harbiye tarafından yapılacaktı.

Konya, Eskişehir ve Uşak'ta kurulacak tayyare bölükleri, Garp Cephesi Komutanlığı emrine verilmişti. Anadolu'ya kaçan tayyareciler, Konya Hava İstasyonu'nda toplanıyorlardı. Üç uçaklık bir filo, propaganda uçuşları yapmak amacı ile trenle Konya'dan Ankara'ya getirildi, fakat uçuşlar yapılamadı ve uçaklar Eskişehir'e gönderildi.

Konya'daki uçaklar, birbirlerinden parça alınarak tamir edilmiş ve bazıları uçar duruma getirilmişti. Yedek parça, teknik eleman sıkıntısı çekilmekteydi. Kanat ve gövde bezlerinin gerginleştirilmesinde, emayit maddesi bulunamadığından, patates kabukları ve hayvan paçaları bir kazanda kaynatılıyor, daha sonra bunun içine kola ve yumurta akı konarak kaynatma işlemi tekrarlanıyordu. Karışım, gerekli yoğunluğu bulunca soğutularak kanat ve gövde bezlerine sürülüyor, istenen gerginlik ve düzgünlük böylece sağlanabiliyordu. Fakat yağmurlu bir havada kalkışa giden bir uçak, karışımın sürati düşürmesi nedeni ile düştü.

• *Kartal Müfrezesi:* Kanal harekâtına katılan birliklere Alman Paşa bölükleri ismi verilmişti. Bu birliklerden kalan bir Pfalz ve iki AEG uçağı ile bir müfreze kuruldu ve 1920 Temmuzu'nda, Yzb. Fazıl komutasındaki bu birliğe "Kartal Müfrezesi" adı verildi. Filonun pilotları olan Fâzıl, Halil, Vecihi, İhyâ, Tğm. Avni ve Bahattin, zamanın en iyi pilotları idiler. Uçakların kanat ve gövdelerinde, pençesinde bomba bulunan bir kartal resmi bulunuyordu.

"Kartal Müfrezesi" av görevi yapmakta ise de, keşif uçaklarının yetersizliği nedeni ile keşif görevlerini de üstlenmişti. Kokpitlerin yanlarına takılan sepet donatımında onar kiloluk bombalar taşınıyor, gerektiğinde, bu sepetlerin altındaki pimler çekilerek bombalar düşman hedefleri üzerine atılıyordu. Böylece, uçaklar bombardıman görevi de yapmış oluyorlardı.

İstanbul'un işgalinden sonra, Millî Savunma Bakanlığı'nın 14.6.1920 tarihli emri ile Erzurum İstasyonu kapatıldı, Konya İstasyonu Eskişehir'e alındı, Erzincan'da yeni bir birlik kuruldu, Elazığ ve Diyarbakır'daki bölükler de yerlerinde bırakıldılar. Eskişehir İstasyonu, Tayyare Mektebi ve Bakımevi'ni de içine alan bir birinci sınıf istasyon oluyordu. Erzincan İstasyonu'nda ise sadece tayyare atölyesi bulunacak ve burası, ikinci sınıf bir istasyon olacaktı.

Yunanlıların kara ve deniz-hava birlikleri İzmir'de idi. Bunlar, Gaziemir ve Halkapınar'da üslenmişlerdi. Kartal Müfrezesi'nin kuruluşundan sonra Konya'da onarılan beş uçak da Eskişehir'e gönderildi. 1. Bölük olarak tanımlanan yeni birliğin uçak ve personeli yeterli değildi. Sonradan 2. Bölük adını alan "Kartal Müfrezesi", düşmanın Uşak'ı işgali ile Afyon'a çekildi.

Yedek parça ve yakıt yokluğundan uçuşlar yapılamıyordu. Az miktarda yakıt, keşif uçuşları için muhafaza edilmekteydi. Elazığ'daki uçaklardan, tamir edilebilen iki tanesi, Erzincan ve Erzurum yolu ile Horasan'a götürüldü. Erzurum'da onarılan bir uçağın da katılması ile bu bölüğe 15. Bölük adı verildi (veya Horasan Müfrezesi) ve bu bölüğün uçakları uzun süre keşif görevlerini başarı ile yaptılar.

Konya isyanında bir hava subayı şehit edildi, erlerden bir kısmı isyancılar tarafından tutuklandı ve istasyon yağmalandı. Bu nedenle, 1920 yılı sonunda, istasyon Eskişehir'e alındı ve Konya'da sadece bir depo bırakıldı.

1 Şubat 1921'de Eskişehir'de Kuvayı Havaiye Müdüriyeti Umumisi (Hava Kuvvetleri Genel Müdürlüğü) kuruldu. İki uçak bölüğü, Tayyare Mektebi ve Tamir Fabrikası'ndan oluşan kuruluş, ikmal ve yönetim açısından Millî Müdafaa Vekâleti'ne, eğitim ve harekât açısından da Erkânı Harbiye'ye bağlanmıştı.

Birinci İnönü Muharebesi'nde, iki uçaklı 1. Bölük, keşif ve yıldırma uçuşlarını başarı ile yaptı. 10 Ocak günü sivil pilot Vecihi (Hürkuş) düşman ateşi ile zorunlu iniş yaptı, fakat uçağını yakarak kaçtı. 25 Mart günü, Ütğm. Fehmi, Es-

kişehir'e doğru yaklaşan iki düşman uçağını önlemek üzere kalkış yaparken, uçağın hız kaybederek düşmesi sonucu şehit oldu.

Hava Kuvvetleri Genel Müdürlüğü, 1921 Mayısı'nda Polatlı'ya, Ağustos'un ilk haftasında da Ankara'ya nakledildi. Uçak alanı, şimdiki Fen Fakültesi ile Gazi Eğitim Enstitüsü'nün bulunduğu alanda idi. 30 Haziran 1921'de 1. ve 2. bölükler, Yzb. Fazıl Bey'in komutasında birleştirildi ve 1. Bölük, Temmuz başında iki uçabilir uçakla Kütahya'ya intikal etti. İki bölükte birer keşif uçağı bulunuyordu.

Bölükler, daha sonra Polatlı'ya alındı. Genel Müdürlük, Tamirhane ve 1. Bölük, iki uçak ve personelden bir kısmını 2. Bölüğe bırakıp Ankara'ya getirildi ve daha sonra da müdüriyetin Konya'ya nakli ile bölüğün kalan kısmı da Konya'ya geldi. 2. Bölük ise Polatlı'dan Maliköye'ye geldi. Bölükte, uçar durumda sadece bir av uçağı kalmıştı.

Sakarya Savaşı'ndan önce Muğla yakınında zorunlu iniş yapan bir Yunan uçağı, tamir edilerek Ankara'ya uçuruldu.

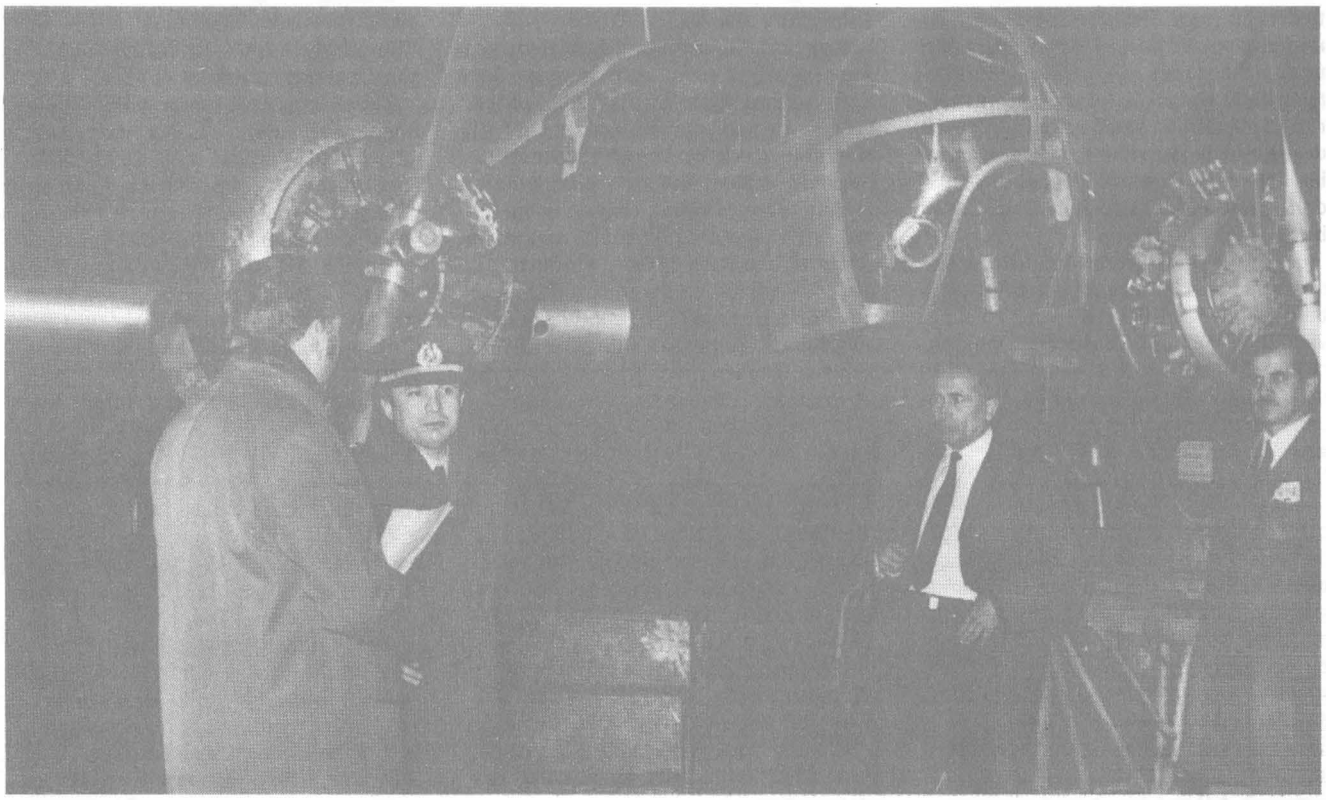
Elazığ'daki hava bölüğünün uçakları ve personeli, bir aylık bir yolculuktan sonra arabalarla Ankara'ya getirildi. Kars'taki pilotların Batı Cephesi'ne alınması ve uçar durumda uçak bulunmaması nedeni ile bu bölük ortadan kalktı. Hava Kuvvetleri Genel Müdürlüğü daha sonra tekrar Ankara'ya alındı. 27 Eylül'de yine zorunlu iniş yapan bir Yunan uçağı, sağlam olduğundan havacılarımız tarafından uçuruldu ve başarılı görevler yaptı. Bu uçağa Sakarya ismi verilmişti.

• *Deniz Havacılığı:* Amasra ve Fethiye'de 1921 Kasımı'nda birer uçak istasyonu kurulmuştu. Haliç'te depolardan Amasra'ya beş adet Gotha deniz uçağı kaçırılmıştı ve bunlardan üçü uçabilir durumdaydı. Komutanlığına Bnb. Savmi (Uçan)'ın atandığı bölük, daha sonra İzmir'e intikal etti. Fethiye'ye uçak ve personel verilmediğinden, bu istasyon daha sonra kapandı.

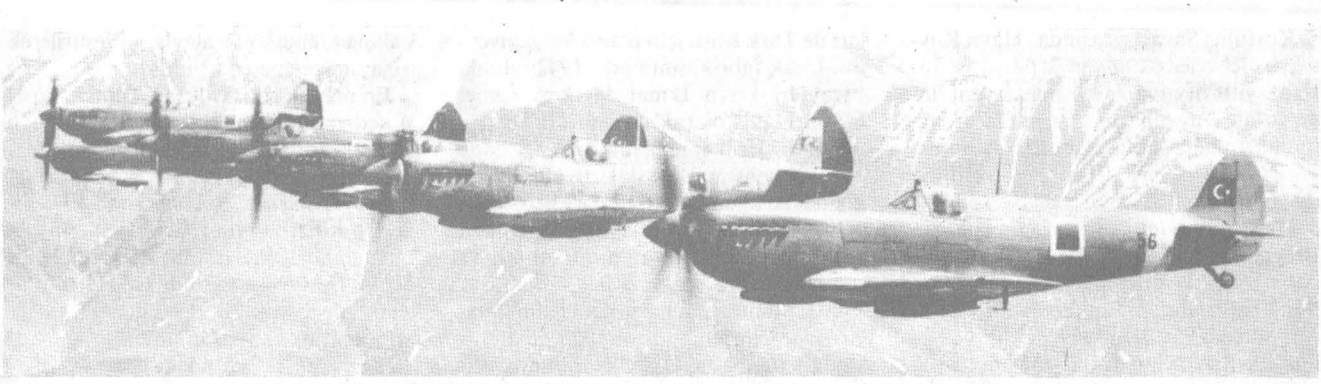
• *1922 Yılında Durum:* 1 Ocak 1922'de Akşehir'de bulunan ve iki bölükten oluşan Cephe Tayyare Bölüğü'nün dört uçar durumda uçağı ile dört pilotu vardı. Daha sonra Antalya'da İtalyan tüccarlardan alınan 20 adet Spat XIII av uçağından birini, Vecihi Bey uçarak Akşehir'e getirdi.

Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması ile (20 Ekim 1921) on adet keşif uçağı alındı ve bunlardan dördü ile Konya'da 1. Bölük yeniden kuruldu. Bölük, Mayıs ayında Akşehir'e geldi. Cephe Bölüğü'nün on uçağından 1. ve 2. ordulara ikişer keşif uçağı verilmişti. Haziran ayı içinde toplam 26 keşif uçuşu yapıldı ve düşmanın durumu saptandı.

Daha sonra Konya'da Genel Müdürlük yerine, Kuvayı Havaiye Müfettişliği kuruldu. Adana'ya taşınan Tayyare Mektebi, Konya'daki istasyon, Tamir Fabrikası, 1. Tayyare Bölüğü ile Anka-

İLK UÇAK FABRİKASI: 1925 yılında Alman Junkers uçak fabrikaları ile yapılan bir anlaşma gereğince, "Türk Motor ve Tayyare Şirketi" (TÜMŞAŞ) kuruldu ve Kayseri'de bir uçak fabrikası yapımına başlandı. 1926 yılında faaliyete geçen fabrika, 1928'de devletçe satın alındı. Hawk ve Feleshing-2C.1 tipi uçakların montajı ile planörler yapan fabrika bir süre sonra uçak montajını bıraktı ve onarım merkezi olarak faaliyetini bugüne kadar sürdürdü.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA DOĞRU: Türkiye 1940 yılında 12 değişik marka savaş uçağından oluşan bir hava kuvvetine sahipti. Bunlar arasında dönemin en güçlü uçakları arasında sayılan Spitfire'lar da bulunuyordu.

ra'daki Hava Malzeme Deposu, Müfettişliğin emrindeydi. Müfettişlik, yönetim bakımından Genelkurmay'a, ikmal bakımında Millî Müdafaa Vekâleti'ne, cephe görevi bakımından da Garp Cephesi Komutanlığı'na bağlı idi.

29 Temmuz'da, bir keşif uçağı Afyon yakınında bir düşman uçağı ile hava muharebesi yaparken düştü ve Râsıt Yzb. Bahattin ile sivil pilot Cevat şehit oldular.

Almanya'dan satın alınan ve Rusya' dan geçip gemi ile Samsun'a gelen uçakların alınması için Yzb. Sadettin başkanlığında dört pilot Samsun'a gönderildi. Fakat yollarda yıpranan uçaklardan ancak iki tanesi uçurulabildi. İzmir'in kurtuluşundan sonra Tayyare Mektebi buraya taşındı.

1922 Ağustosu'nda, İtalya'dan alınıp trenle Konya'ya getirilen yirmi av uçağına makinelitüfekler takılarak Akşehir' deki Bölük Merkezi'ne gönderildi. O günlerde tüm cephelerde uçabilir uçak sayısı, 3 adet Spat III, 6 Breguet 14-B2, 1 adet Havilland-9, 1 Albatros D-III ve 1 adet Aviatik olmak üzere on iki idi. Yirmi uçak da Konya Tamir Fabrikası'nda onarılmaktaydı.

26 Ağustos günü, Büyük Taarruz için keşif uçuşları yapıldı, düşmanın durumu saptandı ve hedeflere bombalar atıldı. Av uçakları, üç düşman uçağını kendi hatları gerisine indirdi ve Yzb. Fazıl da bir düşman uçağını düşürdü.

1 Eylül'de Eskişehir, Uşak bölgelerinde keşif ve bombardıman uçuşları yapıldı ve aynı gün Afyon'dan birkaç uçak Uşak'a intikal etti. 17 Eylül'de Konya' daki Müfettişlik ve Adana'daki Tayyare Mektebi İzmir'e intikal ettiler. Gaziemir' de Yunanlıların bıraktığı beş uçağa el kondu (1 adet de Havilland-9, 3 Nieuport, 1 Avro).

Mudanya Mütarekesi'nden (11 Ekim 1922) sonra savaş bittiği için hava harekatına son verildi.

• *1923 Yılında Türk Havacılığı:* Grup Komutanı Bnb. Fazıl Bey'in şehit olması, bu yıl Türk havacılığının en acı olaylarından biri olmuştur. İngiltere'de eğitimde iken Balkan Savaşı'na katılan Fazıl Bey, ilk havacılarımızdan olup, Birinci Dünya Savaşı'nda da tüm cephelerde görev yapmıştır.

1923 yılında Kuvayı Havaiye Müfettişliği'ne aşağıdaki birlikler bağlı bulunuyordu:

a. İzmir'de bulunan Kuvayı Havaiye Müdüriyeti Umumiyesi,

b. Tayyare Mektebi Müdüriyeti, Grup Komutanlığı ve 1. Tayyare Bölüğü (Gaziemir'de), 2. Tayyare Bölüğü (Bandırma'da), 3. Tayyare Bölüğü (İzmit'te).

Bnb. Fazıl Bey'in şehit olmasından sonra Grup Komutanlığı kaldırıldı, 1. ve 2. bölükler Batı Cephesi Komutanlığı' na bağlandı. 2. Bölük Lozan Konferansı'nın bitiminde, Bandırma'dan tekrar Gaziemir'e döndü.

1923 yılında meteoroloji merkezlerinin kurulmasına başlandı. Yılbaşından itibaren, İzmit ve Amasra'daki deniz uçakları ve personelinin İzmir'e intikali de başlamıştı. Bayraklı'da üslenen 1. Bahrî Tayyare Bölüğü, 1923 Mayısı'nda iki adet Gotha uçağı ile uçuşlara başladı. Deniz Hava Bölüğü, uçuş harekât açısından İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığı, eğitim ve ikmal açısından ise Kuvayı Havaiye Müfettişliği emrinde idi.

O sıralarda kullanılan uçak tipleri, Albatros-CIII, Albatros-CKV, Albatros-D III, AEG-CIV, DFW-V, FIAT, Ansaldo, Rumpler-C VII, Breguet-XIV A2, de Havilland IX, Aviatik, Halberstadt-D II, Pfalz-DXV ve Spat-XIII idi.

Uçak tanıtım işaretleri Kurtuluş Savaşı'nda değiştirilmiş, üst kanatların üzeri ve gövde yanlarına beyaz zemin üzerine kırmızı dikdörtgen ve dışına yine kırmızı bir çerçeve çizilmişti. Kuyrukta ise kırmızı zemin üzerinde beyaz ayyıldız, yani Türk Bayrağı bulunuyordu.

Türk Hava Kuvvetleri, Kurtuluş Savaşı'nda bir adet AEG-CIV (Uşak'ta düşman eline geçmemesi için yakıldı) ve iki adet Breguet-XIV olmak üzere üç uçak kaybetmiş, iki şehit ve iki de esir vermişti. Buna karşın Yunan Hava Kuvvetleri' nin kaybı 25 uçaktı ve bunlardan 15 adedi de sağlam olarak ele geçirilmişti.

Cumhuriyet Devrinde Türk Hava Kuvvetleri

Atatürk Döneminde Hava Kuvvetleri: Ulu Önder Atatürk, ülkeyi kurtarıp Cumhuriyeti kurduktan sonra, çağdaş uygarlığı getirmek amacı ile devrimler yapmaya başladı. Bunlar yapılırken, ordunun diğer ögeleri ile birlikte askerî ve sivil havacılığın da çağdaş düzeye getirilmeleri gerekiyordu.

1923 yılında, Alb. Muzaffer Ergüder başkanlığında bir heyet, Fransa'da, pilot ve teknik eleman eğitimi ve uçak alımı konularında bazı anlaşmalar yaptı. Gaziemir'de pilot eğitimi sürdürülürken, diğer yandan da yine pilotoj eğitimi için Fransa'ya öğrenciler gönderildi. 1924 yılında da Fransa'dan 27 adet eğitim uçağı getirildi. Yine aynı yıl, Harp Akademileri son sınıf öğrencisi olan kurmay subaylar, Hava Okulu'nda açılan kurslara katıldılar.

Kurtuluş Savaşı sırasında, Hava Kuvvetleri için her türlü yedek parça ve yakıtın, yurt dışından getirilme zorunluluğu vardı. Barıştan sonra ise bunların sağlanması daha kolaylaşmıştı. Atatürk, Hava Kuvvetleri üzerinde özellikle duruyordu.

Hava Kuvvetleri envanterinde bulunan Breguet-XIV, Spad-XIII, de Havilland, Albatros ve Rohrbach uçakları, 1924 yılında satın alınan Junkers-A20, Gaudron-59 uçakları ile takviye edildi ve bölük adedi artırıldı. Kara ve Deniz Kuvvetleri'nden isteyen subaylar, Hava Kuvvetleri'ne alındılar.

28 Ocak 1925'te kendi yaptığı uçakla Gaziemir meydanında bir gösteri uçuşu yapan eski astsubay Vecihi (Hürkuş) daha sonra Avrupa'nın çeşitli kentlerinde uçtu ve uluslararası sertifika aldı. Aynı yıl, Türk Tayyare Cemiyeti de (Türk Hava Kurumu) kuruluyordu. Kuruluşundan bu yana sivil olduğu kadar askerî havacılığımıza da katkıları olan Türk Hava Kurumu'nun amacı, Türk gençliğine havacılık zevkini aşılamaktı.

Yine 1925 yılında, İzmir'de bulunan iki uçak bölüğü Eskişehir'e intikal etti. Junkers-A20 ve Breguet XIV uçakları ile 6. Bölük kuruldu. Ayrıca Gaudron-27 ve Gaudron-59 uçakları ile kurulan 7. Bölüğün eklenmesi ile "Eskişehir Tayyare İstasyonu" oluşturuldu. Hava Okulu da aynı zamanda Eskişehir'de yeniden kuruluyordu.

Fransa'daki uçuş eğitimleri sürdürülüyor, brövelerini alanlar yurda dönüyorlardı. Ayrıca yine Fransa'dan getirtilen uçuş öğretmenleri, Eskişehir Hava Okulu'nda eğitime başladılar ve ilk mezunlarını Ekim 1925'te verdiler.

Havacılığın makinist ihtiyacının karşılanması amacı ile ilk Hava Makinist Okulu, Tayyare Cemiyeti'nin de desteği ile Yeşilköy'de, 23 Nisan 1926'da kuruldu. Aynı yıl, cemiyet, uçak mühendisliği eğitimi için beş öğrenciyi Fransa'ya gönderdi.

• *İlk Uçak Fabrikasının Kuruluşu:* 1925 yılında Alman Junkers uçak fabrikaları ile yapılan bir anlaşma gereğince, "Türk Motor ve Tayyare Şirketi" (TÜMSAŞ) kuruldu ve Kayseri'de bir uçak ve motor fabrikası yapımına başlandı. 6 Ekim 1926 tarihinde açılan fabrika, 1928'de devletçe satın alındı ve işletmeye açıldı. Uçakların büyük bakım ve onarımları ile montaj işlemlerine başlanmıştı. Fabrika, Hawk ve Fleshing-2C.1 tipi eğitim uçakları ile Türk Kuşu için planörler yapıyordu. Uçak fabrikasının adı, 1942 yılında "Kayseri Hava İkmal Merkezi Genel Müdürlüğü" olarak değiştirildi.

İzmir Halkapınar'daki Tamirhane 1922'de çalışmaya başlamıştı, fakat deniz havacılığının son bulması ile Güzelyalı'daki hangarlara taşındı. 2. Dünya Savaşı sırasında Afyon'a intikal etti ve savaştan sonra da kapatıldı.

1927 yılında tüm havacılık eğitim kursları Eskişehir'e alındı ve 1928'de astsubaylara da pilotaj eğitimi verilmeye başlandı. 1929 yılında ise kurslar, iki sınıflı uçuş eğitim okulu yapıldı. Birinci sınıfta nazarî bilgiler, ikinci sınıfta ise uygulamalı pilotaj eğitimi veriliyordu.

Aynı yıllarda, Fransa ve İngiltere'ye ek olarak, 1930 yılından itibaren İtalya ve ABD'ye de uçuş eğitimi için eleman gönderilmesine başlandı. Gelişmeler sonucu, bölükler, taburlar halinde birleştirildi, Eskişehir'de Birinci, Diyarbakır'da İkinci ve İzmir'de de Üçüncü Tayyare Taburları kuruldu. 1932 yılında taburlar, alaya dönüştürüldü. Diyarbakır'da 1933 yılında 2. Alay kuruldu. Bu sıralarda İzmir Güzelyalı'da bir Deniz Tayyare Taburu ve Yeşilköy'de de bir Tayyare İrtibat Bölüğü kurulmaktaydı.

29 Ekim 1933 günü, Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü törenleri için tüm hava filoları Ankara'daki geçit törenine katıldılar. Yeşilköy'deki Makinist Okulu da 1934 yılında Eskişehir'e intikal etti. Bu yıldan itibaren Türk havacıları, uluslararası ortak manevralara katılmaya başladılar. 1936 yılında, karacı kurmay subaylar hava kuvvetlerinden ayrılıyor, onların yerlerini ise yine Kara Harp Akademisi'nde okumuş havacı kurmaylar alıyordu.

1937 yılında, Hava Harp Akademisi eğitime açıldı. Bu arada 1. Tayyare Taburu Kütahya'ya taşınmış ve alınan yeni uçaklarla 4. Alay'ın kuruluşu yapılmıştı. Aynı yıl Trakya'da ve 1938 yılında ise Ege'de yapılan manevralarda Türk Hava Kuvvetleri'ne bağlı filolar, üstün başarı gösteriyorlardı. 1938 yılında kadın pilotumuz Sabiha Gökçen, Balkan ülkelerini uçarak ziyaret etti ve tüm Avrupa'da sevgi ve övgüyle anıldı.

Atatürk'ten Sonraki Dönemde Türk Hava Kuvvetleri: Türk Ulusu'nun önderi ve kurtarıcısı Atatürk'ten sonra da Hava Kuvvetleri her geçen gün daha gelişti ve büyüdü. 22 Mayıs 1939 tarihli bir Genelkurmay emri ile o güne kadar bağımsız bulunan taburlar ve alaylar birleştirilerek tugay düzeyine çıkarıldılar.

En önemli sorun, İkinci Dünya Savaşı nedeni ile dışardan uçak ve malzeme alımının zorlaşması, eldeki uçakların faal durumda tutulabilmeleri ve toprak pistlerin betona çevrilebilmeleri idi. 1939 yılından itibaren tüm toprak pistlerin beton yapılmasına başlandı ve bu iş için ilk olarak Eskişehir seçildi. Hava Harp Akademisi de aynı yıl, dört kişiden oluşan ilk mezunlarını veriyordu.

Havacılık sanayiindeki gelişmeleri izleyebilmek ve yurdumuzda bir hava sanayii kurabilmek amacı ile mühendislik eğitimi için Avrupa ülkeleri ve ABD'ye öğrenci gönderildi ve bu ülkelerden uzmanlar davet edildi.

Etkin bir hava gücü oluşturmak için Hava Kuvvetleri'mize çağın en güçlü uçakları olan Blenheim 1, Fairy Battle, Vultee V.2, Heinkel 111, Martin 139 W, Spitfire, Hurricane, Maurane Saulnier 406, Curtiss-Hawk, W.Lysander, Supermarin Southampton, Supermarin Walrus gibi uçaklar alınmıştı. 1940 yılında Hava Kuvvetleri'miz envanterinde bulunan bu savaş uçakları yanında, yine savaş ve eğitim uçakları olarak da Avro Ansen, Dragonfly, Foche-Wulf, Fledling, Breguet XIX, Gotha 145, Smolik Koolhoven, Monaspar, Henriot 182 ve Fleet tipleri bulunmaktaydı.

1., 2., 3., 4., 5. alaylar, Müstakil Deniz Taburu, Harp Ak. Keşif Taburu, Eskişehir Hava Okulu, Merzifon Hava Okulu ile Eskişehir ve Kayseri ikmal merkezlerinden oluşan hava birlik ve kurumlarında toplam olarak 487 uçak olduğu belirtilmekteydi.

1940 yılında Hava Kuvvetleri, eğitim ve harekât açısından Genelkurmay Başkanlığı'na, ikmal bakımından ise Millî Savunma Bakanlığı'na bağlıydı. Hava Kuvvetleri'nin ilk generalleri, 30 Ağustos 1940'ta terfi eden Pilot Albay Zeki Doğan, Şefik Çakmak, Celal Yakal ve Yahya Razi Biltan'dır. Tuğgeneral olan bu pilotlardan Zeki Doğan, 1. Tugay, Şefik Çakmak 2. Tugay komutanlıklarına, Celal Yakal Genelkurmay Başkanlığı Hava Müşavirliği'ne ve Yahya Razi Biltan da Millî Savunma Bakanlığı Hava Müsteşarlığı'na atanmışlardır.

30 Ağustos 1940 tarihinde Türk Hava Kuvvetleri, 4 general, 3 albay, 11 yarbay, 27 binbaşı, 70 yüzbaşı, 85 üsteğmen ve 30 teğmen olmak üzere 230 uçucu subaya sahipti. Bakım subayı sayısı 48, râsıt

YURT DIŞINDA EĞİTİM: Pilot eğitimi için yurt dışına sistemli olarak subay gönderilmesi 1941 yılında başladı. İlk gruplar İngiltere ve Kanada'ya gönderildiler. Daha sonraki yıllarda pilot adayları ABD'de de eğitim görmeye başladılar. 1948 yılında bu amaçla ABD'ye giden bir grup hava subayı Washington havaalanında.

subay ise 20 kişiydi. 143 pilot astsubay, 39 bombardımancı astsubay, 239 astsubay ve sivil makinist ile birlikte personel sayısı 719 oluyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte tüm Hava Kuvvetleri personeli de alarma geçirilmişti. 1941 yılından itibaren, pilotaj eğitimi için İngiltere ve Kanada'ya öğrenci gönderilmesine başlandı. İlk gidenlerden bir grup, kendilerini götüren Refah gemisinin bilinmeyen bir denizaltı tarafından torpillenip batması ile şehit oldular.

Savaşa katılmayan ülkemiz, bu yılları eğitimle geçirmiştir. Yeni hava uzmanlık sınıfları ve kursları açılmıştır. 1941-B ve 1942 Harp Okulu mezunları, uçuş eğitimi için İngiltere'ye gitmişlerdir. Daha sonraki yıllarda bir bölüm pilot adayı İngiltere'ye, bir bölümü ise ABD'ye gönderildiler. Pilotaj eğitimini başaramayıp dönenler, yer hizmetlerinde görev yapmaktaydılar.

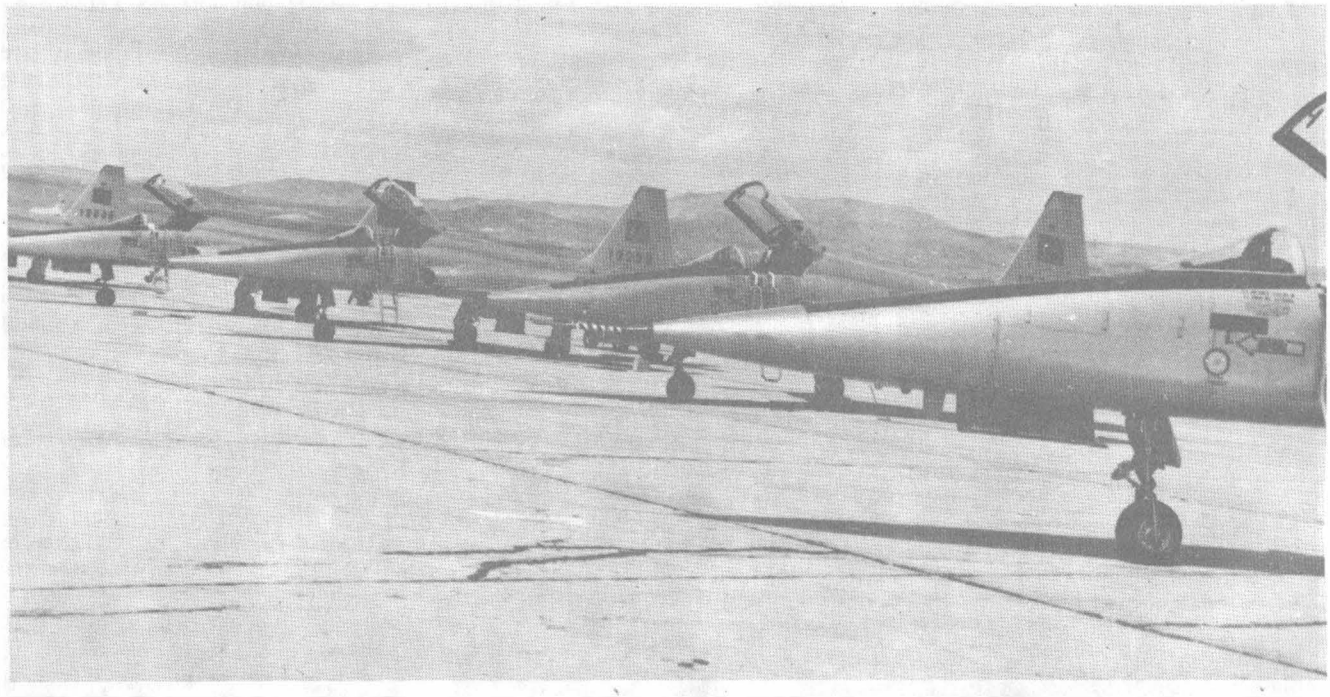
Genelkurmay'ın 16 Ağustos 1943 tarihli emri ile mevcut iki hava tugayı tümen düzeyine getirildi. Eskişehir'deki 1. Tümen'den sonra, İzmir'de 2. Tümen kuruldu ve bu tümen daha sonra Balıkesir'e intikal etti. Hava Kuvvetleri Komutanlığı ise 31 Ocak 1944'de kuruldu. Fakat bir süre, sadece uçuş filolarına kumanda etti.

Doğu bölgelerinde bulunan hava birliklerinin tek merkezden yönetilmesi amacı ile 18 Nisan 1947 tarihli Genelkurmay emri ile karargâhı Erzincan'da olan 3. Hava Tümeni kuruldu. Tümen kuruluşu ve grupların da alay haline gelmesi ile mevcut üç tümenin kuruluşları şu şekilde oluyordu: 1. Hava Tümeni, 1., 5. ve 7. alaylarla, 105. Keşif Alayı ve Uçak Fabrikası (Eskişehir), 2. Hava Tümeni, 3., 6. ve 9. alaylar ve 3. Hava Tümeni de 2., 4. ve 8. alayları kapsamaktaydı.

İzmir'den Balıkesir'e intikal eden 2. Tümen lağvedildi ve 17 Haziran 1953 tarihinde, Hava Kontrol Gruplarını da emrine alarak Ankara'ya Hava Savunma Komutanlığı adı ile yeniden kuruldu. Bu komutanlık da 1961'de lağvedilmiş ve aynı görevi, Kara Kuvvetleri Karargâhı'nın Hava Savunma Daire Başkanlığı üstlenmiştir. 1974 yılında tekrar kurulan Hava Savunma Komutanlığı 1980 yılında yine lağvedilmiştir. Radar birliklerini emrine alan Hava Kontrol Grupları, daha sonra Hava Savunma Komutanlığı'na bağlandı.

1956 yılında İzmir'de Hava Eğitim Komutanlığı kuruldu ve Hava Kuvvetleri'nin eğitimle ilgili tüm birlik ve kuruluşları bu komutanlık emrine verildi.

Hava Harp Okulu'na askerî kaynaktan öğrenci yetiştirmek amacı ile 1957 yılında Manisa'da bir Askerî Hava Lisesi açıldı. 1959 yılında İzmir'e intikal eden Hava Lisesi, daha sonra kapatıldı ve öğretmenleri ile birlikte 1974 yılında Kara

JETLERE GEÇİŞ: Peryaneli uçaklardan jetlere geçiş 1952 yılında NATO'ya girildikten sonra başladı. İlk olarak F-80 serisi avcı ve bombardıman uçaklarıyla takviye edilen Hava Kuvvetleri hızla yenilenen modellere ayak uydurmaya çalıştı. 1966 yılında Türk pilotları ilk kez F-5 jet avcı uçakları ile Atlantik'i geçerek uçakları ülkemize getirdiler.

Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı Işıklar Askerî Lisesi'ne devredildi.

Yine 1957 yılında, Kayseri İkmal ve Bakım Merkezi'nde monte edilen beş helikopter, Ankara'ya getirilerek ilk helikopter filosu kuruldu ve helikopter kursu gören pilotlar bu filoda göreve başladılar. Bu yıllarda Türk jet pilotları da, her türlü hava koşullarında gündüz ve gece uçarak havadan-havaya ve havadan-yere atışlarla eğitimlerini yaparak harbe hazır pilotlar olmaya başladılar. Türk pilotları, 1955 yılında, İtalya ve İsviçre'de yapılan pentatlon yarışmalarında, 1956'da Kanada'da NATO hava birlikleri arasında yapılan yarışmada ve yine 1957 yılında İtalya'da yapılan hava atış tatbikatlarında en yüksek puanları alarak birinci oldular.

Jet uçaklarının geçiş dönemi 1952 yılında başlamış ve 1960 yılına kadar süren dönemde Hava Kuvvetleri, sadece pilotları açısından değil, aynı zamanda bakım personeli ve araç gereçleri ile de kendini sürekli yenilemiş ve güçlenmiştir.

Günümüzde de kullanılmakta olan Selçuk Kartalı, Hava Kuvvetleri'mizin sembolü olarak 1 Haziran 1961 tarihinde kabul edilmiştir. 1963 yılında, 1., 2. Hava Kuvveti ile Hava Eğitim Komutanlığı kolordu düzeyine çıkarılmışlardır.

1947 yılında Merzifon'da 7. ve Erzincan'da 8. tayyare alayları kurulmuştur. Yine bu yıl içinde Hava Okulu'na bağlı Hava Makinist Astsubay Okulu açılmış ve daha sonra da her iki okulun birleştirilmesi ile adı "Hava Okullar Komutanlığı" olmuştur.

1947 yılında ordu komutanlığı düzeyine çıkarılan Hava Kuvvetleri Komutanlığı, 1948 yılında lojistik, destek kuruluşlarını ve 1950 yılında Harp Akademisi dışında Deniz Kuvvetleri ile ilgili tüm birlik ve kuruluşları emrine alarak bütünlüğünü sağladı.

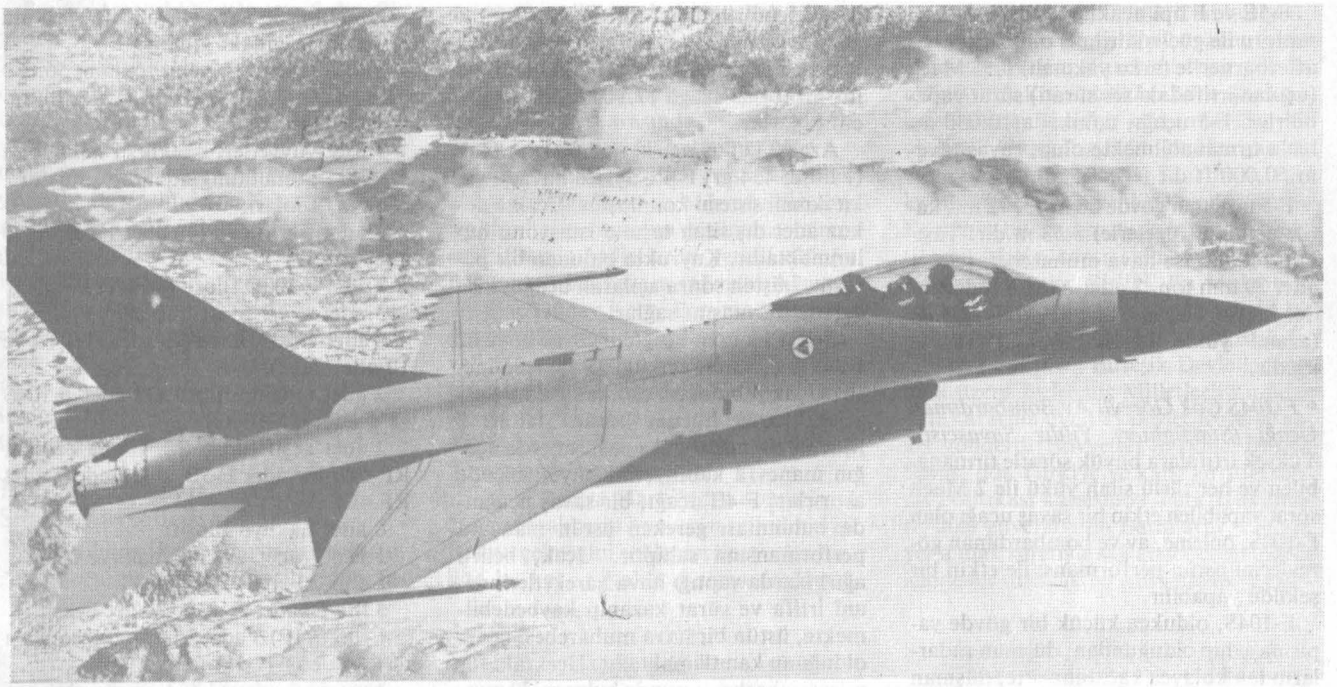
İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk Hava Kuvvetleri'nde uçan başlıca uçak tipleri, Spitfire IX ve XIX, Liberator, Kitty Hawk, Tomy Hawk, Harward, Oxford, Master, Bizley, Beauford, Baltimor, Invader, Mosquito, Fockewulf, Thunderbolt idi. 1947 yılında alınan ve bir kısmı halen uçmakta olan C-47 nakliye uçaklarının gelmesi ile Etimesgut'ta 1946 yılında kurulan İrtibat ve Nakliye Grubu, daha sonra 11: Nakliye Alayı ismini aldı. 1950 yılında da 12. Nakliye Alayı'nın kuruluşu tamamlandı. Eskişehir ve Kayseri'deki nakliye alaylarının da katılmaları ile birlik, 1951 yılında 12. Hava Ulaştırma Üssü ismini aldı.

Havacılık sanayiinin her geçen gün gelişen teknolojilerini izleyebilmek amacı ile Hava Muharebe Okulu, İstihkâm Okulu, Radar Operatör Okulu gibi teknik okullar açılmıştı. Bu okullar, 1950 yılında Makinist Okulu'nu da içine alarak birleştirildi ve Hava Teknik Okullar Komutanlığı ismini aldı.

O güne kadar birliklerce yapılan hava piyade eğitimi, 1949 yılında Kütahya'da kurulan Hava Er Eğitim Tugay Komutanlığı'na devredildi.

Jet uçaklarında uçuş öğretmeni eğitimi görmek için ABD'ye giden sekiz subayımız, 1951 Mayısı'nda brövelerini ve sertifikalarını alıp yurda döndüler ve birliklerine katıldılar. 1951 yılında önce Yeşilköy'e, daha sonra da Balıkesir'e uçan iki adet T-33 jet eğitim uçağı, eğitim uçuşlarına başladı. Diyarbakır'daki jet eğitimi ise 1953 yılında başlamıştır.

1 Ekim 1951 tarihinde, Eskişehir'de bulunan hava okulları, Hava Harp Okulu'na dönüştürüldü ve o güne kadar Kara Harp Okulu'ndan mezun olarak Hava Okulu'na gelen öğrenciler, bu tarih-

UÇAK ÜRETİMİNDE İKİNCİ AŞAMA: Kayseri uçak fabrikasıyla başlayan, ancak daha sonra terkedilen uçak yapımı, 1980'lerin başında yeniden gündeme geldi. ABD ile yapılan anlaşma çerçevesinde çağdaş teknolojinin en yeni ürünlerinden olan F-16 yapımının 1987 yılında gerçekleşmesi planlanmış bulunuyor.

ten sonra Hava Kuvvetleri'nin kendi bünyesinde yetiştirilmeye başlandı. Hava Harp Okulu, ilk mezunlarını 1953 yılında verdi.

Türkiye, 1952 yılında NATO'ya girdikten sonra, pervaneli uçaklardan jetlere geçmeye başlandı. Pervaneli uçaklar hizmetten alınırken, üs ve filo kuruluşları tamamlandı. Aynı yıl içinde üsleri emrine alan 1. ve 3. Hava Kuvvetleri Komutanlıkları kuruldu. Filolar ilk olarak T-33 eğitim, F-84G, F-84F ve F-86 av ve av-bombardıman jet uçakları ile donatıldı. Pervaneli uçak pilotlarının jetlere intikalini sağlamak için Jet Eğitim Üssü kuruldu ve kısa sürede jetlere pilot ve bakım personeli yetiştirildi. Birçok pilot ve makinist de Kanada ve ABD'ye eğitime gönderildi.

Bu uçakların bakım ve revizyonu için gerekli teknik olanaklar sağlandığından, jetlerin her türlü bakım ve revizyonları özellikle Eskişehir Jet Bakım ve Revizyon Atölyeleri'nde yapılmaktadır. 1966 yılında jet pilotlarımız dünyada ilk kez F-5 jet av uçakları ile Atlantiği geçerek uçakları ülkemize getirdiler.

Yine aynı yıllarda, C-130 Hercules ve C-160 Transal nakliye uçaklarının katılması ile 12. Hava Ulaştırma Üssü, ileri ve çağdaş bir hava ulaştırma gücü haline geldi.

1971 ve 1973 yıllarında, Türk, Yunan, İtalyan ve Avrupa'da üstlenmiş ABD Hava Kuvvetleri'nin katılması ile yapılan Best Heath Hava Atış Müsabakaları'nda Türk timi olmuştur. Hava Kuvvetleri timi, 1972 yılında ikinci olmuş, 1974'te Kıbrıs Harekâtı nedeni ile yarışma yarım kalmış, daha sonraki yıllarda da yapılmamıştır.

Günümüzde, dış yardımlara dayalı bir savunma gücünün yeterli olamayacağı düşünüldüğünden, *"Kendi uçağını kendin yap"* ilkesinden hareket edilerek, 1971 yılında Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı ve Türk Uçak Sanayii (TUSAŞ) şirketi kuruldu. Bilindiği gibi TUSAŞ, ABD ile yapılan bir anlaşma çerçevesinde, günümüzün en etkin av uçaklarından olan F-16 uçağının montaj ve yapımına başlayacaktır.

İlk Kıbrıs harekâtında Pilot Yzb. Cengiz Topel'i şehit veren Hava Kuvvetleri, 1974 harekâtında da altı şehit vermiştir.

Pilotlarımıza katılan F-5, F-104 ve F-4 Phantom uçakları ile Hava Kuvvetleri'miz, tüm hava sahamızı ören radar ağları, yedek hava meydanları, Ankara, Eskişehir ve Kayseri'deki ikmal bakım merkezleri, sağlık ve dinlenme kuruluşları desteği ile çağdaş bir savunma gücü oluşturmaktadır.

Filolarımızda Görev Yapan Bazı Uçaklar: Burada, filolarımızda halen uçmakta olan F-5, F-104 ve F-4 gibi günümüzün en etkin savaş jet uçakları konusunda bazı teknik bilgiler vermenin de yerinde olacağını sanıyoruz.

• *F-5E/F Av-Bombardıman Uçağı (Tiger: Kaplan):* F-5F tipi iki kişilik olup aynı zamanda eğitim görevi yapan F-5 uçağı (F-5E tipi tek pilotlu) çok görevli bir uçak olup, av, önleme, bombardıman ve keşif gibi çeşitli uçuş görevlerini üstün bir performasyonla yapabilir. F-5E ve F tipi uçaklar, radar güdümlü füzeler dışında çeşitli roket ve bombalar kullanabilirler.

F-5F tipi, aynı zamanda eğitimde kullanıldığından iki kişiliktir ve iki makineli tüfekten birinin çıkarılması dışında, savaş yeteneği açısından F-5E'nin aynıdır. F-5F tipinin eğitim görevinden savaş görevine geçişi için sadece gerekli silahların yüklenmesi yeterlidir. Bu uçak, toplam olarak 3.175 kg. silah taşıyabilir.

F-5E ve F tipi uçaklar 2 adet GE-J-85 motoru ile güçlendirilmiş olup, süratleri afterburner'le (arka yakmalı) 1,55 Mach (uçulan irtifadaki ses sürati) sürat yapabilirler. F-5 uçağı, dakikada 10.030 m. hızla tırmanabilmekte olup, savaş tavanı 50.000 ft.dir (15.484 m).

F-5 uçağının gövde boyu 15, 72 m., kanat açıklığı (füzelerle) 8,53 m.dir. Taşıdığı silahlar ise hava muharebesi için; 1 adet 20 mm top, 2 adet AIM-9 Sidewinder füzedir. Uçağın azamî kalkış ağırlığı (azamî yükle kalkış ağırlığı) 11,442 kg.dir.

• *F-104S Çok Görevli Av Bombardıman Uçağı (Starfighter: Yıldız Savaşcısı):* Yüksek irtifalara büyük süratle tırmanabilen ve her türlü silah yükü ile 2 Mach sürat yapabilen etkin bir savaş uçağı olan F-104S, önleme, av ve bombardıman görevlerini üstün performansı ile etkin bir şekilde yapabilir.

F-104S, oldukça küçük bir gövde yapısına sahip olduğundan, düşman radarlarından kolayca kaçabilmekte, düşman uçaksavarına da çok küçük bir hedef oluşturmaktadır. Uçak, her türlü hava koşullarında görev yapabilen önleyici bir av uçağı olarak AIM Sparrow füzeleri ile silahlandırılmıştır. Standard silah ise bir adet M-61 makineli top olmaktadır. Uçağa gerektiğinde dış yakıt tankları ve çeşitli bombalar da takılabilir. Gövde altında iki ve kanatlarda da birer tane olmak üzere dört adet dış silah takma noktası daha konarak, silah istasyonlarının adedi dokuza çıkarılmıştır.

F-104S jet savaş uçağı, bir adet 17.900 libre itiş gücü veren General Electric J 79-GE-19 motoru ile güçlendirilmiştir. Gövde boyu 16,7 m. olan uçağın kanat açıklığı (iki kanat ucu arasındaki mesafe) 6,7 m.dir. F-4S'in azamî kalkış ağırlığı ise 14,062 kg.dir.

• *F-4E Phantom-Çok Görevli Av Bombardıman Uçağı:* Çeşitli görevleri arasında önleme ve kontrol de bulunan F-4E Phantom uçağı, taktik havadan-havaya ve havadan-yere görevlere çok başarılı olmaktadır. Uçağın silah ve silah kontrol sistemleri arasında, etkin bir radar, makinelitüfekler ve otomatik atış sistemi de bulunur. F-4E ayrıca, Sparrow füzeleri, roket ve çeşitli bombalarla da silahlandırılabilir.

F-4E, iki pilotlu, süpersonik (sürat 2 Mach üzerinde), çok amaçlı bir savaş uçağı olup, iki adet J 79-GE-17 motoru ile güçlendirilmiştir. Burun içine monte edilmiş 20 mm.lik Gatling makinelitüfek hemen her savaş görevinde kullanılabilir. Motorlar uçağa 17.900 lb.lik itiş gücü sağlarlar.

Azamî kalkış ağırlığı 58.000 lb. olan (1 libre: 454 gr) F-4'e ayrıca havada yakıt ikmali sistemi konmuştur. Uçakta dokuz adet dış silah taşıma istasyonu bulunmaktadır. Kuyrukta bulunan bir paraşüt, inişten sonra açılarak uçağın kısa sürede durmasını sağlar.

F-4E Phantom uçağının gövde boyu 62 ft. 11 inç, kanat açıklığı 38 ft. 7,56 inçtir. Uçakta bulunan otomatik iki pozisyonlu kanat hücum kenarı slatları 2 Mach üzerindeki yüksek süratlerde uçağın manevra kabiliyetini büyük ölçüde artırırlar. F-4E uçağı, bir savaş uçağında bulunması gereken üstün manevra performansına sahiptir. Uçak, belirli ağırlıklarda yaptığı hava hareketlerinde, anî irtifa ve sürat kazanıp kaybedebilmekte, üstün bir hava muharebesi uçağı olduğunu kanıtlamaktadır. Uçaktaki füzelerden başka, burunda bulunan 20 mm. M61 Al silah sistemi, gerektiğinde kanatlarda bulunan yataklara monte edilen iki adet SUU-16A veya yine iki adet SUU-23A silah sistemleri ile desteklenmektedir.

F-4E Phantom uçağı, yukarda belirtilen silah ve füzelerden başka, gerektiğinde çeşitli bomba ve roketler de taşıyabilmekte ve havadan-havaya ve havadan-yere taarruz görevlerinde üstün başarı göstererek bir savaş uçağı olduğunu kanıtlamaktadır.

Türk Hava Kuvvetleri, yurt savunmasında ve ayrıca NATO savunması için mükemmel savaş uçakları, araç ve gereçleri ile donatılmış olup, iyi eğitim görmüş personeli ve üstün pilotları ile büyük bir güç oluşturmaktadır. ABD ile yapılan anlaşma çerçevesinde, başlangıçta montaj olarak başlayacak, fakat daha sonra yapım aşamasına geçecek F-16 projesi ile bu üstün uçaklara sahip olacak ve daha da güçlenecektir.

Hava ulaştırma birlikleri, bir kısmı hâlâ uçmakta olan C-47'leri destekleyen C-130 ve C-160 uçakları ile takviye edilmiş olup, Hava Kuvvetleri, bir süre sonra henüz seçimi yapılmamış bulunan yeni bir nakliye uçağına sahip olacak ve bu uçağın yapımına geçecektir. Seçimi düşünülen uçaklar, İtalyan yapımı G-222, İspanyol yapımı CN-235 ve Kanada yapımı DHC-5D nakliye uçaklarıdır.

Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri'nin durumu aşağıdaki gibidir:

Subay, astsubay ve er toplamı 56.000 olup, bunun 33.000'i erdir. Yaklaşık savaş uçağı adedi 458.

Hava Kuvvetleri 2 takik, 1 nakliye ve 1 eğitim komutanlığından oluşmuştur.

Savaş filoları:

2 adet F-5 filosu (42 adet F-5A ve 10 adet F-5B)

2 adet F-100D filosu (40 adet F-100D)

5 adet F-4E filosu (80 adet F-4E)

8 adet F-104 filosu (96 adet F-104G ve 12 adet TF-104)

2 adet önleme filosu (32 adet F-104S ve 4 adet TF-104G)

2 adet keşif filosu (bir filoda 27 adet RF-5A, bir adet F-5B, diğerinde 7 adet RF-4E)

6 adet nakliye filosu:

1 filo 7 adet C-130E nakliye uçağı

1 filo 20 adet C-160D

3 filo 60 adet C-47A, 2 adet Beech 18

1 filo (VIP) 3 adet Viscount 794 uçağı ile 15 adet UH-1H helikopter.

Ayrıca, 2 adet C-47A uçağı olan bir VIP filosu, C-47, AT-11 ve 10 adet T-33A uçağı ile UH-1H helikopterlerine sahip irtibat filoları.

24 adet T-33A, AT-11, 2 adet C-47A uçağı ve UH-1H, UH-19B helikopterlerinden oluşan üs kolları.

36 adet F-5A/B ve 17 adet F-104G'den oluşan 2 filo, 20 adet T-33A/T-38A'dan oluşan 2 filo, 25 adet T-37C'den oluşan 1 filo.

3 adet eğitim filosu (24 adet T-34A, 40 adet T-38A ve 20 adet T-41D). Kuruluş halinde 2 adet Rapier SAM füze üssü.

C-47 uçakları ile UH-1H ve UH-19B helikopterlerine sahip uçuş okulları, havadan-havaya füzeler: Sidewinder,750 AIM-9P3 Super Sidewinder, Sparrow Falcon ve Shafrir.

Havadan-yüzeye füzeler: AS-12, Bullpup ve Maverick.

72 adet Nike Hercules füzesine sahip 8 SAM filosu.

Yedekler: 66.000.* ●

(*) Adedi ve teknik bilgiler, Uluslararası Stratejik Etütler Enstitüsü'nün yayınladığı "The Military Balance 1983-1984" açık dokümandan alınmıştır.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Katıldığı Barış Harekâtları

Kemal Soyupak

Büyük Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesine sıkı sıkı bağlı Türk Silahlı Kuvvetleri, tecavüzü silahlı müdahale ile durdurmak ve barışı sağlamak üzere 1950 yılında Birleşmiş Milletler'in yaptığı çağrıya uyarak Kore savaşlarında Birleşik Milletler Kuvvetleri safında yer aldı; 1974 yılında da Kıbrıs Rum yönetimi'nin Türk toplumuna karşı giriştiği insanlık dışı saldırıları durdurmak, Kıbrıs'ta barışı tekrar tesis ve devam ettirmek maksadıyla, garantör devlet olarak tek taraflı müdahale hakkını kullanmak suretiyle Kıbrıs'a asker çıkardı ve Barış Harekâtı ile Kıbrıs'taki Türk toplumunu Kıbrıs Rumları'nın topluca katliamına karşı korudu.

Kore Savaşlarında Türk Silahlı Kuvvetleri

1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'ndan Japonya'nın yenik çıkması üzerine, Japon egemenliğinde bulunan Kore Yarımadası'nın kuzey kesimi Sovyetler Birliği, güney kesimi de Amerika Birleşik Devletleri tarafından işgal edilmişti. Her iki işgal bölgesi arasında 38. enlem çizisi geçici hudut olarak saptanmıştı.

14 Kasım 1947'de Birleşmiş Milletler'in aldığı kararla Kore'de bağımsız bir devlet kurulma sorununun çözümüne yalnızca Birleşmiş Milletler'in yetkili olduğu ilân edildi. Bu karara rağmen, Ağustos 1948'de Güney Kore, Batı modeline uygun; Eylül 1948'de de Kuzey Kore, sosyalist modele uygun birer devlet kurduklarını ve her ikisinin de Kore'yi yalnızca kendisinin temsil ettiğini iddia etmeleri üzerine hür ve bağımsız Kore devletinin kurulması çıkmaza girdi.

İkinci Dünya Harbi'nden sonra işgal ettiği topraklarda komünist rejimlerin işbaşına gelmesini sağlayan Sovyetler Birliği, bu kez, Asya'da o zamanlar dostu ve yandaşı olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin yardımıyla Kore'nin bütününü komünist bir rejim altında birleştirmek istedi. Kuzey Kore birlikleri 38. enlemi geçerek Güney Kore'ye saldırdılar. Böylece Kore Harbi başladı. 29 Haziran'da Güney Kore'nin başkenti Seul düştü. Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu, Kuzey Kore'nin bu saldırısını kınadı ve kolektif müdahale kararı aldı (27 Haziran 1950). Sovyetler Birliği, bu toplantıda temsilci bulundurmadığı için, alınan bu kararı veto etmek olanağı bulamadı.

Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Birleşmiş Milletler'in müdahale kararına uyan 19 devlet Kore'ye asker gönderdi. Sovyetler'in İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye karşı giriştiği tehdit politikası karşısında Türk Hükümeti; ülke güvenliğinin Batılıların yanında yer almak suretiyle sağlanabileceği inancı içinde bir tugaylık bir kuvvetle Kore Har-

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BAYRAĞI ALTINDA: İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde Kore, Kuzey ve Güney olmak üzere farklı rejimlere sahip iki devlete bölünmüştü. Haziran 1950'de Kuzey Kore 38. enlemi geçerek Güney Kore'ye girdi. 27 Haziran 1950 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu, Kuzey Kore'nin saldırısını kınadı ve ortak müdahale kararı aldı. Kore'ye 19 ülke asker gönderdi. Ülke güvenliğini Batılıların yanında yer alarak sağlayabileceğini düşünen Türkiye de bu 19 ülkenin arasına girdi. 17 Ekim 1950'de Kore'ye ayak basan Türk Tugayı, 25-26 Kasım tarihlerinde yapılan Kunuri Savaşı'nda büyük yararlıklar gösterdi.

KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI: 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, Yunan cuntası ve Enosis'ci EOKA örgütü tarafından hazırlanan bir darbe sonucu devrildi ve Nikos Samson devlet Başkanı ilan edildi. Darbeyi izleyen günlerde Rumlar arasında çıkan silahlı çatışmalar Türk kesimini de etkilemeye başlayınca, Türkiye garantör devlet sıfatıyla 20 Temmuz'da Kıbrıs'a çıkarma yaptı. 22 Temmuz'da ateşkes ilan edildi. Ancak anlaşma sağlanamayınca 14 Ağustos'ta başlayan ikinci harekâtla Kuzey Kıbrıs tamamen kontrol altına alındı.

bi'ne katılma kararı aldı. General Tahsin Yazıcı komutasındaki ilk Türk Tugayı 17 Ekim 1950'de Kore'ye ayak bastı.

Kore'de savaşan Türk Tugayı, özellikle Kunuri muharebelerinde (25-26 Kasım 1950) büyük yararlıklar gösterdi. Bu muharebenin başlangıcında Türk Tugayı 9. Kolordu emrine verilmiş, Tokchon istikametinde ilerlemek ve düşman tarafından çevrilen bu şehri ele geçirmek suretiyle kolordunun sağ yanını ve gerisini korumak görevi almıştı. İleri hareketine devam eden Türk Tugayı, Kunuri doğu ve batısında üstün düşman kuvvetlerinin baskın tarzında taarruzuyla karşılaşmış, bu taarruzlara karşı cesaret ve kahramanlıkla savunarak 8. Amerikan Ordusu'nun kuşatılarak imha edilmesini engellemiş ve güvenle çekilmesini sağlamıştır. Kendisine "North Star-Kuzey Yıldızı" takma adı verilen Türk Tugayı böylece Türk askerinin kahramanlığını bir kez daha kanıtlamıştır. Türkiye'nin Kore Harbi'ne katılması ve Türk askerinin Kore'de gösterdiği üstün cesaret ve kahramanlık, Türkiye'nin 18 Şubat 1952'de NATO'ya girişinde önemli ve olumlu bir rol oynamıştır.

Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Türk Silahlı Kuvvetleri

Esas gayeleri Enosis (Yunanistan'la birleşmek) olan Kıbrıs Rumları 1963 yılında, Kıbrıs Türk toplumunun imhasını öngeren Akritas plânı uygulamaya koyulmuş, Türkiye'nin gösterdiği sert tepki ve önlemlerle bu plân etkisiz bir hale getirilmişti. Rumlar aynı katliam girişimlerini 1964-1967 yıllarında da tekrarlamışlar, ancak Türk toplumunun kahramanca direnişi ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin müdahalede bulunma hazırlıkları karşısında bu deneyimleri de başarısız kalmıştı.

1974 yılı temmuz ayı başlarında Kıbrıs Rum yönetimi lideri Makarios ile Yunanistan'da iktidarda bulunan Cunta idaresi arasında meydana gelen görüş farklılıkları giderek sürtüşmeye dönüşmüş ve Cunta 15 Temmuz 1974 günü Makarios'a karşı bir darbe yaptırarak Kıbrıs'taki Yunanlı subaylar ve Eokacılar'ın yardımıyla Nikos Sampson'u devlet başkanı ilân ettirmiştir. Bu arada Kıbrıs'ta Rumlar arasında başgösteren silahlı çatışma, Kıbrıs'taki Türkleri etkilemeye başlamıştır.

Darbe haberinin alınmasıyla, durumu değerlendiren Türkiye, bunun Enosis için yapılan bir girişim olduğunu, mevcut antlaşmaların çiğnendiğini, bu nedenle garanti antlaşması gereğince duruma müdahale edilmesi gerektiğini, diğer garantör devletlerden olan İngiltere'ye bildirmiştir. 16-19 Temmuz 1974 günleri yapılan seri ve yoğun diplomatik faaliyet-

Silahlı Kuvvetlerde Eğitim ve Öğretim Kurumları

Fahri Çoker

lerden bir sonuç alınamayınca, adada barışı korumak için, garantör devlet olarak tek başına Türkiye'nin müdahalesinden başka çare olmadığı sonucuna varılmış ve harekâta başlanılmıştır.

Birinci Barış Harekâtı

Türk Silahlı Kuvvetleri, 20 Temmuz 1974 günü sabah saat 06.00'dan başlayarak Kıbrıs'a karşı kıyı çıkarma ve hava indirme harekâtına başladı. Anlaşmalar gereği Kıbrıs'ta bulunan Türk Alayı Lefkoşe-Girne yöneltisinde harekâta katılarak Girne bölgesine yapılmakta olan çıkarma harekâtını destekledi. Türk Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nin müşterek amfibik ve hava indirme harekâtı sonucu ilk hedeflerine ulaşan "Barış Harekâtı", Birleşmiş Milletler'in aldığı "ateşkes" çağrısına uyularak 22 Temmuz 1974 günü saat 17.00'de durduruldu.

İkinci Barış Harekâtı

Ateşkes kararından sonra 25 Temmuz 1974'te Cenevre'de başlayan barış görüşmeleri, Yunanistan'ın gerçekleri ve adadaki fiili durumu bir türlü kabule yanaşmaması üzerine 13 Ağustos 1974'te bir sonuca ulaşılamadan kesildi. Türk Silahlı Kuvvetleri 14 Ağustos günü sabah saat 04.00'den itibaren Barış Harekâtı'nın nihai hedeflerini gerçekleştirmek maksadıyla tekrar ileri harekâta başladı. 19 Ağustos 1974 günü saat 19.00'da kabul edilen ateşkese kadar geçen altı günlük süre içinde bugünkü Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin sınırlarını oluşturan hattı ele geçirdi. Türk Silahlı Kuvvetleri bu görevi başarıyla yerine getirmiş ve Kıbrıs'taki Türk menfaatlerini koruyarak soydaşlarımızın yaşamlarını güvence altına almıştır ●

Türkiye'de genel eğitim sistemi içinde askerî eğitim ve öğretim kurumlarının seçkin bir yeri vardır. Bu tespitin geçen yüzyıla ve hatta daha öncelere dayanan bir nedeni olduğu kuşkusuzdur. 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin medreseler, sıbyan mektepleri ve Topkapı Sarayı'ndaki Enderun Mektebi'nden ibaret olan eğitim kurumları bilgisizlik ve bağnazlıkla yararlılıklarını yitirmiş ve bir fesat ocağı haline gelmişken, 1773-1776'da kurulan Deniz Mühendishanesi, 1796'da Kara Mühendishanesi, 1827'de Tıphane, 1832'de Cerrahhane ve 1834'te Harbiye Mektebi ilk Batılı eğitim ve öğretim kurumları olmuşlardır.

Bu durum Tanzimat'tan sonra da süregelmiştir. 1892'de istanbul'da 10, illerde 21 olmak üzere 31 askerî rüştiye (ortaokul) mevcuttur ve bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı 7.318'dir. Harbiye, Tıbbiye, Mühendishane ve İdadîlerinde okuyan öğrenci sayısı ise 11.237 olup, aynı dönemde İstanbul ve diğer illerdeki ilk, orta ve yüksekokullarda tüm öğrenci sayısı 26.000 kadardır.

Milli Eğitim'e bağlı okullar ile askerî okullar arasında denge ancak Cumhuriyet döneminde kurulmuş; askerî eğitim ve öğretim kurumları özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın deneyimleri ve son yirmi beş yılın getirdiği teknoloji ile büyük gelişmeler göstermiştir.

Halen mevcut askerî eğitim ve öğretim kurumları şunlardır: 1) Harp Akademileri, 2) Kara Harp Okulu, 3) Deniz Harp Okulu, 4) Hava Harp Okulu, 5) Gülhane Askerî Tıp Akademisi, 6) Askerî Liseler, 7) Astsubay Sınıf Okulları, 8) Astsubay Okulları.

Harp Akademileri

Silahlı Kuvvetler'in en yüksek bilim ve danışma kurumu olan Harp Akademileri, 5 Ağustos 1971 tarih ve 1467 sayılı kanun hükümlerine göre, Silahlı Kuvvetler'e topyekûn savaş esaslarına uygun yüksek sevk ve idare elemanı yetiştirmek üzere akademik öğretim, eğitim ve araştırmalar yapan, Genelkurmay Başkanlığı'nın yüksek seviyede inceleme organı olan bir bilim ve ihtisas kuruluşu olarak tanımlanmakta; kuvvet (kara, deniz, hava) akademilerinin görevlerinin Genelkurmay Başkanlığı'nca tespit edilen esas ve prensiplere göre, kurmay subay yetiştirmek olduğu saptanmaktadır.

Harp akademilerinin organları arasında yer alan Akademiler Kurulu, öğretim ve eğitim ile ilgili konularda prensip kararları almak ve akademilerin bilimsel gelişmelerini sağlamakla görevli olup, İnceleme ve Araştırma Kurulu, Genelkurmay Başkanlığı'nın lüzum göstereceği konular ile milli güvenlik ve savaş prensipleri üzerinde araştırma ve inceleme yapmakla yükümlüdür.

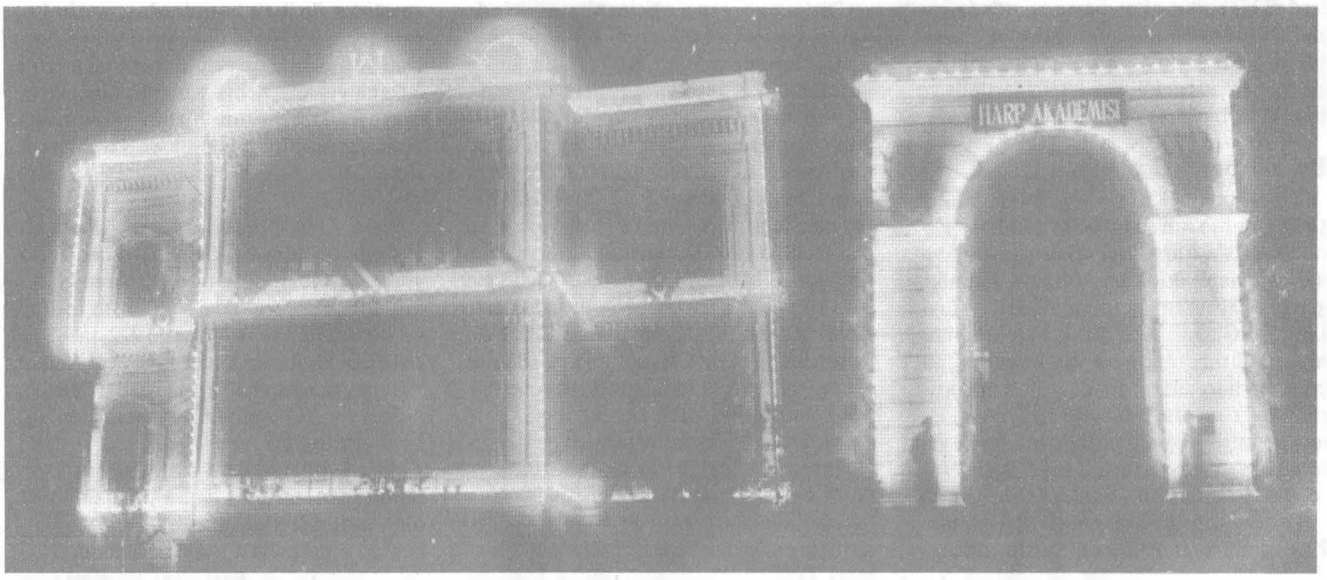
Kara, Deniz ve Hava Harp Akademileri'nde öğretim ve eğitim süresi en az iki yıldır. Akademilere öğrenci sınavla alınır. Bu sınavlara harp okullarını bitiren ve yönetmelikte 31 Mart 1972 tarih ve 14145 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Harp Akademileri Yönetmeliği" rütbe, kıdem ve değer nitelikleri belirtilen subaylar katılabilir.

Akademilere, ders konularının ilgili bulunduğu meslek alanında uzmanlığı olanlardan seçilen general, amiral ve subayların yanında, Türk ve yabancı uyruklu sivil kişiler, üniversite öğretim üyeleri ile yabancı uyruklu general, amiral ve subaylar da öğretim üyesi ve konferansçı olarak görevlendirilebilirler.

Harp Akademileri Komutanlığı kuruluşu içinde ayrıca "Silahlı Kuvvetler Akademisi" ve "Milli Güvenlik Akademisi" mevcuttur.

Tarihçe: Kara Harp Okulu tarihçesinde belirtileceği üzere, H.1260 (1845) yılında askerî okulların geliştirilmesiyle görevli olarak kurulan "Geçici Meclis"in kararıyla, Avrupa ordularında olduğu gibi kurmay subay *(etat major)* yetiştirilmek üzere Harp Okulu'na sınıflar eklenmesi öngörülmesi üzerine H.1264 (1848)'de piyade sınıfından mezun olan 14 subaydan birinciden beşinciye kadar olanlar kurmay sınıfına ayrılmışlar ve bir yıl öğrenim ve eğitimden sonra H.1264 Şabanı'nda (Haziran 1849)'da Kıdemli Yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuşlardır. Silahlı Kuvvetler'imizin ilk kurmay subayları olan bu beş kişi şunlardır: 1) Mahmut Mesut, İstanbul (Mareşal rütbesiyle 1891'de vefat); 2) Safvet Karagümrük (Mareşal rütbesiyle 1895'te vefat); 3) Hüseyin Avni, Isparta (Mareşal-Serasker iken 16 Haziran 1876'da öldürüldü); 4) Sabit, Kıbrıs (Yarbay, Kırım Savaşı'nda 1854'te vebadan vefat); 5) Mustafa Sıtkı, Soma (Mareşal rütbesiyle 1889'da vefat).

Bu subaylardan dördü generalliğe yükselinceye kadar, Sabit Bey ise beş yıl süreyle okulda öğretmen yardımcısı ve öğretmen olarak görevlendirilmişler ve yüzlerce kurmay subay yetiştirmişlerdir.

HARP AKADEMİSİ: Kurmay subay yetiştiren bu okul ilk mezunlarını 1849 yılında verdi. 1909 yılında Harbiye Mektebi'nden ayrılarak "Erkânıharbiye Mektebi" adıyla bağımsız bir kimlik kazandı ve Yıldız Sarayı Şehzadeler Dairesi'ne nakledildi. Çeşitli dönemlerde birkaç yıllık aralar dışında sürekli Yıldız Sarayı'nda eğitim veren Harp Akademisi, halen 1970'li yıllarda inşa edilen Ayazağa'daki geniş kampüste faaliyetini sürdürüyor.

H.1284 (1867) yılında kabul edilen bir talimatname ile kurmay sınıfına ayrılmak için sınav usulü konulmuş ve öğrenim süresi dört yıla çıkarılarak öğrencilerin mensup oldukları sınıfta kendi sınıflarının kurmayı olarak yetiştirilmeleri öngörülmüştür.

H.1297 (1880)'de uygulanmaya başlanan Alman eğitim sistemine göre öğretim üç yıla indirilmiş, 1883 yılında Alman Von der Goltz Paşa'nın "Askerî Okullar Genel Müfettişi" olarak yaptığı düzenlemede kurmay sınıfı "Fennî" ve "Askerî" olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Fennî şubede gerekli askerî derslerin yanında mühendislik eğitimine önem verilmiş, askerî şubede ise yüksek matematik, stratejik ve taktik askerî bilgilerin öğretimi öncelik kazanmıştır.

1898 yılından itibaren kurmay sınıfına, subayların askerî ve genel kültür düzeylerini artırmak amacıyla çok sayıda subay alınmaya başlanarak kurmay sınıflarına "Kurmay Adayı Sınıfları" denilmiş, öğrenciler "Kurmay Adayı" olarak mezun olup iki yıl içinde kurmay kıdemli yüzbaşılığa yükseltilmişlerdir. 1902 yılından itibaren de kurmay adayı sınıfında çok iyi derecede başarı sağlayanlara "Kurmay", iyi derecede mezun olanlara "Mümtaz" unvanı verilmiştir. Bu usül 1908 yılına kadar devam etmiştir.

Meşrutiyetin ilanına (1908) kadar Harbiye Mektebi'nde öğretime devam eden ve fiilen bu okul öğretiminin bir uzantısı olan kurmay sınıfları 1909 Ekimi'nde "Erkânıharbiye Mektebi" adıyla bağımsız bir kimlik kazanmış ve Yıldız Sarayı Şehzadeler Dairesi'ne nakledilmiştir. Bu dönemde, 4 Ağustos 1325 (1909) tarihli "Erkânıharbiye Mektebi Nizamname-i Dahilîsi" ile okula öğrenci alınması usulünde de değişikler yapılmış, okula kıt'ada en az iki yıl hizmet yaparak olumlu sicil almış teğmen ve üsteğmen rütbesindeki subaylar arasından giriş sınavında başarı gösterenler alınmaya başlanmıştır.

1911-1922 yılları arasında birbirini izleyen savaşlar boyunca öğretim aksamış, bu suretle öğrenimleri noksan kalanlar savaş aralarında özel kurslardan geçilerek savaş ihtiyacına göre kurmaylıkları onanmıştır.

1918-1921 yılları arasında Harp Okulu ve talimgâhlar kapalı kaldığı halde Erkânıharbiye Mektebi, İstanbul'da Teşvikiye Camii karşısındaki Şerif Paşa Konağı'nda öğretimini sürdürmüş; 1921'de Beylerbeyi Sarayı bitişiğindeki bir binaya taşınmış ise de yönetim personeli ve öğrenci subaylar İstiklâl Savaşı'na katılmak üzere Anadolu'ya geçtiklerinden öğretim yapılamamıştır.

Erkânıharbiye Mektebi, zaferden sonra 13 Ekim 1923'te şimdiki üniversite merkez binasında "Mektebi Âli-i Askerî" adıyla öğretime başlamış, 24 Mart 1924'te Yıldız Sarayı'na taşınarak öğretimini sürdürmüştür.

17 Haziran 1928 gün ve 6791 sayılı kararname ile yürürlüğe konulan "Muvazzaf Zabit Yetiştirmek ve Ordu Zabitlerine Yüksek İktidar ve Tahsil Vermek Hakkında Talimatname" ile "Harp Akademisi" adını alan okul, 2 Kasım 1930'da "Deniz Harp Akademisi" ve 1 Kasım 1937'de "Hava Harp Akademisi"nin açılmasıyla çok gelişmiş ve yeni bir kimlik kazanmıştır.

Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine akademilerdeki Alman öğretim üyeleri yurtlarına dönmüş, onların yerini 1942 yılından itibaren İngiliz uzmanlar almıştır.

Harp Akademileri 1941-1946 yılları arasında Ankara'da, şimdiki Kara Kuvvetleri Komutanlığı binasında öğretimini sürdürmüş; 1 Ekim 1946'da tekrar İstanbul'a, Yıldız Sarayı'na taşınmıştır.

Harp Akademileri'nde 1948 yılından itibaren Amerikan eğitim sistemi kabul edilmiş, öğretim usullerinde büyük değişiklikler yapılarak İkinci Dünya Savaşı'ndan elde edilen deneyimlere göre geniş ölçüde uzmanlaşmaya gidilmiştir.

Kuvvet Harp Akademileri'nde öğretim süresi 1949-1950 ders yılında, -aralarında en az iki yıl ara bulunacak şekilde- iki yıla indirilmiş, 1 Eylül 1952'de bugünkü "Milli Güvenlik Akademisi", "Milli Savunma Akademisi" adıyla kurularak 2 Aralık 1952'de öğretime başlamıştır. 1 Eylül 1954'te "Müşterek Harp Akademisi" öğretime açılmış, akademinin adı 1956'da "Yüksek Komuta Akademisi", 1964 yılında da "Silahlı Kuvvetler Akademisi" olarak değiştirilmiştir.

Atatürk, Harp Akademisi'nin 1904-1905 ders yılı mezunu olduğu gibi, İsmet İnönü 1905-1906, Mareşal Fevzi Çakmak 1897-1898, 4. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel 1928-1929, 5. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay 1929-1930, 6. Cumhurbaşkanı Fahri S.Korutürk 1932-1933 ve 6. Cumhurbaşkanı Kenan Evren 1948-1949 ders yılında Harp Akademileri'nden mezun olmuşlardır.

Harp Akademileri halen Ayazağa'daki geniş kampüste öğretim ve eğitim faaliyetini sürdürmektedir.

Kara Harp Okulu

4 Ağustos 1971'de kabul edilen 1462 sayılı "Harp Okulları Kanunu" hükümlerine göre bu okulların görevi, Silahlı Kuvvetler'in taktik, teknik ve idari faaliyetlerini yeterlikle uygulayacak askerî disipline, bilim ve fen yeterliklerine, askerî ve genel kültüre sahip, lisans düzeyinde ve müteakip safhalarda ihtisas eğitim ve öğretimini takip edebilecek nitelikte muvazzaf subay yetiştirmektir. Bu okulların öğrenci kaynağı askerî liselerdir. Ancak ihtiyaç halinde liselerin fen kolunu bitirenlerden sınav ile erkek öğrenci alınır.

Harp Okulları'nda öğretim ve eğitim süresi kanunun ilk metninde üç yıl olarak saptanmış, bu süre 27 Mart 1979 tarih ve 2218 sayılı kanunla yapılan değişiklikle dört yıla çıkarılmıştır.

Harp Okulları'nı bitirenler TSK Personel Kanunu hükümlerine göre "teğmen"liğe nasbolunurlar.

Harp Okulları'nda askerî meslek derslerini bu amaçla görevlendirilecek, ders konularının ilgili bulunduğu meslek alanında uzmanlığı ve tecrübesi olanlardan seçilecek subaylar, teknik, fen ve sosyal bilim derslerini de üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları verirler.

Harp Okulları Kanunu'nun uygulama ayrıntıları, son olarak 27 Kasım 1979 tarih ve 16822 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Harp Okulları Yönetmeliği"nde belirtilmiş olup, kanun ve yönetmelikteki "Harp Okulları" terimi, Silahlı Kuvvetler'e muvazzaf subay yetiştiren Kara, Deniz ve Hava Harp Okulları'nı kapsamaktadır.

Tarihçe: H.1241 (1846) yılında yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra kurulan "Asakir-i Mansure-i Muhammediye"den yetenekli ve yaşları küçük er, onbaşı ve çavuşlardan bir kısım ayrılarak "Mektep Bölükleri" adıyla Rami ve Selimiye kışlalarında bölükler oluşturulmuş; tabur ve alay imamları ile subaylardan okuyup yazma bilenler bu bölüklere öğretmen olarak verilmiştir. Ancak, bu şekilde yetiştirilip yeteneklerine göre onbaşı, çavuş ve mülâzım (teğmen) nasbedilen bir subay kadrosu ile yeni kurulan ordunun eğitimini sağlamak mümkün olmadığı gözlendiği gibi, H.1242 (1827) yılında Mansure taburlarının yazı işlerinde kullanılacak eleman yetiştirmek üzere Şehzadebaşı'nda eski yeniçeri kışlasında açılan "Talimhane"den de olumlu bir sonuç alınamaması üzerine Padişah II. Mahmut, bu konularda bilgi ve deneyim sahibi Miralay (Albay) Namık Beyi askerî bir okulun hazırlıklarını yapmaya memur etmiştir.

O sırada Mabeyn ve Hassa Müşiri olan Ahmet Fevzi (Firarî) Paşanın H.1247 (1832)'de Selimiye Kışlası'nda Hassa Ordusu erlerinden "Sıbyan Bölükleri" adıyla kurduğu okulun Maçka Kışlası'na nakliyle işe başlanmış, bu amaçla kütüphane, hastane ve hamam gibi ayrıntılarıyla birlikte 400 öğrenci alacak iki büyük okul binası inşa edilerek okul için lüzumlu her türlü araç ve gereç Avrupa'dan getirtilmiştir.

Bu şekilde açılış hazırlıkları tamamlanan okul H.1250 (1834)'de (Mekteb-i Ulûm-u Harbiye) adıyla öğretime başlamış ve okul nâzırlığına Hassa Müşiri Ahmet Fevzi Paşa'nın inhasıyla Miralay (Albay) Mustafa Mazhar Bey atanmıştır.

O sırada Takvim-i Vekayi nâzırı olan Esat Efendi'nin açılışı tespit eden tarih dizeleri şöyledir: *"İktiza-i ilmü irfan ile Hakan-ı zaman/Askerine kıldı tabyin matlab-ı Harbiyeyi/Yek kalemde çıktı Esat işbu tarih-i metin/Yaptı şe Mahmud-u Adlî Mekteb-i Harbiyeyi-1250".*

Nizâmına göre okul iki kısımdan ibaret olup, biri talim taburu niteliğinde sekiz sınıfa ayrılmakta ve hiç okuma yazma bilmeyen çocuklar önce okur-yazar duruma getirilip, sonra gerekli ön bilgiler verilmektedir. Altıncı sınıftan itibaren öğrenciler ayrıca askerî bilgiler almakta ve pratik eğitime tabi tutulmakta idi. Bu suretle sekiz yılını başarı ile tamamlayan öğrencilerden seçilen yüz kişi ikinci okula alınıp burada matematik, hendese, resim, harita, topografya gibi dersler yanında, hafif ve büyük tahkimat, köprü kurmak, top-tüfek-şiş, piyade ve süvari talimleri görüyorlardı.

Okulun gelişmesiyle yakından ilgilenen padişah, okula sık sık ziyaretler yaptığı gibi, 1835 ve 1836 yıllarında mülâzım ve yüzbaşı rütbesinde 12 subayı Viyana, Paris ve Londra'ya tahsile göndermiş ve bunlar dönüşlerinde okula yönetici ve öğretmen olarak görevlendirilmişlerdir. 1837 yılında 7 subay daha Viyana'ya, 3 subay da Berlin'e gönderilmiştir.

Londra'da tahsile gönderilip dönüşünde 1841 yılında general rütbesiyle okul nâzırlığına atanan Emin Paşa, okulun Avrupa askerî okulları düzeyine çıkarılması için büyük gayret göstererek önce yüksek kısmı "Mekteb-i Ulûm-u Harbiye", daha aşağı sınıfları "Mekteb-i Fünun'-u İdadiye" olarak teşkilâtlandırmıştır. Bu arada Harbiye için Pangaltı'daki Tophane-i Âmire Hastanesi'nin onarılarak okul için yeterli bir hale getirilmesi ve Harbiye Mektebi'nin bulunduğu Maçka Kışlası'nın da yine esaslı bir onarımla İdadî'ye tahsisi kararlaştırılmıştır.

1842 Yılında sekizinci yıl öğrencileri çıkış sınavına tabi tutularak pek iyi not alanlara üsteğmen, iyilere de teğmen rütbesi verilmiştir. Bu öğrenciler subay rütbeleriyle öğretim ve eğitimlerini sürdürmüşlerdir.

1845 Martı'nda Bâbıâli'de askerî okulların geliştirilmesiyle görevli olarak Meclis-i Vâlâ azasından Abdülkadir Bey'in başkanlığında okul nâzırı Emin Paşa'nın da dahil bulunduğu bir geçici meclis kurulmuş; Kurul Mekteb-i Fünun-u Harbiye'nin dört yıl süreli olmasına, Avrupa devletlerinde olduğu gibi erkân-ı harbiye (kurmay) subayları çıkarılmasına, Harbiye'de yalnız askerî ve savaşla ilgili dersler okutulup, bunlara hazırlık niteliğindeki diğer derslerin öğretimi için İstanbul ve ordu merkezlerinde beş sınıflı "Mekteb-i Fünun-u İdadiye" adıyla okullar açılmasına, bu okulları bitirenlerden yetenekleri sınavla anlaşılanların Harbiye'ye alınmasına kaar vermiştir. *(Takvim-i Vekayi* Def'a: 284, Selh: Rebiülevvel 1261 30 Mart 1845).

Avrupa'ya öğrenime gönderilmiş olan subaylardan dönmüş bulunanlara bu okullarda görev verildiği gibi, Viyana'da öğrenim gören Abdülkerim Nâdir Paşa da yeni kurulan erkân-ı harbiye (kurmay) sınıfı başkanlığına atanmış, öte yandan Padişah Abdülmacid'in Fransa Kralı ve Prusya İmparatoru'ndan isteğiyle Fransa ve Prusya'dan öğretmenler getirtilmiştir. Bu öğretmenlerin yanlarına okul kadrosundan subaylar verilerek Harbiye ve askerî idadîlerin yetenekli öğretmen ve eğitmenlere sahip olmaları sağlanmıştır.

HARBİYE: Kara Harp Okulu'nun geçmişi oldukça eskiye dayanır. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra başlayan çalışmalar, Maçka Kışlası'nda 400 öğrenci alacak iki okul binasının 1834'te açılmasıyla ilk aşamasını tamamladı. 1847'de ise okul Pangaltı'daki binaya taşındı ve bulunduğu semt "Harbiye" adıyla anılmaya başladı. 1971'de eğitim süresi iki yıldan üç yıla, 1979'da da dört yıla çıkarılan Kara Harp Okulu halen Ankara'da yeni binasında faaliyetini sürdürüyor.

Pangaltı'daki binanın bütün eksikleri tamamlandıktan sonra Harbiye'nin birinci ve ikinci sınıf İdadî'nin beşinci sınıf öğrencileri -Harbiye hazırlık sınıfı olarak- 9 Şaban 1263 (24 Temmuz 1847)'de, geçici olarak bulundukları Çinili Köşk'ten Pangaltı'daki binaya nakledilmişler; idadî sınıfları ise Maçka'daki yeni okulda öğrenime başlamışlardır. Okul Pangaltı'ya taşındıktan sonra iç yönetimi, Cemaziyülevvel 1263 tarihli bir kanunname ile yeniden düzenlenmiştir.

Mekteb-i Fünun-u Harbiye, ilk mezunları piyade sınıfında H.1264 Şabanı'nda (Temmuz 1848) dokuz subay olarak vermiş, bu dokuz kişi altı yıldır öğrenimlerini teğmen ve üsteğmen rütbesiyle sürdürdükleri için yüzbaşı rütbesiyle okuldan mezun olmuşlardır. Bu sınıfın on subaydan ibaret olan süvari sınıfı, kurmaylarla birlikte bir yıl sonra diploma almıştır.

İlk kuruluşunda Harbiye Mekteb-i piyade, süvari ve kurmay sınıflarında öğretim yaparken, H.1265 (1849)'da Baytar (Veteriner) sınıfı açılmış ve 4 yıl ola-

rak saptanan öğrenim süresi sonunda ilk mezunlarını H.1269 (1853)'de vermiştir. Bu sınıf H.1288 (1872)'de Askerî Tıbbiye Mektebi'ne nakledilmiş ve 1302 (1885) yılına kadar veteriner eğitimi bu okulda yapılmıştır.

1796 yılında kuruluşundan itibaren "Mühendishane-i Berri-i Hümayûn"dan çıkmakta olan topçu ve istihkâm subayları da H.1288 (1872) yılından itibaren Harbiye Mektebi'nde öğrenimlerini sürdürmüşler, Mühendishane'nin H.1295 (1879)'da yeniden öğretime başlamasıyla öğrenimlerine orada devam etmişlerdir.

H.1269 (1853)'de Rusya ile savaşın başlaması nedeniyle bazı askerî binaların boşaltılarak hastane olarak kullanılması ve İstanbul'a gelmekte olan müttefik askerlerini yerleştirme zorunluluğu ile Harbiye Mektebi, Serasker kapısındaki Taşkışla'ya ve İdadî de Üsküdar-Yeni Mahalle'deki bir okula nakledilmiş; 1858'de her ikisi Gülhane'de Tıbbiye Mektebi'nin bulunduğu binaya aktarılarak 1862 yılına kadar burada kalmışlardır.

Bu arada savaş nedeniyle Fransız askerî hastanesi olarak kullanılan Pangaltı'daki Harbiye binasının 1856'da çıkan bir yangında tamamen harap olması üzerine Padişah Abdülaziz, okulun aynı yerde ve çağın gereklerine uygun olarak yeniden inşasını emretmiş ve 1936 yılına kadar "Kara Harp Okulu" olarak kullanılmış olan bina, her şeyi ile iki yıl içinde tamamlanarak okul H.1279 (1862)'de bu binaya taşınmıştır.

Harbiye Mektebi'nin 1863 ve 1864 çıkış sınavları, yeni binada Padişah Abdülaziz huzurunda yapılmış, H.1282 Şaban (Ocak 1866) ayındaki sınavların bütün askerî okullar Harbiye Mektebi'nde yapılması padişah tarafından emredilmekle Mühendishane-i Berrî ve Bahrî ile Tıbbiye Mektebi ve İdadîlerinin öğrencileri belli günde yönetici ve öğretmenleriyle birlikte Harbiye Mektebi'nde hazır bulunmuş ve Sultan Abdülaziz, sınavları sonuna kadar izleyerek başarılı olanları ödüllendirmiştir.

H.1284 (1868)'de Avrupa'nın belli başlı askerî devletleri harp okullarının programları, kurulan özel bir komisyonca incelenerek ihtiyaçlarımıza uygun bir program düzenlenmiştir. Buna göre okulun öğrenim süresi dört yıldan üç yıla indirilmiş, sözlü sınavlar yazılı olarak değiştirilmiş ve İstanbul dışındaki idadîlerin öğretim düzeyleri dikkate alınarak buralardan mezun olan öğrencilerin İstanbul Askerî İdadîsi'nde bir yıl daha öğrenim yapmaları öngörülmüş, bu şekilde başarıda birlik sağlanmıştır.

1870-1871 Alman-Fransız Savaşı'nda Fransızların yenik düşmesi ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın aleyhimize sonuçlanması üzerine, uygulanagelmekte olan Fransız eğitim sistemi bırakılarak padişahın Alman İmparatoru nezdinde girişimi ile Alman Kurmay Binbaşı Von der Coltz H.1300 (1882)'de Türkiye'ye çağırılmış ve kurmay albay rütbesiyle "Askerî Okullar Genel Müfettişi" olarak göreve başlamasıyla eğitim sistemi yeni bir düzene sokulmuştur.

Von der Coltz Paşa, okulun daha üstün nitelikte ve çok sayıda mezun vermesini mümkün kılacak önlemleri almış, as-

kerî okulların ders kitaplarını yeniden yazdırıp bastırmış ve mezunlardan önemli bir kısmının Almanya askerî kıt'aları ve okullarında bilgi ve görgülerini artırmak üzere Almanya'ya gönderilmelerini sağlamış ve 1899 yılına kadar ordumuzda hizmete devam ederek mareşal rütbesine yükselmiştir.

1904 yılında II. Abdülhamit, Harbiye Mektebi'nde gün geçtikçe kuvvetlendiği gözlenen özgürlükçü akımlardan kuşkulanarak, okula diğer illerden öğrenci gelmemesini ya da daha az öğrenci gelmesini sağlamak amacıyla ordu merkezlerinde de subay yetiştirecek harp okulları açılmasını emretmiş ve böylece Edirne, Erzincan, Manastır, Şam ve Bağdat'ta beş harbiye mektebi açılmıştır. Ancak 1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla bu okullar kapatılmış, Harbiye Mektebi'nin yeni ihtiyaçlara göre düzenlenmesine gidilmiştir. Okulun öğretim süresi üç yıldan iki yıla indirilerek alay teşkilâtı uygulanmış, bu suretle askerî eğitime ağırlık verilmiştir.

1914-1918 yılları arasında savaş nedeniyle öğretim aksamış, ordunun ihtiyacı olan subaylar, askerî hizmete alınan yedeklerle birlikte kısa süreli "Talimgâh"larda yetiştirilmiştir. Mütarekeden sonra 12 Aralık 1918'de Kartal Maltepesi'ndeki talimgâh binasında yeniden faaliyete geçen Harbiye Mektebi, işgaller nedeniyle sık sık yer değiştirmiş ve nihayet öğrencilerden bir çoğunun ulusal kurtuluş mücadelesine katılmak üzere Anadolu'ya geçmeleri üzerine Ankara'da Abidin Paşa Köşkü'nde açılan "Zabitan Talimgâhı" Cumhuriyet Harbiyesi'nin temeli olmuştur.

Talimgâh, zaferden sonra 1 Nisan 1923'te "Harbiye Mektebi" adını almış, 25 Eylül 1923'te de İstanbul Pangaltı'daki tarihî binasına yerleşmiştir. Okul, bu dönemde bir yandan normal öğretimine devam etmekle beraber, öte yandan 1914-1922 yıllarındaki savaş sırasında talimgâhlarda yetiştirilen muvazzaf subayların teorik ve pratik bilgilerini tamamlayan sınıflar halinde faaliyetini sürdürmüş, 7 Eylül 1936 tarihinde Ankara'da inşa edilmiş olan şimdiki binasına nakledilmiştir.

Bu tarihçede, 1872-1878 yılları dışında, ordunun muhtaç olduğu topçu ve istihkâm subaylarını yetiştirdiğinden söz edilen "Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn" III. Selim tarafından H. 1210 (1796) tarihli bir ferman ile İstanbul-Hasköy'de açılmıştır. Amaç, topçu ve lâğımcı ocaklarına bilgili eleman yetiştirmektir. Başlangıçta Deniz Mühendishanesi ile birleşik olarak dört sınıf üzerine 40 öğrenci ile öğretime başlayan okul, 1808'de bağımsız hale geldikten sonra öğrenci kadrosu 100'e çıkarılmış, öğretim, okul içinde teorik meslek dersleri, ilgili kuruluşlarda pratik çalışma ile sürdürülmüştür.

1848 yılına kadar gündüzlü olan ve öğrencileri aldıkları tâyinat ve ödenekle geçinen bu okulun başlıca amacının topçu ve istihkâm subayları yetiştirmek olduğu dikkate alınarak Harbiye Mektebi gibi yatılı bir okul halinde teşkilâtlandırılması ve ayrıca kaynak olarak idadîsinin açılması öngörülmüş ve öğretim kadrosu Almanya ve İngiltere'den getirtilen uzmanlarla takviye edilmiştir.

Bu düzenlemede, okulun ilk iki sınıfında müşterek olarak askerî ve genel bilgiler verilmesi, üçüncü sınıfta öğrencilerin topçu ve istihkâm olarak iki kısma ayrılıp öğretimin bu şekilde 3. ve 4. sınıflarda devam etmesi kararlaştırılmıştır. Okul, bu düzende ilk mezunlarını 1852'de vermiş, 1871 yılına kadar bu şekilde öğretimini sürdürmüştür.

1872-1878 arası yedi yıl topçu ve istihkâm subayları, piyade ve süvari sınıfları ile birlikte Harbiye Mektebi'nde yetiştirilmişse de 1879'da Mühendishane tekrar açılmış, 1914 yılına kadar Halıcıoğlu'ndaki binasında öğretime devam etmiştir.

Bu arada 1888 yılında bir program değişikliği ile topçu sınıfı kale ve sahra topçu kısımlarına ayrılmış ve dört yıl olan harbiye sınıfları üstünde "Askerî Mühendis" sınıfı kurularak, öğrencileri iki yıl eğitimden sonra yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuşlardır.

Topçu ve istihkâm subayları "Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn" kapandıktan sonra 1872-1878 döneminde olduğu gibi Kara Harp Okulu'nda yetiştirilmiş; bu sınıfların mezunları subay rütbesiyle tatbikat okullarında ayrıca iki yıl öğretim ve eğitim görerek, Silahlı Kuvvetler kadrolarına katılmışlardır.

Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn'un çağdaş bir uzantısı olan "Topçu ve Füze Okulu" 8 Ekim 1941'den beri Polatlı'da faaliyetini sürdürmektedir.

Deniz Harp Okulu

Harp Okulları Kanunu'nun 2. maddesinde saptanan genel görev esasları yanında Deniz Harp Okulu'nun özel amacı, her subaya Deniz Kuvvetleri'ne bağlı yüzer birliklerin branş düzeyindeki sevk ve idare yeteneğini kazandırmak, gemi, filotillâ ve filo çerçevesinde çeşitli sınıf ve silahların taktik, teknik ve lojistik kullanma ilkelerini öğretmek ve kuvvetli bir denizcilik yeteneği ile bu birlik ve karargâhlarda görev yapabilecek düzeye ulaştırmak ve daha ileri görevleri yapmaya temel olabilecek yönelişi vermektir.

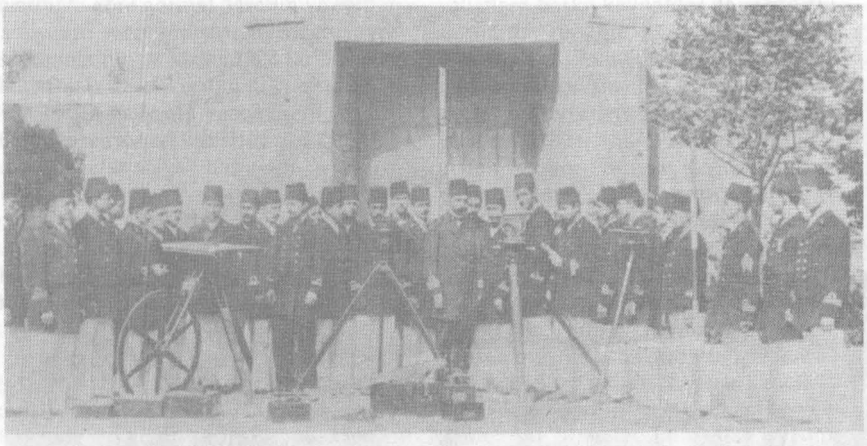
Kanuna göre bu öğretim ve eğitim dört yılda tamamlanmakta olup, mezunlar T.S.K. Personel Kanunu hükümlerine göre "Teğmen" rütbesine nasbolunurlar.

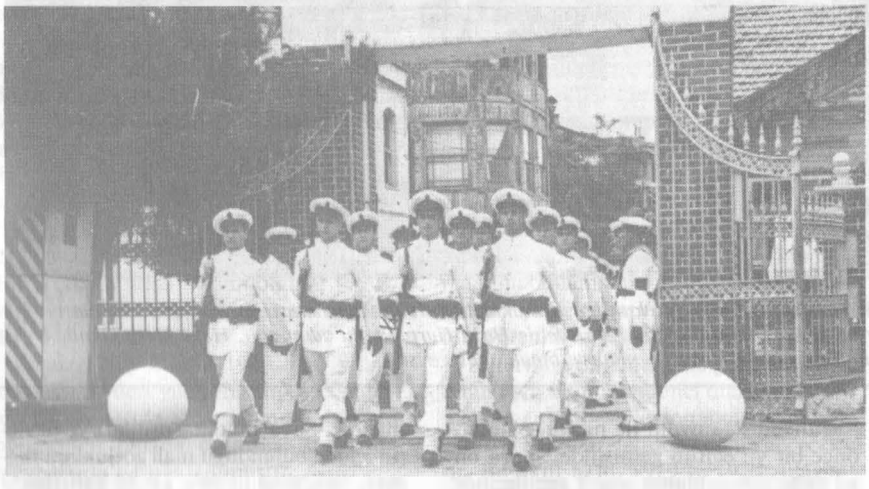
Deniz Harp Okulu'nun esas kaynağı Deniz Lisesi'dir. Ancak ihtiyaç halinde sivil liselerin fen kolundan mezun olan istekliler genel yetenek sınavından geçirilerek okula alınabilirler.

Tarihçe: Çeşme deniz bozgununun uyarıcı sarsıntısı sonucu olarak donanma için bilgili eleman yetiştirmek zorunluluğunu duyan III. Mustafa'nın girişimi ve orduda topçu ve istihkâm sınıflarının geliştirilmesi için Osmanlı Devleti hizmetine alınan Baron de Tott'un yardımı ile 1773'te Tersane'de bir göz odada "Mühendishane-i Bahrî" kurulmuştur.

Deniz Harp Okulu'nun kökünü oluşturduğu kabul edilen bu Mühendishane'nin 1773 yılında kurulduğuna dair elimizde Baron de Tott'un 1784'te ve 1781-1786 yıllarında İstanbul'da bulunan Rahip L'Abbe Toderrini'nin 1789'da yayımlanan anılarındaki notlardan başka bir belge bulunmamaktadır. Buna karşılık resmî belge niteliğindeki Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa (1757-1803)'nın 37 Recep 1211 (26 Ocak 1797) tarihli ve Deniz Mühendishanesi'nin geliştirilme önerilerine dair lâyihasında, *"Tersanenin dar ağacı? semtinde bir çeşm derununda bir hendese odası tesisi"* tarihini "1190 Safer" olarak belirtilmektedir ki, bu tarih 1776 yılının Kasım ayıdır.

1773 ya da 1776'da açılan bu okul, söz üedilen lâyihadam öğrendiğimize göre bir hoca, bir baş halife, bir alât muhafızı ve en öğrenciden ibarettir. Tek oda olan okul zamanla ihtiyacı karşılayamadığından 1784'te Camialtı civarında yeni bir bina yapılmış ve Fransız Elçiliği'nden öğretmenler sağlanarak öğretim düzeyinin yükseltilmesine çalışılmışsa da okulda öğretim ve eğitim gören subaylar donanma ve tersanede bekledikleri ilgiyi görmeyerek hayalkırıklığına uğramışlar; Rusya ile savaş da öğretimi aksatmıştır. Ancak III.

DENİZ HARP OKULU: Deniz Harp Okulu'nun kökeni, 18. yüzyılın son çeyreğinde Baron de Tott'un yardımı ile Tersane'de bir göz odada kurulan "Mühendishane-i Bahrî"ye dayanır. Daha sonra gelişen ve değişik binalarda faaliyetini sürdüren okul, 1852'de Heybeliada'da restore edilen Bahriye Kışlası'na taşınmış, okula kaynak olarak da lise düzeyinde eğitim veren "idadî" sınıfları açılmıştır. Bugün de faaliyetini Heybeliada'da sürdüren Deniz Harp Okulu'nun eğitim süresi dört yıldır.

Selim'in tahta çıkması ve Küçük Hüseyin Paşa'nın kapudan-ı deryalığa getirilmesiyle okul büyük gelişme göstermiştir.

Gerçekleştirilen yeni düzenlemede öğrenci kadrosu genişletilerek "Harita ve Seyrisefain" ve "Gemi İnşa" şubeleri açılmış; okuldan mezun olanların kademe kademe hangi görevlerde çalıştırılacakları ve ne şekilde "Gemi Kaptanı" ve "Tersane Mimarı" olacakları kanunla saptanmıştır.

Küçük Hüseyin Paşa'nın ölümü ve III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonraki iç ayaklanmalar ve savaşlar nedeniyle bir duraklama dönemi geçiren okul, 1821 Kasımpaşa yangınında harap olan binasından sonra çeşitli binalarda öğretimini sürdürmüş, nihayet 1838'de şimdiki Deniz Hastanesi'nin bulunduğu tepede restore edilen Kaptan Paşa Konağı'na kaşınmıştır.

Bu dönemde okul nâzırı Patrona Mustafa Paşa'nın 1842 tarihli lâyihasına göre, okulun dört sınıfı ve 120 öğrencisi olacak ve öğrenciler burada yüksek düzeyde öğretim ve eğitim göreceklerdi. Öğrenciler üçüncü sınıfta harp (güverte) ve inşaiye bölümlerine ayrılacaklardı. Öğretim bu esaslar içinde yürütülürken okulun emrine bir eğitim gemisi verilmiş, o zamana kadar okutulmakta olan Fransızca ikinci dil haline getirilerek İngilizce mecburi tutulmuş, İngiltere ve Fransa'dan uzmanlar getirtilmiştir.

1846'da "Mekteb-i Bahriye-i Şâhane" adını alan okul, 1852'de Heybeliada'da restore edilen Bahriye Kışlası'na taşınmış, okula kaynak olarak idadî sınıfları ve 1864'te de deniz kurmay subayı yetiştirecek özel bir sınıf açılmıştır. Bu dönemde öğretim süresi idadînin üzerinde dört yıl olan okulun ilk iki sınıfı teorik meslek dersleri görmekte, üçüncü ve dördüncü sınıfları ise okul gemisinde pratik eğitim yapmaktadır.

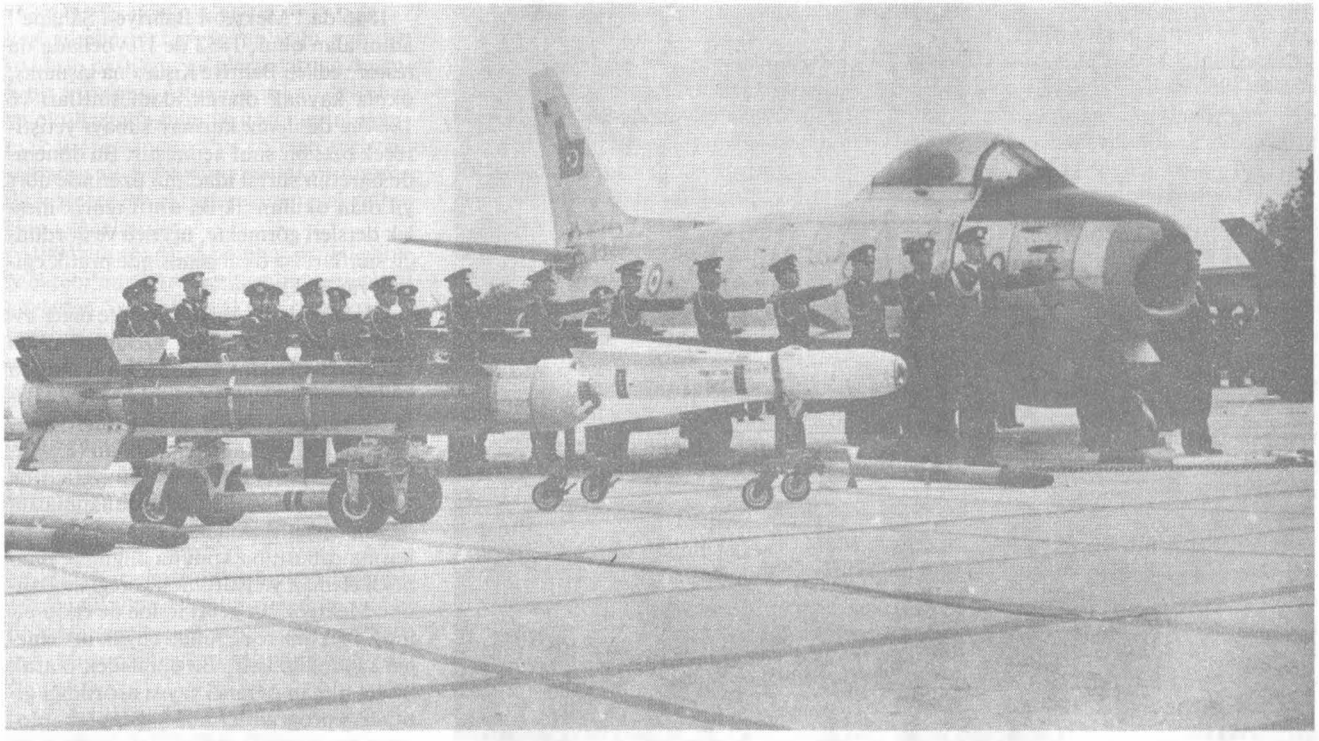
Okulun idadî sınıfları 1865'te diğer askerî idadîlerle birlikte Galatasaray'da "Mekteb-i İdadî-i Umumî" adı altında birleştirilmiş; üç yıl sonra buradan ayrılarak Heybeliada'ya dönmüştür.

Abdülaziz'in tahta çıkışından (25 Haziran 1861) itibaren Deniz Kuvvetleri'ne verdiği önem ve Osmanlı donanmasını büyük devletler donanmaları düzeyine çıkarma çabası, bu konuda bilgili ve yetenekli eleman yetiştirilmesi gereği ile Bahriye Mektebi'nin gelişmesine de etkili olmuş, öğretim ve eğitimde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu cümleden olarak okula alınan öğrenci sayısı artırıldığı gibi, ders programlarında çağdaş teknolojinin gerektirdiği değişiklikler yapılmış, harp sınıfı denilen güverte ve inşaiye sınıflarının yanında gemi makineleri işletme mühendisi yetiştirilmek üzere bir de "Buhar" sınıfı açılmıştır.

Bu dönemde en büyük gelişme, sonradan II. Abdülhamit'in Mabeyn Müşiri olan Sait Paşa'nın okul nâzırlığı (1869-1874) sırasındadır. Edinbugh Üniversitesi'nde matematik ve mühendislik öğrenimi yapması ve mükemmel İngilizce bilmesi nedeniyle İngiliz Sait Paşa olarak anılan nâzır, kendi seçtiği Türk ve yabancı öğretmenlerle okulu bir Batı yüksek teknik okulu düzeyine çıkarmış, sonraki yıllarda Deniz Kuvvetleri'nde başarılı olan birçok kıymetli subay bu dönemde yetişmiştir.

Abdülaziz'in ordu ve donanmanın işbirliği ile tahtından indirilmiş olması, 31 Ağustos 1876'ta tahta çıkan II. Abdülhamit'i, kendisinin de aynı akibete duçar edileceği endişesi ve vehmi ile donanmayı Haliç'e hapsettirmesi nedeniyle bu atmosfer içinde Bahriye Mektebi'nde herhangi bir gelişme olmamış, okul idaresi ancak normal öğretim ve eğitimin devamı için çalışmıştır. Bu dönemde gerçekleşen tek olumlu iş, okulda "Torpito" sınıfının açılmasıdır.

1980'de Meşrutiyet'in ilanı Bahriye Mektebi için de büyük bir aşamanın ha-

HAVA HARP OKULU: İlk hava okulu 1912'de İstanbul-Safraköy'de kuruldu. Bu okul 1920-1926 yılları arasında Eskişehir, Adana ve İzmir'de faaliyetini sürdürdü. 1926'da Eskişehir'de Hava Okulu kuruldu, 1951'de de Hava Harp Okulu adını aldı. Hava Harp Okulu 4 Temmuz 1967'de ilk kurulduğu yer olan İstanbul-Yeşilyurt'taki yeni ve modern binalarına yerleşti.

bercisi olmuş, yeni yönetim Deniz Kuvvetleri'nin ıslahı için İngiliz Amiral Camble başkanlığında bir uzman kurulun Bahriye Nezareti'nde görev almasını sağlarken, Bahriye Mektebi öğretmenlerinden Kıdemli Yüzbaşı İbrahim Aşkî Bey'i İngiltere'ye göndererek Greenwich Bahriye Mektebi'nde incelemeler yaptırmıştır. Bu inceleme sonuçları bir kurul tarafından değerlendirilmiş ve öngörülen reformun gerçekleştirilmesi için İbrahim Aşkî Bey'in yönetiminde "Tedrisat-i Bahriye Müdürlüğü" kurulmuştur. Saptanan bir programla öğretim sistemi tümden değiştirilmiş, bu programın gereği gibi uygulanması için İngiltere Bahriye Mektebi'nden öğretmen Binbaşı Holland Bey "Ders Nâzırı" olarak getirilmiştir. Okul, özellikle Holland Bey ve Türk yardımcıların çabalarıyla İngiltere Bahriye Mektebi ile eşit bir düzeye getirilmiştir. Bu dönemde Bahriye Mektebi'nde öğretim süresi esas itibarıyla 4 yıldan ibaret olup zaman zaman "Namzed" (aday) sınıfları ihdas edilmiş okula ilkokul mezunları sınavla ve ayrıca uzun deneylerden geçirilerek alınmıştır. Okuldan "Mühendis" unvanı ile mezun olanlar, önce bir yıl eğitim gemisinde, sonra bir yıl daha donanmanın çeşitli gemilerinde seyir, top ve torpito branşlarında eğitim ve öğretim görerek üsteğmen rütbesine yükseltilip sorumlu subay görevlerine atanmışlardır.

1913'te öğretim programında bir değişiklik yapılarak 4 yıl okulda, 1 yıl okul gemisinde deniz talebcliği ve 3 yıl mühendis olarak donanmada olmak üzere 8 yıl öğretim ve eğitimden sonra üsteğmen rütbesiyle sorumlu görev alınması öngörülmüştür.

1914 yılı başında Bahriye Nâzırı olan Ahmet Cemal Paşa okulun gelişmesine büyük önem vermiş, sık sık yaptığı denetimlerle öğretim ve eğitimi daha üst bir düzeye çıkarmak için gayret göstermiştir. Bu konuda yardımcısı olan okul müdürü Yarbay (sonra albay) Şevket Şakir Bey, bir deniz subayının açık denizlerde ve yabancı limanlarda devletinin ve ulusunun temsilcisi durumunda olmasından hareketle, öğrencilerin uluslararası yetenek ve niteliklere sahip subaylar olarak yetiştirilmesi gereği üzerinde önemli durmuştur. Savaşın ağır koşulları ve devletin içinde bulunduğu mali zorluklara rağmen, belirtilen ilkenin gerçekleştirilmesi için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamıştır.

Mütareke döneminde Müdür Şevket Bey'in kişiliği ve basiretli idaresi, okulu işgal kuvvetlerinin saldırısından korumuş, o günün koşulları içinde normal öğretimin mümkün olduğu derecede sürdürülmesine çalışılmıştır.

1920-1923 yıllarında okula öğrenci alınmamış, 1921'de okuldan mezun olup Hamidiye Okul Gemisi'nde eğitimde bulunan bir kısım öğrenciler Ulusal Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere Samsun'a gitmişlerdir. Gerek bu öğrencilerin eğitimini sağlamak ve gerek Anadolu'ya geçen deniz subaylarını görevlendirilecekleri alanlarda yetiştirmek üzere Müdafaa-i Milliye Vekâleti Bahriye Dairesi'nce Samsun'da bir "Bahriye Mektebi" tesis edilmiş, ancak öğrencilerin bir an önce milli orduda görev almak için gösterdikleri heyecan ve arzu, okulun faaliyetinin devamına imkân vermemiştir.

Zaferden sonra, 1922-1927 yılları arasında Bahriye Mektebi, yürürlükteki

mevzuata göre normal öğretim ve eğitim faaliyetini sürdürmüştür. Genelkurmay Başkanlığı'nın 27 Mayıs 1928 tarihli emri ile "'Deniz Lisesi" adını alan okulda, 1 Ağustos'ta başlayan yeni öğretim yılından itibaren askerî liselerin izlediği program uygulanmaya başlanmıştır. Tek fark, sosyal bilimlerde haftalık ders saatlerinin kısmen azaltılarak yerine fabrika ve gemicilik derslerinin konmasından ibarettir. Yeni düzenlemede her sınıf için öngörülen öğrenci sayısı 40 olup, 20'şer kişilik iki kısma ayrılmaktadır.

Deniz Lisesi üstündeki meslekî eğitim, güverte ve makine olmak üzere ayrılmış, güverte sınıfına ayrılan öğrencilerin 1. dönemde 7 ay okul gemisinde meslek, 2 ay Deniz Yeni Erat Eğitim Alayı'nda piyade eğitimi, ikinci dönemde 9 ay donanmanın çeşitli gemilerinde meslekî eğitimden sonra 11 ay Deniz Harp Okulu'nda öğretim görmeleri; makine sınıfına ayrılan öğrencilerin ise 1. dönemi fabrikalarda, 2. dönemi okul gemisinde, 3. dönemi de Deniz Harp Okulu'nda geçirmeleri öngörülmüştür. Bu eğitim ve öğretimden sonra "Asteğmen" rütbesiyle Deniz Harp Okulu'ndan mezun olanlar 9.5 ay süren meslek kurslarına tabi tutulmuşlardır.

Deniz Harp Okulu 1928-1930 yılları arasında iki ders yılını Kasımpaşa'da, halen Kuzey Deniz Saha Komutanlığı'nın bulunduğu binada geçirmiş, sonra da Heybeliada'ya nakledilmiştir.

Okul öğretim sisteminde 26 Kasım 1942 ve 10 Eylül 1946 tarihli emirler ile bazı değişiklikler yapılmış, okul gemisi ve okulda geçen eğitim ve öğretim süreleri, dönemler ve sıraları yeniden saptanmıştır. Bu arada İkinci Dünya Savaşı'nın gerekli kıldığı koşullarla Deniz Harp Okulu ve Lisesi 23 Mayıs 1941 tarihinde Mersin'e nakledilmiş, 9 Eylül 1946'da tekrar Heybeliada'ya dönülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra deniz harp silah ve vasıtalarında ortaya çıkan teknolojik gelişmeler paralelinde eğitim ve öğretim sisteminde değişiklik öngörülerek 16 Kasım 1951 tarihli yönetmelik ile 1953-1954 öğretim yılından itibaren iki yılı öğrenci, iki yılı subay olmak üzere 4 yıllık, "Lâyn" sistemine geçilmiş, bu sistemde genellikle Amerikan Deniz Harp Okulu'nun programı esas alınmıştır. Bu sistem Harp Okulları Kanunu'nun yürürlüğe konduğu 1971 yılı sonuna kadar uygulanmıştır.

Geçmişte Deniz Kuvvetleri'ne subay yetiştiren başka kaynaklar da mevcuttu. Bunlardan makine, kâtip ve deniz havacı subay yetiştiren üçünden aşağıda kısaca söz edilecektir.

Deniz Kuvvetleri'nin ihtiyacı olan makine subayları, 1884 yılında Tersane'de açılan ve önce "Sıbyan Koğuşu", sonra "Haddehane", daha sonra da "Çarkçı Ameliyat Mektebi" adlarını alan ve daha çok pratik bir sistem izleyen okuldan yetiştirilmekte iken, bu okul mezunlarını 1 Temmuz 1913'te verdikten sonra kapanmıştır. Ancak çeşitli kaynaklardan yetişen makine subaylarının özellikle savaş nedeniyle beliren ihtiyacı karşılayamaması ve teknik ilerlemeler yeni bir okul açılmasını lüzumlu kılmakla, 1 Ekim 1916 tarihinde Heybeliada'da Rum Yetimler Okulu binasında Bahriye Mektebi müdürünün genel yönetimi altında bir "Çarkçı Mekteb-i Bahriyesi" açılmıştır. Bu okul savaş sonunda kapanmıştır.

İngiltere bahriyesinin "Paymaster" sınıfına eşit nitelikte kâtip subay yetiştirilmesini sağlamak amacıyla 1 Ekim 1916'da "Kâtip Mekteb-i Bahriyesi" kurulmuş, bu okula dokuz yıllık ilk ve orta öğrenimini tamamlamış 17-19 yaşındaki öğrenciler sınav ve seçimle alınmıştır. Okulun öğrenim süresi 4 yıl olup, 17 Eylül 1916 tarihli yönetmeliğine göre bu sürenin iki yılı okulda öğrenci olarak, iki yılı da teğmen rütbesiyle donanma ve bahriyenin çeşitli dairelerinde staj ile geçecektir. Bu okul 1918, 1919 ve 1920 yıllarında mezun verdikten sonra kapanmış; Bahriye Vekâleti'nin kurulmasıyla 1 Eylül 1925'te açılan ikinci "Kâtip Mekteb-i Bahriyesi" 1927 ve 1928 yıllarında iki sınıfı mezun ettikten sonra öğretimine son verilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında beliren ihtiyaçla "Deniz Havacılığı" sınıfı ihdas edilerek "Havacı" ve "Hava Gözetlemeci" olmak isteyen güverte ve çarkçı sınıflarına mensup üsteğmen ve yüzbaşılar için Yeşilköy'de bir "Bahrî Tayyare Mektebi" açılmıştır. Savaşın başında Almanya'ya gönderilerek öğretim yaptırılan iki güverte ve bir makine subayı, dönüşlerinde bu okula atanmışlar, bu suretle 10 Nisan 1916'da öğretime başlamak imkânı hasıl olmuştur. Daha çok kurs niteliğinde olan okul, savaş sonu öğretime kapanmıştır.

Hava Harp Okulu

Harp Okulları Kanunu'nun 2. maddesinde belirtilen genel görev esasları yanında Hava Harp Okulu'nun özel amacı, her subayı havacılığın ve Hava Kuvvetleri'mizin günümüzdeki ve gelecekteki hızlı gelişiminin paralelinde gerekli taktik, teknik ve yönetim faaliyetlerini yeterlikle uygulayabilecek, onları geliştirebilecek ve daha ileri görevleri yapmaya temel olacak yönelişi kazanmış pilot adayı olarak yetiştirmektir.

Hava Harp Okulu'nda öğretim ve eğitim 4 yılda tamamlanmakta olup, mezunlar T.S.K. Personel Kanunu hükümlerine göre "Teğmen" nasbedilirler ve uçuş eğitimi için hava eğitim merkezlerine gönderilirler.

Tarihçe: İlk Hava Okulu 3 Temmuz 1912'de İstanbul-Safraköy'de kurulmuştur. Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'na katılan uçaklarımızın pilot, rasıt ve makinistlerini yetiştiren bu okul 1920-1926 yılları arasında Eskişehir, Adana ve İzmir'de faaliyetini sürdürmüş, 1926'da Eskişehir'de öğretime geçen Hava Okulu, sonraki yıllarda diğer ihtisas ve teknik okullarını da bünyesine almıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın oluşumu ve sonucu üzerinde hava gücünün oynadığı önemli rol ve gelecekteki savaşların sonucunu saptayan kesin etkisi, Hava Kuvvetleri'nin bağımsız bir sınıf olarak Silahlı Kuvvetler içindeki yerini alması sonucunu doğurmuş ve bu sınıfın ihtiyacı olan hava subaylarını yetiştirmek amacıyla 1 Ekim 1951'de Eskişehir'de "Hava Harp Okulu" öğretime açılmıştır. Okulun öğretim süresi diğer harp okulları gibi iki yıldı, 30 Ağustos 1953 tarihindeki ilk mezunları olan 48 asteğmen ilk uçuşlarını başarı ile bitirdikten sonra pilotaj için Amerika'ya gönderilmişlerdir.

Eskişehir'deki garnizonun zamanla yetersiz kalması üzerine okul, 17 Eylül 1954 tarihinde İzmir'e nakledilmiş; 1955 yılında öğrenci sayısı artırılarak giriş sınavları, ders programları yeniden düzenlenmiş ve uçuş eğitimi iki yıllık öğretimin sonuna alınmıştır.

Dünya havacılığındaki büyük gelişmeler 1962 Yılında öğretim ve eğitimde yeni düzenlemeler yapılmasını gerektirmiş ve yeni esaslara bağlanan öğretim için üniversite ve Harp Akademileri öğretim üyelerinden de yararlanmak amacıyla okul 4 Temmuz 1967'de ilk kurulduğu yer olan İstanbul-Yeşilyurt'taki yeni ve modern binalarına yerleştirilmiştir.

21 Kasım 1967 tarihli kararname ile okulun öğretim süresi üç yıla çıkarılmış, bu şekilde genel müfredat programının

% 45'i fen ve uygulamalı bilimlere, % 35'i askerî bilimlere, % 20'si sosyal bilimlere ayrılmıştır. Ayrıca öğrenci seçimine intibak uçuşu ve paraşütle atlama gibi yenilikler getirilmiştir.

Okul 1974-1975 öğretim yılında dört yıllık ve lisans düzeyinde öğretime geçmiş bulunmaktadır.

Gülhane Askerî Tıp Akademisi

17 Kasım 1983 tarih ve 2955 sayılı özel kanun hükümlerine göre Gülhane Askerî Tıp Akademisi, Genelkurmay Başkanlığı'nın kuruluşunda, bilimsel özerkliğe sahip, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sağlık bilimleri alanında en yüksek danışma organı olan, lisans ve lisansüstü düzeyde eğitim ve öğretim, bilimsel araştırma ve yayın yapan, Silahlı Kuvvetler'e muvazzaf askerî tabip ve gerektiğinde diğer sağlık bilimleri alanında askerî personel yetiştiren, kendisine ve bünyesindeki askerî tıp fakültesine enstitü, yüksekokul ve benzeri kuruluşlar, eğitim hastaneleri ile diğer eğitim ve öğretim kurumları bağlanabilen ve Genelkurmay Başkanlığı'nın gerek gördüğü sağlıkla ilgili eğitim ve öğretimi yaptıran bir yüksek öğretim kurumudur.

Akademi; Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Askerî Tıp Fakültesi, eğitim hastaneleri ve gerektiğinde kurulacak olan sağlık bilimleri ile ilgili diğer eğitim ve öğretim kurumlarından oluşur.

Akademinin başlıca görevleri muvazzaf askerî tabip yetiştirmek, muvazzaf askerî tabip, diş tabibi ve eczacıların staj süresi devamında askerî ve uygulamalı eğitim ve öğretim yaparak gelişmelerini, yedek askerî tabip, diş tabibi ve eczacıların askerî tababet yönünden gerekli eğitim ve öğretimini sağlamak, sağlık astsubay ve askerî sağlık meslek liseleri öğrencilerinin eğitim ve öğretimlerini yapmak, Silahlı Kuvvetler'in ihtiyaç duyduğu tabip, diş tabibi, eczacı ve veteriner hekimlerin uzmanlık ve lisansüstü eğitim ve öğretimini yapmak ve ayrıca Tababet Uzmanlık Tüzüğü'nde öngörülen diğer branşlarda uzman yetiştirmek, Silahlı Kuvvetler sağlık personelinin meslekî bilgilerini artırmak, barış ve savaşta askerî sağlık görevleri bakımından gelişmelerini sağlamak amacıyla gerekli eğitim ve öğretimi yaptırmak, askerî ve genel tababet alanlarında bilimsel araştırmalar yapmak ve yayında bulunmaktır.

Akademinin eğitim, öğretim ve yönetim işleri akademi komutanı, akademi kurulu ve yönetim kurulu tarafından yürütülür.

Akademi komutanı, aynı zamanda Askerî Tıp Fakültesi'nin dekanıdır.

Öğretim elemanları akademide görevli öğretim üyeleri, öğretim görevlileri, okutmanlar ve öğretim yardımcılarıdır.

Akademide öğretim parasız ve yatılıdır. Lisans düzeyindeki öğretim programlarına, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 45. maddesine göre yapılan giriş sınavını kazanan askerî veya sivil liselerden mezun öğrenciler alınır.

Akademinin Sağlık Bilimleri Enstitüsü ile Askerî Tıp Fakültesi'nden mezun olanlar 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun'da belirtilen hak ve yetkilere sahip olurlar.

Askerî Tıp Fakültesi ile lisans düzeyindeki diğer yükseköğretim kurumlarından mezun olanlar TSK Personel Kanunu hükümlerine göre muvazzaf teğmen nasbedilirler.

Askerî Tıp Fakültesi'nde öğretim ve eğitim süreci diğer tıp fakülteleri öğretim ve eğitim süresi kadardır. Akademi kuruluşundaki yükseköğretim kurumlarının lisans ve lisansüstü düzeydeki en çok öğretim süresi 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 44. maddesine göre benzer fakülte, enstitü ve yüksekokulların eğitim ve öğretim süreleri dikkate alınarak bu konudaki esaslara göre çıkarılacak yönetmeliklerde belirtilir.

Akademide yüksek lisans, doktora veya tıpta uzmanlık öğretimi yapmak isteyenler, üniversitelerarası kurulca tespit edilecek esaslar dikkate alınarak yönetmelikte belirtilen ilkelere göre akademi komutanlığınca açılacak sınavla seçilirler. (Gülhane Askerî Tıp Akademisi Yönetmeliği 14 Temmuz 1984 tarih ve 18458 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.)

Tarihçe: 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan yeni ordunun hekim ihtiyacını karşılamak üzere 1827'de "Tıphane", 1832'de "Cerrahhane" adları ile iki askerî sağlık okulu ve 14 Mayıs 1839'da Türkiye'de gerçek anlamda tıp öğretiminin başlangıcı olan "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane" açılmışsa da Gülhane Askerî Tıp Akademisi'nin çekirdeği 1898'de Gülhane'deki eski askerî rüştiye binasında açılan "Tababet-i Askeriye Tatbikat Mektebi"dir. Okul, Almanya'dan bu iş için getirtilen Prof. Dr. Robert Rieder'e kurdurulmuş ve bu kişi paşa unvanı ile okulun ilk müdürü ve tatbikat hastanesinin başhekimi olmuştur. Okul için gerekli her türlü araç ve gereç Almanya'dan getirtilmiş; 1899 yılından itibaren Askerî Tıbbiye Mektebi'nden mezun olan tabipler burada staj ve eğitime tabi tutulmuşlardır.

Okulda 1918 yılına kadar Deycke, Wieting, Zelling gibi tıp otoriteleri yöneticilik yapmış, Prof. Dr. Tevfik Sağlam Paşa ilk Türk müdür ve başhekim olmuştur.

1933 yılında İstanbul Darülfünunu'nun lâğvı ve üniversitesinin kurulması ile sonuçlanan reformda okulun, zamanın otoritesi olan hocalarından Tevfik Sağlam, Hamdi Suat ve Mazhar Osman'a Tıp Fakültesi kadrosunda yer verilmiştir.

Gülhane, 1941 yılında Ankara'ya nakledilerek Cebeci Askerî Hastanesi'nde yerleşmiş; 20 Haziran 1945 tarih ve 4761 sayılı kanunla Ankara'da bir tıp fakültesi kurulması saptandığında, fakülte Gülhane tesislerinde kurulmuştur.

13 Haziran 1946 tarih ve 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu ile Tıp Fakültesi, bu kanunla kurulan Ankara Üniversitesi içinde yer almasına rağmen, Gülhane ile beraberlik devam etmiş, 1 Mart 1953'te 5985 sayılı kanunla yekdiğerinden kesin olarak ayrılmıştır. Bu tarihten sonra şimdiki Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın bulunduğu binaya taşınan akademi, 1971 yılında Etlik'te inşa edilen yeni tesislerine taşınmış olup, halen akademik faaliyetini bu modern sitede sürdürmektedir.

Gülhane Askerî Tıp Akademisi, yurdumuzda 1933 yılından itibaren kurulan tıp fakültelerinin kurucusu ve öğretim üyesi kaynağı olmuş, kırk yıl içinde İstanbul Tıp Fakültesi'ne 48, Ankara'ya 58, Hacettepe'ye 8, Adana'ya 6, Diyarbakır ve İzmir'e 5, Bursa'ya 3 öğretim üyesi vermiştir.

Askerî Liseler

H.1262 (1845)'de askerî okulların geliştirilmesiyle görevli olarak Bâbıâli'de kurulan bir geçici meclis, Harbiye Mektebi'ne kaynak olmak üzere her ordu merkezinde bir "Askerî Idadî" açılmasına karar vermiş; bunun üzerine gerekli hazırlıklar yapılarak önce İstanbul ve Bursa'da, ertesi yıl Edirne ve Manastır'da, 1847'de Şam'da, sonraki yıllarda da

ASKERİ LİSELER: Harbiye Mektebi'ne kaynak olmak üzere 1845'te her ordu merkezinde bir "Askeri idadî" açılmasına karar verildi. Önce İstanbul ve Bursa'da, ertesi yıl Edirne ve Manastır'da, 1847'de Şam'da, sonraki yıllarda da Erzurum (1872) ve Bağdat (1875)'ta birer askeri idadî kuruldu. Askeri liselerden Cumhuriyet'e ancak İstanbul'da Kuleli, Bursa'da Işıklar askeri liseleri intikal etti. Bunlara son yıllarda İzmir'de kurulan Maltepe Askeri Lisesi eklendi. İçlerinde en önemlisi Kuleli'dir.

Erzurum (1872) ve Bağdat (1875)'ta birer askerî idadî kurulmuştur.

İdadîler önce dört sınıf üzerine düzenlenmiş iken, sonraları üç sınıfa indirilmiş ve zamanla bir kısmı kaldırılarak 1876'da üç sınıftan oluşan gündüzlü "Askerî Rüştiye" (ortaokul düzeyi) açılmıştır. İstanbul'daki askerî rüştiyeler şunlardı: Gülhane Askerî Rüştiyesi, Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi, Kocamustafapaşa Askerî Rüştiyesi, Fatih Askerî Rüştiyesi, Hasköy (Eyüp'te) Askerî Rüştiyesi, Beşiktaş Askerî Rüştiyesi, Üsküdar (Paşakapısı) Askerî Rüştiyesi, Üsküdar (Toptaşı) Askerî Rüştiyesi, Kasımpaşa (Bu okul 1880'de "Bahriye Rüştiye-i Askeriyesi" adı ile Bahriye'ye geçmiştir).

İllerde ilk askerî rüştiyeler 1878'de Şam, Beyrut ve Bağdat'ta açılmış; bunları 1880'de Edirne, 1881'de Manastır, Erzurum, Erzincan, Mamuretülaziz (Elazığ) ve Diyarbakır, 1882'de Bursa, Trabzon, 1884'te Sivas, 1885'te Kastamonu, Halep, Selanik, 1888'de Trablusgarp, 1890'da San'a (Yemen), 1891'de Van ve Bitlis, 1894'te Süleymaniye ve Üsküp askerî rüştiyeleri izlemiştir.

Bu askerî okullardan Cumhuriyete intikal eden üçü İstanbul'da Kuleli ve Deniz, Bursa'da Işıklar Askerî Liseleri'dir. Son yıllarda buna İzmir'de kurulan Maltepe Askerî Lisesi eklenmiştir.

Askerî liseler özellikle son yıllarda büyük bir gelişme göstermiş olup bu okullara, ortaokulu haziran döneminde bitireceklerden fen lisesi birinci basamak sınavına girmiş olanlar ayrı bir genel yetenek sınavı ile alınmakta ve sınav sonuçları kampütürde değerlendirilmektedir.

Astsubay Sınıf Okulları

Ordunun Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'yle jandarma birliklerinin astkomuta kademelerinde eğitim, sevk ve idare ile diğer idarî işlerde subaya yardımcı olarak görevlendirilen astsubayları yetiştirmek üzere "Astsubay Sınıf Okulları" kurulmuş olup, bu okullar Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nin bütün branşlarında meslekî eğitim ve öğretim yapmaktadır.

Bu okulların ana kaynağı astsubay hazırlama okulları olmakla beraber ihtiyaç halinde sivil liseleri haziran döneminde bitireceklerle bir evvelki yıl bitirenlerden üniversite seçme sınavına girmiş olanlardan yönetmeliğinde belirtilen nitelikleri haiz bulunanlar ayrı bir sınava tabi tutularak bu okullara öğrenci olarak alınmakta ve branşına göre en az bir yıl öğretim ve eğitimden sonra T.S.K. Personel Kanunu hükümlerine göre "Astsubay" nasbolunmaktadırlar.

Astsubay Hazırlama Okulları

Astsubay hazırlama okulları; Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'yle jandarma birliklerinin ihtiyacı olan astsubayları yetiştirmek üzere her kuvvetin ihtiyacına göre kurulmuş kaynak okullardır.

Bu okullara ortaokulu haziran döneminde bitiren öğrenciler sınavla alınır. Okullarda üç yıllık meslek lisesi düzeyinde öğretim programları uygulanır.●

KAYNAKÇA

- Alâettin Avcı, *Türkiye'de Askerî Yüksek Okullar Tarihçesi*, Ankara, 1963.
- Fahri Çoker, *Deniz Harp Okulumuz*, İstanbul, 1973.
  Harp Akademilerinin 120. Yılı, İstanbul, 1968.
- Doç.Dr. Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara, 1970.
- Mehmet Esat, *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye*, İstanbul, 1310/1894.
- Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara, 1964.

Ordu-Siyaset İlişkileri

Mevlut Bozdemir

Türklerin İÖ 3000'lere kadar uzanan tarihi boyunca kesintisiz olarak gözlenebilen kurumlarından başlıcası askerî örgütleridir. O kadar ki, savaştan doğmuş, sürekli mücadeleyi uğraş edinmiş ve sonsuz bir yayılma güdüsüyle hareket eden ilk Türk toplumları ordularından zor ayırdedilebilirler. Çünkü toplumsal gelişmenin başlangıcında herkes asker sayılır. Savaşla yaşam gibi toplumla ordu içiçedir.

Bu çoban ve göçebe toplumlarda savaş bir bakıma acımasız yaşam kavgasını canlandırır ve bu niteliğiyle bir çeşit *"üretim biçimi"* oluşturur. Otlak alanlarını genişletmenin yanı sıra komşulara yapılan akınlarla mal ve hizmet sağlamak (yağma, ganimet, haraç, armağan, vergi, tutsak...) savaşın belgelenmiş birincil ekonomik işlevlerindendir.

Zamanla savaş ve savunma fonksiyonu giderek artan ölçülerde uzmanlaşarak bağımsız örgütlere dönüşmüştür. Buna başlıca neden, Türklerin Asya'dan Avrupa'ya doğru göçleri ve Anadolu'yu merkez kabul eden yerleşik bir toplum olmaları gösterilebilir.

İlk olarak, kalıcı bir şekilde Anadolu'da toprağa bağlanan Türkler daha sonra Osmanlı düzeninin temelini oluşturacak olan bir insan-toprak ilişkisini başlatmışlardır. Adına *"ikta"* denen bu kurum önceleri toprak bağı olmayan "yurtsuz" savaşçıları kahramanlık, yiğitlik, başarı vb. ölçütlere göre toprağa bağlanmaya yöneltecektir.

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi aynı zamanda yeni bir dini benimsemeleriyle eş zamanlıdır: İslamlaşma ve yerleşiklik, askerî ve siyasal sonuçlarını en olgun biçimiyle Osmanlı Devleti'nde gösterecektir.

Osmanlı Ordusu

Osmanlı askerî kurumu, imparatorluğun sosyo-ekonomik yapısına uygun özellikler gösteren son derece özgün bir örgüttür. Daha doğrusu, Osmanlılarda bir değil, birkaç askerî örgütten söz etmek yerinde olur. İlk olarak İmparatorluğun sürekli yayılmasını sağlayan *Uç* birlikleri vardı. Asya savaşçı geleneğinin bir uzantısı niteliğindeki bu öncü ordular, fethettikleri topraklardan ya da el koydukları ganimetten bir bölümü ile ödüllendirilirler. Böylece devletin sınırları her yönde genişletilmiş olur.

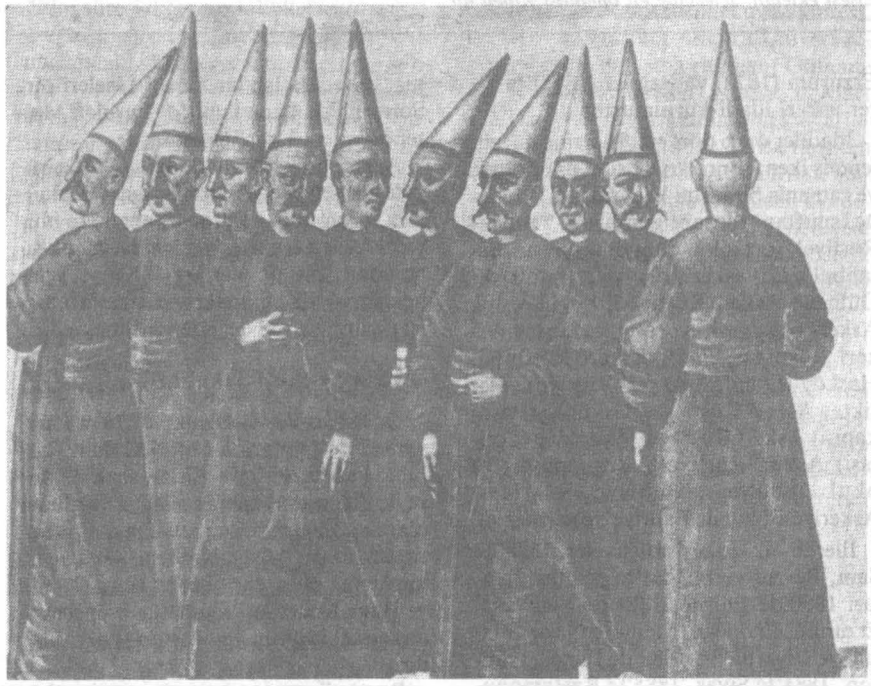
Asıl Osmanlı askerî örgütü ise ana çizgileriyle birbirine karşıt denecek kadar farklı yapıda ve biri İstanbul'da diğeri taşrada bulunan iki ordudan oluşur. Birincisi doğrudan doğruya tarımsal üretimle bütünleşmiş *Sipahiler*, diğeri de Padişahın "özel ordusu" diyebileceğimiz *Yeniçeriler*'dir. Sonraki gelişmelerin anlaşılması bakımından kısaca bu iki kurumu ana çizgileriyle tanıtmak yerinde olacaktır.

Taşra ordusu da diyebileceğimiz Sipahi Ocağı, tarımsal üretimle savaşı birlikte yürüten ve esas olarak Türk köylüsüne (Reaya) dayanan bir örgüttür. Barışta toprağını işleyen Reaya, savaşta *Cebeli* olarak orduya katılır. Sipahi toprakları (Timarlar) aslında mülkiyet değildir ve iki amaca yöneliktir. Üzerinde yaşayan köylülerin gerektiğinde askerleştirilmesi ve verimli işletilip vergilendirilmesi. Demek ki, bir yandan tarımsal *"artık ürün"*ün merkeze aktarılmasına, öte yandan sürekli bir asker deposu oluşturulmasına yönelik bu sistem özel mülk ve sermaye birikimine elverişsiz bir yapıdadır. Yine de kaynağının Türk olması unutulmamalıdır. Çünkü Yeniçerilik kaynak bakımından da tamamen topluma "yabancı" bir ordu tipi yaratacaktır.

Türk askerîliğini dış dünyaya tanıtan Yeniçeriliğin başlıca özelliği, Türk kaynaklı olmamasıdır. Hıristiyan halkların çocuklarından seçilmiş, aile ve toplum bağlarından koparılmış, İslamlaştırılmış ve kayıtsız şartsız Sultana bağlı kalmak üzere yetiştirilmiş seçkin bir birlik olarak 14. yüzyılda kurulmuş olan bu ordu, ünlü Roma *pretorien*'lerini andırır. *Kapıkulu* adı da bunu vurgular. Gerçekten de Yeniçerilik yalnız *Devşirme* yöntemiyle değil, örgüt, eğitim ve hizmet yönleriyle de neredeyse *toplum dışı, toplum üstü* bir örgüt olarak ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, Sipahi olsun Yeniçeri olsun, Osmanlı Ordusu çeşitli toplum sınıflarının istem ve sorunlarını devlet katına iletmekten uzak kalmıştır.

Çağdaşlarına göre yüksek askerî yeteneğini üç ana kıtadaki geniş toprak kazanımlarıyla kanıtlayan Osmanlı Ordusu, zamanla bu üstünlüğünü yitirecektir.

17. yüzyıl sonlarından başlayarak savaş alanlarında arka arkaya alınan yenil-

OSMANLI ORDUSUNUN BELKEMİĞİ: 14. yüzyılda kurulan ve Yeniçeri ile Sipahi ocaklarından oluşan kapıkulu askeri, özellikleri bakımından ordunun belkemiği niteliğindedir. Bu maaşlı profesyonel ordu küçük yaştaki Hıristiyan çocukların devşirilerek askerî ve kültürel eğitime tâbi tutulmaları ile oluşturuldu. Kul statüleri, toplumla organik bağlarının büyük ölçüde olmayışı, bu orduyu devlete sadık bir silahlı güç haline getiriyordu. Eğitim döneminde "Acemioğlan" adı verilen Yeniçeri adaylarından bir grup.

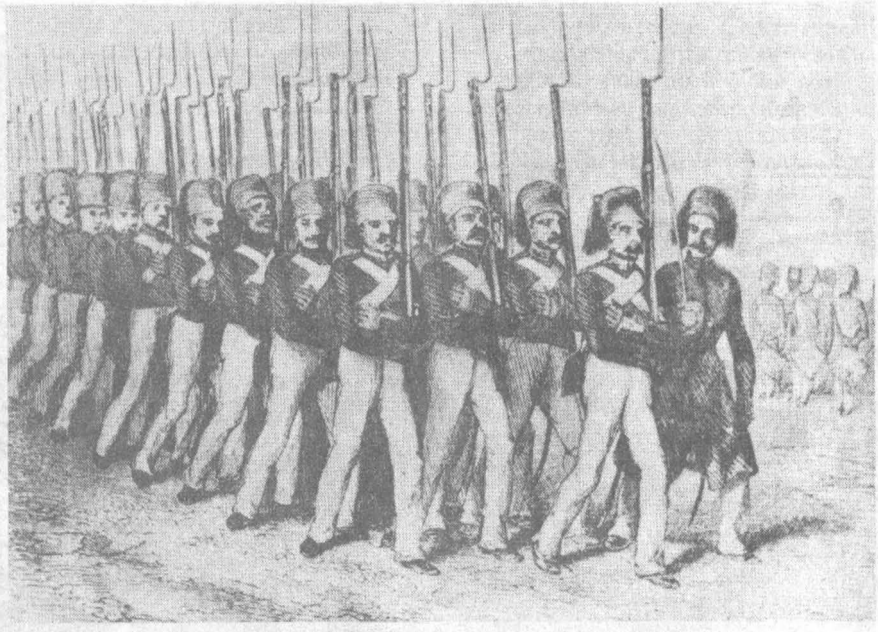
giler, Osmanlılarda şok etkisi yapmıştır. Böylece Batı'nın yükselişini savaş alanlarında anlayan devlet yetkilileri, çözümü düşmanın silah teknolojisini öğrenmek ve orduyu yeniden düzenlemekte görmüşlerdir. Bu yüzden girişilen çeşitli reformlar ordu ile sınırlı tutulmak istenmiştir. Dolayısıyla, köklü ve yapısal değişiklikler yerine yüzeysel ve parçalı önlemlerle yetinilmiştir. Bu da günümüze kadar uzanan ve bir türlü sonu gelmeyen bir reformlar zincirine yol açmıştır. Üstelik hiç de istenmeyen, çok önemli bir gelişmeye ulaşarak, askerî kadroların politize olmalarıyla sonuçlanmıştır. Çünkü başlangıçta yalnızca ordunun yenilenmesi için başvurulan yabancı eğitim, laik bilimler vb. giderek subayların siyasal bilinçlenmesine ortam hazırlamış ve bir bakıma reformculuk geri tepmiştir.

19. yüzyıl sonunda Batı düşüncesinin sızdığı Ordu, Abdülhamit düzenine karşı beliren muhalefetin başlıca kaynağını oluşturacaktır. Zamanın *Harp Okulu* Komutanı Süleyman Paşa, öğrenci-subayların muhalif derneklere girip çıkmalarına göz yumarak ilk devrimci düşüncelerin asker ocağına girmesine yol açmıştır. Aynı Süleyman Paşa, 1860'larda Mithat Paşa ve Şeyhülislam'la birlikte belki bir yüzyıl sürecek olan tarihsel Asker-Sivil-Aydın üçlüsünü kuracak ve ilk anayasanın ilanını sağlayacaktır. Gerçi 1859'da tutucu bir darbe girişimi olmuştur. "Kuleli Olayı" olarak bilinen bu hareket, bir yandan Batı düşmanı, bir yandan İslamcı görünse de, anayasal bir hükümet istemekle bir bakıma günümüze kadar sürecek olan müdahale geleneğini başlatmış olacaktır.

Ordunun siyasal yaşama ilk açık müdahalesi 1876 Kanun-u Esasisi'nin ilanında olmuştur. Padişahı açıkça tehdit ederek getirilen I. Meşrutiyet, öncelikle askerlerin eseridir. Gerçi açılan Meclis, aradan bir yıl geçmeden otuz yıl süreyle kapatılacaktır ama, bir defa ordunun siyaset üzerindeki rolü herkesçe görüldükten sonra. Ayrıca 1908'de bir devrime dönüşen Jön Türkler akımının eyleme geçirilmesi de Ordu'nun kendini ortaya koymasıyla gerçekleştirilebilmiştir.

Kemalist Ordu

Çağdaş Türk Ordusu, bugünkü kimliğini Kurtuluş Savaşı yıllarında kazanmıştır. Gerçi bin yıllık tarihsel bir kalıtımı benliğinde taşımaktadır, yüz yıllık bir yenilikçi bilinci içine sindirmiştir ama, asıl ulusçu varoluşunu son bir ateş sınavından geçerek gerçekleştirecektir.

ORDUDA REFORMLAR: Savaşlarda arka arkaya alınan yenilgiler karşısında yöneticiler çözümü orduyu yeniden düzenlemekte görüyorlardı. Bu amaçla girişilen çeşitli reformlar daha çok orduyla sınırlı kaldı. Orduda başlatılan Batılılaşma ve reformlar zincirinin önemli sonuçlarından biri de askerî kadroların politize olmalarıdır.

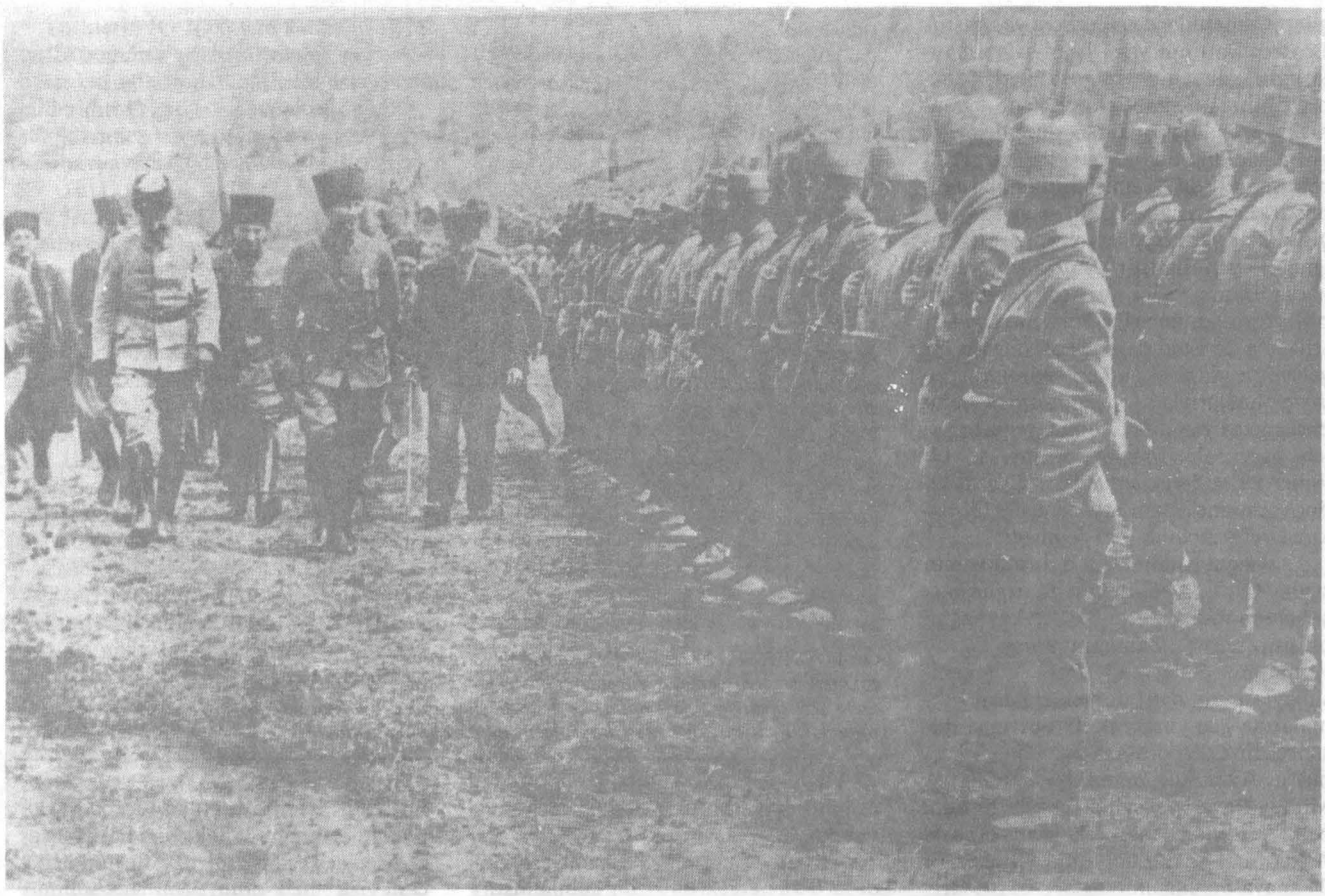
Aslında I. Dünya Savaşı sona erdiğinde ortada gerçek bir ordu kalmamıştır. Osmanlı Orduları büyük kayıplar vermiş (savaşa bir milyona yakın mevcutla giren Osmanlılar Devleti'nin, sonunda birkaç bin askeri ancak kalmıştır), dağılmış ya da Mondros Bırakışması'yla tümden dağıtılmıştır. Yüzyıllardır "İslamın Kılıcı" olmaya çalışmış bir ordu, kendi öz halkını bile koruyamaz duruma düşmüştür. Böylece Avrupa'yı titreten ünlü Türk askerîliği Avrupalılara teslim oluyordu. Artık yeni dünya gerçeklerine göre, yalnızca Türk halkının savunması ve bağımsızlığı ile sorumlu bir Ordu kurmanın zamanı gelmişti.

Yeni Türk Ordusu birdenbire ortaya çıkmamıştır, çıkamamıştır. Çünkü halk bitmez tükenmez savaşlardan bıkmıştır ve ordu, asker, subay sözlerinden adeta kaçmaktadır. Her yer asker kaçaklarıyla doludur. Bu yüzden işgale uğramış bir ülkede başvurulacak ilk iş olan seferberlik, ancak savaşın kazanılacağına yakın ilan edilebilmiştir. Özellikle başlarda *Kuvay-i Milliye, Kuvay-i Seyyare, Mücahitler, Millî Müfrezeler, Çeteler, Milis Kuvvetleri* gibi adlarla, çoğu kez halkın inisiyatifi ile ortaya atılan ve fakat arka planda ordunun desteklediği halk güçleri direnişe geçmişlerdir. Bu durumda bir çeşit gizli "halk-ordu" işbirliği kurulmuş ve emekli, ordudan ayrılmış subaylarla kendiliğinden örgütlenen halk birlikleri ellerinde kalan toprakların savunmasını üstlenmişlerdir. İşte bugünkü ordunun kuruluş günleri bu koşullarda gerçekleşmiştir.

Bir yandan halk örgütlenişi gelişirken öte yandan ordunun ayakta kalan birlikleri ulusal bir karara varmanın sancısı içindedirler.

Yeni Ordu Kurmanın Güçlükleri: Türk subayı Osmanlılıktan Türklüğe neredeyse fire vermeden geçmiştir denebilir. Gerçi ordunun İstanbul Hükümeti'ne rağmen bir direniş göstermesine karşı çıkan subaylar görülecektir ama, genel olarak birlik ve dayanışma korunmaya çalışılacaktır.

Yeni bir ordu kurma girişimi sayısız engellerle karşılaşacaktır. Bir defa, Osmalı Hükümeti Mondros Bırakışması gereği halka askerliği kaldırdığını açıklamak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine ne silah altındaki askerleri birliklerinde tutmak, ne de yeni asker almak mümkün olacaktır. Üstelik sayıları yüz binleri bu-

KEMALİST ORDU: Çağdaş Türk Ordusu'nun çekirdeğini Kurtuluş Savaşı'nda kurulan düzenli birlikler oluşturdu. Bu birliklerin kurulması birçok güçlüklere rağmen gerçekleştirildi. Sekiz yıl süren kanlı savaşların halk üzerinde yaptığı yıpratıcı etki ve işgal kuvvetlerine karşı direnişi başlatan çete türü kuvvetlerin siyasal özerklikleri bu güçlüklerin en önemlileridir.

lan bir asker kaçağı sorunu doğacaktır ki, bunun yarattığı hırsızlık, yağmacılık, öç alma girişimleri vb. toplumun zaten olmayan huzurunu tümüyle ortadan kaldıracak genel bir güvensizlik ortamı yaratacaktır. Bu yüzden hem kamu güvenliğini bir ölçüde sağlamak, hem de yeni ve düzenli bir ordu kurmak için ünlü İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştur. Bunlar, üyeleri Meclis'in kendi içinden seçilmiş devrim mahkemeleridir ve denetim dışı milis güçlerini düzene sokmak, yeni ordunun kuruluşuna katkıda bulunmak gibi önemli görevler üstlenmişlerdir.

Ordunun kuruluşunda karşılaşılan engeller salt asker, silah ve donatım sağlanması yönünden değil, bazı siyasal sorunlardan da doğmuştur. Her şeyden önce son derece politize olmuş bir ordu söz konusudur. Birliklerin kapıları her yönden siyasete açıktır. Emir ve komuta zinciri kesintisiz kurulamadığı gibi, mahallî direniş komitelerinin etki ve esinlerine açık bir ordu ister istemez birlik ve disiplinden yoksun kalmaktadır. Önderlik düzeyinde de durum karışıktır. İttihat ve Terakki çevreleri kendilerini toplamaya çalışırken yurt içinden ve dışından orduya egemen olmaya uğraşmaktadırlar. Enver Paşa savaştan geri kalan prestijini kurtarmaya çalışırken bir yandan Pantürkizm macerasına atılmakta, öte yandan Sovyetler'e yanaşmaktadır. Ayrıca İstanbul Hükümeti'ne karşı gelmiş ve ordudan direnişin başına geçmek için ayrılmış asî lider Mustafa Kemal, rakipsiz de değildir. En yakın arkadaşları bile yeri geldiğinde kendi önderliklerini öne sürebilmektedirler.

Kemalist ordunun kuruluşunda ortaya çıkan sorunlardan biri de Bolşeviklik konusudur. Kurtuluş Savaşı, uluslararası zorunluluklar gereği Kemalistleri Sovyetler'e yöneltirken bir yandan egemenliğin kıskançlıkla korunmasına dikkat ediliyor, diğer yandan yardım alabilmek için hiç olmazsa görünüşte Bolşevizan izlenimler verme gereği duyuluyor. Bu Sovyetler'e açık ortamda, bazı komünizan eğilimlerin filiz verdiği, hatta gelenekçi çevrelerin bile Sovyet taraftarı bir politikayı benimser göründüğü gözlenecektir.

Mustafa Kemal'in bu ortamda ikili bir hesabı olduğu kuşkusuzdur: Bir yandan Sovyet Devrimi'ne taraftar görünmek, hatta gerekirse bu rejimi benimsediğini ilan ederek ya da en azından Batı emperyalizmine karşı savaş açtığını ileri sürerek Sovyetler'den yardım almak; öte yandan Anadolu'nun Sovyetleşmekte olduğu tehdidiyle üzerlerindeki Batı baskınını kaldırmak. Bununla birlikte gerekçe ne

olursa olsun, koşullar zorlaştıkça, Mustafa Kemal de dahil birçok komutan, Bolşevizmin Türkiye koşullarına uygulanmasında karşılaşacağı tepki ve zorluklara karşın bağımsız bir Türkiye için gerekirse son bir çıkış yolu olarak Bolşevizme bile geçilebileceği üzerinde durmuşa benzemektedirler. Hatta önde gelen tutucu komutanlardan Kâzım Karabekir bile, *"Bizim düşmanlarımızın düşmanı olduğundan (Sovyetler'le) müttefik olacağımızı"* açıkça hem halka hem orduya duyurmaktadır.

Bütün bu arayışların değişmez bir büyük ilkesi olduğu unutulmamalıdır: Tam bağımsızlık. Aynı şekilde bir yöntem de her şeyin tek elden ve tepeden yürütülmesidir. Ne yapılacaksa hükümet aracılığıyla yapılacak, Ankara'nın dışında hiçbir merci tanınmayacaktır. Bu nokta yeni Türk devletinin başta gelen niteliklerindendir.

Kemalistlerin bağımsızlıkçı ve tekelciliği salt Bolşeviklere ve sol akımlara karşı değil, aynı zamanda kendilerine karşı çıkabilecek her çeşit rakip kişi ve kuruluşa karşıdır. Nitekim bu bağımsızlık ve tekelcilik anlayışını İslamcılara, İttihatçılara, mandacılara ve gerillacılara karşı da aynı kıskançlıkla savunmuşlardır. Yeşil Ordu olayı bu konuda tam bir örnek-olay oluşturur.

Yeşil Ordu Olayı: Henüz ordunun tam kurulamadığı karışık Anadolu ortamında yer yer başarı gösteren milislerin de etkisiyle savaş başlarında bir düzenli-düzensiz ordu tartışması başlamıştır. Kurtuluş Savaşı nasıl yürütülecektir? Başarısızlığı çok pahalı bir şekilde açığa çıkmış düzenli orduları yeniden kurarak mı, yoksa kendiliğinden gelişen taze halk milislerine dayanarak mı? Bu tartışmaların ardında direniş hareketine egemen olmak düşüncesinin yattığını sezmek zor değil. Bunun için de düzenli ordu seçeneğinin başarı kazanması, diğerlerinin yanı sıra Yeşil Ordu engelinin aşılmasıyla mümkün olmuştur.

Mustafa Kemal ve arkadaşları doğal olarak düzenli orduları benimsedikleri için gerillaya, özellikle daha çok eşkıyaya benzeyen çeteciliğe baştan beri kuşkuyla bakmışlardır. Ancak, gerek kendi güçlerinin yetersizliği, gerek halk milislerinin hem düşmana karşı, hem de iç başkaldırmalara karşı küçümsenmeyecek görevler üstlenmeleri nedeniyle, başlangıçta bu paralel ordu gerçeğini hoşgörüyle karşılamışlardır. Fakat her şeyin Kemalistlerin güdüm ve denetiminde kalması koşuluyla. Bu koşul son derece önemlidir. Çünkü denetimsiz bir gerillanın giderek özerkleşeceği, Osmanlılardaki uç birlikleri gibi bağımsız devlet olmaya bile yönelebileceği açıktır. Yeşil Ordu gelişmeleri de öyle olmuştur.

Merkezî ve disiplinli bir ordunun sağlayacağı devlet otoritesi altında istedikleri gibi çalışamayacaklarını bilen bazı çevreler, başlangıçtaki anarşik durumun süregitmesini istediklerinden, ordu ve savaş düşmanlığı yapmaya başlamışlardır. Bu yüzden Kurtuluş Savaşı bir savaş değil, milli mücadele olarak tanıtılmıştır.

Erbaşlıktan sivrilmiş Çerkez Ethem'in komutanlığında ortaya çıkan Yeşil Ordu, bilinçsiz fakat hırslı ve dar görüşlü bir çete iktidarı yaratırken, Kemalistlerin toparlayıcı fakat rakip tanımaz öncülüklerinden rahatsız olan bütün güçleri biraraya getiriyordu: Ülkücüsüz eşkıya, ortaçağ dindarlığı, bilgisiz komünizm, kişisel ihtiraslar... Bütün bunlar Kemalist ordunun hiçbir zaman kabul edemeyeceği şeylerdi; nitekim küçük çapta bir iç savaş pahasına da olsa kabul etmemiştir.

Ordu, Politika ve Toplum İlişkileri: Kurtuluş Savaşı ordusu, kısa anmalardan da görüldüğü gibi, yalnız dışa karşı değil, içe

KORE SAVAŞI: Türk Silahlı Kuvvetleri Kore'de askerî açıdan yüksek bir performans gösterdi. Bu performansın başlıca kaynağı Türk toplumunda Asya'dan günümüze kadar süregelen askerî değer ve anlayışlara olan güçlü eğilimde bulunabilir.

karşı mücadele için de kurulacaktır. Bunun sonucu olarak da yalnız savaş cephelerinde değil, siyasal cephede de varlık gösterecektir. Çünkü yeni Türkiye kurulurken amaçlanan tek sonuç Yunanlılara karşı başarılı bir savaş vermekten ibaret değildi. En azından Cumhuriyet tarihinde karizmatik bir yere sahip olan önder Mustafa Kemal'in düşüncesinde, en az verilecek savaşlar kadar siyasal, sosyal, kültürel dönüşümler vardı. Bu dönüşümlerin silahlı kuvvetlerin kesin desteği olmaksızın gerçekleştirilebilmesi düşünülemez. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı kadar Cumhuriyet Türkiyesi'nin kuruluşu da öncelikle ordunun eseridir demek yanlış değildir. Kuşkusuz dine dayalı bir imparatorluğun ordusu iken laik bir cumhuriyetin ordusuna dönüşmek her şeyden önce askerlerin kendileri için kolay olmamıştır. Başta Kâzım Karabekir olmak üzere birçok subay devrimci gidişler karşısında direnmek istemişlerdir. Cumhuriyet düşüncesi bile çoğunluğun onayını almaktan çok uzaktır. Onun içindir ki, Mustafa Kemal *Söylev*'inde cumhuriyetin ilanını anlatırken, bunun Çankaya'da bir akşam yemeğinde yedi sekiz yakınının huzurunda kararlaştırıldığını söylemiştir. Demek ki hem ordunun birlik, hiyerarşi ve disiplin geleneği, hem önedere olan derin inanç, hem de devrimlere kesin karşı çıkanların ordudan ayıklanması yollarına başvurulmuştur.

Başarılan işin çapı ne kadar büyükse ordunun devlet katında tutulan yeri de o ölçüde önemli olmuştur. O kadar ki, "Yeni Türk devleti askerî bir cumhuriyet midir?" diye sormak gerekebilir. Bunu vurgulamak için birkaç örnek vermek yeterlidir. İlk Meclis'in 1/6'sı subaylardan oluşmaktadır. İkinci Meclis'te hemen hemen bütün ordu ve kolordu komutanları milletvekilidir. Ayrıca Savunma, Bayındırlık, Ulaştırma ve İçişleri bakanlıklarının asker olması bir gelenektir. Genelkurmay Başkanı, 1924 Martı'na kadar hükümette bir bakan gibi yer almıştır. Tümüyle sivil ilk hükümet, demokrasi arefesinde, 1948 yılında kurulabilecektir. Devletin başı ise -bir istisna dışında- hep asker olagelmiştir. Bu örnekler ordunun savaşta ve savaş sonrasında üstlendiği görevlerle birlikte düşünüldüğünde, askerlerin kendilerini "Cumhuriyetin sahibi, ülkenin sorumlusu" olarak görmeleri anlaşılabilir.

Bütün bu saptamalara karşın, Türkiye Cumhuriyeti sivil bir yönetim olmak istemiştir ve bu yönde büyük çabalar harcamıştır. Ordunun politikadan uzak durması düşüncesi Mustafa Kemal'de oldukça eskidir. Daha Meşrutiyet zamanında ordunun gündelik politikaya karışmamasını o ortaya atmıştır. Hatta bu yüzden 1909'da tümden politizasyonu savunan İttihat ve Terakki'den ayrılmıştır. Herkesin her işe karıştığı savaş ortamında bile "subayların yalnız meslekleriyle, orduların yalnız cepheleriyle uğraşmalarını" ısrarla savunmuştur. Çünkü mesleğini bir yana bırakıp siyaset yapan ordunun eninde sonunda felakete sürükleneceğini Jön Türk politikalarının acı sonuçlarından iyi bilmektedir. Bu yüzden, cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra, 1923 Aralığı'nda çıkarılan yasalarla ordu politikadan uzaklaştırılmaya başlanacaktır. Fakat en çok güvenilen Mareşal Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığı'nda ve gerektiğinde rejimi tehlikelerden korumak üzere... Sonuç olarak ordunun politika dışılığı Kemalistlerin sorunları orduya gerek kalmadan çözebildikleri sürece geçerli olacaktır.

Başka bir önemli nokta, ordunun toplumsal sınıflar karşısındaki konumudur. Sosyolojik olarak ordunun bağımsız bir sınıf olmadığı söylenmiştir. Oysa 1920'lerde Türkiye'de gerçekleştirilen siyasal "rönesans", aslında Avrupa'da belirli bir toplumsal sınıfın (burjuvazinin) ortaya koyduğu tarihsel bir aşamadır. Bu aşama Türkiye'de ordu sayesinde katedilmiştir. Çünkü o tarihte ordunun dışında cumhuriyet kuracak bir toplumsal güç yoktur. Zaten kendiliğinden doğup gelişmiş bir yerel burjuvazinin yokluğu günümüze kadar sürüp gelen toplumsal gelişme çarpıklıklarının kaynağı olarak görülebilir. İşte ordu, toplumsal bir sınıf olmamakla birlikte, aydınlar ve bürokratlarla birlikte bir sınıf rolü oynamıştır. Bu üçlü blok 1950'lere kadar burjuvaziyi ikame etmiştir. Sanki iktidarı "emaneten" kullanmış ve zamanı gelince sahiplerine devretmiş gibidir.

İşin garip yanı, girişilen reformlara karşı çıkanlar arasında burjuvazi başta gelecektir ve bu reformları sindirebilmek için yarım yüzyıl gerekecektir. Bu yarım yüzyıl da kendiliğinden doğup gelişememiş bir burjuva sınıfını yaratmak üzere kullanılacaktır. Böylece Kemalistler ve onların temel gücü olan ordu Osmanlı toplumunun yaratamadığı bir toplumsal sınıfı hem ekonomik planda, hem de uygarlık planında yoktan var etmek gibi eşine az raslanır bir deneye girişmişlerdir. Bu girişimle laiklik gibi, dil, kültür, kadın hakları gibi sorunları kesinlikle üstlenmeyecek olan bir burjuvazi, sürekli itelemelerle, özendirmelerle, hatta zorlamalarla yaratılmak istenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Türkiye'de esas olarak iki maddeli bir gündem vardır: Ekonomik kalkınma ve demokrasi. Silahlı Kuvvetler'in demokrasi hazırlığında ve geçiş yıllarında önemli bir rolü görülmemekle birlikte, tek partili dönemin sonundan başlayarak gittikçe artan ölçüde sivil yönetimler üzerinde en önemli baskı grubunu oluşturmuş ve üç kez de siyasete doğrudan müdahale etmiştir.

Cumhuriyet döneminde Silahlı Kuvvetler'in siyasal işlevini gereği gibi anlayabilmek için Kurtuluş Savaşı'ndan bu

Asker Kökenli Milletvekilleri

I. Dönem	(1920-1923)	% 15
II. Dönem	(1923-1927)	% 20
III. Dönem	(1927-1935)	% 19
IV. Dönem	(1935-1939)	% 16
V. Dönem	(1939-1943)	% 18
VI. Dönem	(1943-1946)	% 16

Osmanlı Zabitliğinden Cumhuriyet Subaylığına
(1919-1922)

	Doğum Yılları	Doğum Yerleri: Balkanlar Trakya	Anadolu	Diğer
Anadolu Devrimi'ne katılan subaylar	1880 sonrası	% 68	% 32	-
İstanbul'da kalanlar		% 70	% 18	% 12

BATI'YA YÖNELİŞİN ÖNEMLİ AŞAMASI: 1950'lere kadar kendi içine kapanarak Batılılaşmaya çalışan Türkiye, daha sonra Batı'nın bir üyesi olarak Batılılaşmaya çalıştı. Yeni dönemde sivil kadrolar hem içerde demokrasiye geçişi, hem de dışarda NATO, Avrupa Konseyi gibi Batı örgütlerine geçişi kendi kendilerine kararlaştırdılar. Bu kararlarda askerler söz sahibi olmadılar, ama kararları tartışmasız benimsediler.

yana kişilerin, kurumların ve tarihsel olayların geliştirmiş olduğu bazı duyarlılıkları gözden uzak tutmamak gerekir. Ordunun günümüzdeki konumu ele alınmazdan önce bu duyarlılıklara değinmekte yarar vardır.

Kurtuluş Savaşı Kayıpları

	Subay	Er
Savaşta ölen ya da yaralanıp ölen	715	9.170
Hastalıktan ölen	147	22.543
TOPLAM	862	31.713

Silahlı Kuvvetler'in dünya görüşünü oluşturan Kemalizm, her şeyden önce köklü bir "uygarlık kesintisi"ni simgeler. Doğu'yu ve İslam'ı simgeleyen Osmanlılıkla Batı'yı ve çağdaşlığı benimseyen Cumhuriyet, ideolojik düzeyde uzlaşmaz bir ikilem oluşturur. Eski ve yeni Türkiye arasındaki bu kopukluğa karşın pek üzerinde durulmayan bazı süreklilikler de yok değildir.

Önce Osmanlılıktan kopuşun ilk sonucunu belirtelim: Ulusçuluk. Dağılan bir imparatorluğun diğer halkları gibi, en sonunda kurucu öge Türkler de kendi başlarının çaresine bakacaklardır. Askerî bakımdan da ulusallık yeni bir anlam kazanacaktır. Şimdiye kadar hep kendi dışında, ya da bilinçle izlenmeyen davalar uğruna harcanmış Türk askerîliği şimdi kendi ulusal varlığını korumaya ve savunmaya yönelmektedir. Böylece ilk kez Anadolu Türkleri savaşçı halk olmanın "avantaj"ını kendi öz gelecekleri için kullanmaya başlayacaklardır. Bunun en az iki sonucu gözlenebilir. İlk olarak, artık ne "İslam'ın kılıcı" olmak söz konusudur, ne de bütün dünyaya yayılmış Türk topluluklarının savunuculuğu. Atatürk'ün deyişiyle, *"Yeni Türk devleti, cihangir bir devlet olmayacaktır."* O kadar ki, Anadolu dışındaki Türk topluluklarıyla bir dil ve kültür bağı bile kurulmaktan kaçınılacaktır. İkinci olarak, çok uluslu bir imparatorluktan "tek-uluslu" bir devlete geçmenin kaçınılmaz zorluk ve aşırılıklarıyla karşılaşılacaktır. Anadolu'daki gelmiş geçmiş herkesi Türk saymak, dünyadaki bütün dillerin Türkçe-

den doğup yayıldığını *(Güneş Dil Teorisi)* ileri sürmek gibi öz kaynaklara dönme heyecanının ölçüsüzlükleri burada anılabilir. Fakat yeni politikanın gerçekçiliği daha ağır basar. Bu süreçte ordunun rolü son derece önemlidir. Bir çeşit "millet mektebi" olarak okuma-yazma öretmekten öte (yarım milyondan çok yurttaşa alfabe ve onbinlerce yurttaşa da Türkçe öğretilmiştir), Silahlı Kuvvetler'in çabalarıyla diliyle, kültürüyle, ülküsüyle "ulusal bir yurttaş" tipi yaratılmıştır.

Ordunun desteği olmadan kesinlikle gerçekleştirilemeyecek olan laiklik de yeni Türkiye'yi Osmanlılıktan kesin çizgilerle ayırır. Kemalist devrimler içinde en cüretli olanı belki de laikliktir. Kemalist kadrolar sosyalist deneylerin köktenciliğini bile aşan bir atılımla dini devlet dışı bir inanç düzeyine indirgemişlerdir. İslam dini gibi kişinin özel yaşamından toplumun devlet yaşamına kadar her iki dünyayı da ayrıntılarına varıncaya kadar düzenleyen bir dinin laiklik şokunu kolayca sindirmesi düşünülemezdi. Nitekim Menemen olayı gibi ilkel tepkiler, Şeyh Sait Başkaldırması gibi gerici karşı çıkışlar din çevrelerinin çaresiz ayaklanmalarını örnekler. Bu ayaklanışlar, sonraları seçimler yoluyla iktidarları etkilemek yoluna sapacaktır. Bununla birlikte, yarım yüzyıl sonra rahatlıkla diyebiliriz ki, laiklik yerleşmiş ve hatta başlangıçta kâğıt üzerinde iken sonradan halka malolmuş devrimlerden biridir. Bunun başlıca nedeni, Silahlı Kuvvetler'in zamana göre değişen siyasal tavır alışlarına karşın, laiklik konusunda ödün vermez oluşlarıdır. Askerî müdahale dönemleri, bu bakımdan, politize din hareketlerinin net bir şekilde geriledikleri devirlerdir. Askerlerin bu konudaki duyarlılıkları o kadar keskindir ki, bütün sağ düşünceyi dinsel gericilik olarak tanımlamak eğilimindedirler. "İrtica" ve dinin politikaya alet edilmemesi, askerî politikanın değişmez sloganlarındandır. Sonuç olarak ordu başlangıçta olduğu gibi bugün için de laikliğin içten savunucusudur.

Laikliğin bir başka erdemi de 80'li yıllara doğru yaşanan terör ortamında gelişen mezhep çatışmalarıyla yeniden anlaşılmıştır. Artık çoktan çağın gerisinde kalması gereken mezhep ayrımları, siyasal amaçlarla yeniden alevlendirilmiş ve toplu kıyımlara varan "din kavgaları"na yol açmıştır. Bu durum karşısında en uygar ve en yansız bir tutumla davranabilen başlıca kurum Silahlı Kuvvetler olmuştur. Zaten Türkiye'de askerî müdahalelerin değişmez özelliklerinden biri, siyasal ve ideolojik yönleri ne olursa olsun, laiklik konusunda ödün vermeyişleridir.

Çağdaş Türk Ordusu'nun özgünlüğünü belirtirken, onun kendine göre savunduğu ve yer yer toplumun en ileri kesimlerini bile geride bırakan bir "uygarlık" anlayışını da unutmamak gerekir. Atatürk'ün "medeniyetçilik" ilkesinden esinlenen bu anlayış, çağdaş uygarlığın "yüzeysel" özelliklerine sahip çıkmak olarak tanımlanabilir. Yalnız buradaki yüzeysellik pejoratif bir nitelik değildir. Başka bir değişle, toplum, çağdaşlaşmayı kendi kendine ve sosyo-ekonomik tabandan gelen doğal gelişmelere bağlı olarak değil, fakat seçkinlerin önderliğinde ve devletin güdümünde benimsemek durumunda kalmıştır.

Alfabesinden şapkasına kadar yasayla "uygarlaştırılmak" istenen bir toplum doğal sayılmayabilir. Fakat aradan yarım yüzyıl geçtikten sonra, başlangıçta kâğıt üzerinde kalmış laik öğretim, kadın hakları, medenî haklar gibi hiç de küçümsenmeyecek reformlar bugün büyük çapta halka malolmuştur. Silahlı Kuvvetler kendini bütün bu dönüşümlerin sahibi ve bekçisi olarak görmektedir. Siyasal yaşama yapılan her müdahalede bu noktalara ağırlık verildiği gözlenebilir. Örneğin "cehaletle savaş" ordu için bir uygarlık savaşıdır. Nitekim 1928'den bu yana harf devriminin yayılmasında eğitim kurumlarından hemen sonra en büyük rolü olan kurum, "asker ocağı"dır. Yarım milyondan çok yurttaş okuma-yazmayı bu ocakta öğrenmiştir. Ayrıca her askerî müdahaleden sonra bir gelenek halinde açılan "okuma-yazma" seferberlikleri de belirtilmeye değer.

Bütün bu çabalar ordunun kendine göre tanımladığı bir "medeniyetçilik" anlayışından kaynaklanmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri kendini toplumun uygarlık "öğretmeni" olarak görmektedir.

Örnek olarak uygarlık, kuşkusuz Batı uygarlığıdır. Yalnız cumhuriyette benimsenen uygarlıkla, demokraside benimsenen uygarlık arasında belirli ayrımlar gözlenebilir. 1950'lere kadar kendi içine kapanarak Batılılaşmaya çalışan Türkiye, bundan sonra Batı toplumlarının bir üyesi olarak Batılılaşmaya çalışacaktır.

Batı ile organik bağlar kurmanın iç ve dış nedenlerine girmeden Türkiye'nin yeni bir döneme giriş kararında askerlerin

Cumhuriyet

Meclis feshedildi, yeni Anayasa ve demokratik müesseselerin kurulma hazırlığına başlandı

Siyasi hayatta çok önemli değişikliklere gidiyoruz

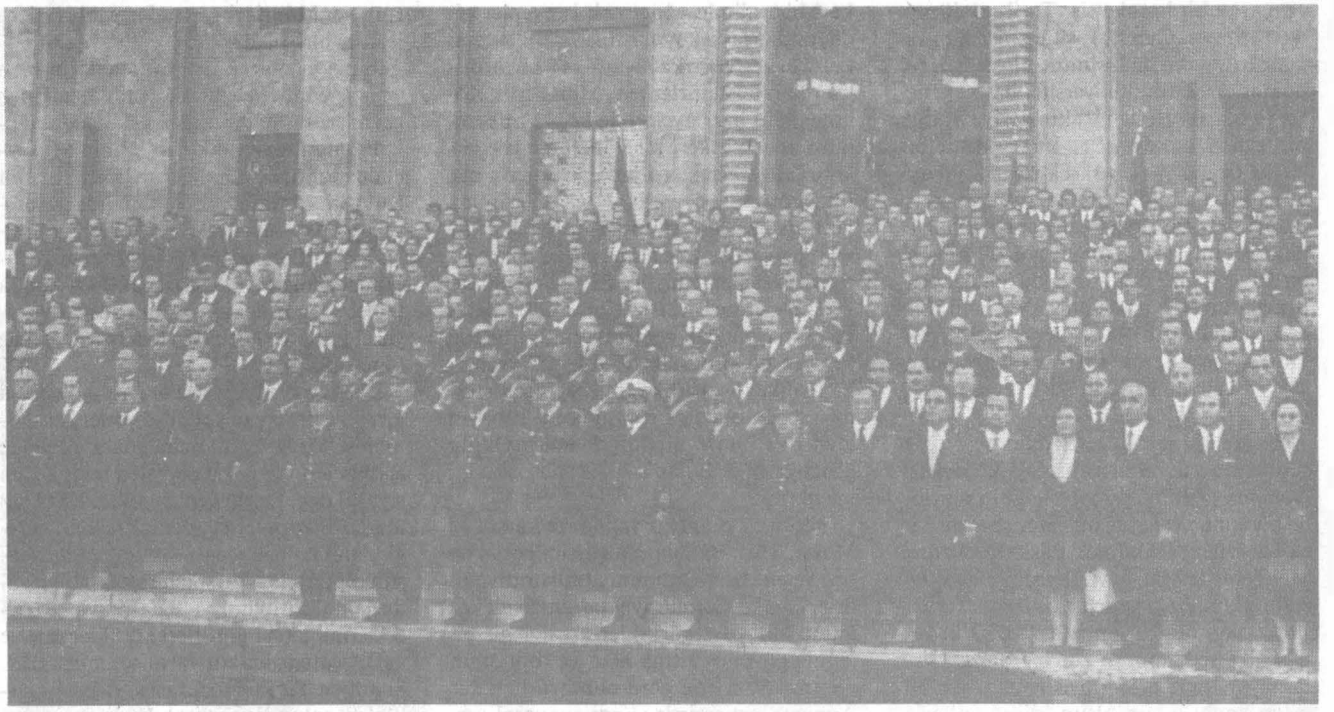
Milli Birlik Komitesi Başkanı Org. C. Gürsel'in milletimize hitabesi

önemli bir söz sahibi olmadıklarını belirtmekle yetinelim. Bu, ülkenin "sahipliği" duygusuyla dolu insanlar için oldukça ilgi çekicidir. Yeni dönemde sivil kadrolar hem içerde demokrasiye geçişi, hem de dışarda NATO, Avrupa Konseyi gibi Batı örgütlerine girişi kendi kendilerine kararlaştırmışlardır. Ordu bu kararları tartışmasız benimsemiştir.

Fakat birtakım örgütlere girip çıkmakla o örgütlerin bağlı olduğu Batı dünyasının değer ve geleneklerini benimsemek aynı şey değildir. Nitekim plansız ve çarpık bir ekonomik kalkınma bir yana bırakılırsa, Türkiye'de demokrasi otuz yılı aşan denemelere karşın bir türlü süreklilik kazanamamıştır. Bunun başlıca kanıtı, askerî darbelerdir. Silahlı Kuvvetler'in günümüzdeki siyasal rolüne biraz yakından bakmazdan önce somut varlık olarak bazı genel özelliklerine değinmekte yarar görüyoruz.

Sayısal olarak yarım milyonu aşan mevcuduyla Türk Silahlı Kuvvetleri, NATO içinde ABD ordusundan sonra Fransız ordusu ile birlikte en büyük ordu sayılır. Onur, özveri, disiplin, cesaret dayanıklılık gibi meslek özelliklerini en üst düzeyde yaşatan bir ordudur. Bunu uzun savaşlar, tarihî sayısız örneklerle kanıtlamıştır. Yakın tarihte Kore'de gösterdiği performans, siyasal bakımından tartışmalı da olsa, Batı dünyasını etkilemiştir.

Bu üstünlüğün başlıca kaynağı, diğer nedenleri (askerî eğitim, gelenekler ve ya-

27 MAYIS'IN ÖZELLİĞİ: Askerî rejimlerin siyasal açıdan bazı sakıncalar yaratmasına karşın Türk demokrasisi en ileri adımlarını 27 Mayıs askerî darbesi sayesinde gerçekleştirdi. Bu darbenin diğer bir özelliği de, yüksek rütbeli subayların dışında, genç subaylarca ve uzun süren gizli çalışmalarla hazırlanmış olmasıdır. Orgeneral Cemal Gürsel sonradan, yüksek rütbenin yaratacağı saygı ve güven gözetilerek işin başına getirilmiştir.

şama biçimi) yanı sıra, Türk toplumundaki Asya yaşantısından günümüze kadar süregelen askerî değer ve anlayışlara olan güçlü eğiliminde bulunabilir. Gerçekten de bu eğilim, kuşaktan kuşağa tarih boyunca aktarılmış bir çeşit kültürel kalıtımdır. Söz konusu kalıtım orduyu toplumun en saygın yerine koymaktan ibaret olmayıp, genel olarak gücü, güçlülüğü kavgayı, savaşkanlığı yücelten bir anlayış-davranış kalıbı yaratan bir kaynaktır. Bu kalıba göre kişi, özellikle asker kişi, toplumun her katını (aile, mahalle, kent, ülke) kendinden öne alır. Bu bir yandan toplumun kişiye üstünlüğünü öte yandan Türk toplumunda bireyselliği önemsizliğini ve geç gelişmesini açıklar. Onun içindir ki askerî kurum, canlılığını besleyen geniş bir sosyolojik tabana dayanmaktadır.

Günümüzde Silahlı Kuvvetler

Askerî Darbeler: Demokrasiye geçişten bu yana üç askerî müdahale gerçekleşmiştir. Başarısız kalan girişimleri, muhtıraları, suyüzüne çıkmamış cuntaları hesaba katmasak dahi, bu müdahale zinciri tek başına henüz Türk demokrasisinin sağlam temellere oturmamış olduğunu ortaya koymaz mı? Her ne kadar yüzlerce darbenin arka arkaya sıralandığı Güney Amerika, Asya ve Afrika ülkelerini andırmasa da, her on yılda bir de olsa, gittikçe uzun süren askerî yönetimlerin (27 Mayıs: 1 yıl 4 ay, 12 Mart: 2 yıl 8 ay, 12 Eylül: 3 yıl, 2 ay) Türk demokrasisinin sürekliliği konusunda ciddi kuşkular uyandırmaz mı? Çoğu yerde olduğu gibi Türkiye'de de Silahlı Kuvvetler, demokrasinin bir çeşit antitezi midir?

Kuşkusuz, askerî bir darbenin iç ve dış sayısız hazırlayıcıları, yarar umucuları vardır ve olay ordunun kendiliğinden ya da çağrı üzerine siyasal yaşama girmesinden çok daha karışık ve çok yönlüdür. Yine de, olayların başlangıç noktalarının belirli bir anlamı olması gerekir. Bu konuda da Türkiye'nin özgünlüğü, sorunların itaatsiz bir ordudan çok, kendi sorunlarını kendi çözemeyen bir toplumdan çıkmasında görülebilir. Gerçekten de her keresinden ordu aceleci bir müdahale isteği göstermemiştir. Fakat, başta sivil yöneticilerin demokratik yollarla sorunların altından kalkamamaları olmak üzere, toplumun her kesiminin barışçı ve uzlaşmacı yöntemlerle anlaşmazlıklarını çözemeyişleri her müdahalenin asıl nedenini oluşturur. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz: Toplum makûl tartışma yol ve yöntemleriyle, cumhuriyetin ve demokrasinin temel ilkelerine uyarak sorunlarını çözebildiği sürece Türkiye'de askerler politik yaşama karışmak istemezler. Kuşkusuz bu sonuç askerî rejimlerin sayısız sakıncalarını ne unutturur, ne affettirir. Fakat ordunun Türkiye'de demokrasiyi benimsemeye hazır görünmek istediğini kanıtlar.

Askerî rejimlerin bütün sakınca ve anti-demokratikliğine karşın Türk demokrasisi, tarihin bir garipliği olarak, en ileri adımlarını, 27 Mayıs Devrimi'ni bir askerî müdahale sayesinde gerçekleştirebilmiştir.

27 Mayıs, her yönüyle tipik bir askerî darbedir. Örgüt ve eylem düzeyinde ordunun subay tabanından gelmekle birlikte getirilen hukuk düzenlemeleri, uygulanan politikalar bakımından geleneksel askerî değerler doğrultusunda ve hatta

onu aşan bir harekettir. Tarihsel düzeyde 27 Mayıs, Cumhuriyetle öne çıkan asker-sivil-aydın üçlüsünün ulaştığı zirve noktasıdır. Ordu; üniversite, basın, gençlik ve bürokrasi ile birlikte ileriye dönük bir eylem başarmıştır. Bu eylemin bir başka özgün yanı, yüksek rütbeli subayların dışında, oldukça genç subaylarca ve uzun süren çok gizli çalışmalarla hazırlanmış olmasıdır. Dolayısıyla 27 Mayıs, birden çok gizli örgütün ordu içindeki çalışmalarının bir ürünüdür. Devrimin sonradan bulunacak önderi Orgeneral Cemal Gürsel ise yüksek rütbenin yaratacağı saygı ve güven için işin başına getirilmiştir.

Siyasal düzeyde, gerekçeler ne olursa olsun, on yıl süren çatışma, iki siyasal partiden birinin lehine, ötekinin aleyhine bir sonuç yaratmıştır. Her şeyden önce, devrilen Hükümet Başkanı Adnan Menderes'le Maliye ve Dışişleri bakanlarının idamları, uygarlık getirmek iddiasında olan bir kurum için ve dış dünyaya karşı açıklanması zor bir durum yaratmıştır. Ayrıca 27 Mayıs'la başlayan bu insan kaybı, idam olsun, diğer yollarla olsun, 12 Mart'ta onlarcaya, 12 Eylül'de ise yüzlerceye yükselecektir. Fakat aradan geçen zaman içinde Türkiye'nin yaşadığı siyasal hatalar ve dramlar dikkate alındığında, 27 Mayıs'ın idamlarını tarihin en büyük siyasal suçluları olarak değerlendiremeyeceğimiz açıktır. Bununla birlikte o günkü anlayışlara göre Demokratlar'ın, muhaliflerinin hak ve özgürlüklerine saygı göstermedikleri ve demokrasiye geriletici önlem ve girişimlere yöneldikleri unutulmayacaktır. Bunlar 27 Mayıs'ın başlıca nedenlerini oluşturmuştur.

Demokratlar'ın diğer bir hatası ise doğrudan doğruya Silahlı Kuvvetler'le ilgilidir. İktidara geldikleri 1950'nin ilk günlerinden başlayarak, adeta orduyu yok yerine koymuş, Türk subayının kolay kolay sindiremeyeceği ilgisizlik, önemsemezlik ve hatta küçümseme eğilimleri göstermişlerdir. 27 Mayıs'çıların bilinçaltında bu "kötü muamele"nin derin izleri vardır. Sonradan gözleneceği gibi, Demokratlar'ın izleyicileri bu acı deneyden gereken dersi almış olarak ordu konusuna çok daha akılcı bir yaklaşım uygulayacaklardır.

Her darbe sonrasında görüldüğü gibi, askerlerin politikadan uzaklaşmaları kolay olmamıştır. Önce 14'ler olayı, ordu içinde hâlâ Türkiye'yi sürekli olarak askerî bir rejimle yönetmek isteyenler olduğunu ortaya koymuştur. Albay Alpaslan Türkeş ve arkadaşları sağ bir otoriter rejim düşünürlerken, Millî Birlik Komitesi'nin bazı üyeleri de köklü reformların ancak askerî bir yönetimle gerçekleştirilebileceğini savunmakla onlarla birlikte görünmüşler, fakat her iki grup da yurt dışına gönderilmişlerdir. Yine de sivil rejime dönerken iki başarısız darbe girişimi önlenememiştir. İlki 21-22 Şubat 1962'de, ikincisi 21 Mayıs 1963'te ortaya çıkan olaylar geniş çapta politikaya karışan bir ordunun nasıl kendi varlığını tehlikeye sürükleyebileceğini göstermiştir. Bu olaylar, sonunda iki subayın idamı ve bütün bir kuşak Harp Okulu gençliğinin ordudan atılmasıyla noktalanacaktır.

Bütün bu olumsuz yanlarına karşın 27 Mayıs, Türk Batılılaşma girişimlerinin en son ve en cüretli adımını atmıştır diyebiliriz. Çünkü Cumhuriyet tarihinde ilk kez kamu hak ve özgürlüklerini en geniş biçimde güvence altına alan ve toplumun gelişme düzeyine göre oldukça ileri bir Anayasa getirmiştir. Yeni anayasal çerçeve pek çok yeni ve çağdaş kurumu Türkiye'ye kazandırdığı gibi, çok yönlü ve canlı bir tartışma ortamını başlatmış oldu. Denebilir ki, çoğulcu demokrasinin temel kurumları Türkiye'ye 1961 Anayasası'yla girmiştir.

Son yirmi yılın siyasal iklimini oluşturan başlıca kurum ve yenilikler arasında *siyasal ve sendikal örgütleşme, basın özgürlüğü, grev ve toplu sözleşme hakkı, ekonomide plan ilkesi, üniversite, radyo-televizyon, yargı organları* gibi partizan iktidarlardan çok zarar görmüş kurumların özerkleştirilmesi, Danıştay ve Anayasa Mahkemesi gibi yasama ve yönetimi denetleyecek yüksek yargı organlarının kurulması sayılabilir. 27 Mayıs'ın bu özgürleştirici ve hatta sosyal yaklaşımı, işçi ve aydın çevrelerde orduya karşı belirli bir sempati yaratırken, sermaye çevrelerinde bir şok etkisi yapacaktır.

27 Mayıs'ın açtığı geniş özgürlük ve tartışma ortamında, giderek yine orduya dayanan "devrimci stratejiler" ileri sürülmeye başlanmıştır. Özellikle, gençlik, basın ve üniversite çevrelerinde yeni bir askerî müdahale ile 27 Mayıs'tan daha da radikal bir rejim değişikliğine umut bağlayanlar olmuştur. Bu gelişmeler giderek "cuntacılık" eğilimi kazandıkça, Silahlı Kuvvetler'in resmî hiyerarşisi bundan rahatsız olmaya başlamıştır. Bu durum yeni bir darbeye yol açacak nedenlerden biri olacaktır.

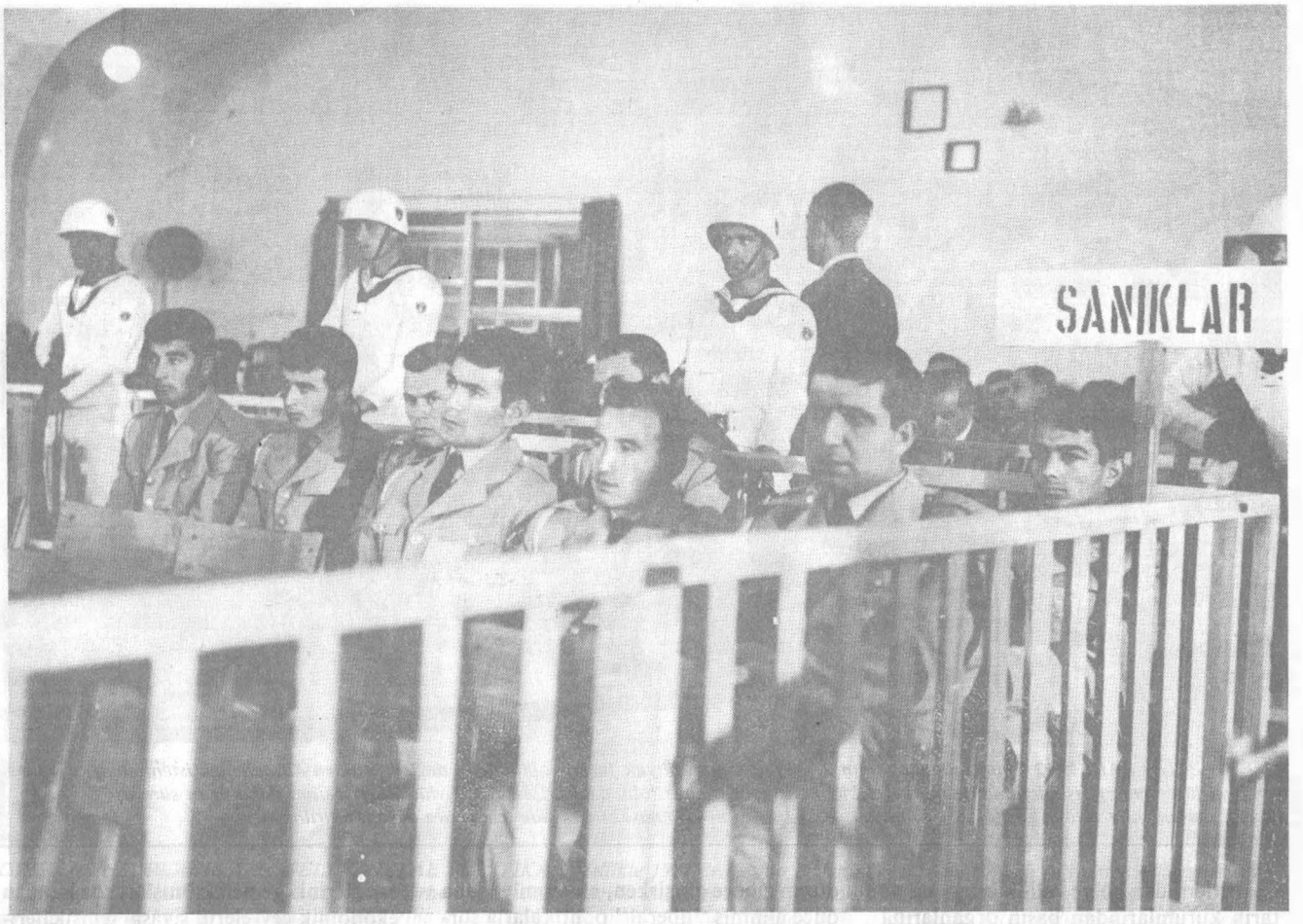
Buna eş olarak, sosyal olayların hızlı ve çok yönlü gelişmesi, sendikacılığın iş çevrelerinin sindiremeyeceği ölçüde radikalleşmesi, öğrenci eylemlerinin aynı ölçüde politize olmaları ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hiçbir zaman hoş görmeyeceği "kurtuluş ordusu, cephesi" gibi silahlı örgütlenmeler, yeni darbenin görünür nedenlerini oluşturacaktır. Aslında temel sorun, demokrasinin sosyal ve siyasal güçlerce içtenlikle benimsenememiş olmasıdır.

27 Mayıs'la birlikte Türkiye'ye yeniden girmeye başlayan sol düşünceler, bir komünist partisi kurulmadan dahi, özellikle iş çevrelerinde ve bu çevreleri temsil eden siyasal örgütlerde geniş tepkilere yol açmıştır. Sağ çevreler, demokrasinin gereği olan bu düşünce ve örgüt çoğullaşmasını olgunlukla karşılayarak tepki ve yadırgamaları uyum ve uzlaşmaya çevireceklerini, karşıt görüşleri körüklemede ve uçları çatıştırmakta yarar ummuşlardır. Sonunda Türk demokrasisi, sağın özgürlükler, solun ise sorumluluklar karşısında gösterdikleri hazımsızlık nedeniyle giderek büyüyen kanlı bir meydan kavgasına dönüşmüştür.

Bu durumda meslek olarak, felsefe ve dünya görüşü olarak hiçbir çeşit "anarşi"yi kesinlikle olağan göremeyecek bir kurum olan ordunun bu durum karşısında ilgisiz kalması düşünülemez. Nitekim 12 Mart'ın geliş koşulları da böyle oldu.

Diğer müdahaleler gibi 12 Mart'ı da geliş gerekçeleri ile eleştirmek kolay değildir. Toplum adeta orduyu siyaset sahnesine çekmiştir. Fakat 12 Mart rejimi insan haklarını zedelemek pahasına uyguladığı yöntemler ve hukuk devleti ilkesine karşın başvurduğu yasal ve anayasal değişiklikler bakımından içte ve dışta uzun yıllar tartışma konusu yapılmıştır. Ayrıca bizzat 12 Mart'ı yapanların itiraflarıyla müdahale başarısız olmuştur. Çünkü, yapılan değişiklikler kısa sürede iptal edildiği gibi, anarşi daha yaygın ve daha kanlı bir biçimde yeniden başlamıştır. Ayrıca toplumda yeni gerginliklere ve yaralara yol açılmıştır.

12 Mart, her şeyden önce müdahale içinde bir müdahale görünümündedir. Olayın arefesinde neredeyse gazetecilerin önünde subay toplantıları yapılmakta, kamuoyu sola açık bir darbe beklemektedir. Hatta ilk hükümette "Onbirler" adıyla anılan orta-solda sayılabilecek ba-

YENİ DARBE GİRİŞİMLERİ: 27 Mayıs'tan sonra askerlerin politikadan uzaklaşmaları kolay olmadı. 14'ler olayı, ordu içinde Türkiye'yi sürekli olarak askerî bir rejimle yönetmek isteyenler olduğunu ortaya koydu. 14'lerin tasfiyesine rağmen, sivil rejime geçiş sürecinde iki darbe girişimi oldu: 21-22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963. Bu olaylar iki subayın idamı ve bütün bir kuşak Harp Okulu gençliğinin ordudan atılmasıyla noktalandı. Harbiyeliler duruşma sırasında.

kanlar yer almıştır. Anlaşılan, gerçekten sola açık bir cuntayı önlemek için "reformist" görünümlü geçici bir hükümet kurulmuştur. Meclis kapatılmamış, yapılmak istenen değişiklikler bu Meclis'e yaptırılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla 12 Mart doğrudan bir müdahale sayılamaz. Bu nedenle ordu bütün siyasal yaşama el koymamış, anayasal kurumlara dokunmamıştır. Hatta esas olarak hareket solu hedef almış görünmesine karşın, DİSK gibi önemli bir kitle örgütü varlığını sürdürmüştür. Sonuç olarak 12 Mart, ana çizgileriyle 27 Mayıs'ın getirdiği hak ve özgürlükleri kısıtlama yolunda ilk ve başarısız bir girişim olarak kalmıştır.

12 Eylül, 12 Mart'ın başaramadığını ikinci kez üstlenmiştir. Dolayısıyla 12 Eylül bir anlamda 27 Mayıs'ın antitezi gibidir. Gerçekleştirilişi bakımından, 27 Mayıs, ordunun hemen hemen her kademesinden katılan subayların bir taban hareketi olarak gerçekleştirdikleri bir darbe iken, 12 Eylül bir genelkurmay hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden üç yıl boyunca herhangi bir ordu içi bölünme görülmemiştir. Her şey emir ve komuta zinciri içinde yürütülmüştür.

Öte yandan, sanki ilk bakışta, Silahlı Kuvvetler, 27 Mayıs'ta Türk toplumuna cömertçe dağıttıkları hak ve özgürlükleri 12 Eylül'le birer birer geri almışlardır. Gerçekten de 1961 sistemi o günkü toplumun ilerisinde bir yapıdaydı. Siyasal ve sosyal güçler bunun değerini bilemediler. Bu yapıyı daha da geliştirip mükemmelleştirmek yerine, bir taraf yeni sisteme şiddetle karşı çıkmış, diğer taraf da aceleci bir tutumla henüz yerleşmemiş bir sistemi tartışılır hale getirmiştir. Sonunda, siyasal partiler açısından bile kimsenin öngörmediği bir durum ortaya çıkmıştır. Sol savunduğu her şeyi yitirmiş, sağ ise -istediğinden çoğunu kazansa da- kendisi de siyasal oyunun dışına atıldığı için kazançlarından yararlanamaz duruma düşmüştür.

Aslında Silahlı Kuvvetler, 12 Eylül ile darbe nedenlerini çok aşarak cumhuriyeti yeni baştan kurma girişimine yönelmişlerdir. Devlete ve topluma sivillerin düşündüklerinden çok öte, yeni bir biçim vermek istedikleri anlaşılmaktadır. Üniversitelerden yargı organlarına, belediye

12 EYLÜL'ÜN FARKI: 12 Eylül müdahalesinin 27 Mayıs'tan en büyük farkı, toplumu ve devleti yeniden düzenlemek istemesindedir. Bu yeniden düzenleme girişimlerinde de merkezci bir bakış açısı egemen olmuştur. Ayrıca 12 Eylül askerî rejimi daha uzun sürmüş (3 yıl), parlamenter rejime geçildikten sonra da, sıkıyönetim uygulaması birçok ilde uzun süre devam ettirilmiştir.

hizmetlerinden bölge valiliklerine, dil ve tarih kurumlarından basın organlarına kadar devletin ve toplumun belli başlı her kurumu "askerî" bir anlayışla yeniden düzenlenmek istenmiştir. Devletin yasama, yürütme ve yargı iş bölümü temelden değiştirilmiştir. Senato kaldırılmış, cumhurbaşkanlığının -Fransız sisteminde olduğu kadar değilse de- yetkileri artırılmış; genel olarak yürütme güçlendirilmiş, kişi ve kamu hak ve özgürlüklerine çok geniş sınırlamalar getirilmiştir.

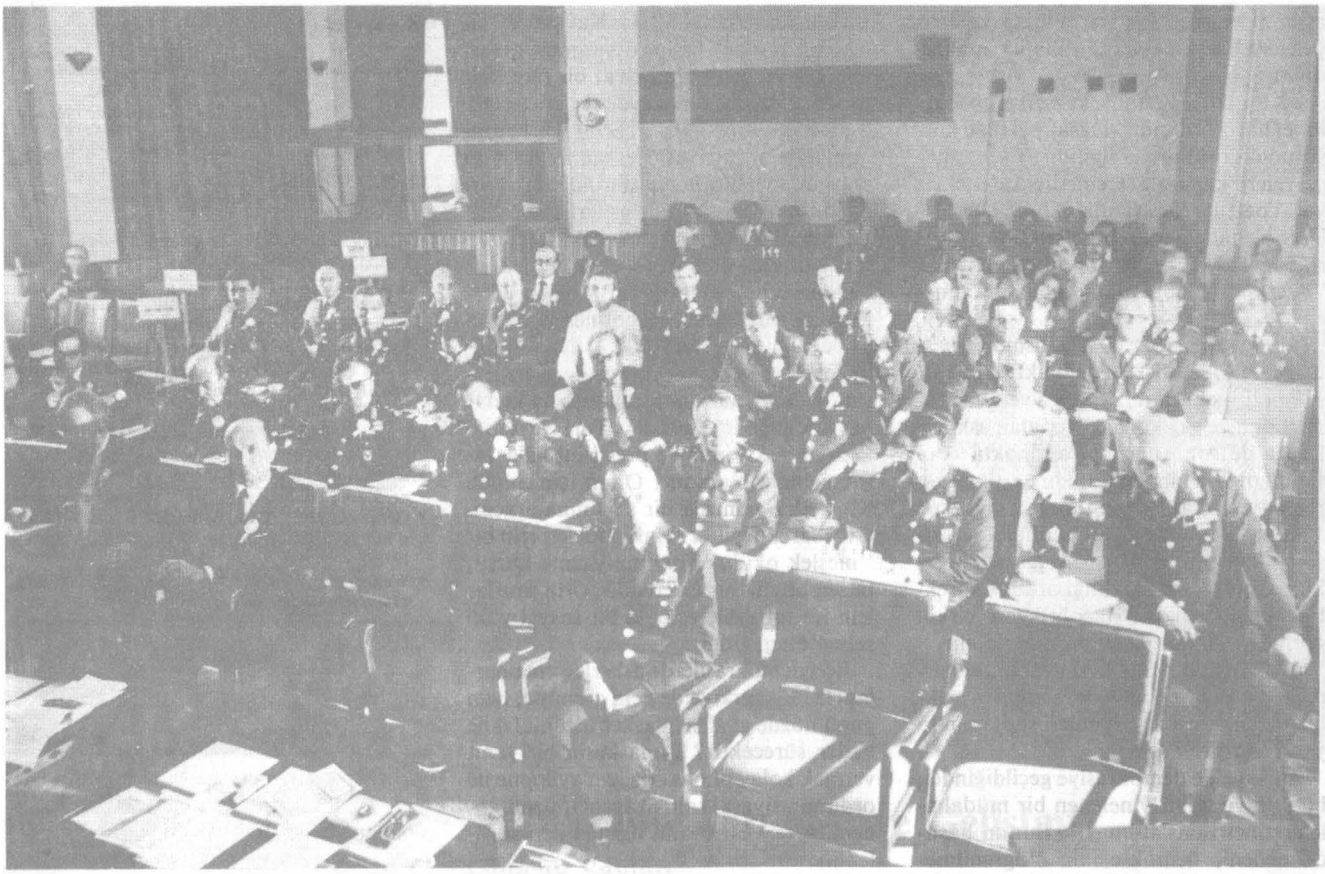
Görüldüğü gibi, 27 Mayıs siyasal yelpaze Türkiye'yi sola açarken, 12 Eylül yirmi yıl sonra solu temsil eden bütün kitle örgütlerini şiddetle devre dışı bırakmıştır. Dernek, sendika, toplu gösteri gibi konularda 1950 öncesine dönüş söz konusudur.

Ordu ve Ekonomi: Bütün bu siyasal ve sosyal düzenlemelerin gerisinde çok daha önemli bir gelişme gözlenebilir: Ordu ve ekonomik sistem bütünleşmesi. Bir bakıma 12 Eylül'ü ordu ile ekonomik çevrelerin bir buluşma noktası sayabiliriz. Nitekim askerî rejimin, her şeyi yeniden düzenlemeye girişirken, ekonomiyi daha önce alınmış "liberal" politikalarla sürdürmesi anlamlıdır. Kuşkusuz 12 Eylül'ün derin anlamı buradadır. 27 Mayıs'ta ordu bir ölçüde emeğin yanında yer almış; 12 Eylül'de ise ekonomik düzeyde sermayenin izdüşümünde bir politika uygulamıştır. Üstelik enflasyonun çok altında ücret artışlarıyla ve hiçbir greve izin verilmeksizin.

Ekonomik politikalara bakarak, ordunun belirli bir sosyal sınıfın güdümüne girdiğini ileri sürenler olabilir. Ancak bu, yüzde yüz bir sosyal sınıfın siyasal aracı olduğu anlamına gelmez. Nitekim 12 Eylül rejimi sol parti ve politikacıları devre dışı bırakırken, sağdakileri korumamıştır. Yalnız politikacılar değil, ekonomi dışındaki bütün kadrolar yönetimin her düzeyinde dışlanmış ve sivillere derin bir güvensizlikle bakılarak önemli önemsiz kamu işlerinde geniş biçimde eski askerler görevlendirilmiştir. Başka bir deyişle askerler, hem siyasal, hem yönetsel düzeyde, belirli bir ekonomik tercihin parelelinde de olsa, duruma kendi personel ve esprilerini egemen kılmışlar; söz konusu ekonomik çevrelerin siyasal temsilcilerini de, yönetimdeki sempatizanlarını da işbaşında tutmamışlardır.

Ordu ve politika ilişkileri bakımından son yılların en önemli gelişmesi, yine de, hiç kuşkusuz askerî politikanın giderek tutuculuğa kaymasıdır.

Ordunun çeşitli mekanizmalarla ekonomik sisteme bağlanması ister istemez siyasal sonuçlar doğurmaktadır. Her şeyden önce ordunun cumhuriyetin başından bu yana savunucusu olduğu devletçilik, halkçılık, devrimcilik gibi ilkeler gittikçe unutulmaya yüztutmuştur. Gerçi laiklik gibi temel bir ilkeye bağlılık hiç ödünsüz devam etmektedir ama, 12 Mart'tan bu yana, özellikle 12 Eylül süresince, özellikle devletçiliğin unutulmak istendiği gözden kaçmamaktadır. Aslında bu durum pek o kadar şaşırtıcı değildir. Çünkü, zaten söz konusu ilkeler birbirinden ayrılmaz bir doktrine dayanmamakta idi. Ayrıca özel sektörün, serbest piyasanın, tek kelimeyle liberal ekonominin 1923 İzmir İktisat Kongresi'nden bu

ORDU MENSUPLARINA YÖNELİK SOSYAL POLİTİKA: Özellikle 1957'den sonra hızlanan enflasyon sonucu ordu mensuplarının yaşam seviyelerinin hızla düşmesi 27 Mayıs darbesinin önemli nedenlerinden biriydi. Daha sonra işbaşına gelen sivil hükümetler subayların daha iyi yaşama koşullarına kavuşturulmalarına dikkat ettiler. Bu amaçla orduevlerinden ordu pazarlarına, tatil ve dinlenme yerlerinden araba, lojman kredilerine kadar çeşitli uygulamalara başvuruldu. Ayrıca yardımlaşma sandıklarında toplanan fonlarla, yabancı sermayenin de işbirliği sağlanarak Renault otomobillerini üreten OYAK firması kuruldu. OYAK'ın 27 Mayıs 1983'te yapılan 23. Genel Kurulu'na katılanlar.

yana cumhuriyetin temel felsefesini oluşturduğu bilinmektedir. 1950'den beri Silahlı Kuvvetler ile burjuvazi arasında gözlenen uzlaşmazlık daha çok ekonomi-ötesi nedenlere dayanır. Çünkü geç doğmuş ve sürekli devlet desteğinde gelişebilmiş Türk burjuvazisi o kadar özgünlükten yoksundur ki, Kemalistlerin Batı'dan aktardıkları değerleri ve yaşam biçimini benimsemekte dahi zorluk çekmiştir. Serbest seçimlere geçince de, cumhuriyetin ilkelerinden ödün vererek oy toplama demagojisine yöneldiği için, bir türlü ordu-burjuvazi uyuşması sağlanamamıştır.

27 Mayıs'ta ordu, burjuvazinin siyasal liderliğini idama mahkûm edince, o güne kadar askerî ögeyi ciddiye almayan bu yeni sınıf yavaş yavaş daha akılcı bir ordu politikası geliştirmeye başlamıştır. İşte bu çerçevede memur ve işçilerin özendikleri orduevlerinden ordu pazarlarına, tatil ve dinlenme yerlerinden araba ve lojman kredilerine kadar, subaylar daha iyi yaşama koşullarına kavuşturulmuştur. Ayrıca yardımlaşma sandıklarında toplanan fonlar kapitalize edilerek ordu ile özel sektör ve hatta yabancı sermaye arasında yoğun bir ilişkiler ağı kurulmuştur. Bütün bunlar ister istemez bir subayın günlük konforundan başlayarak sosyal ve siyasal düşüncelerine kadar uzanan bir etkileşim yaratabileceğini düşündürmektedir.

Nitekim her emekli askerin anılarını dolduran 1960 öncesi yılların geçim zorluklarından, halkın da tanık olduğu kıt kanaat yaşam biçiminden söz eden artık kalmamıştır. Çünkü, denebilir ki 1980'ler Türkiyesi'nde en müreffeh memur, subaydır. 12 Eylül yeni önlem ve uygulamalarla bu durumu daha da pekiştirmiştir.

Ordu ve Siyasal Yaşam: 12 Eylül hareketinin gerekçesinde bütün askerî darbelerin ortak özellikleri, daha da güçlenmiş olarak bulunmaktadır: Ulusal birliğin korunması, partizanlığın, komünizmin, irtica ve faşizmin önlenmesi vb.

Askerî müdahalelerin topluma tam olarak ne kazandırıp, neye malolduğu bir gün daha ayrıntılı olarak taştışılacaktır. Ancak tartışılmaz olan, toplumun sorunlarını kendi kendine çözemez duruma düştüğü anlarda ordunun yeni dengeler getirmesidir. Bütün toplum olaylarında görüldüğü gibi her seferinde de niyetler

aşılmakta, ölçüler kaçırılmakta ve dengeler ya bir yana ya öte yana kaymaktadır.

12 Eylül ile kesinlik kazanan bir başka eğilim, ordunun siyasal partiler karşısındaki tutumuyla ilgilidir: Ekonomik çevrelere karşı gösteremediği direnci siyasal partiler karşısında oldukça başarılı bir biçimde gösterebilmiş ve 1960'a göre partiler karşısında oldukça ciddi bir "özerkliğe" sahip olduğunu kanıtlamıştır.

1960'ta MBK ile CHP arasındaki hem düşünce, hem ilişki bağı açıktı. 1971'de AP politikalarının izlenmesi ve sivil rejime dönüşte sağ kanatta yer alan eski askerler ile son anlarını yaşamakta olan İnönü olgusu bir yana, Ordu partilere göre davranmayı kaçınılmaz sayarken 1980'de iktidarda olsun, muhalefette olsun bütün partileri karşısına almaktan çekinmemiştir. Bu özerkliği orduda sürekli varolan "politika ve politikacıyı çirkin görme" eğilimi güçlendirmiş olabilir.

12 Eylül hakkında kesin yargılara varmak için vakit erkense de, şimdiden açıklık kazanan bazı gelişmeleri saptamakta yarar vardır.

Türkiye'de demokrasiye geçildiğinden beri on yılda bir yinelenen bir müdahaleler zinciri başlatılmıştır. Bunun başlıca nedeni, demokrasinin "öğrenilmesi"ndeki zorluklara bağlanabilir. Kazanılması uzun zaman alan bir toplum anlayışını ve çelişkilerle bir arada yaşamayı gerektiren bir düzen olarak demokrasi, çıkarılacak bir yasa ile getirilemez. Cumhuriyet gibi ilanla gerçekleşemez. Anlayışların ve davranışların değişmesini ani kararlarla değil, uzun süreçlerle bekleyebiliriz. Bu süreçleri kesintiye uğratan müdahaleler de, istemeyerek bile olsa, demokrasinin antitezi gibi işlev yapar. Çünkü her askerî darbe, o toplumun kendi kendini yönetemediğinin en belirgin bir kanıtıdır. Oysa örnek alınan Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde bunun tersi bir gelişme çoktan yer etmiştir. Bu ülkelerde sanki Silahlı Kuvvetler "silahlı memurlar" haline dönüşmüş, askerle bürokrat arasında pek az bir fark kalmıştır. Kurumsal düzeyde de benzer gelişmeyi gözleyebiliyoruz. Söz konusu toplumlarda ordu siyasal yaşama karışmadığı gibi sivil otoritenin emrinden çıkmayı da düşünmez. Ayrıca askerlik mesleği aristokratik dönemindeki çekiciliği çoktan yitirmiş ve en az istenen meslekler den biri haline gelmiştir. Bir de bu ülkelerde 19. yüzyıldan beri görülen ve oldukça geniş kitlelere yayılmış bulunan köklü ordu ve savaş aleyhtarı akımları düşünürsek, ordunun, toplumun ne kadar uzağında kaldığı anlaşılır. Türkiye ise askerliğin eski onur ve prestijini hâlâ yaşatan bir toplumdur. Onun için Silahlı Kuvvetler yalnızca bir savunma aracından ibaret değildir. Halk kitleleri için bir "meslek okulu", okuma-yazma kursu, bazen büyük bir işverendir; orta sınıflar için ise subaylık yoluyla bir sosyal yükselme olanağıdır.

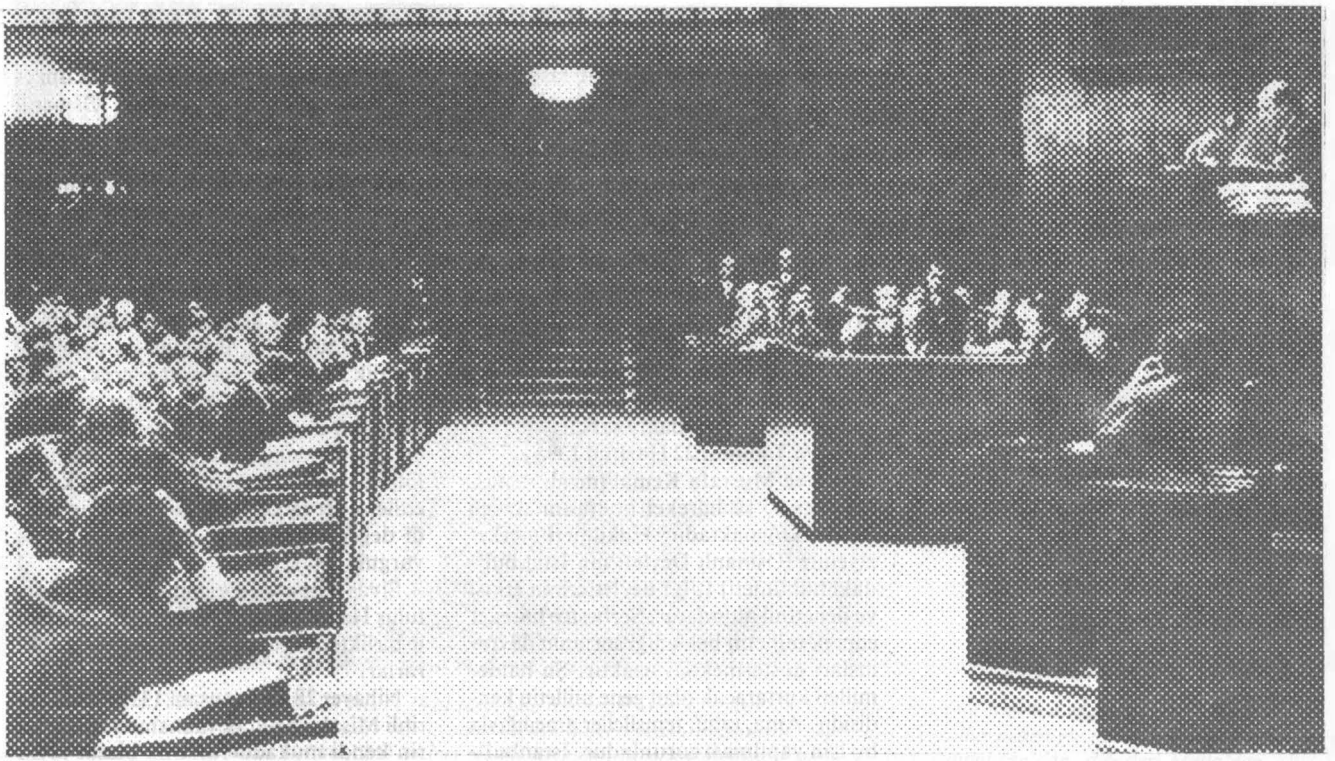
İleri demokrasilerde askerler "memurlaşırken", Türkiye'de hem geçmişte, hem günümüzde gözlenen asker üstünlüğü ne kadar sürecektir? Buna kesin bir yanıt vermek kolay olmasa da, sanayileşme ile ordunun siyasal rolü arasında, uzun dönemde, ters bir orantı olduğu ileri sürülebilir.

Çağdaş bir toplumda savunma işlevi dışında ordudan beklenen başlıca görev, halkın özgür seçimlerine saygı göstermesi ve günlük politikadan uzak durmasıdır. Öte yandan bunun böyle olabilmesi için de toplumun kendi işlerini orduya başvurmadan çözebilmesi gerekir. Sivil toplum barışçı yollarla sorunlarını çözemedikçe Silahlı Kuvvetler de bir çeşit "uygarlık kuvvetleri" gibi davranmaya ve topluma nasıl giyinmesi gerektiğinden, nasıl politika yapması gerekeceğine kadar her şeyi kendi anlayışına göre öğretmeye devam edecektir. Bu "görevi" daha ne kadar sürdüreceğini ise gelecek gösterecektir ●

KAYNAKÇA

- Mevlut Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, AÜ SBF Yayını, Ankara, 1982.
- Mevlut Bozdemir, *Le Role Politique de l'Armée en Turquie*, Grenoble, 1981.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başk., *Türk İstiklal Harbi*, Ankara, 1974.
- Samuel P. Huntington, *The Soldier and the State*, Cambridge, 1957.
- Morris Janowitz, *The Professional Soldier*, London, 1960.
- Kurtuluş Kayalı, *Cumhuriyet Döneminde Ordu ve Siyaset*, Doktora Tezi, AÜ SBF, Ankara, 1978.
- Ahmet Taner Kışlalı, "Türk Ordusunun Tarihsel Kökenleri", *SBF Dergisi*, c. XXIX, s.3-4, 1974.
- Kurt Lang, *Military Sociology*, (İngilizce ve Fransızca Kaynakça), Current Sociology, XIII, No: 1 Oxford, 1965.
- Ergun Özbudun, *The Role of the Military in Recent Turkish Politics*, Harward U. Press, 1966.
- Alain Roquié, *L'Etat Militaire en Amérique Latine*, Paris, 1982.
- Gencay Şaylan, "Ordu ve Siyaset", *Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı Armağanı*, SBF Yayını, Ankara, 1978.
- Walter F. Weiker, *The Turkish Revolution 1960-1961*, Washington, 1963.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

TBMM'nin Kuruluşu ve Gelişimi

Gencay Şaylan

Cumhuriyet Meclislerinin Anatomisi

Bu madde ortak bir çalışmanın ürünüdür. Analize temel teşkil eden listeler Em. Amiral Fahri Çoker tarafından hazırlandı. Bilgisayar programının yazılımı Vedat Çakmak, verilerin bilgisayara yüklenmesi Esin Asena, işlemler Esra Alan ve Ziya Bayman tarafından gerçekleştirildi. Tabloların oluşturulması ve yorumlanması Seyfettin Gürsel'e aittir.

Cumhuriyet Meclislerinin Üye Listeleri

- Büyük Millet Meclisi 1920-1960
- Büyük Millet Meclisi 1961-1980
- Büyük Millet Meclisi 1983-
- Cumhuriyet Senatosu
- Temsilciler Meclisi
- Danışma Meclisi

Bu konuda ayrıca *Anayasa, Devlet Yapısı, Siyasal Düşünce Akımları, Siyasal Hayat, Siyasal Partiler* **maddelerine bakınız.**

TBMM'nin Kuruluşu ve Gelişimi

Gencay Şaylan

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmıştır. Türk anayasa tarihinin bu adı taşıyan ilk meclisi, milli hâkimiyet ilkesinin (egemenlik) uygulamasında en önemli aşamalardan biri olmuş; 1921 Anayasası da bu ilkeyi kurallaştırmıştır.

Fakat TBMM'ye giden yol hayli çetin ve uzundur. Bu gelişmeyi anlayabilmek ve Türkiye'nin anayasal düzeninde TBMM'nin yerini doğru bir şekilde belirleyebilmek için, 23 Nisan 1920 tarihine ulaşan günleri dikkatle izlemek gerekir. Hatta bu da yeterli olmadığından, hiç değilse İkinci Meşrutiyet ortamına kadar uzanan bir geriye bakış şarttır.

Amasya Tamimi: 22 Haziran 1335 (1919) tarihli ve Mustafa Kemal imzalı Amasya Tamimi şu hareket noktasını açıkça ortaya koymaktadır: Hükümeti merkeziyemiz (Osmanlı Devleti'nin İstanbul'daki hükümeti) İtilaf devletlerinin etkisi ve denetimi altındadır. Serbestçe hareket ederek milletin beklediği sorumlu davranışları göstermekten uzaktır. Şu halde, milleti kurtaracak olan gene milletin kendisidir. Ama, tabiî, temsilciler aracılığıyla bu işin yapılması zorunludur. İstanbul'daki hükümet gibi esaret altında olmayan, iradesi serbest, dolayısıyla da hukuki açıdan geçerli sayılacak bir milli heyet, bir meclis toplanmalıdır. Bu meclisin dayanağı, milletin arzusudur. Böyle bir kongre, Anadolu'nun en emin mahalli olan Sivas'ta yapılacaktır.

İşte, ana hatlarıyla ve biraz da açıklanmış şekliyle Amasya Tamimi'nin esası budur. Her şey millet iradesine dayanacaktır. Amasya Tamimi'nin "en emin mahalde toplanma" bildirimi, aşağıda görüleceği üzere, Türk anayasa gelişmelerinde öğretisel, kuramsal değeri de olan bir hususturu.

Erzurum Kongresi Beyannamesi: 7 Ağustos 1335 (1919) tarihli Beyanname, Amasya Tamimi ile başlayan hızlı gelişmeyi biraz daha ileriye götürmekte, açıklamakta, güçlendirmektedir. Merkezî hükümet hiçbir "irade-i milliyeye" dayanmamaktadır. Oysa, devletin (tabiî, o sırada Osmanlı Devleti) kurtulması için milli irade hâkim kılınmalıdır. Bu yalnız bir iç hukuk sorunu da değildir. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un açıkladığı ve Wilson prensipleri diye tanınan ilkelerde belirtildiği gibi, devir, demokrasi devri, milletlerin kendi kaderlerini bizzat tayin ettikleri bir tarihî dönüm noktasıdır. Demokrasi ve hürriyetlerin koruyucusu olduğunu iddia eden ve hatta bunu bütün dünyaya ilan eden devletlerin, Türk milleti açısından da durumu anlamaları gerekir. İşte, Osmanlı Devleti'nin merkezdeki hükümeti, söz konusu ilkelere uymayan, milli iradeye dayanmayan bir fiili kuruldur. O hükümetin kararları, millet için bağlayıcı olmadığı gibi, başka ülkeler için de geçerli sayılamaz. Bu itibarla, merkezî hükümetin, milli meclisi hemen toplaması ve onun denetimi altına girmesi gerekir.

Görüldüğü gibi, Beyanname, milli egemenlik ilkesinden hareket ederek, milleti temsil eden bir meclis ve bu meclisin denetimi altında bir hükümet olmadıkça, merkezdeki hükümetin kararlarının hukuki açıdan bağlayıcı ve geçerli kabul edilemeyeceğini, İtilaf devletlerinin kendi değer ölçülerine hitabedecek şekilde vurgulanmaktadır.

Sivas Kongresi Beyannamesi de, Kurtuluş Harekatı'nı biraz daha genişletmekle birlikte, Erzurum Beyannamesi'ni tekrarlar.

Nihayet 28 Kanunusani 1336 (1920) tarihli Misak-ı Milli Beyannamesi, milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat tayin etmeleri ilkesinin Osmanlı Meclis Mebusan'ı tarafından da benimsendiğini gösteren maddeler içerir. Doğu Anadolu'daki üç şehir (elviye-i selase) halkı, ilk serbest kaldıkları zaman, oylarıyla ana vatana katılmışlardı. Bunun için tekrar serbestçe oylama yapılması kabul edilmektedir. Batı Trakya'da oturanlar da, tam bir hürriyet içinde oy vererek bu bölgenin hukuki durumunu aydınlığa kavuşturacaklardır. Aynı ilke Arap çoğunluğun bulunduğu yerler için de geçerlidir.

Demek ki, ilke, milletlerin temsilidir; milli egemenliğe dayalı yönetimlerin meşru kabul edilmesidir.

Osmanlı Devleti'nin aydınları, Kurtuluş Savaşı'nın, başta büyük önderi olmak üzere yönetici kadrosu böyle bir noktaya sadece Birinci Dünya Savaşı sonunda ve Wilson prensiplerinin etkisiyle mi gelmişlerdi? Anayasal belgelerimiz incelendiğinde, söz konusu gelişmenin 1908 Meşrutiyeti'ne ve Kanun-u Esasi'nin 1909 yılındaki değişikliklerine kadar uzandığı görülür. Gerçekten, 1909 değişiklikleri, evvelce egemenliğin mutlak sahibi olan padişahı bu defa farklı bir hukuki statüye bağlamıştır. Artık padişah, Kanun-u Esasi hükümlerine riayet edecektir. Gerçi, sembolik birtakım saltanat yetkileri gene vardır. Ama gerçek güç, hükümeti

İLK CUMHURİYET MECLİSİ: 23 Nisan 1920 tarihinde toplanan Meclis, çalışamaz hale gelen İstanbul Meclis-i Mebusanı'ndan gelecek üyeler dışında, 1876 seçim yasasına göre her livadan seçilen beşer üyeden oluşmuştu. Olağanüstü koşullar nedeniyle kimi yerlerdeki seçimler bu yasaya uygun olmamakla birlikte, 232 mebus seçildi. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan 92, biri Yunanistan'dan, diğerleri Malta'dan (sürgünden) olmak üzere 14 mebus daha Ankara'ya geldi. Mebusların görev süreleri iki yıl olarak belirlenmişti.

denetleyebilen, kanunları kabul eden meclistedir. Hatta padişahın, Kanun-u Esasi hükümlerine riayet yeminini meclis (Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Ayan) önünde etmesi bu durumu daha da belirginleştirmiştir.

Kanun-u Esasi'nin değiştirilmesi hakkında düzenlenen 3 Ağustos 1325 tarihli Heyet-i Ayan Kararnamesi, meşrutiyetin artık doğrudan doğruya milli hâkimiyetle birlikte düşünülmekte olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu kararnamede, *"...Kanun-u Esasi'nin baştan başa tatbikatına vakit müsait olmamış"*tır denildikten sonra: *"...meşrutiyeti idare ve hâkimiyeti milliyenin teeyyüdü için Kanun-u Esasi mevaddının en mühim ve müstecel olanlarının tetkiki..."* ile yetinildiği belirtiliyor. Demek ki amaç, milli hâkimiyetin vurgulanmasıdır.

İşte Amasya Tamimi ve sonrasının gelişmelerine ışık tutan siyasi belgelerden bir kısmı bunlardır. Kurtuluş Savaşı'nın yöneticileri başta Atatürk olmak üzere, bu gelişmelerin içinden yetişmiş, bunları yaşamış kişilerdir.

23 Nisan 1920 Cuma günü, Ankara'da en yaşlı mebus Şerif Bey (Sinop) başkanlığında ilk toplantısını yapan TBMM bu oluşumun en değerli ürünüdür.

TBMM'nin Kuruluşu

1919 yılı sonunda yapılan seçimle Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı oluşmuştu. Fakat, bu meclis İstanbul'un işgali üzerine fiilen çalışamaz duruma gelmiş, hukuken de çalışmalarını ertelemişti. Bu erteleme üzerine Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına yayınladığı bildiride, Ankara'da toplanacak meclisin nasıl bir seçimle oluşturulacağını belirledi. 19 Mart 1920 tarihli bu "İntihap Hakkındaki Tebliğ", kolordu kumandanlarına, vilayetlere, müstakil livalara sesleniyor ve Ankara'da, olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağını duyuruyordu. Yeni bir seçim yapılacaktı. Ayrıca, çalışmalarını erteleyen İstanbul Meclis-i Mebusanı'nın üyeleri de Ankara'ya davet ediliyordu.

19 Mart 1920 Bildirisi şu gerekçelere dayanıyordu:

- Hilafet ve Saltanatın merkezi olan İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. Bu işgal yüzünden, devletin yasama, yürütme ve yargı organları çalışamaz durumdadır. Devletin ana işlevleri durmuştur.

- Meclis-i Mebusan, bu şartlar altında çalışamayacağını resmen bildirerek dağılmıştır.

- Saltanat ve Hilafetin dokunulmazlığını ve bağımsızlığını sağlayacak tedbirleri almak artık Ankara'da toplanacak meclisin yapabileceği bir iştir.

Seçim Usulü: İstanbul Meclis-i Mebusanı'ndan gelecek olanlar dışındaki yeni temsilciler, 1876 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu'na dayanarak seçileceklerdi. Her liva bir seçim çevresi idi ve her livadan beşer üye seçilecekti. Bu seçimin, iki dereceli, gizli ve mutlak çoğunluk esasına göre fakat meclisin on beş gün içinde Ankara'da toplanmasını sağlayacak süratle yapılması istenmişti. Sorumluluk, ilgili yerin en büyük mülki amirine aitti.

Bu tebliğe göre 232 mebus seçildi. Tabiî, TBMM'nin üyeleri bu mebuslardan ibaret değildi. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan 92, biri Yunanistan'dan, diğerleri Malta'dan gelen 14 mebus daha Ankara'ya gelmişti. Bu durumun hukuki dayanağı ne olabilirdi? Nasıl oluyor da kendilerini seçen çevreler fiilen veya

1924 ANAYASASI VE YENİ KURALLAR: 1924 yılında kabul edilen Anayasa ile 1921 Anayasası'nın öngördüğü kuvvetler birliği esası yumuşatılarak, yürütme yetkisinin İcra Vekilleri Heyeti eliyle kullanılacağı açıkça belirtildi. Otuz yaşını bitiren her erkek milletvekili seçilebiliyordu. 1934 yılında yapılan bir değişiklikle kadınlara da milletvekili olma hakkı tanındı. Yeni anayasada Meclis'in görev süresi dört yıl olarak belirlenmişti.

hukuken ülke sınırları dışında kaldığı halde bu mebuslar milletin temsilcisi sayılabiliyordu?

Bir kere, yukarıda açıklandığı gibi, milli egemenlik anlayışı ve hukuki açıklamalar, böyle bir meclisin emin bir yerde, gerekirse padişaha karşı çıkarak toplanabileceğini gösteriyordu.

İkincisi de, TBMM döneminde kısmen yürürlükte kalacak olan Kanun-u Esasi'nin 71. maddesinden yararlanılmasıydı. Gerçekten, bu maddede: *"Heyet-i Mebusan azasının her biri kendini intihab eden dairenin ayrıca vekili olmayıp umum Osmanlılar'ın vekili hükmündedir"* denilmekteydi. Demek ki, anayasa hukuku terminolojisine temsilî vekâlet olarak geçen bir uygulama Kanun-u Esasi'de öngörülmüştü. İşte, kendilerini seçen daireler çeşitli yollardan, ülke dışında kalmış olsalar da, mebusların temsili vekâlete dayalı hukuki durumları, yani yetki, görev ve sorumlulukları devam ediyordu.

Bütün bunlara dayandığı için TBMM meşru idi.

Aslında, 1876 İntihab-ı Mebusan Kanunu'na dayanan, fakat çoğunluğunu bu kanuna da aynen uymayan bir seçimin getirdiği üyelerin oluşturduğu TBMM, 22 Nisan 1920 tarihli bir genelge uyarınca, 23 Nisan 1920 günü faaliyete geçti.

Bu meclis, milli kurtuluş şartlarının gereklerine uygun olarak her türlü fırkacılığı reddediyordu. Ancak, üyelerinden çoğu, İkinci Meşrutiyet ortamından etkilenmiş; o mücadelelere katılmış, taraf tutmuş kimselerdi. İçlerinde Jön Türkler, İttihad ve Terakki Partisi üyeleri Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kuruculuğunu yapmış; mütareke döneminin gizli teşkilatlarına girmiş olanlar vardı. Fakat TBMM'nin çatısı altında, bu üyelerin tümü, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin birer neferi olmuşlardı.

İlk TBMM'nin siyasi ve hukuki yapısı, hem anayasa hukuku kuramları, hem de Türkiye'nin daha sonraki gelişmelerine ışık tutmak bakımından önemlidir. Bütün devlet işlerini yerine getirmek üzere oluşan bu meclis, fiili şartların derhal hukukilik kazandığı bir ortamda çalışmıştır. Hukuki durumu yazılı bir kural haline getiren de, daha sonra yürürlüğe konulan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur.

TBMM Hükümeti: 23 Nisan 1920'de resmen faaliyete geçen TBMM, 24 Nisan günü yapılan ikinci birleşiminde, Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasını dinlemiştir. Bu konuşmada Mustafa Kemal Paşa, Mütarekeden itibaren meydana gelen siyasi olayları açıklamış, konuşma bitince de bir karar önerisi sunmuştur. Söz konusu "Takrir", şu esaslara dayanmaktadır:

- Tecrübelere, anayasa hukuku ilkelerine ve içinde bulunulan şartların geleneklerine göre, ülkenin milli kuvvetini merkezi bir teşkilatla birleştirmek zorunludur.
- Söz konusu teşkilatın, o ana kadar mevcut sayılan Osmanlı anayasal belgelerine dayanılarak kurulması aranmamalıdır. Zira, böyle bir teşkilatın sürekli olması mümkün değildir. Yapılacak iş, milli vicdanın ifadesi olan TBMM'nin yapacağı kanunlarla bağlı bir hükümetin kurulmasıdır.
- Bu meclis, sadece hükümeti denetlemekle kalmayacak, fakat, ülkenin bütün işleriyle doğrudan doğruya meşgul olacaktır.
- Ancak, meclis her türlü ayrıntıya büyük bir kurul halinde giremeyeceğinden, günlük işleri yürütecek bir küçük kurula ihtiyaç vardır. Bu kurul bir "İcra Heyeti" olacaktır.
- Meclisin içinden, onun adına ve yakın gözetimiyle çalışmak üzere çıkacak bu heyetin başına da meclisin başkanı getirilmelidir.
- Amaç, padişahın kurtarılması olduğundan, halife sultanın yerine vekâlet edecek bir makama ihtiyaç yoktur. Aksi halde, gene sorumlu olmayan bir devlet reisliği ortaya çıkarılmış bulunacaktır ki, içinde yaşanılan şartlarda bu çok sakıncalıdır. Meclis, milli iradenin yegâne merkezi olmalıdır. Meclis'in üstünde hiçbir makam bulunamaz.

Görüldüğü gibi, TBMM Hükümeti, kuvvetler birliği adı verilen bir yönetim şeklinin aracı oluyordu. Yasama, yürütme ve hatta yargı kuvvetleri TBMM'de toplanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi üzerinde ciddi şekilde duruldu. Çünkü, Anadolu'nun o günkü ortamında, idari kademeler nereden emir alacaklarını bilemez durumdaydı; siyasi tereddütler vardı. Bir an önce, meşrutiyeti ve devlet iktidarını TBMM adına kullanma yetkisi doğrulanmış ve benimsenmiş bir hükümet heyeti oluşmalıydı.

Çeşitli öneriler ileri sürüldü. Bir kısım mebuslar, çok koyu ve kesin bir meclis hükümeti sisteminden yana oldular. Bun-

lara göre, mecliste komisyonlar (encümenler) aracılığıyla ve meclis başkanı tarafından bir hükümet kurulmalı ve ülkeyi idare etmeliydi. Diğerleri ise daha bağdaştırıcı bir öneriyi geliştirdiler. Önce geçici bir yürütme komisyonu (İcra Encümeni) oluşturulacak, bu arada bir başka komisyonda (Layiha Encümeni) "İcra Heyeti Teşkili Hakkında Kanun" tasarısını hazırlayacaktı. Bu öneri kabul edildi.

İcra Encümeni'nde, Meclis Reisi ve tabiî üye Mustafa Kemal Paşa'dan başka şu üyeler yer alıyorlardı: Celalettin Arif (Erzurum), Cami (Aydın), Bekir Sami (Amasya), Fevzi Paşa (Kozan), Hamdullah Suphi (Antalya), Hakkı Behiç (Denizli). Bu heyete İsmet Bey (Edirne) de katılacaktı.

İcra Vekilleri Heyeti: Layiha Encümeni'nin hazırladığı tasarı 1 Mayıs 1920 tarihinde Meclis'e sunulmuş ve kabul edilir edilmez, ilk İcra Vekilleri Heyeti seçilmiştir. On bir kişilik bu heyette şu üyeler bulunmaktadır: Şeriye Vekili Mustafa Fehmi (Bursa), Dahiliye Vekili Celalettin Arif (Erzurum), Hariciye Vekili Bekir Sami (Amasya), Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Dr. Adnan (İstanbul), İktisat Vekili Yusuf Kemal (Kastamonu), Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa (Kozan), Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet (Edirne), Maarif Vekili Dr. Rıza Nur (Sinop), Maliye Vekili Hakkı Behiç (Denizli).

TBMM Hükümeti döneminin bu ilk İcra Vekilleri Heyeti'nin, Dr. Rıza Nur tarafından Meclis'te okunan programı kısa idi. Günün şartları dolayısıyla, dış siyasette, Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmeyi; iç siyasette milli birliği, dayanışmayı ve asayişi sağlamayı; askerî alanda da düzenli bir teşkilatın kurulmasını hedef alıyordu.

Hükümet programı, bir süre sonra çıkarılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu da etkileyecek şekilde "ademi merkeziyet" ilkesine yer veriyordu.

TBMM Hükümeti'nin başlıca amacı, ülkenin bağımsızlığının sağlanmasıdır. Aslında, Meclis'te pek çok düşüncenin temsilcisi vardır. Ancak, hepsini birleştiren amaç, vatanın ve milletin kurtuluşudur. Bu amaç, hilafet ve saltanat ile birlikte ifade edilmektedir. Gerçi, ilk bakışta bir "çelişik hedefler" görüntüsü ortaya çıkmaktadır. Çünkü hem hilafet ve saltanat kurtulacak, hem de TBMM'nin üstünde hiçbir güç bulunmayacaktır. Aslında, daha İkinci Meşrutiyet'te kendini gösteren milli hâkimiyet ilkesi ve kısmi uygulaması böyle bir çelişkinin bulunmadığını gösterir. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin Kanun-u Esasisi, 1909 değişikliklerinden sonra, halife-sultan'ı egemen güç olmaktan çıkarmıştır. Özetle, TBMM'nin halife-sultan ile paylaşacağı bir egemenlik söz konusu değildir; Meclis, egemenliğin tek başına ve gerçek sahibidir.

27 MAYIS VE MECLİS'İN MEŞRUİYETİ: 1950-1960 arasında seçim sisteminin sonucu olarak Demokrat Parti'nin Meclis'te mutlak hâkimiyet kurması, Meclis'in meşruiyetini yitirdiği savlarını güçlendirdi. 27 Mayıs'ın ertesinde kurulan "Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonu" şu değerlendirmeyi yapıyordu: "Milleti temsil etmesi gereken Büyük Millet Meclisi siyasi iktidar tarafından hakiki bir teşri organı olmaktan çıkarılarak şahıs ve zümre menfaatine hizmet eden bir parti grubu haline getirilmiş olmak suretiyle fiilen münfesih hale gelmiştir."

Hilafet ve saltanat ise Osmanlı Devleti'nin devamına işaretti. Bu suretle, kurtuluş mücadelesi ve savaşı milletlerarası hukukun tanımlarına girebilen bir "harp"ti ve bu hukukun kurallarına tabi idi. Kurtuluş Savaşı'nı yürütenler ve Meclis, basit isyancılar gibi mütalaa edilemezdi. Kısacası, Osmanlı Devleti devam ediyor, fakat hükümeti, işgal altında bulunmayan bir yerde, "halk"ın temsilcilerinden oluşarak bağımsızlık mücadelesi veriyordu. Bu suretle, dış kamuoyu milletlerarası hukuk ve siyaset yönünden etkilenirken, iç kamuoyu da, dayanışma ve birleşmeye yöneliyordu.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda TBMM

20 Kanunusani 1337 (1921) tarihli ve 85 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, İkinci Meşrutiyet'le siyasi belgelerimize giren ve TBMM'nin kurulmasıyla doruk noktasına çıkan milli hâkimiyet ilkesinin açıkça yer aldığı ilk anayasadır: *"Hâkimiyet bilakayd-ü şart milletindir, idare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir"* (m.1).

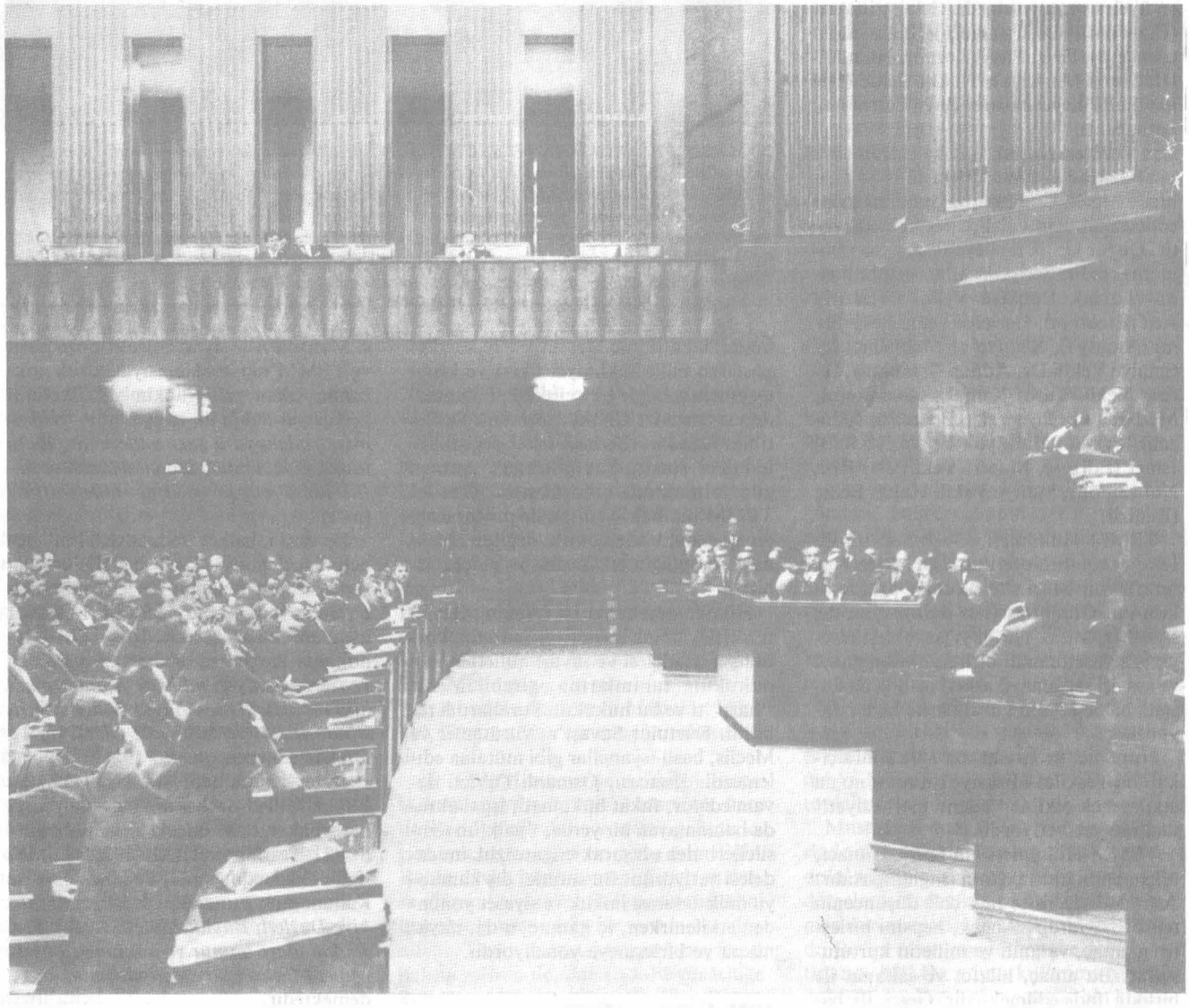
Ne var ki, halkın "bizzat ve bilfiil" yönetimi üstlenmesi, Türkiye gibi ülkesi geniş ve nüfusu fazla bir devlette mümkün bulunmayacağından, temsili hükümet uygulaması zorunludur. İşte, TBMM bu noktada karşımıza çıkar: *"İcra kudreti ve teşri salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder"* (m.2). Dikkat edilecek olursa, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda, "Türkiye" kelimesi Büyük Millet Meclisi'nin başında yer almaz. Fakat, daha önceki bir beyannamede (21 Teşrinievvel 1336-1920) TBMM ifadesi kullanıldığı gibi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 3. maddesi de, açıkça *"Türkiye Devleti; Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır"* demektedir.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, yarı örtülü bir şekilde yeni devlete, "Türkiye Devleti"ne doğru adım atarken, onun Meclis'i de TBMM adını kazanmaktadır.

TBMM Hükümeti döneminin, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu uyarınca, hem yürütme, hem de yasama (icra ve teşri) işlevlerini üstlenmesi ve *"milletin yegâne ve hakiki mümessili..."* kabul edilmesi, daha sonraki gelişmelerde, demokratik yapı ile hukuk devleti tartışmalarına yol açmıştır. Gerçekten, milletin yegâne ve hakiki mümessili olma durumu, başlangıçta, hilafet ve saltanatın egemenliğine, artık açık bir anayasal hükümle son verilmesi ve kişisel iktidarların reddi anlamını taşırken, sonraları, millet iradesi ile meclis iradesinin özdeş sayılması yanılgısına kadar varmıştır. Zira, "yegâne ve hakiki" nitelemeleri, TBMM'nin, adeta milletin kendisiymiş, dolayısıyla da egemenliğin sahibiymiş gibi kabulüne fırsat vermiştir. Tabiî, bütün bunlar, esas itibarıyla 1950-1960 ve 1961-1980 dönemlerinin tartışmalarına yol açmış olan gelişmelerdir.

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hazırlanırken, bir Kurucu Meclis'in neden dolayı yeni anayasayı hazırlayıp kabul etmediği, gene bu görüşe dayandırılmıştır. Gerçekten de komisyon sözcüsü, TBMM üyelerine *"Millet sizsiniz"* diyebilmiştir.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu değiştirerek cumhuriyeti ilan eden 29 Ekim 1923 Kanunu, *"Türkiye Reisicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından... seçilir"* derken, ilk defa bir anayasa metninde "Türkiye" kelimesini Büyük Millet Meclisi'nin başına getirmiştir.

ANAYASA MAHKEMESİ VE MECLİS: 1961 Anayasası milli egemenliğin millete ait olduğunu belirttikten sonra, yasama yetkisini mutlak olarak TBMM'ye vermedi. Yeni kurulan Anayasa Mahkemesi, Meclis'in işlemlerini denetlemekle yetkili kılındı. Bu yetki paylaşımının sonucu olarak, 1961-1980 yıllarında meclis çoğunluğunu temsil eden hükümetle Anayasa Mahkemesi arasında zaman zaman çatışmalara tanık olundu.

TBMM, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre, iki yılda bir yapılacak seçimlerle oluşturulacaktı. Mebusların görev süreleri böylece iki yıl olarak belirlenmişti.

Ancak, tekrar seçilmeleri mümkündü. Ayrıca, yeni seçim yapılamadığı takdirde, Meclis'in görev süresinin bir yıl uzaması mümkündür. Nihayet, Kanun-u Esasi'nin de kabul ettiği temel ilke, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer almıştı. *"Büyük Millet Meclisi azasının her biri kendini intihab eden vilayetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir."*

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda TBMM

Temel ilkeler bakımından TBMM'nin farklı bir hukuki statüye tabi tutulduğu söylenemez. Hâkimiyet milletindir. TBMM milletin yegâne ve hakiki mümessilidir. Yalnız, temsili hükümet niteliği biraz daha açık veya geniştir. TBMM *"... Millet namına hak-kı hâkimiyeti istimal eder"* (m.4). Gene kuvvetler birliği esası geçerlidir. Yargı (kaza) millet namına bağımsız mahkemelere bırakılmıştır. Fakat, bağımsız yargının hukuki güvenceleri 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda öngörülmemiştir. Buna karşılık, yasama ve yürütme yetkileri, daha önce olduğu gibi, TBMM'de toplanmıştır. Ancak, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan farklı olarak, 1924 Anayasası'nda, yürütme yetkisinin İcra Vekilleri Heyeti eliyle kullanılacağı açıkça belirtilmiştir. Şu halde,

YENİ BİR ORGAN, SENATO: Türkiye'de aristokrasi ya da federal bir yapı bulunmadığı halde, salt siyasal gelişmeler nedeniyle Millet Meclisi'ni dengeleyici, gerektiğinde frenleyici ikinci bir yasama organı, Senato oluşturuldu. Senato'ya Milli Birlik Komitesi'nin üyelerinin bir kısmı tabiî üye olarak girdiler. Ayrıca cumhurbaşkanı da 15 üye belirliyordu. Bunların dışında 150 üye de seçimle belirleniyordu. Görev süreleri altı yıldı.

kuvvetler birliği esası yumuşatılmıştır ve bir çeşit işbölümü imkânı sağlanmıştır. Tabiî meclis, hükümeti her zaman denetleme ve düşürme yetkisine sahiptir.

İkinci önemli fark, 1924 Anayasası'nın, ayrıntılı bir düzenleme getirmiş olmasıdır. Bu da doğaldır, çünkü 1921 Anayasası, dönemin gereği ayrıntılara girmemiştir. Hatta, bu dönemdeki anayasa boşluklarının, Kanun-u Esasi ile tamamlanmasına da imkân bırakılmıştır. Zira Kanun-u Esasi de, kısmen yürürlükte kalmıştır. Nitekim, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, ilga ettiği kanunlar arasında, 1293 (1876) tarihli Kanun-u Esasi'yi de saymaktadır. Demek ki, o zamana kadar, en azından kuramda, Kanun-u Esasi, TBMM döneminin kurallarıyla bağdaşabildiği ölçüde yürürlüktedir.

1924 Anayasası'na göre, TBMM'ye üye seçme hakkı, 1934 yılında yapılan değişikliğe kadar on sekiz yaşını bitirmiş her erkek Türk'e tanınmıştı. 5.12.1934 tarihli ve 2599 sayılı anayasa değişikliği ile seçmen yaşı yirmi ikiye çıkarıldı ve erkek kadın ayrımı kaldırıldı.

TBMM üyeliğine seçilmenin şartları da, başlangıçta şöyleydi: Otuz yaşını bitiren her erkek Türk, mebus seçilebilirdi. 1934 değişikliği burada da kadın erkek ayrımını kaldırdı. Yabancı devletlerin hizmetinde bulunanlarla, bazı suçlardan mahkûm olanlar, Türkçe okuyup yazma bilmeyenler, medeni haklardan yoksun bırakılmalarına karar verilmiş kimseler ise mebus seçilemiyordu. 1924 Anayasası, hangi hallerde mebusluk sıfatının son bulacağını da belirtmekteydi. İki ay süreyle devamsızlık, seçilme şartlarının kaybı gibi.

TBMM üyeliği, dört yıl sürer. Fakat yeniden seçilmeye engel yoktur. TBMM seçimlerinin dört yılda bir yapılması kuralının bazı istisnaları vardır. Yeni seçim yapılmasına imkân görülmeyen hallerde, toplantı devresi bir yıl uzatılabileceği gibi, meclisin mutlak çoğunluğunun kararıyla erken seçim gerçekleştirilebilir. Diğer anayasalarda olduğu üzere, 1924 Anayasası da her mebusun bütün milletin vekili olduğunu belirtmiştir.

TBMM davet beklemeksizin, her yıl kasım ayının başında toplanır. Meclis, üyelerin, ülke içinde yılda altı ayı geçmemek üzere çalışmalarına ara verebilir. Tatil sırasında Reisicumhur veya Meclis Reisi, lüzum görürse meclisi toplantıya çağırabilir. Ayrıca, TBMM üyelerinin en az beşte biri tarafından istemde bulunulursa, Meclis toplantıya çağrılır. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, meclis görüşmelerinde uyulacak temel ilkeleri belirlemiş, bunların dışındaki çalışma kurallarının tespitini içtüzüklere, o zamanki deyimle "Nizamname-i Dahili"ye bırakılmıştır.

İlk temel kural şudur: TBMM'nin görüşmeleri alenidir ve olduğu gibi yayınlanır. Yalnız, içtüzükte öngörülecek şartlara bağlı olarak gizli oturum yapılması mümkündür. Gizli oturum görüşmelerinin yayınlanması Meclis'in kararıyla olur.

Meclis, her kasım başında, kendisine bir reis ve üç reis vekili seçer. Meclis kendi zabıtasını reisi aracılığıyla düzenler ve yönetir.

TBMM'nin, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre başlıca yetkileri şunlardır: Kanun koymak, değiştirmek, yorumlamak, kaldırmak; başka devletlerle antlaşmalar yapmak; savaş ilan etmek; bütçe ve kesin hesap kanunlarını kabul etmek; para basılmasına; tekel ve mali taahhüt sözleşme ve imtiyazlarının onaylanmasına karar vermek; genel ve özel af ilan etmek; idam cezalarının yerine getirilmesini onaylamak. TBMM ayrıca, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun öngördüğü sürekli denetim yetkisini hükümet üzerinde kullanma gücüne sahiptir. Bu denetim, soru, gensoru (istizan) ve meclis tahkikatı şekillerinde yürütülebilir. Ayrıntılar, içtüzükte yer alır.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilgi çekici bir hükmü de, tüzüklerin (nizamname) kanunlara aykırılığı iddia olunduğunda bunun çözümünün TBMM'ye ait olmasıdır. Böylece, yürütmenin Meclis'e bağlılığı ve kuvvetler birliği esası güçlenmektedir. Başka bir ifadeyle, 1924 Anayasası yürütme-yasama ayrılığına dayanmayan, bu sebeple parlamenter sayılamayacak bir rejimi öngörmektedir. Gerçekten reisicumhur sorumsuz ve sınırlı yetkilere sahip; İcra Vekilleri Heyeti de parlamentonun içinden çıkan ve ona sıkı sıkıya bağlı bir statüye tabi kılınmıştır. Yürütmenin Meclis'e karşı hiçbir güvencesi yoktur.

Ne var ki, bu hukuki düzenleme ve görünüm, uygulamada etkisiz kalmıştır. Başlangıçta, Atatürk ve İnönü'nün tarihi kişilikleri ve saygınlıkları, 1950-1960 döneminde de, siyasi iktidarın yürütme kanadında iktidar partisi lider kadrosunun bulunması, TBMM'yi Anayasa'daki etkili hüviyetinden zaman zaman çok uzaklaştırmıştır. Özellikle, 27 Mayıs 1960 Devrimi'nden hemen sonra yayınlanan ve hareketin hukuki gerekçesini teşkil eden bildiri ve belgelerde bu husus, 1950-1960 dönemi açısından açıkça yer almıştır.

Bakınız, 28 Mayıs 1960 tarihli, "Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun Tespit Ettiği Esaslar"da durum nasıl değerlendiriliyor: *"Milleti temsil etmesi gereken Büyük Millet Meclisi de siyasi iktidar tarafından hakiki bir teşri organı olmaktan çıkarılarak şahıs ve zümre menfaatine hizmet eden bir parti grubu haline getirilmiş olmak suretile fiilen münfesih hale gelmiştir."* Bu tespitin altındaki imzalar şöyleydi: Ord. Prof. Dr. S. Sami Onar, Prof. Naci Şensoy, Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. H. Naili Kubalı, Prof. Ragıp Sarıca, Prof. Tarık Zafer Tunaya, Doç. İsmet Giritli.

Aynı tespit, 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı Geçici Anayasa'da da yer almıştır: *"İktidar partisi idarecileri tarafından Anayasa'nın çiğnenmesi, Türk milletinin bütün fert ve insanlık hak ve hürriyetlerinin ve masuniyetlerinin ortadan kaldırılması, muhalefet murakabesi işlemez hale getirilerek tek parti diktatoryası kurmak suretiyle TBMM fiilen bir parti grubu durumuna düşürülmüş ve meşruluğunu kaybetmişti."*

Bu tespitlere yol açan gelişmelerde, şüphesiz seçim sisteminin de etkisi büyük olmuştur. Söz konusu çok partili dönemde, mutlak çoğunluk esasına dayalı bir seçim kanunu uygulanmıştır. Türkiye'de uygulanan çoğunluk sistemi, tek turlu ve listeli usüle dayandırılmıştır. Sonuç adil olmadığı gibi, bir partinin büyük sayı farkıyla iktidara gelmesine çok elverişlidir. Mesela, 1957 seçimlerinde, iktidar partisi (DP) oyların % 48'ini alarak 424 milletvekilliği elde etmiş, buna karşılık tüm muhalefetin (CHP, CMP, Hürriyet Partisi) aldığı oyların toplamı % 52'yi bulduğu halde muhalefet ancak 186 sandalye kazanabilmiştir. Başka bir ifadeyle, % 48 oy, TBMM'de % 69.1 oranında temsile imkân vermiştir. % 52 oy oranı ise ancak % 30.9 ile temsil edilebilmiştir.

Bu seçim sisteminin etkisini artıran bir unsur da, parti içi disiplin; lider kadro nüfuzu ve hâkimiyetidir. Parti grubunun TBMM yerine geçmiş kabul edilmesini kolaylaştıran, biraz da bu hukuki düzenlemedir.

Bütün bu gelişmeler, 1961 Anayasası hazırlıklarını büyük ölçüde etkilemiştir.

1982 ANAYASASI VE YENİ MECLİS: 1982 Anayasası TBMM'nin görev ve yetkilerinde 1961 Anayasası'na göre ilkesel değişiklikler yapmadı. Buna karşılık, çalışma usulleri bazı engellemelere olanak tanımayacak biçimde düzenlendi. Yapılan önemli değişiklikler arasında, 450 olan üye sayısının 400'e indirilmesi, dört yıl olan görev süresinin beş yıla çıkarılması sayılabilir.

1961 Anayasası'nda TBMM

1924 Anayası'nın özellikle, 1950-1960 dönemindeki uygulamasına bir tepki olmak üzere bazı ilkeler 1961 Anayasası hazırlıklarında dikkate alınmıştır. Bunların başında, milli egemenlik ilkesine getirilen açıklık ve düzenleme gelir.

1961 Anayasası, milli egemenliğin millette olduğunu belirttikten sonra, egemenliğin kullanışını, yani devlet iktidarını yetkili organlara vermiştir. Bu şu demektir: Artık, yasama organı TBMM, milletin yegâne temsilcisi değildir; yargı da vardır. Eskiden olduğu gibi; Türk milleti adına, egemenliğin özünde bulunan yargılama yetkisi bağımsız mahkemelerce kullanılacaktır. Bu yüzdendir ki, TBMM'nin işlemlerinin önemli bir bölümü Anayasa Mahkemesi'nin yargısal denetimine tâbidir. 1921 ve 1924 Teşkilat-ı Esasiye kanunlarının kabul edemeyeceği bir anlayış, hukuk devleti niteliğinin gereği olarak anayasaya girmiş; egemenliğin ortağı şeklinde yargı gücü ortaya çıkmıştır.

1961 Anayasası'nın ikinci bir özelliği, yürütmenin ayrı bir kuvvet olarak düzenlenmesidir. Gerçi, bu Anayasa'da yürütme sadece bir görevdir. Yetkileri kanunun varlığına bağlı kılınmıştır. Ama Anayasa Mahkemesi, Danıştay ve Yargıtay içtihatları yürütmenin bu zayıf durumunu bir ölçüde telafi edecek yorumlar getirmişlerdir. Bu gelişmeye bakarak, denilebilir ki, 1961 Anayasası parlamenter sistemi öngörmüş, yumuşak bir kuvvetler ayrımı içinde, TBMM ile bakanlar kurulunu kısmen dengelemeye çalışmıştır.

TBMM iki kanatlıdır. Aristokrasi veya federal yapı bulunmadığı halde, neden ikinci bir meclis ihtiyacı duyulmuştur? Bunun sebebini, siyasi gelişmelerde aramak gerekir. Anayasa ön projesinde, kooperatif sayılabilecek yapıda bir Cumhuriyet Senatosu öngörülmüştü. 1960 öncesinin TBMM dikkate alınarak, seçilmişlerden oluşan parlamento kanadına (Millet Meclisi) dengeleyici ve gerektiğinde frenleyici bir Senato eklenmek istiyordu. Ayrıca, 1960 Devrimi'ne katılanların beklediği hukuki güvence sorunu vardı. Bütün bunları bağdaştıracak bir formülle, Cumhuriyet Senatosu kuruldu. Senato'da tabiî üyeler (Milli Birlik Komitesi üyeleri; eski cumhurbaşkanları), cumhurbaşkanınca seçilen senatörler ve seçilmişler yer alıyordu.

Millet Meclisi: Otuz yaşını dolduran her Türk, milletvekili seçilebiliyordu. Anayasa, kimlerin milletvekili seçilemeyeceğini de düzenlemişti. Seçim sistemi, 1961-1965 arasında, d'Hondt sistemi olarak tanınan nisbi temsil idi. 1965'te çıkarılan bir kanunla artık oyların milli bakiye sistemiyle değerlendirilmesi yoluna gidildi.

Daha sonraki seçimlerde, tekrar klasik d'Hondt sistemine dönüldü.

Millet Meclisi seçimleri dört yılda bir yapılacak, erken seçime de karar verilebilecekti. Millet Meclisi'nin üye sayısı ise dört yüz elli idi.

Cumhuriyet Senatosu: Tabiî üyeler dışında Cumhuriyet Senatosu üyeleri için konulan seçilme şartları, kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim yapmış olmaktı. Cumhurbaşkanınca da seçilecek üyeler için ise kırk yaş kaydından başka, çeşitli olanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış olmak kaydı vardı. Cumhurbaşkanına ayrılan on beş senatörlüğün en az onunun bağımsızlar arasından seçilerek doldurulması gerekiyordu.

Cumhuriyet Senatosu'nun genel seçimle gelen yüz elli üyesiyle cumhurbaşkanınca seçilen senatörlerin görev süreleri altı yıldı.

Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde başlangıçta çoğunluk sistemi uygulandı. 1964'te yapılan bir değişiklikle, Millet Meclisi üyelerinin seçiminde kullanılan d'Hondt sistemi küçük bir farkla benimsendi. Sonra milli bakiye usulü uygulandı. Nihayet tekrar d'Hondt sistemine dönüldü.

TBMM'nin Yetkileri: Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'ndan oluşan TBMM birleşik olarak toplanmasını gerektiren haller dışında, iki meclis halinde çalışıyordu. Başlıca görev ve yetkileri şunlardı: Kanun koymak, değiştirmek, kaldırmak; bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına, genel ve özel af ilanına, mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar vermek; milletlerarası antlaşmaların onaylanmasının uygun bulunması; savaş hali ilanı; nezaket ziyaretleri dışında, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin vermek. Ayrıca, TBMM, 1971 Anayasası değişiklikleriyle kabul edilen hükümler uyarınca, bakanlar kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilebiliyordu. Böylece, 1961 Anayasası'nın temel ilkelerinden biri olan "yasama yetkisinin devredilmezliği" kuralına, belirli şartlara bağlı da olsa, bir istisna getirilmişti.

TBMM, daha önceki Anayasa'da kabul edildiği gibi, içtüzükler uyarınca çalışmalarını yürütüyordu. Kanunlar gibi içtüzükler de Anayasa Mahkemesi'nin denetimine tabi idi. Ayrıca, yasama dokunulmazlığının kaldırılması veya yasama meclisi üyeliğinin düşmesi kararlarına karşı Anayasa Mahkemesi'ne başvurma yolu açık tutulmuştu.

TBMM'nin her iki kanadı da, Meclis üye tamsayısının salt çoğunluğuyla toplanıp, esas itibarıyla toplantıya katılanların salt çoğunluğuyla karar verebiliyordu.

Hükümetin denetimi konusunda ağırlık, tamamı seçilmişlerden oluşan Millet Meclisi'ne verilmişti. Soru, genel görüşme, meclis soruşturması ve meclis araştırması her iki meclise tanınan yetkilerdendi. Buna karşılık, hükümetin veya bir bakanın düşürülmesiyle sonuçlanabildiği için en önemli denetim yolu sayılan gensoru yetkisi yalnız Millet Meclisi'ne tanınmıştı. Esasen, bakanlar kurulunun güvenoyuna başvurduğu meclis de Millet Meclisi idi. Buna ek olarak, kanunların kabulünde son söz gene Millet Meclisi'ne bırakılmıştı. Hatta, Cumhuriyet Senatosu'nca üye tamsayısının salt çoğunluğu ile reddedilen bir metnin, Millet Meclisi tarafından üye tamsayısının salt çoğunluğu ile kabulü mümkündü. Yalnız, rejimin temelini oluşturan ve anayasayı tamamlayan bazı kanunların kabul veya reddinde farklı bir usül izleniyordu. Yasama meclislerinin ve mahalli idarelerin seçimleri ve siyasi partilerle ilgili tasarı ve tekliflerin kabul veya reddinde, meclisler arasında anlaşma olmadığı takdirde, karma komisyon tarafından hazırlanan rapor TBMM'nin birleşik toplantısına sunulur; orada görüşülür ve karara bağlanırdı. Bu toplantıda Millet Meclisi'nin ilk metnin kabulü için üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyu gerekliydi.

1961 Anayasası'nın, Anayasa Mahkemesi'nin denetimi altında tuttuğu bu iki meclisli TBMM düzenlemesi, tabiî senatörler başta olmak üzere birçok yönden eleştirilere konu edilmiştir. Ancak bu eleştirilerin en önemlisi, mevcut ve Anayasa Mahkemesi denetimiyle de güvence altına alınmış görünen nisbi temsil sisteminden kaynaklanıyordu. Gerçekten meclisler, başkanlarının seçiminden hükümet teşekkülüne kadar, çeşitli konularda görev yapamaz duruma düşmüşlerdi.

TBMM çalışamıyordu, tıkanmıştı. Küçük partilerin büyük etkiye sahip olabildiği koalisyonlu hükümetler de sürekli çalışamıyorlardı. Muhalefet kolayca engelleme yapabiliyor; parti değiştirmeleriyle, TBMM'nin kompozisyonu kısa aralıklarla farklılaşabiliyordu.

İşte özellikle TBMM'nin bu durumu, 12 Eylül 1980 günü Türk milletine yapılan açıklamada vurgulanarak, *"hür, demokratik parlamenter sistemin... dejenere edilmesine ve tıkanmasına mani olucu..."* bir anayasa hazırlanması ihtiyacı belirtilmişti.

1982 Anayasası'nda TBMM

1982 Anayasası bütün bu gelişmelerin ışığında alınan dersler gözönünde tutularak, yeniden tek kuralla bir TBMM oluşturdu. Yeni Anayasa'ya göre TBMM genel oyla seçilen dört yüz milletvekilinden kuruludur. Milletvekili seçilebilme şartları arasında, yaşanan olayların etkisiyle ideolojik veya anarşik eylemlere katılma veya bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik etme suçlarından biriyle hüküm giymiş olmama da eklenmiştir.

TBMM'nin seçimleri artık beş yılda bir yapılacaktır. Seçimlerin geriye bırakılması veya öne alınması da, bazı şartların gerçekleşmesi halinde mümkündür.

TBMM'nin görev ve yetkileri, ilke olarak 1961 Anayasası'nda olduğu gibidir. Çalışma usülleri ise, bazı engellemelere imkân vermeyecek şekilde düzenlenmiştir. Başkanlık Divanı'nın seçilmesi, toplantı ve karar yetersayıları, karar almayı kolaylaştırıcı yöndedir. Bakanlara, bir başka bakanın oyunu da vekâleten kullanma imkânı tanınmıştır.

TBMM'nin kanun niteliğindeki işlemlerin denetiminde de bazı kayıtlamalar getirilmiştir. Özellikle, Anayasa Mahkemesi'nin kanunlar üzerindeki şekil denetimi yetkisi, süre, başvuruda bulunabilecek makam ve kişilerle içerik açısından sınırlanmıştır.

1982 Anayasası'nın, TBMM'nin görev, yetki ve çalışma usüllerine ilişkin düzenlemesi ile başta cumhurbaşkanı olmak üzere yürütme organlarına tanıdığı yetkiler, bu Anayasa'nın da parlamenter hükümet rejimini amaçladığını ortaya koymaktadır ●

Cumhuriyet Meclislerinin Anatomisi

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1920-1983 yılları arasında Millet Meclisi, Senato ve Kurucu Meclis niteliğinde iki meclis yer aldı. Millet Meclisi ve Senato'ya üyeler genel halk oyu sonucu seçilirken, Temsilciler Meclisi'nin (1960) üyeleri Milli Birlik Komitesi'nin, meslek kuruluşlarının ve kapatılmamış siyasi partilerin yönetimlerinin tayinleri sonucu, Danışma Meclisi'nin (1981) üyeleri ise tamamen askerî yönetim ve mülkî yetkililer tarafından belirlendiler. Bu kurumlarda yer alan üyelerin tam listesini maddenin sonunda yayınlıyoruz. Milletvekilleri 1920-1960, 1961-1980, 1983- olmak üzere üç döneme ayrılmış olarak, senatörler ile Temsilciler Meclisi ve Danışma Meclisi üyeleri ise ayrı listeler halinde veriliyor. Listeler her üye için beş temel bilgi içeriyorlar: Mensup oldukları parti ya da partiler, seçildikleri il, görev yaptıkları dönem sayısı, öğrenim durumları ve meslekleri. Bu bilgilerden yola çıkarak, yasama kurumlarının, partilerin ve bölgelerin, mesleksel bileşim, öğrenim düzeyi ve milletvekilliği süresi (dönem sayısı) açılarından bilgisayar aracılığıyla çözümlemelerinin yapılmasıyla, siyasal sınıfın temel grubunun oldukça kapsamlı bir anatomisi ortaya çıkmış bulunuyor.

Bu anatomi üç ayrı düzeyde irdeleniyor: Mesleksel bileşim, öğrenim düzeyi ve milletvekilliği süresi.

Meclislerin, Partilerin ve Bölgelerin Mesleksel Bileşimi

Meclislerin Mesleksel Bileşimi: Listelerde yer alan mesleğe ilişkin bilgiler 9 ana meslek grubu ve 35 alt meslek grubunda toplanarak, sonuçlar Tablo 1 ve Tablo 2'de verildi. Başlıca bulguları özetlemeye ve yorumlamaya çalışalım. Seçimle oluşturulan meclislerle tayinle oluşturulan meclisleri ayrı ayrı ele almak anlamlı olacaktır.

• *Seçimle Gelenler:* Çeşitli meslek gruplarının nüfus içindeki payları dikkate alındığında, seçimle oluşturulan meclislerde (Tablo 1) askerlerin, hukukçuların, tüccar-sanayicilerin, teknik elemanların ve gazetecilerin toplumsal paylarının üzerinde bir oranda, buna karşılık esnaf, köylü ve işçilerin toplumsal paylarının altında bir oranda temsil edildikleri ortaya çıkıyor. Aslında eğitimli ve toplumsal saygınlığa sahip mesleklerden kişilerin tüm parlamenter demokrasilerde nüfus içindeki paylarından daha yüksek bir oranda meclislerde yer almaları doğaldır. Oran farkının normal değerini tayin etmek son derece güç olmakla birlikte, Türkiye özelinde en azından askerlerin, hukukçuların ve gazetecilerin politik sınıfa dahil olma olasılıklarının, özellikle bazı dönemlerde normalin bir hayli üzerinde olduğunu kabul edebiliriz.

Meslek gruplarını tek tek ele alarak dönemler arası bir karşılaştırma gerçekleştirildiğinde, aşağıdaki gözlemleri yapmak mümkün görünüyor.

— 1920-1960 döneminde askerlerin payı diğer iki döneme göre bir hayli yüksek: Yüzde 9.56'ya karşılık yüzde 5.21 ve 6.33. Askerler en yüksek oranla Senato'da ulaşıyorlar (yüzde 14.63). 1920-1960 döneminde askerlerin siyasetteki olağanüstü ağırlıkları cumhuriyetin kuruluşunda oynadıkları rolün bir ürünü olarak kabul edilebilir. 1920-1946 döneminde askerlerin payının yaklaşık yüzde 14 olması da bu varsayımı destekliyor. Senato'daki olağanüstü ağırlıklarının ise 27 Mayıs'ın bir sonucu olduğu kuşkusuzdur.

General ve subay kategorileri arasındaki dağılım da ilginç özellikler sergiliyor. 1920-1960 ve 1961-1980 dönemlerinde subaylar generallere oranla daha büyük ağırlığa sahipler. Senato'da da aynı dağılım sözkonusu. Oysa 1983'te seçilen Meclis'te paylar hemen hemen eşitleniyor.

— Hukukçulara gelince; önce bu grubun esas olarak avukatlardan oluştuğunu belirtelim. Rakamlara bakıldığında (Tablo 1) 1961-1980 Meclisi'nin adeta bir avukatlar meclisi görünümünde olduğu anlaşılıyor. Bu dönemde avukatların payı yüzde 27'ye ulaşırken, bu pay 1920-1960 arasında yüzde 11, 1983 Meclisi'nde ise yüzde 15 ile sınırlı kalıyor. Senato'da avukatların oranı daha da yüksek (yüzde 31). Türkiye'de avukatların toplumsal ilişkilerdeki yeri ve çalışma tarzlarının özelliğinden gelen serbestlik derecelerinin yüksekliği düşünülürse, cumhuriyetin en demokratik döneminde siyasete girme ve seçilme şanslarının çok yükselmiş olduğu kabul edilebilir.

— Memurların ağırlıklarının en yüksek olduğu dönem, beklendiği gibi 1920-1960 dönemidir. Aslında, partilerin mesleksel bileşim rakamlarının da gösterdiği gibi (Tablo 3a), mecliste memurların büyük ölçüde yer aldıkları dönem tek parti dönemidir. Bu durum sözkonusu dönemde bürokrasinin siyasetteki büyük etkinliğinin bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. 1961-1980 ile 1983- dö-

nemlerinde memur grubunun paylarının tam bir eşitlik göstermesi (yüzde 14.19) bu meslek kategorisinin politik sınıf içindeki ağırlığının belli bir istikrara kavuştuğunun göstergesi olarak yorumlanabilir.

Alt gruplara inildiğinde tek parti döneminin bürokratik özelliklerinin teyid edildiğini görüyoruz. Örneğin mülki yöneticilerin ve yüksek memurların payı 1920-1960 döneminde yüzde 6.5. Bu pay 1961-1980 arasında yüzde 1.8'e düşüyor. 1983'te ise küçük bir artış göstererek yaklaşık yüzde 3'e yükseliyor.

Üniversite öğretim üyelerinin ilk iki dönemde payları çok farklı değil. Buna karşılık 1983 Meclisi'nde paylarının yüzde 50'ye yakın bir artış kaydettiği görülüyor. Ancak paylar küçük olduğundan ve 1983- tek dönemle sınırlı olduğundan bu verilerle kesin bir sonuca varmak yetersiz sayılabilir. Ayrıca 1983 Meclisi'nde öğretim üyelerinin payının yükselmesine MDP'nin yapısının yol açtığını da belirtelim. Nitekim bu partide öğretim üyelerinin payı yüzde 8.9 (ANAP'ta yüzde 3.3 ve HP'de 5.17) ve ortalamanın bir hayli üzerinde. Öğretmenlerin payı ise öğretim üyelerinin aksine 1983'te düşüyor: Yüzde 5.75'ten (1920-1980 ortalaması) yüzde 3.8'e.

Dikkate değer bir gelişme de din görevlilerinin 1983'te Meclis'ten tamamen silinmesidir. Ancak bunun geçici olup olmadığını anlamak için "3. Cumhuriyet'in" ikinci dönemini beklemek gerekir.

Memur grubu açısından Senato'nun ilginç özelliği mülki yönetici ve yüksek memurların yüzde 7'lik pay ile ağırlıklarını nisbî olarak büyük ölçüde artırmış olmalarıdır. Adeta bu alt grup 1961-1980 döneminde Millet Meclisi'ni bırakarak Senato'yu yeğlemiş olduğu izlenimini veriyor. Bununla birlikte Senato kaldırıldıktan sonra bu alt grubun Meclis'e geri dönüş yapmamış ya da yapamamış olduğunu hatırlatalım. Senato'nun diğer bir özelliği de, öğretim üyelerinin payının en yüksek (yüzde 6.3) olduğu kurum olması. Bu da Senato'nun kuruluş biçimi ve niteliğiyle uyumlu bir durum.

— "Serbest" başlığını verdiğimiz anagrup aslında ortak bir sosyo-politik niteliğe sahip olmayan alt-meslek gruplarından oluşuyor. Daha çok farklı alt grupları toplama niteliğinde. Bu grupların tek ortak özellikleri maaşlı olmamaları. Ama ev kadınları ile çoğunluğu büyük toprak sahiplerinden oluşan çiftçilerin, esnaflar ile tüccar-sanayici'nin sosyo-politik açıdan ortak yanlarının pek fazla olduğu söylenemez. Bir bakıma avukatların da bu gruba dahil edilmeleri gerekirdi. Ancak, avukatların hukukçu grubu içinde her dönemde ezici çoğunluğu teşkil etmeleri, alt grupların dikkate alınmadığı çözümlemelerde tüm serbest meslekler açısından değerlendirme yapmayı olanaklı kıldığı gibi, partiler ve

Tablo: 1

TBMM'nin Mesleksel Bileşimi

(yüzde olarak)

Meslekler	1920-1960	1961-1980	1983-	Senato
Asker	**9.56**	**5.21**	**6.33**	**14.63**
General	3.65	1.81	3.29	6.50
Diğer	5.91	3.40	3.04	8.13
Hukukçu	**15.39**	**28.80**	**16.21**	**34.76**
Avukat	11.22	26.92	15.19	31.30
Savcı	1.13	0.65	0.51	0.61
Hâkim	2.55	0.94	0.51	1.83
Diğer	0.49	0.29	0	1.02
Memur	**24.11**	**14.19**	**14.19**	**18.49**
Mülki yönetici (1)	3.65	1.45	2.29	5.08
Yüksek memur (2)	2.84	0.36	0.76	2.03
Öğretim üyesi	3.52	3.04	4.81	6.30
Öğretmen	5.51	6.08	3.80	4.06
Diplomat	1.30	0.58	0.76	1.02
Din görevlileri	1.46	1.81	0	0
Diğer	5.83	0.87	1.77	0
Serbest	**36.29**	**31.40**	**38.21**	**15.65**
Tüccar-Sanayici	12.11	10.78	11.39	2.03
Müteahhit	0.28	1.16	5.06	0
Doktor (3)	7.21	6.73	5.06	9.55
Eczacı	0.93	1.09	1.77	1.02
Müşavir (4)	1.46	1.51	7.85	2.64
Esnaf	0	0.14	0	0
Belediyeci	2.19	0	0	0
Çiftçi (5)	10.65	9.12	3.29	0
Ev kadını	0.04	0.07	0.25	0
Diğer	1.42	0.80	3.54	0.41
Teknik Eleman	**0.93**	**9.55**	**6.84**	**7.72**
Mühendis	0.61	8.39	4.56	7.11
Teknisyen	0.16	0.29	0.51	0
Mimar	0.16	0.87	1.77	0.61
İşçi-Sendikacı	**0.69**	**1.95**	**3.04**	**1.22**
İşçi	0.49	0.07	0.51	0.61
Sendikacı	0.20	1.88	2.53	0.61
Özel Sektörde Yönetici	**9.35**	**3.91**	**12.66**	**6.30**
Yönetici-İşletmeci	1.82	3.04	11.65	5.89
Bankacı	0.20	0.87	1.01	0.41
Diğer	7.33	0	0	0
Sanatçı	**0.85**	**0.14**	**0.25**	**0**
Romancı	0.20	0	0	0
Edebiyatçı	0.41	0.07	0.25	0
Şair	0.04	0	0	0
Diğer	0.20	0.07	0	0
Gazeteci	**2.83**	**4.85**	**2.28**	**1.83**

Notlar: 1- Bucak Müdürü, Kaymakam, Vali; 2- Müsteşar, Yönetici; 3- Veteriner ve Diş Hekimleri dahil; 4- İktisatçı, Maliyeci, Muhasebeci; 5- Kooperatifçi, Ziraatçı.

bölgeler düzeyinde avukatların ağırlıklarını sağlıklı biçimde (hukukçuların oranına bakarak) belirlememizi de sağlıyor. Yönteme ilişkin bu açıklamalardan sonra serbest meslek grubunu, farklı meslekleri tek tek ele alarak değerlendirmeye çalışalım.

Tablo: 2
Temsilciler Meclisi ve Danışma Meclisi'nin Mesleksel Bileşimleri
(yüzde olarak)

Meslekler	Temsilciler Meclisi (1960)	Danışma Meclisi (1981)
Asker	**8.83**	**15.56**
General	5.15	12.57
Diğer	3.68	2.99
Hukukçu	**29.05**	**12.57**
Avukat	26.84	4.79
Savcı	0	3.59
Hâkim	0.74	4.19
Diğer	1.47	0
Memur	**27.57**	**38.92**
Mülki yönetici	0.37	4.19
Yüksek memur	5.51	4.79
Öğretim üyesi	15.44	16.77
Öğretmen	4.78	4.79
Diplomat	1.10	0.60
Din görevlisi	0	0
Diğer	0.37	7.78
Serbest	**17.28**	**7.78**
Tüccar-Sanayici	4.04	0.60
Müteahhit	0.74	0
Doktor	5.51	4.19
Eczacı	0.74	0
Müşavir	4.41	2.99
Esnaf	0	0
Belediyeci	0.37	0
Çiftçi	1.10	0
Ev kadını	0	0
Diğer	0.37	0
Teknik eleman	**4.41**	**11.98**
Mühendis	4.04	11.98
Teknisyen	0	0
Mimar	0.37	0
İşçi-Sendikacı	**2.21**	**2.40**
İşçi	0.37	0
Sendikacı	1.84	2.40
Özel Sek.Yöneticisi	**2.94**	**10.18**
Yönetici-İşletmeci	2.57	8.38
Bankacı	0.37	1.20
Sanatçı	**0.37**	**0.60**
Romancı	0.37	0
Edebiyatçı	0	0
Şair	0	0
Diğer	0	0.60
Gazeteci	**7.35**	**0.60**

Tüccar-sanayici grubunun üç dönemde de hemen hemen eşit (sırasıyla yüzde 12.11, 10.78 ve 11.39) paylara sahip oldukları görülüyor. Bu grubun politikadaki ağırlığının zaman içinde değişmemiş olduğunu söyleyebiliriz. Senato'da ise bu grubun payı yüzde 2'den ibaret. Bu büyük farkın tüccar-sanayici grubunun eğitim düzeyinin düşüklüğünden kaynaklandığı anlaşılıyor. Nitekim tüccar-sanayici grubunun içinde yükseköğrenimlilerin payı 1961-1980 döneminde yüzde 19'dan ibaret. Oysa aynı dönemde yükseköğrenimli milletvekillerinin payı yüzde 76 (Tablo 5a). Bu grubun hayli "düşük tahsilli" olması ikinci döneme özgü değil. 1920-1960 arasında yükseköğrenimli tüccar ve sanayicilerin payı yüzde 26'dan ibaret. 1983 Meclisi'nde ise bu pay yüzde 58'e yükselmekle birlikte, yine de ortalamanın (yüzde 85) bir hayli altında.

Diğer ilginç bir bulgu da müteahhitlerin ikinci dönemde (1960-1980) birinci döneme (1920-1960) göre, üçüncü dönemde de (1983) ikinci döneme göre paylarını dört katından fazla artırmış olmaları. Bu hızlı tırmanışta kuşkusuz nüfus içindeki paylarını da hızla artırmalarının etkisi var. Ama zaman içinde kontrol ettikleri sermayenin büyük boyutlara ulaşması sonucu toplumsal nüfuzlarının, dolayısıyla da siyasal ağırlıklarının artmış olduğu, bu hızlı tırmanışın başlıca etkeni olarak kabul edilebilir. Buna karşılık 19 yıl boyunca Senato'ya bir tek müteahhitin dahi girmemiş olması, kısmen ortalama eğitim düzeyinin düşüklüğü (1961-1980 döneminde yüzde 42 yükseköğrenimli) ile açıklanabilirse de, esas olarak bu meslek grubunun toplumsal prestij hiyerarşisinde, en azından son Senato seçimi olan 1979'a kadar, yeterince yükselememiş olmasıyla açıklayabiliriz.

Doktorlar ise müteahhitlerin aksine düzenli bir gerileme içindeler. Gerçi doktorların ağırlıklarının zaman içinde azalması (payları yüzde 7.21'den 5.06'ya geriliyor) müteahhitlerin yükselişi kadar çarpıcı değil.Ancak bu gerilemenin toplumda doktor sayısının göreli olarak artmasına rağmen ortaya çıkması, bu meslek grubunun siyasal ağırlığının azalmakta olabileceğine işaret ediyor. Senato'da doktorların payının üç dönemden de yüksek oluşu (yüzde 9.55), bu mesleğin toplumsal profilinin Senato'nun niteliğine oldukça uygun olduğunu gösteriyor.

İktisatçı, maliyeci ve muhasebecilerden oluşan "müşavir" grubunun 1983'te paylarını önceki 60 yıla oranla 5 katından fazla artırmış olmaları bir hayli dikkat çekici. Bu meslek grubunun ANAP milletvekillerinin yüzde 10'unu oluşturduğunu biliyoruz. MDP'deki payları ise yüzde 3'ten ibaret. Bu rakamlar da gösteriyor ki, "müşavir" grubunun nüfustaki paylarının artışına paralel olarak geçmiş dönemlere oranla Meclis'te daha yüksek bir paya sahip olmaları doğal olmakla birlikte, beş katlık artışın en çok milletvekiline sahip olan ANAP'ın özelliğinden kaynaklandığı anlaşılıyor. Bu konuya partileri incelerken tekrar döneceğiz.

Çiftçi grubunun payındaki gelişme ise kırsal toplumdan sanayi toplumuna yönelişle tam bir paralellik içinde. 1920-1960 döneminde çiftçi grubunun yüzde 10.65 olan payı, 1961-1980'de 9.12'ye, 1983'te ise yüzde 3.29'a düşüyor.

Esnaf ve ev kadınlarının nüfus içinde büyük bir paya sahip olmalarına karşın, meclislerdeki varlıklarının sıfıra yakın olması bu grupların politik sınıfın tamamen dışında kaldıklarının kesin bir kanıtı.

— "Teknik eleman" grubu büyük ölçüde mühendislerden oluşuyor. Bu meslek grubunun payını 1920-1960 döneminde yüzde 0.93'ten 1961-1980 döneminde yüzde 9.55'e çıkarması bu meslek mensuplarının sayısındaki büyük artışa bağlı gibi görünüyor. Ancak, 1983'te teknik elemanların payının yüzde 6.84'e gerilemesi, 1961-1980 dönemine ilişkin yüksek oranı, AP'nin çok yüksek oranda (yüzde 11.45) teknik eleman barındırmasına bağlayabiliriz.

— Politik sınıfta kendisine yer açmakta güçlük çeken sosyal kesimlerden biri de işçiler (işçi-sendikacı grubu). Bu grup zaman içinde payını düzenli olarak artırmakla birlikte (payı yüzde 0.69'dan 3.04'e çıkıyor) toplumsal ağırlıklarına uygun bir düzeyde temsil edilemedikleri çok açık. Diğer dikkate değer bir olgu da, sıradan işçilerin yerlerini giderek sendikacılara kaptırmış olmaları. Ancak örnekleme sayısının çok düşük olması bu sonucun ihtiyatla karşılanmasını gerektirir.

— Özel sektör yöneticilerinin payındaki gelişme açıklanması güç bir olgu olarak karşımıza çıkıyor. 1920-1960 döneminde yüzde 9.35 olan bu pay, 1961-1980 döneminde yüzde 3.91'e düşüyor. 1983'te ise yüzde 12.66'ya çıkarak en yüksek değerine ulaşıyor. İkinci dönemde ortaya çıkan büyük düşüşü nasıl açıklayabiliriz?

1920-1960 arasında devletin sermayedar yaratma politikası bağlamında, politik sınıf üyeleriyle özel sektör arasında organik bir ilişkinin olduğunu biliyoruz. Devlet hizmetindeyken özel sektörde yer edinme olgusunun oldukça yaygın olduğu bir dönemde, "özel sektör yöneticisi" grubunun payının nispeten yüksek oluşu sanırız anlaşılır bir durumdur. Buna karşılık 1961-1980 arasında devletin sermayedar yaratma politikasının daha dolaylı bir nitelik alması, özel sektörün yeni kuşak yöneticilerinin de daha çok profesyonel teknokratlardan oluşmaya başlaması, bu meslek grubunun politik sınıf içindeki yerinin gerilemesine neden olmuş olabilir. Kısmen bu gelişmeye bağlı olarak, aslında nispeten farklı özelliklere sahip iki ayrı grubun sözkonusu olduğu da öne sürülebilir. 1983 yılındaki yükseliş ise profesyonel yöneticilerin toplumsal yükselişlerine paralel olarak siyasete de ağırlıklarını koymaya başladıklarını gösterdiği kabul edilebilir.

— Sanatçı grubunun ilk dönemdeki nisbi ağırlıkları da sanırız, önemli sayıda yazar ve sanatçının resmî toplumun bir unsuru olarak politik elite dahil olmalarından kaynaklanıyor. Daha sonraki dönemde ise sanatçı kesiminin önemli ölçüde muhalifleşmesi ve resmî toplumun dışına çıkmasına paralel olarak meclislerde payının düşmesi (yüzde 0.85'ten ortalama yüzde 0.20 civarına) doğaldır. Bu grubun Senato'da bir tek temsilcisinin dahi bulunmayışı ise raslantının bir cilvesi olsa gerekir.

— Gazetecilere gelince. Siyaset arenasında basın mensuplarının nüfus içindeki paylarının bir hayli üzerinde bir ağırlığa sahip oldukları ortaya çıkıyor. Bu ağırlığın 1961-1980 döneminde 1920-1960 ve 1983- dönemlerine göre iki kat daha fazla olması da, cumhuriyetin en demokratik yılları olarak nitelediğimiz bir dönemde basının siyasal alanı etkileme gücünün artmış olmasına bağlanmalıdır.

• *Tayinle Gelenler:* Seçimle oluşan meclislerin tayinle oluşturulan meclislerle mesleksel bileşim açısından karşılaştırılmasının, Tükiye'de siyasetin işleyiş yasaları hakkında bilgi edinmek bakımından önemli olduğu açıktır. Hangi meslek gruplarının seçim aracılığıyla siyasete girme şanslarının yüksek olduğunun, buna karşılık tayin sözkonusu olduğunda hangi grupların siyasette ağırlıklarını hissettirdiklerinin bilinmesinin siyasal çözümlemede önemli ipuçları vereceği kuşkusuzdur. Ayrıca Temsilciler Meclisi (1960) ile Danışma Meclisi'nin (1981) mesleksel bileşim açısından karşılaştırılması, 27 Mayıs müdahalesi ile 12 Eylül müdahalesi arasındaki farklara da ışık tutacaktır.

Temsilciler Meclisi'nin bir bütün olarak Millet Meclisi'yle arasındaki bileşim farklılığı en belirgin biçimde "serbest" grubuna ve gazetecilere ilişkin rakamlarda ortaya çıkıyor. Nitekim, Millet Meclisi'nde tüm dönemlerde serbest grubunun payı yüzde 30'un üzerindeyken, Temsilciler Meclisi'nde yüzde 17'den ibaret. Alt gruplara inildiğinde bu farkın tüccar-sanayici grubunun payındaki dramatik düşüşten kaynaklandığı anlaşılıyor. Nitekim, Millet Meclisi'nde yüzde 10'un üzerinde olan tüccar-sanayici grubunun payı, Temsilciler Meclisi'nde yüzde 4'te kalıyor. Geleneksel olarak resmî topluma uzak kalmış, üstelik Demokrat Parti'ye yakın sayılabilecek bir grup için doğal bir sonuç.

Gazetecilerin ise ortalamanın çok üzerinde (yüzde 7.35) bir payla Temsilciler Meclisi'nde yer almaları, 27 Mayıs'a giden süreçte basının etkin bir rol oynamasının sonucu olarak yorumlanabilir.

Tablo: 3a

Partilerin Mesleksel Bileşimi (1920-1960)

(yüzde olarak)

Meslekler	Tek Parti Dönemi*	CHP**	DP***
Asker	13.89	9.3	4.58
Hukukçu	10.01	17.23	20.63
Memur	34.32	20.15	15.44
Serbest	29.21	37.85	43.55
Tüccar-Sanayici	8.44	10.6	16.96
Çiftçi	10.50	11.2	9.98
Diğer	10.27	16.05	16.61
Teknik Eleman	0.82	0.77	1.21
İşçi-Sendikacı	0.61	0.15	1.21
Özel Sektörde Yönetici	6.95	10.92	10.49
Sanatçı	0.92	1.08	0.48
Gazeteci	3.27	2.46	2.41

Not: Bu tabloda yer alan ana meslek gruplarının ayrıntılı dökümü için Tablo 1'e bakınız.
* Yalnızca 1920-1946 yılları arasında milletvekilliği yapmış olanların sayısal analizini kapsar. Az sayıdaki bağımsız, sayıma dahil değildir.
** 1946'dan sonra da CHP üyeliğini sürdüren milletvekilleri, 1946'dan önce bu partinin üyesi olup da DP'ye geçen milletvekilleri ve 1946'dan sonra CHP'den seçilen yeni milletvekillerinin sayısal analizini kapsar.
*** Daha önce CHP üyesi olup da "CHP" kolonunda sayıma giren milletvekilleri, doğal olarak bu kolonda da sayıma dahil edilmişlerdir.

Karşılaştırma dönemler itibarıyla yapıldığında Temsilciler Meclisi'nin daha çok 1920-1960 döneminin devamı niteliğinde olduğu görülüyor. Nitekim, askerlerin payı (yüzde 8.83) ile memurların payı (yüzde 27.57) ilk dönemin rakamlarıyla tam bir paralellik içinde, ama alt gruplar düzeyinde bazı nüanslara dikkat çekmek koşuluyla. Örneğin gerek 1920-1960, gerek 1961-1980 döneminde subayların payı generallerinkinden daha yüksekken, Temsilciler Meclisi'nde ağırlık az da olsa generallere geçiyor. Öte yandan memur grubunun bileşimi de oldukça farklılaşıyor. Öğretim üyelerinin payının yüzde 3'lerden yüzde 15'e tırmanması bu farklılaşmanın başlıca nedeni. Kurucu nitelikteki bir mecliste "ulemanın" bunca önem kazanması Türkiye için doğal karşılanmalıdır.

Temsilciler Meclisi'nde avukatların payının (yüzde 26.84) 1920-1960 döneminden farklı (yüzde 11.22), 1961-1980 dönemi ile ise uyum (yüzde 26.92) içinde olması, Temsilciler Meclisi'nin 1920-1960 döneminin devamı sayılabileceği gerçeğini pek değiştirmiyor. Nitekim, avukatların yükselişi 1950'lerde başlayan bir süreç. DP milletvekillerinin yüzde 20'ye yakın kısmının, 1946'dan sonra seçilen

Tablo: 3b

Partilerin Mesleksel Bileşimi (1961-1980)

Meslekler	CHP		AP		MSP		MHP	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Asker	26	4.47	32	5.39	1	1.75	2	12.5
Hukukçu	194	33.33	153	25.79	9	15.79	4	25.0
Memur	81	13.92	81	13.64	11	19.30	4	25.0
Serbest	171	29.38	190	31.99	20	35.09	4	25.0
Teknik Eleman	46	7.90	68	11.45	14	24.56	0	0
İşçi-Sendikacı	11	1.89	13	2.19	0	0	0	0
Özel Sektörde Yönetici	26	4.47	24	4.04	1	1.75	0	0
Sanatçı	1	0.17	1	0.17	0	0	0	0
Gazeteci	26	4.47	32	5.39	1	1.75	2	12.50

Tablo: 3c

Partilerin Mesleksel Bileşimi (1983-)

Meslekler	ANAP		HP		MDP	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Asker	6	2.82	10	8.62	9	12.86
Hukukçu	37	17.37	19	16.38	13	18.57
Memur	20	9.39	19	16.38	16	22.86
Serbest	104	48.83	35	30.17	12	17.14
Teknik Eleman	19	8.92	3	2.59	5	7.14
İşçi-Sendikacı	2	0.94	7	6.03	3	4.29
Özel Sektörde Yönetici	23	10.80	17	14.66	10	14.29
Sanatçı	0	0.0	1	0.86	0	0.0
Gazeteci	2	0.94	5	4.31	2	2.86

CHP milletvekillerinin de yüzde 17'ye yakın kısmının avukat olduğu dikate alınırsa, avukatların yükselme eğiliminin Temsilciler Meclisi'ne yoğunlaşarak yansıdığı kabul edilebilir.

12 Eylül'ün ürünü olan Danışma Meclisi, Temsilciler Meclisi'nin aksine benzersiz nitelikte özellikler gösteriyor. Silahlı Kuvvetler'in ve bu kuruma yakın yüksek bürokrasinin, devlet-toplum ilişkilerini yeniden biçimlendirmede 27 Mayıs'tan daha otoriter bir yönde ve sivilleri dışlayarak hareket etme eğilimlerinin Danışma Meclisi'nin mesleksel bileşimine yansıdığı anlaşılıyor.

Askerlerin payı en yüksek düzeyine Danışma Meclisi'nde ulaşıyor: Yüzde 15.56. Ayrıca generaller diğer tüm meclislerden farklı olarak subaylara oranla çok büyük bir ağırlığa sahipler: Generallerin sayısı subaylarınkinin yaklaşık 4 katı. Aynı şekilde memurların payı da en yüksek değerine (yüzde 38.92) Danışma Meclisi'nde ulaşıyor. Bu grubun içinde öğretim üyeleri Temsilciler Meclisi'nde olduğu gibi yüksek bir paya (yüzde 16.77) sahipken, yüksek bürokrasinin payı yüzde 8.98'e çıkıyor. Oysa bu kesimin payı Temsilciler Meclisi'nde yüzde 5.89, 1920-1960 döneminde yüzde 6.49, 1961-1980 döneminde yüzde 1.81, 1983'te ise yüzde 3.05.

Buna karşılık avukatların en düşük paya (yüzde 4.79) sahip oldukları meclis, Danışma Meclisi. 1980 öncesinin siyasal sınıfına duyulan tepki ile avukatların büyük ölçüde 1961-1980 döneminde siyasete girmiş oldukları gerçeği bir arada düşünülürse, bu sonuç kısmen anlaşılabilir. Buna karşılık savcı ve hâkim gibi memur hukukçuların payının çok büyük bir farkla en yüksek düzeyine (yüzde 8.98) Danışma Meclisi'nde ulaşması, 12 Eylül'ün bürokratik yöneliminin Danışma Meclisi'ne yansımasının ek bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.

Danışma Meclisi'nde tüccar-sanayici grubunun hemen hemen silinmiş olması (payı yüzde 0.6), yönetime el koyan Silahlı Kuvvetler'in, kimi savların aksine, sermayedar sınıfından görece bağımsız, buna karşın bürokrat seçkinler geleneğimize çok yakın bir konumda oldukları savını pekiştiriyor.

Gazetecilerin silinmesine ise (payları yüzde 0.6), "terör ve anarşi ortamı"nı 12 Eylül müdahalesinin esas gerekçesi olarak gösteren ordunun, bu ortamın oluşmasında basının da sorumluluk taşıdığını düşünmesinin yol açmış olabileceği güçlü bir olasılıktır.

Partilerin Mesleksel Bileşimi: 1920-1960 dönemini kapsayan Tablo 3a'nın oluşturulmasında kullanılan yöntem üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Sayısal analize temel teşkil eden milletvekili listelerinin hazırlanış şekli bakımından 1920-1960 dönemi için ancak üçlü bir ayrıma gitmek olanaklıydı. Birincisi salt 1920-1946 yılları arasında milletvekilliği yapmış olanları ayırmak. Bu gruba Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası kurucuları dahil, ancak bağımsız sıfatını taşıyan az sayıda milletvekili dahil değildir. 1946'dan sonra milletvekilliği yapmaya devam etmiş olanlar bu birinci gruba dahil olmadığından, "tek parti dönemi" (1. kolon) aslında bu dönemde milletvekilliği yapmış olanların tümünü kapsamamış oluyor. Bununla birlikte 1019 milletvekilinden oluşan bu grubun boyutu tek parti döneminin özelliklerini yansıtmak için yeterlidir. İkinci grup "CHP" ve (2. kolon), tek parti döneminde milletvekilliği yapıp CHP'ye sadık kalanlarla, DP'ye geçenler dahildir. Dolayısıyla bu sonuncular gerek "DP" nin (3. kolon), gerek CHP'nin analizinde sayılmış bulunuyorlar. 1946 sonrası CHP'nin değerlendirilmesinde bu nedenle yanıltıcı sonuçlar elde edilebileceği düşünülebilir. Ancak bu milletvekillerinin "CHP" içindeki payının yüzde 5.8 olduğu, meslek grupları düzeyinde de sapmanın en çok yüzde 1 civarında olacağı düşünülürse sonuçlarda yanılma payının dikkate alınmayacak kadar düşük olacağı açıktır. 1946 öncesi de milletvekilliği yapmış olup da "CHP" kolonu içinde sayılma girenlerin ise 1946 sonrası CHP'ye tek parti döneminin özelliklerini taşıdık-

Tablo: 4a

TBMM'nin Bölgelere Göre Mesleksel Bileşimi (1920-1960)

(yüzde olarak)

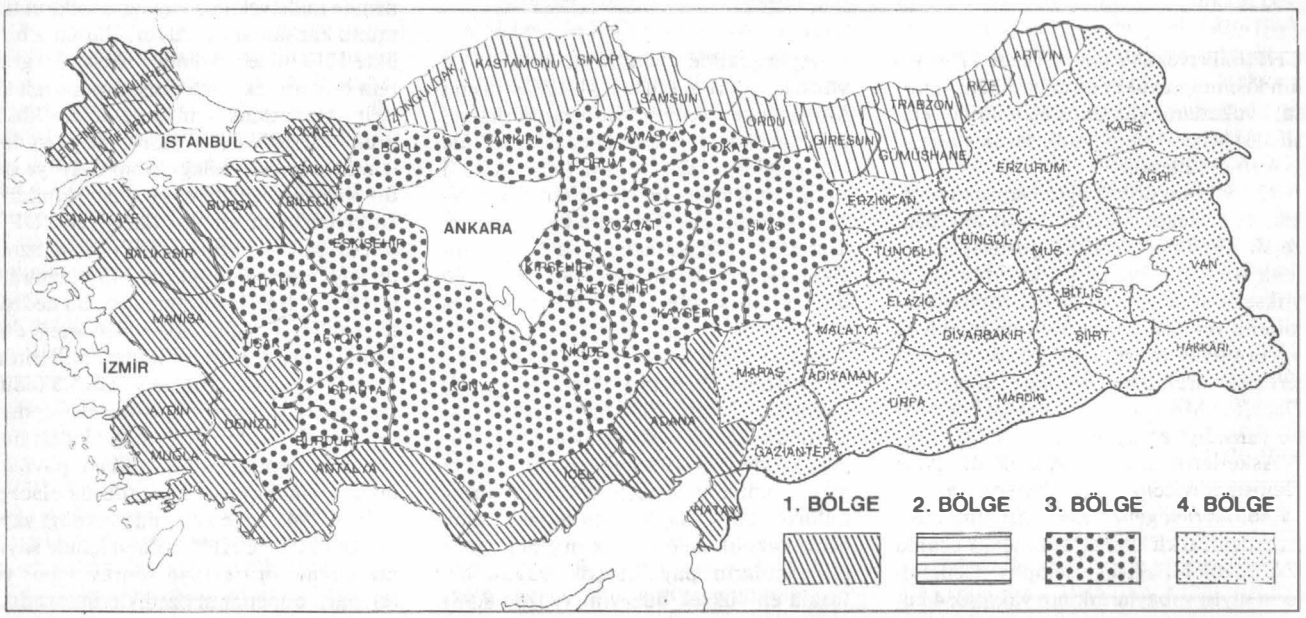
Meslekler	İstanbul	Ankara	İzmir	Bölge 1	Bölge 2	Bölge 3	Bölge 4
Asker	10.77	10.47	4.48	9.98	9.64	8.10	10.86
Hukukçu	6.92	17.44	17.91	14.66	13.20	18.64	16.57
Memur	27.69	20.93	25.37	20.12	26.14	23.82	26.67
Serbest	29.23	36.05	29.85	42.43	34.51	34.85	34.67
Teknik Eleman	3.08	1.16	0.00	0.78	1.78	0.49	0.57
İşçi-Sendikacı	5.38	1.16	2.99	0.16	1.27	0.16	0.00
Özel Sektörde Yönetici	9.23	6.98	14.93	8.11	10.15	11.50	6.67
Sanatçı	2.31	0.00	1.49	0.62	1.01	0.65	0.95
Gazeteci	5.38	5.81	2.99	3.12	2.28	1.78	3.05

Not: Bölgelerin hangi illeri kapsadığı haritada gösterilmiştir.

ları açıktır. Ancak bu durumun bir sapmaya yol açtığı söylenemez, çünkü sonuç olarak bu milletvekilleri CHP üyesidirler. Doğrusu, bu milletvekillerinin birinci kolonda da sayıma girmeleri olurdu. Ama bilgisayar işlemlerine ilişkin zaman tahdidi bunu olanaksızlaştırdı. Bununla birlikte kaba bir inceleme, tek parti döneminin mesleksel bileşiminin bu eksiklik yüzünden dikkate değer bir değişikliğe uğramadığını gösteriyor. Tek parti özelliklerinin kısmen de olsa 1946 sonrası CHP'ye yansıması ise bu partinin iki dönemi arasında ortaya çıkan farklılaşma eğilimlerini değiştirmekten çok, eğilimlerin derecesini etkiliyor. Bu yöntemsel açıklamalardan sonra konumuza geçebiliriz.

— Tablo 3a incelendiğinde DP ile tek parti dönemi arasında mesleksel bileşim açısından belirgin farklar olduğu hemen göze çarpıyor. Bir kere asker ve sivil bürokrasi kökenli milletvekilleri DP'de çok daha az temsil ediliyorlar: Askerler yüzde 13.9'a karşılık yüzde 4.6, memurlar yüzde 34.3'e karşılık yüzde 15.4. İkincisi, serbest mesleklerden gelen milletvekillerinin oranı DP'de belirgin biçimde yüksek: Yüzde 29.2'ye karşılık yüzde 43.5. Bu farklılığın başlıca nedeni ise tüccar-sanayici grubunun payını büyük ölçüde artırmış olmasıdır. Bu kesimin payı tek parti döneminde yüzde 8.44 iken, DP'de iki kat artarak yüzde 16.96'ya çıkıyor. Serbest meslek erbabına avukatları da katacak olursak, DP serbest meslek er-

Dört Bölgenin Kapsamına Giren İller

Tablo: 4b

TBMM'nin Bölgelere Göre Mesleksel Bileşimi (1961-1980)

(yüzde olarak)

Meslekler	İstanbul	Ankara	İzmir	Bölge 1	Bölge 2	Bölge 3	Bölge 4
Asker	4.90	8.57	7.84	6.30	5.26	4.65	3.22
Hukukçu	23.53	25.71	17.65	22.47	32.63	29.24	39.87
Memur	18.63	12.86	11.76	18.36	8.95	16.61	9.00
Serbest	27.45	24.29	31.37	31.23	28.95	30.23	36.33
Teknik Eleman	8.82	7.14	3.92	9.86	13.68	10.63	6.75
İşçi-Sendikacı	5.88	7.14	9.80	1.36	1.58	0.66	0.32
Özel Sektörde Yönetici	1.96	8.57	7.84	4.10	5.79	3.99	1.28
Sanatçı	0.98	0.00	0.00	0.27	0.00	0.00	0.00
Gazeteci	7.84	5.71	9.80	6.03	3.16	3.99	3.22

Tablo: 4c

TBMM'nin Bölgelere Göre Mesleksel Bileşimi (1983-)

(yüzde olarak)

Meslekler	İstanbul	Ankara	İzmir	Bölge 1	Bölge 2	Bölge 3	Bölge 4
Asker	5.56	4.55	6.25	5.41	5.56	10.39	3.61
Hukukçu	11.11	18.18	18.75	18.02	20.37	14.29	19.28
Memur	19.44	36.36	6.25	9.91	7.41	14.29	16.87
Serbest	25.00	22.73	25.00	38.74	42.59	45.45	38.55
Teknik Eleman	5.56	9.09	6.25	9.91	3.70	5.19	6.02
İşçi-Sendikacı	11.11	0.00	0.00	3.60	3.70	0.00	2.41
Özel Sektörde Yönetici	16.67	4.55	25.00	13.51	12.96	9.09	12.05
Sanatçı	0.00	0.00	6.25	0.00	0.00	0.00	0.00
Gazeteci	5.56	4.55	6.25	0.90	3.70	1.29	1.20

babının büyük ağırlığa sahip olduğu bir parti niteliği kazanıyor.

Çok partili rejime geçildikten sonra CHP'de tek parti dönemi özelliklerinden uzaklaşma, buna karşın DP ile benzeşme eğilimleri gözlemliyoruz. Asker ve memur oranında azalma, serbest meslek grubunda ise artış bu yönde değişmenin varlığını kanıtlıyor.

— Partilerin mesleksel bileşimi açısından 1961-1980 döneminin en ilginç özelliği kuşkusuz CHP ile AP'nin oldukça benzer bir yapıda olmaları. Tablo 3b bu iki partinin başlıca meslek gruplarını hemen hemen eşit oranlarda barındırdıklarını gösteriyor. Ana gruplar açısından tek fark teknik elemanlarda görülüyor: Bu grubun payı AP'de yüzde 11.45, CHP'de ise yüzde 7.9. Alt gruplar açısından ise dikkate değer tek fark tüccar-sanayici grubunda ortaya çıkıyor. AP'de bu grubun payı yüzde 14.26, CHP'de ise yüzde 7.33. Bu sonuç, benzeşmeye rağmen AP'nin DP'nin bir devamı olduğunu, CHP'nin ise tek parti döneminin özelliklerini az da olsa taşımaya devam ettiğini gösteriyor. Ama çiftçi grubu her iki partide de hemen hemen eşit paylara sahip: CHP'de yüzde 8.83, AP'de 8.26.

MSP ile MHP ise hem kendi aralarında, hem de CHP-AP ikilisi ile dikkate değer farklar gösteriyorlar. Askerlerin payı MHP'de ortalamanın çok üzerinde (yüzde 12.5), MSP'de ise çok altında (yüzde 1.75). Memurların payı MHP'de gene ortalamanın çok üzerine çıkarken (yüzde 25), MSP'de de oldukça yüksek (yüzde 19.3). Teknik elemanlar ise MSP'de aşırı ölçüde temsil edilirken (yüzde 24.5), MHP'de hiç bulunmuyorlar.

Belirtmek gerekir ki, bu iki partinin milletvekilleri sayıları istatistik açıdan anlamlı sonuçlar çıkarmaya yeter miktarda değil. Bununla birlikte, bu iki partinin siyasal yelpazenin ucunda yer almalarıyla, farklı iki sağ gelenekten gelmelerinin mesleksel bileşimleriyle belli bir uyum içinde olmasının, kesin bir sonuç olarak kabul edilemezse de, en azından teorik analizden çıkabilecek sonuçlarla büyük yakınlık gösterdiğini hatırlatalım.

— 1983 seçimlerine katılan üç partinin mesleksel bileşim analizi (Tablo 3c), MDP'nin tek parti döneminin bir tekrarı, HP'nin, avukatları analiz dışı tutarsak, daha çok 1961'in CHP'sini devam ettirdiği, ama tek parti dönemi özelliklerini de kısmen taşıdığı, ANAP'ın ise teknik elemanları dikkate almazsak (beklenenin aksine ANAP'ta AP'ye göre daha az mühendis var), DP ile başlayan AP ile devam eden özellikleri daha da derinleştiren bir parti olduğu ortaya çıkıyor.

Nitekim, ANAP'ta askerlerin payı yüzde 3'ün, memurların payı da yüzde 10'un altına iniyor. Buna karşılık serbest meslek erbabı yüzde 48.8'lik payla tepe noktasına ulaşıyor. Tüccar-sanayicilerin yüzde 16.6 olan payı DP ile tam bir paralellik içinde (AP'de yüzde 10.5'ten ibaretti). Ama asıl çarpıcı olan serbest müşavir grubunun büyük bir sıçrama yaparak yüzde 9.95'e çıkması. Bu gelişme ANAP'ın, DP ve AP'ye göre bireysel girişimciliğe daha yakın ve popüler bir profile sahip olduğunun bir göstergesi sayılabilir.

Halkçı Parti, memur ve serbest grubunun payları açısından, CHP ile büyük bir benzerlik içinde. Ancak tüccar-sanayici grubunun yüzde 4.3'lük payla CHP'ye oranla bir hayli az temsil edilmesi dikkat çekiyor. Askerlerin payının yüksekliği de (yüzde 8.6) HP'yi CHP'den farklılaştıran ikinci bir özellik. Bu özellik aynı zamanda HP'yi tek parti dönemine yaklaştırıyor. İşçi-sendikacı grubunun en yüksek paya HP'de sahip olması (HP'de yüzde 6, ANAP'ta ise yüzde 0.94), tüccar-sanayici grubunun oranının düşüklüğü ve bir de büyük toprak sahibi olmadıklarını rahatlıkla varsayabileceğimiz çiftçilerin oranının ortalamanın üzerinde olması (yüzde 5.17'ye karşılık yüzde 3.29) mesleksel bileşim açısından HP'nin CHP'den daha fazla sol parti özelliklerine sahip olduğunu gösteriyor.

MDP'de ise gerek askerlerin (yüzde 12.8) ve gerek memurların (yüzde 22.8) payları hem HP ve ANAP'a, hem de CHP ve AP'ye göre oldukça yüksek, tek parti dönemi oranlarına ise bir hayli yakın. Buna karşılık serbest meslek grubunun payı 1961'den sonra ortaya çıkan eğilimin bir hayli altına düşüyor: Yüzde 17.14. Bu grubun içinde yer alan tüccar-sanayicinin payı yüzde 7.46. Bu oran da tek parti döneminin oranı olan yüzde 8.44'e çok yakın.

1983- döneminin parti düzeyindeki ilginç özelliklerinden biri de, özel sektör yöneticilerinin HP'de ve MDP'de ANAP'a göre daha yüksek bir temsil oranına sahip olmaları; sırasıyla yüzde 14.66, 14.29 ve 10.8. Bu özelliğin açıklanabilmesi için daha ayrıntılı ve kapsamlı bilgilerin gerektiği açıktır.

Bölgelerin Mesleksel Bileşimi: Bölgesel analiz 7 bölge temelinde yürütülüyor. İstanbul, Ankara ve İzmir ayrı bölgeler olarak ele alındı. Diğer iller ise 4 bölgede toplandı (bkz. harita). 1 numaralı bölge esas olarak Marmara, Ege ve Akdeniz, 2 numaralı bölge Karadeniz, 3 numaralı bölge İç Anadolu, 4 numaralı bölge de esas olarak Doğu ve Güneydoğu illerini kapsıyor. Birinci bölgede yer alan illerin ortak özelliği, gelişmişlik kriterleri açısından ön sıralarda yer almaları. İkinci bölgede yer alan illerin bir kısmı birinci bölgenin özelliklerini taşısalar da, Karadeniz bölgesinin sosyo-ekonomik açıdan göreli bir bütünlüğe sahip olması bağımsız bir bölge olarak ele alınmasına neden oldu. Üçüncü bölge ise gelişmişlik düzeyi açısından orta sıralarda yer alan illerden oluşuyor. Ancak bu bölgede yer alan illerin tümünün sosyo-ekonomik açıdan büyük bir benzerlik gösterdiği söylenemez. Ama gerek kültürel açıdan, gerek tarımsal mülkiyet yapıları açısından bu illerin nispeten homojenliğe sahip olduğu, kabul edilen bir olgudur. Dördüncü bölge Türkiye'nin en geri kalmış illerini kapsıyor. Ama istisnalar da yok değil; örneğin Gaziantep.

Bölgeleri oluşturma yönteminin getirdiği kısıtlamalar mesleksel bileşimin bölge temelinde analizinden çıkan sonuçları çok temkinli yorumlamayı gerektiriyor. Hatta kimi sonuçların yorumlanabilmesi için ek bilgi gerektiği de açıktır. Ayrıca İstanbul, Ankara ve İzmir'in birer bağımsız örnekleme olarak istatistiksel açıdan anlamlı olabilecek yeterli sayıda unsura (milletvekili sayısı) sahip olup olmadıkları -özellikle diğer bölgelerle karşılaştırıldıklarında- tartışılabilir. Bu nedenle bu bölümde daha çok sonuçları sergilemekle yetineceğiz.

Tablo: 5a

Meclis Üyelerinin Öğrenim Durumları

(yüzde olarak)

Öğrenim Durumu	1920-1960	1961-1980	1983-	Temsilciler Meclisi	Danışma Meclisi
Yükseköğrenim	71.30	76.40	85.25	93.12	98.20
Orta ve Lise	26.25	18.75	10.50	6.16	1.20
İlkokul	2.45	4.85	4.25	0.72	0.60

Tablo: 5b

Partilere Göre Meclis Üyelerinin Öğrenim Durumları

(yüzde olarak)

	1920-1960	1961-1980		1983-			
Öğrenim Durumu	Tek Parti + CHP	DP	CHP	AP	ANAP	HP	MDP
Yükseköğrenim	70.57	72.58	73.82	79.97	86.39	81.90	88.57
Orta ve Lise	27.39	24.28	21.46	15.36	8.92	12.07	11.43
İlkokul	2.04	3.14	4.72	4.67	4.69	6.3	0

Tablo: 5c

Bölgelere Göre Meclis Üyelerinin Öğrenim Durumları (1920-1983)

(yüzde olarak)

Öğrenim Durumu	İstanbul	Ankara	İzmir	Bölge 1	Bölge 2	Bölge 3	Bölge 4
Yükseköğrenim	75.82	71.82	82.22	76.98	75.27	75.99	67.25
Orta ve Lise	20.88	21.55	17.04	20.52	21.31	21.13	27.78
İlkokul	3.30	6.63	0.74	2.50	3.42	2.88	4.96

Analiz edilen 7 bölgede 1920-1960 döneminde (Tablo 4a) her meslek grubunun payı nispeten homojen bir dağılım gösteriyor. Diğer dönemlerde ise (Tablo 4b ve 4c) bu payların dağılımında bölgeler arasında çok daha büyük farklılıklar görülüyor. Nitekim, her meslek grubunun payının standart sapması ve bunların tartılı ortalamaları alındığında, 1920-1960 dönemi için 3.46, 1961-1980 dönemi için 4.50, 1983- dönemi için de 6.23 buluyoruz. Bu rakamlar tablolarda çıplak gözle gözlemlenebilen ve yukarda sözünü ettiğimiz özelliği kesin bir biçimde kanıtlıyor. Standart sapmaların tartılı ortalamasının en düşük değeri 1920-1960 döneminde alması, bu dönemde meslek gruplarının her bölgede temsil oranlarının ortalama oranlardan nispeten az sapma gösterdiğine işaret eder. Bu özelliğin ortaya çıkmasının nedenlerinden birinin, tek parti döneminde milletvekili adaylarının büyük ölçüde merkezden belirlenmesi olgusu olduğu bir varsayım olarak ileri sürülebilir. 1983- Meclisi'nde sapmaların dikkate değer ölçüde artmış olması, bir başka deyişle meslek bileşimi açısından bölgelerin önemli farklar göstermesinin ne kadar raslantısal, ne kadar belirli etkenlerin sonucu olduğunu mevcut verilerle açıklamak güç görünüyor. Ayrıca 1983'ün tek dönemden ibaret olması, farklılığı artırıcı bir etken olarak kabul edilebilir.

Dönemleri bütünsel olarak karşılaştırdıktan sonra kimi özgün farklılıklara dikkat çekebiliriz. 1920-1960 döneminde İzmir'de askerlerin aritmetik ortalamanın (yüzde 9.18) çok altında (yüzde 4.48), özel sektör yöneticilerinin ise ortalamanın (yüzde 8.8) oldukça üzerinde (14.9) temsil edilmeleri dikkat çekiyor. Dikkat çeken diğer bir farklılık da serbest meslek erbabının temsil oranının 1. bölgede (Marmara, Ege, Akdeniz) oldukça yüksek (yüzde 42.4) olması (Tablo 4a). Bu grubun yüzde 60'ından fazlasını oluşturan tüccar-sanayici ve çiftçilerin bu bölgede toplumsal bir ağırlığa sahip olmaları bu sonucu açıklayabilir. Ancak bu özelliğin 1961-1980 ve 1983- dönemlerinde devam etmediğini belirtelim. Son 25 yılda azgelişmiş bölgelerde kalkınmanın hızlanması bu farklılığı törpülemiş olabilir. Yine 1920-1960 döneminde 4. bölgede (Doğu ve Güneydoğu) çiftçilerin -ki çoğunlukla büyük toprak sahiplerinden oluştuklarını biliyoruz- serbest meslek grubunun yüzde 44.5'ini kapsaması bu bölgenin özellikleriyle uyumludur. Bu dönem de işçi-sendikacıların da en büyük paya (yüzde 5.38) İstanbul'da sahip olmaları, Doğu ve Güneydoğu'da ise hiç mevcut olmamaları doğal karşılanmalıdır.

1961-1980 dönemine ilişkin özgün farklılıkların arasında ilk olarak 4. bölgede hukukçuların -ki bu grubu avukatlarla özdeş kabul edebiliriz- payının ortalamadan (yüzde 27.3) bir hayli sapması (yüzde 40) dikkat çekiyor. Avukatların Meclis'e ağırlıklarını koydukları bir dönemde (bkz. 1. bölüm) siyasal alanda temayüz etme şansına en çok siyasal ilişkiler ağının zayıf olduğu bir bölgede sahip oldukları bir varsayım olarak öne sürülebilir.

Özel sektör yöneticilerinde İzmir'in gene ortalamanın (yüzde 4.79) üzerinde bir orana (yüzde 7.84) sahip olması, bu özelliğin 1983 Meclisi'nde de devam etmesi (ortalama yüzde 13.4, İzmir yüzde 25), özel sektör yöneticilerinin siyasete girme eğilimlerinin bu kentte oldukça yüksek olduğunu gösteriyor. 1961-1980 döneminde özel sektör yöneticilerinin en yüksek temsil oranına (yüzde 8.57) Ankara'da sahip olması, ama bu özelliğin 1983 Meclisi'nde devam etmemesi, bu durumun raslantısal olabileceğini düşündürüyor.

1983- döneminde en ilginç özellik memurlarda Ankara'nın ilk kez ön plana çıkmasıdır (Tablo 4c). Normal olarak memurların tüm dönemlerde en yüksek temsil oranına Ankara'da sahip olmaları beklenebilirdi. Bu özelliğin kalıcı olup olamayacağını şimdiden öngörmek olanaksız. 1983 döneminin dikkat çeken diğer bir özelliği de işçi-sendikacı temsilcilerinin büyük ölçüde İstanbul'da toplanmış olmaları (ortalama yüzde 2.97, İstanbul yüzde 11.11), Ankara, İzmir ve Karadeniz bölgelerinden ise bu gruptan hiç milletvekili seçilmemiş olmasıdır.

Tablo: 5d

Dönemlere Göre Yükseköğrenim Görmüş Meclis Üyelerinin Bölgesel Dağılımı

(yüzde olarak)

Dönemler	İstanbul	Ankara	İzmir	Bölge 1	Bölge 2	Bölge 3	Bölge 4
1920-1960	77.92	69.76	83.82	72.61	70.25	70.01	61.73
1961-1980	72.89	72.89	76.92	77.92	78.78	81.21	69.28
1983-	77.77	77.27	87.50	88.28	87.03	93.50	77.10

Tablo: 5dd

Milletvekillerinin Eğitim Düzeylerine Göre Bölgelerin Sıralanması

	1920-1960	1961-1980	1983-
İstanbul	2.	5.-6.	5.
Ankara	6.	5.-6.	6.
İzmir	1.	4.	3.
Bölge 1	3.	3.	2.
Bölge 2	4.	2.	4.
Bölge 3	5.	1.	1.
Bölge 4	7.	7.	7.

Milletvekillerinin Öğrenim Düzeyi Açısından Meclislerin, Partilerin ve Bölgelerin Durumu

Öğrenim Düzeyi ve Meclisler: Tablo 5a'da Millet Meclisi'nin, Temsilciler Meclisi ve Danışma Meclisi'nin yapıları, üyelerinin öğrenim düzeyleri açısından gösteriliyor. Doğal olarak Senato bu analizin dışında tutuldu.

Tablo: 6a

Meslek Gruplarının Milletvekilliği Süresine Göre Bileşimi (1920-1960)

Dönem	Asker		Hukukçu		Memur		Serbest		Tek.Eleman		İşçi-Send.		Öz.Sek.Yön.		Sanatçı		Gazeteci	
Sayısı	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1	103	43.28	221	57.40	307	51.60	529	59.04	15	65.22	11	64.71	107	47.14	10	47.62	29	41.43
2	46	19.33	87	22.60	140	23.53	188	20.98	1	4.35	5	29.41	57	25.11	5	23.81	16	22.86
3	42	17.65	43	11.17	61	10.25	100	11.16	5	29.41	0	0	27	11.89	2	9.52	9	12.86
4	19	7.98	15	3.90	30	5.04	35	3.91	2	8.70	1	5.88	15	6.61	1	4.76	6	8.57
5	9	3.78	11	2.86	14	2.35	20	2.23	0	0	0	0	3	1.32	1	4.76	5	7.14
6	9	3.78	3	0.78	22	3.70	10	1.12	0	0	0	0	7	3.08	1	4.76	5	7.14
7	7	2.94	3	0.78	13	2.18	8	0.89	0	0	0	0	8	3.52	1	4.76	0	0
8	0	0	1	0.26	8	1.34	5	0.56	0	0	0	0	2	0.88	0	0	0	0
9	1	0.42	0	0	0	0	1	0.11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10	1	0.42	1	0.26	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
11	1	0.42	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0.44	0	0	0	0

Not: 1920-1960 yılları arasında 11 dönem vardır.

Tablo: 6aa

Milletvekilliği Süresine Göre Mesleklerin Sıralanması (1920-1960)

Meslekler	En fazla 1 dönem	En fazla 2 dönem	En fazla 3 dönem
Asker	2.	1.	2.
Hukukçu	5.	5.	5.
Memur	4.	4.	4.
Serbest	6.	6.	6.
Özel Sektörde Yönetici	3.	3.	3.
Gazeteci	1.	2.	1.

İlk olarak eğitim düzeyinin zaman içinde düzenli olarak yükseldiğine dikkat çekelim. 1920-1960'ta yükseköğrenim yapmış milletvekillerinin oranı yüzde 71.3 iken, bu oran 1961-1980'de yüzde 76.4'e, 1983'te yüzde 85.25'e yükselmiştir. Ülkede yükseköğrenim yapmış olanların sayısı düzenli olarak arttığına göre, bu normal bir gelişmedir. Ancak, öğrenim düzeyinin yükselmesine koşut olmayan bir gelişme, 1961-1980 döneminde ilkokul mezunu milletvekillerinin oranının 1920-1960 dönemine göre yaklaşık iki katına (yüzde 2.45'e karşılık 4.85'e) çıkmış olmasıdır. Kuşkusuz bu gelişme tek parti döneminde eğitim düzeyi çok düşük kişilerin milletvekili seçilme şanslarının normalin altında olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim, 1983- dönemin-de de ilkokul mezunlarının oranı az da olsa azalmakta (yüzde 4.25), ama gene de 1920-1960 döneminin oranından bir hayli yüksek çıkmaktadır.

Diğer ilginç bir sonuç da, tayinle oluşturulmuş meclislerin eğitim düzeylerinin (Temsilciler Meclisi yüzde 93, Danışma Meclisi yüzde 98 oranında yükseköğrenimli barındırıyor) seçimle oluşmuş meclislere oranla yüksek olmasıdır. Seçimlerde düşük eğitim düzeyinin önemli bir olumsuz etken olmadığı, buna karşılık seçkincilik ağır bastığında düşük eğitim düzeyinin önemli bir olumsuz etken olarak ortaya çıktığı anlaşılıyor.

Milletvekillerinin Öğrenim Durumu Açısından Partiler: 1920-1960 döneminde tek parti ve CHP'ye ilişkin sonuçlar birlikte veriliyor (Tablo 5b). Bu sonuçlar DP ile karşılaştırıldığında bu partinin milletvekillerinin eğitim düzeylerinin az da olsa yüksek olduğu ortaya çıkıyor. Ancak salt tek parti döneminde milletvekilliği yapmış olanlar değerlendirildiğinde, bu gruba mensup yükseköğrenimlilerin oranının yüzde 64 olduğunu görüyoruz. 1946 sonrası CHP'de ise üniversite diplomalıların oranı yüzde 74. Ancak 1946'dan önce milletvekilliği yapmış olup da, gerek CHP, gerek DP'de milletvekilliği yapmaya devam etmiş olanların bu gruba dahil olduğunu hatırlatalım. Bu nedenle tek parti oranının gerçek değerinden bir miktar düşük, CHP oranının ise gerçek değerinden bir miktar yüksek olduğu açıktır. Bu durumda tek parti CHP'sinde eğitim düzeyinin DP'den daha düşük, ama 1946 sonrası CHP'sinin DP ile eğitim bakımından hemen hemen eşit düzeyde olduğu anlaşılıyor. Tek parti ile eğitim düzeyi farklılığı ise büyük ölçüde zamanla eğitim düzeyinin yükselmesi olgusuyla açıklanabilir.

Buna karşılık 1961-1980 döneminde AP'nin eğitim düzeyinin CHP'ye göre dikkate değer ölçüde yüksek olduğu görülüyor: AP yüzde 80, CHP yüzde 74 oranında yükseköğrenimliye sahip. AP' nin nispeten popüler, CHP'nin ise nispeten seçkinci bir parti olduğu şeklindeki yaygın görüşle bu sonuçların çeliştiğini söyleyebiliriz. İlginç bir şekilde 1983 Meclisi'nde en düşük eğitim düzeyine sahip partinin HP olduğunu görüyoruz:

Tablo: 6b

Meslek Gruplarının Milletvekilliği Süresine Göre Bileşimi (1961-1980)

Dönem	Asker		Hukukçu		Memur		Serbest		Tek.Eleman		İşçi-Send.		Öz.Sek.Yön.		Sanatçı		Gazeteci	
Sayısı	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1	49	68.06	237	59.70	129	65.82	284	65.44	86	65.65	17	62.96	25	46.30	2	100.0	41	61.19
2	14	19.44	87	21.94	49	25.0	98	22.58	25	19.08	9	33.33	17	31.48	0	0	14	20.90
3	3	4.17	36	9.07	11	5.61	32	7.37	8	6.11	1	3.70	6	11.11	0	0	8	11.94
4	4	5.56	22	5.54	3	1.53	12	2.76	9	6.87	0	0	1	1.85	0	0	3	4.78
5	2	2.78	15	3.78	4	2.04	8	1.84	3	2.29	0	0	5	9.26	0	0	1	1.49

Not: 1961-1980 yılları arasında 5 dönem vardır.

HP yüzde 82, ANAP yüzde 86.4, MDP yüzde 88.6 oranında yükseköğrenimli milletvekiline sahip. Sol ya da sosyal demokrat partilerde popüler nitelikli milletvekili adaylarının daha kolay yer almaları doğal olduğundan, yukardaki sonuçlar, 1961 sonrası CHP'nin ve HP'nin sol parti kimliğine yaklaştıklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

MDP'nin "en okumuş" parti olmasını ise bu partinin daha çok seçkinci ve merkezci bir yöntemle kurulmuş olmasıyla açıklayabiliriz. Ayrıca bu partide hiç ilkokul mezununun bulunmayışı bir hayli dikkat çekiyor.

Milletvekillerinin Öğrenim Durumu Açısından Bölgeler: Tablo 5c'de dönemsel farklılaştırma yapılmaksızın tüm Cumhuriyet döneminin bölgesel ortalamaları yer alıyor. Ancak, dönemden döneme bölgelerin öğrenim düzeyine göre sıralanmaları değiştiğinden salt yükseköğrenimlilerin dönemlere göre oranları Tablo 5d'de, eğitim düzeyine göre bölgesel sıralamalar da Tablo 5dd'de yer alıyor. Sonuçların değerlendirilmesini esas olarak bu son iki tabloyu dikkate alarak yürüteceğiz. Tablo 5c'de gözlemlenen iki ilginç olguya dikkat çekmekle başlayalım. İzmir, Cumhuriyet döneminin bütününde eğitim düzeyi en yüksek il olarak ortaya çıkıyor. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, İzmir'in birinciliği, 1920-1960 döneminde büyük farkla birinci olması ve bu dönemdeki milletvekili sayısının çokluğunun ortalamayı bir kez daha yükseltmesi nedeniyledir. Diğer ilginç bir olgu da, yükseköğrenim oranı ile ilköğretim oranı arasında genellikle ters bir bağın olmasıdır; yükseköğrenim oranı en yüksek bölge genellikle en düşük ilköğretim oranına sahiptir. Ancak bu bağın Ankara için geçerli olmadığı görülüyor. Nitekim, ilkokul mezunu milletvekillerinin Ankara'da oranı (yüzde 6.63), bu sıralamada birinci olması gereken 4. bölgenin (Doğu ve Güneydoğu) oranını (yüzde 4.96) geçiyor.

Tablo 5dd'nin değerlendirmesine genel bir saptamayla başlayalım. Gelişmişlik düzeyi ile eğitim düzeyi arasında genel olarak koşutluk olmadığı Tablo 5dd'de açıkça görülüyor. Böyle bir koşutluk yalnızca 1920-1960 döneminde mevcut. Yükseköğrenimli milletvekillerinin oranlarına göre İzmir büyük bir farkla bu dönemde birinci. Daha önce mesleksel bileşim bakımından da İzmir'in özellikler gösterdiğine dikkat çekmiştik. Köklü bir yerel burjuvaziye sahip bu kentte, hem eğitim düzeyinin yüksekliği, hem de eğitimli burjuvazinin siyasete girme eğiliminin yüksekliği bu sonucu veriyor olabilir. Ancak İzmir'in 1961-1980 döneminde dördüncü sıraya düştüğünü, 1983'te ise ancak üçüncü sıraya yükselebildiğini hatırlatalım.

Yine ilk dönemde İstanbul'un 2. sırayı alması gelişmişlik düzeyiyle uyumlu. Keza Bölge 1'in üçüncü sırayı alması, Bölge 2, Bölge 3 ve Bölge 4'ün de gelişmişlik düzeyine uygun olarak sıralanmaları, 1920-1960 döneminde milletvekillerinin eğitim düzeyi ile gelişmişlik düzeyi arasında koşutluk olduğunu ispatlıyor.

Daha önce de belirttiğimiz gibi bu koşutluk diğer dönemlere geçildiğinde, Bölge 4'ün dışında ortadan kalkıyor. Yalnızca Doğu-Güneydoğu bölgesi sonunculuğunu koruyarak bu koşutluğu sürdürüyor. Koşutluğun bozulmasının en belirgin örneği ise İç Anadolu bölgesi (Bölge 3). Gerek 1961-1980, gerek 1983- dönemlerinde bu bölge 1. sırayı alıyor. Buna karşılık İstanbul ve İzmir ön sıralardan aşağıya doğru dikkate değer bir düşüş gösteriyorlar. Marmara, Ege ve Akdeniz (Bölge 1) ise ilk iki dönemde 3., son dönemde 2. sırayı alarak belli bir istikrar gösteriyor. Ankara'nın ise ilk dönemde sondan ikinci olması bir ölçüde doğal karşılansa bile diğer dönemlerde de düşük sırasını sürdürmesi dikkat çekiyor.

Eğitim düzeyi ile gelişmişlik düzeyi arasında koşutluğun yalnızca 1920-1960 arasında mevcut olması, kısmen bu dönemde hızlı kentleşme olgusunun henüz sonuçlarını doğurmamış olmasına, dolayısıyla da eğitim düzeyi farklılıklarının netliklerini korumalarına bağlanabilir. Bir başka deyişle İstanbul ve İzmir henüz "taşralaşmamıştır". Bu duruma bir de milletvekillerinin belirlenmesinde merkezin rolünün bu dönemde belirleyici olduğu olgusu eklenirse ortaya çıkan sonuç bir miktar aydınlığa kavuşmuş sayılabilir. Bununla birlikte, bu varsayımlar yukarda dikkat çektiğimiz tüm özellikleri

Tablo: 6bb

Milletvekilliği Süresine Göre Mesleklerin Sıralanması (1961-1980)

Meslekler	En fazla 1 dönem	En fazla 2 dönem
Asker	7.	5.
Hukukçu	2.	2.
Memur	4.-5.-6.	7.
Serbest	4.-5.-6.	6.
Öz.Sek.Yönetici	1.	1.
Gazeteci	3.	3.
Teknik eleman	4.-5.-6.	4.

Tablo: 7

AP ve CHP'nin Milletvekilliği Süresine Göre Bileşimi (1961-1980)

	AP		CHP	
	Sayı	%	Sayı	%
1 dönem	338	54.87	398	66.33
2 dönem	154	25.0	133	22.17
3 dönem	59	9.58	43	7.17
4 dönem	37	6.01	16	2.67
5 dönem	28	4.55	10	1.67

açıklamaktan uzaktır. Açıktır ki, bölgelerin eğitim düzeyi açısından ortaya çıkan farklılıkların açıklanabilmesi için ek bilgiler ve daha kapsamlı bir analiz gerekiyor.

Milletvekillerinin Yeniden Seçilme Olasılığının Analizi

Son olarak milletvekillerinin yeniden seçilme olasılığının belli meslek gruplarında daha yüksek olup olmadığını araştırmak istiyoruz. Bu amaçla her meslek grubunda dönem sayısı itibarıyla milletvekillerinin oranlarını hesapladık. Örneğin 1920-1960 döneminde, yalnızca bir dönem milletvekilliği yapan askerlerin sayısı 103, asker kökenli milletvekilleri içindeki oranları da yüzde 43.28'dir (Tablo 6a). Asker kökenli milletvekillerinin içinde iki dönem milletvekilliği yapanların sayısı 46, oranları ise yüzde 19.33'tür. Bu rakamlar karşılaştırmalı olarak düşük değerlere sahip olduğu ölçüde, bu meslek grubundan olan milletvekillerinin yeniden seçilme şansının yükseldiğini söyleyebiliriz.

Bu araştırmanın kapsamı kaçınılmaz olarak sınırlıdır. Bir kere 1983 Meclisi ilk döneminin içinde olduğundan analiz dışıdır. 1920-1960 döneminde partiler arası karşılaştırmalar ise yaşanan dönem sayıları farklı olduğundan karşılaştırılabilir değildir. Bununla birlikte daha ileri istatistik yöntemlerle verileri karşılaştırılabilir duruma getirmenin olanaksız olmadığını da belirtelim. Partiler arası karşılaştırma yalnızca 1961-1980 döneminde CHP ve AP için olanaklıdır. Bu karşılaştırma Tablo 7'de yapıldı.

Sonuçlar milletvekillerinin çok büyük çoğunluğunun üç dönemi geçmediğini gösteriyor. Bu bakımdan meslek gruplarını yeniden seçilme şansının yüksekliğine göre sıralamak için üç döneme ilişkin oranları dikkate alarak Tablo 6aa ve Tablo 6bb'yi hazırladık. Tablo 6aa'da birinci sütun bir dönem, ikinci sütun iki dönem, üçüncü sütun üç dönem milletvekilliği yapanların oranlarına göre meslek gruplarının sıralanmasını gösteriyor. Tablo 6bb ise oranların yüksekliği dikkate alınarak iki dönemle sınırlı tutuldu.

Teknik eleman, işçi-sendikacı ve sanatçı kökenli milletvekillerinin sayıları istatistiksel bakımdan anlamlı sonuç verebilecek düzeyin altında kaldıklarından bu meslek gruplarına sıralamada yer verilmedi. Ancak, 1961-1980 döneminde teknik elemanların sayısı anlamlı sonuç verebilecek düzeye geldiğinden sıralamaya tabi tutuldu. Bu açıklamalardan sonra sonuçların değerlendirmesine geçebiliriz.

1920-1960 Dönemi: Bu dönemde yeniden seçilme şansı en yüksek olan milletvekillerinin asker ve gazeteci grubundan oldukları anlaşılıyor. Bir ve üç dönem dikkate alındığında gazeteciler ilk, askerler ikinci sırayı, iki döneme göre ise askerler birinci gazeteciler ikinci sırayı alıyorlar (Tablo 6aa). Bu dönemde yer alan gazeteci milletvekillerinin çoğunlukla Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiş ve sivil bürokrasiye dahil edilebilecek nitelikteki gazetecilerden oluştuğunu düşünürsek, siyasal sınıf içinde bürokrat kökenli kadroların yeniden seçilme şansının, büyük ölçüde tek parti döneminin damgasını taşıyan 1920-1960 yıllarında en yüksek olması anlamlıdır. Nitekim memurlar da sıralamada özel sektör yöneticilerinin ardından 4. sırayı alıyorlar. Özel sektör yöneticilerinin 1961-1980 döneminde 1. sırayı aldığı, dolayısıyla sıralamada yükselmeye aday bir grup olduğu dikkate alınırsa -bu durumun mevcut verilerle açıklanması güç bir özellik olduğunu belirtelim- asker ve sivil bürokrasiye mensup milletvekillerinin yeniden seçilme şansına en fazla 1920-1960 döneminde sahip oldukları söylenebilir.

1961-1980 Dönemi: Bu dönemde sıralamanın tamamen değiştiğini görüyoruz. Askerler ve memurlar son sıralara geçerken (memur, serbest ve teknik eleman gruplarının tek dönem oranları dikkate alınmayacak kadar küçük farklar gösterdiğinden, Tablo 6bb'nin birinci sütununda 4., 5. ve 6. sıraları eşit olarak paylaşıyorlar), gazetecilerin de (ki bu dönemde milletvekilliği yapan gazetecilerin önceki döneme özgü nitelikleri yaygın biçimde taşıdıkları söylenemez) 3. sıraya düştüklerini görüyoruz.

Özel sektör yöneticilerinin açıklayamadığımız yükselişlerinin yanı sıra dikkat çeken bir başka değişiklik de hukukçuların, yani avukatların 2. sırayı almalarıdır. Daha önce 1961-1980 döneminin avukatların siyasete ağırlıklarını koydukları bir dönem olduğunu görmüştük. Dolayısıyla bu dönemde avukat kökenli milletvekillerinin yeniden seçilme şansının diğer meslek gruplarına göre bir hayli yükselmiş olması doğal karşılanmalıdır.

AP-CHP Karşılaştırması: Önce 1920-1960 döneminde AP ve CHP'nin toplam milletvekili sayıları çok yaklaşık değerde olduklarından (616 ve 600) karşılaştırmanın istatistiksel anlamlılık derecesinin çok yüksek olduğunu belirtelim.

Bu dönemde AP milletvekillerinin CHP'ninkilere göre daha yüksek bir istikrara sahip olduğu açıkça görülüyor (Tablo 7). Nitekim, AP'de tek dönem milletvekilliği yapanların oranı yüzde 54.87, CHP'de yüzde 66.33'tür. En fazla iki dönem milletvekilliği yapanların oranı AP'de yüzde 79.87, CHP'de yüzde 88.5'tir. En fazla üç dönem milletvekilliği yapmış olanların oranı da AP'de CHP'ye göre daha düşüktür: AP'de yüzde 89.45, CHP'de yüzde 95.67. Buna karşılık, beş dönem, yani 1961-1980 arasında aralıksız milletvekilliği yapanların oranı AP'de yüzde 4.55 iken, CHP'de yüzde 1.67'dir.

Bu sonuçlar dönem boyunca AP'nin kadrosunda CHP'ye oranla daha az değişiklik olduğunu kesinlikle kanıtlıyor. AP'nin ideolojik ve siyasal yöneliminin hemen hemen hiç değişime uğramadığını, buna karşılık, CHP'nin döneme tek parti CHP'sine yakın sayılabilecek bir kimlikle başlayıp, dönem sonunda sosyal demokrat kimliğe oldukça yaklaşmış olduğu dikkate alınırsa, CHP milletvekillerinin AP'ninkilere oranla daha sık değişmiş olması doğal karşılanmalıdır ●

Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri

(23 Nisan 1920 - 27 Mayıs 1960)

Yurdumuzda 1946 yılına kadar tek parti (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti sonradan Halk Fırkası, CHP) mevcut olduğu için 1920-1943 (Dönem: I-VII) yıllarında milletvekili seçilmiş olanların adlarının yanına parti yazılmamıştır. 17 Kasım 1924'te CHP'den istifa edip Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kuranlar hariç.

I-XI. dönemlerde milletvekili seçilmiş olup da 1961-1980 döneminde de milletvekilliği yapmış olanlar bu listede yer almışlardır. Bu milletvekillerinin 1961-1980 arası milletvekilliği yaptıkları dönemler düz rakamla gösterilerek, 1920-1960 arasında romen rakamıyla gösterilen dönemlere eklenmiştir. Dolayısıyla bu kişiler 1961-1980 dönemini kapsayan listede yer almıyorlar.

I-XI. dönemlerde milletvekili seçilmiş olup da sonradan 1961 Anayasası'na göre kurulan Cumhuriyet Senatosu'na seçilenlerin yalnız milletvekillikleri işaret edilmiş, kendilerine ayrıca Cumhuriyet Senatosu üyeleri listesinde yer verilmiştir. (Bu kişilerin isimleri yıldızla işaretlenmiştir.)

ATATÜRK Gazi M.Kemal, Ankara I-V., Harp Ak., Mareşal
ABADAN Yavuz (CHP), Eskişehir VII, VIII., I., Hukuk, Prof.Dr.
ABALIOĞLU Yunus Nadi, İzmir I., Menteşe II, Muğla III-VI., Hukuk, Gazeteci-Yazar
ABANOZOĞLU Salise, Trabzon V, VII., Öğr.Ok., Öğretmen
ABASIYANIK Ahmet Faik (CHP), Kocaeli VII, VIII, Vet. Fak. Veteriner Hekim
ABDÜLKADİR B., Maraş II-IV., Rüşdiye, Çiftçi
ABDULLAH B., Trabzon II, III., Maarif Nezareti Müsteşarı
ABDURRAHMAN Şeref, İstanbul II., GS., Öğr., Tarihçi, Eski Nâzır
ABDÜLHAMİT Hamdi, Diyarbakır I., Medrese, Din Öğretimi
ABDÜLVEHAP, Malatya I., (Meclis'e katılmadan istifa)
ABİDİN, Niğde I., Rüştiye, Dâvavekili
ABİDİN (HF, TpCF), Saruhan II., Hukuk, Avukat
ACAR Rüstem, Oltu I., Rüştiye, Çiftçi-Memur
ACAR Muhtar (CHP), Sinop IX., Hukuk, E.Vâli
ACARA Ali Rıza, Batum I., Kadı Okulu
ACARBAY Süleyman Sudi, Bayezit I, II., Rüştiye-Medrese, Mah. Başkâtibi
ACUN Sebati (DP), İzmir XI., Ecz.Ok., Ecz.Lâb. Sahibi
AÇANAL Necdet (DP), Urfa IX., Yük.Müh.Ok., Elekt.Mühendisi
AÇIKSÖZ Hüsnü, Kastamonu VI., Lise, Gazeteci
AÇIKSÖZ Fehmi (DP), Zonguldak IX. Hukuk, Hâkim
ADA İhsan (CHP), Hatay XI., Hukuk, Avukat-Gazeteci
ADAKAN Enver (CHP, HP, DP), Balıkesir IV, V., İstanbul IX., Mak.Elekt.Müh. (Almanya)
ADAL Hasan Şükrü (CHP), Bolu VII, VIII., SBO., Prof.
ADALAN Şevket (CHP), İzmir VII, VIII-2,3., SBO., Yönetici
ADATO Salamon (DP), İstanbul VIII., IX., Hukuk, Avukat
ADIVAR Adnan (HF, TpCF, CHP), İstanbul I, II, VIII., Tıp Dr., Bilim Tarihi Prof.
ADIVAR Halide Edip (BAĞ.), İzmir IX., Edebiyat, İng.Ede.Prof.
AGUN Hüseyin (DP), Rize X, XI., Orman Yük.Mühendis, Yönetici
AĞABEYOĞLU Abdi (CHP), Balıkesir VIII., Eczacı
AĞACIKOĞLU Nazım (DP), Sivas IX., Eczacı
AĞAKAY Mehmet Ali, Gaziantep V-VII., Tıp Dr., TDK Üyesi
AĞAN Osman (CHP), Urfa VIII, XI.,-1., Orta, Ziraat-Ticaret
AĞANOĞLU Halit (CHP), Trabzon X., Öğr.Ok., Öğretmen
AĞAOĞLU Ahmet (HF, SCF, CHP), Kars II, III., Hukuk, Prof.
AĞAOĞLU Abdurrahman Fahri (DP), Konya IX,X,XI., Hukuk, Maliyeci
AĞAOĞLU Samet (DP), Manisa IX,X,XI., Hukuk, Avukat-Yazar
AĞAOĞLU Şemsi (DP), Muş X,XI., Lise, Ticaret
AĞAOĞULLARI Mehmet Edip (CHP), Edirne VII, VIII., Harp Ok., Ticaret, Tarım
AĞAR Reşit, Malatya I,II, Gaziantep III-V., Rüştiye, Ziraat
AĞAR Sait (DP), Adıyaman XI., Lise, Çiftçi
AĞCA Ziya (CHP), Erzincan VIII., Harp Ok., E.Tuğbay
AĞRALI Fuat (CHP), İstanbul II,III., Elâzığ IV-VIII., SBO-Hukuk, Sayıştay Başkanı
AHMET Cevdet, Yozgat IV., Lise, Çiftçilik
AHMET Enver, İzmir III., Hukuk, Avukat
AHMET Hamdi, Bozok II., Yozgat III,IV., Özel, Dâvavekili
AHMET Mahir, Kastamonu II., Hukuk, Medr. Şehremaneti Hukuk Müşaviri
AHMET Muhtar, İstanbul I,II., Kastamonu IV., Hukuk, Diplomasi
AHMET Nuri, Batum I., Medrese, İlmiye
AHMET Rasim, İstanbul II,III., Darüşşafaka, Gazeteci-Yazar
AHMET Rüstem, Ankara I., Yüksek Öğr., E.Elçi (8.9.1920'de istifa)
AHMET Saki, Antalya II,III., Hukuk, SBO. Prof.
AHMET Şükrü, Dersim II., Özel İl Daimî Encümen Azası
AK Mehmet (DP), Antalya XI., Hukuk, Sanayici
AKAGÜNDÜZ (Avni), Ankara IV-VI., Hukuk-Güzel Sanatlar, Gazeteci-Yazar
AKALIN Besim Ömer, Bilecik V,VI., Tıp Dr.Prof., General
AKALIN Muzaffer (CHP), Kastamonu VIII., SBO.,' Yönetici
AKAN Atalay (CHP), Urfa, VIII,XI.,- 1,2., Hukuk Dr., M.Eğt. Bak. Huk. Müşaviri
AKAN Edhem Vassaf (DP), Kocaeli IX., Uzman, As.Tbb., Dr.
AKARCA Turhan (DP), Muğla X,XI.- 1,2. Yük.Ziraat Müh., Ziraat
AKAYGEN Enis (DP,BAĞ.,MP), İstanbul VIII., Hukuk, Dipl., B.Elçi
AKBAYTUĞAN Ali Sait, Kocaeli V,VI., Harp Ak., E.Orgeneral
AKBEL Danyal (DP), Yozgat X., İzmir XI., Öğr.Ok., Yönetici
AKBIYIKOĞLU Ali Rıza (CHP), Uşak XI-1,2., Hukuk, Avukat
AKÇA Ragıp, Kocaeli II-VII., Hukuk, Avukat
AKÇAKOCA Fahri, Denizli VI., Öğr.Ok., Ticaret
AKÇAL İzzet, (DP,AP) Rize IX,X,XI-5., Hukuk, C.Savcısı
AKÇALI Mustafa (DP), Seyhan X., Zir.Ok., Belediyecilik
AKÇALI Zeki (DP), Seyhan IX., İlk, Tüccar
AKÇAOĞLU Dursun (CHP,GP), Çankırı XI-2., Tıp Dr.Uz., Yönetici
AKÇİÇEK Selâhattin (DP), İzmir XI., Tıp Dr., Serbest
AKÇORA Yusuf, İstanbul II-IV., SBO. (Paris), Dipl., Prof.
AKDAĞ İshak Avni (DP), Erzurum X., Konya XI., Harp Ak., E.Orgeneral
AKDAĞ Sezai (DP), Manisa XI., Yük. İk.Tic.Ok., Malî Müşavir, Gazeteci
AKDAĞ Şeyh Bervet, Bursa I., Medrese, Nakşibendi Şeyhi
AKDAĞ Yasin Haşimoğlu, Oltu I., Rüştiye, Öğretmen
AKDAĞ Zahit (DP), Seyhan X., Lise, Ziraat-Ticaret
AKDOĞAN Hasan, Çorum VII., Özel, Çiftçi
AKDOĞANLI Muzaffer (DP,AP), Kastamonu XI-2,3., Hukuk, Avukat
AKER Abdullah (DP), İzmir X,XI.,Yük.İk.Tic.Ok., Yönetici
AKGÖL Eyüp Sabri, Eskişehir I., Çorum V-VII., Harp Ok., E.Subay
AKGÖL Fahri (CHP), Yozgat VIII., Hukuk, Hâkim
AKGÖZ Remzi, Kayseri I., Rüştiye, Vâiz-Müftü
AKGÜÇ Atıf (CHP), Bursa V-VIII., Hukuk, Adalet Müfettişi
AKGÜN İbrahim Hakkı, Ergani I., Sultanî, Yönetici
AKIN Abdullah (DP), Zonguldak XI., İlk, Ticaret
AKIN Atıf (DP,AP), Manisa XI-5., Hukuk, Hâkim
AKIN İzzet (DP), Van IX., Harp Ok., E.Albay
AKIN Nüzhet (DP), Kocaeli X., Sakarya XI., Hukuk, Bankacı
AKIN Sabri (CHP), Aydın VIII., Tıp Dr., Ziraat ve Kooperatifçilik
AKIN Zühtü (CHP), Kırklareli V-VIII., Orta, Çiftçi
AKİFOĞLU A.Muzhar, İstanbul I., Hukuk, Ticaret
AKİŞ Selim (DP), Manisa XI., Tek.Ok., Fabrikatör
AKKAYA Münir (CHP), İzmir II, III., Giresun IV-VIII., SBO., Yönetici
AKKERMAN Naki Cevat (CHP), Ankara VIII., Vet.Yük.Ok. (Berlin), Eğt. Enst. Öğretmeni
AKKOR Neşet (CHP), Çankırı I., Aydın VIII., SBO-Hukuk, Avukat
AKKURT Halil (DP), Eskişehir XI., Tıp Dr., Serbest

AKMAN Eşref, Adana I., Tıp Dr. Sağlık Md.
AKMAN Tahir (DP,AP), Çankırı X-2., SBO., Yönetici
AKMANLAR Kenan (DP), Çanakkale IX., Antalya X,XI., Yük.İk.Tic.Ok. Yönetici
AKMANSÜ Halit (HF, TpCF), Kastamonu II., Harp Ak., E.Kurmay Albay
AKNOZ Nurettin (DP), Tekirdağ XI., Harp Ak., E.Orgeneral
AKOSMAN İzzet, Afyon III-VI., Yük.İk.Tic.Ok., Ticaret
AKPINAR Muammer (CHP), Ankara XI., Hukuk, Avukat
AKPINAR Muzaffer (CHP), Balıkesir IV, VI-VIII., Eczacı, Öğretmen
AKSAL İsmail Rüştü (CHP), Kocaeli VIII., Ankara XI-I., Amasya 2, SBO-Hukuk, Avukat
AKSOLEY Mebrure (CHP), Ankara VII,VIII., Hukuk
AKSOY Lütfi (CHP), Sinop VIII., Lise, Belediyecilik
AKSOY Numan (CHP), Antalya IV-VIII., Hukuk, Avukat
AKSOY Osmanzade Hamdi, Ertuğrul I., İzmir II-V., Yük.Zir.Ok.Çiftçi, Gazeteci
AKSOY Ömer Asım (CHP), Gaziantep V-VIII., Hukuk, Avukat, Dilci
AKSOY Refet (DP,AP), Ordu IX., X-I., Edebiyat Fak., E. Müsteşar
AKSÖYEK Hasip, Maraş I., Rüştiye, Çitfçi
AKSU Ahmet, Gaziantep VI., Orta, Dâvavekili, Çiftçi
AKSU Cenap (CHP), Kocaeli VIII., Hukuk, Vâli
AKSU Hüseyin, Erzincan I., Rüştiye, Ziraat, Aşiret Reisi
AKSU İrfan (DP,BAĞ.,YTP), Isparta IX,X-2., Tıp Dr. Serbest
AKSU Niyazi (CHP), Antalya VIII., Yük.Öğr.Ok., Yönetici
AKSU Nuri, Bolu I., Özel, Ticaret
AKSÜYEK Kemal (CHP), Maraş XI., Orman Ok., Çitfçi
AKŞEMSETTİNOĞLU Reşat (DP), Bolu X, XI., Hukuk, Ticaret
**AKŞİT Baha* (DP), IX,X,XI., Tıp Dr., Asistan
AKŞİT Hüsnü (DP), Denizli IX., Hukuk, Avukat
AKTAN Müştak (CHP), Ağrı VIII., Lise, Dâvavekili
AKTAR Rasim, Ankara IV,V., İdadî, Ticaret
AKTAŞ Basri (DP), Kastamonu X,XI., İktisat Fak., Bankacılık
AKTAŞ Fevzi (CHP), Kars VIII-XI., İlk, Ticaret
AKTIN Nafiz, Amasya II-VII., Rüştiye, Belediye Başkanı
AKTUĞ Yusuf Kâmil (DP), Diyarbakır IX., Harp Ak., E.Tuğbay
AKTULGA Avni (Yavuz), Samsun III., Harp Ok., E.Subay
AKTÜREL İhsan (DP), Yozgat X., Hukuk, Danıştay D.Başk.
AKÜZÜM Lâtif (CHP,DP,AP), Kars IX-1,2,3., Hukuk, Avukat
AKYAZI Şevket (CHP), Ordu III,IV,VII,VIII., Dz. Harp Ok., Mk. İşl. Müh.
AKYOL Hüsnü (CHP), Ordu IX., İdadî, Tüccar
AKYOL Mehmet Hulûsi, Yozgat I., Medrese, İlmiye
**AKYURT Nurettin* (CHP), Malatya XI-I., Hukuk, Avukat
AKYÜZ Akif, Rize III,IV., Çoruh V., Orta, Ticaret
AKYÜZ Ali Kâmi, İstanbul VI,VII., Darüşşafaka, Pedag., Sosyoloji, Yönetici
AKYÜZ İsmail Hakkı (DP,HP,DP), Tekirdağ IX,X., Veteriner Hekim, Yönetici
AKYÜZ Muhittin, Kars IV-VI., Harp Ok., E.Tümgeneral, Kahire Elçisi
ALABAY Rıfat (DP), Konya IX., Hukuk, Yargıtay Üyesi
ALAKANT Y.Muammer (CHP,DP,HP), Manisa VIII,X., Zonguldak IX., Hukuk, Çiftçi, Yönetici
ALAM Mithat, Maraş II-V., SBO., Vâli
ALATAŞ Hulûsi (CHP), Aydın V, VII., Konya VIII., Tıp Dr.,E.Tbb. Albay, Yönetici
ALCILI Niyazi Ünal (DP), Yozgat IX., Hukuk, Hâkim
ALDEMİR Mehmet (DP), İzmir VI,IX,X., Orta Ziraat
ALDOĞAN Sadık (DP,MP), Afyon VIII., Harp Ak., E.Tümgeneral
ALEVLİ Cemil (CHP), Gaziantep VIII., Tekst.Yük.Ok. (Almanya), Fabrikatör
ALHAŞ M.Yaşar (CHP), Urfa XI., Hukuk, Avukat
ALİŞ Cemal, Sinop VI., Orta, Basın, Belediye Başkanı
ALİ, Ankara II-IV., Rüştiye, Ticaret
ALİ, Urfa II., Rüştiye, Çiftçi
ALİ Haydar, Genç I,II., Tıp Dr., As.Tabip
ALİ Rıza, Kastamonu II-IV., Dz.Harp Ok., Albay
ALİ Rıza, Kırşehir II., Hukuk, Hâkim
ALİ Rıza, Şarkî Karahisar II., İdadî, İdare
ALİ Seydi, Trabzon IV., SBO., Öğretmen
ALİ Şefik, Ergani I., Meclis'e katılmadan istifa
ALİ Şuurî, Karesi II., Balıkesir III, VI., SBO., Kaymakam
ALİ Şükrü, Trabzon I., Dz.Harp Ok., Müstafi Yüzbaşı
ALİ Ulvi, Burdur I., SBO., Mutasarrıf
ALİ Ulvi, Eskişehir II,III., Rüştiye, Ticaret
ALİCAN Ekrem (DP,HP,YTP), Kocaeli IX,X., Sakarya I,2.,SBO., Tarım, Ticaret
ALİŞAN Haşim (DP), Samsun IX., Rüştiye, Tüccar
**ALİŞİROĞLU Osman* (CMP,BAĞ.,CHP), Kırşehir X, Ankara XI., Hukuk, Avukat
ALKIN Necdet (DP), Kütahya IX., İktisat Fak., Dr., Yönetici
ALLIOĞLU Mahmut, Yozgat VII., İdadî, Ziraat
ALP Necati (CHP), Gümüşhane XI-3., Harp Ok., E.Yüzbaşı, Tüccar
ALPASLAN Ahmet (CHP), Ağrı VIII., İlk, Çiftçi
ALPAY Talât (DP), Yozgat X,XI., Hukuk, Huk.Danışmanı
ALPAYA İrfan Ferit (CHP), Mardin III-VIII., Top.Harbiyesi-Hukuk, Avukat
ALPDOĞAN Abdullah (CHP), Bolu VII., Kastamonu VIII., Harp Ak., E.Korgeneral
ALPEREN Salih Esat (DP), Trabzon IX., Hukuk, E.Hâkim
**ALPİSKENDER Ferit* (DP), Diyarbakır IX., Tekirdağ X., Hukuk, Avukat
ALPKARTAL Nurettin Fuat (DP), Çanakkale X,XI., Harp Ak., E. Kur. Albay
ALPMAN Refet (CHP), Aydın VII,VIII., Harp Ok., E.Tümgeneral
ALPSAR Edip (CHP),Çorum VII,VIII.,Tic.Ok. (Almanya), Bankacı
ALPSAR İsmail Kemal, Çorum II-VI., SBO. Vali.
ALSAN Zeki Mesut Edirne III, Diyarbakır IV-VI., SBO (Paris) Prof.
ALTABEV İsak (DP), İstanbul XI., Berlin Üniv., Tüccar-Sanayici
ALTAN Esat (CHP), Balıkesir VIII., Edebiyat Fak., Öğretmen, Yönetici
ALTAN Mithat Şakir (CHP), Konya VIII., Hukuk, Avukat
ALTAY Cemil, Kütahya I., Medrese, Ticaret
ALTAY Fahrettin (HF,CHP), Mersin I, İzmir II., Burdur VIII., Harp Ak., E.Orgeneral
ALTAY Fethi, Elazığ V,VI., Yük.Tic.Ok., Bankacı
ALTINALMAZ Arif (DP), Edirne IX., Lise, Fabrikatör
ALTINCAN Sadık (DP), Giresun XI., Dz.Harp Ak., E.Oramiral
ALTINDOĞAN Mustafa (CHP), Elazığ XI., Hukuk, Avukat
ALTINEL İhsan (DP), İstanbul IX., İlk, İşçi
ALTINKAYNAK Abdülvahap (CHP), Van XI., Medrese, Çiftçi
ALTIOK Mithat, Zonguldak V., Tıp Dr., Uzman, Yönetici
ALTUĞ Naci (CHP), Trabzon IX., Harp Ok., E.Tümgeneral
ALTUĞ Nebil Sadi (DP), İzmir X., Manisa XI., Hukuk, Ticaret
ALTUĞ Salim (CHP), Erzurum VI-VIII., Harp Ok., E.Subay
ALYOT Halim (DP), Çanakkale XI., Hukuk, Dr. Jur., Yönetici
AMAÇ Ekrem (CHP), İstanbul VIII., Hukuk, Avukat, Öğretmen
ANAMUR M.Süreyya, Trabzon VII., Hukuk, Yönetici
ANILMIŞ Nihat, Ankara VI,VII., Harp Ak., E.Korgeneral
ANIT Ekrem (DP), Samsun X,XI., Hukuk, Yönetici
APAK Rahmi (CHP), Tekirdağ V-VIII., Harp Ak., E. Kur. Albay, Diplomasi
APAYDIN Fikri (DP), Kayseri VIII-IX., Hukuk, Avukat
APAYDIN Hamdi, Amasya I., Rüştiye, Askerlik
APAYDIN Haşim, Çorum I., İdadî, Memur
APAYDIN Zekâi, Adana I,II., Diyarbakır III-V., SBO., Mutasarrıf, Elçi
ARAL Ahsen (CHP), Hatay XI., Hukuk, Avukat
ARAR Kâzım (DP,KP,CKMP), Çankırı IX-1, Özel, Basın ve Öğretim
ARAS Necati (DP), Bingöl X., Hukuk, Hâkim
ARAS Tevfik Rüştü, Menteşe I., İzmir II-V., Tıp Dr.Shh. Müfettişi

ARAT Celâl (CHP), Yozgat V-VIII., Harp Ok., E.Subay, Diplomasi
ARAT Pertev (DP), İzmir IX,X., Hukuk
ARAZ Rıfat, Ankara III-VI., Rüştiye, Bankacı
ARGEŞO Ömer Lütfi, Karahisarı sahip I., Harp Ak., E.Kur. Yarbay
ARGUN Dilâver (DP), Muğla XI, 1., SBO., Vâli
ARI Ali Rıza (CHP), İstanbul VIII., Tek.Ok. (Paris), Teknisyen
ARIBAŞ Hadi (DP), Niğde IX., Hukuk, Maliyeci
ARIBURUN Perihan (DP), İzmir XI., Hukuk, Avukat
ARICAN Tevfik Nazif, Antalya V., Hukuk, Adliye Müsteşarı
ARIĞ Fikri (DP), Diyarbakır X,XI., Tıp Dr.
ARIK Remzi Oğuz (DP,BAĞ.,KP), Seyhan IX., Sorbon Üniv. Arkeolog Dr., Prof.
ARIKAN Ali Ulvi (DP), Niğde X., Lise, Tüccar
**ARIKAN Mehmet Ali* (CHP), Mardin XI-1.,Hukuk,Avukat, Gazeteci
ARIKAN Saffet (CHP), Kocaeli II., Erzincan III-VI,VIII, Konya VII., Harp Ak, Kur.Albay, Diplomasi
ARIKLI Kahraman, Kars VI., Orta, Ziraat, Ticaret
ARIKOĞLU Damar-Zamir, Adana I-VII., Özel, Ticaret
ARIMAN Benal (CHP), İzmir V-VIII., Edebiyat Fak., (Sorbon), Belediyecilik
ARİF (HF,TpCF), Eskişehir II., Harp Ak., E.Kur. Albay
ARİF, Manisa III., Orta, Çiftçi
ARKAN Akif (CHP), Çankırı VI-VIII., Tıp Dr., E.Tbb. Albay
ARKAN Ferhan (CHP), Çankırı XI., SBO., Malî Müşavir
ARKAN Sami, İçel I., İdadî, Ziraat-Ticaret
ARKANT Ziya (CHP), Yozgat VI-VIII., Lise, Belediyecilik
ARKAYIN Emin (CHP), Aydın VIII., Rüştiye, Eğitim ve İdare
ARKUN Rıfat, Tokat I., Rüştiye, Belediye Başkanı
ARKUT Mehmet Emin, Aydın I., Medrese , Müftü
ARMAN Necmi (DP), Tekirdağ X., Eczacı, Belediye Başkanı
ARMAN Nevzat (CHP), Adana XI., Tıp Dr., Serbest
ARPACI Mustafa (CHP), Elazığ VIII., Lise, Tüccar-Fabrikatör
ARPAK Hamdi, Erzincan II., Hukuk, Yönetici
ARSAL Faik, Denizli VII., Orta, İdare
ARSAL Sadık Tahsin (CHP), Çanakkale VII., Bursa VIII., Hukuk, Belediye Bşk.
ARSAL Sadri Maksudî (CHP,DP), Ş.Karahisar IV., Giresun V, Ankara IX., Hukuk, Prof.
ARSEVEN Celâl Esat (CHP), İstanbul VII., Giresun VIII., Harp Ok., GSA., Prof.
ARSLAN İsmail, Erzurum I., Harp Ok., As.D.Bşk.
ARSLANTOKGÖZ Ata, Maraş I., orta, Başkomiser-Çiftçi
ARTEL Suphi, Kocaeli VI,VII., Hukuk, İdare
ARTIK Hasan Tahsin, Mardin I., İdadî, İdare
ARTUN İskender, Erzincan VI., Lise, Muhasebeci
ARTUNKAL Ali Rıza (CHP), Manisa VI-VIII., Harp Ak., E.Korgeneral
ARUKAN İzzet, Eskişehir VI,VII., İnş.Yük.Mühendis, Yönetici
ARVAS Abdülhakim (CHP), Van XI., Lise, Ticaret
ARVAS İbrahim, Hakkâri I (gelmeden istifa), III,IV, Van II,V-VII., Lise, Kaymakam
ASENA Vacit (DP), Balıkesir IX-XI., Hukuk, Avukat
ASLAN Haydar Lütfi (DP,MDG), İçel I,VIII., Hukuk, Dâvavekili-Avukat
ASLAN Tevfik, Kastamonu V,VI., Tıp Dr., Uzman
ASLANLI Ethem Fehmi, Menteşe I., SBO., E. Mutasarrıf
ASYA Arif Nihat (DP), Seyhan IX., Yük.Öğr.Ok., Edeb.Öğr.
AŞKAR Mehmet (DP,MDG), Afyon VIII., Rüştiye-Medrese, Tüccar
AŞKIN İsmail (DP), Bilecik IX., Orta, Ticaret, Gazeteci
ATABEKOĞULLARI Server, Adana I., Maden ve Zir.Müh., Hukuk, Dr.
ATABİNEN Reşit Saffet, Kocaeli III,IV., Lise, Tarihçi, Diplomasi
ATAÇ Emin (CHP), Tekirdağ VII,VIII., Öğr.Ok., Yönetici
ATAÇ Galip, İstanbul VII., Tıp Dr., Basın-Yayın
ATAÇ Hasan Fehmi (CHP), Gümüşhane I-VIII., Özel, İktisat-Maliye
ATAÇ Nazmi (DP), İstanbul XI., Harp Ak., E.Orgeneral
ATADEMİR Hamdi Ragıp (DP), Konya X,XI., Üniv. (Fransa), DTCF.Prof.Dr.
ATAHAN A. Feyzi (DP), Hatay X., Hukuk, Avukat
ATAIŞIK Ali Rıza, İçel I., Medrese, Ticaret-Ziraat
ATAK Abidin, Lâzistan I., Tıp Dr. As. Tbb.
ATAKURT Kemal (DP,KP), Çankırı IX., Özel, Çiftçi
ATALAY Besim, Kütahya I,V-VII., Aksaray II,III., Yük.Öğr.Ok., Eğitimci-Yazar
ATALAY Halil (DP), İçel VIII,IX., İdadî, Tüccar
ATALAY Naim (CHP), Çorum VII,VIII., Tarım Ok., Çiftçi, Kitapçı
ATALAY Salih, Siirt I., Medrese, Memur
ATALAY Sırrı (CHP), Kars IX-XI., Hukuk, Hâkim
ATAMAN Ali Rıza, Kars I., İdadî, Çiftçi
ATAMAN Kemal (DP,MP), Konya IX-I., İçel 2., Veteriner Hekim
ATAMAN Mahmut (DP), Yozgat X,XI., Hukuk, Hâkim
ATAMAN Sebati (DP,AP), Zonguldak IX-XI-4,5., Hukuk, Yönetici
ATAMAN Şemsettin (CHP), Kars XI., Eğt.Ens., Yönetici
ATAMAN Şükrü, Muş V-VI., İdadî, Bankacı
ATANÇ Sıtkı (CHP, DP), Tokat VI,IX., Zir.Ok., Tütün Tüccarı
ATAY Ata "Mehmet Ataullah", Niğde I-III., Müderris, Maraş Mutasarrıfı
ATAY Cemil (CHP), Sinop VI,VII., Kastamonu VIII., Hukuk, Hâkim
ATAY Falih Rıfkı (CHP), Bolu II-IV., Ankara V-VIII., Edeb. Fak., Gazeteci-Yazar
ATAY Kemal (DP), İstanbul X., Tıp Dr.Op., Prof. (Meclis'e katılmadan istifa)
ATAY Mustafa, Ş.Karahisar I., Medrese, Adliye
ATEŞ Necmi (DP), İstanbul X., GSA., Mimar-Şehircilik Uzmanı
ATEŞALP Halim (CHP), Sivas XI., Lise, Çiftçi
ATİĞ Ziya (DP), Kocaeli IX,X., Tıp Dr. Uzman
ATİK Abdülkadir (DP), Gaziantep X., Tıp Dr., Serbest
ATLI Âşir, Kütahya VI, Bursa VII., Harp Ak., E.Tümgeneral
ATLIOĞLU Hilmi (CHP), Ankara VIII., Tic.Ok., Yönetici
AVGIN Salih (CHP), Kayseri VIII., Harp Ok., E.Tümgeneral
AVKAN Şerif, Sinop I., Sultanî, Eğitimci
AYALP Feridun (DP), Urfa IX, X., Tıp Dr., Hükümet Tabibi
AYAN Halil (DP), Bursa IX., SBO., Maliye, Yönetici
AYANOĞLU Faruk (CHP), Tokat XI., Tıp Dr.Op.
AYAS Nevzat, Bursa VI.,Edeb.Fak., Felsefe Öğr.
AYAŞLI İbrahim Rauf (CHP), Ankara VIII., Hukuk, İdare
AYAŞLI Müşfik, Ankara V., Orta, Çiftçi
AYBAR Edhem (DP), Mardin X., Lise, Belediye Bşk.
AYBAR Raif (DP,HP,CHP,YTP), Bursa IX,X., Ankara I, Ordu 2., SB-Hukuk, Avukat
AYBAR Faik. Trabzon I., Hukuk, Hâkim
AYDAR Kâzım (CHP), Isparta VII,VIII., Yük.Mühendis, Yönetici
AYDIN Halil Hulki, Siirt I-VI., Medrese, Müftü
AYDIN Hıdır (DP,CHP), Tunceli IX,XI., İlk, Tüccar
AYDIN İbrahim (DP), Çankırı X., DTCF., Eğitimci
AYDIN Mithat (CHP), Aydın II,III,VIII., Trabzon V-VII., İnş.Müh., Yönetici
AYDIN Şeyh Seyfi, Kütahya I,II., Medrese, İlmiye
AYDINDAĞ Hacı Şükrü, Diyarbakır I. Harp Ok., E.Binbaşı
**AYDINER Hidayet* (DP), Konya IX,X., Hukuk, Avukat
AYDINLI Reşat (BAĞ.,MP), Denizli VIII., Eğt.Ens.-Hukuk, Öğretmen, Müteahhit
AYERDEM Ali Hikmet, Bursa II., Gaziantep V., Harp Ak., E.Korgeneral
AYHAN Eşref (CHP), Ordu XI., Hukuk, Avukat
AYHAN Şerafettin (CHP), Sinop X., Fen Fak.Öğretmen
AYKAÇ Fazıl Ahmet (CHP), Elazığ III-VII., Diyarbakır VIII., SB. (Paris), Edebiyatçı
AYKAR Celâlettin, Trabzon I., Rüştiye-Medrese, Öğretmen

AYKURT İzzet Ulvi, Afyon II-V., Hakkâri VI, Eskişehir VII., Maarif V.Özel Kalem Md.
AYKUT M.Şeref, Edirne I,IV-VI., Hukuk, Avukat
AKYÜREK Aziz, Erzurum III-VII., SBO., Vâli
AYSAL Yusuf (DP), Kütahya IX., Uşak X., Orta, Ticaret
AYSAN Cemal Zühtü (DP), Zonguldak XI., Maden Y. Müh., Yönetici
AYTAÇ Abdullah Sabri, Bolu I., Medrese, Müftü
AYTEMİZ Abdullah (DP), Maraş IX,X., Hukuk, Yargıtay D.Bşk.
AYTUNA Hasip Ahmet, Tokat VI., Pedagoji (Sofya), Öğretmen
AZAK Necdet (CHP), Bursa XI., Hukuk, Yönetici
AZER Mustafa Lütfi, Siverek I., Yüksek, Öğretmen-Yönetici
AZİZOĞLU Yusuf (DP,MP,YTP), Diyarbakır IX,X-1,2,3., Tıp Dr. Yönetici
BABALIM Mazlum Baba, Denizli I., Medrese, Ziraat-Ticaret, Bektaşi Postnişini
BABAN Cihat (BAĞ.,DP,CHP), İstanbul VIII-I., İzmir IX,X., Çanakkale 2., Hukuk, Gazeteci-Yazar
BACAK Mustafa, Kütahya IV., (mâzereti nedeniyle seçimi red), Rüştiye, Fabrikatör
BAÇ İhsan (DP), Tokat X., Hukuk, Avukat
BAĞRIAÇIK Mustafa (DP), Konya X,XI., SBO., Vâli
BAHADIR Mehmet (CHP), Kars VIII., Orta, Tüccar
BAHADIR Rıfat (CHP), Hatay XI., Orta, Çiftçi
BAHADIR Turan (DP), Denizli XI., Hukuk, Ticaret
BAKAY Şefik (DP), Kırklareli IX-XI., Üniv. (Almanya), Tarım
BAKİÇELEBİOĞLU Cemal Zeki (DP), Kastamonu XI., Yük.Tic.Ok., Gazeteci
BAKÛ Mürsel, Kocaeli VII., Harp Ak., E.Tümgeneral
BALABAN Muzaffer (DP), İzmir X., Lise, Ziraat
BALIK Hüseyin (DP,CHP), Zonguldak IX,X., Ankara XI., Lise, Tüccar
BALKAN Fuat (CHP), Edirne VI,VII, Kocaeli VIII., Harp Ok., Binbaşı, Spor yöneticisi
BALTA Kemal (DP), Rize IX,X., Artvin XI., Harp Ok., E.Albay
BALTA Tahsin Bekir (CHP), Rize VII, VIII., Hukuk, Prof. Dr.
BALTACIOĞLU İsmail Hakkı (CHP), Afyon VII., Kırşehir VIII., Üniv., Sosyolog, Prof.
**BANGUOĞLU Tahsin* (CHP), Bingöl VII,VIII., Edeb.Fak., DTCF Prof.
BARAN Sedat (DP), Çorum IX-XI., Tıp Dr., Serbest
BARAN Şakir, Çorum VI., Hukuk, Hâkim
BARAN Tevfik Fikret (DP), Konya X., Hukuk, C.Savcısı
BARIŞ Tacettin (DP), Sakarya XI., Hukuk, Avukat
BARI Sedat (DP), Seyhan IX,X., Tıp Dr., Serbest
BARKAN Emrullah, Malatya V-VII., SBO., Yönetici
BARKIN Rebii, Zonguldak VII., Tıp Dr., Yönetici
BARKIN Ruşenî, Samsun IV-VI., Harp Ak., Müstafi.Kur.Kd.Yüzbaşı, Konsolos
BARLAS Ali Sadettin, İstanbul IV,V., Harp Ok., E. Albay
BARLAS Cemil Sait (CHP), Gaziantep VII,VIII., Hukuk, Etibank Huk.Müş.
BARLAS Cevdet İzrab, Kütahya I-III., Kolej, Öğretmen-Yönetici
BARLAS Kemal (CHP), Çankırı XI., Tıp Dr., Serbest
BARLAS Tahir, İzmit I., Sultanî, Kaymakam
BARLAS Ziya (DP), Konya IX., Tıp Dr. Serbest
BARUT Nurettin (DP), Bitlis IX-XI., Lise, Bucak Müdürü
BARUTÇU Faik Ahmet (CHP), Trabzon VI-IX., Ankara XI., Hukuk, Avukat
BASKAN Selâhattin (DP), Balıkesir IX., Lise, Basın
BAŞAĞA Zeki (DP), Gümüşhane X., Tıp Dr., Serbest
BAŞAK Hamdi (DP), Kocaeli IX,X., Sakarya XI., Yük.İk.Tic.Ok., Ticaret
BAŞAK İsmail Hakkı, Sivas VII., Lise, Belediye Müfettişi
BAŞAK Sait (DP), Erzurum IX., İdadî, Bankacı
BAŞAR Ahmet Hamdi (DP), İstanbul IX., Edeb.Fak. (Coğrafya), İktisatçı
BAŞAR Enver Dündar (DP), İzmir XI., Hukuk, Avukat
BAŞARA Rasim, Sivas I-V., Edeb.Fak.
BAŞARA Ziyaettin, Sivas I-VII., Rüştiye, Öğretmen-Yönetici
BAŞARAN Fikret (DP), Denizli IX., Öğr.Ok., Eğitimci
BAŞATAÇ Salih, Erzincan VI., Eczacılık Ok., Ziraat
BAŞEĞMEZ Ömer (DP), Kayseri XI., İdadî, Ticaret
BAŞIBÜYÜK Ahmet (DP), Çorum IX., Hukuk, C.Savcısı
BAŞKAYA Yusuf, Denizli I-VII., Hukuk, Yönetici
BAŞKURT Muhtar (DP), Eskişehir IX-XI., Lise, Tüccar-Fabrikatör
BAŞMAN Avni (DP), İzmir IX., Hukuk, Yönetici
BAŞOL Suat (DP), Zonguldak IX-XI., Öğr.Ok., Ticaret
BAŞTIMAR Saffet (CHP), Trabzon IX., SBO., Ticaret
BATU Selâhattin, Çanakkale VII., Vet,Zir. (Almanya), Prof.
BATUMLU Enver (DP), Seyhan X., Hukuk, Avukat, Gazeteci
BATUR Fethi (DP), Aydın XI., Orta, Çiftçi
BATUR Nazım (DP), Kastamonu X,XI., Yük.Orman Ok., Tüccar
**BATUR Suphi* (DP,MP), Sinop VIII., Hukuk, Kaymakam
BAYAM Hacı Nuri, Siirt I., Rüştiye, Ticaret
**BAYAR Abdurrahman* (DP), Mardin IX,X., Hukuk, Avukat
BAYAR Andre Vahram (DP), İstanbul IX., Tıp Dr., Serbest
BAYAR Mahmut Celâl (CHP,DP), Saruhan I., İzmir II-VII., İstanbul VIII-XI., Özel, Bankacılık
BAYAR Muharrem Celâl, Kastamonu VI., Hukuk, Ticaret
BAYARI Emin, Tokat II., Hukuk, C.Savcısı
BAYAZIT Atıf, Bayezit I., Üniv. Matematik Ş., Diyadin Kaymakamı
BAYAZIT Kemalî (CHP), Maraş VI-VIII,XI-I,2., Tıp Dr., Uzman
BAYAZIT Şevket, Bayezit I., Rüştiye, Ticaret
BAYBURA Cevdet (DP), Gümüşhane IX., Hukuk, Yargıtay Üyesi
BAYDAR Ahmet, Yozgat I., Hukuk, Belediye Başkanı
BAYDAR Nasuhi, Malatya VI,VII., Yük.Tic.Ok., Gazeteci-Yazar
BAYDAR Şefik, Bayezit II,III., Rüştiye ve Özel, Temyiz Azası
BAYINDIR Atıf, İstanbul V-VII., SBO., Yönetici
BAYINDIR Rauf (CHP), Erzincan VIII,XI., Yük.Zir.Ok., Tarım
BAYİÇ Hakkı Behiç, Denizli I., SBO., Mutasarrıf
**BAYKAL Bekir Sıtkı* (DP), Ordu X., Yük.Orman Müh., Tüccar
BAYKAL İsmail Hakkı (DP), Gümüşhane X., SBO., Vâli
BAYKAL Recai, Trabzon I., Ordu II-IV., Dz. Harp Ok., Gv.Binbaşı
BAYKAM Suphi (CHP), Adana XI., İstanbul I,2., Tıp Dr., Serbest
BAYKAN Belkıs, Ankara VI,VII ., Fen Fak.Tabiiye, Öğretmen
BAYKUT Cami, Aydın I., Harp Ok., Yd. Kd. Yüzbaşı
BAYRAK Halit (CHP), Bayezit III-V., Ağrı VI-VIII., Harp Ok., E.Top. Binbaşı, Tüccar
BAYRAKTAR Hacı Veli, Eskişehir I., Belediye Başkanı
BAYRAMOĞLU Muhlis (DP,HP), Ankara IX,X., Tıp Dr.Uz., Serbest
BAYRAMOĞLU Şemsettin, Ankara I., Medrese, Hacı Bayram Postnişini
BAYRI Hüseyin (DP), Bursa XI., Hukuk, Avukat
BAYSAL Arif, Konya I., Özel, Reji Müdürü
BAYSAL Ekrem (DP), Eskişehir IX., Tıp Dr., Serbest
BAYSAL Faik, Kayseri V-VII., Hukuk, Yönetici
BAYSAL Selâhattin (DP), Bolu X., Maliye Mes. Ok., Ticaret
BAYSAN Hacı Mustafa Sabri, Siirt I., Kadı Ok., Avukat, Hâkim
BAYSOY Şeyh Hacı Feyzi, Erzincan I., Özel, Nakşibendi Postnişini
BAYTIN Arif, Ankara V-VII., Harp Ak., E.Kur.Subay, Nafıa V. Müsteşarı
BAYUR Hikmet (CHP,BAĞ.), Manisa IV-VI,X,XI., Sorbon Üniv., Diplomasi ve Eğitim
BEBE Ali Rıza, İstanbul I,II., Cebelibereket III., Harp Ok., E.Binbaşı
BECİL Ali, Trabzon III., Lise, Gazeteci
BEDÜK Suat (DP), Siirt X,XI., Hukuk, Avukat
**BEKATA Hıfzı Oğuz* (CHP), Ankara VII,VIII,XI., Hukuk, Basın
BEKDİK Aslan Nihat (DP), İstanbul XI., Dz.Harp Ok., Tüccar, Armatör

BEKİR Lütfi, Tokat III,IV., Harp Ak., E.Kur.Yarbay, Vâli
BEKİT Rüştü, Diyarbakır III, V-VII., Evkaf Ok., Vakıflar Genel Md.
BEKMAN Avni Refik (CHP), Ankara VIII., Berlin Üniv. Dr.Ph., Fen Fak. Prof.
BEKMAN Ali Şefik, Trabzon II, III., SBO. (Paris), Maliyeci
BEKMAN Naki, Siirt V, VI., Yük.Zir.Ok. (Almanya), Ziraat V.Müsteşarı
BEKTER Sadi (CHP), İstanbul VIII., SBO., Maliye, Bankacı
BELE Rıfat (HF, TpCF, CHP), İzmir I., İstanbul II, V-VIII., Harp Ak., E.Tümgeneral
BELEN Fahri (DP), Bolu IX, X., Harp Ak., E.Korgeneral
BELGE Burhan (DP), Muğla XI., Yük. Mimar, Gazeteci-Yazar
BELGER Nihat Reşat (DP, HP), İstanbul IX., Tıp Dr.Prof.
BELLİOĞLU Sırrı, İzmit I., Kocaeli II., Amasya Mutasarrıfı
BELÜL Hasan Cavit (CHP), Rize II-IV, VI-VIII., Çoruh V., Orta, Ticaret
**BENDERLİOĞLU Atıf* (DP), Ankara X., Yozgat XI., Hukuk, Belediye Bşk.
BENGİSU Mustafa, İzmir I, VI., Çanakkale V., Tıp Dr., As.Hakim
BENGÜ M.Cemil (DP), Ordu X., Hukuk Dr., C.Savcısı
BENİCE Ethem İzzet (CHP), Kars VI., Siirt VIII., Y.Dz.Tic.Ok., Gazeteci-Yazar
BENKER Mithat (DP), İstanbul IX., Hukuk, Avukat
BENLİ Halil (CHP), Kütahya IV, VII, VIII., Lise, Ticaret
BENLİ Mesut, Ş.Karahisar I., SBO., Kaymakam
BENLİ Selâhattin (DP), Ankara IX., Hukuk, Çiftçilik
BEREKETOĞLU Ali Muhsin (DP, YTP), Hatay X-1., Kolej, Çiftçi
BERİKER Turhan Cemal, İçel VI, VII., İdadî, Ticaret
BERK Hasan Tahsin, Elâzığ I, III-V., Rüştiye, Defterdar
BERK Hüseyin (CHP), Samsun VIII., Çiftçilik-Ticaret
BERK Medeni (DP), Niğde XI., Yük.İk.Tic.Ok., Bankacı
BERKAN Abdurrahman Münip (DP), İstanbul VIII. (seçim tutanağı red), Hukuk, Prof.
BERKAY Tahir, Denizli VI., Yüksek, Ticaret ve Debagat
BERKER Kâzım, Urfa VII., Hukuk, Yargıtay, D.Bşk.
BERKER Muhtar, İçel VI, VII., Tıp Dr., Serbest
BERKER Nihat, Van VII., Hukuk, C.Savcısı
BERKER Şevki, Tokat III., Hukuk, Diplomasi, Hariciye V.Müsteşarı
BERKMAN Hamdi (CHP), Denizli V-VIII., Tıp Dr., Yönetici
BERKMAN Naci (DP), Samsun IX, XI., Üniv., Müteahhit
BERKOK İsmail (DP), Kayseri IX, X., Harp Ak., E.Tuğgeneral
BERKOL Nurettin Ali, İstanbul III., Tıp Dr. Prof.
BERKSOY Kemal Canap (CHP), İstanbul VII., Yozgat VIII., Tıp Dr., Ord.Prof.
BERKUN İsmail Remzi, Isparta I., Rüştiye, Belediyecilik
BESİN Besim (DP), Kütahya IX., Harp Ak., E.Tümgeneral
**BETİL Zihni* (CHP), Tokat IX., Hukuk, Adalet Müfettişi
BEYATLI Yahya Kemal, Urfa II., Yozgat IV., Tekirdağ V,VI., İstanbul VII., SBO. (Paris)-Diplomasi, Prof.
BEYDAĞI A.Ulvi (CHP), Malatya VIII., Hukuk, E.Yargıtay Üyesi
BEYNAM Hacı Mustafa, Ankara I., Medrese, Müderris
BEZMEN Nazım (DP), İstanbul X., Zir.Ok., Fabrikatör
BİBEROĞLU M.Kemal (DP), Çorum X,XI-5., Hukuk, Avukat
BİBİOĞLU Osman (DP), Konya XI., İnş. Yük.Mühendis, Yönetici
BİÇER Ömer Resul, Adana IV., Seyhan V., Zir.Ok., Çiftçi
BİLAL Fuat (CHP), Balıkesir VIII., Diş Hekimi, Serbest
BİLEN Ömer (DP), Ankara IX, X., Medrese, Vâiz
BİLGE Necip (DP), Niğde IX., Hukuk, Doçent Dr.
BİLGE Tevfik, Diyarbakır V., Harp Ok., E.Yarbay, Tarihçi
BİLGEN Emin (CHP), Aydın VIII., İdadî, Ziraat, Ticaret
BİLGEN Hacı Süleyman, İzmir I., Medrese, Müderris
BİLGEN Şerif, Trabzon VI., İdadî, Ticaret
BİLGİÇ Sait (DP, BAĞ., DP), Isparta IX-XI., Huk.Avukat
BİLGİLİ Mustafa Fevzi, Malatya I., Medrese, E.Kadı
BİLGİN Ahmet (CMP, CKMP, MP), Kırşehir X-1., Edirne 2., Eczacılık
BİLGİN Hacı Ahmet Hamdi, Muş I., Vergi Başkâtibi
BİLGİN Behzat (DP), İzmir IX-XI., Lise, Gazeteci-Yazar
BİLGİN Necmettin, Siirt I., Rüştiye, Yönetici
BİLGİN Vehbi, Konya VI, VII., Hukuk, C.Savcısı
BİLİR Servet (DP), Bolu XI., Tıp Dr., Doçent
BİLSEL Cemil (CHP), Samsun VII, VIII., Hukuk, Ord.Prof.
BİNAL Muhsin Adil (CHP), Konya VII, VIII., Fen Fak. (Jeoloji), Öğret., Yönetici
BİNERBAY Dağıstan (DP),, Ankara IX,X., Lise, Çiftçi
BİNGÖL Osman Kadri, Muş I., Rüştiye, İdare
BİNGÖL Rıfat (DP), Bitlis XI., Hukuk, Vâli
BİNGÜL Hüseyin (DP), Çanakkale VIII., Tekirdağ IX., Özel, Tüccar
BİNKAYA Abidin, Kastamonu VI, VII., Hukuk, Adalet Müfettişi
BİRAND Remzi (DP), Konya IX-XI., İnş.Yük.Mühendis, Yönetici
BİRGEN Muhittin, Mardin VI., Yüksek, Gazeteci-Yazar
BİRGİ Ziya Nuri, Afyon IV., Kocaeli V., Tıp Dr., Prof. General
BİRSEL Münir (CHP), İzmir VII,VIII., Hukuk, Avukat
BLEDA Mithat Şükrü (CHP), Sivas V-VIII., Fen (Cenevre), Emlâk Sahibi
BODRUMLU Avram Galanti, Niğde VII., İdadî, Dil ve Tarih Prof.
BOGMA Mustafa, Zonguldak VI., Rüştiye, Maden Amele Başçavuşu
BOLAK Mehmet Vehbi, Karesi I, II., SBO., Çatalca Mutasarrıfı
BOLAYIRLI Halil Rüsuhi, Çanakkale VI, VII., SBO., Sayıştay Denetçisi
**BORA Arslan* (CHP), Tunceli X,XI., Harp Ok., E.Tank Binbaşı
BORAN Mehmet Kâmil (CHP), Mardin VIII,IX,XI., Hukuk, Hâkim
BOŞNAK Süleyman, Canik I., Dz.Tic.Ok., Çiftçi
BOYA Münip, Van II-VII., Rüştiye, Van Mutasarrıfı
BOYACIGİLLER Abdurrahman (DP, MP), Zonguldak IX., Hukuk, Avukat
BOYNUK Celâl (DP), Çankırı IX, X., Hukuk, Avukat
BOYSAN Mecdi, Edirne V., Yüksek, Müteahhit-Fabrikatör
BOZATIK Nedim, Kocaeli V., Harp Ok., E.Albay, Bağcılık
BOZBAĞ Hamdi (DP), Giresun IX-XI., Yük. Maden Mühendisi (ABD), MTA.
BOZBAY Ahmet (CHP), Kütahya VIII-1., Orta, Çiftçi
BOZBEYOĞLU Hulûsi (DP), Tokat X., Hukuk, C.Savcısı
BOZCA Halil Hilmi, Karahisarısahip I., Hukuk, Avukat
BOZCA Hazım (DP, MDG), Afyon VIII., Hukuk, Hâkim
BOZDAĞ Ahmet (DP), Maraş IX, X., İlk, Belediyecilik
BOZDAĞ Peşe Yakup Hamdi, Maraş, I. (Kaymakamlığı tercihan istifası, 21.10.1920)
BOZDOĞAN Kâzım (CHP), Adana XI., Orta, Tüccar
BOZDOĞAN Mansur, Maraş VI., SBO., Yönetici
BOZKURT İbrahim Ethem, Zonguldak VI., SBO., Yönetici
BOZKURT Mahmut Esat, İzmir I-VII., Hukuk, Çiftçilik
BOZKURT Rüştü, Maraş I., Medrese, Çiftçi
BOZOK Salih, Bozok II., Yozgat III., Bilecik IV-VI., Harp Ok., E.Yarbay
BOZTEPE Feyzi (DP), Ordu IX, X., Orta, Muhasebeci
BOZTEPE Halil Nihat, Gümüşhane III, Trabzon IV-VII., Lise, Edebiyatçı
BOZÖYÜK Reşit (CHP), Bilecik VIII., Ziraat Ok., Tarım-Ticaret
BÖLÜKBAŞI Osman (DP, CKMP), Kırşehir IX-XI-Ankara 1-5, Üniv.Matematik (Fransa)
BÖREKÇİ Fuat (CHP), Ankara XI-1., Hukuk, Avukat
BÖREKÇİ Hazım, Kırşehir III-VI., Yük.Öğr.Ok., Yönetici
BÖREKÇİ Raşit (CHP), Ankara VII, VIII., İnş.Yük.Mühendis, Müteahhit
BÖREKÇİ Rıfat, Menteşe I., Medrese, Müftü
BUBİK Ali Galip (DP), Kütahya X., Orta, Tüccar
BUCAK M.Remzi (DP), Diyarbakır IX., Hukuk, Avukat
BUDAKOĞLU Esat (DP), Balıkesir IX-XI., Hukuk, Avukat
BUDUNÇ Zehra (CHP), Bursa VIII., Orta, Öğretmen
BULCA A.Fuat, Rize II-IV., Çoruh V., Harp Ok.E.Albay
BULDANLIOĞLU Necip, Denizli I., Rüştiye, Ticaret

BULDUK Rüştü, Ergani I., Rüştiye, Ziraat
BULGURLU Hamdi (DP), Ankara IX,X., Çorum XI., Orta, Ticaret
BUMİN Mecit (DP), Çoruh IX,X., Artvin XI., Tıp Dr., Hükümet Tabibi
BURCU Osman Niyazi (CHP), Karesi II., Balıkesir III, V-VIII., Çanakkale IV., Hukuk, Savcı
BURÇAK Rıfkı Salim (DP), Erzurum IX-XI., SBO., Prof.
BURÇAK Sıtkı Salim (DP), Konya IX-XI., Tıp Dr., Hükümet Tabibi
BURHANETTİN Kayseri, III., Tıp Dr., Sağlık Müfettişi
BÜK Fahri (CHP), Bursa VIII., Orman ve Su-Yük.Mühendisi, Tarım Bak. Müsteşarı
BÜKE Hayri (DP), Manisa X., Rüştiye, Ziraat
BÜRGE Fazıl Şerafettin (CHP), Kocaeli VII, VIII., Tıp Dr., Yönetici
BÜYÜKYALVAÇ Ömer Vehbi, Konya I., Medrese, Müderris
CAFER, Eskişehir IV., İlk, Çiftçi
CANATAN Osman (CKMP), Kırşehir XI., Hukuk, Avukat
CANBOLAT Muzaffer (CHP), Gaziantep VII, VIII., Tıp Dr., Uzman
CANBULAT İsmail (HF, TpCF), İstanbul II., Harp Ok., Müstafi.Yüzbaşı, Vâli, Büyükelçi, Nâzır
CANDANER Şevket, Burdur I., Hukuk, Kaymakam
CANITEZ Refet, Bursa II-VII ., SBO., Vâli
CANTEKİN Mustafa (CHP), Kozan I., Çorum II-VIII., Tıp Dr., As.Tabip
CARIM Fuat, İzmit I., SBO., Kaymakam
CAVİT, Canik II., Harp Ak., E.Tümgeneral
CEBECİ Ömer (DP), Kocaeli XI., Orta, Ticaret-Fabrikatör
CEBESOY Ali Fuat (HF, TpCF, CHP, BAĞ), Ankara I,II., Konya IV-VIII, Eskişehir IX, İstanbul X,XI., Harp Ak., E.Orgeneral
CEBESOY İsmail Fazıl, Yozgat I., Harp Ak., E.Korgeneral
CELALETTİN Arif, Erzurum I., Hukuk, Prof.
CELAYER Hacı Feyzi, Elazığ I., Rüştiye, Maliye Me.
CEMAL, Kastamonu III., Rüştiye, Ticaret
CENANİ Ali, Gaziantep I-III., Özel, Maliye ve İktisat
CENANİ Ekrem (DP), Gaziantep IX-XI., Hukuk ve İktisat, Çiftçi
CERİTOĞLU Mehmet Ali (CHP), Ankara XI., Rüştiye, Tüccar
CEVHERİ Ömer (DP), Urfa IX., İdadî, Çiftçi
CEYLAN Mehmet Ali (DP), Kırklareli X,XI., Yük.İk.Tic.Ok., Tüccar
CEZAROĞLU Ziya Ersin (CHP), Tekirdağ VIII., SBO., Çiftçilik
CİLLİ Abdullah (CHP, DP, YTP, AP, BAĞ, DP), Hatay VIII-X, 1-4, İlk, Çiftçi
CİLLİ Ahmet Muhtar (HP, TpCF), Trabzon II., Mühendis
CİLLİ İzzettin (CHP), Hatay XI., Sultanî, Çiftçi
CİMCOZ Salâh, İstanbul IV-VII., Hukuk, Basın
CİRİTOĞLU Nuri (CHP), Ankara XI., Orta, Tüccar
CONKER Nuri (HF, SCF, CHP), Kütahya II, III., Gaziantep IV, V., Harp Ak., E.Kur. Albay, Diplomasi
COŞAR Hüseyin Sami, Urfa VI, VII., Lise-Özel, Paris Ticaret Ateşesi
COŞAR Necmettin (CHP), Gümüşhane XI., Tıp Dr., Serbest
COŞKAN Tahsin (CHP), Yozgat III., Kastamonu IV-IX., Yük.Zir.Ok., Yönetici
COŞKUN Âliye (DP), Ankara X., Tek.Öğr.Ok., Öğretmen-Yönetici
COŞKUN Hüsamettin (DP), Aydın XI., Orta, Tüccar-Çiftçi
COŞKUN Nusret Safa (CHP), Erzincan XI., Hukuk, Gazeteci-Yazar
COŞKUN Osman, Kayseri IV., Özel, Ticaret
COŞKUN Tevfik (DP), Seyhan IX., Hukuk, Çiftçilik
**COŞKUNOĞLU Kâmil* (CHP), Manisa VIII., Hukuk, Hâkim
CUDİ, Siverek II., Rüştiye, Çiftçi
CURA Hüseyin Hulki (CHP), İzmir VI-VIII., Tıp Dr., Uzman
ÇAĞIL Münir (CHP), Çorum II-VIII., Hukuk, Avukat
ÇAĞLAR Behçet Kemal (CHP), Erzincan VII,VIII., Maden Yük.Mühendis, Edebiyatçı
ÇAĞLAR Süleyman (DP), Kastamonu X,XI., Orta, Em.Komiseri
ÇAĞLAYAN Mustafa Şükrü, Elâzığ, I., Hukuk, Hâkim
ÇAĞLAYAN Şefik (DP), Muş X,XI., Orman Yük.Müh., Belediye Bşk.
ÇAKIR Abidin (CHP), Muğla VII, VIII., Orta, Çiftçi
ÇAKIR Ali (DP), Tekirdağ XI., İlk, Tüccar
ÇAKIR Hüsnü (CHP), İzmir V., Samsun VI-VIII., SBO., Yönetici
ÇAKIR Remzi (CHP), Kars X., Öğr.Ok., Eğitim ve Belediyecilik
ÇAKIROĞLU İsmail Selçuk (DP, CHP), Bilecik X-2, Orman ve Hukuk Fak., Avukat
ÇAKMAK Fevzi (BAĞ, MP), Kozan I, İstanbul II,VIII., Harp Ak., Mareşal
ÇAKMAKKAYA Esat, Zonguldak IV, V., İlk, Maden Amele Başçavuşu
ÇALGÜNER Cemil (CHP), Denizli VII, VIII., Yük.Zir. Mühendisi, İkt.Dr.
ÇALGÜNER Mustafa Hulûsi, Karahisarısahip I., Medrese, Kadı
ÇALIK'A Rıfat, Kayseri I., Hukuk, Savcı
ÇALIKOĞLU Adnan (CHP), Uşak XI., Hukuk, Avukat
ÇALIŞLAR İzzettin (CHP), Aydın II, Muğla VI, VII., Balıkesir VIII., Harp Ak.E.Orgeneral
ÇALLI İsmail Hakkı, Burdur I., (Meclis'e katılmadan istifa)
ÇALLI İsmail Hakkı, Saruhan I., (Meclis'e katılmadan istifa)
ÇAM Selâhattin, Seyhan VI,VII., Lise, Bankacı
ÇAMAŞ İsmail, Ordu II-VII., SBO., Yönetici
ÇAMBEL Hasan Cemil (CHP), Bolu III-VIII., Harp Ak., E.Kur.Albay, Tarihçi
ÇAMLIBEL Faruk Nafiz (DP), İstanbul VIII-XI., İdadî, Edebiyat Öğretmeni, Şair
ÇAMOĞLU Mehmet Niyazi, Eskişehir I., Medrese, Ticaret
ÇANAKÇI Hüsnü (CHP), Erzincan X., Özel, Tüccar-Çiftçi
ÇANKAYA Mesut (CHP), Antalya VII., Erzurum VIII., Hukuk, Belediye Bşk.
ÇANTAY Hasan Basri, Karesi I., İdadî, Dil ve Edebiyat
ÇARIKLI Hacim Muhittin (CHP), Karesi I., Giresun II,III., Balıkesir IV-VIII., SBO., Vâli
ÇAVUŞOĞLU Muammer (DP), İzmir X, XI., Yük.Mühendis, Nafıa V. Müsteşarı
ÇAVUŞOĞLU Zeki (DP), Erzurum X., Hukuk, C.Savcısı
ÇELEBİ Abdülhalim, Konya I., Medrese ve Özel, Mevlâna Dergâhı Postnişini
ÇELEBİOĞULLARI Cemalettin, Kırşehir I., Medrese, Hacı Bektaş Şeyhi
ÇELEN Hamdi (CHP), Kastamonu VII, VIII., Hukuk, Maliyeci
ÇELİK Ali Şadi, Kozan II., Hukuk, Hâkim
ÇELİK Hüseyin, Kozan I., Medrese, Çiftçi
ÇELİK Kemal (CHP), Seyhan VII, VIII., Hukuk, Avukat
ÇELİK Mehmet Vehbi, Konya I., Medrese, Şer'iye ve Evkaf Vekili
ÇELİKALAY İsmail Şükrü, Karahisarısahip I., Medrese, Müderris, Vâiz
**ÇELİKBAŞ Fethi* (DP, HP, CHP, GP), Burdur IX-XI-1,2., Hukuk, SBO., Prof.
ÇELİKKOL Sabri, Tokat VII., Harp Ok., Müstafi Subay, Sanayici
ÇELİKÖZ Eminittin (CHP), Balıkesir VIII., Edeb.Fak., Öğretmen, Yazar
ÇELİKTUĞ Sabri (CHP), Siirt VIII., İdadî, Tüccar
ÇELİM Necati (DP), Aydın X, XI., Tıp Dr., Serbest
ÇELTEKLİ Rahmi (CHP), Sivas XI-1., Rüştiye, Tüccar
ÇELTİKÇİOĞLU Hilmi (DP), Çoruh X., Artvin XI., Lise, Gazeteci
ÇERÇEL Haydar, Afyon III-VII., SBO., Eğitimci
ÇERÇEL M.Rıza (DP, AP), Afyon X, XI-3,4., Hukuk, Yönetici
ÇETİN A.Abbas (CHP, DP, AP), Kars IX-2., Hukuk, Avukat
ÇETİN Rüştü (DP), İçel X, XI., Hukuk, Avukat
ÇETİNKAYA Ali, Karahisarısahip I., Afyon II-VII., Harp Ok., E.Yarbay
ÇETİNTAŞ Sedat (DP), İstanbul XI., Yük.Mimar, Vakıflar Mimarı
ÇEVİK İsmail Hakkı (DP), Eskişehir VIII, IX., Hukuk, Avukat
ÇEYREKBAŞI Lâtife Bekir (CHP), İzmir VIII., Lise, Öğretmen
ÇIĞMAN Kemal (DP), Çankırı IX, X., Tıp Dr., Uzman
ÇINAR Ahmet Ali (DP, BAĞ., MDG), Burdur VIII., Su Yük. Mühendis
ÇINAR Esat (CHP), İzmir VII, VIII., Hukuk Edeb. Öğretmeni

ÇINAR Mehmet Âlim, Kayseri I., Medrese, Müderris
ÇINAR Vasıf, Saruhan II, İzmir III, IV., Hukuk, Eğitimci, Diplomasi
ÇINAY Vasıf, Malatya III-VI., Harp Ok., Müstafi.Yüzbaşı, Tekel Per.Md.
ÇIRACIOĞLU Selâhattin (DP, HP), Bursa X., Hukuk, Avukat
ÇIRPAN Hatı, Ankara V., Özel, Çiftçi
ÇITAKOĞLU Niyazi (DP, CHP, BAĞ.), Çanakkale VIII., Üniv. (Viyana) DTCF., Doçent
ÇİÇEKDAĞ Osman Şevki (DP), Ankara IX, X., Hukuk, Avukat
ÇİLİNGİR Apti (DP), Konya IX, X., Rüştiye, Tüccar
ÇİLOĞLU Şevki, Muş V., Diş Hekimi
ÇİMEN Hüseyin (DP), Burdur X., İlk, Tüccar, Çiftçi
ÇİNER Remzi, Sivas III-VI., SBO., Maliyeci
ÇİTİL Hüseyin (DP), Sivas X., Hukuk, Avukat
ÇOBANLI Cevat, Elâzığ II., Harp Ak., E.Orgeneral
ÇOBANOĞLU Ali (DP), Denizli IX-XI., Hukuk, Ticaret
ÇOBANOĞLU Fehmi (DP), Erzurum IX., Tıp Dr., Öğretmen
ÇOBANOĞLU Fuat, Kırşehir VII., Yük.Tek.Ok., Kimya Sanayii
ÇOLAK Ertuğrul (DP), Bilecik XI., Lise, Tüccar, Fabrikatör
ÇOLAK İbrahim, Ertuğrul II., Bilecik III-V., Harp Ok., E.Albay, Ticaret
ÇOLAK Şevket, Giresun II-IV., Medrese, Müftü
ÇOLAKOĞLU Rüştü, Kastamonu I., Yük. Mühendis (3/4/1920'de istifa)
ÇOLDURZADE Hasan Fehmi, Canik I., Hukuk, Avukat
ÇONKAR Sabri (DP), Bolu X., Yük.Zir.Enst., Ziraat-Ticaret
ÇONOĞLU Salim (DP), Samsun X, XI., Zir.Yük.Mühendis, Fabrikatör
ÇOPUROĞLU Abdullah Faik, Adana I., Medrese, Müftü
ÇOPUROĞLU Hayri (CKMP), Kırşehir XI., Hukuk, Avukat
ÇORAKÇI Mustafa Vehbi, Niğde I., Aksaray II., Rüştiye, Ticaret
ÇORUH Ali (CHP), Çoruh VIII., Orta, Ziraat-Ticaret
ÇORUK Hilmi (CHP), Mardin V., Kastamonu VI-VIII., Hukuk, Yönetici
ÇÖL Faruk (DP), Amasya X, XI., Lise, Çiftçi
ÇÖLGEÇEN Sami, Ankara III., Çankırı V., Dz.Harp Ok., Müstafi Dz.Subayı, Diplomasi
ÇÖTELİ Muhittin, Elâzığ I-III., Rüştiye, Ziraat
ÇUBUK Fevzi (DP), Tokat IX., Harp Ok., Malûl Yüzbaşı, Ziraat
ÇUBUKÇU Arif (CHP), Ankara VII-VIII., Lise, Ticaret
ÇUBUKÇU Cahit (CHP, DP), Diyarbakır VI, XI., Orta, Gazeteci
ÇUBUKÇU Nüzhet (CHP), Sivas XI., Diş Hekimi
ÇUHADAR Rıza (CHP), Maraş VIII., Orta, Çiftçi
ÇUKUROVA Yakup (DP), İçel X., Hukuk, Avukat
ÇULHA Halûk (DP), Trabzon XI., Orta, Ticaret
**ÇUMRALI Sedat* (CHP), Konya VII, VIII., Hukuk, Hâkim
ÇÜRÜK Mustafa (DP), Eskişehir XI., Rüştiye, Çiftçi
DAĞ Şevket, Konya V, Siirt VI, VII., GSA, Ressam, Öğretmen
DAĞDEMİR Mithat Kuzay, İstanbul IV, Bolu V., Yük.Zir.Ok., Yönetici
DAĞLIOĞLU Hikmet Turhan, Antalya VII., Yük.Sanat Ok. (Peşte), Arkeolog, Öğretmen
DAİ İhsan (DP), Gaziantep X, XI., Yük.İk.Tic.Ok., Fabrikatör
DAKŞE Ahmet, Ertuğrul I., Rüştiye, Ziraat
DALAMAN Fatin (DP), Antalya IX, X., Tıp Dr., Uzman
DALDAL Fevzi, Ankara VI, VII., SBO., Vâli
DALKILIÇ İbrahim (HF, SCF, CHP), Kütahya III-V., Medrese, Çiftçi
DAMALI Ercüment (DP), Sivas IX, X., Hukuk, Avukat
DANIŞMAN Zuhuri (DP), Bolu IX, XI., Sultanî, Öğretmen
DARMAN Mustafa, Gümüşhane I., Eczacı E.Binbaşı
DAVER Abidin, İstanbul VI., GSA., Gazeteci-Yazar
DAVRAN Necdet (DP), İzmir XI., Hukuk, Avukat
DAY Sırrı (CHP), Trabzon V-VIII., SBO., Maliyeci
DAYI Hamdi (CHP), Muş VIII, IX., İdadî, Ziraat-Ticaret
DAYIBAŞ M.Vehbi (CHP), Sinop X., Rüştiye, Tüccar, Çiftçi
DAYIOĞLU Mithat (DP), Bolu IX-XI., İlk, Ziraat, Ticaret
DEDE Kasım, Muş I., Özel, Ziraat, Ticaret
DEDE Zeki (CHP), Muş XI., İdadî, Ticaret
DEDEKARGINOĞLU Ali (DP), Çorum XI., Tıp Dr., Uzman
DEDELEK Hamit (DP), Eskişehir XI., Sanat Ok., Teknisyen
DEDEOĞLU Bari (CHP), Muş VIII., Ziraat, Tüccar
DEĞER Hasan (CHP), Sivas XI., Tıp Dr., Serbest
DELİKAYA Mehmet (CHP), Malatya XI-I,2,4., Hukuk, Avukat
DELİLBAŞI Ali Suha, Kütahya VI, VII., Tıp Dr.
DELLALOĞLU Süreyya (DP), Niğde IX., Orta, Bankacı
DEMİR Mehmet, Karesi II., Balıkesir III-VII., Özel, Fabrikatör
DEMİR Vehbi (CHP), Ordu VI-VIII., Tıp Dr., Yönetici
DEMİRAĞ Abdurrahman Naci, Sivas VI, VII., Yüksek Mühendis, Müteahhit
DEMİRAĞ Nuri (BAĞ.), Sivas X., Maliye Ok., Tüccar-Fabrikatör
DEMİRALAY Hafız İbrahim, Isparta II-VI., Medrese, Hâkim
DEMİRALAY Kemal (DP), Isparta IX-XI., Lise, Ticaret
DEMİRAY Ekrem, Edirne VII., İdadî, Beden Eğt. Bölge Md.
DEMİRAY Sezai (DP), Diyarbakır XI., Orta, Tüccar
DEMİREL Eşref, Ankara IV-VI., Kars VII., İdadî, Teknisyen
DEMİRELLİ Fuat Hulûsi (DP), İstanbul VIII, IX., Hukuk, Yargıtay D.Bşk.
DEMİRER Arif (DP), Afyon X, XI., Hukuk (Almanya), İktisat, PTT Gn.Md.
DEMİREZEN Süleyman, Kayseri V., Sanat Ok., Teknisyen
DEMİRHAN Pertev, Erzurum V-VII., Harp Ak., E.Tümgeneral
DEMİROĞLU Tevfik, Van I., Orta, İdare
DEMİRTAŞ Abdullah (DP), Elâzığ IX., Rüştiye, Çiftçi
DENGİN Recep (CHP), Ankara XI., İlk, Tüccar
DENGİZ Orhan (DP, AP), Uşak X-2,4., Yük.Öğr.Ok., Yönetici
DENİZ Galip (DP), Kastamonu IX., Harp Ak., E.Korgeneral
DENİZ Osman Nuri (DP), Kayseri X., Hukuk; Avukat
DENİZ Sadık, Balıkesir III., Hukuk, Avukat
DENİZMEN Ahmet Hamdi, İstanbul II-VII., Dz.Harp Ok., Gv.Albay
DENKER Burhanettin, Kırklareli VI., Harp Ak., E.Tümgeneral
DENLİ Mithat, Bolu V., Harp Ok., E.Sv.Yarbay
DEVELİ Muammer, Tokat VI, VII., Diş Hekimi, Öğretmen
DEVELİOĞLU Ebubekir (DP), Kayseri XI., İlk, Tüccar, Çiftçi
DEVELİOĞLU Emin (DP), Kayseri IX, X., Lise, Çiftçi
DEVRİM Ali Şelhum, Hatay VII., Özel, Ziraat
DEVRİM Şinasi Zihni (CHP), Zonguldak VI-VIII., Hukuk Dr., Yönetici
DIBLAN İbrahim, Kocaeli V, VI., Yük.Zir.Ok. (Fransa), Ziraatçı
DIBLAN Makbule (CHP), Seyhan VIII., Tıp Dr., Uzman
DİCLE Hacer, Kastamonu VI., Öğr.Ok., Öğretmen
DİCLELİ Vedat (CHP), Diyarbakır VIII., Hukuk Dr., Doçent
DİKEN Necati (DP), Zonguldak X, XI., Sanat Ok., İşçi-Sendikacı
DİKER Hayrullah, Kastamonu VI, İstanbul VII., Tıp Dr., Ord. Prof.
DİKMEN Ahmet Hamdi, Konya III-VII., Yük.Zir.Ok., Yönetici
DİKMEN Ali, Kocaeli IV-VII., Darüşşafaka, Yönetici
DİKMEN Sedat (CHP), İzmir VII-VIII., Kolej, Bankacı
DİLAVEROĞLU Nazmi, Hakkâri II., Rüştiye, İdare
DİLEK Sabri (DP), Trabzon X, XI., Hukuk, Avukat
DİLEMRE Saim Ali, Erzurum V., Rize VI., Tıp Dr., Ord. Prof.
DİLER Mehmet (DP), Kütahya XI., Sanat Ok., Ticaret
DİLMEN İbrahim Necmi, Burdur V-VII., Hukuk, Dil ve Edebiyat
DİNÇ Edip, Batum I., Tüccar
DİNÇ Mehmet, Biga I, II., Çanakkale III., Rüştiye; Ziraat
DİNÇ Ömer Davut, Kütahya IV, V., İlk, Çiftçi
DİNÇ Raif (CHP), Erzurum II, VII, VIII., Zonguldak V., Rize VI., Hukuk, Hâkim
DİNÇER Hasan (DP, MDG, CKMP, AP), Afyon VIII-I,3, Konya 2., Hukuk, Avukat
DİNÇER Mehmet Rıza, Kütahya II., Isparta III., Hukuk, Hâkim
DİNÇER Osman, Mardin V., Hukuk, Avukat
DİNÇER Selâmi (DP), Kocaeli X., Sakarya XI., Hukuk, Hâkim
DİNÇSOY Muhittin, Urfa V., Yük.Tic.Ok. (Fransa), Ticaret-Ziraat

DİZDAR Eşref (CHP), Sivas VII., Giresun VIII., Hukuk, Belediye Bşk.
DİZDAR İlhan (DP), Sivas IX., Hukuk, Hâkim
DİZDAROĞLU Vahap (CHP), Mardin XI-1., Tıp Dr., Serbest
DOĞAN Avni (CHP), Bozok II., Yozgat III-V, IX., Ankara XI., SBO., Yönetici
DOĞAN Esat (CHP), Malatya VIII-X., Orta, Ziraat, Ticaret
DOĞAN Eyüp (DP), Artvin XI., Tıp Dr., Serbest
DOĞAN Hüseyin (CHP, BAĞ., DP, AP), Malatya IX-2., Özel, Çiftçi
DOĞAN Kemal (CHP), Ağrı VI., Kırklareli VII, VIII., Harp Ak., E.Korgeneral
DOĞANAY Asım (DP), Niğde IX., İnş.Yük.Mühendis, Yönetici
DOĞRUL Ömer Rıza (DP), Konya IX., İlâhiyat (Mısır), Öğretmen, Gazeteci-Yazar
DOĞRUYOL Abdurrahman (DP), Sivas X., Orta, Tüccar
DOĞRUYOL Mustafa Tâki, Sivas I., Medrese, Öğretmen
DOĞUIŞIKER Tevfik (CHP), Van XI., Hukuk, Avukat
DOĞUYILDIZI Necmettin (DP), Samsun XI., Rüştiye, Tüccar
DOKUMAN Hasan Vasıf, İstanbul IV., Yük.Tekst.Ok. (Avusturya), Tekstil Müh.
DOLUNAY Rıfat (CHP), Niğde VII., Çankırı VIII., Orta, Ticaret
DORA Celâl, (CHP), Elâzığ XI., Harp Ok., E.Albay
DORAS Asaf, Hakkâri II, Bursa III-V., Hukuk, Hâkim
DÖLEK Mehmet (DP), İçel XI., Hukuk, Hâkim
DRAMAN Emin, Yozgat V., Hukuk, Avukat
DUMLU Nafiz (CHP), Saruhan II., Erzurum III-VIII., Harp Ok., E.Subay, Belediye Bşk.
DUMRUL Nafiz Hamdi, Biga I., İdadî-Medrese, Ticaret
DURA Hilmi (DP,AP), Kastamonu X,XI-5., Hukuk, Nafıa V. Huk.Danışmanı
DURA Sabri, Kastamonu I., Rüştiye, Dâvavekili
DURAKBAŞA Nusret (CHP), Maraş XI., Tıp Dr., Serbest
DURALI Sabih (DP), Zonguldak X., Elekt.Yük.Mühendis, Santral Md.
DURLANIK Hacı Tevfik, Çankırı I., Medrese, Müderris
DURMAZ Hilmi (DP), Van X., Lise, Tüccar
DURSUN Kâmil, İzmir II-VI., Lise, Ticaret
DURSUN Şevket (CHP), Mardin XI., Hukuk, Avukat
DURSUNOĞLU Cevat (CHP), Kars VI,VII., Erzurum VIII-1., Felsefe (F.Almanya), Eğitimci
DURU Aziz (CHP), Bursa VII,VIII., Zir.Ok., Yönetici
DURU Cazım, Erzurum II., Medrese, İlmiye
DURU Kâzım Nami, Manisa V,VI., Harp Ok., Müstafi Subay, Eğitimci
DURUDOĞAN Hasan, Kars VII., Top.Harbiyesi, E.Tümgeneral
DURUKAN Zühtü, Konya III., Samsun IV-VII., SBO., Vâli
DURUKAN Eyüp (CHP), Hatay VII,VIII., Top.Harbiyesi, E.Tümgeneral
DUYDUK Ali Naci (DP), Giresun IX-XI., Tıp Dr., Serbest
DUYGUN İbrahim (DP), Sivas IX., Yük.Mühendis, PTT Fen Müfettişi
DÜLGER Buhadır (DP), Erzurum IX,X., Gaziantep XI., Hukuk, Gazeteci-Yazar
DÜNDAR Muhsin Faik (CHP), Konya VIII., Tıp Or., Serbest
DÜŞÜNSEL Feridun Fikri (HF,TpCF,CHP,DP), Dersim II., Bingöl VI-IX., Hukuk Dr., Avukat
DÜZGÖREN Seyfi (CHP), Mardin VI-VIII., Harp Ak., E.Tümgeneral
EBUZZİYA Ziyad (DP,HP), Konya IX,X., Hukuk, Gazeteci-Yazar
ECER Ferit (CHP,DP), Niğde VIII-IX., Lise-Çiftçi
ECEVİT Bülent (CHP), Ankara XI-1., Zonguldak 2-5., R.Kolej, Gazeteci-Yazar
ECEVİT Fahri (CHP), Kastamonu VII,VIII., Tıp Dr.Prof.
ECEVİT Şevki (DP), Sivas IX,X., Hukuk, Avukat
ERGÜDER Rıdvan Nafiz (CHP), Manisa VI,VIII., Hukuk, Eğitimci
EDİZ Şakir Ahmet, Kütahya V., Tıp Dr., As.Tabip
EGE Abidin (CHP), Denizli VII,VIII., Yük.Zir.Ok.,Tarım Bak.Müsteşarı
EĞEL Rüştü, Bursa IV.,Zir.Ok.,Fabrikatör
EĞİLMEZ Cafer Tayyar (HF,TpCF), Edirne I,II., Harp Ak.,E.Tümgeneral
EKEN Feyzi (CHP), Tokat VIII., İdadî, Ziraat, Ticaret
EKEN Mustafa Lütfi, Konya IV,V.,İlk, Çiftçi
EKEN Sıtkı (CHP), Tokat XI., İdadî, Çiftçi
EKEN Sıtkı Şerif, Kastomonu V., Orta, Çiftçi
EKER Abdullah (DP), Samsun X,XI., İlk, Ziraat
EKER İsmet (CHP), Çorum I-VIII., Rüştiye, Medrese, Evkaf Müdürü
EKER Yusuf Ziya (DP,KP), Seyhan IX., Tıp Dr., Serbest
EKİN Cavit (CHP), Diyarbakır I,VIII.,SBO., Yönetici
EKİNCİ Mustafa (DP,HP), Diyarbakır IX,X., Orta, Ziraat, Ticaret
EKMEN Şemsettin (CHP), Mardin VIII., Hukuk, Hâkim
EKMEN Tevfik (CHP), Giresun VIII., Rüştiye, Ziraat, Ticaret
EKŞİ Hüseyin, Ordu VI.,İdadî, Tüccar, Çiftçi
EKŞİ Münir (CHP), Ordu XI., Hukuk, Hâkim
ELDEM Halil Edhem, İstanbul IV.V., Politeknik (Viyana) Ph.D., Müze Müdürü
ELDENİZ Naci, Cebelibereket III,IV., Seyhan V-VII.,Harp Ak.,E.Korgeneral
ELGÜN Nakiye, Erzurum V-VII., Öğr.Ok., Eğitimci
ELLİ Übeyde (CHP), Ankara XI., Lise, Ev Kadını
EMEÇ Selim Ragıp (DP), Bursa IX,X., İzmir XI., Hukuk, Gazeteci-Yazar
EMED Şükrü, Diyarbakır VI., Tıp Dr., Uzman
EMİN, Mersin I., (6/7/1920'de istifa)
EMİN, Balıkesir III., Lise, Ticaret
EMİN Fikri, Aydın III, Bursa IV., Harp Ok., E.J.Subayı
EKİN Kâmil, Menteşe I., (5/6/1920'de istifa)
EMİROĞLU Muzaffer (DP), Balıkesir IX,XI., Lise, Ziraat
EMRE Ahmet Cevat, Çanakkale IV,V., Sultanî, TDK.Üyesi
EMRE Giyasettin (DP), Muş X,XI., Özel, Çiftçi
EMREM Asım (DP), Çankırı X., SBO. Hukuk, Avukat, Öğretmen
ENDİK Süreyya (DP), Çanakkale IX.,Tıp Dr.,Uzman
ENER Kasım (CHP), Seyhan VIII., Zir.Ok. (Almanya), Çiftçi
ENGİN Fahri, Samsun V-VII., Dz.Harp Ok.,E.Tuğamiral
ENGİN Hafız Mehmet, Trabzon I., Hukuk, Avukat
ENGİNERİ Şekip, Burdur VII., Lise, Basın, Diplomasi
ENGİNÜN Mehmet (DP), Edirne IX,X., Hukuk, Hâkim
ENSARİ Abdülgani, Siverek I, Mardin II., Harbiye (Aşiret Sf.) Sv.Yüzbaşı
ENÜSTÜN Bedii (DP), Çanakkale IX,X., Yük.Mühendis, Yönetici
EPİKMEN M.Sadettin, İzmir IV-VII., Mak.Mühendisi,Fabrikatör
ERATAMAN Zeki, (DP) Tekirdağ IX-XI., Tıp Dr., Serbest
ERAYDIN Yusuf Ziya, Mersin I., Zir.Ok., Tarım Memuru
ERBAŞ Faik (DP,BAĞ.), Yozgat IX., İlk, Tüccar, Çiftçi
ERBEK Kâmil (CHP), Yozgat VIII., İdadî, Adliye
ERBEK Memduh Necdet, Ş. Karahisar I., Yük., J.Subayı
ERBİL Mahmut (DP), Kırklareli IX,X., Rüştiye, Çiftçi
ERCAN Ali Rıza (DP), Konya IX., Orta, Tarım Memuru
ERCAN Hüseyin Avni, Muğla IV-VI., Tıp Dr.
ERÇİN Cezmi, Antalya V,VI., SBO. Maliye, Bankacı
ERÇİN Osman, Manisa III-VII., Harp Ak., E.Kur.Yarbay, Çiftçi
ERDAL İzzet, Konya VI., Hukuk, Bankacı
ERDEL Cavit, Kars I., Harp Ak., Kur.Albay (E.Tümgeneral)
ERDEM Ahmet Fevzi, Batum I., Sultanî, Müftü
ERDEM Bahattin (DP), Mardin X., Rüştiye, Ziraat
ERDEM Kemal (DP), Çorum XI., Öğr.Ok., Belediyecilik
ERDEM Mehmet (DP), Bilecik XI., Hukuk, Avukat
ERDEM Necati (DP,MDG), Bilecik XI., Hukuk, Avukat
ERDEM Nihat (CHP), Kırşehir VIII., Mak.Mühendisi (Almanya), Yönetici
ERDEM Sadık (DP,AP), Antalya XI-5., Hukuk, Avukat
ERDEM Safiyüttin, Erzincan VI., Öğr.Ok., Öğretmen
ERDEMGİL Akif, Sivas V,VI., Harp Ok., E.Tümgeneral
ERDEMİR Hulûsi, Kastamonu I., Medrese, Kadı (Hâkim)

ERDEN Baki (DP), Siirt IX-XI., Yük.Mühendis (Almanya), Şeker Sanayii
ERDENER Muhlis (DP), Bursa X., İstanbul XI., Harp Ok., Müstafi Subay, Ticaret
**ERDİNÇ Edhem* (DP), Sivas X., İnş.Yük.Mühendis, Yönetici
ERDINÇ Sait (CHP), Van XI., Hukuk, Avukat, Çiftçi
ERDOĞAN Fahrettin, Kars I., Rüştiye, Ticaret
ERDOĞAN Hasan (CHP), Kars X,XI-I., Tıp Dr.Op.
ERDOĞAN Şevket (CHP), Gümüşhane III-VIII., Harp Ok., E.Binbaşı
ERDUMAN Sabri (DP), Erzurum IX-XI., Öğr.Ok., Ziraat, Ticaret
EREL Hakkı Şinasi, İstanbul II,III,V,VI., Erzurum IV., Tıp Dr., E.Amiral
EREL Rasim (CHP), Konya VIII., Lise, Çiftçi
EREM Ali Rıza (CHP), Çoruh VI-VIII., Harp Ak., E.Kur.Yarbay, DDY Gn.Md.
EREM Naim, Niğde VI., Vet. ve Ecz.Ok., Eczacı
EREN Asım (CHP), Niğde XI-I., Harp Ak.,Hukuk, E.Kur.Albay, Avukat
EREN Kemal (DP), Amasya IX-XI., SBO., Kaymakam
EREN Ramiz (DP), Ankara IX-X., Hukuk, Avukat
EREN Sadullah, Bitlis I., Rüştiye, Nüfus Memuru
ERENER Muhittin (DP), İzmir IX., Hukuk, Avukat
ERENGİL Selim (DP), İstanbul XI., Sanat Enst., Ticaret
ERGENE Suphi (DP), Elazığ IX,X., Öğr.Ok., Çiftçi
ERGENEKON Saim (DP), İçel VIII., Diş Hekimi, Ziraat
ERGENELİ Hilmi, Çanakkale V,VII., SBO., I.Genel Müfettiş
ERGENER İsmail (CHP), Zonguldak VIII., Orta, Madencilik
ERGİN Edip, Mardin V-VII., Hukuk, Danıştay Üyesi
ERGİN Feridun (DP,HP,BAĞ), Urfa IX,X., SBO. (Paris) Hukuk, Doçent Dr.
ERGİN Hayrullah, İstanbul IV,V., Orta, Kunduracı
ERGİN Nazif (CHP), Sivas VIII., SBO., 3.Genel Müfettiş
ERGİN Şemi (DP), Manisa IX-XI., Hukuk, Avukat
ERGUN Ekrem, Ankara VI., Hukuk, Avukat
ERGUN Emin Halim (CHP), Ankara VIII., Hukuk, Avukat
ERGUN Şevki (CHP), Konya VI-VIII., Hukuk, İdare
ERGÜDER Muzaffer (DP), Ankara X., Harp Ak., E.Orgencral
ERGÜN Şeyh Fikri, Genç I., Rüştiye, Telgrafçı
ERHAN Ahmet Münir (CHP), Bursa III,VII,VIII., SBO., Diplomasi
ERİM Fazıl (DP), Ordu X., Tıp Dr. Öğretim Görevlisi
**ERİM Nihat* (CHP), Kocaeli VII,VIII-1,2,3., Hukuk Dr.Prof.
ERİMÇAĞ Fethi (DP,MDG), Edirne VIII., Hukuk, Avukat
ERİŞ Muammer (CHP), Ankara V-VIII., Fen Fak. (Matematik), Bankacılık
ERİŞİRGİL Emin (CHP), Zonguldak VI-VIII., SBO., Prof., Yönetici
ERİŞKEN Resai, Tokat IV-VII., Hukuk, Avukat
ERKAN Hamza (CHP,DP), Afyon VI., Kocaeli X., Sakarya XI., İktisat Fak., Bankacılık
ERKAZANCI Mehmet (DP), Burdur IX., Orta, Tüccar
ERKER Şevki (DP), Erzurum X,XI., İnş.Yük.Mühendis, Tek.Müşavir
ERKİN Behiç, İstanbul II,III., Çankırı VII., Harp Ak.,E.Kur.Albay, Yönetici
ERKMAN Abdurrahman Sami, Kastamonu V., Tunceli VI., Harp Ak., E.Kur. Binbaşı, Ziraat
**ERKMEN Hayrettin* (DP), Giresun IX-XI., SBO., Hukuk İktisat, Dr.Asistan
ERKMEN Muhlis (CHP), Bursa III,VIII., Kütahya IV-VII., Yük.Zir.Ok., Ziraat V.Müsteşarı
ERKUL Emin, Bursa I., Tıp Dr.Op.
ERKUT Halil Sezai (CHP), Kırşehir IX, Ankara XI., Hukuk, Yönetici
ERKUYUMCU Müfit (DP), Balıkesir IX., Bursa X,XI., Hukuk, Hâkim
ERLAÇİN Fuat Şahin, Aydın IV., Yük.Zir.Ok., Çiftçi
ERMİŞ Halil Hulûsi, Burdur I., Medrese, Müftü
EROĞLU Hamza (CHP), Adana XI., Hukuk, Dr.Doçent
EROĞLU Osman (HP), Burdur XI., Eğt.Enst., Ticaret
EROL Dursun (DP), Kocaeli XI., Rüştiye, İdare
ERONAT Sefer (DP), Yozgat XI., Hukuk, Avukat
EROZAN Agâh (DP), Bursa IX-XI., Hukuk, Yönetici
EROZAN Celâl Sahir, Zonguldak III-V., Lise, Öğretmen
ERSOY Abdurrahman Lâmi, Gaziantep I., Medrese, Evkaf Memuru
ERSOY Mehmet Akif, Burdur I., Veteriner Ok., Edebiyat
ERSOY Rıza, Yozgat I., Rüştiye, Müstantik
ERTAN Abdülgani, Muş I., Hukuk, Hâkim
ERTAN Muhtar (CHP), Bitlis VII-IX., Hukuk, Yönetici
ERTEKİN Fazlı (DP), Ordu X., Hukuk, Avukat
ERTEM İsmail (CHP), Manisa VII,VIII., Orta, Borsacı
ERTEM Sadri, Kütahya VI,VII., Edeb.Fak., Gazeteci-Yazar
ERTEN Ali Rıza (CHP), Mardin II-IX., Yük.Zir.Ok., Yönetici
ERTEN Hacı Mehmet, Maraş I-VI., Rüştiye, Ziraat, Ticaret
ERTUR Sadettin (DP), Niğde X., Hukuk, Yönetici
**ERTÜRK Nurettin* (DP), Sivas IX,X., Hukuk, Hâkim
ERYAVUZ İhsan, Cebelibercket I-III., Top.Harbiyesi, E.Binbaşı
ERYURT Abdülkadir (DP), Erzurum X,XI., Hukuk, Hâkim
ERZURUMLU Nasuhi, Samsun VII., Rüştiye, Ticaret
ERZURUMLUOĞLU Ömer Lütfi (DP,AP), Yozgat X,XI-5., SBO.-Hukuk, Yönetici
ESAT, Urfa I. (uzun süre Meclis'e gelmediğinden müstafi sayılmıştır)
ESEN Ahmet, Bilecik VII., Hukuk, Hâkim
ESEN Ali Rıza (CHP), Kırşehir V., Siirt VI-VIII., Veteriner Hekim, Yönetici
ESEN Mekki Hikmet (DP), Balıkesir X,XI., Edeb.Fak., Gazeteci
ESEN Salim (DP), Kastamonu X., Orta, Çiftçi
ESEN Şükrü (DP), Kastamonu XI., Tıp Dr., Uzman
ESENBEL Atıf (CHP), Sivas IV,VII., Malatya VIII., Harp Ok., E.Subay, Zooteknik
ESENDAL Memduh Şevket (CHP), Elazığ IV., Bilecik VI-VIII., Özel, Diplomasi
ESENER Cemal, Balıkesir V., Harp Ok. E.Tuğbay
ESMER Ahmet Şükrü, İstanbul VI, VII., Üniv. (ABD), SBO.Prof., Yazar
ETÇİOĞLU Pertev (CHP), Balıkesir IV,VII,VIII., İdadî, Tüccar
ETE Muhlis (DP,HP,CKMP), Ankara IX,X-I., Yük.Tic.Ok (Almanya), İkt.Dr.Prof.
EDHEM, Saruhan II., Özel, Tüccar
ETİ Mehmet Sadık (CHP), Malatya VIII,IX., Hukuk, Özel İdare
ETİLİ Ziya Gevher, Çanakkale III-VI., Hukuk, Gazeteci ve Ticaret
EVCİ Ömer, Yozgat V., Medrese, Çiftçi
EVLİYA Hasan Fehmi (CHP), Maraş XI-I., Hukuk Dr., Avukat
EVLİYAOĞLU Kemal, Malatya VII., İdadî, Çiftçi
EVLİYAOĞLU Lütfi, Malatya I., Hukuk, Avukat
EYİDOĞAN Akif (CHP), Kars VIII., SBO., Vâli
EYMİR Ahmet (CHP), Amasya VIII., Yüksek, Samsun Belediye Bşk.
EYÜBOĞLU Dâniş (CHP), Trabzon III-VIII., Özel, Ticaret
EYÜBOĞLU İzzet, Trabzon I., Rüştiye, Kaymakam (Meclis'e katılamadan yolda eşkıyalar tarafından öldürülmüştür.)
EYÜBOĞLU Mehmet (DP), Erzurum XI., Yüksek, Öğretmen
EYÜBOĞLU M.Rahmi (HP, TpCF), Trabzon II., SBO., Mutasarrıf
EYÜBOĞLU Cemal Reşit (CHP), Trabzon IX., Yüksek, Maliyeci
EZGÜ İhsan (CHP), Ankara VIII., SBO.-Hukuk, Yargıtay Bşk.
FAHRETTİN, Burdur I., (6/7/1920'de istifa)
FAKAÇELLİ Nikola (CHP), İstanbul VIII., Tıp Dr., Yönetici
FAZLIOĞLU Mehmet Besim, Kastamonu I., İdadî, Memur
FEHMİ Hoca, Tokat I., (mâzeret beyanıyla Meclis'e katılmamıştır.)
FENİK Mümtaz Faik (DP), Ankara IX,X., Hukuk ve İktisat, Gazeteci-Yazar
FENMEN Şefik, Kocaeli VII., Elekt.Yük.Mühendis, Yönetici
FERİT, Gaziantep II,III., Özel, Tüccar
FEYZİOĞLU Sait Azmi (CHP), Kayseri IV,VIII., Hukuk, Avukat
FEYZİOĞLU Turhan (CHP,GP,CGP), Sivas XI., Kayseri I-5., Hukuk, Dr., Prof.

FIRAT Abdülhak (CHP), Erzincan II-VIII., Harp Ok., Hukuk, M.M.V. Muhakemat Ş.Md.
FIRAT Ahmet (CHP), Malatya X,XI-I., Orta, Çiftçi, Gazeteci
FIRAT Hacı Bedir Ağa, Malatya I,II., Kars III., Özel, Çiftçi
FIRAT Hikmet (CHP), Malatya VIII,IX., Tıp Dr., Serbest
FIRAT Hüseyin (DP), İçel IX-XI., Hukuk, Avukat, Çiftçi
FIRAT Melih (DP), Erzurum XI., Lise, Tüccar, Çiftçi
FIRAT Naşit (CHP), Samsun VI-VIII., Ordu IX., Çankırı XI., Harp Ok., Çiftçi
FIRAT Şükrü, Canik I., Özel, Ticaret
FİLİZ Fikret (DP, YTP), Kırklareli IX,X-I., İdadî, Çiftçi
FUAT, Çorum I., Mülkiye Müfettişi
FUAT Ziya, Elazığ IV-VI., Harp Ak., E.Kur.Subay, İnşaat, Sigorta İşleri
FURTUN Mehmet (CHP), Ordu VIII., Orta, Tüccar
GALİP (HF,SCF,CHP), Niğde II-IV., Harp Ok., J.Albay
GEBELOĞLU Ziya (CHP), Bitlis VIII., Hukuk, Avukat
GEÇİOĞLU Mehmet (CHP), Adana XI-I., Rüştiye, Çiftçi
GEDİK Hakkı (DP), Kütahya VIII,IX., Uşak X., Tic.Ok. (İsviçre), Tüccar, Fabrikatör
GEDİK Namık (DP), Aydın IX-XI., Tıp Dr., Uzman
GEDİK Süleyman Sırrı, Trabzon II-VI., Medrese-Hukuk, Kadı (Hâkim)
GEDİKOĞLU Abdullah (DP), Ankara IX,X., Yük.İk.Tic.Ok., Tüccar
GELENBEĞ Mekki Hikmet (CHP), İstanbul VII,VIII., Hukuk, Avukat
GENCA Süreyya Tevfik, Tokat III-V., Yük.Zir.Ok (Almanya), Yönetici
GENÇ İzzet, Tokat II., Özel, Çiftçi, Belediye Bşk.
GENÇLER Keramettin (CHP), Tokat XI., Rüştiye, Çiftçi
GENÇTÜRK Abdullah Tevfik, Dersim I., Rüştiye, Müstantik
GERÇEKER Mustafa Fehmi (CHP), Bursa I-VIII., Medrese, Müftü
GEREDE Hüsrev, Trabzon I., Urfa II., Sivas V., Harp Ak., Kur.Yarbay, Diplomasi
**GERGER Vasfi* (CHP), Urfa VIII., Hukuk, Mülkiye Müfettişi
GERMEN Mazhar (CHP), Aydın I-VIII., Tıp Dr., Yönetici
GERMEYANOĞLU İbrahim (DP), Kütahya XI., Orta, Tüccar
GEVECİ Nail (DP), Aydın IX-XI., Hukuk, Avukat
GEVELİOĞLU Emin, Canik I., Samsun IV., Hukuk, İdare ve Öğretmenlik
GİGİN Abbas (DP), Çoruh IX., Tıp Dr., Serbest
GİRAY Hüsamettin (DP), İstanbul XI., Hukuk, Avukat
GİRDİVAN Emin, Van I., Rüştiye, Mektupçu
GİZ Sadık (DP), İzmir IX-XI., Zir.Ok. (Belçika), Tarım, Ticaret
GOLOĞLU Mahmut (DP), Trabzon IX-XI., Hukuk, Avukat
GÖĞEN Seyfi (DP), İstanbul X., Orman Yük.Mühendis, Ticaret
GÖKALP Ziya, Diyarbakır II., İdadî, Sosyolog, Yazar
GÖKBERK Şükrü Nailî, Kırklareli II., İstanbul V., Harp Ak., E.Korgeneral
GÖKBUDAK Fuat, Konya II,III,VI., Urfa V., Hukuk, Ticaret
GÖKÇELİK Hüseyin, Elazığ I-IV., Özel, Polis Müdürü
GÖKÇEN Behçet (DP,MDG).Çanakkale VIII., Diş Hekimi, Serbest
GÖKÇER Zafer (DP), Ankara X., Hukuk, Avukat
GÖKÇÜL Sabiha, Balıkesir V., Samsun VI,VII., Yük.Öğr.Ok., Yönetici
GÖKDALAY Hulûsi (CHP), Sivas VII., Ordu VIII., Dz.Harp Ok., E.Tuğamiral
GÖKER Ali Muzaffer, Konya IV-VII., SBO., SB. (Paris), Prof., Tarihçi
GÖKER Galip Bahtiyar, İstanbul VI,VII., Hukuk, Yönetici
GÖKER Sait (DP), Bingöl X,XI., İlk, Çiftçi, Müteahhit
GÖKKAN Aziz (CHP), Urfa XI., İlk, Tüccar, Çiftçi
GÖKLEVENT Şevki, İçel I., Lise, Memur
GÖKMEN Fatin (CHP), Konya VII,VIII., Fen Fak., Matematik, Astronomi, Prof.
GÖKMENOĞLU Reyhan (DP), Konya X,XI., Hukuk, Adliye Müfettişi
GÖKNAR Sami (DP), İçel XI., Orman Mühendisi, Tüccar
GÖKNİL Bedri Nedim (DP), İstanbul IX., Yük.Tic.Ok. (Lozan), Ticaret
GÖKSEL Sefer (DP), Kocaeli X., Lise, Ticaret
GÖKSEL Temel (CHP), Edirne VI., Trabzon VII, VIII., İdadî, Ticaret
GÖKSİDAN Ali Reşat, Hakkâri VII., Lise, Ziraat
GÖKSU Hulûsi, Konya I., Rüştiye ve Medrese, Özel İdare
GÖKSU Musa Kâzım, Konya I-III., Hukuk, Avukat
GÖKTEPE Nuri (CHP), Aydın V-VIII., Zir.Ok., Tarım ve Hayvancılık
GÖKTUĞ Hüsnü (DP), Elazığ X., Harp Ak., E.Tümgeneral
**GÖKTÜRK Hüseyin Avni* (DP), Niğde X., Hukuk, Dr.Prof.
GÖKTÜRK Osman, Bolu V., Harp Ok., E.Albay (Meclis'e katılamadan ölümü, 11/4/1938)
GÖLE Münir Hüsrev (HF,TpCF,CHP), Erzurum II,VI-VIII., SBO., Mutasarrıf
**GÖLE Turgut* (CHP), Kars X,XI-2., SBO.-Hukuk, Avukat
GÖLET Cevdet (CHP), Ankara VIII., SBO. (Maliye), Bankacılık
GÖNENÇ Cemal (CHP), Erzincan IX., SBO., Yönetici
GÖNENÇ Mebrure, Afyon V-VII., Kolej, Belediyecilik
GÖR Hamdi Namık, İzmit I., SBO., Kaymakam
GÖREN Lütfi (CHP), Bolu VI,VIII., Orta, Tarım- Ticaret
GÖRENTAŞ Muslih (DP,YTP,CGP,MSP), Van X-1,2,4,5., Orta, Ziraat
GÖRKEY Sabiha, Sivas V., Fen Fak. Matematik Ş., Öğretmen
GÖVSA İbrahim Alâettin, Sivas III., Sinop IV., İstanbul VI,VII., Hukuk, Pedagoji, Eğitimci
GÖZCÜ Niyazi İsmet, İstanbul VII., Tıp Dr., Prof.
GÖZLÜK Ali (DP), Kastamonu XI., Orta, Tüccar
GÖZÜBÜYÜK Ziyaettin, Erzurum I., Medrese, Alay Müftüsü
GÖZÜGEÇGEL Sabit, Kayseri I,II., İdadî, Gazeteci
GRANTAY İbrahim, Kastamonu V., SBO. (Paris), Diplomasi
GÜCER Behçet, Maraş III., Üniv. (Sorbon), Öğretmen, Yönetici
GÜÇBİLMEZ Mahmut (DP), Bolu IX,XI., Hukuk, Avukat
GÜÇLÜ Reşat (DP), Seyhan IX., Hukuk, Tüccar
GÜÇÜN Muhtar Fikri, Mersin I., Orta, Çiftçi
**GÜLCÜGİL Mustafa* (DP,AP), Denizli IX,X., Isparta I., Tıp Dr., Serbest
GÜLCÜOĞLU Sami (CHP), İzmir VIII., Orta, Çiftçi
GÜLEÇ Fazlı, Bursa VI., SBO., Vâli
**GÜLEK Kasım* (CHP), Bilecik VI,VII., Seyhan VIII,XI., Adana I,2., SBO. (Paris), Hukuk (ABD), Ekonomi, Maliye, Ticaret
GÜLER Abdullah (DP), Afyon IX., Lise, Çiftçi
GÜLER Şükrü, Bolu I-V., Rüştiye, Ticaret
GÜLEY Ferda (CHP), Ordu XI-1,2,3,4., Harp Ok. (Edeb.Fak., E.Binbaşı, Öğretmen)
GÜLEZ İhsan (DP), Bolu IX-XI., Hukuk, Avukat
GÜLLÜ Rıfat (CHP), Isparta VIII., Hukuk, Adliye Müfettişi
GÜLTEKİN Galip, Konya VI., Hukuk, Dr. (İsviçre), Doçent
GÜLÜT Selâhattin (DP), Tokat X., Hukuk, Avukat
GÜMÜŞEL Yaşar (DP), Çoruh X., Artvin XI., Hukuk, Yönetici
GÜMÜŞOĞLU Rami Ozan (DP), Samsun X., Hukuk, TMO Huk. Müşaviri
**GÜNALTAY Şemsettin* (CHP), Sivas II-VIII, Erzincan IX., Yük.Öğr.Ok. (Lozan), Ord. Prof.
GÜNAY Behçet, Urfa IV,V., Harp Ak., E.Kur.Albay, Vâli,Tekel Gn.Md.
GÜNDAY Faik (HF,TpCF), Ordu II., SBO., Sivas Vâlisi
GÜNDEŞ Kâmil (DP), Kayseri VIII-XI., Hukuk, Avukat
GÜNDÜZ Asım (CHP), Kütahya VIII,IX., Harp Ak., E.Orgeneral
GÜNDÜZALP Mahmut Nedim (CHP), Edirne VII,VIII., Hukuk, Yönetici
GÜNEL Ayşe (DP), İstanbul XI., Öğr.Ok., Öğretmen

GÜNERİ Necati, Zonguldak V., Hukuk, Tarih Öğretmeni
GÜNERİ Rüştü (DP), İstanbul XI., Lise, Sendikacı
GÜNERİ Süleyman Necati, Erzurum I., Gazeteci-Yazar
GÜNEŞ Turan (DP,HP,CHP), Kocaeli X-4,5., Hukuk, Dr. (Paris), Doçent
GÜNEŞDOĞDU Mehmet Hacı Yunus, Samsun IV,V., Rüştiye, Çiftçi
GÜNEY Hacı Ali Sabri, İçel I., Hukuk, Kadı (Hâkim)
GÜNEY Mesut (DP), Çoruh IX., Hukuk, E.Yargıtay Üyesi
GÜNEY Mustafa Kemal, Ertuğrul I., Hukuk, Avukat
GÜNEY Sadullah, Muğla V-VII., Harp Ak., E.Kur.Albay, Dz.Tic.Müsteşarı
GÜNGÖREN Arif (DP), İzmir X., Hukuk, Yargıtay D.Bşk.
GÜNGÖREN Fikri Faik, Genç I., Edeb.Fak., Kaymakam
GÜNTEKİN Reşat Nuri, Çanakkale VI,VII., Edebiyat Fak., Öğretmen, Yazar
GÜNVER Haydar, Denizli VI,VII., Hukuk, Yönetici
GÜPGÜP Ferruh, Kayseri V., Özel, Terzi
GÜR Hilmi, Artvin II., Harp Ok., E.Yarbay
GÜR Sıtkı, Malatya I., Hukuk, Hâkim
GÜRAK İhsan, Giresun VII., Hukuk, Avukat
GÜRAN Refik, Bursa III-VII ., Tıp Dr., Uzman-Yönetici
GÜREL Ahmet (CHP), Zonguldak VII,VIII., Öğr.Ok., Eğitimci
GÜREL Kâzım, Aksaray III., Konya IV-VI., Hukuk, Konya Belediye Bşk.
GÜRELİ Enver (DP,HP,CHP), Balıkesir IX,X-2., SBO., Yönetici
GÜRELİ Recai (CHP), Gümüşhane VII, Tokat VIII., Harp Ok., Vâli
GÜRER Cevat Abbas, Bolu I-V., Harp Ok., Diplomasi
GÜRERK Tarık (DP), İzmir IX., Yük.İk.Tic.Ok., Bankacı
GÜRES Ahmet Remzi, Gaziantep II-V., SBO., Kaymakam
GÜRGEN İbrahim (DP), İçel X,XI., Yük.Orman Ok., Ticaret
GÜRGEN Raşit (DP), Gümüşhane IX., Harp Ak., E.Tümgeneral
GÜRİŞ Ömer (DP), Samsun X,XI., Yük.İk.Tic.Ok., Ziraat, Ticaret
GÜRKAN Ahmet (DP,AP), Tokat IX,X, Konya I., İlâhiyat Fak., Dâvavekili, Müteahhit
GÜRKAN Hasan (DP), Tekirdağ XI., İlk, Sanatkâr
GÜRKAN Rasih (DP), Edirne XI., Hukuk, Avukat
GÜRLEYÜK Mergube, Sivas VI., Rüştiye, Belediye Azası
GÜRMEN Halil Fahri, Siverek II., Hukuk, Çiftçi
GÜROL Saffet (DP), Konya IX., Hukuk, Basın, Ticaret
GÜRPINAR Hüseyin Rahmi, Kütahya V,VI., Mülk.İdadîsi, Özel, Edebiyat-Yazar
GÜRPINAR Mehmet (DP), İstanbul XI., Lise, Belediyecilik
GÜRSEL Musa Kâzım, Afyon II,III., Harp Ak., E.Kur.Albay
GÜRSEL Yakup (DP), Çorum X,XI., İdadî, Bankacılık
GÜRSES Şevki (DP), Çorum IX,X., Maliye Ok., Tic.Bak.Lv.Md.
GÜRSOY Ahmet İhsan (DP), Kütahya VIII-XI., Tıp Dr., Serbest
GÜRSOY Gani (DP), Adıyaman XI., Orta, Çiftçi
GÜRSOY Halil İbrahim, İzmit I., Rüştiye, Çiftçi
GÜRSOY Hamdi Mustafa, İstanbul IV,V., Yük.Debagat Ok. (Almanya), Ustabaşı
GÜRSOY Rıfat (CHP), Niğde VII,VIII., XI., Hukuk, TBMM Kanunlar Md.
GÜRSU Asım (DP,MP), Muğla VIII., Hukuk, Avukat
GÜRTUNCA M. Faruk (DP), İstanbul XI., Öğr.Ok., Gazateci-Yazar
GÜRÜN Ali (DP), Niğde XI., İlk, Dâvavekili
GÜRÜN Halil (CHP), Maraş XI., Tıp Dr., Serbest
GÜVEN Ferit Celâl, Urfa III., Mersin IV., İçel V-VII ., Hukuk-GSA., Gazeteci
GÜVEN İsmail (CHP), Niğde XI., Hukuk, Avukat
GÜVEN Kemal (CHP), Kars X,XI-1,3,4,5., Hukuk, C.Savcısı
GÜVEN Necip, Mardin I,II., Özel, Bankacı
GÜVENDİREN Fatin, Trabzon IV., Bursa V-VII., SBO., Danıştay Üyesi
GÜZELKILINÇ Muhittin (DP), Konya X,XI., İlk, Tüccar
HACI Ahmet, Menteşe I., (Meclis'e katılmadan istifa)
HACI Atıf, Ankara I., Medrese, Müderris
HACI Hayali, Urfa I., Rüştiye-Medrese, Ziraat
HACI Kâmil, Tokat II., Medrese, Öğretmen
HACI Mustafa, Malatya I., (Meclis'e katılmadan istifa.)
HACI Mustafa, Urfa I., (9/10/1920 müstafi sayılmıştır)
**HACIBALOĞLU Osman* (DP,AP), Tokat X-2,3., Hukuk, C.Savcısı
HACIPAŞAOĞLU Servet (DP), Kayseri X,XI., Eğt.Enst., Yönetici
HACIRECEPOĞLU Fevzi (DP), Çorum XI., Lise, Tüccar
HACOPULOS Aleksandros (DP), İstanbul X,XI., Yük.İk.Tic.Ok., Eğitimci
HADIMOĞLU İsmail (DP), Denizli X,XI., Hukuk, Adliye V. Müsteşarı
HAKKI, Mersin III., Orta, Çiftçi
HAKKI, Kütahya IV., Hukuk, Avukat
HAKKIOĞLU Şakir İbrahim (CHP), Erzurum VIII., Hukuk, Adliye, Müfettişi
HALİL, Kastamonu IV., Özel, Çiftçi
HALİL Sıtkı, Ordu II,III., Medrese, Çiftçi
HALİT, Kayseri II,III., Tıp Dr., Uzman-Yönetici
HAMAL Ferit, İstanbul VII., Hukuk, Ticaret
HAMİT, Trabzon I., Vâli (21/10/1920'de istifa)
HARPUTLU Ali (DP), İstanbul XI., Tıp Dr., Yönetici
HARUNOĞLU Muzaffer (DP), Trabzon X., Elekt.Yük.Mühendis, Tüccar
HASAN Basri, Cebelibereket IV., İlk, Demirci Ustası
HASAN Fahri, Ordu III., Yük.Ed.Ok., Öğretmen
HASAN Sıtkı, Antalya II,III., İlk, Dâvavekili
HASAN Yakup, Ankara IV., İlk, Çiftçi
HASIRCI Şevki (DP), Aydın IX., Bilecik X,XI., Lise, Ticaret
HAŞİMOĞLU Yasin (Akdağ), Oltu I., Rüştiye, Öğretmen
HATI Ahmet (DP), Bolu X., Sanat Ok., Müteahhit
HATİPOĞLU Mehmet (DP), Urfa X., İdadî, Ziraat, Ticaret
HATİPOĞLU Şevket Reşit (CHP), Afyon VI, Manisa VII,VIII-1,2., Yük.Zir.Ok. (Almanya) Dr.Prof.
HAYDAR, Antalya IV., Hukuk, Avukat
HAYDAR, Kütahya I., Dâvavekili
HAYDAR Adil, Karesi II., Edeb.Fak., Basın
HAYDARİ Hasan Sıddık, Van I., Çiftçi, Aşiret Reisi
HAYIRLIOĞLU Eyüp Sabri, Konya II., Medrese, Dâvavekili
**HAZER Mehmet* (CHP), Kars X,XI., Hukuk, Yönetici
HAZNEDAR İrfan (DP,AP), Kütahya XI-5., Orman Yük.Mühendis, Orman Sanayii
HEMİŞ Mustafa (DP), Giresun XI., Tıp Dr., Yönetici
HENDEK Mahmut, Menteşe I., Harp Ak., Kur.Yarbay (Meclis'e katılamadan cephede şehit)
HERKMEN Selim, (DP), Bursa IX., Yük.Zir.Ok., Yönetici
HIZAL Seniha, Trabzon V., Fen Fak., Öğretmen
HIZIR Aziz, Samsun IV., Çiftçi
HIZIROĞLU Senih (HF,SCF,CHP), Bursa III., Hukuk, Avukat
HİLALCİ Hakkı (DP), Zonguldak X., Rüştiye, Tüccar
HİLMİ, Ankara I,II., Özel, Çiftçi
HİLMİ Ardahan, I., Harp Ok., E.Yüzbaşı, Çiftçi
HİTİT Tahir, Manisa IV,V., Orta, Ticaret
**HOCAGİL Osman Ali* (DP), Erzurum XI., Hukuk, Avukat
HOCAOĞLU Ahmet Sırrı (CHP), Hatay XI-1., Hukuk, Avukat
HOŞCAN Cemil, Bolu III., Harp Ak., E.Kur.Yarbay
HUN Baha (DP), Sakarya XI., Hukuk, Tüccar
HÜDAİOĞLU Tahsin, Maraş I,II., İdadî ve Özel
HÜDAYİOĞLU Selâhattin (DP), Maraş IX., Hukuk Dr. (Paris), Yönetici
HÜNAL Cemal (DP), Muğla IX., İdadî, Madenci
HÜSEYİN, İstanbul III., İdadî, Tüccar
HÜSEYİN, İzmir III., Orta, Tüccar
HÜSEYİN Baki, Burdur II., Rüştiye, Ziraat, Ticaret
HÜSEYİN Rıfkı, Edirne II., Mühendis, Devlet Yolları Um.Md.
HÜSMAN Hadi (DP), İstanbul IX-XI., SBO., Maliyeci
ILGAZ Hasene (CHP), Hatay VII., Çorum VIII., Öğr.Ok., Eğitimci

ILGAZ Refik, Kastamonu III,IV., Rüştiye, Bankacı
**IRMAK Sadi* (CHP), Konya VII, VIII., Tıp Dr., Ord.Prof.
ISPARTALIGİL Memduh (CHP,BAĞ), Kütahya VIII., Lise, Çiftçi
IŞIK Cemal (CHP), Erzincan XI., İlk, Tüccar, Çiftçi
IŞIK Halil (HF,TpCF), Ertuğrul I,II., Harp Ok., Öğretmen
IŞIK Hikmet (CHP), Erzincan V., Sivas VI-VIII., Öğr.Ok., Belediye Bşk.
IŞIK Hüseyin Hüsnü, İstanbul I., Medrese, Müftü
IŞIL Ali Rıza (CHP), Trabzon VIII., Orta, Ticaret
IŞIN İsmail (DP), Samsun IX., Özel, Tüccar
IŞIN Osman, Eskişehir V,VII., Rüştiye, İdare
**IŞITAN Rıza* (CHP), Samsun VIII., Hukuk, Yönetici
IŞITMAN İshak Refet, Diyarbakır III., Hukuk, Eğitimci
IŞTAN Abdülgafur, Karesi I., Medrese, Öğretmen
IŞTIN Mücteba (DP), Balıkesir IX-XI., Hukuk, Avukat
İBRAHİM, Adana I., (Meclis'e katılmadan istifa)
İBRAHİM Ağa, Maraş I., (Meclis'e katılmadan istifa)
İBRAHİM Şevki, Lâzistan I., Hukuk, Temyiz Azası
İBRİŞİM Mustafa, Antalya I., Rüştiye, Belediye Bşk.
İÇÖZ Süleyman Sırrı (CHP), Yozgat I, III-VIII., Bozok II., İdadî, Kaymakam
İDİL Kâmil (CHP), Maraş VIII., Tıp Dr., Uzman, Yönetici
İĞRİBOZ Nihat (DP), Çanakkale IX., Aydın X, XI., Yük.Zir.Ok., Yönetici
İKİZ Hasan (CHP), Hatay XI., Orta, Çiftçi, Fabrikatör
İLBAY Asaf, Bilecik III., Yük.Mühendis, Ankara Şehremini
İLDEN Şerif, Kastamonu V., Harp Ak., E.Kur. Yarbay, Diplomasi
İLERİ Ali (DP), Balıkesir XI., İdadî, Ticaret
İLERİ Celâl Nuri, Gelibolu I., Tekirdağ II-V., Hukuk Dr., Gazeteci-Yazar
İLERİ Esat, Aydın I., Menteşe II., Medrese, Müftü
İLERİ Tevfik (DP), Samsun IX-XI., Yük. Mühendis, Yönetici
İLKER Faruk (DP), Manisa IX., Tıp Dr., Uzman
İLKER Nazmi, İzmit VI., Fen Fak. (Lozan), Matematik Öğretmeni
İLKER Rasim (CHP), Kars XI., Öğr. Ok., Öğretmen
İLMEN Süreyya (HF. SCF), İstanbul III., Harp Ak., E.Kurmay Albay, Fabrikatör
İLTEKİN Osman Talât (DP), Ankara IX., Hukuk, Yargıtay D.Bşk.
İLTER Aziz Samih (CHP), Erzincan III-VII., Kars VIII., Harp Ak., E.Kur.Albay
İLTER Necati (CHP), Sivas XI., Harp Ak., E.Kur.Albay, Vâli
İMER Edip (CHP), Sivas XI., Hukuk, Avukat
İMİRZALIOĞLU İbrahim (CHP), Ankara XI-I., Hukuk, Avukat
İMRE Halil (DP), Sivas IX., Balıkesir X, XI., SBO., Bankacı
İNAL Samih (DP), Gaziantep IX-XI., Tıp Dr., Uzman
İNAL Şekip (DP, HP, YTP), Hatay X-I., Hukuk, Avukat
İNAN Atıf (CHP), Çankırı VII., İzmir VIII., Lise, Bankacı
İNAN İsmail (CHP), Ankara XI., İlk, İşçi-Sendikacı
İNAN Selâhattin (CHP, DP), Bitlis IX XI., Özel, Tarım
İNANÇ Kâzım, İzmir IV, V., Harp Ak., E.Korgeneral, Vâli
İNANÇ Necmi (DP), Ankara X., Mak.Yük.Mühendis, Müteahhit
İNANÇ Tahsin (DP), Giresun IX-XI., Yük.İk.Tic.Ok., Yönetici
İNANKUR Hafız Emin, İçel II-VII., Medrese, Eğitim
İNANKUR Salih (DP), İçel VIII, IX., Öğr.Ok., Çiftçi
İNCE Hamit Şevket (DP), Ankara IX., Erzurum X., Hukuk, Avukat
İNCE Refik Şevket (CHP, DP), Saruhan I., Manisa IV-VI, IX., Hukuk, Avukat
İNCEALEMDAROĞLU Ali Rıza (CHP, DP), Zonguldak VII-IX., Orta, Armatör
İNCEDAYI Cevdet Kerim (CHP), Sinop V-IX., Harp Ak., Kur.Binbaşı, Yönetici
İNCEKARA Necdet (DP), İzmir IX-XI., Eczacı
**İNÖNÜ İsmet* (CHP), Edirne I., Malatya II-V, IX-XI, 1, 2, 3., Ankara VI-VIII., Harp Ak., Orgeneral
İNSEL Şekibe, Bursa V., Orta, Ziraat
İRDELP Kâmil, Niğde V., Sultanî, Diplomasi
İRDELP Neşet Ömer, İstanbul V., Tıp Dr., Prof.
İSFENDİYAROĞLU Ziya Esen, Çankırı I-VI., Orta, Ziraat
**İSLAMOĞLU Münif* (DP), Kastamonu XI., Tıp Dr., Serbest
İSMAİL Besim, Eskişehir III., Tıp Dr., General
İSMAİL Hakkı, Kayseri III., (Meclis'e katılmadan vefat)
İSMAİL Hakkı, Kütahya III., Harp Ok., E.J. Yarbay
İSMET, Malatya I., (Meclis'e katılmadan istifa)
İSPİR Mustafa, Elazığ II, III., Öğretmen, Mektupçu
İSPİRLİ Ahmet (CHP), Tokat XI., Yük.İk.Tic.Ok., Tüccar
İŞBAKAN Sabri (DP), Ordu X., SBO., Bankacı
İŞÇEN Şemsa, Seyhan VI, VII., Fen Fak. (Tabiiye), Öğretmen
İŞERİ Ali Fahri (DP, BAĞ), Balıkesir IX., Rüştiye, Ticaret
İZBUDAK Veled, Kastamonu II-V., Yozgat VI., Medrese, Eğitimci
İZGİ Mehmet Hamdi, Adana I., Medrese, Ticaret
İZMEN Abdullah (DP, AP), Giresun X-3., Hukuk, Avukat, Noter
İZRAB Cevdet (Barlas), Kütahya I-III., Kolej, Eğitimci
KADIOĞLU Ahmet (DP), Maraş IX, X., İdadî, Genel Meclis Üyesi
KADIOĞLU Ahmet Nuri (DP), Niğde X., SBO. Maliye, Belediye Bşk.
KADIZADE Rıfat (DP), Sakarya XI., İdadî, Bankacı
KADİRBEYOĞLU Sabahattin (CHP), Gümüşhane XI., Hukuk, Avukat
KADRİ, Adana III., İdadî, Ziraat, Ticaret
KADRİ, Ergani I., (mebusluğu 10/2/1921'de red)
KÂĞITÇILAR Suada Emin, Manisa VII., Tıp Dr., Serbest
KAHRAMAN Galip (CHP), Bursa IV-VI., Antalya VII, VIII., Tıp Dr., Uzman
KAKMACI Refik İsmail (HF, SCF, CHP), Kırşehir II., Sinop III., Hukuk, Hâkim
KALAÇ Ahmet Hilmi, Kayseri I-VII., SBO., Kaymakam
KALAFAT Emin (DP), Çanakkale IX-XI., SBO., Maliye Müfettişi
KALAV Abdülkadir (CHP,DP), Mardin VIII-X., Orta, Ticaret
KALAYCIOĞLU Süleyman Fehmi (DP), Trabzon IX,X., Zir.Fak. (Münih), Danıştay Üyesi
KALELİ Bekir (CHP), Gaziantep V-VIII., Hukuk, Avukat
KALEMCİOĞLU Salih (DP), Kocaeli IX., İdadî, Çiftçi
KALFAGİL Feyzi (CHP), Erzincan VII., Diyarbakır VIII-2., Hukuk, C. Savcısı
KALGAY Yakup (CHP), Samsun VIII., Yük. Mühendis, Yönetici
KALIPSIZOĞLU Arif (DP), Balıkesir IX-XI., Lise, Çiftçi
KALTAKKIRAN Faik, Edirne I-VI., Özel, Ziraat
KAMAN Elvan (DP), Kırşehir IX., Orta, Tüccar, Çiftçi
KAMÇIL Atıf, Çanakkale VI., VII., Harp Ok., E. Subay, Yönetici
KAMU Kemalettin (CHP), Rize VI., VII., Erzurum VIII., SBO. (Paris), Edebiyat-Basın
KANGAL Ahmet (CHP), Sivas XI-I., Özel, Çiftçi
**KANGAL Hasan* (DP, HP), Tokat X., Hukuk, Avukat
KANSU Mazhar Müfit, Hakkâri I., Denizli II-V., Çoruh VI, VII., SBO., Vâli
KANSU Nafi Atuf (CHP), Erzurum III-V., Giresun VI., Kırklareli VII., VIII., SBO., Mf. Müsteşarı
KANTAREL Sait (DP), Kastamonu IX., Erzurum XI., Orman Yük. Müh., Müteahhit
KAPANİ Osman (DP), İzmir IX-XI., Hukuk, Avukat, Yazar
KAPLAN Rasih (CHP), Antalya I-VI., VIII., Maraş VII., İlâhiyat Fak. (Kahire), Hukuk
KARAAĞAÇ Mustafa Fevzi, Konya II., Hukuk, Avukat
KARAAĞAÇ Mükerrem, Isparta II-VII., SBO., Sayıştay Üyesi
KARAALİ Naci, Elâzığ I,II., E. Defterdar
KARABACAK Hasan, Zonguldak IV-VII., İlk, Maden Amele Başçavuşu
KARABEKİR Kâzım (HF, TpCF, CHP), Edirne I., İstanbul II,VI-VIII., Harp Ak., E.Orgeneral
KARABİNA Abdullah, Sinop I., Rüştiye, Ticaret
KARABUDAK Fikret (DP), Denizli IX., Harp Ok., E.Tümgeneral
KARABULUT Yakup (DP), İçel XI., Harp Ok.-Hukuk, E.Hv.Hâkim Albay

KARACA Ali Rıza (DP), Denizli X,XI., Tıp Dr.Op.
KARACABEY Sadettin (DP), Bursa IX-XI., Lise, Tüccar
KARACAGİL Selâhattin (DP), Bursa XI., Özel, Çiftçi
KARACAN Şerafettin (CHP), Kars VI-VIII., Harp Ak., E.Kur.Binbaşı, PTT Gen.Md.
KARADENİZ Raif (CHP), Trabzon IV-VIII., Hukuk, Avukat
KARAFAKIOĞLU Süheyp (CHP), Çorum VIII., SBO., Vâli
KARAGÜLLE Hulki (CHP), Konya VII,VIII., Hukuk, Avukat, Öğretmen
KARAGÜR Ahmet (DP), Balıkesir X., Dr. Serbest
**KARAKAPICI İ.Edhem* (CHP), Urfa XI., Tıp Dr., Yönetici
KARAKAYA Fahri (CHP), Elâzığ VIII,XI., Hukuk, Avukat
KARAKOL Vasıf (HF,TpCF), Sivas I., Harp Ak., E.Kur.Albay
KARAKÖYLÜ Mustafa Naim (CHP), Malatya VIII., İdadî, Çiftçi
**KARAKURT Esat Mahmut* (CHP), Urfa XI., Hukuk, Avukat-Yazar
KARAKÜÇÜK Mahmut (DP), Maraş X., Orta, Ziraat
KARAMAN Avni (CHP), Gümüşhane XI., İlk, Çiftçi
KARAMEMET Bekir, Çorum IV., İlk, Çiftçi
KARAMUĞLA Cemal ,Muğla VI,VII., Yük. Orman Mühendis, Müfettiş
KARAMURSAL Ziya, İstanbul II-VII., Rüştiye, Tüccar
**KARAMÜFTÜOĞLU Ahmet* (CHP), Adana XI-I., Hukuk, Avukat
KARAN Enver (CHP), Erzurum IX., Antalya X., Tıp Dr.Adlî Tıp Uz.
KARAN Hayrettin, Balıkesir III,V-VII., Bilecik IV., İdadî, Gazeteci, Yazar
KARANAKÇI Safaettin (DP, HP), Çanakkale X., Hukuk, Vâli
KARANİS Fikri (DP), Trabzon XI., Lise, Tüccar
KARAOSMAN Kâni, Manisa III-VII., Orta, Çiftçi
KARAOSMANOĞLU Adnan (DP), Manisa IX,X., Lise, Ziraat
KARAOSMANOĞLU Fevzi Lütfi (DP,CHP), Manisa IX,X-I., Yük. Zir.Ok., Çiftçilik, Gazetecilik
KARAOSMANOĞLU Hamit, Biga I., Hukuk, Tüccar
KARAOSMANOĞLU Ragıp (DP,HP), Diyarbakır X., Lise, Belediyecilik
KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri (CHP), Mardin II,III., Manisa IV-I., Lise, Yazar, Diplomasi
KARAÖMERLİOĞLU Saim (CHP), Adana XI., Hukuk, Avukat
KARASAN Mehmet (DP), Denizli X,XI., Üniv. (Fransa), İlâhiyat Fak. Dekanı
KARASİOĞLU İhsan (DP), Çanakkale VIII-X., Lise, Çiftçi
KARATAŞ Ömer (CHP), Samsun VIII., Orta, Tüccar, Çiftçi
KARAYAVUZ Selâhattin (DP), Trabzon X-XI., Edebiyat Fak., Maarif ve İdare
KARGI Yahya Galip, Kırşehir I-III., Ankara IV-VI., Orta, Maliye ve İdare
KARSIALAN Halit, Ardahan II., Harp Ok., E.Tümgeneral
KARSLIOĞLU Yusuf Duygu (CHP,DP), Yozgat VII, IX., Özel, Dâvavekili
KARTAL Hamit (DP), Van X., Rüştiye, Tüccar, Çiftçi
KARTAL Mehmet (CHP), Malatya IX-XI., Hukuk, Avukat
KASIM Nuri,Menteşe I., (Meclis'e katılmadan istifa)
KAVALCIOĞLU Mümtaz (DP), Kocaeli IX., Kolej, Tüccar
KAVRAKOĞLU Osman (DP), Rize IX-XI., Hukuk, Avukat, Fabrikatör
KAVUNCU Ahmet (DP), Kütahya IX,X., Orta
KAVUNCU Osman (DP), Kayseri XI., Yük.İk.Tic.Ok., Ticaret ve Bankacılık
KAVUR Ekmel (DP), İzmir XI., Hukuk, Yargıtay D.Bşk.
KAVURMACIOĞLU Cavit (DP), Niğde X., Tıp Dr.
KAYA Ali (DP), Zonguldak XI., Sanat Enst., İşçi
KAYA Enver (DP), İstanbul XI., İnş.Yük.Mühendis, Müteahhit
KAYA Şükrü, Menteşe II., Muğla III-V., Hukuk ve İktisat (Fransa), İzmir Belediye Bşk.
KAYAALP Behçet (DP,HP), Burdur X,XI., Hukuk, Avukat
KAYAALP Nuri, Çorum VI,VII., SBO., Danıştay Üyesi
KAYALAR Mazlum (DP), Bursa XI., Hukuk, Avukat
KAYALI Reşat, Saruhan I,II., Rüştiye, Maliyeci
KAYAOĞLU Mihal, Ankara VII., Hukuk, Avukat
KAYMAK Ali Saim (DP), Konya XI., Mak.Yük.Müh, (ABD), Fabrikatör
KAYMAK Mümtaz, Aydın VI., Harp Ok., E.Tuğbay
KAYRAN Ziya, Maraş VI., İdadî, Ziraat
KAZANCIOĞLU Cemal (CHP), Çorum VII, Çoruh VIII., Tıp Dr., As.Tbb.
KÂZIM Hüsnü, Konya I-IV., Sultanî, Ticaret
KEÇECİ Salih Fuat (DP), İstanbul IX., Eskişehir X., SBO., Tüccar
KEÇECİOĞLU Fahri (DP), Kastamonu IX., Tıp Dr., Serbest
KELEŞOĞLU Abdullah (DP), Samsun X,XI., Hukuk, Avukat
KEMAL, Saruhan II., Manisa III., Hukuk, Gümrükler Huk.Müş.
KEMALETTİN Sami Sinop II., Harp Ak., Korgeneral, Büyükelçi
KEMALYERİ Mucip (DP), İstanbul XI., Harp Ok., E. Subay, Şehir Mec.Azası
KENT Bekir Sıtkı, Hatay VI,VII., Hukuk, Basın
KERİMOL Esat (DP), Zonguldak IX., Yüksek (Belçika), Sanayi, Fabrikatör
KERİMZADE Şükrü (DP), Kastamonu IX., Lise, Ticaret
KERMAN Süleyman (DP), Afyon IX., Orta, Ticaret
KERMOĞLU Halim (CHP), Mardin XI., Hukuk, Avukat
KERVEN Mehmet Nahit, Kırklareli III,IV., Kayseri V., Harp Ok., Yük.Müh.Ok., As. Mühendis, Öğretmen
KESEBİR Şakir, Çatalca II., Edirne III, IV, Tekirdağ V., SBO., Vâli
KESİM Firuz (DP), Samsun IX.,Sultanî, Diplomasi
KESKİN Ahmet (DP), Kastamonu IX., Orta, Çiftçi
KESKİN Mekki (DP,YTP,AP), Konya X-I,2., Hukuk, Yönetici
KESKİN Şeyh Şükrü, Tokat I., (Meclis'e katılmadan istifa)
KEŞMİR Halit Nazmi (CHP), Tokat VI-VIII.,SBO.Maliye, Prof., Maliye V.Müsteşarı
KEYMEN Hulki Âmil (DP), Konya XI., Tıp Dr.,E.Tbb.Albay
KILIÇ Ali, Gaziantep I-V., İdadî, Kuvayı Milliye Kumandanı
KILIÇ Muzaffer, Giresun V., Harp Ok., Müstafi Yüzbaşı, Ticaret
KILIÇÇIOĞLU Emin, Siirt VII., Gazeteci, Yazar
KILIÇKALE Ali Rıza (DP), Kayseri, Çorum IX,XI.
KILIÇER Ferit (DP), Muş IX.,Orta, Tüccar
KILIÇOĞLU Hakkı, Kocaeli III, Muş IV-VII., Harp Ok., E.Top.Binbaşı, Basın
KINACI Şakir, Ankara I,VI., Rüştiye, Tüccar
KINOĞLU Galip, (DP), Gaziantep IX.,SBO.-Hukuk, Yargıtay Üyesi
KINIK Ahmet (DP), Seyhan X.,SBO., Dahiliye V.Müsteşarı
KIPÇAK Cemal (DP), Zonguldak IX,X., Maden Yük.Müh.,Yönetici
KIRDAR Lütfi (CHP,BAĞ,DP), Kütahya V., Manisa VIII., İstanbul X,XI., Tıp Dr..,Vali
KIRIKOĞLU Kâmil (CHP,MP,CHP), Malatya X., Sivas XI., Zonguldak 2, Adıyaman 3, Ankara 4.,Tıp Dr.Op.
KIRIM Recep (DP), Bursa XI., Lise, Sendikacı
KIRSEVER Ali Rıza (DP,MDG), Çanakkale VIII.,Özel, Çiftçi
KIRŞAN Nizamettin (DP), İstanbul XI., Pedagoji-B.Eğitimi, Yönetici
KIZILDOĞAN Hüsrev Sami, Eskişehir I., Kars V,VI., Harp Ok., Top. Yüzbaşı
KİBAROĞLU Mahmut (DP), Seyhan IX., Orta, Tüccar
**KİRAZOĞLU İbrahim* (DP), Kayseri IX-XI., İkt.Fak., Yönetici
KİRİŞÇİOĞLU Nusret (DP), Çanakkale IX., Zonguldak X., Sakarya XI., Hukuk, Avukat
KİŞİOĞLU Hasan (CHP), Elâzığ VII.VIII., Harp Ok., Tüccar, Ziraatçı
KİŞİOĞLU Yeredoğ (DP), Kocaeli IX., Hukuk, Savcı-Avukat
KİTAPÇI Hüsnü, İzmir IV., Muğla V-VII., Hukuk, Tüccar
KİTAPÇI Kamil (CHP), Sivas VII., VIII., Lisc, Ticaret
KİTAPÇI Şahap (CHP), Tokat XI., Hukuk, Hâkim
KOCABAY Yalçın(CHP), Sivas XI., İkt.Fak., Doktora Öğrencisi
KOCABIYIKOĞLU Ahmet (DP), Balıkesir IX-XI., Rüştiye, Tarım
KOCAELİ Kadir (DP), Bolu XI., İlk, Tüccar

KOCAGÜNEY Vehbi (CHP), Erzurum VIII., Harp Ok., E.Tümgeneral
KOCAOĞLU Bekir, Kayseri I., İdadî, Tüccar
KOCATAŞ Necmettin Molla, Kastamonu II., Hukuk, Vâli, Nâzır
KOCATÜRK Vasfi Mahir (DP), Gümüşhane IX., SBO., Edeb. Öğretmeni, Yönetici
KOÇ Mehmet Şükrü, Karahisarısahip I., Hukuk, Avukat
KOÇAK Muzaffer (CHP), Van VIII., İdadî, Ticaret
KOÇAK Remzi (DP), Kütahya IX., Orta, Ressam
KOÇAK Şükrü (CHP), Erzurum V-VIII., Harp Ak., E.Kur.Yarbay
KOÇER Melih (DP), Manisa X., Elektromek.Yük.Mühendis, Prof.
KOÇER Sabri (CHP), Zonguldak VIII., İlk, Madenci
KOÇOĞLU Yusuf Ziya, Bitlis I., Sultanî, Ticaret
KOÇULU Veyis (CHP, DP), Kars IX., Lise, Ticaret
KOKAY Hasan Fehmi, Bursa I., Hukuk, Yargıtay Bşk.
KOLDAŞ Baha (DP), Çorum IX,X., Lise, Yönetici
KONAY Hüseyin Hüsnü, Mersin I., (onaylanmadı) Konya III., Tokat IV,V., Harp Ok., K.M.K.
KONKO Hasan Hayri, Dersim I., Sv.Binbaşı, Aşiret Reisi
KONOS Vasil (DP), İstanbul VIII., Tıp Dr. (Meclis'e katılmadan istifa)
KONUK Abdurrahman (CHP), Bursa VIII., Hukuk (Paris), Gazeteci-Yazar
KONUK Atilla (DP), Antalya X,XI., İnş.Yük.Mühendis, Ticaret, Çiftçilik
KONUK Sadi (CHP), Bursa V-VII, Samsun VIII., Tıp Dr., Uzman
KOPERLER Tevfik Kâmil, İstanbul II,III., SBO, Hukuk (Paris),, Diplomasi, Hariciye V.Müsteşarı
KOPTAGEL Osman, Malatya V,VI., Harp Ok., E. Tümgeneral
KORAL Tevfik (CHP), Trabzon IX., SBO., Yönetici
KORALTAN Refik (CHP,DP), Konya I-IV., İçel VI-XI., Hukuk, Avukat, Yönetici
KORALTAN Sıtkı (DP), Afyon X, Konya XI., Hukuk, Hâkim
KORAY Hamit (DP), Amasya IX-XI., Yük.İk.Tic.Ok., Emniyet San. Gn.Md.
KORKMAZ Salim, Yozgat VI,VII., Lise, Ziraat, Ticaret
KORKUT Mustafa (CHP), Antalya VIII., Orta, Çiftçilik
KORKUT M. Şerif (CHP), Burdur VIII., Tıp Dr.Op.
KORTEL Hüsnü, Zonguldak III, İstanbul VII., Yük.Tek.Ok. (Belçika), Elekt.Müh., Ticaret V. Müsteşarı
KOTAN Kâmil, Muş VII., Orta, İdare
KOTAN Rıza, Muş I,II., Rüştiye, Ziraat, Ticaret
KOVALI Cemal (CHP), Tokat VI-VIII., Orta, Ticaret
KOYUNCU Ahmet (DP), Konya X,XI., Tıp Dr., Belediyecilik
KOYUTÜRK Hamdi (DP), Tokat IX., Harp Ok., E.Tümgeneral
KOZAK Kâmil (DP), Bolu IX., Orta, Fabrikatör, Müteahhit
KOZBEK Tarık (DP), Konya IX-XI., Hukuk, Avukat
**KÖK Enver* (DP,MP), Sinop VIII., Orman Yük. Mühendisi, Sanayici
KÖKDEMİR Bahattin, Sinop VII., Tıp Dr., Yönetici
KÖKEN M. Rahmi (CHP), İzmir II-VIII., Hukuk, Yönetici
KÖKSAL Aziz (DP), İçel VIII-X., Tıp Dr., Uzman
KÖKSAL Sait (CHP), Isparta VIII., SBO., Kaymakam
KÖKSAL Şevket (CHP), Ordu XI., Tıp Dr., Serbest
KÖKSEL Abdullah (CHP), Urfa XI., Hukuk, Avukat
KÖKTEN Orhan (DP), Afyon XI., Öğr.Ok. Öğretmen
KÖKTÜRK Ziya (DP), İstanbul X., İdadî, Tüccar
KÖNİ Osman Nuri (DP,MP), İstanbul VIII., Hukuk, Yargıtay Üyesi
KÖPRÜLÜ Cemal (DP), Edirne IX,X., Yüksek, Öğretmen
KÖPRÜLÜ Fuat (CHP,DP), Kars V-VII, İstanbul VIII-X., Hukuk, Edebiyat, Prof.
KÖPRÜLÜ Muin (CHP), Samsun VIII., Rüştiye, Çiftçi
KÖRES Nazif (DP), Manisa IX-XI., Tıp Dr., Serbest
KÖROĞLU Abdullah (CHP), Malatya X., Orta, Çiftçi
KÖSE Atıf, Çorum I., Tıp Dr., (Meclis'e katılmadan istifa)
KÖSEOĞLU Selâhattin, Mersin I., Harp Ak., Kur.Albay
KÖSTEKÇİ Cevat (DP), Çorum X,XI., Rüştiye, Ticaret
KÖSTEKÇİOĞLU Süleyman, Çorum VI., İdadî, Yönetici
KÖŞKEROĞLU Fahri (DP), Niğde IX., Kayseri XI., Zir.Yük.Mühendis, Ziraat
KÖYMEN Hulûsi (DP), Bursa IX-XI., Hukuk, Avukat
KÖYMEN Doğan (DP), Giresun IX-XI., Harp Ok., E.Subay, Basın
KROMER Naim (CHP), Zonguldak VIII., Yük. Maden Müh., Yönetici
KUCUR Hacı Tahir, Isparta I., Hukuk, Hâkim
KULELİ Hamdi, Kırklareli VI., Orta, Çiftçi
KULU Hasan Remzi (DP), Tunceli IX., İlk, Tüccar
KULU Mehmet (CHP), Malatya IX., Rüştiye, Tarım
**KUMRULU Zeki* (CHP), Ordu XI., Hukuk, Avukat
KUNDUK Bekir Sami (HF,TpCF), Amasya I., Tokat II., SBO. (Paris), İdare ve Diplomasi
KURAL Hüsamettin, Bayezit V., Ağrı VI., Antalya VII., Tıp Dr., Sağlık Bak. Müsteşarı
KURANEL Süleyman (DP), Gaziantep IX-XI., GSA. Mimar, Serbest
KURBAN Numan (DP), Yozgat X, XI., Yük.İk.Tic.Ok., Tüccar
KURBANOĞLU Muzaffer (DP), Manisa IX-XI., Hukuk, Avukat
KURDOĞLU Faik (CHP), Manisa V-VIII., SBO., Ek. Pol. (Brüksel), İktisat V. Müsteşarı
KURDOĞLU M.Ali, Siirt V., Harp Ok., E.P.Binbaşı
KURKUT Keşşaf Mehmet (DP), Bilecik IX., Tarım ve Ticaret
KURMEL Hakkı (DP), Kayseri X,XI., Hukuk, Avukat
KURT Naci (DP), İstanbul X., Sanat Enst., İşçi
KURTBEK Seyfi (DP,AP), Ankara IX,X., Sivas 2., Harp Ak., E.Kur.Albay
KURTKAN İhsan, Çoruh V., Harp Ok., E.Subay, Memur
KURTULUŞ Fahri, Rize VII., Tıp Dr., Serbest
KURTULUŞ Necati (HF,TpCF), Bursa I,II., Harp Ok., E.Subay
KURUOĞLU Nusret (DP), Sinop XI., Lise, Matbaacı
KURUTLUOĞLU Müfit, Kırşehir I., Medrese ve Hukuk, Müftü ve Avukat
**KURUTLUOĞLU Sahir* (CHP), Kırşehir VIII., Hukuk, C. Savcısı
KUSEYRİOĞLU A.Mithat (DP), Hatay X., Tıp Dr., Serbest
KUSUN Kemal, Adana II, III., Maraş V., Hukuk, Ziraat
KUŞAKÇIOĞLU Muzaffer (DP), Kastamonu X., Hukuk, Vâli
KUTLU Behçet, Çankırı I., Rüştiye ve Medrese, Müderris
KUTLUĞ Yasin, Gaziantep I., Orta, Çiftçi
KUTLUOĞLU Hulûsi, Karahisarısahip I., Harp Ak., Mstf.Kd.Yüzbaşı
KUTMAN Selâhattin, Kütahya VII., Eczacılık Ok., Eczacı
KUYUCAK Hazım Atıf, Zonguldak VI, VII., Hukuk, İkt. (ABD), Prof.
KÜÇÜKA Nailî (CHP), Denizli VII, VIII., Hukuk, Avukat
KÜÇÜKA Necip Ali, Denizli II-VI., Hukuk, Savcı
KÜÇÜKLER Hulûsi, Balıkesir VII., Ziraat, Ticaret
KÜÇÜKTEPEPINAR Melih Kemal (CHP), Adana XI-I ,3,5., SBO., İdare ve Gazetecilik
**KÜFREVİ Kasım* (DP,YTP,GP,BAĞ), Ağrı IX-XI-2,3., Edeb.Fak., Dr.
KÜNEY Ferit Törüm, Çorum I,II., Hukuk, Yönetici
KÜNTAY Ömer Kâmil, Kars IV-VI., Hukuk, Avukat
KÜRKÇÜ Kadri Ahmet, Diyarbakır I., Harp Ok., J.Kd.Yüzbaşı
KÜTÜKBAŞI Tevfik, Erzincan I., Rüştiye, Kaymakam
LÂÇİN Şahin (DP, MDG), Afyon VIII., İdadî, Bankacı
LÂTİFOĞLU Ali (DP), Isparta XI., Eğt.Enst., Öğretmen
LÂTİFOĞLU Mustafa (CHP), Tokat VIII,XI., İdadî, Çiftçi
LEKİLİ Emin, Erzincan I., İdadî, Kaymakam
LERMİOĞLU Osman Nuri (DP), Trabzon XI., Hukuk, Avukat
LEVENT Agâh Sırrı, Aydın VI, VII., Edeb.Fak., Öğretmen, Yönetici
LEVENT Piraye (DP), Aydın XI., Eczacılık Ok., Eczacı
LEVENT Rıza, Mardin V,VI., Aydın VII., Tıp Dr., Uzman, Yönetici
MAĞARA Fethi (CHP), Kastamonu VIII., Hukuk, Avukat
MAHBUP, Kırşehir II., Medrese, Tüccar
MAHMUTOĞLU Mehmet (CMP), Kırşehir X., Hukuk, Hakim
MAHMUT, Siverek II., Urfa III,IV., Medrese, Ziraat
MAHMUT Rasim, Tekirdağ IV., Maden Mühendisi
MAHRAMLI Fethi (DP,YTP), Tekirdağ X-I., Lise, Çiftçi

MAKSUTOĞLU Hasan (DP), Edirne X., Lise, Tüccar
MALOĞLU Zekiye-DRANAZ (CHP), Trabzon VIII., Fen Fak., Matematik Öğretmeni
MANDALİNCİ Zeyyat (DP,AP), Muğla IX-XI-5.,SBO. (Paris),, Tüccar
MANYAS Nurettin (DP), Edirne XI., Sanat Enst., Tüccar-Fabrikatör
MARDİN Yusuf (CHP), Mardin VIII., Hukuk, Öğretmen
MARLALI Hacı Arif, İstanbul I., Özel Adliye
MARMARALI Abravaya, Niğde V,VI., Tıp Dr.,Uzman Serbest
MARŞAN Emir Paşa, Sivas I., Hukuk, Çiftçi
MART Ömer (DP), Çanakkale IX., Kayseri X., Psikoloji (ABD), Eğitimci
MAYAKON İsmail Müştak, Siirt V., SBO., Gazeteci-Yazar
MEHMET Ali, Malatya I., (Meclis'e katılmadan istifa)
MELEK Abdurrahman (CHP), Gaziantep VI-VIII., Hatay IX.,Tıp Dr.,Yönetici
**MELEN Ferit* (CHP), Van IX,XI.,SBO., Maliyeci
MEMDUH, Ergani I., (Meclis'e katılmadan istifa)
MEHMET Akif, Balıkesir III., Lise, Ticaret, Ziraat
MEHMET, Diyarbakır II., Özel, Ziraat
MEHMET Celâl, Genç I., Kulp Kaymakamı
MEHMET Emin, Ergani I.,Rüştiye, Belediye Bşk.
MEHMET Rauf, Siverek I., (27/10/1920'de istifa)
MEMİK Fatma, Edirne V-VII.,Tıp Dr., Uzman
MEMİŞOĞLU Necati, Lâzistan I.,Hukuk, Avukat
MENDANLI Kâmil, Van I., (Meclis'e katılmadan istifa)
MENDERES Adnan (CHP, DP), Aydın IV-VII., Kütahya VIII., İstanbul IX-XI., Hukuk, Çiftçi
MENDERES EDHEM (DP), Aydın IX-XI., Hukuk, Avukat
MENEMENCİOĞLU Hasan, Mardin VI, VII., Hukuk, Adliye V.Müsteşarı
MENEMENCİOĞLU Numan (CHP, DP), Gaziantep V, İstanbul VI,VII,XI., Hukuk, Diplomasi
MENGİ Halit (CHP), Niğde II-VIII., Orta, Ziraat, Ticaret
MENGİ Vedat (CHP), Niğde XI., Hukuk, Avukat
MENGİLİBÖRÜ Celal, Antalya V., Harp Ak.,E.Kur.Albay, Başkonsolos
MENGÜ Şeref Kâmil (CHP, HP), Ankara X., Hukuk, Avukat
MENTEŞ Vasfi (DP), İzmir IX., SBO., Diplomasi, Elçi
MENTEŞE Halil, İzmir IV-VII., Hukuk (Paris), Çiftçi
MENTEŞEOĞLU Feridun Osman, Muğla VII., Orta, Gazeteci
MENTEŞOĞLU Ali (DP, CHP), İçel VIII., Adana XI., Tıp Dr., Uzman
MERCİMEKOĞLU Ahmet İffet, Ertuğrul II., Özel, Ziraat, Ticaret
MERİÇ Kâzım (DP), Kocaeli X., Dz.Harp Ok., Mak.İşl.Müh., E.Tuğamiral
MERSİNLİ Cemal, Isparta I, İçel VI., Harp Ak., E.Tümgeneral
MESUD, Menteşe I., (Meclis'e katılmadan istifa)
METE İbrahim, Cebelibereket IV., Seyhan V,VI., Harp Ok., E.Subay, Çiftçi
METE Mehmet Fahri(DP), Rize IX-XI., İdadî, Adliye Başkâtibi
METE Muslihittin Yılmaz (CHP), Adana XI-5., Hukuk, Çiftçi, Avukat
MIHCIOĞLU Halil Naci, Ankara VII., Lise, Tüccar
MIHCIOĞLU Halit Ferit, Ankara III,IV., İdadî, Ticaret
MIHÇIOĞLU Sudi (DP), Manisa IX-XI., Ecz.Ok., Eczacı
MİMAROĞLU Reşat, İzmir V,VI., SBO, Danıştay Başkanı
MİRAS Kâmil (HF,TpCF), Afyon II., İlâhiyat Fak., Müderris
MİTHAT, Aydın III., Hukuk, Kastamonu Vâlisi
MOCAN Şevket (DP), Tekirdağ IX., Lise, Çiftçilik
MOLLAOĞLU Cemal, Afyon IV-VI., Hukuk, Yönetici
MORAN Şinasi(CHP), Sivas XI., Tıp Dr., Serbest
MORGİL Ahmet (DP), Rize IX-XI., Eğt.Enst., Öğretmen, Yönetici
MORKAYA Burhan Cahit (DP), İstanbul VIII., SBO., Gazeteci-Yazar
MOROVA Bahire Bedis (Aydilek), Konya V., Orta, Ressam
MOSHOS Ahilye (DP), İstanbul IX., Hukuk, Avukat
MUAMMER, Sivas II., İdadî, Kayseri Mutasarrıfı
MUHİTTİN, Genç II., Bitlis II., Sultanî, Çiftçi
MUHİTTİN Nami, Bitlis II., III., Muş IV., Harp Ak., E.Kur.Binbaşı
MUMCU İsmail Hakkı, Amasya III,VI., SBO., İdare
MUMCU Sıddık, Çorum I., Rüştiye, Ticaret, Ziraat
MURAT, Antalya II., Hukuk, Tüccar
MURSALOĞLU Abdullah, Hatay VI., Orta, Çiftçi
MURSALOĞLU Hasan (CHP), Hatay VIII., İlk, Çiftçi
MURSALOĞLU İnayet (CHP), Hatay XI., Özel, Çiftçi
MURSALOĞLU Şemsettin (DP,AP), Hatay X-2., Özel, Çiftçi
MUSTAFA, Kocaeli II., Harp Ok., E.Albay
MUSULOĞLU Tahir Aşık, Çankırı I., Rüştiye, Ticaret
MUŞ Hacı İlyas Sami, Muş I,II., Bitlis III., Çoruh V., Medrese, Doğubilim.
MUTLU Süleyman Fikri, Mersin IV., İçel V., Orta, Ziraat, Ticaret
MUTLUGİL Mehmet (DP), İçel X., Tıp Dr., Serbest
MÜFTÜGİL Hürrem Ergun (CHP), Tokat V., Elâzığ X-I., Felsefe F(Jena), Diplomasi
MÜFTÜOĞLU Mehmet Fuat, Kastamonu II,III., Rüştiye, Çiftçi
MÜHTO Muzaffer Ali (DP), Kastamonu IX., Hukuk, Avukat, Çiftçi
MÜHÜRDAROĞLU Asım Vasfi, Erzurum I,III,IV., İdadî, Tüccar
MÜTEVELLİOĞLU Hamdi, Tokat I., Özel, Ziraat, Ticaret
NABEL Nazifî Şerif (DP), Antalya IV,IX., Kastamonu X., Amasya XI., Tıp Dr., Belediye Bşk.
**NADİ Nadir* (BAĞ), Muğla IX., S.Sos.B.F. (Lozan, Viyana), Gazeteci-Yazar
NASUHİOĞLU Rüknettin (DP), Edirne IX-XI., SBO.-Hukuk, Vâli
NASUHOĞLU S.Süruri (DP), Kütahya IX-XI., Hukuk, Avukat
NAYMAN Esma, Seyhan V., Lise, Öğretmen
NEMLİZADE Sabri, Trabzon I., (23/9/1920'de istifa)
NİFLİ Halil, Manisa IV., Çiftçi
NİSARİ Rıza, Aksaray IV., Rüştiye, Ziraat, Ticaret
NİYAZİ Asım, Kütahya III., SBO. (Paris), Darphane Müdürü
NİYAZİ, Mersin II., Hariciye V.Müşaviri
NİZAMOĞLU Fuat (DP), Yozgat IX,XI., Lise, Tüccar, Çiftçi
NOYLAN Ömer Fehmi, Çoruh V., Yük.Mühendis, Yönetici
NUHOĞLU Mehmet Vasfi, Bolu II., İdadî, Tüccar
NUMAN Usta, İstanbul I., İdadî, Ustabaşı
NUMANOĞLU Hasan (DP), Erzurum X,XI., Tıp Dr., Yönetici
NURETTİN (Paşa), Bursa II., Harp Ak., Korgeneral
NUSRET Sadullah, Samsun III., Hukuk (Viyana), Diplomasi
NUTKU Emrullah (DP,HP), Erzurum IX., Trabzon X., Dz.Harp Ok -Hukuk, E.Hâkim Albay
**OBUZ Muammer* (DP), Konya IX,X., Hukuk, Avukat
OCAK Ali (DP), Gaziantep IX-XI., Kolej, Ticaret
OCAK Bekir Sıtkı, Siverek I., Medrese, İlmiye
OCAK Faik (DP), Balıkesir XI., Yük.İk.Tic.Ok., Ticaret
OCAK Osman (CHP), Diyarbakır VII,VIII., Öğr.Ok., Öğretmen
OCAKÇIOĞLU Nuri (CHP), Malatya IX,X., Hukuk, Hâkim
OCAKLI Ekrem (DP,HP), Gümüşhane, X., Lise, Çiftçi
OCAKOĞLU Orhan (DP), Manisa XI., Kolej, Tüccar
ODABAŞI Abdurrahman (CHP), Urfa XI., Lise, Tüccar, Çiftçi
ODYAK Sait (CHP), İzmir VIII., Hukuk, Öğretmen
OĞULTÜRK Lütfi (DP), Bolu X., Tıp Dr., Yönetici
OĞUZ Ahmet (DP,MDG,CKMP), Eskişehir VIII., İstanbul I., Yük. İk.Tic.Ok., İkt.Dr. (Berlin),
OĞUZ Ahmet Şükrü, İstanbul I., Harp Ok., P.Binbaşı
OĞUZALICI Kadrettin (DP), Edirne XI., SBO., Çiftçi
OHKAY Ahmet Saffet, Elâzığ III-V., Dz. Harp Ok., E.Albay
OKAN Hüsamettin, Sinop V., Zonguldak VI., Ecz., Diş.Hk.Ok.,Diş Hekimi
OKAN Şükrü (CHP), Kocaeli VII., VIII., Dz. Harp Ok., E.Koramiral
OKAR Mehmet Ali, Artvin III, IV., Çoruh V., Harp Ok. E.Subay
OKAY Kâzım (CHP), Konya II-VIII., SBO., Eğitimci
OKAYGÜN Bahri Turgut (DP), Tunceli X.,Hukuk, Gazeteci
OKÇUOĞLU Mustafa Nuri (CHP), Bingöl IX,XI., Hukuk, Yargıtay Üyesi
OKTAR Ruşen, Gümüşhane I., İdadî, Yönetici
OKTAR Rüştü (CHP), Van VIII., Harp Ok., E.Albay

OKTAY Esat (CHP), Kars VII,IX., Tıp (Moskova), Dr., Hst.Baş Tbb.
OKTAY Kadri, Siirt I., Rüştiye, Mah. Başkâtibi
*OKULDAŞ Adil,*Samsun III., İdadî, Maliyeci
OKUR Asım (DP,HP), Antalya X., Tıp Dr., Serbest, Çiftçi
OKYAR Ali Fethi (HF, SCF,CHP), İstanbul I,II., Gümüşhane III., Bolu V-VII., Harp Ak., E.Kur.Yarbay, Diplomat, Nâzır
OLGAÇ İsmet (DP), Amasya IX-XI., Hukuk, Avukat
OLGUN İhsan (CHP), Yozgat VIII., SBO., Vâli
OLPAK Kemalettin, Kocaeli III-VI., Harp Ok., E.Yarbay
**OMAY İbrahim Saffet* (CHP), Ankara XI-4., Hukuk, Avukat
OMAY Talât, Çankırı II-IV,VII., Giresun V,VI., Yük.Öğr.Ok., Öğretmen, Yönetici
ONARAN Halit (CHP), Kars III., Burdur IV,V., Mardin VI., İzmir VII., Muş VIII., Özel, İdare
ONAT Arif Hikmet(CHP), Ordu VIII-XI, 1,2., Yük.Fen ve Sanat Enst.(İtalya), Belediye Bşk.
ONAT Burhanettin (DP), Antalya IX-XI., Tıp Dr.Op., Serbest
ONAT Emin (DP), İstanbul X., Politeknik (Zürih), Mimar, İTÜ Ord. Prof.
ONAT Fuat (DP), Balıkesir XI., Lise, Ticaret
ONAT Hikmet, Balıkesir VII., Hukuk, C.Savcısı
ONAT Naim Hazım (CHP), Konya II-VIII., Medrese, Edeb.Öğretmeni
ONGAN Osman (DP), Denizli X, XI., Yük.Mühendis, TCK Bölge Md.
ONGUN Hamdi (CHP,DP), Mersin IV., İçel V., Isparta XI., Hukuk, Hesap İş. ve Çiftçi
ONUR Nuri (DP), Diyarbakır XI., Orta, Çiftçi, İnş. Müteahhidi
ONURALP Fikret, Kozan I., Ertuğrul II., Bilecik III., Tıp Dr.
ONURSAL Rauf (DP), İzmir X, XI., Hukuk, Belediye Başkanı
ORAKÇIOĞLU H.Hüsnü, Bitlis I., Orta, Memur
**ORAL Cavit* (CHP, DP, AP), Niğde V,VI., Seyhan VII, VIII,X., Adana 1, 3,. SBO., Yük.Zir.Ok., (Almanya)
**ORAL Hasan* (CHP), Urfa VIII-X., Diş Hekimi
ORAL Hulûsi (CHP), Denizli VIII., Hukuk, Avukat
ORAL Kâzım Vehbi, Ergani I., (Seçildikten sonra istifa)
ORAL Mehmet Fahri (CHP), Malatya X., Orta, Fabrikatör
ORAN Ekrem (CHP), İzmir VII, VIII., Hukuk, Avukat
ORAN Seyfi (DP), İstanbul IX., SBO., Sayıştay Başkanı
**ORAN Talât* (DP), Bilecik IX,X., Tıp Dr., Uzman
ORAN M.Veysi (DP), Siirt X,XI., Tıp Dr., Hük.Tbb.
ORBAY H.Rauf (HF, TpCF), Sivas I., İstanbul II., Kastamonu VI., Dz. Harp Ok., Gv. Albay, Nâzır, Diplomasi
ORBAY Ziya (CHP), Kastamonu VII, VIII., SBO., Sayıştay Üyesi
ORBEK Sami (DP), Trabzon X., Harp Ok., E.General
ORER Kenan, Manisa V,VI., Hukuk, Savcı
ORHON Hamdi (CHP), Trabzon VIII, IX-2., SBO., Kaymakam
ORHON Orhan Seyfi (CHP, AP), Zonguldak VIII., İstanbul 2., Hukuk, Edeb. Öğretmeni, Yazar
ORHON Selâhattin (DP), Ordu X., Tıp Dr., Serbest
ORHON Zihni (CHP), Erzurum I., Kars VI-VIII., Harp Ok., Binbaşı, Vâli
ORTAÇ Yusuf Ziya (CHP, BAĞ), Ordu VIII, IX., Özel, Edebiyat, Gazeteci-Yazar
ORTAKÇIOĞLU Hüseyin (DP), Çorum IX-XI., Hukuk, Avukat
ORUÇOĞLU Hulûsi, Sinop IV-VII., İlâhiyat, Ticaret
OSKAY Kâzım (DP), Sivas X., SBO., Bankacı
OSMA Bülent, Bitlis VII., Hukuk, Maliyeci
OSMA Hasan (DP), Edirne IX., Lise, Tüccar, Fabrikatör
OSMAN, Amasya II., Canik Mutasarrıfı (9/9/1923'te istifa)
OSTEN Necmi, Giresun VII., Hukuk, SBO., Doçent
OTAMAN Memduh Necdet (CHP), Manisa VIII., Tıp Dr.Op., Yönetici
OTMAN Celâl (DP), Çankırı IX., Tıp Dr., Uzman, Yönetici
OVACIK Ahmet, İçel VI., Lise, Ziraat, Ticaret
OYNAGANLI Bekir (DP), Afyon IX., Orta, Çiftçi
OYTAÇ Hilmi, Malatya II-VI., Tıp Dr., As.Tbb., Yönetici
ÖCAL Behram (CHP), Kars XI., Zir.Yük.Mühendisi, Yönetici
**ÖÇTEN Rıfat* (DP), Sivas IX,X., Hukuk, Avukat
ÖDÜL Atıf (CHP), İstanbul VIII., SBO.-Hukuk, Avukat
ÖDÜL Şevket (CHP), Kırklareli II-VIII., Özel, Ziraat, Ticaret
ÖGEL Şükrü Âli, İstanbul V-VII., Harp Ak., E.Kur.Albay
ÖĞÜTÇÜ Abdülkadir Kemali, Kastamonu I., Hukuk, Savcı
ÖĞÜTMEN Bahattin (DP, MP), Edirne VIII., Tıp Dr., Serbest
ÖKDEM A.Baki (DP), Aydın IX, X., Tıp Dr. Serbest
ÖKE Mim Kemal (CHP), İstanbul VIII., Tıp Dr.Op., E.Tbb, Albay, GATA Prof.
ÖKER Muttalip (CHP), Malatya III-VII., Sivas VIII., SBO., Yönetici
ÖKEREN Halûk (DP), Tokat IX., İzmir X., Hukuk, Avukat
ÖKMEN Mümtaz (CHP), Ankara V-VIII., Hukuk, Avukat
ÖKMEN Nedim (DP), Maraş IX,X., Gaziantep XI., SBO., Maliyeci
ÖKSÜZ Remzi (DP), Maraş IX,X., Kolej, Ziraat, Ticaret
ÖKTEM Haydar Rüştü (CHP), Denizli II-V., Tunceli VI., İzmir VIII., Hukuk-Gazeteci, Yazar
ÖKTEM İbrahim (DP, HP, CHP), Bursa X-1,2,3., Tıp Dr.Op., Yönetici
ÖKTEM Mehmet (DP, MP), Edirne VIII., Orta, Çiftçi, Müteahhit
ÖKTEM Tahir (DP), Zonguldak XI., SBO., Bankacılık
ÖLÇMEN Himmet (DP), IX-XI., İnş.Yük.Mühendisi, Serbest
ÖMER, Hakkâri I., (Meclis'e katılmadan istifa)
ÖMER, Kars II., Özel, Öğretmen
ÖMER Şevki, Sivas II., Tıp Dr., As.Tbb.
ÖNAL Muzaffer (DP), Tokat IX., Çankırı X., Rize XI., Hukuk, Avukat
ÖNAY Hacı Mehmet, Bayezit I., Medrese, Memur
ÖNCEL Celâl (DP, YTP), Urfa IX,X-1., Hukuk, Avukat
ÖNCEL Kemal Cemal (CHP), Denizli VIII., Zir.Yük.Mühendisi, Yönetici
ÖNDER Cemil (DP), Erzurum X., Özel, Ziraat, Ticaret
ÖNDER Necmettin (DP), Nevşehir XI., Hukuk, Yönetici
ÖNDER Reşit (CHP, GP), Tokat VIII, X-1,3., Lise, Ticaret
ÖNDERSEV Ali Şevket, Gümüşhane V., Harp Ok., E.Subay
ÖNEN Esat, Mardin I., Rüştiye, Memur
ÖNEN Nazım (DP, BAĞ., MP), Diyarbakır IX., Belediyecilik
ÖNER Hacı Abdülvahap, Bolu I., Rüştiye, Matbaa Md.
ÖNER Hamdi (CHP), Adana XI., Hukuk, Hâkim-Avukat
ÖNGÖREN Baha Tali, Kars III-V., PTT Yük.Ok. (Fransa), Yönetici
ÖNGÖREN İbrahim Tali (CHP), Diyarbakır II, III, V-VII., İstanbul IV., Elazığ VIII., Tıp Dr. Diplomasi, Yönetici
ÖNHON Saim (DP), Kocaeli IX., Urfa X., Harp Ak., E.Tümgeneral
ÖNİZ Huriye, Diyarbakır V., Pedagoji (Londra), Öğretmen
ÖNSAY Mustafa, Çankırı V., Hukuk, Maliyeci
ÖRGEEVREN A.Süreyya (CHP), Karesi II., Aksaray IV., Balıkesir V. VII, VIII., Bitlis VI., Hukuk, Hâkim
ÖRKÜN Fazıl Nazmi, Çankırı V, VI., Edebiyat, Hukuk, Prof.,
ÖRNEKOL Bahattin (DP), Sivas X., Fen. Fak., Öğretmen, Yönetici
ÖRS Kâmuran (CHP), İzmir VII, VIII., Tıp Dr., Serbest
ÖRS Sedat Zeki (DP), Sivas IX., Lise Başkonsolos
ÖRSBAŞTUĞ Şükran, Antalya V, VI., Üniv. Felsefe Ş., Eğitimci
ÖYMEN Fakihe (CHP), İstanbul V-VII., Ankara VIII., Üniv. (Coğrafya), Yönetici
ÖYMEN Hıfzırrahman Raşit (CHP), Bolu VII, VIII., Yük.Öğr.,Ok., Öğretmen
ÖZ Cemil (CHP), Bursa VIII., Hukuk, Avukat, Öğretmen
ÖZ Talât Vasfi (DP), Ankara IX, X., Tıp Dr., Adlî Tıp Prof.
ÖZAL M.Rüştü (DP, CHP), Ankara X-1., Su Yük.Mühendis, Belediye Bşk.
ÖZALP Kâzım (CHP), Karesi I, II., Balıkesir III-VIII., Van IX., Harp Ak., E.Orgeneral
ÖZALP Nafiz, Canik I., Hukuk, Savcı
ÖZATA Sırrı, Ergani I., Sultanî, Malmüdürü
ÖZBAY Abdülkadir (CHP), Malatya IX., Rüştiye, Tarım
ÖZBAY Aziz (DP), Urfa X., Edeb.Fak., Gazeteci

ÖZBAY Hilmi (CHP), Malatya X., Lise, Çiftçi
ÖZBAY Hüseyin (DP), Amasya XI., Zir.Yük. Mühendis, Belediye Bşk.
ÖZBEK Ahmet Besim (HF, TpCF), Mersin II., Hukuk, Dâvavekili
ÖZBEY Mehmet (DP, AP), Burdur IX, X-1, 3., Eğt.Enst., Yayıncı
ÖZBİLEN Osman (DP), Kütahya X., Tıp Dr., Yönetici
ÖZCAN Cemil (CHP), Sivas XI., Lise, Tüccar, Çiftçi
ÖZÇAĞLAR Cemil (CHP), Bolu VI-VIII., Fen Fak., Tabiiye Öğretmeni
ÖZÇOBAN Kemal (DP), Afyon VIII-XI., Hukuk, Avukat
ÖZDAMAR Hüseyin Hüsnü, Isparta I-VI., Medrese, Müftü
ÖZDAMAR Istamat, Eskişehir V-VII., Hukuk, Avukat
ÖZDARENDE Ali Rıza, Amasya I, II., Medrese, Müftü
ÖZDEK Ömer (DP), Kütahya VIII., İlk, Dâvavekili
ÖZDEMİR Alioğlu Ahmet, Eskişehir IV, V., İdadî, Mak. Montörü
ÖZDEMİR Arif (CHP), Bitlis I, VIII., Rüştiye, İdare
ÖZDEMİR Mehmet (DP), Kayseri IX., Orta, Çiftçi
ÖZDEMİR Mustafa (DP), Tokat IX., Rüştiye, Tüccar
ÖZDEMİR Nurettin, Maraş II, III., Harp Ok., E.Yarbay
ÖZDEMİR Şefik, Siirt VI., Gaziantep VII., İlâhiyat, Tarım, Ticaret
ÖZDEMİROĞLU Ragıp, Zonguldak II-V., Hukuk, Basın
ÖZDEN Akil Muhtar (CHP), İstanbul VIII., Tıp Dr., Ord. Prof.
ÖZDEN Mustafa (CHP), Tokat VIII., Rüştiye, Tarım, Ticaret
ÖZDEŞ Lütfi Müfit, Kırşehir II-V., Harp Ak., E.Kur.Yarbay
**ÖZDEŞ Rıfat* (DP), Kırşehir IX., Harp Ak., E.Tuğamiral
ÖZDOYURAN İsmail (DP), Tekirdağ XI., Lise, Tüccar, Fabrikatör
ÖZEL Ahmet (DP), Sivas X., Elekt.Yük.Müh., Prof., İTÜ Rektörü
ÖZELÇİ Cafer (CHP), Malatya VII, VIII., Tıp Dr., As Tbb.
ÖZEN Ömer (DP), Sinop XI., Orman Yük.Mühendis, Yönetici
ÖZENCİ Yusuf Ziya, Zonguldak II, VI, VII., Dz.Harp Ok., Mstf.Mk. Kd.Yüzbaşı
ÖZENÇ Ali Rıza, Çorum V., Vet.Fak. - Hukuk, Yönetici
ÖZER Kemal (DP), Kütahya XI., Hukuk, Avukat
ÖZER Münip (DP), Erzurum XI., Öğr.Ok., Yönetici
ÖZER Saip (DP), Çorum IX., Afyon X., Tıp Dr., Serbest
ÖZER Yusuf Ziya, Eskişehir IV-VI., Hukuk, Prof.
ÖZERCAN Neşet, İstanbul I., Aksaray II, III., Sultanî, Mutasarrıf
ÖZEY Yaşar (CHP), Saruhan II., Manisa III, V-VIII., Aksaray IV., Yük.Zir.Ok., Yönetici
ÖZGEN İhsan Şerif (DP), Kütahya VIII-X., Eczacı
ÖZGEN Osman, Lâzistan I., Yük.Mühendis
ÖZGENER Hatice, Çankırı V., Rüştiye, Öğretmen
ÖZGİRGİN Cevdet (DP), Manisa XI., Rüştiye, Tüccar
ÖZKAN Hamdi (DP), Sinop XI., Ziraat Yük. Mühendis, Yönetici
ÖZKAN İzzet, Kırşehir VI., J.Subay Ok., Halkevi Başkanı
ÖZKAN Mustafa Şeref, Burdur II-V., Hukuk (Paris), Yönetici
ÖZKAYA Halil İbrahim, Antalya I., Medrese, Dâvavekili
ÖZKEFELİ Muhittin (DP), Samsun IX, X., Kütahya XI., Sultanî, Belediyecilik
ÖZLER İsmail Safa, Mersin I., Adana II., Seyhan IV., SBO., Gazeteci, Eğitimci
ÖZMEN Abidin, Aydın IV, V., SBO., Vâli
ÖZOĞUZ Esat, Lâzistan I., Rize II-IV., Kars V-VII., Özel, Ankara Mektupçusu
ÖZPAY Osman Nuri (HF, TpCF), Bursa I, II., Hukuk, Avukat
ÖZPAZARBAŞI M.Şevket, Malatya VI, VII., Orta, Tüccar
ÖZSAN Nuri (DP), Muğla VIII-XI., Hukuk, Avukat
ÖZSAN Sadettin, Menteşe I., İdadî, Ticaret
ÖZSEVER Süleyman (CHP), Sivas XI., Hukuk, Hâkim
ÖZSOY Mazhar (DP), Maraş IX, X., Hukuk, Avukat
ÖZSOY Reşit (CHP), Kayseri III-VIII., Yük.İk.Tic.Ok. - Hukuk, Danıştay D.Bşk.
ÖZTARHAN Hilmi (CHP), Manisa VIII., Yük.Zir.Ok. (Fransa), Yük.Z.Müh., Uzman
ÖZTEKİN Rasim, Cebelibereket I., Ertuğrul II., Bilecik III., Kütahya IV., Harp Ok.J.Albay
ÖZTEKİN Vehbi, Bitlis I., İdadî, Telgrafçı
ÖZTRAK Faik (CHP), Cebelibereket I., Tekirdağ II-VIII., SBO., Yönetici
ÖZTUZCU Nail, Samsun VII., Lise, Bankacı
ÖZTÜRK Cevdet (DP), Mardin IX, X., Eczacı
ÖZTÜRK Halis (DP), Ağrı IX-XI., İlk, Çiftçi
ÖZTÜRK Hamza Hayati, Menteşe I., Özel, Çiftçi
ÖZTÜRK Mustafa (DP), Afyon XI., Rüştiye, Fabrikatör
ÖZTÜRK Mustafa Ağa, Dersim I., Özel, Aşiret Reisi
ÖZTÜRK Nazım (CHP), Elâzığ XI., Hukuk, Avukat
ÖZGÜR Ali Nazmi, Kastamonu II., Muğla III., Hukuk, Adliye Müsteşarı
ÖZYÖRÜK Halil (DP), İzmir IX., Konya X, XI., Yargıtay Başkanı
PAKER Ahmet (DP), Tekirdağ XI., Rüştiye, Tüccar, Çiftçi
PALA Murat, Kastamonu I., Rüştiye, Dâvavekili
PAMUKOĞLU Arif Hikmet (DP, MP), Giresun IX., Hukuk, Doçent
PARS Muhittin Baha (CHP), Bursa I, VI-VIII., Ordu V., Hukuk, Avukat
PARSOY Sabahattin (DP), Edirne X, XI., Lise, Tüccar
PASİN Rıfkı Refik, Ağrı VII., Tarih (Sorbon), Diplomasi
PAŞAMEHMETOĞLU Yavuz (DP), Muğla X., Hukuk, Avukat
PAZARBAŞI Nuri, Gaziantep VI., Orta, Tüccar
PEHLİVANLI İhsan, Ankara II, III., Hukuk, Danışman
PEKCAN Hamit, Kütahya VII., SBO., Bankacı
PEKCAN Nahit (CHP), Erzincan VIII, IX., Hukuk, Yönetici
PEKEL Ekrem (CHP), Yozgat V, VI., Tekirdağ VII, VIII., Eczacı
PEKEL Galip (CHP), Tokat V-VIII., SBO., Yönetici
PEKER Recep (CHP), Kütahya II-VII., İstanbul VIII., Harp Ak., E.Kur.Yarbay, Yönetici
PEKER Şevket, Sinop I., Hukuk, Avukat
PEKİN Sadi (DP), Muğla XI., Lise, Tüccar, Armatör
PEKKİP Sıtkı (DP), Kırklareli IX, XI., Tic.Ok., Tüccar, Fabrikatör
PEKTAŞ Mihri, Malatya V-VIII., Kolej, Öğretmen
PELVAN Yahya (DP), Balıkesir IX, X., Edeb.Fak., Öğretmen
PEPEYİ Halûk Nihat (DP), Kütahya X., İstanbul XI., SBO., E.Vâli
PERİN Mithat (DP), İstanbul XI., Liyej Üniv., Basın, Gazete Sahibi
PERİNÇEK Sadık (CHP, YTP, AP), Erzincan X-I, 2, 3., Hukuk, Savcı
PERKER Hasan Ferit, Kayseri III, V., Hukuk, Avukat
PERKÜN Aziz (CHP), Konya VIII., Tıp Dr., Serbest
PERMEK Faik, Kars III, IV., Tokat V., Harp Ok., E.Subay, Öğretmen
PINAR Mahmut (DP), Sinop XI., GSA., Mimar, Yönetici
PINAR Nuriye (DP), İzmir X, XI., Jeoloji (Fransa), Doçent
PİRİNÇÇİOĞLU Fevzi, Diyarbakır I, II., İdadî, Memur
POLAT Hasan (DP), Trabzon XI., Hukuk, Yönetici
POLAT Hüsrev (CHP), Gümüşhane XI., Tıp Dr.Op.
POLATKAN Hasan (DP), Eskişehir VIII-XI., SBO., Maliyeci
POROY Nazım (CHP), Tokat IV-VIII., Hukuk, Avukat
POTUOĞLU Abidin (DP), Eskişehir VIII-XI., Orta, Çiftçi
POYRAZOĞLU Nâtık (DP,) Muğla IX, X., Harp Ok., E.Yarbay
POZAN B., Urfa I., Özel, Aşiret Reisi
RAHMİ, Sivas II-IV., Öğr.Ok., Öğretmen
RAMABAR Reşit (Paşa) Kozan I., (7/10/1920'de istifa ile Sivas vâlisi)
RAMAZANOĞLU Celâl (DP), İçel VIII., Isparta IX., Hatay X., İstanbul XI., Tıp Dr., Serbest
RAMOĞLU Salih Zeki (DP), Trabzon XI., Hukuk, Savcı
RAUF, Rize II., Harp Ok., Binbaşı, Ankara Merkez K.
REFET, Urfa II-IV., Tıp Dr., As.Tbb., Cebelibereket Mutasarrıfı
RENDA Abdülhalik (CHP), Çankırı II-VIII., SBO., Vâli
RESMOR Nâzım, Tokat I., SBO., E.Vâli
RESUL, Bitlis I, II., Rüştiye, Nüfus Müdürü
REŞA Ömer Fevzi (CHP), Hatay XI., İlk, Çiftçi
REŞİD, Saruhan I., Harp Ok., Yüzbaşı
REŞİT, İzmir I., (22/8/1920'de ölmüştür)
REŞİT Galip, Aydın II-IV., Tıp Dr.Müderris Mv.
RIZA Nur, Sinop I, II., Tıp Dr., Uzman, Diplomasi
RIZA Veysel, Gümüşhane I, II., Rüştiye, Memur

RİZE Ekrem, Rize I, II., Harp Ok., Sv.Tüm.Kur.Bşk.
RUNYUN Mustafa (DP), Konya XI., İlâhiyat, Din İşleri
RÜŞTÜ (Paşa) (HF, TpCF), Erzurum II., Harp Ok., E.Tümgeneral
SAATÇİ Rıfat, Konya I., Medrese, Bankacı
SABİS Ali İhsan (DP), Afyon IX., Harp Ak., E.Tümgeneral
SABUNCU İsmail (CHP), Ş.Karahisar II-IV., Giresun V-VIII., Hukuk, Ticaret
SADAK Necmettin (CHP), Sivas III-VIII., SB. (Lion), Prof. Gazeteci-Yazar
SADIK, Afyon II., Hukuk, Hâkim
SADRETTİN, Kars III., Tıp Dr. Serbest
SAGAY Esat, Bursa III-V., Harp Ok., E.Albay, Eğitimci
SAĞIROĞLU Adil (CHP), Erzincan XI-2., Hukuk, Avukat
SAĞIROĞLU Halet (HF, TpCF, CHP), Erzurum II., Malatya VIII., Rüştiye, Muş Mutasarrıfı
SAĞIROĞLU Sabit (HP,TpCF,CHP), Erzincan II, VIII, IX., Elâzığ VI, VII., Vâli
SAĞLAM İhsan, Siverek I, Ergani II., Harp Ok., J.Subayı, Mutasarrıf
SAĞLAR Ali Rıza (DP), Çoruh IX., Tıp Dr., Uzman
SAĞRA Kahraman (CHP), Ordu XI., Orta, Ticaret
SAİT, Eskişehir III., Yüksek, Dahiliye V.Müsteşarı
SAKA Hasan (CHP), Trabzon I-IX., SBO. (Paris), Maliyeci
SAKAROĞLU Mithat (DP, MDG), Muğla VIII., Tıp Dr., Serbest
SAKARYA M.Durak, Erzurum I., Gümüşhane V, VI., Orta, E.Polis Md.
SAKMAN Avni (DP), Kırklareli XI., SBO., Yönetici
SALÂHATTİN, İstanbul I., Yüksek, Eğitimci
SALÂHATTİN Adil (DP), Ankara IX., Harp Ak., E.Tümgeneral
SALICI Rıza (CHP), Uşak XI., Rüştiye, Tüccar, Fabrikatör
SALİH, Ergani I., (Meclise katılmadan istifa)
SALİH Vahit, Burdur III., Maliye Ok., Maliye V.Müsteşarı
SALMAN Yusuf (DP), İstanbul XI., Lise, Tüccar
SALTIKGİL Veliyüttin, Burdur I., SBO., Hukuk (Paris), Prof.
SALTUĞ Rıza, Kastamonu VI, VII ., As.Ecz.Ok., Ticaret, Eczacı
SALTUK Mustafa Zeki, Dersim I., Harp Ok., Sv.Yüzbaşı
SAMANLI Kâzım, Denizli II-VI., Tıp Dr.Op.
SAMİH Rıfat, Biga II., Çanakkale III., Özel, Maarif V.Müsteşarı
SAN Cevdet (DP), Gaziantep IX-XI., Yük.Mühendis, Müteahhit
SAN Mithat (DP, YTP), Bursa IX., Gaziantep I., Elekt, Tekst. Mühendisi, İthalatçı
SAN Sabri Özcan (DP, AP), Gümüşhane X-2., Eğt.Enst. TODAİE, Eğitimci
SAN Şefik (DP), Adıyaman XI., Hukuk, Yönetici
SAN Tahsin, Aydın I-V., Rüştiye, Kaymakam
SANAÇ Ömer Faruk (DP, AP), Elâzığ IX, X-I, 3., Hukuk, Avukat
SANAÇ Pertev (DP), Trabzon X, XI., Hukuk, Avukat
SANALAN Mustafa Rahmi (CHP), Erzincan X., Harp Ak., E.Kur.Albay
SANCAR A.Hamdi (DP, AP), Denizli X, XI-5., Hukuk, Hâkim-Avukat
SANLI Mehmet, Burdur VI, VII., Rüştiye, Ziraat
SARAÇ Mustafa (DP), Zonguldak XI., Hukuk, Avukat
SARAÇOĞLU Asaf (DP), Samsun XI., Orta, Tüccar
SARAÇOĞLU Nüzhet, Ergani I., Medrese, Kaymakam
SARAÇOĞLU Rıfat Önür, Çankırı II-V., Yük.Öğr.Ok., Öğretmen
SARAÇOĞLU Şeref (DP), Ağrı XI., Lise, Belediyecilik
SARAÇOĞLU Şükrü (CHP), İzmir II-VIII., SBO., Eko-Pol (Cenevre), Yönetici
SARGINALP Nihat (CHP), Gümüşhane XI., İnş.Yük.Mühendis, Yönetici
SARHAN Haldun, Manisa VII., İkt.Fak., Yönetici
SARHAN Mustafa Fevzi, Saruhan II., Manisa III, IV., Hukuk, Avukat, Öğretmen
SARI Hüseyin Hüsnü, Tokat III., Ecz.Ok., Ecza Tüccarı
SARIALİOĞLU Ali (CHP), Trabzon VIII., Orta, Ticaret
SARICALI Şevket (DP), Hatay X., Orta, Çiftçi
SARIDAL Vehbi (CHP), İstanbul VII., Niğde VIII., Hukuk, YİTO Prof.
SARIİBRAHİMOĞLU Kemal (CHP), Adana XI-I, 2., Hukuk, Avukat, Çiftçi
SARIOĞLU Akif (DP), Antalya IX., Muğla X., Yük.Zir.Ok., Tarım
SARITEPE Bahri, Erzurum II., Manisa III., Lise, Çiftçi
SAROL Mükerrem (DP), İstanbul IX, X., Edirne XI., Tıp Dr. Uzman, Serbest
SATIR Kemal (CHP, CP), Seyhan VII, VIII., Adana XI-3, Elâzığ I, 2., Tıp Dr., Uzman, Serbest
SAV Nizamettin Âli (DP), İstanbul X, XI., İktisat-Teknik (Almanya), Yönetici
SAVTEKİN Sadık, Kırşehir I., Medrese ve Hukuk, Hâkim
SAYAR Ayet, Giresun VII., İkt.Fak. (Londra), Ekonomi ve Maliyeci
SAYAR Edibe (DP), Zonguldak X., Hukuk, Avukat
SAYDAM Hakkı, İçel III-V., Harp Ok., As.Mühendis, İst. Şehir Mec. Azası
SAYDAM Refik, Bayezit I., İstanbul II-VI., Tıp Dr., Prof., Yönetici
SAYIL Arif, Trabzon III., Orta, Ticaret
SAYIMER Fahrettin (DP), İstanbul IX., Yük.İk.Tic.Ok., Muhasebeci
SAYIN İsmail (DP), Eskişehir X., Eczacı
SAYIN Sabahattin (DP), Konya XI., Hukuk, Avukat
SAYMAN Lütfi (CHP), Malatya IX., Eczacı
SAZAK Emin (DP, BAĞ.), Eskişehir I-VIII., Medrese, Ziraat, Ticaret
SEBÜK Mehmet Ali (DP), İzmir X., Hukuk, Avukat, Öğretmen
SEÇER Mehmet Vasfi, Karahisarısahip I., Rüştiye Maarif
SEÇKİN Cevdet, Kırşehir I., İdadî, Çiftçi
SEÇKİN İlyas (CHP), Ankara X-I, 2, 4., SBO.-Hukuk, Avukat
SEÇKİN Refet, Maraş I., Medrese, Eytam Md.
SEFÜNÇ Derviş, Bitlis I., İlk, Ticaret
SELÇUK Hamdi (CHP), Hatay VI, VII., Hukuk
SELÇUK Rahmi, Balıkesir V, VI., Orta, Çiftçi
SELEK Cabir, Gümüşhane VII., Lise, Bankacılık
SELEKLER Adnan (DP), Antalya XI., Hukuk, Avukat
SELER Faik (CHP), Kırşehir VII., Kayseri VIII., J.Sb.Ok., E.Binbaşı
SELGİL Ahmet Hamit (CHP), Afyon VII., Ankara VIII., Tıp Dr., Uzman, As.Tbb.
SELMEN Süleyman Necmi, Canik II., Samsun VI, VII., SBO., Vâli
SERÇE Salim (DP), Seyhan IX, X., Tıp Dr., Serbest
SERDAR Ahmet, Kırşehir IV., Zir.Ok., Çiftçi, Öğretmen
SERDAROĞLU Kemal (DP), İzmir XI., Eczacı ve Çiftçi
SERİM Sadettin, Kayseri V-VII., SBO., İdare
SERTOĞLU Nuri (CHP), Sinop IX, X., Öğr.Ok., İç Tic.Gn.Md.Mv.
SEVEL İbrahim (DP), İstanbul XI., Yük.İk.Tic.Ok., Tüccar
SEVEN Selim (CHP), Hakkâri VIII, IX., Medrese, Vâiz
SEVEN Übeydullah (DP), Hakkâri X, XI., Hukuk, Avukat
SEVENGİL Refik Ahmet (CHP), Tokat VII, VIII., Özel, Eğitim ve Basın
SEVİĞ Vasfi Raşit, Ş.Karahisar IV., Sivas V., Hukuk (Paris), Avukat
SEVÜK İsmail Habip, Sinop VII., Hukuk, Edeb. Öğretmeni, Yazar
SEVÜKTEKİN Kâzım (CHP), Diyarbakır III-VII, Mardin VIII., Harp Ok., E.Tümgeneral
SEYFELİ Mehmet, Kırşehir V, VI., Orta, Ticaret
SEYHANLI Ali Vefa, Antalya I., SBO., Kaymakam
SEYHUN Fuat (DP), Ankara IX, X., Eczacı
SEYİT B., İzmir II., Hukuk, Prof.
SEYİT Muslihittin Paşa, Hakkâri I., (Meclis'e katılmadan istifa)
SEYİT Taha, Hakkâri I., (Meclise katılmadan istifa)
SEZEN Ahmet Hamdi (DP), Çanakkale XI., Hukuk, Avukat
SEZEN Hicri (DP), Eskişehir X, XI., Hukuk, Avukat
SEZER Zeki Mesut (CHP), Ordu VII-IX., Tıp Dr., Serbest
SEZGİN Lütfi (DP), Seyhan X., Lise, Ziraat
SEZGİN Servet (DP), Çanakkale X, XI., Hukuk, Adliye Müfettişi
SIĞIRCI Hayri, Sivas I., Harp Ak., Kur.Yüzbaşı
SIĞNAK Mahmut, Ergani I., Rüştiye, Memur

SILAN Necmettin Sahir (CHP), Bingöl VI., Tunceli VII, VIII., Hukuk, Basın, Yönetici
SILAY Tevfik Fikret (CHP), Konya II-VIII., Hukuk, Hâkim
SIRRI, Konya IV., Hukuk, Avukat
SİLİVRİLİ Ahmet Kemal (DP, BAĞ.), İstanbul VIII., Rüştiye, Tüccar, Çiftçi
SİLSÜPÜR Rıza, Kırşehir I., Rüştiye, Ticaret
SİMER M.Talât (CHP), Bursa VI-VIII., Tıp Dr.Uzman, As.Tbb.
SİNANOĞLU Hidayet (DP), İçel X, XI., Zir.Yük. Mühendis, Serbest
SİPAHİ Halil İbrahim, Eskişehir I., Rüştiye, Ticaret
SİPAHİOĞLU Âlim (DP), Burdur XI., Tıp Dr., Serbest
SİPAHİOĞLU İlhan (DP), İzmir X, XI., Hukuk, Avukat
SİREL Asım, Samsun I, III-V., Tıp Dr., İnş. Müteahhidi
SİREL Mehmet Nazif, Zonguldak III., Kars IV, V., Hukuk, Savcı
SİREN Celâl Sait (CHP), Bolu VI-VIII., Hatay IX., SBO., Maliyeci
SİRER Reşat Şemsettin (CHP), Sivas VII-IX., Edeb.Fak., Eğitim, Yönetici
SİRMEN Fuat (CHP), Erzurum V., Rize VI-VIII-I., İstanbul 2., Hukuk (Roma), Savcı
SİVİŞOĞLU Rıfat (DP), Zonguldak IX., Rüştiye, Dâvavekili
SOFU Hakkı, Trabzon IV., Özel, Sanatkâr
SOLEY Selim (CHP), Ankara XI., Harp Ok., E.Yarbay
SOMER Mehmet, Kütahya IV, V., İdadî, İskân U.Md.
SOMER Yusuf Ziya, Kırşehir VI., Tıp Dr., Yönetici
SOMUNCUOĞLU Server (CHP, DP), Sinop IX-XI., Hukuk, Ticaret
SOMYÜREK Hasan Vasf, Balıkesir V., Giresun VI, VII., Tıp Dr. Prof.
SON Nusret, Erzurum I., Medrese, Alay Müftüsü
SORAĞMAN Fuat, Kocaeli VI., Tıp Dr., As.Tbb., Yönetici
SORİANO Hanri (DP), İstanbul X., İdadî, Sigortacı
SOYAK Hasan Rıza, Burdur V., İdadî, Yönetici
SOYAK Recep Zühtü, Sinop II-IV., Zonguldak V., Orta, Gazeteci-Yazar
SOYDAN Cevdet (DP), Ankara IX., Hukuk, Hâkim
**SOYDAN Hilmi* (CHP), Maraş XI., Hukuk, Avukat, Çiftçi
SOYDAN Mahmut, Siirt II-V., Harp Ok. E.Subay
SOYDAN Mustafa Hilmi, Niğde I., Medrese, Dâvavekili
SOYDAN Necip, Ertuğrul I., SBO., Kaymakam
SOYDAN Niyazi (DP), İçel XI., Tıp Dr., Serbest
SOYDEMİR Zeki (CHP), Erzincan V-VII., Çankırı VIII., Harp Ak., E.Tümgeneral
SOYER İbrahim Refik (CHP), Niğde VIII., DTCF., Yönetici
SOYER Razi (CHP), Urfa VI-VIII., Yük.Mühendis, Yönetici
SOYER Suat, Kastamonu I, IV., Tıp Dr., Sağlık Müfettişi
SOYER Şefik Refik (CHP), Niğde XI., Harp Ok.-Hukuk, E.Vâli
SOYKAM Münir, Antalya VI., Tıp Dr., As.Tbb., Yönetici
SOYLU Faik, Kütahya II., Niğde III-VII., Rüştiye, Defterdar
SOYLU Mustafa, Niğde I., İdadî, Öğretmen
SOYLU Sami (DP), Konya XI., Hukuk, Danışman
SOYLU Ziya (CHP), Erzincan IX., Eczacı, Tarım ve Ticaret
SOYSAL Emin (BAĞ., CHP), Maraş VIII, XI., Eğt.Enst., Öğretmen
SOYSAL Ragıp, Kütahya I-III., Rüştiye, Tüccar
SOYSALLIOĞLU İsmail Suphi, Burdur I., Öğretmen, Yazar
SÖKMEN İhsan, İstanbul II, III., Giresun IV-VII., Harp Ak., E.Tümgeneral
**SÖKMEN Tayfur* (CHP), Antalya V-VIII., Hatay IX., Rüştiye ve Özel
SÖKMENSÜER Şükrü (CHP), Erzincan VI, VII., Gümüşhane VIII., Harp Ak., E.Kur.Albay, Yönetici
SÖNMEZ Sabahattin (BAĞ.), Konya X., Hukuk, Gazeteci-Yazar
SÖNMEZ Talât, Ardahan II., Ankara III., SBO., Mutasarrıf
SÖZENER Feyzi, Balıkesir VI., İdadî, Belediye ve İdare
SÖZER Mithat (DP), İstanbul IX., Lise, Ticaret
SPOREL Zeki Rıza (DP), İstanbul VIII, X., Rize IX., Vet.Fak., Tüccar
SUBAŞI İbrahim (DP), Antalya IX, XI., Yük.İk.Tic.Ok., Tarım ve Ticaret
SUDA Emin Cemal, Bolu II-VI., Tıp Dr., Belediye Tbb.
SUN Kemal, Bilecik VII., Öğr.Ok., E.Öğretmen
SUNAR Ömer (DP), Tokat X., Yük.İk.Tic.Ok., Muhasebeci
SUNEL Kemal Zaim, Konya III, IV., Yük. (Fransa), Maarif V.Müsteşarı
SUNER Akif, Batum I., Medrese, Ticaret
SUNGUR Ahmet (CHP), Yozgat IV-VIII., Yük.Orman Ok., Ziraat, Ticaret
SÜALP M.Daim (DP), Siirt IX-XI., Hukuk, Avukat
SÜER Şükrü (CHP), Niğde VIII., İdadî, Belediye Bşk.
SÜLDÜR Mehmet Nâdir, Isparta I., Rüştiye, Dâvavekili
SÜLEYMAN, Elâzığ II., Rüştiye, Ticaret
SÜLEYMAN Sırrı, İstanbul II., Mühendis, Öğretmen
SÜLEYMAN Şevket, Antalya III., Harp Ak., E.Kur.Yarbay
SÜMER Hacı Bekir, Konya I-III., Rüştiye, Tüccar
SÜMER Nimet (DP), Ağrı X., Eczacı
**SÜMER Nurullah Esat* (CHP), Antalya VI-VIII., Hukuk, Y.Tic.Ok. (Berlin) Dr., Bankacılık
SÜNER Muhlis (CHP), Bilecik VI-VIII., Tıp Dr., Sağlık Md.
SÜNGİTAY Veli Necdet, Diyarbakır VI., Yüksek, Bankacı
SÜRMEN Abdurrahman (CHP), Kars VIII., Eczacı
SÜRENKÖK Hasan Tahsin, Antalya I., Orta, E.PTT Md.
SÜRENKÖK Kâmil (CHP), Malatya XI., Orta, Tüccar
SÜSOY Mustafa Vasfi, Tokat I-IV., Rüştiye, E.P.Yüzbaşı
SÜSOY Şevki, Siirt V., İdadî, İdare
SÜTEKİN Hakkı, Niğde I., Harp Ak., E.Tuğgeneral
ŞAHİN Ali (DP), Gaziantep XI., Hukuk, Savcı
ŞAHİN Eyüp (DP), Denizli IX., Diyarbakır X., İdadî, Fabrikatör
ŞAHİN Hafız Mehmet, Gaziantep I-VII., Rüştiye-Özel, Eytam Md.
ŞAHİN Hüseyin (DP), Erzincan XI., Özel, Çiftçi
ŞAHİN Mehmet (DP), Tokat X., İlk, Ticaret
ŞAHİNBAŞ Osman, Edirne VI., Hukuk, Vâli
ŞAMAN Halûk (DP), Bursa IX-XI., SBO., Bankacılık
ŞARLAN Hamdi (CHP), Ordu VI-IX., Hukuk, Hâkim
ŞATANA Abdürrezak, Mardin II-V., Rüştiye, Ziraât
ŞATANA Halim (DP), Mardin X., Öğr.Ok., Eğitim ve Özel İdare
ŞATIR Ahmet Tevfik, Kayseri IV., Hukuk, Avukat
ŞATIR Mustafa Kemal, Kayseri VII., Hukuk, Avukat
ŞAVLI Ali Şükrü (CHP), Sinop IX., Tıp Dr., Uzman
ŞEDELE Kemal, Diyarbakır VII., Orta, Belediye Bşk.
ŞEFİK Lütfi, Bursa III., Tıp Dr., Belediye Bşk.
ŞEKER Ömer (DP), Konya XI., Lise, Tüccar
ŞELLEFYAN Mıgırdiç (DP), İstanbul XI., Lise, Tüccar
ŞEN Fikri (DP), Samsun XI., İlk, Tüccar
ŞENDUR Fikri (DP), Siirt XI., Hukuk, Avukat
ŞENER Cemil (DP), Manisa XI., Tıp Dr., Serbest
ŞENER İsmail (DP), Trabzon X, XI., Yük.Zir.Ok., İkt.Zir.Dr. (ABD) Danışman
ŞENER Mazhar (DP), Giresun IX-XI., Hukuk, Maliye Müfettişi
ŞENER Şakir, Aydın VI., Tıp Dr., Serbest
ŞENOCAK Tevfik (DP), Erzincan X., Hukuk, Danıştay Üyesi
ŞENOZAN Şükrü, Kastamonu V., Tıp Dr., Uzman
ŞEREMETLİ Hilmi (CHP), Balıkesir VI, VIII., Lise, Ticaret
ŞEYH Masum, Van I., (Meclis'e devam etmediğinden müstafi, 6/7/1920)
ŞEYHOĞLU Bekir (CHP), Tokat XI-I., Orta, Tüccar, Çiftçi
ŞİŞMAN Mehmet (CHP), Maraş XI., Lise, Çiftçi
ŞÜKRÜ (HF, TpCF), Kocaeli II., Yük.Öğr.Ok (Fen), Vâli, E.Maarif Nâzırı
TABAK Kâmil (CHP), Çankırı XI., Lise, Tüccar
TAHİR, Giresun, II, III., Rüştiye, Ticaret
TAHRALI Nafiz (DP), Konya XI., Yük.İk.Tic.Ok., Bankacılık
TAHSİN, Malatya I., -Meclise katılmadan vefatı, 6/7/1920-
**TAHTAKILIÇ Ahmet* (DP,MDG,MP,CKMP), Kütahya VIII., Uşak I, İstanbul 2., Hukuk, Yönetici
TALAT Avni, Canik II., Harp Ak., E.Kur. Binbaşı
TALAT Haşim, Malatya IV., Eczacı, Çiftçi
TALAY İsmail Hakkı (CHP), Elâzığ XI., Harp Ok., E.Tümgeneral
TALAY Rasim Ferit, Bursa IV., Niğde V-VII., Tıp Dr.Op., Ticaret

TALAY Sadettin Ferit, Bursa V., Hukuk, Avukat
TALU Osman (DP), Afyon X, XI., Hukuk, Avukat
TAMAÇ Nuri, Kastamonu V-VII., Eczacı-Kimyager, Öğretmen
TAN Avni (DP), Afyon IX., Tıp Dr., Serbest
TAN Hadi (DP), Kastamonu XI., Hukuk Dr., Adliye V.Müsteşarı
TAN Hasan Hayri, Edirne III, IV., Kocaeli V., Hukuk, Avukat
TAN Mahmut (CHP), Tunceli VIII., İlk, Ticaret
TAN Ramiz, Dersim I., Aşiret Reisi, Kd.Yüzbaşı
TANBİ Ömer Mümtaz, Ankara I, II., Rüştiye, İdare
TANDOĞAN Nevzat, Konya III., Hukuk, Vâli
TANER Bahattin (DP), Sivas XI., Tıp Dr., Uzman
TANER Hacı Garip Ağa, Malatya I., Rüştiye, Ziraat
TANER Muhittin, Kayseri VII., Elekt. Müh. (İsviçre), Yönetici
TANER Osman (CHP), Malatya V-VIII., Orta, Ticaret
TANIL Nâzım (DP), Yozgat XI., Hukuk, Yönetici
TANKUT Hasan Reşit (CHP), Muş IV, Maraş V-VIII., Hatay IX., Mardin XI., SBO., Yönetici
TANÖVER Ali Muzaffer (DP), Kastamonu X., Hukuk, Avukat
TANPINAR Ahmet Hamdi, Maraş VII., Edeb.Fak.-GSA.Prof., Yazar
TANRIÖVER Hamdullah Suphi (CHP, BAĞ.), Antalya I., İstanbul II, III, VIII, X., Manisa IX., Lise, Diplomasi, Prof.
TANSEL Muharrem (DP), Sinop XI., İnş.Yük.Müh., Müteahhit
TANYOL AÇ Necati (DP), Zonguldak XI., Eczacı-Kimyager, Eczacı
TAPTAS Nikola, Ankara V, VI., Tıp Dr., Serbest
TARAKÇIOĞLU Mustafa Reşit (CHP, DP), Trabzon VIII-XI., Yük.Öğr.Ok., Eğitimci
TARAY Cemal Hüsnü, Gümüşhane II, III., Bolu V., Yüksek (Lozan), Diplomasi, Prof.
TARCAN Selim Sırrı, Ordu V-VII., Harp Ok.(TOP), B.Eğitimi, Yönetici
TARHAN Abdülhak Hâmit, İstanbul III-V., Özel, Diplomasi, Edebiyat
TARHAN Ali Râna, Samsun III., İstanbul IV-VII., GS-PTT (Belçika), Yönetici
TARHAN Mümtaz (DP), Ankara X., Hukuk, Sayıştay Bşk.
TARHAN Nuri (CHP), Zonguldak VIII., Orta, Ticaret
TARHAN Zeki (CHP), Amasya VII, VIII., Diş Hekimi
TARI Haşim (CHP), Sinop X-I., Orta, Tüccar
TARMAN Tevfik, Seyhan V, VI., Yük.Zir.Ok. (Almanya), Yönetici
TARVER Zakar (DP), İstanbul X, XI., Tıp Dr., Serbest
TAŞANGİL Abdülkadir (CHP), Malatya VIII., İdadî, Tüccar
TAŞÇIOĞLU Ömer (CHP), Kayseri VI-VIII., İdadî, Ticaret
TAŞER Tahir (CMP), Kırşehir X., Hukuk, Savcı
TAŞKAPILI Ali, Afyon VII., Hukuk
TAŞKENT Kâzım (DP), Manisa IX., Yük.Mühendis, Bankacı
TAŞKESENLİOĞLU Fethullah (DP, AP), Erzurum XI-3., Özel, Çiftçi, Tüccar
TAŞKIN Rıfat (DP), Kastamonu IX., Hukuk, E.Hâkim Korgeneral
TAŞKIRAN Tezer (CHP, BAĞ.), Kastamonu VII., Kars VIII, IX., Edeb.F., Öğretmen
TATLIOĞLU Bahri, Yozgat I., Rüştiye, Çiftçi
TATLIOĞLU Haşim (DP), Yozgat IX, X., Edeb.Fak., Çiftçi
TAV İhsan, Bayezit III-V., Ağrı VI., Hukuk, Avukat
TAVASLIOĞLU Mustafa, Denizli I., Rüştiye, Çiftçi
TAVASLIOĞLU Refet (DP), Denizli IX-XI., Hukuk, Çiftçi
TAYANÇ Mehmet Sırrı, Siverek I., Rüştiye, Evkaf Memuru
TAYŞİ Kâmil (DP), Diyarbakır IX, XI., Tıp Dr., Yönetici
TAYŞİ Vamık (DP), İzmir XI., Yük.Zir.Ok., Prof.Dr.
TECER Ahmet Kutsi, Seyhan VI., Urfa VII., Yük.Zir.Ok - Edeb.Fak., Eğitimci
TECİRLİ Mehmet, Hatay VI., Özel, Çiftçi
TEK Ahmet Ferit, İstanbul I., Kütahya II., Harp Ak.-SBO. (Paris), Diplomasi, Yönetici
TEK Sedat (CHP), Kocaeli VII, VIII., Hukuk, Avukat
TEKAND Dündar (DP), Kırklareli XI., Yük.Zir.Enst., Şeker Fb.Md.
TEKAND Enver, İzmir I., SBO., Eğitimci
TEKAY Hamdi (DP), Samsun X, XI., İlk, Ticaret
TEKELİ Esat (CHP), VII, VIII., SBO., Maliyeci, Prof.
TEKELİ Rıza (CHP), Adana XI., Yük.Mak.Müh. (Almanya), Fb.Md.
TEKELİOĞLU Ahmet (DP), Antalya IX, X., Lise, Tarım, Ticaret
TEKELİOĞLU Sinan (CHP, BAĞ., DP), Seyhan VI-X., Harp Ok., E.J.Binbaşı, İdare
TEKİL Füruzan (DP), İstanbul IX, XI., Kolej, Ticaret
TEKİN Cemal, Konya V., Lise, Lokantacı
TEKİN Muammer (CHP), Ordu XI., Orta, Tüccar, Çiftçi
TEKİN Rasim, Elâzığ I., Rüştiye, Dâvavekili
TEKİNEL Neclâ (DP), İstanbul XI., Hukuk, Avukat
TEKÖN Abidin (DP), İzmir IX, X., Orta, İşçi
TEKSEL Yekta (DP), Bursa XI., Hukuk, Sanayi ve Ticaret
TELLİ Ali Vasıf, Genç I., Harp Ok., E.J.Binbaşı
TELLİAĞAOĞLU Selim (CHP), Mardin XI., Orta, Tüccar, Çiftçi
TEMELLİ Tevfik (CHP), Bitlis VI., Malatya VII, VIII., Orta, Ticaret
TENGİRŞENK Yusuf Kemal (CHP, DP, MP), Kastamonu I., Sinop II-VIII., Hukuk (Paris), Diplomasi, İkt.Prof.
TEPEYRAN (Ebubekir) Hâzım, Niğde II-VI-VII., Özel, Vâli
TERMEN Ziya (DP), Kastamonu IX, X., Eğt.Enst., Öğretmen, Yönetici
TERZİOĞLU Kemal (DP), Çorum X, XI., Lise, Ticaret
TEVFİK, Ş.Karahisar III., Rüştiye, Ticaret
TEVFİK, Kütahya IV., Öğr.Ok., Öğretmen
TEVFİK, Adana I., (Meclise katılmadan istifa)
TEVFİK, İçel II., Tıp Dr., Serbest
TEZ Hasan (CHP), Ankara XI-2., Özel, Tüccar
TEZEMİR Nafiz Abdullah, İzmit I., Medrese, Tüccar
TİĞLI Tevfik (DP), Isparta XI., Orta, Eğitimci
TINAZ Naci (CHP), Bursa V-VII., Ankara VIII., Harp Ak., E.Korgeneral
TİĞREL Hamit Zülfü (DP), Diyarbakır XI., Yük.İk.Tic.Ok., Yönetici
TİĞREL İhsan Hamit (HF, TpCF, CHP, HP), Ergani II., Diyarbakır VIII., SBO., Bankacı
TİĞREL Zülfü, Diyarbakır I, II, IV-VI., İdadî, Çiftçi
TİMUR Hulûsi (DP), Zonguldak XI., Hukuk, Yönetici
TİMUR Muzaffer (DP, HP), Urfa X., Lise, Çiftçi
TİMUROĞLU Reşit Kemal (DP), Urfa IX., Sultanî, Noter
TİMURTAŞ M.Halûk (DP), Balıkesir X, XI., SBO., İktisat (ABD), Danışman
TİRİTOĞLU Alâattin, Kütahya IV, VI, VII., Maraş V., Hukuk (Paris)
TİRİTOĞLU Fahrettin (CHP), Balıkesir III, VI, VIII.,SBO., İdare, Maliye
TİRKEŞ Fikri (CHP), Sivas VII, VIII., Harp Ok., E.Tümgeneral
TİRYAKİOĞLU Hüseyin (DP), Afyon X., İdadî, Ticaret
TLABAR Nazlı (DP), İstanbul IX-XI., Kolej, Felsefe (Almanya)
TOGAY Nuri (DP), Çanakkale X, XI., Eğt.Enst., Eğitimci
TOKAD Emin Aslan, Denizli III-VII., Yük.Zir.Ok. (Fransa) - Hukuk, Ziraat
TOKCAN Hasan, Denizli I., Medrese, Müftü
TOKDEMİR Halis (DP), Gümüşhane IX, X., Hukuk, Avukat
TOKER Nazmi, Kayseri VI, VII., Harp Ok., E.J.Subayı, Vâli
TOKER Selâhattin (DP), Elâzığ X., Hukuk, Avukat
TOKGÖZ Ahmet İhsan, Ordu IV-VI., SBO., Gazeteci ve Matbaacı
TOKGÖZ Server Kâmil, Denizli VII., Tıp Dr., Uzman Yönetici
**TOKOĞLU Lütfi* (DP), Kocaeli IX., SBO.-Hukuk, Avukat
TOKÖZLÜ Adil (CHP), Kastamonu VIII-2., Hukuk, Maliyeci
TOKTAR Emin, Kütahya VII., Hukuk, Avukat
TOKUŞ Ahmet (DP), Antalya IX-XI., İnş.Yük.Mühendis, TCK.
TOL Şahap (DP), İçel IX., Hukuk, Hâkim
TOLA Tahsin (DP, BAĞ.), Isparta IX, X., Tıp Dr., Serbest
TOLON İbrahim, Kocaeli II, III, VI, VII., Harp Ok., J.Subay Ok.Md.
TOLON Nurullah İhsan (DP), Seyhan X., Bursa XI., Yük.Zir.Ok., Yönetici

TONSAN Şeref, Zonguldak VII., Rüştiye, Muhasebeci
TOPALA Mehmet Ragıp, Amasya I., Rüştiye
TOPALER Emin (DP), Kütahya XI., Lise, Tüccar
TOPALOĞLU Ahmet (DP, AP), Seyhan X., Adana 1-5., SBO., Yönetici
TOPALOĞLU Atıf (CHP, DP), Ordu IX, XI., Lise, Tüccar
TOPALOĞLU Turgut (DP), Muğla XI., Lise, Çiftçi
TOPÇU Ahmet (DP), İstanbul IX, X., İlk, İşçi
TOPÇU Ali, Amasya I., Rüştiye, Çiftçi
TOPÇU Cevdet (DP), Amasya IX., Hukuk, Avukat
TOPÇU Osman Fevzi, Erzincan I., Medrese, Müftü
TOPÇUOĞLU Alâattin Cemil, İstanbul IV., Hukuk (Paris), Maliyeci
TOPÇUOĞLU Necati (DP), Afyon XI., SBO., Bankacılık
TOPÇUOĞLU Rıza (DP), Erzurum IX-XI., Medrese, Ticaret
TOPÇUOĞLU Nazmi, Aydın V, VI., SBO., Ticaret
TOPÇUOĞLU Nuri Turgut (DP), Tokat IX., Hukuk, Yönetici
TOPRAK Mehmet Sabri, Saruhan II., Manisa III-V., Hukuk, Yönetici, Diplomasi
TORBO Müştak, Çankırı I., Harp Ok., Müstafi Subay (21/10/1920'de istifa)
TORFİLLİ Salih (DP), Afyon IX., Orta, Çiftçi
TORGUT Şevket (CHP), Kırşehir VII, VIII., Mak.Yük.Mühendis (Almanya), Danışman
TORUM Abdullah Azmi, Eskişehir I, II., Medrese, Hukuk, Şeriye Vekili
TORUNLU Ekrem (DP), Aydın XI., Zir.Ok., Çiftçi
TOSUNOĞLU Hayri (DP), Kastamonu IX., Hukuk, Avukat
TOYDEMİR Cemil Cahit (CHP), İstanbul VIII., Harp Ak., E.Orgeneral
TÖNÜK Ali Süruri, Ş.Karahisar I, II., Rüştiye, Dâvavekili
TÖR Edip Servet (CHP), İstanbul II, III, Gümüşhane IV-VIII., Harp Ak., E.Kur. Albay
TRAK Nazmi, Tekirdağ VI, VII., Orta, Tüccar, Çiftçi
TUGAY Şefik (CHP), İçel VII., Malatya VIII, IX., Hukuk, Belediye Bşk.
TUĞAÇ Hüsamettin (CHP), Ağrı VII., Kars VIII, IX., Harp Ak., E.Kur.Yarbay, Yönetici
TUĞLU Ziya, Gümüşhane I., İdadî, Maliye (Meclise gelirken eşkıyalarca şehit, 3/5/1920)
**TULUNAY Mehmet Zeki* (CHP), Malatya X, XI., Hukuk, Avukat, Çiftçi
TUNA Nuri, Muğla III-V., Hukuk, Hâkim
TUNABOYLU İsmail Hakkı (DP), Yozgat XI., Harp Ak., E.Orgeneral
TUNALI Ali, Samsun V., İdadî, Top.Uzmanı
TUNALI Hilmi, Bolu I., Zonguldak II, III., Pedagoji (İsviçre), Yönetici, Yazar
TUNCA Cemal (CHP, DP), Antalya III-VII., Afyon VIII., İzmir IX., Tıp Dr.Op., Yönetici
TUNCA Muslihittin Abdullah, Ankara IV., İlk, Çiftçi
TUNCAY Muharrem (DP), Balıkesir IX-XI., Tıp Dr., Serbest
TUNCAY Saffet, Siirt VII., SBO.-Hukuk, Danıştay D.Bşk.
TUNCEL Esat (DP), Erzurum X., İnş.Yük.Mühendis, Müteahhit
TUNCEL Edhem, Samsun III-V., SBO., Vâli
TUNTAŞ Yusuf Ziya (DP), Tekirdağ IX., Lise, Yönetici
TURAN Durdu (DP), Kayseri XI., İlk, Çiftçi
TURAN İbrahim, Kırşehir VII., Rüştiye, Çiftçi
TURAN Osman (DP, AP), Trabzon X, XI-2., DTCF., Prof.
**TURANLI Sırrı* (DP), Adıyaman XI., Hukuk, Avukat
TURGAY M.Nurettin (DP),Sivas X., Harp Ak., E.Tuğgeneral
TURGAY Salih, Kayseri V, VI., Kimyager, Uzman Yönetici
TURGUT Halil (DP), Diyarbakır X, XI., Eğt.Enst., Öğretmen
TURGUT Halis (HF, TpCF), Sivas II., Çiftçi, İdare
TURGUT Reşit (DP), Kayseri VIII, Isparta IX., Ad.Mes.Ok., Memur
TURGUT Yusuf Ziya (DP), Kayseri IX., Hukuk, Avukat
TURHAN İbrahim, Mardin I., Rüştiye, Memur
TURHAN Memduh (DP), Sivas X., Orta, Tüccar, Çiftçi
TÜFEKÇİOĞLU Adnan (DP), Giresun IX, X., Orta, Ticaret
TÜMAY Muhlis (DP), Manisa IX, X., Hukuk, Hâkim
TÜMER Asım, Manisa VI., Hukuk, Yargıtay Üyesi
TÜMERKAN Hasan Fehmi, Kastamonu II-IV., Hukuk, Prof.
TÜMERKAN Muhit (CHP), Sinop IX, X., Tıp Dr., Yönetici
TÜMTÜRK Baki (CHP), Kastamonu VIII., Lise, Ticaret
TÜMTÜRK Fazıl Berki, Malatya III., Tıp Dr., As.Tbb.
TÜRE Hamdi (DP), Kastamonu IX., Hukuk, Yargıtay Üyesi
TÜREGÜN Hâzım (DP), Ankara X., Hukuk, Danıştay Başkanı
TÜREL Ali Rıza (CHP), Konya V-VIII., Hukuk, Savcı
TÜRK Cezmi (DP, KP), Seyhan IX., Tıp Dr., As.Tbb.
TÜRKAND Hüsnü (DP), Kocaeli IX., Tıp Dr., Serbest
TÜRKAY Behçet, Siirt VII., Hukuk, Hâkim
TÜRKAY Mahir (DP), Sivas IX., Hukuk, Avukat
TÜRKDOĞAN Şefik (DP), Siirt IX., Hukuk, Avukat
TÜRKER Berç, Afyon V-VII., Kolej, Bankacı
TÜRKGELDİ Celâl (DP), İstanbul IX, X., Hukuk, Yargıtay Üyesi
TÜRKMEN Abdülgani (CHP), Hatay VIII., Orta, Çiftçi
TÜRKMEN Halil, Zonguldak II-VII., Harp Ok., E.Subay, Mutasarrıf
TÜRKOĞLU Kemal (BAĞ.), Mardin IX., Hukuk Dr., Avukat
TÜRKOĞLU Turgut, Manisa IV, V., Orta, Ticaret, Gazeteci
TÜRSAN Şefik, Denizli V., İçel VII., Harp Ak., E.Tümgeneral
TÜTENK Mustafa Akif, Diyarbakır I., Öğr.Ok., Öğretmen
TÜTÜNCÜOĞLU Nezih (DP), Bolu XI., End.Mühendis (ABD.İng.), Fabrikatör
TÜZEL Cafer, Kayseri VII., Hukuk, Maliye Baş Hukuk Müş.
TÜZEL Ferit (DP), Samsun IX-XI., Hukuk, Muhakemat Md.
TÜZMEN Cemil, Isparta VII., Hukuk, Hâkim
TÜZER Fikri, Erzurum III-VI., Tıp Dr., Sağlık Bak. Müsteşarı
TÜZÜN Atıf (CHP), Kayseri I., Rize III, IV., Çoruh V-VIII., SBO., Kaymakam
TÜZÜN Cemal (DP), Kocaeli X, XI., Orman Ok., Tüccar
TÜZÜN Tahsin (CHP), Gümüşhane VIII., Vet.Ok., Ekonomi ve İdare
UÇANER Fevzi (DP), İzmir XI., Harp Ak., E.Hv.Orgeneral, Vâli
UĞUR İsmail Mehmet (CHP), Sivas IV-VIII., İlk, Çiftçi
UĞURAL Mustafa Necati, Saruhan I., İzmir II, III., Hukuk, Avukat, Gazeteci
ULAŞ Fahrettin (DP), İstanbul X, XI., Yük.İk.Tic.Ok., Bankacı
ULAŞ Hüseyin Avni, Erzurum I., Hukuk, Avukat
ULAŞ Meliha, Samsun V, VI., Edeb.Fak., Öğretmen
ULUÇ Suphi Bedr (CHP), Hatay VIII., Özel, Çiftçi
ULUÇAY Ahmet Vefik, Niğde IV, V., Eczacı, Öğretmen
ULUÇAY Şükrü (DP), Samsun IX-XI., Rüştiye, Tüccar
ULUDAĞ Osman Şevki, Konya V-VII., Tıp Dr., As.Tbb.
ULUĞ Naşit Hakkı, Kütahya IV, V., Hukuk, Gazeteci
ULUĞ Şeref (CHP), Diyarbakır II, VII, VIII., Urfa VI., SBO., Yönetici
ULUKAN Hakkı Hami, Sinop I., Hukuk, Avukat
ULUS Ahmet (CHP), Ankara V, VI., Giresun VII, VIII., Orta, Basın
ULUS Hüseyin (DP), Zonguldak XI. Lise, Tüccar, Çiftçi
ULUSAL Mitat, Mardin I., Rüştiye, İdare
ULUSAL Naim, İçel I., Medrese, Dâvavekili
ULUSAN Halis (CHP), Konya VIII., Hukuk, Ticaret, Ziraat
ULUSAN Mustafa, Konya II-VII., Medrese, Ticaret
ULUSOY Hüseyin (CHP), Niğde VII-VIII., Öğr.Ok., Öğretmen
ULUSOY Nüzhet (DP), Samsun XI., Hukuk, Avukat
ULUSOY Rıza (CHP), Tokat XI., İlk, Çiftçi
ULUSOY Yusuf (DP, BP), Tokat X-3., Orta, Çiftçi, Müteahhit
UMA Şakir (CHP), Sivas VIII., Orta, Çiftçi
UMAY Fuat (CHP), Bolu I., Kırklareli II-VIII., Tıp Dr., Yönetici
UNAT Nüzhet (DP), Kocaeli X, XI., Zir.Ok. Yönetici
UNGAN Hakkı, Van I-VII., İdadî, İdare

URAL Avni (CHP), Uşak XI., Zir.Yük.Mühendis, Tüccar, Fabrikatör
URAL Derviş, Mardin I, II., Rüştiye-Medrese, Nahiye Md.
URAL Nâhit (DP), Çanakkale XI., Lise, Tüccar
URAL Nuri, Mardin III., Maraş IV, V., Vet.Ok., E.Vet.Albay
URAL Zihni (DP), Çoruh IX, X., İdadî, Öğretmen
URAN Hilmi (CHP), Adana III, IV., Seyhan V-VIII., SBO., Yönetici
URAS Aziz (CHP), Mardin VII-IX., Tıp Dr., E.As.Tbb.
URAS Esat (CHP), Amasya II-VIII., SBO., Mutasarrıf
URAS Rıza Vamık, Sinop I., Harp Ok., J.Subayı
URAY Zühtü (DP), Aydın X., Hukuk, Bankacılık
URAZ Sadettin Rıza, İstanbul IV-VI., Orta, Ticaret
URSAVAŞ Ali Saip, Urfa I, III-VI., Kozan II., Harp Ok., J.Tb.K.
US Asım (CHP), Artvin III, IV., Çankırı V-VIII., SBO., Gazeteci-Yazar
US Hakkı Tarık, Giresun II-V., Hukuk, Öğretmen, Gazeteci-Yazar
US İbrahim (CHP), Kars X, XI., Hukuk, Hâkim
USLU Feyzullah (CHP), Manisa VII-VIII., Hukuk, Hâkim
USLU İsmet (DP, BAĞ.), Seyhan X., Lise, Ziraat
USTAOĞLU Hasan Fehmi (DP, BAĞ.), Samsun IX., Medrese, Vâiz
UŞAKLI Ömer Bedrettin, Kütahya VII., SBO., Mülkiye Mf.
UŞŞAKLI Osman, Kayseri I., Rüştiye, Ticaret
UYBADIN Cemil (CHP), Tekirdağ II-VIII., Harp Ak., E.Kur.Yarbay, Yönetici
UYGUN Orhan (DP), Afyon XI., Elekt.Mak.Yük.Mühendis (Cenevre), Yönetici
UYGUR Tahsin (DP), Çankırı X., Veteriner Hekim, Yönetici
UZ Behçet (CHP, DP), Denizli VI-VIII., İzmir X-XI., Tıp Dr., Belediye Bşk.
UZAY Yahya Sezai, Balıkesir VI, VII., SBO., Vâli
UZEL Saim, Saruhan II., Manisa III-VI., Tıp Dr., Sağlık Md.
UZER Hadi (DP), Samsun IX, X., Üniv. (Matematik), E.Tekel Bşmd.
UZER Tahsin (HF, SCF, CHP), İzmir I., Ardahan II., Erzurum III, V., Konya IV., SBO., Vâli
UZGÖREN Vedit, Kütahya V-VII., Harp Ok., Diplomasi
UZMAY İsmail Hakkı, Bolu IV, V., Yük.Zir.Ok., Ormancılık
UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı (CHP), Balıkesir III-VIII., Edeb.Fak.Tarih Ord.Prof.
ÜBEYDULLAH, Bayezit IV, V., Medrese, Öğretmen, Basın
ÜÇOK Kadri, Diyarbakır I., Mutasarrıf (19/10/1920'de istifa)
ÜÇOK Said, Çankırı I., İdadî
ÜÇÖZ Hasan (CHP, DP), Tunceli VII., Yozgat IX., Lise, Belediye Bşk.
ÜÇÜNCÜOĞLU Mehmet Şükrü, Gümüşane I., Rüştiye, Belediye Bşk.
ÜKE Sıtkı, Tokat V, VI., Harp Ok., E.Tümgeneral
ÜLGEN Murat Âli (DP), Konya IX., Afyon X, XI., Orta, Memur
ÜLGEN Refet, Urfa II-VI., Üniv. (Matematik), Yönetici
ÜLGEN Zihni (CHP), Bolu VI-VIII., Tıp Dr., Yönetici
ÜLKER Tufan, Hakkâri I., Medrese, İstinaf Mah. Azası
ÜLKMEN İsmail Hakkı, İstanbul VI, VII., SBO., Maliyeci
ÜLKÜ Cevat (DP), Aydın IX-XI., Hukuk, Avukat
ÜLKÜ Fethi (CHP), Tunceli X, XI-I., Eğt.Enst., Öğretmen
ÜLKÜ Hüseyin (CHP, DP), Kırşehir VI., Niğde IX, X., Diyarbakır XI., Tıp Dr., Beled.Bşk.
ÜLKÜMEN Lütfi (CHP, DP), Mardin VII., Aydın IX., Yük.Zir.Enst., Yönetici
ÜLKÜMEN Nebizade Hamdi, Trabzon I-VI., Hukuk (Paris), Gazeteci-Yazar
ÜLKÜN Hasan Hayati (DP), Niğde X., Nevşehir XI., Hukuk, Hâkim
ÜLMAN Hilâl (DP), Bursa XI., Edeb.Fak., Tarih Öğretmeni
ÜNAL Ahmet (DP), İzmir XI., İlk, İşçi-Sendikacı
ÜNAL Kemal Turan (CHP), Isparta IV-VIII., Hukuk, Basın, Ticaret
ÜNAL Mehmet Hüsrev (DP), Diyarbakır X, XI., Hukuk, Avukat
**ÜNALDI Mehmet* (DP), Seyhan X., Yük.İk.Tic.Ok., ZDK. Müfettişi
ÜNAYDIN Ruşen Eşref, Afyon II-IV., Edeb.Fak., Öğretmen, Elçi, Yazar
ÜNEN Nurettin (DP, CHP, BAĞ.), Çanakkale VIII., DTCF., Öğretmen, Yönetici
ÜNER Mustafa Halit, Konya V., Orta, Fb. Ustası
ÜNER Zihni (DP), Niğde X., Nevşehir XI., Yük.Mühendis, E.General
ÜNLÜ Ömer Lütfi, Saruhan I., Orta, Çiftçi
ÜNLÜ Remzi, Isparta VI., İdadî, Bankacı
ÜNLÜ Selâhattin (DP), Gaziantep IX-XI., Ad.Mes.Ok., Çiftçi
ÜNLÜSOY Ali (DP), Yozgat X., Yük. Orman Ok., Or. Müh., Yönetici
ÜNSALAN Tevfik (CHP), Malatya X, XI., Tıp Dr., Serbest
ÜNVER Sadık, Aydın I., İlk, Ticaret
ÜRESİN Yümnü (DP), Bilecik IX-XI., Harp Ak., E.Korgeneral
ÜRGÜPLÜ Münib Hayri (DP), Nevşehir XI., Hukuk Dr. Doçent
**ÜRGÜPLÜ Suat Hayri* (CHP, BAĞ., DP), Kayseri VI, VII, IX., Hukuk, Avukat
ÜRKÜN Hayrullah (CHP), Kayseri VIII., İdadî, Ticaret, Tarım
ÜST Feyyaz Âli, Yozgat I., İdadî, Evkaf Memuru
ÜSTÜN Ahmet (CHP), Ankara XI-I, 2., İlk, Çiftçi
ÜSTÜN Faik (DP), Kırklareli IX., SBO., Yönetici
ÜSTÜN Galip, Sinop V., Tıp Dr., Serbest
ÜSTÜNDAĞ Ekrem Hayri (DP, HP), İzmir IX, X., Tıp Dr., Yönetici
ÜSTÜNDAĞ Muhittin, İstanbul VII., Hukuk, E.Vâli
VANER Haydar, Van I., SBO., Vâli
VARDAR Rıfat, Zonguldak III-VII., SBO., Vâli
VARINCA A.Kemal (CHP), Gümüşhane VIII, IX., SBO., Yönetici
VAROL Veysel (DP), Erzincan X., Orta, Okul Denetmeni
VASFİ Mehmet, Balıkesir IV., Hukuk, Avukat
VELİBEŞE Zühtü Hilmi (DP), İzmir IX., Isparta X., Hukuk, Avukat
VERAL İsmail Hakkı (CHP, DP), Sinop V., Kütahya X., İkt.Fak. (Lozan), Ticaret
VEZİROĞLU Ahmet (DP), Afyon VIII, IX., Orta, Tüccar
VURAL Hasan Ali (DP), Çorum IX., Hukuk, Avukat
YAĞCIOĞLU Abdullah (CHP), Maraş VII, VIII., İdadî, Çiftçi
YALÇIN Fazıl (CHP, CMP), Kırşehir XI., Eğt.Enst.-Hukuk, Avukat
YALÇIN Hüseyin Cahit (CHP), Çankırı V, VI., İstanbul VII, VIII., Kars IX., SBO., Yönetici, Gazeteci-Yazar
YALÇIN İhsan (CHP), Elâzığ VII., Bolu VIII., Lise, Belediye Bşk.
YALÇIN Rıza (CHP, YTP), Kars X-I., Orta, Tarım, Ticaret
YALÇINALP Ethem (CHP), Çankırı XI., Veteriner Eczacı Ok., Eczacı
YALIM Sadettin (DP), Kocaeli X, XI., Orta, Ticaret, Belediye Bşk.
YALKIN İhsan (DP), Manisa XI., Tıp Dr., Serbest
YALMAN Hamdi (CHP), Canik I., Ordu II-VIII., Yük.Öğr.Ok., Eğitimci
YALTIRIM Ziya Naki, Ordu V., Tıp Dr., Uzman
YALVAÇ Dursun, Çorum I., Yük.Öğr.Ok., Edebiyat Öğretmeni
YALVAÇ Şevki (CHP), Isparta VIII., SBO., Yönetici
YAMAN Hüsnü (CHP, DP), Manisa VI., İstanbul IX., Kırklareli X, XI., Maliye Ok., Yönetici
YAMUT Nuri (DP), İstanbul X, XI., Harp Ak., E.Orgeneral
YARAŞ Nazmi (CHP), Sivas XI., Rüştiye, Çiftçi
YARDIM Cemil (DP), Siirt IX., İdadî, Memur
YARDIMCI Celâl (DP, AP), Ağrı IX-XI-5., Hukuk, Avukat
YARGI Salah, Kocaeli III-VII., Hukuk, Öğretmen
YARIMBIYIK Muammer (CHP), Ordu VII., Trabzon VIII., İdadî, Belediyecilik
YASAN Ömer Lütfi, Amasya I., Harp Ak., E.Kur.Albay
YAŞAR Ali (DP), Adıyaman XI., İlk, Çiftçi
YAŞIN Şükrü, Biga II., Çanakkale III-V., SBO., Mutasarrıf
YAŞIN Veli, Kayseri V., Lise, Çiftçi
YAŞINKILIÇ Kemal (AP), Edirne X., Harp Ak., E.Orgeneral
YATAĞAN Selim (DP), Ağrı XI., Veteriner Hekim, Yönetici
YAVER Sani (DP), İstanbul IX., Tıp Dr. Prof.
YAVUZ Lütfi (CHP), Trabzon VII., Siirt VIII., İdadî, Belediyecilik
YAZGAN Ahmet, Urfa V, VI., Veteriner Hekim, E.General

YAZGAN Nuh Naci, Kayseri II., İdadî, Ticaret
YAZICI Memiş (DP), Erzurum IX., Ordu X., Hukuk, Avukat
YAZICI Tahsin (DP), İstanbul X, XI., Harp Ok., E.Tümgeneral
YAZICI Yaşar, İstanbul IV, V., Rüştiye, Tesviyeci
YAZICI Yaşar (DP), Antalya XI., Hukuk, Belediyecilik
YAZIKSIZ Necip Asım, Erzurum III-V., Harp Ok., E.Albay, Öğretmen-Prof.
YAZMAN M.Şevki (DP), Elâzığ IX., Harp Ok.-Yük.Müh.Ok., E.Albay, Yönetici, Yazar
YEĞENA Ali Münif (CHP), Mersin III., Adana IV., Seyhan V-VIII., SBO., Yönetici
YEĞENA Turgut (CHP), Adana XI., Tekst.Yük.Müh. (İngiltere)
YELTEKİN Osman (CHP), Kars XI-2, 3., Hukuk, Avukat
YEMENİCİLER Hakkı (DP), Çorum IX., Lise, Tüccar
YENAL Mithat, Tunceli VI., Hukuk (Paris), Tekel Gn.Md.
YENİARAS Ali (CHP), Kars X, XI., Hukuk, Avukat
YERLİKAYA Emin, Bolu VI., Lise, Tarım, Ticaret
YEŞİL Mustafa (CHP), Ankara I., Orta, Tüccar
YEŞİLOĞLU Mehmet Salih, Erzurum I., Öğr.Ok., Öğretmen
YEŞİLYURT Ahmet Ruhi, Burdur VI, VII., Tıp Dr., Serbest
YETGİN Mahmut Sait, Muş I., Hukuk Dr., Hâkim
**YETKİN Nüvit* (HP), Malatya X, XI., Hukuk, Avukat
YETKİN Saffet, Urfa II., Medrese, Halvetî Postnişini
YETKİN Suut Kemal, Urfa VII, VIII., Edeb.Fak. (Fransa), DTCF Prof.
YILDIRIM Diyab Ağa, Dersim I., Özel, Aşiret Reisi
YILDIRIM Nabi Rıza, Çorum IV, V., İlk, Çiftçi
YILDIRIM Naci (CHP), Erzincan XI-1,3., İlk, Tüccar, Çiftçi
YILDIZ Ekrem (BAĞ., DP), Bingöl X, XI., Lise, Memur
YILMAZ Ahmet (CHP), Sivas XI., Orta, Çiftçi
YILMAZ Ahmet Şükrü Yavuz, Aydın I., Medrese, Müftü (22/11/1920'de istifa)
YILMAZ Hacim (CHP), Uşak X., Zir.Alet.Mak.Yük.Ok., Ziraat Muallimi
YILMAZ Hamdi, Genç IV., Rüştiye, Zabıt Kâtibi
YILMAZ Kenan (DP), Bursa IX-XI., Hukuk, Maliye, M.S.B. Müsteşarı
YILMAZ Mehmet (DP), Kocaeli IX., Sanat Enst., Tek.Ressam
YILMAZ Necdet (DP), Bursa IX., Hukuk, Mülkiye Müfettişi
YILMAZİPEK Faik (CHP), Bursa VIII., Lise, Fabrikatör
YIRCALI Sırrı (DP), Balıkesir X, XI., Hukuk, Fabrikatör
**YIRCALI Sıtkı* (DP), Balıkesir IX-XI., Hukuk Dr.(Paris), Avukat
YİĞİT İbrahim Süreyya (CHP), Saruhan I., Kocaeli II-VIII., SBO., Mutasarrıf
YİĞİTBAŞI Gazi (DP), Afyon IX-XI., Rüştiye, Tüccar
YİĞİTER Umran Nazif (DP), Konya IX., Hukuk, Avukat
YİĞİTOĞLU Ali Kemal (CHP), Amasya VII, VIII., Yük.Orman Ok (Almanya), Prof.
YOANNİDİS Hristaki (DP), İstanbul XI., Lise, Tüccar
YOGUN Ragıp, Gaziantep I., Orta, Memur
YÖNEY Hamit Ali (DP), Elâzığ IX., Lise, Dâvavekili
YÖNTEM Ali Canip (CHP, DP), Ordu IV-VI., Bursa IX., Hukuk, Eğitim ve Edebiyat
YÖNTEM Vâhit (DP), Bolu IX., İlk, Tüccar-Fabrikatör
YÖRÜK İbrahim, Karesi I., Balıkesir IV., İdadî, Tarım, Ticaret
YÖRÜK Ziya, Ankara VII., Hukuk (Paris), M.Eğt.Bak. Hukuk Müş.
YÖRÜKER Mehmet Ali (CHP), Samsun V-VIII., SBO., Yönetici
YUKARUÇ Avni, Çanakkale VI., Pedagoji (Fransa), Eğitimci
YULUĞ Ali Haydar (HF, SCF, CHP), İstanbul II, III., SBO., Ankara Şehremini
YUNUS Şehime, İzmir VI, VII., Üniv. Tabbiye Ş., Öğretmen
YURDABAYRAK Avni (CHP), Zonguldak IX-XI., Hukuk, Hâkim
YURDAKUL Abidin (CHP), Sivas VII, VIII., İdadî, Maliye, Sayıştay D.Bşk.
YURDAKUL Dâniş (CHP), Tokat XI., SBO., E.Vâli
YURDAKUL Halil Nuri (DP), Niğde XI., Harp Ok., E.Albay
YURDAKUL Mehmet Emin (HF,SCF,CHP), Ş. Karahisar II,III., Urfa IV - VI., İstanbul VII., İdadî-Özel, Vâli, Yazar
YURDKORU Suad, Afyon VII., Diş Hekimi, Yönetici
YURTERİ Nebil, Karahisarısahip I., Medrese, Öğretmen, Çiftçi
YURTMAN Cavit (CHP), Hatay IX., Tıp Dr., Yönetici
YURTMAN Rasim (CHP), Hatay VIII., Orta, Çiftçi
YUSUF İzzet (Paşa), Bolu I., Harp Ak., E.Tümgeneral
YÜCEDERE Samim (DP), Tekirdağ X., Lise, Tüccar, Müteahhit
YÜCEKÖK Nakiyettin (HF, SCF, CHP), Elâzığ III., Muş IV, V., Harp Ok., E.Subay, Tekel Ş.Md.
YÜCEL Ali Ferruh (DP), Bursa X., Öğr.Ok., Tüccar
YÜCEL Hasan Âli (CHP), İzmir V-VIII., Edeb.Fak., Öğretmen, Yönetici
YÜCEL Necmi Nuri (DP), İstanbul XI., SBO.-Hukuk, Avukat
YÜCER Necdet (CHP, BP), Çorum VIII-2., İkt.Fak. (Almanya) Dr., Danışman
YÜKSEL Hüseyin (DP), Sivas IX, X., Orta, Tüccar
YÜKSEL Mahmut (DP), İstanbul XI., Sanat Ok., İşçi-Sendikacı
YÜKSEL Ömer (CHP), Urfa XI., Orta, Çiftçi, Müteahhit
YÜREGİR Ahmet Remzi (CHP), Seyhan VIII., Öğr.Ok., Gazeteci
YÜRÜKOĞLU Kemal (DP), Gümüşhane IX., Van X., Hukuk, Hâkim
YÜRÜR Hüsrev (CHP), Ordu XI., İlk, Tüccar, Müteahhit
YÜRÜTEN Senihi (DP), İstanbul VIII, IX., Orta, Motor Uzmanı ve Nakliyeci
YÜZATLI Fikret (CHP), Giresun VI-VIII., Harp Ok., E.Subay, Çiftçi
ZABCI Mahmut Nedim (CHP), Malatya II-VIII., Harp Ok., E.Harita Yarbayı
ZAĞRA Baha Cemal (DP, AP), Bursa X-1., Lise, Tüccar
ZAİMLER Avni, Saruhan I., Cebelibereket II, III., Harp Ok., E.Tümgeneral, Yönetici
ZAİMOĞLU Galip Kenan (CHP), Giresun VIII., Tıp Dr. Op.
ZAMANGİL Cahit (CHP), Trabzon IX., SBO. (Paris), Maliyeci
**ZARBUN Halit* (DP), Gümüşhane IX, X., Hukuk, Avukat
ZARFLI Hulûsi (HF, TpCF), Karesi II., Tıp Dr., Ticaret
ZEKİ (HF, TpCF), Gümüşhane II., Lise, Tarım, Ticaret
ZEKİ, Kayseri II., Hukuk, Dâvavekili
ZEREN Mustafa (DP), Erzurum IX, XI., Amasya X., Hukuk, Avukat
ZEYNELOĞLU Ahmet İhsan (CHP), Çankırı VIII., Rüştiye, Çiftçi, Tüccar
ZEYTİNOĞLU Kemal (DP), Eskişehir VIII-XI., Yük.Mühendis Dr.
ZIRH Ali (CHP), Rize II-IV, VI-VIII., Çoruh V., Hukuk, Tüccar
ZİNCİRKIRAN Fuat (DP), Ankara X., İnş.Yük.Mühendis (Almanya), Yönetici
ZİYA, Sivas I., (Meclise katılmadan 20/7/1920'de istifa)
ZİYA, Menteşe I., (Meclise katılmadan istifa)
ZİYA, Çorum II, III., Yük.Mühendis, Yönetici
ZİYA Hurşit, Lâzistan I., Sultanî, Öğretmen
ZORBUN Yusuf Ziya, Gümüşhane VI., Harp Ok., E.Albay
ZORLU Fatin Rüştü (DP), Çanakkale X, XI., Hukuk, SBO. (Fransa), Diplomasi

Millet Meclisi Üyeleri

(15 Ekim 1961 - 12 Eylül 1980)

ABAK İbrahim (AP), İstanbul I, III., Orta, Gümrük Komisyoncusu
ABBAS Hüseyin (AP, BAĞ., MSP), Tokat III, IV., İlâhiyat Fak., Öğretmen
ABBASOĞLU Şükrü (AP), Giresun V., Orman Yük.Müh. ve Hukuk
ABLUM Ahmet Mahir (AP), Kütahya IV, V., SBF Maliye ve İktisat
ACAR Ali (MSP), Samsun IV., İlâhiyat Fak. Öğretmen

ACAR Emin (MSP), Bursa IV., Tıp Dr.
ACAR Feti (AP), Kastamonu V., İnş.Müh.
ACAR Selâhattin (AP), Aydın V., İlk, Çiftçi
ACAR Yavuz (AP), Amasya III, IV., Orman Yük.Müh.
AÇIKALIN İlhan (CHP), Denizli III., Diş Hekimi
ADAK Fehim (MSP), Mardin IV, V., İnş.Yük.Müh.
ADAL Osman Sabri (CHP), İzmir I., SBF, Yönetici-E.Vali
ADALI Sabahattin (AP), Hatay II, IV, V., Avukat Dr.
ADEMOĞLU Cevat (AP), Kocaeli III., Lise, Tüccar
ADIBELLİ Bekir (CHP, AP), Ankara V., Sanat Enst.Ticaret
ADIYAMAN Mehmet Zeki (AP), Adıyaman III., İdadî-E.Öğretmen
AĞANOĞLU Ali Şakir (CHP), Trabzon I., SB ve Ziraat Ekonomisi, Bankacılık
AĞAOĞLU İsmet (CHP), K.Maraş IV., Orta, Çiftçi
AĞAOĞLU Nimet (YTP, AP, DP), Muş III., Lise, Çiftçi
AĞAOĞLU Neriman (AP), Manisa I, II., Lise, Ev Kadını
AĞAOĞLU Y.İzzettin (CHP), Ordu I., Lise, Tüccar
AĞAR Halil (AP), Adıyaman IV, V., Avukat ve Çiftçi
AĞVA Etem (CHP), Antalya I., Diş Hekimi
AHISKALIOĞLU Nuri (CHP), Çorum I., Tıp Dr.
AK Ahmet Fuat (AP), Zonguldak I, III., İlk, Tüccar
AK ALİ (AP), İçel V., Lise, Müftü-Vâiz
AK Halit Fikret (CKMP), Nevşehir I., Tıp Dr.
AKAGÜN Necati (CHP), Gümüşhane II., Avukat
AKAL Yaşar (CHP), Samsun II, III., Avukat
AKALIN Hikmet (AP), Bursa I., Orta, Çiftçi
AKALIN Mustafa (MP), Afyon II., Avukat
AKALIN Tankut (CHP), Kırklareli IV., Avukat
AKAN Mustafa (AP), İzmir III., Yük.Öğr.Ok., Eğitimci
AKAN Necmettin (AP), Kars I., Avukat
AKARCA Adnan (AP), Muğla I., V., Edebiyat Fak., Çiftçi
AKARCA Mualla (CHP, MGP), Muğla III., Ziraat Yük.Müh. - DTCF
AKAY Ahmet Nihat (AP), Çanakkale I, II, V., Edebiyat Fak., Öğretmen
AKAY Sedat (AP), Kocaeli II, IV., Orman Yük.Müh.
AKBULUT Orhan (CHP), Sivas V., Ziraat Yük.Müh.
AKÇA Ertuğrul (YTP, AP), Erzurum I., Manisa II, III., Avukat
AKÇAL Erol Yılmaz (AP), Rize I, II, III., Avukat
AKÇALI Cevdet (AP), Adana III, V., Avukat-Gazeteci
AKÇALIOĞLU Hasan (AP), Antalya II, III., E.Albay
AKÇEEL Ahmet (MSP), Balıkesir IV., Yük.İslâm Enst., Öğretmen
AKDAĞ Burhan (CHP), Sakarya I., Avukat
AKDAĞ Yahya (MSP), Erzurum IV., İlk, Tüccar
AKDOĞAN Abdülbâri (CKMP), Ağrı II., Maden ve Su Yük.Müh.
AKDOĞAN İbrahim (CHP), Kocaeli IV, V., Elekt.Mühendisi
AKDOĞAN İsmail Hakkı (CKMP, MP, AP), Yozgat I, II, III., Avukat
AKDOĞAN Lütfi (AP), Konya II., Lise, Gazeteci-Yazar
AKGÖL Halil (AP), Hatay III., Lise, Çiftçi
AKHUN İhsan (AP), Çorum II., Veteriner Hekim
AKIN Adnan (AP), Balıkesir II., Yük.İk.Tic.Ok., Gazeteci-Yazar
AKIN Ahmet Nihat (AP), Zonguldak III, IV., Lise, Ticaret
AKIN Hüseyin Avni (AP), Antalya II., Harp Ok. Müstafi Yüzbaşı
AKIN İsmail (CHP), Afyon V., Eğt.Enst., Öğretmen
AKINCI M.Yücel (CHP), Konya V., Veteriner Hekim
AKIŞIK Kenan Mümtaz (CHP), Bitlis III., Avukat
AKKAN Şükrü (AP), İzmir I, II, III., Orta, Ziraatçı
AKKİRAY Hasan Basri (CHP), İstanbul IV., C.Savcısı
AKKOYUNLU Mehmet Orhan (MSP), Gümüşhane IV., Avukat
AKKUŞ Hasan (CHP), Afyon V., Avukat
AKMAN Kenan (CHP), Kocaeli V., İlk, Sendikacı
AKMUMCU Hüsamettin (AP, BAĞ., MSP), Isparta III., Ankara IV., Avukat
AKOVA Enver (AP), Sivas III, IV, V., Yük.İslâm Enst., Müftü
AKSAY Hasan (AP, MSP), Adana I, II, V., İstanbul IV., İlâhiyat Fak.
AKSOY Mehmet (AP), Urfa III, IV, V., Orta, Ziraat
AKSOY Muammer (CHP), İstanbul V., Hukuk, Prof.Dr.
AKSOY Mustafa (CHP), Kırşehir III, IV., Lise
AKSOY Necati (CHP), Urfa III, IV., Lise, Çiftçi
AKSOY Reşat (MSP), Konya IV., Mak.Yük.Müh.
AKSU Davut (CHP), Kars IV., Avukat
AKŞİT H.Avni (YTP), Malatya I., Avukat
AKTAŞ Cemal (CHP), Burdur V., Avukat
AKTİMUR Yusuf (AP), Adana I., İlk
AKYOL Avni (AP), Bolu V., Eğitim Fak., Eğt.Uzmanı
AKYOL Mehmet Turhan (MSP), Malatya IV., İk.Tic.İ.Ak., Ticaret
AKYÜREK Edip Rüştü (CHP), Bursa I., Diş Hekimi
ALACA İsmail Hakkı (AP), Kars III., Avukat
ALACALI Fethi (CHP), Tokat II., Avukat
ALBAYRAK Hasan Basri (AP, DP), Rize III., Gazi Eğt.Enst., Eğitimci
ALICI Muammer (CHP), Ankara IV., Avukat
ALİCANOĞLU Mahmut (CHP), Sinop I., Hâkim
ALİŞAN Ali Fuat (AP), Samsun I, II., Avukat
ALP Orhan (AP), Ankara II-V., Mak.Yük.Müh.
ALPASLAN Yılmaz (CHP), Tekirdağ III, IV, V., Avukat
ALTAN Çetin (TİP), İstanbul II., Hukuk Fak., Gazeteci-Yazar
ALTAY Adil (CHP), Sivas I., Avukat
ALTINAY Zekâi (CHP), Zonguldak IV., İkt.Fak. ve Gazet.Enst., Gazetecilik
ALTINBAŞ Emin (CHP), Gaziantep V., Orta, Çiftçi
ALTINDAĞ Şevki (CHP), Mardin III., Orta, Tüccar-Çiftçi
ALTINOĞLU Ziya (AP), İstanbul I., Lise, Çiftçi
ALTINSOY Mehmet (CKMP, MHP), Niğde I, II, IV., Avukat
ALTMIŞYEDİOĞLU Mehmet (CGP), Kayseri IV., Avukat
ALTUĞ Ayhan (CHP), İstanbul V., Lise, Ticaret
ALTUĞ Abdurrahman (CHP), Kırklareli I., Avukat
ALTUN Ahmet (CHP), Samsun V., İlk, Kooperatifçilik
ALTUNAY Etem Naci (AP), Amasya V., Avukat
ALTUNBAŞ Salih Zeki (CHP, BAĞ.), Balıkesir III., Tıp Dr.
ALTUNKAYA Turgut (CHP), Artvin II, IV., Avukat
ALVER Mustafa Kemal (AP), Balıkesir IV., E.Astsubay, Ticaret
ANADOL K.Kemal (CHP), Zonguldak IV, V., Avukat-Gazeteci
ANGI Mehmet İsmet (AP), Eskişehir II-V., Avukat
ANGIN Cahit (CHP), Çorum III, IV., Avukat
APAYDIN Burhan (AP), Ankara I., Avukat
APAYDIN Orhan (AP, CHP), Aydın I., Avukat
ARAL Adnan (YTP), Diyarbakır I., Avukat
ARAL Kenan (AP), Tunceli II, III., Hukuk, Dr.Avukat
ARAR İsmail (CHP, BAĞ.), Kocaeli II., İstanbul III., Avukat
ARAS Abdülhalim (AP), Kayseri I., Siirt II., Avukat
ARAS Sabahattin (AP), Erzurum III., C.Savcısı
ARASLI Doğan (CHP), Kars IV, V., DTCF, Gazeteci
ARAT Burhan (CHP), Çanakkale I., Avukat
ARDA Beyti (CHP), Kırklareli III., Yük.Tek.Ok., Mimar-Mühendis
ARDIÇOĞLU Nurettin (CKMP, CHP), Elâzığ I, II., Gazi Eğt.Enst.-Hukuk
AREN Sadun (TİP), İstanbul II., SBF, İktisat Prof.Dr.
ARGUN Tahsin (CHP, BP), Isparta II., Avukat
ARIBAŞ Yaşar (AP), Niğde II, IV., Avukat
ARICI Fevzi (AP), İçel V., İk.Tic.İ.Ak., İthalâtçı
ARIKAN Ahmet (MSP), Sivas IV., İlâhiyat Fak., Vâiz
ARIKAN İdris (AP), Siirt IV., Avukat
ARIKAN Mazhar (AP), İçel I, II, III., Hâkim
ARINÇ Muzaffer Fazlı (AP), İzmir III., Yük.İk.Tic.Ok., Ticaret ve Sanayi
ARNA Fuat (MP), İstanbul I., Avukat
ARPACIOĞLU Reşat (CHP), Amasya I., Lise, Çiftçi
ARSAN Mehmet Ali (MP, BAĞ.), Çankırı II, IV., Florida State Ünv., Ziraat-Ticaret
ARSLAN İhsan (DP), Yozgat IV., Orta, Çiftçi
ARSLAN Mehmet Ali (CHP), İçel I., Orta, Tüccar-Çiftçi

ARSLAN Nasuh Nazif (CHP), Sivas II., IV., Avukat
ARSLAN Sami (AP, DP, BAĞ., AP), Denizli III, IV., Yük.İslâm Enst., Vâiz
ARSLAN Şehmus (CHP), Diyarbakır I., Orta, Çiftçi
ARSLANTAŞ Ferhat (CHP), İzmir V., Gazi Eğt.Enst., Eğitim Uzmanı
ARSLANTÜRK Mehmet (CHP), Trabzon III, IV., Yük.Öğr.Ok., Öğretmen
ARTAÇ Turgut (CHP), Kars III, V., Avukat
ARTUÇ Aydın Turgut (AP), Diyarbakır II., Avukat
ASAL Talât (YTP, AP, DP, AP), Edirne I., Zonguldak II., Samsun III., İzmir IV, V., Avukat
ASBUZOĞLU Şevket (CHP), Eskişehir I, II, III., Hukuk Fak., Yönetici
ASİLTÜRK Oğuzhan (MSP), Ankara IV, V., İnş.Yük.Müh.
ASLAN Mehmet (CHP), Hatay III., Orta, Çiftçi-Tüccar
ASUTAY Burhanettin (CHP, AP), İzmir III., Orta, Sendikacı
AŞIK A.Gani (CHP), Kayseri V., İlâhiyat Fak., Müftü-Vâiz
ATA Nihat (AP), Artvin I., Avukat
ATABEYLİ Hüsamettin (AP), Erzincan I-IV., Avukat
ATAGÜN Mehmet (AP), Kırklareli II, III, IV., Hâkim
ATALAY M.Arif (YTP, AP), Adıyaman I, II., Avukat
ATALAY İsmet (CHP), Kars V., Avukat
ATALAY M.Oğuz (AP, BAĞ.), Konya IV, V., Ziraat Yük. Müh.
ATAMAN Hüseyin (CKMP, MP), Ankara I., İstanbul II., E.Korgeneral
ATAMAN Kemal (CHP), Ankara III, IV., Lise, İdareci
ATAÖV İhsan (AP), Antalya I-V., Öğr.Ok., Öğretmen
ATEŞ Temel (CHP), Ordu V., Eğt.Enst., Öğretmen
ATEŞOĞLU Mehmet (AP), Kayseri II., DTCF, Öğretmen-Yönetici
ATİLÂ Atilla (CHP), Elâzığ IV., Lise, Çiftçi
ATİLLA Osman (AP), Afyon II., Lise, Basın-Gazeteci
ATILGAN Cevat (DP, BAĞ., CHP), Tokat IV, V., Orta, Kooperatifçi
ATLI Nail (CHP), Bursa III., Avukat
AVCI Fuat (AP), Denizli II, III, IV., Avukat
AVCI Sabit Osman (AP), Artvin I-V., Orman Yük.Müh.
AVŞARGİL Tufan Doğan (CHP), Kayseri III, IV., Eğt.Enst., Eğitimci
AYBAR Esat Kemal (AP), Mardin I, II, III., Avukat
AYBAR Mehmet Ali (TİP, BAĞ.), İstanbul II, III., Hukuk, Doçent Dr., Avukat
AYDAR M.Sıddık (YTP, AP), Bingöl I, III., Yük.Öğr.Ok. Eğitimci-Yazar
AYDEMİR Mikâil (AP), Ağrı V., İlk, Ticaret
AYDIN Adil (MP), Kastamonu II., İlk, Müteahhit
AYDIN Cevdet (CHP), Siirt I., Avukat
AYDIN İsmail (CHP), Uşak V., Hukuk Fak., Kaymakam
AYDINÇER Hilmi (AP), Aydın I., E.Kur.Albay
AYGÜN Oğuz (AP), Ankara III, IV, V., Tıp Dr.
AYGÜN Salih (AP), Amasya III., Avukat
AYHAN İsa (CHP), Aydın IV., Eğt.Enst., Eğitim Uzmanı
AYKAN Cevdet (CHP), Tokat II., Tıp Dr.
AYKUL Osman (CHP), Burdur IV., Eğt.Enst., Öğretmen
AYKURT Mustafa Kemal (AP), Denizli V., Avukat
AYSAN Şevki (CHP), Mardin I., Avukat
AYSOY İbrahim (CHP, GP, BAĞ.), Mardin II, IV., Orta, Ticaret
AYTAÇ Harun (MSP), Bolu IV., Yük.İslâm Enst., Öğretmen
AYTAÇ İbrahim (AP), Balıkesir II, III., Lise, Ticaret
AYTAÇ Kemal (CKMP), Muş II., Orta, Çiftçi-Gazeteci
AYTAÇ Kuddusi (YTP), Muş I., İlk, Çiftçi (seçimi YSK'ca iptal)
AYTAN Selçuk (YTP, AP), Konya I, II., Avukat
AYTAŞ Mehmet Ali (AP), İzmir I, II., E.General
AYTEKİN İlhan (AP), Balıkesir IV, V., Orta, Ticaret-Ziraat
AYTUĞ Mehmet (CHP), Elâzığ III., Avukat
AZİZOĞLU M.İskân (CHP), Diyarbakır V., Orta, Çiftçi
AZMİOĞLU Ahmet Fuat (AP), Kütahya III., Avukat
BABAÇ Cemal (AP), Kocaeli I., SBO., Yönetici-E.Vâli
BADILLI Kemal (YTP, BAĞ.), Urfa I., Avukat
BAĞCIOĞLU Kemal (AP), K.Maraş I., Ankara II., Çanakkale III., Avukat
BAHADINLI Yusuf ziya (TİP), Yozgat II., Eğt.Enst., Öğretmen, Editör
BAHADIR Bahri (CHP), Hatay I., Orta, Çiftçi
BAKIRLI Veli (CHP), Manisa III, IV., Orta, Çiftçi
BAKİ Halûk Nur (AP,BAĞ.), Afyon I., Tıp Dr.
BAKŞIK Şeref (CHP), İzmir I, II, III., Yük.İk.Tic.Ok., Gazetecilik
BALAN Hüseyin (MP,BP,AP), Ankara II, III., Yük.Müh.
BALCI İsmet Hilmi (AP), Tokat III., SBF, Yönetici
BALIM Ali İhsan (AP), Isparta I-IV., Tıp Dr.
BALKAN Ahmet (AP), Manisa IV., SBO., Yönetici-Vâli
BALKIS Halil (YTP, TİP), Urfa II., Avukat
BALOĞLU Hikmet (CHP), İçel IV., SBF., Yönetici
BALTA Mehmet (CHP), Artvin V., Orman Müh.
BALTA Yılmaz (CHP), Rize V., İk.Tic.İ.Ak., İstatistik Uzmanı
BALTACIOĞLU Zeki (CHP), Bolu I., Avukat
BARAN İrfan (CKMP, CHP, BAĞ.), Konya I, III., Avukat
BARIM Ömer Naimi (MSP), Elâzığ IV., Ziraat Yük.Müh.
BARUTÇU Ömer (AP), Zonguldak V., İk.Tic.İ.Ak., Bankacılık
BASA Mazhar (CHP, GP), Rize II., Tıp Dr.
BAŞ Nazım (AP, DP, BAĞ., AP), İçel IV, V., Tıp Dr.
BAŞAR Hayri (CHP, GP), Eskişehir II., Veteriner Hekim
BAŞARAN Lokman (CHP), Isparta I., Tıp Dr.
BAŞARAN Mehmet (AP), Samsun I., Tek.Ok., Müteahhit
BAŞARAN Veli (CKMP), Afyon I., Lise, Fabrikatör-Ticaret
BAŞER Hüsamettin (AP), Nevşehir III., Avukat
BAŞGİL Ali Fuat (AP), İstanbul II., Hukuk, Ord.Prof.Dr.
BAŞOĞLU Mustafa (AP), Ankara V., İlk, Sendikacı
BAŞOL Halil (AP), Tekirdağ II, IV, V., İk.Tic.İ.Ak.
BAŞTÜRK Abdullah (CHP), Yozgat III., İstanbul IV., Orta, Sendikacı
BATTAL Şener (MSP), Konya IV, V., Avukat
BAYAR Nuri (AP), Sakarya I-V., Tıp Dr.
BAYAZIT Abdülkerim (CHP, CP), Ağrı III., Lise, Ticaret-Farikatör
BAYBURA Sabahattin (AP), Tokat I., Adana II., Avukat
BAYDİL Mehmet Salih (AP), Denizli II., Avukat
BAYDUR Hilmi (CHP), Muğla I., Eczacı
BAYILLIOĞLU Nazım (CHP), Adıyaman II., Lise, Bankacılık
BAYKAL Deniz (CHP), Antalya IV, V., Hukuk Fak., Doçent Dr.
BAYKAL Rıfat (CKMP), Mardin II., E.Binbaşı
BAYKAN Muammer (AP), Çanakkale II., İktisat ve Hukuk, Diplomat
BAYRAK Murat (AP), Çanakkale IV., İktisat Fak.Dr., Fabrikatör
BAYRAKTAR Müfit (AP), Bolu IV, V., Orman Tek.Ok., Ormancı
BAYRAMOĞLU Halis (CHP), Gümüşhane I., Eczacı
BAYRAMOĞLU Servet (AP), İstanbul IV., İnş.Yük.Müh.
BAYRAMOĞLU Şükrü Nihat (AP), Bolu II, III., İkt.Fak., Ticaret
BAYTÜRK Hüseyin (CHP), Zonguldak III., Maden Yük.Müh.
BAZENCİR Abdullah (MSP), Bingöl IV., İlk, Müteahhit
BEDİRHANOĞLU İhsan (YTP, CGP, CHP), Van I, IV, V., İlk, Çiftçi
BENGİSU Kaya (CHP), İzmir IV, V., Avukat
BENLİ Ahmet Haşim (CHP), Kütahya IV., Eczacı
BERKKAN Nihat (CKMP, BAĞ.), Ankara I., E.Albay
BERTAN Mahmut Rıza (AP), İstanbul I., E.Albay
BEŞER Nuri (AP), Zonguldak I., Sanat Ok., Sendikacı
BİBER İlhan (CHP), İstanbul V., Orta, Ticaret
BİÇER Hilmi (AP), Sinop III., Avukat
BİLMEN Osman Orhan (CHP), Gaziantep I., İk.Fak.
BİLGEHAN Cihat (AP), Balıkesir I-V., Avukat
BİLGEN Süleyman (CHP), Edirne I., Avukat
BİLGİÇ Sadettin (AP, DP, AP), Isparta I., İstanbul II-V., Tıp Dr.
BİLGİN Ahmet Can (AP), Kütahya II., Maden Yük.Müh.
BİLGİN Mehmet (AP), Bingöl III., E.Binbaşı

BİLGİN Turhan (YTP, AP), Erzurum I, II, III., Lise, Gazeteci
BİLGİSU Şahabettin (CHP), Kocaeli I., Lise, Tüccar
BİNAY İrfan (AP), Çanakkale V., Yük.İk.Tic.Ok., Ticaret
BİNAY Şadi (AP), Bilecik I, II, III., Orman Yük.Müh.
BİNİCİOĞLU Sami (MP), Manisa II., Avukat
BİR Yaşar (AP), Sakarya III., Lise, Ticaret
BİRER Fahri (CHP), Samsun IV., İlk, Çiftçi
BİRGİT Orhan (CHP), İstanbul II, IV, V., Ankara III., Avukat-Gazeteci
BİRİNCİOĞLU Ahmet İhsan (AP), Trabzon II, III., Avukat
BİRLER İsmail Hakkı (CHP), Tokat III, IV., Avukat
BİROL Ali Esat (AP), İstanbul II., Tıp Dr. Prof.
BIYIK Mehmet (DP), Niğde IV., Özel, Tüccar
BODUR Ata (YTP, AP), Ordu I-IV., Avukat
BOHÇA Ahmet Şevket (AP), Kastamonu II., Edebiyat Fak., Öğretmen
BOLAK Ahmet Aydın (CHP), Balıkesir I., Avukat
BOR Yılmaz Cemal (CHP), Niğde V., SBF, Yönetici-Kaymakam
BORAN Behice (TİP), Urfa II., Sosyoloji Doçent Dr.
BOSNA Sinan (AP), Denizli I., Aydın II., Ankara III., Üniv.Son Sf., Gazeteci
BOSUTER Kudret (MP), Giresun II., Hukuk Dr., Avukat
BOYACIOĞLU İsmail Hakkı (AP), Burdur II., Avukat
BOYAR Mustafa (CHP, BAĞ.), Samsun III., İlk, Ticaret
BOZ İbrahim (AP), Nevşehir II, V., Orta, Çiftçi
BOZATLI Vahit (CHP, AP), Sivas III, IV., Avukat-Noter
BOZBEYLİ Ferruh (AP, DP), İstanbul I-IV., Avukat
BOZDOĞAN Burhan (AP), İçel I, II., Avukat
BOZDOĞAN Mahmut (CHP), Adana II., Yük.Köy Enst., Eğitimci
BOZDOĞANOĞLU Ali (AP), Adana I, II., Avukat-Çiftçi
BOZGEYİK Mehmet (MSP), Gaziantep IV., Yük.İslâm Enst., Vâiz
BOZKURT Çetin (CHP), Erzurum V., Hâkim-Avukat
BOZKURT Yasin (DP), Kars IV., Orman Yük.Müh.-Avukat
BOZTEPE Barbaros Turgut (CHP), Sakarya III, V., İkt.Fak.
BOZTEPE Hasan Fehmi (AP), Antalya I, II., Tıp Dr.
BOZYEL Nuri (CHP), Balıkesir V., İlk, Ziraat
BUCAK M.Celâl (AP), Urfa IV, V., Orta, Çiftçi
BUDAK Abdullah Naci (CHP), Artvin III., Avukat
BULAK Nurettin (AP), İstanbul I, II., İkt.Fak., Tüccar
BULANALP İbrahim (CHP), Uşak I., Tıp Dr.
BULDANLI Ahmet (AP), Muğla III, IV, V., Harp Ok.
BULUT Kaya (AP), Balıkesir I., Avukat
BULUT Mustafa (AP), Edirne V., Avukat
BULUTOĞLU Kenan (CHP), Samsun V., Hukuk Fak., Prof.Dr.
BURAK Ratip Tahir (CHP), İstanbul I., Dz.Ok.-Güzel San.Ak., Gazeteci
BUYRUKÇU Ömer (CHP), Antalya III, IV, V., Orman Yük.Müh.
BUZ Hasan (MSP), Elâzığ IV., Yük.İslâm Enst.
BÜTÜN Şükrü (CHP), Çorum V., Eğt.Enst.-Hukuk, Eğitimci-Avukat
BÜTÜNER Hasan (CHP), Amasya IV., Ziraat Uz.Müh.
BÜYÜKKÖRÜKÇÜ Tahir (MSP), Konya V., Orta, Müftü-Vaiz
BÜYÜKYAYLACI İsmet (CHP), Konya IV., Avukat
CAN Mehmet (CHP), Adana IV, V., SBF, Yönetici
CANPOLAT Alişan (CHP), Ankara V., Orta
CARTI Abdülbaki (CHP), Siirt IV., Avukat
CEBE Necati (CHP), Balıkesir IV, V., Köy Enst.
CEBECİ Cemal (MSP), Kayseri IV., Eğt.Enst., Eğt.Uzmanı
CEMALCİLER İbrahim (CHP), Eskişehir I., Tıp Dr.
CENGİZ Eşref (BAĞ, CHP, AP), Diyarbakır V., Özel, Çiftçi
CERAN Osman (CHP), Ankara IV., Orta, Müteahhit
CERİT Hasan (CHP), Adana IV, V., Avukat
CERİTOĞLU Nurettin (CHP), Samsun I., Lise, Fabrikatör
CESUR Mustafa (AP), Isparta IV., Avukat
CEVHER Kemal (AP), Trabzon V., İnş.Yük.Müh.
CEVHERİ Necmettin (AP), Urfa II-V., Avukat-Çiftçi
CEYHAN Yaşar (CHP), Ankara V., Öğr.Ok.-Hukuk Fak., Avukat
CEYHUN Ekrem (AP), İstanbul V., İnş.Yük.Müh.
CEYLAN Fevzi (CHP), Samsun I., Tıp Dr.
CİNEL Adil Ali (CHP), Trabzon IV, V., Avukat
CİNİSLİ Rasim (AP, DP, BAĞ.), Erzurum III, IV., Avukat
CİZRELİ Metin (CHP), Diyarbakır II., Yük.Mimar
COP Halil İbrahim (AP), Bolu II, III., Orman Yük.Müh.
COŞKUN Alev (CHP), İzmir IV, V., Hukuk Fak., Kamu Yönet. Dr.
COŞKUN Musa Kâzım (AP), Ankara II, III., Orta, Ticaret
CÖMERT Bahri (AP), Samsun I., Avukat
CUMALIOĞLU Fehmi (MP, MSP), Kayseri II., İstanbul IV, V., Tıp Dr.
CÜCEOĞLU Ali (CKMP, CHP), Giresun I, II., Avukat
CÜCEOĞLU İbrahim (CHP), Ankara III., SBF-Basın-Yayın, Gazeteci
ÇAĞLAR Süleyman (AP), Manisa I-V., İlk, Çiftçi
ÇAĞLAYAN Yakup (AP), Çorum III, IV., Tıp Dr.
ÇAKIR M.Hulûsi (CHP), İzmir III., Öğr.Ok., Ziraat
ÇAKIROĞLU N.İsfendiyar (AP, DP), Trabzon III., Hukuk 4
ÇAKIROĞLU Ömer (AP, MHP), Trabzon IV, V., E.Kd.Binbaşı
ÇAKMAK Ahmet (AP), Bolu I-V., Avukat
ÇAKMAKÇI Kaya (AP), Antalya V., İnş.Müh.
ÇAKMUR Yüksel (CHP), İzmir IV, V., Yük.İk.Tic.Ok.
ÇALIK Durmuş Ali (CHP), Konya V., Yapı Enst.
ÇALIKOĞLU Mustafa (CHP), Çanakkale III., E.Binbaşı
ÇALIN Vahit (CHP), İstanbul IV., Avukat
ÇALIŞKAN Ramazan (AP), İçel V., Avukat
ÇANAKÇI A.İsmet (CHP), Ankara V., İk.Tic.İ.Ak.
ÇANERİ Osman Orhan (CHP), Çanakkale IV, V., Veteriner-Diş Hekimi
ÇANGA Sadrettin (CHP), Bursa I-IV., Avukat, Gazeteci
ÇARIKÇI Feyzullah (AP), Kırklareli III., Tüccar
ÇATALBAŞ Mehmet (AP), Gümüşhane V., Yük.İk.Tic.Ok.
ÇATALOĞLU İsmail (CHP), İçel II., E.Albay
ÇAVDAROĞLU Mithat Ş. (AP), Balıkesir I, III., Tokat II., Avukat
ÇEBİ Ahmet (MP), Trabzon II., Tek.Ok., Maden Müh.
ÇELEBİ Ahmet Hamdi (MSP, CHP), Muş IV., Ankara V., Orta, Ticaret
ÇELEBİ Hidayet (AP), Kars V., Tıp Dr.
ÇELİK Hüseyin (AP), Niğde V., İnş.Yük.Müh.
ÇELİK Mehmet (CHP), Aydın III, V., Orta, Çiftçi
ÇELİKER Zeki (AP, DP, AP), Siirt III, V., Orman Yük.Müh.
ÇELİKKAN Ali İhsan (YTP), Gümüşhane II., Hukuk Fak., Ticaret
ÇEREZCİ Muzaffer Naci (AP), Niğde III., SBF, Yönetici-E.Vâli
ÇETİN Bayram Turan (CHP), Bolu V., SBF, Yönetici-E.Vâli
ÇETİN Ekrem (CHP), Gaziantep V., İlk, Çiftçi-Ticaret
ÇETİN Galip (AP), Uşak V., Orta, Ticaret
ÇETİN Hikmet (CHP), İstanbul V., SBF, İktisat-Plânlamacı
ÇETİN İlhami (CHP), Yozgat IV., İk.Tic.İ.Ak.
ÇETİN Kadir (AP), İçel II, III., Lise, Ticaret-Fabrikatör
ÇETİN Mahmut (CHP, GP), Urfa II., Rüştiye, Çiftçi
ÇETİNEL S.Ekmel (AP, MP), Zonguldak II., Hukuk Fak., E.Vâli
ÇETİNER Ali Rıza (AP), Ankara II., Eğt.Enst., Eğitimci
ÇETİNKAYA Hasan (CHP), Erzincan III, IV., İnş.Müh.
ÇETİNSOY M.Kemal (AP), Adana II., Avukat
ÇEVİKÇE Erol (CHP), Adana IV., Amasya V., İktisat Fak., Plânlamacı
ÇINAR Hüseyin (BP, AP), Sivas III., İlk, Sanayici
ÇITIRIK Osman (CHP), Adana IV., Avukat
ÇİLESİZ Mustafa Kemal (CHP), Giresun I-V., E.Yarbay
ÇİLOĞLU Ahmet Mukadder (AP), Burdur III., Lise, Ziraat ve Ticaret
ÇİLOĞLU Süleyman (AP), Antalya III., Tıp Dr.
ÇİMBEK Ahmet (AP), Çorum V., İlk, Çiftçi
ÇOBAN Nizamettin (CHP), Kütahya V., Harp Ok.-İTÜ, Maden Yük.Müh.
ÇOBANOĞLU Ahmet (CHP), Konya V., Orta, Gazeteci

ÇOBANOĞLU Mehmet (AP), Denizli I., Hukuk Fak., Yönetici-Kaymakam
ÇOLAKOĞLU Şinasi (CHP), Gaziantep III., Avukat
ÇUBUKÇU İlter (CHP), Adana IV., İnş.Yük.Müh.
ÇUHADAR M.Nejat (CHP, BAĞ.), K.Maraş III., Ziraat Yük.Müh.
ÇULHA Turgut (AP), Bolu I., Eczacı-Gazeteci
DAĞDAŞ Bahri (AP, DP, BAĞ., AP), Konya II-IV., Kars V., Yük.Ziraat Müh.
DAĞISTANLI Mustafa (AP), Samsun IV, V., İlk, Ticaret
DAĞLI Hasan Ali (CHP), Manisa V., Öğr.Ok., E.Öğretmen-Çiftçi
DAĞLI Mehmet Halit (AP), Adana V., Lise, Ticaret
DAĞLI Hazım (AP), Çankırı III., Avukat
DALDAL Münir (AP), İzmir III., Yük.İk.Tic.Ok., Yönetici
DALKIRAN M.Emin (AP), Bursa V., Lise
DALLI Ahmet (AP), Ankara II., Bursa III., Lise, Bankacı
DANIŞMAN Rıfkı (AP), Erzurum III, IV, V., Yük.İk.Tic.Ok., Yönetici
DARENDELİOĞLU İlhan (AP, DP), İstanbul III., Edeb.Fak., Gazeteci
DAUT Mustafa Orhan (AP), Manisa III., Yük.İk.Tic.Ok., Yönetici
DEDEOĞLU Ömer (CHP), Tokat V., Avukat
DEĞER Hasan (AP, BAĞ., DP, CHP), Diyarbakır II, III, IV., İlk, Müteahhit
DEĞERLİ Feyzullah (AP), Tokat IV, V., Orta, Vâiz
DEMİR Adil (AP), İzmir IV, V., Orta, Otocu
DEMİR İlyas (AP), Tekirdağ II., Tıp Dr.
DEMİR Kemal (CHP, BAĞ., CGP), Bolu I-IV., Tıp Dr.
DEMİR Ünat (AP), Muğla IV, V., Orta, Ticaret ve Çiftçi
DEMİRAY Ahmet (CHP, GP), Amasya II., Öğr.Ok., Öğretmen-Gazeteci
DEMİRAY Tahsin (AP), İstanbul I., Öğr.Ok., Yazar-Editör
DEMİRCİ Osman (AP), Erzurum V., İlk, Vâiz
DEMİREL Süleyman (AP), Isparta II-V., Yük.Müh.
DEMİRER Kemal (AP), Çorum III., Eğt.Enst. Eğitimci
DEMİRSOY Ramazan (CKMP), Nevşehir I., Avukat
DEMİRTAŞ Haydar (CHP), Hatay V., Eğt.Enst., Eğitimci
DEMİRTAŞ Muzaffer (DP), Konya IV., Diş Hekimi
DEMİRTOLA Faruk (MHP), Tokat V., Tıp Dr.
DENİZ Hüseyin (CHP), Malatya IV., Eğt.Enst., Eğitimci
DENİZ Mahmut (CHP), Adıyaman I., İlk, Çiftçi
DENİZ Orhan (AP), Kastamonu III., Yük.Müh. - Mimar
DERE Halil (CHP), Muğla IV., Eğt.Fak., Eğitimci
DERİNÇAY Eşref (CHP), İstanbul III., Lise, Sanayici
DERMANCI Yahya (CHP), İçel I., Tıp Dr.
DİKMEN Ekrem (AP, BAĞ, DP), Trabzon I-IV., Yük.İk.Tic.Ok., Malî Müşavir
DİKMEN Tekin İleri (CHP), Muş IV., Avukat
DİLER Nihat (YTP), Erzurum I, II., Hâkim
DİLLİGİL Turhan (AP, BAĞ.), Adana II., Lise, Gazeteci
DİRİK Muammer (AP), Manisa II., Orta, Gazeteci
DİRİK Yücel (AP), İzmir IV., Yük.İk.Tic.Ok., Ekonomist-Çiftçi
DİZMAN H.Ali (YTP), Tokat I., Avukat
DOĞAN Celâl (CHP), Gaziantep V., Avukat
DOĞAN Hüseyin (CHP), K.Maraş V., Hâkim
DOĞAN Kemul (AP), Kayseri V., İk.Tic.İ.Ak., Ticaret ve Turizm
DOĞAN Lütfi (CHP), Malatya V., DTCF - İlâhiyat Fak.
DOĞAN Mehmet (MHP), Kayseri V., İlk, Müteahhit
DOĞAN Musa (AP), Kars III., Orta, Çiftçi-Müteahhit
DOĞAN Nihat (YTP), Sivas II., Lise, Gazeteci
DOĞAN M.Şevket (AP), Kayseri III, V., SBF, Yönetici-Gazeteci
DOĞRU Abdülkerim (MSP, NP), Kars IV, V., Mk.Yük.Müh.
DOLUN Hüseyin (CHP), İstanbul III., Öğr.Ok., Öğretmen
DORMEN Ömer Zekâi (CKMP), İstanbul I., E.General
DÖĞERLİ Ali (CHP), Muğla III, IV., Lise, Tüccar ve Çiftçi
DÖRTKOL Mehmet Sabri (MSP), Nevşehir IV., Hâkim
DÖŞEMECİ Muzaffer (AP), İzmir I, II., Tıp Dr.
DUMAN Gıyasettin (MP), Sivas II., Yapı Enst., İnş.Müteahhidi
DURA İhsan Şeref (YTP, CHP), Kastamonu I., Yük.Müh. - Hukuk, E.Korgeneral
DURAKOĞLU Ahmet (CHP), Sivas III, IV., Avukat
DURMUŞOĞLU Sermet (CHP), Tokat V., Tıp Dr.
DURUKAN Kenan (CHP), Sakarya IV., Ankara V., Yük.Tek.Ok., Sendikacı
DURUL Mehmet Emin (AP), Denizli III., E.Kur.Albay
DÜLGE Mithat (AP), Manisa II., SBF, Bankacı
DÜNDAR Muzaffer (AP), Çorum I., Tek.Ok., Fen Me.-Müteahhit
DÜŞÜNSEL Sevinç (YTP), Kars II., Avukat
ECEMİŞ Burhan (CHP), Niğde V., İk.Tic.İ.Ak., Personel Uzmanı
EFEOĞLU Osman Zeki (AP), İzmir II, V., Lise, Gazeteci
EGE Çağlayan (CHP), İstanbul V., Lise, Bankacı
EĞİLLİ Behzat (AP), Diyarbakır III., Avukat
EKEN Etem (CHP), Çorum IV, V., İlk, Çiftçi
EKEN Ömer (AP), Antalya I, III., Elâzığ II., Lise, Tüccar-Çiftçi
EKER İbrahim Behram (AP), Balıkesir IV., Lise, Çiftçi
EKER Rafet (CHP, AP), Antalya I, II, III., Orman Yük.Müh.
EKİNCİ Cengiz (YTP, AP), Kars II., Ordu III., Avukat-Gazeteci
EKİNCİ Hasan (AP), Artvin V., Orman Yük.Müh.
EKİNCİ Tarık Ziya (TİP), Diyarbakır II., Tıp Dr.
EKŞİ Memduh (CHP), Ordu III, IV, V., Avukat
ELÇİ Şerafettin (AP, BAĞ., CHP), Mardin V., Avukat
ELÇİOĞLU A.Hayri (CHP), Ankara V., Avukat
ELMALI İbrahim (MP, DP), İstanbul III., Afyon IV., İlâhiyat Fak.
ELVERDİ Ali (AP), Bursa IV, V., E.General
EMEKLİ Mehmet (CHP), Bursa IV, V., Lise, Ziraat-Ticaret
EMİNAĞAOĞLU Saffet (CHP), Artvin I., Hâkim
EMRE Kasım (AP, BAĞ., AP), Muş III, IV, V., Orta, Çiftçi
EMRE Süleyman Arif (YTP, MSP), Adıyaman II., İstanbul IV., Avukat
ENGİZ Vehbi (AP, DP), Kocaeli III., Orta, Ticaret
ENSARİOĞLU Abdüllâtif (AP), Diyarbakır II-V., Orta, Çiftçi-Tüccar
ERBAKAN Necmettin (BAĞ, MSP), Konya III, IV, V., Mak.Yük. Müh.
ERBEK Ali (CHP), Kütahya I, III., Orta, Muhasip
ERBİL Mehmet Sait (CHP), Ordu IV., Tıp Dr.
ERÇELİK Hüseyin (CHP), Denizli IV., Yük.Tek.Öğr.Ok,. Eğitimci
ERDAL Hüseyin (MSP), Yozgat V., Mimar-Mühendis
ERDEM Abdürrahim (AP), Antalya IV., İnş.Yük.Müh.
ERDEM Ali Naili (AP), İzmir I-V., Avukat
ERDEM Ekrem Şadi (CHP), Artvin IV., Avukat-Gazeteci
ERDEM Kemal (AP), Balıkesir III., Orta, Tüccar
ERDEM Muzaffer (AP), Bilecik IV., Lise, Ticaret
ERDEM Tarhan (CHP), İstanbul V., İnş.Yük.Müh.
ERDEMİR Hüseyin Cavit (AP), Kütahya IV, V., Avukat
ERDEMİR Memduh (CKMP, AP), Kırşehir I, II, IV., Tek.Ok., Mühendis
ERDİNÇ Mehmet Emin (CHP), Van II, III., Eczacı
ERDİNÇ Mevlût Güngör (CHP), Yozgat V., Yük.İk.Tic.Ok., Maliyeci
ERDOĞMUŞ Himmet (CHP, GP), Kütahya II., Avukat
EREN Orhan (AP), Ankara II-V., Avukat
ERER Tekin (AP), İstanbul II, III., İkt.Fak. Gazeteci-Yazar
EREZ Mesut (AP), Kütahya II, III., SBF, Maliyeci
ERGENEKON Yılmaz (AP), İzmir IV., Bursa V., SBF, Maliyeci
ERGUN Sezai (AP), Konya III., Eğt.Enst., Eğitimci
ERGÜDER Recai (AP), Ankara II., Tıp Dr.Prof. General
ERGÜL Mehmet (CHP), Bilecik III, IV., Avukat
ERİK Şaban (TİP), Malatya II., Sendikacı, Sanat Enst.
ERİŞ M.Alâettin (YTP), Kırklareli I., Hukuk Fak., E.Vâli
ERKAN Cemil (CHP), Ağrı IV., Avukat
ERKANLI Hüseyin (CHP), Tunceli V., Avukat
ERKANLI Orhan (CHP), İstanbul II., E.Kur.Yarbay

ERKİN Feridun Cemal (CHP, AP), Ordu II., Hukuk Fak., E.Büyükelçi
ERKMEN Nizamettin (AP), Giresun I-V., SBF, Yönetici
ERKOVAN Mustafa Kemal (CKMP, MHP, AP), Ankara I, IV., Avukat
EROĞAN Kadri (AP, BAĞ., DP), Urfa I., Sakarya II., Sivas III., Hukuk Fak., E.Vâli
EROĞAN Nuri (AP, DP), İstanbul, II, III., Avukat
EROĞLU Cevat (AP), Kırşehir III., Avukat
EROĞLU Zeki (CHP), İstanbul V., İlk, Müftü-Vâiz
ERSOY Bahir (CHP), İstanbul III, IV, V., Lise, Sendikacı
ERSOY İlhan (AP), Kütahya III, IV, V., Yük.Müh.-Mimar
ERSOY Mehmet (AP, DP), Kütahya II, III, IV., Lise
ERTAN İsmail (CHP), Denizli I., Tıp Dr.
ERTEM İlhami (AP), Edirne I-V., SBF, Yönetici-E.Vâli
ERTEN Muammer (CHP, BAĞ.), Manisa I, II, III., Avukat
ERTUĞ Celâl (CHP), Elâzığ V., Tıp Dr. Prof.
ERTUĞRUL Mustafa (AP), İstanbul II., Orta, Sendikacı
ERTUNGA Arif (CHP, GP), İzmir I, II., Yük.İk.Tic.Ok., Çiftçi
ERVERDİ Selçuk (CHP), Erzurum III, IV, V., Avukat
ERYILDIZ H.Semih (CHP), Ankara V., Yük.Mimar
ESATOĞLU Selâhattin Hakkı (CHP), Nevşehir II, III., Avukat
ESENGİN Kenan (CHP), Zonguldak I, II., E.General
EŞREFOĞLU Mustafa (AP), Kırşehir V., Yük.Öğr.Ok., Eğitimci
EVLİYA Halit (AP), K.Maraş IV, V., Eczacı
EVLİYAGİL Necdet (DP, CHP), Ankara IV., Edeb.Fak., Gazeteci-Yazar
EVLİYAOĞLU Gökhan (AP), Balıkesir I., Lise, Gazeteci-Yazar
EVLİYAOĞLU Kâmuran (AP, CHP, AP), Samsun I, II, III., İkt.Fak., Gazeteci
EVLİYAOĞLU Lütfi (CHP), Malatya II., Avukat-Çiftçi
EVREN Saadet (CKMP), İstanbul I., Avukat
EYÜBOĞLU Ali Fuat (MHP), Yozgat IV, V., Eğt.Enst., Eğitimci
EYÜBOĞLU Ali Haydar (CHP, AP), İçel V., Yük.İk.Tic.Ok., Çiftçi
EYÜBOĞLU H.Kadri (CHP), Trabzon IV., Avukat
EYÜBOĞLU Orhan (CHP), İstanbul I-V., Yönetici, Avukat
EZGÜ İ.Etem (AP), Samsun V., Orta, Sendikacı
EZMAN Hasan Celâlettin (CHP), Bingöl IV, V., Tıp Dr.
FENDOĞLU Hamit (AP, BAĞ.), Malatya II., Lise, Çiftçi
FERSOY Orhan Cemal (AP), İstanbul III., Avukat-Yazar
FIRAT Fevzi (AP), Zonguldak I-IV., Lise, Ticaret-Gazetecilik
FIRAT Turan (CHP), Malatya V., Avukat
FIRAT M.Fuat (BAĞ., MSP), Erzurum IV., Orta, Ticaret-Ziraat
GACIROĞLU Naci (AP), Erzurum III., Avukat
GAYDALI Abidin İnan (AP), Bitlis III, IV, V., Lise, Çiftçi
GAZALCI Mustafa (CHP), Denizli V., Eğt.Enst., Öğretmen
GEBELOĞLU Cevdet (AP), Bitlis II., Tıp Dr.
GEDİK Melâhat (AP), Aydın I., Samsun II., Avukat
GENCE İsmail (CKMP, AP), Ankara I., Avukat-Çiftçi
GENÇ Süleyman (CHP), İzmir IV, V., İk.Tic.İ.Ak., Sendika Eğt.Uzmanı
GENÇOĞLU Rıza (AP), Denizli IV., Orta, Ticaret
GEVECİ Fevzi (CHP), Samsun I., Ziraat Fak., Ziraat-Ticaret
GİRAY Nafiz (YTP), Bitlis I., Erzincan II., Lise, Muhasebeci
GİRİTLİOĞLU Fahir (CHP), Edirne I., Avukat
GÖBEKLİ Mehmet (AP), Afyon II., Ziraat Yük.Müh.
GÖÇMEN M.Yaşar (MSP), Diyarbakır V., Fen Fak., Jeolog-Müteahhit
GÖĞÜŞ Ali İhsan (CHP, CP), Gaziantep I, II, III., Edeb.Fak., Gazeteci
GÖKAKIN Kemalettin (AP), Konya IV., E.Orgeneral
GÖKAY Fahrettin Kerim (YTP), İstanbul I., Tıp Dr.Ord.Prof.- Yönetici
GÖKÇE Hakkı (CHP), Malatya III, IV., Avukat
GÖKÇEK Cengiz (MHP), Gaziantep V., Avukat, Gazeteci-Yazar
GÖKER İbrahim (CHP), Sivas I., İlk, Çiftçi
GÖKER Mehmet (CHP), Kayseri I., Avukat
GÖKLÜ Mehmet Ali (AP), Urfa III., Tıp Dr.
GÖKMEN Sami (CHP), Muğla V., Eğt.Fak.Dr., TV Programcısı
GÖKTAŞ Lütfi (MSP), Trabzon IV, V., Avukat
GÖKTEPE İbrahim (AP), İçel IV., SBF, Yönetici-Kaymakam
GÖNCÜOĞLU Orhan (AP), Zonguldak IV., İnş.Yük.Müh.
GÖNENÇ Necmettin (AP), Diyarbakır III., Orta, Çiftçi-Tüccar
GÖNÜL Mustafa Kemal (BAĞ.), Ordu IV., Orta, Ticaret
GÜL Abdülmuttalip (AP), Zonguldak V., İlk, Müftü
GÜLCAN Hasan Ali (CHP, BAĞ.), Antalya III., Avukat
GÜLDOĞAN Hilmi (CHP), Diyarbakır I., Avukat
GÜLDOĞAN Samet (AP, DP), Elâzığ II, III., Fen Fak., Gazeteci
GÜLEÇ Fazıl (CHP, CP), Adana III., Lise, Çiftçi
GÜLER Abdurrahman (AP), Çorum I, II, III., Avukat
GÜLER Şevki (CKMP, AP), Afyon I, II, III., Lise
GÜLKAN Veli (AP), Edirne III, IV., Ziraat Yük.Müh.
GÜLLÜOĞLU Ali Rıza (CHP), Adana III., Avukat
GÜLSEN Zekiye (AP), Çanakkale III, IV., Eğt.Enst.Eğitimci
GÜLTEKİN Necati (MHP), Ankara V., E.Hv.General
GÜMÜŞÇÜ Mehmet (CHP), Kayseri V., Avukat
GÜMÜŞPALA Hüsamettin (AP), Kayseri I., İzmir II., Orta, Demiryolcu
GÜMÜŞPALA Ragıp (AP), İzmir I., E.Orgeneral
GÜMÜŞPALA C.Selçuk (AP), Manisa III., E.Yarbay
GÜNAY Ertuğrul (CHP), Ordu V., Avukat
GÜNAY Rahmi (CHP), Sivas I., Lise
GÜNDOĞAN Ferit (CHP), İstanbul V., Avukat
GÜNDOĞDU M.Emin (YTP, GP), Bingöl II., Orta, Muhasebeci
GÜNDOĞDU Zeynel (CHP), Erzincan I., İlk, Ticaret
GÜNER Agâh Oktay (MHP), Konya V., Hukuk, İkt.Dr.
GÜNER Ahmet (CHP, BAĞ.), Zonguldak III., Lise, Ticaret
GÜNER Arif Hikmet (AP), Rize I., Kırklareli II., İkt.Fak., Tüccar
GÜNEŞ Doğan (CHP), İstanbul V., İlk, Ticaret
GÜNEŞ Mustafa (CHP), Gaziantep IV., Eğt.Enst., Öğretmen
GÜNEŞ Mustafa Kemal (AP), Kırşehir III., Ziraat Yük.Müh.
GÜNEŞLİ Doğan (CHP), Kırşehir V., Avukat
GÜNEŞTAN Seyfi (YTP, AP), Mardin I-IV., Orta, Ziraatçı
GÜNGÖR Hasan (AP), İstanbul III., Yük.İk.Tic.Ok.
GÜNGÖR İbrahim Etem (AP), Eskişehir IV., İlk, Çiftçi
GÜNGÖR Mustafa Fevzi (AP), İstanbul III., Lise, Ticaret
GÜNGÖR Nevzat (CKMP, AP), Ağrı I, II, III., Lise, Tüccar
GÜRAY Naci (AP), Elâzığ I., Avukat
GÜRBÜZ Ali (MHP), Sivas V., Orta, Vâiz
GÜRDRAMA Selâhattin (AP), Sakarya V., Orta, Ticaret
GÜRER Muslihittin (AP), Sakarya I, II., SBF - Hukuk, Avukat
GÜRER M.Niyazi (CHP), Balıkesir III., Orman Yük.Müh.
GÜRGÜÇ Selâmi (CHP), Aydın V., Gazetecilik Yük.Ok., Top.Psik.Dr., Ziraat
GÜRPINAR M.Mustafa (AP), İstanbul II., Lise, Ticaret
GÜRSAN İhsan (AP, DP), İzmir I, II, III., SBF, Maliye ve İktisat
GÜRSEL Yalçın (CHP), İstanbul V., İk.Tic.İ.Ak., Malî Müşavir
GÜRSOY Avni (CHP), Zonguldak V., Avukat
GÜRSOY Hasan (AP), Adana V., İlâhiyat Fak., Vâiz
GÜRSOY Nilüfer (AP, DP), Bursa II., İstanbul IV, V., DTCF Edeb.Dr.
GÜRZOY Rasim (AP), İçel IV., İlk
GÜVEN Cemal (AP), Urfa II., İk.Tic.İ.Ak., Ticaret
GÜVEN Muhittin (AP), İstanbul I, II., Yük.Mimar
GÜVEN Necati (MP), Erzurum II., Avukat
GÜVEN Selâhattin (AP), Trabzon I, II, III., Mühendis-Müteahhit
GÜVER Mehmet (AP), Kırşehir II., Eğt.Enst., Eğitimci
GÜZELKILINÇ Mustafa (AP), Konya V., İlk, Ticaret
HACIPAŞAOĞLU Atıf (AP), Kayseri II., Avukat
HAMAMCIOĞLU Hamdi (GP), Afyon III., Avukat
HANAĞASI Hayrettin (CHP, BAĞ.), Elâzığ III., E.Kur.Albay
HANCIOĞLU Rasim (MSP), Afyon IV., Tıp Dr.
HANHAN Ziya (CHP), İzmir I., Avukat-Gazeteci

HARMANCIOĞLU Mustafa (AP), Edirne III., Ziraat Fak., Prof.Dr.
HASTAOĞLU Sebati (YTP), Sivas I., Lise, Gazeteci
HATİPOĞLU İ.Sıtkı (CHP, AP), Ankara I, II, III., Hukuk Fak., Yönetici
HATİBOĞLU Yasin (MSP), Çorum IV., Avukat
HAZİNEDAR Orhan Naim (CHP), Ordu I., Lise, Çiftçi
HİÇERİMEZ A.Sakıp (CHP), Ankara III., Lise, Sendikacı
HOCAOĞLU Yılmaz (AP), Adana IV., İk.Tic.İ.Ak.
HORTOĞLU İbrahim (CHP), Gaziantep IV., Orta, Ticaret
HUN Güngör (AP), Sakarya III, V., Lise, Ticaret
HÜDAYİOĞLU Ali (AP), K.Maraş I., Avukat
IRMAK Mehmet (MHP), Çorum V., Avukat
IŞIK Hasan Esat (CHP), Bursa IV, V., Hukuk Fak., E.Büyükelçi
IŞIK İlhan (CHP), Edirne IV., Diş Hekimi
İKSEL Settar (AP), İzmir II., Hukuk Fak., E.Büyükelçi
İLÇİN Mikail (CHP), Hakkâri IV., İlk, İdareci
İLGÜN Nihan (AP), Tekirdağ IV, V., İkt.Fak., Tüccar
İLHAN Sami (BP), Malatya III., İlk, Çiftçi
İLHAN Vecdi (CHP), Kastamonu IV, V., Eczacı
İLTER Hasan Fehmi (CHP), Muğla V., Avukat
İMAMOĞLU Atillâ (AP), K.Maraş III., İk.Tic.İ.Ak.
İMAMOĞLU Selçuk (AP), Kayseri IV., Avukat
İMER Mustafa Kubilây (AP, DP), Konya III, IV., Avukat-Gazeteci
İMİRZALIOĞLU Mustafa (CHP), Ankara IV., Orta, Çiftçi
İNAL Kâmil (CKMP), Bolu I., Eğt.Enst., Eğitimci
İNAN Şefik (CHP), Çanakkale I, II., SBF, Dr., Yönetici
İNCE Sabri (CHP), Hatay IV., Öğr.Ok., Öğretmen
İNCELER Rahmi (CKMP), Çankırı I., Orta, Ticaret
İNCEOĞLU Ahmet (AP), Edirne V., İlk, Çiftçi
İNCESULU Hilmi (CHP, GP), Çorum I, II., SBF, Yönetici
İNCİOĞLU Hüseyin (CHP, GP, CGP, AP), Gaziantep I-V., Lise, Tüccar
İNKAYA Cemalettin (AP), Balıkesir V., İnş.Yük.Müh.
İPEK Hidayet (AP), Giresun III., Müstafi Kur.Kd.Yüzbaşı
İSKENDEROĞLU Recai (YTP), Diyarbakır I, II., Avukat-Çiftçi
İSLÂM Nadir Lâtif (AP), Sakarya IV., Hukuk-SB Dr., Avukat
İSLİMYELİ Fennî (CHP), Balıkesir I, II., SBF, Bankacılık
İŞGÜZAR Hilmi (MP, AP, BAĞ., CHP), Sinop II, III, V., Orman Yük.Müh. - Avukat
İZERDEM M.Ziyaettin (AP), Konya II., Avukat
KABADAYI İhsan (CHP, GP, MHP), Konya I, II, III, V., Müstafi Binbaşı
KABİBAY Orhan (CHP, CP), Sivas II., İstanbul III., E.Kur.Albay
KACAR Kemal (MP, AP), Kütahya II, III., İstanbul V., Lise, Ticaret
KADIOĞLU Veysi (AP), K.Maraş II, III., Lise, Tüccar-Çiftçi
KAFLI Kadircan (CKMP), Konya I., Eğt.Enst. Gazeteci-Yazar
KAFTAN Mustafa (CHP, BAĞ.), Malatya III., Avukat
KAHRAMAN Halit (MSP), Diyarbakır IV., İlk, Çiftçi
KAHRAMAN Ömer (CHP), Tekirdağ IV., V., Köy Enst., Öğretmen
KÂHYAOĞLU Murat (CHP), Eskişehir IV., Eğt.Enst., Öğretmen
KALAYCIOĞLU M.Necati (AP, DP, AP), Konya II-V., Eğt.Enst., Eğitimci
KALE Nihat (CHP), Samsun III., Lise
KALELİ Hüseyin (CHP), Konya V., Eğt.Enst., Eğitimci
KANBOLAT Yahya (TİP), Hatay II., İkt. ve Ziraat Fak., Çiftçi
KANDEMİR M.Rauf (CHP), Ankara IV., Öğr.Ok., Eğitim-Ticaret
KANGAL Ekrem (CHP), Sivas III, IV., Ziraat Yük.Müh.
KANGAL Kâzım (CHP), Sivas II., Avukat
KANPULAT Cevat (AP), Balıkesir I., Sanat Enst.
KAPISIZ İsmet (CKMP, MP, MGP), Yozgat I, III., Konya II., Eğt. Enst., Öğretmen
KAPLAN Enver (AP), K.Maraş I, II., Harp Ok. ve Hukuk, Avukat
KAPTAN Mustafa (AP), Sinop I-IV., Avukat
KARA Ahmet Cemil (AP), Trabzon I., Tıp Dr.
KARA Mustafa (AP), İstanbul IV., Rüştiye, Tüccar
KARAASLAN Ahmet (AP), Malatya III, IV., SBF, Kaymakam
KARAATLI Halil (AP), Bursa IV, V., Yük.İslâm Enst. - Hukuk Fak., Vâiz
KARABEYOĞLU Enver (CHP), İstanbul V., İkt.Fak.
KARABÖRKLÜ Halûk (CHP), Bolu V., Avukat
KARACA Gıyasettin (CHP, AP), Erzurum I-V., Hâkim
KARACAŞEHİR Sıtkı (CHP, BAĞ.), Eskişehir III., Orta, Çiftçi
KARAÇAM İhsan (MSP, MHP), Sivas IV., Ankara V., E.Jand.Subayı
KARAÇELİK Burhan (CHP), Zonguldak V., Avukat
KARAÇORLU Vahdettin (MSP), Sivas IV., Yük.Tek.Öğr.Ok.
KARAERKEK Bedrettin (AP), Tokat II., Avukat
KARAGÖZLÜ Zeki (CHP), Manisa V., Lise, Ziraatçı
KARAGÖZOĞLU Coşkun (CHP), İzmir III, IV, V., Avukat
KARAHALİL Nedim (AP), Tekirdağ III., Lise, Tüccar
KARAHAN Ahmet (CHP, AP), Gaziantep V., C.Savcısı-Avukat
KARAHAN Ali (YTP), Hakkâri II., Avukat
KARAHAN Cemil (CKMP), Sinop I, II., Lise, Ticaret
KARAHANLI Bekir Sami (CHP), Urfa I., Orta, Tüccar-Çiftçi
KARAKAŞ Cahit (CHP), Zonguldak II-V., Yük.Müh.Dr.
KARAKAŞOĞLU Ramiz (AP), Zonguldak I., Orta, Acente
KARAKEÇİLİ Bahri (AP), Urfa III., Avukat
KARAKOÇ Bahattin (CHP), Diyarbakır V., Avukat
KARAKÜÇÜK Adnan (AP), K.Maraş I., Avukat
KARAMAN Mustafa (AP), Gümüşhane III, IV., Avukat
KARAMOLLAOĞLU Temel (MSP), Sivas V., Teks.Yük.Müh.
KARAN Mustafa Kemal (CHP), Amasya I., Yük.İk.Tic.Ok., Çiftçi
KARAN Muzaffer (TİP, CHP), Denizli II., E.Kd.Binbaşı
KARAOSMANOĞLU O.Yılmaz (CHP), Rize IV., Orman Yük.Müh.
KARATAŞ Şaban (AP), Konya V., Ziraat Fak.Prof.Dr.
KARCI Ali (TİP), Adana II., Öğr.Ok., Matbaacı
KARGILI Celâl (CHP, BAĞ.), İçel III., Lise, Gazeteci-Çiftçi
KAROL Ali Nihat (AP), Kastamonu V., Ziraat Yük.Müh.
KARSU Nurettin (CHP), Erzincan IV, V., Mak.Mühendisi
KART Ömer (CKMP), Konya I., Çiftçi, Rüştiye
KARTAL Kinyas (AP), Van II-V., Harp Ok., Çiftçi-Tüccar
KAVURMACIOĞLU H.Avni (AP), Niğde III, IV, V., Diş Hekimi
KAYA Abdülkadir (MSP, BAĞ., AP), Siirt V., Ziraat Yük.Müh.
KAYA Galip (AP), Antalya V., Avukat
KAYA Kemal (YTP, AP), Kars, I, III., Avukat
KAYA Nihat (AP), İstanbul V., Özel, Sendikacı
KAYA Osman (CHP), İstanbul V., İlk, Ticaret
KAYACAN Kemal (CHP), Ankara V., E.Oramiral
KAYGAN Salim (AP), İzmir I., Orta, Sendikacı
KAYIHAN Orhan (CHP), Amasya IV., Avukat-Çiftçi
KAYRA Cahit (CHP), Ankara IV., SBF, Maliye-Bankacılık
KAZAN Şevket (MSP), Kocaeli IV., Hukuk Fak., Ticaret, Fahrî Vâiz
KAZOVA Mehmet (YTP, AP), Tokat, I, III., İlk, Çiftçi
KEÇELİ Hüseyin (CHP), Konya IV., Avukat
KELLECİ Muhammet (AP), Amasya V., İlâhiyat Fak., Öğretmen
KEPİR Mustafa (CKMP), Yozgat I., Müstafi Binbaşı
KEPOĞLU Mahmut (AP), Diyarbakır IV, V., İlk, Çiftçi
KERİMOĞLU Nazmi (AP), Antalya I., Lise, Çiftçi
KERİMOĞLU Abdülkadir (AP), Mardin III., Avukat
KESEN Mehmet (CKMP), Kütahya I., İlk, Tüccar
KESKİN Adnan (CHP), Denizli V., Avukat
KESKİN Mehdi (AP), Kastamonu IV., Avukat
KESKİN Sabri (YTP, AP), Kastamonu I-IV., Avukat-Çiftçi
KESKİN Şaban (CKMP), Çankırı I., Ormancılık Ok.
KETENOĞLU İsmail Hakkı (AP), Ankara IV., Hukuk Fak., Anayasa Mah.Bşk.
KILIÇ Celâl (AP), İçel, I, II., Avukat
KILIÇ İlyas (CHP), Samsun I-V., Harp Ok.Hukuk Fak., Avukat
KILIÇ Mehmet (AP, DP), Gaziantep III., Eğt. Enst., Eğitimci
KILIÇ Sabri (CHP), Urfa I, V., Orta, Ticaret ve Çiftçilik
KILIÇ Selâhattin (CHP, AP), Samsun II., Adana III, IV, V., İnş.Yük.Müh.

KILIÇOĞLU İ.Ethem (YTP, AP, DP, CHP), Giresun I, II, IV, Konya III., Samsun V., SBF
KIRATLIOĞLU Esat (AP), Nevşehir III, V., Jeolog Dr.
KIRAY Rauf (AP), Kütahya I., E.Binbaşı
KIRBAŞLI Faik (AP), Burdur II, IV., SBF, İkt.Dr., Plânlama Uzmanı
KIRCA Ali (CHP), Malatya V., Orman Yük.Müh.
KIRCA A.Coşkun (CHP), İstanbul, I, II., Hukuk Fak., Diplomat-Yazar
KIRIMLI Ahmet İhsan (AP), Balıkesir I-IV., Tıp Dr.
KISAYOL Hâldan (AP), Kocaeli I., E.Kur.Yarbay
KIŞLALI Ahmet Taner (CHP), İzmir V., SBF, Doçent Dr.
KIŞOĞLU Vahap (YTP), Tunceli I., Edeb.Fak., Öğretmen
KIYKIOĞLU M.Şükrü (AP), Bolu III., Mak.Yük.Müh.
KIZILIŞIK A.Gültekin (AP), Zonguldak V., Avukat
KİPER Hâmit (AP), Samsun I., Rüştiye, Çiftçi
KİTAPLI Doğan (AP), Samsun III, IV., İkt.Fak., Bankacılık
KOCAMEMİ Zeyyat (YTP), Tokat I., Lise, Çiftçi
KOCATÜRK İbrahim (AP), Denizli I., Tıp Dr.
KOÇ Celâl Nuri (AP), Kars II., Avukat
KOÇ Mustafa Şükrü (CHP), Aydın I, II, IV., Yük.Köy Enst., Eğitimci-Gazeteci
KOÇ Süreyya (CHP, GP), Balıkesir I, II., E.Yarbay
KOÇAK Yunus (TİP), Konya II., Avukat
KOÇAK Zarife (CHP), Bitlis II., Öğr.Ok., Eğitimci
KOÇAL Turan (MHP), İstanbul V., Lise, Ticaret
KOÇAŞ Sadi (CHP, BAĞ.), Konya III., E.Kur.Albay
KOÇKAR H.Cahit (MSP), Amasya IV., Orman Ok., Ormancılık
KODAMANOĞLU Nuri (CHP, BAĞ.), Yozgat II., Niğde III., Fen Fak., Eğitimci
KONAK Suphi (CHP), Zonguldak I., Avukat
KONURAY Şerafettin (CKMP), Erzurum I., E.Korgeneral
KORALTAN Tevfik (AP), Sivas II, III, V., Hukuk Fak.
KORKMAZ Nedim (CHP), Yozgat IV., Avukat
KORKMAZCAN Hasan (AP, DP), Denizli III, IV., Avukat
KORKUT Hasan (AP, BAĞ., CHP), Kırklareli III, V., Eğt.Enst.
KORUM Sevil (CHP), İstanbul V., SBF, İkt.Dr., DPT Uzmanı
KÖKBUDAK Ali (CHP), Konya IV., Diş Hekimi
KÖKLÜ Cemalettin (AP), Bilecik V., Orta, Çiftçi
KÖKLÜ Nusret (AP), Manisa I., Yük.Mimar
KÖKNEL İhsan (BAĞ.), Ankara I., E.Yargıtay 1.Bşk.
KÖKSAL Ayşe Aliye (CHP), Eskişehir IV., Kız Sanat Enst.
KÖKSAL Feyyaz (AP), Kayseri II., İnş.Yük.Müh.
KÖKSAL Battal (DP), Adana IV., Avukat-Çiftçi
KÖKSALOĞLU Abdurrahman (CHP), İstanbul IV, V., Lise, Ticaret
KÖPRÜLÜLER Teoman (CHP), Ankara V., SBF, Maliye
KÖRAN Hüsamettin (AP), Urfa II., Avukat-Çiftçi
KÖSEOĞLU Salih Zeki (AP), Rize III., SBF, Yönetici
KÖSEOĞLU Talât (AP), Hatay II, III., Avukat
KÖSEOĞLU Nevzat (MHP), Erzurum V., Avukat
KÖSEREİSOĞLU Şükrü (YTP), Van I., Sultanî, Ziraat ve Ticaret
KÖYLÜOĞLU Azimet (CHP), Sivas V., İnş.Yük.Müh.
KÖYLÜOĞLU İ.Hakkı (AP), Ankara IV, V., E.Yargıtay Üyesi
KÖYMEN Ali (YTP, AP), Giresun I, II, V., Yük.İk.Tic.Ok., Ticaret
KUAS Rıza (TİP, BAĞ.), Ankara II, İstanbul III., Orta, Sendikacı
KUBAT Hürrem (AP), Manisa I., SBF, Maliye-Gazeteci
KUMAŞ Rahmi (CHP), Trabzon V., Fen ve Hukuk Fak., Avukat-Yazar
KUMBASAR Sami (CHP), Rize III, IV, V., Diş Hekimi
KURT Ali (CHP), Tokat V., İlk, Çiftçi
KURT Nafiz Yavuz (AP), Samsun III, V., Lise, Tüccar
KURTEL Adil (TİP), Kars II., Avukat
KURUCU Nazif (CHP), Konya II., SBF, Hukuk, Avukat
KUT Turhan (CHP), Tekirdağ I., Avukat
KUTAN M.Recai (MSP), Malatya V., İnş.Yük.Müh.
KUTLAY Sadık (CHP), İçel I, II., İnş.Yük.Müh.
KUZUCU Abdüssamet (CHP), Konya I., Yük.İk.Tic.Ok., Ticaret
KÜÇÜK Cevat (CHP), Trabzon III., Tıp Dr.
KÜÇÜKEL Rasim (AP), Elâzığ IV, V., Avukat
KÜÇÜKER Necmettin (YTP), Gümüşhane I., İktisat Fak.
KÜLAHLI Cemal (AP), Bursa II-V., Elk.Yük.Müh.
KÜNTAY Barlas (AP), Bursa II, III., Hukuk Fak., Gazeteci
KÜRELİ Faruk (CKMP), Çorum I., Avukat
KÜRŞAD M.Zekeriya (AP), K.Maraş III., Harp Ak., DTCF, Arkeolog
KÜRŞAD Nihat (AP), İzmir I, II, III., Lise, Gazeteci
LAÇ Abdurrahman Şeref (MP, AP), İstanbul II, III., Avukat
MADEN Mustafa (AP), Ankara III., İlk, Memur
MAĞDEN Hamdi (AP), Ordu II, III, V., Orta, Ticaret
MANKUT Fatma Gülhis (AP), İstanbul IV., Avukat
MAT Ertuğrul (AP), Bursa III., Avukat-Gazeteci
MATARACI Tuncay (AP, BAĞ., CHP), Rize V., Tek.Ok., İnş.Teknikeri
MAVİOĞLU Oral (CHP), İçel IV., Avukat
MAVİTAN Kudret (AP), Gaziantep I., Yük.Müh.Prof.
MELİK Ahmet (CHP), Urfa V., Avukat
MELİK Vehbi (CHP), Urfa III., Çiftçilik-Ticaret
MENDERES Aydın (AP), Konya V., İk.Tic.İ.Ak., Çiftçi
MENDERES Mutlu (AP), Aydın IV, V., SBF, Çiftçi
MENDERES Yüksel (AP), Aydın II, III., Hukuk Fak., Diplomasi
MENTEŞE Nahit (AP), Aydın II-V., Avukat
MEŞHUR Vehbi (CHP), Amasya III, IV, V., İlk, Ticaret
MIHÇIOĞLU Mehdi (AP), Ankara I., Hukuk Fak., Borsacı
MİLLİ Halil (AP), Urfa IV., Hukuk Fak., Çiftçi
MİRKELÂMOĞLU Necip (CHP), İzmir I., İkt.Fak., Ticaret
MİSKİ Öner (CHP), Hatay V., Eczacı
MUMCUOĞLU Hayri (CHP), Tekirdağ I., Yargıtay Üyesi
MURSALOĞLU Budak (AP), Hatay II, İlk, Çiftçi (Meclis'e katılamadan vefat)
MURSALOĞLU Reşat (CHP), Hatay II., Hukuk Fak., Ziraat-Ticaret
MUSAOĞLU Metin (CHP, AP), Mardin V., Eczacı
MUSTAFAOĞLU Ahmet (AP), Erzurum II., Avukat
MUTLU Muhyettin (MSP, BAĞ.), Bitlis IV., V., Özel, Ticaret-Çiftçi
MUTLU Sait (YTP), Muş I., Maliye Ok., Muhasip
MUTLU Süleyman (CHP), Afyon III, IV., Veteriner Hekim
MÜDERRİSOĞLU Baha (AP), Konya III., Tıp Dr.
MÜFTÜOĞLU İsmail (MSP), Sakarya IV., Avukat
MÜFTÜOĞLU Sadık Tekin (AP), Zonguldak I-IV., Avukat
MÜREN Nedim (CHP), Aydın I., Avukat
NAİBOĞLU İbrahim Kayhan (CHP, MGP), Giresun III., Orta, Çiftçi-Tüccar
NAKİBOĞLU Hayrettin (AP), Kayseri III, IV., SBF, Yönetici
NAYMAN Cengiz (CHP), Kayseri II., Avukat
NEBİOĞLU Kemal (TİP), Tekirdağ II., Lise, Sendikacı
NEDİMOĞLU Kevni (AP), Elâzığ II., Zonguldak III., Hukuk Fak.
NEFTÇİ Nermin (CHP, BAĞ.), Muş II, III., Avukat
NİZAMOĞLU Turgut (CKMP, AP), I, II, III, V., Ziraat Yük.Müh.
NUMANOĞLU Ali Baran (CKMP, MP), Nevşehir I, II., Öğr.Ok.
OBEN Hilmi (AP), İstanbul I., E.General
OCAK Erdem (AP), Gaziantep III., Orta, Çiftçi
OCAK Kâmil (AP), Gaziantep II., Lise, Çiftçilik
OCAK Mehmet Atillâ (AP), Gaziantep V., Gazetecilik Yük.Ok.
OCAKÇIOĞLU Mevlût (CHP), Niğde III., Avukat
ODYAKMAZ Cevat (CKMP, AP), Sivas I, II., Avukat
OĞULTÜRK Abdurrahman (CHP), Ankara V., Öğr.Ok., Ticaret
OĞUZ Nazmi (CHP), Mardin II., Orta, Ticaret
OĞUZ Orhan (AP), Eskişehir III., IV., Yük.İk.Tic.Ok., Üniv.Prof.
OĞUZ Talât (CKMP, CGP), Mardin I, IV., Avukat
OĞUZ Yalçın (CHP), Sinop IV., Avukat
OK Mustafa (CHP), Manisa II, III, IV., E.Kur.Yarbay
OK Nurettin (CKMP, AP), Çankırı I-V., Avukat
OKAY Orhan (CHP), Konya III., Avukat
OKÇU Hilmi (AP), Manisa I, III, IV., Avukat
OKSAL Mehmet Ali (AP), Trabzon III., Yük.Müh.Dr.

OKTAY İzzet (AP), Muğla II, III., Harp Ok., E.Subay
OKTAY M.Nebil (GP, CGP, CHP), Siirt III, IV, V., Avukat
OKTAY Osman Zeki (YTP, AP), Kastamonu I, II., Lise
OKUMUŞ Müştak (CHP), Bitlis I., Lise, Tüccar
OKUR Mehmet Zeki (AP), Kayseri IV, V., İlâhiyat Fak., Vâiz
OKYAY Kemal (CHP), Kars, I, III, IV., İk.Fak.,Gazetecilik ve Ticaret
OKYAVUZ H.Cavit (AP), İçel III., Hukuk Fak., Yönetici-E.Vâli
ONAL Niyazi (CHP), Eskişehir IV., SBF ve Hukuk, Avukat
ONAN Süleyman (CHP), Kırşehir II., Ziraat Ok.-Eğt.Enst., Ziraatçı
ONAT Gündüz (CHP), Kırklareli V., Lise, Muhasebeci
ONGAN Misbah (YTP, AP), Siirt II., Avukat
ONUR Doğan (CHP), İstanbul V., Sanat Enst., Sendikacı
ORAL Hüdai (CHP), Denizli I-IV., Avukat
ORAL Sümer (AP), Manisa V., İkt.Fak., Maliyeci
ORAN Hüseyin Hüsnü (AP), Siirt II., Avukat
ORAN Oğuz (CHP), İstanbul I., Avukat
ORAN Selâhattin (AP), Siirt III., Özel, Çiftçi
ORHON Talât (CHP, CP), İzmir III., Avukat
ORHON Şahabettin (AP), İstanbul I., Yük., Mimar
ORKUNT Sezai (CHP, CP), İstanbul III., E.Koramiral
OSKAY Cevdet (AP), Muğla I., İlk, Ticaret
OSMA Şinasi (AP), İzmir I-V., E.Kur.Albay
OZANSÜ Mesut (MP, CHP), Balıkesir II., Avukat Dr.
ÖCAL Selâhattin (CHP), Ankara V., İk.Tic.İ.Ak., Sayıştay Denetçisi
ÖKÇÜN Gündüz (CHP), Eskişehir V., SBF, Prof.Dr.
ÖKMEN Necdet (CHP), İstanbul I., Avukat-Yazar
ÖKTEM Naci (AP), İstanbul I., Orta, Ticaret
ÖKTEM Sırrı (YTP), Kars I., E.General
ÖKTEN Nazmi (AP), Trabzon I., Lise, Ticaret
ÖKTEN Necmi (AP), Çorum I., E.General
ÖLÇEN Ali Nejat (CHP), İstanbul IV., V., Yük.Müh.Dr.
ÖLÇMEN Özer (AP, DP), Konya III, IV., İnş.Yük.Müh.
ÖNADIM Kasım (AP), Bursa II-V., Orta, Sanayici
ÖNAL İhsan (AP), İçel I., Tıp Dr.
ÖNAL Mevlût (CHP), Hatay V., Avukat
ÖNCEL Abdülkadir (MSP), Urfa IV., Avukat
ÖNDER Cevat (YTP, AP, DP), Erzurum I-IV., Avukat
ÖNDER Kemal (CHP), İzmir III, IV., Avukat
ÖNDER Muzaffer (CHP), Samsun V., Elk.Yük.Müh.
ÖNDER Seyit Faruk (MP), Konya II., SBF, E.Vâli
ÖNDER Yusuf Ziya (AP), Sivas III., SBF, E.Vâli
ÖNER Murat (CHP), Afyon II., SBF, Yönetici-Kaymakam
ÖNER Süreyya (CHP), Siirt I., Avukat
ÖNGÜT Güneş (AP, BAĞ., CHP), Afyon V., Avukat
ÖNSAL M.Vedat (AP, BAĞ., DP), Sakarya III, IV., Yük.Müh.
ÖNÜR Mesut Hulki (AP), Çanakkale III., Lise
ÖVET Tevfik Fikret (CHP), Sinop III, IV, V., Lise
ÖYMEN Altan (CHP), Ankara V., SBF, Gazeteci-Yazar
ÖZAL Korkut (MSP), Erzurum IV, V., Yük.Müh.
ÖZALP Haydar (AP), Niğde I-IV., Ziraat Fak.
ÖZALP Hüseyin (AP), Samsun I, III, IV, V., Yük.Müh. (Orman),
ÖZARAR Vahyi (CHP), İstanbul I., Eczacı
ÖZARDA Reşat (AP, BAĞ., MP), Aydın I, II., Avukat-Gazetecilik
ÖZAYDINLI İrfan (CHP), Balıkesir V., E.Hv., Orgeneral
ÖZBAŞ Mehmet Yusuf (MHP), K.Maraş V., Avukat
ÖZBAY İlhan (CHP), İstanbul IV., V., Avukat
ÖZBAY Mehmet (CHP), Adıyaman I., Tıp Dr.
ÖZCAN Hasan (MP), Bolu II., Lise
ÖZCAN Kerem (CKMP), Ağrı I., İlk, Tüccar-Çiftçi
ÖZCAN Salih (MSP), Urfa V., Lise, Gazeteci-Yayıncı
ÖZÇELİK Fahri (CHP), Antalya IV., Yük.Köy Enst., Öğretmen
ÖZÇELİK Hasan (AP), Ankara IV., Orta, Çiftçi
ÖZDAĞ Muzaffer (CKMP), Afyon II., E.Kur.Yüzbaşı-Avukat
ÖZDAL Mehmet (CHP), K.Maraş III, IV., İlk, Çiftçi
ÖZDEMİR Akin (AP), İzmir III., İk.Tic.İ.Ak., Bankacılık
ÖZDEMİR Haydar (BP), İstanbul III., Avukat
ÖZDEMİR Hüseyin (AP), İstanbul IV., Orta, Sendikacı
ÖZDEMİR Kaya (AP), İstanbul II., Sanat Enst., Sendikacı
ÖZDEMİR Mahmut (CHP), Sivas V., SBF, Maliye ve İktisat
ÖZDEMİR Nurettin (CHP, BAĞ.), Gümüşhane I, III., Avukat
ÖZDENOĞLU Şinasi (CHP), Ankara III., SBF, Yönetici-Avukat
ÖZDİKMENLİ Ali (CHP), Kastamonu I., Avukat
ÖZEK Kadri (AP), İzmir I., Avukat
ÖZEKE M.Kâzım (CHP), İstanbul III, IV, V., İlk, Tüccar
ÖZEL Recep (AP), İstanbul V., İnş.Müh.
ÖZEL Zafer Nihat (AP), Denizli II., Lise
ÖZEN İsmail (CHP), Eskişehir V., Lise
ÖZEN Remzi (CHP), İzmir IV., SBF, Yönetici
ÖZER Osman (AP), İstanbul II-V., Orta, Ticaret-Çiftçi
ÖZFAKİH Fakih (CHP), Konya I, II., Avukat
ÖZGEN Hayrettin (YTP), Siirt I., Lise, Tüccar
ÖZGÜÇ Niyazi (CHP), Sinop II., E.Kur.Albay
ÖZGÜNER Turhan (CHP), İçel III., Avukat
ÖZGÜR Mehmet (AP), Trabzon IV., Yük.İk.Tic.Ok., Yönetici
ÖZGÜR Necmi (AP), Manisa IV. Elk.Yük. Müh.
ÖZKAN Halit Ziya (CHP), Malatya I., Orta, Tüccar
ÖZKAN Hüsnü (CHP), Hatay II., E.Hv.General
ÖZKAN Vedat Âli (AP), Kayseri I, II, III., Tıp Dr.
ÖZKAN Yusuf Cemal (AP), Eskişehir V., Tıp Dr.
ÖZKAYA Mehmet (AP), Gaziantep IV, V., Orta, Fabrikatör
ÖZKÖK Abdi (CHP), Bolu IV., Ziraat Yük.Müh.
ÖZKUL Mehmet Hulûsi (MSP), Adana IV., İlâhiyat Fak., Öğr.Üyesi
ÖZLEN Fakih (CHP), Konya I., İnş.Yük.Müh.
ÖZMEN Abdülkadir (AP), Mardin III., İlk, Tüccar-Çiftçi
ÖZMEN Halil (CKMP), Kırşehir I., Avukat
ÖZMEN Mehmet (CHP), Gaziantep IV., Avukat
ÖZNAL Süleyman Sabri (CHP), Edirne V., İnş.Yük.Müh.
ÖZOĞUL Nazmi (CHP), Edirne I, II., E.Binbaşı
ÖZSOY Hacı Ahmet (AP), K.Maraş II., Lise, Çiftçilik
ÖZSÜT Hüseyin Şükrü (CHP), Isparta V., İnş.Yük.Müh.
ÖZTİN Mustafa (CHP), İzmir V., Avukat
ÖZTORUN İsmail Hakkı (CHP), Adana V., Eğt.Enst., Öğretmen
ÖZTRAK Orhan (CHP, GP), Tekirdağ I, II, III., Hukuk Fak.Yönetici
ÖZTUNA Tahsin Yılmaz (AP), Konya III., Üniversiteden ayrılma, Gazeteci-Yazar
ÖZTUNÇ A.Doğan (CHP), İstanbul IV., Avukat
ÖZTÜRK Faik (CHP), Elâzığ V., Eğt.Enst. Eğitimci
ÖZTÜRK Feriha Fatma (CHP), Ankara IV., Lise
ÖZTÜRK Hilmi (AP), Kastamonu IV., SBF, Yönetici, E.Vâli
ÖZTÜRK İbrahim (BAĞ., CHP), K.Maraş III., SBF, Yönetici
ÖZTÜRK Kemal Ziya (AP, DP, AP), Aydın II, III, IV., Avukat
ÖZTÜRK Sabri (CHP), Hatay V., Tıp Dr.
ÖZTÜRK Sami (YTP), Muş I., Müstafi Yüzbaşı, Tüccar
ÖZTÜRK Seyfi (CKMP, AP), Eskişehir I-V., Avukat
ÖZUTKU Mehmet (AP), Afyon V., Lise, Ticaret
ÖZYALÇIN Cengiz (CHP), İstanbul V., Diş Hekimi
ÖZTÜRKMEN Ömer Doğan (AP), Bursa II., Edeb.Fak., Gazeteci
ÖZTÜRKMEN Yusuf (CHP), Gaziantep IV., Avukat
PAKER Şerafettin (AP), Sakarya II., Ziraat Yük.Müh.
PAKÖZ Ömer İhsan (CHP), Denizli V., SBF Yönetici
PAKSOY Ekrem (AP), Bursa I., Tıp Dr.
PAKSU Ahmet Tevfik (MSP), K.Maraş IV., Yük.İk.Tic.Ok., Ticaret
PAKSÜT Emin (CHP, GP), Ankara I, II, III., SBF ve Hukuk, Yönetici
PALAOĞLU Mustafa Kemal (CHP, BAĞ.), Sivas II, III., SBF, Yönetici
PAMUK Mehmet (MSP), K.Maraş IV., Yük.İslâm Enst., Vâiz
PARLAR Kasım (CHP), Çorum IV., Orta, Çiftçi
PARLAR Mustafa (AP), İstanbul IV., Elk.Yük.Müh.Dr.Prof.
PASİNLİ Nihat (AP), Erzurum II., Harap Ok., E.Subay
PAYDAŞ Celâl (CHP), Urfa IV, V., Avukat

PEHLİVANLI Fikri (AP), Ankara IV, V., Eczacı
PEHLİVANLI Zühtü (CKMP, AP), Ankara I, II., Lise, Ticaret
PEHLİVANOĞLU Şadi (AP), Ordu I, II., Avukat
PENCAP Seyfi Sadi (CHP), Muğla II., Tıp Dr.
PERİN Cevdet (AP), Bursa I., Edeb.Fak.Doçent Dr.-Yazar
PESTİLCİ Mehmet Ali (CHP), Zonguldak I., Avukat
PİRİNÇÇİOĞLU Vefik (CHP), Diyarbakır I, K.Maraş II., SB ve Hukuk-Maliyeci
POLAT Rıza (CKMP, CGP, CHP), Ağrı I, IV, V., Eğt.Enst. ve Hukuk, Avukat
POSTACI Emir Halil (CHP), Adana III., Orta, Sendikacı
REŞA M.Sait (CHP, AP), Hatay III, IV, V., Orta, Çiftçi
RONA Mustafa (AP), Artvin II, III, V., Eğt.Enst., Öğretmen
SAATÇİ Ekrem (AP), Gümüşhane III., Tıp Dr.
SAĞLAM Mehmet (CHP), Kayseri I., Yük.İk.Tic.Ok., Ticaret ve Gazeteci
SAKARYA Ertuğrul Gazi (AP), Eskişehir I, II., Müstafi Yüzbaşı
SAKARYA Gültekin (AP), Sivas II., Avukat
SALTIK Nihat (CHP), Tunceli IV., Orta, Banka Memuru
SANCAR İlhami (CHP), İstanbul I-IV., Avukat
SANDIKÇIOĞLU M.Nurettin (CHP), Balıkesir III., Tıp Dr.
SANLI Ali (CHP), Burdur IV., Avukat
SARAÇ Osman (AP), Tokat II., İlâhiyat Fak., Eğitimci
SARAÇOĞLU Erol (CHP), Ankara V., Avukat
SARICA Naşit (AP), Gaziantep II., Eğt.Enst., Öğretmen
SARIGÖZ İsmail (AP), Amasya I., Rize II., Harp Ok. ve Hukuk, Avukat
SARIOĞLU Adem Ali (AP), Kocaeli V., Kimya Müh.
SARISÖZEN Güner (YTP), Sivas I., Avukat
SARIYILDIZ Kâmil Öz (AP), Muş II., Kayseri IV., Lise, Ticaret
SARIYÜCE Hasan Lâtif (MP), Çorum II., Eğt.Enst., Öğretmen
SARLAR Faiz (DP), Antalya IV., Lise, Çiftçi
SARPAŞAR Sezai (AP), Kütahya I., Lise, Ticaret
SARPER Selim (CHP), İstanbul I, II., Hukuk Fak., E.Büyükelçi
SARUHAN Sudi Reşat (MSP), Rize IV., Avukat
SAV Önder (CHP), Ankara IV, V., Avukat
SAVACI Sabahattin (AP), Gümüşhane I, II., SBF ve Hukuk, Yönetici-Avukat
SAVAŞÇI Hayati (AP), Samsun IV., E.Korgenal
SAVCI Sabahattin (AP), Diyarbakır III., Ziraat Yük.Müh.
SAYIN Ahmet (AP), Burdur V., Mimar-Mühendis
SAYIN Cevat (CHP), Edirne III, IV., Avukat
SAYIN Muhittin (CHP, CP), Gaziantep III., Hukuk 3'ten terk
SAYLAM Sait (CHP), Kırşehir IV., Avukat
SEÇKİN Türkân (CHP), Edirne II., Öğr.Ok.
SELEK Cemal Hakkı (TİP), İzmir II., Avukat
SELEK Sebahattin (CHP), İstanbul IV., Harp Ok., Gazeteci-Yazar
SENEMOĞLU A.Orhan (CHP), Elâzığ IV., Avukat
SEPTİOĞLU Ali Rıza (BAĞ., AP), Elâzığ III, V., Orta, Ticaret
SEYDAGİL M.Emin (MSP), Muş V., İlk, Çiftçi
SEYDİBEYOĞLU Mehmet (CHP), Kastamonu III., Avukat
SEYİTHANOĞLU Hasan (MSP), K.Maraş V., İlâhiyat Fak., Yönetici
SEVER Hasan (CHP), Çanakkale IV., Eczacı
SEVİLGEN M.Gündüz (MSP), Manisa IV., İnş.Yük.Müh.
SEZAL Orhan (CHP), K.Maraş V., Avukat
SEZGİN İsmet (AP), Aydın I-V., Yük.İk.Tic.Ok., Yönetici
SEZGİN Refet (YTP, AP), Çanakkale I-IV., Avukat
SINMAZ Vehbi (AP, DP), Manisa III., Lise, Gazeteci
SİLİVRİLİ Akgün (AP), İstanbul III., Hukuk Fak., Ziraat-Ticaret
SİMAV Akın (CHP, BAĞ., CHP), İzmir V., İk.Tic.İ.Ak., Gazetecilik
SOFUOĞLU Süreyya (AP), Kocaeli I, II., Orta, Gazeteci
SOĞUKPINAR Osman (CHP), Ankara III., İlk, Sendikacı
SOLMAZER İrfan (CHP, GP), Tokat II., E.Kd.Yüzbaşı
SOMUNCUOĞLU Sadi (MHP), Niğde V., İk.Tic.İ.Ak., Yayıncı-Yazar
SORGUCU Kılıç (CHP), Kırşehir V., Lise, İnş.Teknikeri
SORGUÇ Orhan Demir (AP), İzmir III, IV., Orta, Sendikacı
SOYER Ruhi (CHP, GP), Niğde I, II., Tıp Dr.
SÖĞÜTLÜ Oğuz (CHP), K.Maraş IV, V., Eczacı
SÖKELİ Muharrem (CHP), Aydın V., Avukat
SÖNMEZ Mehmet (CHP), Hatay IV., Eğt.Enst., Öğretmen-Yönetici
SÖNMEZ M.Şemsettin (AP), Eskişehir III., Tıp Dr.
SÖYLEMEZ M.Lütfi (AP), Gaziantep III., Tıp Dr.
SÖZERİ Mustafa Sabri (AP), Tekirdağ III., Edeb.Fak., Öğretim-Eğitim
SU Nihat (AP), Antalya I., Avukat
SUİÇMEZ Ertoz Vahit (CHP), Trabzon V., ODTÜ, Yönetici
SUNGUN Kemal Doğan (AP), Zonguldak II., Kimya Yük.Müh.
SUNGUR Celâl (CHP, CP), Yozgat I, II, III., Tıp Dr.
SUNGUR M.Emin (CHP), İstanbul IV., Mimar
SUNGUR H.Suat (AP), Bursa IV., Sanat Enst., Sanayici
SÜER Cemal (AP), İzmir IV., E.Koramiral
SÜKAN Faruk (AP, DP, AP), Konya I-V., Tıp Dr.
ŞAHİN Alâettin (CHP), Sinop V., Lise, Çiftçi
ŞAHİN Kerem (AP), Ağrı IV, V., Orta
ŞAHİN Lütfi (CHP), Erzincan V., Avukat
ŞAHİN Turan (CHP, GP), Muğla I, II., Orman Yük.Müh.
ŞAHİNOĞLU Kâmil (AP), Manisa III., Tıp Dr.
ŞAHİNOĞLU Osman (AP), Samsun I, II., Avukat
ŞAKAR Önol (AP), Manisa II-V., Avukat
ŞAM Ahmet Hamdi (AP), Ağrı V., Orta, Ticaret
ŞAMİLOĞLU Muzaffer (CHP), Kars II., Avukat
ŞAŞMAZ M.Tahir (MHP), Elâzığ V., Yük.İslâm Enst., Eğitimci
ŞAVLI Burhan Garip (CHP), Muş V., Eğt.Enst., Öğretmen
ŞEN Alp Doğan (AP), Diyarbakır I., Avukat
ŞENEL Remzi (AP), Denizli I, II., Eğt.Enst., Öğretmen
ŞENER Ahmet (CHP), Trabzon I-V., Ziraat Fak., Yönetici
ŞENER Nevzat (AP), Amasya I, II., Avukat
ŞENGÜLER İ.Hakkı (AP), Malatya III., İlâhiyat Fak., Yayıncı
ŞENSES Cengiz (CHP, BAĞ.), Ankara V., Sanat Enst., Teknisyen
ŞENSOY Kemal (AP), Ordu II-V., Avukat
ŞENTÜRK Mustafa (CHP), Malatya V., Eğt.Enst., Öğretmen
ŞENYURT Adnan (CHP, GP), Erzurum I, II., Avukat
ŞEREFOĞLU Mehmet (AP), K.Maraş V., Ziraat Yük.Müh.
ŞİMŞEK Süleyman (CHP), İçel IV, V., Öğr.Ok., Yönetici
ŞOHOĞLU E.Atıf (CHP, GP, AP), Denizli I, II, V., Avukat
TABAK Kemal (CHP), Adıyaman IV, V., Tıp Dr.
TAN Mete (AP, BAĞ., CHP), Afyon IV, V., Tıp Dr.
TANIR Vefa (CHP, GP, CGP), Konya I-IV., Tıp Dr.
TANRIDAĞ Neşet (AP), Yozgat II, III., Matbaacı-Gazeteci
TANRIVERDİ Emin Engin (AP), Balıkesir V., İk.Tic.İ.Ak., Ticaret
TARANOĞLU Bilâl (AP), Ordu IV, V., Tıp Dr.
TARHAN Nedim (CHP), Adana V., İk.Tic.İ.Ak., Kooperatifçilik
TARI Osman (AP), Balıkesir III., İnş.Yük.Müh.
TAŞLI İsmail (AP), İzmir IV., Orta, Çiftçi
TAYYAR Mustafa (AP), Bursa I-IV., E.Albay
TEKELİ Razaman (AP), Urfa II., Ziraat Yük.Müh.
TEKİN İbrahim (AP, DP), Adana I, II, IV., Avukat Dr.
TEKİNALP İlhan (AP), Muğla I, II., Avukat
TEKİNEL İsmail Hakkı (AP), İstanbul I-V., Avukat
TEKİNER M.Zeki (CHP), Nevşehir IV., Avukat
TELLİ Tahsin (CKMP), Erzurum I., Avukat
TERCAN Cemal (AP), İzmir V., Tekniker Ok., İmalâtçı
TEZKAN Hami (AP), Sakarya I., Bolu II., Hukuk Fak., Gazeteci
TİĞLI Sabri (CHP), Kastamonu IV, V., İlk, Sendikacı
TİMİSİ Mustafa (BP, TBP), Sivas III, IV., İk.Tic.İ.Ak., Yönetici
TİMURAĞAOĞLU Abdülkadir (MSP), Mardin V., İlk, Çiftçi
TİRALİ Naim (CHP), Giresun I., Hukuk Fak., Gazeteci
TİRİTOĞLU Mehmet (CHP), Balıkesir I., Lise, Çiftçi
TİYANŞAN Hüsamettin (AP), İstanbul I, IV, V., Lise
TOK Şükriye (CHP), İstanbul IV., Lise
TOKER H.Turgut (AP), Ankara II-V., SBF, Yönetici
TOKGÖZ Naime İkbal (AP), İstanbul III., Avukat

TOKSARI İhsan (AP), İstanbul IV, V., Hukuk ve Yük.İslâm Enst., Vâiz
TOKUZ Orhan (DP), Gaziantep IV., Eczacı
TOMBA Abdullah (MSP), İstanbul V., Lise, Ticaret
TOMBUŞ İhsan (AP, DP), Çorum I-IV., Avukat
TOPALA A.Celâlettin (AP), Amasya II., Orta
TOPALOĞLU Ata (YTP, CHP), Ordu I, III., Orta, Müteahhit
TOPALOĞLU Turgut (GP), Adana III., Lise, Tüccar-Çiftçi
TOPALOĞLU A.Turgut (AP, DP), İstanbul III., Lise, Tüccar-Yazar
TOPÇUBAŞI Arslan (AP), Çorum II, III, V., Avukat
TOPÇULAR Mustafa Kemal (AP), Kastamonu III., Ziraat Yük.Müh.
TOPKAYA Erkin (CHP), Manisa V., Avukat
TOPTAN Köksal (AP), Zonguldak V., Avukat
TOPUZ Ali (CHP), İstanbul IV, V., Mimar
TOPUZ İbrahim (AP), Kocaeli V., Teknik Ok., İnş.Teknikeri
TORGAY Ahmet (AP), Antalya II., Lise, Tüccar
TOSBİ Sadrettin (CKMP), Kütahya I., Yük.İk.Tic.Ok., İkt.Fak.Prof.
TOSYALI Hasan (GP, CGP), Kastamonu III, IV., E.Hv.Kur.Albay
TOSYALIOĞLU Arif (AP), Çankırı III, IV, V., Orta, Ticaret
TOZKOPARAN Behiç (AP), Aydın IV, V., Gazetecilik Ok., Çiftçi
TUĞRUL Orhan (AP), Bilecik I., Avukat
TUNA Altan (CHP), Çanakkale V., SBF, Yönetici
TUNCEL Süleyman (DP), Manisa IV., E.Hv.Korgeneral
TUNCER Erol (CHP), Gümüşhane V., İnş.Yük.Müh.
TURAL Suna (MP), İstanbul III., Edeb.Fak., Öğretmen
TURAN Adil (CHP), Uşak III., Eğt.Enst., Eğitimci
TURAN Timuçin (AP), Erzincan V., Mak.Yük.Müh.
TURANLI Ali Avni (YTP, AP), Adıyaman I, II, III., Orta, Çiftçi
TURGUT Cihat (AP), Balıkesir I, II., Ziraat Ok., Ticaret
TURGUT Enver (AP), İzmir II., Kayseri III., Orta, Sendikacı
TURGUT Mehmet (AP, DP), Afyon I., Bursa II, III, IV., Mak.Yük.Müh.
TURGUTALP M.Emin (AP), Giresun III, IV., Orman Yük.Müh.
TURHAN Reşat (YTP), Sivas I., Avukat
TURHANGİL Fikret (AP), Aydın III., Avukat
TÜLEZOĞLU Namık Kemal (AP), Samsun II., Tıp Dr.
TÜMER Emin Bilen (CHP), Adana IV., Avukat
TÜNAY Bekir (CHP, GP), Adana II., E.Kur.Albay
TÜRK Abdurrahim (BAĞ., AP), Mardin III., Orta, Çiftçi
TÜRK Ahmet (DP, CHP), Mardin IV, V., Lise, Çiftçi
TÜRKAY Hasan (AP), Ankara II., İstanbul III., İlk, Sendikacı
TÜRKAY Tahsin (YTP, AP), Sivas I, II., Avukat
TÜRKCAN Neccar (CHP), İzmir IV, V., Orta, Ticaret
TÜRKEL Ahmet (AP), Bursa I-IV., İkt.Fak., Ticaret
TÜRKEŞ Alpaslan (CKMP, MHP), Ankara II., Adana III, IV, V., E.Kur.Albay
TÜRKKAN M.Orhan (AP), Kırklareli II., E.General
TÜRKMEN Hilmi (AP, DP), İçel III., Samsun IV., İlk, Vâiz
TÜRKMENOĞLU Mahmut (CHP), İzmir IV, V., Mak.Yük.Müh.
TÜRKMENOĞLU Mehmet (GP), Kayseri III., Orman Yük.Müh.
TÜRKOĞLU Fuat (AP), Van III., Orta, Tüccar
TÜRÜN Faik (AP), Manisa V., E.Orgeneral
TÜZÜN Metin (CHP), İstanbul IV., V., İk.Tic.İ.Ak., Malî Müşavir
TÜZÜN Oğuz Demir (CKMP, MP), Niğde I, II., Orta, Çiftçi
UĞRASIZOĞLU M.Fahri (AP), Uşak II, III., Eğt.Enst., Eğitimci
UĞUR Necdet (CHP), İstanbul III, IV, V., SBF, Yönetici
UĞUR Ziya (AP), Bursa I., Edeb.Fak., Ticaret
UĞURAL Aysel (AP), İzmir V., Kız Sanat Enst., Ticaret
ULUBAHŞİ Ali İhsan (AP), Afyon II-V., Avukat
ULUÇ Fuat (CKMP, AP), Mardin II., E.Albay
ULUÇAY S.Orhan (AP), Samsun V., Lise, Çiftçi
ULUÇAY Süreyya (AP), Samsun II., İlk, Ziraat
ULUSOY Ali Naki (BP, BAĞ.), Çorum III., Avukat
ULUSOY Haydar (CHP), Tokat IV., Orta, Ticaret
ULUSOY Kâzım (MP, BP), Amasya II., Orta, Ziraat-Ticaret
ULUSOY Osman Nuri (AP), İstanbul II., Avukat
ULUSOY Yusuf (CHP), Sakarya I., Eğt.Enst., Eğitimci
URAL Kâmuran (CHP), Trabzon I., Avukat
URAL Saffet (CHP), Bursa V., E.Hv.General
URAL Y.Ziya (CHP), İçel V., Ziraat Yük.Müh.
USLU Ali (AP), Denizli III., SBF, Yönetici
USLU Hüsamettin (AP), Adana III., Orta, Çiftçi-Tüccar
USLU Yahya (AP), Manisa V., İlk, Din Görevlisi
USUMİ Sadullah (CHP), Balıkesir IV, V., Lise, Gazeteci-Sendikacı
USTA Ömer (AP), Trabzon II., Lise
USTAOĞLU Şevket (AP), Kocaeli II., Güz.Sanat Ak., Ticaret
UTKU Turhan (MSP), Çorum IV., İnş.Yük.Müh.
UYANIK Mahmut (CHP), Diyarbakır IV., Avukat
UYAR Mustafa (CHP, GP), İzmir I, II., Avukat
UYAR Veli (CHP), Yozgat I., Maliye Mes.Ok., Muhasip
UYGUR Mahmut (AP), Gaziantep II., Rüştiye, Ticaret-Ziraat
UYSAL Ahmet (AP), Çorum II., Ziraat Ok., Tarımcı
UYSAL Fuat (CHP), Samsun IV., Yük.İk.Tic.Ok., Yönetici
UYSAL Hayrettin (CHP), Sakarya II-V., Eğt.Enst., Eğitimci
UYSAL Kâzım (AP), Afyon III., Lise, Ticaret
UYSAL Yusuf (AP), Isparta III, IV, V., Avukat
UZER Celâlettin (AP), Eskişehir I., Yük.Mimar
UZUN Hasan Tahsin (CHP), Kırklareli I, II., Öğr.Ok.
UZUN Numan (AP), İstanbul V., Lise, Ticaret
UZUNER Ali Rıza (CHP, BAĞ.), Trabzon I, II, III., Orman Yük.Müh.
UZUNOĞLU Bahattin (MP, AP), Samsun II, III., Lise, Tüccar
ÜLKER Reşit (CHP), İstanbul I-IV., Avukat
ÜLMAN Halûk (CHP), İstanbul IV, V., SBF, Prof.Dr.
ÜMİT Fuat (YTP), Bolu I., Lise, Ziraat-Ticaret
ÜNAL Cemil (AP), Kars IV., Ziraat Yük.Müh.
ÜNAL Halit Rıza (YTP), Bingöl I., Tıp Dr.
ÜNAL Hasan (CHP), Antalya V., Maden Yük.Müh.
ÜNER Ali Naki (AP, DP), İzmir III., Ziraat Yük.Müh.
ÜNER Ragıp (AP), Nevşehir IV., Tıp Dr., Prof.
ÜNLÜ Hasan (CHP), Tunceli II., Avukat
ÜNLÜ Süleyman (AP), Gaziantep I, II., Özel, Çiftçi
ÜNSAL Abdurrahman (MSP), Adıyaman IV, V., İnş.Yük.Müh.
ÜNSEL Engin (CHP), İstanbul IV., Avukat
ÜNSÜR Mustafa Asri (AP), Yozgat IV., Hrt.Kad.Müh.
ÜNVER Celâl (CHP), Malatya IV., Hâkim-Avukat
ÜRETMEN Orhan (CHP), Balıkesir IV., Fen Fak., Jeolog
ÜSTÜN Yakup (AP), Isparta V., Yük.İslâm Enst., Din İşleri
ÜSTÜNDAĞ Mustafa (CHP), Konya III, IV, V., Eğt.Enst., Eğitimci
VARDARLI Sabri (CHP), İstanbul I., Avukat
VEZİROĞLU Ali Haydar (CHP, TBP), Tunceli V., İlk, Müteahhit
VURAL Bahtiyar (CHP), Kars I., E.Yük.Müh., Albay
VURAL Mahmut (YTP), Sivas I., Avukat
VURAL Orhan (CHP), Ordu III., Avukat-Gazeteci
YAĞCI Orhan (CHP), Bilecik V., İk.Tic.İ.Ak., Ticaret
YAĞCI Yusuf Ziya (CHP), Ankara III, IV., Avukat
YAĞMURDERELİ Zeki (AP), Trabzon I., Lise, Gazeteci
YAHŞİ Sabri (AP), Kocaeli III, IV., Eğt.Enst., Yönetici
YAKUT Yakup (AP), Manisa I., Avukat
YALÇIN Aydın (AP), İstanbul II., Ankara III., SBF, Prof.Dr.
YALÇIN Cevat (AP), Rize I, II, IV., Avukat
YALÇINER İsmet (AP), Samsun III., İlk, Tüccar
YALIN Günay (CHP, AP), Ordu V., Avukat
YANKUTAN İrfan (CHP), Samsun IV., Lise, Gazeteci
YARDIMCI Mehmet (AP), İstanbul II, III., Tıp Dr. Prof.
YARDIMCI Mir Bahattin (MSP), Ağrı IV., Orta, Çiftçi-Tüccar
YAŞA Adil (YTP, CHP), Siirt I, II, III., Avukat
YAVAŞ Cemil (AP), İstanbul IV., Avukat
YAVAŞ Mehmet (AP), Aydın I., İnş.Yük.Müh.
YAVUZ Cemal (CHP), Bingöl II., Avukat
YAVUZALP Azmi (CHP), Niğde IV., Avukat
YAVUZKAN Nadir (CHP), Burdur I, III., Eczacı
YAYCIOĞLU Hüseyin (MP), K.Maraş II., Orta, Ticaret-Çiftçi
YAYLALI Zekâi (MSP), Erzurum IV., Tıp Dr.

YAZGAN Abdurrahman (AP), İstanbul I., Lise, Tüccar
YAZICI Senai (DP), Ordu IV., Orta, Ticaret-Fabrikatör
YAZICIOĞLU Nuri Çelik (CHP), Çankırı III, V., Eğt.Enst., Öğretmen-Yönetici
YAZICIOĞLU Oğuz (CHP), Adana V., Avukat
YAZIR Bahri (CHP), Kayseri I., Bursa II., E.Kur.Albay
YENAL Cavittin (CHP), Edirne V., Ziraat Müh.
YENİPINAR Hüseyin (CHP), Tunceli III., Eğt.Enst., Eğitimci
YENİŞEHİRLİOĞLU Nahit (AP), Manisa I, II., Orta, Çiftçi
YEŞİLPINAR Erol H. (AP), İzmir V., İk.Tic.İ.Ak., Kooperatifçilik
YILANKIRAN Mustafa (CHP), Sivas V., Mak.Yük.Müh.
YILANLIOĞLU İsmail Hakkı (CKMP, MHP), Kastamonu I, II., Veteriner
YILDIRIM Ferhat Nuri (AP), Ankara I, III., Sanat Ok., İnş. Müteahhidi
YILDIRIM Hasan (CHP), Kars IV, V., Avukat
YILDIRIM İsmail Hakkı (AP), Erzurum II, IV, V., Avukat
YILDIRIM İsmail Hakkı (AP), Kütahya II., Lise, Ticaret
YILDIRIM Nafiz (AP), Diyarbakır III., Tıp Dr.
YILDIRIM Ramazan (CHP), Adıyaman IV, V., İlk, Çiftçi
YILDIRIM Süleyman (CHP), Tunceli IV., Avukat
YILDIRIM Şerafettin (AP), Ankara III., İlk, Çiftçi
YILDIZ M.Salih (CHP, CGP, CHP), Van II-V., Avukat
YILDIZ Veli (CHP), İçel V., İlk, Ticaret
YILMAN Malik (CHP), Hatay IV, V., İkt.Fak., Muhasip
YILMAZ Ahmet (CHP), Uşak IV., Lise
YILMAZ Ali (AP), Hatay III, IV, V., Orta, Müftü
YILMAZ Asım (CHP), Afyon I., Avukat
YILMAZ Cahit (AP), Konya I., Avukat
YILMAZ Çetin (CHP), İçel III, IV., Eğt.Enst., Eğitimci-Gazeteci
YILMAZ Hüseyin (CHP), Gaziantep II., E.Yarbay
YILMAZ Hüsnü (AP), Balıkesir V., Lise, Müftü-Vâiz
YILMAZ İsmail (AP), Bursa I., İlk, Müteahhit
YILMAZ M.Kemal (CHP), Aydın II, III., Eğt.Enst., Eğitimci
YILMAZ Mevlût (AP), Balıkesir II, III., İmam-Hatip Ok.
YILMAZ Mustafa Kemal (AP), Ankara II, III., SBF, Yönetici
YILMAZ Nurettin (CHP, BAĞ.), Mardin IV, V., Avukat
YILMAZ Orhan (CHP), Giresun IV., Avukat
YILMAZ Özer (AP), Bursa V., SBF, Bankacılık
YILMAZ Remzi (AP), Antalya IV., İlâhiyat Fak., Din İşleri
YILMAZ Şevket (AP), Adana III., Sendikacı
YILMAZ Yusuf Ziya (CHP, BAĞ.), Adıyaman III., Avukat
YOLAÇ Malik (AP), İstanbul I., Lise, Armatör ve Gazeteci
YOLSAL Ertuğrul (CHP), İstanbul V., İlk, Ticaret
YORULMAZ Cengizhan (CHP, DP), Ankara III., Avukat
YÖRÜK Abdülhak Kemal (CKMP), Ankara I., Hukuk Fak., Ord.Prof.Dr.
YURDOĞLU Lebit (CHP, BAĞ.), İzmir I, II., İstanbul III., Tıp Dr.
YURTSEVEN Halil (AP), Manisa V., Orta, Ticaret
YÜCEBİLGİN Y.Ziya (CKMP), Zonguldak I., SBF - İkt.Dr.
YÜCEKÖK Tahir (AP), Adana II., Orman Ok.
YÜCEL Şevki (AP), Samsun II., Avukat
YÜCEL Turgut (AP), Gümüşhane V., İnş.Yük.Müh.
YÜCELER Mehmet (AP, CHP), Kayseri I-V., Ziraat Yük.Müh.
YÜCESOY Sait Sina (AP), Konya I, II., Tıp Dr.
YÜCETÜRK M.Zeki (AP), Balıkesir II., Ziraat Yük.Müh.
YÜKSEKLİ Yaşar Kemal (CHP), Nevşehir V., Hukuk Fak., Yönetici
YÜKSEL Osman Zeki (AP), Antalya II., DTCF, Gazeteci
YÜKSEL M.Selâhattin (CHP), Uşak V., Avukat
YÜZBAŞIOĞLU Şükrü (CHP), Afyon I, IV., Veteriner Hekim
ZARARSIZ Ömer Lütfi (MSP), Yozgat IV., İmam Hatip Ok., Vâiz
ZENGİN Hasan (CHP), Manisa V., İnş.Yük.Müh.
ZEREN Veli (CHP), Yozgat V., Yük.Tek.Öğr.Ok., Öğretmen
ZEREN Zeki (CHP), İstanbul I., Tıp Dr.Prof.
ZEYDAN Ahmet (CHP, AP, CHP), Hakkâri I, III, V., İlk, Çiftçi
ZEYTİNOĞLU Aziz (AP), Eskişehir I, II., Orta, Ticaret-Ziraat
ZİLAN Abdülkerim (BAĞ.), Siirt IV, V., Avukat
ZORLU Sâki (AP), Hatay I., Kimyager-Fabrikatör
ZÜLFİKÂROĞLU Ali (DP, AP), K.Maraş IV., Orta, Çiftçi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri

(6 Kasım 1983 - 1988)

ABACIGİL Davut (HP), Balıkesir, Orta, Çitfçi
ABBASOĞLU Behiç Sadi (ANAP), İstanbul, İlk, Nakliyatçı
AĞAÇIK Sadettin (MDP), Kastamonu, Orta, Sanayici
AĞAGİL Erol (HP), Kırklareli, Harp Ok., E.Subay, Serbest Ticaret
AĞAOĞLU Arif (ANAP), Adıyaman, Orman Fak., Yük.Müh., Çiftçi
AKARCA Mehmet Umur (ANAP), Muğla, Tıp Fak. Dr., Rad. Uz., Serbest
AKARCALI Bülent (ANAP), İstanbul, Bruxelles Üniv., İktisatçı
AKAY Ebubekir (MDP), Erzurum, Lise, E.Gelir Md.
AKAYDIN Ali Rıza (HP), Çorum, Harp Ok., Harp Ak., E.Kur Albay
AKBULUT Yıldırım (ANAP), Erzincan, Hukuk Fak., Avukat
AKIN Vecihi (MDP), Konya, Harp Ok., Harp Ak., E.Orgeneral
AKINCI Eşref (MDP), Ankara, Harp Ok., Harp Ak., E. Orgeneral
AKINCI Selçuk (HP), Tekirdağ, Ecz. Yük. Ok., Eczacı
AKKAYA Ünal (ANAP), Çorum, İkt. Fak., Malî Müşavir
AKKILIÇ Mahmut (HP), İzmir, Vet.Fak., Vet. Hekim, Prof. Dr.
AKPAK Nihat (ANAP), Sakarya, İk.Tic.İ.Ak., İşletmeci
AKSU Mehmet Ata (ANAP), Gaziantep, DMMA, Mimar, Yönetici
AKTAŞ İlyas (ANAP), Samsun, Hukuk Fak., Avukat
AKÜZÜM İlhan (ANAP), Kars, İk.Tic.İ.Ak., İktisatçı, Serbest Ticaret
AKYOL Osman Nuri (ANAP), Kocaeli, Sanat Enst., E.İşçi
AKYÜREK Bedrettin Doğan (ANAP), İstanbul, Lise, Dz. Nakliyatçı
ALBAYRAK Ahmet Akgün (ANAP), Adana, Robert Kolej, İdareci
ALBAYRAK Yaşar (ANAP), İstanbul, DMMA, İnş., Müh.-Müteahhit
ALCAN Salih (HP), Tekirdağ, Öğr. Ok., Tüccar
ALPASLAN Hasan Fecri (ANAP), Ağrı, Hukuk Fak., Bankacı
ALPKAYA Emin (MDP), Niğde, Harp Ok., Hv. Harp Ak., E.Hv.Orgeneral
ALPTEMOÇİN Ahmet Kurtcebe (ANAP), Bursa, ODTÜ, Mk.Yük.Müh., işletmeci, Sanayici
ALTAY Hasan (HP), Samsun, Hukuk Fak., Avukat
ALTAY Kadri (MDP), Antalya, Harp Ok., Harp Ak., E.Tuğgeneral
ALTINTAŞ Abdullah (ANAP), Afyon, Eğt. Enst.-Hukuk Fak., Eğitimci, Avukat
ALTINTAŞ Ahmet (ANAP), Muğla, Orman Fak., Yük.Müh., Yönetici
ALTUĞ M.Y.Asım (MDP), Sivas, Hukuk Fak., Prof. Dr.
ALTUNAKAR Mahmut (MDP), Diyarbakır, Eğt. Fak., Eğitimci, E. Hariciyeci
ARACU Muzaffer (ANAP), Denizli, Elekt. Fak., Yük.Müh., Serbest
ARAL Hüseyin Cahit (ANAP), Ankara, Mak.Fak., Yük.Müh.
ARAS Abdülhalim (ANAP), Kocaeli, Hukuk Fak., Avukat
ARAS İlhan (ANAP), Erzurum, Lise (terk), Tüccar
ARAS Sabahattin (ANAP), Erzurum, Hukuk Fak., C.Savcısı-Avukat
ARAS Sabri (ANAP), Kars, Vet.Fak., Veteriner Hekim
ARIKAN Mehmet Muhlis (ANAP), Samsun, Tıp Fakültesi, Dr.
ARIKAN Türkân T. (ANAP), Edirne, Gazetecilik. Yük.Ok., İşl. Fak. Doçent Dr., Yönetici
ARIKAN Vural (ANAP), İzmir, SB-Hukuk Fak., Avukat, Vergi Uzmanı
ARPACIOĞLU Arsan Savaş (HP), Amasya, Eczacılık Fak., Eczacı
ARTUKASLAN Hakkı (ANAP), Bingöl, İlk, Tüccar

ARTUKOĞLU Necip Oğuzhan (ANAP), Burdur, İTÜ İnş. Yük.Müh.
ARVASİ Hüseyin Aydın (ANAP), Van, Lise, İdareci
AŞÇIOĞLU Hasan Pertev (ANAP), Zonguldak, Hukuk Fak., Avukat
AŞIK Eyüb (ANAP), Trabzon, KTÜ Mak.Müh., Serbest
AŞKIN İlhan (ANAP), Bursa, İkt. Fak., Ekonomist
ATAKLI Mucip (HP), İstanbul, Harp Ok., Hv.Harp Ak., E.Hv. Tuğgeneral
ATAKLI Vecihi (HP), Urfa, Harp Ok., E.General
ATALAY Mehmet Arif (MDP), Adıyaman, Hukuk Fak., Avukat
ATAMAN Metin (ANAP), Isparta, İk.Tic.İ.Ak., Maliyeci
ATASEVER Ali Rıfkı (ANAP), Tekirdağ, İnş.Müh. (Almanya), Ticaret
ATASOY Veysel (ANAP), Zonguldak, SB Fak., Yönetici
ATEŞ Musa (HP), Tunceli, İlk, E.Memur
AYDAR Ahmet Kemal (HP), Ankara, Lise, Gazeteci-Yazar
AYDEMİR Hüseyin (HP), İzmir, SB Fak., Yönetici
AYDIN Mehmet (ANAP), Samsun İkt.Fak., Ekonomist
AYDOĞAN İbrahim (ANAP), İçel, Hukuk Fak., Avukat
AYKUT İmren (MDP), İstanbul, İkt.Fak., İşl.ve Sendika Uzmanı
AZİZOĞLU Mehmet (HP), Bursa, İlk, Serbest
BABACAN Şükrü (HP), Kırklareli, SB Fak., İşletmeci, Yönetici
BABAOĞLU Ali (ANAP), Nevşehir, İlk, Ticaret
BAĞÇECİ Mehmet (ANAP), Yozgat, Hukuk Fak., Avukat
BAHADIR Osman (MDP), Trabzon, Hukuk Fak., E.Hâkim
BAHADIR Şehmuz (HP), Diyarbakır, İk.Tic.İ.Ak., Malî Müşavir
BALCILAR Mustafa (ANAP), Eskişehir, Eczacılık Fak., Eczacı
BALIBEY Metin (ANAP), Afyon, Maden Fak., Yük.Müh.
BARAN Aydın (ANAP), Siirt, İlk, Oto Bayii
BARLAS Ledin (ANAP), Adana, Hukuk Fak., Yönetici, Çiftçi
BARUTÇU Özgür (ANAP), Diyarbakır, Hukuk Fak., Avukat
BATGÜN Mustafa (ANAP), Kocaeli, DMMA, İnş.Müh.
BATUMAN Vehbi (HP), Adana, Tıp Fak., Dr., İç Has.Uz., Serbest
BATUMLU Sabit (HP), İstanbul, Sanat Enst., Gazeteci
BAYAZIT Rıfat (MDP), K.Maraş, Hukuk Fak., Yargıtay I.Bşk.V. (Emk.)
BAYAZIT M.Turan (HP), K.Maraş, SB Fak., E. Vâli
BAYKAL Süruri (HP), Ankara, Hukuk Fak., Avukat
BAYRAM Coşkun (HP), Adana, Hukuk Fak., Avukat
BAYÜLKEN Ümit Halûk (MDP,BAĞ.), Antalya, SB Fak., Büyükelçi
BIYIKLI Nevzat (ANAP), Artvin, İlk, İşçi-Sendikacı
BİCENTÜRK Hikmet (ANAP), İçel, Ziraat Fak., Yük.Müh.
BİÇER Hilmi (MDP), Sinop, Hukuk Fak., Avukat
BİLAL Tevfik (HP), Hatay, DMMA, İnş.Müh., Müteahhit
BİLGEN Arif Şevket (ANAP), Rize, Tıp. Fak., Dr.Rad. Uz., Yönetici
BOZER Ali Hüsrev (MDP), Ankara, Hukuk Fak., Prof.Dr.
BOZKIR Abdurrahman (ANAP), Konya, İk.Tic.İ.Ak., Tüccar
BOZKURT Onural Şeref (HP), Çanakkale, Hukuk Fak., Avukat
BUDAK Mehmet (ANAP), Kırşehir, İk.Tic.İ.Ak., Sosyal Politika Uzmanı
BÜRKE M.Kâni (HP), Denizli, Hv. Harp Ok., HŞ. Harp Ak., E.Hv.General, Yönetici
BÜYÜKBAŞ Cemal (ANAP), Eskişehir, İTÜ, Elekt.Yük.Müh., Yönetici
BÜYÜKUĞUR Ahmet (ANAP), Kütahya, İlk, Tüccar
CALP Necdet (HP), Ankara, SB.Fak., E.Vâli, Yönetici
CAN Halit Barış (HP), Sinop, İk.Tic.İ.Ak., Tüccar
CANSIZOĞLU Engin (HP), Zonguldak, Lise, Tüccar
CANVER İ.Cüneyt (HP), Adana, Hukuk Fak., Avukat
CENGİZ Ömer Necati (HP), İstanbul, Tek.Öğr.Ok., E.Öğretmen
CEYLAN M.Abdürrezak (MDP), Siirt, Zir.Mes.Ok., Tüccar-Çiftçi
COŞKUNOĞLU Kâmil T. (ANAP), Ankara, Hukuk Fak., E.Yargıtay Üyesi
ÇAKALOĞLU Mustafa (ANAP), Antalya, Hukuk Fak., Avukat
ÇAKAN Rıza Öner (HP), Zonguldak, Sanat Enst., Sendikacı
ÇAKIREFE Abdullah (HP), Manisa, İlk, Sendikacı
ÇAKIROĞULLARI Aycan (ANAP), Denizli, Mak.Fak., Yük.Müh., Yönetici
ÇELEBİ Mustafa (HP), Hatay, Hukuk Fak., Jur., Hâkim-Avukat
ÇELEBİ Süleyman (MDP), Mardin, Hukuk Fak., Avukat
ÇELEBİOĞLU Beşir (ANAP), Mardin, İlk, Çiftçi
ÇELİKBAŞ Fethi (ANAP), Burdur, Hukuk Fak., SBF Prof., Avukat
ÇERÇİ A.Remzi (ANAP), Adana, Hukuk Fak., Avukat
ÇETİN Ali Ayhan (MDP), Çorum, Hukuk Fak., Avukat
ÇINAR M.Timur (ANAP), Manisa, İk.Tic.İ.Ak., İşletmeci
ÇORAPÇIOĞLU M.Tosun (MDP), Balıkesir, Hukuk Fak., Avukat
DAĞYAR Abdullah Cengiz (ANAP), Antalya, Hukuk Fak., Avukat, Sanayici
DAYI İsmail (ANAP), Balıkesir, Tıp Fak., (terk) Editör-Yayıncı
DELİCEOĞLU Mehmet (ANAP), Adıyaman, DGSA, Mimar-Mühendis
DEMİR Kadir (ANAP), Konya, İk.Tic.İ.Ak., Ticaret
DEMİR Mustafa (ANAP), Urfa, Yük.Mes.Ok, İnş.Teknikeri, Akaryakıt Bayii
DEMİR Yılmaz (HP), Bilecik, Ziraat Fak., Yük.Müh.
DEMİR Yusuf (HP), Uşak, Öğr.Ok., E.Öğretmen
DEMİRTAŞ Abdurrahman (MDP), Hatay, Eğt.Fak., Eğitimci
DENİZ Galip (MDP), Gaziantep, Rüştiye, Serbest
DIRIK Faruk (ANAP), Nevşehir, İk.Tic.,İ.Ak., Muhasebeci-Malî Müşavir
DİNCEL İlhan (HP), Malatya, Hukuk Fak., Avukat
DİNÇERLER M.Vehbi (ANAP), İstanbul, İTÜ İnş.Yük.Müh., Sanayici
DİZDAROĞLU Ali (ANAP), Antalya, Hukuk Fak., Avukat
DOĞAN Osman (ANAP), Urfa, DTCF, Tüccar
DOĞRU Ahmet (ANAP), Artvin, Orman Fak., Yük.Müh., Yönetici
DOĞU Hüseyin Barlas (ANAP), Ankara, DGSA, Yük.Mimar
DOĞUŞLU M.Ali (ANAP), Bingöl, Öğr.Ok., E.Öğretmen
DURUKAN M.Erdal (MDP), Adana, DMMA, Mimar, Müteahhit
EGE İskender Cenap (MDP), Aydın, Eğt.Enst., Öğretmen, Yönetici
EKİCİ Ahmet (ANAP), Kütahya, Maden Fak., Yük.Müh.
ELDEM M.Necat (ANAP), Mardin, SBF, E.Vâli
ELGİN Ali İhsan (HP), İçel, İk.Tic.İ.Ak.Ticaret, İşletmecilik
ELGİN Neriman (HP), Ankara, Lise (terk), Evkadını
ELMAS Hayrettin (ANAP), İstanbul, DMMA, İnş.ve Maden Müh.
EMİRBAYER Durcan (HP), İzmir, Orta, Çiftçi
EMİROĞLU Metin (ANAP), Malatya, Hukuk ve İkt.Fak., Avukat, Sosyal Plânlamacı
ENER Mustafa Uğur (ANAP), Kütahya, Hukuk Fak., Avukat
ERCAN Ziya (ANAP), Konya, Y.İsl.Enst., Tüccar-Tarımcılık
ERDEM A.Yılmaz (ANAP), Mardin, End.Mes.Ls., Tüccar
ERDEM Ali Kemal (ANAP), Burdur, Harp Ok., E.Tank Albayı
ERDEM İ.Kaya (ANAP), İzmir, Yük.İk. Tic.Ok., Maliyeci, Yönetici
ERDEM Fatma Mihriban (ANAP), Isparta, Y.Tek.Öğr.Ok., E.Öğretmen, Yönetici
ERDİNÇ Fevzi Necdet (MDP), Van, Ziraat Fak., Yük.Müh.
ERDOĞAN Berati (ANAP), Samsun, İk.Tic.İ.Yük.Ok., Müteahhit
ERDOĞAN Gülami (ANAP), Samsun, Ziraat Ok., Tüccar (zir.ilâç ve aletleri)
EREL Salim (HP), Konya, Ziraat Fak., Zir.Yük.Müh., Yönetici
ERGÜDER Halil Orhan (ANAP), İstanbul, Hukuk Fak., Avukat
ERGÜL İsmet (ANAP), Kırşehir, İk.Tic.İ.Ak., Ekonomist, Yönetici
EROL Mehmet Sait (HP), Hakkâri, İlk, Mah.E.Başkâtip
ERTAN Fikret (HP), İzmir, İTÜ Kimya Fak.Yük.Müh., Yönetici
ERYURT Sabahattin (MDP), Erzurum, Hukuk Fak., E.Yargıtay Üyesi
ESEN Altınok (ANAP), Konya, Yük.Müh.-Mimar, Müteahhit ve Müşavir
FIRAT Alâettin (ANAP), Muş, İkt.Fak., Dr., Öğr.Görevlisi
FIRAT Ayhan (HP), Malatya, İTÜ, Elekt.Yük.Müh., Yönetici
FIRAT Seçkin (ANAP), Bolu, İk.Tic.İ.Ak., Tüccar
FIRAT S.Fevzi (MDP), Zonguldak, Lise, Tüccar
GEDİK Ahmet Şevket (ANAP), Adana, Tıp Fak., Diş Hekimi
GEMALMAZ Togay (ANAP), Erzurum, İTÜ, Elekt.Yük.Müh., Yönetici

GİRAY İsmail Safa (ANAP), İstanbul, İTÜ, İnş.Yük.Müh., Yönetici
GORAL Halil Nüzhet (HP), Aydın, Harp Ok., Müstafi Subay, Çiftçi
GÖÇER M.Besim (HP), Çorum, Eğt.Enst., E.Öğretmen
GÖKÇEN M.Memduh (ANAP), Bursa, Lise, İdareci
GÖKÇORA M.Kemal, (HP), Bursa, Ziraat Fak., Yük.Müh.-Yönetici
GÖKGÜN Ertuğrul (MDP), Aydın, Vet.Fak., Veteriner Hekim
GÜLECEK N.Abdullah (ANAP), Ankara, Diş Hekimi, Serbest
GÜLER Hüseyin Avni, (HP), İstanbul, Harp Ok., E.Albay
GÜLER Mümtaz (ANAP), Uşak, İnş.Müh., Yönetici
GÜLEZ Turgut Yaşar (MDP), Bolu, Petrol Yük.Müh. (ABD)
GÜNDÜZ Burhan Cahit (ANAP), İzmir, Hukuk Fak., Avukat
GÜNEŞ Tevfik (HP), Kırşehir, Eğt.Enst.,E.Öğretmen-Eğitimci
GÜNGÖRMEZ Salih (HP), Kocaeli, Orta, Sendikacı
GÜRBÜZ İhsan (HP), Hatay, Ziraat Fak., Yük.Müh., Yönetici
GÜRBÜZ Özer (HP), Sinop, Hukuk Fak., C.Savcısı
GÜRDERE Metin (ANAP), Tokat, Tek.Ok., İnş.Müh., Müteahhit
GÜRKAN Aydın Güven (HP), Antalya, SBF, Prof. Dr.
GÜRPINAR İdris (HP), Muğla, Tıp Fak., Dr., İç Has.Uz., Serbest
GÜVENÇ M.Sabri (ANAP), Niğde, Hukuk Fak., Avukat
HARMANCI Nihat (ANAP), Konya, İkt.Fak., Malî Müşavir
HASTÜRK Yılmaz İhsan (HP), İstanbul, Ziraat Fak., Yük.Müh., Yönetici
HAZNEDAR A.Mazhar (MDP), Ordu, İTÜ, İnş.Yük.Müh., Yönetici
HİÇ Hüseyin Mükerrem (MDP), Yozgat, İkt.Fak., Prof.Dr.
HOCAOĞLU Yılmaz (MDP), Adana, İk.Tic.İ.Ak., Yönetici
IRMAK Sabri (HP), Konya, Cenevre Üniv.İkt. ve SBF., Banka İkt. Danışmanı
IŞIK Osman (ANAP), Ankara, Eğt.Enst., Eğitimci, Yönetici
IŞIN Ruşan (HP), Sivas, Yük.Tek.Ok., Malî Müşavir
İBRAHİMOĞLU Rafet (MDP), Bitlis, SBO (Lozan), TİSK Genel Sek.
İĞREK Kemal (ANAP), Bursa, Mak.İşl.Müh.(Hollanda), Ticaret
İLHAN Muzaffer (MDP), Muğla, Yük.Tek.Ok., Yük.Tekniker (İnş.)
İLTER Ö.Ferruh (ANAP), İstanbul, Hukuk Fak., Yönetici
İNAN Kâmran (MDP), Bitlis, Hukuk Fak., SBO-Dr.Jur (Cenevre), Büyükelçi
İPEK Kâzım (HP), Amasya, İk.Tic.İ.Ak., Ticaret
İSLİMYELİ M.Fenni (MDP), Balıkesir, SB, Fak., Maliye, Bankacılık
İZCİ Mustafa (MDP), Manisa, Lise, Sendikacı
KAFKASLIGİL Mehmet (HP), İstanbul, D.V.Mes.Ok., Çiftçi
KALAYCIOĞLU Göksel (ANAP), Ankara, ABD İntermont Koleji, Eğitim ve İdare
KALEMLİ Mustafa (ANAP), Kütahya, Tıp Fak., Dr.Üroloji Doçenti
KARA Burhan (ANAP), Giresun, Tıp Fak., Dr., Serbest
KARA Mehmet (HP), Trabzon, Harp Ok, E.P.Kd.Binbaşı
KARA'A A.Necati (MDP), Kütahya, Hukuk Fak., Sanayici
KARABULUT Mahmut (ANAP), Sivas, İk.Tic.İ.Ak., Malî Müşavir
KARADUMAN Necmettin (ANAP), Trabzon, SBF, E.Vâli
KARAVELİ Ahmet (ANAP), Tekirdağ, ODTÜ Metalürji Müh., Proje Uz.
KARAKAŞ Cahit (HP), Zonguldak, İTÜ-Berlin Yük.İnş.Müh.Dr., Yönetici
KARAKEÇİLİ Bahri (MDP), Urfa, Hukuk Fak., Avukat, Yönetici
KARAKURT Cevdet (ANAP), Diyarbakır, İk.Tic.İ.Ak., Ticaret
KARAL Halil İbrahim (HP), Ankara, Harp Ok, SBF (ABD), Prof.Dr.
KARAMAN Kâmran (ANAP), Hatay, İTÜ Elekt.Yük.Müh., Öğr.Görevlisi
KARSLI Cevdet (HP), Giresun, İkt.Fak., İktisatçı
KASAROĞLU Doğan (MDP), İstanbul, Hukuk Fak., Gazeteci, Yönetici
KAŞIKÇI Nuh Mehmet (ANAP), Kayseri, Eczacılık Ok., Eczacı
KAVAK Altan (ANAP), İstanbul, Hukuk Fak., Sanayi, Ticaret
KAYA Recep (ANAP), Bilecik, DMMA İnş.Müh., İşletme Uz., Yönetici
KAYALAR Lütfullah (ANAP), Yozgat, Hukuk Fak., Avukat
KAYGISIZ Aziz (MDP), Kars, Edeb.Fak., Öğretmen, Yönetici
KAZANCIOĞLU Yusuf Ziya (HP), Trabzon, Hukuk Fak., Dr.Jur., Hâkim-Avukat
KAZOKOĞLU A.Şamil (ANAP), Bolu, İkt.Fak., Ekonomist
KESKİN H.Sabri (MDP), Kastamonu, Hukuk Fak., Yönetici, Çiftçi
KILIÇASLAN Mustafa (ANAP), Sakarya, Eczacılık Ok., Eczacı
KISAKÜREK Alâettin (ANAP), K.Maraş, Eğt.Enst., Eğitim ve Sanayi
KOCABAŞ Mehmet (MDP), İçel, DMMA Kimya Müh., Yönetici
KOCAMAN Akif (ANAP), Gümüşhane, Hukuk Fak., Avukat
KOÇAKER Selim (ANAP), Tokat, Lise, Çiftçi
KORKMAZ Nuri (HP), Adana, Harp Ok., Harp Ak., E.Kur.Albay
KONUKMAN Recep Ercüment (ANAP), İstanbul, Diş Hekimliği Fak., Prof.Dr.
KONUKSEVER Seyit Hüsamettin (HP), Edirne, Lise, Tüccar
KOYUNCU Haydar (MDP), Konya, Hukuk Fak., Avukat, Yönetici
KOYUNCUGİL Süleyman (HP), Gaziantep, İTÜ Yük.Müh-Mimar, Serbest
KÖSEM Ahmet İlhami (ANAP), Malatya, Hukuk Fak., Avukat
KÖSEOĞLU Leyla Yeniay (ANAP), İstanbul, Amerikan Kız Ls., Ticaret
KÖYMEN Yavuz (ANAP), Giresun, İk.Tic.İ.Ak., İnş.Müteahhidi
KURŞUNOĞLU Mirza (ANAP), Van, İlk, Ticaret, Petrol Bayii
KUNTER Turgut H. (MDP), Rize, Dz.Harp Ok., Dz.Harp Ak., E.Koramiral
KURT Fahrettin (ANAP), Trabzon, KTÜ İnş.Yük.Müh., Müteahhit
KUŞHAN Ömer (HP), Kars, Gazetecilik Yük.Ok., Halkla İlişkiler
KUTAY Hazım (ANAP), Ankara, İkt.Fak. Sanayici
KÜÇÜKOĞLU Şaban (ANAP), Kastamonu, Hukuk Fak., İnş.Müteahhidi
MELEK Hamit (ANAP), Hatay, Tıp Fak., Dr., Fizik Ted.Uz., Serbest
MELEN Ferit (MDP), Van, SBF, Maliyeci, Yönetici
MEMİŞOĞLU Fehmi (MDP), Rize, DMMA Mak.Müh., Yönetici
MİMAROĞLU N.Naci (MDP), Siirt, Hukuk Fak., Avukat
NALBANTOĞLU Hilmi (HP), Erzurum, İTÜ İnş.Yük.Müh., Müteahhit
NARİN Kadir (HP), Diyarbakır, Lise, Sendikacı
NEHRUZOĞLU K.Nuri (HP), Mardin, Lise, SHELL Şti.Dış İlişkiler Eski Md.
OSKAY Kâzım (ANAP), Bolu, Yük.İk.Tic.Ok., Ticaret, Maliye, Yönetici
OKTAY İsmet (ANAP), Eskişehir AÜ Kimya Müh., T.Süt End.Kurumu
OKTAY M.Seyfi (HP), Ankara, Hukuk Fak., Avukat
OLCA Hayrullah (HP), İzmir, Lise, Gazeteci-Yazar
ONUR Mehmet (ANAP), K.Maraş, Hukuk Fak., Avukat
OR Kemal (ANAP), Konya, DTCF, Eğitimci-Plânlamacı
ORHON Mahmut (ANAP), Yozgat, Tıp Fak., Dr., Yönetici
OSMANLIOĞLU M.Hayri (HP), Gaziantep, Orman ve Hukuk Fak., Yönetici
OTAĞ Orhan (HP), Kocaeli, Hukuk Fak., Hâkim, Avukat
OZANSOY Hayrettin (HP), Diyarbakır, Hukuk Fak., İkt. ve Maliye Müşaviri
ÖĞÜN Musa (MDP), Kars, Harp Ok., Harp Ak., E.Korgeneral
ÖĞÜNÇ Feridun Şakir (HP), İstanbul, Lise, Sendikacı
ÖNAL Lezgin (HP), Hakkâri, İlk, Serbest
ÖNCEL Aziz Bülent (MDP), Urfa, İk.Tic.İ.Ak., Dış Ticaret, Çiftçi
ÖNDER Nazmi (MDP), Muş, Ziraat Fak., Yük.Müh., Yönetici
ÖNEN H.Yılmaz (HP), İzmir, İk.Tic.İ.Ak., Yönetici
ÖNEY Tülây (HP), İstanbul, SBF, Maliye Böl., Plân.Uzmanı
ÖZAL Turgut (ANAP), İstanbul, İTÜ Elekt.Yük.Müh., Yönetici
ÖZALP Haydar (ANAP), Niğde, Ziraat Fak., Yük.Müh., Çitfçi
ÖZALP Mehmet (ANAP), Aydın, Eczacılık Fak., Eczacı
ÖZARSLAN İsmet (ANAP), Amasya, Eğt.Enst., Öğretmen, Yönetici
ÖZBEK A.Sabahattin (MDP, BAĞ.), Bursa, Ziraat Fak., Yük.Müh., Prof.Dr.
ÖZBEK A.Sırrı (HP), Adıyaman, Hukuk Fak., Avukat

ÖZBİLEN Cemal (ANAP), Kırıklareli, Hukuk Fak., Avukat
ÖZBIYIK İbrahim (ANAP), Kayseri, İTÜ Mak.Yük.Müh.,Müteahhit
ÖZCAN Enver (HP), Tokat, İkt.Fak. (Fransa), Doçent Dr.
ÖZDAĞLAR İsmail (ANAP), Manisa, Mak. ve İşl.Yük.Müh. (ODTÜ-ABD), Yönetici
ÖZDEMİR Cemal (HP), Tokat, Yük.Tek.Ok., Elekt.Yük.Tekniker, İl Tic.Md.
ÖZDEMİR İbrahim (ANAP), İstanbul, DGSA Mimar, Serbest Müteahhit
ÖZDEMİR Mehmet (ANAP), Elazığ İlâh.Fak., Turizm İşletmecisi
ÖZDİLEK E.Fahri (HP), Konya, Harp Ok., Harp Ak., E.Orgeneral
ÖZER Kemal (HP), İstanbul, Orta, Sendikacı
ÖZGENÇ Edip (HP), İçel, Hukuk Fak., Avukat
ÖZKAN Ahmet (ANAP), Çankırı, İlk, Müteahhit, Sanayici
ÖZKAYA Günseli (HP), İstanbul, Hukuk Fak., Gazetecilik Yük.Ok., Avukat, Yazar
ÖZKÖK Mümtaz (ANAP), Sakarya, Lise, Turizm İşletmecisi
ÖZSOY Hamdi (ANAP), Afyon, Eczacılık, Yük.Ok., Eczacı
ÖZTEKİN Fuat (ANAP), Bolu, İTÜ İnş.Yük.Müh., Müteahhit, Nakliyeci
ÖZTÜRK H.Turan (ANAP), Nevşehir, İlâh.Fak., Ticaret
PALAOĞLU Mustafa Kemal (HP), Sivas, SBF, Yönetici
PAZARBAŞI Nadir (ANAP), Çanakkale, İk.Tic.İ.Ak., Malî Müşavir
PEHLİVANLI Alpaslan (ANAP), Ankara, Hukuk Fak., Avukat
PEHLİVANOĞLU Özdemir (ANAP), İzmir, Hukuk Fak., Avukat
PEKUSLU M.Sezai (ANAP),Ankara, DTCF ve Hukuk Fak.,Öğretmen Hukukçu
POYRAZ Nabi (ANAP), Ordu, İk.Tic.İ.Ak., Tüccar
SABUNCU Nabi (ANAP), Aydın, İk.Tic.İ.Y.Ok., Muhasebe, İmalâtçı
SABUNİŞ Fahir (ANAP), Bursa, İTÜ Mak.Yük.Müh., Yönetici
SADIKLAR Cafer Tayyar (MDP-BAĞ.), SBF, Maliye, Yönetici, Prof.Dr.
SAĞDIÇ Mehmet (ANAP), Ankara, Yük.İsl.Enst., Öğretmen
SAĞESEN H.Avni (HP), Ordu, İTÜ Elekt.Yük.Müh., Yönetici
SAĞLAR Durmuş Fikri (HP), İçel, İşlet.Fak., Yönetici, Ziraatçı
SAKALLIOĞLU A.Reyhan (MDP), Sakarya, Hukuk Fak., Avukat
SAKARYA Saffet (ANAP), Çankırı, Lise, Gazeteci-Yazar
SARGIN Talât (ANAP),Tokat,Harp Ok., Müstafi Subay,İş Mevzuatı, Yönetici
SARIOĞLU Mekin (ANAP), Manisa, SBF, E.Vâli
SARIOĞLU Paşa (HP), Ağrı Elekt.Yük.Müh. (ABD), Yönetici
SARP Ahmet (MDP), Diyarbakır, İTÜ İnş.Yük.Müh., Yönetici
SARUHAN İsmail (ANAP), Ankara, İlk, Müteahhit
SAYGIN Işılay (MDP), İzmir, EÜ Mimarlık Fak., Mimar, Serbest
SERT Saffet (ANAP), Konya, İTÜ İnş.Müh., Müteahhit
SEVİNÇ Münir (HP), Eskişehir Tek.Ok., Müteahhit
SİN Atilla (ANAP), Muş, Kimya Ls., Ticaret
SOĞANCIOĞLU A.Turan (ANAP), Sivas, Hukuk Fak., E.Hâkim
SOYLU Halis (HP), Kars, Tıp Fak., Dr.Operatör, Serbest
SOYSAL Ogan (ANAP), Ankara, Lise, Ticaret, İşletmeci
SÖKMENOĞLU M.Murat (MDP), Hatay, İk.Tic.İ.Ak., İşletme, Ziraatçı
SÖNMEZ Birsel (ANAP), Niğde, İTÜ Elekt.Yük.Müh., Müteahhit
SÖYLEMEZOĞLU Ülkü (ANAP), K.Maraş, İkt.Fak., Yönetici
SÖZER Turgut (HP), Sakarya, Tıp Fak., Dr.,Kadın Has.Uz., Yönetici
SUNGUROĞLU M.Oltan (ANAP), Gümüşhane, Hukuk Fak., Avukat
SUNALP Turgut (MDP), İzmir, Harp Ok., Harp Ak., E.Orgeneral, E.Büyükelçi
SÜTER Ahmet (MDP), İzmir, Tarım Al.Mak.Yük.Ok., Ziraatçı
ŞAHİN Fahri (ANAP), Malatya, DMMA, İnş.Müh., Müteahhit
ŞAHİN Mustafa (ANAP), Kayseri, Ziraat Fak., Yük.Müh., Sanayici
ŞAHİN H.İbrahim (HP), Denizli, Hukuk Fak., Avukat
ŞAHİNKAYA F.Rezan (ANAP), Ankara, Ziraat Fak., Prof.Dr.
ŞAKRANLI Gürbüz (ANAP), Manisa, İTÜ Metal.Yük.Müh., Sanayici
ŞARDAĞ Rüştü (HP), İzmir, Eğt.Enst., TODAİE, Edebiyat, Yazar
ŞEN Hüseyin (ANAP), Artvin, Harp Ok., Harp Ak., E.Kur.Albay
ŞENGÜN İsmail (MDP), Denizli, SBF, Maliye, Bankacı
ŞENTÜRK Namık Kemal (MDP), İstanbul, SBF, E.Vâli
ŞIVGIN Halil (ANAP), Ankara, Hukuk Fak., Avukat
ŞİŞMAN Bilâl (HP), İstanbul, İlk, İşçi
TAFLIOĞLU Selâhattin (HP), Yozgat, Hukuk, Fak., Avukat
TANIK Süha (ANAP), İzmir, İk.Tic.İ.Y.Ok., Sanayici
TANRIYAR Ali (ANAP), İstanbul, Tıp Fak., Dr., İç Has.Uz.,Yönetici
TARIMCIOĞLU Faik (MDP), Bitlis, Hukuk Fak., E.Hâkim Binbaşı, Ziraatçı, Yönetici
TAŞAR M.Rüştü (ANAP), Gaziantep, İk.Tic.İ.Ak., İşletmeci, Plânlamacı
TAŞÇIOĞLU M.Mükerrem (ANAP), Sivas, İTÜ-Liyej Üniv., İnş.Yük.Müh., Serbest
TAŞDEMİR İbrahim (HP), Ağrı, Hukuk Fak., Avukat
TAŞEL Naci (ANAP), Edirne, DGSA Mimar, Ticaret, Müteahhit
TAŞTAN Şevki (HP), Sivas, İk.Tic.İ.Ak., Eğt.Enst., İşletme, Yönetici
TAVGAÇ İsmet (MDP), Bursa, Harp Ok., E.Albay, Belediye Eski Bşk.
TEKİN Rıza (HP), Siirt, İlk, Dâva Vekili, Çiftçi
TEKİNEL A.Neclâ (MDP), İstanbul, Hukuk Fak., Avukat
TENEKECİ Abdullah (ANAP), Konya, Hv.Harp Ok., Harp Ak., E.Hv.General
TİPİ Osman Engin (HP), Aydın, İTÜ Mimar, Serbest
TİRALİ Turgut Sera (MDP), Giresun, Lise, Gazeteci, Tüccar
TİTİZ M.Tınaz (ANAP), İstanbul, İTÜ Elekt.Müh., Yönetici
TOGAY Mustafa Kemal (ANAP), Isparta, PTT Mes.Ok., Tüccar
TOKTAŞ Ali Aşkın (HP), İzmir, İk.Tic.İ.Ak., Serbest
TOKTAŞ Şerafettin (ANAP), Balıkesir, İmam Hatip Ls., Tüccar
TOMBUŞ İhsan (ANAP), Çorum, Hukuk Fak., Avukat
TOPAÇ Mehmet (ANAP), Uşak, Hukuk Fak., Avukat
TOPÇUOĞLU Ali (ANAP), K.Maraş, İkt.Fak., İşletme, Ticaret
TOPKAYA İhsan Nuri (ANAP), Ordu, Hukuk Fak., Avukat
TOPRAK Arif (HP), Niğde, İk.Tic.İ.Ak., Mali Müşavir
TUNCAY İlker (ANAP), Çankırı, Harp Ok., E.Subay, Yönetici
TUNCER Cengiz (ANAP), Kayseri, SBF, Maliye Böl., İşletme
TUNÇSİPER Necat (ANAP), Balıkesir, SBF, Hukuk-Avukat
TURAN İbrahim (ANAP), Gümüşhane, İk.Tic.İ.Y.Ok., Petrolcü
TURAN M.Sedat (MDP), Kayseri, Tıp Fak., Dr., Ruh Has.Uz., Yönetici
TURHANGİL İsmet (HP), Manisa, İk.Tic.İ.Ak., Muhasebeci, Yönetici
TUTKUN H.Adnan (ANAP), Amasya, ODTÜ İnş.Müh., Serbest
TUTUM Cahit (HP), Balıkesir, SBF, Dr., TODAİE, Öğr.Üyesi
TÜREL Sudi N. (ANAP), Antalya, DMMA, Harita ve Kad.Müh., Yönetici
TÜRKER Nihat (ANAP), Afyon, İk.Tic.İ.Ak., Malî Müşavir
ULUÇ İ.T.Fahrettin (HP), Samsun, Hukuk Fak., E.Yargıtay Üyesi
ULUSU Bülend S. (MDP,BAĞ.), Dz.Harp Ok., Harp Ak., E.Oramiral
URAL İbrahim (HP), İstanbul, SBF, E.Vali
UYSAL Ayhan (ANAP), Çanakkale İTÜ İnş.Yük.Müh., Serbest
UZUN M.Zeki (ANAP), Tokat, Yük.İsl.Enst., Hukuk Fak., Avukat
ÜÇOK Bahriye (HP), Ordu, DTCF, Doçent Dr., İlâh.Fak.Öğr.Üyesi
ÜĞDÜL İsmail (ANAP), Edirne, İk.Tic.İ.Ak., Malî Müşavir, Çiftçi
ÜLKER Reşit (HP), İstanbul, Hukuk Fak., Avukat
ÜNER Mehmet (HP), Kayseri, DMMA, İnş.Müh., Müteahhit
ÜNLÜ M.Ertuğrul (ANAP), Bursa, EÜ Diş Hekimliği, Diş Hekimi, Serbest
ÜSTÜNEL Metin (HP), Adana, İk.Tic.İ.Ak., Serbest
ÜZEL M.Nuri (HP), Eskişehir, SBF, İş Hukuku, Yönetici
VARDAL İsa (HP), Zonguldak, Hukuk Fak., Hâkim

VAROL Veysel (HP), Erzincan, Öğr.Ok., Eğitimci, Gazeteci-Yazar
YAĞANOĞLU Nurettin (ANAP), Adana, SBF- Hukuk, Avukat, Çiftçi
YAĞCI Nevzat (ANAP), Elazığ, Hv.Harp Ok., E.Yarbay
YAĞCIOĞLU Süleyman (ANAP), Samsun, İÜ Diş Hekimliği, Diş Hekimi, Serbest
YALÇINKAYA E.Bülent (ANAP), Kastamonu, Orman Fak., Yük.Müh., Yönetici
YAMAN İbrahim Fevzi (ANAP), Isparta, İk.Tic.İ.Ak., E.Memur
YAMAN Metin (ANAP), Erzincan, İk.Tic.İ.Ak., Malî Müşavir
YAŞA A.Memduh (MDP), İstanbul, İkt.Fak., Prof.Dr.
YAŞAR Memet (MDP), Ağrı, Orta, Tüccar
YAŞAR Ünal (ANAP), Gaziantep, Hukuk Fak., Avukat, Çiftçi
YAVUZTÜRK Zeki (ANAP), Elazığ, Maden-Metalürji Yük.Müh. (ABD), Yönetici
YAYLALI M.Rıfkı (ANAP), Erzurum, DMMA, İnş.Müh., Müteahhit
YAZICI Münir Fuat (ANAP), Manisa, Hukuk Fak., Avukat
YILDIRIM A.Rıdvan (HP), Tunceli, Sağlık Mes.Ls., Yönetici
YILDIRIM Muhittin (HP), Edirne,Yük.Tek.Ok., Mak.Y.Tekniker,Çiftçi
YILDIRIM Muzaffer (HP), Kayseri, İk.Tic.İ.Ak.,Sanayi İşletmecisi
YILDIRIR Feyzullah (MDP), Gaziantep, Hukuk Fak., Avukat
YILMAZ Ahmet (ANAP), Giresun, İk.Tic.İ.Ak., İnş.Müteahhidi
YILMAZ A.Mesut (ANAP), Rize, SBF, İk.Sos.Bil. (Almanya),, Sanayici
YÖNEY Fazıl Osman (ANAP), İstanbul, SBF, Yönetici
YÜCEL Muhteşem Vasıf (HP), Zonguldak, Maden Ok., (Almanya), Gazetecı-Yazar
YÜCELEN Rüştü Kâzım (ANAP), İçel, İkt.Fak., İşletme, Serbest Ticaret
YÜRÜR Şükrü (ANAP), Ordu, İk.Tic.İ.Ak., Maliye Böl., Yönetici
YÜZBAŞIOĞLU M.Şükrü (HP), Afyon, Vet.ve Diş Hk.Fak., Vet. ve Diş Hekimi, Yönetici
ZENGİN Talât (ANAP), Malatya, MÜ Diş Hk.Fak., Diş Hekimi, Serbest

Cumhuriyet Senatosu Üyeleri

(15 Ekim 1961 - 12 Eylül 1980)

ABAY Mukbil (CHP), Konya 1977-1980, Avukat
ACAR Emin (AP), Manisa 1961-1968, Harp Ok.-Hukuk, Avukat
ACAR Selâhattin (AP), Ordu 1968-1977, Avukat
ACUNER Ekrem (Tabiî Üye), 1961-1980, E.Kur.Albay
AÇIKALIN M.Cevat (C.Bşk.S.Üye), 1961-1968, Hukuk Fak., E.Büyükelçi
ADALI M.Erdoğan (AP), İstanbul 1964-1980, Avukat
ADALI Sabahattin (YTP), Hatay 1961-1964, Hukuk Dr., Avukat
ADEMOĞLU M.Nuri (AP), Adana 1961-1980, Tıp Dr.
AGUN O. Mecdi (AP), Rize 1964-1973, Avukat
AĞANOĞLU Ali Şakir (CHP,AP), Trabzon 1966-1975, SBF, İşl.İkt.Öğr.Üyesi
AĞAR Halil (YTP, AP), Adıyaman 1961-1968, Savcı Yard.
AĞIRNASLI Niyazi (CKMP, TİP), Ankara 1961-1966, Avukat
AKA Enver (AP), Balıkesir 1961-1968, E.Korgeneral
AKARCA Muallâ (AP), Muğla 1961-1966, Ziraat Yük.Müh.
AKATLI Lütfü (C.Bşk.S.Üye), 1966-1972, Hukuk Fak., Anayasa Mah.Bşk.
AKÇA A.Orhan (AP), Kütahya 1964-1973, Avukat
AKGÜN Rıza (CHP), K.Maraş 1977-1980, Hukuk Fak., Hâkim
AKMANDOR Neşet (CHP), Bolu 1977-1980, Yük.Müh., Dr.
AKOĞLU Enver (C.Bşk.S.Üye), 1961-1962, Ö., E.Hv.Korgeneral
AKPOLAT İhsan (YTP), Muş 1961-1964, DTCF, Eğitimci
AKSAÇ Âkıp (CHP), Kırşehir 1977-1980, Avukat
AKSOLEY Mebrure (CHP), İstanbul 1964-1973, Hukuk Fak.
AKSOY Ali (CHP), Çanakkale 1961-1964, E.J.Albay
AKSOY Vehbi (CHP), Hatay 1961-1964, Avukat
AKSOYOĞLU Refet (Tabiî Üye), 1961-1980, E.Kur.Albay
AKSU Cenap (AP), K.Maraş 1961-1968, Hukuk Fak., E.Vâli
AKŞİT Baha (AP), Denizli 1975-1980, Tıp Dr.
AKYAR Cahit (AP), Denizli 1961-1966, Hukuk Fak.
AKYURT Nurettin (CHP, CGP), Malatya 1968-1977, Avukat
AKYÜREK Şevket (AP), İstanbul 1961-1973, Kimyager
ALACAKAPTAN Uğur (CHP), Ankara 1975-1980, Hukuk Fak., Prof.Dr.-Avukat
ALANKUŞ Muzaffer (C.Bşk.S.Üye), 1964-1966, E.Orgeneral
ALANYALI M.Emin (AP), Kütahya 1979-1980, SBF, Yönetici
ALBAYRAK Osman (MHP), Kütahya 1973-1979, Harp Ok.- Hukuk Fak., Avukat
ALLIOĞLU Ünal (AP), Yozgat 1979-1980, Avukat
ALİHOCAGİL Osman (AP), Erzurum 1964-1973, Avukat
ALİŞİROĞLU Osman (CHP), Ankara 1961-1966, Avukat
ALKAN Ali (AP), Kırklareli 1968-1977, Diş Hekimi
ALPAN M. Cihat (C.Bşk.S.Üye), 1972-1978, E.General
ALPARSLAN Fehmi (CHP), Artvin 1961-1973, Avukat
ALPİSKENDER Ferit (AP), Manisa 1961-1968, Avukat-Yazar
ALTAN Nahit (AP), Çanakkale 1964-1973, Avukat
ALTAY Adil (CHP), Sivas 1968-1977, Avukat
ALTUNTAŞ Ali (AP), Tokat 1964-1973, SBF, Kaymakam
ARI Ahmet Naci (CHP), Kırklareli 1961-1968, Edeb.Fak., Gazeteci
ARDA Beyti (CHP), Kırklareli 1977-1980, Mimar
ARIBURUN M.Tekin (AP), İstanbul 1964-1979, E.Hv.Orgeneral
ARIKAN M.Ali (CHP), Mardin 1973-1979, Hâkim
ARIKAN İdris (MSP), Siirt 1979-1980, Avukat
ARIKAN Rahmi (YTP, AP), Bolu 1961-1968, Diş Hekimi
ARSAN Zeki (AP), Çorum 1961-1964, İ., Tıp Dr.
ARSEL İlhan (C.Bşk.S.Üye), 1966 (katılmadan istifa) Hukuk, Prof. Dr.
ARSLAN Celâl (AP), Samsun 1979-1980, Savcı
ARSLAN İsmail (MSP), Muş 1979-1980, Edeb.Fak., Öğretmen
ASLANOĞLU Hikmet (AP), Balıkesir 1973-1979, E.Albay
ARTEMİZ Nurhan (CHP), İzmir 1977-1980, Avukat
ARTUKMAÇ Sadık (CKMP, CHP), Yozgat 1961-1973, Hukuk Fak.
ARTUS Âmil (C.Bşk.S.Üye), 1961-1968, Hukuk Dr., E.Yargıtay Üyesi
ATAKAN Hasan (C.Bşk.S.Üye), 1964-1966, E.Orgeneral
ATAKLI Mucip (Tabiî Üye), 1961-1980, E.Hv.General
SIRRI Atalay (CHP), Kars 1961-1980, Savcı-Hâkim
ATASAĞUN İ.Şevki (CKMP,AP), Nevşehir 1961-1977, Tıp Dr. General Prof.
ATAYURT M.Faik (AP), Uşak 1966-1975, Orman Yük.Müh.
ATMACA Hüseyin (CHP), Denizli 1966-1980, Yük.Köy Enst., Öğretmen
AVŞAR Galip (AP), Adana 1961-1966, Orman Yük.Müh.
AYDA Adile (C.Bşk.S.Üye), 1976-1978, Hukuk-Edeb.Doçent Dr., Diplomat
AYDINER Hidayet (C.Bşk.S.Üye) 1961-1964, 1966-1972, Avukat
AYHAN Eşref (CHP), Ordu 1961-1968, Avukat
AYKAN Cevdet (AP), Tokat 1973-1979, Tıp Dr.
AYKUT Lâtif (YTP), Siirt 1961-1964, Avukat
AYNUKSA Nurettin (YTP), Erzurum 1961-1964, SBF, E.Vâli
AYRIM Y.Ziya (AP), Kars 1964-1979, Ziraat Yük.Müh.
BABÜROĞLU Selâhattin (C.Bşk.S.Üye), 1971-1977, İnş.Yük.Müh.
BAHADIRLI M.Enver (CHP), Hatay 1964-1973, Avukat
BAKKALBAŞI Erdoğan (CHP), Konya 1975-1980, Avukat
BAKŞIK Şeref (CHP), İzmir 1975-1980, Yük.İk.Tic.Ok., İktisatçı-Gazeteci
BALKIS İbrahim Halil (AP), Urfa 1973-1978, Ö., Avukat
BALTAN Tarık Remzi (AP), Zonguldak 1961-1977, Tıp Dr.
BANGUOĞLU Tahsin (CHP), Edirne 1961-1968, Edeb.Fak., Prof. Dr.
BARTIN Muharrem (CHP), Samsun 1979-1980, SBF, E.Vâli
BARUTÇUOĞLU Doğan (CHP), Manisa 1968-1977, Avukat

BAŞAK Fethi (AP), İstanbul 1961-1964, Avukat
BAŞGİL Ali Fuat (AP), Samsun 1961(katılmadan istifa), Hukuk Fak., Ord.Prof.Dr.
BATUM M.Sadık (AP), İstanbul 1979-1980, Avukat
BATUR Muhsin (C.Bşk.S.Üye), 1974-1980, E.Hv.Orgeneral
BATUR Suphi (CHP), Sinop 1961-1968, Hukuk Fak., Ticaret
BAYAR Abdurrahman (AP), Mardin 1964-1973, Avukat
BAYHAN Kudret (CKMP, BAĞ.), Niğde 1961-1974, Avukat
BAYKAL Aysel (CHP), İstanbul 1979-1980, Avukat
BAYKAL Bekir Sıtkı (AP,BAĞ.), Ordu 1968-1977, Orman Yük.Müh.
BAYKARA Zeyyat (C.Bşk.S.Üye), 1974-1980, SBF, Maliye
BAYSOY Fehmi (YTP,GP,CHP), Erzincan 1961-1973, Veteriner Hekim
BEKATA Hıfzı Oğuz (CHP), Ankara 1961-1975, Avukat
BELER Beliğ (AP), İzmir 1968-1977, Yük.İk.Tic.Ok., Ticaret
BELÜL Solmaz (CHP), İstanbul 1973-1979, Avukat
BENDERLİOĞLU M.Atıf (AP), Ankara 1975-1980, Avukat
BERKOL M.Halûk (AP), 1966-1973, Tıp Dr., Doçent
BETİL Zihni (CHP), Tokat 1961-1979, Avukat
BİLGEN Lütfü (CHP), İçel 1968-1977, Tıp Dr.
BİLGİN Mehmet (MSP), Bingöl 1975-1980, Harp Ok., E.Binbaşı
BİNGÖL İsa Hizan (AP), Muş 1964-1973, Orman Yük.Müh.
BİRANT İzzet (AP,BAĞ.,CHP), İzmir 1961-1968, Ö., Tıp Dr., Prof.
BİRİNCİOĞLU A.İhsan (AP), Trabzon 1975-1980, Avukat
BODUR Ata (AP), Ordu 1977-1980, Avukat
BORA Aslan (CHP,BAĞ.), 1966-1973, Ö., Harp Ok., E.Subay
BORA Servet (MHP), Yozgat 1979-1980, Avukat-Hâkim
BOZCALI Ömer Lütfü (AP), İzmir 1961-1968, Avukat
BOZKURT Ömer Naci (AP), Gümüşhane 1975-1980, SBF, E.Vâli
BOZOKLAR Mustafa (AP), İzmir 1968-1977, Tıp Dr.
BULADOĞLU Şevket (AP), Trabzon 1961-1966, Yük.İk.Tic.Ok., Ticaret
BULAK Cemalettin (AP), Samsun 1961-1966, Avukat
CANPOLAT O.Nuri (AP), Konya 1968-1980, Avukat
CANTÜRK Kemal (C.Bşk.S.Üye), 1977-1980, SBF, Maliye
CEBE Turgut (AP,DP), Ankara 1966-1975, DTCF, Yayıncı
CEVHERİOĞLU Celil (AP), İstanbul 1961-1964, E.Yargıtay D.Bşk.
CİDAL Naci (CHP), Hakkâri 1973-1979, Avukat
CİLARA Abbas (AP), Gümüşhane 1966-1975, Orman Yük.Müh.
CİZRELİOĞLU Selâhattin (CHP), Diyarbakır 1966-1980, Hukuk Dr., Avukat
COŞKUN A.Celâlettin (AP), Aydın 1968-1977, SBF, E.Vâli
COŞKUNOĞLU Kâmil (CHP), Uşak 1961-1966, E.Yargıtay Üyesi, Avukat
CÖMERT Bahri (AP,CHP), Samsun 1973-1979, Avukat-Yönetici
CÜCEOĞLU Ali (CHP), Giresun 1975-1980, Avukat
ÇAĞA Esat (C.Bşk.S.Üye), 1961-1964, Avukat
ÇAĞATAY Nazif (CHP), İzmir 1968-1975, Avukat
ÇAĞLAYANGİL İ.Sabri (AP), Bursa 1961-1980, Hukuk Fak., E.Vâli
ÇALIŞ Orhan (AP), Bolu 1977-1980, Avukat
ÇAMLICA Mehmet (YTP, AP), Kastamonu 1961-1977, Eğt.Enst., Öğretmen
ÇATALOĞLU İsmail (CHP), İçel 1977-1980, E.Albay
ÇAVDAROĞLU M.Şükrü (AP), Balıkesir 1979-1980, Avukat-Yönetici
ÇEÇAN Cemil (CHP), Mardin 1979-1980, İnş.Müh.
ÇEKEMOĞLU Ahmet (YTP, AP), Sivas 1961-1968, Avukat
ÇELEBİ Emanullah (Tabiî Üye), 1961-1980, E.Hv.Kur.Yarbay
ÇELEBİ Hüsamettin (C.Bşk.S.Üye), 1974-1980, Hukuk Fak., Gazeteci
ÇELİK Mustafa (CHP), Afyon 1975-1980, Eczacı
ÇELİKBAŞ Fethi (CGP-C.Bşk.S.Üye), 1972-1978, Hukuk Fak., İkt.Prof.
ÇETİN Alâettin (AP), Çorum 1961-1968, Veteriner Hekim
ÇETİN Osman (AP), Tokat 1979-1980, Avukat-Yönetici
ÇETİN Yusuf (CHP), Adıyaman 1977-1980, Eğt.Enst., Öğretmen
ÇETİNTAŞ Neşet (CKMP), Yozgat 1961-1964, Eczacı
ÇOKER Fahri (C.Bşk.S.Üye), 1978-1980, E.Hâkim Amiral
ÇOLAKOĞLU Selâhattin (CHP), Gaziantep 1977-1980, Avukat
ÇUMRALI Sedat (CHP), Konya 1961-1974, Ö., Hâkim-Avukat
DAĞLI Hazım (CKMP, AP), Çankırı 1961-1968, Avukat
DALDAL M.Münir (AP), İzmir 1977-1980, Yük.İk.Tic.Ok., Yönetici
DALOKAY Cahit (AP), Elazığ 1975-1980, Elekt.Yük.Müh.
DANIŞOĞLU Necip (AP), Rize 1961-1964, Tıp Dr.
DAYI Mustafa Fahri (CHP), Manisa 1977-1980, Avukat
DELİVELİ Mustafa (AP), Hatay 1964-1980, Avukat
DEMİR Mehmet Ali (YTP, AP), Tunceli 1961-1966, Eğt.Enst., Öğretmen
DEMİRAYAK Sadettin (CHP), Aydın 1977-1980, Hâkim-Avukat
DEMİRDAĞ Şaban (AP), Samsun 1975-1979, Avukat
DEMİRDAĞ Yusuf (AP), Balıkesir 1968-1973, Avukat
DEMİREL Nuri (AP), Balıkesir 1968-1973, Avukat
DEMİRKOL Abdülgani (CHP), Urfa 1975-1980, Avukat
DEMİRTAŞ Muzaffer (AP), Konya 1977-1980, Diş Hekimi
DENER Hayri (C.Bşk.S.Üye), 1968-1974, Fen Fak., Fizik Prof.
DENİZ Selâhattin (AP), Erzurum 1979-1980, Avukat-Savcı
DERBİL Özer (C.Bşk.S.Üye), 1971-1977, Hukuk Fak.
DİKEÇLİGİL Hüsnü (AP, DP), Kayseri 1961-1975, Eğt.Enst., Öğretmen-Yönetici
DİNEKLİ Mustafa (CHP), Konya 1961-1968, Avukat
DOĞAN Lütfü (MSP), Erzurum 1973-1980, İlâhiyat Fak.
DOĞAN Talât (CHP), Rize 1973-1979, Tıp Dr.
DURSUNOĞLU Halim (AP), Kars 1979-1980, İnş.Müh.
DURUL M.Emin (AP), Denizli 1961-1966, E.Kur.Albay
EFE Süleyman (CHP), Malatya 1977-1980, Hâkim-Avukat
EGE İskender Cenap (AP), Aydın 1961-1980, Eğt.Enst., Öğretmen-Yönetici
ELMAS İmadettin (CHP), Çanakkale 1973-1980, İnş.Mühendisi
ELMASYAZAR M.Tevfik (CHP), Manisa 1977-1980, Eğt.Enst., Öğretmen-Yönetici
ERCAN Abdullah (CHP), Çorum 1977-1980, Avukat
ERDEM Mehmet (AP), Bilecik 1977-1980, Avukat-Gazeteci
ERDEM Rahmi (CHP), İstanbul 1973-1980, Avukat
ERDİNÇ İ.Etem (AP), Kütahya 1964-1973, İnş.Yük.Müh.
ERDOĞAN Azmi (YTP, AP), Diyarbakır 1961-1975, Avukat
ERGEÇEN Hasan (AP), Eskişehir 1973-1979, İnş.Yük.Müh.
ERGENELİ M.Nafiz (AP), Edirne 1968-1977, Hukuk ve DTCF
ERGİN Sait Naci (C.Bşk.S.Üye), 1971-1977, SBF, Maliye
ERGİN Süleyman Ertuğrul (MSP), Yozgat 1973-1979, Mak.Yük.Müh.
ERGUN Süleyman Sırrı (CHP), Edirne 1977-1980, Eczacı
ERGÜN Fevzi (AP), Kütahya 1979-1980, Avukat
ERGÜN Ömer (C.Bşk.S.Üye), 1961-1968, Sanat Ok., Sendikacı
ERİM Nihat (C.Bşk.S.Üye), 1971-1977, Hukuk Fak., Prof.Dr.
ERİŞ Raif (AP), Balıkesir 1973-1979, Yük.İk.Tic.Ok., Yönetici
ERKİN Feridun Cemal (C.Bşk.S.Üye), 1970-1971, Hukuk Fak., E.Büyükelçi
ERKMEN Hayrettin (AP), Giresun 1975-1980, SBF, İkt. Dr.
ERKMENOĞLU Kâmuran (CHP), İzmir 1977-1980, SBF Danıştay D.Bşk.
ERKUT Osman Cevdet (CKMP), Kütahya 1961-1964, E.Hâkim General
ERSÜ Vehbi (Tabiî Üye), 1961-1980, E.Kur.Albay
ERTEM Ergün (CHP), Ankara 1975-1980, Tıp Dr.
ERTUĞ Celâl (CHP), Elazığ 1961-1975, Tıp Dr. Prof.
ERTÜRK Nurettin (AP), Sivas 1968-1977, Ö., Hukuk Fak., Yönetici
ESATOĞLU Fevzi Hakkı (CHP), İstanbul 1973-1979, Hâkim-Avukat
ETKER Rıfat (CKMP,MP,BAĞ.), Ankara 1961-1966, E.General
EVLİYA Nedim (AP), K.Maraş 1961-1965, Hukuk fak., E.Vâli
EYİDOĞAN Akif (AP), Zonguldak 1961-1968, SBF, E.Vâli
FERSOY Orhan Cemal (AP), İstanbul 1979-1980, Avukat
FEYYAT Mehmet (CHP), İstanbul 1973-1979, Hâkim-Avukat
FIRAT Hilmi (C.Bşk.S.Üye), 1978-1980, E.Oramiral
GACIROĞLU Naci (AP), Erzurum 1979-1980, Avukat-Yönetici

GEBELOĞLU Cevdet (YTP), Bitlis 1961-1964, Tıp Dr.
GENER İzzet (CKMP,MP), Niğde 1961-1966, Hukuk Fak., Yönetici
GERGER Vasfi (CHP), Urfa 1961-1966, Avukat
GEVECİ Fevzi (CHP), Samsun 1973-1974, Ö., Ziraat Yük.Müh.
GEZMİŞ Rasim (AP), Artvin 1979-1980, SBF, E.Vâli
GİRAY Rasim (AP), Elazığ 1961-1966, Eğt.Enst., Öğretmen
GORAL Halil (CHP), Aydın 1968-1977, Harp Ok., Müstafi Kd.Yüzbaşı
GÖKTÜRK Hüseyin Avni (AP), Niğde 1966-1975, Hukuk Fak., Prof.Dr.
GÖLE Turgut (CHP), Kars 1961-1964, SBF,-Hukuk, Avukat
GÜLCÜGİL Mustafa (AP), Isparta 1964-1980, Tıp Dr.
GÜLEK Kasım (C.Bşk.S.Üye), 1969-1971, Siyasal Bilgiler-Ekonomi
GÜLER Mehmet (AP), Balıkesir 1964-1973, Mak.Yük.Müh.
GÜLEZ Turgut Yaşar (AP), Bolu 1968-1977, Petrol Yük.Müh.
GÜMÜŞOĞLU O.Zeki (AP), İstanbul 1964-1973, Avukat
GÜNALTAY Şemsettin (CHP), İstanbul 1961 (katılamadan öldü), Hukuk Ord. Prof.Dr.
GÜNDOĞAN Fikret (CHP), İstanbul 1964-1979, Avukat
GÜNEŞ Hasan Fehmi (CHP), Sakarya 1975-1980, Savcı-Avukat
GÜRESİN Ecvet (C.Bşk.S.Üye), 1974-1975, Ö., Yük.İk.Tic.ok., Gazeteci-Yazar
GÜRLER Faruk (C.Bşk.S.Üye), 1973-1974, E.Orgeneral
GÜRSEL Cemal (Tabiî Üye), 1961 (cumhurbaşkanı seçildi), E.Orgeneral
GÜRSOY İdris (CHP), Ordu 1977-1980, Hukuk Fak., Yargıtay D.Bşk.
GÜRSOYTRAK Suphi (Tabiî Üye), 1961-1980, E.Kur.Yarbay
GÜVEN Hasan (CHP), Trabzon 1975-1980, SBF ve Hukuk, Avukat
GÜVENÇ Vahap (C.Bşk.S.Üye), 1968-1974, Sanat Ok., Sendikacı
GÜZEY Baki (AP), Bursa 1961-1966, DTCF, Ticaret
HACIBALOĞLU Osman (YTP), Tokat 1961-1964, Avukat
HALICI Feyzi (AP), Konya 1968-1977, Fen Fak., Kimya Yük.Müh.
HANCIOĞLU Rasim (CKMP), Afyon 1961-1966, Tıp Dr.
HATİP Ahmet Remzi (MSP), Konya 1977-1980, SBF,- Hukuk-Yönetici
HATUNOĞLU Sakıp (CHP,GP,AP), Erzurum 1964-1973, İnş.Mühendisi
HAZER Mehmet (CHP,CP), Kars 1961-1973, Hukuk Fak., Yönetici
HAZERDAĞLI M.Salim (CHP,CGP), 1966-1975, Avukat
HOCAOĞLU Ö.Lütfü (AP,DP), Trabzon 1966-1975, Ziraat Yük. Müh., Doçent Dr.
IRMAK SADİ (C.Bşk.S.Üye), 1974-1980, Tıp Dr., Ord.Prof.
IŞIK Faruk (YTP-BAĞ.), Van 1961-1964, Hukuk Fak., E.Sayıştay D.Bşk.
IŞIKLAR H.Enver (AP), Samsun 1964-1973, E.Kur.Albay
IŞITAN Rıza (CHP,BAĞ.), Samsun 1964-1973, Avukat
İLDAN Hasan (CHP), Elâzığ 1975-1980, Avukat
İLERİ Abdullah Emre (CHP), Niğde 1975-1980, Avukat
İLHAN İsmail (BAĞ.), Muş 1973-1979, Hukuk Dr.
İLKUÇAN Mehmet (AP), Antalya 1961-1964, Tıp Dr.
İNAN Kâmran (AP), Bitlis 1973-1979, İ., Hukuk Dr., Diplomat
İNCEOĞLU M.Yılmaz (CKMP,BAĞ.), Afyon 1961-1966, Avukat
İNCİ Tevfik (AP), Zonguldak 1961-1968, E.Amiral
İNEBEYLİ Nâzım (AP), Sinop 1968-1977, Tıp Dr.
İNKAYA Cemalettin (AP), Balıkesir 1968-1975, İnş.Yük.Müh.
İNÖNÜ İsmet (Tabiî Üye), 1972-1973, Ö., E.Orgeneral
İSLÂM Zeki (CHP), Gaziantep 1961-1968, Hukuk Fak., Noter
İSLÂMOĞLU A.Münif (AP), Kastamonu 1977-1980, Tıp Dr.
İŞMEN Hikmet (TİP-BAĞ.), Kocaeli 1966-1975, Ziraat Yük.Müh.
İZMEN Mehmet (YTP), 1961-1966, (C.Bşk.S.Üye), 1968-1973, SBF, Maliye
KABAY Ekrem (CHP), Burdur 1973-1979, Eğt.Enst., Öğretmen
KAFAOĞLU Adnan Başer (C.Bşk.S.Üye), 1978-1980, SBF, Maliye
KALPAKLIOĞLU Hüseyin (AP,DP), Kayseri 1961-1965, Hâkim
KANGAL Hasan (C.Bşk.S.Üye), 1961-1968, Avukat
KANGAL Kâzım (CHP), Sivas 1973-1979, Avukat
KANSU Enis (AP), İzmir 1961-1968, Hukuk Fak., Yönetici
KAPANLI Turhan (AP), Sakarya 1961-1966, Ankara 1966-1980, Hukuk Fak., Vâli
KAPLAN Kadri (Tabiî Üye), 1961-1980, E.Kur.Yarbay
KARA Ahmet Cemil (AP), Trabzon 1975-1980, Tıp Dr.
KARAAĞAÇLIOĞLU M.Kâzım (AP), 1966-1980, İnş.Yük.Müh.
KARAKAPICI İ.Etem (CHP,GP), Urfa 1966-1973, Ö., Tıp Dr.
KARAKURT Esat Mahmut (CHP), Urfa 1961-1966, Avukat-Yazar
KARAKÜÇÜK Adnan (AP), K.Maraş 1968-1980, Hâkim-Avukat
KARAMAN Suphi (Tabiî Üye), 1961-1980, E.Kur.Albay
KARAMULLAOĞLU Şebip (CHP), Bursa 1975-1980, SBF, Yönetici, Avukat
KARAOSMANOĞLU Oral (AP), Manisa 1968-1980, SBF, Yönetici
KARAÖZ İlyas (AP), Muğla 1966-1975, Yük.İk.Tic.Ok., Yönetici
KARASAPAN C.Tevfik (CKMP,AP), Afyon 1961-1966, Siy.Sos.Bilgiler, E.Büyükelçi
KARAYİĞİT Ahmet (AP), Afyon 1966-1980, Diş Hekimi
KARAVELİOĞLU Kâmil (Tabiî Üye), 1961-1980, E.Kur.Binbaşı
KARTAL Fevzi (AP), Van 1979-1980, Avukat
KAVAK Abdurrahman (CHP,AP), Siirt 1964-1973, Avukat ve Çiftçi
KAYALAR Şeref (AP), Bursa 1961-1980, Hâkim-Avukat
KILIÇ Mehmet (AP), Gaziantep 1977-1980, Eğt.Enst., Öğretmen
KILIÇ Muhittin (CHP), Konya 1961-1968, Avukat
KILIÇOĞLU Kemal (CHP), Hatay 1973-1979, Yük.İk.Tic.Ok., Yönetici
KINAYTÜRK Ö.Faruk (AP), Burdur 1964-1973, Tıp Dr.
KIRBAŞLI Faik (AP), Burdur 1979-1980, SBF, İktisat Dr., Yönetici
KIRDAR Ş.Sami (AP), İstanbul 1964-27/12/1964 Ö., Yük.Müh.Mimar
KIRLI Mümin (AP), İzmir 1968-1977, Tıp Dr.
KİRAZOĞLU İbrahim (AP), Kayseri 1975-1980, İkt.Fak., Ticaret
KİTAPÇI Temel (CHP), Sivas 1977-1980, İk.Tic.İ.Ak., İşletmeci
KİTAPLI Doğan (AP), Samsun 1979-1980, İkt.Fak., Yönetici
KOCABEYOĞLU Sabit (CHP), Ankara 1961-1966, Hukuk Fak., Yönetici
KOCAMAN Recai (CHP), Artvin 1973-1979, Avukat
KOÇAŞ M.Sadi (C.Bşk.S.Üye), 1962-1969, İ., E.Kur.Albay
KOR Orhan (AP), İzmir 1968-1977, E.Hv.Kur.Albay
KORUTÜRK Fahri S. (C.Bşk.S.Üye), 1968-1973 (cumhurbaşkanı seçildi), (Tabiî Üye), 1980, E.Oramiral
KÖK Enver (C.Bşk.S.Üye), 1961-1968, Orman Yük.Müh.
KÖKER Yiğit (AP), Ankara 1966-1980, İk.Tic.İ.,Ak., Ticaret
KÖKSAL Osman (Tabiî Üye), 1961-1964, İ., (C.Bşk.S.Üye) 1964-1971, E.Kur.Albay
KÖKSAL Şevket (CHP), Ordu 1961-1977, Tıp Dr.
KÖSEOĞLU Abdullah (CHP), Kocaeli 1975-1980, Tıp Dr.
KUBALI Hüseyin Nail (C.Bşk.S.Üye), 1977-1980, Hukuk Fak., Ord.Prof.Dr.
KUMRULU Zeki (CHP), Ordu 1961-1968, Avukat
KURUTLUOĞLU Sahir (C.Bşk.S.Üye) 1961-1966, Avukat
KUTLAR İ. Tevfik (AP), Gaziantep 1968-1977, Hukuk Fak., E. Vâli
KUTLUK İsmail (AP), Çanakkale 1973-1979, Eğt.Enst., Eğitimci
KUYTAK Fikret (Tabiî Üye), 1961-1962 Ö. E.Kur.Albay
KÜÇÜK SAMİ (Tabiî Üye), 1961-1980, E.Kur. Albay
KÜFREVİ Kasım (AP), Ağrı 1973-1979, Edeb. Fak., Dr. Asistan
KÜNTAY Barlas (AP), Bursa 1975-1980, Avukat-Gazeteci
KÜRÜMOĞLU Orhan (AP), Bitlis 1968-1973, Avukat
MADANOĞLU Cemal (Tabiî Üye), 25.10.1961 istifa, (C.Bşk.S.Üye) 1966-1972, E. General
MEHMETOĞLU Sait (AP), Mardin 1973-1979, Eğt.Enst., Öğretmen
MELEN Ferit (CHP,CGP), Van 1964-1979, SBF, Maliye
MENEMENCİOĞLU Ethem (AP), İstanbul 1961-1964, Hukuk Fak., Ord.Prof.
MENTEŞEOĞLU Haldun (AP), 1961-1980, Hukuk Fak., E.Vâli
METE Muslihittin Yılmaz (CHP), Adana 1966-1975. Avukat
METO Şükrü (AP), Rize 1979-1980, İkt.Fak., Yönetici
MİRKELÂMOĞLU Necip (CHP,CP,CGP), İzmir 1968-1977, İkt.Fak., Ticaret

MUHARREMOĞLU İsmet (AP), Mardin 1979-1980, Avukat
MUMCUOĞLU Hayri (CHP), Tekirdağ 1966-1980, E. Yargıtay Üyesi
MÜEZZİNOĞLU Ziya (CHP), Kayseri 1975-1980, SBF, Maliye
MÜLAYİM Ziya Gökalp (CHP), Samsun 1973-1979, Ziraat Fak., Prof.Dr.
NADİ Nadir (C.Bşk.S.Üye), 1964-1970 İ., Sos.Bil,Fak., Gazeteci-Yazar
NALBANTOĞLU Hilmi (CHP), Erzurum 1973-1979, İnş.Yük.Müh.
OBUS Muammer (CHP), Konya 1961-1968, Avukat
OĞUZ Ali (MSP), İstanbul 1973-1979, Avukat
OĞUZ Reşat (CHP), Antalya 1973-1979, DTCF., Eğitimci
OĞUZBEYOĞLU Hamdi (AP), Balıkesir 1961-1964, Avukat
O'KAN Sezai (Tabiî Üye), 1961-1980, E.Kur. Albay
OKURER Cahit (AP), İzmir 1961-1968, Yük.Öğr.Ok., Öğretmen
OKYAYÜZ Cavit Tevfik (AP), İçel 1961-1968, Hukuk Fak., E.Vâli
OMAY İbrahim Saffet (CHP), Ankara 1961-1966, Avukat
ONAR Ahmet (CHP), Konya 1961-1968, Avukat
ONAT Hilmi (AP), İzmir 1961-1968, E. Binbaşı
ORAL Hasan (AP), Urfa 1966-1980, Diş Hekimi
ORAL Kemal (CHP), Mardin 1961-1964, Edeb.Fak., Tüccar
ORAN Talât (AP), Bilecik 1961-1968, Tıp Dr.
ORBAY Kâzım (C.Bşk.S.Üye) 1961-1964 Ö., E.Orgeneral
ORHON Sabahattin (YTP,AP), Giresun 1961-1975, SBF, İktisat-Ticaret
ORTAÇ Cahit (AP), Bursa 1961-1975, SBF, D.Danıştay Üyesi
OTAN Hüseyin (CHP), Burdur 1961-1964, Tıp Dr.
ÖÇTEN Rıfat (YTP,AP), Sivas 1961-1970 Ö., Avukat
ÖNAL Sakıp (AP), Adana 1961-1966, Tıp Dr.
ÖNDER Ziya (YTP,AP), Sivas 1961-1968, SBF, E.Vâli
ÖNER Hayri (CHP), Adana 1975-1980, Savcı-Hâkim
ÖNER Süreyya (CHP), Siirt 1973-1979, Avukat
ÖRGEN Cemal (AP), Balıkesir 1979-1980, İkt.Fak., Yönetici
ÖZBEK A. Bahattin (CKMP), Kütahya 1961-1964, Veteriner Hekim
ÖZBEK Selâhattin (C.Bşk.S.Üye), 1972-1978, Ziraat Fak., Prof.Dr.
ÖZCAN M. Sedat (AP), Bitlis 1979-1980, Avukat
ÖZÇETİN M. Şevket (AP), Çorum 1968-1977, Avukat
ÖZDEMİR Ahmet (AP), Artvin 7.6.1964 (seçimi iptal edilmiştir), Avukat
ÖZDEMİR Akın (AP), İzmir 1977-1980, İk.Tic.İ.Ak., Yönetici
ÖZDEN Ekrem (CHP,CP), İstanbul 1964-1973, Avukat
ÖZDENİZ Necati (C.Bşk.S.Üye), 1961-1966, E. Amiral
ÖZDEŞ Rıfat (AP), Kocaeli 1961-1966 Ö., E. Amiral
ÖZDİLEK Fahri (Tabiî Üye), 1961-1980, E. Orgeneral
ÖZDİNÇ Abdülhalûk (AP), Hakkâri 1979-1980, Avukat
ÖZDOLAY Talip (AP), İçel 1961-1980, Tıp Dr.
ÖZEN Orhan (AP), Erzincan 1979-1980, Avukat
ÖZER Fevzi (CHP), Muğla 1975-1980, Avukat
ÖZER Hamdi (CHP, AP), Malatya 1968-1980, E.Albay
ÖZER Mustafa (AP), Antalya 1961-1964, E.Albay
ÖZERDEMLİ Nevzat (AP), İzmir 1961-1968, Eczacı
ÖZGÜL Nizamettin (CHP), Gaziantep 1961-1968, Tıp Dr.
ÖZGÜNEŞ Mehmet (Tabii Üye), 1961-1980, E.Kur.Yarbay
ÖZGÜR Selâhattin (Tabiî Üye), 1961-1980, E.Dz.Kur.Yarbay
ÖZKAN Ergun (AP), Niğde 1975-1980, Avukat
ÖZKAYA M.Şükran (Tabiî Üye), 1961-1980, E.Kur.Yarbay
ÖZLEN Fakih (CHP), Konya 1968-1977, Yük.Müh.
ÖZMEN Halil (CHP), Kırşehir 1968-1977, Avukat
ÖZMUMCU Ahmet (AP), Kütahya 1973-1979, E.Yarbay
ÖZTAŞ Kadri (AP), Balıkesir 1961-1964, Veteriner Hekim
ÖZTEKİN Mukadder (CHP, BAĞ.), Adana 1966-1975, SBF, E.Vâli
ÖZTRAK Orhan (AP, CGP), Tekirdağ 1975-1980, Yönetici-Avukat
ÖZTÜRK Hüseyin (CHP), Sivas 1968-1980, Eğt.Enst., Öğretmen
ÖZTÜRK İbrahim (CHP), Ankara 1975-1980, Hukuk Fak., E.Vâli
ÖZTÜRKÇİNE Rıfat (AP), İstanbul 1961-1973, Tıp Dr.
PAKER Şerafettin (AP), Antalya 1973-1979, Ziraat Yük.Müh.
PAKSU A.Tevfik (AP), K.Maraş 1966-1968, Yük.İk.Tic.Ok., Ticaret
PASİNLİ Nihat (YTP), Erzurum 1961-1964, Harp Ok., E.Subay
PEKER Ayhan (CHP), İstanbul 1973-1974, Ö., Avukat
PESTİLCİ M.Ali (CHP), Zonguldak 1968-1980, Avukat
PIRILTI Mehmet (CHP, GP), Antalya 1964-1973, Avukat
POYRAZ Vefa (AP), İstanbul 1973-1980, E.Kur.Albay-E.Vâli
REİSOĞLU Safa (C.Bşk.S.Üye), 1977-1980, Hukuk Fak., Prof.Dr.
RENDECİ Refet (AP), Samsun 1964-1979, Avukat
SALİHOĞLU Osman (AP), Sakarya 1966-1980, İnş.Müh.
SANALAN Rahmi (YTP), Erzurum 1961-1964, E.Kur.Albay
SARAÇOĞLU Abdülkerim (CHP, GP), Mardin 1961-1973, Tıp Dr.
SARIGÜLLÜ O.Saim (AP), Aydın 1961-1968, Avukat
SARİBRAHİMOĞLU Kemal (CHP), Adana 1975-1980, Avukat
SARIKAYA Halit (CHP), Çanakkale 1961-1964, Edeb. Fak., Öğretmen
SARLICALI Nejat (CHP), Balıkesir 1964-1980, Yük.İk.Tic.Ok., Ticaret
SAVAŞ Hikmet (CHP), Eskişehir 1975-1980, Yük.İk.Tic.Ok., Ticaret-Gazetecilik
SAVCI Sabahattin (MSP), Diyarbakır 1975-1980, Ziraat Yük.Müh.
SENGEL Nevzat (C.Bşk.S.Üye), 1961-1964, Kimya Müh.
SEREN Suat (AP), Isparta 1961-1964, Tıp Dr.
SEYDİBEYOĞLU Mehmet (CHP), Kastamonu 1977-1980, Avukat
SEYHAN Necip (CHP, GP, AP), Hakkâri 1964-1973, SBF, Yönetici
SEZGİN Refet (AP), Çanakkale 1979-1980, Avukat
SOMUNCU Metin (CHP), Tokat 1979-1980, Avukat
SOMUNOĞLU O.Edip (AP), Erzurum 1964-1973, Tıp Dr.
SONBAY Behiç (CHP), Zonguldak 1977-1980, Avukat
SOYDAN Hilmi (CHP, CGP), K.Maraş 1968-1977, Avukat
SOYLU Halis (CHP), Kars 1979-1980, Tıp Dr.
SÖKMEN Tayfur (C.Bşk.S.Üye), 1968-1974, Orta ve Özel, Hatay Eski Cumhurbaşkanı
SÖNMEZ Mehmet (CHP), Hatay 1979-1980, Eğt.Enst., Öğretmen
SÖYLEMEZOĞLU Hulûsi (YTP, AP), Sivas 1961-1968, E.General
SUNAY Cevdet (C.Bşk.S.Üye), 1966, (cumhurbaşkanı seçildi), (Tabiî Üye), 1973-1980 E.Orgeneral
SUNGUR M.Emin (CHP), İstanbul 1979-1980, Müh.-Mimar
SÜERSAN Orhan (AP), Manisa 1961-1977, E.Kur.Albay
SÜMER Nurullah Esat (CHP), İstanbul 1961-1964, İktisat-Hukuk, Bankacılık
ŞAHİNGİRAY Özel (AP), İstanbul 1961-1964, DTCF, Filolog
ŞAMİLOĞLU Muzaffer (CHP), Kars 1973-1979, Avukat
ŞENER Nevzat (AP), Amasya 1979-1980, Avukat
ŞENOCAK Y.Kemal (AP), Afyon 1966-1975, Harp Ok., E.Subay
ŞENTÜRK Namık Kemal (C.Bşk.S.Üye), 1977-1980, SBF., E.Vâli
ŞEREFHANOĞLU Z.Nami (BAĞ.), Bitlis 1964-1967, Avukat
TAHTAKILIÇ Ahmet (CHP), Uşak 1975-1980, Hukuk Fak., Yönetici
TALÛ M.Naim (C.Bşk.S.Üye), 1972-1976, İ., İkt.Fak., Bankacılık
TANMAN Sabahattin (AP), İstanbul 1961-1964, Yük.İk.Tic.Ok., Yönetici
TANYERİ Salih (CHP), Gaziantep 1968-1977, Hukuk Fak., E.Vâli
TARLAN Cemal (YTP, AP, DP, BAĞ.), Tekirdağ 1961-1975, Hukuk Fak., E.Vâli
TAŞ Ahmet Metin (AP), Aydın 1977-1980, Eczacı
TAŞAN Naim (CHP), Tunceli 1975-1980, Avukat
TAYLAN Muhittin (CHP), Sivas 1977-1980, Hukuk Fak., Anayasa Mah. Eski Bşk.
TEKİN M.Akif (AP), Antalya 1964-1973, E.Kur. Yarbay
TERMEN Ziya (AP, BAĞ.), Çanakkale 1964-1973, Eğt. Enst.
TEVETOĞLU Fethi (AP), Samsun 1961-1964, Tıp Dr.
TIĞLI Mustafa (AP), Sakarya 1966-1975, Avukat
TİĞREL İhsan Hamit (YTP), Diyarbakır 1961-1966, SBF., Maliye
TİTREK Gürhan (AP), Çankırı 1968-1980, Avukat
TOKER Metin (C.Bşk.S.Üye), 1977-1980, Edeb.Fak., Gazeteci-Yazar
TOKGÖZ Cahit (AP), Samsun 1961-1964, E.General
TOKOĞLU Lütfü (AP), Kocaeli 1961-1980, SBF., -Hukuk, Avukat
TOPALOĞLU M.İhsan (CHP), Giresun 1966-1975, Yük.Müh.Dr.
TOPÇUOĞLU Sabri (YTP), Bingöl 1961-1966, E.General
TOROS Naci (AP), Eskişehir 1961-1962, Ö., Avukat
TUĞRUL M.Orhan (AP), Bilecik 1968-1977, Avukat

TULUNAY M.Zeki (CHP), Malatya 1961-1968, Avukat
TUNA Ahmet Nusret (YTP, AP), Kastamonu 1961-1977, Avukat
TUNAKAN Ruhi (AP), Manisa 1968-1979, Ö., Ziraat Yük.Müh.
TUNCEL Süleyman (AP), İzmir 1977-1980, E.Hv. Korgeneral
TUNÇ Halil (C.Bşk.S.Üye), 1972-1980, İlk, Sendikacı
TUNÇKANAT Haydar (Tabiî Üye), 1961-1980, E.Hv.Kur.Albay
TURAN Burç (AP), İstanbul 1961-1964, Yük.Müh.Mimar
TURAN Sami (CHP,CGP,AP,CGP), 1966-1980, Tıp Dr.
TURANLI M.Sırrı (AP), Adıyaman 1968-1977, Avukat
TURGUT Ali Kemal (AP), Denizli 1966-1975, Avukat
TURHANGİL Fikret (AP), Aydın 1961-1968, Avukat
TÜRKAY Tahsin (AP), Sivas 1977-1980, Avukat
TÜRKER Hasan Ali (AP), Balıkesir 1961-1967, Ö., Veteriner Hekim
TÜRKMEN Salih (CHP, BAĞ.), Ağrı 1964-1973, Hukuk Dr., Avukat
TÜRKOĞLU Adil (CHP), Hakkâri 1961-1963, Ö., E.Albay
TÜTEN Şerif (C.Bşk.S.Üye), 1975-1980, SBF, E.Vâli
TÜZÜN N.Zerrin (C.Bşk.S.Üye), 1964-1971, Tek.Öğr.Ok., Yönetici
UCUZAL Ömer (AP), Eskişehir 1964-1980, Avukat
UÇAĞÖK Gavsi (AP), Eskişehir 1961-1969 Ö., E.Hv.General
UĞUR Abdullah Vehbi (CHP), Sinop 1977-1980, Avukat
ULAY Sıtkı (Tabiî Üye), 1961-1967, İ., E.General
ULUÇ Burhanettin (C.Bşk.S.Üye), 1961-1963 Ö., E.Vet.General-E.Vâli
ULUSMAN Ali Rıza (CKMP,MP), Kırşehir 1961-1968, Avukat
ULUSOY Mansur (CKMP,AP,MGP), Ankara 1961-1973, E.Albay
ULUSOY Refik (AP), Manisa 1961-1968, Avukat
UNAT-ABADAN Nermin (C.Bşk.S.Üye), 1978-1980, Hukuk Fak., Prof. Dr.
URAL Saffet (CHP), Bursa 1966-1975, E.Hv.General
UYANSOY Emin (AP), İstanbul 1979-1980, Ziraat Yük.Müh.
UYAR Veli (CHP), Yozgat 1973-1979, İk.Tic.İ.Ak., Sayıştay Üyesi
UZUNHASANOĞLU Sırrı (YTP, AP), Bolu 1961-1968, Hâkim
ÜÇOK Bahriye (C.Bşk.S.Üye), 1971-1977, DTCF, Doçent Dr.
ÜNALDI Mehmet (AP), Adana 1961-1980, Yük.İk.Tic.Ok.
ÜNER Ragıp (C.Bşk.S.Üye), 1961-1972, (AP), Nevşehir 1977-1980, Tıp Dr.Prof.
ÜNLÜ Adil (C.Bşk.S.Üye), 1961-1971, Avukat
ÜNSAL Niyazi (CHP), Erzincan 1973-1979, Eğt.Enst., Yönetici
ÜREN Selâmi (YTP), Tekirdağ 1961-1964, Ö., Avukat
ÜRGÜPLÜ Suat Hayri (BAĞ.), Kayseri 1961-1966, (C.Bşk.S.Üye), 1966-1972, Hukuk Fak.
ÜSTÜNEL Besim (CHP), İstanbul 1975-1980, İkt.Fak., Prof.Dr.
VARIŞLI Mehmet (AP), Konya 1968-1977, Yük.Tek.Öğr.Ok., Öğretmen
VURAL Mahmut (CHP, AP, BAĞ.), Ankara 1966-1975, Avukat
VURAL Orhan (CHP), Ordu 1977-1980, Avukat
YALÇUK Safa (AP), Çorum 1964-1980, Hukuk-İkt.Fak., Yönetici
YARDIMCI Veysi (CKMP), Ağrı 1961-1964, Edeb.Fak., Öğretmen
YAVUZ Erol (AP), Manisa 1979-1980, SBF, E.Vâli
YEŞİLYURT İsmail (AP), Yozgat 1964-1973, Avukat
YETİŞ İsmail (AP), Ankara 1966-1975, Avukat
YETKİN Nüvit (CHP), Malatya 1961-1968, Avukat
YILDIRIM M.Cemal (CHP, BAĞ.), İstanbul 1964-1973, E.Kur.Albay
YILDIZ Ahmet (Tabiî Üye), 1961-1980, E.Kur.Albay
YILMAZ Remzi (AP), Antalya 1979-1980, İlâh.Fak., Yönetici
YILMAZTÜRK Alâettin (AP), Bolu 1968-1977, Tıp Dr.
YIRCALI Sıtkı (AP), Balıkesir 1975-1980, Hukuk ve Maliye Dr.
YORULMAZ Cengizhan (CHP), Ankara 1975-1980, Avukat
YURDAKUL Kâzım (AP), Sakarya 1961-1966, Yük.İk.Tic.Ok., Ticaret
YURDAKULER Muzaffer (Tabiî Üye), 1961-1980, E.Kur.Albay
YURTSEVER Arif Hikmet (AP,DP,BAĞ.), 1966-1975, Tıp Dr.
YÜCE Ahmet Demir (AP), Zonguldak 1968-1980, Avukat-Yönetici
ZALOĞLU Reşat (AP), Trabzon 1961-1975, Tıp Dr.
ZARBUN Halit (YTP, AP), 1961-1966, Avukat
ZEREN Macit (AP), Amasya 1961-1979, İkt.Fak., Malî Müşavir

Temsilciler Meclisi Üyeleri

(6 Ocak 1961 - 25 Ekim 1961) *

ADALAN Şevket İzmir, SBF, Maliye ve İktisat, Eski Milletvekili ve Bakan
AKADLI Lütfi (Yargı), Hukuk Fak., Hâkim, Yargıtay D.Başk.
AKAN Atalay (CHP), Hukuk Fak., Dr.Jur.(Paris), Avukat, Eski Milletvekili
AKAR Ahmet (Yargı), Harp Ok.-Hukuk Fak., As.Yargıtay II.Bşk.
AKBIYIKOĞLU Ali Rıza (Uşak), Hukuk Fak., Avukat, Eski Milletvekili
AKÇASU Necmi (Aydın),, Hukuk Fak., Avukat
AKDAĞ Burhan (Sakarya), Hukuk Fak., Avukat
AKSAL İsmail Rüştü (CHP), SBF, Maliyeci, Eski Milletvekili
AKSOLEY Mebrure (CHP), Hukuk Fak., Eski Milletvekili
AKSOY Muammer (Antalya), Hukuk Fak., Zürih Üniv.Dr., SBF Doçenti
AKTEPE Münir (Öğr.Teş), Edeb.Fak., Doçent Dr., Yeni Çağ Kürsüsü
AKYAVAŞ Halil (Öğr.Teş), Köy Enst., Öğretmen
AKYURT Nurettin (Malatya), Hukuk Fak., Avukat, Eski Milletvekili
AKYÜZ Abdülkerim (İşçi Teş.), Lise, İşçi-Sendikacı
ALANKUŞ Muzaffer (Bakanlar Kurulu Üyesi), Harp Ok., Harp Ak., E.Orgeneral
ALDOĞAN Sadık (CKMP), Harp Ok., Harp Ak. E.Tümgeneral
ALİCAN Ekrem (Bakanlar Kurulu Üyesi), SBF, Maliyeci
ALİŞİROĞLU Osman (CHP), Hukuk Fak., Avukat, Eski Milletvekili
ALPASLAN Fehmi (Artvin), Hukuk Fak., Avukat
ALTINSOY Mehmet (CKMP), Hukuk Fak., Avukat
ALTUĞ Abdurrahman Kırklareli, Hukuk Fak., Avukat
ARDAHAN Babür (Basın), Hukuk, S.İlimler-Gazetecilik (Fransa), Yazar
ARDIÇOĞLU Nurettin (CKMP), Eğt.Enst., Hukuk Fak., Avukat
ARGUN Tahsin Isparta, Hukuk Fak., Avukat
ARIKAN Vedat Tokat, Hukuk Fak., Avukat
ARIKAN Ferhan Çankırı, SBF, Maliye, Eski Milletvekili
ARNA Fuat (CKMP), Hukuk Fak., Avukat
ARTUS Amil (Bakanlar Kurulu Üyesi), Hukuk Fak., Dr.Jur, Yargıtay Üyesi
ASBUZOĞLU Şevket (Barolar), Hukuk Fak., Avukat
AŞKIN Fethi (Bakanlar Kurulu Üyesi), Hukuk Fak., Yönetici
ATALAY Sırrı Kars, Hukuk Fak., Avukat, Eski Milletvekili
ATAMAN Hüseyin (Bakanlar Kurulu Üyesi), Harp Ok., Harp Ak., E.Korgeneral
ATILGAN Ahmet (Öğr.Teş), Eğt. Enst., Yönetici
AVCIOĞLU Doğan (CHP), Sİ Ok. (Fransa), İktisatçı-Gazeteci
AYBAR Raif (MBK), SB-Hukuk Fak., Yönetici, Ticaret
AYDIN Cevdet Siirt, Hukuk Fak., Avukat

(*) 31 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı "KURUCU MECLİS TEŞKİLİ HAKKINDA KANUN"un 1'nci maddesi gereğince Kurucu Meclis, Millî Birlik Komitesi ile bu kanun hükümlerine göre kurulacak Temsilciler Meclisi'nden oluşmakta, demokrasi ve hukuk devleti esaslarını gerçekleştirip teminat altına alacak olan yeni Anayasa ile seçim kanununu en kısa zamanda tamamlayarak en geç 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni seçilecek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne devredinceye kadar YASAMA YETKİSİ ile yürütme organını denetleme yetkisini bu kanundaki esaslara göre kullanacağı belirtilmektedir. Aynı kanunun 4. maddesinde, Temsilciler Meclisi'nin, illerin temsilcileri yanında Devlet Başkanı, Millî Birlik Komitesi, Siyasî Partiler, Barolar, Eski Muharipler Birliği, Esnaf, Gençlik, İşçi Sendikaları, Odalar, Öğretmen Teşekküleri, Üniversite ve Yargı Organları Temsilcileri Bakanlar Kurulu Üyeleri'nden oluşacağı saptanmıştır.

AYSAN Şevki (CHP), Hukuk Fak., Avukat
BABAN Cihad (CHP), Hukuk Fak., Avukat, Gazeteci-Yazar
BAKŞIK Şeref (Basın), Yük.İk.Tic.Ok., Gazeteci
BALTACIOĞLU Zeki Bolu, Hukuk Fak., Avukat
BARLAS Cemil Sait (CHP), Hukuk Fak., Eski Milletvekili ve Bakan
BAŞER Adnan (MBK), SBF, Maliye Böl., Maliye Müfettişi
BAŞARAN Kâmil (CKMP), Hukuk Fak., Avukat
BAŞMAN Avni (MBK), Hukuk Fak., MEB Başmüfettişi, Eski Milletvekili
BATIRBAYGİL Remziye (MBK), Edeb.Fak., Tarih Öğretmeni
BATUR Suphi Sinop, Hukuk Fak., Tüccar, Eski Milletvekili
BAYAZIT Kemalî (CHP), Tıp Fak., Dr. Çocuk Has.Uzmanı, Eski Milletvekili
BAYDUR Mehmet (Bakanlar Kurulu Üyesi), SBF, Dışişleri Bak.Genel Md.
BAYINDIR Rauf Erzincan, Yük.Ziraat Ok., Tarımcı, Eski Milletvekili
BAYKAM Suphi (CHP), Tıp Fak., Dr., Eski Milletvekili
BAYKAL Bekir Sıtkı (Üniv.), Berlin-Freiburg Üniv., Tarih Prof.Dr., Atatürk Üniv.Rektör
BEKATA Hıfzı Oğuz Ankara, Hukuk Fak., Avukat, Eski Milletvekili
BELEN Fahri (MBK), Harp Ok., Harp Ak., E.Korgeneral, Eski Milletvekili ve Bakan
BELGER Nihat Reşat (MBK), Tıp Fak., Prof. Dr., Eski Milletvekili ve Bakan
BEŞE Hakkı Kâmil (MBK), SBF, Yönetici
BEŞERLER Raşit (Bakanlar Kurulu Üyesi), Liege Üniv.Ticaret Böl.
BİLGE Necip (Üniv.), Hukuk Fak., Prof.Dr., Eski Milletvekili
BİLGİN Ahmet (CKMP), Eczacılık Fak., Eczacı
BİLGEN Süleyman Edirne, Hukuk Fak., Avukat-Çiftçi
BİNARK Hikmet (Üniv.), İTÜ Mak.Fak., Prof.Dr.Mk.Yük.Müh. (Almanya)
BİRAN Lütfi (Üniv.), Fen Fak. (Fransa), Matematik Prof.Dr.
BORA Aslan Tunceli, Harp Ok., E.Subay, Eski Milletvekili
BORANSÜ Ethem (E.Muharip), Harp Ok., Harp Ak., E.Kur.Albay
BÖLÜKBAŞI Osman (CKMP), Nancy Üniv.Mat.Böl., Eski Milletvekili
BURAK Ratip Tahir (CHP), Y.Dz.Tic.Ok., DGSA, Gazeteci-Yazar, Ressam
CENGİZ Hızır Denizli, Hukuk Fak., Avukat
COŞAR Ömer Sami (Basın), Lise, Gazeteci-Yazar
COŞKUN Alev (CHP), Hukuk Fak., Avukat
ÇAĞA Esat (Devlet Bşk.), Hukuk Fak., Avukat
ÇAĞATAY Nazif (İzmir), Hukuk Fak., Avukat
ÇAĞLAR Behçet Kemal (Devlet Bşk.), Yük.Maden Müh.Ok., Şair-Yazar, Öğretmen
ÇAKIROĞLU İ.Selçuk Bilecik, Orman Fak., Or.Yük.Müh., Hukuk Fak., Matbaacılık
ÇELİKBAŞ Fethi (Odalar), Hukuk Fak., SBF Genel İkt.Prof., Eski Milletvekili ve Bakan
ÇİNİ Rıfat Kütahya, Yük.İk.Tic.Ok., Seramik (Fransa), Fabrikatör
ÇOLAKOĞLU Bahri (CKMP), Hukuk Fak., Avukat
ÇULLU Mahmut Tekin (İşçi), Tek.Ok., DSİ'de Şef
DAĞLI Hazım (CKMP), Hukuk Fak., Avukat
DEMİRAY Ahmet Amasya, Öğr.Ok.,Öğretmen-Gazeteci
DEMİRLİOĞLU Nef'i Balıkesir, Hukuk Fak., Hâkim
DİCLELİ Vedat (CHP), Hukuk Fak., Hukuk ve İkt.Dr. (Paris-Lozan), İktisat Müşaviri
DİNEKLİ Mustafa Konya, Hukuk Fak., Avukat
DİLEK Erol (Devlet Bşk.), Hukuk Fak., Avukat
DİZDAROĞLU Vahap Mardin, Tıp Fak., Dr., Eski Milletvekili
DOĞAN Avni Ankara, SBF, Yönetici, Eski Milletvekili
DOĞUKAN Suphi Rıza (Tarım), Ziraat Fak., Yük.Müh., Özel Sektörde
DUMAN Necati Zonguldak, Tıp Fak., Dr.Op.
DURSUNOĞLU Cevat (Erzurum), Pedagoji-Felsefe (Almanya), Yönetici, Eski Milletvekili
ECEVİT Bülent (CHP), Robert Kolej, Gazeteci, Eski Milletvekili
EGELİ Yusuf Adil (CHP), Harp Ok, Harp Ak., E.Korgeneral
EĞİN Şerafettin Yaşar Eskişehir, Hukuk Fak., Avukat
EKİTLER Şükûfe (Devlet Bşk.), Hukuk Fak., Avukat
EKŞİ Oktay (Basın), Lise, Gazeteci-Yazar
ELGÜN Fethi İçel, Hukuk Fak., Avukat
ELMAS İmadettin Çanakkale, Tek.Ok., İnş.Müh., Müteahhit
ENGİN Lütfi İstanbul, Eğt.Enst., Öğretmen
ERCAN Abdullah Çorum, Hukuk Fak., Avukat
ERDEM Sadi Kırşehir, Harp Ok., Elekt.Fak. (Zürih), Y.Müh.Albay (Emk.)
ERDİNÇ Sait Hakkâri, Hukuk Fak., Avukat-Çiftçi, Eski Milletvekili
ERENÇİN Zihni (Üniv.), Vet.Fak., Prof. Dr.
ERGİN Feridun (CHP), Hukuk Fak., SBF (Paris), Prof.Dr., Eski Milletvekili
ERGİN Sait Naci (CHP), SBF, Maliye ve İkt., Yönetici
ERGÖNENÇ Alâettin (CKMP), Tıp Fak., Dr.Op.
ERGÜVEN Nedim (Yargı), Hukuk Fak., Sayıştay D.Bşk.
ERKUT Halil Sezai Ankara, Hukuk Fak., İş Hukuku-Maliye, Eski Milletvekili
EROĞLU Hamza (CHP), Hukuk Fak., Dr.Jur. (İsviçre), Doçent, Eski Milletvekili
EREL Ali (Tarım), Ziraat Fak., (Zürih), Çiftçilik ve Ticaret
ERSOY Bahir (İşçi), Lise, Sendikacı
ERTANIK Adnan (Tarım), Vet.Fak., Veteriner Hekim
ERZİ Adnan (Bakanlar Kurulu Üyesi), Edeb.Fak., DTCF'de Prof.Dr.
ESEN İlhan (Basın), Lise, Gazeteci-Yazar
ESENGİN Kenan (CKMP), Harp Ok., Harp Ak., E.Tümgeneral
EYÜBOĞLU Cemal Reşit Trabzon, Hukuk Fak., Malî İkt.İlimler Dr. (Paris), Avukat
FEYZİOĞLU Bedi (Üniv.), Hukuk ve SBF, İkt.Dr., Prof.
FEYZİOĞLU Turhan (Üniv.), Hukuk Fak., Prof.Dr., Eski Milletvekili ve Bakan
FEYZİOĞLU Yavuz (Baro), Hukuk Fak., Avukat
FIRAT Fehim (Üniv.), Yük.Orman Ok., Or.Dr. (Fransa), Or.Fak. Prof.
GEBELOĞLU Cevdet Bitlis, Tıp Fak., Dr., Yönetici
GENÇOSMAN Kemal Zeki (Basın), Hukuk Fak., Gazeteci-Yazar
GERGER Vasfi Urfa, Hukuk Fak., Avukat, Eski Milletvekili
GİRİTLİ İsmet (Baro), Hukuk Fak., Avukat, Eski Doçent
GÖĞÜŞ Abdülkadir Gaziantep, Hukuk Fak., Parti İl Bşk.
GÖĞÜŞ Ali İhsan (Basın), Edeb.Fak., Gazeteci-Yazar
GÖKÇEN Rauf (MBK), Harp Ok., Harp Ak., Müstafi Subay, İnş. Müteahhidi
GÖKDOĞAN Mukbil (Bakanlar Kurulu Üyesi), Yük.Müh.Ok., Dr.İng.(Almanya), İTÜ Prof.
GÖKER Mehmet Kayseri, Hukuk Fak., Avukat
GÖKSU Rıza (Yargı), Hukuk Fak., Danıştay D.Bşk.
GÖLE Turgut (CHP), SBF-Hukuk, Avukat, Eski Milletvekili
GÜLEK Kasım Adana, SBF (Paris), Hukuk Fak. (ABD), Diplomasi, Eski Milletvekili
GÜLEY Ferda (CHP), Harp Ok., Edeb. Fak., Eski Milletvekili
GÜNALTAY Şemsettin (CHP), Yük.Öğr.Ok., Ord.Prof.,Eski Milletvekili ve Başbakan
GÜNAY Rahmi Sivas, Lise, Belediye Bşk.
GÜNEŞ Turan (CHP), Hukuk Fak., Dr.Jur., Avukat, Eski Milletvekili
GÜRLER Şahap İstanbul, Harp Ok., Harp Ak., E.Orgeneral
GÜRMAN Abdurrahman Nafiz (Devlet Bşk.), Harp Ok., Harp Ak., E.Orgeneral
GÜRÜN Muhittin (Yargı), SBF, Maliye Böl., Sayıştay Bşk.
GÜVEN Ferit Celâl (Basın), Hukuk ve Güzel Sanatlar, Gazeteci
GÜVEN Ferruh (MBK), Harp Ok., İkt.Fak.,Zh.Brl.K.
HATİBOĞLU Şevket Raşit Manisa, Zir.Ok., İkt.Fak. (Almanya), Prof.Dr., Eski Milletvekili
HAZER Mehmet (CHP), Hukuk Fak., Avukat, Eski Milletvekili

HAZERDAĞLI M.Salim Elazığ, Hukuk Fak., Avukat
HOCAOĞLU A.Sırrı Hatay, Hukuk Fak., Avukat, Eski Milletvekili
IŞITAN Rıza Samsun, Hukuk Fak., İktisat ve Maliye, Eski Milletvekili
İNAN M.Rauf (Öğr.), Öğr.Ok., Pedagoji (Viyana), Öğretmen-Eğitimci
İNAN Şefik (CHP), SBF, Hukuk Dr. (Paris), Maliye ve İstatistik
İNAN İsmail (İşçi), İlk, Sendikacı, Eski Milletvekili
İNÖNÜ İsmet (CHP), Harp Ok., Harp Ak., E.Orgeneral, Eski M.V., Başbakan, Cumhurbaşkanı
İPŞİROĞLU Abdullah (Tarım), İkt.Fak., Bankacılık ve Kooperatifçilik
KABADAYI İhsan (CHP), Harp Ok., E.Yarbay
KAFLI Kadircan (CKMP), Eğt.Enst., Öğretmen, Gazeteci-Yazar
KALUSTYAN Hermine (Devlet Bşk.), Fen Fak., Öğretmen Yük.Ok. (Paris), Fen Dr., Yönetici
KAPANİ Münci (MBK), Hukuk Fak., Doçent Dr.
KARAHASAN Ömer (İşçi), Rüştiye, İmam-Hatip Ok., Sendikacı
KARAL Enver Ziya (CHP), Liyon Edeb.Fak., Tarih Ord.Prof.
KARAFAKİOĞLU Bedri (Üniv.) İTÜ ve Paris Telekomünikasyon, Ord.Prof.
KARAMUSTAFAOĞLU Yekta (Odalar), Tıp Fak.Diş Böl., Diş Hekimi
KARAMÜFTÜOĞLU Ahmet (Tarım), Hukuk Fak., Avukat-Çiftçi, Eski Milletvekili
KARAOSMANOĞLU F.Lütfi (CHP), Yük.Zir.Ok., Ticaret-Çiftçi, Eski Milletvekili ve Bakan
KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri (MBK), Lise, Gazeteci-Yazar, E.Büyükelçi, Eski M.V.
KEPİR Mustafa (CKMP), Harp Ok., E.Subay, Çiftçi-Tüccar
KINIK Nuri (Yargı), Yük.İk.Tic.Ok., Dr. (Cenevre), Yük.Denet.Krl.Üyesi
KIRCA Coşkun (CHP), Hukuk Fak., İkt.-Dış İlişkiler, Yazar
KIRKER Enver (Baro), Hukuk Fak., Avukat
KIZILOĞLU Muharrem İhsan (Bakanlar Kurulu Üyesi), Harp Ok., Harp Ak., E.Tümgeneral
KİTAPÇI Şahap (CHP), Hukuk Fak., Avukat, Eski Milletvekili
KOCATOPÇU Şahap (Bakanlar Kurulu Üyesi), Dr.Yük.Müh. (ABD)
KOPER Dâniş (Odalar), İTÜ İnş.Yük.Müh., Özel Sektör
KOPERLER Tevfik Kâmil (CKMP),SB-Hukuk Fak. (Paris),E.Büyükelçi
KÖK Enver (CKMP), Orman Fak., Or.Yük.Müh., Orman İşletmeciliği
KÖKSAL Feyyaz (Odalar), İTÜ Yük.Müh., Müteahhit
KÖPRÜLÜ Orhan (Devlet Bşk.), Edeb.Fak., Tarih Dr.
KÖSEOĞLU Ahmet (CKMP), Hukuk Fak., Avukat
KUMBASAR Mehmet Ali (Rize), Hukuk Fak., Avukat
KUMRULU Zeki (CHP), Hukuk Fak., Avukat, Eski Milletvekili
KURDAN Alp (MBK), Hukuk Fak., Gazeteci-Yazar
KURDAŞ Kemal (Bakanlar Kurulu Üyesi), SBF, Maliye Böl., ODTÜ Eski Rektörü
KURUTOĞLU Sahir (CHP), Hukuk Fak., Avukat, Eski Milletvekili
KÜLEY Mûin (Baro), Hukuk Fak., Avukat
KÜMBETLİOĞLU Hikmet (Yargı), SBF, Danıştay D.Bşk.
LASKARİ Kaludi (Devlet Bşk.), Hukuk Fak., Avukat
MELEN Ferit (Van), SBF, Maliye Böl., Eski Milletvekili
MERSİNLİ Orhan (Devlet Bşk.), Yol.İnş.Yük.Müh. (ABD), Serbest (end.geliştirme işleri)
MUMCUOĞLU Hayri (Bakanlar Kurulu Üyesi), Hukuk Fak., Yargıtay Üyesi
MÜEZZİNOĞLU Ziya (CHP), SBF, Maliye, Yönetici
NALBANTOĞLU Fazıl (CHP), SBF, Maliye ve İdare
OĞUZ Ahmet (CKMP), Yük.İk.Tic.Ok., İkt.Dr. (Almanya), Ticaret
O'KAN Zekâi (MBK), Harp Ok., Harp Ak , E.Orgeneral
OKYAY Abdülkadir (MBK), Harp Ok., Hukuk Fak., E.Hâkim Tuğgeneral
OMAY İbrahim Saffet (CHP), Hukuk Fak., Avukat, Eski Milletvekili
ONAT Arif Hikmet Ordu, Yük.Fen Enst.(İtalya), Elkt.Müh., Eski Milletvekili
ONUR Hüseyin (Gençlik), Hukuk Fak., Öğrencisi
ORBAY Kâzım (Devlet Bşk.), Harp Ok. Harp Ak., E. Orgeneral
ORHON Hamdi (CHP), SB-Hukuk Fak., Avukat, Bankacılık, Eski Milletvekili
OTAN Hüseyin Burdur, Tıp Fak., Dr., Serbest
ÖDÜL Atıf (CHP), SB-Hukuk Fak., Avukat, Sigorta ve Bankacılık
ÖGAT İhsan (Yargı), SBF, Maliye Böl., Sayıştay D.Bşk.
ÖĞÜNÇ Feridun Şakir (İşçi), Lise, Gemi Kâtibi, Sendikacı
ÖKTEM İbrahim (Bursa), Tıp Fak., Dr.Op., Eski Milletvekili
ÖNALP Halim (E.Muharip), Harp Ok., Harp Ak., E.Kur.Albay
ÖYMEN Altan (Basın), SBF., Gazeteci-Yazar
ÖZAL Rüştü (Bakanlar Kurulu Üyesi), Ziraat Fak., Prof.Dr.
ÖZBAY Mehmet Adıyaman, Tıp Fak., Dr., Serbest
ÖZDENOĞLU Şinasi (CHP), SB-Hukuk Fak., Avukat
ÖZDİL İlhan (Öğr.), Eğt.Enst., Dr.(ABD), Felsefe
ÖZFAKİH Fakih Konya, Hukuk Fak., Avukat
ÖZKOL Mazhar (Esnaf), Hukuk Fak., Dr.,Jur., İç Tic.Gn.Md.
ÖZMEN Halil (CKMP), Hukuk Fak., Hâkim-Avukat
ÖZTRAK Orhan (Tekirdağ), Hukuk Fak., Dr.Jur.(İsviçre), Yönetici
ÖZTÜRK Seyfi (CKMP), Hukuk Fak., Avukat
PAKSÜT Emin (CHP), SB-Hukuk Fak., Avukat
PAMİR Fikret (Odalar), Tıp Fak., Dr., Tabip Odası Bşk.
PAMUKÇU Mahir (Odalar), Vet.Fak., Veteriner Hekim Prof.
PERK Hayrettin Şakir (Yargı), Hukuk Fak., Yargıtay D.Bşk.
PİRİNÇÇİOĞLU Vefik Diyarbakır, SBOk. (Paris), Hukuk Fak. (Lozan), Çiftçilik-Ticaret
SAĞIROĞLU Adil (CHP), Hukuk Fak., Avukat, Eski Milletvekili
SAN Necip (MBK), Harp Ok., Harp Ak., E.Kur.Albay, Emniyet Gn.Md.
SANCAR İlhami İstanbul, Hukuk Fak., Avukat
SARGINALP Nihat Gümüşhane, İTÜ Yük.Müh. Mimar, Eski Milletvekili
SARICA Ragıp (MBK), Hukuk Fak., Prof.Dr.
SARPER Selim (Bakanlar Kurulu Üyesi), Hukuk Fak., Büyükelçi
SATIR Kemal Adana, Tıp Fak., Dr., Eski Milletvekili
SAVAŞ Selâmi (Basın), Lise, Gazeteci-Yazar
SAVCI Bahri (Üniv.) SB-Hukuk Fak., Prof. Dr.
SELEK Hulûsi (Baro), Hukuk Fak., Avukat
SENİL İbrahim (Yargı), Hukuk Fak., Danıştay Başkanı
SERİM Edhem Muğla, Eczacılık Fak., Eczacı
SİREN Celâl Sait (CHP), SBF, Maliye Böl., Eski Milletvekili
SİRMEN Mustafa Kocaeli, Hukuk Fak., Avukat
SOYAK İhsan (Bakanlar Kurulu Üyesi), Yük.Maden Müh.Ok., Yük.Müh., EKİ Gn.Md.
SOYER Dündar (Odalar), SBF, Sanayi-Ticaret
SOYSAL Emin (CHP) Eğt.Enst., Öğretmen, Eski Milletvekili
SOYSAL İlhami (Basın), Lise, Gazeteci-Yazar
SOYSAL Mümtaz (CHP), SBF, Dr.Asistan
SÖKMEN Enver (CKMP), Harp Ok., Harp Ak., E.Tümgeneral
SUNGUR Celâl Yozgat, Tıp Fak., Bakteriyolog
ŞENER Ahmet (Tarım), Ziraat Fak., Yük.Müh., Yönetici
ŞENGÜN Mehmet (Esnaf), Orta, İmalâtçı
ŞİŞMAN Mehmet K.Maraş, Lise, Çiftçi, Eski Milletvekili
TAHTAKILIÇ Ahmet (CKMP), Hukuk Fak., Yönetici, Eski Milletvekili
TALAS Cahit (Bakanlar Kurulu Üyesi,) SBF, İkt.Dr.Prof.
TANDAL Selâhattin (Odalar), Tıp Fakültesi, Kimyager Prof.Dr.
TARDU Reşat (Öğr.), Eczacılık Ok., Eğt.Enst., Öğretmen-Yönetici
TAŞMAN Derviş Sami (Basın), Lise, Gazeteci-Yazar
TEKİNER Zeki Nevşehir, Hukuk Fak., Avukat
TENGİRŞENK Yusuf Kemal (CKMP), Hukuk Fak. (Paris), Avukat-Prof., Eski M.V. ve Bakan
TEZ Hasan (Esnaf), İlk, Ticaret, Eski Milletvekili
TOKBEY Sadettin (CKMP), Hukuk Fak., Avukat

TOKGÖZLÜ Adil Kastamonu, Hukuk Fak., Avukat
TOPLU Abdülhadi Muş, Hukuk Fak., Gazetecilik-Matbaacılık
TOSUN Osman (Bakanlar Kurulu Üyesi), Ziraat Fak., Prof. Dr.
TÖNÜK Vecihi (Yargı), Hukuk Fak., Danıştay D.Bşk.
TUNAYA Tarık Zafer İstanbul, Hukuk Fak., Prof. Dr.
TUNCEL Bedrettin (Bakanlar Kurulu Üyesi), Edeb.Fak. (Fransa), DTCF Prof. Dr.
TURHAN Vahit (Üniv.), Cambridge Üniv., İngiliz Edeb. Kültürü, Prof. Dr.
TÜRKMEN Salih Ağrı, Hukuk Fak., Avukat
TÜRKOĞLU Kemal (MBK), Hukuk Fak., Dr.Jur., Noter
TÜZEL Cafer (CHP), Hukuk Fak., Avukat
TÜZEMEN Ekrem (Yargı), Hukuk Fak., Dr.Jur.(Lozan), Yargıtay II. Bşk.
ULUSOY Hüseyin Niğde, Öğr.Ok., E.Öğretmen
ULUTAŞ İsmail (Üniv.), Tıp Fak., Prof.Dr.
ÜNER Ragıp (Bakanlar Kurulu Üyesi), Tıp Fak., Prof. Dr.
ÜSTÜN Feridun (Odalar), Ziraat Fak., Yük.Müh., Yönetici
VARDARLI Adil (Esnaf), Orta, Berber
VELİDEDEOĞLU Hıfzı Veldet (MBK), Hukuk Fak., Ord.Prof.Dr.
YAVUZ Cemal Bingöl, Hukuk Fak., Avukat
YAVUZ Fehmi (Bakanlar Kurulu Üyesi), SBF, Prof. Dr.
YAZIR Bahri (CHP), Harp Ok., Harp Ak., E.Kur.Albay
YETKİN Nüvit (CHP), Hukuk Fak., Avukat, Eski Milletvekili
YILDIRIM Cemal (CHP), Harp Ok., Harp Ak., E.Kur.Albay
YILMAZ Asım Afyon, Hukuk Fak., Avukat
YÖRÜK Abdülhak Kemal (CKMP), Hukuk Fak., Ord.Prof., Avukat
YURDABAYRAK Avni (CHP), Hukuk Fak., Eski Milletvekili
YURDAKUL Dâniş (CHP), SBF, E.Vâli, Eski Milletvekili
YÜCEBİLGİN Yusuf Ziya (CKMP), SBF, İkt.Dr. (Cenevre), Ziraat-Ticaret
ZAİMOĞLU Galip Kenan Giresun, Tıp Fak., Dr., Serbest
ZAMANGİL Cahit (Odalar), SB Ok. (Paris), Eski Milletvekili
ZEYTİNOĞLU Nâsır (Bakanlar Kurulu Üyesi), Hukuk Fak., Dr.Jur.(İsviçre), Avukat

Milli Güvenlik Konseyi Başkan ve Üyeleri

(12 Eylül 1980 - 6 Aralık 1983) (1)

Kenan EVREN, Orgeneral, Genelkurmay Başkanı
Nurettin ERSİN, Orgeneral, Kara Kuvvetleri Komutanı
Tahsin ŞAHİNKAYA, Hv. Orgeneral, Hava Kuvvetleri Komutanı
Nejat TÜMER, Oramiral, Deniz Kuvvetleri Komutanı
Sedat CELASUN, Orgeneral, Jandarma Genel Komutanı

Danışma Meclisi Üyeleri

(15 Ekim 1981 - 6 Aralık 1983) (2)

A) Millî Güvenlik Konseyi'nce Seçilen Üyeler:

AKINCI Eşref E.Orgeneral, Kara Kuvvetleri Eski Komutanı
AKSOY Alaettin Hukuk Fak., E.Hv.Hâkim Albay
ALATLI Ertuğrul Harp Ok., Harp Ak., E.Kur.Albay
ALPAT Ali Nejat Harp Ok., İk.Tic.İ.Ak., TODAİE, Özel Sektörde
ALPDÜNDAR Mustafa İlk, Sendikacılık Eğitim Çalışmaları, T. İşçi Bank.Der.Bşk.
ALTUĞ Hikmet Tıp Fakültesi, Prof.Dr., KBB Kürsüsü Bşk.
ARAR İsmail Hukuk Fak., Avukat, Eski Milletvekili ve Bakan
AYAN Edhem E.Hv.Orgeneral, Hava Kuvvetleri Eski Komutanı
AYKUT İmran İktisat Fak., Sendikacılık Uzmanı, T. Kâğıt San. İşver.Sen.Gn.Sek.
CANOVA Mahir Devlet Konservatuvarı Tiyatro Böl., E.Rejisör
CİNER Ender Münih Tek.Üniv., Yük.Mimar-Müh., Öğretim Üyesi
DOĞU Ahmet Sanver SBF, Maliye ve İk.Böl., Maliye Bak.Gelirler Gn.Md.
ERAY A.Nedim Veteriner Fak., E.Vet.Tümgeneral
ERSÖZ Adnan E.Orgeneral, I. Ordu Eski Komutanı, MİT Müsteşarı
GELENDOST Halil Harp Ok., Hukuk Fak., E.Hâkim Albay
GÖKSEL İhsan Harp Ok., Harp Ak., E.Korgeneral
GÖLCÜKLÜ Feyyaz Hukuk Fak., SBF, Öğretim Üyesi Prof. Dr.
GÖZÜBÜYÜK Abdullah Pulat Hukuk Fak., Jur., E.Yargıtay D.Bşk.
GÜRTAN Hayati Orman Fak., Dr., MPM Genel Sekreteri
GÜVENÇ Vahap Sanat Enst., Sendikacı, Eski Kont.Senatörü
HAZER Mehmet Hukuk Fak., Yönetici, Eski Milletvekili ve Senatör
KANTARCIOĞLU Selçuk Eğt.Enst., Eğt.Fak., Öğretmen, Yönetici, D.Pers.D.Bşk.
KAVALALI A.Mümin Hukuk Fak., Yargıtay Üyesi
MERİÇ Recep Ziraat Fak., Z.Yük.Müh., Tarım ve Orman Bak.Müst.Yard.
ÖĞÜNÇ Feridun Şakir Lise, Sendikacı, TÜRK-İŞ Başk. Danışmanı
ÖKTE Ertuğrul Zekâi Hukuk Fak., Avukat, Öğretim Görevlisi
ÖNEY Tülây SBF, Maliye Böl., Plânlama Uzmanı
ÖZALP Teoman, İ.Tek.Üniv., Gemi İnşa Yük.Müh., Prof.Dr.
ÖZGÖKER Nuri Harp Ok., Zürih Tek.Üniv.Mak. Yük.Müh.Serbest
ÖZTUŞ Nermin Tek.Öğrt.Ok., Öğretmen-Yönetici, M.E.Bak.Başmüfettişi
ÖZTÜRK Kâzım DTCF, Hukuk Fak.,Yönetici, MGK Yasama Sekreteri
PEKÖZ Atalay Hukuk Fak., Avukat
ŞENOCAK İbrahim E.Orgeneral, 3. Ordu ve Harp Akademileri Eski Komutanı
TARTAN Ragıp SBF, Kaymakam, E.Danıştay Bşk.
TUĞ Aydın SBF, Hukuk Fak., Yönetici, Merkez Vâlisi
TÜNAY Bekir Harp Ok., Harp Ak., E.Kur.Albay
UĞUR Hidayet Harp Ok., Harp Ak., E.Kur.Albay
YILDIRIM Zeki İk.Tic.İ.Ak., İmar ve İskân Bak. Müşavir Mf.
YOLGA Namık Kemal SBF, E.Büyükelçi
YÜCEL Mustafa İÜ Edeb.Fak., Öğretmen, Gazeteci

B) İl Temsilcileri Olarak Seçilen Üyeler:

AÇAN Hamdi Kocaeli, Tıp Fak., Dr., Göğüs Has.Uzmanı
AKAYDIN Halil Aydın, Tıp Fak., Dr., Operatör
AKDEMİR Mehmet Gaziantep, Tıp Fak., Dr., İç Has.Uzmanı

(1) Türk Milleti adına tarihî sorumluluk duygusu ile hareket ederek emir ve komuta zinciri içinde 12 Eylül 1980 harekâtını gerçekleştirmiş ve ülke yönetimine bütünü ile elkoymuş bulunan Türk Silâhlı Kuvvetleri adına Millî Güvenlik Konseyi, 27 Ekim 1980 tarihinde kabul ettiği 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun'un 2'nci maddesiyle, Anayasa'da Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'na ait olduğu belirtilmiş olan "YASAMA" görev ve yetkisinin 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren geçici olarak Millî Güvenlik Konseyi'nce yerine getirileceğini saptamıştır.

(2) Millî Güvenlik Konseyi, Danışma Meclisi üyelerinin seçimine ilişkin 15 Ekim 1981 tarih ve 59 sayılı kararında, Kurucu Meclis hakkındaki 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı kanun hükümlerine göre illerden 120 üye, Millî Güvenlik Konseyi'ne doğrudan başvuranlar arasından 40 üye olmak üzere 160 üyenin 11.640 aday arasından seçildiğini belirtmiştir.

AKKILIÇ Mahmut Ankara, Vet.Fak., Prof.Dr., Kürsü Bşk.
AKYOL Şener Samsun, Hukuk Fak., Prof.Dr.
ALDIKAÇTI Orhan İstanbul, Lozan Üniv.SB. ve Hukuk Fak., Prof.Dr.
ALPASLAN Tevfik Fikret Eskişehir, Harp Ok., Hv.Harp Ak., E.Hv.Korgeneral
ALTOP Yavuz Kayseri, İkt.Fak., İşletme Uzmanı, Özel Sektör
AŞKIN Aydemir İzmir, Yük.İkt.Tic.Ok., İkt.Dr., Ege Sanayi Odası Danışmanı
AVCI E.Yıldırım Denizli, Tıp Fak., Dr., İç Has.Uzmanı, Yönetici
AYANOĞLU Nurettin Kastamonu, İk.Tic.İ.Ak., Millet Meclisi Tutanak Md.
AYDAR Mehmet Bingöl, SBF Basın-Yayın Yük.Ok., Gazeteci-Yazar
AYSAN Mustafa İstanbul, İkt.Fak., İşlet.Fak.Prof.Dr.
AZGUR Fuat Kars, Harp Ok., Hukuk Fak., Danıştay-Hâk. ve Savcı. Yük.Krl.Üyesi
BANAZ Remzi Uşak, SBF, Kaymakam, Mülkiye Müş.Mf.
BARANGİL İbrahim Balıkesir, Harp Ok., Hv.Harp Ak., E.Hv. Tuğgeneral
BAŞBUĞ Şükrü Çankırı, Harp Ok., Harp Ak., E.Tuğgeneral
BAYAZIT Rıfat K.Maraş, Hukuk Fak., E.Yargıtay I.Bşk.V.
BAYER Muhsin Zekâi İstanbul, Orman Fak., DMMA Peysaj Mim.Öğr. Görevlisi
BAYIK Erdoğan Afyon, Ziraat Fak., Toprak-Su Gn.Md.Byard.
BAYSAL Orhan Bilecik, Almanya'da Maden ve Petrol Yük.Müh., Prof.Dr.
BİLGE Necip Nevşehir, Hukuk Fak., E.Prof.Dr.
BİLGİÇ Nedim Adıyaman, DTCF, Öğretmen-Yönetici
CEBECİ Abdülbaki Erzincan, Harp Ok., Harp Ak., E.Kur.Albay
CİVELEK Orhan Afyon, SBF, Yönetici, Ank.Çimento Fab.Md.
ÇAKMAKÇI A.Güngör Isparta, Hukuk Fak., Avukat
ÇAKMAKÇI Zeki Trabzon, Tıp Fak., Dr.Operatör, Öğretim Görevlisi
ÇAKMAKLI Cemil Zonguldak, İkt.Fak., Maliyeci-İşletmeci
DABAKOĞLU Vehbi Diyarbakır, DTCF, Öğretmen, Yönetici
DAÇE Bekir Sami Gaziantep, Hukuk Fak., C.Savcısı
DAL Kemal Adana, Hukuk Fak., Prof.Dr., İk.Tic.İ.Ak.Öğr.Üyesi
DEMİREL İsmail Hakkı Bursa, Hukuk Fak., Emniyet Md.-Avukat
DEVRİMSEL Fikri Ankara, Hukuk Fak., C.Savcısı
DİKMEN Ali Edirne, Harp Ok., Harp Ak., E.Tümgeneral
DİNÇER Recai Bursa, Ziraat Fak., Yük.Müh., Yönetici
ENDER Muzaffer Kırklareli, Eğt.Enst., TODAİE, E.Öğretmen
ERDEM Sadi Kırşehir, Harp Ok., Zürih Tek.Üniv., E.Yük.Müh. Albay
ERENER Abdülkadir Erzurum, Hukuk Fak., Hâkim-Avukat
ERGİN Feridun İstanbul, Paris SB, Ankara Hukuk Fak.İkt.Dr.Prof.
ERGİNAY Akif Trabzon, SB ve Hukuk Fak., Prof.Dr., E.Öğretim Üyesi
EROĞLU Hamza Ankara, Hukuk Fak., Dr.Jur., İk.Tic.İ.Ak. Kürsü Bşk. Prof.
ERSEK Siyami İstanbul, Tıp Fak., Prof.Dr.
ERTEM Halil Tokat, Hukuk Fak., E.Yargıtay D.Bşk.
ERYILMAZ Azmi Niğde, Harp Ok., Hukuk Fak., Danıştay Üyesi
EVLİYA Halil K.Maraş, İTÜ İnşaat Fak., Yük.Müh., Yönetici
FEYZİOĞLU Feyzi Kayseri, Hukuk Fak., Prof.Dr.
FIRAT Ayhan Malatya, İTÜ Elekt.Fak., Yük.Müh., Yönetici
GEBELOĞLU Necdet Bitlis, Hukuk Fak., Hâkim
GENÇ Kamer Tunceli, İk.Tic.İ.Ak., Danıştay Savcısı
GİRMEN Abdurrahman Ali Adana, İkt.Fak., Ziraat Odası Bşk.
GÖKÇE Abbas Kars, Hukuk Fak., Danıştay Üyesi
GÖKTEPE İbrahim İçel, SBF, Kaymakam, Eski Milletvekili
GÜRAY S.Feridun Kocaeli, Hukuk Fak., Hâkim-Müfettiş
GÜRBÜZ İ.Doğan Aydın, Ziraat Fak., Z.Yük.Müh., Yönetici
GÜRBÜZ Özer Sinop, Hukuk Fak., C.Savcısı
GÜREL Halil Erdoğan Kütahya, SBF, İkt. ve Maliye Böl., Yönetici
GÜVEN Turhan İçel, Hukuk Fak., C.Savcı Yard., Adalet Bakanlığı'nda Gn.Md.
HAMİTOĞULLARI Beşir Mardin, SBF, İkt.Dr., Doçent
HAZNEDAR Ali Mazhar Ordu, İTÜ İnşaat Fak., Yük.Müh., Yönetici
IRMAK Sadi Konya, Tıp Fak., Ord.Prof.Dr., Eski Milletvekili-Senatör, Başbakan
İBRAHİMOĞLU Rafet Ankara, Lozan Üniv., Yönetici-TİSK Gn.Sek.
İĞNECİLER A.Asım Konya, SBF, Yönetici-Vâli
İNAL Salih Tekirdağ, Ziraat Fak., Yük.Müh., Yönetici
İSLİMYELİ Fenni Balıkesir, SBF, Maliye-Bankacı, Eski Milletvekili
KANAT Mehmet Muğla, SBF, Yönetici, TZDK Başmüşaviri
KARAHASANOĞLU M.Rahmi Sivas, Tıp Fak., Göğüs Has. Uzmanı Dr., Yönetici
KARAL Halil İbrahim Ankara, Harp Ok., SB (ABD), Prof. Dr., ODTÜ Öğr. Üyesi
KARAN Doğan Ankara, Tıp Fak., Prof.Dr., Hacettepe Üniv.Eski Rektörü
KARHAN Kemal İzmir, İTÜ İnşaat Fak., Gemi İnşa Prof.Dr.
KARSLI Cevdet Samsun, İkt.Fak., Yönetici
KIRCALI S.Sırrı Manisa, SBF, Yönetici, Danıştay Üyesi
KİTAPÇIGİL Vefik Manisa, SBF, Yönetici, Vâli
KOCATÜRK M.Utkan Erzurum, Tıp Fak., Kadın ve Doğ.Has.Uz., Prof.Dr.
KÖRAN Mehmet Velit Urfa, Hukuk Fak., Avukat
KUBİLAY Nihat Urfa, Eğt.Enst., Öğretmen, Yönetici
KUNTER Turgut İzmir, Dz. Harp Ok., Harp Ak., E.Koramiral
KURTOĞLU Serdar Antalya, Hukuk Fak., Dr.Jur (Lozan), Hâkim, Avukat
KUZUOĞLU A.Fehmi Antalya, Harp Ok., Harp Ak., E.Tümgeneral
MURATOĞLU Enis İstanbul, Hukuk Fak., Avukat, Hâkim
MÜFTÜOĞLU Avni Van, Polis Enst., Hukuk Fak., Emniyet Gn.Md. Tef.Krl.Bşk.
NARLIOĞLU Necmettin Ankara, Hukuk Fak., Sayıştay Üyesi
ONMUŞ R.Adli Sivas, Ziraat Fak., Yük.Müh., Yönetici
ORAL Turgut Samsun, Yük.İkt.Tic.Ok., Yönetici, Bölge Ticaret Md.
ÖNDER Nazmi Muş, Ziraat Fak., Yük.Müh., Yönetici
ÖZDOĞAN Salih Necdet Konya, Ziraat Fak., Yük.Müh., Yönetici
ÖZER Hamdi Burdur, SBF ve Hukuk Fak., Danıştay Üyesi, Avukat
ÖZKAYA Zeki Hatay, Ziraat Fak., Yük.Müh., Yönetici
ÖZMAN M.Yılmaz İstanbul, Fen Fak., Kimya Yük.Müh., TPAO Yönet. Krl.Üyesi
ÖZTÜRK Fahri Yozgat, SBF, Yönetici, Vâli
PAMAK Mehmet Çanakkale, İşlet.Fak., Maliye Bak.Gelirler Gn.Md.Yard.
PARLAK Evliya Hakkâri, Eğt.Enst., Öğretmen-Yönetici
SABUNCU Hilmi Adana, SBF, Bankacı
SAĞIŞMAN Muzaffer İstanbul, Yük.Müh.Dr. (Almanya), DMMA Prof.
SAMSUNLU Ahmet Çorum, Yük.Müh.Dr. (Almanya), Ege Üniv.İnş.Fak.Prof.
SARAÇOĞLU M.Talât Amasya, Ziraat Fak., Yük.Müh., Yönetici
SARIOĞLU Paşa Ağrı, Elekt.Yük.Müh. (ABD), TEK'te Yönetici
SARP Ahmet Diyarbakır, İTÜ İnşaat Fak., Yük.Müh., Yönetici
SEÇKİN Hayri İstanbul, SBF, Bankacı, Özel Sektörde Üst Yönetici
SOYER Dündar İzmir, SBF, Tüccar ve Sanayici
SÜNGÜ A.Lâmi Elâzığ, Harp Ok., Harp Ak., E.Tümgeneral
ŞAHİN A.Avni Çorum, İnş.Yük.Müh. (Almanya), Toplu Konut Koop. Yöneticisi
ŞENGÜN İsmail Denizli, SBF, Maliye Ş., Bankacı
TAN Turgut Zonguldak, SBF, Doçent Dr., Öğr. Üyesi
TEKELİ M.Ali Öztürk Bursa, Vet.Fak., Doçent Dr., Öğr. Üyesi
TERCAN Cavidan Ordu, Tıp Fak., İç Has.Uzmanı Dr., Yönetici
TOKGÖZ Tandoğan Bolu, İkt.Fak., Aile Sağlığı Dr., SSY Bak.Nüfus Plân.Gn.Md.
TOSYALI Lütfullah Hatay, İTÜ Mimarlık Fak., Bayındırlık Md.
TUNÇBAY Türe İzmir, Tıp Fak., Nörolog Dr.Prof., Ege Üniv. Rektör Yard.

TUTUM Cahit Sakarya, SB ve Hukuk Fak., Yönetici, TODAİE Öğr. Üyesi
TUZCU Şadan Rize, İTÜ Mak. Fak.,Yük.Müh.,Özel Sektörde Yönetici
UYGUNER M.Fevzi Ankara, Hukuk Fak., Hâkim-Savcı, Adalet Bak.Huk.İş.Gn.Md.
UZUNOĞLU Bahtiyar Giresun, SBF, Maliye Ş., Ticaret Bak. Müşavir Mf.
VARDAL İsa Zonguldak, Hukuk Fak., Hâkim
YARKIN Şerafettin Tokat, SBF, Yönetici
YAVUZ Osman Konya, Ziraat Fak., Dr., Yönetici-Müsteşar Yard.
YAZAR Muammer Artvin, Hukuk Fak., Hâkim, Anayasa Mah.Üyesi
YEĞENA Turgut Adana, Leeds Üniv. Teks.Yük.Müh., Yönetici
YILMAZ Abdurrahman Malatya, Tıp Fak., Kadın-Doğ. Has. Uz. Dr., Yönetici
YILMAZ Fuat Siirt, Harp Ok., Harp Ak., E.Tuğgeneral
ZARBUN Halit Gümüşhane, Hukuk Fak., Avukat, Eski Milletvekili-Senatör, Anayasa Mah.Üye

C) İstifa Eden İki Üye Yerine MGK'ca Seçilenler:

BATURALP Recai Harp Ok., Harp Ak., E.Korgeneral
OREL Ö.Adnan, Harp Ok., Harp Ak., E.Korgeneral

Türkiye Büyük Millet Meclisi Binası

Ek Bilgiler

SİYASİ PARTİ ADLARI KISALTMALAR

Halk Fırkası	HF
Cumhuriyet Halk Partisi	CHP
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	TpCF
Serbest Cumhuriyet Fırkası	SCF
Demokrat Parti	DP
Millet Partisi	MP
Cumhuriyetçi Millet Partisi	CMP
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	CKMP
Hürriyet Partisi	HP
Adalet Partisi	AP
Yeni Türkiye Partisi	YTP
Türkiye İşçi Partisi	TİP
Güven Partisi	GP
Milliyetçi Güven Partisi	MGP
Birlik Partisi	BP
Millî Nizam Partisi	MNP
Millî Selâmet Partisi	MSP
Milliyetçi Hareket Partisi	MHP
Demokratik Parti	DP
Cumhuriyetçi Parti	CP
Anavatan Partisi	ANAP
Halkçı Parti	HP
Milliyetçi Demokrasi Partisi	MDP

TBMM - DÖNEMLER

I.	1920-1923
II.	1923-1927
III.	1927-1931
IV.	1931-1935
V.	1935-1939
VI.	1939-1943
VII.	1943-1946
VIII.	1946/1950
IX.	1950-1954
X.	1954/1957
XI.	1957-1960
1.	1961-1965
2.	1965-1969
3.	1969-1973
4.	1973-1977
5.	1977-1980

NOT. 6 Kasım 1983 seçimleriyle oluşan TBMM dönemleri bir bütün olarak kabul edip son dönemin XVII. dönem olmasına karar vermiş ise de geçmiş uygulama dikkate alınarak listelerde bir düzeltme yapılmamıştır.

Cumhuriyet Senatosu - SEÇİMLER

15/10/1961	Bütün illerde
7/6/1964	(C) Grubu İllerde
5/6/1966	(B) Grubu İllerde
2/6/1968	(A) Grubu İllerde
14/10/1973	(C) Grubu İllerde
12/10/1975	(B) Grubu İllerde
5/6/1977 (erken seçim)	(A) Grubu İllerde
14/10/1979	(C) Grubu İllerde

NOT. 1961 Anayasası'nın 73. maddesinde, Cumhuriyet Senatosu üyeliğinin süresi altı yıl olarak saptanmış, gerek genel oy ve gerek Cumhurbaşkanı'nca seçilen üyelerin üçte birini her iki yılda bir yenileme hükmü konulmuştur. 15.10.1961'de yapılan ilk seçimlerden sonra geçici 10. madde hükmüne göre iki ve dört yıl sonra yapılacak seçimlerde yenilenecek üyelerin ad çekme ile belirlenmesi öngörülmüş, bu hükme dayanılarak yenileme seçimleri yapılmıştır. 2.6.1968 tarihinde (A) grubu illerde yapılan seçimden sonra C, B, A sırası gözetildiğinden bu uygulama ile (A) grubu (9) yıl, B ve C grubu illerden seçilen üyeler ise (9) yıl (4) ay senatörlük yapmışlardır.

TRT

Radyo

Uygur Kocabaşoğlu

Türkiye Radyoları

Jülide Gülizar

Televizyon

Mahmut Tali Öngören

Radyo

Uygur Kocabaşoğlu

Haberleşme alanında insanlığa büyük imkânlar sağlayan radyo terim olarak, sesin elektromanyetik dalgalar halinde gönderilmesini ve alınmasını, kavram olarak ise telekomünikasyonun öteki dalları olan telsiz telgraf, telsiz telefon ve hatta televizyonu içerir.

Radyo, elektrik ve elektromanyetik alanında 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarındaki teknolojik gelişmelerin bir ürünüdür. Radyo, İngiliz Maxwell ve Fleming, Alman Hertz, İtalyan Marconi, Amerikalı De Forest ve Sarnoff gibi mucit ve bilginlerin katkılarıyla geliştirilmiştir. Önceleri daha çok amatörler elinde ve iki nokta arasında hızlı ve doğrudan haberleşmeye yarayan radyo, yayın imkânlarının örgütlenmesinden sonra bir kitle haberleşme aracı özelliği kazanmıştır. Radyo, ya da eski deyimiyle *telsiz telefon,* her toplumda, o toplumun sosyoekonomik özelliklerine göre bir işlerlik kazanmış, İngiltere, Fransa, ABD gibi ülkelerde, her şeyden önce kendisi bir meta olarak, sınaî-malî çıkarlar ağı içinde önemli bir yer edinmiştir. Örneğin ABD'de, piyasa, önce radyo alıcılarının ve öteki araç ve gereçlerin ticarî niteliği ile ilgilenmiştir. Daha sonra ise yayın yapma imkânının kendisi önemli bir kazanç kaynağı olmuştur. Oysa aynı dönemde, Sovyetler Birliği'nde radyo, ajitasyon, propaganda ve eğitim aracı olarak oldukça farklı bir kimlik kazanmıştır.

Batı'da düzenli ve programlı radyo yayınlarına 1920 yılında ABD'de başlandı. İngilizlerin ünlü yayın kurumu BBC ise 1922 yılında kuruldu. 20. yüzyılın ilk çeyreği kapanırken, hemen hemen bütün Avrupa ülkelerinde radyo yayınları başlamıştı.

Türkiye'de Radyo Yayınlarının İlk Dönemi

Osmanlı toplumsal yapısında 19. yüzyılın tanık olduğu değişmeler, yüzyılın ortalarından başlayarak elektronik haberleşme imkânlarının da devreye girmesini zorluyordu. İlk telgraf hattı Kırım Savaşı sırasında çekildi ve Abdülaziz'le II. Abdülhamit'in saltanat yıllarında telgraf şebekesi geliştirildi. Bununla birlikte, Cumhuriyet Türkiyesi, ulaştırma alanında olduğu gibi haberleşme alanında da yetersiz bir yapı devralmıştır. Bu nedenle Cumhuriyet yönetiminin ilk işlerinden biri, yurtiçi ve yurtdışı haberleşmeyi sağlayacak telsiz telgraf ve telsiz telefon şebekesini kurmak olmuştur.

Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi (TTTAŞ): Telsiz haberleşmesinin altyapısı devletçe kurulurken, Türkiye'de radyo yayını yapmaya talip özel bir şirket de ortaya çıkmıştır. *"Türkiye Cumhuriyeti Havza-i Hükümeti Dahilinde Telsiz Telefon Mürsile ve Ahize İstasyonları İşletme Ruhsatnamesi"* adıyla 8 Eylül 1926'da imzalanan bir belgeyle yayın yapma imtiyazını elde eden bu şirketin adı *Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi*'dir. Merkezi Ankara'da, imtiyaz süresi 26 yıl ve sermaye toplamı 150.000 TL olan şirketin hisselerinin % 40'ı İş Bankası'nın, % 30'u Anadolu Ajansı'nın, % 30'u da Falih Rıfkı, Cemal Hüsnü ve Sedat Nuri beylerindir. Böylelikle Türkiye'de radyo yayını yapma tekeli, Amerika ve Avrupa'daki uygulamalara paralel olarak, bir özel şirkete verilmiştir.

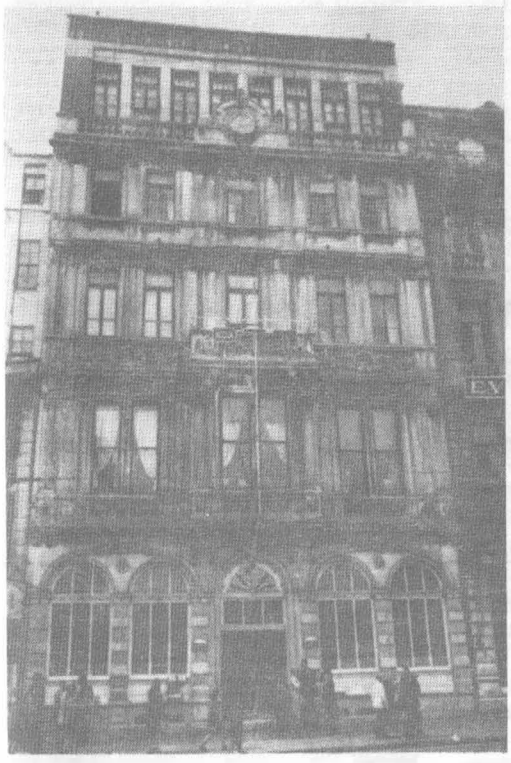
TTTAŞ, dönemin önderlerinin de desteğini sağladıktan sonra, Ankara ve İstanbul'da birer radyo istasyonu kurmayı kararlaştırmıştır. PTT'nin elindeki 5-7 Kw güçlerindeki iki verici istasyonunu bu amaçla ve uygun koşullarla kiraladıktan sonra şirket, birer radyo stüdyosu kurmuştur.

İstanbul ve Ankara "Telsiz Telefon" Stüdyoları: İstanbul Osmaniye'de kurulan 5 Kw gücündeki verici yayın yapacak duruma getirildikten sonra, aynı yerde bir küçük odaya mikrofon yerleştirilerek Türkiye'nin ilk radyo stüdyosu ortaya çıkarılmıştır. Yalnızca müzik yayınlarının ilk denemelerinin yapıldığı bu ilkel stüdyo kısa bir süre sonra kapanmıştır. İstanbul Telsizi'nin asıl stüdyosu Sirkeci'deki Büyük Postane'nin üst katında kurulmuş, 1934 yılı başında ise Beyoğlu'ndaki Ambasadör Kahvehanesi'nin bulunduğu binaya taşınmıştır.

Ankara'daki ilk radyo stüdyosu ise Ulus'taki postanenin bir odasında oluşturulmuş; daha sonra sırasıyla Riyaseticumhur Mızıka Dairesi'ne, Konservatuvar yakınındaki bağevine, Ankara Palas'ın alt katına ve son olarak Yenişehir'de Sağlık Bakanlığı yakınındaki bir daireye taşınmıştır.

Gerek İstanbul, gerek Ankara'daki stüdyolar, bir ya da iki odadan oluşan, donanımı ve imkânları son derece sınırlı birimlerdi. Bu ise anılan dönemdeki program yapım imkânlarının gelişememesinin nedenlerinden biriydi.

İlk Yıllar: İşgalci Fransız donanmasından yapılan radyo yayını ile İstanbul halkına bando müziği dinlettirilmesi ya da la-

İSTANBUL RADYOSU: İstanbul Radyosu'nda düzenli ve programlı radyo yayınları 6 Mayıs 1927'de başladı. Günde 4-5 saat, akşamları yayın yapılıyordu. Sırasıyla Osmaniye'de, Sirkeci'deki Büyük Postane'nin üst katında, Galatasaray'daki Beyoğlu Postanesi'nde (solda) yayın yapıldıktan sonra radyo 1945 Kasımı'nda temeli atılan Harbiye'deki Radyoevi'ne yerleşti.

baratuvar deneyi niteliğinde -Teknik Öğretim eski genel müdürlerinden Rüştü Uzel'in Yüksek Muallim Mektebi'nden yaptığı parazitli yayın sayılmazsa- Türkiye'de ilk radyo yayınları 1927 yılının Mart ayında gerçekleşti. Bunlar, yayına hazırlanan İstanbul Stüdyosu'nun deneme niteliğindeki yayınlarıydı. Düzenli ve programlı yayınlara ise İstanbul Radyosu'nda 6 Mayıs 1927 tarihinde başlandı. Ankara'da düzenli yayınlara ne zaman başlandığına ilişkin elimizde kesin bilgi yok. Bununla birlikte, aynı yıl içinde Ankara'da da radyo yayınları gerçekleşmiştir. Bu ilk yayınlar, süre yönünden günde en çok 4-5 saati geçmeyen, nitelik açısından ise başarılı sayılamayacak yayınlardı. Radyoda "reform" yapılması için 1934 yılında bir girişim başlatılmış ise de on yıllık şirket radyoculuğu döneminde ileri bir radyo yayıncılığı ve programcılığının başarıldığı söylenemez.

Şirket döneminde vericilerin güçsüzlüğünün yanı sıra alıcılar da sayıca yetersiz, nitelik yönünden ise ilkeldi. Bu dönemde kulaklıkla dinlenebilen kristal dedektörlü ya da "galenli" alıcılar yaygındı. Daha sonraları "lambalı" alıcılar yayılmaya başlamışsa da 1936 yılına gelindiğinde tüm ülkede 10.000 dolayında radyo alıcısı bulunuyordu. Üstelik alıcı fiyatlarının son derece yüksek oluşu, bunlara çok sınırlı bir kümenin sahip olabilmesini zorunlu kılıyordu.

Türkiye'de TTTAŞ yönetimindeki özel radyoculuğun, yeterli ve sağlıklı bir örgütlenmeye gidilmediği için, gerekli yayın, program ve yönetim personelini de oluşturamadığı görülür. Bununla birlikte Hayrettin (Hayreden), Mesut Cemil (Tel), Veli (Kanık), Fuat Münir (Bener), Ercüment Behzat (Lav) İstanbul ve Ankara radyolarının yayın ve program yükünü çekenlerin önde gelenleriydiler.

"Telsiz" Dönemi Yayınlarının Başat Özellikleri: ABD'den yaklaşık 7, Avrupa ülkelerinden ise 4-5 yıl sonra Türkiye'nin sınırlarını aşan radyo, önceleri tamamen bir eğlence aracı olarak değerlendirildi. Daha sonra ise kısmen buna bir tepki olarak, çok etkili bir eğitim ve "terbiye" aracı olarak sunuldu. Oysa TTTAŞ döneminde radyo, ne iyi bir eğlence aracı, ne de iyi bir öğretmen olabildi. Çünkü ne bu nitelikleri sağlayacak kitlesel bir yaygınlık kazanabildi, ne de söz ve müzik programlarında etkin ve çağdaş olabildi. Müzik büyük ölçüde bir "alaturka-alafranga" sorunu olarak algılandı. O kadar ki, 1934 yılı sonlarında alınan bir kararla Türk müziğinin radyolarda icrası yasaklandı. Ama bu yasak iki yıl sürebildi. Söz programları da, o günün radyo tekniği ile bağdaşması bile imkânsız kuru "konferanslar" olmaktan öteye geçemedi.

Radyonun Devletleştirilmesi

Özel radyoculuk girişiminin başarısız kalışı, kimi Avrupa ülkelerinde hükümetlerin radyo işine doğrudan el atması, gerginleşen dünya siyasal ortamında radyonun özel ellerde kalmasının yaratacağı sakıncalar, Faşist İtalya ve Almanya ile Sovyetler Birliği'nde radyonun siyasal iktidarlar elinde etkin bir araç olarak kullanılışı ve 1930'lu yılların başında siyasal iktidarın ekonomik ve toplumsal hayata daha fazla müdahale etme eğilimi gibi nedenler, Türkiye'de de radyonun devletleştirilmesine yol açmıştır. Nitekim, 1933 yılında yeni bir verici ve stüdyonun yapımına karar veren hükümet, 18 Ağustos 1936 tarihinde çıkardığı bir kararname ile bu kararını gerçekleştirmiştir.

Radyo, 1940 yılında Başvekâlete Bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun ile oluşan yeni örgütlenmeye kadar PTT'nin yönetiminde kalmıştır. Tam bir geçiş dönemi

özelliği gösteren PTT radyoculuğu, nitelik ve nicelik yönünden Şirket radyoculuğunun devamı görünümündedir. Bununla birlikte bu dönemde iki önemli gelişme görülür. Bunlardan birincisi, 1937 yılında kabul edilen 3222 sayılı Telsiz Kanunu, ötekisi ise 1938 yılı sonlarında hizmete giren uzun dalga vericisi ve yeni Ankara Radyoevi'dir.

Telsiz Kanunu, her türlü telsiz haberleşmesini sıkı bir biçimde devlet tekeli altına alan, yaklaşan II. Dünya Savaşı'nın askerî gereklerini alabildiğine yansıtan katı bir kanundu. Bu kanunun Türkiye'de amatör radyoculuğun gelişmemesinde önemli payı olduğu söylenebilir.

1933 yılında yapımına karar verilen ve 1938 yılı 29 Ekimi'nde hizmete sokulan 120 Kw güçlü uzun dalga Ankara Radyosu, gerek verici gücü, gerek stüdyo imkânları bakımından devrinin en güçlü radyolarından biriydi. Aynı zamanda inşa edilen 20 Kw güçlü bir kısa dalga vericiyle de Türkiye 1939 yılında dış yayınlara başladı.

"Milletin Kulağı, Devletin Ağzı": Bir yandan on yıllık özel radyoculuğun başarısızlığı, öte yandan radyonun etkin bir "telkin ve propaganda" aracı olarak öneminin artması, yeni ve güçlü Ankara Radyosu'nun imkânlarıyla birleşince devletin "radyo bilinci" güçlendi. Bu nedenle radyo, Matbuat Umum Müdürlüğü bünyesi içine alındı. Matbuat Umum Müdürlüğü örgüt ve yasasında yapılan 1943 ve 1949 değişikliklerinde de, radyo bu örgüt içindeki yerini korudu. Ne var ki radyo, 1964 yılında TRT kurulana değin, faaliyet ve işlevlerine uygun bir örgütsel yapıya kavuşamadı, bürokrasinin cenderesi içinde sıkıştı kaldı. İncelenen dönemde radyonun gelişememesinin nedenlerinden biri de kuşkusuz bu "cendere"dir.

Bununla birlikte, TRT kurulana kadar geçen sürede, radyonun nicelik ve nitelik yönünden en büyük gelişmeyi gösterdiği yıllar yine de 1939-1946 yıllarıdır. Bunun çeşitli nedenleri vardır: Bir kere, Ankara Radyosu'nun kurulmasıyla verici ve stüdyo olanakları yönünden önemli bir atılım gerçekleşmiştir. Ayrıca, II. Dünya Savaşı halkın haber alma ihtiyacını kamçılamış, radyo dinleme alışkanlığı yaygınlaşmıştır. Üstelik, 3877 sayılı yasa ile Matbuat Umum Müdürlüğü'ne bağlanan radyo, örgütsel-yönetsel açıdan eskiye oranla daha işler bir yapı kazanmıştır. Devlet bütçesinden radyoya, o yıllar için önemli sayılabilecek fonlar ayrılmıştır. Bütün bunların yanı sıra, 1941 yılı içinde Vedat Nedim Tör'ün Ankara Radyosu Müdürlüğü'ne atanmasıyla yönetim, işletmecilik, programcılık ve personel|politikası yönünden ciddi çabalar sarfedilmiştir. Savaş yıllarının zor koşullarına rağmen alıcı sayısında da düzenli ve sürekli artışlar olmuştur. 1940 yılında 80.000 dolaylarında olan alıcı sayısı 1946'da 180.000'e ulaşmıştır. Günlük yayın saatleri artmış, yayın süreleri düzenliliğe kavuşmuş, söz ve müzik programları çeşitlenmiş ve kendi içinde türler bakımından dengeli bir görünüm kazanmıştır. Kadınlara, çocuklara, gençliğe yönelik yayınlar ile işçi ve köylülüğe siyasal iktidarın görüşlerini açıklayan programlara bu dönemde hız verilmiştir.

ANKARA RADYOSU: Ankara Radyosu'nun yayınları 1927 sonlarında başladı. Ankara Postanesi'nin bodrum katında kurulan gürültülü stüdyo, altı kez yer değiştirdikten sonra 1938 yılında yeni yapılan Sıhhiye'deki Radyoevi'ne yerleşti.

Radyonun bu dönemde de sağlıklı bir müzik politikasının olmadığı, bununla birlikte Türk ve Batı müziği arasında bir denge kurulduğu görülmektedir. Söz yayınlarında ise Şirket dönemine göre bir nicelik artışı ve nitelikçe gelişme gözlenmektedir. *Radyo Gazetesi, Dış Politika İcmali, İktisat Saati* vb. programlar dönemin dikkat çeken programlarıdır.

Anılan dönemde radyo, bir kitle haberleşme aracı olmaktan çok, genel idare mekanizmasının bir organı olarak gelişme göstermiş, bürokratik mekanizmanın bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Bunun daha sonraki yıllarda olumsuz etkileri görülecektir. 1940'lı yıllarda radyo, siyasal iktidarca *"Hükümetin ağzı, milletin kulağı"* olarak değerlendirilmiştir. Yine bu yıllardan başlayarak radyo, Türkiye'nin kapitalist Batı dünyası ile bütünleşme sürecinde yeni görevler üstlenmiştir.

Çok-Partili Siyasal Hayatın Sürtüşme Odağı: 1946 yılında çok-partili siyasal hayata geçilmesi, radyoyu bir sürtüşme odağı haline getirmiştir. Devlet radyosundan kim, nasıl yararlanacaktır? Bu amaçla ilkin Basın ve Yayın örgütü ile görevlerine ilişkin yasada bir değişikliğe gidilmiş ve Seçim Kanunu'na muhalefetin de radyodan yararlanacağı konusunda hükümler konulmuştur. Ne var ki Demokrat Parti iktidarı, radyoyu muhalefetle paylaşmayı hiçbir zaman içine sindirememiştir. İktidarının daha sonraki yıllarında radyoyu öylesine kötüye kullanmıştır ki, radyo "partizan" sıfatını kazanırken kendisi de radyo ile anayasa suçu işlediği gerekçesiyle Yüce Divan önüne çıkmıştır.

Bu arada, yeni Ankara Radyosu'nun hizmete girmesinden sonra ikinci planda kalan İstanbul Radyosu 1943 yılında yayınlarına son vermişti. Tek parti döneminin son yıllarında İstanbul'da yeni bir radyo kurulması girişimlerine hız verildi; 1949 yılında 150 Kw güçlü orta dalga verici ile Harbiye'deki radyoevi hizmete sokuldu. Bir yıl sonra, 1950 yılında, Ankara'da 100 Kw gücünde kısa dalga bir verici ile "denizaşırı" ülkelere yayın yapacak ikinci bir kısa dalga verici kurulmuştur. Kısa dalga vericinin ilk yayınları Kore'ye ve ABD'ye yönelik olmuştur.

Ayrıca 1951 yılında, İzmir Uluslararası Fuarı'nın 1.5 Kw güçlü küçük radyosu, Amerikan Haberler Merkezi'nin teknik yardımı ile "İzmir Radyosu" adıyla ulusal radyo şebekesine katıldı. 27 Mayıs 1960 tarihine kadar Türkiye'nin radyo yayın gücü, 120 Kw uzun dalga Ankara, 150 Kw orta dalga İstanbul, 1.5 Kw İzmir Radyosu ile toplam 120 Kw gücündeki kısa dalga vericilerden ibaretti.

Partizan Radyo ve "Vatan Cephesi": On yıllık DP iktidarı dönemi boyunca radyo birtakım önemli değişmelere konu oldu. Bir kere, DP iktidarı radyoyu tamamen bir parti propaganda aracı olarak kullandı. Bu tutumunu iktidarının son yıllarında o derece ileriye götürdü ki, *Radyo Gazetesi* adlı programla muhalefete karşı amansız bir polemik sürdürülürken uzun listeler halinde yayımlanan "Vatan Cephesi"ne katılanların isimleri Türk siyasal hayatında acı bir mizah ögesi olarak yerini aldı.

Bu dönemde ayrıca Telsiz Yasası'nın devlete tekel hakkı veren 5. maddesinde "Hür Avrupa Radyosu"nun kurulmasına imkân sağlayan bir gedik açıldı ise de girişim sonuçlanmadı.

1950-1960 yıllarında radyo alıcı sayısı ülke çapında artarken, yayın ve program personeliyle öteki program üretme imkânlarında hemen hiçbir ciddi gelişme sağlanamadı. Bu nedenle radyolar, çeşitli kamu kurumlarına yayın saatlerini parselleyen, bu kurumlarca hazırlanan ve radyo programcılığı ile bağdaşması mümkün olmayan "konferans"ların istilasına uğradı. Müzik programlarında da nitelik açısından bir gelişme sağlandığı söylenemez.

Bu dönemde günlük yayın süresi 12-13 saati bulmuştu. Program üretme imkânlarının aynı oranda artırılamamış oluşu, bir yandan yayın kalitesinin bozulmasına yol açarken bir yandan da radyoyu kendisi dışındaki kurumlara muhtaç durumda bıraktı. Aynı dönemde devlet bütçesinden radyoya ayrılan fonlar da, zaman zaman en basit ihtiyaçları karşılamaya yetmedi. Devletin radyodan sağladığı "ruhsatiye" ve reklam gelirinin sürekli artmasına karşılık radyo, dinleyicilerine çağrıda bulunarak, elinde iyi nitelikte plak olanların, bunları ödünç vermesini isteyecek durumlara düştü.

Siyasal gelişmelerin yanı sıra, radyoya özgü bu koşulların da etkisiyle, Ankara'daki Amerikan Haberler Merkezi, 1954 yılından başlayarak ve 1957'den sonra artan bir biçimde, müzik ve söz programları ile radyoyu beslemeye başladı. Bu merkezce hazırlanan programlar teknik ve biçim yönünden etkili, içerik yönünden ise *"Amerikan hayat tarzı"*nı özendirici ve belirli bir ideolojiyi yayıcı nitelikte yayınlar olarak değerlendirilebilir. Ankara Radyosu'nun program stüdyolarına yakın imkânlara sahip Amerikan Haberler Merkezi'nce hazırlanan söz ve müzik programlarının yayımlanmasına 27 Mayıs 1960'tan sonra da yoğun bir şekilde devam edilmiştir.

Öte yandan, radyo müzik programlarında Türk halk ve sanat müziğinin ağırlığı artmış, ancak müzik yayınlarının yarısından fazlası yine de plak ya da bant yayını biçiminde sunulan Batı müziğinden oluşmuştur. Söz yayınlarında da genel bir bozulma gözlenmektedir. Kur'an ve mevlit yayınlarına bu dönemde başlanmış, reklam yayınları yine bu dönemde sürekli bir artış eğilimi göstermiştir.

Seçilmiş Yıllarda Türkiye'de Ruhsatlı Radyo Alıcı Aygıtı Sayısı (1927-1982)

Yıllar	Alıcı Sayısı
1927	1.178
1931	2.942
1933	5.935
1936	10.640
1947	18.830
1950	320.853
1953	818.753
1956	1.047.243
1959	1.188.429
1961	1.426.462
1964	2.079.322
1973	4.010.461
1976	4.198.272
1979	4.275.436
1981	4.288.536
1982	4.302.695

Kaynak: 1927-1964 verileri için Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna, Dr. Uygur Kocabaşoğlu, SBF yayını, 1980.

1973-1982 verileri için Türkiye İstatistik Yıllıkları.

Haber yayınları, dış haberler yönünden bir-iki yabancı haber tekeline bağımlı,iç haberler yönünden ise hükümetin eylem ve işlemlerinin övülmesi dışında sansürcü bir görünüm ortaya koymuştur. Radyonun 1940'lı yıllardan beri süregelen önemli programlarından biri olan *Kitap Saati*'ne uygulanan sansür de II. Abdülhamit dönemini andırır nitelikte olmuştur.

27 Mayıs 1960 ve Radyo

27 Mayıs hareketi "Devlet Radyosu"nu suçüstü yakaladı. Bu nedenle 27 Mayıs yönetiminin ilk el attığı alanlardan biri radyo oldu. Bununla birlikte, radyo, TRT kurulana kadar Basın-Yayın Genel Müdürlüğü bünyesi içinde kaldı ve nicelik yönünden hemen hiçbir ciddi atılım gerçekleşmedi. Bu konudaki tek istisna, il radyolarının kurulmasıdır. 1960-1964 yılları arasında güçsüz (0.3-2 Kw) ve kapsama alanları bulundukları kentin merkezini pek aşmayan vericilerdi bunlar. Kuruluş gerekçeleri, özellikle sınır illerindeki dinleyicileri "yabancı radyoların muzır yayınları"ndan korumak olan bu

DÜĞMEYE BASAR BASMAZ...: İlk dönemde radyo vericileri güçsüz, alıcılar ise sayıca yetersiz ve ilkeldi. Zamanla, kulaklıkla dinlenen kristal dedektörlü ve galenli alıcıların yerini lambalı radyolar aldı. 1938'de, bu ilanın yayımlandığı dönemde Türkiye'de 50 bin kadar radyo alıcısı bulunuyordu. Bunların fiyatları son derece yüksekti.

radyoların başlıca işlevleri hafif Batı müziği adı verilen türün yayılmasına önayak olmak şeklinde gerçekleşti.

27 Mayıs'tan sonra radyoya ilişkin gelişmeler şu başlıklar altında özetlenebilir: Bir kez, tarafsız ve özerk bir radyo özlemi yaygınlaşmıştır. Genel olarak söz yayınlarında, özel olarak da haber yayınlarında bazı ileri adımlar atılmıştır. Ankara ve İstanbul radyolarında çağdaş radyo programcılığına uygun kimi girişimler başlatılmış ve özellikle program personeli yetiştirilmesi konusunda -yetersiz de olsa- kimi önlemler alınmıştır. Kamuoyunda yeni yasal çerçevenin tartışmaları sürerken, transistörlü radyoların yaygınlaşmasıyla radyo dinleme alışkanlığı kırsal yöreleri de kapsayacak biçimde yaygınlaşmıştır.

Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT)

1961 Anayasası, 1950'li yılların olumsuz uygulamasına bir tepki olarak, radyoya tarafsız ve özerk bir kamu kuruluşu statüsü getirdi. Bu anayasal çerçeve uyarınca, 1 Mayıs 1964'te yürürlüğe giren 359 sayılı yasa ile TRT kuruldu. Böylelikle radyo, kendi bağımsız ve öz örgütüne nihayet kavuşmuş oluyordu.

TRT, nicelik ve nitelik yönünden başarılı bir radyo mirası devralmadı. Örneğin, TRT'nin kurulduğu yıllarda, Türkiye nüfusunun yaklaşım % 42'si, yüzölçümünün ise yalnızca yaklaşık % 37'si bir radyo programı ile kapsanabiliyordu. Uluslararası karşılaştırmalar yapıldığında Türkiye'nin yeri en gerilerdeydi. Türkiye, verici gücü bakımından İran dışındaki bütün komşularından daha kötü durumdaydı. Alıcılar yönünden de durum farklı değildi. 1964 yılında ülkedeki kayıtlı alıcı sayısı iki milyonu aşmıştı. Ancak, her 1.000 kişiye düşen alıcı sayısı bakımından Türkiye, Irak, Yunanistan, Suriye, Bulgaristan gibi komşularından bir hayli gerideydi.

Ayrıca, TRT'nin devraldığı program yapım imkânları son derece sınırlı, program personeli ise sayıca ve nitelikçe çok yetersizdi. Günde 12 saat dolaylarında yayın yapan Ankara Radyosu'nun programları içinde müzik % 60-70'lik bir yer tutuyordu. 27 Mayıs'tan sonra radyonun eğitim alanındaki rolünden pek çok söz edilmesine karşın, eğitici nitelikte yayınlar toplam yayın süresinin % 1-3'ünü geçmezken, sözgelimi reklam yayınları % 5-8 arasında bir yer tutuyordu.

TRT devraldığı mirası oldukça hızlı bir şekilde geliştirdi. Örneğin, TRT öncesi Ankara Radyosu'nun yayın personeli bir düzineyi geçmezken, 1965 yılında 259 kadrolu yayın personeli görev yapıyordu. Türkiye radyolarında çalışan teknik, idari ve program personelinin sayısı 1975 yılında 1.500'ü çok aşmıştı.

TRT kurulduğu zaman sayıları iki ve toplam güçleri 300 Kw'nin altında olan orta ve uzun dalga radyo vericilerinin sayısı ve gücü 1970 yılında 14'e (1.206 Kw), 1975'te ise 17'ye (4.285 Kw) yükseldi. Ayrıca, kısa dalga (750 Kw dolaylarında) ve çok kısa dalga (UKW) yayınlarında da gelişmeler sağlandı. Bununla birlikte, komşuları ve öteki Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında Türkiye'nin yine de iyi bir durumda olduğu söylenemez.

Alıcılar açısından da hızlı bir gelişme gerçekleşmiştir. TRT kurulduğunda iki milyon dolaylarında olan alıcı sayısı, 1980 yılında 4.5 milyona ulaşmıştır.

TRT radyolarının program üretme imkânları ise eskiyle kıyaslanmayacak oranda artmıştır. Çünkü radyolar, artık, mali gücü 4 milyara yaklaşan dev bir kuruluşun bir parçasıdırlar. TRT giderlerinin yaklaşık dörtte biri radyolara ayrılmaktadır. Ankara, İstanbul ve İzmir Radyoları'nın yanısıra Erzurum, Diyarbakır vb. radyolar da program üretebilmekteyseler de, yükün ağırını yine Ankara ve İstanbul radyoları taşımaktadır. Olumlu bir gelişme olarak kaydetmek gerekir ki, radyoların televizyondan büyük farkı, teknik araç, gereç ve malzeme dışında, dışa bağımlı olmaksızın yayın saatlerini doldurabilecek bir konuma gelmiş olmasıdır.

MESUT CEMİL TEL (1902-1963): Tambur virtüözü, viyolonselci, besteci, koro yönetmeni. Türk Telsiz Telefon AŞ'nin kurduğu radyo vericisinde spiker, baş spiker, program yapımcısı, orkestra viyolonselcisi ve tamburi olarak uzun yıllar çalıştı. Ankara Radyosu Türk Müziği Şefliği (1938), Ankara Radyosu Müdürlüğü (1940), Türkiye Radyoları Müdürlüğü (1950), İstanbul Radyosu Müdürlüğü (1951) görevlerinde bulundu.

Teknik ve mali gücü eski yıllarla kıyaslanamayacak oranda artmış olan TRT'nin gerek nitelikli personel çalıştırma, gerek ihtiyaç duyduğu araç-gereç ve teçhizatı satın alma gücü büyük ölçüde artmıştır. TRT öncesi dönemde bir amatörün evinde bulunabilecek sayıda bant ve plağa sahip olan radyolarımız, örneğin 1975 yılında 40.000 dolaylarında boş ses bantı ve 20.000 dolaylarında plak ithal edebilecek güce erişmiştir.

TRT'nin parasal ve örgütsel gücü sayesinde radyolar TRT-1, TRT-2 ve TRT-3 olmak üzere üç ayrı kanaldan yayınlarını sürdürebilir bir düzeye geldiler. 1970-1975 yıllarında, uzun ve orta dalga radyoların yurt içine yönelik yayınlarında programların dağılımları yaklaşık şöyle idi: Haber yayınları % 10-15, Eğitim-Kültür Yayınları % 15-19, Reklam Yayınları % 4-5, Türk Sanat Müziği Yayınları % 15-18, Türk Halk Müziği Yayınları, % 13-16, Klasik Batı Müziği % 10-15 ve Hafif Batı Müziği % 18-23.

Türkiye radyoları, yurdun her yanında en az bir ulusal ve bir de bölgesel yayının dinlenebilmesi amacına hemen hemen ulaşmıştır. Aynı anda iki ayrı programı dinleyebilme imkânı açısından da önemli yol alınmıştır. Bununla birlikte, uzun ve orta dalga bantlarında yurt içine yayın yapan radyolar, enterferans nedeniyle, bugün oldukça zor bir durumdadırlar. Ülke radyo şebekesinin FM vericilerle güçlendirilmesi teknik bir zorunluk olarak gündemdedir.

Öte yandan, Telsiz ve TRT Yasalarının radyo ve televizyon yayını yapma tekelini TRT'ye vermiş olmasına karşın, ülkemizde bir de "TRT dışı radyolar" olgusu vardır. Okul ya da çeşitli kurum radyoları adı altında faaliyet gösteren bu radyoların 1971 yılı başındaki sayıları 70'ten fazladır. Bunlar arasında "Polis Radyosu" ile "Meteoroloji Radyosu"

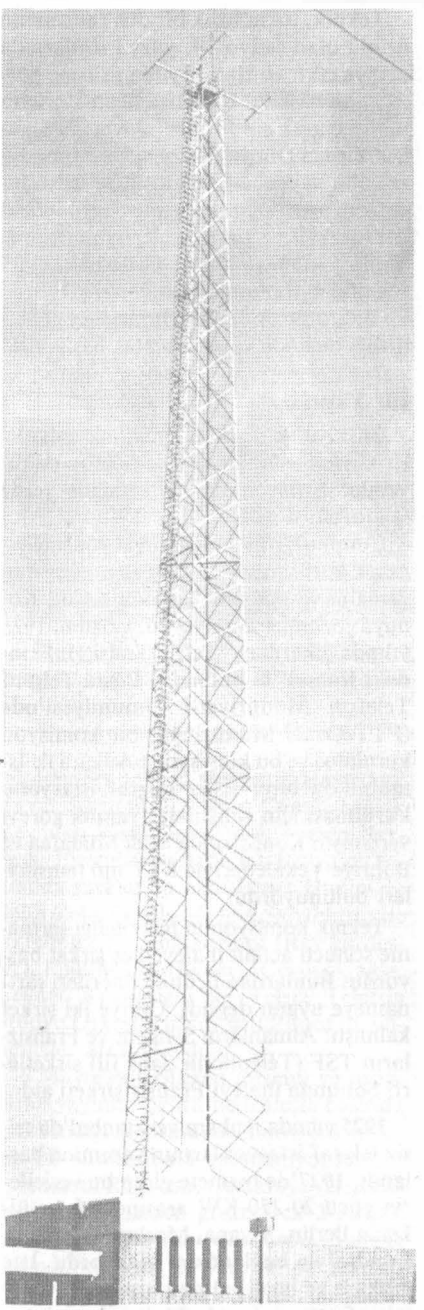

RADYO AĞI GÜÇLENDİRİLİYOR: "Halkı yabancı radyoların zararlı etkilerinden kurtarmak" amacıyla başlatılan girişimler sonucu 1970'lerde iç ve dış radyo ağı güçlendirildi. Bu arada Ankara ve İstanbul Radyoları 1200 Kw'ye çıkarılırken 1973 Nisanı'nda -sağdaki fotoğrafta link anteni görülen- 600 Kw'lik orta dalga Antalya verici istasyonu hizmete girdi.

nun geniş bir dinleyici kitlesi bulunmaktadır. Türkiye'de ayrıca, 1954'te ABD ile imzalanan ikili "Askerî Kolaylıklar" antlaşması uyarınca faaliyet gösteren Amerikan radyoları da vardır. Çiğli, Karamürsel, İncirlik bunlara örnektir.

Sözü edilmeye değer bir başka ilginç olgu da, TRT'nin gelir kaynakları arasında, reklam gelirlerinin öteki tüm gelir kaynaklarından daha büyük bir yer tutmaya başlamış olmasıdır. 1980 yılında radyo-TV ruhsat gelirleri 1.4 milyar dolaylarında iken, reklam gelirleri 2.2 milyar kadardı. TRT, gelirlerinin yarısından fazlasını reklamlara bağlamış garip bir "kamusal" yayın organı görünümü kazanmıştır. Şüphesiz radyolar da bundan payını almaktadır.

Gerek TRT radyolarının gerek TRT dışı radyoların yayınları, nitelik yönünden bilimsel bir incelemeye henüz kapsamlı bir şekilde tâbi tutulmuş değildir. Ancak, radyo programlarının içerik ve niteliklerinde, siyasal iktidar ve ona bağımlı olarak TRT yöetiminde meydana gelen değişikliklerin açıkça yansıdığı görülmektedir. Bu bağlamda TRT'nin yediği en büyük darbe, 1971 yılında ve 1980 sonrasında yapılan anayasal ve yasal değişikliklerle özerkliğini yitirmesi olmuştur.

Türkiye'de radyonun uzun bir geçmişi olmasına karşın, 1960'lı yıllara değin nitelik ve nicelik yönünden gelişemeyişi, bu mirasın üzerine kurulan TRT radyoculuğunu da etkilemiştir. Radyonun, pek çok sözü edilmiş olmasına karşın, eğitim çabalarının etkin ve güçlü bir destekleyicisi, ulusal kalkınma sorunu çevresinde kitleleri seferber etme gücü olan bir kitle haberleşme aracı, halkın sanat ve kültürel düzeyini sürekli ileriye iten bir manivela olduğunu söyleyebilmek zordur. Üstelik radyonun bu beklentileri yerine getirebilmesi, toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel temel yapılarında ileri atılımların gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bununla birlikte, radyonun, 1968'den sonra devreye giren televizyondan daha dengeli, düzenli ve ileri bir yayıncılığı sürdürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır ●

KAYNAKÇA

- Muammer Aksoy, *Partizan Radyo ve DP*, Ankara, 1960.
- Muhip Arcıman, *Radyoda Kimlerle Başbaşayız*, Ankara, 1948.
- Aysel Aziz, *Radyo ve Köy Yayınları* (çoğaltma), TRT Yayını, Ankara, 1968.
- Aysel Aziz, *Radyo ve Televizyona Giriş*, 2. bas., Ankara, 1981.
- Aysel Aziz, "Yurdumuzda TRT Dışındaki Yayın Durumu", *SBF Dergisi*, C. 26, s. 4, 1972.
- Aysel Aziz, *2954 Sayılı Türkiye Radyo-Televizyon Yasası, Âmme İdaresi Dergisi*'nden ayrı bası, Ankara, 1984.
- Nuri Çolakoğlu, *Haber Yayınları Ön Plan Taslağı* (çoğaltma), Ankara, 1970.
- DPT Radyo-TV Özel İhtisas Komisyonu Raporları.
- Hasan Refik Ertuğ, *Radyo İşletmeciliği ve Meseleleri*, İstanbul, 1951.
- Hasan Refik Ertuğ, *Radyo İşletmeciliği*, İstanbul, 1966.
- Feyyaz Gölcüklü, *Haberleşme Hukuku*, Ankara, 1970.
- Güney Gönenç, "Türkiye'de Radyo ve Televizyonun Tarihçesi", *Elektrik Mühendisliği*, Haziran-Temmuz 1977.
- Ersan İlal, *Radyo Hürriyeti, Özerklik ve 1961 Anayasası*, İstanbul, 1972.
- Uygur Kocabaşoğlu, "Türkiye'de Radyo Yayınlarının Başlama Tarihi Üzerine Bir Not", *AÜ SBF Basın Yayın Yüksek Okulu Yıllığı*'ndan ayrı bası, Ankara, 1979.
- Uygur Kocabaşoğlu, *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna*, Ankara, 1980.
- Turgut Özakman, *Radyo Notları*, Ankara, 1969.
- Sami N. Özerdim, "Kitap Saatinde Onbir Yıl" *Dost*, s.5, Ağustos 1961.
- Sarper Özsan, *TRT Müzik Yayınları* (çoğaltma), TRT Yayını, Ankara, 1961.
- *Radyolarımız*, Ankara, 1950.
- Cengiz Taşer, *Radyonun Organizasyonu ve Özerkliği*, Ankara, 1969.
- Oya Tokgöz, *Türkiye ve Orta-Doğu Ülkelerinde Radyo-TV Sistemleri*, Ankara, 1972.
- Vedat Nedim Tör, *Yıllar Böyle Geçti*, İstanbul, 1976.
- Semih Tuğrul, *Türkiye'de Radyo ve Televizyon Olayları*, İstanbul, 1975.
- Faruk Yener, "Fikirsiz Radyolar", *Milliyet*, 21.10.1961.

Türkiye Radyoları

Jülide Gülizar

Teknik, teknolojik bir dizi çalışmanın ürünü olan radyo 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıktı ve 20. yüzyılda gelişme göstermeye başladı. Başlangıçta amatörlerin uğraşı olarak sürdürülen radyoculuk, ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra düzenli bir yayımcılığa dönüştü ve radyo bir iletişim aracı olarak insanlık tarihindeki çok önemli yerini aldı. Radyonun önemini kavramaya başlayan ülkeler, giderek ondan toplumlarının gösterdiği özellik doğrultusunda ve rejimlerinin gerektirdiği biçimde yararlanmaya başladılar.

İlk Yayınlar

Türkiye'de de ilk radyoculuk amatörler eliyle başlatıldı. Telsiz telefon da diyebileceğimiz radyo, ülkemizde telsiz telgraftan doğdu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yöneticiler, gerek yurt içi, gerek yurt dışı iletişimin gereğini ve önemini kavramışlardı. Konuya çözümler aranıyordu. Çözüm, 1925 yılında çıkarılan "Telsiz Tesisi Hakkındaki Kanun"la bulundu. Posta Telgraf Telefon Müdüriyet-i Umumiyesi'nde (PTT Genel Müdürlüğü) bir komisyon kurulmuş ve bu komisyona Ankara ile İstanbul'da birer telsiz telgraf istasyonu kurulması için çalışmalar yapma görevi verilmişti. Komisyonda Milli Müdafaa ve Bahriye Vekâletleriyle PTT'nin temsilcileri bulunuyordu.

Teknik komisyonun hazırladığı şartname sonucu açılan ihaleye beş şirket başvurdu. Bunlardan üçünün önerileri şartnameye uygun değildi. Geriye iki şirket kalmıştı: Almanların Siemens ve Fransızların TSF (Téléphonie sans fil) şirketleri. Sonunda ihaleyi Fransız şirketi aldı.

1925 yılında Ankara ve İstanbul'da telsiz telgraf istasyonlarının yapımına başlandı. 1927'de hizmete giren bu vericilerin gücü 20-250 KW arasındaydı ve ülkenin Berlin, Viyana, Moskova, Tahran, Londra'yla bağlantısını sağlıyordu. İşte Ankara ve İstanbul'da kurulan bu telsiz telgraf istasyonlarıyla Türk radyoculuğunun da temelleri atılmış oluyordu: Bu istasyonlara, gerektiğinde radyo yayını da yapabilmeleri için gerekli eklentiler yapılmıştı. Herbiri 5 KW gücündeki bu vericiler, 1927 yılında yayın yapabilecek durumdaydı.

Türkiye'de radyonun deneme yayınlarına ne zaman başladığı üzerine kesin bilgi edinilememekle birlikte, o yılları yaşamış kişilerin yazdıklarına dayanarak, yayınların 1921-1923 arasında başladığını söyleyebiliriz.

İlk radyo yayını İstanbul Darülfünunu Konferans Salonu'nda, Yüksek Muallim Mektebi'nde yapılan müziğin toplananlara dinletilmesiyle gerçekleştirildi. Çeşitli kaynaklara göre, Meslekî ve Teknik Öğretim Umum Müdürlerinden Rüştü Uzel, İstanbul Muallim Mektebi'ndeyken yaptığı vericiden bu yayını gerçekleştirmeyi başarmıştı. Darülfünun'un Konferans Salonu'nda pencerenin hemen yanına yerleştirilmiş radyo, kapkara renkte ve kocaman bir sandık büyüklüğündeydi. Yanında da kapkara hoparlörler vardı. Yayına geçmeden önce konser ve yayın hakkında bilgi verildi. Aslında bu, müzikten çok parazit ve cızırtıların duyurulduğu bir yayın olmuştu.

Sürekli yayının bir şirket eliyle yapılması kararlaştırıldığı için, bu yolda çalışmalara başlanmıştı. 6 Ocak 1926'da, kurulması planlanan Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi'nin (TTTAŞ) Nizamname-i Dahilîsi yayımlandı. Şirkete yayın izni veren İşletme Ruhsatnamesi de sekiz ay sonra, 8 Eylül 1926'da imzalandı.

Ankara'da Anadolu Ajansı binasında imzalanan bu sözleşmede Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Cemil Uybadın, İş Bankası adına Mahmut Celâl (Bayar), A.A. Yönetim Kurulu'ndan Falih Rıfkı (Atay) ve Tüccar Sedat Nuri (İleri)'nin imzalarını görüyoruz. 33 maddelik sözleşmenin ilk maddesinde şirketin kurucularının adları yer alıyordu: İş Bankası adına Mahmut Celâl, A.A. adına Siirt Mebusu Mahmut, Gümüşhane Mebusu Cemal Hüsnü (Taray), ve Tüccar Sedat Nuri. 150.000 TL sermayeli şirketin merkezi Ankara'dadır. Böylece yayın yapma hakkı bir özel şirketin eline geçmiş oluyordu. (Falih Rıfkı kurucular arasında değildi ama, 15.000 liralık pay sahibiydi.)

TTTAŞ, kurulduktan kısa bir süre sonra hükümete başvurarak radyo yayını yapmak istediğini bildirdi. Buna karşı çıkan çevreler, elde teknik eleman ve araç-gereç olmayışını ileri sürerek "halk geri kalmış olduğu için bu yeniliği hazmedemez" diyorlardı. Olayı duyan Mustafa Kemal, radyo istasyonunun derhal kurulmasını ve yayınların başlamasını emretti. Başvekil İsmet Paşa ve Dahiliye Vekili Cemil Bey de onu desteklediler. Sonunda, 1927 Martı'nın ilk günlerinde, İstanbul Büyük Postanesi'nin kapısının üstüne yerleştirilen bir vericiden ilk deneme yayını başladı. 27 Mart gecesi ise

İLK YILLAR: Radyonun ilk yıllarında İstanbul ve Ankara Radyoları ya kuru, sıkıcı söz programları yayımlıyor ya da fasıl heyeti, caz heyeti gibi toplulukların müzik programlarını naklen veriyordu.

önemli bir olay gerçekleşti: Türk sanatçıları, İstanbul Radyosu'ndaki ilk konserlerini verdiler.

Deneme yayınları Nisan boyunca sürdü. 6 Mayıs'tan itibaren de bu yayınlar düzenli, programlı yayınlara dönüştürüldü. Küçük bir odaya bir mikrofon konularak ilk Türk stüdyosu yapılmıştı. Vericisi Osmaniye'de bulunuyordu.

Bu stüdyo kısa bir süre sonra Sirkeci'deki Büyük Postane binasının en üst katına, biraz daha geniş olanaklı bir stüdyoya taşındı. Ama orada bile, biraz daha kaliteli bir ses elde edebilmek için mikrofonun üzerine bir bayan çorabı geçirildi.

Bu ilkel stüdyo sekiz yıl boyunca yayın yaptı. Çeşitli yerlere taşındıktan sonra Harbiye'deki Radyoevi'ne yerleşti.

İstanbul Radyosu'nun yayına başladığı ilk günlerde yedi saati bulan ve yalnız akşamları yapılan yayınlar, zaman zaman kısalarak, uzayarak, bazen aralıklarla kesilerek sürüyordu. İlk günlerin programlarında fazla bir ayrıntı yoktu. Bunlar, "Batı Müziği", "Türk Müziği", "Dans Müziği", "Günün Konuşması" gibi genel başlıklarla sürüp giden ve ayrıntıya yer vermeyen programlardı.

İstanbul Radyosu'nun (dolayısıyla Türkiye Radyoları'nın) ilk personeli şöyleydi: Radyo Müdürü Sedat Nuri, Teknik İşler Sorumlusu Hayrettin Hayreden, Yayın Sorumlusu Mesut Cemil, Müzik Yayınları Sorumlusu Musa Süreyya Beylerdi. İlk spikerler Sadullah Bey, aynı zamanda şarkıcı da olan İsmet Hanım ve Salih Zeki Beydi. Muhlis Sabahattin ile Ekrem Reşit - Cemal Reşit (Rey kardeşler), Fuat Münir (Bener), Cevdet Çağla, Cevdet Kozanoğlu ve Telsiz Telefon Stüdyo Orkestrası'nın Şefi Popof ilk yöneticiler arasındaydılar.

6 Mayıs'ta başlayan düzenli ve programlı yayınlar çeşitli nedenlerle basında gereken ilgiyi görmüyor, hatta çok belirgin bir suskunlukla karşılanıyordu.

İstanbul Radyosu, Osmaniye vericisindeki arızayı neden göstererek 3 Aralık 1927 gecesi yayınını durdurdu. Yayına başladıktan yedi ay sonraki bu kesintinin asıl nedeni, şirketin içinde bulunduğu parasal bunalımdı. Yönetim kurulu üyelerinden birkaçı Ankara'ya giderek girişimlerde bulundular ve bunların sonucu olarak 12 Aralık akşamı yayın yeniden başladı. Ne var ki, şirket parasal durumunu hiçbir zaman düzeltemedi. Her yıl zarar ediyor ve sürekli olarak hükümetten yardım görüyordu. Yayınlar kısa sürelerle kesiliyor, yeniden başlıyordu.

Ankara Radyosu: Ankara Telsiz Telgraf İstasyonu'nda ilk yayın, Haziran 1927'de bir konserin İstanbul'a dinletilmesi yoluyla başladı. Ve Ankara Telsizi, 1927'nin sonlarında radyo yayınlarına geçti. Ne var ki bu yayınlar düzenli ve sürekli değildi. Ankara Postanesi'nin bodrum katındaki iki oda stüdyo haline getirilmişti. Tabanı boydan boya halı kaplı odanın ortasına bir mikrofon yerleştirilerek dışarının olanca gürültüsünü yayına yansıtan bir stüdyo kurulmuştu. Altı kez yeri değiştirilen stüdyo, bir ara Ankara Palas'ın alt katına taşındı; burada da mutfaktan gelen çatal, kaşık, tabak sesleri yayına yansıyordu.

Ankara Telsizi yayınlarına İstanbul'dan daha kısıtlı olanaklarla başlamıştı. Radyonun müzik konusunda yararlanabildiği tek kuruluş, Riyaseticumhur Müzik Takımı'ydı. 120 kişilik bu takım, bando, orkestra, fasıl heyeti ve caz heyeti olmak üzere dört gruptan oluşuyordu. Takımın Komutan Yardımcısı Veli Kanık, bir yandan da Ankara Radyosu'nun sorumlu yöneticisi olarak çalışmaktaydı. İlk iki spiker Rıfat Bey ile Feriha Hanım'dı. Yayın süreleri de İstanbul'dan azdı.

Beklentiler: Ülkemizde radyoculuğumuzun tarihine baktığımızda, birçok Avrupa ülkesinden 4-5 yıl, ABD'den ise yedi yıl sonra yararlanmaya başladığımız bu buluşun, önceleri zevkli ve ucuz bir eğlence aracı olarak değerlendirildiğini görüyoruz. Ne var ki radyonun başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de bir eğitim aracı olarak kullanılabileceğinin farkedilmesi uzun sürmedi. İşte bu andan başlayarak da halkın ve özellikle aydınların radyodan beklentileri arttı. Ancak radyo, yayın saatleriyle, program türleri ve içerikleriyle, kuru, sıkıcı ve işlevsiz söz programlarıyla, bu istek ve beklentiler karşısında yetersiz kalmaya başlamıştı.

1934 başlarından itibaren radyo yayınlarının iyileştirilmesi için çalışmalara başlandı. 26 Mayıs'ta Matbuat Umum Müdüriyeti Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanun kabul edildi. Gerek radyo yayınlarını düzenlemek, gerek onu denetlemek görevi bu genel müdürlüğe bırakıldı. Böylece devlet ilk olarak radyo yayıncılığına el koymuş oluyordu.

1936 yılı, şirketin imtiyaz süresinin sonudur. Ve TTTAŞ 1935 yılını yine zararla kapatmıştır. Buna rağmen şirket yöneticileri hükümete başvurarak imtiyaz süresinin uzatılmasını istediler. Bu öneriye olumsuz yanıt verilince, 13 Haziran 1937'de Bolu mebusu Falih Rıfkı Atay'ın başkanlığında hissedarlar genel kurulu top-

landı ve şirketin tasfiyesine karar verdi. Tasfiye işlemleri on iki yıl sonra, 1949'da sonuçlanacaktır.

1936 yılında çıkarılan bir kararname, radyo yönetimini doğrudan doğruya devlete verdi: 8 Eylül 1936 tarihinden itibaren Ankara ve İstanbul Radyoları'nın işletilmesi PTT'ye bırakılıyordu. Artık Türk radyoculuğunda devlet yönetimi ve tekeli başlamış oluyordu. Böylece, 1930' lardan başlayarak aydınlarca savunulan radyo hizmetinin devletçe üstlenilmesi görüşü resmen kabul edilmiş oluyordu.

Devlet Radyosu Dönemi

Türk radyoculuğunun ilk on yılı kabaca değerlendirildiğinde, pek başarılı bulunamayacaktır. Bunun çeşitli nedenleri vardır: Personel ve teknik olanaksızlıklar, acemilik, çevreden gelen tepkiler, halkın ve özellikle aydınların büyük ölçüdeki beklentileri, TTTAŞ'ın yapısı, şirket-devlet ilişkileri ve en önemlisi devletin radyoya bakış açısı. TTTAŞ'ın kurucuları ve yönetim kurulu iktidara yakın kimselerden oluşmuştur. Ama yine de devlet, radyonun ulusal çıkarlara aykırı biçimde kullanılacağı gibi bir kuşku içindedir. Ayrıca araç, gereç ve donanımın devletçe sağlanmasına karşılık yönetim bir şirketin elindedir ki, bu bir çelişkidir. Öte yandan, her parasal bunalımda devlet, şirkete elini uzatmış ve onu kurtarmıştır.

Cumhuriyetin onuncu yılına doğru, devlet, resmî ideolojinin yaygınlaştırılması ve benimsetilmesinde, kamuoyunun yönlendirilmesinde radyonun etkin bir araç olacağını çok ciddi bir biçimde farketmiştir. Radyoya el atma çalışmaları da bundan sonra başlamıştır.

PTT'ce hazırlanan ilk program, İstanbul Radyosu'ndan 8 Eylül 1936 akşamı yayımlandı. PTT bu yayınları 1940 yılına, radyo, Başbakanlığı bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü'ne bağlanıncaya kadar sürdürdü.

Radyonun halk tarafından giderek benimsenmesi, devletin radyonun önemini her yönüyle daha iyi kavranması, halkın ve basının beklentileri, eleştirileri karşısında radyo yayınları yetersiz kalmaya başlıyordu. Ayrıca teknik donanım da yetersizdi. Daha 1933'te hükümet bu eksikliği farketmiş ve güçlü bir vericiyle yeni bir radyoevinin kurulması yolunda ilk adımı atmıştı. O yılın başlarında Marconi şirketiyle anlaşma yapılarak, verici ve radyoevi binasının yapımına geçildi. 22 Temmuz 1938'de verici stüdyolar Nafia Vekâleti'ne (Bayındırlık Bakanlığı) teslim edildi. Aşağı yukarı 1.700.000 TL'ye mal olan yeni radyoevi binasında deneme yayınlarına başlandı. Üç ay sonra, 28 Ekim 1938'de düzenlenen törenle stüdyolar hizmete girdi. Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, radyo aracılığıyla artık halka daha kolay erişilebileceğini, uygar ve çağdaş ülkelerdeki gelişmeye daha hızlı ayak uydurulacağını söylüyordu.

Verici istasyon Etimesgut'ta, bir tepede kurulmuştu. 120 KW gücündeki uzun dalga yurt içi, 20 KW gücündeki kısa dalga yurt dışı vericisi, Sıhhiye'deki radyoevi binasına bir yeraltı kablosuyla bağlanmıştı. Ayrıca kablo arızalandığı zamanlarda kullanılmak üzere bir de stüdyo kurulmuştu. Bu stüdyo zaman zaman kullanılmış, ama en önemli rolünü 22 Şubat darbe girişimi sırasında oynamıştır. O akşam Başbakan İnönü'nün konuşması sırasında darbeciler radyoyu ele geçirmişler ve yayını kesmişlerdi. Az sonra Etimesgut'taki stüdyodan başlayan yayın halkın paniğe kapılmasını önlemiş, darbecilerse neye uğradıklarını şaşırmışlardı.

Uzun dalga vericiyle yurt içinde Orta Anadolu, Akdeniz ve Batı Karadeniz bölgelerine Doğu Anadolu'nun batısıyla, Batı Anadolu'nun doğusuna erişilebiliyordu. Öteki yöreler yayını alamıyordu. Kısa dalga vericisinden de Orta Avrupa, Balkanlar ve Ortadoğu'ya yayın yapılıyordu.

Türkiye radyolarında ilk dış yayın Hatay bunalımı sırasında yapıldı. Düzenli dış yayınlara ise 1939 yılının ikinci yarısında başlandı.

Yeni radyoevi beş stüdyosu, kontrol ve kumanda salonu, yankı odası ve dinleme odasıyla çağdaş tekniğin bütün özelliklerini taşıyordu.

Ankara'daki verici ile radyoevinin hizmete girmesinin ardından İstanbul Radyosu yayınlarına geçici olarak son verdi. Bir süre sonra, Beyoğlu Postanesi'nin üst katına kurulan stüdyodan yeniden yayına başladıysa da bu yayınlar düzensiz ve çok sınırlı oldu. Düzenli yayın, ancak 1949 yılında 150 KW gücündeki orta dalga İstanbul vericisi kurulunca başladı.

TTTAŞ döneminde yalnızca akşamları yapılan yayınlar, PTT döneminde öğle saatlerine de alındı. Programların başlayış ve bitiş saatleri kesin olarak belirlendi. Giderek yayının süreleri ve programların çeşitleri artırılıp geliştirildi. "Radyo bilinci" gittikçe gelişen devlet, gerek işletmecilik gerek programcılık yönünden başarısız geçen TTTAŞ dönemini unutturmak istercesine, bir çaba içine girmişti. Bütçe olanakları bakımından radyo yönetimi belirli bir rahatlığa kavuşturuluyor, bu rahatlığı yeni çıkarılan personel kadroları izliyordu. Radyo programlarının, toplumun her kesimine uzanmak isteyen bir hali vardı.

İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası: İkinci Dünya Savaşı radyoyu son derece önemli bir olgu haline getirdi. Teknik donanımı, yayın süreleri ve yayınlarının içeriğiyle radyo, savaşan ve savaşmayan ülkelerde, cephede ve cephe gerisinde insanların günlük yaşamına alabildiğine karıştı. Dünyada neler olup bittiğini ve bu olup bitenlerin çeşitli ülkeleri nasıl etkileyeceğini toplumlar radyo yayınlarından öğrenmeye başlamışlardı. İşte bu yıllarda Ankara Radyosu verdiği doğru, çabuk ve dürüst haberlerle, habercilik açısından altın çağını yaşıyor ve dünya radyoları arasında saygın bir yer tutuyordu. O dönemin yetkilileri, doğru haber almak isteyen ülkelerin Ankara Radyosu'nun haberlerini dinlediklerini övünerek anlatırlar.

Yurt içi yayınlara gelince: Ankara Radyosu gerçekleri acı ya da tatlı olduğuna bakmaksızın topluma iletmek, ulusal bağımsızlık ve özgürlüğü korumak, ulusal birliği pekiştirmek, kültürü en uzak yurt köşelerine kadar yaymak görevini üstlenmişti. Az önce belirtildiği gibi radyo, toplumun her kesimine uzanmak istiyordu. Ne var ki bağlı bulunduğu Matbuat Umum Müdürlüğü yoluyla bu işlevini yeterince yerine getiremiyordu. Üç yıllık bir yayın döneminden sonra bu kuruluşun daha da geliştirilmesi, güçlendirilmesi düşünüldü ve çalışmalara başlandı.

Yapılan geniş kapsamlı çalışmaların sonunda Matbuat Umum Müdürlüğü yerine, içerde basın yayını daha sıkı bir denetime bağlayan, dışarda da özellikle tanıtmaya ağırlık veren bir Basın Yayın Umum Müdürlüğü kuruldu. Bu genel müdürlüğün kurulmasına olanak veren yasanın radyo açısından getirdiği en önemli yenilik, kurumun bünyesinde bir *Radyo Dairesi* kurulması idi. Artık radyo her yönüyle (tekniği, yayınları ve denetlenmesiyle) bu daireye bağlanıyordu.

İkinci Dünya Savaşı sonrasının yarattığı ortam ve insanların artan gereksinimleri karşısında Ankara Radyosu'nun tek-

RADYO İMTİHANLARI: Kaliteli radyo programları hazırlamak amacıyla hemen her dönemde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çerçevede, ses ve saz sanatçılarını sınavdan geçirecek birtakım kurullar da oluşturulmuştur.

nik olanakları giderek yetersiz kalmaya başladı. Türkiye'nin büyük bir bölümünde radyo ya hiç dinlenemiyor, ya da çok kalitesiz nitelikte yayınlar alınıyordu. Ayrıca Türkiye'nin sesi dışarıya istenen ölçüde ve kalitede duyurulamıyordu. Yeni istasyonlara duyulan gereksinme açıktı. Bu konuda çalışmalar başlatıldı. Çıkarılan yasanın 1. maddesi, Bakanlar Kurulu'nun saptayacağı yerlerde yeni radyo istasyonları kurulmasını öngörüyordu. Önce 150 KW gücündeki orta dalga İstanbul vericisi ve Harbiye'deki radyoevi binası kuruldu (1949). İstanbul Radyosu o yılın 1 Haziranı'nda serbest güreş karşılaşmalarını naklen yayımlayarak deneme yayınlarına başladı. Düzenli yayınların başlaması ise aynı yılın Kasım'ında gerçekleşti. İzmir'de Belediye, Uluslararası İzmir Fuarı nedeniyle 0.4 KW'lık bir verici kurmuştu ve bu vericiyle fuar içine yayın yapıyordu. 16 Mart 1951'de Bakanlar Kurulu bu vericinin sürekli olarak yayına sokulmasını kararlaştırdı. Böylece Trakya ve Ege bölgeleri de radyo yayın alanı kapsamına alınmış oluyordu. Bu arada denizaşırı ülkelere de sesimizi duyurma zorunluğu ortaya çıkmıştı. 100 KW'lık kısa dalga verici işte bu zorunluluktan doğdu. Vericinin yapımı 1950'de tamamlandı. 1950, ülkemiz açısından önemli ve özelliği olan bir yıldı. Uzakdoğu'da, Kore'de savaş patlamış ve Türkiye de bir birlikle bu savaşa katılmıştı. Kore'deki Türk birliğine yönelik deneme yayınları işte bu 100 KW'lık kısa dalga vericisiyle başlatıldı ve sürdürüldü.

1946 yılı da ülkemiz için bir başka açıdan önem taşıyordu. O yıl Türkiye'de çok partili demokratik yaşama girilmişti. Bu yaşam birçok alanlarda olduğu gibi radyoculukta da yeni gereksinimler getiriyordu. Bu nedenle Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü yasa tasarısı hazırlandı. 24 Mayıs 1949'da kabul edilen tasarı, hem basın yayın alanında, hem de iç ve dış turizmde daha ileri, daha çağdaş bir örgütlenmeyi gerektiriyordu. Ama asıl önemli olan radyo açısından getirdiği özellikti. Bir kere bu yasayla Radyo Yayınları Danışma Kurulu oluşturuluyordu. Kurulun görevi, Türkiye Radyolarında yapılacak yayınların esasları ve programları hakkında görüş bildirmekti. Ne var ki bu kurul ancak iki kez (1949 ve 1950'de) toplanmış, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti temsilcisi Bedii Faik'in Genel Müdürlükçe görevden alınması ve bunu kınayan Üniversitelerarası Kurul temsilcisi Sıddık Sami Onar'ın görevi bırakması üzerine dağılmıştı. Üçüncü toplantısını 27 Mayıs'tan sonra yapabilecektir.

Yasanın getirdiği ikinci yenilik, çok partili yaşama geçişin zorunlu sonucuydu. Seçim zamanlarında, en az on il merkezinde örgütünü kurmuş ya da TBMM'de en az üç kişilik grup oluşturmuş ve en az üç il merkezinde örgütlenebilmiş siyasal partiler radyodan yararlanacak ve propaganda konuşmaları yapacaklardı. Bu konuşmalar için bazı kısıtlamalar da getiriliyordu. Örneğin konuşma metinleri iki gün önceden genel müdürlüğe verilecek ve yirmi dört saat içinde savcılık denetiminden geçirilecekti.

Demokrat Parti Dönemi: Yasanın kabulünden bir yıl sonra, 14 Mayıs 1950'de Demokrat Parti iktidara geldi. Radyonun toplumu yönlendirme ve kamuoyu oluşturmadaki etkinliği ve önemi yeni iktidarca da farkedilmişti. Hem de en ciddi biçimde. İşte bu, yetkilileri yeni girişimlere yöneltti: Temmuz 1953'te yeni radyo istasyonlarının kurulmasına olanak sağlayan 6128 sayılı yasa kabul edildi. Yasa, yeni radyo istasyonlarının kuruluşunu Bakanlar Kurulu'nun tercihine bırakıyordu. Eğitim ve öğretim gerekçesiyle,

bu radyoların Erzurum, Adana ve İzmir' de kurulmasına karar verildi.

Teknik yönden olduğu gibi program ve örgütlenme yönünden de radyonun iyileştirilmesi girişimleri sürüyordu. Ne var ki "iyileştirme" adı altındaki bu girişimler, aslında iktidarın devlet radyosundan daha çok yararlanmasına, onu daha katı kurallarla yönetip denetim altına almaya ve muhalefeti olabildiğince susturma amacına yönelikti. 30 Haziran 1954'te çıkarılan bir yasa, seçim zamanlarında siyasal partilerin radyodan yararlanma hakkını ortadan kaldırıyordu. Öte yandan, amacı "dış olayları irdelemek, Türk kamuoyuna dünya olaylarını duyurmak ve yorumlamak, dış dünyaya Türkiye' nin sesini daha iyi duyurmak" şeklinde belirlenmiş *Radyo Gazetesi* programı da bu değişikliklerden payına düşeni almıştı. Artık Radyo Gazetesi dışarıyı bir yana bırakmış, içeriye yönelik bir programa dönüşmüştü. Giderek hükümetin ve iktidar partisinin propaganda saati haline geldi. Bu arada öteki söz programları ve haberler de gittikçe "iktidarlaşan" bir görünüm alıyor ve propaganda aracına dönüşüyordu. Haber yayınlarında her türlü "haber ölçüsü" bir yana bırakılmış, olayın iktidara yakın ya da ilişkin olup olmadığı yolunda bir "ölçü" ortaya çıkmıştı. Bu ölçü çerçevesinde, bir gün İçişleri Bakanı'nın kızının Ankara Palas salonlarındaki düğünü 13.00 bülteninde birinci haber olarak verildi.

Okuma yazma oranının oldukça düşük olduğu ve basın yoluyla çok sınırlı bir kesime ulaşılabildiği düşünülürse, radyonun ne yaman bir kitle iletişim ve ne etkili bir propaganda aracı olduğu anlaşılır. Bu muhalefet tarafından anlaşıldığı ölçüde baskılar da artmaya başlamıştı. Özellikle 1954'ten sonra iktidarın radyoyu avucunun içine alma girişimleri muhalefetin çok sert tepkileriyle karşılanıyordu. Ve bu konudaki iktidar-muhalefet çekişmesi radyo yayınlarına en sert, en kötü biçimde yansıyordu. İktidarın istekleri sınırsızdı ve uygulamalar da bu yönde oluyordu. İktidar radyosu kendisini kurallara, yasalara bağlı saymadan yayınlar yapıyordu. Bu yayınlardan birinde, suç da işlendi: Seçim Yasası'na göre, bütün sandıklarda oy verme işlemi tamamlanmadan radyoda seçim sonuçlarına ilişkin yayın yapılamazdı. Oysa, 27 Ekim 1957'de, seçim günü, Türkiye radyoları saat 14.30'dan itibaren seçim sonuçlarını bildirmeye başladı. Açılan her sandıktan iktidar partisinin ezici bir çoğunlukla çıktığı açıklanırken, bir yandan da oy verme işlemi devam ediyordu.

Bu arada, 1957 yılında, hükümet yeni bir bakanlık kurdu: Basın Yayın ve Turizm Vekâleti. Kuruluşu sağlayan yasa, radyonun bu bakanlığa bağlanmasını öngörüyordu. 1. madde aynen şöyleydi: *"Basın Yayın ve Turizm Vekâleti'ne bağlı olarak hükmî şahsiyeti haiz ve işbu kanunla 3460 sayılı kanunla idare ve murakabe edilmek üzere Türkiye Radyo ve Televizyon İşletmesi ünvanlı bir teşekkül kurulmuştur. Mezkûr teşekkülün idare merkezi Ankara'dadır."*

Burada şunu hatırlatmak gerekir: Günün iktidarı, Basın Yayın ve Turizm Vekâleti'ni kurduğu halde, görevlerine ilişkin yasayı çıkaramadı.

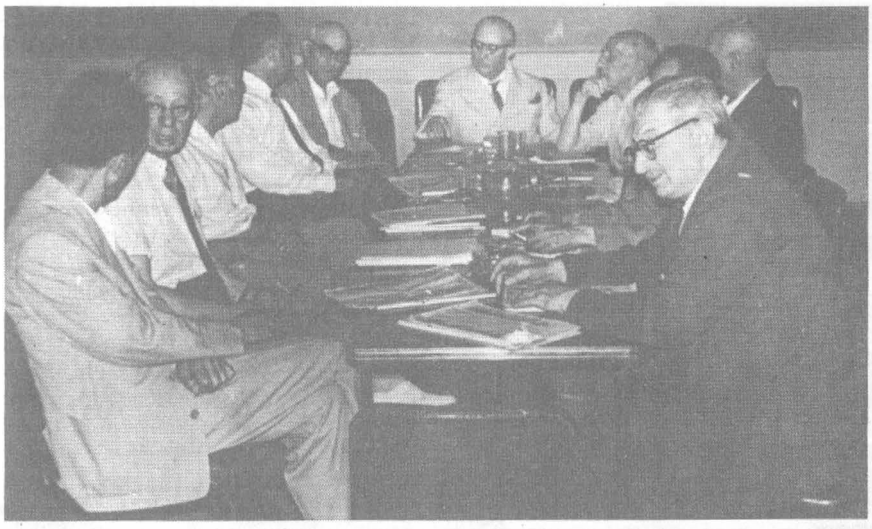
Devlet radyosu olmaktan çıkıp iktidarın radyosu durumuna gelmiş olan radyoda yasa dışı yayınlar sürüp giderken, halkın büyük bir kesiminde de tepkiler başladı. Artık birçok kentlerde "Radyoyu Dinlemeyenler Cemiyeti" kuruluyor, radyolarını mühürletenlerin sayısı giderek artıyordu. Özellikle Ekim 1958'den sonra bu tür haberler daha çok görülmeye başlandı basında. Çünkü 1 Ekim 1958 günü Türkiye radyoları, o güne dek belki de dünyanın hiçbir ülkesinde görülmemiş bir uygulamaya başlamıştı: İktidarın gittikçe batmakta olduğu ve halkın desteğini yitirdiği yolundaki iddialar ortaya atan muhalefetin iddialarını çürütmek ve bir bakıma kendini savunmak amacıyla, Demokrat Parti radyoyu kullanmaya karar verdi: *"İktidar tüm iddiaların aksine dimdik ayaktadır ve halktan yeni yeni katılanlarla her geçen gün daha da güçlenmektedir."* Yeni uygulamanın temel ilkesi buydu. Gerekçesi ise "birlik ve beraberliği korumak"tı. 1 Ekim 1958'den başlayarak, her haber bülteninde, özellikle de 19.00 bülteninde, radyolarının başındakiler, iktidar partisine katılanların oluşturduğu uzun uzun listeleri dinliyorlardı. Bazı gayretkeşler, yerlerinde daha sağlam tutunabilmenin yolunu bu "Vatan Cephesi" listelerine katılmakta buldular. Bazı bürokratlar, bazı iş adamları ve hatta bazı sanatçılar... Vatan Cephesi'ne katılanların isimleri okunuyor da okunuyordu bültenlerde. Kimler yoktu ki bu listelerde? Ölüler diriler, bebekler, çocuklar, hastalar, kediler, köpekler vb... İş o kadar ciddiyetten uzaklaşmıştı ki, verilen listelere spikerler yeni yeni isimler ekliyorlar, mahallelerinde bir gün önceden haber verdikleri kimselerin isimlerini okuyorlardı. Bir akşam, dönemin çok ünlü spikeri şaka olsun diye karşısındaki nöbetçi spikerin adını listenin en can alıcı yerinde okuyuveriyor, karşısındakinin hayretten gözlerinin açıldığını görünce bir kez daha tekrarlıyordu. Kimse bunların hesabını sormuyordu. Tam tersine, yöneticiler okunan isimlerin çokluğundan belirgin bir sevinç duyuyorlardı. Ağızdan ağıza dolaşan, hatta gazete sayfalarına yansıyan esprilerde, Vatan Cephesi uygulaması sayesinde 35 milyonluk Türkiye nüfusunun 70 milyona yükseldiği anlatılıyordu. Basında artık haber bültenlerinin de dinlenmediği yolundaki haberlerin yoğunlaşması ve bu yoldaki tepkilerin artması üzerine, 26 Ocak 1960 günü, on altı aylık bu uygulamanın biçimi değiştirildi. Bundan sonra Vatan Cephesi'ne katılanların isimleri her gün saat 14.00'e konulan "Yurdun Dört Köşesinden Haberler" programında okunacaktı. Bu program on dakika süreliydi ama, gerekirse -ki çoğu zaman gerekiyordu- bu süre aşılabilirdi. 16 Mart 1960'tan itibaren on dakikalık süre okunan listelere yetmemeye başladığı için, program süresi 30 dakikaya çıkarıldı.

Siyasal amaçlı ve siyasal içerikli programlar, anlamsız, değersiz, saptırılmış haberlerden oluşan haber bültenleri, kamuoyunu iktidarın görüşü doğrultusunda yönlendirmeye yönelik konuşmalar, iktidara yakın kişilerin tavsiyesiyle doldurulan kadrolar, bu kişilerin kartvizitleriyle gelenlerin doldurduğu radyo mikrofonları... Radyoyu Dinlemeyenler Cemiyetleri, radyolarını mühürletenler, eleştiriler, tepkiler, tepkiler, tepkiler... Ama bütün bunlara karşın radyonun hiç değişmeyen yasadışı uygulamaları... İktidar-muhalefet çekişmesi ise her geçen gün daha sertleşiyor ve bu radyoya *"bir parça daha fazla baskı, biraz daha kural dışı bir uygulama"* biçiminde yansıyordu.

16 Mart 1960 sonrası bu koşullar altında geçti ve 27 Mayıs'a böylece gelindi.

27 Mayıs Sonrasında

27 Mayıs'çılar, her yönden eksiklikler ve aksaklıklar içinde, kuralları, ölçüleri altüst edilmiş bir radyo buldular. Zaten o güne dek örgütsel ve yönetsel yapı, işletmecilik ilkeleri, çeşitli birimlerin çalışma yöntemleri, yöneticilerin görev ve sorumlulukları, yayın ilkeleri konusunda açık, kesin, siyasal etkilere kapalı kural-

DANIŞMA KURULU: 24 Mayıs 1949 tarihli kanun, Türkiye Radyoları'nda yapılacak yayınların esasları ve programları hakkında görüş bildirmekle görevli Radyo Yayınları Danışma Kurulu oluşturulmasını öngördü. 1949 ve 1950'de olmak üzere ancak iki kez toplandıktan sonra DP'nin tutumu nedeniyle dağılan kurul, üçüncü toplantısını 27 Mayıs 1960'tan sonra yaptı.

lar da konmuş değildi. Kısacası radyo gecekondu usüllerle yönetiliyordu.

Ülkenin yeni yöneticileri, radyonun bulunmaz değerde bir araç olduğunu kavramışlar, onu amaçlarına en uygun biçimde kullanmanın gereğine inanmışlardı. Hem geçmiş on yılda radyonun kamuoyu önünde çizilen görünümünü silmek, hem de onu dinlenilebilir bir yayın aracı durumuna getirmek gerekiyordu. Radyonun "iyileştirilmesi" hem teknik yönden, hem örgütsel açıdan, hem de programlar bakımından olmalıydı. Ayrıca radyolar arası eşgüdüm de mutlaka sağlanmalı; bu konuda yeni ve sağlam ilkeler getirilmeliydi.

Çalışmalar bu çerçeve içinde başlatıldı. İlk iş olarak 1950'de fiilen dağılmış ve bir daha toplanamamış olan Danışma Kurulu toplantıya çağırıldı (Temmuz 1960). Danışma Kurulu yeni yayın döneminin ana hatlarını belirledi. Topluma yaşama sevinci veren, onu ayakta tutacak programlar hazırlanmalıydı.

Yeni birtakım birimler oluşturuldu. İlk kez radyo için bir "Haber-Aktüalite Servisi" kuruldu. Böylelikle Türkiye radyoları, Basın-Yayın Turizm Genel Müdürlüğü'nde ya da Anadolu Ajansı'nda hazırlanıp, bisikletli görevlilerce spikerlere ulaştırılan ve okutulan haber bültenleri yerine, kendi elemanlarınca hazırlanan bültenlere kavuşuyordu. Bu, aslında çok önemli bir uygulamaydı. Çünkü daha önceki uygulamalarda her bakımdan aksamalar oluyordu. Örneğin, bisikletli görevli bülteni getirmeye unutuyor, ya da trafik tıkanıklığından gecikebiliyordu. Bir defasında yine bülten gelmemiş, spiker stüdyoda bulunan sabah ve öğle bültenlerinden önemli gördüğü haberleri bir araya getirerek akşam bültenini toparlamış ve elde ettiği metni okurken *"günün önemli haberlerini dinleyeceksiniz"* diye anons etmişti.

Yeni yönetim bir yandan eskinin kartvizitle ya da tavsiyeyle gelmiş elemanlarını temizlerken, bir yandan da sınavla yeni elemanlar alıyordu. Bu elemanlar arasında ilk kez "programcı"lara da yer veriliyordu. O güne dek radyo spikerlerinin ya da dışarıdan yetkili-yetkisiz bazı kişilerin yaptığı programları artık radyonun kendi "yapımcıları" hazırlamaya başlamışlardı. 27 Mayıs öncesinde başıboş bir halde yönetilen reklam programları da kurulan Reklam Yayınları Bölümü'yle bazı kurallara bağlanmıştı.

27 Mayıs'tan bir buçuk yıl kadar önce, 10 Şubat 1959'da hükümet 27 ilde küçük radyo istasyonları kurulmasını, ilk aşamada da bunlardan yedisinin yapılmasını kararlaştırmıştı. Bunlar Kars, Erzurum, Van, Trabzon, Urfa, Diyarbakır ve Edirne'de kurulacaktı. Amaç, halkı yabancı radyoların "muzır" yayınlarından korumaktı. 27 Mayıs yönetimi bu kararı iptal etti ve söz konusu vericilerin Antalya, Adana, Gaziantep, Kars, Ankara, İstanbul ve İzmir'de kurulmasını kararlaştırdı. Öte yandan Erzurum'da Toprak Mahsulleri Ofisi'nin 1 KW gücündeki vericisini devralarak 15 Aralık 1960'ta yayına başlattı. Böylece Erzurum Radyosu kurulmuş ve ilk il radyosu hizmete girmiş oluyordu. Bunu ötekiler izledi. 24 Eylül 1961'de İstanbul, 1 Aralık 1961'de İzmir ve 20 Mart 1962'de Ankara il radyoları yayına başladı. Adana, Antalya, Gaziantep radyoları 1962'de, Kars vericisi 1963'te tamamlandı. Bu durumda TRT öncesinde, üçü büyük kentlerimizde, ötekileri de İskenderun, Adana, Antalya, Gaziantep, Van, Diyarbakır, Erzurum ve Kars'ta olmak üzere on bir il radyosu kurulmuş durumdaydı. Ne var ki bu radyolar kurulu oldukları illerin sınırlarına bile ancak ulaşabiliyorlardı. Düşük güç, teknik olanaksızlıklar, yetişmiş eleman yokluğu, bölge sorunlarına inememek gibi nedenler ve bürokratik sınırlamalar bu radyoların verimli çalışmalarını ve işe yararlılığını engelliyordu. İl radyoları uygulamasının amacı Türk halkını yabancı radyoların zararlı yayınlarından korumak ve onlara kendi sorunlarıyla, kendi çözümleriyle ve kendi sesiyle ulaşmaktı. Ama, kendi il sınırlarına bile ulaşamayan sesleriyle bu radyolar ve "müzik kutusu" gibi görev yapmaktan ileri gidemeyen üç büyük kentin il radyoları bu amacı gerçekleştiremiyorlardı. O dönemde Türkiye radyolarının toplam gücü 407 KW, bir milyon kişiye düşen gücü 12.74 KW ve her bin kilometrekareye düşen güç 0.53 KW'ydi. Bu yönlerden Türkiye, Avrupa, Balkanlar ve Orta Doğu'daki birçok ülke arasında en alt sıradaydı. Buna teknik yetersizlikleri, program yapımındaki kısıtlı olanakları da eklediğimizde, Türkiye radyolarının durumunun pek de iç açıcı olmadığını görüyoruz. Ayrıca radyolarımız hâlâ programlar yönünden birçok ülkelerin kültür heyetlerinin yardımına muhtaç ve bağımlıdır. Yayın saatlerinde artmalar olmuştur ama, bu artan saatleri dolduracak kaliteli programlar henüz istenilen ölçüde gerçekleştirilememektedir. 1963 Martı'nda yapımı tamamlanarak hizmete giren Ankara Radyosu ek binası, yeni stüdyoları, teknik olanakları ve alınan yeni elemanlarla bu yetersizliğin giderilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Ama bu çalışmalar henüz başlangıç aşamasındadır.

TRT'NİN İLK YÖNETİCİLERİ: TRT kurumu, 1961 Anayasası'nın 121. maddesi uyarınca hazırlanan ve 1 Mayıs 1964'te yürürlüğe giren 359 sayılı TRT Yasası'yla kuruldu. Yasada öngörülen organlardan biri, Yönetim Kurulu (üstte), biri de Genel Müdür'dü (alttaki fotoğrafta sağdan 2. ilk TRT Genel Müdürü Adnan Öztrak).

TRT Yasası Çıkıyor: Verimsiz ve tutarsız uygulamalarla geçmiş 1950-1960 dönemi radyoculuğu, halkın gözünde çok şey yitirmişti yayıncılık açısından. Uzun yıllar boyunca yerine oturtulamamış, genel müdürlükler, başkanlıklar, bakanlıklar arasında elden ele geçmiş ulusal radyoculuğumuza bir yön vermek, onu teknik, idari, mali yönlerden, personel ve işletme bakımından sağlam, tutarlı temeller üstüne oturtmak zamanı gelmişti artık. Radyonun parti ve iktidar çıkarlarına kullanılmasını engellemek ve onu gerçekten devletin, bir başka deyişle de halkın radyosu yapmak gerekiyordu. Bunun ilk koşulu, radyoyu Anayasa güvencesi altına almaktı. İşte bu nedenle ve yaşanan kötü deneylerin ışığında, Türkiye radyolarının geleceği 1961 Anayasası'nda şu gerekçeyle yer alıyordu: *"Radyonun partizan tutumu ve partizan bir yayın vasıtası haline getirilmesi, memleketimizde uzun seneler ciddi bir huzursuzluk kaynağı olmuştur. Bu sebeple radyo muhtariyeti ve tarafsızlığı Anayasa teminatı altına alınmak istenmiştir."*

Bu gerekçede radyonun bir kamu tüzel kişisi haline getirilmesi, bu tüzel kişiye görevinin gerektirdiği yetkilerin tanınması ve aynı görüşün televizyon idarelerinin düzenlenmesinde de geçerli olacağı vurgulanıyordu.

Bu gerekçeyle 1961 Anayasası'nın 121. maddesi oluşturuldu. Maddeye göre, radyo ve televizyon istasyonları ancak devlet eliyle kurulur ve idareleri tarafsız ve özerk bir kamu tüzel kişiliği halinde düzenlenir. Kanun, yönetim ve denetimde ve yönetim organlarının kuruluşunda tarafsızlık ve özerklik ilkesini bozacak hükümler koyamaz.

27 Mayıs'ta gelen özgürlük ortamında -birtakım kısıtlamalara karşın- radyo da özgürlüklerden payına düşeni almakta gecikmedi. Olanaklar ölçüsünde geliştirilebilen teknik ile alınan yayın ve program personeli ve yeni uygulamalar, kuruma gözle görülür bir dinamizm getirdi.

24 Eylül 1963, radyoculuğumuzda önemli bir tarihtir. Uzunca süren bir hazırlık döneminden sonra TBMM'de TRT Yasası'nın görüşülmesine başlandı ve tam üç ay sonra, 24 Aralık 1963'te yasa tasarısı kabul edildi.

1 Mayıs 1964'te yürürlüğe giren 359 sayılı TRT Yasası, radyolarımızın o güne dek geçirdiği kötü deneylere, verimsiz aşamalara ve özellikle 1950-1960 döne-

İKİNCİ GENEL MÜDÜR: 12 Mart döneminde Adnan Öztrak istifaya zorlanarak yerine Muhabere Tuğgenerali Musa Öğün atandı. Bu dönemin başbakanı da radyo-televizyon konuşmasında "TRT'nin bazı programlarını dinlerken tüylerinin diken diken olduğunu" söylüyor ve ekliyordu: "Hiçbir radyo-televizyon kuruluşu özerk olamaz." Çok geçmeden TRT Yasası değiştirildi...

minin yasa dışı uygulamalarına bir tepki olarak doğmuş gibiydi. Çağdaş radyo ve televizyon kuruluşlarının yüklenmesi zorunlu tüm görevleri kapsamına alan, güvenilir, tutarlı ve atılımcı bir yasaydı ve radyoların devlet eliyle yozlaştırılmasını engelleyici hükümler taşıyordu.

Yasaya göre, radyo ve televizyon hizmetleriyle ilgili bütün aktif-pasif ile diğer haklar kuruma geçiyordu. Bu hakların, taşınır ve taşınmaz malların kuruma devir işlemi bir komisyonca yapılacaktı. Yasada, kurum personeli, bunların müktesep hakları, ilk yönetim kurulunun oluşumu, eski hükümlerin uygulanması ve gelecek yıllara sarkacak taahhütler konusunda da hükümler yer alıyordu. Kurumun organları şöyle belirlenmişti: Yönetim Kurulu, Genel Müdür, Koordinasyon Kurulu, TRT Seçim Kurulu, Genel Danışma Kurulu, Siyasi Yayınlar Hakem Kurulu.

TRT kurumu, kendinden önceki dönemden 13 verici istasyon devraldı. Bunlardan yalnız Ankara ve İstanbul radyoları yeterli sayı ve biçimde stüdyolara, araç ve gerece sahipti. Ama radyo vericileri için aynı şey söylenemezdi. Çünkü bunlardan birçoğu eskimiş, yıpranmış ve sürelerini tamamlamış donanımla çalışıyordu. Teknik öylesine eskimişti ki, yapımcı firmalarda bile yedek parçaları bulunamıyordu. Bu vericilerin yayınları ülkenin ancak % 38'ine, yani toplam nüfusun % 42.5'i olan 14 milyon dolayında kişiye ulaşıyordu. Tüm vericilerin toplam gücü 527 KW'ydi.

İlk genel müdür Adnan Öztrak'tan başlayarak bütün genel müdürler, özellikle sorunun bu yanına önem verdiler. Finansman güçlükleri ve döviz sıkıntıları içinde geçen uzun yıllara karşın TRT, kuruluşunun onuncu yılında toplam güç olarak 4700 KW'ye ulaşmış durumdaydı. Bölge ve il radyoları uygulamalarıyla bütün yurtta bir radyo ağı kurulmuş ve yurdun her yöresinde insanların Türk radyolarını dinlemesi amaçlanmıştı. Ama yine teknik yetersizlikler ve yapımcı eleman azlığı bu amaca ulaşmayı engelliyor, bölge ve il radyolarını merkezden gönderilen programları yayımlamak durumunda bırakıyordu. Barakalardan bozma, çoğu zaman dışarıdan gelen sesleri mikrofonundan dinleyiciye aktaran dermeçatma stüdyolarla, idari personele hazırlatılan yetersiz programlarla bu radyoları sürdürmek olanaksızdı. Daha önceleri "müzik kutusu" olmaktan öteye geçememiş bu radyolar, şimdi de bir "paket program kutusu"na dönüşmüştü.

TRT'nin kurulmasıyla birlikte radyoculukta başlayan kıpırdanma, ilk olarak yayın saatlerinin artırılması biçiminde görüldü. Kesintili yayın yapan radyolarda yayınlar tam güne çıkarıldı. Söz ve haber programlarının geliştirilmesine, haberlerin daha başka içerikte ve çağdaş habercilik ölçülerine uygun olarak hazırlanması için çalışmalara ve ilk olumlu sonuçlar alınmaya başlandı. İlk kez radyolar, seslendikleri dinleyici kesimine göre program yapmanın gereğini kavradılar. Ülkenin birçok sorunlarının, hem de sorunların sahiplerinin ağzından mikrofona getirildiği ve tartışmaya açıldığı görüldü.

Bu mutlu dönem ne yazık ki uzun sürmedi. Bir yandan programcılıktaki bu halk yararına atılımlar, bir yandan soruşturmaya-kovuşturmaya uğrayan program ve programcılar, ulusal radyoculu-

ğumuzun en büyük çelişkisi durumuna geldi. 1965-1969 döneminde 200 program hakkında soruşturma açıldı ve bunlardan 198'i takipsizlikle sonuçlandı. Bütün bunlar gelişmeye, palazlanmaya başlayan radyoculuğa indirilen darbelerdi ve gelişmeyi önlemeye yönelikti.

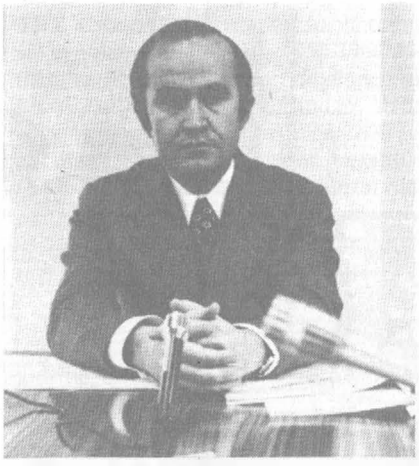
Televizyonlu Dönem: 1968'de televizyon yayınlarının başlamasıyla bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de halkın ve yöneticilerin gözleri, dikkatleri televizyona çevrildi. Radyo, bir bakıma unutulmuş gibiydi. Bu bir yandan radyonun sorunlarını da unuttururken, öte yandan radyocuların rahat soluk almasını ve yapımcılıkta biraz daha özgür davranabilmelerini sağladı. Gerçek radyocular bu unutuluş ve özgürlük ortamında kendilerini geliştirdiler. Olur olmaz eleştirilere, saldırılara, bir kısım basının uyguladığı yıpratıcı kampanyalara karşın Türkiye radyoları güçlü bir yayın ekibine kavuştu.

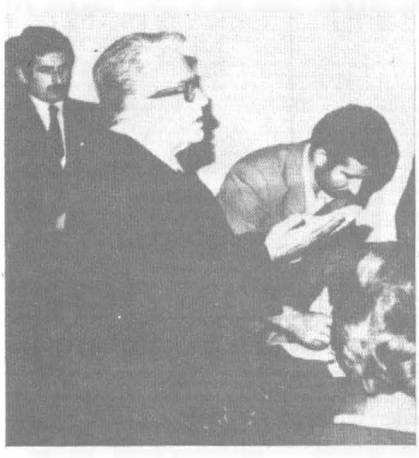
1968 Mayısı'nda başlayan öğrenci hareketleri, daha sonraki aylarda yerini kanlı olaylara bırakırken terör de tırmanmasını sürdürüyordu. Günün iktidarı bu kanlı olaylara ve teröre suçlu aradı ve buldu: 1961 Anayasası ve TRT. Onlara göre TRT, radyosu ve televizyonuyla bu ortamı yaratmıştı. Bu suçlamalar öylesine yoğunlaştı ki, etkisini de göstermeye başladı. Başta yönetim kurulu üyelerinin bazıları olmak üzere, hemen her kademe TRT yöneticisi suçluluk duygusu içine düştüler. Bu insanlar sanki kuruma yabancılaşmışlardı. 12 Mart muhtırası, TRT yöneticilerini bu yabancılaşma ve suçluluk duyguları içinde yakaladı. Muhtıranın başbakanı, bir gün radyo ve televizyondan yaptığı konuşmada, "TRT'nin bazı programlarını dinlerken tüylerinin diken diken olduğunu" söyleyiverdi ve ekledi: *"Hiçbir radyo televizyon kuruluşu özerk olamaz."* TRT'nin geleceği bu sözlerle ortaya konulmuştu.

12 Mart yönetimi, TRT tarihinde yeni bir dönemi başlatıyordu. İlk genel müdür sağlık nedeniyle istifa etti. Yerine Muhabere Tuğgenerali Musa Öğün atandı.

Televizyon, basın-yayın yaşamının en büyük olgusu olmaya devam ediyordu. Halkın ve etkili, yetkili çevrelerin gözü kulağı hep onun üstündeydi. Gerçi radyo da başbakanın suçlamalarından payına düşeni almıştı ama, ikincil önemi nedeniyle bu pay televizyonunki kadar büyük olmamıştı. Yaşanılan ortamın so-

rumlusu olarak görülen birçok programcı bu nedenle kıyıma uğradılar. Yöneticilerse, halkı yabancı radyoların zararlı etkilerinden kurtarmak amacıyla, ülkedeki radyo ağını güçlendirmek, yaygınlaştırmak yolundaki çabalarını artırdılar. 1200 KW gücündeki Ankara ve İstanbul radyoları, 600 KW'lik Antalya Radyosu, 300 KW gücündeki Çukurova ve Diyarbakır radyoları, 100 ve 250 KW'lik Türkiye'nin Sesi radyoları, 200 KW'lik Erzurum ve İzmir radyoları, çeşitli güçteki öteki radyolar, hatta çok kısa dalga Ankara radyosu ile amaçlanan iç ve dış radyo ağı kurulmuş oluyordu. Türk halkı yabancı radyoların zararlı etkilerinden kurtarılmıştı. Şimdi onu kendi "muzır yayınlarından" kurtarmak gerekiyordu. İşte bu niyet ve TRT üzerine gittikçe yoğunlaşıp büyüyen polemik ve suçlamalar kurumu kısa sürmede gündeme getirdi. 8 Mart 1972 tarih ve 1412 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 1568 sayılı yasa, 359 Sayılı TRT Yasası'nda bazı değişiklikler yapıyor, bazı ek ve geçici maddeler getiriyordu. Bu değişikliklerin en önemlisi, hiç kuşkusuz TRT'nin özerkliğinin kaldırılmış olmasıydı. 1964'te verilen özerkliğin iyi kullanılamadığı, hiçbir radyo televizyon kuruluşunun özerk olamayacağı gerekçesi ve gelinen anarşik ortamın suçlusu olduğu iddiasıyla TRT budandı.

Üç yıl süren ve 14 Ekim 1973 seçimleriyle son bulan 12 Mart dönemi, geride personeli darmadağın, kıyılmış, kırgın ve programları altüst edilmiş bir TRT bıraktı.

1974 Martı'nda TRT'nin üçüncü genel müdürü olan İsmail Cem, daha ilk demeçlerinde kurumun özerk olmayışının kendisini rahatsız etmeyeceğini, tarafsızlık ilkesinin başarılı olmasına yeteceğini bildirerek işe başladı. Önceki dönemlerde olduğu gibi televizyon ön plandaydı yine. İsmail Cem de bütün olanaklarla televizyona yüklenmişti. Amaç, orada görkemli bir başarı sağlamaktı. Amaca ulaşıldıktan sonra genel müdür ile yakınlarının gözleri radyoya çevrildi. Televizyon operasyonu aynen radyoda uygulanıyordu bu kez. Yapımlarında büyük ölçüde

ALTI GENEL MÜDÜR: Karşı sayfada TRT'nin dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci genel müdürleri İsmail Cem (üstte solda), Şaban Karataş (altta solda), Cengiz Taşer (üstte sağda) ve Doğan Kasaroğlu (altta sağda); yukarıda sekizinci ve dokuzuncu genel müdürler Macit Akman (sağda) ve Tunca Toskay.

özgür bırakılan programcılar, uygulanmaya başlanan "kuşak programlar" ve daha önemlisi halkın mikrofona getirilen sesi, Türkiye radyoculuğunda yeni ve büyük bir canlanma oldu.

Şebeke Yayıncılığından Günümüze: 1 Ocak 1975 sabahı yayına başlayan TRT-II postasıyla, radyolarımızda "şebeke yayıncılığı"na geçilmiş oluyordu. PTT tarafından yaptırılan ve radyolar arası bağlantıları sağlayan "radyo-link" sistemi hizmete sokulmuş ve o tarihe kadar haber bültenleriyle bayram programlarında telefon hatlarından yararlanılarak yapılan dar kapsamlı şebeke yayıncılığı şimdi en geniş boyutlara ulaşmış oluyordu.

1 Ocak 1975 gününün bir başka özelliği de, o gün yayına başlayan Üçüncü Program oldu. Yetkililer, çok çeşitli kültür düzeylerinden oluşan bir toplumda Batı müziği dinlemek isteyenleri de doyurmak amacıyla, bu radyonun "sürekli olarak çok kaliteli müzik programları yayımlayacağını" açıklamışlardı. Ne var ki amaçları ve yayın türleri belirlenen üç program, yanlış seçilen vericiler, kötü düzenlemeler nedeniyle ve politik kaygılarla, hep birbiriyle çelişen, çatışan ve çakışan yayınlar yapmak durumunda kaldı. Daha sonraları Ankara, İzmir ve İstanbul'da başlatılan FM yayınları da halkın elinde bulunan alıcılarla izlenemediği için gereken yararı sağlayamadı. Ellerinde yabancı ülkelerden getirilmiş ya da çok pahalıya kaçakçılardan edinilmiş alıcıları bulunan bir azınlık bu yayınları dinleme olanağı buldu. Geniş halk kitlelerine erişemeyen bu yayıncılığın çoğu zaman astarı yüzünden pahalıya maloluyordu. Ayrıca öteki postalardaki çeşitli baskılar da programcıların elini kolunu bağlıyordu.

Bütün yurdu kaplayan radyo ağına, oldukça geliştirilmiş teknik olanaklarına ve çok güç koşullarda da olsa yetişmiş yapımcı kadrolarına karşın, halka kendi radyolarımız istenen ölçüde dinletilememişti. Halk gene yabancı radyoları da dinliyordu.

Şebeke yayıncılığı ve kuşak program uygulaması eskiye oranla daha çok programcı, röportajcı, sunucu ve teknik eleman, daha çok plak ve bant gerektiriyordu. Oysa yeterli eleman ve araç-gereç alınmamış, eski elemanların yetiştirilmesi sağlanamamış, yayınlar kalite yönünden gerilemeye başlamıştı. Zamanla daha yoğunlaşan politik baskılar, politik nitelikli atama ve nakiller, kaldırılan ya da postaları ve saatleri değiştirilen nitelikli programlar, belirli çevrelerin gitgide artan yıpratma taktikleri, can güvensizliği kurum personelini büyük ölçüde tedirgin etmiş, ama aynı ölçüde yıldıramamıştı. Buna karşılık ideolojik kutuplaşmalar TRT üstüne bir karabasan gibi çökmüştü.

Değişen iktidarlar, değişmeyen çevrelerin baskısıyla hep TRT'yi hedef aldılar. Siyasal kin, 1975 yılından başlayarak, çok garip uygulamalara yol açtı. Dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen ve görülmeyecek olaylar yaşandı. Zorlama nedenlerle görevinden alınan bir genel müdür ve onun yerine, hem de yasal olarak boşalmamış yerine atanan bir başka genel müdürle, kurum uzun süre "iki başlı bir yönetim" elinde kaldı. Yasal genel müdür ve yasal olmayan genel müdür uygulaması radyo ve televizyonu güç durumlarda bıraktı. Danıştay'ın aksi yöndeki kararlarına karşın kurumun başında tutulanlar ve onu siyasal bir ideolojinin uygulama alanı durumuna getirenler, çeşitli yollarla alınan yeteneksiz programcı ve yayıncılar, politik yönlendirmeler, güçlenip gelişmesi gereken radyoculuğun gidişini ters yöne çevirdi. Kurumun geçmişinde birer leke olarak kalacak bu uygulamalar, yapımcıları, yayıncıları hep tedirgin ve korkulu bir ortamda yaşattı. "Reorganizasyon" gerekçesiyle başlatılan kıyımları yeni reorganizasyonlar izledi.

Bugün Türkiye radyoları, profesyonelleşmiş ve yaptığı programlarla yeteneğini kanıtlamış, ama ne yazık ki kurum dışındaki ilgisiz kuruluşlara atanmış, işinden atılmış uzman yapımcıları, kullanılmayan potansiyeli, çalışma gücü ve hevesi yok edilmiş personeliyle, yeniden en başa döndürülmüştür. Politik baskılar ve tercihler yüzünden radyolar bir kez daha yozlaştırılmış ve iş yapamaz duruma getirilmiştir ●

Televizyon

Mahmut Tali Öngören

Başarılar ve Başarısızlıklar

TRT, eski radyo yönetiminden 1 Mayıs 1964 günü tam 13 radyo vericisi devralmıştı. Bu 13 verici istasyonu arasında yalnızca Ankara ve İstanbul radyoları, o tarihte yeterli sayılabilecek stüdyolara, stüdyo araç ve gereçlerine sahipti. Verici istasyonlara gelince, bunlardan kimileri, kullanım sürelerini çoktan doldurmuş, eskimiş, yıpranmış, yapımcı fabrikasında artık yedek parçaları bile kolaylıkla bulunmayan, işletilmeleri hayli pahalıya çıkan verici istasyonlardı. Bu istasyonlardan yapılan yayınlar, TRT'nin kurulduğu ve göreve başladığı 1 Mayıs 1964 gününde, ülkemiz topraklarının yalnız yüzde 36-38'ini kapsayabilmekteydi. Bu alan içinde yaşayan insan sayısı ise 13 milyon kadardı. Bir başka anlatımla, Türkiye nüfusunun o yıllardaki verilere göre, yüzde 42.6'sı... Eski yönetimden teslim alınan bu istasyonların tümünün toplam gücü 527 kilovattı.

Aynı yıl, 1964'te, komşumuz İran'ın işletmekte olduğu radyo istasyonlarının gücü 1.000 kliovattan çoktu. Romanya'nın yalnız orta ve uzun dalgalar frekansları üzerinde çalışan radyo istasyonlarının toplam gücü ise 1885 kilovattı. Oysa TRT'nin kuruluşunun onuncu yılının sonunda, ülkemizde yeni ve güçlü radyo verici istasyonları kurulmuş, radyolarımızın toplam gücü 4.500 kilovatı geçmişti. TRT, eski yönetimden aldığı radyolar örgütüne, 10 yılda, 4.118 kilovatlık yeni bir güç katmayı başarmıştır.

TRT'nin sekiz yılı aşkın bir süreyi finansman ve döviz sağlamakta büyük sıkıntılar içinde geçirdiği düşünülürse, varılan sonucun önemli bir başarıyı içerdiği yadsınamaz. TRT döneminde yeni istasyon sayısının artırılmasına, sekizinci il radyosu olarak Van İl Radyosu'nun 1964 Ekimi'nde yayına başlamasıyla geçildi. Fransız Thomson CSF firmasına ihale edilen 100 KW gücündeki Erzurum Radyosu 1967 Mayısı'nda yine aynı firmanın kurduğu 100 KW gücündeki İzmir Radyosu ise 1967 Ağustos'unda çalışmaya başladı. Japon NEC firmasınca kurulan 300 KW'lik Çukurova Radyosu (Tarsus'ta) 1968 Martı'nda, 300 KW'lik Diyarbakır Radyosu 1969 Kasımı'nda yayına geçtiler. İsviçre Brown Boveri firmasına ihale edilen 250 KW'lik kısa dalga Ankara Radyosu da Aralık 1970'te çalışmaya başladı. Çok kısa dalga Ankara vericisi 0,25 KW güçle 1968 Martı'nda işletmeye girdi. TRT, elindeki sınırlı olanaklara karşın, ayrıca ilk iş olarak da radyoların yayın saatlerini artırmış ve 1964 yılında tüm radyoların günlük yayın süresi toplamı 128 saat iken, bu süre 1966 yılında 171 saate; 1968'de 193 ve 1969'da 226 saate yükseltilmiştir. Bir gün içinde eskiden kesintili yayın yapan radyoların yayınları tam güne çıkartılmış, kesintiler kaldırılmıştır.

Bu teknik gelişmeyle beraber yeni TRT'nin radyo ve TV yapımcıları ülkenin geri kalmışlığını ve bu geri kalmışlıktan doğan sosyal ve ekonomik sorunları, 359 sayılı TRT Yasası'na ve 1961 Anayasası'na uygun olarak ele almışlar, incelemişler ve radyo daha sonra da TV yayınlarında tartışmışlardır.

Ne var ki, tüm bu başarılı ve olumlu adımlara karşın yeni TRT yönetimi çağdaş yayıncılık ilkelerini, anlayışını ve uygulamasını sergileyememiştir. Bunun nedenleri Erdah Erden TRT'nin ilk döneminde görev, yetki ve sorumlulukların 359 sayılı TRT Yasası'nda ve TRT'nin ilk "Kuruluş ve Görev Yönetmeliği"nde açıkça belirtilmemiş oluşunda, ilk TRT genel müdürünün yasanın kendisine verdiği personel atama yetkisini iyi kullanmamasında ve çeşitli nedenlerle TRT'nin personel bakımından çok yüksek ve gereksiz bir sayıya ulaşmasına yol açmasında, TRT'nin hizmet içi birimlerinin kuruluşu ve işleyişi ile ilgili olarak hazırlanan yönetmeliklerin yetersizliğinde ve hizmetin yürümesini engellemesinde, TRT'nin izlence birimleri ile teknik birimleri arasında işbirliğinin sağlanamamasında, gereken sayıyı daha kuruluş döneminde aşan TRT personelinin yayıncılık konusunda yeterince bilgi sahibi olmamasında ve yeterli bir hizmet içi eğitimden geçirilememesinde, TRT'nin geleneksel bir tutumla (hiyerarşik düzene aşırı bağlılık, hizmetlerle ilgili en küçük kararların bile kurumun üst kademesinde toplanması, yayın için yapılan çalışmalarda her işlem için üst yönetim örgütünün izninin aranması vb.) yönetilmesinde görmektedir.

Aynı konudaki diğer yetersizlikleri de Semih Tuğrul şöyle sıralıyor: Yurdun çeşitli bölgelerine yeni radyo istasyonları kurulmasına karşın, ilk TRT yönetimi işletmecilik konusunda esneklikten hayli yoksun davranmış, hayli katı bir "merkeziyetçilik" anlayışından kurtulamamıştır. Yeni istasyonların yayın düzeni bir tür "paket program" yöntemine bağlandığı için hepsini merkezde hazırlanan iz-

lencelerle beslemek gerekmiş, böylece il ve bölge radyolarının gelişmesi olanaksızlaşmış, il ve bölge radyoları için eleman yetiştirilmesi önemsenmemiş ve TRT giderek genişleyen radyo şebekesinin ve örgütünün gereksinme duyduğu yetişmiş teknik personeli ve özellikle yapım personelini bir türlü sağlayamamıştır. Bölge radyolarına çoğu kez yeterince eğitilmemiş kimi izlence personeli gönderildiği gibi, zaman zaman da hiç eğitim görmemiş elemanlar ve izlence üretimiyle ilgili bulunmayan kimi yöneticiler yapımcı olarak atanmışlardır. Üstelik, yeni ve güçlü radyoların gerçekleştirildiği illerde, sınırlı biçimde de olsa izlence hazırlamaya elverişli sayılacak stüdyoların yapımı hiç öngörülmemiş, bölge radyolar, kira ile tutulan, bu işlere hiç yatkın olmayan yapılarda barınmak zorunda kalmışlardır. Örneğin Ege'nin önemli bir izlence yapım merkezi olması gereken İzmir'de, İzmir Radyosu personeli, baraka tipi çok elverişsiz yapılarda uzun süre çalıştırılmış ve daha sonra yeni bir yapıya çıkılmasına karşın, radyoculuğa uygun bir bina bir türlü yaptırılmamıştır. Güçlü radyo verici istasyonlarının ve özellikle 1969'dan sonra TV istasyonlarının yapımı için göze alınan yatırımlardan ötürü Ankara ve İstanbul gibi merkez radyoları stüdyolarının teknik donatımları ihmal edilmiş, eskiyen aygıtlar yenileriyle değiştirilmemiş; ilk TRT yönetimi tarafından artırılan radyo hizmetinin yerine getirilmesine pek elverişli olmayan stüdyolara yeni stüdyolar eklenmemiş ve bu durumda izlence yapımcıları ve teknik elemanlar çok zor koşullarda çalışmaya zorlanmışlardır.

İkinci TRT Yönetim Kurulu'nun üyelerinden Emil Galip Sandalcı, Sunuhi Cav ve Muammer Sun'un 1 Kasım 1970 tarihinde yayınladıkları bir raporda da TRT'nin daha başlangıçta çağdaş bir düzeye erişememesine yol açan diğer sorunlar şöyle sıralanıyordu: TRT'de, kuruluşundan 1 Kasım 1970 tarihine dek teftiş yapılmamıştı. Altı yıl "teftiş" görmeyen TRT'nin personel işleri bozuk gitmiş, doğal terfiler bile zamanında yapılamamış ve belli bir personel planlaması hazırlanmadığı için de kurumun giderek sayısı artan personel ile "şiştiği" görülmüştür. TRT Kurumu'nun hesaplarının ve işlemlerinin denetimi TRT'nin kendi teftiş kurulu aracılığı ile yapılmalıydı. Böyle bir işleme başvurulmamasından ilk TRT genel müdürü sorumluydu. TRT'nin kuruluş "organizasyon-metod" kurallarına göre bilimsel bir anlayışla değil, ancak eski radyo yönetiminden arta kalan ve kimisi de oldukça yeterli olan yöntemlerle

YASAKLAR: TRT televizyonu, üst üste denetimden geçirdiği birçok programı denetim aşamalarının herhangi birinde, hattâ bu denetimler sonrasında -tam yayına gireceği sırada- yasakladı. Bunlardan "Yorgun Savaşçı" Macit Akman'ın genel müdürlüğü döneminde yakıldı. Çekim çalışmaları görülen "Bir Ceza Avukatının Anıları" ise, 1984'te dört bölümlük dizi olarak çekilip tamamlanmasına rağmen, yasaklanan programlar listesine girmekten kurtulamadı.

gerçekleştirilmişti. Ama kuruluşundan altı yıl sonra, artan hizmet dolayısıyla da bilimsel bir yeniden-örgütlenmeye gidilmemesi, TRT'nin işleyişini aksatıyordu. Radyo-TV yayınlarının denetimini ve planlanmasını sağlayacak olan "Program Etüd ve Planlama Dairesi" TRT'nin "Kuruluş ve Görev Yönetmeliği"nin 53-54. maddelerine ve TRT Genel Müdürlüğü tarafından ilk yıllarda kimi personelin ve yöneticilerin uyarılarına karşın, bir türlü çalıştırılmamış ve çalıştırıldığında da yeterli bir düzeye getirilememişti. Bu nedenle, yeri geldiğinde "çağdaş yayıncılık ilkeleri"nden altını çizerek söz etmesine karşın, TRT Genel Müdürlüğü, çağdaş yayıncılık ilkeleri arasında bulunan "yayın planlaması" ile "izlence planlaması" gibi son derece önemli ve gerekli işlemleri TRT'nin ilk ve daha sonraki dönemlerinde bir türlü gerçekleştiremedi. Kuruluş döneminde "yayın ve izlence planlamaları" oluşturamayan TRT, hiçbir konuda araştırmalı ve planlı çalışmayı önemsemediği için, tüm işlemlerini ve yayınlarını dağınık ve gelişigüzel bir anlayışla yürütmüş ve ancak kimi yöneticilerin ve yapımcıların kişisel özverileri ve yetenekleri ile geçici başarılara ulaşabilmiştir.

TRT'nin kuruluşundan önceki dönemin acı-tatlı anılarına *Radyo Notları* adlı kitabında değinen Turgut Özakman, bu dönemin gevşekliğini belirtmek için olsa gerek, "utandırıcı" bulduğu bir anıyı şöyle naklediyor: *"Bir il radyosu spikerinin stüdyoda yapılan nişan töreni, naklen yayınlanmıştır; naklen yayın spikerliğini de İl Radyosu Müdürü yapmıştır!.. Gerçek şu: Türk radyoculuğu yayının özü ve özü etkileyen işletme ve yönetim ögeleri dolayısıyla, uzun yıllar, iyi fakat az örnekler dışında, Türk toplumuna gerektiği ölçüde yararlı olamamıştır."*

Özakman'ın anlattığı anı, gerçekten "utandırıcı", Özakman'ın anıdan sonra vardığı yargı da doğru ve geçerli. Ne var ki, tüm başarılarına karşın TRT dönemi için de... TRT, ilk döneminde de *"özü etkileyen işletme ve yönetim ögeleri dolayısıyla, iyi fakat (yine) az örnekler dışında, Türk toplumuna gerektiği ölçüde yararlı olamamıştır."* Nedeni belirtmek için, bir de TRT'nin ilk döneminden "utandırıcı" bir örnek verelim: TRT Ankara Radyosu, Kıbrıs Saati'nde Lefkoşe'den telefonla aldığı haberleri oradaki muhabirin sesiyle yayımlamaktadır. Oysa 1965 yılının başlarında bir gün, Kıbrıs'la telefon bağlantısı kurulamaz. Bunun üzerine o sırada Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nda çalışan bir görevli ile anlaşılır ve bu görevli Ankara'dan telefonla Ankara Radyosu'nu arar ve Kıbrıs'la ilgili olarak telefonda okuduğu haberler radyoevindeki telefon çıkışıyla önce banta kayıt edilir, sonra da bu bant sanki ses Kıbrıs'tan telefonla gelmiş gibi radyodan yayımlanır. Hem utandırıcı, hem de özerk TRT için çok ayıp bir olay!

Bu nedenle, ülkenin çok uzun süreden beri gereksinim duyduğu güçlü radyo istasyonlarını kurmayı ve radoyların yayın saatlerini uzatmayı TRT'nin birer başarısı olarak görmekle beraber, tüm bunları birer plan çerçevesinde gerçekleştiremeyen ve hizmet alanı ve kapsamı genişlerken gereken araç-gereci, personeli, parasal gücü ve en önemlisi "yayının özünü etkileyen" çağdaş ögeleri yeterince orantılı olarak sağlayamayan TRT'nin ilk dönemindeki durumunu gözden kaçırmamak gerekir. Çünkü böyle karmaşık bir yapıya sahip olan ve kurulduğu günden başlayarak da elde olan ve olmayan nedenlerden ötürü karmakarışıklıktan kurtulamayan TRT'nin ilk döneminde bu olumsuz koşullar sürüp giderken, aynı yapı içinde bir de ilk TV birimi doğmuştur.

Televizyonun Kuruluşu

TRT ilk kuruluş çalışmalarını tamamladıktan sonra çok yerinde bir davranışla bir TV Dairesi Başkanlığı kurdu. Ama bu ilk TRT TV birimi, nicelik bakımından son derece yetersiz personelle hem salt teknik çalışmalar yaptı, hem de bu teknik çalışmalar salt TRT'den önce, 9 Nisan 1963 tarihinde, Federal Almanya ile Dışişleri Bakanlığı arasında imza edilen bir teknik yardım çerçevesinde ülkemize armağan edilen bir TV Eğitim Merkezi'nin aygıtlarını Ankara'da Mithatpaşa Caddesi'nde kiralanan bodrum katlarına yerleştirilmesini içerdi.

Daha önce belirtildiği gibi, radyo yayıncılığını ilgilendiren konuların hiçbirinde araştırmaya, incelemeye ve planlamaya önem vermeyen TRT, TV konusunda da yayıncılık, izlence yapımcılığı, TV ile eğitim, yerli ve yabancı film ve izlence kaynakları, teknik altyapı, ilk yılların TV yayın gereksinimleri, ilk yapım konuları ve olanakları ve TRT'nin ilk TV biriminin yönetsel teknik, personel ve izlence gereksinimleriyle de ilgili en küçük bir araştırma, inceleme ve planlama yapmayı düşünmedi. Hatta ilk TV biriminin en gerekli teknik olanaklarının neler olabileceği de hiç düşünülmemişti. Öte yandan, ilk TV yayınlarının neler olabileceği, ilk yayınların haftada hangi günler ve kaç saat yapılması gerektiği, ilk deneme yayınlarının ne denli süreceği, televizyonun Türkiye'de ne gibi gereksinimleri nasıl karşılayacağı bile hiç araştırılmamış ve planlanmamıştı. Araştırılmayan ve üzerinde hiç durulmayan konulardan biri de siyah-beyaz ya da renkli TV alıcı endüstrisinin ülkemizde nasıl başlayacağı, kurulacağı ve gelişeceği idi.

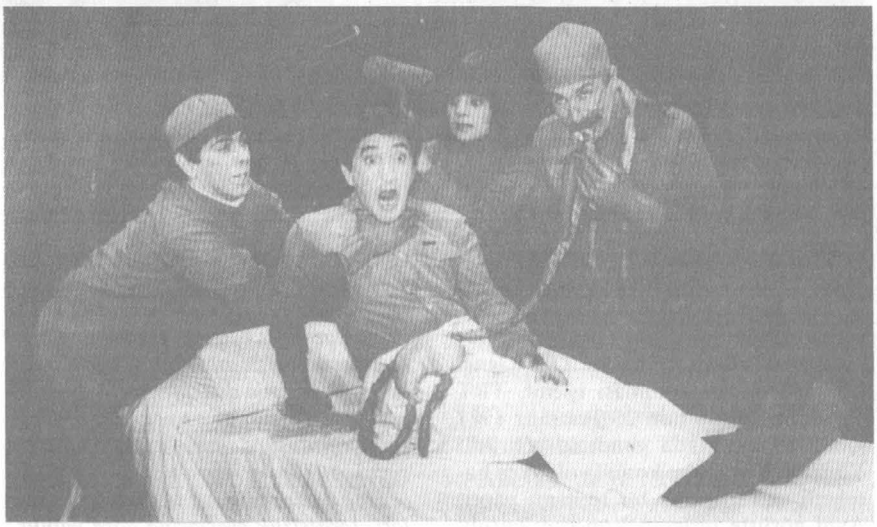
İlk TV Dairesi Başkanlığı, eldeki en dar olanaklarla ve ancak Almanların armağan ettiği teknik donatıma bir-iki ekleme yaparak ilk stüdyoyu hazırlarken, Batı Almanya birdenbire hiç de hesapta olmayan bir davranışla bir de TV vericisi hibe etti. Artık "Türkiye'ye TV gelmelidir" diye giderek bastırmakta olan kamuoyunun da etkisiyle olsa gerek, salt eleman yetiştirmeye uygun koşullara sahip TV Eğitim Merkezi'nin ilk TV yayınlarını gerçekleştirmesinin gerektiği ilk TRT Yönetim Kurulu'nca benimsendi. 6 Ekim 1967 tarihinde de bu koşullarda ilk TV yayınını başlatmak üzere, Mahmut Tali Öngören TRT Yönetim Kurulu tarafından görevlendirildi. Öngören göreve başladığında ilk TV ekibi bile oluşturulmamıştı. Teknik ve yapım elemanlarının dörtte üçü Alman ve İngiliz uzmanlar tarafından TRT'de yetiştiriliyordu. Ortada daha önce yapılmış herhangi bir hazırlık çalışması, eski deneyleri içeren bir rapor ya da geleceğe yönelik herhangi kolaylaştırıcı bir öneri vb. bile yoktu. Bu sırada yerine takılmakta olan verici ise Öngören'in göreve başlamasından tam 118 gün sonra yayın yapabilecek duruma getirildi. Bu 118 gün içinde ilk TV izlencelerini hazırlama, ilk TV yayınını planlama, ilk yayını yönetme; ilk yapımlara TRT dışından emek verenlerin ücretlerinin saptanması, film kaynaklarının araştırılması, ilk personelin eğitiminin tamamlanması ve diğer elemanlarla uyum sağlanması, bu ilk personel arasında işbölümü yapılması, ilk TV bütçesinin oluşturulması, ilk kadrolardan ve aygıtlardan eksik olanların elde edilmesi, eski TRT mevzuatının TV için yeniden biçimlendirilmesi, ilk TV binasının eksikliklerinin saptanması ve gelecekteki yapım konularının seçilmesi gibi çeşitli hizmetlerin, işlerin ve görevlerin yerine getirilmesine çalışıldı. Bunun so-

nucunda da TRT 31 Ocak 1968 tarihinde -haftada üç gün olmak üzere- Ankara'da ilk TV deneme yayınlarına başladı.

Eğer TRT'nin işleyişini, radyo-TV yayıncılığını, özerklik ve yansızlık gibi TRT'yle ilgili kavramları etkileyen ve biçimlendiren dönemlerden birincisi "Türkiye Radyo-TV Kurumu'nun kuruluş ve özerklik dönemi" adını taşıyorsa, ikinçisi de "12 Mart dönemi"dir.

12 Mart Döneminde TRT

12 Mart 1971 Muhtırası ile Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. Her yeni dönemde görüldüğü gibi, 12 Mart 1971 tarihinden sonra da tüm demokratik kurum ve kuruluşlar yeniden ele alındı. TRT de bu yeni dönemin etkilerinden payını fazlasıyla aldı. TRT'nin genel müdürü, Yönetim Kurulu üyeleri, TRT Haber Merkezi'ndekilerin dışında çeşitli yöneticileri ve hatta yapımcıları ve en önemlisi de yasası değiştirildi. Bunlardan sonra da en köklü değişiklik radyo ve televizyonun yayın politikasında yapıldı.

MÜZİK VE EĞLENCE PROGRAMLARI: Zaman zaman televizyonda çok bayağı eğlence programlarına raslanması, TV'ye yönelik eleştirilerin dozunun yükselmesine yol açtı. Bunlardan biri de, bütün denetimlerden geçerek 1979'da ekrana gleen ve gördüğü sert tepki üzerine soruşturma konusu olan "Curcuna 79" adlı eğlence programıydı (üstte). Çoğu zaman müzik programlarının da eğlence programları içinde ve gereken özen gösterilmeksizin hazırlandığı görülmektedir.

TRT'de büyük bir değişikliğe yol açan 12 Mart Muhtırası'nın, hazırlandıktan sonra yayımlanmak üzere ilk olarak getirildiği yer, yine TRT olmuştur. Dört kuvvet komutanının imzasını taşıyan Muhtıra, 12 Mart 1971 günü saat 12:30 dolayında TRT'ye Tümgeneral Musa Öğün, Hava Albay Kemal Tunusluoğlu ve Deniz Albay Fuat Uğur tarafından getirilmişti.

TRT'ye Yeni Bir Genel Müdür Atanıyor: 12 Mart döneminin başlamasından sonra TRT'nin birinci Genel Müdürü Adnan Öztrak'ın görevinden çekilmesi öngörüldü. Öztrak, 2 Haziran 1971 günü istifa etti. Fakat istifasından önce izin aldı ve yerine TRT Haber Dairesi Başkanı Cemal Aygen'i vekil olarak bıraktı. Öztrak'ın izni bitip istifası yürürlüğe girince Aygen TRT genel müdürlük görevini vekâleten yütürecek ve böylece yeni bir genel müdür asaleten atanıncaya dek bu görev boş kalmayacaktı. Ne var ki, "TRT Kuruluş ve Görev Yönetmeliği"nin 8. maddesinde, genel müdürün görevinden geçici ya da sürekli olarak ayrılması durumunda kendisine ancak bir genel müdür yardımcısının vekâlet edebileceği açıkça belirtilmekteydi. Bu nedenle, Öztrak'a TRT genel müdür yardımcılığının altındaki bir görev olan TRT Haber Dairesi Başkanlığı'nı yürüten birinin vekâlet etmesi mümkün değildi. Demek ki, TRT Haber Dairesi Başkanı Cemal Aygen'in genel müdürlük görevine vekâleten bile gelmesi yönetmeliğe aykırıydı. Bu sırada Tümgeneral Musa Öğün'ün TRT Genel Müdürlüğü'ne atanması söz konusu edildi. TRT Yönetim Kurulu'nda daha sonraki günlerde yapılan görüşmelerden öğrenildiğine göre, ünlü "makable şamil kanuncu" başbakan yardımcısı Sadi Koçaş, Yönetim Kurulu üyelerine Musa Öğün'ü genel müdür adayı olarak seçmelerini salık vermişti.

Daha önce de belirtildiği gibi, TRT Yasası'nın 9. maddesine uygun olarak Yönetim Kurulu'nun genel müdür adayını seçmesi, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'na bu adayın adını önermesi gerekiyordu. Aynı yasanın 6. maddesine göre de TRT Yönetim Kurulu kararlarını üye tamsayısının çoğunluğu iye almalıydı. Bir başka anlatımla, genel müdür adayı ile ya da herhangi bir başka konuyla ilgili

olarak TRT Yönetim Kurulu'nda bir karar alınabilmesi için en az 5 ay gerekiyordu. Tümgeneral Musa Öğün'ün TRT Genel Müdürlüğü'ne atanması söz konusu edildiği zaman, ikinci TRT Yönetim Kurulu işbaşındaydı. O günlerde bu Yönetim Kurulu'nda şu üyeler vardı: Prof. Suat Sinanoğlu (Başkan), Emin Hekimgil (Başkan Yardımcısı), Doç.Ergun Özbudun, Muammer Sun, Emil Galip Sandalcı, Sunuhi Cav ve Prof.Ali Bozer. Dokuz üyeden oluşan Yöneten Kurulu'nun bir üyeliği ise yasaya göre üniversitelerin elektrik-elektronik kürsülerinden bir üyenin seçimini yaptırması gerekcn İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörü Prof.Sağıroğlu'nun bu seçimi iki yıldan beri bir türlü düzenlememesi nedeniyle boştu. Dokuzuncu üye de Öztrak'ın ayrılması nedeniyle yoktu. Yönetim Kurulu'nun üç üyesinin, Emil Galip Sandalcı, Muammer Sun ve Sunuhi Cav'ın yeni genel müdür adayına oy vermeyeceği biliniyordu. Geriye salt dört üye kalıyordu. İşte Cemal Aygen bu noktada genel müdür vekili olarak işin içine ve Yönetim Kurulu'na sokuldu. Ortada açıkca yasadışı bir durum vardı.

2 Haziran 1971 günü istifa edip bir ay izin alan TRT'nin ilk Genel Müdürü Adnan Öztrak'ın yerine vekil bıraktığı TRT Haber Merkezi Başkanı Cemal Aygen' in bu vekâletinin mevzuata aykırılığı Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'nun bir raporunda da daha sonra ele alınmış ve bu konuda soruşturma açılması da istenmiştir. 10 Nisan 1972 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamu İktisadi Teşebbüsleri Karma Komisyonu'nun yaptığı toplantıda açıklandığına göre, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu bu konuya TRT'nin 1967, 1968, 1969 ve 1970 yılları hesaplarına ilişkin olarak hazırladığı raporda değinmişti. Raporda belirtildiği üzere, Aygen 2 Haziran 1971 gününden 2 Temmuz 1971 gününe dek TRT Genel Müdürüne yasadışı bir biçimde vekâlet etmiş ve bu süre içinde sayısız evrak imzalamış, TRT Yönetim Kurulu' nda çeşitli işlemler için oy kullanmış ve hatta Tümgeneral Musa Öğün de onun oyu ile genel müdür seçilmiştir. Ne denli garipti ki, Aygen'in yasadışı vekâletinin söz konusu raporda belirtildiği kamuoyuna açıklanırken, özellikle 11 Nisan 1972 günlü kimi büyük gazetelere bu olay hakkında bilgi veren bilinmeyen çevreler, Aygen'in *"TRT Genel Müdürüne değil de, TRT Genel Müdür Yardımcılığı görevine vekâlet ettiği"* biçimindeki bir haberin basında yer almasını sağlayarak, gerçeği kamuoyundan saklamaya kalkmışlardı.

YERLİ DİZİLER: TRT televizyonu, yerli yapımlardaki başarısızlığı dolayısıyla eleştirilegeldi. Kendi yaptırdıkları da, Yeşilçam rejisörlerine çaktirdikleri de çoğunca başarı çizgisinin altında kaldı. Bunlar arasında "Üç İstanbul" gibi başarılı sayılabilecek yapımlara -az da olsa- rastlandı.

General Musa Öğün'ün TRT Genel Müdürü olarak atanması işlemi, TRT Yönetim Kurulu'nun 25 Temmuz 1971 günlü toplantısında gündeme getirildi. Yönetim Kurulu bu konuda oldukça hareketli ve tartışmalı bir toplantı yaptı. Aynı görüşte birleşen Yönetim Kurulu üyelerinden Prof. Ali Bozer ile TRT Genel Müdür vekili Cemal Aygen, bu atamaya karşı çıkan Yönetim Kurulu üyeleri Emil Galip Sandalcı, Muammer Sun ve Sunuhi Cav'la tartıştılar. Bir ara Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Suat Sinanoğlu ve arkasından da Prof. Ali Bozer toplantıyı bırakıp çıktılar. En sonunda Cemal Aygen de dışarı çıkınca, toplantıya bir buçuk saat ara verildi. Bir önveki gün de geç saatlere dek çalışan TRT Yönetim Kurulu, TRT genel müdürünün atanmasında bir karara varamamıştı. 25 Temmuz 1971 günlü toplantıda, dışarı çıkan üyeler geri döndükten sonra yapılan oylamada Sinanoğlu, Özbudun, Hekimgil, Bozer ve yasadışı üye Aygen'in oylarıyla Tümgeneral Musa Öğün'ün adaylığı kararlaştırıldı ve Öğün 27 Temmuz 1971 günü TRT'nin ikinci Genel Müdürü olarak göreve başladı.

Anayasa ve TRT Yasası da Değiştiriliyor: Kabul edildiği günden beri kimi çevrelerce değiştirilmesine çalışılan 1961 Anayasası da 22 Eylül 1971 günü değiştirilerek yeni biçimiyle yürürlüğe sokuldu. Bu değişikliğe uygun olarak 1961 Anayasası'ndaki radyo ve televizyonla ilgili 121. madde şu biçimi aldı:

"Madde 121- Radyo ve televizyon istasyonları ancak devlet eliyle kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde kanunla düzenlenir. Kanun, yönetim ve denetimde ve yönetim organlarının kuruluşunda tarafsızlık ilkesini bozacak hükümler koyamaz.

Her türlü radyo ve televizyon yayımları, tarafsızlık esaslarına göre yapılır.

Haber ve programların seçilmesinde, işlenmesinde ve sunulmasında ve kültür eğitime yardımcılık görevinin yerine getirilmesinde Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, insan haklarına dayanan millî, demokratik, laik ve sosyal Cumhuriyetin, millî güvenliğin ve genel ahlâkın gereklerine uyulması, haberlerin doğruluğunun sağlanması esasları ile organların seçimi, yetki, görev ve sorumlulukları kanunla düzenlenir."

121. maddenin bu biçimde değiştirilmesinden sonra sıra 359 sayılı TRT Yasası'na geldi. TRT Yasası'nın 18 maddesini değiştiren tasarı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde "reform yasaları" dizisi içinde öncelik ve ivedilikle görüşülmek üzere sunuldu. Tasarı önce 17 Ocak 1972 günü Millet Meclisi'nde oylandı ve kabul edildi. 225 milletvekilinin katıldığı oylamada 180 kabul, 74 red ve bir çekimser oy verildi. Red oyu verenler Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilleriyle kimi bağımsız üyelerdi. 29 Şubat 1972 günü de Cumhuriyet Senatosu, TRT Yasası'ndaki değişiklikleri Millet Meclisi'nden gelen biçimiyle kabul etti. 8 Mart 1982 günü 359

KÜLTÜR PROGRAMLARI: Televizyonun kültür programlarına gereken önemi vermediği yolunda yaygın eleştiriler vardır. Ancak zaman zaman çekim çalışması görülen "Likya'nın Sönmeyen Ateşi" gibi başarılı belgesellere de rastlanmıştır.

sayılı TRT Yasası'nı değiştiren tasarı Resmi Gazete'de yayımlayanarak yürürlüğe girdi.

İlk TRT Yasası 1963 yılında hazırlanır ve çıkarılırken, tasarıyı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde hükümet adına izleyen ve savunan Turizm ve Tanıtma Bakanı Cumhuriyet Halk Partili Ali İhsan Göğüş idi. 8 Mart 1972 günü değiştirilerek kabul edilen yeni TRT Yasası'nı izleyip savunan da bu kez Devlet Bakanı Ali İhsan Göğüş oldu.

359 sayılı TRT Yasası yeni biçimiyle yürürlüğe girince, ikinci TRT Yönetim Kurulu'nun da görevi sona erdi. Yeni Yönetim Kurulu'nun yapılacak seçimler sonucunda göreve başlamasına dek geçecek olan en çok iki yıllık süre için şu üyelerden oluşan geçici bir yönetim kurulu görevlendirildi: Ankara Üniversitesi Rektörü Prof.Dr. Tahsin Özgüç, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörü Şefik Erensü, Hacettepe Üniversitesi Rektörü Prof.Dr. İhsan Doğramacı ve TRT Genel Müdürü Musa Öğün.

19 Nisan 1972 günü de yeni 359 sayılı TRT Yasası'na göre ilk TRT Yönetim Kurulu şu üyelerden kuruldu: TRT Genel Müdürü Tümgeneral Musa Öğün (yeni yasaya göre Yönetim Kurulu başkanı), Emekli General Abidin Tüzel, Prof. Ali Bozer ve Fikret Ekinci (hükümet tarafından atanan üç üye), Prof. Abdullah Türkoğlu (hukuk, ekonomi ve siyasal bilim dalları temsilcisi), Prof. Adnan Ataman (elektrik ve elektronik bilim dalları temsilcisi), Prof. Şerafettin Turan (Türk dili, edebiyatı ve tarihi dalları temsilcisi), Ahmet Adnan Saygun (Batı Müziği çevresi temsilcisi), Nevzat Atlığ (Türk müziği çevreleri temsilcisi), Sabri Süphandağlı (basın temsilcisi) ve Sadettin Karacabey (meslek kuruluşları temsilcisi).

TRT Yasası'ndaki Değişiklikler

Anayasa'da ve TRT Yasası'nda yapılan değişiklikler sonucunda her şeyden önce "özerk" olmaktan çıkarılmış ve - açıkça belirtilmese bile- siyasal iktidarlara bağımlı bir duruma getirilmiştir. TRT böylece yansızlığını da yitirmiştir. Çünkü "özerklik" kalkanına sahip olmayan bir kurumun yansız olması mümkün değildir.

1961 Anayasası'na göre hazırlanmış birinci TRT Yasası'nın 2. maddesinin (a) bendindeki *"eğitici, öğretici, eğlendirici, yurdu içerde ve dışarda tanıtıcı, yeterli, doğru ve tarafsız yayın yapmak"* bölümü çıkarılmış; *"kültür ve eğitime yardımcılık görevi"* bölümü ise *"millî kültür ve eğitime yardımcılık görevinde Türk Milli Eğitiminin temel görüş, amaç ve ilkelerine uymak"* biçimine dönüştürülmüştür. Yasaya ayrıca *"Yayınların kolayca anlaşılabilir bir dille yapılmasını sağlamak"*, *"Milli güvenlik ile genel ahlâkın gereklerini ve millî gelenekleri gözetkmek"*, *"Türk devletinin ülkesi ve milleti ile bütünlüğüne bağlılığını güçlendirmek"* gibi yuvarlak, çeşitli anlamlara ve yorumlara sokulabilecek ve tanımları kesinlikle yapılmamış, dolayısıyla da uygulamada büyük karışıklıklara yol açabilecek bölümler eklenmişti.

Bir başka önemli nokta da ilk TRT Yasası tüm radyo-TV yayınlarını özerklik sayesinde yansızlığını öngörürken, değiştirilen TRT Yasası "yansızlığı" salt haberler açısından öngörüyor ve haberlerin dışında kalan yayınları bu bakımdan hiç hesaba katmıyordu. Oysa anılan dönemden başlayarak TRT yayınlarında yansızlık büyük bir çoğunlukla haberler tarafından bozuldu Yeni yasada Yönetim Kurulu üyeleri 9'dan 11'e çıkarılmış ve hükümetlerin TRT üzerindeki etkileri artırılarak eski yasada iki kişiden oluşan hükümet temsilcileri üç olarak saptanmıştı.

Eski yasada Yönetim Kurulu'nda TRT personelini temsil eden iki üyenin seçimi öngörülürken bu hüküm tümden kaldırılmış, onların yerine bir basın temsilcisi getirilmiş, ama TRT'nin izlenceleri ve yayınları için ilişki kurduğu yazarları ve sinemamızı temsil edebilecek üyelerin gerekliliği hiç düşünülmemişti. Ayrıca, yeni Yönetim Kurulu'nda tecimsel çevrelerin iki temsilcisine de yer verilerek, çalışan ve çalıştıran kesimler arasında bir dengesizlik yaratılmış ve salt çalıştıran kesimin TRT üzerinde etkin olması sağlanmıştı.

Bu arada TRT Yönetim Kurulu'nun yetkileri adamakıllı kısılarak tüm ağırlık TRT genel müdürüne verildi. Artık Yönetim Kurulu'nun başkanı seçimle işbaşına gelmiyor, genel müdür bu başkanlığa doğrudan atanıyordu. Genel müdür adayını da Yönetim Kurulu seçmiyor, doğrudan doğruya Bakanlar Kurulu uygun gördüğü bir adayı genel müdür olarak atayabiliyordu. Böylece TRT her bakımdan siyasal iktidarın etkisi altına sokulmuştu.

TRT Yönetim Kurulu ile ilgili bir başka ilginç ve ince değişiklik daha vardı: Eski yasada Yönetim Kurulu üyeleri kendi çevrelerince yapılan iki dereceli seçimle işbaşına doğrudan doğruya geliyorlardı. Oysa yeni yasaya göre her üye dört dereceli seçimle belirleniyordu ve doğrudan doğruya Yönetim Kurulu'na giremiyordu. Her dal için sonunda iki iki seçiliyor ve bu iki üyeden en uygun olanını da "TRT Seçim Kurulu" adlı yeni bir organ saptıyor ve saptadığı kişinin TRT Yönetim Kurulu'na girmesini sağlıyordu.

TRT Seçim Kurulu, yeni TRT Yasası'na göre, üniversite rektörleri arasından Cumhurbaşkanı'nca seçilecek dört rektör ile Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri'nden oluşmaktadır.

12 Mart Sonrasında TRT

Tüm bu değişiklikler ve özellikle özerkliğin kaldırılması, buna karşın sanki özerklik kalkarsa yansızlık sağlanabilirmiş gibi yansızlığın vurgulanması, TRT'nin 12 Mart döneminden başlayarak yolundan çıkmasına neden oldu. İlk kuruluş döneminde özerklik ve yansızlıkta olduğu kadar mesleksel bakımdan da sağlam ve olumlu adımların atılmamış oluşu, 1974 yılından başlayarak TRT'nin işleyişini ve yayınlarını hep kötü bir çizgide etkiledi. 1973 seçimleriyle başlayan ve kısa süren bir demokratikleşme döneminde radyoda ve televizyonda gerçekten ilginç yayınların yapıldığı görüldü, ama bu dönem içinde TRT'nin sorunlarını çözümlemek amacıyla hiçbir çabaya başvurulmadı. Üstelik bu kısa süreli ve yüzeysel demokratikleşme çabasının gösterildiği dönemin sonunda, TRT Genel Müdürü İsmail Cem'in yasadışı işlemlerle görevinden alınması, Cem'in bu konuda açtığı tüm davaları kazanmasına karşın görevine geri verilmemesi ve yerine Prof. Nevzat Yalçıntaş'ın, altı ay sonra onun istifası üzerine de Prof. Şaban Karataş'ın yasadışı işlemlerle atanması, TRT ile ilgili tüm ilkelerin, kuralların, mesleksel yaklaşımın ve gelecekle ilgili düzenleyici çalışmaların yıkılmasına yol açtı. Cengiz Taşer'in 1978 Mayısı'nda CHP ağırlıklı hükümet tarafından TRT'ye atanması ve 689 gün bu görevde kalarak kurumu yönetmesi TRT'ye hiçbir şey kazandırmadı. Ama Aralık 1979'da, yeni kurulan Süleyman Demirel'in koalisyon hükümeti tarafından görevden alınması söz konusu edildiği zaman, kazanan yine Cengiz Taşer oldu. Çünkü Taşer, Demirel Hükümeti'yle pazarlık yaparak görevini yurt dışındaki bir başka görevle değiştirmeyi önerdi ve aksi durumda TRT Genel Müdürlüğü'nü bırakmayacağını dönemin Turizm ve Tanıtma Bakanı Barlas Küntay'a bildirdi; sonunda da böyle bir pazarlık sonucunda TRT'den ayrılan ilk genel müdür olarak tarihe geçti.

Cengiz Taşer'in yerine Doğan Kasaroğlu TRT'ye genel müdür olarak atandı. Hiçbir sorunu çözümlenmemiş, aksine yeni sorunlarla gerek işletmecilik, gerek yayıncılık bakımlarından gerilemiş olan TRT, Kasaroğlu döneminde eksik, çarpıtılmış ve yanlı haberlerle ön plana çıktı. Siyasal partilerin temsilcilerinin izleyicilere bıkkınlık veren konuşmaları radyo-TV haber bültenlerinin başlıca yapay haberlerini oluşturdu. Eskiden beri sürüp gelen yayın yasakları Kasaroğlu döneminde daha da arttı. Kasaroğlu daha sonra, "Benim dönemimde hiç personel kıyımı olmadı" dedi. Gerçekten de o dönemde hiç kimsenin görevine son verilmedi ama, 1979'un son haftaları ile Ağustos 1980 arasında Kasaroğlu tarafından 478 TRT görevlisinin yeri değiştirildi. Kimi belirtilere göre de Ağustos 1980 tarihinden sonra görevi ve çalıştığı yeri ve ili değiştirilen TRT personelinin sayısı bine ulaştı. Yapay bir, "yeniden örgütlenme" ile bu denli çok sayıdaki personele uygulanan atama işlemi, hiç kuşkusuz sürgün ve kıyımdan başka bir şey değildi.

TRT'deki en büyük kıyım ise 9 Kasım 1981 tarihinde yapıldı ve 101 TRT görevlisi, hiçbir neden gösterilmeden TRT dışındaki diğer kurumlara atandı. Bu dönemde TRT'nin Genel Müdürü Macit Akman'dı. Ondan sonra dokuzuncu TRT genel müdürü olarak atanan Tunca Toskay döneminde de TRT'deki personel kıyımı sürüp gitti. Bu kez kıyılan çoğunlukla Akman'ın kıyımı sonucunda işbaşına getirilen personeldi. Ama Toskay döneminde belli aralıklarla 99 kişinin yeri değiştirilirken, TRT Radyo Dairesi Başkanlığı'nda çalışan bir teleksçi (Abdurrahman Baltacı), Trabzon Radyosu müzik şefi oldu (*Cumhuriyet*, 3.9.1984). Ankara Radyosu'nda memur olarak çalışan bir başka kişi ise (Mehmet Yaman), Erzurum Radyosu müdürü yapıldı. Demirbaş takip memuru Behzat Şentürk de yayın planlama uzmanlığına getirildi. Üstelik Toskay'ın yaptığı tüm bu atamaların yasadışı olduğu da kısa sürede anlaşıldı. Çünkü TRT Yasası'na göre 30 Haziran 1984 gününe dek çıkarılması gereken "TRT Hizmet Tanımları ve Hizmete Atanacaklarda Aranacak Özel Nitelikler ve Atama Şartları Yönetmeliği" yürürlüğe sokulmadan atamaların hepsi yapılmıştı.

TRT'deki bu personel kıyımının içyüzünü anlayabilmek için, Tunca Toskay'ın niçin dokuzuncu TRT genel müdürü olarak atandığını öğrenmek gerekir.

Üçüncü TRT Yasası ve İlk Uygulamalar

6 Kasım 1982 günü kabul edilen TC. Anayasası'nın 133. maddesine dayanılarak üçüncü TRT Yasası'nı hazırlamak gerekti. Anayasa'nın radyo ve TV ile ilgili 133. maddesi şöyleydi:

"Madde 133- Radyo ve televizyon istasyonları, ancak Devlet eli ile kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde düzenlenir.

"KÖY ODASI": TRT Televizyonunun, köylü yurttaşlara yönelik olmakla birlikte, hiçbir zaman yapaylıktan kurtulamayan, dolayısıyla amacına ulaşamayan "Köy Odası" gibi programları ciddiye de alınmamıştır.

Kanun; Türk Devletinin varlık ve bağımsızlığını, ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğünü, toplumun huzurunu, genel ahlâkı ve Anayasa'nın 2. maddesinde belirtilen Cumhuriyet'in temel niteliklerini koruyacak tarzda yayın yapmasını düzenler ve Kurumun yönetim ve denetiminde, yönetim organlarının oluşturulmasında ve her türlü radyo ve televizyon yayınlarında tarafsızlık ilkesini gözetir.

Haber ve programların seçilmesi, işlenmesi, sunulması ve millî kültür ve eğitime yardımcılık görevinin yerine getirilmesi; haberlerin doğruluğunun sağlanması esasları, organların seçimi, görev, yetki ve sorumlulukları kanunla düzenlenir."

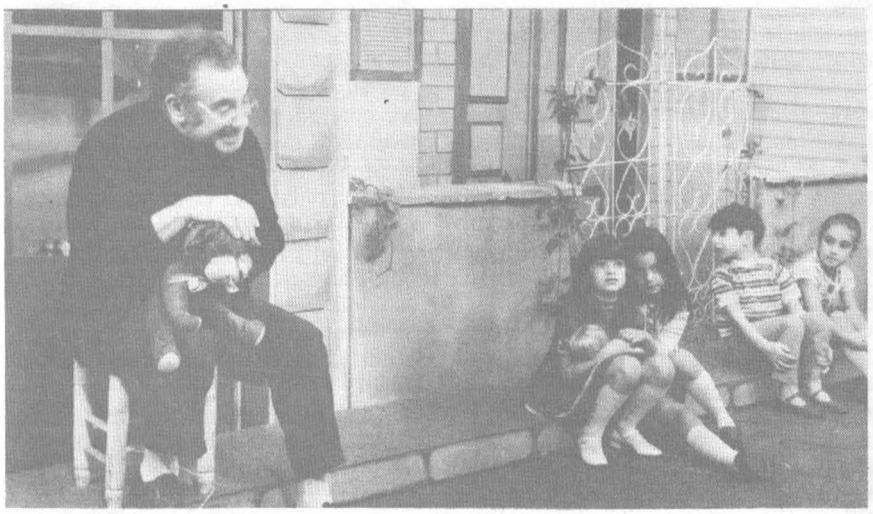
Milliyetçi Demokrasi Partisi adlı yeni bir siyasal partinin iktidara gelebileceği gözetilerek hazırlanan 2954 sayılı üçüncü TRT Yasası, 14 Kasım 1983 günlü ve 18221 sayılı Resmî Gazete'nin 2. mükerrer sayısında yayımlanarak yürürlüğe girdi. Söz konusu yasanın 4, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30 ve 32. maddelerinin dışında kalan diğer maddelerinin 1 Ocak 1984 günü yürürlüğe girmesi öngörülüyordu.

6. madde ilk önemli değişikliği içeriyor ve yepyeni bir kurulun varlığını öngörüyordu. Bu maddeye göre, 1984 yılında, TRT Yönetim Kurulu'nun da üzerinde yer alan "Radyo ve TV Yüksek Kurulu"nun oluşturulması gerekiyordu. Bu kurul, *"yurt içine yapılacak radyo ve TV yayınları için millî siyasete uygun ilkeleri tespit etmek, bu kanunla belirtilen görev ve esasların uygulanmasının gözetim, denetim ve değerlendirilmesini"* sağlamakla görevliydi ve 12 üyeden oluşuyordu. Yükseköğrenimli olma koşulu ile 12 üyenin 8'i Cumhurbaşkanı'nca, 4'ü Bakanlar Kurulu'nca atanacaktı. Böylece ilk kez Cumhurbaşkanı'nın da TRT üzerinde daha çok söz sahibi olması sağlanıyordu. Bakanlar Kurulu, üç üyeyi doğrudan doğruya atayacak ve Milli Güvenlik Kurulu'nca gösterilecek bir üyeyi de seçerek "Radyo ve TV Yüksek Kurulu" na getirecekti.

Bakanlar Kurulu'nun adı geçen kurula doğrudan doğruya atadığı üç kişi arasında, kimsenin daha önce tanımadığı Prof.Dr. Tunca Toskay adlı bir öğretim üyesi vardı. Bu nedenle, Prof. Toskay'ın iktidardaki Özal Hükümeti'nin TRT'deki temsilcilerinden biri olduğu daha işin başında anlaşılmıştı.

Ne var ki, Özal Hükümeti bununla yetinmedi. Üçüncü TRT Yasası'nın kurulmasını öngördüğü "Radyo ve TV Yüksek Kurulu"na doğrudan doğruya hükümet tarafından atanan Prof.Dr. Tunca Toskay, daha sonra bu kurul tarafından aynı hükümete üç aday arasında TRT genel müdürü olarak teklif edildi. 2954 sayılı TRT Yasası'nın 13. maddesine göre Radyo ve TV Yüksek Kurulu'nun hükümete üç adayın adını TRT genel müdürü seçilebilmesi için vermesi ve hükümetin de bu üç adaydan birini genel müdür olarak seçmesi gerekiyordu. Bu durumda da Özal Hükümeti, daha önce Radyo ve TV Yüksek Kurulu'na kendi temsilcisi olarak gönderdiği Toskay'ı TRT Genel Müdürlüğü görevi için seçti. Sonuçta da Özal Hükümeti'nden yana olduğu hükümet tarafından daha önce adı geçen yüksek kurula seçilmesinden ötürü açık seçik görülen Toskay 28 Mart 1983 günü TRT'nin başına getirilerek TRT'nin yansızlığına ilk gölge düşürüldü.

Ne var ki, Milliyetçi Demokrasi Par-

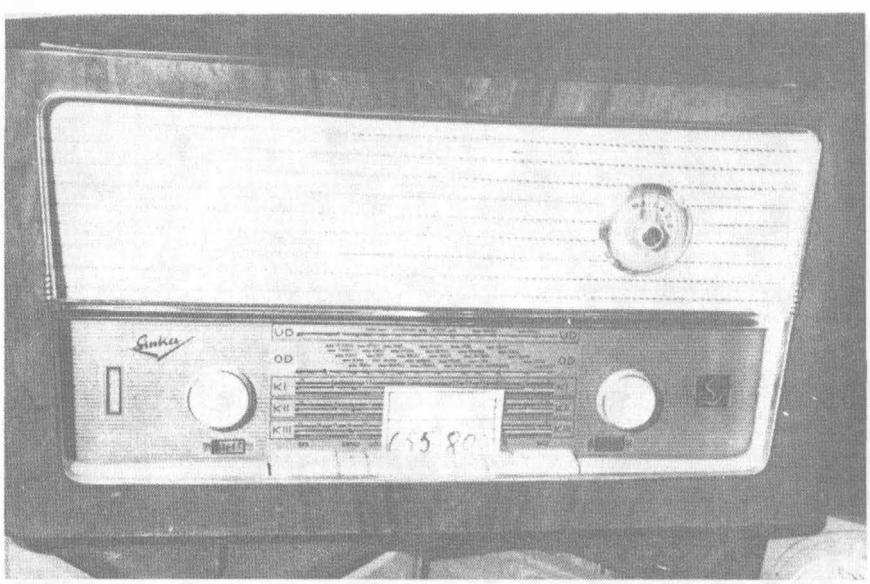
ÇOCUK PROGRAMLARI: Arasına başarılı yapımlara raslanmakla birlikte, televizyonun çocuk programları da amacına ulaşamamaktadır. Bunların yarattığı boşluk, yabancı dizi ya da çizgi filmlerle doldurulmaktadır.

tisi'nin 1983 genel seçimlerini kazanacağı düşünülerek hazırlandığı söylenen üçüncü TRT Yasası'nın 19. ve 20. maddeleri de iktidardaki hükümetlerden yana uygulamaları içermekte ve böylece de TRT yayınlarında özellikle iktidardan yana bir yayın yapılması yasallaştırılmaktadır. 19. maddeye göre, her hükümet her ay radyolarda ve televizyonda en çok 30 dakikalık, *"uygulanmalarının, gerekçelerinin, yararlarının, vecibelerinin, usul ve esaslarının kamuoyuna benimsetilmesini amaçlayan"* izlenceler yayımlayabilmektedir. Nitekim, Özal Hükümeti'nin bu amaçla hazırlanmış ilk radyo ve TV izlencesinin 31 Ocak 1984 günü TRT'den yayımlanmasıyla TRT'nin yanlılığı gündeme geldi ve üçüncü TRT Yasası aynı hakkı muhalefete tanımadığı için de TBMM içinde ve dışında sonucu alınamayan bir kıyamet koptu.

Öte yandan, aynı TRT Yasası'nın 20. maddesine göre de ancak hükümetin ve TBMM'de grubu bulunan siyasi parti açıklama ve etkinliklerinin radyolardan ve televizyondan yayımlanması, *"haber değeri ve niteliği taşıması"* koşuluna bağlanmaktadır. Böylece, özellikle 1983 genel seçimlerine giremeyen ve TBMM dışında kalan, ama belli bir güç de toplamış olan diğer siyasal partilerin TRT'den haberlerinin verilmesi önleniyordu. Bu da, TRT'nin yanlı yayın yapmasını gerektiren bir başka gösterge oldu. Gerçi, 12 Eylül'den önceki TRT yönetimi, ilk yıllardan başlayarak, sözde denge kurmak için, tüm siyasal partilerin haberleriyle radyo-TV yayınlarını doldurmuş ve izleyicileri bıktırmıştı. Gerçekten de bu gibi haberlerin salt "haber değeri" taşıyanlarına yer vermek gerekiyordu. Üçüncü TRT Yasası'nın salt "haber değeri" bulunan olaylar haberlerinin verilmesini öngörmesi yerindeydi ama, *"TBMM'de grubu bulunan siyasal partiler ve TBMM dışındaki partiler"* diye bir ayrım yapmaya zorlanması, ne demokrasiyle bağdaşmaktaydı, ne de "haber değeri" denilen mesleksel habercilik terimiyle.

Yayınların İçeriği: Genel müdürün atanmasındaki uygulama ve 19.-20. maddeleriyle yanlılığı "yasallaştıran" TRT Yasası'nın, radyo ve TV yayınlarının düzeltilmesini, çağdaşlaştırılmasını ve toplumumuzun kültürel yapısını güçlendirici bir düzeye getirmesini beklemek de boşuna olacaktır. Daha TRT'nin "özerklik dönemi"nde başlayan ve sonraki dönemlerin hemen hemen hepsinde ve özellikle 1976'dan sonra hızlandırılan yaratıcı TRT personeli arasındaki kıyım sonucunda, TV ve radyo yayınları içerik bakımından zayıfladı ve TV ekranı çoğunlukla yabancı kaynaklı izlence ve filmlerle uyutucu bir nitelik kazandı. TRT denetimi radyolarda ve televizyondaki olumlu güzel ve yararlı her şeyi silip süpürdü. Hatta, 1983 yılında TRT Genel Müdürü Macit Akman, *Yorgun Savaşçı* adlı, o güne dek çekilmiş en uzun TV dizisinin yakıldığını açıklamakta bir sakınca görmedi.

1 Temmuz 1984 günü de, TRT Televizyonu, bir önceki Ulusu Hükümeti'nin aldığı karara uygun olarak, yeterince hazır olmamasına karşın, Ankara, İstanbul ve İzmir radyo yapım merkezlerinin teknik donatımına ayrılmış ödentileri de kullanarak, tümden renkli yayına geçti. Öte yandan, her bakımdan aşırı derecede ihmal edilen radyolarımızda, televizyona kıyasla, daha iyi yerli yapımların yer aldığı gözlendi. TRT'nin dokuzuncu Genel Müdürü Tunca Toskay döneminin ilk altı ayında en kötü uygulama örneklerini veren TRT Televizyonu, 1 Ekim 1984 gününden başlayarak "canlandı". Fakat kısa bir süre sonra bu "canlanma"nın sayısı birdenbire artırılan yabancı kaynaklı diziler ve filmlerle sağlandığı ve toplumumuzun yine "oyalandığı" anlaşıldı ●

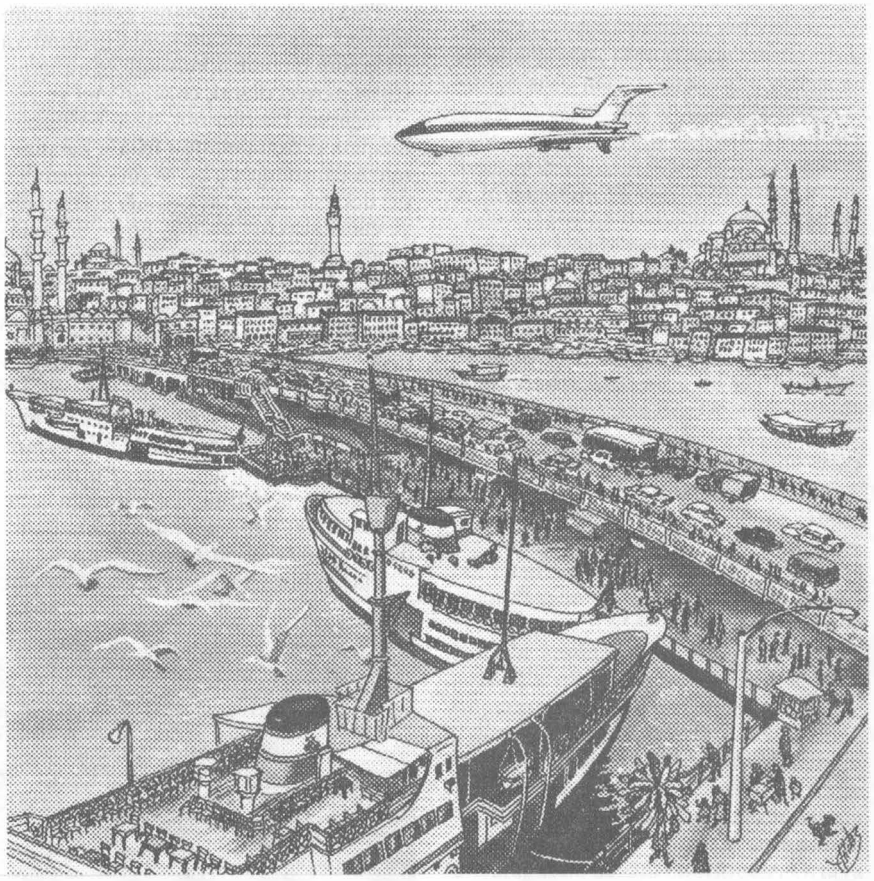

YA HABERCİLİK?: TRT'nin çeşitli alanlarındaki programlarından -az ya da çok eleştirerek- söz etmek mümkündür. Ama TRT'nin habercilik yaptığı öne sürülemez. Haber adı altında yayımlanan programlar, çağın çok gerisinde bir anlayışla hazırlanmış bültenlerin -kimi zaman anlamsız görüntüler eşliğinde- okunmasından öteye geçememektedir.

KAYNAKÇA

- Muammer Aksoy, *Partizan Radyo ve DP*, Ankara, 1960.
- Erdal Erden, *Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu* (TOAİE için hazırlanan tez), Ankara, 1971.
- Güney Gönenç, "Türkiye'de Radyo ve Televizyonun Tarihçesi", *Elektrik Mühendisliği*, s.246-247, Haziran-Temmuz 1977.
- H.Sami Güven, "TRT'nin Ekonomik Yazısızlığı", *TRT-DER Dergisi*, s.9, 10 Aralık 1978.
- Turgut Özakman, *Radyo Notları*, TRT Basılı Yayınları, Ankara, 1969.
- Mümtaz Soysal, "Anayasa Diyalektiği Açısından Özerk Kuruluşların Görevi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Aralık 1969.
- Güneş Tecelli, "Ankara Mektubu", *TV'de 7 Gün*, s.51, 17 Aralık 1979.
- Semih Tuğrul, *Türkiye'de Televizyon ve Radyo Olayları*, İstanbul, 1975.
- *Cumhuriyet* gazetesi koleksiyonu, çeşitli tutanak yayınları, Radyo ve TV izlenceleri.

ULAŞTIRMA

Türkiye'de Ulaştırmanın Gelişimi

Prof.Dr. İlhan Tekeli/Selim İlkin

Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Modelleri

Arif Merdol

Türkiye'de PTT Hizmetleri

Yakup Gümrükçü

Türkiye'de Ulaştırmanın Gelişimi

İlhan Tekeli/Selim İlkin

Türkiye'de ulaştırmanın gelişimi anlatılırken, ülkede ekonominin gelişimi ya da üretim tarzının dönüşümü ve nüfus artışına paralel olarak çoğalan mal ve yolcu taşıması taleplerinin, nasıl bir ulaşım hizmetleri örgütlenmesi içinde karşılanmaya çalışıldığı ve bu örgütlenmede ne tür dönüşümler ortaya çıktığı gösterilmeye çalışılacaktır. Yalnız, böyle bir anlatımda, ulaştırma hizmetlerinin ayırıcı bir özelliğini unutmamak gerekir. Ulaşım hizmetleri yalnızca doğan taşıma taleplerini karşılamak için geliştirilemez, ulaştırma hizmetlerinin geliştirilmesi, ekonomik gelişmeyi sağlamakta bir araç olarak da kullanılabilir. Özellikle Türkiye gibi geç kapitalistleşen ülkelerde bu yaklaşıma sık sık başvurulmuştur. Bu nedenle ulaşım hizmetlerinin kalkınmada araç olarak kullanılıp kullanılmadığını da irdelemek gerekecektir.

Ulaşım hizmetlerini yerine getiren ulaşım araçlarının türleri, teknolojik ve örgütsel buluşlarla her gün artıyor, türler arasındaki ayırımları azaltan yeni bütünleşme yolları bulunuyor. *Karayolu* ve *denizyolu* ulaşımına *demiryolu* ve *havayolu* eklendi, son yıllarda *boru hatları*yla taşımacılığın önemi güç geçtikçe artıyor. Deniz yolu ile kara ulaşımı arasındaki "ulaşım türü değiştirme"nin sorununu ortadan kaldıran, bunları adete bütünleştiren, roro taşımacılığı gelişiyor. Eğer ulaşım hizmetlerinin bir ikamesi niteliğini taşıyan *haberleşme*deki değişmeleri de anlatmak istersek, sektörün kapsamı çok genişleyecektir. Bu nedenle, bu yazıda haberleşme kapsam dışı bırakılacak, ulaşım hizmetlerinin gelişmesi de alt sektörlerine göre incelenmek yerine, tarihî dönemlere göre bir bütünlük içinde ele alınacaktır.

Ulaşım hizmetlerinin gelişimini her dönem için belli bir sistematik içinde ele al-

İLK GÖZ AĞRISI: Cumhuriyet ulaştırmasının ilk göz ağrısı, demiryollarıydı. Önce yabancılar elindeki Osmanlı döneminden kalma sömürge tipi demiryolları devletleştirildi; sonra iç pazar ulaşım bütünlüğünü sağlayacak ulusal bir demiryolları ağına dönüştürüldü. Bu çabanın iki sonucu: Urfa'nın Sayarlı istasyonundan ilk trenin kalkışı ve Ankara-Erzurum tren hattı üzerinde yapımı tamamlanan ilk köprü önünde Başbakan İsmet İnönü.

mak, her ulaşım türünün örgütlenmesindeki iç belirleyicilikleri kavramak için yararlı olacaktır. Her dönemde her araç türü için önce teknolojik gelişme verilecek, sonra araç teknolojisindeki bu değişmenin altyapı yapımında ne tür değişmeyi zorladığı ortaya konulacak, daha sonra da araçta ve altyapıdaki bu teknolojik değişmelerin, araçların işletmeciliğinde ve altyapıların yapım ve örgütlenmesinde ne değişiklikler getirdiği anlatılmaya çalışılacaktır.

19. Yüzyılda Ulaşımda Gelişmeler

İngiliz Ticaret Anlaşması (1838) ve Tanzimat Fermanı (1839) sonrasında Türkiye dışa açılınca ve piyasa mekanizmasının kuralları işlemeye başlayınca, özellikle Türkiye'nin hammaddelerinin dış pazarlara akıtalabilmesinde geleneksel kervan sistemi yetersiz olmaya başlamıştır. Yeni taşıma taleplerinin karşılanması için önceleri daha çok Rumeli'de bulunan araba, Anadolu'da da yaygınlaşmaya başlayacaktır. Arabanın girişi beraberinde araba için gerekli araba yollarının yapımını gerektirmiştir. İlk şose Bursa-Gemlik arasında 1850 yılında yapılacaktır. Kırım Savaşı'nın hızlandırdığı Batı'ya açılma süreci sonucunda artan ulaşım talebinin 1860'lı yıllarda karayolu, demiryolu ve denizyollarının örgütlenmesinde önemli dönüşümleri başlattığı görülmektedir. 1856 yılında kurulan Nafıa Nezareti'nden sonra araba yolları ve şoselerin yapımının hızlandığı görülmektedir. 1860'lı yıllarda Trabzon-İran, Samsun-Sivas gibi Karadeniz limanlarını İç Anadolu'ya bağlayan yollar yapılmakta, 1866'da da kabul edilen *Turuk-u Muabir* nizamnamesiyle yol yapım tekniği standartlaştırılmakta, başka bir deyişle *Mac Adam*(Makadam) türü yol yapımı Türkiye'ye girmektedir. Osmanlıların Anadolu'daki ilk demiryolu olan İzmir-Aydın hattı 1866'da İngiliz Şirketi'ne yaptırılmaktadır. Denizyollarında ise 1843 yılında ilk buharlı Osmanlı gemisi *Seyri bahri* sefere konulduktan sonra kurulan *Fevaidi Osmaniye* ve *Şirketi Hayriye*'nin gemi işletmeciliği ve yabancı gemilerin artan trafiği 1860'ta Osmanlıları deniz trafiğinin emniyetini sağlama yolunda tedbirler almaya zorlamakta, fenerler imtiyazı Mösyö Michel ve Mösyö Kolas'a verilmektedir.

1860'lı yıllarda ortaya çıkan, Osmanlı İmparatorluğu'nun ulaşım altyapısını geliştirme eğilimleri, özellikle 1881'de Düyunu Umumiye İdaresi'nin kurulması sonrasında, büyük ölçüde 1880'de Nafıa Nazırı Hasan Fehmi Paşa'nın planında öngörülen şekilde yabancı sermayenin öncülüğünde devam etmektedir. Ortaya çıkan ulaşım şeması tipik bir yarı-sömürge ulaşım şemasıdır.

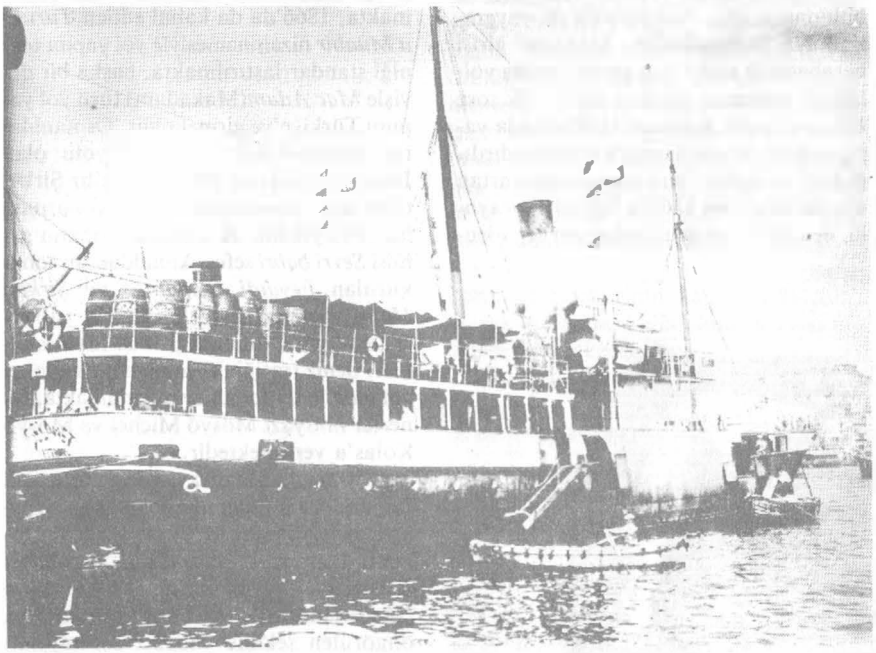
Yarı-Sömürge Ulaşım Şeması: Bu ulaşım şemasına göre, amaçlanan, ülkenin iç pazar bütünlüğünü sağlayacak bir ulaşım sisteminin kurulmasından çok, ülkenin etkisi altında olduğu dış gücün ekonomisiyle bütünleşmesini sağlayan bir ulaşım sisteminin kurulması olmuştur. İmparatorluğun bölgesel merkez niteliğindeki kentlerinin limanları yabancı şirketlere verilen imtiyazlarla yaptırılmıştır. Örneğin İzmir limanı 1875'te *Gifret Şirketi*'ne, İstanbul limanı imtiyazı Fransız *M.Marius Michel*'e verilmiştir. Bu büyük limanlar denetlediği hinterlanda ağaç şeklinde bir demiryoluyla bağlanmıştır. İzmir örneğinde olduğu gibi bu hinterland iki yarışan sermaye grubu tarafından bölüşülebilmektedir: İzmir-Aydın hattı ve uzantılarının İngiliz sermayesince, İzmir-kasaba hattı ve uzantılarının Fransız sermayesi tarafından yapılması ve işletilmesi örneğinde olduğu gibi. Bu demiryollarının uçları ve önemli istasyonları çevresine kervanlarla ya da karayolları ve arabalarla bağlanmaktadır. Böyle demiryol-

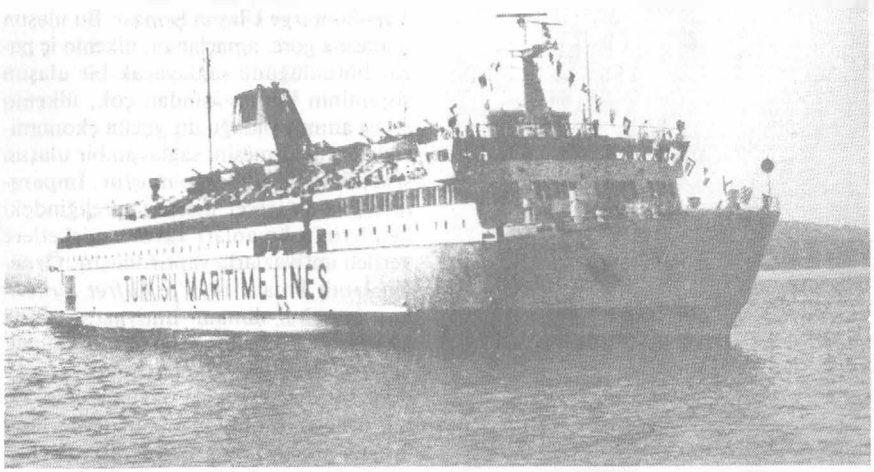
ların geliştiği bölgelerde araba yolları ya da şoseler uzun mesafe taşıma hizmetlerini görerek, demiryolu ile yarışmaktan çok kısa mesafeli taşıma ile onu tamamlamaya çalışmaktadır.

Bölgesel önemde olmayan limanlar ya da iskeleler ile halen demiryolu yapılmamış kesimlerde limanlar yine ağaç dalları şeklindeki karayollarıyla hinterlanda bağlanmaktadır.

Genellikle her liman ve arkasındaki hinterlandı kendi başına bir ekonomik bütün oluşturmaktadır. Bu bölgeler arasında ülkenin iç pazarının bütünlüğünü sağlayacak şekilde altyapılar birbirine bağlanmamıştır. Her bölgeyi denetim altında tutan dış güçler bu bağlantıların kurulmamasında hassastır.

19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan bu ulaşım sistemi içinde yabancı sermaye ile yerli sermaye arasında bir işbölümü vardır. Deniz taşımacılığı, liman yapımı ve işletilmesi, demiryolu yapımı ve işletilmesi yabancı sermaye tarafından yapılmaktadır. Karayolu yapımı devletçe halkın katılımıyla gerçekleştirilmekte, karayolu araçlarının yapımı ve işletilmesi yerli sermayece örgütlenmektedir. Sermayeler arasındaki bu işbölümüyle üretilen ulaşım hizmetleri İmparatorluk yönetiminin *Bağdat Demiryolu* örneğinde olduğu gibi her zaman uygun düşmemektedir. O zaman II. Abdülhamid'in *Hicaz Demiryolu*'nu yaptırmasında olduğu gibi devlet girişimciliğiyle sağlanmaktadır.

YOLCU VE YÜK BİRARADA: 1 Temmuz 1926'da karasularımızda deniz ulaştırma yetkisinin (kabotaj) ilanıyla hızlanan denizciliğimizde önceleri insan ve yük birarada taşınırdı. Büyük Bunalım nedeniyle gerilemeye başlayan deniz taşımacılığımızı geliştirmek için 1933'te kurulan Devlet Deniz Yolları da aynı anlayışı 1938'e dek sürdürdü, ancak bu tarihten sonra yük ve yolcu ayrı gemilerle taşındı. İstanbul Limanı'nda elli yıl arayla iki gemi: Tavilzadelerin yük ve yolcu gemisi "Selamet" ve Denizyolları'nın modern yolcu gemisi "Ankara".

İttihat ve Terakki'nin Ulaşım Politikası

II. Meşrutiyet döneminde 1908 yılında G. Narodukyan'ın Ticaret ve Nafıa Nezareti döneminde hazırlanan; nafıa programının niteliği daha önceki sistemden çok farklı değildir. Bu programda yeni olan belki karayollarına daha önceki döneme göre daha çok önem verilmesi ve özellikle Doğu Anadolu'da askerî amaçlı bir yol ağı önerilmesidir. İttihat ve Terakki döneminin ulaşım politikasındaki ilginç gelişmeler daha çok 1912 sonrasında Balkan Harbi yenilgisinden sonra ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerin ilginç bir yanı İttihatçıların altyapı ve özellikle de demiryolu gelişmesine ekonomik kalkınmanın bir aracı olarak bakması ve aktif bir tutumla Alman, Fransız, İngiliz, İtalyan sermaye gruplarının çıkarlarını uzlaştırarak yabancı sermaye eliyle yapılan ulaşıma ilişkin yatırımlarını hızlandırmaya çalışması ve bu yolla her sermaye grubunun hatları arasında ilişki kurularak, demiryolların ağaç şeklindeki şemalardan ağ şeklindeki şemalara dönüştürülmesi çabalarıdır. İttihat ve Terakki'de 1912'den sonra gelişen ikinci eğilim, benimsenen Türkçülük ideolojisinin paralelinde demiryolu işletmeciliğinde kullanılan Türk personelin sayısını artırmak için bu konuda eğitim kurumları oluşturulmasıdır.

Demiryollarının Türklerce işletilebileceği kanısı I. Dünya Savaşı'nda Askerî

Demiryolları ve Limanlar İdaresi'nin çalışmalarıyla ve Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'nun denetiminde kalan hatların "İşletme Umum Müdürlüğü"nce işletilmesindeki başarıyla pekişmiştir.

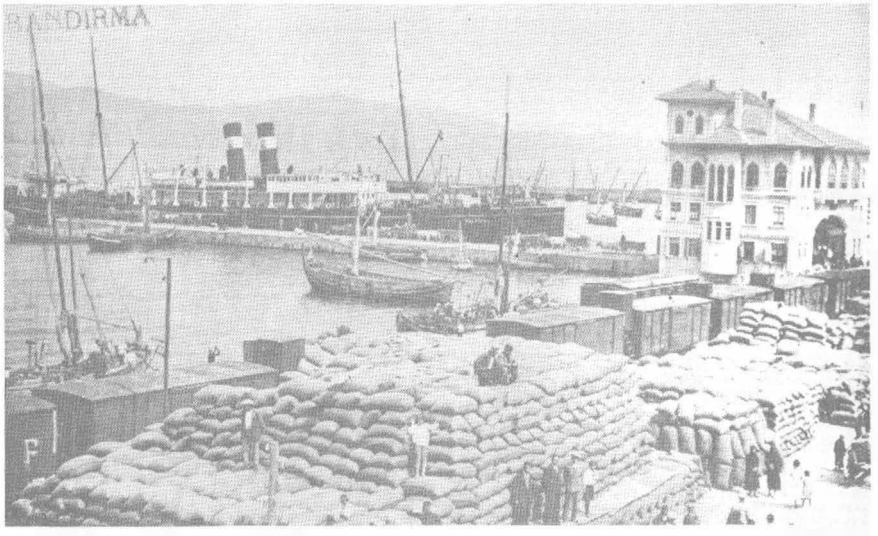
1923-1945 Dönemi

Kurtuluş Savaşı sonrasından II. Dünya Savaşı sonuna kadar geçen dönem ulaşım politikası bakımından oldukça homojen bir nitelik göstermektedir. Bu dönemin ulaşım politikasının, büyük ölçüde demiryoluna dayanması, ulaşım sisteminin ülkenin dışla bütünleşmesini sağlamaktan çok, iç pazar bütünlüğünü sağlamaya dönük olması, yabancılar elindeki altyapı şirketlerinin satın alınması, devlet işletmeciliğine ağırlık verilmesi nitelikleriyle önceki dönemden ayrılıyor.

Demiryollarında Devletçilik: Cumhuriyet yöneticilerinin başlangıçtan beri ülkenin demiryolu ağının geliştirilmesini, esas olarak askerî gerekçelerle, bunun yanında da ülkenin ekonomik kalkınmasını sağlamak için istedikleri görülmektedir. Yalnız bu istek 1924 yılına kadar İttihat ve Terakki dönemindeki yaklaşımdan farklı bir içerik taşımıyordu. Lozan Konferansı müzakereleri sürerken, doğuda büyük bir demiryolu ağı kurmak için bir ABD sermayesine *Chester imtiyazı* verilecektir. 1923 yılında hazırlanan *Umumi Nafıa Programı*'nda demiryollarının yabancı imtiyazlarla yaptırılması öngörülüyordu. Bu politikada dönüşüm ilk olarak 24 Mayıs 1924'te *Haydarpaşa Limanı* ve *Anadolu Demiryolları Şirketi*'nin satın alınması için hükümete yetki verilmesiyle başlamıştır. Anadolu hattının satın alınması ancak 1928 yılında gerçekleştirilmiştir. Bunu 1931 yılında Mersin-Adana, Bursa-Mudanya, Samsun-Çarşamba, 1934'te İzmir-Kasaba hattı ve uzantılarının, 1935'te Aydın demiryolunun, 1937'de Şark demiryollarının, 1937'de Feyzi Paşa-Meydan-ı Ekber, 1948'de Çobanbey-Nusaybin, Şenyurt-Mardin hatlarının satın alınması izleyecektir. Böylece yabancı şirketlere ait 4.060 km. demiryolunun devlete geçişi tamamlanmıştır.

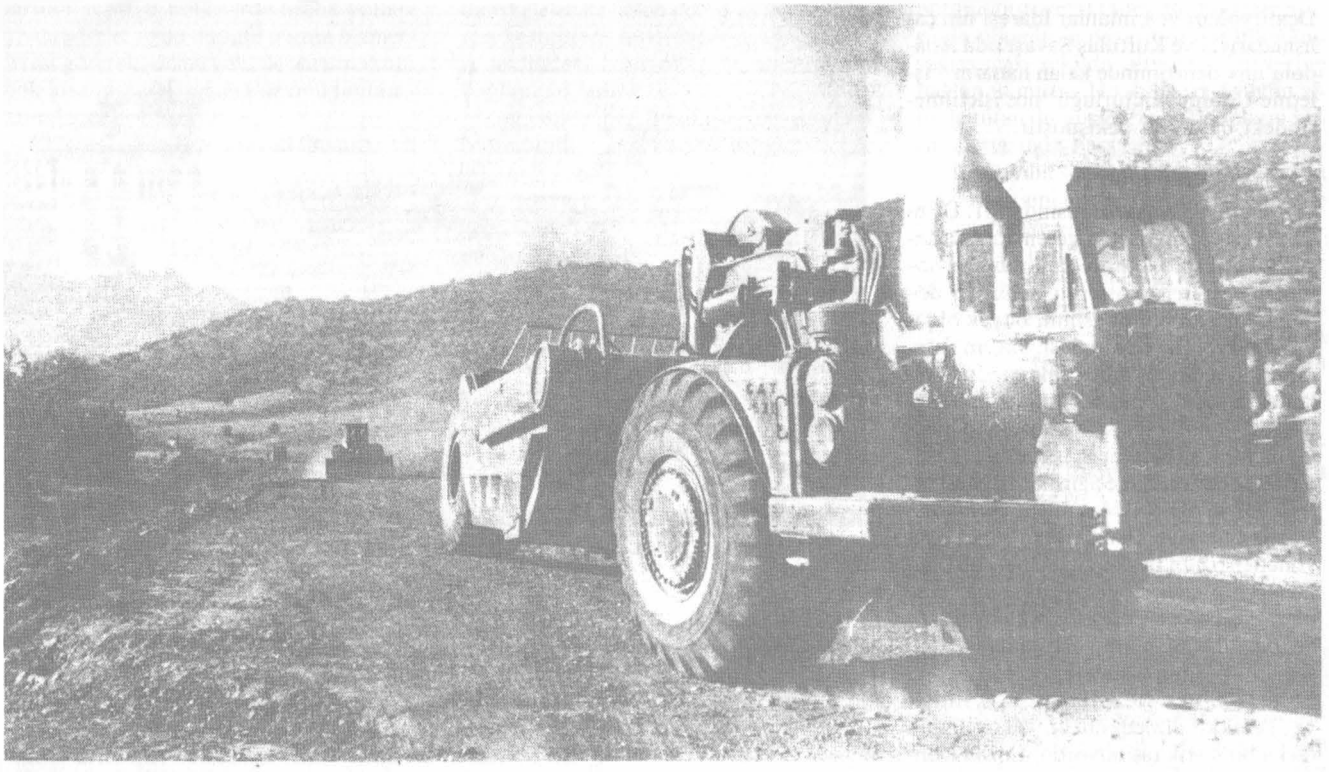
Cumhuriyet bu devletleştirilmelerin yanı sıra hızlı bir demiryolu yatırımına girmiştir. 1924-1945 yılları arasında 3.383 km. yeni demiryolu yapmıştır. Böylece demiryolu uzunluğu 7.521 km.'ye ulaşmıştır. Bu demiryollarının ilk yıllarda yapılanları yabancı şirketlere ihale edilmiş, daha sonra yapılanları Türk müteahhitler ve kısmen de emanet olarak yapılmıştır. Yeni hatların yapılmasında üç ülkenin egemen olduğu görülmektedir. Birincisi ülkenin demiryolu bulunmayan doğu kesimini "anahatlar" ile Orta Anadolu'ya ve batıya bağlamak için yapılan Ankara-Kayseri-Sivas-Erzurum, Çetikaya-Malatya-Diyarbakır-Kurtalan, Malatya-Yolçatı-Elazığ-Genç yollarıdır. İkincisi ise varolan birbirinden ayrı şirketlerin yaptığı hatları ağ haline dönüştüren "İltisak hatları"dır. Afyon-Karakuyu, Fevzi Paşa-Malatya, Boğaz köprü-Kardeş gediği, Alayurt-Balıkesir vb. gibi. Üçüncüsü ise Orta Anadolu'da gelişen demiryolu ağını limanlara bağlayan hatlardır. Samsun-Kalın, Irmak-Zonguldak hatlarında olduğu gibi.

Bu dönemde demiryolları 23 Mayıs 1927 tarihinde kurulan Devlet Demiryolları ve Limanları İdarcsi'nce işletilmiştir. Yeni demiryollarının yapıldığı ve ekonomik bunalım yüzünden dünyada genellikle demiryollarının ziyan ettiği bir dö-

EN UCUZ ULAŞIM SİSTEMİ: Demiryolu-denizyolu bileşimi, en ekonomik ulaşım sistemidir. Bu sistemin temelini limanlar oluşturur. Liman hizmetlerinde hız ve etkinlik, gelişmiş yükleme-boşaltma ve depolama araçlarıyla sağlanır. 1935'te "Gülnihal" vapuruna yük ve yolcu veren Bandırma Limanı; 1979'da Zonguldak'ta Türkiye Kömür İşletmeleri'nin özel limanı.

DEMİRYOLLARININ PABUCU DAMA: ABD'li karayolcu Hilts'in raporu üzerine Türkiye, ulaşımda önceliği 1947'de karayollarına verdi. 1950'de kurulan TC Karayolları modern makinelerle yol yapımını hızla gerçekleştirdi. Hâlâ ön planda olan karayolu, Boğazaşırı trafikte de önceliğini 1973'te açılan Boğaz Köprüsü'yle korudu.

nemde tarife indirimlerine rağmen, bu idare kârlılığını koruyabilmiştir. Bu da dönemin devletçilik politikasının savunulmasına önemli bir katkı yapmıştır.

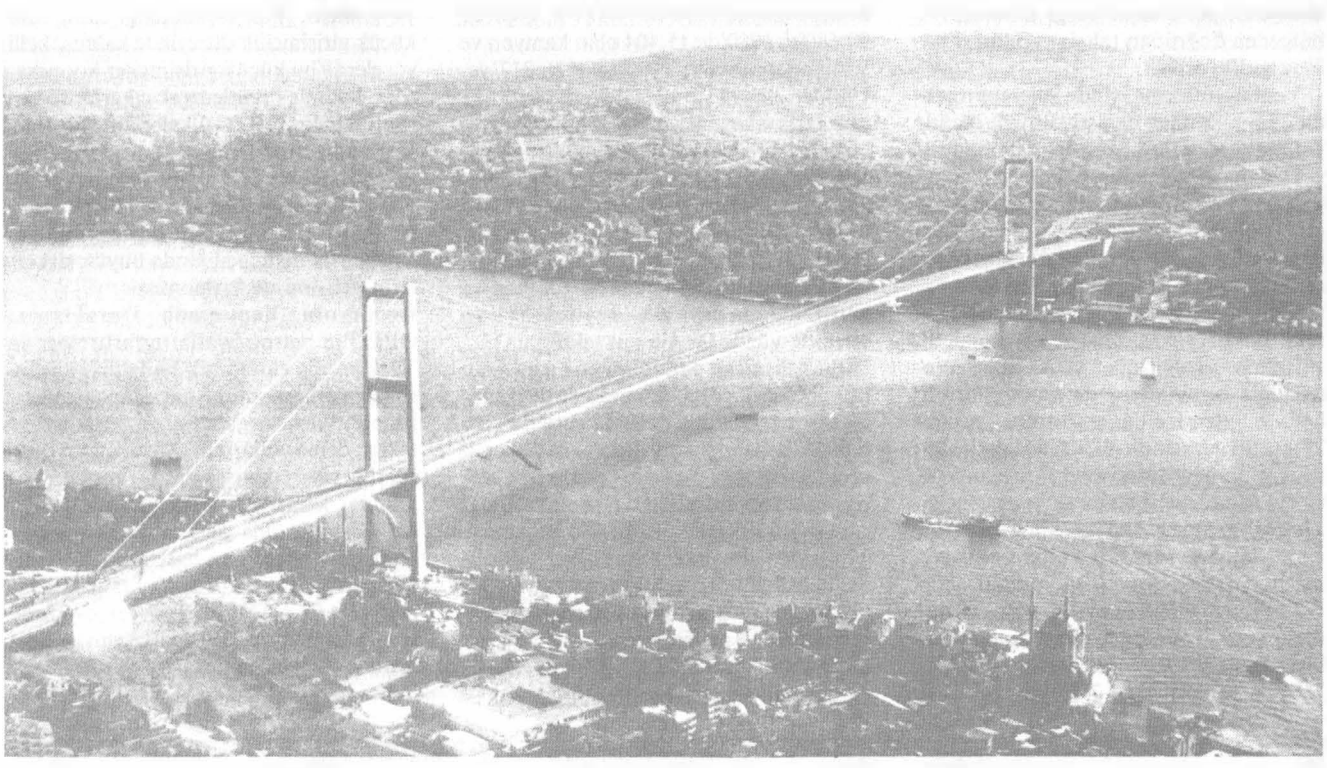
Karayolu Ulaşımındaki Gelişmeler: Bu dönemde, ilk kez Birinci Dünya Savaşı öncesinde ülkeye giren motorlu araçlar önemli ölçüde yaygınlaşma eğilimi gösterecektir, hatta 1929 yılında İstanbul'da oluşturulan serbest bir bölgede Ford bir montaj fabrikası kuracak ve imalata geçecektir. Ekonomik bunalım fabrikanın kapanmasına neden olacağı gibi, motorlu araçların yaygınlaşmasını da engellemiştir. Bu durumda kara ulaşımında atlı araba önemini korumuştur. 1946 yılında tüm Türkiye'deki otomobil sayısı 3.649, otobüs sayısı 1.213, kamyon sayısı 5.417 gibi çok düşük rakamlarda kalmıştır.

Karayolu araçlarının gelişimi sınırlı kalınca yol yapımındaki gelişmeler de sınırlı kalmıştır. Yol yapımının finansmanı büyük ölçüde halkın bedel ya da çalışarak ödeyeceği yol mükellefiyetine bağlı kalmış, yol yapımı merkezî yönetimin işlevi olmaktan çok il özel idarelerinin işlevi olarak görülmüştür. 1929 yılında hazırlanan yol programında 3.600 km.'lik "millî şose"ler ağı kurulmak istenmişse de bu program ekonomik bunalım döneminde uygulanamamıştır. Bu durumda Cumhuriyet hükümetinin Osmanlılardan devraldığı 18.335 km. karayolu 1945 yılında 43.463 km'ye çıkarılmışsa da bunun sadece 11.000'si iyi makadam yoldur. 23.300 kilometresi ham ya da tesviye edilmiş yoldur. Karayolu yapımında genellikle karayollarının demiryollarıyla yarışmaması, ancak onu tamamlaması ilkesine önem verilmiştir.

Bu dönemde karayolundaki araçların işletmesi genellikle küçük girişimcilerin elindedir. Ama Trabzon-İran transit yolu üstündeki en önemli otobüs ve kamyon işletmeliği Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Müdürlüğü'nce yapılmaktadır.

II. Dünya Savaşı içinde yol yapımında bir atılım vardır. Bir yandan Alman deneyinden esinlenerek yol yapmak için askerî amele birlikleri oluşturulmuştur. Öte yandan Istanbul ve Cenup Yolları Mıntıka Müdürlükleri oluşturularak merkezî yönetim karayolu yapımına girişmiştir. Yol teknolojisinde de makadam yollardan *stabilize* yol yapımına geçiş için ilk adımlar atılmış, Çukurova'da stabilize yol yapımına başlanmıştır.

Deniz Ulaşımındaki Gelişmeler: Cumhuriyet deniz ulaşımında korumacılığa çok erken girmiştir. Yabancı şirketlere geçici olarak tanınan iki yıllık işletme imtiyazı kaldırılmış, kabotaj işletmeciliği tam olarak ulusallaştırılmıştır. Bu koruyuculuk ilk yıllarda özel ve kamu kesim gemileri tonajının hızla yükselmesine sebep olmuştur. Cumhuriyet Türkiyesi 1923 yılında 35.000 tonluk filo devralmıştı. Yaklaşık on yılda filonun tonajı hemen hemen üç kat artarak 99.500 tona çıktı. 1932 yıllarına ulaşıldığında ortaya çıkan filo çok yaşlı gemilerden meydana gelmiştir ve yabancı ülkelerin limanlarına girişte önemli sorunlarla karşı karşıyadır. Bir yandan buhran nedeniyle talebin düşmesi, öte yandan sektör içindeki yarışma gemiciliği tam bir bunalıma itmiş, 1933

yılında Devlet Denizyolları'nın kurularak deniz ulaşımındaki filonun modernleştirilmesinde devlet sorumluluk almaya başlamıştır. 1936 tarihinde hazırlanan II. Sanayi Planı içinde yeni gemi alımına önemli yer verilmiştir. 1926-1938 yılları arasında devletin denizyolu taşımacılığında yük ve yolcu taşımacılığı karma olarak yapılmış, ilk kez 1938 yılında 3 şilep satın alınarak yolcu ve yük taşımacılığında uzmanlaşmaya gidilmiştir. II. Dünya Savaşı öncesinde Alman tezgahlarına 10 gemi ısmarlanmış, bunlardan Etrüsk, Kadeş, Tan, Tırhan, Marakaz, Sus ve Trak gelmiş, öbürleri savaş nedeniyle alınmamıştır. Bu dönemde hizmete giren yeni gemilerde deniz ticaret filosu 1939 yılında 260.170 tona, 1945 yılında ise 318.907 tona ulaşmıştır.

Bu dönemde, yabancı şirketler elindeki liman işletmeleri (İstanbul 1925'te, İzmir limanı 1925'te, Haydarpaşa 1927'de) kurulan Türk Liman İnhisarları'na ya da Demiryolları idaresine geçmiştir. Cumhuriyetin ilk 15 yılında daha çok demiryolu inşaatlarının malzeme taşımaları için Samsun, Mersin, Filyos, Bandırma I ve Derince'de küçük iskeleler yapılmış, 1939 yılından sonra askerî gerekçelerle Maltepe (İstanbul), Zeytinburnu, Mudanya, Gemlik, Tekirdağ, Bandırma II, Marmara Ereğlisi, Silivri, Şarköy, Lapseki, Erdek, Çanakkale, Mersin II, İskenderun iskeleleri yapılmıştır. Bu dönemde liman ve iskelelerin idaresinin bir kısmı Devlet Demiryolları ve Limanları İdaresi'ne, (başka bir kesimi önce Liman İşletmesi İnhisarı AŞ'lerine, daha sonra Devlet Limanları Umum Müdürlüğü'nce, bir kesimi de yerel yönetimlerce işletilmişlerdir.

Deniz ulaşımının emniyetini sağlamak için yabancı şirketlere verilen imtiyazla kurdurulan Fenerler İdaresi, Gemi Kurtarma İşletmeleri 1930'lu yıllardan sonra devletleştirilmiştir.

Sivil Havacılıkta İlk Adımlar: Sivil havacılık konusunda da ilk adımlar bu dönemde atılmıştır. 1925 yılında Alman Junkers Marke ve Lufthansa firmasına Ankara-İstanbul arasında ilk uçuş izni, 1926 yılında İtalyan Havacılık Şirketi'ne İstanbul Brindizi arasında yolcu ve posta taşıma izni verilmiştir. Ama ilk önemli gelişme 1933 yılında 2186 sayılı kanunla Hava Yolları Devlet İşletme İdaresi'nin kurulması ve aldığı De Havilland tipi altı kişilik uçaklarla İstanbul-Ankara seferlerini başlatması oldu. Daha sonra seferler İstanbul-İzmir, Ankara-Adana'ya uzatıldı.

1945-1981 Dönemi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni uluslararası düzende, Türkiye yerini seçerken dış ilişkiler biçimini, siyasal rejimini ve ekonomik gelişme politikalarını önemli değişikliklere tâbi tutuyordu. Kalkınma seçmeleri arasında önemli değişiklikler geçiren politikalardan biri de ulaşım politikasıydı. Savaş öncesinin demiryolu geliştirme politikası yerini karayoluna bırakıyordu.

Karayolları Yapımında Sıçrama: Yeni karayolu politikasının esasları 1947 yılında Amerikan Federal Yollar İdaresi'nin Umum Müdür Yardımcısı Hits'in hazırladığı bir raporla saptandı. Bu rapor üzerine Türkiye 23.000 km.'lik bir devlet karayolu ağı kabul ederek 9 yıllık bir program hazırladı. Tüm yol ağı, devlet yollarına ek 26.000 km.'lik il yolu ve 15.000 km.'lik köy yoluyla 200.000 km. olacaktı. Türkiye'nin genellikle devletçilikten uzaklaştığı bir dönemde, bu yol programının yapımı 11 Şubat 1950'de 5539 sayılı kanunla kurulan Karayolları Genel Müdürlüğü'ne bırakılıyordu. Bu kuruluş yapım işlerinde başarılı olmasını sağlayacak birçok kolaylıkla donatılıyordu. Karayollarının finansmanında da artık geleneksel "yol vergisi" sistemi bırakılıyor,

akaryakıttan dolaylı vergi alınması ve bütçeden doğrudan tahsis yapılması yoluna gidiliyordu.

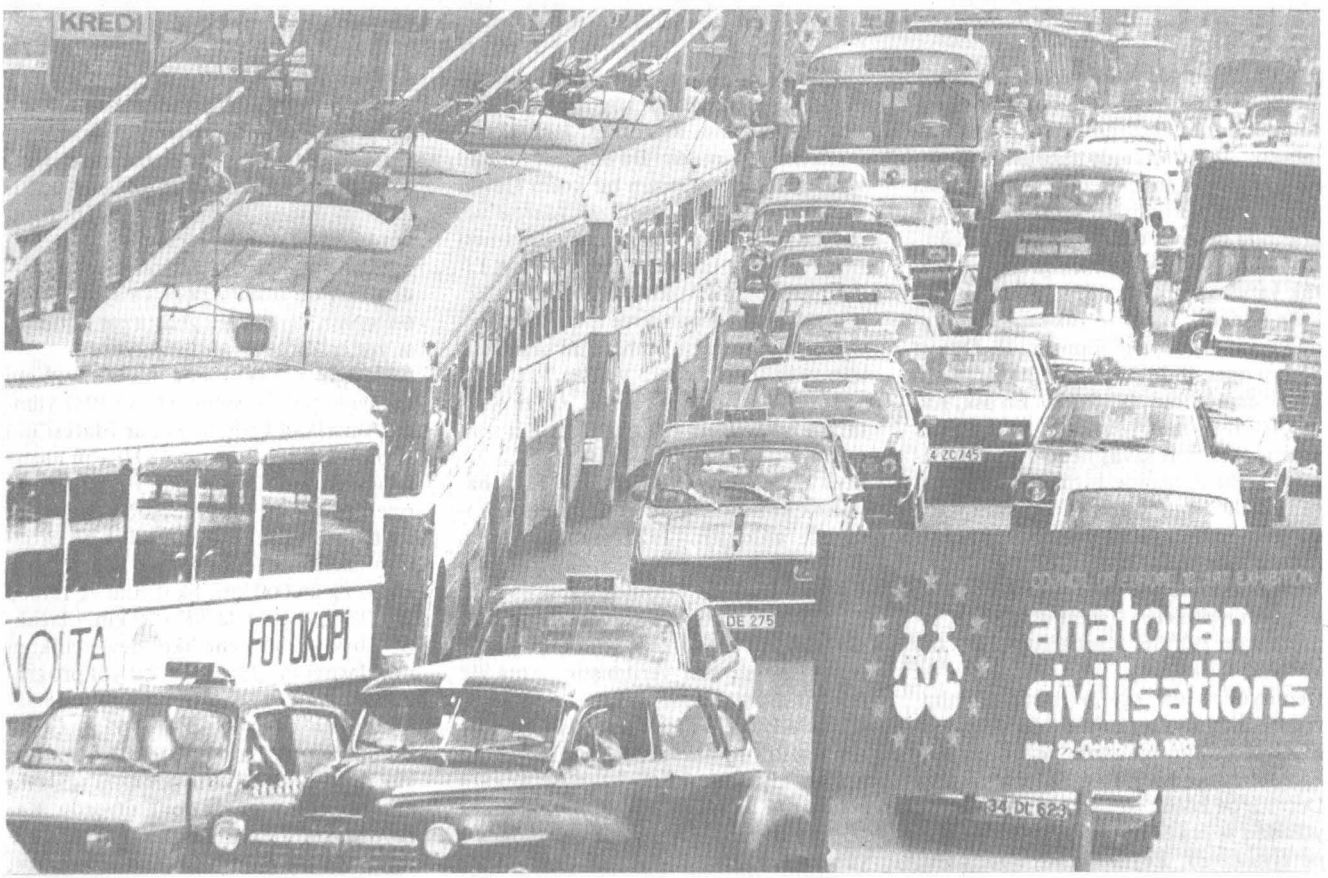
Yeni örgütlenme içinde yol yapım teknolojisi tamamen değişti. Büyük ölçüde yol makineleri kullanımına dayanan bir yol yapım tekniği kabul edildi. Makadam yolların yerini önce stabilize olarak yapılan, daha sonra trafik arttıkça asfaltlanan yollar aldı. Karayolları Genel Müdürlüğü 9 yıllık programı başarıyla zamanında tamamlayarak, devlet yollarını sürekli bakım altına aldı.

İl ve köy yollarının yapımı ilk aşamada illere bırakıldıysa da karayollarının başarısı üzerine il yollarının yapımı 1955-1966 arasında TCK'ya, köy yollarının yapımı da 1965 yılında kurulan YSE Genel Müdürlüğü'ne bırakılarak merkezîleştirildi. Dördüncü Beş Yıllık Plan dönemi sonunda tüm köy yollarının yapılmasının tamamlanması planlandı.

Karayolu yapımındaki bu hızlı gelişme üzerine 1950 yılında 13.405 olan otomobil sayısı, 1970'te 147.014'e, 1981'de 746.506'ya, 1950'de 3.755 olan otobüs ve minibüs sayısı 1970'te 37.581'e, 1981'de 99.680'e, 1950'de 15.404 olan kamyon ve kamyonet sayısı 1970'te 126.817'ye, 1981'de 341.713'e yükseldi. 1950 yılında yük taşımalarının yüzde 32.5'i karayollarında, yüzde 63'ü demiryollarında yapılırken, 1970 yılında yük taşımalarının yüzde 73.9'u karayollarında, yüzde 25.8'i demiryollarında yapılmaya başladı. 1981'e gelindiğinde karayollarının payı % 83'e ulaşmıştı. Yolcu taşımalarında ise karayollarının payı 1950'de yüzde 59 iken 1978'de yüzde 91.4'e yükseldi.

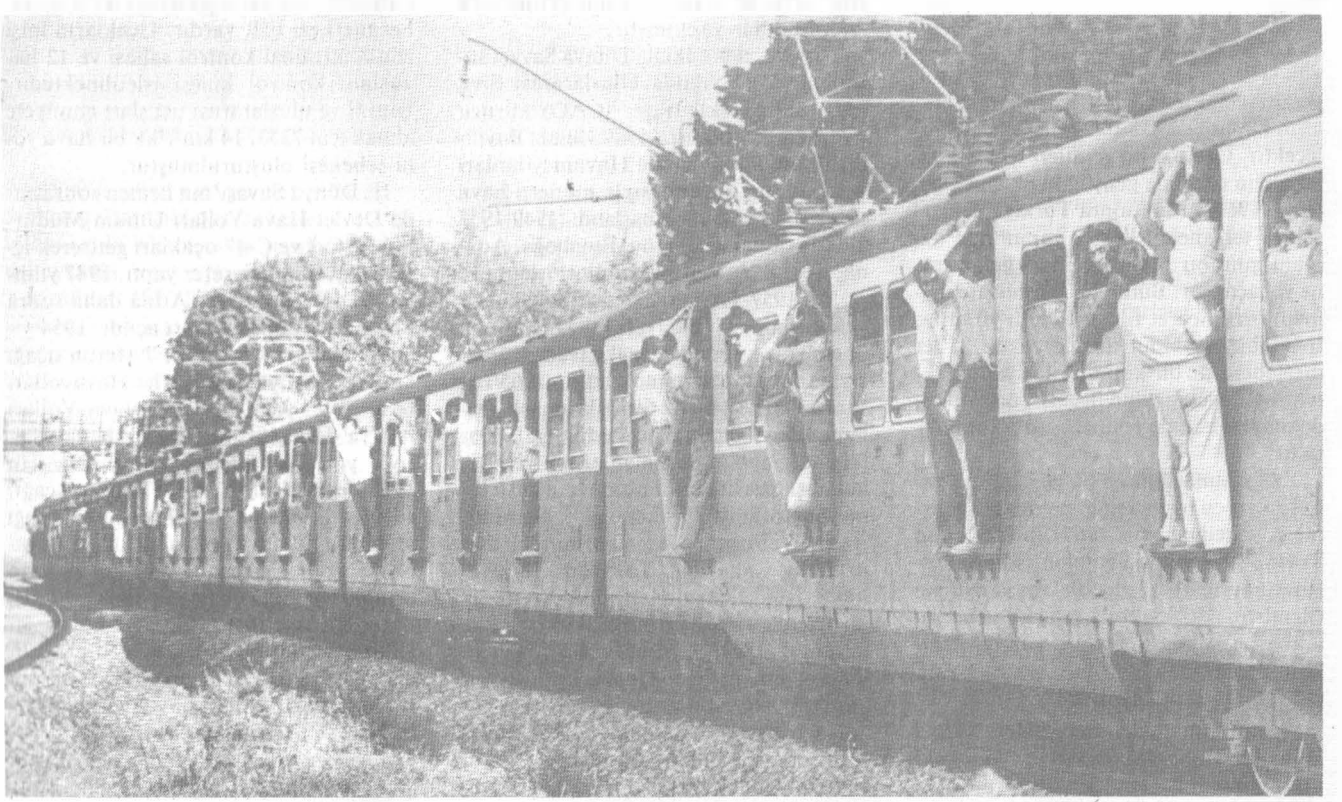
Bu gelişmeye paralel olarak karayolu taşımacılığının örgütlenmesinde de önemli gelişmeler oldu. Öncelcri kentlerin belli noktalarından kalkan ve daha çok tek tek otobüs sahipleri olan girişimcilerden oluşan yolcu taşımacılığında, otobüs filolarına sahip şirketler oluştu. Ve her güzergâh az sayıda şirket tarafından bölüşülür hale geldi. Tüm ülkeyi kapsayan bir tekelleşme oluşmadıysa da, hatlar düzeyinde tekelleşmeler ortaya çıktı. Bu gelişme paralelinde ilki 1938'lerde İzmir'de kurulan santral garajlar tüm kentlere yaygınlaştı. Yük taşımacılığı uzun süre küçük girişimcilik düzeyinde kalmış, belli yörelerde bu küçük girişimciler kooperatifler halinde örgütlenerek çıkarlarını korumuşlardır. OPEC ülkelerinin petrol fiyatlarını artırmasından sonra Ortadoğu ülkelerine olan mal akımı artışının getirdiği TIR trafiğinden sonra 1970'li yılların ikinci yarısında TIR taşımacılığı gelişince yük taşımacılığında büyük şirketlerin gelişimi de hızlanmıştır.

Demiryolu Yapımında Duraklama: OPEC'in petrol fiyatlarını artırması ve Türkiye'nin ekonomik bunalıma girmesi üzerine karayoluna dayanan taşımacılık politikası sorgulanmaya başlamış ve tekrar demiryollarının geliştirilmesi önerileri ortaya çıkmışsa da, bu konuda yapılanlar sınırlı kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni hat yapımı yavaşlamıştır. Sadece ana hatlardan Yolçatı-Genç hattâ Tatvan-Van-Kotur'a uzatılarak bir CENTO projesi çerçevesinde İran'a bağlanmıştır. Büyük şehirler çevresinde de kent içi ulaşıma yardımcı olmak üzere 1955'te Sirkeci-Halkalı,

1963'te Haydarpaşa-Pendik, 1969'da Pendik-Gebze, 1972'de Ankara-Sincan, Ankara-Kayaş banliyö hatları çift elektrikli hat haline getirilmiştir. 1979 yılında tüm demiryollarının uzunluğu 8.132 km.'den ibarettir. Bu rakam 1950'lerden günümüze demiryolu şebekesine yalnızca 611 km.'lik yeni yol eklendiğini göstermektedir. 1968 yılından sonra Ankara-Haydarpaşa hattından başlayarak elektrikli sinyalizasyona geçilmeye başlanmıştır. 1972-1982 dönemi için İtalconsula firmasına on yıllık bir master planı hazırlatılmıştır. Bu dönem içinde ele alınmaya çalışılan en önemli proje İstanbul-Ankara hattının kısaltılıp ve yüksek kaliteli çift hat haline getirilmesi, İstanbul-Ankara yolunun 4.5 saate indirilmesi çalışmaları olmuştur. Bu projenin gerçekleştirilmesi için başlanmış olan yatırımlar, ekonomik bunalım dolayısıyla devlet harcamalarında 1981 yılında yapılan kısıntılar dolayısıyla, ilk duldurulanlardan biri olmuştur. Birinci Beş Yıllık Plan'ın uygulanması olarak 1963 yılından sonra, demiryolu çekim araçlarında modernleşmeye gidilmiş, buharlı lokomotiflerin yerine önce dizel elektrik anahat lokomotifleri girmiştir. DDY bünyesindeki Eskişehir fabrikası bu tür lokomotifleri yapacak hale dönüştürülmüştür. Tüm bu gelişmeler Türkiye'nin demiryollarının modernleşme ihtiyacı karşısında yetersiz kalmış, demiryolu taşımacılığının tüm taşımacılık içinde payı gerilemiştir.

Deniz Ulaşımındaki Gelişmeler: II. Dünya Savaşı sonrasında taşımacılıkta yeterli gelişme gösteremeyen sektörlerden biri de denizyolu taşımacılığı olmuştur. Savaş sonrasında Türkiye'nin liman yapımında bir atılıma girdiği görülmektedir. 1948'de Ereğli I, 1949'da Trabzon limanı Türk müteahhitlerine ihale edilmiş, aynı yıllarda İnebolu ve Amasra barınaklarının inşasına başlanmıştır. 1948-49'dan itibaren büyük ticaret limanlarının yapılması planlanmıştır. Türk limanları hakkında bir Hollanda firmasına master plan hazırlatılmıştır. Bu planda Alsancak, Samsun, Mersin, İskenderun, Giresun, Haydarpaşa, Salıpazarı-Tophane limanlarının yapılması öngörülmüştür. Bu limanların inşaatlarının birinci kısmı 1952-1954 arasında yabancı firmalarca gerçekleştirilmiştir. Öbür aşamalar 1959-1969 yılları arasında adım adım tamamlanmıştır. Bu dönemde Bartın ve İskenderun limanlarının yapımı, İnebolu ve Amasra'nın limana dönüştürülmesi gerçekleştirilmiştir. 1963 sonrasında Hopa, Antalya, Bandırma limanları, Samsun ve Derince'ye rıhtım eklenmesi ve Marmara Adası mermer ihraç limanı ele alınmıştır. Bu dönemde büyük sanayi kuruluşları için özel sanayi limanları geliştirilmiştir. Ereğli Demir-Çelik, İskenderun Demir-çelik, Aliağa Rafinerisi, Samsun Azot Sanayisi limanlarında olduğu gibi 1965-1966 yıllarında 11 adet büyük balıkçı barınağı yapılmaya girişilmiş, bu yıllardan sonra Kuşadası yat limanında, Bodrum barınağı içinde yapılan yanaşma yerinde olduğu gibi yat limanları yapılmaya başlamıştır. Bu liman gelişmeleri bir süre için Türkiye'nin ihtiyacını karşıladıysa da, Ortadoğu ülkelerinin artan mal talebi ve özellikle İran-Irak Savaşı'ndan sonra yükleme-boşaltma talepleri-

CAN SİMİDİ: Büyük kentlerimizde toplu ulaşım sorunu giderek artıyor. Özel oto furyasıyla kent içi karayolları iyice yetersizleşip kilitlenirken, çalışanların büyük kesimini taşımada can simidi olan banliyö trenleri de gereksinimi karşılayamaz oldu.

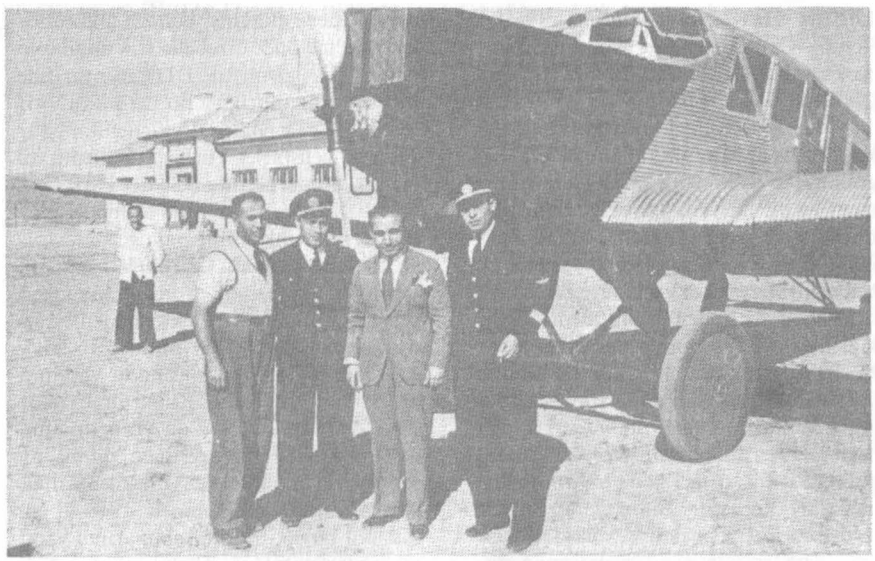
ni karşılamakta yetersiz kalmıştır. 1980'li yıllarda bu kapasitelerin geliştirilmesi için baskı doğmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasında 1952 yılında Denizyolları'nın 196.148 tonluk bir filosu vardır. Bu filo yaşlıdır ve yük taşımacılığında uzmanlaşmamıştır. 1953'te filo gençleştirilerek 47 gemiye indirilmiştir. Filo 1950 ve 1952'de İtalya ve Hollanda'ya ısmarlanan Samsun, İskenderun, Ayvalık, Gemlik gibi yolcu gemileriyle modernleştirilmeye çalışılmıştır, ama yolcu taşımacılığında gelişme olmayacaktır. Deniz taşımacılığı daha çok yük taşımacılığına dönecektir. 1955 yılında Denizyolları İşletmeciliği'nde yolcu ve yük filolarının ayrılmasına gidilerek DB Deniz Nakliyatı TAŞ Genel Müdürlüğü kurulacaktır. Bu yıldan sonra gelişme daha çok bu yönde olacaktır. Bir yandan Türkiye'nin ekonomik gelişmesine paralel olarak artan ithalat ve ihracat miktarı, yük gemilerine olan talebi artıracak, öte yandan ülke içinde artan akaryakıt tüketimi ve kurulan yeni rafineriler tanker taşımacılığına olan talebi yükseltecektir.

Bu talebin artışına paralel olarak özel ve kamu kesiminde 300 grostondan büyük gemilerin kapasitesi 1978 yılında yük gemisi olarak 1.168.000 grostona, tankerlerin kapasitesi 618.000 grostona yükselecektir. Özel kesim gemileri içinde kosterciliğin özellikle geliştiğini eklemek gerekir. 1960'lardan sonra Türkiye'de özel sektör tersaneleri koster yapımında uzmanlaşmış bu da kosterciliğin gelişmesine yol açmıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen Türk ticaret filosu 1980'li yıllarda, tüm yük talebinin ancak yüzde 25'ler mertebesinde bir kesimini taşıyabilmektedir. Ödenen navlun değeri Türkiye'nin dış ödemelerinde üçüncü sırayı tutmaktadır.

Yük taşımacılığının bu gelişiminin yanı sıra yolcu taşımacılığı büyük bir gelişme gösterememiştir. 1967 yılında alınan Truva, 1973 yılında yapılan İstanbul feribotuna rağmen yolcu taşıma filosu gerilemiştir. 1978 yılında şehiriçi yolcu ve araba varupları dışındaki Denizcilik Bankası yolcu taşıma filosunun kapasitesi ancak 27.261 grostondur.

Hava Ulaşımındaki Gelişmeler: İkinci Dünya Savaşı sonrasında karayolu taşımacılığından sonra en hızlı gelişme gösteren ulaştırma kesimi havayolu taşımacılığı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin hem havameydanlarını, hem de uçak filosunu geliştirmek için atılımlar yapılmıştır.

DHY'DEN THY'YE: Ülkemizde ilk hava taşımacılığı, 1933'te kurulan Devlet Hava Yolları İşletme İdaresi'nce gerçekleştirildi. DHY, 1955'te Türk Hava Yolları AO haline getirildi. 1930'ların 4 kişilik tek pervaneli "Junkers"lerinden 1970'lerin 343 kişilik "DC-10" ve 167 kişilik "Boeing-727" jet uçaklarına ulaşıldı.

Türkiye, daha İkinci Dünya Savaşı sürerken, 1944 yılında Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı'na (ICAO) kurucu üye olarak katılmıştı. 1949 yılında Bayındırlık Bakanlığı içinde Havameydanları Bürosu'nun kurulmasıyla modern hava alanlarının yapımına başlandı. 1949-1957 yılları arasında Yeşilköy, Esenboğa, Adana, Trabzon, Van meydanları işletmeye açıldı. 1957-1965 yılları arasında Türkiye'de yapılan 18 NATO havaalanının önemli bir kısmından sivil havacılık amacıyla da yararlanılmaktadır. 1965'ten sonra Gaziantep ve turistik amaçlı Dalaman havaalanları inşa edilmiştir. Daha önce yapılan havaalanlarının yetersiz kalması üzerine zaman zaman genişletilmeye gidilmiştir. Esenboğa, Samsun, Van, Trabzon havaalanlarının pistleri uzatılmış ya da uzatılmaktadır. Türkiye'nin en yüklü havalimanı olan Yeşilköy'ün yetersiz kalması üzerine ikinci bir pist inşa edilmiş, 1971 yılında Yeşilköy için halen uygulanmasına devam edilen bir master plan yapılmıştır.

Hava meydanlarının işletilmesi ve uçuş emniyetinin sağlanması için 28 Şubat 1956'da 6686 sayılı kanunla Devlet Hava Meydanları İşletmesi kurulmuştur. Bu işletme uçuş emniyetini sağlamak için iki havalimanı -Yeşilköy ve Esenboğa- işletmektedir. Bunların yönettiği iki uçuş haber merkezi FIR vardır. Uçakların inişi için 5 terminal kontrol sahası ve 12 havaalanı kontrol kulesi işletilmektedir. Ulusal ve uluslararası uçuşları emniyete almak için 7233, 14 km².'lik bir hava yolu şebekesi oluşturulmuştur.

II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Devlet Hava Yolları Umum Müdürlüğü DC-3 ve C-47 uçakları getirerek içte 19 havaalanına sefer yaptı. 1947 yılında bu uçaklarla önce Atina daha sonra Beyrut ve Kahire hatları açıldı. 1954 yılında filoya 14'er kişilik 7 Heron uçağı katıldı. 1955 yılında Devlet Havayolları 6623 sayılı yasa ile Türk Hava Yolları AO'ya dönüştürüldü. Artan havayollarıyla yolculuk talebini karşılamak için 1958'de 48 kişilik 5 adet Viscount uçağı, 1960'ta da 10 tane 40'ar kişilik F-27 uçağı sefere konuldu. Viscount uçakları Avrupa'ya uzanan uzun mesafe dış hatların açılmasına imkân sağladı. 1963 yılından sonra Türkiye'den Avrupa'ya büyük sayılarda dış göçün başlaması, dış yolculuk taleplerini hızla artırdı. 1968'den sonra Türk Hava Yolları büyük modern jetler alarak filosunu dış yolculuklara uygun hale getirdi. 1968 yılında 2 DC-9 uçağının alınmasıyla başlayan atılım daha sonra DC-10, Boeing 707, Boeing 727'lerin alınması ve kiralanmasıyla sürdü.

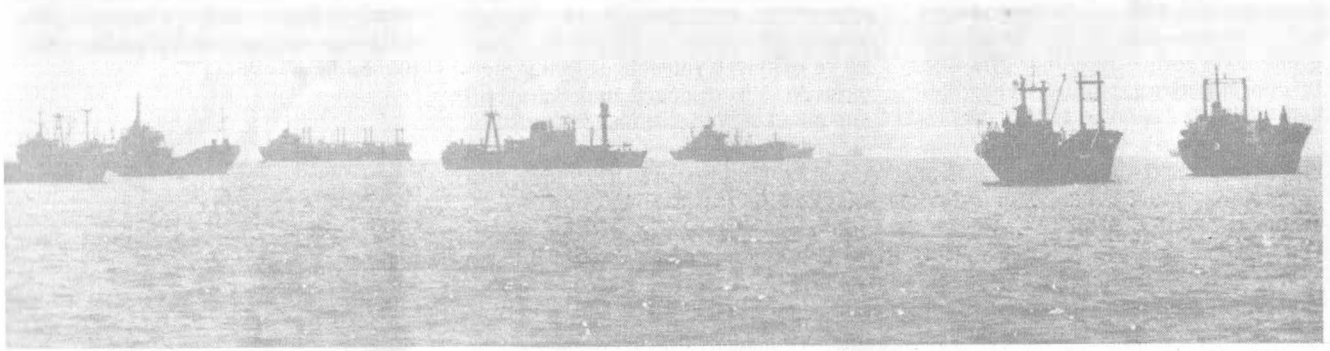

1970'li yılların ikinci yarısında Bursa Havayolları gibi özel şirketler yoluyla da havayolu işletmeciliği yapılmaya çalışıldıysa da, bunlar önemli ölçüde zarara uğradılar. 1980'li yılların başına gelindiğinde, Türk Hava Yolları'nın, özellikle kargo taşımacılığında ve charter servisleri sağlamakta yetersiz kalması üzerine bu alanlarda yeni karma şirketlerin kurulması yolunda girişimler ortaya çıkmıştır.

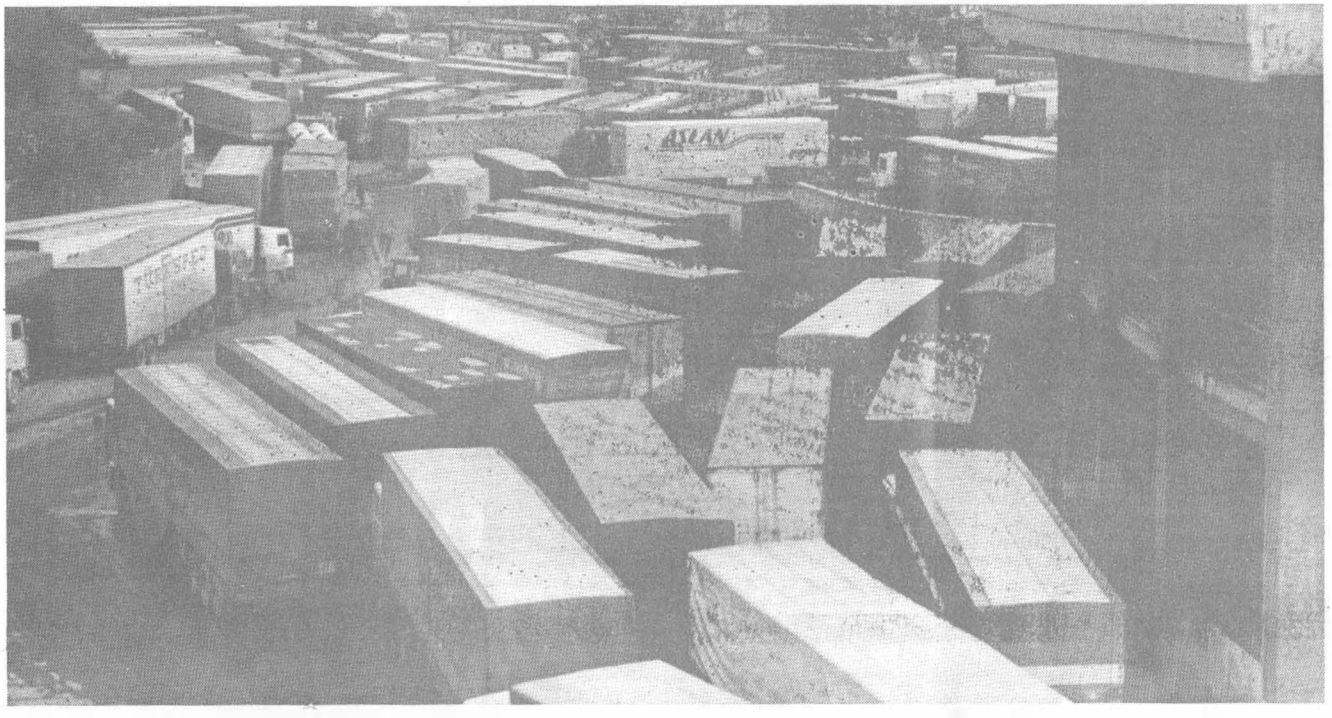
Türkiye'nin ulaşım sistemindeki 19. yüzyılın ikinci yarısından 1980'lere kadar süren gelişme genel olarak değerlendirilirse, Türkiye'de ulaşım sistemindeki gelişmelerin 1960'lı yıllara kadar kalkınmanın başlıca araçlarından biri olarak görüldüğü, başka bir deyişle altyapı bolluğuyla bir kalkınma stratejisinin izlendiği söylenebilir. Oysa 1960'lı yıllardan 80'lere doğru uzanıldıkça Türkiye'deki ulaşım altyapısının büyüme hızına göre geri kaldığı, altyapı kıtlığıyla bir kalkınma stratejisinin izlendiği söylenebilir.

1981 Sonrasındaki Gelişmeler

Bir yandan 1980 kararlarıyla ekonomisini dışa açmak isteyen Türkiye için ulaşımdaki darboğazlar önemini artırırken, öte yandan İran-Irak Savaşı'nın sürmesi Türkiye'ye önemli transit taşımacılığı işlevleri yüklemiştir. Bu durumda Türkiye'nin ulaşım altyapısını geliştirme soru-

TEFRİT-İFRAT: Deniz ticaret filomuz uzun yıllar gereksinimimizi karşılamaktan uzak kaldı. 1980 sonrasında uygulanan özendirme politikaları sonucunda dört yılda % 200 büyüyen filomuz, bu kez de yüksüzlük nedeniyle liman açıklarında boş beklemeye başladı.

AVRUPA'NIN EN BÜYÜKLERİNDEN: 1973 petrol zammı ve 1979 İran-Irak Savaşı nedeniyle birden artan transit taşımacılığımız ve 1980 sonrasında hızlanan dış ticaretimiz Türkiye'de TIR taşımacılığını geliştirdi. TIR filomuz bugün Avrupa'nın en büyüklerindendir.

nu gündeme gelmiştir. 1981 yılında DPT'nin koordinasyonunda tüm ilgili sektörlerin katıldığı Ulaştırma Ana Planı çalışmaları başlatılmıştır. 1983-1993 dönemini kapsayan bir Ulaştırma Ana Planı hazırlanmış ve uygulamaya konulmuş, 1984'te ise yürürlükten kaldırılmıştır.

1981'den itibaren izlenmeye başlanan yeni ulaşım politikaları içinde en hızlı gelişme deniz ulaştırmasında görülmüştür. Deniz ticaret filosu 1980 yılında 1.7 milyon gross ton'dan 1984 yılında 4.9 milyon gross tona yükselmiştir. Bu hızlı gelişme sonucu ortaya çıkan filonun bir bölümü iş bulmakta zorluk çeker hale gelmiştir. Bu dönemde ayrıca sağlanan Dünya Bankası kredisiyle *Limanları İyileştirme Projesi* uygulamaya konulmuş; limanlardaki araç ve gereçler geliştirilerek yükleme ve boşaltma kapasiteleri geliştirilmeye çalışılmıştır.

Bu yıllar içinde demiryolu taşımacılığında TCDD şebekesinde yeni hatlar eklenmesinden çok varolan hatların yenilenmesine, darboğaz olan yerlerde yeni paralel hatlar kurulmasına, elektrifikasyon ve sinyalizasyona önem verilmiştir. Buharlı lokomotifler yerine dizelli ve elektrikli lokomotifler konularak taşıma kapasiteleri artırılmaya çalışılmaktadır. 1984 yılında hat yenilemelerinde 240 km. yenileme ile son yılların en yüksek değerine ulaşılmış, yük taşımada da % 29'luk bir artış gerçekleşmiştir.

Karayolu taşımacılığında esas gelişme transit taşımacılığında olmuş; Türkiye'nin TIR filosu Avrupa'daki en büyük filolardan biri haline gelmiştir. Yurtiçi karayolu ulaşımında ise akaryakıt fiyatlarındaki artışa paralel olarak özel taşıt kullanımından toplu taşıt kullanımına bir geçiş olmuş, gerek yolcu gerek yük taşımacılığında şirketler daha rasyonel araçlar ve işletmeye yönelme eğilimi göstermişlerdir. Yük taşımacılığında karayolunun payında bir gerileme görülmüştür.

Havayollarında ise 1982 yılında filoya 4 adet B-727 alınmış ve 1983 yılında kısa iniş ve kalkış mesafeli uçaklar kiralanarak hizmet alanında bir gelişme olmuştur. 1983 yılında ülke içinde 15 ile, Avrupa'da 18, Asya ve Afrika'da 9 merkeze düzenli uçuşlar yapar hale gelmiştir. Bu dönemde havaalanlarında gelişmeler sağlamıştır. Dalaman havaalanı tamamlanmış, gece ve gündüz uçuşlarına açılmış; Antalya havaalanı gece uçuşlarına açılmış; Adana alanının büyük onarımı yapılmış; Cumaovası havaalanının geliştirilmesine başlanmış; Yeşilköy dış hatlar terminalinin yapılması tamamlanmıştır. Türkiye hava sahasını radarla kaplama projesi ihale safhasına gelmiştir.

Bu dönemin üzerinde durulması gereken bir başka gelişmesi, boru hattı taşımacılığındaki gelişmedir. 1977 yılında Irak-Türkiye boru hattının işletmeye açılmasıyla önem kazanan boru hattıyla taşımacılıkta yeni gelişmeler aynı hattın tevsiinin tamamlanmış olması ve Orta Anadolu Rafinerisi boru hattının çalışmalarının programlandığı şekilde yürütülmesidir ●

Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Modelleri

Arif Merdol

Türkiye ulaşım modeline bakabilmek ve zaman zaman farklı ulaşım türlerinin öncelik kazanmasının nedenlerini çözmek, ülkenin ekonomi politikasıyla paralellik çizmekle olanaklıdır. Uygulamaya konulan benzer kalkınma modellerinin dahi, hangi ülkeyle daha yakın ilişkide bulunulursa o modele yakın olduğunu ve ekonomik-askerî ittifaklara bağımlılıkla birlikte ülkenin ulaştırma modelinin yönlendirildiğini görebiliriz.

Kısaca ifade edilirse ulaşım, "ekonomik yapıda üretim ve dağıtım gibi çok önemli iki unsurun gereği olan sosyal yapılanmayı beraberinde getiren bir hareketlilik halidir."

Cumhuriyetin ilanından sonra ulaşım kesimini 1923-1945 ve 1945 sonrası olarak ayırmak hem ulaşım türlerindeki nitel değişikliği, hem de nicelik yönündeki farklılığı açıklamak bakımından hatalı sayılmaz.

Cumhuriyet döneminin hemen öncesinde gelişmiş bulunan ulaşım modeli, yurt içi zengin tarım alanları ve hammadde kaynaklarını liman hinterlantına açan ana bir aks etrafından uzanan, ağaç şeklinde dallanıp budaklanan hammadde ve tarım ürünlerinin toplama merkezlerinde son bulan bir sistemden oluşmuştur. İzmir ve yöresinde İzmir-Aydın, İzmir-Manisa ve daha sonra Denizli, Afyon, Eskişehir ve Bandırma'ya kadar uzanan dallanmalar; Çukurova yöresindeki Mersin-Yenice, Yenice, Adana, İskenderun-Fevzipaşa-Adana kırsal kesimin ürünlerinin Avrupa'ya aktarıldığı demiryollarıdır. Karayolu nakliyesi son derece ilkel yöntemlerle yapılmıştır. Denizyolu ulaşımı ise hemen hemen tamamen yabancılar tarafından yürütülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı başına kadar Türkiye kloniyal tip denilebilecek ağaç modelinden ağ modeline dönüştürme politikasını izlemiştir.

Ulaşım Türlerinin Gelişmesi

Karayolları: Selçuklular ve Osmanlılardan kalma, yaklaşık 7.000 km.'si iyi durumda Makadam "Mc.Adam" sayılabilecek toplam 18.335 km.'lik yol devralınmıştır. 1945 yılına kadar toplam karayolu uzunluğu 43.551 km.'ye çıkarılmıştır. Bu rakamın ancak 11.464 km.'si iyi cins Makadam olup, 7.772 km.'si bozuk Makadam, 13.385 km.'si tesviye edilmiş, 10.085 km.'si ise ham araba yolundan ibarettir. Yani, 1923-1945 yılları arasında ancak 4.464 km.'lik Makadam yol yapılmıştır.

1923-26 yıllarında yol yapımı organizasyonu *Turuk-i Umumiye* ve *Turuk-i Hususiye-i Vilâyet* sistemi içindeydi; Turuk-i Umumiye'nin giderleri Nafıa Vekâleti'nce hazineden, Turuk-i Hususiye giderleri ise vilâyetlerce alınan yol vergilerinden ve bedeni çalışmalardan karşılanıyordu.

OSMANLI USULÜ: Cumhuriyetin ilk yıllarında yol yapım çalışmalarında Osmanlı döneminden kalma angarya sistemi uygulanıyordu. Zenginler vergi veriyor, yoksul erkekler ise her yıl belli bir süre -Beycuma-Çaycuma arasında olduğu gibi- yol yapımında fiilen çalışıyordu. Gönülsüz çalıştırma sisteminin sonuç vermemesi üzerine bu uygulamadan vazgeçildi.

Tablo: 1

Yol Ağı Verileri (km)

Yıl	Asfalt Yollar	Devlet, İl, Köy Yolları ve Ham Yollar	İşletilen Demiryolları
1923	-	18.355	3.756
1935	26	39.583	6.539
1945	805	43.511	7.515
1950	1.425	47.080	7.671
1970	18.988	136.410	7.985
1980	31.000	200.000	8.138

19 Ocak 1925'te, önceki kanunun yeterli olmadığı düşünülerek *Mükellefiyet-i Bedeniye Kanunu* kabul edildi. Kanunun 1. maddesine göre, *"Türkiye'de sakin bilûmum erkek nüfus on sekiz yaşından altmış yaşına kadar yol mükellefiyetine tâbi, ancak malûliyeti sabit olan fakirlerle bilûmum talebe, silah altında bulunan ordu ve jandarma efradı ve hayatta altı evladı olanlar bu mükellefiyetten müstesna"* idi. Yol işlerinde çalışma yükümlülüğü yılda altı günden az, on iki günden çok olmamak üzere vilâyetlerce saptanıyordu ve ilk defa beş yıllık yol planları illerce yapılıyordu. Yol yapımı böylece küçük ölçekte de olsa planlamaya başlanıyordu.

1927-28 arasında ise *Turuk-i Umumiye* ve *Turuk-i Hususiye* kaldırılıp, devlet ve il yolları özel idarelerin sorumluluğuna veriliyordu. Beş yıllık yol planları il genel kurulları tarafından hazırlanıp, Bayındırlık ve İçişleri bakanlıklarının onayına sunuluyordu.

Tevhid-i Turuk Kanunu'nun yetersizliği ortaya çıkınca, 1929-34 dönemini kapsayan ve 1929 Haziranı'nda kabul edilen *Şose ve Köprüler Kanunu* gündeme geldi. Bu kanun "milli şoseler" adı altında bir devlet yolları ağı saptanmasını öngörüyordu. Bu dönemde Yol Mükellefiyeti Kanunu, *yol vergisi* adını aldı. 25 Şubat 1952 tarihli bir yasayla da bu vergi akaryakıta bindirilerek kaldırıldı.

1934-39 arasında "Nafıa Vekâleti Teşkilâtı ve Vazifelerine Dair Kanun" çıkarılmış, ancak 1939'da ikinci kere çıkarılan "Nafıa Vekâleti Teşkilâtı ve Vazifelerine Dair Kanun" ile bayındırlık ve ulaştırma hizmetleri bir bakanlık bünyesinde toplanmıştır.

Tablo: 2

Çeşitli Ülkelerdeki Karayolu Uzunluğunun Demiryolu Uzunluğuna Oranı

Ülke	1 km. demiryoluna düşen karayolu uzunluğu (km.)
Türkiye	20.4
ABD	10.7
Batı Almanya	15.7
SSCB	5.4
İspanya	10.6
Bulgaristan	8.4

Kaynak: Dr. Güzin Tarım, Prof. Hasan Çetinel "Ulaştırma Alt Sistemlerinin Genel Karşılaştırması". 1. Ulusal Demiryolu Kongresi'ne sunulan tebliğ, s.44, Ocak 1979, Ankara.

İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra da yol çalışmaları, savunma gerekleri göz önüne alınarak planlanmaya başlanmış ve 1940 yılında *Nafıa Birlikleri* kurulmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasına kadar cumhuriyet hükümetleri daha çok bağımsız ve yerel yönetimlerin isteklerini öne alarak, yol yapım çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Savaş sonrasında ise Marshall Yardımı'nın başlamasıyla, stratejik yol yapımı konusu önem kazanmıştır. ABD Federal Karayolları Teşkilâtı (*Federal Bureau of Public Roads*) Genel Müdür Yardımcısı H.G. Hilts başkanlığında bir he-

BAYINDIRLIK BİRLİKLERİ: 2. Dünya Savaşı döneminde, her alanda olduğu gibi, ulaştırmada da savaş durumu politikaları egemendi. 1 Haziran 1940'ta Silahlı Kuvvetler'e bağlı olarak kurulan Bayındırlık Birlikleri, Bayındırlık Bakanlığı'nın gösterdiği yerlerde Şose ve Köprüler Reisliği'nin teknik denetiminde yol yaptılar.

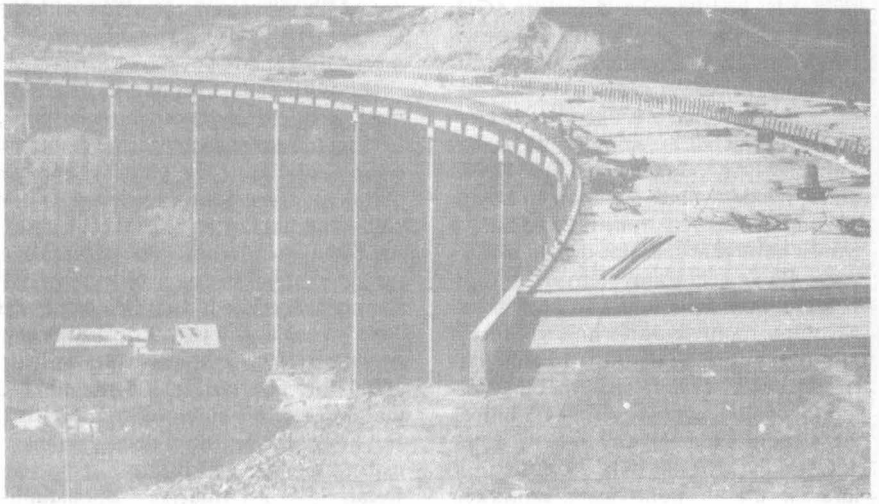
yet Türkiye'nin yol ihtiyacı ile bu işlerin yapılmasına ilişkin kuruluş önerilerini içeren raporlarını Bayındırlık Bakanlığı'na sunmuşlardır.

1950 yılında Karayolları Genel Müdürlüğü kurulana kadar Türkiye'nin devlet ve il yolları toplamı 47.080 km. olup, bunun sadece 1.425 km.'si asfalt kaplamaydı, geri kalanı stabilize ve ham yollardan ibaretti.

Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıyla birlikte Türkiye'de yol politikası tekrar değişmiş ve öncelik "savunma ittifakı" ihtiyaçlarına cevap verecek bir yol planlamasına verilmiştir. İlk olarak ele alınan İskenderun-Erzurum standart yol inşaatı bunun en belirgin örneğidir. 1950-1970 yıllarında karayolları yapımı en hızlı dönemini yaşamış olup, bu dönemde diğer ulaşım türleri hemen hemen kendi haline terkedilmiştir. 1970 yılında yol durumu şöyledir: Devlet yolu ağında bulunan 59.469 km.'lik yolun 48.125 km.'lik kısmının üstyapısı tamamlanmış olup, bunun da 19.000 km.'si asfalt kaplamadır. Bu dönemde kuzey-güney, batı-doğu aksları tamamlanmaya çalışılmıştır.

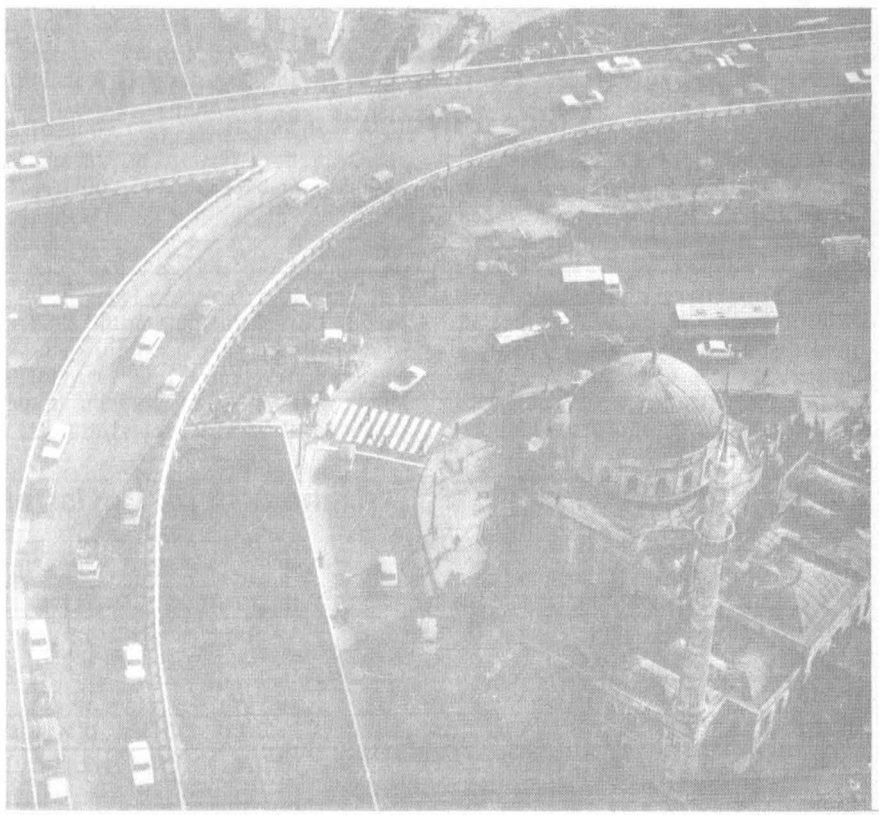
Petrol fiyatlarının hızlı tırmanışıyla doğan petrol krizi, karayollarına ağırlık vermenin ne denli yanlış olduğunu ortaya çıkarmıştır. O zaman, ulaştırma politikasının gözden geçirilmesi önemle gündeme gelmiş, fakat petrol zengini Ortadoğu ülkelerinin limanlarında kapasite eksikliği bulunması, Avrupa-Ortadoğu bağlantısının sağlanabilmesi için de Türkiye'den karayolu transit geçiş yollarının zorlanması sonucu bu kısır döngüden çıkarılamamıştır. Türkiye, yol yapım maliyetlerini ve karayolu yük taşımacılığını azaltması gerektiği dönemde, transit yol yapımı tuzağına düşerek hem Batıyı, hem de petrol zengini ülkeleri bir anlamda öz kaynaklarıyla desteklemiştir.

Batılı dokuz ülkenin oluşturduğu TEM (*Trans European Motoways*) idaresi 1974-75 yılında kuruluş hazırlığını tamamlamıştır. Merkezi Varşova'da bulunan ve Polonya, Çekoslovakya, Avusturya, Macaristan, İtalya, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan, Bulgaristan, Türkiye'yi de içine alan bu çok boyutlu büyük projede tasarlanan yol uzunluğu 9.000 km. kadardır. Projeye göre bunun 3.600 km.'lik kısmının yapımını Türkiye üstlenmektedir. Böyle bir proje yatırımı, Türkiye'nin tüm maddi olanaklarının transit yola aktarılması ve dışarıya çok

TRANS AVRUPA OTOYOLU: Arap ülkelerinde 1973 sonrasında biriken petrodolarlar ve İran-Irak Savaşı, Avrupa'dan Ortadoğu'ya büyük bir mal akışı başlattı. Bölge limanlarının kapasitelerini çok aşan bu ulaştırma konusu Avrupa ülkelerini büyük bir otoyol yapımına yöneltti. Karayolunun bizim için uygun bir seçenek olmamasına karşın Türkiye bu büyük projeye katıldı ve otoyolun % 40'ının yapımını üstlendi. 1984 sonunda ulaşıma açılan İstanbul-İzmit otoyolu da bu projeye dahildi.

İLK YATIRIM AZ AMA..: Kent içi ulaşımda da Türkiye, hep ilk yatırımı az, ama uzun vadede işletme ve ulaştırma maliyeti çok yüksek olan karayollarına ağırlık verdi. İstanbul'daki Aksaray geçidi gibi.

miktarda borçlanması demektir. Çok yüksek standartlı otoyol niteliği taşıyan bu yolun standartlarının Türkiye'de düşürülmesi ve yer yer sadece iki şerite dönüştürülmesi uzun müzakerelerden sonra TEM yönlendirme Komitesi'nce de kabul edilmiştir. Buna rağmen, 1984-1985 yılları içinde seçilmiş bulunan en büyük yol yapım faaliyeti İran, Irak ve Suriye transit güzergâhı üzerinde devam etmektedir. Bu amaçla Karayolları, Kapıkule-İstanbul-Ankara-Adana-İskenderun karayolunu tümüyle duble hale getireceği gibi bazı kesimleri de otoyol haline dönüştürecektir. 1982 fiyatlarıyla bu güzergâhtaki yol yapım maliyeti 844.1 milyar TL tahmin edilmektedir.

Oysa Türkiye, ilk defa 1978'de uluslararası ulaşım politikasını saptarken transit taşımacılığın demiryollarına kaydırılması yönünden bu sektörün önceliklerini şöyle sıralamıştır: a) Demiryolu, b) Demiryolu-Karayolu, c) Denizyolu-Demiryolu, d) Denizyolu-Karayolu.

Bu durum gerçekleştirilemediği gibi, karayolu çekicilerine teşvik sağlanarak, en pahalı taşıma türü tüm diğer türlerin yerine geçmiş ve açık bir şekilde yine dış ekonomik ilişkiler ulaştırmanın modeline egemen olmuştur.

Otomotiv endüstrisinin gelişme göstermesi, kentlerde nüfusun hızla artması, kent içi ulaşım modeli üzerine de büyük etkide bulunmuş; ilk yatırımı göreceli olarak az, fakat uzun vadede çok pahalı olan karayolu taşımacılığı öncelik almıştır. Büyük kentlerdeki trafik sıkışıklığının giderilmesi için çevre yolları önem kazanmış ve özellikle İstanbul'da Avrupa'yı Asya'ya bağlayan Boğaz Köprüsü ve çevre yolları 1973 fiyatlarıyla 3.5 milyara (1984 cari fiyatlarıyla 108 milyar TL) malolmuş ve bir süre çözüm gibi gözüken köprü bir yenisinin daha yapılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Demiryolu: Cumhuriyet döneminde, 1923 yılına dek inşa edilen 4.138 km.'lik demiryolunun 3.416 km.'si satın alınmış ve 450 km.'lik Erzurum-Sarıkamış, Toprakkale-İskenderun, Fevzipaşa-Meydanıekbez hatları da anlaşmalarla devralınmıştır. 1923'ten 1945 yılına kadar yılda ortalama 200 km. demiryolu yapılarak demiryolu ağı 7.500 km.'ye çıkarılmıştır. Demiryolu ulaşımında ihtiyaç duyulan tüm araç-gereç ithal yoluyla sağlanmış olup, Avrupa kaynaklıdır.

Cumhuriyet döneminde demiryolları inşaatı "milli ekonomi"nin yaratılmasına hizmet eden bir araç olarak değerlendirilmiş, üretim kaynaklarının yurt içinde dağıtımını sağlamaya yöneltilmiştir. Bu arada savunma hizmetlerine göre düzenleme de önemli rol oynamıştır.

Demiryolumuz Ergani'ye uzanarak bakır, Ereğli'ye uzanarak kömür, Çetinkaya'ya uzanarak demir hatlarını oluşturmuş ve yöreleri tüketim merkezlerine bağlamıştır. Ulaşım modeli kendine yeterlilik hizmeti verebilecek ağ modeline dönüşmüş; kıyılardan merkez bağlantılarına doğru kayma görülmüştür. Orta Anadolu demiryolu ağına bu dönemde sokulmuştur. Kayseri 1927'de, Sivas 1930'da, Malatya 1931'de, Niğde 1933'te, Elazığ 1934'te, Diyarbakır 1935'te ve Erzurum 1939'da tamamlanmıştır.

Kısa bir değerlendirme yapılacak olursa, İmparatorluk döneminde demiryollarının % 70'i Ankara-Konya doğrultusunun batısında yer alırken, Cumhuriyet döneminde yeni yapılan yolların % 78.6'sı doğuya döşenmiş ve oransal ağırlık % 54 olarak doğunun lehine kaymıştır.

1923-1935 yılları arasında Batı Anadolu, İç Anadolu'yla demiryolu bağlantısını tamamlamış; 1935-1945 döneminde ise İç Anadolu'nun Doğu Anadolu'yla bağlantıları tamamlanarak ara hatlar inşa edilmiştir. 1950'lerden itibaren ise kısa bir iki hat dışında sadece yenileme işleriyle ve Ankara-İstanbul hattının çift hatta çıkarılması ve yeni güzergâh çalışmalarıyla uğraşılmıştır. Bu dönemde sadece Yolçatı-Genç, Tatvan-Van-Kotura hatları yeniden inşa edilmiş, 1955'te Sirkeci-Halkalı, 1963'te Haydarpaşa-Pendik, 1969'da Pendik-Gebze, 1972'de Sincan-Ankara-Kayaş elektrikli çift hat olarak banliyö hizmetine girmiştir.

Ulaştırmanın iki ana türü olan karayolu-demiryolu taşımacılığında pahalı olan karayolu taşımacılığı etkinliğini ağır bir şekilde sürdürmektedir ●

Tablo: 3

Türkiye'deki Taşıma Türleri Arasındaki Yolcu Paylaşımı (%)

Yıl	Karayolu	Demiryolu	Havayolu	Denizyolu
1955	73.1	24	0.4	2.5
1960	72.9	24.3	0.8	2.0
1970	91.4	7.6	0.7	0.3
1980	93.9	4.1	0.8	1.0
1983	95	3.8	0.8	1.0

Tablo: 4

Türkiye'deki Taşıma Türleri Arasındaki Yük Paylaşımı

(% Yurtiçi)

Yıl	Karayolu	Demiryolu	Havayolu	Denizyolu
1955	34.0	61.7	-	4.5
1960	43.8	54.6	0.1	1.9
1970	72.9	25.8	0.1	1.2
1980	77.6	12.6	0.1	0.7
1983	81	11	0.1	5

Türkiye'de PTT Hizmetleri

Yakup Gümrükçü

PTT Hizmetlerinin Başlangıcı

Yurdumuzda devlet eliyle taşınan ilk *mektup postası*, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan sonra 1840'ta Üsküdar ile İzmit arasında gerçekleştirilmiştir.

Telgraf haberleşmesi Kırım Harbi sırasında inşa edilen telgraf hattı üzerinden ve dünyadaki ilk uygulamasından 11 yıl sonra, 10 Eylül 1855 tarihinde Şumnu'dan İstanbul'a çekilerek, Osmanlı İmparatorluğu askerlerinin dahil olduğu müttefik ordusunun Sivastopol'a girdiğini bildiren telgrafla başlamıştır.

Telefon haberleşmesi dünyada ilk uygulamasından 6 yıl sonra, 1881'de İstanbul/Soğukçeşme'deki Posta Bakanlığı ile Yenicami Postanesi arasında kurulan tek telli telefon hattı üzerinde yapılmıştır.

Telsiz telgraf haberleşmesi ise 4 Ocak 1905 tarihinde Derne (Libya) ile Kelemiş (Antalya)'te karşılıklı kurulan 2 telsiz istasyonuyla uygulamaya girmiştir.

Örgütün Gelişimi

Ülkenin sosyo-ekonomik yaşamında önemli bir yeri olan haberleşme hizmetlerinin yürütülmesiyle yükümlü PTT Genel Müdürlüğü 1840 yılında Posta Nezareti (Bakanlığı) olarak kurulmuş, 1871'de Posta-Telgraf Bakanlığı, 1911'de Posta-Telgraf ve Telefon Bakanlığı olmuştur. 1912'de PTT İşletme Genel Müdürlüğü haline dönüştürülmüştür.

1920'de Ankara'ya nakledilen Genel Müdürlük 1953'te İDT (İktisadi Devlet Teşekkülü), 11 Nisan 1984 tarihinde KİK (Kamu İktisadi Kuruluşu) kimliğini kazanmıştır.

Kuruluş'un merkez örgütü, aynı zamanda genel müdür olan başkan ve 4 üyeden oluşan yönetim kurulu, 4 genel müdür yardımcısı, 3 kurul başkanlığı, 11 daire başkanlığı, savunma sekreterliği ve hukuk müşavirliğinden ibarettir.

Yurt düzeyinde 2 Bölge Başmüdürlüğü, 3 Telefon Başmüdürlüğü ve bunlara bağlı 958 PTT merkezi, 2.215 PTT şubesi, 10.672 PTT acentesi, 5 Telefon Müdürlüğü, 56 Bakım Merkezi Müdürlüğü, 1 Telsiz İşletme ve Bakım Müdürlüğü ile başmüdürlüklerle eşdeğer statüdeki birimler olan Meslek Geliştirme Başmüdürlüğü, PTT Fabrikası, PTT Onarım ve Donatım Fabrikası, PTT Sanatoryum ve Hastanesi, Posta Çekleri Merkezi, Elektronik Bilgi İşleme Merkezi, Dış Havale Merkezi, Değerli Kâğıtlar Müdürlüğü ve iki Ana Depo Müdürlüğü aracılığıyla hizmetler yürütülmektedir.

1984 yılı itibarıyla, kuruluşta 70.445 personel çalışmaktadır. Personelin % 5.4'ü yüksek tahsilli, 11.827 adedi teknik hizmetler sınıfındadır.

Hizmetler, 1.093 adedi idare malı olmak üzere 3.879 binada görülmektedir.

Cumhuriyet Öncesinde Hizmetlerin Gelişimi

Dünyada ilk defa pul bastırılmasından 23 yıl sonra ilk Türk posta pulu 1863'te Londra'da bastırıldı.

1900'de değerli mektup ve posta kolisi işlemleri başlatıldı.

Verilen imtiyaza dayanarak yabancı devletler (Avusturya, Fransa, Rusya, Almanya ve İngiltere) çeşitli kentlerde toplam 72 postane açtı; ancak bu postaneler 1914'te hükümetçe kapatıldı.

Ülkede kadın memurlar ilk defa PTT tarafından (1914'te Müslüman kadın bir memur İstanbul postanesinde, Musevi kadın bir memur da Beyoğlu postanesinde posta pulu gişelerinde) çalıştırıldı.

1855-1861 yılları arasında Üsküdar'dan Ankara, Bağdat ve Basra'ya, Edirne'den Aleksinac'a ve Bursa, Kars gibi önemli diğer merkezlere telgraf hattı çekildi. Özellikle Milli Mücadele sırasında yoğun çalışmalar yapılarak Kastamonu, İnebolu, Samsun, Trabzon, Eskişe-

YALNIZCA 23 YIL SONRA: İlk Osmanlı pulu, dünyadaki ilk puldan yirmi üç yıl sonra, 1863'te, Londra'da bastırıldı. Soldaki 1901'in harici posta pulu ile sağdaki Sultan Hamit takse pulu da yurt dışında basılmıştı.

hir, Afyon, Antalya, Konya, Kırşehir gibi birçok merkez telgraf hattıyla Ankara'ya bağlandı.

Fünun-i Telgrafiye Mektebi adıyla ilk telgraf okulu 1901'de, *Posta ve Telgraf Mekteb-i Âlisi* adıyla PTT Yüksek Okulu 1912'de açıldı.

İlk telefon santralı 50 hatlık olarak şimdiki İstanbul/Büyük Postane binasında 1909'da kuruldu. 1911'de kurulan *Dersaadet (İstanbul) Telefon Anonim Şirketi* 1912-1923 yılları arasında, Beyoğlu ve Kadıköy santrallarından sonra İstanbul civarında (Bebek, Bakırköy, Yeşilköy, Tarabya, Erenköy, Büyükada, Büyükdere, Paşabahçe, Kartal) çeşitli santralları işletmeye açtı.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde; posta taşınan karayolu hatları uzunluğu, 2.500 km.'den ibaretti. Denizyolu ve demiryolları tercih ediliyordu. 688 yerde postane açılmıştı. 5.545 personel çalıştırılıyordu. 13.158 km. uzunluğunda telgraf hattı kurulmuş; 19.136 hat kapasiteli 13 adet telefon santralına 6.000 km. telefon devresiyle 8.450 abone bağlanmıştı.

POSTA İŞLEME MERKEZİ: Postaya verilen mektup ve paketler, Posta İşleme Merkezlerinde gidecekleri yerlere göre gruplandırılarak ayrılırlar. İstanbul'daki merkezde olduğu gibi.

Cumhuriyet Döneminde Hizmetlerin Gelişimi

Posta Hizmetleri: Posta pullarının yurt içinde bastırılması, ücret ödeme ve otomatik damga makinelerinin kullanılması, gezici PTT merkezlerinin açılması, posta dağıtım ve posta işleme merkezlerinin kurulması ile posta sevk ve dağıtım işlemlerinde merkezi düzene geçilmesi, dağıtım hizmetlerinin motorize edilmesi, APS (Acele Posta Servisi)'nin kurulması gibi yenilikler getirilmiştir.

Posta taşımacılığına sürat kazandırılmış, bu amaçla uçak taşımacılığının yanı sıra şehirlerarası yolcu otobüsleri, özel posta kamyonları, özel posta vagonları devreye sokulmuş, denizyolu terkedilmiştir.

Posta taşınan hatların uzunluğu karayolunda 67.063 km., demiryolunda 5.396 km., havayolunda ise 20.791 km.'ye ulaşmıştır.

Kabul edilen mektup postası gönderileri yılda yurtiçine 668 milyon, yurtdışına 111 milyon adede, yurtiçi havalelerin tutarı 98 milyar liraya, yurt dışından gelen havalelerin tutarı 41.976 milyar liraya yükselmiştir.

Telgraf Hizmetleri: Mors telgraf aletlerinin yerini telem makinelerinin almasıyla hız kazanan telgraf haberleşmesi, 1980'de Genteks işletmesine geçirilmiştir.

1974'te otomatik teleks santralı, 1984'te elektronik teleks santralları İstanbul ve Ankara'da açılırken, bazı PTT merkezlerinde faksimil mektup (telemektup) hizmetleri için bürofaks servisleri kurulmuştur.

Bugün 8.380 adet otomatik teleks abonesi yurtiçi ve 183 yabancı ülke aboneleriyle haberleşebilmektedir. Ancak 8.470 adet istek sahibi teleks almak için sıra beklemektedir.

Telsiz Hizmetleri: 1926'da İstanbul/Yeşilköy'de (alıcı), Osmaniye'de (verici), Ankara/Gölbaşı'nda kurulan telsiz istasyonlarının sağladığı sınırlı telsiz telgraf haberleşmesi son zamanlarda önemli bir değişime uğramıştır.

Bugün, gemilerle yapılan uzak mesafeli HF (yüksek frekans) haberleşmesi İstanbul Telsiz İstasyonu aracılığıyla; deniz araçlarıyla kara arasında MF (orta frekans) bandında çalışan radyo-telgraf ve radyo-telefon haberleşmesi, İskenderun'dan Trabzon'a kadar dokuz kıyı kentindeki *Sahil Telsiz İstasyonları* ile; küçük deniz araçlarının radyo-telefon konuşmaları ise yirmi üç kıyı kentindeki VHF (çok yüksek frekans) radyo-telefon istasyonları aracılığıyla yapılmaktadır. VHF istasyonları, balıkçılık ve yatçılığın gelişmiş olduğu şu merkezlerde kurulmuştur: Yeşilköy, Çamlıca, İzmir, Fethiye, Marmaris, Bodrum, Antalya, Mersin, Kuşadası, Hoya, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Fatsa, Sinop, Zonguldak, Karadeniz Ereğlisi, Bandırma, Çanakkale, Ayvalık, Alanya, İskenderun.

5 Nisan 1983 tarihinde çıkarılan yeni telsiz yasasının amatör telsizciliğe de yeni boyutlar kazandıracağı umulmaktadır.

Telefon Hizmetleri: İlk otomatik telefon santralı Ankara'da 1926'da kurulmuş olup 2.000 hatlıktır. Bunu 1928'de İzmir'de kurulan 2.000 hatlık santral izlemiştir.

İlk şehirlerarası konuşma 1929'da Ankara-İstanbul arasında, ilk milletlerarası konuşma 1931'de İstanbul-Sofya arasında gerçekleştirilmiştir.

1930'da manuel ve otomatik santral adedi 43'e çıkarılmış, 1931 ve 1932 yıllarında İstanbul santralları otomatiğe dönüştürülmüştür.

Bir hat üzerinde çok sayıda kişinin aynı anda şehirlerarası konuşma yapmasını sağlayan *Kuranportör* (taşıyıcı akım) sistemleri Türkiye'de 1934'te Ankara-Eskişehir arasında üç kanallı bir sistem olarak işletmeye açılmıştır.

Terminaller arasında, arazi üzerinde birbirini gören noktalara yerleştirilen *re-*

IŞIK HIZIYLA MEKTUP RESMİ: PTT, 1984'te çok hızlı bir hizmeti devreye soktu: Bürofaks. Faksimil yöntemiyle, mektubun "resmini" çekip ışık hızıyla alıcı merkeze gönderen bu sistem, daha önce büyük gazetelerimizce habercilikte kullanılıyordu.

*peratör istasyonları*ndan yararlanmak suretiyle elektromanyetik dalgalar biçiminde iletişim sağlayan ve çok sayıda telgraf, telefon kanalı ile radyo ve televizyon program kanalı taşıyan *Radyo Link sistemleri*, Türkiye'de ilk defa 1958'de kurulmuş, Ankara-İstanbul-İzmir arasında 2 adet 120 kanalla işletmeye açılmıştır.

Bugün *TELETAŞ* tarafından üretilmekte olan Radyo Link sistemleri ülkede bir baştan bir başa, ana haberleşme yolları olarak kullanılmaktadır.

1975'te Türkiye (Antalya) ile İtalya arasında denizaltı kablosu döşenmiştir.

1976'da şehirlerarası konuşmaların, 1979'da milletlerarası konuşmaların otomatiğe dönüştürülmesine başlanmıştır.

Halen mevcut abonelerin takriben % 80'i STD'ye (şehirlerarası tam otomatiğe) açık bulunmaktadır.

Uydular aracılığıyla haberleşme olanağından yararlanmak için 1979'da *Ankara Uydu Haberleşme İstasyonu* kurularak işletmeye sokulmuştur. Bu istasyon Türkiye'yi 206 TN (telefon) ve 8 TG (telgraf) kanalıyla dış ülkelere bağlamıştır.

Bir yandan da abone hesaplarının bilgisayarlarca yapılmasına geçilmiştir.

1982'de İstanbul (01) bilinmeyen numaralar servisi, yerli üretim VİSA (kordonsuz ekranlı pozisyon)'lara aktarılarak hizmette hız ve kalite iyileştirilmesi sağlanmıştır. Bunu 1983'te Ankara ve İzmir (01) servisleri ile Ankara (03) şehirlerarası servisinin VİSA'ya geçirilmesi izlemiştir.

1968'den sonra NETAŞ tarafından üretilen KROSBAR tipi yerli otomatik santralların yanı sıra TTE (Türk Telefon Endüstrisi)'nin ürettiği ilk elektronik otomatik telefon santralları 1983'te Yeni Foça, Kemalpaşa, Pasinler ve Bodrum'da işletmeye açılmıştır.

Köylerin şehirlerarası otomatik şebekeye bağlanmasına başlanmış; ilk uygulaması 1984'te kırsal radyo-telefon sistemi yardımıyla Trabzon'un Karlık köyünde gerçekleştirilmiştir.

Gezici PTT merkezlerini otomatik telefon şebekesine bağlama denemelerinden olumlu sonuç alınmıştır.

Bugün, işletmede kullanılan K/P kanalı 6.027 adet, radyo link multipleks kanalı 19.100 adet, telefon abonesi sayısı ise otomatik santrallarda 1.395.000 adet, manuel santrallarda 279.200 adet olmak üzere 1.674.200 adede yükselmiştir.

Buna karşılık telefon almak için sıra bekleyenlerin sayısı 1.825.300 adettir.

Her 100 kişiye 3.84 telefon düşmektedir. Bu oran gelişmiş ülkelere göre oldukça düşüktür.

Görülüyor ki, yukarıda değinilen gelişmelere rağmen telefon hizmeti yeterince yaygınlaştırılamamıştır.

Verilen Hizmet Türleri

PTT Genel Müdürlüğü yurtiçi ve yurtdışı mektup, posta kartı, telgraf ve telefonla haberleşme hizmetlerini *tekel* şeklinde yürütmektedir.

Gazete, dergi, kitap, basılmış kâğıt, körlere mahsus kabartma baskı, küçük paket şeklindeki posta işlemleri ile telgraf havalesi, posta havalesi, posta çeki, yolculuk posta çeki şeklindeki para işlemlerini; posta kolisi, gümrüğe tâbi eşya, ticaret eşyası örneği şeklindeki eşya taşımacılığı hizmetlerini *tekel dışı* işlemler olarak yapmaktadır.

Bu hizmetlere *döviz bozma*, turistler için *ödeme kartı*, filateli, adli tebligatların alıcılarına ulaştırılması hizmetlerini eklemek gerekir.

PTT Genel Müdürlüğü, istek üzerine, posta gönderilerini taahhütlü, iadelitaahhütlü, özel ulak işaretli, değerli, ödemeli, postrestant adresli olarak kabul etmek; posta abone kutusu kiralamak, telefon rehberine ve mektup zarfları üzerine reklam yazdırmak, gönderilecek telgrafları (04) fonotel servisinden kabul etmek, gelen telgrafları alıcısına telefonla okumak, çok adresli ve kısa adresli telgraf işlemi yapmak, gişe teleksi ve faksimil mektup işlemi yapmak, telefon şebekelerinden hususi hat vermek, şehirlerarası kanal veya devre kiralamak, şehirlerarası normal, acele, yıldırım işaretli konuşmaları ihbarlı, davetli ve ödemeli şeklinde uygulamak gibi hizmet ayrıntılarını da yerine getirmektedir.

Kullanılan Aygıt ve Tekniklerde Gelişmeler

Haberleşme hizmetlerine duyulan ihtiyacın artması karşısında PTT Genel Müdürlüğü özellikle 1960'lı yıllardan başlayarak yabancı ülkelerden teknik teçhizat ve malzeme satın almak yerine teknoloji alarak cihaz ve malzemeleri yurtiçinde üretmek ve telekomünikasyon sanayiindeki gelişmelere uyum sağlamak eğilimine girmiştir. Böylece mevcut PTT fabrikası modernize edilerek şebeke ve hat malzemesi, manuel telefon santralı, manuel telefon makinesi üretimleri artırılmış; ülkede özel sermaye ile kablo ve santral fabrikaları kurulmuş; kurşun zarflı kablo şebekesi yapımı terkedilerek, plastik zarflı kablolar kullanılmaya başlanmış; elektron tüplü kuranportör sis-

temleri terkedilerek transistörlü ve entegre devreli sistemlere geçilmiş; elektronik sayısal teleks makineleri ve teleks santrallarının satın alınmasına, giderek üretilmek üzere, yer verilmiş; *telefaks*, şehirlerarası otomatik ankesörlü telefon makinesi, tuşlu ve hafızalı telefon makineleri gibi aygıtlar kullanıma sokulmuş; radyo-telefon istasyonları modernize edilmiş ve yenileri kurulmuş; Bilgi-işlem Merkezi kurulmuştur.

1970'li yıllara girerken zamanın tekniğine uygun olarak analog sistemde her çeşit kuranportör, radyo link, multiplcks aygıt ve ekipmanı ile krosbar tipindeki otomatik telefon santrallarının yurtiçinde üretilmesi peydcrpey gerçekleştirilmiştir. Fakat bugün son teknolojik gelişmelere uyum sağlamak suretiyle, 2.400 Bit/sn.'lik MODEM (modülatördemodülatör), PCM (kodlu darbe modülasyonu) agıtları gibi tüm uzak mesafe sistemlerinin ve santrallarının *elektronik sayısal sistem* teknik ve teknolojisiyle üretimine yer verilmiş bulunmaktadır. Gündeme gelen DATA, Faksimile, Videoteks haberleşmesinin, ancak bu son teknikle (sayısal sistemle) yapılabileceği anlaşılmaktadır. Sayısal sistemler, analog sistemlere göre daha küçük hacimlere sığdırılabilmekte, maliyeti daha düşük olmakta, girişim ve termal gürültüleri ortadan kaldırıldığından iletişim kalitesi daha iyi olmaktadır.

Diğer bir yenilik olarak fiber optik kablo linklerinin uygulama hazırlıkları yapılmaktadır.

Fiber optik linkler, bant genişliği fazla (daha fazla kanal taşıyabilmekte), ağırlıkları daha azdır (bakır iletkenli kabloların takriben dörtte biri kadar). Elektromanyetik girişimlerden etkilenmemekte, diyafoniye olanak vermemektedir. Bu nedenle kalitesi daha iyi bulunmakta, uzak mesafe transmisyon yolu olarak tercih edileceği beklenmektedir.

Diğer bir uzak mesafe transmisyon yolu olan koaksiyal kablo uygulaması başlatılmıştır. BAYKOK (Batı Anadolu Yeraltı Koaksiyal Kablo) projesi adıyla 1984'te başlatılan tesis çalışmaları Antalya-Afyon-Eskişehir-İstanbul, Afyon-İzmir ve Eskişehir-Ankara arasında 50'den fazla şehir ve kasabanın şehirlerarası haberleşmesini sağlamak için başlangıçta 3.600 telefon kanalı taşıyacak ve gerektiğinde kanal kapasitesi üç misli daha artırılabilecektir. Anılan tesis daha sonra TRAYKOK (Trakyalı Yeraltı Koaksiyal Kablo) projesi adıyla Trakya sınırına kadar uzatılacaktır.

Kuruluşun Personeline Yönelik Tesisleri

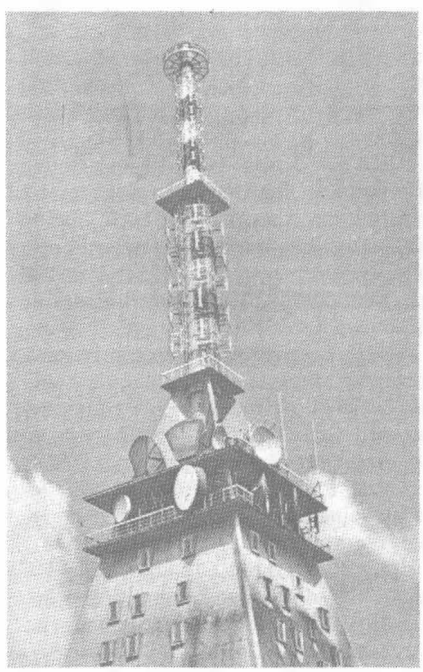
PTT Genel Müdürlüğü, personelin sağlık, eğitim, dinlenme, barınma gibi gereksinmelerine cevap verecek tesisler kurmak ve işletmek suretiyle verim artırıcı çalışmalar yapmaktadır.

Bunlardan;

- PTT Sanatoryum ve Hastanesi; 1952'de kurulmuş, bugün 400 yataklı, tam teşekküllü bir eğitim, sanatoryum ve hastanesi durumuna getirilmiştir.

-1944'te açılıp 1953'te kapanan PTT Meslek Okulu yerine, 1965'te açılan *PTT Meslek Geliştirme Başmüdürlüğü*'nde her kademe ve sınıftaki personelin eğitimi sağlanmaktadır. Bu birimin İzmir ve İstanbul'da birer şubesi bulunmaktadır.

- Kuruluş, sportif faaliyetlere katılmaktadır. 1983 Balkan Posta Dağıtıcıları yürüyüşünde Türk posta dağıtıcıları ikincilik kazanmıştır. PTT futbol takımı da Türkiye 2. liginde yerini korumaktadır.

ARTIK BİZ YAPIYORUZ: Şehirlerarası telgraf, telefon haberleşmesinde ve radyo, televizyon yayınında büyük etkinlik sağlayan Radyo Link İstasyonları ülkemizde ilk kez 1958'de kuruldu. Bu istasyonların elektronik donanımı 1983'ten beri Türkiye'de yapılmaktadır.

PTT'nin İştirakleri

PTT Genel Müdürlüğü 6 şirket ve 2 uluslararası örgüte hissedar bulunmaktadır.

TELETAŞ: Kısa adı AR-LA olan PTT Elektronik Haberleşme Cihazları Laboratuvar ve Fabrikası, 1983 yılında TELETAŞ adıyla şirkete dönüşmüştür. PTT'nin şirketteki hissesi % 49'dur.

NETAŞ: Northen Telecom Anonim Şirketi, % 49 PTT hissesiyle 1968'de kurulmuştur.

ASELSAN: Askeri Elektronik Sanayii TAŞ'ye PTT % 12 hissedardır.

RAY SİGORTA AŞ'deki PTT hissesi % 8'dir.

TESTAŞ: Türkiye Elektronik Sanayii ve Ticarek AŞ'deki PTT hissesi % 2'dir.

THY: Türk Hava Yolları AO'ya PTT % 00.05 oranında hissedardır.

İNTELSAT: Uluslararası Telekomünikasyon Uydu Sistemleri Örgütü'ne PTT % 00,22.752 hisse ile katılmıştır.

EUTELSAT: Avrupa Telekomünikasyon Uydu Sistemleri Örgütü'ne de PTT % 00.93 oranında hissedar olmuştur.

Ayrıca PTT Genel Müdürlüğü;

ITU: Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin;

UP: Dünya Posta Birliği'nin,

CEPT: Posta ve Telekomünikasyon İdareleri Avrupa Konferansı Örgütü'nün,

UTC-PTT: Posta ve Telekomünikasyon İdareleri Turistik ve Kültürel Organları Uluslararası Birliği'nin,

SWAPU: Güneş ve Batı Asya Posta Birliği'nin,

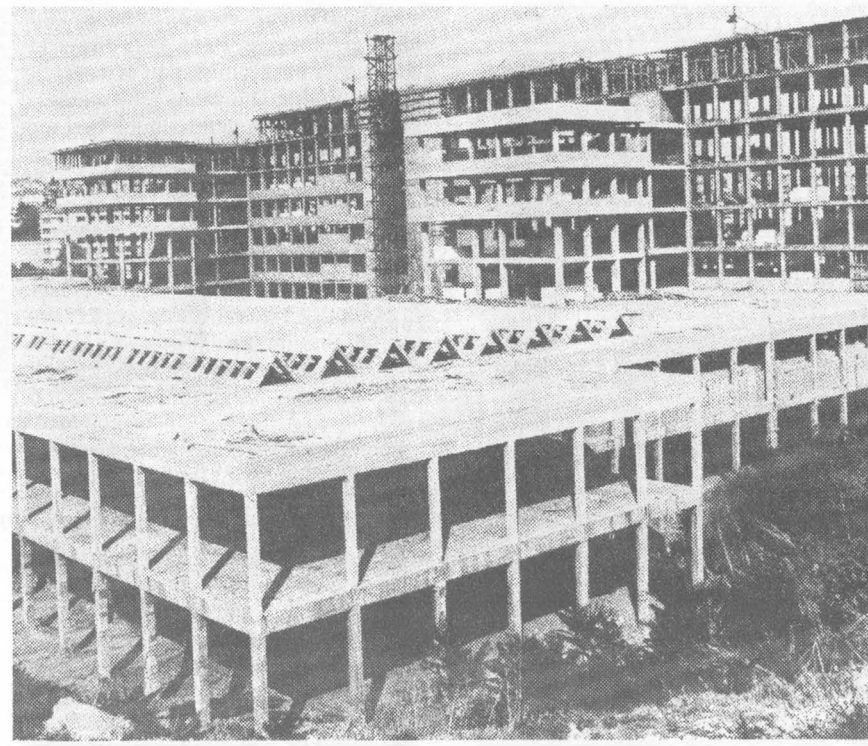
INMARSAT: Uluslararası Deniz Haberleşme Uydu Sistemleri Örgütü'nün üyesi bulunmaktadır.

Kuruluşun Sorunları

Yurt genelinde büyük bir kuruluş olan PTT'nin, aralarında takriben 14 yıldan beri sıra bekleyenlerin bulunduğu 1.825.000'i aşkın istekliye telefon vermek, manuel telefon abonelerini otomatiğe çevirmek, şehirlerarası telefon ve teleks haberleşmesinde yer yer karşılaşılan kanal sıkışıklığını gidermek, postaların sevk ve dağıtımında otomasyona geçmek, gibi güncel sorunları bulunmaktadır.

Buna karşılık PTT'nin, 1980 yılından başlayarak yıllık bilançosunu kârlı kapatmakta olduğu gibi, yeni tekniklere ayak uydurma sürecine de girdiğinden, yakın bir gelecekte sorunlarını çözümleyebileceği umulmaktadır ●

VAKIFLAR

Vakıf

Prof.Dr. Aydın Aybay

Cumhuriyetten Sonra Vakıflar

Prof.Dr. Hüseyin Hatemi

Vakıf

Aydın Aybay

Vakıf *(Fondation, Foundation, Stiftung),* gerek Doğu, gerek Batı dünyasında çok eski bir geçmişi olan evrensel bir kurum türüdür. Dünyanın her yanında ve tarihin çok eski dönemlerinden beri varlığı gözlemlenen bu sosyal kurumun yapısal özellikleri şunlardır: Kişi ya da kişiler, malvarlıklarının tümünü ya da bir bölümünü belli bir amacın gerçekleşmesi için adayarak (tahsis ederek), kendilerinden ayrı ve kural olarak sonsuza kadar sürmesini istedikleri bir *tüzel varlık* oluştururlar. Bu tüzel varlık, gerçekleşmesi istenen amacın gerektirdiği işleri yapmak, ilişkileri kurmak ve yürütmek işlevini görür.

Gerçekleşmesi istenen amaç genellikle *"ideal"* bir amaçtır. Bu, çoklukla, bir *"hayrın"* sağlanmasıdır. Amacın gerçekleşmesine yarayacak işlerin yapılması için, vakfı kuran kişi ya da kişiler, *kendi malvarlıklarından* ayırdıkları mal ve değerleri, oluşturdukları kuruma bırakıp, malederler. Bunun yanı sıra, *amacı, malı* ve *işlevi* belirlenen kurumun nasıl örgütleneceği ve işleyeceği de, kural olarak, kurucuların istençleriyle belli olur.

Bu özellikler, vakıf kurumunun *evrensel* ve *genel* özellikleridir. Doğaldır ki, dünyanın her yanında raslanan çeşitli vakıf tipleri arasında nitelikçe tam bir özdeşlik yoktur. Ama, aralarındaki farklar ne ölçüde olursa olsun, *belli bir malvarlığının adanmasıyla* bir amacın gerçekleşmesi için bir kurum meydana getiriliyorsa, bu kurum, evrensel ve genel özellikleriyle bir *"vakıf"* sayılır.

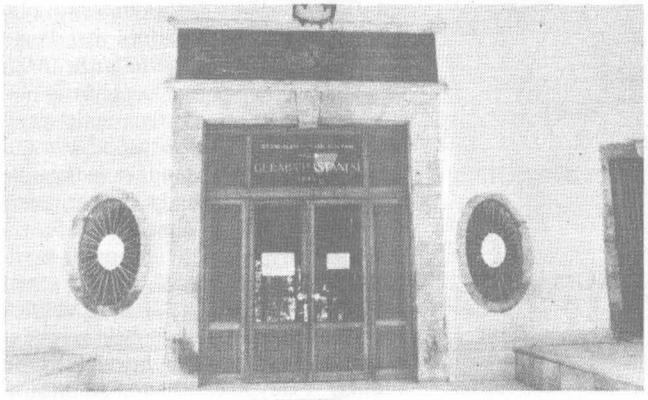
Vakıf kurumu, bizde de, hem eski hukuk döneminde, hem de yeni hukukta varlığı kabul edilmiş bir kurumdur. Eski hukuk döneminde vakıflar *İslam hukuku* kurallarına göre kurulan ve işleyen kuruluşlardır. Medenî Kanun'un yürürlüğe girdiği 1926 yılına kadar süren dönemde, İslam hukuku esaslarına göre kurulmuş çok sayıda vakıf vardır. Medenî Kanun'un yürürlüğe girmesiyle *bunların varlığına son verilmemiş,* ama, bundan böyle eski hukuka göre vakıf oluşturulması olanağı kalmamıştır. Cumhuriyet dönemi hukukunda, eski dönemde kurulmuş olan vakıfların, ayrı bir kategori olarak yeni bir yasal düzene bağlanması uygun görülmüş ve sırf varlığı devam eden önceki dönem vakıflarına uygulanmak üzere *özel bir yasa* çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra yeni hukuk, kuruluşu ve işleyişi kendi kurallarına bağlı yeni vakıfların kurulmasına da olanak sağlamıştır. Bu kurallar, bugün de yürürlükte olan Medenî Kanun'un vakıflara ilişkin hükümleridir.

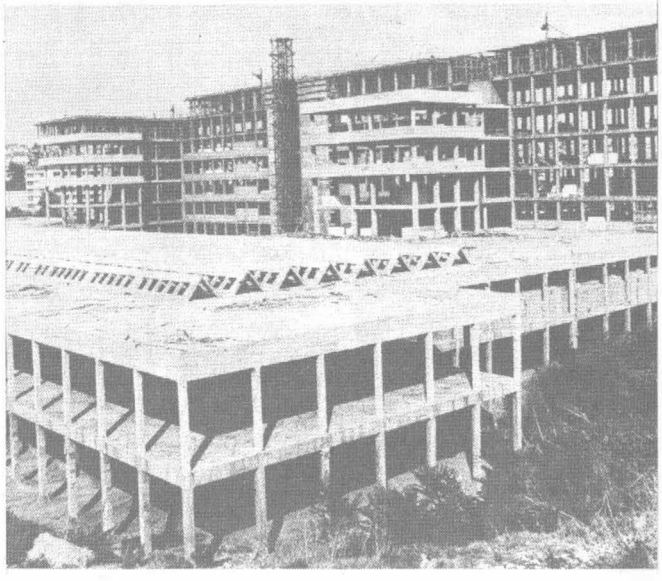
Böylece, ülkemizde bugün, temel nitelikleri ve işlevleri yönünden aralarında çok büyük bir fark olmayan, ama bağlı bulundukları kurallar açısından birbirinden ayrılan *iki ayrı tip vakıf* kurumu vardır. Bunlardan *birincisi,* eski hukuk zamanında oluşturulmuş olup da varlıkları hâlâ süren ve şimdiki durumlarını belirleyen hükümler 1935 yılında çıkarılmış *Vakıflar Kanunu*'nda yer almış bulunan vakıflardır. *İkinci tip* ise Medenî Kanun'un kabul edilmesinden sonra, bu yasaya göre kurulmuş olan ve yine bu yasadaki kurallara göre işleyen vakıflardır. Başlangıçta *"tesis"* adıyla anılan bu yeni kurumlar, 1967 yılında yapılan yasa değişikliği ile, eski hukuktaki gibi "vakıf" adını almışlardır. Tarihsel nedenlerden ileri gelen bu ikilik dolayısıyla, Türkiye'de, vakıf konusu ele alınırken, *eski* ve *yeni* vakıf ayrımı yapılması zorunlu bulunmaktadır.

Vakıf Kurumunun Kökeni

Kurumun kökeni incelenirken de, yukarda belirtilen ikiliğe paralel olarak, ikili bir ayrım yapmak gerekmektedir. Bu ayrıma göre, bir yandan *bugünkü hukuka* göre oluşması söz konusu olan vakıfların kökeni, geçmişi ve gelişimi incelenmeli, öte yandan da *eski hukuka* göre kurulmuş olup da, varlıkları sürmekte olan vakıfların tarih içindeki oluşum ve gelişimi ele alınmalıdır. Bu ayrım çerçevesinde, vakıf kurumunun kökenine ilişkin bilgileri şöyle özetleyebiliriz:

Bugünkü Hukukumuzda: Medenî Kanun'la düzenlenmiş bulunan vakıf kurumunun kökeni Roma İmparatorluğu zamanına kadar uzanır. Eski Roma'da, başlangıçta, yoksul çocukların korunması amacıyla, kamusal nitelikle yarı bağımsız birtakım kurumlar oluşturulmakta idi. Bu kurumlar devletçe kuruluyordu ve bunlara tahsis edilen mallar da hazine malı sayılıyordu. Bireylerin, kendilerine ait malları bağışlayarak ya da vasiyet ederek bu tür kurumlar oluşturmalarına olanak tanınmıyordu. Birey, dilerse, bağış ya da vasiyet yoluyla, belli bir kullanma ya da harcama yeri ve amacı belirterek mallarını devletçe kurulan bu tür kuruluşlara bırakabiliyordu. Şu halde, Roma İmparatorluğu'nun başlangıcında vakıf kurumu, yarı bağımsız nitelikte de olsa, bir *resmî kurum*dur; bireylerin kendi is-

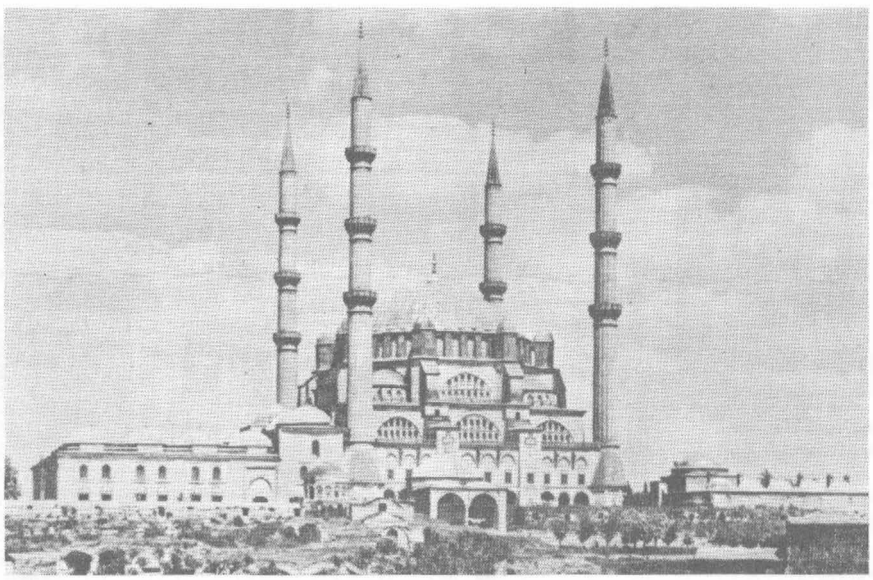

VAKFIN AMACI: Vakıf, kişi ya da kişilerin, malvarlıklarının tümünü ya da bir bölümünü belli bir amacın gerçekleşmesi için adayarak bir tüzel varlık oluşturmaları yoluyla kurulur. Gerçekleştirilmek istenen amaç, genellikle bir "hayrın" sağlanmasıdır. Bu amaca yönelik yüzlerce vakıftan biri de Vakıf Gureba Hastanesi'dir.

tençleriyle, işlevini ve yazgısını kendilerinin belirleyebileceği vakıflar kurmalarına izin verilmemiştir. Bu durum ancak İS 5. yüzyıldan sonra değişmeye başlamıştır. Roma'da Hıristiyanlığın yayılmasına koşut olarak, bireylerin de *pia causa* (dinsel anlamda hayır amaçlı) vakıf kurabilecekleri bu yüzyıldan sonra kabul edilmeye başlanmıştır. *Pia causa* vakıfların bağımsızlığı ve hatta tüzel kişiliği de kabul ediliyordu. Ancak bunlara adanan mallar kendi malları değil, *"kilise malları"* sayılıyordu. Bu nedenle, Roma Hukuk kökenli vakıflar, uzun süre, temel yapıları bakımından *kiliseye bağlı* kamu kuruluşu niteliklerini sürdürmüşlerdir. Ortaçağda da bu durum devam etmiştir. Bu vakıfların gerek yapısal bakımdan, gerek malvarlıkları yönünden bağımsızlaşmaları ve özelleşmeleri daha sonraki dönemde gerçekleşmiştir. Özellikle *"reform"* hareketinden sonra vakıflar kiliseden koparak *"laikleşmeye"* ve bağımsızlaşmaya başlamışlardır. Bu dönemde, yalnız *pia causa* değil, bunun dışında kalan *laik* nitelikli amaçlar için de vakıf kurulabileceği kabul edilmiştir. Bu süreçte devlet, özel ve bağımsız kurumlar haline gelen vakıflara doğrudan karışmamış, ama bireysel girişimle oluşan bu kurumları gözetimi altına almıştır. 19. yüzyıla kadar süren bu gelişme, *"vakıf kurma serbestliği"* denilen bireysel özgürlüğün temel özgürlükler arasında sayılmasıyla noktalanmıştır. Bugün Kara Avrupası ülkelerinde, hukuka uygunluk denetimi açısından devletin onayı koşuluna bağlı olarak, bireylerin, yasal gerekleri yerine getirerek, diledikleri amaçla vakıf kurabilecekleri genellikle kabul edilmektedir. Bizim Medenî Kanun'umuzda yer alan vakıflara ilişkin kuralların kökeni de bu kaynağa dayanmaktadır.

İslam Hukukunda: Yurdumuzda, 1926 yılında yürürlüğe giren Medenî Kanun'dan *önce* kurulmuş olan vakıfların kökeni ise *İslam hukuku*'dur. Bu hukuk düzeninin temel kaynağını oluşturan kutsal kitapta (Kur-an'da) vakıf kurumundan doğrudan doğruya söz açan bir âyet yoktur. Buna karşılık, sosyal yardımlaşmayı öğütleyen ve teşvik eden çeşitli âyetlerde yer alan *sadaka, zekât, itam, ihsan* gibi sözcüklerden yola çıkarak, vakıf kurumunun kökünün ve dayanağının Kur'an olduğunu ileri sürenler olmuştur. Bu konuda ortaya atılan başka bir görüş ise, İslam kökenli vakıf kurumunun asıl dayanağının "hadîs" olduğu yolundadır. Rivayetlere göre bir hurma bahçesinin durumu hakkında kendisine danışan Hazret-i Ömer'e, Peygamber, bu yeri *"habsetmesini"* öğütlemiştir. Buna dayanılarak, daha o zamanlarda, bir malın aslının tutularak (habsedilerek), gelirinin bir hayır amacı için harcanması anlamında vakıflar oluşturulmaya başlanmıştır. Tarihî kökeni bakımından böyle bir tartışmaya konu olan İslamî vakıf kurumu, İslam dünyasının genişlemesiyle kısa bir sürede yaygınlaşmış ve olağanüstü bir gelişme göstermiştir. Bu yayılma ve gelişmede İslamlığı kabul eden Türklerin de büyük ölçüde rolü ve katkısı olmuştur. Özellikle Selçuklular döneminde Türkler, Anadolu'nun dört bir yanında önemli sosyal hizmetler gören pek çok sayıda vakıf kurmuşlardır. Bunu izleyen Osmanlı döneminde ise vakıflar, İmparatorluk sınırlarına giren her yerde kurulup gelişmeye başlamıştır. İmparatorluğun üç kıtaya yayılmış ülkesinde vakıf kurumu, bugünkü devlet anlayışında kamu hizmeti sayılan pek çok hizmeti ülkenin en uzak köşelerine kadar götüren ve gerçekleştiren bir sosyal kurum işlevi görmüştür. Osmanlı dönemindeki bu gelişme 19. yüzyıla kadar sürmüştür. Artmakta olan şikâyetlerin ve İmparatorluğun yapısında meydana gelen öteki bozuklukların etkisiyle, 19. yüzyılın ortalarına doğru, ülkedeki bütün vakıfların merkezî bir yönetim ve denetime bağlanmasına ihtiyaç duyulmuş ve bu konuda önlemler alınmaya başlanmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru kurulan ve önceki örgütlenmelerin yerini alan "Evkaf Nezareti" (Vakıflar Bakanlığı) bu gelişmenin ürünüdür. Bu bakanlık, Cumhuriyet döneminde, 3 Mart 1924 günlü yasayla kaldırılmış ve bunun yerine, vakıfların merkez örgütü olarak, Başbakanlığa bağlı "Vakıflar Genel Müdürlüğü" kurulmuştur.

Bugün, eski hukuka göre kurulmuş olup da varlıkları süren vakıflar bu Genel Müdürlüğe bağlı bulunmaktadır. Bu bağlılık, kimilerinde doğrudan yönetim, kimilerinde ise denetim ve gözetim biçimindedir. Bağlılık esaslarını belirleyen yasal düzenlemenin temeli 1935 yılında

"ESKİ" VAKIFLAR: Medeni Kanun'un yürürlüğe girdiği 1926'dan önce İslam hukukuna göre kurulan vakıflar "eski tip" vakıflar olarak nitelenmekte ve 1935 yılında çıkarılan Vakıflar Kanunu'na göre, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yönetilmektedir. Bunlar arasında kültür varlığı olarak değer taşıyan anıtlar, camiler de yer almaktadır. Selimiye Camii, Edirne.

yürürlüğe giren Vakıflar Kanunu'dur. Vakıflar Genel Müdürlüğü, eski vakıfların yanı sıra, Medenî kanun'a göre kurulan yeni vakıfların da denetim ve gözetimi ile görevli merkezî devlet organıdır.

"Türk Medenî Kanunu'na göre kurulan vakıflar" terimi, Medenî Kanun'un 903 sayılı yasa ile değiştirilmesinden sonra çıkarılan 25.7.1970 günlü Tüzük'te kullanılan terimdir. Bununla, yukarda yaptığımız ayrıma göre yeni vakıflar anlatılmaktadır. Bu vakıfların kuruluşu, işleyişi, denetimi, sona ermesi Medenî Kanun'da ve buna dayanılarak çıkarılan Tüzük'te yer alan kurallara bağlanmış bulunmaktadır. Bunların yanı sıra kimi yasalarda yer alan dağınık kurallar da vardır. Ama bunlar ikincil niteliktedir. Asıl düzenleme Medenî Kanun ve Tüzük'teki düzenlemedir. Yeni vakıfları incelemek için, başlıca, bu iki ana kaynağa başvurmak gerekir.

Vakfın Tanımı

Tanım, yukarıdaki sözü geçen iki ana kaynakta da yer almaktadır. Bunlara göre vakıf, *"başlıbaşına mevcudiyeti haiz olmak üzere bir malın belli bir gayeye tahsisidir."* (Medeni Kanun, m. 73, Tüzük, m. 2). Bu tanım aslında vakfı değil, vakıf kurma *işlemini* anlatmaktadır. Vakfın kendisini tanımlamak için, *"belirli bir amacın gerçekleşmesine adanan ve bağımsız bir kişilik oluşturan malvarlığı"* tanımını verebiliriz. Bu tanımlarda yer alan ögeler, *"amaç"*, *"malvarlığı"* ve bunların birbirleriyle bağlanmalarından meydana gelen *"kişilik"*tir. "Başlıbaşına mevcudiyeti haiz olmak" ya da "bağımsız kişilik oluşturmak" sözcükleri ile anlatılan, vakfın, kuruluş işleminin tamamlanmasından sonra, onu kuranın kişiliğinden ayrı bir *"kurum"* olarak ortaya çıkmasıdır. Hukuksal yaşamda, kendi hakları olan ve yükümlülükleri bulunan bu tür kurumlar *"tüzel kişilik"* olarak nitelenirler. Yasal koşullara uygun olarak kurulan vakfın "tüzel kişilik" kazanacağı yasada da (MK, m.74) belirtilmiştir.

Vakfın Çeşitleri

Bu bakımdan yasada sistematik bir açıklama yoktur. Bununla birlikte, eski vakıflarda olduğu gibi yeni vakıflarda da belli ölçütlere göre ortaya çıkan bir çeşitlilik sözkonusudur.

Bunların başında *"sosyal yardım vakıfları"*nı anmak gerekir. Yasada *"İstihdam edilenlere ve işçilere yardım vakıfları"* (MK, m.77/A) adıyla belirtilen bu tür vakıflar, sıradan vakıflardan farklı olarak, yönetimlerine, vakıftan yararlanan kişilerin de katıldığı kurumlardır. Malvarlıkları vakfa ödenen *"aidat"*larla oluşan ve çoğalan bu vakıflar, temel yapıları bakımından *özel sosyal sigorta* kuruluşlarıdır. Uygulamadaki adları ile *"sandık"* olarak anılan bu tür kurumlar, kesin bir zorunluluk olmadığı halde, yasayla, "vakıf" türünde kurumlar sayılmışlardır.

Vakfın bir başka çeşidi *"aile vakfı"*dır. Bir ailenin bireylerinin belli gereksinmelerini karşılamak için kurulabilen bu vakıflar, yasayla, çeşitli yönlerden, sıradan vakıflardan ayrı kurallara tâbi tutulmuştur.

"Kamu yararına çalışma" niteliği yönünden de vakıflar arasında bir ayrım yapılabilir. Bir kısım vakıflar, gelirlerinin belli bir bölümünü kamu hizmeti niteliğinde bir hizmetin görülmesine harcadıkları için, kamu yararına çalışan vakıf sayılırlar. Bu harcamalar gelirin % 80'ini buluyorsa, Bakanlar Kurulu kararıyla bu tür vakıflara, yasada yazılı usullere uyularak, *"vergi bağışıklığı"* tanınabilir. Böyle bir kararla vergilerden bağışık tutulmuş vakıflar, sıradan vakıflara göre ayrı bir kategori oluştururlar. Bugün, kamu yararına çalışma nitelikleri dolayısıyla vergiden bağışık tutulmuş çok sayıda vakıf vardır. Bu sayılan çeşitler dışında, sıradan vakıflar arasında, izlenen amaca, örgütlenme biçiminin özelliklerine, büyüklük ya da küçüklüğe göre birtakım ayrımlar yapılabilir. Ne var ki, bu ayrımlar, vakfa uygulanacak kurallar bakımından bir farklılık yaratacak özellikler meydana getirmez. Oysa yukarda değindiğimiz çeşitlenmede, uygulanacak kural ya da kuralların değişik olması sonucu vardır. Buna bir de, bazı vakıf türleri için, özel yasa hükmü uyarınca sağlanan malî kaynak özelliğini eklemek gerekir. Bu vakıfları, hazineden doğrudan ya da dolaylı olarak yardım gören vakıflar olarak niteleyebiliriz.

Vakfın Kuruluş İşlemi

Bu bakımdan ilk olarak saptanması gereken nokta, bu işlemi kimin yapacağıdır. Evrensel sayılabilecek bir ilke uyarınca vakıf, malvarlığından özveride bulunacak *"birey"* tarafından kurulur. Bu kişiye, eski dilden gelen bir sözcükle *"vâkıf"* (vakfeden) denir. Hukuksal işlemler bakımından öngörülen temel koşullara ve bu arada ehliyet koşuluna uyul-

mak kaydıyla, herkez vakıf kurma hakkına sahiptir. Yalnız şunu da gözönünde tutmak gerekir ki, vakıf kurma bir *özveri* işi olduğundan, vakıf kurmaya kalkışan kimsenin, meydana getirmek istediği kurumun amacını gerçekleştirmeye yetecek kadar malını da buna adaması şarttır. Bunun için de, kuşkusuz, bu mala sahip olmak gerekir. Şu halde, kendi malı olmadığı halde, başkasının malını ya da ilerde vakıfça elde edilecek malı adamaya kalkışarak bir kimsenin vakıf kurması olanaksızdır.

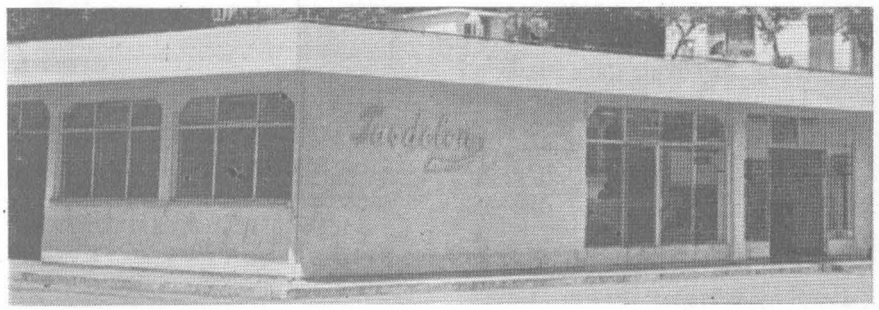
Vakıf, kural olarak *bir kişi* tarafından kurulur. Bununla birlikte, bir aile bireylerinin ya da birkaç arkadaşın biraraya gelerek bir vakıf kurmalarına da yasal engel yoktur. Buna karşılık, *birçok kişinin,* ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, küçük katkılarla oluşan bir fon kurarak vakıf kurmaya kalkışmaları, bu kurumun yapısal özelliğine ve özveri esasına dayanan temel niteliğine uygun düşmez. Bununla birlikte, yurdumuzda, özellikle 903 sayılı yasadan sonra, bu tür vakıf uygulamaları çok yaygınlaşmıştır. Giderek, hazineden alınacak yardımın hesaba katılmasıyla kurulan vakıflar bile ortaya çıkmıştır.

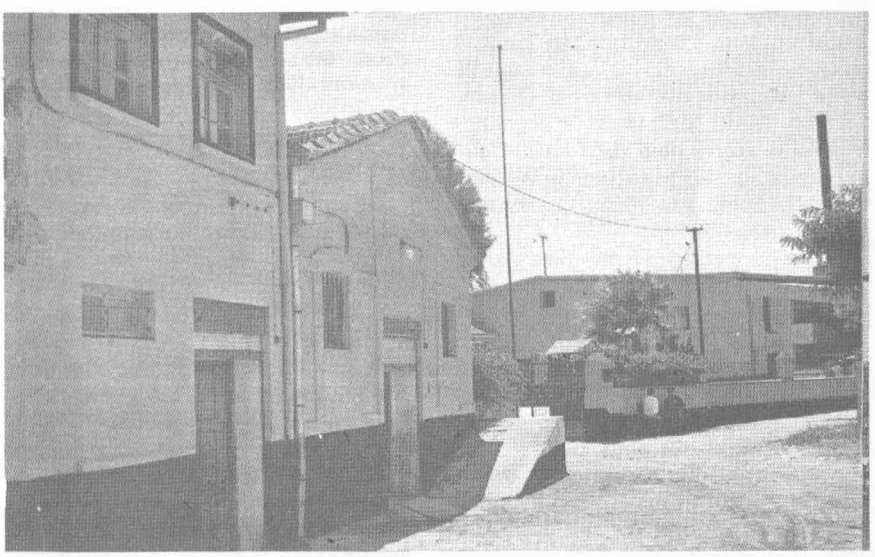
Vakıf kurma işlemi bir *özel hukuk* işlemidir. Bunun için *kamu kuruluşlarının* ya da bu kuruluşları yönetenlerin, kamu malını ya da parasını adayarak vakıf kurmalarına da olanak yoktur. Kamu malları ya da parası ile yapılacak hizmetlerin türü yasalarla belirlendiğinden, bunları özel hukuk kurumu olan vakfa aktarmak yasaya aykırıdır. Özel hukuk *tüzel kişilerin*in vakıf kurup kuramayacakları sorunu ise, bazı yönlerden tartışma konusudur. Anonim ortaklıkların sosyal yardım sandığı türünden vakıflar kurabilecekleri Ticaret Kanunu'nun bazı hükümlerine dayanılarak kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra, gerek ortaklıkların gerekse derneklerin, tüzüklerinde bu konuda hüküm bulunmak ve amaç yönünden elverişli olmak koşuluyla vakıf kurabilecekleri de ileri sürülmektedir. Nitekim, bu tür kurumların meydana getirdiği vakıflar vardır ve halen faaliyettedir. Bundan başka, yasada belirtilen belli amaçlar için sendikaların da vakıf kurabilecekleri kabul edilmiştir. Özel hukuk tüzel kişisi olan vakıfların kendi malvarlıklarından bir bölümü ile yeni bir vakıf kurmaları ise olanaksız sayılır.

Vakıf Kurma Ehliyeti: Bu bakımdan bireyler (gerçek kişiler) arasında da fark vardır. Bir kimsenin vakıf kurabilmesi için, kural olarak, reşit olması ve temyiz gücüne sahip bulunması gerekir. Bunun yanı sıra, vakfın "kısıtlı" (mahcur) da olması lâzımdır. Bunlar, bir kimsenin sağlığında yapacağı hukuksal işlemler bakımından genel ehliyet koşullarıdır. Henüz reşit olmamış kişiler (küçükler) ve kısıtlı durumda bulunan kimseler (mahcurlar), kendileri vakıf kurma işlemi yapamayacakları gibi, bu işlemi onlar adına yasal temsilcileri (veli, vasî) de yapamaz. Ama bu durum *sağlıkta geçerli* olmak üzere yapılacak vakıf kurma işlemi içindir. Buna karşılık, *ölümden sonra geçerli* olacak vakîf kurma işlemi bakımından ehliyet koşulu değişir. Bir kimse, on beş yaşını doldurmuş ise ve temyiz gücüne sahipse, vasiyetname yapmak ehliyeti vardır. Bu ehliyet, vasiyet yoluyla vakıf kurma işlemini de kapsar. Ozetle, vakıf kurma işlemi yapma ehliyeti, işlemin, "sağlıkta hüküm doğuracak işlem" olması ile "ölüme bağlı tasarruf" olmasına göre değişiktir.

Bazı özel yasalarla belirli nitelikteki kişilerin vakıf kurma ehliyeti kaldırılabilir. Örneğin, güvenlik kuvvetleri görevlileri için böyle özel bir yasak getiren yasa hükmü vardır.

Biçim Yönünden: İşlem, bu yönden belli koşullara bağlanmıştır. Yasaya göre vakıf ya *"resmî senet"*le, ya da *"vasiyetname"* ile yapılır. Resmî senet, bir kimsenin sağlığında geçerli olacak vakıf işlemi için söz konusu olan biçimdir. Bu senet *noter* tarafından düzenlenir. Resmî senetlerin nasıl düzenleneceği ve neleri içereceği Noterlik Kanunu'nda belirtilmiştir. Vakıf kurmak isteyen kimse

VAKFIN MALİ YÖNÜ: Vakıflar Genel Müdürlüğü, yönetimi kendisine bırakılmış "eski" vakıfların varlığını sürdürmesi için gereklilik duyduğu en büyük gelir kaynağını "hayrat" vakıflarıyla vakıf akar ve topraklarından elde etmektedir. Bunlarla akar sağlayacak yeni bina vb.'nin yapımına da girişmektedir. Üstte: Vakıf memba sularından Taşdelen'in hangarı, altta: Aydın'da Vakıflar Zeytinyağı Fabrikası.

notere başvurarak böyle bir senet düzenletebilir. Kişinin, bunun dışında bir yoldan, sağlığında hüküm ifade edecek bir vakıf kurması olanaksızdır. Buna karşılık vakıf işlemi, vakfedenin ölümünden sonra hüküm ve sonuç doğuracaksa, biçim koşulunda değişiklik olur. Bu takdirde vakıf işlemi *"vasiyetname"* düzenlemekle gerçekleştirilebilir. Yasaya göre vasiyetname, resmî senet biçiminde düzenlenebileceği gibi, yazılı biçimde de düzenlenebilir. Hatta, belli koşullarda, sözlü vasiyete bile izin verilmiştir. Şu halde bir kimsenin, notere başvurmadan, kendi el yazısı ile hazırlayacağı bir vasiyetname ile vakıf kurmasına olanak vardır. Olağanüstü koşullarda sözlü vasiyetle de, ölümden sonra geçerli olan vakıf kurma işlemi yapılabilir. Miras sözleşmesi ile vakıf kurma işleminin yapılabilip yapılamayacağı tartışmalıdır.

Vakıf kurma işlemini meydana getiren belgede yer alması gereken zorunlu ögeler amaç, amacın gerçekleşmesi için adanan malvarlığı ve organlardır. Vakfı kurmak üzere resmî senet düzenleten ya da vasiyetname yapan kişi (vâkıf), kuruluş belgesinde bu ögelere ilişkin istencini (iradesini) de açıklamış olmalıdır.

• *Amaç:* Vakıf kurma istencinin belkemiğidir. Bir kimsenin herhangi bir amaç belirlemeksizin vakıf kurması düşünülemez. Hemen bütün hukuk düzenlerinde durum böyledir. Eski hukuk döneminde kurulan vakıflarda da vakfedilen malların *"tahsis ciheti"*nin belirlenmesi, amacın gösterilmesi anlamına gelmektedir. Amacın belirlenmesi bakımından ortaya çıkan çeşitli sorunlar vardır.

İlk olarak, vakfı kuran kişinin bu konudaki özgürlüğünün sınırları saptanmak gerekir. Bir kimse herhangi bir amaç için vakıf kurabilir mi? Bu konuda yasada yer alan bazı yasaklara değinmek gerekir: Medenî Kanun'a göre, yasaların buyurucu (emredici) kurallarına, ahlâka, ulusal çıkarlara aykırı amaçlı vakıflar kurulamaz. Ayrıca, yine bu yasaya göre, siyasal düşünceleri desteklemek için ya da belli bir ırktan veya topluluktan (cemaatten) olanları desteklemek amacıyla vakıf kurmak yasaktır. Bu tür amaçlar güden vakıfların tesciline mahkemelerce karar verilemez. Bu yasaklar dışında, kişi, vakfın amacını belirleme özgürlüğüne sahiptir. Yasa, sayılan yasaklar dışında başkaca bir sınırlama kuralı getirmediğine göre, vakfın amacının yararlı bir amaç olması da şart değildir. Bununla birlikte, amacın anlamsız ya da olanaksız bir amaç olması halinde, vakfın yine de kurulmuş sayılabileceği kuşkuludur.

"YENİ" VAKIFLAR: Türk Medeni Kanunu'na göre kurulan vakıf sayısı, son dönemlerde önemli ölçüde artmıştır. Bunların bir kısmı aile vakıfları, pek çoğu ise Aziz Nesin'in Çatalca'da "kimsesiz çocukları barındırmak, eğitmek ve yaşamlarını kazanıncaya kadar yetiştirmek" amacıyla kurduğu Nesin Vakfı örneğinde olduğu üzere, sosyal yardım vakıflarıdır.

Amacın birden çok olmasına da engel yoktur. Uygulamada, vakfı kuran kişinin, vakfın faaliyetlerini belirtirken, birbirinden ayrılabilen birçok işi birarada sayarak vakfın amacını bunlara bağladığı görülmektedir. Örneğin, bir yörenin kalkınmasına katkıda bulunmak üzere kurulan bir vakfın, o yöreye turizm hizmeti götüreceği, sağlık tesisleri kuracağı, bölgede eğitim kurumları meydana getireceği vb. faaliyetler sayılmaktadır. Bu hallerde amacın bir tek mi yoksa birden çok karma amaç mı olduğu söz götürür. Bununla birlikte, vakıflarda, derneklerden farklı olarak, tek amaç ilkesi geçerli olmadığından, bu durumun pratik yönden bir sorun yaratabileceği söylenemez.

Amacın sürekli olması da şarttır. Süreklilikten maksat sonsuzluk değildir; geçicilik durumunun kabul edilmemesidir. Örneğin, bir mahallede oturanların bu yıl yapacakları hıdrellez gezisi için vakıf kurulamaz; ama bunların her yıl yapacakları geziye katkıda bulunmak için bir vakıf kurulabilir.

• *Malvarlığının Adanması (Tahsisi):* Bu da vakıf kuruluş belgesinde mutlaka yer alması gereken bir ögedir. Vakfı kuran kişi ya da kişiler, amacı gerçekleştirmeye yeter ölçüde bir malvarlığını, kendi malvarlıklarından çıkarıp oluşacak vakıf tüzel kişiliğine maletmek zorundadırlar. Vâkıf, sağlıkta hüküm doğuracak bir işlemle vakıf kurmak istiyorsa, bu malvarlığının ne olduğunu belirterek resmî senede geçirecek ve böylece bu malvarlığını vermeyi kurulacak vakfa karşı borçlanmış olacaktır. Vakıf ölüme bağlı bir tasarrufla kuruluyorsa, bu kez, vasiyetnamede belirtilen malvarlığı, ölümden sonra kurulacak vakfa adanmış olacaktır. Böyle bir adama (tahsis) olmaksızın vakıf kurulamaz.

Söz konusu malvarlığının nicelik ve niteliği bakımından belirtilmesi gereken noktalar şunlardır: Nitelik yönünden yasakoyucu, *"mal"*ı, *"malvarlığının bütünü"*nü, *"gerçekleşmiş veya gerçekleşeceği anlaşılan hertürlü geliri"*ni veya *"ekonomik değeri olan haklar"*ı saymıştır. Bu çok geniş kapsamlı bir sayımdır. Taşınır ya da taşınmaz mallar, alacaklar, malî değeri olup da başkasına devredilebilen tüm haklar buraya girebilir. Malvarlığının bütünü (örneğin, bir kimsenin tüm mirasını vakfa adaması) vakfedilebileceği gibi, belli bir bölümü de (örneğin, bir kimsenin mirasının bir bölümünü adaması) vakfedilebilir. "Gerçekleşeceği anlaşılan" kaydı dolayısıyla, elde edileceği kuşkulu alacak haklarının vakıf kurmaya yetmeyeceği söylenebilir. Daha önce de değindiğimiz gibi, vakfa adanacak malların ve öteki ekonomik değerler; vakfın malvarlığından olması gerekir. Vakfı kurmak isteyen kişiye ait olmayan ya da ilerde elde edilmesi olasılığı olan mallarla vakıf kurulamaz. Bunun gibi, vakfın kuruluşundan sonra vakfa verileceği ya da bağışlanacağı düşünülen mallar hesaba katılarak da vakıf kurulamaz. Vakıf kurma işi, her şeyden önce, kişinin kendi malvarlığından bir özveride bulunması işidir. Bunun için de vâkfın, belirlediği amaca yetecek ölçüde bir malvarlığına sahip olması ve bunu gözden çıkarması gerekir. Uygulamada bu esasa uymayan bazı vakıf kuruluş işlemleri olmuştur. Bazı kimseler, küçük katkılarla

vakıf adı altında yardım toplama kurumları oluşturmuşlar ve bu yoldan topladıkları yardımları kendi belirledikleri amaçlar için harcayan güçlü ekonomik birimler yaratmışlardır. Son yıllarda Yargıtay, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yapılan başvurular üzerine, vakıf senedinde belirtilen amacın gerçekleşmesine yetecek ölçüde malvarlığı adaması yapılmayan vakıf kurma işlemlerinin tescilini öngören mahkeme kararlarını bozmaya başlamıştır. Böylece, vakıf kurmak için adanacak malvarlığının nicelikçe de yeterli olması ölçütü uygulamada yerleşmeye başlamıştır.

• *Vakfın Organları:* Organlar da vakıf kurma belgesinde yer alması zorunlu olan ögelerdendir. Yasada "vakfın uzuvları"ndan söz edilmekle birlikte, bunun sadece "yönetim organı" için zorunluluk getirdiğini, bunun dışında kalan organların oluşturulmasının isteğe bağlı olduğunu belirtelim. Bu duruma göre vakfın kurucusu, kuruluş belgesinde, vakfın hangi organca yönetileceğini belirlemek zorundadır. Bunu yapmadığı takdirde, denetim makamı (Vakıflar Genel Müdürlüğü) bu konudaki eksikliği gidermesi için vâkfa başvuracak ve noksanı tamamlatacaktır. Vakıf ölmüşse ya da bu işi yapamıyorsa, eksiklik mahkemeye tamamlatılabilir.

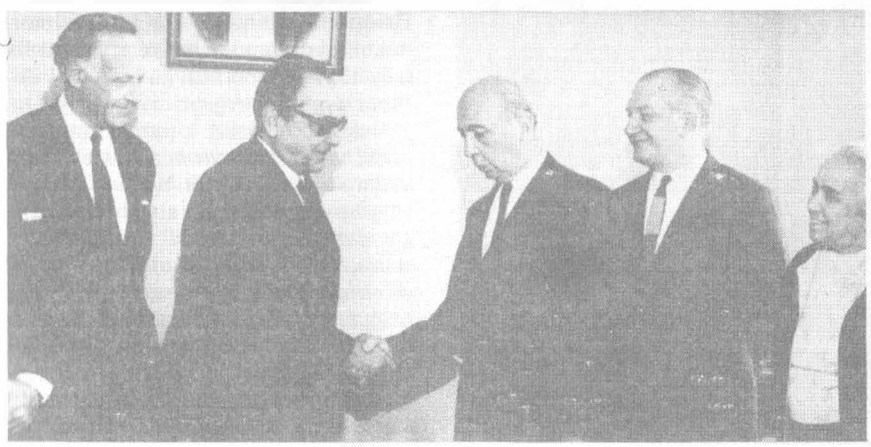
Vakıf yönetim organı, vâkıf tarafından belirlenecektir. Bunun bir kişiden ya da bir kuruldan oluşması mümkündür. Vâkıf, yönetim organını meydana getirecek kişi ya da kişilerin belirlenmesi yöntemini de serbestçe gösterme hakkına sahiptir. Bu yöntem bir seçime dayanabileceği gibi, ad gösterme suretiyle de olabilir. Örneğin, vâkıf, yönetim organına katılacak kişilerin belli bir resmî kuruluşun yetkili organınca seçileceğini belirtebilir. Ya da, belli adlar sayarak, bunların yönetimde görev alacağını söyleyebilir. Bu ve benzeri yöntemlerin karma olarak kabul edilmesi de mümkündür. Yönetimde yer alacak kişilerin sayısı bakımından da yasal bir sınırlama kuralı yoktur. Şu halde, yönetim organı bir kişiden, üç kişiden ya da beş kişiden kurulabileceği gibi, bunun, örneğin, 25 kişiden kurulacağı da senette öngörülmüş olabilir.

Yönetim organı, vakfı "yönetecek" olan organdır. (Eski hukukta vakfı yönetmekle görevli olan kişilere *"mütevelli"* denmekteydi. Bugün de, bazı vakıf senetlerinde bu terime yer verildiği görülmektedir.) Yasaya göre yönetim işinin nasıl yapılacağı da senette gösterilmelidir. Gerçekten yasada, *"idare sureti ve temsil tarzı"*ndan söz edilerek, bunların nasıl gerçekleşeceği konusunda senette yeterli açıklık yoksa, bunun da vakfa tamamlattırılması yoluna gidileceği söylenmektedir. Bunun gibi, yasaya göre, yalnız organların belirlenmesi değil, vakfın "örgütlenmesi" (teşkilâtı) de vakıf senedinin zorunlu içeriğine girer. Kanımızca, vakfın "idare ve temsili" ile "teşkilât"ının vakıf senedi ile belirlenmesi zorunlu sayılmaz. Zorunlu olan, "organın" (idare uzvunun) belirtilmesidir. Bu belirlendikten sonra, vakfın "idare ve temsili" işi bu organca gerçekleştirilir. İdare ve temsil bakımından bütün tüzel kişiliklerde yürüyen yasal kurullara uyulur. Örgütlenme bakımından da durum böyledir; belirlenen yönetim organı, yönetim işini yürütmek için gereken örgütlenmeyi gerçekleştirme yetkisine sahip sayılır.

Vakfın öteki organları zorunlu organlar değildir ama, vâkıf isterse yönetim organı dışında da organlar kurulmasını senette öngörebilir. Örneğin, bir denetim organı ya da vakfın sağlayacağı olanaklardan yararlanacakları belirleyecek bir seçiciler kurulu gibi organlar oluşturulabilir. Bu konuda yasal bir sınırlama yoktur. İşlevi belirtilmek suretiyle vakfın işleyişini sağlayacak ya da kolaylaştıracak organlar kurulabilir. Bunlar arasında, vakfın en üst organı niteliği verilmek suretiyle, vakıf senetlerinde Vakıf Genel Kurulu adıyla bir organ kurulma yoluna gidildiği de gözlemlenmektedir. Bu tür organlar, sosyal yardım sandıklarının oluşturduğu vakıf türü için yararlı, hatta zorunlu sayılabilir. Çünkü bunlarda, yasaya göre, sandığa aidat ödeyerek vakıftan yararlanacak işçi ve hizmetlilerin "yönetime katılma" hakkı vardır. Bu katılım da böyle bir "üst kurul" aracılığıyla gerçekleşebilir. Buna karşılık, sıradan vakıflarda, birtakım kişilerin katılmasıyla oluşan bir "karar organı"na gerek yoktur. Çünkü bu tür kararlara karşılık olan "istenç" (irade), vâkıf tarafından oluşturulmuştur. Yapılacak iş, bu istencin "gerçekleşmesi"ni sağlamaktır. Bu da yönetim organının işidir. Şu halde vakıflarda, kişi birliklerine özgü bir organ olan "genel kurul"a gerek olmadığı gibi, böyle bir organın işlevi yönünden olanak da yoktur. Bununla birlikte, yukarıda da değindiğimiz gibi, özellikle birçok kişinin birlikte kurduğu vakıflarda, genel kurul adıyla bir organa yer verildiği görülmektedir.

• *Vakfın Adı:* Vakfın adının bulunması doğaldır. Yasa bunun da vakıf senedinde yazılmasını öngörüyor. Bu adın seçimi yönünden özel bir sınırlama hükmü yasada yer almıyor. Buna karşılık, amaçla ilgili sınırlamalardan hareket ederek, vakfın adı bakımından da seçim hakkının sonsuz olmadığı sonucuna varabiliriz. Şu halde, vakfın adı "yasanın buyruklarına, ahlâka, âdaba, ulusal çıkarlara" aykırı olamaz. Bunun gibi "siyasal içerikli" ya da "bir ırk veya cemaat"i anlatan adlar vakfın adı olarak seçilemez.

• *Vakfın İkametgâhı:* Bu da kuruluş bel-

BAĞIŞ, ÖNEMLİ BİR KAYNAK: Vakıf belirli bir malvarlığının adanmasıyla kurulmakla birlikte, son zamanlarda kurulan sosyal yardım vakıflarından birçoğu bağışlar yoluyla güç kazanabilmektedir. Türk Eğitim Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Vehbi Koç, bağışta bulunan bir işadamına teşekkür ediyor.

gesinde gösterilmiş olacaktır. Burada sözü edilen ikametgâh, *"vakfın merkezi"*dir. Vakıf yönetim organı vakfa ait iş ve işlemeleri nerede görecekse, o yer vakfın "merkezi"dir. Bunun senette gösterilmemesi halinde, yasada tüzel kişiler için öngörülen koşullara göre belirlenmesi gerekir.

Vakıf kuruluş belgesinde bu sayılanlar dışında da kurallara yer verilebilir. Örneğin vakıf, vakfın yaratacağı imkânlardan ve hizmetlerden yararlanacak kimselerin nasıl belirleneceğini ve yararlanmanın koşullarını senette gösterebilir. Bunun gibi örneğin, vakfın hangi koşullarda sona ereceği de senette ayrıntılı olarak gösterilebilir.

• *Vakfın Tescili:* Kuruluş işleminin son evresidir. Tescil, vakfeden kişinin ikametgâhı mahkemesinin kararıyla gerçekleşir. Bu, asliye mahkemesidir. Mahkeme, vakıf kuruluş belgesi ile yapılan başvuru üzerine, ehliyete, biçime, amaca ve adanan malvarlığına ilişkin olmak üzere gereken incelemeleri yapar. Bu arada, uygulamada gitgide yerleşen usule göre, başvuruyu içeren dilekçenin bir örneğini de Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne tebliğ ederek, bu konudaki görüşünü bildirmesini ister. Buna yanıt verilmişse, mahkeme bu yanıtı da gözönünde tutarak incelemelerini tamamlar. Sonuçta, vakfın kuruluşu için gereken koşulların varolduğu saptanırsa, yargıç, vakfın *"tesciline"* karar verir. Bu karar hem başvuru sahibine, hem de Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne tebliğ edilir. Yasaya göre Vakıflar Genel Müdürlüğü bu tescil kararına karşı iki ay içinde Yargıtay'a başvurarak bozulmasını isteyebilir.

GÜÇLENDİRMEK AMACIYLA: Devletin üstlendiği birtakım hizmetlerin, devlet bütçesinin kısıtlı imkânları yüzünden gereği gibi yerine getirilememesi dolayısıyla, vakıf kurumundan yararlanma yoluna gidilmiştir. 1965 yılında, Kıbrıs bunalımı sırasında "Millet Yapar" kampanyasının ardından Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri vakıfları kurulmuş; bunlar ordunun kimi ihtiyaçlarının karşılanmasına katkılarda bulunmuşlardır.

• *Vakfın Tüzel Kişilik Kazanması:* Vakıf, mahkemece verilen tescil kararının, mahkeme nezdinde bu iş için tutulan sicile tescili ile *tüzel kişilik* kazanır. "Tescil" denilen işlem bu kütüğe yapılan yazımdır. Kararın verilmesi ile bu yazım eşzamanlı olarak yapılmalıdır. Ne var ki Tüzük, mahkeme nezdindeki kütüğe yazımın, kararın kesinleşmesinden sonra yapılmasını öngörmüştür. Şu halde mahkeme tescil kararını verdikten sonra, bu karara karşı Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Yargıtay'a başvurma süresinin geçmesini bekleyecek; bu başvuru süresinde yapılmamış ya da yapılıp da reddedilmişse, kütüğe yazım işini gerçekleştirecektir. Bu yazımın yapıldığı anda vakıf tüzel kişiliğe kavuşmuş olacaktır. Yasa, ayrıca, mahkemenin tescil işlemini Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bildirerek, vakfın bu genel müdürlük nezdinde tutulan *"merkezî sicil"*e de yazımını sağlayacağını öngörüyor. Merkezî sicile yazım "açıklayıcı" niteliktedir. Vakfa can veren, onu tüzel kişiliğe kavuşturan yazım, mahkeme nezdindeki kütüğe tescildir. Bunun için mahkeme kütüğüne yapılan yazımın *"kurucu"* nitelikte olduğu söylenir.

Tüzel kişilik kazanılınca, vakıf, kendisine adanan malların da sahibi olur. Yasa "vakfın tescili ile birlikte vakfedilen malların mülkiyeti ve haklar vakfa intikal eder" diyor. Bunun anlamı, söz konusu malvarlığı unsurlarının (taşınır ve taşınmaz mallar, alacaklar ve diğer haklar), başkaca bir işlem yapılmasına gerek olmaksızın, yasa hükmü uyarınca kendiliğinden vakfın malvarlığına geçmesidir. Eylemsel durumun başka türlü olması, hukuksal durumu değiştirmez. Elmenlik (zilyetlik) ve tapu kütüğü hukuksal duruma uygun hale getirilir.

Vakıf tüzel kişilik kazandıktan sonra artık bundan *dönülemez*. Bu aşamaya kadar vakfedenin yaptığı işlemi bozarak vakıftan dönebileceği kabul edilir. Örneğin vakıf, resmî senedi düzenlettikten sonra, mahkemeye başvurmaktan vazgeçerek işlemi sonuçsuz bırakabilir. Ölüme bağlı tasarrufla kurulması öngörülen vakıftan da, vasiyetçi, ölünceye kadar dönebilir. Bunun için ölüme bağlı tasarrufların geri alınması için yasada kabul edilen yollara başvurmak (örneğin, vasiyetnameyi yeni bir vasiyetname yaparak değiştirmek, elyazısı ile yapılmış bir vasiyetnameyi yırtmak vb.) gerekir. Vasiyet yoluyla vakıf kurulması öngörülmüşse, miras bırakanın ölümünden sonra, mi-

SAĞLIK AMAÇLI: Son yıllarda sağlık amaçlı vakıflar da kurulmaya başlanmıştır. Bunlar birer sağlık ve rehabilitasyon kurumu gibi çalışmaktadır. Başlıcaları Kalp Vakfı, İşitme ve Konuşma Rehabilitasyon Vakfı, Göz Vakfı, Altı Nokta Körleri Eğitme ve Kalkındırma Vakfı ve İstanbul Valisi başkanlığında toplantısı görülen Mikrocerrahi Rekonstruksiyon Vakfı'dır.

rasçılar artık bunu önleyemezler. Onlar istemeseler de vakfın kuruluş işlemleri yürütülür. Buna karşılık mirasçıların, ölüme bağlı tasarrufla kurulması amaçlanan vakfa karşı, saklı miras paylarına tecavüz edildiği iddiasıyla itiraz hakları vardır. Medenî Kanun'a göre saklı payı çiğnenen mirasçılar, bunu çiğneyen tasarruflara karşı indirim (tenkis) davası açabilirler. İşte, vakfa bırakılan malvarlığı bakımından da bu dava açılabilir. Yasada yapılan bir değişiklikle gelirinin % 50'sinden fazlası kamu görevi niteliğindeki bir işin görülmesine özgülenmiş vakıflarda, söz konusu gelirin % 20'si saklı paylı mirasçılara ayrılmışsa, bunların indirim davası açma hakları da yoktur. MK m. 76'ya göre, miras bırakanın alacaklıları da vakfa karşı dava açabilirler. Bu dava, vakfedenin alacaklılarından mal kaçırmak için malvarlığını vakfetmesi halinde söz konusu olur. Bununla vakıf işleminin iptali istenir. Vakıf işleminin, hukuksal işlemler için yasalarda öngörülen sağlık koşullarına uymaması halinde de iptali dava edilebilir. Örneğin, vakıf işleminin yapılması sırasında hukuksal ehliyeti olmayan kişinin yaptığı tasarruf aleyhine, ilgililer böyle bir dava açabilirler. Ölüme bağlı tasarrufla vakıf kuran kişi örneğin akıl hastası ise, mirasçıları bu tasarrufun iptalini dava ederek vakıf kuruluş işlemini etkisiz bırakabilirler. Biçim yönünden bir sakatlık varsa, yine iptal davası açılarak, vakfın kuruluşu engellenebilir. Vakfı sağlığında yaptığı bir işlemle kuran kişi tescil yapıldıktan sonra bundan dönemez ise de, bunun da istisnaları vardır: Vakıf, esaslı bir hataya düştüğünü ya da hileye veya tehdide uğradığını ileri sürüp kanıtlayabilirse, vakfı bozabilir. Bunun da mahkemede açılacak dava yoluyla ileri sürülmesi gerekir.

Kuruluş evresinde söz konusu olan nedenler dolayısıyla vakfın tüzel kişilik kazanmasının engellenmesi ancak yukarda açıklanan çerçevede mümkündür. Buna karşılık, vakıf geçerli bir işlemle tüzel kişilik kazandıktan sonra da belli nedenlerle sona erebilir. Bunu aşağıda ayrıca inceleyeceğiz.

• *Vakfın Yönetimi:* Kuruluş işlemi tamamlanarak mahkeme kütüğüne tescil edilince vakıf "tüzel kişilik" kazanmış olur. Bundan sonra artık kendi organları tarafından yönetilen ve temsil edilen bağımsız bir *hukuksal varlık* ortaya çıkmıştır. Bunun bir kişiliği olduğuna göre *hak ehliyeti* ve *eylem ehliyeti* vardır. Bunun anlamı, vakfın hak sahibi olabilmesi ve borçlarla yükümlü tutulabilmesidir. Örneğin vakıf taşınır ya da taşınmaz malların maliki olabilir, alacak hakkı kazanabilir, bir borçla sorumlu tutulabilir, rehin alabilir, organlarının bu sıfatla yaptıkları haksız eylemler dolayısıyla tazmi-

nat yükümü altında olabilir vb. Bütün bu sonuçları doğuracak eylem ve işlemler, yetkili yönetim organının kararları ve faaliyetleri ile gerçekleşir.

Vakfın işlem ve eylem ehliyeti bakımından gerçek kişilere göre bazı sınırlamalara tâbî olması doğaldır. Bütün tüzel kişiler gibi vakıflarda da önce "amaçla sınırlı" bir ehliyet söz konusudur. Vakıflar, yasada belirlenen çerçevede, amaçları dışında faaliyette bulunamazlar. Şu halde, amaçlarını aşan iş ve işlemlerde vakıfların ehliyeti yoktur. Örneğin, yoksullara yardım için kurulmuş olan bir vakıf, malvarlığının tümünü lüks konutlar yapımına yönelik yatırımlara harcayamaz. Vakıfların amaçlarına ulaşmak için "ticarî işletme" kurmalarına yasal olanak var ise de, bu ancak ikincil bir faaliyet olarak yapılabilir. Vakfı yönetenlerin vakıf kuruluş belgesinde yazılı amacı bir yana bırakıp vakfı bir ticarî kuruluşa çevirmeleri caiz değildir.

Tüzel kişilere özgü bu genel ehliyet sınırlaması yanında, vakıflarda, yasayla getirilmiş özel nitelikte ehliyet sınırlamaları da vardır. Yönetim organı, vakfın üçüncü kişilerle ilişkisinde temsilci sıfatıyla hareket ederek vakıf tüzel kişiliğinin hak sahibi olmasını veya borç altına girmesini gerçekleştirecek eylem ve işlemlerde bulunabilir ama, vakfa ait malların elden çıkması sonucunu doğuracak işlemleri yapamaz. Bunun için denetim organının (Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün) önerisi ve mahkeme kararı gerekir. Vakıf yönetim organının görüşü alınarak girişilecek bu işlemin yapılabilmesi için söz konusu malın "geliri giderini karşılamayan veya değerine uygun bir gelir getirmeyen" mal olması da şarttır. Bu yöntem uygulanarak, vakıf malları "daha yararlı bir mal ya da para ile değiştirilebilir" (MK m. 80/A). Şu halde, vakıf tüzel kişiliği kendisine ait mallar üzerinde yönetim organının doğal yetkisi içinde kalan bir "ehliyet"e sahip değildir. Bu sınırlama kuralı uygulamada vakfa ait taşınmaz mallar için geçerli sayılmaktadır.

Vakıf yönetim organının yönetim ve temsil yetkisi *"vakfın amacı"* ile sınırlıdır.

Bu organ, amaçla bağlılık koşulu saklı kalmak üzere, kuruluş belgesinde yazılı olan ya da yapılacak işlerin gerekli kıldığı bütün faaliyetlerde bulunabilir. Vakfa ait işleri planlamak, düzenlemek, uygulamak yönetim organının görevine girer.

Yönetim organı vakfa ait hesapları da tutar ya da bunların tutulması için gereken örgütlenmeyi gerçekleştirir. Yasaya göre yönetim, her takvim yılı başında vakfın malî durumunu saptamak ve bunu uygun biçimde kamuya duyurmak zorundadır. Ayrıca bu durum Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne de bildirilir.

Vakfın yönetim biçimi, kurucunun kuruluş belgesinde belirlediği gibidir. Bununla birlikte vakıf mallarının muhafazası ya da amacın sürdürülmesi zorunlu kılıyorsa, mahkeme kararı ile bu biçim değiştirilebilir (MK m. 79). Yasada, vakfın işlerini gereği gibi yapmayan ya da yapamayan yöneticilerin de mahkeme kararıyla işlerinden uzaklaştırılabilecekleri öngörülmüştür (MK m. 79/II, III).

Vakfın amacı kurucunun istenci ile belli olan bir ögedir. Kurumun varoluş nedeni bu amaç olduğundan, bunda bir değişiklik yapılması da söz konusu olmamalıdır. Özellikle vakfedenin ölümünden sonra, onun vakfın kuruluşundaki istencine riayet edilmeli ve amaç değiştirilmemelidir. Bununla birlikte yasa, amacın, nitelik ve kapsam yönünden vakfedenin isteğine açıktan açığa aykırı düşmesi halinde, yönetim organının başvurusu üzerine mahkemece değiştirilebileceğini öngörüyor (MK m. 80). Örneğin, bir kasabada lise bulunmadığı için, o kasabadan kente giderek lise öğrenimi gören çocuklara malî yardım sağlamak amacıyla kurulmuş bir vakıf varsa, bunun kuruluş amacı, kasabada bir lisenin açılmasıyla değişikliğe uğramış olur. Bu takdirde, vakfın amacının mahkeme kararıyla değiştirilmesi, örneğin kasabadaki liseye devam eden yoksul ve başarılı öğrencilere yardım sağlanması şekline dönüştürülmesi mümkün sayılabilir.

• *Vakfın Denetimi:* Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün görevidir. Yasada bu denetim "teftiş" olarak anılmakta ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne de *"teftiş makamı"* denilmektedir (MK m. 78). Denetimde, vakıf senedi hükümlerine uyulup uyulmadığı, vakıf malların amaca göre harcanıp harcanmadığı, kullanılıp kullanılmadığı incelenir. Bu denetim dolayısıyla vakıflar, gelirlerinin yüzde beşinden çok olmamak üzere denetim makamına "denetim giderlerine katılma payı" öderler. Bu payın ne kadar olacağı Tüzük'le belirlenir. Denetim makamının yönetim organının işlemlerini denetlerken gördüğü yolsuzluklar üzerine, yöneticilerin uzaklaştırılmasını ve yerine yenilerinin getirilmesini mahkemeden isteme yetkisi de vardır.

• *Vakfın Sona Ermesi:* Vakıf tüzel kişiliğinin sona ermesi bakımından yasada (MK m. 81/A) iki olasılık öngörülmüştür. Bunlardan birincisi, vakfın amacının gerçekleşmesinin olanaksızlaşmasıdır. Örneğin, vakfın belli bir çevrede yaşayanlara yardım için kurulmuş olması ve sonradan o çevrede yardıma muhtaç kimsenin kalmaması halinde amacın gerçekleşmesi imkânı da ortadan kalkmış olur. Sokakların gaz lambası ile aydınlatılması amacı için kurulmuş bir vakfın bu amacı, o yere elektrik gelmesi ve sokakların belediyece elektrik lambaları ile aydınlatılmaya başlanması halinde imkânsız bir amaca dönüşür. Vakfın malvarlığını yitirerek işlevini yapamaz hale düşmesi de amacın imkânsızlaşması olarak kabul edilebilir. Bütün bu hallerde, amacının gerçekleşmesi olanaksız hale gelen vakıf kendiliğinden dağılmış sayılır. Bunun için ayrıca bir mahkeme kararı verilerek dağılmayı hükme bağlamak gerekmez. Buna karşılık ikinci halde yasa bir mahkeme kararına gerek görmektedir. Bu halde vakfın amacının kanuna, ahlâka ve adaba, millî menfaatlere aykırı hale gelmesi ya da siyasal bakımdan, ırk ve cemaatin desteklenmesi yönünden yasada belirtilen yasaklara uymaması söz konusudur. Böyle bir durum varsa, denetim makamının başvurusu üzerine mahkeme, tarafları çağırarak duruşma yapmak suretiyle, vakfın dağıtılmasına karar verebilir.

Dağılan ya da dağıtılan vakfın malvarlığı tasfiye edilir. Tasfiyeden artan bir değer varsa, bunun, yasada öngörülen biçimde, başka kuruluşlara tahsis edilmesi gerekir. Bu konuda Medenî Kanun'un 50. maddesindeki kural uygulanır ●

KAYNAKÇA

• T.Akünal, F.Bayrekeri, A.İşeri, A.Tezel, *Vakıflar ve Sorunları*, İstanbul, 1975.
• A.H.Berki, *Vakıflar*, Ankara, 1950.
• Ü.Doğanay, *Hükmî Şahıslar*, İstanbul, 1969.
• H.Hatemi, *Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi*, İstanbul, 1969.
• H.Hatemi *Medenî Hukuk Tüzel Kişileri I*, İstanbul, 1979.
• A.İşeri, *Vakıf*, Ankara, 1968.
• E.Özsunay, *Medenî Hukukumuzda Tüzel Kişiler*, İstanbul, 1974.

Cumhuriyetten Sonra Vakıflar

Hüseyin Hatemi

Cumhuriyet'in ilan günü 29 Ekim 1923'ten hemen üç yıl sonra, 4 Ekim 1926'da Medeni Kanun yürürlüğe giriyor ve bu tarihten sonra kurulacak olan vakıfları *"Tesis"* adı altında ayrı bir düzenlemeye bağlı kılıyordu. Böylece, yeni vakıflar Medeni Kanun kuralları içinde düzenlenirken 4 Ekim 1926'dan önce kurulan vakıflar için özel bir kanun çıkarılması gerekiyordu (Medeni Kanun'a İlişkin Tatbikat Kanunu, m.8).

Bu sebeple, Cumhuriyet döneminde vakıfların gelişimini incelerken Medeni Kanun'dan önce kurulmuş olan vakıfların Cumhuriyet'ten sonraki düzeni ile Medeni Kanun'dan sonra kurulan vakıfları birbirinden ayırarak ele almak gerekir:

Osmanlı Hukukuna Göre Kurulan Vakıflar

Medeni Kanun'dan önce kurulan vakıflar, Müslüman olmayan Osmanlıların ve yabancıların kurdukları bazı müesseseler bir yana bırakılırsa, İslam hukukunun Osmanlı ülkesinde resmilik kazanan Hanefi Mezhebi Fıkhı'na göre kurulmuş kurumlar idiler. Osmanlı hukuk düzeninde kamu hukuku ile özel hukuk ayrımı bugünkü anlayışımıza uygun biçimde varolmadığından, fertlerin kendi malvarlıklarından tahsisler yaparak kurdukları gerçek anlamda vakıflar (Sahih Vakıflar) yanında, aslında Beyt-ül-mal'e, bugün kullandığımız terimle ifade edersek Devlet Hazinesi'ne ait mal veya gelirlerin tahsis edilmesi ile meydana getirilen "tahsis kabilinden" veya *"irsad kabilinden"* denilen vakıflar da vardı. Bu vakıflara *"geçersiz vakıflar"* anlamında değil de *"vakıf benzeri"* anlamında *"gayrisahih vakıflar"* da deniyordu. Beyt-ül-Mal'in yöneticisi ve temsilcisi durumunda olan sultan, veya sultanın izni ile hanedan mensupları yahut yüksek devlet görevlileri aslında Beyt-ül-Mal'e ait olan mal ve gelirleri yine Beyt-ül-Mal'den sarfı caiz olan bir hususa tahsis edebiliyor, *"gayrisahih vakıf"* denen kurumlar da bu şekilde meydana geliyordu. Asıl iktisaden önemi olan büyük vakıflar da bu şekilde meydana getiriliyordu. Geniş tarım topraklarında kural olarak özel müliyet tanınmamış olduğu için, fertlerin özel mülkiyet alanına giren malvarlıklarından vakıf kurabilme imkânları sınırlı idi. İslam hukukunun faiz yasağı getirmiş olması ve dolayısıyla *"para vakıfları"*nın da mümkün sayılmaması gerekiyor ise de paranın vakfedilemeyeceğine ilişkin ve İslam hukukuna uygun görünen hukuki görüş, Osmanlı iktisat düzeni içinde baskın ola-

VAKIF ESERLER SORUNU: Mimarî ve tarihî değeri olan vakıf eserlerin satılamayacağı yolunda bir kanun maddesi getirilmiş olmasına rağmen, birçok önemli vakıf eser çeşitli yollarla yok edilmiştir. 1957 yılında çıkarılan 7044 sayılı kanun bu tür eserlerin Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devrinin sağlanmasını öngörmekle birlikte, İstanbul'da yürütülen geniş kamulaştırma faaliyeti birçok eserin yok edilmesine yol açtı. DP iktidarı döneminde Vakıflar Müdürlüğü'nün yaptırdığı Eyüp maketi Başbakan Menderes tarafından inceleniyor.

mamıştır. Kamu hukuku ve dolayısıyla iktisat düzeni alanında İslam'a uygun bir düzen sağlanamamış olduğundan, esasen bu görüşün baskın olması da beklenemezdi. Ayrıca Hanefi Fıkhı, menkullerin vakfına da cevaz vermekte idi. Bundan başka, *"toprak üzerinde ekilen ve dikilenler ile yapıların mülkiyeti toprağın mülkiyetine bağlıdır"* ilkesi, Osmanlı hukukunda Batı hukukunda olduğu kadar güçlü değildi. Bu sebeple de özel mülkiyette olmayan toprak üzerindeki yapılar, ekilen ve dikilen nesneler de özel mülkiyette iseler, topraktan bağımsız olarak vakfedilebiliyorlardı. Böylece Beyt-ül-Mal'den yapılan ve bugünkü anlayışımızla ferdî hayırseverlik duygusunun tezahürleri değil de, kamu hizmetlerinin görülmesi için yine kamu kaynakları ile yapılan tahsisler demek olan gayrisahih vakıflar yanında, özel hukuk anlamında da vakıflar meydana gelebiliyordu. Ne var ki bu vakıfların büyük bir kısmı ve hiç değilse vakıf gelirinin büyük bölümü nazara alınırsa, yine bugün kullandığımız deyişle "kamu yararına" vakıflar değil, malvarlığının bir soydan gelen nesillerin elinden çıkmaması için yapılan evlatlık vakıflardı. Bu vakıfların büyük bir kısmında da İslam miras hukuku kuralları geçerli oluyor, meselâ kız evlat mirastan mahrum edilebiliyordu.

Tanzimattan Sonraki Gelişmeler: Tanzimat'tan sonra gitgide hızlanan bir süreç içinde Batı hukuku kavram ve ilkeleri benimsenirken Beyt-ül-Mal'e ait gelirlerle yapılan tahsislere el konmuş, bunlara karşılık yine gitgide merkezîleşen Evkaf Hazinesi'ne Devlet Hazinesi'nden bir tür "tâviz bedeli" verilmeye başlanmış idi. Böylece artık Tanzimat'tan sonraki hukuk uygulamasında "gayrisahih vakıflar"ın gelir kaynakları yapılan özel tahsisler kaldırılarak esasen ait bulunduğu Devlet Hazinesi'ne dönüyor; büyük camiler ve diğer vakıf kuruluşları ise yine bir kamu kuruluşu haline gelmiş olan ve başında *"Evkaf Nâzırı"* bulunan Evkaf Nezareti'nin yönetiminde kalıyordu. Evkaf Hazinesi, Maliye'ye geçen bu tahsisler karşılığında toptan ve götürü bir karşılık alıyordu. Eski gayrisahih vakıfların yönetimi Evkaf Nezareti'ne geçmiş idi. Böylece "mazbut vakıf" adı verilen vakıflar ortaya çıkmış ve zamanla bu vakıfların çerçevesinin genişlemesi süreci başlamıştır. Fertlerin meydana getirdikleri ve "mütevelli" adı verilen yöneticilerin yönetiminde olan, çoğunlukla "aile vakfı" niteliği baskın olan vakıflar da bu vakıflar yanında varlıklarını sürdürmekte idiler.

Cumhuriyet dönemi öncesinde, fikirleri ile Cumhuriyet döneminde de etkin olan İttihat ve Terakki kuramcısı Ziya Gökalp bir şiirinde vakıf kurumunu eleştiriyor, her vakfın başlı başına bir "teokratik" yönetim olduğunu, dirilerin yönetiminin bu yoldan bir ölünün pençesine verildiğini, vakıf kurumunun ilerlemeye engel olduğunu, hazır yiyici ve tembel bir kütle yarattığını, bir aile mensuplarının çalışmadan yaşamasını sağlamak için vakıf kurulduğunu ileri sürüyordu. Bir başka şiirinde de aynı devlet içinde Evkaf ve Maliye bütçesi olmak üzere iki ayrı bütçe olmasını eleştiriyordu.

TBMM kurulduktan sonra, 3 sayılı *"İcra Vekilleri'nin Suret-i İntihabına Dair Kanun"* çıkarıldığında, on bir kişilik İcra Vekilleri Heyeti'ne "Şer'iyye ve Evkaf Vekili" de alınıyor, böylece Anadolu Hükümeti, İstanbul'daki kuruluştan farklı olarak "Meşihat" (Şeyh-üy İslamlık makamı) ile "Evkaf"ı birleştiriyordu. 1921 Anayasası'nın 11. maddesi de her il sınırı içinde evkaf işlerinin düzenlenmesi ve yönetilmesini "Vilâyet Şûrası"na bırakıyordu. Milli Mücadele zaferle sonuçlandıktan sonra artık İstanbul yönetiminin Evkaf Nezareti de son buluyordu. "Hânedan-ı Âl-i Osman"da hilâfet bir süre kalmış ise de "Şer'iyye ve Evkaf" işleri halifeye bağlanmamıştır.

Cumhuriyet Döneminde Eski Vakıflar: 3 Mart 1924'te hilâfet kaldırılırken "Şer'iyye ve Evkaf Velâleti" de kaldırıldı. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü bu bakanlığın yerini aldılar (429 sayılı ve 3 Mart 1924 günlü kanun). Aynı gün çıkarılan *"Tevhid-i Tedrisat"* Kanunu da medreseleri ortadan kaldırıyor, Osmanlı yönetiminin son döneminde Meşihat ile Evkaf arasında bu alanda meydana gelen ihtilâf böylece son buluyordu. Eğitim kurumları artık yalnızca *"Maarif Vekâleti"*ne bağlı olacaktır. Ne var ki Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile, daha sonra çıkarılan 1341 (1925) yılı Vakıflar Bütçe Kanunu arasında ifade farkı olduğu için, medrese binalarının mülkiyetlerinin de Maarif Vekâleti'ne geçip geçmediği konusu çekişmeli ve tartışmalı kalmıştır. Cumhuriyet döneminde, aşağıda sözünü edeceğimiz Vakıflar Kanunu yürürlüğe girinceye kadar, her yıl Vakıflar Genel Müdürlüğü Bütçe Kanunu ile vakıflar alanında maddi hukuk açısından da etkili olan kurallar getirilmiştir.

18 Mart 1924 tarihli ve 442 sayılı Köy Kanunu'nun getirdiği bir kural da "avarız" vakıfları ile ilgilidir. Müslümanların *"Cihad"*a yalnız bedenleri ile değil, malvarlıkları ile de yardımcı olmaları ilkesi, İslam'a ne dereceye kadar uygun olduğu şüpheli bir uygulamaya büründüğü ve halktan çıkılacak savaş seferleri için ağır örfi vergiler alındığı dönemler olmuştur. Avarız vakıfları bir mahalle veya köy halkının karşılaşabileceği bu gibi ağır ve beklenmedik arızî vergileri ve bunun gibi beklenmedik, olağandışı durumlarda doğan zaruretleri karşılamak için kurulmuş vakıflardır. Köy Kanunu, köy halkı için kurulan vakıfların gelirlerini de köy tüzel kişiliğine tahsis ediyordu. Böylece "Mazbut Vakıflar" için daha sonra çıkarılacak olan (1935) Vakıflar Kanunu'nun getireceği uygulamaya benzer bir yol tutulmuştur. 1935 Vakıflar Kanunu, "mazbut vakıflar tüzel kişiliği"ni bir kamu tüzel kişiliği olan Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün vesayeti altına alacaktır. Köy kanunu ise köy halkı yararına yapılan vakıfları köy tüzel kişiliğinin vesayeti altında bırakmak istedi. Ne var ki Vakıflar Kanunu çıkarıldıktan sonra yorum yolu ile bu kural etkisiz bırakılmaya çalışıldı ve köy vakıfları üzerinde de VGM'ye vesayet yetkisi tanınma yolu üstün tutuldu. 1930'da çıkarılan Belediye Kanunu da belediye sınırları içinde *"avarız"* ve gelirlerini, ayrıca metrûk ve kimsesiz mezarlıklarla vakfa ait olan umumi mezarlıkları belediyeye devrediyordu. Tanzimat'tan sonra Batı'dan aktarılmaya çalışılan yeni yönetim ilke ve kavramları içinde, Batı'nın merkezden yönetim ilkesi ile "komünler" geleneği zaman zaman birbiri karşısında daha ağır basmış, bu da vakıfların yeni yönetim çerçevesine uydurulmasını karşıt yönlerde etkilemiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da "Batılılaşma" sürecinden başka bir de "Amerikanlaşma" süreci başlayacak ve özellikle yeni vakıf uygulaması da bu süreçten etkilenecektir.

Cumhuriyet'in ilk döneminde bazı vakıfların yerel yönetimlere aktarılarak tasfiye edilmelerinin, Tanzimat'tan sonra başlayan bir geleneği vardır. Önce düşünce alanında kendisini gösteren bu eğilim, daha sonra evkaf ile belediyenin yetki sınırları açısından bazı tereddütler doğurmuş, İkinci Meşrutiyet döneminde Evkaf

Nâzırı (Ürgüplü) Hayri Efendi, belediye ile bir anlaşma yaparak evkafın bazı mal ve yetkilerini İstanbul Belediyesi'ne devretmiş bulunuyordu. 1933'te çıkarılan "Hususi Hastahaneler Kanunu" da vakıf hastaneleri il özel idaresine devretmiyor, fakat yönetimlerinin ilin denetimi altında olduğunu belirtiyordu.

Osmanlı hukuku döneminde bir de "müstesnâ vakıflar" vardı. Aslında özel mülkiyete geçirilmemesi gereken bazı tarım toprakları ve gelirleri, Hanefî Fıkhı'nın sultana verdiği geniş yetkilere dayanılarak fetihlerde yararlılığı görülen bazı "gazi" büyük komutanlara veya "aziz"lere, diğer bir deyişle büyük şeyh hanedanlarına bırakılmış, bu "aile çiftlikleri"ne vergi bağışıklığı tanınmış, bu kuruluşlar ayrıca "vakıf" haline getirilerek dokunulmaz kılınmıştı. Cumhuriyet döneminin başlarında bu müstesna vakıflardan bir kısmı artık millî sınırlar dışında kalmış, bir kısmı *"âşar"* vergisinin kaldırılması dolayısıyla ayrıcalığını kaybetmiş, bir kısmı da tekkeleri kapatan kanun dolayısıyla bireysel tüzel kişiliğini kaybetmişti. 1928 yılı Bütçe Kanunu'ndan sonra artık tapu harçları da vakıf hesabına değil, doğrudan doğruya devlet hesabına tahsil edilmeye başlandığından artık *"müstesnâ vakıf"* uygulaması da kalkmış oluyordu.

Cumhuriyet'in ilk dönemine vakıf alanında bir tasfiye kuralı olarak yansıyan bir diğer kanun da "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun"dur (1925). Böylece vakıf tekkelerin bireysel tüzel kişiliği ortadan kalkıyor, bunlar da mazbut vakıflar tüzel kişiliğine karışıyordu.

Vakıflar Kanunu: 1929 yılında İsviçre'den Profesör Leemann, hükümet tarafından davet edilerek, Medeni Kanun'un Tatbikatına İlişkin Kanun'un 8. maddesinde çıkartılacağı belirtilen ve Medeni Kanun'dan önce kurulmuş olan vakıfların özel durumunu düzenleyecek olan Vakıflar Kanunu'nun hazırlıklarına girişildi. Nihayet 2762 sayılı Vakıflar Kanunu 1935 yılında çıkarıldı ve yıl sonunda yürürlüğe girdi. Bu kanun bazı küçük değişikliklerle günümüze kadar yürürlükte kalmıştır.

Vakıflar Kanunu, Medeni Kanun'dan önce kurulan vakıfları iki ana kesimde ele alır. Birincisi ayrı ayrı tüzel kişilikleri kalmayıp *"mazbut vakıflar tüzel kişiliği"* içinde erimiş ve birleşmiş olan *"mazbut vakıflar"*dır. İkinci tür vakıflar ise ayrı tüzel kişiliklerini sürdürmekle birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün vesayeti altında olan *"mülhak vakıflar"*dır.

VAKIF PARALAR: Osmanlı hukuku, para vakıflarını "caiz" saymıştı. 1914'te hazırlanan Evkaf Bankası Kanunu, savaş nedeniyle çıkarılamadı. Cumhuriyet döneminde vakıf paralar ilkin Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir müdürlükçe yönetildi. 1954'te Vakıflar Bankası kurularak mazbut vakıflar tüzel kişiliğinin, mülhak vakıfların ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün "veznedarlık" işlerini yapmakla bu banka görevlendirildi.

Medeni Kanun'dan önce kurulmuş olan vakıflardan bireysel tüzel kişiliğini sürdürmekte olan mülhak vakıflar, *"tevliyet"*i, diğer bir değişle yönetim görevi vakfedenin (vâkıf) soyundan gelenlere bırakılmış olan ve baskın niteliği ile bir aile vakfı özelliği taşıyan vakıflarla *"cemaat"* ve *"esnaf"* vakıflarıdır.

Mülhak vakıfların birinci türü olan eski aile vakıflarının tüzel kişiliği bugün de varlığını sürdürmektedir. Bu vakıfların *"mütevelli"* adı verilen bir yöneticisi vardır. Mütevellinin kim olacağı vakıf senedinde (vakfiye) gösterilen şartlara göre belirlenir. Vakıf senedinin yorumunda anlaşmazlık çıktığında adli yargıya başvurularak "tevliyete istihkak" kararı alınmakta; böylece davacının "mütevelli" olması gerektiği tespit ettirilmektedir. Ne var ki mütevelli olmak için de sadece mahkeme kararı yetmez ve ayrıca *VGM*'nin idarî bir karar ile mütevelliliği o kişiye vermesi, "tevcih" etmesi gerekir. Vakfiyelerde gerek mütevelli olabilmek için, gerek vakıf gelirinden yararlanabilmek için konan şartlarda bazı özel eski hukuk terimleri kullanıldığından, vakfiyenin yorumunun da yine eski hukukun yorum kurallarına göre yapılması ve böylece vakfedenin isteğinin ne olduğunun araştırılması gerekir.

Mülhak vakıflarda mütevelli olabilecek kimse kalmamış ise veya mütevelli olabilecek kimse bulunsa bile mütevelliliği on yıldan beri kimseye tevcih edilmeyen veya kendisini süresi içinde eski vakıflara ilişkin kütüğe kaydettirmemiş olan vakıflar da mazbut vakıflar arasına alınacaktır.

Vakfiyesinde vakfedenin soyu lehine yararlanma şartı konmuş olan mazbut vakıflarda bu şartlara uyulmakta devam edilir (m.39/son). Ne var ki bu kanun kuralı karşısında VGM vakfiye şartlarına tam uymamaktadır. Aslında bu alanda adil bir tasfiye kuralı getirilmesi ve Medeni Kanun'dan önce kurulan mülhak aile vakıflarının da Medeni Kanun'un 322. maddesine uyan aile vakıfları durumuna konması yerinde olur. Medeni Kanun'da düzenlenen aile vakıflarında bir ailenin meşru ihtiyaçlarını karşılama amacı hâkim iken, İslam hukuku kuralları dolanılarak meydana getirilen bu gibi aile vakıflarında "ihtiyaç" olup olmadığına bakılmaksızın vakfiye kurallarına göre vakfın gelirinden yararlanma ilkesi hâkimdir. Ayrıca, Medeni Kanun'dan önce kurulan aile vakıfları Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün idari vesayeti altına konulmuş iken, Medeni Kanun'dan sonra kurulan aile vakıfları vesayet altında de-

ğil, sadece denetim altındadır. Oysa Medeni Kanun'dan önce kurulan aile vakıflarını da yeni düzene uydurduktan sonra bunların da *"vesayet"* altından çıkarılarak sadece *"denetim"* altına konmaması için bir sebep yoktur. Belki de kanunkoyucu bu vakıfların zamanla mazbut vakıflar tüzel kişiliği içinde eritilmesi sürecini hızlandırma yolunu bir tür tasfiye yöntemi olarak benimsemiştir. Ne var ki *"aile vakfı"* kavramı Medeni Kanun çerçevesinde de kabul edildikten sonra, sırf önceki hukuk döneminde kurulmuş olmak, dolayısıyla bu vakıfların *"vesayet"* altında olmasını açıklamak güçtür.

Cemaat ve Esnaf Vakıfları: Mülhak vakıfların diğer iki türü, *cemaat* ve *esnaf* vakıflarıdır. Cemaat vakıfları denen kurumlar tarihî gelişimlerinin başlangıçlarında, ayrı ve mal topluluğu türünden tüzel kişilikler olmak üzere kurulmuş değildiler. Roma hukuku ve kilise hukuku'nun gelişim çizgisi üzerinde, mal topluluklarına değil, kişi topluluklarına "manevi" kişilik tanıma geleneği doğmuştur. Bu, kişi toplulukları ve *"tarikat"* diye adlandırabileceğimiz dinî derneklerdir. *"Kilise"* adı verilen insanlar topluluğu da bir "kişi topluluğu" olarak devletten ayrı kişilik sahibi kabul edilmektedir. Böylece Roma hukuku ve kilise hukuku çizgisinde, İslam hukukundaki uygulamadan farklı olarak, belirli bir aracı tahsis edilen mal topluluklarına ayrı kişilik verme yolu değil, kişi topluluklarına yükümlü bağışlamalar yapma yolu üstün tutuldu. Hıristiyan ve Museviler de İslam hukuku kuralları içinde vakıf kurabilirlerdi. Ne var ki bu imkân bazı güçlükler getiriyordu: İslam hukukunda vakıf kurulurken, vakfın amacının *"kurbet kasdı"*nı gerçekleştirebilmesi gerekir. Bu da şu demektir: Vakfın amacının Allah'a yakınlaşma kasdı ile yapılmış sayılabilmesi aranır. Musevi ve Hıristiyan fukarası için kurulan vakıflarda *"kurbet"* kasdı gerçekleşmiş sayılır. Çünkü, hangi dinden olursa olsun, yoksula yardım aynı zamanda İslam'ın da buyruğudur. Buna karşılık havra ve kilise vakıflarında her çağ ve yörede aynı hoşgörü gösterilmemiştir.

İslam kamu hukuku ilkeleri hemen Peygamber'den (S.A.) sonra çığırlarından çıkarılmaya ve saptırılmaya başlandığından, bu yönde de tutarlı bir uygulama ve açık ilkeler belirmemiştir. Yoksula yardım için değil, bizzat İslam-dışı bir dinin ibadet ve âyinleri için vakıf kurulması halinde fiilî İslam yönetimi ve yargı organları şu şekilde bir itiraz ileri sürebilirlerdi: Kurbet kasdı'nın sadece vakfedenin inancı açısından ve öznel olarak değil, aynı zamanda nesnel olarak dagerçekleşmesi gerekir. Şu halde kilise ve havraya vakıf yapılamaz. Bu sebeple, fetihlerden önceki gayrimüslim kurumları sultanlardan ferman alınarak korunmuş, yeni mal tahsisleri yapılırken de dinî topluluk manevi şahsiyetine yükümlü kazandırmalar veya herhangi bir kayıt ile de kayıtlamaksızın cemaate vasiyet veya bağışlamalar yapma yolu üstün tutulmuştur. Bu hususta ferman alma zorluğu karşısında, mülkiyet veya tasarruf hakkı bir gayrimüslimin elinde bulunan bir taşınmaz eğer dinî topluluğa bağışlanmak isteniyorsa, resmî kayıtlara durum şu şekilde yansımıştır: İşbu taşınmaz o cemaate mensup güvenilir bir kişi veya din adamı adına kaydedilmiş veya kayıtlarda "Bakire Meryem" gibi bir ad, bir aziz veya azize adı kullanılmıştır. Başvurulan bu yollardan birincisine *nâm-ı müsteâr*, ikincisine *nâm-ı mevhum* denir.

Tanzimat'tan sonra ve özellikle "Ermeni Cemaati" ile devletin arasına dıştan planlanan ve kışkırtılan bir uyuşmazlık girmeden önce, Ermeni vatandaşların da Müslümanlar gibi mahkemeye başvurarak vakıf kurdukları görülür. İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki yöneticileri ile Almanlar arasındaki yakınlık Tazminat döneminden beri açıkça görülen Fransız hukuku etkileri yanında, dolayısıyla Alman hukuku etkilerinin de görülmeye başlamasına yol açmıştır. Cermen ve dolayısıyla Alman hukuku çerçevesi içinde ve tüzel kişilik kuramı açısından İslam hukukundaki gelişime daha uygun ve mal topluluklarına tüzel kişilik tanınmasına daha elverişli bir gelişim göstermiştir.

İttihat ve Terakki yönetiminin Türkiye'de başlamasından kısa bir süre önce, 1900 yılında, Alman Medeni Kanunu yürürlüğe girmiş bulunuyordu. 5 Şubat 1328'de (1913) çıkarılan *"Eşhas-ı Hükmiyye'nin Emvâl-i Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanun-u Muvakkat"*, "Osmanlı cemaat ve müessesât-ı hayriyyesi akar olmak ve tekâlif ve rüsuma tâbi bulunmak üzere ancak kasaba ve karyeler dahilinde emvâl-i gayrimenkuleye tasarruf edebilirler. Şu kadar ki müessesât-ı hayriyyeden birine minelkadim merbut olup da merbutiyyeti Defter-i Hakani'de mukayyed bulunan arazi kemâ-kâh tasarruf edilir" kuralını getirmekteydi.

Maddeden ve gerekçesinden anlaşılan şudur: Osmanlı toprak düzeni içinde, özellikle fetihten önce mevcut bazı manastırların arazisi mirî arazi düzeni dışında tutulmuştur. 1274 (1858) Arazi Kanunnamesi'nin 122. maddesi, "Bir manastıra min-el-kadim merbut olup da merbutiyeti Defterhâne-i Âmire'de mukayyed bulunan arazi tapu ile tasarruf olunmaz ve alınıp satılmaz. Lâkin kadimden beri bâtapu tasarruf olunagelir iken muahharen bir takrib ile ruhban eline geçmiş ve manastıra merbut olmak üzere bilâ-tapu tasarruf olunmakta bulunmuş olan arazi hakkında sair arazi-i miriyye muamelesi olunup kemâ fis-sâbık tapu ile tasarruf ettirilir" denmektedir. Demek oluyor ki, özellikle mülk değil, mirî arazide cemaatlerin tasarruf hakkı kabul edilmiyor, ancak bir gerçek kişiye tasarruf hakkı tanınıyordu. Bu sebeple de yukarıda değinilen *"nâm-ı müsteâr"* ve *"nâm-ı mevhum"* yollarına başvuruluyordu. 1913'te tüzel kişilerin taşınmazda *"tasarruf"* edebileceklerine ilişkin kanun çıkarıldığında, "Osmanlı cemaat ve müessasât-ı hayriyyesi"nin kasaba ve köyler içinde tasarruf hakkı tanındı. Kasaba ve köyler dışında tarım topraklarında ise yine sadece Arazi Kanunnamesi'nde olduğu gibi eski ve tapuda kayıtlı haklar dışında yeni tasarruf hakkı tanınmıyordu. Ayrıca, bu kanuna bir geçici madde eklenerek bu kanundan önce "Osmanlı cemaât ve müessesât-ı hayriyyesi" adına köy ve kasabalar içinde nâm-ı müstear ile tasarruf olunan taşınmazların belirli süre içinde kayıtlarının düzeltilmesi imkânı getirilmiştir. Bu süre daha sonra uzatılmıştır. Ne var ki, madde metni "nâm-ı mevhum" değil, sadece "nâm-ı müstear"dan söz ettiğinden, "nâm-ı mevhum" ile kaydedilen taşınmazların tashihi yapılmamış, bu madde geniş bir uygulama alanı bulamadan Birinci Dünya Savaşı çıkmış, birçoğu aslında bağımsız vakıflar olarak değil de, cemaate bir vasiyet veya bağışlama teşkil eden yahut cemaatin sağladığı imkânlarla elde edildikten sonra nâm-ı müstear veya nâm-ı mevhum ile kaydedilen işbu mal topluluklarının durumu kesin bir çözüme bağlanmadan Lozan'a gelinmiştir.

Ne var ki, 1913 kanunu, hukuk tarihî açısından önemli ve ilgi çekicidir. İslam hukukuna göre kurulan vakıfların tüzel

kişiliğinden veya yeni taşınmaz elde etme ehliyetinden söz edilmeksizin, herhalde yeni Alman Medeni Kanunu'nun da etkisinde kalınarak, Müslüman olmayan "Osmanlılar"ın kişi topluluklarına (cemaat) veya mal topluluklarına tüzel kişilik tanınmıştır. İlk "belediye" teşkilâtı kurulduğunda yabancı veya Hıristiyanların bu gibi nesnelere daha alışık olduğu düşünülerek Beyoğlu yakasına öncelik tanınması gibi, herhalde tüzelkişilik kavram ve kuramı da Müslüman olmayan Osmanlılar için daha uygun görülmüştür. "Osmanlı" sayılamayacak kişi toplulukları ile yine Osmanlı vatandaşı olmayan kişilerin yönetiminde olan *"müessesât-ı hayriyye"* hakkında ise hiçbir şey söylenmemesi yolu seçilmiştir.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki Lozan Antlaşması, gerek "cemaat vakıfları" dediğimiz kurumlar, gerek yabancı uyruklu kişiler tarafından meydana getirilen kurumlar açısından önemli bir gelişim noktasıdır.

Tüzel kişilere taşınmazlarda tasarruf imkânını tanıyan muvakkat kanun, birçoğu aslında bağımsız bir tüzel kişilik olmak için değil de, cemaat lehine veya bir tarikat lehine kazandırma olmak üzere meydana getirilen bu kurumlardan "Osmanlı" niteliğinde olanlarının tüzel kişiliği için bir adım atmıştır. Ancak tüzel kişiliğin ayrı ayrı mal topluluklarına mı, yoksa cemaate mi tanındığı çok açık değildir. Lozan Antlaşması'nın 42. maddesi azınlıkların kurduğu dinî ve hayrî kurumlar için güvence vermiş, 1934 yılında çıkarılan Tapu Kanunu da, muvakkat kanundan farklı olarak, *"yabancıların"* benzer kurumlarına değinen bir kural getirerek bunların fermanlara ve hükümet kararlarına dayanarak sahiplendikleri taşınmazların bu belgelerin sınırları dışına çıkılmaksızın ve hükümetin izni alınmak şartı ile "müesseselerin hükmî şahsiyetleri namına" tescil olunabileceğini belirtmiştir (m.3). Bir yıl sonra yürürlüğe giren Vakıflar Kanunu, yabancılara ait vakıflardan açıkça söz etmeksizin "cemaatlere mahsus vakıflar" terimini kullanır. Böylece "cemaat"e değil, ayrı ayrı mal topluluklarına tüzel kişilik tanıma yolu seçilmiştir. Ne var ki -bu kurumlar başta vakıf olarak kurulmadıklarından- bir ara bu kurumların da diğer mülhak vakıflar gibi *"mütevelli"* tarafından yönetilmesi yolunda bir kanun değişikliğine gidilmiş ise de, sonunda yine cemaat vakfı kesimine giren mülhak vakıfların cemaatler tarafından seçilen kişi veya kurullarca yönetilmesi ilkesi benimsenmiştir. Özellikle son yirmi yıl içinde mahkeme kararlarında beliren bir eğilim, bu tüzel kişilerin yine özellikle yeni taşınmaz edinme ehliyetlerinin sınırlanması yolundadır.

Mülhak vakıflar kesimine giren bir diğer vakıf türü de "esnaf vakıfları"dır. Bunların da belirli bir esnaf topluluğu yararına yapıldıkları, cemaat vakıflarında olduğu gibi bir mal topluluğu -kişilik değil de kişi topluluğu yararına kazandırma oldukları düşünüldüğünden- Vakıflar Kanunu bunların da cemaat vakıfları gibi esnaf tarafından seçilen kişi veya kurullarca yönetileceği kuralını getirmiştir. Kanunda *"mülhak vakıflar"* kesimine giren "esnaf vakıfları" türüne de değinilmekte ise de, büyük bir olasılıkla esnaf yararına olan kazandırmalar esnaf dernekleri tüzel kişiliklerinin eline geçmiş ve ayrıca "mal topluluğu - vakıf" türünde bir tüzel kişilik doğmamıştır.

Her ne kadar Vakıflar Kanunu'nun 18. maddesinin ikinci fıkrası "millî sınırlar dışında kalan vakıfların mütevellilikleri vakfiyelerine göre tevcih olunur" kuralını getirmiş ise de, herhalde bu kural da uygulama alanı bulmamakta. Arap ülkelerinde ve Güney Avrupa'daki Osmanlı yönetimi sırasında kurulan ve tüzel kişiliğini sürdürebilen vakıfların yönetimi de o ülkenin kanunlarına göre yapılmaktadır.

Tüzel kişiliğini yitiren eski vakıflar, "mazbut vakıflar" adı altında tek bir "mazbut vakıflar tüzel kişiliği" içinde erimiştir. İçtihatlara göre "özel hukuk tüzel kişiliği" sayılan bu tüzel kişilik, kendi yönetimine sahip olmayıp bir kamu tüzel kişiliği olan Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce temsil edilir ve yönetilir. Böylece mülhak vakıflar sadece idarî vesayet altında iken, mazbut vakıflar tüzel kişiliği fiil ehliyetinden tam olarak yoksundur. Kanuni temsilcisi Vakıflar Genel Müdürlüğü'dür.

Vakıflar Kanunu, önceki hukuk döneminin anlayışı içinde süresiz ve mirasçıya geçen ve başkasına da devredilebilen bir kiracılık hakkı gibi görülüp de aslında gitgide vakıf mal üzerinde gerçek bir mülkiyet hakkı niteliğini alan ve *"icareteyn"* denen sözleşmeden doğan yararlanma hakkını vakıf yararına değil de, hak sahibi yararına tasfiye etme sürecine de başlatmış, bu hakların konusu olan taşınmazları "tâviz bedeli" adı verilen bir meblâğ ödeme yükümü karşılığında yararlananlara geçirmiştir. Yine süresi sınırsız üst hakkı niteliğinde olan *"mukataalı"* vakıf taşınmazları da bedel karşılığında üst hakkı sahibine aktarmıştır. Ayrıca vakıf mallarının satılmasına ilişkin şartlar düzenlenirken, "mimarî ve tarihî değeri olan eserler satılamaz" denmiş olmasına rağmen, Vakıflar Kanunu'nun ve aynı yıl bu kanundan çok kısa bir süre önce yürürlüğe giren 2845 sayılı kanunun uygulamasında acele ve yersiz kararlarla çevresine tarihî kişilik mührünü basan küçük ve güzel tarihî eserler mahvedilmiş, satılmış, elden çıkarılmış, amacına aykırı kullanılmış, yok olan bu eserlerin yerini zevksiz ve kişiliksiz yapılar almıştır. Aradan yirmi yıl kadar bir süre geçtikten sonra, 1957'de 7044 sayılı kanun çıkarılarak "Aslında vakıf olan tarihî ve mimarî kıymeti haiz eski eserlerin VGM'ye devri" sağlanmak istenecek, ne var ki İstanbul'da başlayan geniş kamulaştırma faaliyeti yine birçok kişilikli ve çevresine anlam veren eserin yok olmasına sebep olacaktır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü: Mazbut vakıflar tüzel kişiliğini temsil eden, mülhak vakıfları vesayeti altında tutan, Medeni Kanun'dan sonra kurulan vakıfların ise 1967'de 903 sayılı kanundan sonra tek denetim makamı olan VGM'nin hukukî durumunu da kısaca özetlemek gerekir:

19. yüzyıl başlarından beri önce özellikle sultanların kurdukları vakıfların denetimi için meydana getirilen eski "nezaret" makamı çekirdeği çevresinde oluşan ve zamanla bir "bakanlık" durumuna gelen bu makam, Cumhuriyet'ten sonra bakanlık örgütü olmaktan çıkarılmış, Başbakanlığa bağlı ve katma bütçeli bir kamu tüzel kişiliği durumuna getirilmiştir.

1970 yılında 1262 sayılı kanun ile VGM'ye yapılacak yükümlü kazandırmaların bağış yapanın göstereceği şartlara uygun olarak kullanılacağı belirtilmiştir. 1967'de çıkarılan 903 sayılı kanundan sonra, tahsis edilen malvarlığı unsurlarının amaca elverişli olup olmadığına bakılmaksızın kurulan vakıf sayısı arttığından, bu kuralın açıkça belirtilmesi yerinde olmuştur. Ne var ki, vakıflar konusunda geçmişteki tasfiye uygulamasının yerinde olanları halka açıklanamadığı, yersiz ve yanlış olanları da bütün bütüne halkın güvenini sarstığı için, vakıf kurmak isteyenlerin eğilimlerinin VGM'ye bağış yapma yönüne döndürülmesi is-

teniyorsa, geçmişin izlerinin silinmesi ve halkın güveninin sağlanması gerekir.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki eğilimin aksine, cami görevlileri giderek VGM'den ayrılmış ve Dinayet İşleri Başkanlığı'na bağlanmışlardır. VGM ile DİB arasında özellikle ibadet yerleri konusunda çıkabilecek yetki alanı tereddütlerinin giderilmesi için de bazı kurallar konmuştur. Aslında yüzyılın başından beri Batı kamu hukuku ilkelerinin benimsenmesi süreci hızlandıkça Evkaf Nezareti ile Meşihat Makamı'nın nereye ve nasıl yerleştirileceği konusunda "rahatsızlık" duyulmuş, ayrıca bu iki makamın yetki ve görev alanlarının çizilmesinde de güçlüklerle karşılaşılmıştır. Cumhuriyet döneminde başlayan lâiklik süreci Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseleri ortadan kaldırarak yetki çatışması alanlarından birine son vermiş ise de, camiler alanında iki makamın ilişkisi sürmektedir.

VGM'nin işletmeler kurma, anonim ve limited şirketlerinin kuruluşlarına katılma yetkisi de vardır.

Vakıflar alanını ilgilendiren bir başka kuruluş da Türkiye Vakıflar Bankası'dır. İslam hukuk ve ahlâkının temel ilkeleri gözönünde tutulursa, para vakıflarının caiz sayılmaması gerekirdi. Ne var ki temel ilkeler ile uygulama arasında önemli bir sapma açısı meydana gelmiş olduğundan, aksine, para vakıflarının İslam'a aykırı olduğunu ileri sürmek, İslam dışına çıkma olarak suçlanabilmiştir. Osmanlı hukukunda böylece para vakıfları caiz sayılmıştır. Bu konuda Osmanlı döneminde ve 19. yüzyılda çıkarılan mevzuat, 1914'te bir Evkaf Bankası Kanunu çıkarılma aşamasına varmış, fakat savaş dolayısıyla bu girişim gerçekleşmemiştir. Cumhuriyet döneminde ilk önce vakıf paralar VGM'e bağlı bir müdürlük ile yönetilmiş, 1954'te çıkarılan bir kanun ile de VGM'e Vakıflar Bankası'nı kurma yetkisi verilmiştir. Özel hukuk tüzel kişiliğini haiz olan bu banka, diğer bankaların yaptıkları işlemler dışında mazbut ve mülhak vakıfların banka yönetimine verdikleri taşınmazları ve işletmeleri yönetir. Mazbut vakıflar tüzel kişiliğinin, mülhak vakıfların ve VGM'nın *"veznedarlık"* işlerini yapar. 1981 yılında 903 sayılı kanuna göre kurulan vakıflara ilişkin tüzüğe bir ek madde konarak eski ve yeni bütün vakıfların paralarının devlet bankaları veya Vakıflar Bankası'na yatırılması zorunluluğu getirilmiştir. Vakıflar Bankası pay senetlerinin yüzde yirmi beşi hamiline yazılı olup, geri kalanın yüzde elli beşi VGM'ye, yüzde yirmisi de mülhak vakıflara ayrılmıştır.

Cumhuriyet Döneminde

1926'da yürürlüğe giren Medeni Kanun'dan sonra kurulacak vakıflara Medeni Kanun'un ilk metninde "tesis" adı verilmiştir. 19. yüzyıldan beri giderek artan vakıf aleyhtarlığı, çoğu kez halkın duygularını incitecek yönde olan tasfiye uygulaması, büyük sermaya birikiminin olmayışı, dolayısıyla vakıf kurma yönünde istek de olmayışı, yeni hukuk kurulları karşısında duyulan güvensizlik ve çekingenlik duygusu, Cumhuriyet'in ilk kırk yılında kurulan "tesis"lerin de çok sınırlı sayıda kalmasına yol açmıştır. Sermaye birikiminin bir ölçüde sağlanması ve Tanzimat-Meşrutiyet bürokratlarının "Fransız Devrimi" havasından çıkılarak Amerika Birleşik Devletleri'nin etkisine girilmesi dolayısıyla, bu ilk dönemden sonra hava birden değişmiş, Osmanlı dönemi vakıfları ile Amerikan vakıfları arasında kasten veya bilgisizlik dolayısıyla yapılan yanlış benzetme ve kıyaslamaların cazibesine kapılarak 1967'de 903 sayılı kanun çıkarılmıştır.

Bu kanun, *"tesis"* terimi yerine tekrar *"vakıf"* terimini getiriyor, kamu yararına kurulan vakıflar için vergi bağışıklığı kuralları koyuyor ve bu gibi vakıflarda mahfuz hisse kurallarının uygulanmasını da sınırlıyordu. Mahfuz hisse hadleri bu türden vakıflarda indirildiği gibi, vakıf gelirinin yüzde yirmisinin iki nesil için mahfuz hisseli mirasçılara bırakılması halinde mahfuz hisseli mirasçıların vakıf kurma işlemine karşı indirim (tenkis) davası açma hakkı da kalmıyordu.

903 sayılı kanundan sonra, vergi bağışıklığı, birden fazla kişinin bir araya gelerek vakıf kurabileceğinin ve vakıflara da *"genel kurul"* gibi organlar eklenebileceğinin "keşfedilmesi", kurulan vakıfların sayısında büyük bir artmaya yol açmıştır. Cumhuriyet'in ilk kırk yılında kurulan vakıf sayısı 50 civarında iken, 1967'den 1973'e kadar 250 yeni vakıf kurulmuş, bu sayı Cumhuriyet'in 50. yılından sonra da giderek çoğalmıştır. Vakıflara vergi bağışıklığı tanınması, aslında kamu görevi demek olan kamu hizmetlerinin devletten özel hukuk tüzel kişilerine aktarılması demektir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki vakıf uygulaması da gözönünde bulundurulursa, bu gidişin ne kadar sakıncalı boyutlara varabileceği açıktır. Hiç değilse "baskı grupları"nın serbest faaliyetine terkedilmesi sakıncalı görülen kamu hizmetleri alanında vakıflara yer verilmemesi gerekirken, üstelik hemen her kamu kuruluşunun yanında okul-aile birliklerini andırır biçimde birer vakıf kurulmakta, kamu hukuku kurallarının sıkı denetiminden kurtulmak isteyen kamu yetkilileri de bu gidişi uygun görerek kurucu ve yönetici sıfatı ile bu vakıfların faaliyetine katılmaktadır.

İkinci Meşrutiyet döneminden sonra nasıl bir dernek kurma akımı başlamış idiyse, bu defa da vakıf kurma onun yerini almıştır. Derneklerin taşınmaz edinme ehliyetleri sınırlanmış olduğundan ve derneklerin daha sıkı denetim altında oldukları kanısı bulunduğundan, vakıf kurma yolu seçilmekte ve vakıflar dernekleştirilmektedir. 1982 Anayasası, dernekleşen vakıfların faaliyetlerini de dernekler gibi sınırlayabilmek için 33. maddenin sonuna *"bu madde hükmü vakıflara ve bu nitelikteki kuruluşlara da uygulanır"* kuralını eklemiştir. Ne var ki 1982 Anayasası da asıl iktisadi güce sahip vakıflar bakımından gidiş yönünü değiştirecek bir kural getirmemiş; aksine, yükseköğretim gibi çok önemli bir kamu hizmeti alanında vakıflara imkân tanımıştır (m.130/2).

Sosyal güvenlik alanını düzenleyen kuralların özelliği dolayısıyla ortaya çıkan ve klasik anlamda vakfa benzemeyen bir tür özel sosyal sigorta kuruluşları da vardır ki, bazı büyük ortaklıkların çalışanları ve işverenlerinin SSK yerine bu kuruluşlara prim ödemesi ve katkıları ile maddi kaynağı sağlayan ve başka bazı iktisadi faaliyetlere de girişen bu kuruluşlar, 1976'da çıkarılan bir kanun ile tasfiye edilmek ve bu ayrıcalıklı çalışanların sosyal güvenliği de SSK'ya bağlanmak istenmişse de, Cumhurbaşkanı'nın başvurusu üzerine tasfiye kuralı iptal edilmiştir (1977).

1984 sonlarında tamamlanmış olduğu, basına açıklanan yeni Medeni Kanun Tasarısı'nda da vakıflar alanındaki gidiş yönünü değiştirecek kökten ve devrimci kurallar bulunmadığı anlaşılmaktadır. ●

KAYNAKÇA

- H.Hatemi, *Medeni Kanun Tüzel kişileri*, C.I, İstanbul, 1979.
- N.Öztürk, *Menşei ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar*, VGM Yayını, Ankara, 1983.
- Bu eserlerin kaynakçasından yararlanılabilir.

VERGİ

Türk Vergi Sistemi

Bülent Soylan

Katma Değer Vergisi

İzzettin Önder

Âşarın Kaldırılması

Gülsevin Okçuoğlu-İzzettin Önder

Bu konuda ayrıca *Devletçilik (Üretimde Devlet: Kamu İktisadi Teşebbüsleri), İktisadi Düzen ve Sorunları, Kamu Harcamaları, Kırsal Yapı, Planlama, Sanayi, Şirketler/Holdingler, Tarım, Ticaret, Yerel Yönetimler* **maddelerine bakınız.**

Türk Vergi Sistemi

Bülent Soylan

Verginin Genel Tanımı ve Özellikleri

Devlet, kendisinden beklenen görevleri yerine getirebilmek için bazı maddi imkânlara sahip olmak ihtiyacındadır. Onun herhangi bir hizmete karşılık olduğunu bildirmeksizin, kendi gücüne dayanarak koyduğu kurallar çerçevesinde, gerçek ve tüzel kişilerden istediği maddi katkıya *vergi* diyoruz.

Zaman içinde geçirdiği başkalaşım ve ülkeden ülkeye gösterdiği bazı farklılıklar verginin tam ve tek bir tanımının yapılmasını engellemekte ise de, şu ortak özellikleri sıralamak mümkündür:

1. Vergi, devlet tarafından istenir. Burada "devlet" kavramını, kamu otoritesi anlamında kullanıyoruz.

2. Vergi istenirken belli bir karşılık gösterilmez. Kamu otoritesi topladığı vergileri genelde kamu hizmetleri ile ilgili olarak kullandığı halde, hangi verginin hangi hizmete karşılık istendiği konusunda bir belirlilik yoktur.

3. Vergi, önceden belirlenmiş kurallara göre alınır. Kimlerin ne zaman, nerede ve ne kadar vergi vereceği, vergiyi isteyen otoritenin koyduğu kurallarla belirlenir. Bu kurallar bütününe vergi yasaları diyoruz.

4. Vergi toplanmasının ardında zorlama vardır. Bu zorlama, verginin yardım ve bağıştan farkını ortaya koyar. Yükümlüler, vergilerini öderken her seferinde bir zorlama ile karşılaşmasalar da, vergiyi isteyen kamu otoritesinin gerektiği zaman bunu zorla alabileceğini bilirler.

Vergiyi Tanımlayan Değişik Görüşler

Verginin uygulamada gösterdiği değişiklikler, onun çok çeşitli şekillerde tanımlanmasına yol açmıştır. Bu değişik görüşlerin başlıcaları şunlardır:

Faydalanma Kuramı: 17. yüzyıldaki sosyal sözleşme (içtimai mukavele) görüşüne dayanan kurama göre, kişilerin devletten sağladıkları yarara karşılık ödedikleri bedele vergi denir. Liberal ekonomi anlayışı içinde açıklamasını bulan bu görüşe göre, ekonomide herkes bir bedel ödeyerek belli şeylere sahip olduğundan, devlet hizmetlerinden yararlanırken de böyle bir bedel ödemek gerekir. Bu bedel vergidir. Bu görüştekilerden Montesquieu, 1743 yılında yayımlanan *Kanunların Ruhu* adlı eserinde şu tanımı yapmaktadır: *"Devlet gelirleri, her yurttaşın malının güvenliğini sağlamak ya da bundan istediği biçimde yararlanmak üzere malından verdiği bir kısımdır."* Locke ise vergi için şöyle der: *"Devletçe korunan herkes bunun bedelini kendi mülkünden ayırdığı bir kısım ile ödemelidir."*

Kamu Otoritesi Kuramı: Verginin çağımızdaki açıklamaları daha çok kamu otoritesine bağlanır. Gücü elinde tutan devlet, bu gücüne dayanarak vergi ister ve alır. Onun yurttaşların yararına bazı işler yapması, bu işlerle ödenen vergilerin karşılaştırılmasını gerektirmez.

Vergileme Kuralları

Her zaman ve her yerde geçerli olmamakla birlikte vergilemede bazı kuralların genel kabul gördüğü bilinmektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Vergi Geneldir: Herkes yasalar karşısında eşittir. Haklar ve yükümlülükler kimsenin kişisel konumuna, durumuna göre farklılaştırılamayacağı gibi, vergi yasalarının koyduğu ölçüler karşısında da herkes aynıdır. Vergi servet üzerinden alınıyorsa her servet sahibi, gelir üzerinden alınıyorsa her gelir sahibi vergisini ödemek zorundadır. Sosyal ve ekonomik amaçlarla bir kısım yükümlüler vergi dışı bırakılabilirlerse de, burada yine genellik ilkesi gözönünde tutularak aynı durumdaki herkese aynı ayrıcalıklar tanınır.

Vergi Belirlidir: Bir vergi istenirken önce onun kuralları konur. O verginin kimler tarafından, ne zaman, ne kadar ödeneceği yasalarla belirlenir. Böylece vergileme, uygulayıcılarının istek ve takdirlerine bırakılmamış olur.

Vergi Mali Amaçlıdır: Devlet harcamalarına kaynak yaratmak vergiciliğin asıl amacıdır. Böyle olunca, verginin verimli olması, az giderle çok hasılat getirmesi ve mümkün olan en az tepkiyle karşılanması aranır. *Kazı bağırtmadan yolmak* deyimi vergiciler arasında oldukça ünlüdür.

Vergilerin Sınıflandırılması

Vergiler sınıflandırmayı yapanın amacına göre çok çeşitli açılardan ele alınabilir. Bunların en çok kullanılanları dolaylı-dolaysız, şahsi-gayrı şahsi, özel-genel, ayni-nakdi, gelir-servet-gider vergileri ayrımlarıdır.

Dolaylı Vergiler-Dolaysız Vergiler Ayrımı: Bu ayrıma göre vergi iki türlü alınır: Doğrudan alınan vergiler, gelir vergisinde olduğu gibi, kişilerin ya da kurumların aracısız, doğrudan ödedikleri vergi-

lerdir. Bu vergilerin yükleri başkalarına yansıtılamaz, yükümlüsünün sırtında kalır.

Dolaylı vergiler, genellikle bir harcama dolayısıyla, bir alım-satım dolayısıyla ödenen vergilerdir. Yükümlüsü tarafından karşı tarafa yansıtılabilir. Gümrük vergileri bunun güzel bir örneğidir; verginin yükümlüsü malı ithal eden olduğu halde, ödenen vergi fiyata eklenerek alıcıya yansıtılır. Aynı biçimde, iplik üretimi sırasında ödenen istihsal vergisi üreticinin sırtında kalmaz, fiyata eklenerek onu kullanana yansır.

Şahsi Vergiler-Gayrı Şahsi Vergiler Ayrımı: Bu ayrım subjektif vergiler-objektif vergiler diye de yapılır. Şahsi vergiler yükümlünün şahsi ve ailevi durumunu gözönünde bulundurur. Gelir vergisinde olduğu gibi, yükümlünün evli, çocuklu olmasına, sakatlığına göre vergi istenir. Gayrı şahsi vergilerde bunlara dikkat edilmez, vergi ödeyenin kişiliği verginin tutarında önem taşımaz. Örneğin bina vergilerinde bu özellik vardır. Bina sahibi kim olursa olsun aynı vergiyi öder.

Özel Vergiler-Genel Vergiler Ayrımı: Belirli ve tek bir kaynaktan alınan vergiler özel vergiler, toplam kaynaklardan alınan vergiler genel vergilerdir. Bir yükümlünün elde ettiği kira geliri dolayısıyla ödemesi gereken vergi, kullandığı elektrik dolayısıyla ödediği vergi birer özel vergidir. Bu vergilerin hiçbirinin birbiriyle ilgilendirilmeleri söz konusu değildir. Oysa yıllık gelir vergisi beyannamesinde çeşitli gelirlerini, zararlarını birleştirerek genel sonuç üzerinden vergilendirilen yükümlüye uygulanan vergi bir genel vergidir.

Ayni-Nakdi Vergi Ayrımı: Verginin ödenmesi sırasında kullanılan araca göre de bir ayrım yapılmaktadır. Bu, ayni vergiler-nakdi vergiler ayrımıdır. Hemen hemen tarihe karışmış olmakla birlikte, bir kısım vergiler aynen, yani mal olarak da ödenebilir. Bunlara ayni vergiler adı verilir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen ve 17 Şubat 1925'e kadar Cumhuriyet döneminde de uygulanmış bulunan Aşar (öşür) vergisi bir ayni vergiydi. Bugün uygulanan vergilerin tümü nakdi, yani parayla ödenen vergilerdir.

Gelir-Servet-Giderler Üzerinden Alınan Vergiler Ayrımı: Vergiler bir açıdan da "gelir üzerinden alınan vergiler", "servet üzerinden alınan vergiler" ve "harcamalar üzerinden alınan vergiler" diye ayrıma tâbi tutulurlar. Açıkça anlaşıldığı gibi, yükümlülerin belli dönemlerde elde ettikleri kazançlar üzerinden alınan vergiler birinci gruba, safi servetleri üzerinden alınan vergiler ikinci gruba, harcamaları üzerinden alınan vergiler üçüncü gruba girer.

Vergi İşlemleri

Vergi kanunla alınır. Bu anayasal bir kuraldır. Herhangi bir şeyden vergi alınabilmesi için önce vergi kanununun çıkarılması gerekir. Devlet harcamalarını karşılayabilmek amacıyla önceden vergi kanunlarını çıkarır. Vergi kanunları kimlerin ne zaman, ne kadar ve nasıl vergi ödemesi gerektiğini belirtirler.

Vergiyi Doğuran Olay: Vergiyi doğuran olay, yukarıda belirttiğimiz vergi kanunlarının, vergi alınması için gerçekleşmesini aradıkları olay ya da hukuki durumdur. Örneğin Gelir Vergisi Kanunu, gelirin elde edilmesini; Taşıt Alım Vergisi Kanunu, taşıtın alınmasını; Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu, bir malvarlığının bedelsiz olarak intikalini vergiyi doğuran olay olarak kabul etmişlerdir. Demek ki, vergilendirmede ikinci aşama, kanunda vergi doğması için şart koşulan olayın gerçekleşmesidir.

Verginin Tarhı: Vergini tarhı, onun kanunda gösterilen ölçülere vurularak hesaplanması olayıdır. Bu hesaplama idarece yapılır. Örneğin vergiye tâbi gelirini bildiren yükümlüden kaç lire vergi isteneceğinin vergi dairesince hesaplanması tarh olayıdır.

Tebliğ: Hesaplanan verginin ödenebilmesi için yükümlüsünün durumu bilmesi gerekir. Bu bildirime tebliğ denir. Tebliğ yazısını alan kişinin istenen vergi ya da cezaya itiraz ederek onda gerekli düzeltmeleri yaptırma hakkı bulunmaktadır.

KARŞILIKSIZ VE ZORLA: Vergi, devletin hiçbir karşılık göstermeksizin ve direnildiğinde zorla topladığı gelirlerdir. Bu zoru yumuşatmak ve yükümlülerin gönüllü vergi ödemesini sağlamak amacıyla sürekli kampanyalar yürütülür.

Vergi eğer yükümlünün kendi bildirimi üzerine isteniyorsa kendisine ayrıca bunun tebliği gerekmez. Ama kendi bildirmemişse, örneğin bildirimini süresi içinde yapmamışsa, ödemesi gereken vergi ve cezalar kendisine tebliğ edilir. Bu işlemden sonra yükümlü ya vergisini öder ya da itiraz hakkını kullanır. İtiraz etmesi halinde ileri sürdüğü savlar vergi mahkemeleri ve Danıştay'ca incelenir.

Tahakkuk: Tarh ve tebliğ edilen bir verginin kesinleşmesi, yani artık ödenmesi gereken safhaya gelmesidir. Tahakkuk etmiş vergi devletin kesinleşmiş alacağı olmuştur. Tahakkuk; uygulamada, verilen beyanname dolayısıyla yükümlüye tahakkuk fişiin kesilmesiyle, tebligat yapılan durumlarda itiraz süresinin dolmasına karşılık itiraz edilmemesiyle, eğer itiraz edilmişse bunun reddedilmesiyle ya da emlak vergisinde olduğu gibi kanunun öngördüğü sürenin dolmasıyla ortaya çıkar.

Tahsil: Verginin kanunun istediği zaman ve biçimde ödenmesidir.

Cumhuriyet Döneminde Vergiler ve Vergi Politikası

Vergi politikası, ekonomi politikasının devamıdır. Bu özellik, vergileme konusunda kendi başına önemli ekonomik sonuçlar yaratabilecek bir politikanın oluşmasını engeller. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik politikasızlık, hatta bağımlılık, bu duruma sıkı sıkıya bağlı vergi düzenini yaratmıştır. Vergi, sadece devlet harcamalarını ve borçlarını karşılayabilmek amacıyla alınmaktadır. Bir kısım verginin toplanması Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakılmıştır. Nereden daha rahat vergi alınabilecekse orası vergilendirilmektedir. Devlet istediği vergileri koyamamakta, vergi gündeme geldiğinde Avrupalılar müdahale etmektedir. Esaslı bir vergi örgütü yoktur.

İşte böyle bir yapıyı devralan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllardaki politikası da, yeni vergiler koymaktansa, o günlerde acilen gerekli gcliri Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan vergilerle toplamaktır. İmparatorluğun en önemli vergisi "aşar" bunun tipik örneğidir.

Türkiye Cumhuriycti'nin vergi politikası, ekonomik politikasının oluşturulması için toplanan 1923 İzmir Kongresi ile başlar. Yeni düzenin ekonomik politikası için kararlar almak üzere toplanan kongre, gündeme gelcn ekonomik tercihlere bağlı olarak vergi politikasının ana hatlarını da ortaya çıkarır: Aşar kaldırılacak, yerini temettü vergisi dolduracaktır. Kongrede etkili olan "Tüccar Grubu", müterakki sermaye ve miras vergilerinin konması önerilerini reddettirir. Alınan bir karara göre, ticarete ve tüccara taalluku olan usuller, vergilerde ticaret odalarının da mütalaaları alınacaktır.

İzmir İktisat Kongresi kararları, etkisini 1925 yılında götermeye başlar. Aşar kaldırılmış ve kırsal kesimin yükü hafifletilmiş, vergi şehirli nüfusa kaydırılmıştır. Yeni konan vergiler; hayvan sahiplerinden alınacak *sayım vergisi, umumi istihlak vergisi* ve *kazanç vergisi*dir. Umumi istihlak vergisinin kapsamı bir yıl sonra da genişletilerek adı *muamele vergisi* olur. 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu, sanayi kuruluşlarının vergilendirilmesine bazı muaflıklar getirir.

Ekonomide liberalist politikanın başarılı sonuçlar vermemesi üzerine, 1932 yılından itibaren devlet müdahaleleri başlar. Bunun doğal sonucu ise bu müdahalelerin finansmanı için vergi hasılatının artırılmasına gerek duyulmasıdır. Kolay hasılat getiren muamele vergisi üzerine gidilir. Bu, uygulamada hoşnutsuzluklara yol açar. Sistem, yabancı bir maliyeci olan J. Picharles'e inceletilir, bir yıllık inceleme sonunda Picharles'in kanaati, vergi adaletinin bozuk olduğu ve daha çok bunun düzeltilmesi yolunda çalışılması gerektiğidir.

1934-1935 bütçe yılında tahsil edilen vergilerin dağılımı Tablo 1'deki gibidir.

1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı'nın yarattığı karaborsa ve spekülatif kazançlar zabıta tedbirleriyle önlenemeyince, özellikle savaş zenginlerini vergilendirmek üzere *Varlık Vergisi Kanunu* çıkarılır. 12.11.1942-15.3.1944 tarihleri arasında uygulanan varlık vergisi, zamanın başbakanı Şükrü Saraçoğlu'nun ifadesine göre 225 milyon lira hasılat sağlar. Bu beklenenin yarısına yakın bir miktardır. Ancak varlık vergisinin uygulanması sırasında o kadar çok tartışma olur, o kadar büyük haksızlıklar yapılır ki, başlıca uygulayıcılarından İstanbul Defterdarı Faik Ökte'nin dahi, *Varlık Vergisi Faciası* diye nitelendirerek üzerine kitap yazdığı bu vergi, ödenmemiş borçlarının affedilmesiyle birlikte ortadan kaldırılır.

Vergicilikte etkinlik sağlayabilmenin önemli bir faktörü de uygulamanın denetimidir. Çıkarılan kanunlar ne kadar ileri olursa olsunlar, yükümlü beyanlarının denetimsizliği durumunda etkili bir vergicilik yapma olanağı yoktur. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin sorunlarından biri de budur. Vergi beyanlarını denetleyecek yetişmiş bir kadro yoktur. Gerçi 1926 yılından itibaren maliye müfettişleri, tahakkuk memurları ve tahakkuk teftiş memurları belli denetimler yapmakta, ama bunların çalışmaları etkinlik sağlayamamaktadır. Öyle ki, önceleri zaman zaman, sonraları sürekli olarak serbest muhasebeciler de bir sözleşme uyarınca veya sözleşmeye dayanmaksızın vergi incelemeleri işinde çalıştırılmışlardır.

Önce 1934 yılında Kazanç Vergisi Kanunu'nda yapılan değişiklikle Kazanç Vergisi Mütehassıslığı, Muamele Vergisi Kanunu'nda yapılan değişiklikle de Mu-

Tablo: 1

1934-1935 Bütçe Yılında Tahsil Edilen Vergilerin Dağılımı

Gelir Grupları	Tahsilat (1.000 TL)	%
Gayrı menkul sahiplerinden alınan	9.359	4.72
Çiftçilerden	23.390	12.80
Ticaret ve sanayiden	9.806	4.94
Serbest meslek erbabı	340	0.18
Hizmet erbabı ve küçük sanat sahibi	36.793	18.55
Dolaylı vergiler	116.643	58.81
TOPLAM	198.331	100

amele Vergisi Mütehassıslığı kadroları kurularak, bu vergilerin denetlenme işi *hesap mütehassıslarına* bırakılır. Denetimin işlerliği konusundaki arayışlar, sonunda, 29 Mayıs 1945 tarihinde Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanları Kurulu'nun kuruluşuna yol açar. Halen Türkiye'nin en yetkin vergi denetim organı olan Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanları Kurulu, o günden bu güne vergi denetimi yaptığı kadar; denetimin organizâsyonu, vergi kanunlarının hazırlanışı, ekonomik etüdler, yabancı sermaye, kambiyo gibi konularda da gerekli çalışmaları yapmaktadır.

Hesap Uzmanları Kurulu'nun kuruluşu, bir yandan da üzerinde yeni yeni çalışmalar yapılan bugünkü *gelir* ve *kurumlar* vergilerinin yerleştirilmesi ile ilgilidir. 1948 yılında toplanan İktisat Kongresi sırasında olgunlaştırılan hazırlıklar, bugünkü gelir, kurumlar, vergi usul kanunlarının çıkarılmasıyla 1949 yılında sonuca ulaşır. Artık Türkiye; kanunuyla, denetimiyle bir vergi reformunu gerçekleştirmiştir.

1950 yılı başından itibaren yürürlüğe giren yeni vergiler 1960 yılına kadar olan dönemde önemli bir değişikliğe uğramazlar. 1953 yılında esnaf vergisi kaldırılırken gelir vergisinin kapsamı genişletilir. 1957 yılında kuamele ve istihlâk vergileri kaldırılarak yerine gider vergileri getirilir. Aynı yıl, geçim indirimi artırılır, Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu çıkarılır.

Bu değişkenlikler vergi politikası açısından önemli yenilikler değildir. Vergi yine devlet harcamalarının karşılanması için toplanmakta, toplamada görülen zaaflar üzerine düzeltmeler yapılmaktadır. Vergicilikte politika değişikliği 1960 yılından sonra görülür. 27 Mayıs 1960 tarihinde idareyi ele alan Milli Birlik Komitesi beş ay sonra af kanunu çıkararak bazı vergi ve para cezalarını affeder. Af iki ay sonra yeni bir kanunla biraz daha genişletilir. 1960 yılının sonunda yapılan yeni düzenlemelerle kurumlar vergisi artırılır, Gelir Vergisi Kanunu yeni baştan yazılır. Tarım kazançları vergi kapsamına alınırken, bazı istisna ve muafiyetler daraltılır, vergi oranları ayarlanır, servet bildirimi esası getirilir.

1960 siyasi hareketi ile başlayan plancılık, vergiye klasik fonksiyonu olan kaynak sağlamaya bir de, kaynak dağılımını hedeflere göre düzenleme görevini yükler. Vergi bağışıklıkları (yatırım indirimi, ihracat muaflığı, gümrük muafiyeti veya taksitlendirmesi vb.) ile sermaye birikimi ve yatırımların özendirilmesi amaçlanır. Ancak bu tedbirler başarılı olmaz. Prof. Görgün bunun nedenini "kârlılığı az olan faaliyet kolları için yetersiz; kârlılığı yüksek olan kesimler için gereksiz" diye özetlemektedir.

VERGİ KİME YANSIR: Çok değişik kesimlere salınan çok değişik vergiler, genellikle nihai tüketiciye yansır. Çünkü üreticiler ve satıcılar, kendilerine yönelik vergilerin çoğunu maliyet gibi görüp fiyatlara eklerler. Tüketici bu vergileri öderken, üretici ve satıcı zaman zaman bu vergilerin "iadesini" alır.

1960 sonrasının vergicilik açısından bir önemli olayı da, Vergi Reform Komisyou çalışmalarıdır. Daha sonra altı cilt halinde raporları yayınlanan komisyon, vergi ile ilgili her konuda çalışmalar yapmıştır. Plan çalışmaları için o tarihlerde Türkiye'ye gelip raporları inceleyen İngiliz İktisatçı *Kaldor* dahil, pek çok kişi, bu komisyonu büyük sermayeye tavizler vermekle suçlamışlardır. Komisyonda, tarımın etkin bir biçimde vergilendirilerek kalkınmaya kaynak sağlaması tezini savunanlar, Maliye ile Odalar Birliği temsilcilerinin karşı çıkması nedeniyle önerilerini kabul ettiremeyince, tarımın vergilendirilmesi konusu bugüne kadar sonuca ulaşamamış bir tartışma halini almıştır.

1970, vergi politikası açısından özellikli bir yıldır. Finansman Kanunu içerisinde yer alan bir dizi vergi çıkarılır.

- Taşıt alım vergisi
- İşletme vergisi
- Gayrı menkul kıymet artış vergisi
- Spor-toto vergisi
- Bina inşaat vergisi hep bu yılın ürünüdür. Görülmektedir ki, bu vergiler finansman amacıyla alınan vergilerdir. Bunlara aynı tarihte çıkarılan, ama 1972 yılında uygulanmasına başlanan emlâk vergisini de eklemek gerekir. 1931 yılından beri uygulana 1837 sayılı Bina, 1833 sayılı Arazi Vergisi Kanunları kaldırılır, Emlâk Vergisi Kanunu ile beyan esasına geçilir. 1972 yılında tasarruf bonolarını % 3 oranında mali denge vergisi haline getiren kanun da bu dönemlerin finansman amaçlı değişikliklerindendir.

1970'li yılların ilk yarısı finansman amaçlı bu tür değişiklik ve düzenlemelerle geçerken, ikinci yarıda yükselen enflasyon bir kez daha *reform* arayışlarını başlatır. Bir kez daha vergi kanunlarının hemen her maddesi gözden geçirilir ve geniş kapsamlı tasarılar hazırlanır. Kamunun finansman açığının giderek büyümesine karşın tasarılar bir türlü yasalaşamaz.

Nihayet 1980 yılı sonunda, beklenen değişiklikler gerçekleşir. Gelir Vergisi oranı % 40'tan başlatılır, vergi kaçağını önleyebilmek amacıyla çeşitli önlemler alınır. Bu değişikliklerin en belirgin özelliklerinden biri, ekonomik yaşamı kavrayabilme ve her türlü mal ile nakit akımını kayda bağlayabilme gayretidir. Ancak tüm bunlar aşınmış bir kaç vergilen-

dirme ölçüsünün günün koşullarına uydurulmasından başka önemli bir sonuç yaratmaz, alınan önlemler kısım kısım iddiasını yitirdiğinden bu değişiklikleri oldukça yoğun başka vergi değişiklikleri izler. 1982 yılı başında yapılan bir seri değişiklik içinde gelir vergisi oranlarının kademeli olarak % 25'e düşürülmesi hükme bağlanır ve bu 1985 yılına kadar gerçekleştirilir. 1982'nin son günü çıkarılan bir başka seri kanun ile "Hayat Standardı Esası" adı altında yeni bir uygulama başlatılır. Bunun esası, gerçek usulde gelir vergisine tâbi ticari, zirai ve mesleki kazanç sahiplerinin zarar dahi etseler belli ölçülerde vergi verecek olmalarıdır. Vergi hasılatının düşüklüğü ve denetimin yetersiz kalışı, sonunda idareyi bu *götürü*cü vergilendirme usulünü getirme, vergi beyanlarına bir taban koyma zorunda bırakmıştır. Vergi gelirlerindeki yetersizlik 1984 yılı içinde kendini daha çok hissettirirken, son zamanlarda her yeni yıla pek çok vergi düzenlemesiyle birlikte giden maliye idaresi 1985 yılına da yeni reform iddiaları, yeni vergi gelirleri beklentileri ve katma değer vergisi ile birlikte girer.

1983 yılında vergi idaresi, birikmiş vergi ihtilaflarını ortadan kaldırmak, vergi gelirlerinde önemli bir artış sağlamak amacıyla 2801 sayılı af kanununu çıkarır. "Bazı Kamu Alacaklarının Özel Uzlaşma Yolu ile Tahsili Hakkında Kanun" ile 24.2.1983'e kadar vadesi gelip ödenmemiş bulunan vergilerin taksitler halinde 31.12.1984'e kadar ödenmesi koşuluyla cezaları affedilmekte, gecikme zamlarının yarısının tahsilinden vazgeçilmektedir. Kanunda o tarihte ihtilaflı bulunan konular da belli koşullarla af kapsamına alınmaktadır.

1984 yılının kasım ayında 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu çıkarılarak, harcamalar üzerindeki sekiz vergi kaldırılır. Bundan böyle daha yaygın ve etkin bir harcama vergisi düzenine geçilecektir. Böylece kamu harcamalarının kaynağı ve yükü, kazanç üzerinden alınan vergilerden tüketim üzerinden alınan vergilere doğru biraz daha kaydırılmış olmaktadır.

1950-1984 Döneminde Uygulanan Vergilerin Özellikleri

Türkiye'de gelir üzerinden alınan vergiler; gelir vergisi, kurumlar vergisi, mali denge vergisi ve gayrımenkul kıymet artışı vergisidir. Son ikisi yürürlükten kaldırılmıştır.

Gelir Vergisi: Gerçek kişilerin elde ettikleri safi geliri vergilendirir. 1.1.1950 tarihinden beri uygulanmaktadır. Verginin konusuna giren kazanç ve iratlar şu yedi kalemden oluşmaktadır:

1. Ticari kazançlar,
2. Zirai kazançlar,
3. Ücretler,
4. Serbest meslek kazançları,
5. Gayrımenkul sermaye iratları (kira gelirleri),
6. Menkul sermaye iratları,
7. Sair kazanç ve iratlar.

Türkiye'de yerleşmiş olanlar ile yerleşmiş sayılanlara *tam mükellefiyete tâbi*, bunların dışında kalanlara *dar mükellefiyete tâbi* kişiler denir. Tam mükellefiyete tâbi olanlar bir takvim yılı içinde elde ettikleri tüm gelirleri üzerinden, dar mükellefiyete tâbi kişiler ise yalnız Türkiye'de elde ettikleri kazançları üzerinden gelir vergisine tâbi tutulurlar. Örneğin, bürosunda avukatlık yapan kimse tam mükellefiyete tâbidir. Buna karşılık, bir fabrikanın bazı makinelerinin montajı için bir süre Türkiye'ye gelip kazanç elde eden yabancı montör dar mükellefiyete tâbidir, kendi ülkesindeki kazancı buradaki vergisiyle ilgilendirilmez.

Gelir Vergisi Kanunu'nun 2. maddesinde sayılan yedi türdeki kazançların vergiye tâbi olduğu hükme bağlanmış olmasına karşılık, ikinci kısımda, bir kısım kazancın muaf ve istisna olduğu belirtilmiştir. Bunların bir kısmı sosyal ve ekonomik amaçlarla vergi dışı bırakılmışken birçoğu toplanmasındaki zorluk ve yüksek oranlı masrafı nedeniyle kapsama alınmamıştır. Belli başlı istisna ve muaflıklar şunlardır:

- Esnaf muaflığı,
- Küçük çiftçi muaflığı,
- Diplomat muaflığı,
- Göçmen ve mülteci muaflığı,
- Telif kazançları istisnası,
- Binaların konut olarak kiraya verilmesinde belli bir kısım gelirin istisnası,
- Toprak altında çalışan maden işçilerinin ücretlerinde istisna,
- Gider karşılıklarında istisna,
- Tazminat ve yardımlarda istisna,
- Sergi ve panayır istisnası,
- Teşvik ikramiye ve ödüllerinde istisna,
- Yatırım indirimi.

BUGÜNKÜ REFAH DÜZEYİNİN TEMELİ: 1925'te âşarın kaldırılmasıyla, ekonominin en büyük kesimini oluşturan tarım vergi dışı kalmıştı. Uygulanan ekonomik liberalizm de kamu giderlerinin hemen tümünü karşılayan endüstri ve hizmetler sektörlerinden beklenen gelişmeyi sağlayamamıştı. Bunun üzerine, işçi ve memur başta olmak üzere, kentlilerin vergi yükü daha da artırılarak "devletçilik" uygulamaları başlatıldı. Alpullu Şeker Fabrikası da bu dönemde yapılanlardandı.

GEMİSİNİ KURTARAMAYANLAR: 1942 sonunda, savaş zenginlerine yönelik varlık vergisi çıkarıldı. Ama beklenenin yarısı kadar hasılat sağlayan bu vergi yeni haksızlıklara yol açtı ve kısa zamanda kaldırıldı. Savaş zenginlerinden çoğu bu vergiden kendini kurtarırken, bazı spekülatörlerin yanı sıra birçok yurttaş da tahakkuk ettirilen vergiyi ödeyemeyip çalışma kamplarına gönderildi.

Gelir vergisinde kural deftere tâbi kazancı bulunanların yıllık kazançlarını toplamaları ve bunları bir beyanname ile vergi dairesine bildirmeleridir. Yıllık kazançlarını defter tutarak saptamak zorunda olmayanların hangi hallerde beyanname verecekleri bir dizi kurala bağlı olarak belirlenir. Kanundaki değişikliklerin sıklığı ve konunun karmaşıklığı dolayısıyla ayrıntısına inemediğimiz bu konu, Gelir Vergisi Kanunu'nun 85, 86 ve 87. maddelerinde açıklanmaktadır.

Beyanname ile bildirilecek safi kazancın hesabında nelerin gider kabul edilebileceği konusunda genel ölçü, *beyan edilen gelirin elde edilmesi için yapılması zorunlu her türlü giderdir.* Bunun yanı sıra nelerin kabul edileceği, nelerin edilmeyeceği konusunda ayrıca bazı özel hükümler de vardır (Gelir Vergisi Kn.Md. 40-41).

Gelirin vergilendirilmesinde ikinci yol *kaynakta kesinti (stopaj = tevkifat)*dir. Ücret, ticari kiralar, hisse senedi-tahvil-faiz gelirleri gibi bir kısım gelir, bu geliri yükümlüye sağlayanlarca kesintiye tâbi tutulurlar. Bu kesintiler muhtasar (= kısaltılmış) beyannameler ile vergi dairelerine bildirilir ve yatırılırlar.

Stopaj, özünde geçici bir vergilendirmedir. Gelirin yıllık tutarı üzerinden vergi hesap edilmesi asıl kural olduğundan, bu ön vergileme sonuçlarının yıllık beyanname verilerek düzeltilmesi ve fazla kesilen verginin iadesi, noksan verginin tamamlatılması gerekmekte ise de, çoğu zaman pratik nedenlerle stopaj nihai vergilendirme yerine geçmekte, yani ayrıca beyanname verilmemektedir. Ücretlerin ve banka faizlerinin, dükkân kiralarının vergilendirilmesi stopaj yoluyla vergilendirmenin örnekleridir.

• *Gelir Vergisinde Oranlar:* Gelir vergisi artan oranlı bir vergidir. Yıllık gelir yükseldikçe bu gelire uygulanacak vergi oranı da artar.

Gelir Vergisi Kanunu 1950'den 1982 yılına kadar 23 değişiklik görmüştür. Bu kadar çok değişiklik vergi mevzuatının yeterli ölçüde oturmadığının da göstergesidir.

Kurumlar Vergisi: Kurumların elde ettiği kazançlar kurumlar vergisine tâbidir. Kurum kazançları gelir vergisi kapsamına giren unsurlardan oluşur. Anonim, limited, kooperatif, hisseli komandit şirketler, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT'ler), dernek ve vakıflara ait ekonomik işletmeler, elde ettikleri safi kazançlar üzerinden kurumlar vergisi öderler.

Kurumlar vergisi 1 Ocak 1950 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Vergilendirme, beyan ve stopaj yoluyla yapılır. Türkiye'de kazanç elde eden yabancı kurumlar da bu vergiye tâbidir.

Kurumlar vergisi, mükellef veya sorumlusunun bildirimi üzerine salınır. Hesap dönemini takip eden dördüncü ay içinde verilen beyannamede ilgili bulunulan dönemin kâr veya zarar sonucu bildirilir. Kurumlar vergisi % 40 oranında alınır, üç taksitte ödenir. Kurumların kazancı, ortakları olan gerçek ya da tüzel kişilere dağıtıldığı zaman yeni bir kazanç doğar. Bu kazanç, kurum ortakları için iştirak kazancı, gerçek kişi ortak için menkul sermaye iradı adını alır.

Vergiye tâbi safi kazancın bulunmasında, Gelir Vergisi Kanunu'nun ticari kazancın tespiti hakkındaki hükümleri uygulanır. Bunun dışında hangi giderlerin kabul edileceği, hangilerinin kabul edilmeyeceği hakkında ayrıca düzenleme vardır.

Mali Denge Vergisi: 1961 yılından sonra uygulanmaya başlanan ve giderek bir sorun haline gelen "tasarruf bonoları"nın yerini almak üzere, aynı oran ve konular üzerinden 1598 sayılı kanun ile 26.6.1972 tarihinden sonra *mali denge vergisi* uygulaması başlatıldı. Gelir, kurumlar gibi kazanç üzerinden alınan vergilerin matrahları üzerinden alınarak adı ayrı olmasına karşın onların oranlarını % 3 artıran bir vergi olarak uzun süre uygulandı. Gelir ve kurum kazançları yanı sıra emlâk alım, veraset ve intikal vergilerinin tahsili mümkün hale gelmiş kısımlarının matrahı üzerinden, Spor-Toto, Milli Piyango ikramiyelerinden de alınan mali denge vergisi, 1982 yılına gelinceye kadar kademe kademe kaldırılarak so-

nunda % 1 oranına kadar indirildi. 1983 yılında bu % 1 de gelir vergisine katılarak tümüyle ortadan kaldırıldı.

Gayrımenkul Kıymet Artışı Vergisi: Servet üzerinden alınan vergilerden olan emlâk vergisinde, yükümlülerin gayrı menkullerini düşük değer ile beyan etmelerini engellemek üzere 1970 yılında çıkarıldı. Gayrımenkullerin emlâk vergisi tarhına esas son beyan değeri ile bunların el değiştirmeleri sırasındaki değeri arasındaki farkı vergilendirmek için 1318 sayı ile çıkarılan bu kanun, yükümlülerin devir işlemleri için emlâk vergisi genel beyan dönemlerini beklemeleri ya da devir bedellerini düşük göstererek vergi ödemekten kurtulabilmeleri dolayısıyla istenen sonucu veremedi ve emlâk vergisinde yeni bir vergilendirme yöntemine geçilirken binde 40 oranındaki tapu harcına dönüştürülerek ismen ortadan kaldırıldı.

Servet Üzerinden Alınan Vergiler

Servet üzerinden alınan vergiler, emlâk, emlâk alım, taşıt alım, motorlu taşıtlar, veraset ve intikal vergileridir.

Bu vergilerden emlâk alım, Harçlar Kanunu'nda yer alan tapu ve kadastro harcına dönüşerek yürürlükten kalkmıştır.

Emlâk Vergisi: Servet üzerinden alınan vergilerin başlıcası bu vergidir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri uygulanan bina vergisinin yerini almak üzere 29 Temmuz 1970 tarihinde çıkarılmış, ancak 1972 yılı mart ayında yürürlüğe girmiştir. Emlâk vergisi iki kısımdır: Birinci kısım bina, ikinci kısım arazi vergisidir. Arazi vergisi, arsalar üzerinden alınan vergiyi de kapsar.

Türkiye sınırları içinde bulunan binalar bu kanun hükümlerine göre bina vergisine tâbidir. Yapıldığı madde ne olur-

Tablo: 2

Yıllara Göre Gelir Vergisi Oranları (%)

GELİR (TL)	1950-1957	1958-1961	1962	1963-1980	1981	1982	1983	1984	1985
2.500	15.0	15.0	10.0	10.0	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
5.000	17.5	17.5	15.0	12.5	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
7.500	18.3	18.3	16.7	15.6	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
10.000	20.0	20.0	17.5	16.2	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
15.000	21.6	21.6	21.7	19.2	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
20.000	23.1	23.1	23.7	20.6	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
25.000	24.5	24.5	25.0	21.5	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
30.000	25.4	25.4	27.5	23.7	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
40.000	26.9	26.9	30.6	26.6	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
50.000	28.5	28.5	32.5	28.2	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
60.000	29.8	29.8	34.6	30.2	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
70.000	31.2	31.2	36.6	32.3	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
80.000	32.5	32.5	38.4	33.9	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
90.000	33.9	33.9	39.7	35.1	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
100.000	35.0	35.0	40.7	36.1	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
150.000	35.0	40.8	45.5	41.4	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
200.000	35.0	45.0	49.1	44.8	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
300.000	35.0	50.0	53.3	48.8	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
400.000	35.0	50.0	57.5	51.6	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
500.000	35.0	50.0	60.0	53.4	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
600.000	35.0	50.0	60.0	55.3	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
700.000	35.0	50.0	60.0	56.7	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
800.000	35.0	50.0	60.0	58.1	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
900.000	35.0	50.0	60.0	59.2	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
1.000.000	35.0	50.0	60.0	60.0	40.0	39.0	36.0	30.0	25.0
3.000.000	35.0	35.0	60.0	60.0	43.33	42.33	39.33	33.33	28.33
5.000.000	35.0	35.0	60.0	60.0	46.0	45.0	43.2	37.2	32.2
10.000.000	35.0	35.0	60.0	60.0	53.0	52.0	51.1	45.1	40.1

sa olsun, karada ya da su üzerindeki sabit inşaatın tümü bu verginin kapsamına girer. Bina vergisini binanın sahibi, sahibi yoksa kullanma hakkı sahibi, her ikisi de yoksa onu sahibi gibi kullananlar öderler. Oranı genel olarak binde 3, konutlarda binde 2'dir.

Türkiye sınırları içindeki arazi ve arsalar ise arazi vergisine tâbidir. Belediye sınırları içinde, belediyece parsellenmiş arazi, arsa sayılır. Belediye sınırları içinde ya da dışında bulunan parsellenmiş araziden hangilerinin bu kanuna göre arsa sayılacağı Bakanlar Kurulu kararı ile belli edilir. Arazi vergisinin oranı binde 3, arsalarda binde 5'tir.

Yükümlüler bina ve arsaları ile arazilerinin emlâk vergisi değerlerini her genel beyan döneminde kendileri tespit ve beyan ederler. Ancak bina ve arsalarda bu değerler, vergi idaresinin tespit ettiği asgari (en az) beyan değerlerinden az olamaz. Bu sistem, 1982 yılına kadar tümüyle yükümlülerin takdirine bırakılan ve sonuçta hemen her beyanın bir vergi uyuşmazlığına dönüştüğü eski uygulamaya tepki olarak geliştirilmiştir.

Emlâk Alım Vergisi: Gayrımenkuller ile gayrımenkuller üzerindeki hakların bir bedel karşılığı devralınması emlâk alım vergisinin konusunu oluşturur. Servetin edinildiği anda alınan bu verginin oranı binde 70'tir. Bazı hallerde binde 35 olarak da uygulanmaktadır. 18 Şubat 1962 tarihinde kanunlaşan emlâk alım vergisi, 21.1.1982 gün ve 2588 sayılı kanunla tapu ve kadastro harcına dönüşerek kalkmıştır.

Taşıt Alım Vergisi: Otomobil, kaptıkaçtı, panel, arazi taşıtları, minibüs, otobüs, troleybüs, kamyon, kamyonet, çekici ve benzerleri ile motosikletler (motorlu bisiklet dahil), yük ve yolcu motosikletleri, triportörler, traktörler, özel amaçla kullanılan yat, kotra ve her türlü tekneler taşıt alım vergisine tâbidir.

Hangi taşıtın vergisinin ne kadar olduğu, Taşıt Alım Vergisi Kanunu'nda yazılı beş ayrı listede gösterilmiş bulunmaktadır. Taşıtlar genel olarak ağırlıklarına ve yaşlarına göre vergilendirilirler. Buralarda yazılı vergiler, alıcının ilgili trafik, belediye, liman, gümrük idareleri, anabayi, bayi, yetkili satıcı, acente veya noterе onaylatarak verdiği beyanname üzerine salınır. Alıcılar, bu beyannamelerini alım işlemlerinin tamamlanmasından önce yerel vergi dairesine vermek zorundadırlar.

Tablo: 3

Veraset ve İntikal Vergisi

Matrah	Füruğlar, eşler, ana ve baba için (*) (%)	Kardeşler, büyükanne, büyükbaba ve füruğları için (%)	1. ve 2. sütun dışında kalanlar için (%)
İlk 200.000 lira	3	7	10
Sonra gelen 400.000	5	10	14
Sonra gelen 800.000	7	14	18
Sonra gelen 1.600.000	10	18	22
Sonra gelen 3.000.000	13	22	28
Sonra gelen 6.000.000	16	26	36
12.000.000 lirayı aşan kısım için	20	30	44

(*) Evlatlıklarla nesebi belli olmayan çocukların, Medeni Kanun'un 257 ve 443. maddelerine göre alacakları miraslar bu gruba dahildir.

Otomobil, kaptıkaçtı, panel ve arazi taşıtı gibi taşıtların vergilerinin gösterildiği I Sayılı Tarife'deki taşıt alım vergisi, üst gelir gruplarını daha yüksek oranda vergiler: Spor ve lüks otomobillerde tarife % 100 zamlı uygulanır. Yine yükümlünün kendisi, eşi ve bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerinin sahip olacağı ikinci otomobil için de vergi % 100 zamlıdır.

Motorlu Taşıtlar Vergisi: 2348 sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu, 18 Şubat 1963 tarihinde 197 sayı ile kabul edilip 1 Mart 1981 tarihine kadar uygulanmış bulunan motorlu kara taşıtları vergisinin devamıdır. İsimlerden de anlaşıldığı üzere bu tarihte yapılan değişiklikle kanun kapsamına; Karayolları Trafik Kanunu'na göre trafik şube veya bürolarına kayıt ve tescil edilmiş bulunan motorlu taşıtlar ile lastik tekerlekli traktörlere ek olarak; Ulaştırma Bakanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'ne kayıt ve tescil edilmiş uçak ve helikopterler ile liman ve belediye siciline kayıt ve tescil edilmiş bulunan motorlu deniz araçları dahil edilmiştir. Motorlu taşıtlar vergisini adlarına tescili ve kayıtlı motorlu aracı bulunanlar öderler. Vergilendirme, kanunda yazılı bulunan dört ayrı tabloda gösterilen hadler üzerinden yapılır. Bu konuda da spor ve lüks otomobillerin vergileri bir kat yüksek tutulmuştur.

Motorlu taşıtlar vergisi, bir servet vergisi olarak hayli düşük bir tarifeye sahiptir. Tarifeler incelenince görülür ki, bir özel otomobil için istenen yıllık vergi, fiyatlarıyla karşılaştırıldığında, onun bir depo dolusu benzinin bedelinden dahi düşüktür.

Veraset ve İntikal Vergisi: El değişimi sırasında alınan bir servet vergisidir. Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinde bulunan şahıslara ait mallar ile Türkiye'de bulunan malların veraset yoluyla veya herhangi bir yolla ivazsız (karşılıksız) bir şekilde bir kişiden diğer bir kişiye geçmesi, veraset ve intikal vergisine tâbidir. Veraset ve intikal vergisinin yükümlüsü, malı iktisab eden (elde eden) kişidir. Veraset ya da diğer yollardan karşılıksız (ivazsız) olarak mal iktisab bedenler kanundaki süreler içinde bunu bir beyanname ile ilgili vergi dairelerine bildirirler. Miras olaylarındaki vergi matrahı bulunurken, miras bırakanın borçları ile cenazenin kaldırılması için yapılan masraflar indirilir. Evlatlıklar dahil, çocuklar ve eşe ait miras payının birer milyon lirası vergi dışıdır. Eğer çocuk yoksa, eşe düşen mirasın iki milyon liralık kısmı vergi dışıdır. Veraset ve intikal vergisi, tahakkukundan itibaren beş yıl içinde, her yılın mayıs ve kasım aylarında olmak üzere on eşit taksitte ödenir.

Uygulanmakta olan 7338 numaralı ve 8 Haziran 1959 tarihinde kabul edilmiş bulunan Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu'na göre vergi oranları Tablo 3'teki gibidir.

Harcamalar Üzerinden Alınan Vergiler

Harcamalar üzerinden alınan vergiler, katma değer vergisinden önce şu üç gruba ayrılmaktaydı:

A. Mallardan Alınan Vergiler:
1. Dahilde alınan istihsal vergisi
2. İşletme vergisi
3. Şeker istihlâk vergisi

B. Hizmetlerden Alınan Vergiler:
1. Banka ve sigorta muamele vergisi
2. Nakliyat vergisi
3. PTT hizmetleri vergisi
4. İlan ve reklam hizmetleri vergisi
5. Bina inşaat vergisi
6. Spor-Toto vergisi
7. Damga vergisi

C. Dış Ticaretten Alınan Vergiler:
1. Gümrük vergisi
2. İthalde alınan istihsal vergisi
3. Dış seyahat harcamaları vergisi

1 Ocak 1985 tarihinden itibaren uygulamaya konan 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu, bu sınıflandırmada yer alan,

1. Dahilde alınan istihsal vergisi,
2. İşletme vergisi,
3. Şeker istihlâk vergisi,
4. Nakliyat vergisi,
5. PTT hizmetleri vergisi,
6. Spor-Toto vergisi,
7. İthalde alınan istihsal vergisi ve
8. İlan ve reklam harcamaları vergisini yürürlükten kaldırdı.

Böylece Cumhuriyet'in ilk yıllarından

Tablo: 4

1923-1983 Yılları Arasında Vergi Gelirlerinin Dağılımı*

Yıllar	Vergi Gelirleri (1.000 TL.)	Vasıtasız Vergiler (1) Gelir (1.000 TL.)	Servet (1.000 TL.)	Toplam (1.000 TL.)	(Vasıtalı Vergiler (2) Yurtiçi (1.000 TL.)	Dış Ticaret (1.000 TL.)	Toplam (1.000 TL.)
1923	95.354	35.059	11.164	46.223	23.729	25.402	49.131
1924	115.136	43.979	10.426	54.405	31.831	28.950	60.781
1925	138.270	20.496	23.661	44.157	50.718	43.395	94.113
1926	149.366	13.998	27.870	41.868	72.604	34.894	107.498
1927	163.355	16.146	25.611	41.757	91.747	29.851	121.588
1928	180.059	15.859	25.901	41.760	98.021	40.278	138.299
1929	182.535	14.850	30.412	45.262	87.493	49.780	137.273
1930	164.607	14.114	28.601	42.915	60.694	60.998	121.692
1931	141.360	18.361	23.930	42.291	51.024	48.045	99.069
1932	162.348	36.232	23.032	59.264	59.549	43.535	103.084
1933	156.483	34.720	22.171	56.891	56.040	43.552	99.592
1934	143.571	39.300	23.156	62.456	37.750	43.365	81.115
1935	154.957	44.161	24.126	68.287	38.589	48.081	86.670
1936	135.420	56.583	15.701	72.284	50.396	12.740	63.136
1937	163.083	27.882	17.678	45.560	49.732	67.791	117.523
1938	203.174	64.011	16.466	80.477	58.339	64.358	122.697
1939	196.243	70.051	16.883	86.934	63.895	45.414	109.309
1940	231.506	91.348	17.107	108.455	95.768	27.283	123.051
1941	313.164	112.515	25.746	138.261	135.174	39.729	174.903
1942	730.457	145.877	303.740	449.617	195.369	85.471	280.840
1943	758.201	276.331	79.723	356.054	302.265	99.882	402.147
1944	835.388	301.989	108.099	410.087	366.698	59.603	425.301
1945	522.976	222.854	32.264	255.118	214.350	53.508	267.858
1946	739.654	275.711	35.356	311.067	362.833	65.754	428.587
1947	1.105.141	381.652	68.765	450.417	385.369	269.355	654.724
1946	1.084.381	401.875	42.071	443.946	396.459	243.976	640.435
1949	1.399.225	467.752	39.158	506.910	642.909	249.406	892.315
1950	1.242.185	410.243	37.720	447.963	566.565	227.657	794.222
1951	1.236.624	295.443	34.632	330.075	583.836	322.713	906.549
1952	1.580.619	385.369	36.893	422.262	759.338	399.019	1.158.357
1953	1.707.938	476.936	67.765	544.701	757.819	405.418	1.163.237

beri uygulanan değişik "muamele vergileri"nin önemli bir kısmı yeni bir başlık altında birleştirilmiş oldu.

Şimdi yukardaki sınıflandırmada yer alan vergilerle, 1 Ocak 1985 tarihinde yürürlüğe giren katma değer vergisini sırasıyla açıklayalım:

Gider Vergisi: Harcamalar üzerinden alınan vergilerin önemli bir kısmı "Gider Vergileri Kanunu" içinde yer almaktadır. 13 Temmuz 1956 tarihinde 6802 sayı ile kabul edilen kanun ile vergilendirilen harcamalar şunlardır:

• *Dahilde Alınan İstihsal Vergisi:* Türkiye'de üretilen bir kısım maddeler, üreticileri tarafından başkalarına teslim edilmeleri sırasında vergiye tâbi tutulurlar. Vergi, teslim edilen (satılan) malın fiyatına eklenerek alıcısına yüklenir. Çimento ve ateşe dayanıklı eşya, madenler, kauçuk, suni plastik maddeler, kürkler, kemik-boynuz, kıymetli taşlar, kâğıtmukavva, camlar, tekstil maddeleri, elektrik ve havagazı, ıtriyat ve tuvalet malzemeleri ile kereste anabaşlıklarında toplanan birçok ilk üretim maddesi; *dahilde alınan istihsal vergisi* kapsamına girer. Bu vergileme daha sonra bunlardan üretilerek tüketiciye satılacak olan çeşitli malların maliyetlerine girecek ve dolaylı

Yıllar	Vergi Gelirleri (1.000 TL.)	Vasıtasız Vergiler (1) Gelir (1.000 TL.)	Servet (1.000 TL.)	Toplam (1.000 TL.)	(Vasıtalı Vergiler (2) Yurtiçi (1.000 TL.)	Dış Ticaret (1.000 TL.)	Toplam (1.000 TL.)
1954	1.940.700	645.581	42.181	687.762	854.241	398.697	1.252.938
1955	2.254.668	773.387	45.229	818.616	994.665	441.387	1.436.052
1956	2.587.345	997.213	50.578	1.047.791	1.186.537	353.017	1.539.554
1957	3.023.688	1.114.524	64.320	1.178.844	1.385.576	459.268	1.844.844
1958	3.563.896	1.294.245	70.006	1.364.251	1.573.334	626.301	2.199.635
1959	5.053.438	1.778.255	69.695	1.847.950	1.767.457	1.438.031	3.205.488
1960	5.177.201	2.091.385	82.571	2.173.956	1.642.791	1.360.454	3.003.245
1961	78.790	2.495.743	130.545	2.626.288	2.036.084	1.416.418	3.452.502
1962	6.394.020	2.271.542	64.829	2.336.371	2.288.743	1.768.906	4.057.649
1963	8.424.048	2.656.024	91.029	2.747.053	3.501.946	2.175.049	5.676.995
1964	9.292.032	2.878.690	159.852	3.038.542	3.915.760	2.337.730	6.253.490
1965	10.294.643	3.213.261	194.634	3.407.895	2.987.116	2.899.632	6.886.748
1966	12.464.063	3.966.139	230.525	4.196.664	4.627.156	3.640.243	8.267.399
1967	14.882.401	4.809.308	206.515	5.069.823	5.568.891	4.243.687	9.812.578
1968	16.239.469	5.384.735	310.730	5.695.465	5.735.938	4.808.066	10.544.004
1969	19.114.004	6.413.862	363.263	6.777.125	7.418.215	4.918.664	12.336.879
1970	23.002.943	8.165.302	471.697	8.636.999	8.798.858	5.567.086	14.365.944
1971	31.424.468	11.294.314	497.450	11.791.764	12.366.079	7.266.625	19.032.704
1972	39.012.931	14.567.587	509.162	15.076.749	14.652.704	9.283.484	23.936.188
1973	51.957.843	21.470.882	569.893	22.040.775	18.303.028	11.614.040	29.917.068
1974	65.156.513	29.401.319	726.868	30.128.187	20.456.508	14.571.818	35.028.326
1975	95.008.789	43.516.046	875.557	44.391.603	30.709.615	19.907.571	50.617.186
1976	127.055.191	59.288.258	1.060.880	60.349.138	40.255.538	26.450.515	66.708.053
1977	168.248.752	87.685.696	1.782.933	89.468.629	47.432.461	31.347.662	78.780.123
1978	246.419.683	139.392.062	2.227.967	141.620.029	62.059.271	42.740.383	104.799.654
1979	405.483.698	233.113.023	2.754.044	235.867.067	102.293.219	67.323.412	169.616.631
1980	749.849.431	463.808.844	6.962.113	470.770.957	205.746.370	73.332.104	279.078.474
1981	1.190.203.802	745.763.228	21.909.835	767.673.063	308.502.050	114.028.689	422.530.739
1982	1.522.329.149	936.477.712	23.581.577	960.059.289	390.451.651	171.818.209	562.269.860
1983	1.934.492.000	1.109.865.000	39.326.000	1.149.191.000	530.624.000	254.677.000	785.301.000

Kaynak: Bütçe Gelirleri Yıllığı (1983).

* Sadece genel bütçede yer alan vergileri kapsar.

Not: Bu tablodaki 1) Vasıtasız vergiler (gelirlerden alınan vergiler) ve (servetten alınan vergiler) gruplarını; 2) Vasıtalı vergiler, (mallardan alınan vergiler), (hizmetlerden alınan vergiler) ve (dış ticaretten alınan vergiler) gruplarını; (yurtiçi vasıtalı vergiler), (mallardan alınan vergiler) ve (hizmetlerden alınan vergiler) gruplarını kapsamaktadır.

olarak onun harcamalarını vergilendirmiş olmaktadır. Örneğin; pamuk ipliği üretimi, üretilmiş bulunan ipliğin fabrikadan alıcısına teslimi sırasında gider vergisine tâbiydi. İplik alıcısı üretimi yapan fabrikaya hem mal bedelini, hem de bu bedelin belli bir yüzdesi kadar gider vergisini öderdi. Onun aldığı pamuk ipliği ile dokutacağı bezin alış maliyeti ödenmiş gider vergisi kadar yükselmiş olduğundan, yapacağı bezi konfeksiyoncuya daha yüksek fiyatla satar, konfeksiyoncudan aldığımız gömlek de başlangıçtaki vergi nedeniyle bize daha pahalıya gelirdi. Bu fark bizim dolaylı olarak ödediğimiz, far-

Tablo: 5

Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Yüzde Dağılımı (1973-1983)

Gelirin Çeşidi	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Vergi Gelirleri Toplamı (1+6+10+19+28)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1 **Gelirden Alınan Ver.**(2-5)	41.3	45.1	45.8	46.7	52.1	56.6	57.5	61.8	62.7	61.5	57.4
2 Gelir Vergisi	30.9	34.4	35.4	36.7	41.4	44.0	47.3	51.8	48.3	46.4	45.4
3 Kurumlar Vergisi	5.9	5.9	5.5	5.0	4.8	6.9	4.7	4.9	10.5	12.2	11.2
4 Gayrımenkul Kıymet Artış Vergisi	0.6	0.5	0.5	0.5	0.7	0.6	0.6	0.4	0.4	0.4	—
5 Mali Denge Vergisi	3.9	4.3	4.4	4.5	5.2	5.1	4.9	4.7	3.5	2.5	0.8
6 **Servetten Alınan Ver.** (7-9)	1.1	1.1	0.9	0.8	1.1	0.9	0.7	0.9	1.8	1.6	2.0
7 Emlâk Vergisi	0.5	0.4	0.4	0.3	0.5	0.4	0.2	0.2	1.0	0.8	1.3
8 Motorlu Kara Taşıtları Vergisi	0.2	0.3	0.2	0.2	0.2	0.1	0.1	0.4	0.5	0.5	0.4
9 Veraset ve İntikal Vergisi	0.4	0.4	0.3	0.3	0.4	0.4	0.4	0.3	0.3	0.3	0.3
10 **Mallardan Alınan Ver.** (11-18)	24.0	20.1	21.8	21.0	17.7	15.4	16.1	16.6	15.3	15.1	14.4
11 Dahilde Alınan İstihsal Vergisi	8.5	8.6	7.7	8.4	7.7	7.5	7.8	9.7	6.3	5.7	6.4
12 Akaryakıttan Dahilde Alınan İstihsal Vergisi	2.7	2.0	2.4	0.9	0.8	0.4	0.5	0.2	0.2	0.2	0.2
13 Tekel Mad. Alınan İstihsal Vergisi	6.8	4.2	7.2	7.1	4.3	3.4	4.7	3.9	6.5	7.2	6.3
14 İşletme Vergisi	1.1	1.0	0.9	0.9	0.9	0.9	0.8	0.7	0.5	0.4	0.5
15 Şeker İstihlak Vergisi	1.4	1.0	0.7	0.6	0.4	0.4	0.2	0.1	0.1	0.1	0.05
16 Taşıt Alım Vergisi	1.2	1.2	1.0	1.2	1.0	0.7	0.4	0.4	0.6	0.5	0.5
17 Emlâk Alım Vergisi	2.2	2.1	1.9	1.9	2.6	2.1	1.7	1.6	1.1	1.0	0.5
18 Kaldırılan Vergiler Artıkları	0.1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19 **Hizmetlerden Alınan Ver.**(20-27)	11.3	11.3	10.5	10.7	10.5	9.8	9.1	10.9	10.6	10.5	13.0
20 Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	4.8	5.2	4.8	4.9	5.2	4.8	4.5	5.7	4.5	4.6	4.9
21 Nakliyat Vergisi	0.4	0.4	0.4	0.3	0.3	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.3
22 PTT Hizmetler Vergisi	0.3	0.3	0.3	0.2	0.1	0.2	0.3	0.3	0.3	0.3	0.4
23 Bina İnşaat Vergisi	0.2	0.2	0.2	0.2	0.1	0.2	0.1	0.1	.1	—	—
24 Spor-Toto Vergisi	0.1	—	—	—	—	—	—	—	—	0.1	0.1
25 Damga Vergisi	4.0	3.9	3.7	4.0	3.8	3.6	3.4	3.7	4.1	3.9	4.2
26 İlan ve Reklam Hizm. Vergisi	—	—	—	—	—	—	—	—	0.1	0.1	0.04
27 Harçlar	1.5	1.3	1.1	1.1	1.0	0.8	0.6	0.9	1.3	1.3	3.1
28 **Dış Ticaretten Alınan Ver.** (29-36)	22.3	22.4	21.0	20.8	18.6	17.3	16.6	9.8	9.6	11.3	13.2
29 Gümrük Vergisi	5.3	5.8	5.2	4.9	3.6	2.8	2.7	3.3	3.2	3.7	4.6
30 Akaryakıt Gümrük Vergisi	0.6	0.5	0.8	0.2	0.5	0.4	0.3	0.5	0.4	0.4	0.4
31 Tek ve Maktu Vergi	0.2	0.3	0.1	0.1	0.1	—	—	0.1	0.1	0.4	0.4
32 İthalde Alınan İstihsal Vergisi	5.7	6.7	5.9	7.2	5.6	4.1	3.3	2.3	3.1	3.7	4.5
33 Akaryakıt İthalde Alınan İstihsal Vergisi	5.7	6.7	5.9	7.2	5.6	4.1	3.3	2.3	3.1	3.7	4.5
34 İthalat Damga Resmi	3.1	3.9	3.7	4.2	4.4	6.7	7.1	0.6	0.5	0.6	0.6
35 Rıhtım Resmi	0.3	0.5	0.8	0.8	0.9	0.5	0.8	1.3	1.1	1.2	1.4
36 Dış Seyahat Harcamaları Vergisi	1.2	0.1	—	—	—	0.5	0.6	0.7	0.5	0.7	0.8

Kaynak: Bütçe Gelirleri Yıllığı

kına dahi varmadığımız bir harcama vergisinden kaynaklanmış, harcamamız vergilendirilmiş olurdu.

• *İthalde Alınan İstihsal Vergisi:* Dahilde alınan istihsal vergisine tâbi olup da yurtdışından ithal edilen mallar, gümrüklü bedelleri üzerinden ve yurtiçinde üretilmiş bulunanlarla aynı oranlarda vergiye tâbi tutulurlardı.

• *Banka ve Sigorta Muamele Vergisi:* Banka ve sigorta şirketleri yapmış oldukları bütün işlemler dolayısıyla kendi lehlerine, her ne ad altında olursa olsun nakden veya hesaben aldıkları paralar üzerinden *banka ve sigorta muamele vergisi* keserler; bu nedenle, bu kuruluşların hizmetlerinden yararlananlar, bir kısım gider vergisi öderler. Örneğin, bir banka havalesi yaptıran müşteri, hem havale bedelini, hem de bunun belli bir oranında banka ve sigorta muamele vergisini ödeyerek elde ettiği hizmet karşılığı yaptığı harcama üzerinden vergilendirilmiş olur.

• *Nakliyat Vergisi:* Türkiye sınırları içinde petrol boru hatları ile yapılan yerli ham petrol taşımaları ve tren, otobüs, gemi, uçak ile yapılan yük taşımaları ile tarifeli yolcu taşımaları nakliyat vergisine tâbiydi. Kapsamının çok geniş bulunmasına karşın, konusuna giren hemen her şeyi vergiden müstesna tutan bu kanunun uygulamada fazla bir önemi yoktu.

• *PTT Hizmetleri Vergisi:* Posta, telgraf ve telefon hizmetleri için yapılan harcamalar *PTT hizmetleri vergisi*ne tâbi idi. Vergiyi PTT Genel Müdürlüğü ödemekteydi. Vergi, posta hizmetlerinde % 8, telgrafta % 10, telefonda % 10 oranında alınıyordu. Bu vergiler PTT'nin tarifelerindeki ücretlerde yer alırlar, ayrıca gösterilmezlerdi.

• *İlan ve Reklam Hizmetleri Vergisi:* TRT Kurumu tarafından yayınlanan reklam ve ilanların yayın ücreti, % 15 oranında vergiye tâbi idi. TRT, ilan ve reklam verene uyguladığı ücret tarifesinin üzerinden ve onun % 15'i kadar vergiyi almakta ve vergi sorumlusu olarak ödemekteydi. Bu vergi, reklam ve ilan yaptıranlar tarafından matrahtan indirilemediği, yani gider yazılamadığı için gerçek yükü, % 15'ten daha yüksekti.

• *Bina İnşaat Vergisi:* Belediye sınırları içinde veya mücavir alanlarda yapılan her türlü bina inşaatı (ilave ve tadiller dahil) inşaat veya tadilat ruhsatının alınması sırasında *bina inşaat vergisi*ne tâbi tutulurlar. Verginin matrahı, konut veya işyerinin inşaat alanının yüzölçümüdür. Matrahın hesaplanmasında metrekare kesirleri atılır.

BİR BAŞKA ZOR: Vergiyi yükümlülere ödetmek kadar, yükümlülerin vergilerini ödemesi de zordur. Vergi tahsil dönemlerinde, özellikle büyük iş bölgelerinde yükümlüler bir ellerinde beyanname, bir ellerinde para, saatlerce kuyrukta beklerler.

• *İşletme Vergisi:* Bir kısım malların perakende satışı ile bir kısım hizmet işletmelerinin yaptıkları hizmetler *işletme vergisi*ne tâbi idi. Bu mal ve hizmetler için ödenecek bedelin % 3'ü vergi olarak alınmaktaydı.

Vergiye tâbi hizmet işletmeleri; düğün ve kokteyl salonları, her türlü meyhane ve birahaneler, gazinolar, içkili veya çalgılı bahçeler, bar, pavyon ve gece kulüpleri, taverna, diskotek ve dansingler, lokantalar (bira ve alkollü içki vermeyen 3. sınıf lokantalar hariç) bilumum kulüp ve lokaller (spor kulüplerinin dinlenme yerleri hariç), saunalar, güzellik enstitü ve salonları ile kadın ve erkek berberleri (2 ve 3. sınıf erkek berberleri hariç), otel, motel ve mokamplar (3. sınıf yerler hariç), oyun, bezik, bilardo salonları idi.

Vergiye tâbi mal türleri ise mobilya, korniş, halı, kürk ve kürkten yapılma eşya, yer muşambaları, döşemelikler, karo ve sünger yataklar, altın ve gümüş eşya ile her türlü mücevherat, taklit süs eşyası, fotoğraf ve sinema makineleri, projeksiyon makineleri, filmler, müzik alet ve setleri ile parçaları, radyo ve televizyon, kristal eşya, avize, aplik, abajur, saatler, dikiş makineleri, hesap makineleri, yazı makineleri, fotokopi ve teksir makineleri, para kasaları, her türlü tuvalet ve itriyat malzemeleri ve kozmetikler (kolonya hariç), taşıt araçlarının lastikleri, yedek parçaları, her çeşit oyun aletleri, ölçü ve tartı aletleri, her çeşit vazo, duvar tabağı, heykeller, biblolar ve benzeri süs eşyalarıydı.

• *Dış Seyahat Harcamaları Vergisi:* 196 sayılı kanunla 18 Şubat 1963 tarihinde yürürlüğe girdi. Türkiye'deki şahısların her türlü dış seyahatlerindeki harcamalarını dış seyahat harcamaları vergisine tâbi tutan bu kanun 16 Mart 1984 tarihinde kaldırıldı. Verginin matrahı, Türk Parası Kıymetini Koruma mevzuatına göre dış seyahat harcamaları için tahsis edilen meblağ ile Türk ve yabancı hava, deniz, kara taşıma firmalarının Türkiye'deki şube, acenta, büro ve temsilcileri tarafından satılan yolcu ve bagaj biletlerinin Türk Lirası tutarı idi. Vergi % 50 oranında alınmaktaydı. 1984'te bunun yerine -Toplu Konut Fonu'na- 50 dolar harç kesilmesi öngörüldü. Bu tutar 1985'te 100 dolara yükseltildi.

• *Spor-Toto Vergisi:* Spor-Toto oyunu, % 20 oranında *Spor-Toto vergisi*ne tâbi idi. Bu oyunu oynayanların ödediği ücretin bir kısmı vergiden oluşmaktaydı.

• *Şeker İstihlak Vergisi:* Yurtiçinde üretilen şekerler, *şeker istihlak* (tüketim) *vergisi*ne tâbiydi. Küp şekerin kilogramı 100, toz şekerin kilogramı 85 kuruş vergiye tâbiydi.

• *Damga Vergisi:* Kanuna bağlı tabloda yazılı kâğıtlar *damga vergisi*ne tâbidir. Bu kanundaki kâğıtlar terimi, yazılıp imzalanmak veya imza yerine geçen bir işa-

ret konmak suretiyle düzenlenen ve herhangi bir konuyu ispat veya belli etmek için ibraz edilebilecek olan belgeleri ifade eder. Damga vergisinin mükellefi, kâğıtları imza edenlerdir. Vergi belli bir oranda ya da belli bir miktarda (maktu) alınır.

Vergi Kaçakçılığı

Vergi kaçakçılığı ya da vergi kaçırma, vergi yükümlüleri ve sorumlularının vergilendirme ile ilgili görevlerini kasten zamanında yerine getirmemeleri veya eksik getirmeleri sonucu istenen verginin alınamaması ya da eksik alınması olayıdır. Bu tanıma göre vergi kaçağının olabilmesi için şu iki unsur aranır: 1) Vergi kaybı, 2) Kasıt.

Bir kastı olmadığı halde vergi kaybına neden olunması halinde kaçakçılık yerine *kusur*dan söz edilir. Kusur da kendi içinde kusur ve ağır kusur olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Vergi kaçakçılığı, etkili vergi idarelerinin bulunmadığı ülkelerde oldukça yaygın bir yakınma konusudur. Vergi, özel malvarlığından devlet zoru ile kamu malvarlığına bir aktarma, transfer olduğuna göre, yükümlülerin bu zorlamadan fırsat buldukça kaçmaları insan egoizminin doğal bir sonucudur. Zorlama olmadan da vergi verilmesinin istenmesi, vergiden çok ianeye, bağışa yakın bir bekleyiş olur. Kuşkusuz burada sözü edilen zorlama yükümlülerin başında beklemek değil, onların kasıtlı davranması halinde cezalandırılacaklarının hissettirilmesidir.

VERGİ DENETİMİ: Özellikle beyana dayalı vergilerde vergi kaçağı sürekli artmaktadır. 1926'da Maliye Müfettişliği, 1945'te Hesap Uzmanlığı gibi denetim kurumları kurulmuşsa da bunun önüne geçilememiştir. 1980 sonrasında vergi denetimini etkinleştirmek için yükümlülerin işyerlerine "vergi levhaları" asmaları, satışlar karşılığında fatura ve fiş kesmeleri zorunlu kılındı. Kocamustafapaşa pazarındaki pazarcı esnafı da vergi levhasını tezgâhına asarken, Osmanbey'de faturasız satış yapan bir mağaza müfettişlerce denetleniyor.

İnsan egoizmi yanında; verginin adaletsiz alındığının sanılması, toplanan vergilerin gereksiz yerlerde kullanıldığı inancı da vergi kaçakçılığının nedenleri arasındadır. Bunun içindir ki; başarılı bir vergi idaresi, verginin kaçırılmasına meydan vermeyecek önlemleri alırken, toplanan verginin adaletli olduğu ve yararlı işlerde kullanıldığı kanısını da yaratmalıdır.

Vergi Nasıl Kaçırılıyor? Vergi kaçırmada kullanılan yöntemler sayılamayacak kadar çok çeşitlidir. Ancak bunların başında vergiyi doğuran olayın vergi idaresine bildirilmemesi ya da noksan bildirilmesi gelir. Gelir ve kurumlar vergilerinden bir örnek verelim: Üretip sattığı malın tümünü kayıtlara geçirip ekonomik faaliyetinin gerçek sonucunu bildirmeyen fabrika kendi kazancını gizleyerek vergi kaçırır. Bu fabrikanın faturasız olarak sattığı malı dağıtan toptancı, o toptancıdan mal alan perakendeci mağaza da zincirleme olarak kayıt dışı işlemler yaparlar. Bu kayıt dışı işlemlerin gerçekte kendilerine bir kazanç sağlaması halinde her biri vergi kaçakçılığı yapmış olurlar. Bu, kayıt dışı işlemlerle vergi kaçırılmasıdır. Tüm işlemlerin kayıtlı olması halinde de vergi kaçırılabilmektedir. Alışı ve satışı olduğu için brüt kazançları belli olanlar, sahte masraf belgeleri düzenleyerek net kazançlarını düşük gösterirler. Bir başka yol, gerçekte olmayan (naylon) şirketlerden veya zarardaki şirketler üzerinden alış-verişlerle kârın bir kısmının onlar üzerine aktarılmasıdır. Aktarılan kâr bu şirket yada firmalarda oluşsa bile ya beyannamesi verilmeyeceğinden, ya da verilse bile vergisi ödenmeyeceğinden ya da o şirkette vergi doğmayacağından vergi kaçakçılığı yapılmış olur.

Vergi Kaçağı ve Boyutları: Ülkemizde vergi kaçakçılığının rakamsal boyutları konusunda çeşitli tahminler yapılmakta ve genellikle büyük vergi kaçağı bulunduğu belirtilmektedir. Bunlar subjektif değerlendirmelerdir. Çünkü vergi kaçağı konusunda hesaplama yapabilmek için önce vergi kaçağının tanımında birleşmek, sonra da toplanabilecek vergi potansiyelini bilmek gereklidir.

Vergi, devletin gücüne dayanarak topladığı para olduğuna göre, vergi kaçakçılığı için bu güce karşı çıkmak ona karşı kasıtlı davranışlarda bulunmak gereklidir. Eğer bir vergi yürürlükte olmasına karşılık vergi idaresince dinamik bir bi-

Katma Değer Vergisi

İzzettin Önder

çimde izlenmiyor, vergi ödemek yükümlünün lütfuna, hatta becerisine bırakılıyorsa, ödenmeyen vergi, dolayısıyla bir vergi kaçakçılığından söz etmek mümkün değildir. Bunun en canlı örneği, son yıllarda anlamını iyice yitiren ve *katma değer vergisi* uygulamasıyla ortadan kalkan *işletme vergisi*dir. İşletme vergisi, vergi idaresinin denetleyememesi dolayısıyla anlamını yitirmiş, yükümlülerce lütfen yapılan bir ödeme haline düşmüştür. Vergi dairelerince satılan perakende satış vesikalarının (işletme vergisi fişleri) arandığı an bulunamaması, idarenin vergi tahsilatında kullanılacak bu fişleri dağıtmada zaman zaman yetersiz kalması dolayısıyla, vergi ödemek için bile bazen özel beceri ve gayret gerekmiştir. Bir başka örnek, *varlık vergisi*dir. Salındıktan sonra haksızlığı anlaşılan ve ödenmesi için zorlama yapılmayan bu verginin kaçakçısından söz edilebilir mi? Kuşkusuz hayır.

Vergi kaçağının ölçülebilmesini engelleyen ikinci konu vergi potansiyeli konusunda sağlıklı istatistiki bilgilerin bulunmasıdır. Genelde kurumların gerçek kazançlarını bilmeden *kurumlar vergisi* kaçağını; kişilerin gerçek kazançlarını bilmeden *gelir vergisi* kaçağını hesaplayabilmek mümkün olamaz. Kaldı ki, sınırlı sayıda yapılan incelemelerde elde edilen münferit (tek tek) verilerin genel bir fikir verebilmelerine de olanak yoktur. Örneğin bakkal dükkânında bordro dışı çalıştırılan tezgâhtarın ödenmesi gereken gelir vergisi, kendi başına ele alındığında o tutar kadar vergi kaçağı sayılabildiği halde, açıktan çalıştığı bakkal dükkânı için tezgâhtarın brüt ücreti kadar indirilmemiş gider söz konusudur. Yani bir tek olay nedeniyle bir taraftan vergi kaçırılmış, diğer taraftan gider yazılamamakla fazla vergi ödenmiştir.

İşte bu nedenlerle vergi kaçağı konusunda sağlıklı bir ölçü vermek mümkün olamamaktadır. Bu konuda açık olan, vergi idaresinin yeterince denetleyememesi nedeniyle pek çok verginin alınamadığı, bu nedenle etkili bir idare ve denetimin kurulması gerektiğidir ●

Katma Değer Vergisini Ekonomik Temelleri

Bu isim altında tek bir vergi türü olmadığı gibi, *katma değer* ifadesini hiç kullanmadan da, söz konusu vergileme tekniği kullanılmaktadır.

Katma değer, üretim faktörlerinin belirli bir bileşimle, ekonomide yeni bir değer yaratması anlamına gelmektedir.

Bir üretim ve pazarlama süreci içinde, üretimin ilk aşamalarından pazarlamanın en son aşamalarına kadar kademeli olarak değerler yaratılmaktadır. En son aşamada, tüketiciye satılan bir malın değeri o aşamaya kadar yaratılmış değerlerin toplamını ifade eder. İşte, katma değer vergisi, üretim ve pazarlamanın her kademesinde yaratılan değerler üzerine salınan dolaylı bir vergidir. Bir ekonomide yaratılan katma değerler toplamı, gayrı safi milli hasıla, milli gelir veya tüketim harcamalarını karşılayan bölümler olarak farklı şekilde sınıflandırıldığından, katma değer vergisi de kapsadığı temel baza göre farklı şekilde tanımlanıp, sınıflandırılmaktadır.

Bir ekonomide, belirli bir dönem içinde yaratılan değerler üç temel harcama kanalı içinde yönlenir. Dönem üretiminin bir bölümü, aşınma ve yıpranmayı telâfi amacı yönünde kullanılır. Geri kalan bölümü iki temel mal grubuna ayrılır: Yatırım malları ve tüketim malları. Böylece, milli gelir hasapları açısından en kapsamlı ölçeğe ulaşılmış olur ki, buna gayrı safi milli hasıla adı verilir. Ekonomideki tüm harcamalar, gayrı safi milli hasılayı oluşturduğu için, tüm bu harcamaları kapsayan vergiye, *gayrı safi hasıla tipi KDV* adı verilir. Hiç kuşkusuz, gayrı safi milli hasıla en geniş matrahı oluşturduğundan, veri oran varsayımı altında en yüksek gelir,bu tip KDV ile elde edilebilir.

Buna rağmen hem tasarrufların çift vergilendirilmesi, hem de yatırımlar üzerinde olumsuz etki yaratması sonucunu oluşturduğundan, günümüzde kullanılmamaktadır.

Amortismanlar, diğer üretim faktörleri gibi, milli gelire dahil oldukları dönemde değer yaratmaz, ancak daha önce yaratılmış ve kapital malı olarak depolanmış değerlerin, tüketim mallarına dönüşmesini ifade eder; bir faktör geliri oluşturmaz. Gayrı safi milli hasıladan amor-

YENİDEN KEŞFETMENİN SEVİNCİ: 1925'te konan umumî istihlâk vergisinin ismi bir yıl sonra muamele vergisine dönüştürüldü. 1957'de ise bunların yerine gider vergileri kondu. Bu vergilerin tümü de KDV nitêliğindeydi. Turgut Özal ve eski Maliye Bakanı Vural Arıkan, KDV'yi 1984'te yeniden keşfettiler.

KAŞIĞIN UCUYLA VERİP SAPIYLA ALMAK: KDV'den bir yıl önce hükümet, hızlı enflasyonun satın alma güçlerini çok düşürdüğü ücretli kesimi avutabilmek, bu arada yaygın bir vergi denetimi sağlayabilmek amacıyla "faturalı alışverişlere % 10 vergi iadesi" uygulamaya koydu. Bir yıl sonra çıkarılan KDV ile de bu "iade"yi fazlasıyla geri aldı.

tismanların çıkartılması ile ulaşılan büyüklük, dolaylı vergilerin bulunmadığı varsayımı altında, faktörlerin elde ettiği gelirlerin toplamını verir. Bu matrah üzerine oturan vergiye *gelir-tipi KDV* adı verilir. Pratikte, amortismanlar vergi matrahından indirilerek hesaplama yapıldığında, doğaldır ki, faktör gelirlerinin toplamından biraz daha büyük bir matrah elde edilmiş olmaktadır. Bu fark, KDV dışında uygulanan diğer dolaylı vergilerden oluşmaktadır. İlk anda bir verginin diğer bir verginin matrahını oluşturabime esası tereddütle karşılanabilir. Ancak, soruna kesin ve tek çözüm şeklinde de, bazı varsayımlarla yaklaşmak daha akılcı ve açıklayıcıdır.

Kamu kesimine ödenen dolaylı vergiler, kamu hizmetlerinden sağlanan yararlar karşılığı olarak kabul edildiğinde kamu kesimi de yürütülen üretim faaliyeti içinde bir üretim elemanı gibi görülebilir. Başka bir açıdan bakıldığında da, kamu sektörünün özel sektör üretimine sağladığı girdilerin ihmal edilmesi halinde, kamu sektöründe istihdam edilen üretim faktörleri paylarının kapsanmadığı ileri sürülebilir. Kamu sektörü paylarını da dikkate alan bu tez piyasa fiyatları ile milli geliri kapsamaktır.

Tüm AET ve diğer Avrupa ülkelerinde, *tüketim-tipi KDV uygulanarak,* tasarruf ve yatırıma giden harcamalar vergiden istisna edilmektedir.

Tüketim tipi KDV, özellikle John Stuart Mill ve Irving Fisher tarafından benimsenen, *gelir* kavramının, *tüketim* potansiyeli olarak tanımlanması görüşüne dayandırılmaktadır. Bu görüşün kabulü, verginin yansıması ve uygulamasına ilişkin önemli sonuçları beraberinde getirir. Gelir, tüketim harcamalarına inhisar ettirilip, ödeme gücü göstergesinin böylece belirlendiği kabulü yapılınca, verginin tamamıyla tüketicilere doğru yansıtılması amaçlanır.

Tüketim tipi KDV, tüketicilerin kamu hizmetlerine katılma payı olarak görüldüğünde, verginin tüketim harcamasının yapıldığı yerin kamu otoritesine ödenmesi gerekir. Ulusal işlemlerde, yerel idareler arasında fazla önemli olmayan bu sonuç, uluslararası işlemlerde önem kazanır. Çünkü bir malın üretim ve tüketim merkezleri aynı olmazsa, farklı ilkeler altında, farklı ülke yönetimleri vergi gelirlerini elde eder. Genellikle tüketim-tipi KDV'de verginin, tüketim harcamasının yapıldığı yerin kamu otoritelerine ödenmesi gerektiği sonucuna varılmış ve bu konuda uluslararası antlaşmalar yapılarak, ihracatta vergi iadesi ve ithalatta vergi salınması (gümrük vergisi dışında) ilkesi benimsenmiştir.

KDV'nin Tarihsel Gelişmesi

KDV sistemi, ilk olarak, 1918 yılında Alman sanayicisi Frederic von Siemens tarafından *Geliştirilmiş Muamele Vergisi* adı altında ileri sürülmüş olmakla beraber, ilk sistematik uygulaması 1954 yılında Maurice Faure'nin önerisi ile Fransa'da başlatılmıştır. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Profesör Neumark başkanlığındaki Ekonomik ve Mali Komisyonu'nun bu vergiyi tüm AET ülkelerine önermesi, verginin yukarıda sayılan temel özelliklerinden kaynaklanmıştır. Nitekim bugün, tüm AET ülkeleri vergi ahenkleştirmesi, projelerini gerçekleştirirken bu verginin elverişli özelliklerinden geniş çapta yararlandıkları gibi, diğer Avrupa ülkeleri ve bu vergiyi uygulayan tüm ülkeler ihracatta vergi iadesi uygulamasını bu sistem altında başarı ile yürütmektedir.

Türkiye'nin de KDV sistemine geçişte, iç ekonomi ile ilgili sair gerekçeler yanında, vergi sistemini AET uygulaması ile ahenkli hale getirmesi ve ihracatta vergi iadesini daha gerçekçi bir esasa oturtması da ciddi bir yer işgal etmektedir.

Uygulama açısından gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru gidildikçe iki önemli değişiklik gözlemlenmektedir. Bunlardan birisi, verginin kapsadığı üretim zinciri ile ilgilidir. Gelişmiş ülkelerde, perakende aşaması dahil tüm aşamalar kapsanmış olduğu halde, gelişmekte olan ülkelerde üretici ve kısmen toptancı aşama kapsanmış olmaktadır.

İki tip ülke arasındaki ikinci belirgin fark, vergi tarifesi ile ilgilidir. Gelişmiş ülkeler mal gruplarına göre çeşitlendirilmiş *çoklu tarife* uygularken, gelişmekte olan ülkeler genellikle *tek* veya en fazla, *ikili tarife* uygulamaktadır.

Türkiye'de KDV

Türk KDV'si, *tüketim tipi* bir vergi görünümündedir. Zira, tüketim harcamaları üzerinden alınan KDV nihaî ödeme niteliğinde olduğu halde, yatırım harcamaları üzerinden alınan vergi, nihai bir ödeme niteliğinde olmayıp, amortisman mekanizması içinde ileriye yansıtılmakta ve böylece itfa edilmiş olmaktadır. Yasanın ilk hali ile amortismana tâbi aktifler üzerindeki vergi yükünün, 5 yıl içinde 5 eşit taksitte ileriye yansıtılması öngörülmekteydi. Yapılan bir değişiklikle, bu temel hüküm korunmakla beraber, teşvik belgesi alan yatırımlar üzerindeki KDV, bir yılda tümü ile ileriye yansıtılabilecektir. Ama yatırım harcamaları üzerindeki KDV bir geçici ve peşin ödeme olduğuna göre, beraberinde bir faiz yükü

getirmektedir. Ayrıca, fiyatların yükseldiği bir ortamda, ileride tahsil edilen bir miktarın satın alma gücünün azalacağı açıktır. Enflasyon hızı yükseldikçe, paranın dönemlerarası satın alma gücü farkı artacağından, verginin ilk ödeyicisi üzerinde kalan yük artmış olacaktır.

Görülüyor ki, Türk KDV'si, ekonomide fiyatların artış hızı ve faiz haddi yükseldikçe *gelir-tipi KDV* görünümüne girmekte, buna karşılık, fiyatların artış hızı zayıfladıkça ve faiz haddi düştükçe *harcama-tipi KDV* özelliğine bürünmektedir. Fiyat artış hızı ve faiz haddi sıfır olduğu takdirde Türk KDV'si tam olarak tüketim tipi KDV özelliğini kazanmış olur.

Türk KDV'sinin tüketim tipi özelliğinin belirginleşmesine katkıda bulunan bir diğer konu da, verginin uluslararası ticarete konu olan malları vergileme rejimidir. Bu konuda kabul edilen temel ilke, verginin, tüketim harcamasının yapıldığı yer idaresine ödenmesidir. Bu amaca yönelik olarak ihracat, vergi istisnası içine alınmış; ithalat ise dahilde uygulanan vergi oranına tâbi tutulmuştur. Yine aynı mantığın doğal sonucu olarak, dahilde vergiden istisna edilmiş bir mal, ithalat esnasında da vergiden istisna edilmiş bulunmaktadır.

Katma değer vergisinin matrahını, ele alınan aşamada yaratılan, değer oluşturmaktadır. Teorik olarak, üretim faktörlerinin yarattıkları değerin toplamı, katma değeri oluşturur. Bu metoda, *toplama yöntemi* adı verilir. Ama bu, hem uygulamada pratik olmaması, hem de ekonomik üniteler arası denetime fazla olanak sağlamaması nedeni ile günümüzde uygulama alanı bulmamaktadır.

Vergi oranının uygulanacağı katma değerin ikinci hesaplanma yöntemi, *çıkartma metodu*dur. Bu metotta ele alınan aşamada oluşan nihaî üretim değerlerinden o aşamaya yapılan girdilerin maliyeti çıkartılarak o aşamanın katma değeri bulunur.

Üçüncü metotta ise, üretilen mal veya hizmetin arzedilmesi esnasında tahsil edilen vergiden, üretim esnasında alınan girdiler üzerinden ödenen vergiler toplamı çıkartılır ve böylece, doğrudan vergi matrahına ulaşılmış olunur. Bu yöntem, hem kolay uygulanır, hem de üniteler arasında denetim imkânı sağlayacak kayıt sistemini oluşturduğundan önemli üstünlüğe sahiptir. Bu vergiyi uygulayan hemen bütün ülkelerde *vergiden vergi mahsubu* sistemi kullanılmaktadır.

Türk KDV sisteminde de *vergi mahsubu yöntemi* benimsenmiş bulunmaktadır. Buna göre, üçer aylık dönemler içinde sa-

KDV'NİN TÜKETİM YÜZÜ: Zaten tüketiciye yansıyan sekiz verginin yerine konan KDV'nin kapsamı eski vergilerden çok daha geniş tutulunca ve temel ve lüks tüketim arasında ayrım kaldırılınca verginin yükü dar ve sabit gelirliler üzerine bindi.

tışlardan tahsil edilen vergi, alışlar esnasında ödenen vergiden indirilir ve aradaki fark maliyeye yatırılır. Bu farkın her zaman idare lehine oluşması düşünülemez. Farkın, idare aleyhine oluşması durumunda, yani yükümlünün o dönem içinde yaptığı alımlar üzerinden tahsil ettiği vergiyi aşması halinde, aradaki fark, idareden alacak olarak, bir sonraki döneme devredilir, o dönemde ödenmesi gerekenden düşülür.

Böylece işletmeler vergi borcundan arındırılmış, nihaî yük, en son aşamada harcama yapan birey üzerinde kalmış olmaktadır.

Görülüyor ki, Türk KDV sisteminin, ana işletmeleri *mükellef* olarak adlandırmasına karşılık, nihaî ve gerçek anlamda mükellef, en son harcama yapan *nihaî tüketici*dir. Tüm diğer ana ödeyiciler, bir tür maliye ajanı gibi çalışır.

Açıklanan tüm metotların içinde vergi mahsubu metodunun benimsemesi iki önemli sebebe bağlı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, tüm çıkartma metodunun müşterek özelliği olup, dikey denetimin kolaylaştırılmış olmasıdır. Bir işletme, alışları esnasında ödediği vergiden, satışları esnasında tahsil ettiği vergi yolu ile kurtulabilir. Böylece, hem kayıt düzeni kurulmuş olur, hem de vergisiz bir zincir halkası yakalandığı zaman, o aşamaya kadar yaratılmış tüm değerler üzerinden vergi alınacağından, maliyenin gelir kaybı, kontroller oranında önlenmiş olabilir.

Bu sistemin sağladığı ikinci önemli üstünlük, mal ve hizmetler, üretim ve pazarlamanın alt kademelerine doğru hareket ettikçe geçilen işletmeler vergiden arındırılmış olduğundan, en son aşamada uygulanan oranın etkili olmasıdır. Böylece, nihaî aşamalarda arzulanan oran uygulandığında, bu oran, ele alınan mal ve hizmetle ilgili tüm katma değerler toplamını etkilemektedir.

Açıklamalardan görüleceği gibi, KDV matrahı maliye idaresine karşı kanuni mükellef durumunda olan açısından, ele alınan aşamada yaratılan katma değerdir. Oysa, verginin nihaî ve asıl yükümlüsü açısından bakıldığında, verginin matrahı, o aşama sonuna kadar oluşturulmuş tüm katma değerlerin toplamı olan nihaî değerdir. Ancak, bu nihaî değer yaratılıncaya kadar oluşturulan her aşama katma değeri üzerinden vergi, maliye idaresine yatırılmış olmaktadır. Bu anlamda, söz konusu ödemeler, *nihaî aşamada kesinleşecek ödemeye mahsuben yapılmış peşin ödeme* şeklinde düşünülebilir.

Nihaî mal ve hizmetler üzerine salınabilecek perakende satış vergisine dönüşebilen KDV'yi tek aşamada değil, çok aşamada almanın, kontrol ve kayıt düzenini yerleştirme dışında, işlemler her kademede ayrı ayrı tarandığından, çeşitli tip katma değer kavramlarına ulaşmada, amortismanlar ile ilgili hassas uygulamalara yer verme üstünlüğü de rol oynamaktadır.

Ayrıca, bu sistem uluslararası ticarette vergi eşitsizliğini ortadan kaldıran, ihracatta vergi iadesi uygulamasını da kolaylaştırmaktadır.

Katma Değer Vergisinin Ekonomik Etkileri

1962 Neumark Komisyonu'nun önerileri doğrultusunda, tüm AET ülkeleri ve diğer ilgili ülkelerdeki uygulanış biçimleri ile bu vergi tarhı, gelir vergilemesi sistemi içinde, dolaylı bir vergi olarak yer almaktadır. Vergi tipi olarak ise *tüketim-tipi KDV* hâkim özelliği oluşturmaktadır. Böyle olunca, gelir dağılımı, kaynak dağılımı ve adalet ile ilgili kavramlar, gelir vergilemesi bağlamında geliştirilip, aktarılacaktır.

Dolaylı bir vergi olarak KDV, objektif nitelikli ve vergi adaleti ile bağdaşması zor bir yükümlülük olarak görülür. Verginin bu özelliği, oran yapısı, çoklu orandan tek orana doğru değiştikçe artar. Diğer bir ifade ile tüm tüketim harcamaları üzerine aynı oranda vergi salmak, gelir artışları karşısında gerileyen tüketim harcamaları varsayımı altında, gelire göre gerileyen oranlı bir yük görüntüsü ortaya çıkartır. Bu sonuç ise *vergi adaleti ile çatışır.*

Mal ve hizmet piyasasında böyle düz oranlı dolaylı bir vergi *nisbî fiyatı,* bundan dolayı da *tüketici tercihlerini bozar* ve bu anlamda aşırı yük oluşturur. Çünkü, verginin yansıması arz ve talep fonksiyonlarının elastikiliklerine bağlıdır. Sonuçta, aynı oranda salınan vergi, talep elastikiyetliği sert olan bir malın piyasa fiyatını, talep elastikiyeti yumuşak olan bir malın piyasa fiyatından daha yüksek oranda artırır. Böylece, vergi oranı aynı olduğu halde, talep elastikiyetliği sert olan mallarda diğerlerine oranla daha şiddetli bir fiyat artışı meydana gelmiş olur.

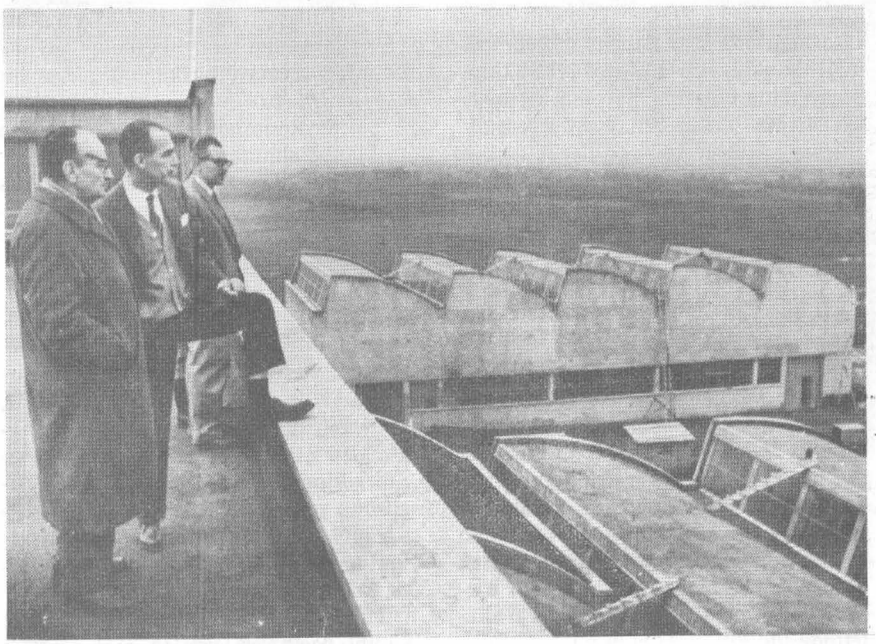
Tek oranlı verginin ekonomideki nisbî fiyat yapısını bozması, çeşitli mal ve hizmet üretimlerinde hâkim piyasa yapısı farklılıklarından da kaynaklanır. Aynı oranda ve/veya miktarda dolaylı bir verginin mal ve hizmet fiyatları içinde ileriye yansıması, tam rekabet piyasasında, monopol piyasasındakinden daha şiddetli olacaktır. Bu süreç içinde *monopolcü piyasa yapısı güçlenmekte;* bu piyasaya girişler cazibesini yitirerek, ekonomik süreç içinde monopolcü firmalar rakipsiz bırakılmış olmaktadır.

Vergi adaletsizliğine yol açmasını hafifletebilmek için, talebinin gelir ve fiyat elastikiyetliği çok sert olan zaruri mallar üzerindeki vergi yükünü hafifletmek veya, daha rasyoneli, kaldırmak gerekir. Türk KDV'sinde temel gıda maddelerine uygulanacak oranın % 0'a kadar indirilebileceği hükmü işte böyle bir düşünce ürünüdür. Yoksa, bunu bir geçiş hükmü olarak yorumlamak, verginin adalet yaklaşımında ciddi bir hata işlemek anlamına gelir. Bunu, bir derece de olsa, önlemek için genellikle zengin ve fakir grupların satın aldıkları mallara uygulanan oranlarda değişiklik yapmak gereklidir. Bu anlamda subjektif vergilerde olduğu gibi hassas artan oranlılık sağlanmasının çok zor, hatta imkânsız olmasına rağmen, *ikili veya üçlü oran,* tek orandan daha başarılı olarak kabul edilebilir.

Gelir vergilemesi sistemi içinde uygulanan dolaylı vergilerin temel fonksiyonu -zaten başaramadıkları- nisbî fiyat yapısını korumak olmayıp, tam tersine, tercihli mal ve hizmetler lehine bozmaktır. Bunu yapmanın yolu da, *zaruri mal* olarak nitelendirilen mal ve hizmetler *üzerindeki vergi yükünü hafifletmek* ve/veya *lüks mallar üzerindeki yükü ise ağırlaştırmak*tır.

Bu tür dolaylı vergilerin ikinci işlevi de, *tüketimi kısmak*tır. Geiş halk kitlelerinin yaygın üretimi oluşturan zaruri malların tüketiminin, vergi mekanizması ile kısılmaya çalışılması sosyal adalet düşüncesi ile bağdaşamaz. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde geçerli olan göstermelik tüketim ve lüks tüketim bu verginin esas konusunu oluşturmalıdır. Yine bu bağlamda, temel gıda maddeleri, sağlık ve kültür giderleri, hiçbir zaman, diğer harcama kalemleri ile aynı oranda vergilendirilmemelidir. Zaten AET ülkelerinde uygulama bu yöndedir.

Dolaylı vergilerin kendileri objetif vergi niteliğinde olduğundan, gelir vergileri ile bir arada ele alındığında, *gelir vergi-*

KDV'NİN ÜRETİM YÜZÜ: NE FABRİKASI? Sektörlere göre değişir oranlı gider ve istihsal vergileri, devletin ekonomik kalkınma ve endüstrileşmeyi yönlendirmede kullandığı maliye araçlarındandı. Bunların yerine, sektör farkı gözetmeksizin uygulanan tek oranlı KDV, devletin yatırımları yönlendirmekten vazgeçmesinin bir işaretidir.

*lerinin subjektif yapısını bozmakta*dır. Bu etkinin hafifletilmesi, yine farklı mallar üzerine yapılan harcamaların farklı oranlara tâbi olması ile mümkün olmaktadır.

Bütün bu düşüncelerle, AET ülkelerinde çoklu oran uygulanmaktadır. Türk KDV sisteminin içinde bu yönde, temel gıda maddelerine düşük oran uygulanabileceği yönündeki hüküm dışında *etkin bir önlem bulunmamakta*dır. Ancak, sürdürülen vergi iadesi yöntemi ile ücretli ve iadeden yararlanan diğer dar gelirli gruplar, verginin yükünden bir miktar kurtulmuş olabilmektedir. Vergi iadesi uygulamasının etkin olabilmesi için, ücretli dışındaki gruplara yaygınlaştırılmaması ve ücretli gruba da tüm harcamaları üzerinden asgari vergi oranı kadar iade yapılması gerekir.

Vergi iadesi, verginin ileriye, mal ve hizmet fiyatlarına yansıması esnasında geçerli olmaktadır. Oysa vergi, geriye, yani faktör gelirlerine de yansıyabilir. Bu durumda, mal piyasasında hiçbir fiyat artışı gözlemlenmeden, faktör gelirlerinden ödenmiş olur vergi. Bu mekanizma da vergi adaleti açısından önemli olmaktadır.

Zira, eğer geri yansıma genellikle orta ve düşük gelir grubuna dahil faktörler üzerinde yoğunlaşırsa, vergi adaleti çok ciddi olarak zedelenmiş olur.

Türk KDV sisteminde ilke olarak yatırım harcamaları da vergiye dahil olmakta, ancak 5 yıl içinde 5 eşit taksitte, peşin ödenen vergi fiyatlara yansıtılarak, geri alınmış olmaktadır. Sonradan yapılan bir değişiklikle, teşvik belgesine bağlanan yatırım harcamaları bir yıl içinde itfa edilmektedir. Bu hükmün, ortaya koyacağı finansman ve faiz sorunu, kapital malları ile emeğin nisbî fiyatını, birincisi aleyhine bozar. Böylece, faktör piyasasında aşırı vergi yükü oluşabileceği gibi, yatırım teknolojilerinin seçiminde de, sermaye aleyhine, emek lehine tercihlerin oluşmasına yol açar.

Katma değer vergisi, teorik yapısı ile işletmelerin birleşme ve parçalanmaları üzerinde etkili olmaz. Çünkü, yaratılan katma değer, işletmeler büyüdükçe artacak, küçüldükçe azalacağı halde, işletme üzerinde bir yük kalmayacağından, büyüklük ile ilgili kararlarda vergi etkin olmaz. Ancak, KDV bir tür peşin ödeme mekanizması getirdiğinden, katma değer yaratılıp, satılıncaya kadar uzun sürenin geçtiği durumlarda, işletmeler alımları için fiili vergi ödeme durumunda olmamak amacı ile *dikey birleşmeye teşvik* sağlanmış olabilir.

KDV, kayıt ve faturalama düzeni sağlamada etkin olabildiği sürece, hem kendi denetimi, hem de diğer vergilerin, özellikle *gelir ve kurumlar vergilerinin denetimini sağlayarak,* gelir artışına yol açabilir. Bu açıdan gerek yükümlü, gerek devlet önemli bir kayıt sistemine sokulmuş olabilir. Bu husus ise verginin ileri ve iyi tekniklerinden biridir.

İdareye gelir sağlama açısından KDV, hiç kuşkusuz, gerek *geniş matrahı* ile, gerek *ad valorem* tarife yapısı ile diğer dolaylı vergilerden daha üstündür. Bu vergi, *yaygın tabanı* ile bol gelir sağlayan bir gelir elemanı olduğu gibi, *fiyat artışlarını da izleyen* ve böylece enflasyona karşı, *spesifik vergilerden daha duyarlı ve etkili* bir sonuç sağlar. Verginin gelir tipi veya tüketim tipi olması, özellikle tüketim-tipi vergi uygulandığında harcamaların yatırım ve tüketim arasında değişmesi, verginin *anti-konjonktürel* özelliğini etkiler ●

KAYNAKÇA

- John F. Due, "Value-Added Taxation in Developing Countries", *Taxation and Development,* N.T. Wang (ed.), Preager Publishers, New York, 1976.
- J.C.L. Huiskamp, "A New TVA Paradox", *"Bulletin for International Fiscal Documentation,* January, 1968.
- William H. Oakland, "The Theory of the Value Added Tax: A. Comparisson of Tax Bases", *National Tax Journal,* June, 1967.
- Carl S. Shoup, "Theory and Background of the Value Added Tax", *Proceedings, Forty-Eighth National Tax Conference, 1955, Sacramento, California, National Tax Association,* 1956.
- Carl S. Shoup, "Consumption Tax, Wages Tax, and Value Added Tax, Consumption Type", *National Tax Journal,* June, 1968
- Clara K. Sullivan, *The Tax on Value Added,* Columbia University Press, New York, 1965.
- A. Tait, *Value Added Tax,* Mc Graw-Hill, London, 1972.
- *Katma Değer Vergisi,* Seminer Tebliğler ve Panel Özetleri, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Eskişehir, 1976.
- *Türkiye'de Katma Değer Vergisi,* İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1974.

Âşarın Kaldırılması

Gülsevin Okçuoğlu- İzzettin Önder

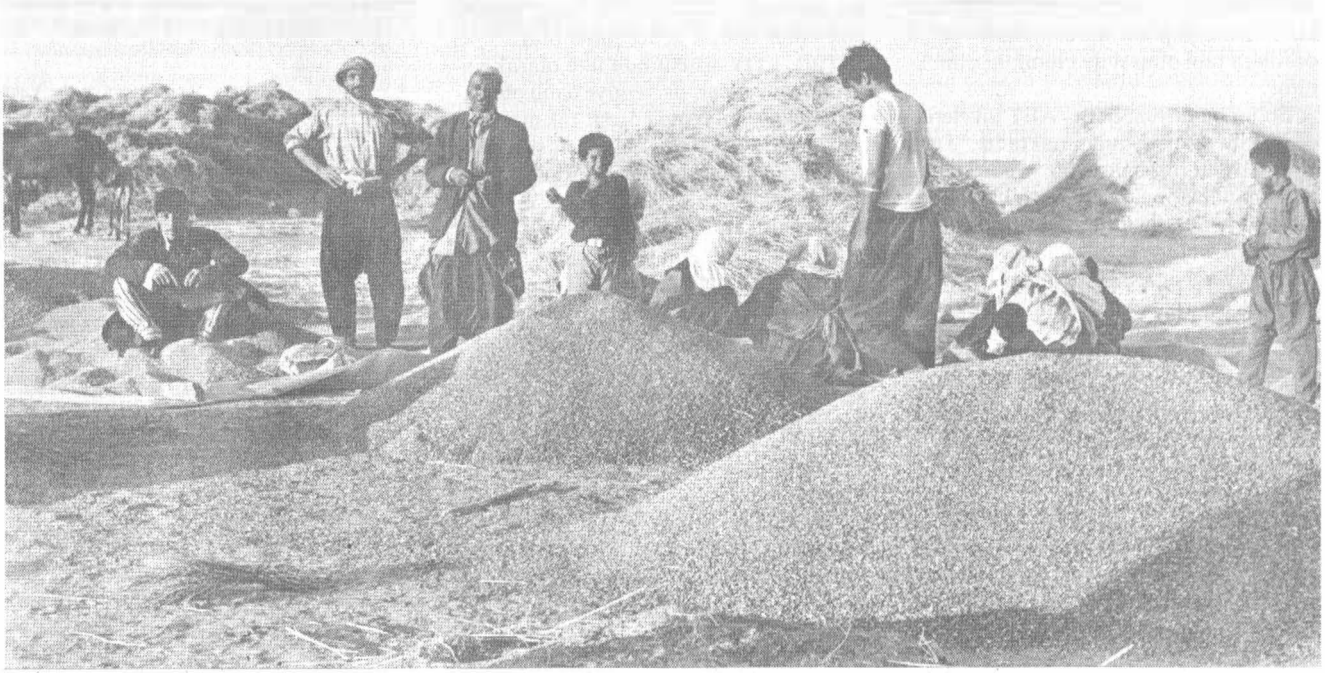
"Âşar" veya "Öşr", Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun süre temel gelir kaynağı olarak uygulanmış ve Türkiye Cumhuriyeti idaresine geçmiş olan, tarım geliri üzerine salınan, dolaysız bir vergidir. İltizam usûlü ile ve ayni olarak tarh ve tahsil edilen vergi, hem İmparatorluk döneminde, hem de Cumhuriyetin ilk yıllarında hazinenin önemli bir gelir kaynağını oluşturuyordu. İşte bu gelir kaynağı, 17 Şubat 1341 (1925) tarihinde "Âşarın İlgası, Yerine İkâme Edilecek Mahsûlât-ı Arziye Vergisi Hakkındaki Kanun" ile kaldırılmış ve böylece sermaye birikimi ve ekonomik kalkınma aşamasında fevkalâde ciddi sonuçlar yaratılmıştır.

Âşar, tarh ve tahsil usûlü açısından oldukça ilkel modern vergicilik anlayışından uzak bir yükümlülük idi. Ancak, kalkınmanın ilk aşamalarında ve tarımın milli hasıla içindeki payının çok yüksek olduğu dönemlerde âşar, bu sektör üzerindeki en önemli dolaysız bir vergi niteliğinde idi.

Sermaye birikimi olgusu açısından dünya uygulamasına bir göz atıldığında, ilk birikim aşamalarında tarım kesiminin rolünün çok önemli olduğu görülür. Gerek kapitalist gelişmenin yer aldığı Batı Avrupa ülkelerinde, gerek Sovyet Rusya'da tarımdan sanayi kesimine kaynak aktarımı sermaye birikiminde başat bir rol oynamıştır.

Tarım kesiminin diğer kesimlerden farklı ele alınması gereği, bu kesimin, özellikle kalkınmanın ilk aşamalarında gösterdiği temel farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bu kesimde çalışanlar, özellikle durağan ekonomilerde, dış âleme oldukça kapalı olduğundan, hızlı bir nüfus artışı içinde, hemen sadece temel biyolojik ihtiyaçlarının karşılanması ile yetinilebilmektedir. Çok zayıf etkileşim ortamında, sermaye birikiminin zayıf, emek başına verimliliğin düşük ve yaygın gizli işsizlik koşullarında çalışan tarım kesimi, bu hali ile kendi kısır döngüsünü yenmede çok büyük zorluk çektiği gibi, şehirleri beslemede, sanayi kesimine artık değer aktarmada da yetersiz kalmaktadır.

Tarımsal ürünleri pazarlayan ticaret kesimi, özellikleri icabı, tarım dışı âlemin dürtülerini tarım kesimine aktarmaya elverişli değildir. Tarım ürünlerine talebin elastiki olmayışı ürünü pazarlayanlar açısından, en azından kısa dönemde, arzulanır bir ortam yaratmaz. Büyük toprak

TARIM EKONOMİSİ AMA: Genç Türkiye Cumhuriyeti ağırlıklı olarak bir tarım ekonomisine sahipti. Ama çok çocuklu aileler, gizli işsizlik ve geri teknolojiden kaynaklanan düşük verimlilik tarımın öztüketime dönük olmasını getiriyordu. Âşar da kaldırılınca devlet gelirleri üçte bir oranında düştü.

ÂŞARI KENTLİ ÖDEDİ: Devlet âşarın kaldırılmasıyla uğradığı kaynak kaybını, çoğu dolaylı olan yeni vergilerle karşılama yolunu seçti. Ama bu dolaylı vergileri, pazar ekonomisiyle pek ilişkisi olmayan tarım kesimi değil, hemen tümüyle memur, işçi, esnaf, zanaatkâr gibi kentliler ödedi.

sahipleri de genellikle pazarlama aşamasına da egemen olduklarından üretim kararları ticari çıkarlardan etkilenir.

Böyle bir ana-hat görünümü içindeki tarımsal yapı, hiç kuşkusuz, toplumdaki politik yapıları da etkilemekte, hatta etkisi altına dahi almaktadır. İşte bu sosyolojik doku, önce 1923 İzmir İktisat Kongresi kararlarına hâkim olmuş, bundan iki yıl sonra da aşarın kaldırılması konusunda belirleyici bir etken olmuştur. İlk anda tüccar kesiminin temsilcileri, her ne kadar âşarın tamamıyla kaldırılması yerine, daha modern bir vergi ile ikâme edilmesi fikrini ileri sürdü iseler de, sonradan onlar da işçi kesimi ile birlikte, çiftçi kesiminin sesine uymak durumunda kaldı. İzmir İktisat Kongresi'ne katılan delegelerin kökenleri düşünüldüğünde, böyle bir kararın oybirliği ile çıkması şaşırtıcı gelmez. Çünkü, o dönemde yalnız çiftçi grubu değil, işçi (o günkü ifadesi ile "amele") ve hatta tüccar grubu da, şu veya bu şekilde tarımsal kesimle ilintili bulunmakta idi. Bundan dolayı, söz konusu verginin kaldırılmasında, farklı derece ve dozlarda olmak üzere, hemen tüm grupların kısa dönemli yararları söz konusu olmuştur.

Tarımı Vergilendirmenin Güçlükleri

Tarım kesiminde, veri teknoloji ile potansiyel kapasiteyi tam olarak kullanmak ekonominin iç dinamikleri ile mümkün olmadığı gibi, özel bir vergileme yöntemi uygulamadan, diğer kesimlerin vergilendirilmesinde uygulanan sistemler ile de olası değildir. Elimizde tarımsal kesimin fiili üretimini potansiyel üretim rüzeyine çıkartmaya yönelik, mali bir araç bulunmamaktadır. Dolaylı, dolaysız ve servet vergilerinin günümüzde uygulanan klasik tipleri bu konuda etkili olamadığı gibi, bütün bu araçlar çoğunlukla üretimi kısma yönünde etkili olmaktadır.

Tarımsal gelir üzerinden alınan gelir vergisi tarım kesiminin dışa açılmasını olumsuz yönde etkiler. Vergi borcunun doğması için gelir elde etmeme, dolayısıyla öztüketimi teşvik, gelir vergisinin tarım kesiminde tipik bir etkisidir. Verginin ikâme etkisi olarak bilinen bu etkiyi karşılayabilecek ve ters yönde işleyen gelir etkisi ise tarım kesiminde ekonomik davranış teşviklerinin zayıf olması nedeniyle ortaya çıkmaz.

Dolaylı vergiler bu konuda gelir vergilerinden daha verimsiz ve başarısızdır. Çünkü bir kere, bu vergiler pazar ekonomisi içinde uygulanır. Piyasaya çıkmayan ve ticari işleme konu olmayan üretim ve tüketim faaliyetleri bu verginin konusunu oluşturmaz. Bu vergi, gelir yaratma aşamasına hâkim olmadığından, fiili gelirin potansiyel gelir düzeyine çekilmesinde zaten etkili olamaz.

Tarım kesimi üzerinde, hem gelir, hem tüketim vergilerinden daha etkili olabilecek vergi, bir tür servet vergisi olan, arazi vergisi sayılabilir. Arazi vergisi arazinin değeri üzerine salınan bir servet vergisidir. Arazinin kapitalize değeri, veri faiz haddine bağlı olarak, arazi üzerinde gerçekleştirilen ekonomik değeri yansıtmış olacağından, yaratılan gelir ile vergi arasında bir bağın bulunduğu açıktır. Ancak, bir yandan verginin matrahını oluşturan arazinin değeri, diğer yandan bu matrahı vergi gelirine yansıtan oran yapısı açılarından, arazi vergileri de tarımsal potansiyelin tam olarak gerçekleştirilmesinde etkili olamamaktadır. Bir kere, vergiye esas oluşturan arazi değeri, arazinin tarımsal ürün değerini her zaman tam olarak yansıtamamaktadır. Hızlı şehirleşme cereyanı, iç ticaret hadleri, öztüketim için üretim yapılması gibi sebeplere bağlı olarak, arazinin potansiyel üretim değeri, arazinin değerine tam olarak yansıyamayabilir. Bunun ötesinde, tarımsal arazinin değeri, potansiyel üretim değerine göre değil, fiili üretim değerine göre belirlenebileceği için, fiili üretimi artırmada fazla bir teşvik elemanı olamaz.

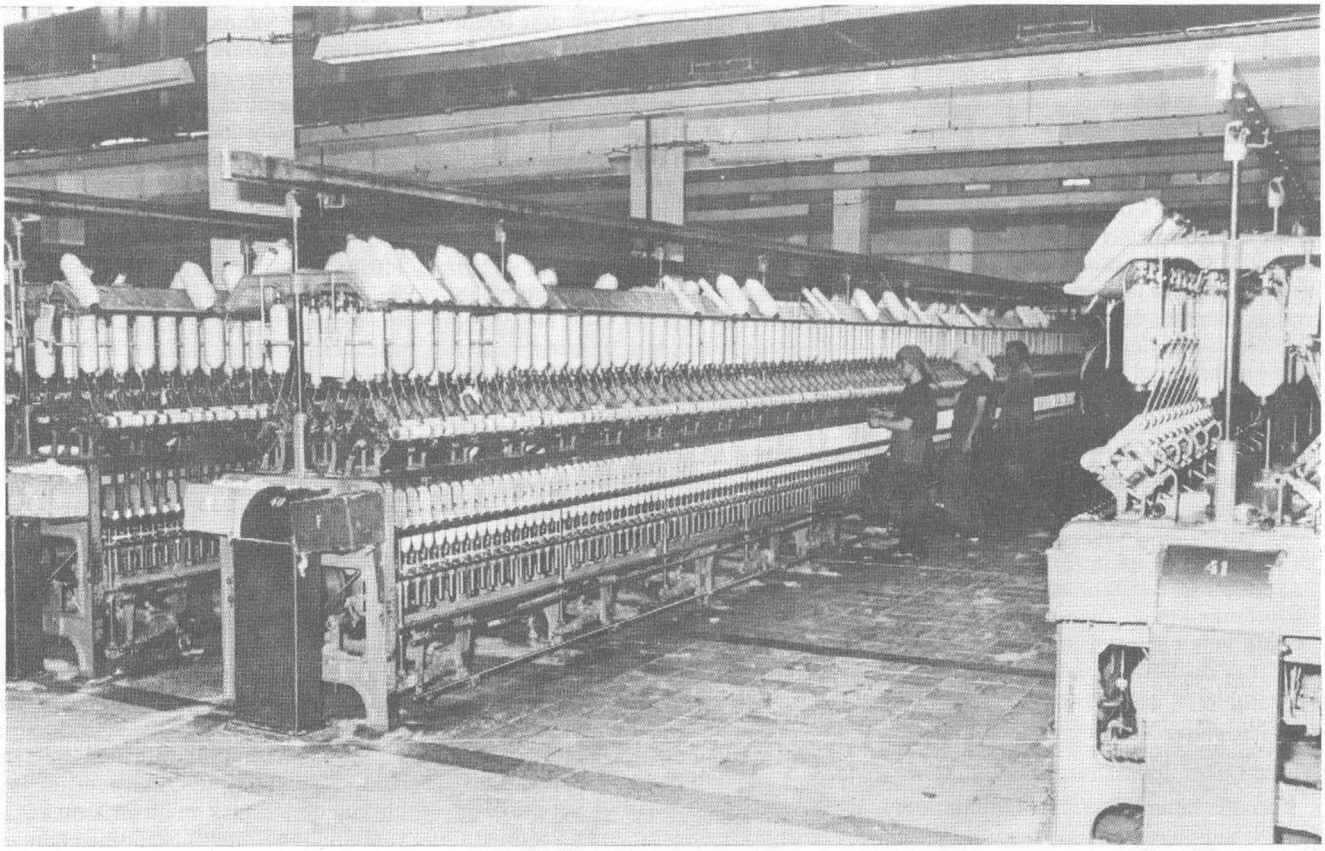
Âşarın Kaldırılmasının Etkileri

Gelişmekte olan bir ekonomide tarım kesimi için planlanacak ideal vergi yapısının temel özellikleri, hedeflenen amaçlara göre belirlenmelidir. Bu amaçlar, bir yandan ülkenin ekonomik yapısını, diğer yandan ise politik yapısını değiştirmeye yöneliktir. Ekonomik yapı değişikliği ile ilgili amaçlar, tarımda üretimi artırarak, birikim oluşturmak ve bu birikimi sanayi kesimine aktararak, kalkınma hamlesini başlatmak ve sürdürmektir. Politik yapı ile ilgili amaçlar ise ekonomik amacın da gerçekleşmesine yardımcı olmak üzere tarım kesiminde mülkiyet ve üre-

tim ilişkisini değiştirmeye yöneliktir. Bu iki amaç, ancak bir arada gerçekleştirilebilirse en iyi sonuç alınabilir. Zaten bunun böyle olduğu, Türk maliye tarihinde çok önemli bir yeri olan, 1925'te âşarın kaldırılması ile açıkça görülmektedir. Ancak, sosyal seçiş sistemi içinde, tarımdaki ekonomik potansiyelin tam olarak kullanılmasını engelleyen politik yapılar, hiç kuşkusuz, politik yapı değişikliği yönünde atılacak adımları da engellemeye çalışacaktır. Nitekim, 1925 yılında âşarın kaldırılması olgusu da böyle bir sosyo-ekonomik doku çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ne var ki, sosyal karar dokusu kendi ilişki ve güç sistemi içinde karar oluştururken, her kararında uzak görüşlü ve rasyonel olamamaktadır. İşte âşarın kaldırılmasında da aynı durum görülmektedir. Âşarın kaldırılması, tarım kesimi üzerindeki yükün çok ciddi bir şekilde azaltılmasına yol açmış olduğu halde, uzun dönemde yarattığı ekonomik sorunlarla tüm ekonomiyi, bu arada tarım sektörünü de ciddi bir biçimde olumsuz yönde etkilemiştir. Bu gelişme ve sonuç, âşarın veya benzeri tip bir verginin kullanılmış olması ile oluşabilecek muhtemel sonuçlarla, âşarın kaldırılmış olması ile meydana gelmiş olan sonuçların ortaya koyulup, bir arada ele alınıp, incelenmesi ile görülmüş olacaktır.

Tarım kesimi üzerine salınacak ve üretimi artırmaya yönelik vergi, fiili üretim üzerine değil, arazinin potansiyel üretimi üzerine salınmalıdır. Veri teknoloji ile araziden alınabilecek ürün dikkate alınarak, onun üzerine belirli oran uygulayarak, hem arazinin verimli kılınması sağlanmış, hem de vergi tarifesi artan oranlı hale getirilerek, politik reforma yol açabilecek şekilde arazi mülkiyet dağılımı düzeltilmiş olabilirdi. İltizam usûlü ile arazinin fiili üretiminin zorlandığı açıktır. İltizam usûlü ile bir zorbalık biçimine dönüşmüş olan bu sistem, günümüzde modern devletlerde uygulanan emanet usûlü ile daha demokratik, fakat verimli bir sistem haline gelebilirdi. Kaldor'un da Türk vergi sistemi ile ilgili yaptığı öneriler arasında yer almış olan, hafif artan oranlı potansiyel hasılat vergisi, bu yönde önemli bir adımı oluşturabilirdi. Verginin tarife yapısı artan oranlı yapılarak ve vergi, mülkiyet ilişkisi koşulu altında salınarak, çok ufak arazilerin büyük işletmelere dönüştürülmesi, buna karşılık çok büyük toprakların ufak işletmeler halinde organize edilmesi, tarımda mülkiyet ilişkisini değiştirebilirdi.

Yine aynı sistem, uygulamasında, vergi borcunu ödemeye gayret eden işletme sahipleri, üretimlerini artırmaya çalışmış olacaktı. Artan üretim vergi geliri olarak devlete gideceğinden, kullanım yerinin belirlenmesinde kamusal tercih ve kararlar hâkim olacaktı. Bu süreç ile artan gelir, kısmen de olsa, tüketime gitmesi önlenmiş ve kamu kesimi içinde kanalize

ÂŞARIN ENDÜSTRİYE ETKİSİ: Âşarın yol açtığı vergi kaybını öbür kesimlerin, bu arada üreticilerin, gelirlerinden çıkaran devlet bir yandan da yatırımları özendirince, yeni endüstriciler nisbî fiyatı emekten daha uygun gelen yatırım mallarına yöneldiler. Böylece âşar, işsizliğin ve makineleşmenin de hızlanmasına neden oldu.

edilmiş olacaktı. Aynı süreç altında kentsel alanlara emek akımı da gerçekleşecekti. Böylece, tarımdan erken kopan emek, bu kesimin büyük bir tahammülle geliştirdiği gizli işsizliğe engel olabilecekti.

Tarım kesimi üzerine salınan ve parasal olarak tahsil edilen bu tür bir vergi, kentsel alanlardaki sermaye ve emek oluşumuna katkıda bulunarak, sanayinin arz yönünü güçlendirirken, paralı kesimin yayılmasını hızlandırarak, sanayi kesimi için talep oluşturarak hız kazanabilirdi.

Âşar, 1925 yılında devlet gelirleri içinde 1/3 civarında bir pay oluşturuyordu. Ekonomi hayatın çok büyük bir bölümünün tarıma dayandığı, sanayi kesiminin henüz oluşmadığı bir dönemde, tarım üzerindeki temel vergi kaldırılınca, büyük bir gelir boşluğu ortaya çıktı. Bu gelir kayıplarının yaklaşık bir tahminini yapmak mümkündür. 10 Avrupa ülkesinin (Belçika, Fransa, B.Almanya, Yunanistan, İtalya, Polonya, İspanya, İngiltere, Yugoslavya, Romanya) 1981 yılında tarımda ulaştıkları ortalama verim düzeyinin Türkiye'nin ulaşmış olacağı potansiyel verim düzeyi olarak kabul edildiğinde, ayrıca Türkiye'nin özelliklerini yansıtan ve potansiyel verimliliğe yirmi yılda ulaşılabileceği gibi ek varsayımlar kabul edildiğinde, 1936 yılından bu yana böyle bir verginin toplanması ile oluşabilecek olan birikim 278.6 milyar dolayındadır. Bu miktar, o yıllarda yürürlükte olan döviz kurları üzerinden dolara çevrildiğinde 15.2 milyar dolara ulaşmaktadır. Türkiye'nin halen ödemekle yükümlü olduğu borç 17.4 milyar dolardır (faiz ödemeleri hariç). Dolayısıyla böyle bir vergileme sonucu oluşacak olan birikimle, dış borcun yüzde 88'inin karşılandığı görülür. Bu sonuç çok yaklaşık ve biraz da abartmalı bir değer olarak kabul edilse bile, Türkiye'nin son otuz yılda dış borçla finanse ettiği yatırımların önemli bir bölümünü iç tasarrufla karşılayabilmiş olacağı muhakkaktır.

Âşarın kaldırılması ile bir yandan kamu kesimi büyük bir gelir açığı boşluğuna düşerken, diğer yandan ise genelde ekonomi, sermaye birikiminin temel kaynağını geniş çapta kaybetmiş oluyordu. Bu ilk etki, zincirleme olarak, ilerki aşamalarda da olumsuz etkilerini ekonomi üzerinde oluşturacaktı. Bir defa, kamu finansman yükü önemli ölçüde kırsal alanlardan kentsel alanlara çekilmiş oluyordu. Buna ilaveten, iç tasarruf ve birikim yetmeyince, dış tasarruflar gündeme gelmeye başladı.

Âşarın kaldırılmasının ilk sonucu, dolaylı vergiler alanında görüldü ve 1926 yılında muamele vergisi yürürlüğe girdi. Ancak, bir yıl sonra, 1927'de bu vergi, hizmetler ve mallar üzerine salınan yeni bir dolaylı vergi ile değiştirildi. Ekonominin paralı kesime dahil olma aşamasında, dolaylı vergiler kaçınılmaz olarak

VERGİYLE ALAMAYINCA: Tarım kesiminden endüstriye vergi yoluyla fon aktaramayan devlet, onun yerine tarımsal girdi fiyatlarını yüksek, destekleme alanlarında ürün fiyatlarını düşük tutarak bunu başardı. Ama en çok gereken endüstrinin kuruluş dönemlerinde değil, tarımsal kesimin de pazar ekonomisine katılmasından sonra...

kentsel nüfusu hedef almış olacaktı. Zira, tarım kesimi büyük bölümü itibarıyla aynı ekonomi ve öztüketim modeli içinde çalışıyordu. Bununla beraber, kibrit, tuz, gaz, şeker üzerine salınan vergiler, hiç kuşkusuz tarım kesimini de etkiliyordu. Ancak, talep elastikiyeti çok sert olan bu temel mallar üzerine vergi salmak, kamu sektörünün gelir açısından ne kadar kaçınılmaz ise vergi adaleti açısından da o derecede sakıncalıdır.

Bu tür dolaylı vergileri, talebi emme ve piyasayı daraltma etkileri de yeni gelişen sanayi için olumsuz bir sonuç oluşturmuştur. Henüz paralı kesime tam açılmamış olduğu için, pazar olarak tarımdan büyük destek göremeyen sanayi kesiminin kentsel alanlardaki pazarları da böylece bir miktar daraltılmış oluyordu.

Gelir vergilemesi alanlarında görülen gelişmeler ise dolaylı vergiler alanındaki olumsuzluklara paralel sonuçlar ortaya koymuştur. Bu vergiler, sadece ticari ve sınai işletmelerin kârlarını kısarak, sermaye birikim kanallarını daraltmakla kalmamış, fakat izlenmesi ve vergilendirilmesinin daha kolay olmasına bağlı olarak, ücretli kesim üzerine göreli olarak ağır yük getirmiştir. Böylece, yatırımcılar açısından ücretler göreli olarak yükselmiş oldu. Bu sonuç, sermaye yatırımı üzerine tanınan vergi teşvik önlemleri ile birleşince, emek ve sermayenin piyasa fiyatları gerçek fiyatlarından, birincisi aleyhine, ikincisi lehine sapmaya başladı. Diğer bir ifade ile yatırımcı açısından emek olduğundan pahalı, sermaye ise olduğundan ucuz düşünülmeye başlandı. Bu nisbi fiyat etkisi altında, hiç kuşkusuz, göreli olarak sermaye talebi yoğunlaştı. Cılız sermaye birikimi altında, sermaye talebi emeğe göre daha hızlı artınca, dış tasarruflar ciddi boyutlarda önem kazanmaya başladı.

Verginin emek üzerinde yoğunlaşarak, nisbi sermaye talebinin ortaya çıkmasına yol açması, piyasa hacmi üzerinde de etkili oluyordu. Zira, sermaye talebi, genellikle sermaye malı ve ara-malı halinde ithalata yansıyınca, üretim değerlerinin bir kısmı dış âleme transfer edilmiş oluyordu. Bu sonuç ise iç piyasayı genişletmiyordu. Sermaye girdisi üzerinden elde edilen kârlar ise ekonomideki tüketim kalıplarının, daha adil bir gelir dağılımı halinde alabileceği şeklinden sapmasına yol açıyordu.

Emek-sermaye fiyatının, gerçek ekonomik fiyatlardan sapması ile ortaya çıkan göreli olarak eksik istihdam ve yoğun-sermaye kullanım modeli, ekonomide işsizlik boyutlarına olumsuz katkıda bulunduğu gibi, döviz ihtiyaçlarını da olması gereken düzeyden daha fazla zorluyordu.

1925'te âşarın kaldırılması ve tarım kesiminin 1960 yılına kadar etkin bir biçimde dolaysız vergi kapsamına alınamamış olması rastlantısal bir olay olmayıp, toplumdaki güç dengelerini yansıtan bir göstergedir. Bu güç dengesi veya daha doğru ifade ile dengesizliği, 1950 yılında girişilen gelir vergisi reformu hareketini de aksak bırakmıştır. Zira 1950'lerde dahi ekonominin yarıdan fazlasını oluşturan tarım kesimi, reform olarak anılan programa dahil edilmiyordu. Bu yasal görüntünün sosyal güç dengesindeki anlamı, kamusal hizmetlerin finansmanında tarım kesiminin kendine ayrıcalıklı bir yer ayırmış olmasıdır. Tarım kesimi içinde altyapılara doğru indiğimizde, doğrudan vergi alanında ağır bir yük çekmeyen tarım kesimi işverenlerinin, üretimlerini, sanayi kesimindekilere göre çok daha dağınık, bilinçsiz ve organize olmamış bir emek grubu ile yürüttüğünü görmekteyiz. Kentsel ve sanayi kesimine doğru yansıyan olgularda güçlü bir görüntü veren tarım kesimi işverenleri, kendi kesimi içinde yer alan çalışanlara karşı da aynı güçlülüğü görüntülemektedir. Bu sosyal güç, kendi içinde verimliliği artırmak, fiili üretimi potansiyel düzeye yükseltmek gibi endişeler taşımadığı gibi, tarımın temel birikim kaynağı olarak zorlanmasını da engellemekte idi. Bu engelleme, sadece 1925'te âşarın kaldırılması şeklinde değil, fakat 1960'lara gelinceye kadar, bu çok önemli kesimin dolaysız vergiler alanından uzak tutulması şeklinde ortaya çıkmış oluyordu. 1961'de Gelir Vergisi Kanunu'nda yapılan değişiklik ile tarım kesimi vergi kapsamına alınıyordu, ama büyük bölümü itibarıyla götürü usul benimseniyor ve bu usûl içinde de götürü olarak saptanacak gider oranı % 70'lik bir taban ile sınırlandırılmış oluyordu.

Ekonomik işleyişlerin içinde, tarım kesiminden sanayi kesimine aktarım sağlayıcı mekanizmalar içinde vergi bir tanesidir. Vergi yanında, iç ticaret hadleri, tarımsal ürün ihracında farklı kur uygulamaları gibi diğer ayarlayıcı ekonomik aletler de söz konusudur. Ancak, ekonominin bu ayarlayıcı mekanizmalarını, yine tarımsal politik güçler dengeleyici yönde işletebilmektedir. Destekleme alımları bu yöndeki belirtilerdendir. Potansiyel verginin vergisi tipinde uygulanan vergi dışı tüm rant aktarım mekanizmaları, oluşmuş artık değerleri aktarmada uygulanabilen araçlardır. Bunların hiçbiri, potansiyel hasıla vergisi gibi fiili üretimi artırma etkisi yaratmazlar; potansiyel hasıla vergisinin bunlardan hepsine üstün olan yönü, sadece aktarım mekanizması olmak yerine ve ondan önce, fiili üretimi artırma aracı olmasıdır.

Tarım kesiminin, potansiyel bir hasıla vergisi tipi zorlayıcı bir sistemle vergilendirilmesi, sanayi kesiminin ilk aşamalarında çok önemli olmaktadır. Zira, o dönemlerde bu tür bir zorlayıcı önlem, tarım kesiminde çalışanlar üzerinde, başka kesimlere kayma şeklinde *ikâme etkisi* değil, fakat aynı kesimde kalıp, daha etkin çalışma şeklinde *transformasyon etkisi* yaratabilirdi. Bu etki, hem sanayi için temel birikimi, hem de potansiyel pazarı oluşturabilirdi. Ancak, bu tarihsel olgu yaşanmamıştır. Toplumsal güç dengeleri açısından bakıldığında, bu deneyimin yaşanması fazla olası da görülmemektedir. Ancak, tarih şunu da kaydetmektedir ki, 1925 yılında yaşanmış olan bu sosyo-ekonomik olgu, uzun dönemde sadece tarım-dışı sektörleri değil, fakat aynı anda tarım sektörünü de olumsuz yönde etkilemiştir ●

YAŞLILIK

Cumhuriyet Döneminde Yaşlılar ve Sorunları

Tevfik Çavdar

Bu konuda ayrıca *Sosyal Politikalar* maddesine bakınız.

Cumhuriyet Döneminde Yaşlılar ve Sorunları

Tevfik Çavdar

Yaşlılar, özellikle sanayileşmiş ülkelerde büyüyen bir sorun teşkil etmeye başlamıştır. Sağlık teknolojisinde ve bilgi birikiminde elde edilen büyük aşama ortalama ömrü uzattığı gibi, yaşlı nüfusun toplam nüfus içersindeki payını da büyütmüştür. Sanayileşmiş ülkelerde istihdamın özellikleri çekirdek aileye doğru bir eğilim yarattığından, eskisine oranla daha uzun yıllar yaşayan nüfusun ekonomik ve toplumsal sorunları da artmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ailenin çekirdekleşmesinden kaynaklanan sorunlara raslanmasa (ya da daha az raslansa) bile, ömrün uzamasından doğan yeni ve toplumun bugüne kadar pek tanımadığı sorunlara raslanmaya başlanmıştır. Türkiye açısından da durum bu ikinci kategoride mütalâa edilebilir. Ancak, büyük kentlerde sanayileşmenin ve ailenin çekirdekleşmesinin getirdiği meseleler önemli boyutlara erişmek durumundadır. Yaşlılara ilişkin değişik özelliklere ve sorunlara değinmeden önce yaşlılık kavramının tanımını ve buna bağlı olarak sosyo-ekonomik sorunların ve niteliklerin sınırlarını çizmemiz, yani bir çerçeve oluşturmamış gerekir.

Yaşlılık, Birleşmiş Milletler'in tanımına göre, 65 ve daha yukarı yaştaki nüfusu kapsayan bir niteliktir. Yani 65 yaş yaşlılık alt sınırıdır. Olaya böyle bakınca tanım yönünden kesin bir açıklıkla karşılaşmış oluyoruz. Sorunların çerçevelenmesinde ayn kolaylık görülmemektedir. Bir kere, sosyal güvenlik sorunu tüm sorunların başında gelmektedir. Sosyal güvenliği yaşlıların insanca yaşama, sağlık ve bakım açısından tüm noksanlarının giderilmesi, yaşama bağlılıklarının psikolojik yönden sürdürülmesi gibi güvenceleri içine alan bir bütün olarak düşünmek doğru olmaktadır. Bu bakımdan, sosyal güvenlik ile sosyal hizmet kavramları içiçe girmiştir. Öte yandan yaşlıların toplum içersindeki yerlerinin belirlenmesinden doğan toplumsal sorunlar da gene yaşlılık sorunları içersinde yer almaktadır. Toplumsal sorunların içine ailedeki statünün durumu ve bundan doğan meselelerin gireceği aşikârdır. Yaşlı nüfus içersinde çiftlerin, dulların ve bunların arasında özellikle kadınların yeri de ayrı bir sorun kümesi oluşturma istidadındadır. Diğer yandan, daha önce de değinildiği üzere, sanayileşmiş ileri ülkelerle gelişmekte olan ülkelerin, kapitalist ülkelerle sosyalist ülkelerin yaşlılık olayına bakış açılarındaki değişikliklerden gelen farklılıklar da önemlidir. Görüldüğü gibi, sorunlar ve konuya yaklaşım açısından çerçevemizi tespit ederken belirli kalıplara sahip bulunmamaktayız. Bunun için, önce yaşlılığın demografik nitelik-

YAŞLILIK VE İSTİHDAM: Türkiye'de sosyal güvenlik kurumlarının bütün yaşlıları kapsamına almayışı nedeniyle, yaşlı nüfus istihdamı dünya ortalamalarının çok üzerindedir. Yaşlılar, çeşitli işlerde çalışarak hayatlarını kazanmak zorunda kalmaktadırlar. Öte yandan, yaşlı nüfusun yüzde 80'inden fazlasının tarım kesiminde istihdam edildiği görülmektedir.

lerini saptamakla işe başlayacağız. Bundan sonra istihdam, yerleşme yerlerinin özelliği, sağlık ve konut sorunları yönünden ülkemizdeki durumu sergilemeye çalışacağız. Ayrıca, yaşlılara ilişkin yasal düzenlemelerin nelerden ibaret olduğunu ortaya koyarak ve sosyal güvenlik sistemi içersinde yaşlıların yerlerini belirleyerek konuya bir açıklık getirmek düşüncesindeyiz.

Yaşlıların Demografik Yapıdaki Yerleri ve Görünümleri

Türkiye nüfusu içinde yaşlı nüfusun payı (65 ve daha yukarı yaş gruplarındakiler yönünden) 1950'lerden sonra artmaya başlamıştır. Bunun temel nedeni, sağlık koşullarındaki düzenlemelerden dolayı ortalama ömrün uzamaya başlamasıdır. Nüfusu 0-14 yaş, 15-64 yaş ve 65 ile daha yukarı yaşlar olmak üzere üç ana yaş grubuna ayırdığımızda bunlarda görülen eğilimleri Tablo 1'de görüldüğü gibi özetlememiz mümkündür.

Görüldüğü gibi, istihdam (ya da daha doğru bir deyişle iş gücü) dışında kalan 0-14 ile 65 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun payı, geride bırakılan dönem içersinde artmıştır. Bu potansiyel, çalışma çağında olan nüfus üzerine önemli bir baskı (ekonomik anlamda) doğurmaktadır. Biz bu baskıya *bağımlılık oranı* adını vermekteyiz. Gelişmiş ülkelerde 500 dolaylarında olan bu oran, Türkiye'de 1984'te 676'dır. Yani ülkemizde her bin kişi kendilerinin dışında 676 kişiyi de beslemek, bakmak durumundadır. Bağımlılık oranının kısa süre içersinde, hele istihdam sorununun bütünüyle çözümlenmesinden önce düşürülmesi pek mümkün görülmemektedir.

Sağlık koşullarından ötürü ortalama ömrün artmakta olduğuna da değinmiştik. Bu, bir yandan bebek ölümlerindeki azalıştan ötürü küçük yaş gruplarında bir yığılmaya neden olduğu gibi, bir başka yandan da 65 ve daha yukarı yaşta birikmeleri doğurmaktadır. Ortalama yaşama umudu 1980'de 60.5'ti. 1980 yılında % 4.64 olan 65 ve daha yukarı yaştakilerin oranı 2000 yılına doğru % 5.5'e yükselecektir.

Yaşlılık ve İstihdam

Kuramsal olarak 65 ve daha yukarı yaştaki kişilerin bir işte sürekli olarak çalışmaları düşünülemez. Bunlar sağlıklı olsalar ve ancak kendi istekleri doğrultusunda birtakım uğraşlara yönelseler bi-

YAŞLILIK VE YERLEŞME: Türkiye'de yaşlı nüfusun büyük bir bölümü kırsal alanda yaşamakta ve bu yörelerde kuşaklar arasında önemli bir farklılığa rastlanmamaktadır. Buna karşılık sanayileşmiş yörelerde gençlerle yaşlılar arasında gerilim doğmakta, çoğu kez kahveler bile ayrılmaktadır.

Tablo: 1

Nüfusun Üç Ana Yaş Grubuna Dağılımı
(% olarak)

Yaş Grupları	1960	1965	1970	1975	1980
0-14	41.25	41.95	41.80	40.06	38.62
15-64	55.22	54.09	53.80	55.42	56.74
65 ve yukarısı	3.53	3.96	4.40	4.52	4.64

Kaynak: DPT, Ülke Nüfus Raporu, Şubat 1982.

Tablo: 2

Çeşitli Sosyal Güvenlik Kurumlarından Aylık Alanlar

SSK	505.293
Emekli Sandığı	333.158
Bağ-Kur	112.140
Banka Sandıkları	13.400
TOPLAM	963.991

le, sürekli çalışma zorunluluğu ile karşı karşıya bırakılmamalıdırlar. Ancak Türkiye'deki sosyal güvenlik kurumunun etkinlik açısından sınırlı oluşu, yaşlıların da yaşamlarını kazanmak zorunda kalmaları sonucunu vermektedir. Elimizdeki bilgilere göre 1980 yılında yaşlı diye nitelediğimiz grup içersinde istihdam edilenler tarımda % 88.81 sanayide % 2.14 ve hizmetlerde % 8.18 dolaylarındadır. Türkiye'de yaşlı nüfusun istihdamı, dünya ortalamalarının çok üstündedir. Örneğin 65 ve daha yukarı yaştaki nüfusun istihdam edilenlerinin dünya ortalaması % 23.3 iken, azgelişmiş ülkelerde bu oran % 34, sanayileşmiş ülkelerde ise % 13.6'dır. Oysa aynı oran Türkiye'de % 33.1 dolaylarındadır (1980 verilerine göre). Yaşlı nüfusun % 80'inden fazlasının tarım kesiminde istihdam edilmesinin çeşitli nedenleri arasında önde gelenleri şöyle sıralayabiliriz:

- Tarım kesimindeki genç nüfus özellikle marjinal topraklardaki geçimlik çiftliklerde durmak istememekte ve kentlere, hatta olanak bulurlarsa dış ülkelere göç etmektedir.
- Tarım kesiminde büyük bir ağırlığı olan geçimlik çiftliklerde işgücü maliyetini düşürmek amacıyla çocuk ve yaşlı aile üyelerinden de yararlanılması zorunluluğu söz konusudur.
- Geleneksel olarak yaşlıların yorucu olmayan birkaç tarım işi yaptıkları zaman bile kendilerini istihdam ediliyor gösterme eğilimleri vardır.

Bu nedenlerden hangisinin daha ağır bastığını tespit etmek imkânsızdır. Fakat aile gelirini artırma amacıyla yaşlı nüfusun kırsal alanda işgücüne fiilen katılma durumunda kaldığı gerçeğini gizlemek de mümkün değildir. Nitekim aynı kaygı (yani aile gelirini artırma kaygısı) büyük kentlerdeki düşük gelir grubunda yer alan ailelerde yaşlıların yorucu olmayan hizmetlerde çalıştıkları, "hizmet kesimi"ndeki % 8'e ulaşan istihdam oranından da anlaşılmaktadır.

Yaşlılık ve Yerleşme

Türkiye'de kırsal ve kentsel alanlar arasındaki sınırı 10.000 nüfus olarak kabul ettiğimizde, en son sayımlara göre toplam nüfusun % 48.21'inin kentsel alanlarda yaşadığını görmekteyiz. Yaşlı nüfus, yani 65 ve daha yukarı yaştaki nüfus açısından bu sayısal bulgular ise şu durumdadır: 512.082 kişinin kent diye belirlenen on binden fazla nüfuslu yerlerde, 1.053.614 kişinin de kırsal alanda yaşadığı belirlenmiştir. Böylece yaşlı nüfusun daha çok kırsal alanda yığıldığı, kentlerdeki yaşlı nüfusun oransal açıdan daha düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Yaşlılara İlişkin Yasal Çerçeve

Türkiye, Birleşmiş Milletler Yasası çerçevesinde birçok konvansiyona imza koymuş ve böylece yaşlıların korunmasını ilke olarak benimsenmiştir. Nitekim yeni anayasada da yaşlı, çocuk ve sakatların korunmasına ilişkin maddeler yer almıştır. Bu yasal çerçeveler doğrultusunda, iktisadi planlarda da yaşlıların korunmasına yönelik sosyal güvenlik politikaları geliştirilmiştir. Örneğin Dördüncü Beş Yıllık Plan'da toplumsal güvenlik sisteminin yaygınlaştırılmasının yanı sıra yaşlı, sakat ve kimsesizler ile korunmaya muhtaç çocuklar, toplumsal sorunları olan gençler, geri zekâlılar ve diğer engelli gruplara sosyal yardım ve hizmetlerin götürülmesi; bu amaçla, huzurevi, kreş, rehabilitasyon hizmetleriyle diğer toplumsal hizmet tesislerinin kurulması ve geliştirilmesi; bu hizmetleri tek elde ve belli standartlarda sağlayacak bir sosyal

Tablo: 3

Türkiye'deki Huzurevleri

Bağlı Olduğu Kurum	Huzurevi Sayısı	Kapasite	Bakılan Yaşlı Sayısı
SSYB	10	1.320	1.089
Belediye	14	1.332	1.286
Dernek-Vakıf	7	408	384
Azınlıklara Ait Dernek ve Vakıf	5	812	700
Özel Kurumlar	2	88	82

Kaynak: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı.

SOSYAL GÜVENLİK: Türkiye'de sosyal güvenlik kurumlarından emekli aylığı alan kişilerden ne kadarının yaşlı grubu içerisinde yer aldığını ortaya koyan veriler elde edilememektedir. Öte yandan, emekli aylığı almak için saatlerce banka kapılarında bekleyen yaşlılar, bağlanan aylıkla geçinememektedirler.

hizmetler kurumunun oluşturulması; kamu kesiminin yanı sıra özel girişimcilerin de bu konudaki hizmetlerinin özendirilmesi ilke olarak kabul edilmiştir. Ancak bu kabullere ve politika kararlarına karşın ekonomik olanakların sınırlı oluşu, istenilen düzeyde bir hizmetin sağlanmasını engellemiştir.

Sosyal Güvenlik Kurumları ve Yaşlılık

Bugün Türkiye'de sosyal güvenlik kurumları belli bir ölçüde kamulaştırılmış ve merkezîleştirilmiş olmasına karşın, tek ve belirli standardizasyon sağlanamamıştır. Ücretle çalışanların bir bölümünü kapsayan Sosyal Sigortalar Kurumu, kamu kesimindeki çalışanları kapsayan Emekli Sandığı ve bağımsız çalışanları içeren Bağ-Kur, merkezî nitelikte kurumlardır. Bunların dışında, özellikle bazı bankaların ayrı ayrı statülerdeki emeklilik kurumları ve OYAK gibi gönüllü kuruluşlar da sosyal güvenlik sistemi içersinde yer almaktadır. SSK iş kazaları, meslek hastalığı, analık vb. ek hizmetler vermesine karşın, en yoğun hizmet alanı emeklilik aylığıdır. Emekli Sandığı da bugünkü durumda hizmetleri yönünden emekli aylığı veren bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. İşgücü açısından 65 yaş üst sınır olmakla beraber, Türkiye'deki mevzuat açısından erkeklerin 25 ve kadınların da 20 yılda emeklilik hakları doğduğu için emekli aylığı alanların tümünün yaşlı grubu içersinde düşünülmesi doğru olmaz. Bugün bu kurumlardan emeklilik aylığı alanların sayısı (1983 yılında) Tablo 2'deki gibidir.

Emekli Sandığı'ndan aylık alanlara madalya aylığı alan 18.904, vatanî hizmet aylığı alan 269, Kore aylığı alan 10.039 (toplam 36.402) kişi dahildir. Bunların içersinde 65 ve daha yukarı yaştakilerin oranı konusunda kesin bir bilgiye sahip olmasak bile, görülen odur ki, Türkiye'deki yaşlıların sınırlı bir bölümü bu tip hizmetlerden yararlanmaktadır.

Sosyal Yardım ve Hizmet Programları

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın görev alanına giren sosyal hizmetler çerçevesinde yaşlı ve rehabilitasyon programları ekonomik olanakların imkân verdiği oranda yapılmaktadır. Sosyal ve ekonomik yönden yoksulluk içersinde bulunan, fakat gerek sağlık, gerek bedensel açıdan yataklı tedaviye ihtiyaçları olmayan yaşlıların bir ev havası içersinde her türlü gereksinimlerinin giderilmesi amacıyla huzurevleri açılmaktadır. 1981 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı huzurevi sayısı 10 olup, bunların yatak kapasitesi 1.326, bakılan yaşlı sayısı 1.089'dur. Bakanlığın yatırım programı içinde olup da yapımı devam eden 4 huzurevi daha bulunmaktadır. Bunların da hizmete açılmasından sonra 2.650 yaşlıya daha bu anlamda hizmet götürülebilecektir. Tablo 3'te ülkemizdeki huzurevleri sayısı, bağlı oldukları kurumlar itibarıyla görülmektedir.

Yaşlılara yönelik yardım programlarının en önemlisi 2022 sayılı yasa gereğince yaşlı ve güçsüzlere devletçe ödenen aylıktır. Güçsüz ve kimsesizlere yönelik bu yardımdan yararlananların sayısı 788.979'dur. Bunlar arasında 65 ve daha yukarı yaşta olanların sayısı 646.615'dir. Söz konusu kişilere yapılan ödeme ise 15.7 milyar TL düzeyindedir (1981 için). Yaşlılık aylığı alanların 229.013'ü erkek, 346.042'si kadındır. Zamlı aylıktan yararlanan evli yaşlı çift sayısı ise 71.560'tır. Bu kişilere verilen aylık miktar erkek ve kadınlara 1.500 TL, evlilere ise 2.250 TL.'dir.

Devletten yaşlılık ve güçsüzlük aylığı alanların büyük bir bölümü kentlerde yoğunlaşmıştır. Bunlar, kentlerin en yoksul mahallelerinde oturan yaşlı kişilerdir. Örneğin yaşlılık aylığından İstanbul'da

41.600, Ankara'da 36.100 ve İzmir'de 26.100 kişi yararlanmaktadır. 10 bin nüfustan fazla olan diğer kentleri de hesaba kattığımızda, yaşlılık ve güçsüzlük aylığından yararlanmanın kentlerde yoğunlaşmış olduğunu sayısal olarak görmemiz mümkündür. Bunun iki nedeni vardır: Kentlerdeki yaşlıların yasaların verdiği olanaklardan yararlanma imkânlarının daha fazla oluşu, kırsal alanda oturanların kendilerinin olan bir tarlaya ya da buna benzer sınırlı bir gelir getiren toprağa sahip olmaları.

1980'lerin Sorunları

Türkiye'deki yaşlılık konusu ve buna ilişkin sorunlar açısından şu tespitleri yapabilmekteyiz:

1. Kırsal alanlarda yaşlıların üretime katılmaları, en azından destek olmaları geleneksel değer yargılarının sürmesinden ötürü aile içinde söz sahibi bulunmaları; hatta yaşadıkları toplulukta deneyleri ile yararlanılan bir kişi olmaları (örneğin köylerdeki ihtiyar heyeti kavramı) bunları yaşama bağlamaktadır. Batı'da, ileri sanayi toplumlarındaki örneklerin aksine, ruhsal sorunları büyümemektedir.

2. Toplumun dinamizmine rağmen kırsal alanda ve orta boy kentlere kadar ulaşan yerleşim yerlerinde kuşaklar arası farklılık, olması gerektiği boyutta değildir. Bunun da temel nedeni sanayileşmenin toplumsal yapıyı değiştirecek güce ancak belli yörelerde erişmiş olmasıdır. Bu da gençlerle yaşlılar arasında her iki tarafı da rahatsız edecek bir gerilim doğmamasının nedenidir. Yani konumu buna uygun olan yörelerde gençler yaşlılarla birlikte olmaktan mutsuz olmamaktadırlar.

3. Türkiye için yaşlılık açısından temel sorun, sanayileşen metropollerde ve eğitim düzeyi yüksek genç kuşakların ailelerinde ortaya çıkmaktadır. Sanayi yörelerindeki çekirdek aileler yaşlılara sosyal hizmetin bir gereği gibi bakmakta ve "tahammül etmekte"dirler. Bu, her iki çiftin de çalıştığı durumlarda daha bir belirgindir. Evdeki bazı işlerin görülmesi, çocukların bakılması, hatta 0-4 yaş grubunun eğitimi, bir yerde bakılan yaşlılara yüklenmektedir. Bu genç kuşaklar açısından bir sorun, yaşlı kuşaklar açısından ise bir tatmin aracıdır. Böylece çevreleri tarafından arandıklarını ve gerekli olduklarını duygusal olarak farketmektedirler.

4. Sanayi kesiminde çalışsın çalışmasın, üst düzeyde eğitim gören, dolayısıyla ana babalarından çok farklı değerler kümesine sahip olan kuşaklarda yaşlı-genç çatışmasını görmekteyiz. Bu nitelikteki ailelerde yaşlılar ne pahasına olursa olsun kendi kuşaklarındaki arkadaşlarını aramaktadırlar. Çevrelerinde bulamadıkları takdirde huzurevi, yaşlılar evi vb. çözümleri kendileri önermektedirler. Şurası açıktır ki, fizikî ve ruhî bunalımları doruğa çıkaran bu tip çatışmalar ancak belirli yüksek gelir dilimlerinde ve buna paralel mesleklerde kendini göstermektedir. Kuşaklar arası çatışmanın varolduğu ailelerde, aile tipi itibarıyla çatışmacı bir topluluk biçimine bürünmektedir. Oysa diğer aile tiplerinde genellikle uzlaşmacı bir yapının egemen olduğunu görmekteyiz.

5. Ataerkil ailenin Ortaçağ'dan bu yana çok değişmiş olan karakteri bazı yörelerde sürmekte ise de, bu aile tipini bugünkü Türk toplumuna genelleştiremeyiz. Unutmayalım ki, yukarda bazılarına değindiğimiz nedenlerden ötürü uzlaşmacı karakterdeki büyük aileleri ataerkil olarak nitelemek yanlış olur.

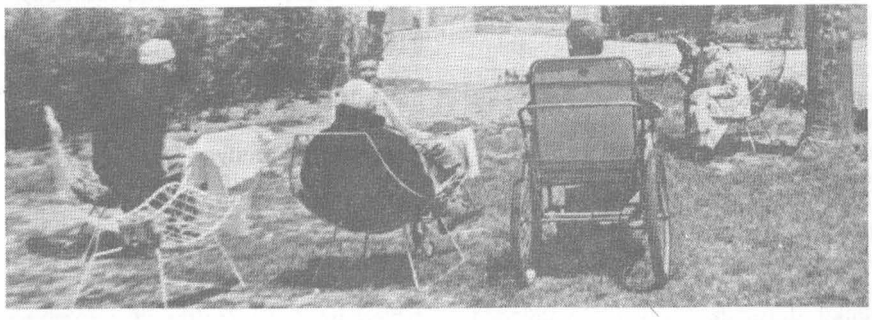
6. Türkiye açısından yaşlılık sorununun doruğa ulaştığı alan gecekondu yöreleridir. Bunun nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

• Bu yörelerdeki yaşlılar doğup büyüdükleri ve belli bir yaşam biçimini aldıkları topraklardan uzaklaştıkları için adeta köklerinden çıkartılıp bir kenara atılmış bir bitkiye benzemektedirler. Bunların kentle, hatta yaşadıkları gecekondu yöresiyle bütünleşmeleri mümkün değildir. Bu durum onlarda genel bir yılgınlık ve yaşama küskünlüğü yaratmaktadır.

• Gecekondu yörelerinde yaşayan bireyler ne kadar geldikleri toplumun değer yargılarını koruduklarını iddia ederlerse etsinler, kendilerinin de farketmedikleri bir altüst oluşu yaşamaktadırlar. Bu durum moral değerlerini dahi yitirmelerine neden olabilmektedir. Çalışma, kadın-erkek ilişkileri, çocuğu algılama vb. konularda artık eskisi gibi düşünmemektedirler. Eskiden suç ve kabahat sayılan eylemleri hak savaşı için vazgeçilmez unsurlar olmaktadır. İşsizlik, düşük gelir vb. ögeler bu yörelerin başat niteliğidir. Bunlar ise genç kuşakların yarına yönelik umutlarını ortadan kaldırdığı gibi yaşlılarla olan ilişkilerini de sertleştirmiş ve hatta onların aile içindeki konumlarını inkâra kadar vardırmıştır.

Bu nedenle kaynaklarından koparılmış, kendinden sonraki kuşaklarla çatışmaları birden ve beklemedikleri ölçüde doruğa ulaşmış yaşlıların çaresizliği, ilk bakışta görülmeyen, fakat günümüz Türkiyesi'nde yaşlılara yönelik en büyük sorun biçiminde niteleyebileceğimiz bir konu haline gelmiştir.

7. İlk görünümde ikinci veya üçüncü bir sorun olarak görünen dış ülkelerdeki işçilerin yurttaki ana babaları, yani geride bıraktıkları yaşlıları, üzerine eğilinmesi gereken bazı sorunlar yaratmaktadır. Bunların parasal sorunları bir ölçüde çözümlenmiş sayılsa bile (bu konuda kesin bilgiler verecek bir araştırma yapılmamıştır), evlâtlarından "dünya gözü ile kopma" gibi ayrılmış olmaları yalnızlıklarını pekiştirmiş, sonuçta inançsız bir küskünler ordusu yaratmıştır. Bu grup ailelerdeki kuşaklar arası farklılığa değişik dünyalarda yaşamın getirdiği ve her geçen gün etkisini artıran bir kültürel farklılaşma da eklenmiştir ●

SOSYAL YARDIM: Türkiye'de huzurevleri SSYB, belediye, dernek, vakıf ve özel kurumlara bağlı olarak kurulmaktadır. Açılan kırk dolayında huzurevi, tedaviye muhtaç olmayan yaşlıların bakımını sağlamaktaysa da yaşlılardan pek az bir kısmı bu kurumlardan yararlanabilmektedir. Bunlardan Darülaceze, Türkiye'nin en eski sosyal yardım kuruluşlarındandır.

YAYIN DÜNYASI

Türkiye'de Yayıncılığın Gelişmesi ve Sorunları

Arslan Kaynardağ

Bu konuda ayrıca *Basın, Edebiyat* maddelerine bakınız.

Yayın Dünyası

Arslan Kaynardağ

Cumhuriyet Öncesinde

Türkiye'de ilk matbaa İbrahim Müteferrika tarafından kurulmuştu. Müteferrika'nın yayımladığı ilk kitap 1729'da satışa çıkarıldı. Bu, Arapçadan Türkçeye bir sözlüktü ve *Vankulu Lûgati* adını taşıyordu.

1729-1741 arasında 17 kitap yayımlanabildi. İbrahim Müteferrika'nın ölümünden sonra uzun süre yayında duraklama oldu ve 18. yüzyıl sonuna kadar basılan kitapların sayısı 45'i geçmedi. Bunlar dil, sözlük, tarih, coğrafya, sosyal bilimler, askerlik, fen, öğretim, matematik vb. konularında idi.

1800'lerde, yani Tanzimat'tan az önce basılan eserlerin sayısı çoğalmaya başladı; ele alınan konular arasına tıp, şiir, roman, öykü ve tiyatro girdi. Fransızcadan çeviriler yapıldı.

İlk çeviri roman, Fransızcadan çevrilen *Télémaque*'tır; 1859'da basıldı.

1875'e kadar basılabilen kitapların toplam sayısı 2.900'ü bulmuştu. Başta edebiyatla ilgili konular, din ve sosyal bilimler yer alıyordu. Dinle ilgili ilk kitap 1803 yılında yayımlandı. İbrahim Müteferrika'ya baskı izni veren fermanda *"dinsel kitap basılmaması"* koşulu bulunduğundan, basılan bu ilk din kitabıyla geniş halk yığınları için kitap yayımlanma yoluna girilmiş oluyordu. İlk *Kur'an* baskısı 1871'de yapıldı. Bizde ilk çocuk kitabı olan, Ahmet Mithat'ın *Hâcei Evvel* ve *Kıssadan Hisse* adlı eserleri 1871'de yayımlandı.

1875-1923 arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda basılan kitap sayısı 17.650 olarak tahmin edilmektedir. Toptan söylenecek olursa, bütün Osmanlı İmparatorluğu tarihinde yayımlanabilen kitap sayısı 20.550 kadardır. Başlangıç olarak Müteferrika'nın ilk kitabı çıkardığı 1729 tarihi alınırsa, yılda ortalama 106 kitap yayımlandığı anlaşılır. Şüphesiz bu çok az bir sayıdır.

Kitap basımının arttığı dönemler, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleridir. Tanzimat'a kadar yıllık ortalama 10 iken Tanzimat'tan sonraki ilk 20 yılda ortalama sayı 40'ın üstüne çıkmış, Meşrutiyet dönemlerinde ise 300'ü geçmiştir.

1923'te Cumhuriyet ilan edildiğinde daha önceki yılların genel çizgileri bundan ibaretti. Konumuz burada Osmanlı yayınları olmadığı için ayrıntılara girmiyoruz.

Cumhuriyet aynı zamanda yeni bir topluma geçişin ilan edilmesidir. Yeni rejimin yöneticileri Osmanlılıkla ilginin kesilmesini ve yepyeni bir devlet kurulmasını istiyorlardı. Atütürk'ün yönetimi altında çok önemli devrimler yapılmaya başlandı.

1923'ten sonra Türk toplumunun gelişmesi çeşitli dönemlerden geçmiştir. Her dönem kendine özgü bir ortam getirdiği için yayıncılığımızdaki gelişmeleri incelerken bu dönemleri gözönünde tutmak gerekli olacaktır. Bu nedenle Cumhuriyet yayıncılığının gelişmesini 9 dönemde incelemek istiyoruz.

Atatürk Dönemi (1923-1938)

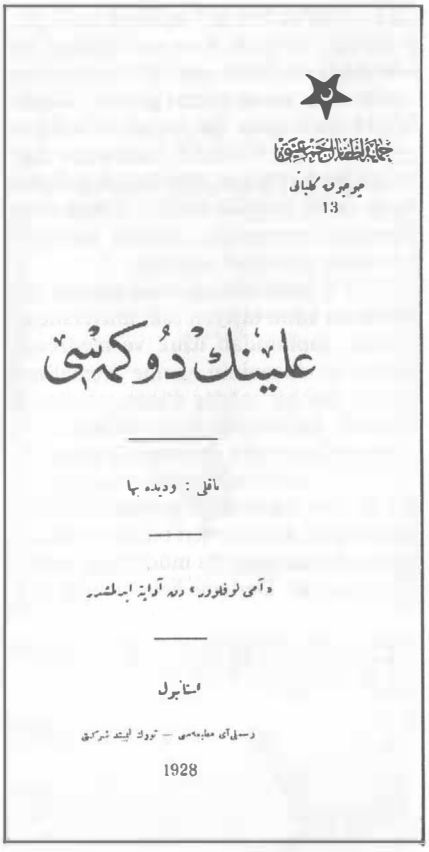
Bu dönem, Kemalist devrimlerin bütün canlılığı ile yürürlüğe girdiği dönemdir. Ancak, ilk beş yılda basın ve yayın alanında Arap yazısı devam ediyor, okullarda dersler Arap yazısıyla veriliyordu. On buçuk milyon olan nüfusun ancak bir milyonu okuma yazma biliyordu. Yöneticiler, eğitimin, kitabın ve kitaplığın öneminin farkındaydılar. Atatürk 1923'te Meclis'i açarken yaptığı konuşmada şöyle demişti: *"Bütün il ve ilçelerdeki milli eğitim kitaplıklarına parasız birçok kitaplar gönderilmiştir, şehit çocuklarına on beş bin kadar kitap dağıtılmıştır. Düzenli olarak toplantılarını sürdüren Kitap Yazma ve Çevirme Kurulu, halk ve aydınlar için gerekli olan eserlerden on beş kadar kitap yazdırarak bunlardan bazılarını basımevine vermiştir."*

Latin yazısı 1928'de kabul edildi. 1923-1928 arasında yayımlanan eski yazı kitapların sayısı 5.000 olarak tahmin edilmektedir. Yazı Devrimine kadar yapılan yayınlar arasında dikkati çekenler daha çok devlet yayınları idi. Yeni rejimi tanıtan kitaplara ve halka çağdaş bilimi, tekniği, eğitim akımlarını elden geldiğince öğretmeye önem veriliyordu.

Osmanlı döneminin dine ve saltanata dönük tutumunun tersine, Cumhuriyetin laik ve halka dönük tutumu, yapılan yayınlarda başlıca etken oluyordu. Halkı eğitici kitapların yayımlanması, felsefe, Anadolu'nun tarih coğrafya ve folkloru ile ilgili kitapların basılması ihmal edilmiyordu.

İstanbul'daki , "Matbaa-i Âmire", 1927'de "Maarif Matbaası" adını aldı ("Devlet Matbaası" da denildi). Milli Eğitim Bakanlığı'nın Devlet Matbaası'nda bastırıp yayımladığı kitaplar arasında gerçekten ilginç olanları vardı. Bakanlığın 1923'ten sonraki 60 yayını içinde felsefe ile ilgili 8, eğitim ve ruhbilimle ilgili

YENİ HARFLERDEN ÖNCE: 1923 ile yeni harflerin resmen uygulanmaya başlandığı 1929 yılı arasında 5 bin çeşit dolayında kitap basıldığı tahmin edilmektedir. Bu dönemde devletin ve resmî kuruluşların yayımladığı kitapların sayısı önemli bir toplama ulaşmaktadır. 1927 yılında Arap harfleriyle basılan son alfabe ve Çocuk Esirgeme Kurumu yayınlarından biri.

20, toplumbilimle ilgili 4, tarihle ilgili 10 kitap görülmektedir. Bergson, John Dewey, Romain Rolland, Emile Durkheim, Pareto, Montesquieu, William James gibi düşünürlerle Charles Texier gibi tarihçilerden yapılan çeviriler ve Kant konusunda geniş bir çalışma basılıp yayınlandı.

Kitap basımındaki tutum, 1924, 1925, 1926, 1927'de de bu oranda sürdü.

1924'te Kültür tarihimiz bakımından önemli bir çalışma olan İsmail Habib Sevük'ün *Türk Teceddüt Edebiyatı* ve Bursalı Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* yayınlandı. Daha önce iki cildi yayımlanan *Osmanlı Müellifleri*'nin sonuncu cildinin gecikmeden yayımlanmasını Atatürk'ün istediği öne sürülmüştür. Yine bu dönemde Atatürk'ün basılmasını özellikle istediği kitaplar Wells'ten çevrilen *Cihan Tarihinin Umumi Hatları* ile Descartes'dan çevrilen *Usul Hakkında Nutuk*'tur.

Hüseyin Kâzım Kadri'nin *Büyük Türk Lûgati* bu dönemde basılmaya başlandı. 1928'in kitapları arasında *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin 7. cildi ile *İstanbul ve Boğaziçi* adlı eser göze çarpmaktadır.

Maarif Vekili Mustafa Necati'nin herkesin okumasını istediği John Dewey'in *Demokrasi ve Terbiye* adlı kitabının çevirisi de 1928'de yayımlanmıştı.

Dönemin sonunda, tanınmış Fransız edebiyat tarihçisi P. V. Tieghem'den çevrilen *Rönesanstan Beri Avrupa Edebiyatı Muhtasar Tarihi* ile İsmail H. Ertaylan'ın *Yunan Edebiyatı Tarihi*'nin Milli Eğitim Bakanlığı'nca yayımlandığını görüyoruz. Bütün bu yayınlar oldukça planlı bir biçimde Batı'ya açılmanın göstergeleriydi.

Teknik bakımdan en önemli yayın olayı, kuşkusuz, Atatürk'ün *Büyük Nutuk*'unun 1927'de basılması olmuştu. *Büyük Nutuk* basılırken Türk matbaa işçiliğinin tüm olanakları seferber edildi ve sonuç olarak yayın tarihimizde her zaman övünebileceğimiz güzel bir eser meydana getirildi. Ne var ki, 1928'de yeni harflerin kabulü hakkındaki yasa ile bu eserin dağıtımını durdurmak gerekti. Binlerce nüsha depolarda uzun süre bekletildi.

Büyük Nutuk'un yeni yazıyla ilk baskısı 1934'te Devlet Matbaası'nda üç cilt olarak yapıldı. Bu baskı da kâğıdı, harflerinin seçimi, mizanpaj klişeleri, ciltlenmesi açısından çok başarılıydı.

Atatürk'ün ve Atatürkçülerin kitaplarının basımına gösterilen özen ve ilgi bundan sonraki dönemlerin devlet yayıncılığını değerlendirirken bir ölçü olarak ele alınabilir. Yazık ki 1934'ten sonraki *Nutuk* baskılarında ilk özenler ve başarılar görülemedi.

Atatürk döneminde Ankara'da kitapları devlet ve devlete bağlı kuruluşlar yayımlarken İstanbul'daki yayıncılar da yeni koşullara uymak için ellerinden geleni yaptılar. Gündemdeki en gözde konu, şüphesiz Milli Mücadele idi. Dolayısıyla Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfkı Atay'ın bu konudaki kitapları İstanbul yayıncılarının vitrinini süslemekte gecikmedi. İstanbul'da bir yandan da Hüseyin Rahmi Gürpınar, Reşat Nuri Güntekin, Mahmut Yesari gibi halkın çok tuttuğu romancıların eserleri basılıyordu. İstiklâl Savaşı komutanlarının yaşam öyküleriyle ilgili küçüklü büyüklü kitaplar da yayımlandı. Bu türden en ilgi çekici kitap *Türkün Altın Kitabı*'dır, baskısı o zamana göre güzel ve içeriği önemlidir.

Çeşitli ders kitaplarının yayımlanması işi İstanbul'da idi. Okul kitabı basımını düzene sokmak için, Milli Eğitim Bakanlığı bir "Talimatname" çıkardı.

1927'de "Küçükleri Zararlı Yayınlardan Koruma Yasası" kabul edildi.

Yazı Devrimiyle yeni harfler kabul edilince, 1928-1929 ders yılı başında okullarda dersler, Latin harfleriyle basılan kitaplardan okutulmaya başlandı.

Arap yazısının kesinlikle yasak edilmesi yayıncılıkta büyük bir bunalım meydana getirmişti. Yayıncıların çoğu bu devrime maddi bakımdan olduğu kadar psikolojik olarak da hazır değildiler. Matbaalara yeni harf sağlanması, makinelerin düzenlenmesi, dizici bulunması ve yetiştirilmesi gerekiyordu. Yayıncılar ve matbaacılar başta çok zor günler geçirdiler. Eski yazı kitabın alıcısı birdenbire azalmıştı. Daha önce basılmış nice eserler işportalarda, sahaflarda sürüklenmeye başladı. Birçok kitapçı, kitaplarını hurda olarak satıp kurtulmak istedi. Beş yüzyıllık imparatorluğun kültür mirasını dile getiren kitaplar sanki birdenbire hiç oluvermişti. Hemen herkes, önemli bir kültür devrimi olan yazı devriminin hukuksal ve ruhsal etkisi altına girdi. Yayınevleri ve basımevleri aylarca iş yapamadılar. Ne var ki bu bunalım çok sür-

medi. Devlet başlıca yayıncılara yardım elini uzattı. Zaten -başta alfabe ve okuma kitapları olmak üzere- yeni yazı ile ne basılırsa satılmaya başlamıştı. Daha çok genç yazarların eserleri basılıyor, daha önce eski yazı ile basılmış önemli eserler yeni yazı ile yeniden yayınlanıyordu.

Eski adıyla Bâbıâli, yeni adıyla Ankara Caddesi dile anılan ünlü semtte, Kanaat, İbrahim Hilmi, Maarif, İkbal, Tefüyyüz gibi eski yayıncıların yanında Ahmet Halit, Remzi, Vakit, İnkılâp, Semih Lütfi, Resimli Ay gibi yayınevleri kuruldu.

Ahmet Halit Kitabevi ile Resimli Ay Kitabevi Halide Edip, Reşat Nuri, Ömer Seyfettin gibi yazarların yanında Nazım Hikmet'in şiir ve oyun kitaplarını da yayımladılar.

Yayıncılar yalnız okul kitabı basmakla kalmayıp, edebiyata ve bütün kültür hayatına katkıda bulunan eserleri okuyuculara sunma kaygısı içine girdiler. Örneğin Vakit Neşriyat Yurdu, "Dün ve Yarın Külliyatı" dizisinde sosyalizm ve felsefe konularını içeren eserler çıkarıyordu.

Bu gelişmeler olurken Atatürk yeni devrimler yaptı. Yeni devrimlerle Türk dilinin Osmanlıcadan temizlenmesi, Türk tarihinin yeniden ele alınması isteniyordu. Bu amaçla 1932'de Ankara'da Türk Dil Kurumu, az sonra da Türk Tarih Kurumu kuruldu.

Dil devrimiyle her gün yeni terimlerin ortaya çıkması kimi yayıncılarda tedirginlik uyandırdıysa da bu tedirginlik çabuk geçti.

Devlet, dil ve tarihle ilgili kitapların yayınlanması işine hız verdi. İlk olarak Hüseyin Kâzım Kadri'nin *Büyük Türk Lûgati*'nin basılmayan son iki cildinin baskısı yapıldı. Devletçe seçilmiş bir kurul tarafından hazırlanan dört ciltlik *Tarih* iyi bir kâğıda güzel bir biçimde bastırılıp lise ders kitabı olarak yayımlandı.

Devlet, tek ders kitabı okutulması kararı almıştı. Okul kitaplarının basılıp yayınlanması böylece Ankara Cadesi'ndeki yayıncıların elinden alınınca, yayıncılar itiraz ettiler. Fakat etkili olamadılar.

Devlet yalnız tarih kitaplarını değil, her kitabı iyi ve güzel bir biçimde basıp yayımlıyor ve tam zamanında okullara yolluyordu. *Birinci Türk Tarih Kurultayı Tutanakları* Tarih Kurumu'nca bastırılarak okullara parasız dağıtıldı. *Türk Dili* ve *Türk Tarih Kurumu Belleten* adlı dergilerin yayınlanmasına başlandı. Atatürk, 1936'da Meclis'i açarken şöyle söylüyordu: *"Birçok Avrupalı bilginin katılmasıyla toplanan son Dil Kurultayı'nın ışıklı sonuçlarını bizzat görmüş olmakla çok mutluyum. Bu ulusal kurumların az zaman içinde ulusal akademiler halini almasını dilerim. Bunun için çalışkan tarih ve dil bilginlerimizin, dünya bilim âleminde tanınacak, orijinal eserlerini görmekle bahtiyar olacağız."*

1933'te üniversite reformu yapıldı. Darülfünun adını taşıyan eski üniversitenin tutucu, toplumdan uzak ve medreseye benzeyen düzeninin yerine Kemalizme uygun yeni bir çağdaş düzen getirilmeye çalışıldı. Reformdan sonra üniversite yayınlarında canlılık ve iyileşme görüldü.

1934'te kabul edilen bir yasa ile Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü kuruldu. Basımevleri bastıkları her kitaptan beş tanesini bu müdürlüğe vermeye başladılar. Derleme Müdürlüğü, *Türkiye Bibliyografyası* adıyla süreli bir yayın hazırlayıp çıkarmaya başladı. Daha önce Milli Eğitim Bakanlığı'nın bir girişimi olmuştu. Bakanlık, Türkiye'de yayımlanan kitapları duyurmak amacıyla *Bibliyografya* adında bir bülten çıkarmış ve bu bülten 1930'dan 1933'e kadar sürmüştü. Sonradan çıkarılan *Türkiye Bibliyografyası* uzun zaman aksamadan yayımlandı.

*Türkiye Bibliyografyası*nın her sayısında, kitapların konularına, yayımlandıkları aylara, basıldıkları kentlere göre istatistik bilgiler veriliyordu. 1936'da İstanbul yayıncılarının ilk kitapçılık dergisi yayımlandı.

1930'larda Ankara Caddesi'nde üç önemli ansiklopedi girişimi görüldü: *Hayat Ansiklopedisi, Meşhur Adamlar Ansiklopedisi, Çocuk Ansiklopedisi.*

1931'de Türk Ocakları kapatıldı, onların yerine Halkevleri açıldı. Bütün il ve

DEVLET YAYINLARI: 1930'larda devlet yayınları özenle hazırlanıyor ve ders kitapları basımında titizlik gösteriliyordu. Bu dönem yayınlarından ilk akla gelenler, bir kurula hazırlattırılan dört ciltlik "Tarih" ile Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün büyük bir özenle hazırladığı "La Turquie Kemaliste" dergisi ve "Fotoğraflarla Türkiye" albümüdür.

ilçelerde kısa süre içinde örgütlenen Halkevleri yayın yapmaya başladılar. Halkevlerinin kendi bölgeleriyle ilgili yayınları ülkenin kültür hayatına büyük canlılık getirdi.

1936'da Türkiye'nin ilk kâğıt ve karton fabrikası açıldı.

Bu sırada Ankara'da Basın Yayın Umum Müdürlüğü, Türkiye'deki ve dünyadaki siyaset ve kültür olaylarını saptayıp haber vermek için basından yaptığı alıntılar ve incelemelerle *Ayın Tarihi* adındaki çok yararlı bir süreli yayın çıkardı.

Matbuat Umum Müdürlüğü'ndeki bir ekip, Türkiye'yi öteki ülkelere tanıtmak için gerçekten güzel bir dizi kitap yayımladı: *L'Art Turc, Fotoğrafla Türkiye Albümü, Anthologie des Ecrivains Turcs* gibi her biri üstün bir başarı örneği olan kitaplar bu dizide çıktı. Dönemine göre bir baskı şaheseri olan *La Turquie Kémaliste* dergisini de o tarihlerde Matbuat Umum Müdürlüğü yayımlamıştı.

1930'larda çocuk yayınları olarak Ahmet Halit Kitabevi yayınları ile Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yayınları dikkati çekti.

Atatürk din reformuna koşut olarak *Kuran*'ın ve ibadetin Türkçeleştirilmesine önem vermişti. Elmalılı M.Hamdi Yazır'ın ilk cildi 1935'te çıkan *Hak Dini Kur'an Dili, Yeni Mealli Türkçe Tefsir*'i 1938'e kadar bütün ciltleri basılarak tamamlandı ve Diyanet İşleri'nce çok ucuz fiyatla dağıtıldı.

1939'da Server İskit'in *Türk Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış* adındaki incelemesi çıktı. Bu kitap yayın tarihimizin en önemli kaynak kitabıdır.

Yine 1939'da çeşitli illerde Milli Eğitim Bakanlığı yayınevleri kuruldu. Böylece Anadolu'ya kitap dağıtımı kolaylaştı.

İnönü Dönemi'nin İlk Yılları (1939-1945)

Bu dönem Atatürk'ün ölümünden sonraki altı yılı içine alır. Yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'dür. İkinci Dünya Savaşı'nın çok olumsuz etkilerine rağmen yayıncılığımızdaki ve kitapçılığımızdaki gelişme gittikçe daha olumlu bir biçimde ilerleyerek devam eder.

Gelişmenin en büyük etkeni, şüphesiz Hasan Âli Yücel gibi değerli bir Milli Eğitim Bakanının söz ve yetki sahibi olmasıydı.

Yücel 1939'da yayıncılar, yazarlar ve

ANSİKLOPEDİ YAYINI: 1930'larda ansiklopedi yayınında ilk adımlar atıldı: "Meşhur Adamlar Ansiklopedisi", "Çocuk Ansiklopedisi" ve "Hayat Ansiklopedisi" yayımlandı. Bu sonuncusu Cumhuriyet gazetesi tarafından 1932'de çıkarılmaya başlandı ve on ciltte tamamlandı.

bakanlık ilgililerinin bir araya gelip kararlar aldığı Birinci Neşriyat (Yayın) Kongresi'ni topladı. Büyük yankılar uyandıran bu kongrenin kararları hemen uygulanmaya başlanarak bir çeviri bürosu kuruldu. Dünya tarihinin en önemli edebiyat, felsefe ve bilim kitaplarının çevrilip yayınlanması işine girişildi. Edebiyat ve felsefe kitapları Batı ve İslâm klasikleri dizileri halinde yayımlanıyordu. Bir yıl boyunca dizilip basılan bu eserlerin Cumhuriyet bayramlarında satışa çıkarılmak üzere dağıtımı yapılıyor, Cumhuriyet bayramları böylece aynı zamanda bir kitap bayramı oluyordu.

Klasikler dizisinde yayımlanan kitaplar 1950 yılında 745'i bulmuştu. Bunların tiyatro ile ilgili olan bi kısmı Devlet Konservatuvarı yayını olarak çıktı. Okul klasikleri adıyla bir dizi daha yayınlandı.

Bakanlığın listesindeki kimi kitapların çevirilerini İstanbul yayıncılarının yayımlaması sağlanarak öngörülen planın hızlandırılması amacıyla güzel bir işbirliği meydana getirildi.

Birinci Yayın Kongresi'nin aldığı kararlar ve onların uygulanması Türk yayıncılığında son derece önemli bir aşama sayılmalıdır. *Tercüme, Tarih Vesikaları, Köy Enstitüleri* gibi dergilerle, *İslam* ve *Türk Ansiklopedisi*'nin yayınlanması bu döneme raslar.

Bakanlık, Yayın Kongresi sırasında Ankara Sergi Evi'ni yayıncıların emrine vererek burada Türk kitapçılarının geniş çapta bir kitap sergisi yapmalarını sağladı. Sergiye 24 yayınevi katıldı. Katılan yayınevleri ortak bir katalog yayımladılar. Katalogda sağ eğilimli Âsar-ı İlmiye Kütüphanesi yayınlarından sol eğilimli *Resimli Ay* ve *Vakit* yayınlarına kadar bütün Türk yayıncıları alfabetik sıra içinde yer aldı. Yayıncılar böylece Cumhuriyet döneminde yaptıkları işin bir çeşit hesabını vermiş oluyorlardı. Sonuç hiç de fena değildi. Genç Türk Cumhuriyeti yayın alanında bir varlık olduğunu isbat etmişti.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayımladığı inceleme kitaplarıyla bilimsel kitaplarda nitelikli bir çoğalma görüldü. Örneğin Tanzimat'ın 100. yıldönümü dolayısıyla çıkarılan *Tanzimat* ile Max Beer'den çevrilen *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumi Tarihi*, Max Weber'den çevrilen *Felsefe Tarihi*, Kâtip Çelebi'nin ünlü bibliyografya eseri *Keşf-el Zünun ve Zeyilleri* bunlardandır.

İstanbul yayıncıları bu dönemde bilim ve felsefe kitaplarının yayınlanmasına eskisinden daha çok ilgi gösterdiler: Adnan Adıvar'ın *Osmanlı Türklerinde İlim, Dur Düşün, Bilgi Cumhuriyeti, Tarih Boyunca Bilim ve Din* adlı eserleri, İsmail Habib Sevük'ün *Avrupa Edebiyatı ve Biz* adlı eseri, Osman Nuri Ergin'in 5 ciltlik *Türk Maarif Tarihi* yayımlandı. Sözlüklerin yayınlanmasında ilerleme görüldü. Kanaat Kitabevi'nin *Fransızca Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu*, Vahit Moran'ın M.E.B. tarafından yayınlanan *Türkçe İngilizce Sözlük*'ü dikkati çekti. Türk Hukuk Kurumu'nun yayımladığı *Türk Hukuk Lûgatı* başvuru kitapları yönünden bir boşluğu doldurdu.

Nazizmden kaçan değerli Alman profesörlerinin yurdumuza gelip görev almalarından sonra hazırladıkları kitaplar, özellikle İstanbul Üniversitesi haftalık konferanslarının yayımlanması, üniversite kitaplarının bir yandan bilimsel, bir yandan halka dönük önemini artırdı.

Ankara Radyosu yeni çıkan kitapları tanıtmak amacıyla 1943 yılında "Kitap Saati"ne başladı.

Halkevleri yayınları da birinci döneme

göre büyük çoğalma gösterdi ve bunların değerleri daha çok belirdi.

İstanbul yayıncıları örgütlenme gereği duydular. Ahmet Halit Yaşaroğlu, Avni İnsel, Cemal Hakkı Selek, Osman Nebioğlu gibi tanınmış yayıncıların öncülüğü ile 1945'te Türk Editörler Derneği'ni kurdular. Derneğin kurulma amacı, *"yayıncılığın gelişmesini sağlamak, editörler arasında birlik ve dayanışma meydana getirmek"* olarak gösteriliyordu. Ne var ki bu dernek kendisinden beklenen hizmeti yerine getiremedi.

ÜNLÜ "KLASİKLER": 1940'ların başında, Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde Batı ve İslam klasikleri diziler halinde yayımlanmaya başlandı. Bu dizilerde çıkan kitapların sayısı 1950'de 745'e ulaştı. Aynı dönemde "İslam Ansiklopedisi" ile "İnönü (Türk) Ansiklopedisi"nin yayınına da geçildi.

Çok Partili Düzene Geçiş (1946-1950)

Çok partili düzene geçilirken Kemalizmin tutarlılığı kaybolmuştu. Atatürk'e ve onun devrimlerine açık ya da kapalı karşı çıkmalar başladı. Halkın dinsel inanışlarını sömüren kitaplar eskiden gizli basılırken açıkça ortalığı sardı.. Saldıranların başlıca hedefi laiklikti. Ortaokullara din dersi kondu. Din sorununun sağlam ve bilimsel temellere göre incelenmesi amacıyla, Ankara'da 1949'da İlâhiyat Fakültesi açıldı ve kitap yayımlanmaya başladı.

Öte yandan, yayıncılar arasında Batı'daki çeşitli sosyal düşünce akımlarını öğrenme ve bu konularda kitap çıkarma çabaları oldukça ürkek biçimde kendini gösteriyordu. Oy kaygısı ve ortalığı saran çekingenlik yüzünden, devletin, kurumların ve Halkevlerinin yayınları eski nicelik ve niteliklerini yitirdiler. Amerikan hayranlığı kitaplara damgasını basmakta gecikmedi. Bütün bu olumsuz koşullara rağmen kitap sayısındaki artışlar her yıl devam etti. 1946'da Varlık yayınevi kuruldu.

1946'da ilk, orta ve liselerde tek kitap uygulamasına son verildi. Daha önce büyük ölçüde devletin yaptığı ders kitabı yayıncılığı, özel girişime devredildi.

Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)

1950'de ülkenin siyasal hayatında büyük değişiklikler olmuş, devletçi parti iktidardan düşmüş, onun yerine liberalizmi savunduğunu öne süren bir parti gelmişti.

Yeni hükümetin yayıncılar üzerinde baskı ve sansür uygulamalarına geçtiği görüldü. Öte yandan, devlet yayınları pek zavallı bir duruma girmişti. Özel girişim yayıncıları selâmeti suya sabuna dokunmayan tarih konularına yönelmekte buldular.

Amerika ve İngiltere'deki cep kitapları akımından esinlenerek ucuz cep kitapları yayınına başlayan yayınevleri kuruldu. Yeni moda bir polis romanı olan *Mayk Hammer* dizisinin kitapları satış rekorları kırdı, bu dizide üstüste yirmiyi aşan baskılar yapıldı. Mayk Hammer'in taklitçileri türemekte gecikmedi.

1951'de "Fikir ve Sanat Eserleri Yasası"nın yürürlüğe girmesiyle Türkiye

DERS KİTABI SORUNU: Milli Eğitim Bakanlığı'nın okul kitaplarında "tek kitap" uygulamasını 1949'da yürürlükten kaldırmasından bu yana, ders kitabı sorunu bir türlü çözümlenemedi. Ders kitaplarının birçoğu özel yayınevleri tarafından yayımlanırken bir kısmı da devletçe bastırıldı. Dağıtım sorunu da çözemlenmediğinden, yıllardan beri her dersyılı başında kitapçılar önünde uzun kuyruklar oluştu.

dünya telif hakları anlaşmasına katıldı ve copywright (yazar hakkı) ajansları kuruldu.

1946'da kurulan Varlık Yayınevi, 1950'de kurulan Yeditepe Yayınevi, 1957'de kurulan Altın Kitaplar ve Arkın Yayınevi, 1959'da kurulan De yayınevi, daha önce kurulup yerleşen Remzi, Kanaat, Hilmi gibi eski yayınevlerinin yanında, kültürün ve ciddi yayının savunmasını yaptılar. Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Samim Kocagöz, Kemal Tahir, Şevket Süreyya Aydemir gibi yazarların arkasından Köy Enstitüleri'nden gelen yepyeni ve değişik bir kuşağın Mahmut Makal, Fakir Baykurt, Talip Apaydın gibi çok dikkate değer yazarları parlak başarılarla ortaya çıkıp eserler verdi ve bu eserler üstüste yayımlanıp birçok baskılar yaptı. Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu yayınlarını aksatmadan sürdürdü. Dil Kurumu, dil devrimine karşı çıkan hareketler dolayısıyla dilde Türkçeleşmeyi savunan kitapların yayımlanmasına önem verdi.

Bu dönemde arı dilin genç yazarlarca eskisinden daha çok benimsendiği görülüyor; roman, öykü, deneme alanındaki yayınlar yepyeni bir yazı dilinin oluşmasına yardım ediyordu.

Güldürü, yergi ve toplumsal eleştiri kitapları çok tutulmaya başladı. Aziz Nesin ününü bu dönemde perçinledi. Aziz Nesin de Düşün Yayınevi adıyla bir yayınevi kurdu ve kendi kitaplarıyla Kemal Tahir'in kitaplarını yayımladı.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın okul kitaplarında "tek kitap" uygulamasını 1949'da yürürlükten kaldırması, özel girişim yayıncılarına verimli bir alan açmış oldu. Ne var ki özel girişim yayıncıları, ders kitaplarından çok para kazanmaya başladıkları halde, nitelik ve içerik bakımından iyi ders kitapları çıkaramadılar. Daha sonra dil devriminden geri dönüşlere ayak uydurularak ders kitaplarının dili de eskiye dönüştürüldü. Ne yazık ki o günlerden beri ders kitaplarının çağdışı görünümü süregelmiştir.

Dönemin bir özelliği, çocuk kitaplarında iyiye, güzele doğru gelişme işaretlerinin görülmeye başlaması oldu. Ofset ve tifdruk gibi baskı teknikleri renkli kitaplar basımına yeni olanaklar getirmişti. Bu bakımdan zengin banka desteğinden yararlanan Doğan Kardeş çocuk yayınları bir aşama sayılınalıdır. Ayrıca, ofset ve tifdruk teknikleriyle sanat kitapları yayımı hızlanmaya başladı.

27 Mayıs'tan 12 Mart'a (1960-1971)

27 Mayıs 1960 devrimi ile Demokrat Parti iktidarı sona erdi. Atatürkçü kuvvetler iktidara geçti. Özgürlükten yana ve her türlü düşünceye açık bir Anayasa kabul edildi. Dünyadaki her yeni düşünce ve görüş hakkında kitaplar yayımlanmaya başladı. Çeviri etkinlikleri arttığı gibi genç yazarların toplum incelemeleri de yayın alanında yer aldı. Gençler daha önceleri çoğunlukla edebiyat alanında ürün verirlerken, yeni dönemde düşünce ve bilim alanına da katkıda bulundular. Şu gerçek de ortaya çıkmıştı ki, okuyucu artık toplum konuları, felsefe ve bilim ile daha yakından ilgilenmek istiyordu.

Bu arada Türk editörleri arasında önemli bir değişiklik oldu ve daha önceleri yazar olarak ün yapan Vedat Günyol, Şükran Kurdakul, Cengiz Tuncer, Fethi Naci, Memet Fuat, Oğuz Akkan, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Günay Akarsu, Tarık Dursun K., Arslan Kaynardağ gibi aydınlar, yayınevleri kurarak yayıncılığa başladılar. Bu durum yayıncılığımıza yeni bir konu ve estetik anlayışı getirdi. Artık o zamana kadar görülmemiş güzellik ve içerikte kitaplar basılıyordu. Bunlar kapak kompozisyonu ve baskı bakımından Avrupa'dakiler kadar güzel kitaplardı. Yayıncılar yeni yetişen zevkli ve genç grafikçilerle işbirliği yapmanın gereğini anladılar. Sait Maden, Erkal Yavi vb. grafikçiler, yeni editörlerle işbirliği yaparak güzel kapaklar hazırladılar.

Varlık Yayınevi edebiyat yıllıkları yayınlıyordu. Bunu 1963'te De Yayınevi'nin Memet Fuat tarafından hazırlanan

Türk Edebiyatı Yıllıkları izledi. Fethi Naci'nin kurduğu Gerçek Yayınevi Türk incelemecilerin hazırladığı yararlı ve özgün eserlerden oluşan *100 Soruda* dizisini yayımlama işine girişti.

Bu dönemde Milli Eğitim Bakanlığı yayınları her bakımdan gerilemişti. Çoğu tükenmiş eski yayınlardan birkaçının neredeyse istenmeyerek yapılan yeni baskılarından öteye gidilemedi. Bakanlığın *Bin Temel Eser* gibi çağdaşlıktan ve Atatürkçülükten uzak girişimleri basında ve aydınlar arasına büyük eleştirilerle karşılaştı.

O yıllarda devlet yayını olarak yapılan tek yararlı iş, İçişleri Bakanlığı'nın önayak olduğu *İl Yıllıkları*'nın basılması ve yayımlanmasıydı.

İstanbul'da Ankara Caddesi diye adlandırılan tarihsel semtte Cumhuriyetin ilk yıllarında işe başlayan yayıncılar, özellikle ders kitaplarından kazandıkları para ve başarılı iş hayatlarından topladıkları kârlarla büyük sermaye sahibi olup kendi basımevlerini kurmaya başladılar. Büyük çalışma ekiplerini içine alan geniş binalara yerleştiler. Yayın hayatında endüstrileşmeye yönelme görülüyordu. Bu arada büyük bankalar ve gazeteler kitap basma ve dağıtma işiyle ilgilendiler, bu ilgi giderek iddialı bir hal aldı.

Cumhuriyet gazetesi "Çağdaş Yayınları" dizisini, *Tercüman* gazetesi "Binbir Temel Eser" dizisini yayınlamaya başladı.

Dönemin başka bir ilginç yanı da İstanbul'un tek yayın merkezi olma durumundan çıkmasıydı. Ankara, İzmir, Konya, Eskişehir gibi Anadolu illerindeki yayıncılık yönünden gelişmeler görüldü. 1930 ve 1940'larda yalnız Berkalp ve Akba Yayınevlerinin bulunduğu Ankara'da Bilgi Yayınevi, Dost Yayınevi, Doğan Yayınevi gibi yayınevleri kuruldu, böylece Türk yayıncılık hayatına canlılık ve ciddî bir anlayış geldi.

Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi, Hukuk Fakültesi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi yayınları, İstanbul Üniversitesi yayınlarından daha değişik kitaplarıyla çeşitli gereksinmeleri karşıladılar.

Yayıncılıkta çok önemli bir sorun durumuna gelen kitap dağıtımını karşılamak için Bateş, Geda, Tekin gibi dağıtım kuruluşları yayıncılarla işbirliği yaparak kitabın daha iyi pazarlanmasında görev aldılar ve bu konuda oldukça yararlı oldular.

Özel girişim yayıncılığının 60'lı yıllarda ansiklopedi konusuna verdiği önem de belirtilmelidir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayımladığı *Türk Ansiklopedisi*, ilk fasikülü çıkalı neredeyse 30 yıl olduğu halde ancak C harfine gelebilmişti, *İslam Ansiklopedisi*'nin basımı çok yavaş yürüyordu, o da K harfine gelebilmişti. (Her iki ansiklopedi de ancak 1984 yılında tamamlanabildi).

Arkın ve Doğan Kardeş yayınevleri yayınladıkları ansiklopedilerle başarılı oldular. Onlardan sonra bir başka özel girişim, ünlü Fransız *Larousse* ansiklopedisini Türkiye ile ilgili maddeler ekleyerek 12 cilt halinde ve *Meydan Larousse* adıyla yayımlanması oldu. Büyük oylumdaki böyle bir ansiklopedinin kısa zamanda yayınlanıp tamamlanması, yayıncılık tarihimizde önemli bir olay olarak nitelendirildi.

1968'de çok özgün ve çok yararlı bir ansiklopedi girişimi daha görüldü: Reşat Ekrem Koçu bu tarihte *İstanbul Ansiklopedisi*'ni yayımlamaya başladı. Ancak bu ansiklopedi Reşat Ekrem Koçu'nun ölümüyle 10. ciltte, G harfinde kaldı.

1963'te Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu kuruldu. Kuruluş amaçları arasında bilimsel ve teknik alanda yayınlar yapmak olduğu halde bu kurum, kendisinden beklenen ve toplumun büyük gereksinmesi olan yayınları yapamadı.

1964'te Ankara'da Basın ve Yayın Yüksek Okulu kuruldu, yayınları ilgiyle karşılandı.

Dönemin belirtilmesi gereken önemli olayı, Türk televizyonunun çalışmaya başlamasıydı. 1968'de yayına başlayan televizyonun kitap yayıncılığı açısından neler getirip neler götürdüğü ilerde belli olacaktı. Bu konuda henüz ayrıntılı bir inceleme yapılmamıştır. Bununla birlikte televizyon ve videonun, kitabın yayılıp okunmasına karşı olumsuz etkisi gün geçtikçe daha çok belli olmaktadır.

12 Mart Dönemi (1971-1973)

12 Mart 1971 Cumhuriyet tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Silahlı Kuvvetlerin verdiği muhtıra ile partilerüstü bir hükümet kurulmuş ve bu hükümet Türkiye'nin on bir ilinde sıkıyönetim ilan etmiştir. Dönemin en önemli politika olayı, 1961 Anayasası'nın gözden geçirilerek kimi maddelerinin değiştirilmesi, özgürlüklerin kısıtlanmak istenmesidir.

DİL VE TARİH KURUMLARININ YAYINLARI: Her iki kurum da 1930'lu yıllarda kendi alanlarında kitap yayınına başladılar. Türk Dil Kurumu 1983'e -hukuki varlığında değişiklik olana- kadar çeşitli diziler yayımladı. Türk Tarih Kurumu'nun yayınları sürüyor.

Bu dönemde yetkililer genellikle kitaba karşı bir tutum içine girdiler. Birçok kitap yasak olduğu söylenerek toplatıldı; yayıncılar, kitapçılar ve aydınlar kitap yüzünden tutuklandı. Zaman zaman ilan edilen yasak kitap listeleri kesin, tutarlı ve açık bir nitelik göstermekten uzak kaldı. Hükümet her yerde kitap toplatıyor, fakat neyi niçin toplattığını nedense belirgin bir biçimde söylemek istemiyordu.

Türkiye'de kitaba ve yayıncılara karşı böylesine olumsuz ve çağdışı bir hava estirilirken UNESCO'nun, bütün ülkelerde uygulanıp etkinlik gösterilmesini istediği bir girişim, kitap sorununa yasaklandan uzak bir bilinçle eğilmek zorunluluğunu ortaya çıkardı. UNESCO'nun 1972'yi "Dünya Kitap Yılı" ilan ederek *"Herkes İçin Kitap"* sloganını ortaya atması, yayın konusunda kişi özgürlük ve haklarını vurgulayan *Kitap Yasası*'nın bütün dünyada kabul edilmesi, Türk basınında geniş yankılar uyandırmakta gecikmedi. Yayıncılarımız elbirliği etmişçesine Kitap Yılı'nda kendilerinin oluşturduğu şu sloganı kullandılar: *"Her Şeyin Üstünde Kitap"*. Bu slogan aynı zamanda, hükümetin kitapla ilgili tutumuna karşı çıkış anlamını taşıyordu.

Kitap yılında gereğinden az ve çok küçük çapta kitap sergileri açıldı. Bu sergilerde indirimli kitap satışları yapıldı. Türk Editörler Derneği, dernek olarak kendi tarihinde ilk kez Frankfurt Kitap Fuarı'na katıldı.

Milli Eğitim Bakanlığı, Cumhuriyetin ikinci yayın kongresini toplamak için karar aldı. Kongrede Türk yayıncılığının bütün sorunlarının tartışılması düşünülüyordu. Fakat karar uygulanamadı. Büyük olasılıkla basında yer alan görüşlerin ağır tartışmalara dönüşeceğinden korkulmuştu.

Kitap Yılı'nda Türkiye'de 6913 kitap yayımlanmıştır. Bu sayı o zamana kadarki sayıların en fazlasıydı. Şunu belirtmek gerekir: Bu sayıya Kitap Yılı'nın pek az etkisi olmuştur. Kitap Yılı olmasa da yayıncılığımızın gücü, baskılara rağmen bu sayıyı üretecek düzeyde idi. Nitekim, 1973'te yeni bir rekor kırılarak 7479 kitap basıldı ve bu sayı bundan sonraki yıllarda aşılamadı.

Sayıda rekor kırılması şöyle yorumlanabilir: 1973 yılı Cumhuriyetin ellinci yılıdır. Daha önce başlayan kutlama hazırlıkları dolayısıyla devlet ve özel yayınevleri birçok kitap yayınlamayı planlamışlar ve bunları bastırmışlardı. Kitap piyasasını işte bu durum canlandırmıştı.

SANAT KİTAPLARI: Bir bankanın imkânlarıyla ve tifdruk baskı tekniğiyle başlayan sanat kitapları yayıncılığı, 1970'lerden sonra ofset tekniğinin yaygınlaşması ve bu tür kitaplara -belirli ölçüde de olsa- ilgi duyulması sonucu, azımsanamayacak bir gelişme gösterdi.

Arkın Yayınevi de, 1973'te Türk çocuk edebiyatını, Çağdaş Dünya çocuk, edebiyatı düzeyine çıkarmak amacıyla çocuk edebiyatı ödülü koydu. Bu yayınevi daha önceleri atlas ve ansiklopedi girişimleri ile tanınırken şimdi çocuk yayınlarında ileri bir atılım yapmakta idi.

Dönemin sonunda Türkiye'de 200 kadar yayınevi bulunuyordu. Bunların yayınları, sermaye durumları bir inceleme konusu olabilir. 200 sayısı Türkiye için gerçekten önemli bir sayı idi; kitaba, kitapçılığa duyulan ilgiyi gösteriyordu. Yayıncılar önemli sorunları olmasına rağmen mallarının sürümünden memnun gözüküyorlardı. Örneğin E Yayınevi'nin yayımladığı *Baba* adlı çeviri roman üç yıl içinde 11 baskı yaptı ve her halde üç yüz bin kadar sattı. Henri Charrier'nin *Kelebek* romanı, Barbara Cartland'ın romanları durmadan satılıyordu. Yayıncılar aynı zamanda Nobel ödülü kazanan romanları basıp satmak gibi garantili yollar bulmuşlardı.

Türk yazarlarının kitapları üstüste baskıları yapılıp satıldığına göre, onların da aranan yazarlar arasına girmeye başladığı anlaşılıyordu. Kısa süre önce Türkiye'de kitap yazarlığı bir meslek olmaktan çok amatörce bir uğraş olarak görülürken yazarlığın bu duruma gelmesi iyi bir gelişmenin göstergesiydi. Eskiden baskı sayısı üzerinden yüzde iki buçuk ile yetinen yazarlar şimdi yüzde ondan aşağı yazarlık ücreti almıyorlardı, yüzde on beşe kadar çıkanlar vardı.

Gelişim Yayınevi bu dönemde ansiklopedi yayınlarında büyük etkinlik gösterdi.

Dönemin sonunda Kaynak Kitaplar Yayınevi dört ciltlik *Türkiye Ansiklopedisi*'ni yayımladı. Bu önemli ansiklopedide Türkiye'nin 50 yılda aldığı yol'un sergilenmesi yapılıyordu. Tanınmış yazarlarca kaleme alınan çocuk yayınları biçim ve içerik açısından gelişti, bu yayınlar sosyal konulara yöneldi. Çocuk kitapları haftası, satışlarda yararlı oldu.

1973'te sıkıyönetim kalktı ve 1974'de sıkıyönetimsiz yeni bir döneme girildi.

CHP-MSP Koalisyonu ve Sonrası (1974-1975)

1974 yılında, kültürü ve demokrasi anlayışı ile aydınlar ve kitapseverler arasında saygın yeri olan Bülent Ecevit başbakan olmuş, CHP ile MSP'nin katıldığı koalisyon iktidara gelmiştir. Ülkede bir uzlaşma ve hoşgörü havası esmekte, yazara ve kitaba karşı baskılar azalmış gözükmektedir.

Böyle bir ortamda, kitap ve yayıncılıkla ilgili bütün sorunlar ele alınıp özgürce

tartışılmaya başlandı. Bu konuda gazete ve dergilerde önemli inceleme yazıları çıktı, radyo ve televizyonda programlar, açık oturumlar düzenlendi. Ne var ki bu yüzeydeki uzlaşma uzun sürmedi, Ecevit istifa etti ve ülke üstüste politik bunalımlara, büyük karışıklıklara sürüklenmeye başladı.

Bu dönemdeki yayıncılık hayatına bakılınca en önemli gelişmenin Türkiye Yazarlar Sendikası'nın kurulması olduğu görülecektir. Türkiye Yazarlar Sendikası'nın ilk genel kurulu 1974'te toplandı. Genel Başkanlığa tanınmış romancı Yaşar Kemal getirildi. Sendikanın gerçekleştirdiği ilk önemli etkinlik, "Yazarlık ve telif haklarının geliştirilmesi" konusundaki tartışmalı toplantı oldu. Sendika genel başkanı, *"Türkiye'nin hâlâ bir kitap cehennemi olmaktan kurtulamadığını"* söyleyerek *"kitap yasaklarına son verilmesini"* istedi.

Madaralı Roman Armağanı daha önceki armağanlar arasına katıldı. Her yıl Köy enstitülerinin kuruluş yıldönümünde verilen bu armağan, ilk olarak Yaşar Kemal'in *Demirciler Çarşısı Cinayeti*'ne verildi.

Millî Kütüphane *Devlet Yayınları Bibliyografyası*'nı yayınlamaya başladı.

Seks yayınları ve pornografik kitaplar artmaya başlayınca, savcılık kovuşturmalara başladı, basında bu konu tartışıldı.

Enflasyondaki hızlanma kitap fiyatlarında kendini iyice belli etti. Genellikle ucuz kitap cenneti olarak gösterilen Türkiye'de kitap fiyatları çok kısa zamanda birkaç kat birden artıyordu. Bundan dar gelirli okuyucular kadar kitapçılar da tedirgin oldular. Piyasa altüst olmaya başlamıştı. Yayıncılar ve kitapçılar ellerindeki stok kitaplara üstüste yeni etiketler yapıştırıh enflasyonu karşılamaya çalıştılar.

Basılan kitap sayısı 1975'te biraz daha azaldı, 6645'e düştü. Bundan sonraki yıllarda basılan yeni kitap sayısında hep açık bir gerileme görülecektir.

Büyük Karışıklıklar Dönemi (1976-1980)

CHP-MSP Koalisyonu iktidardan çekildikten sonra, AP-MSP-MHP'den oluşan Milliyetçi Cephe Koalisyonu iktidara geldi. Yeni iktidar yayıncıya ve kitaba açıkça ve doğrudan doğruya karşı çıkmamasına rağmen, terör, karışıklık ve anarşi bilim adamlarıyla yazarları hedef almaya başlayınca, aydınlar, yazarlar ve yayıncılar çok tedirgin oldular.

Türkiye'de Basılıp Derlenen Kitaplar (1928-1984)

Yıl	Genel Konular	Felsefe Ahlak	Din İlahiyat	Sosyal Bilimler	Dil	Nazari Bilimler	Tatbiki Bilimler	Güzel Sanatlar ve Spor	Edebiyat	Tarih-Coğrafya Biyografya	Risale	TOPLAM
1928-33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6297
1934	48	25	26	617	93	76	168	23	308	146	—	1530
1935	50	33	29	745	64	62	316	40	282	120	—	1741
1936	68	14	12	721	87	102	462	217	280	143	—	2106
1937	57	17	26	875	54	136	515	218	320	294	—	2512
1938	49	32	18	1093	55	135	583	169	325	272	—	2731
1939	72	28	37	618	49	178	335	80	333	273	828	2831
1940	60	19	54	520	58	123	284	51	298	212	681	2370
1941	73	19	32	516	66	126	216	58	423	160	650	2339
1942	68	36	15	460	57	97	236	38	305	176	616	2104
1943	92	49	43	485	80	122	286	47	662	232	706	2804
1944	94	44	43	484	67	105	271	48	888	195	833	3072
1945	101	52	34	465	95	165	285	53	625	196	570	2621
1946	86	46	58	494	88	177	335	38	574	172	639	2730
1947	73	59	71	518	72	136	874	67	415	200	555	2436
1948	66	36	82	487	69	173	330	52	337	224	518	2322
1949	136	32	99	756	63	170	521	74	410	232	—	2461
1950	179	31	103	768	83	564	412	83	353	159	—	2400
1951	113	30	99	608	77	155	459	68	356	165	—	2197
1952	139	30	83	881	62	85	532	67	409	159	—	2447
1953	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3266
1954	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3585
1955	108	41	105	1078	55	127	515	142	863	216	—	3250
1956	82	44	118	1035	90	112	593	115	639	252	—	3080
1957	20	64	141	821	77	111	440	75	620	261	—	2630

Tanınmış gazeteci yazar Abdi İpekçi, Prof. Bedri Karafakioğlu, Prof. Ümit Doğanay, Prof. Cavit Orhan Tütengil, Doç. Bedrettin Cömert, Ümit Kaftancıoğlu sağcı teröristlerin kurşunlarıyla öldürüldüler. Kitapçılar çeşitli yerlerde terörün baskısı altına girdi. Karışıklık ve terör, kültüre karşı hücuma geçildiğini gösteriyordu. Bu terörden doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak yayıncılar da etkilendi.

Yayıncıların, kâğıt ve malzeme, posta ve öteki ulaştırma yollarındaki giderlerinin büyük ölçüde artması, dağıtım işlerinin iyi yapılamaması, enflasyonun etkisi gibi eskiden beri sürüp gelen dertlerinin yanına şimdi teröristlerin baskısı eklenmişti. 1979 yılı Türkiye'de basılan ilk kitabın 250. yılı idi. Böylece yayıncılık tarihimizle ilgili güzel bir kutlama ve çalışma fırsatı doğduğu halde, bu fırsat iyi değerlendirilemedi. Az sayıdaki incelemeler, makaleler halinde kaldı. Kütüphaneciler Derneği Sempozyumu'nda bu konuda okunup tartışılan bildiriler 1980'de yayımlandı.

Karışıklıklar sürünce 12 Eylül 1980'de Silahlı Kuvvetler yönetime el koydu. Danışma Meclisi tarafından hazırlanan Anayasa 1982'de yapılan halkoylaması ile kabul edildi.

12 Eylül 1980'den Sonraki Dönem

Bu dönemde üniversitelerin durumunda değişiklik yapılarak, Türkiye'deki bütün üniversiteler Yüksek Öğrenim Kurumu'na (YÖK'e) bağlandı. Üniversite yayınlarının yeni durumda ne gibi değişiklikler göstereceği ilerde görülecektir.

Yeni Anayasa, yayın ve yayıncılık konusunda çok önemli ve yeni maddeleri içermektedir. Anayasa aynı zamanda kültür hayatımızla ilgili yeni yasaların çıkarılmasını öngörüyor ki, bu yasalar yayıncılığımızı etkileyecektir.

Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu adı altında tek bir kuruluş haline getirildi ve yayınlarında duraklama oldu.

1982'nin yayıncılıkla ilgili büyük girişimi, Kitap Fuarı'dır (Daha önce Türkiye'deki tek fuar girişimi 1932 yılında İstanbul'da Beyazıt'da üniversite bahçesinde olmuştur.) 1982 sonunda İstanbul'da Taksim'de bir ticaret merkezinin işyerinde 35 kadar yayınevinin katıldığı bir kitap fuarı açıldı. Bu çapta bir girişim Türkiye'de ilk kez yapılıyordu. Gösterilen ilgi, yapılan kitap satışları, başta yayıncılar olmak üzere herkes için büyük

Yıl	Genel konular	Felsefe Ahlak	Din İlahiyat	Sosyal Bilimler	Dil	Nazari Bilimler	Tatbiki Bilimler	Güzel Sanatlar ve Spor	Edebiyat	Tarih-Coğrafya Biyografya	Risale	TOPLAM
1958	404	45	156	897	166	197	669	124	905	362	—	3925
1959	405	53	147	1046	161	204	710	224	795	379	—	4124
1960	396	61	208	1115	189	173	577	210	899	367	—	4195
1961	556	51	150	1218	148	235	808	212	645	334	—	4357
1962	483	73	209	1296	204	212	1061	188	805	311	—	4842
1963	651	73	264	1636	150	241	921	244	927	319	—	5426
1964	580	95	277	1720	170	307	989	227	947	433	—	5745
1965	428	91	236	1841	116	241	1011	228	864	336	—	5442
1966	557	111	291	2016	172	295	1058	333	945	320	—	6099
1967	501	114	258	1765	129	299	1064	328	879	351	—	5688
1968	541	112	264	1700	125	286	997	311	859	297	—	5492
1969	400	97	295	1796	162	355	987	300	822	455	—	5669
1970	448	117	268	1896	125	374	1044	309	935	338	—	5854
1971	568	104	302	1838	151	421	1187	356	1177	437	—	6541
1972	766	135	298	1774	172	483	1952	342	1153	438	—	6913
1973	848	105	239	1848	378	495	1292	433	1373	468	—	7479
1974	663	107	308	1894	164	505	1133	421	1176	512	—	6883
1975	485	152	317	2091	214	531	1065	309	1300	381	—	6645
1976	510	147	337	1977	152	400	956	316	1039	486	—	6320
1977	689	196	327	2158	166	502	1013	346	950	483	—	6830
1978	407	166	267	1626	138	335	630	287	717	460	—	5033
1979	436	129	365	1442	116	379	674	206	918	406	—	5071
1980	328	111	347	1107	82	267	475	123	1190	288	—	4318
1981	911	90	369	1271	160	220	931	210	902	546	—	5610
1982	1025	97	359	1360	177	217	1154	163	1122	516	—	6190
1983	1207	100	555	1667	161	254	1309	229	1233	465	—	7180
1984	1133	121	505	1690	192	234	1236	276	1304	533	—	7224

sürpriz oldu. Kimse bu kadar büyük başarı beklemiyordu. Katılması gereken daha birçok yayınevinin katılmasına ve satış yerinin havasızlığına rağmen böyle bir başarı sağlanması herkesi ilerdeki yıllar için umutlandırdı.

28 yayınevinin katıldığı fuarı 9 gün gibi kısa bir sürede 80.000 kişi ziyaret etmiş ve 40 milyon liralık kitap satılmıştır.

Birinci fuarın gördüğü olağanüstü ilgiden yüreklenen fuar yöneticileri, ikinci yıl sergi alanını genişleterek 1500 metrekareye çıkardılar. 1983'deki ikinci fuara 76 yayınevi ve yayıncı kuruluş katıldı.

İkinci fuara ünlü yazarlarımızla yabancı yazarlar, okurlarla tanışmak ve kitaplarını imzalamak üzere çağrıldı. Kitap imzalanması okurların ilgisini artırdı, satışta etkili oldu.

İkinci İstanbul Kitap Fuarı'nı 9 günde 250.000 dolaylarında okurun ziyaret ettiği ve bu süre içinde satılan kitapların 300 milyon liradan fazla tuttuğu anlaşılmaktadır.

Kitap fuarı Ankara ve İzmir'de de yinelendi. Daha başka Anadolu kentlerinde de fuar düzenlenmesi düşünülmeye başlandı. Bu arada İstanbul'da uluslararası bir kitap fuarı düzenlenmesi de isteniyordu.

Kitap fuarlarına sağ ve sol her eğilimden yayınevleri katılmıştı. İlginin çok olması, dinsel kitap yayınlayan yayınevlerini, aynı yıl, kendi konularında fuar düzenlemeye yöneltti.

İstanbul Üçüncü Kitap Fuarı 1984'te açıldı. Bu yıl da fuarda edebiyat konusu ağırlığını korumakla birlikte, karikatür, grafik sanatlar gibi öteki kültür konularına da yer verildi. Açıkoturumlar yapıldı.

Üçüncü fuar genel olarak başarılı olduysa da, bu başarı İkinci Kitap Fuarı'ndaki düzeye ulaşamadı. Kimi yayınevleri bunu öğrencilerden para alınmasına bağladılar.

Cumhuriyet Kitap Kulübü 1984 yılında Ankara'da ilgi çeken bir kitap şenliği düzenledi.

Kitap kulüpleri son yıllarda gelişmeye başladı. Cumhuriyet Kitap Kulübü'ne 200'den fazla yayınevi katıldı. *Cumhuriyet* gazetesinin olanaklarından yararlanan bu kulüp, yayınevleriyle işbirliği yapıyor, okuyuculara kitap tanıtmak ve sağlamak açısından yardım ediyor, kolaylıklar sağlıyordu. Son saptamalara göre 20.000'e yakın üyesi vardı. Bilge Kitap Kulübü de gelişmekte idi. Bu külüple 85 yayınevi işbirliği yapıyordu.

Yurdumuzun, hatta öteki ülkelerde de yayıncıları ilgilendiren en önemli sorun yine kâğıt sorunu idi.

Kâğıt ve öteki yayın malzemesi fiyatları 80'li yıllarda her zamankinden hızlı artışlar gösterdi.

Daha önceki yıllarda devlet kâğıt fiyatlarını subvansiyone ederek aşırı fiyat artışlarını önlemeye çalışırdı. 80'li yıllarda bu yardımdan vazgeçildi. Dolar fiyatları yükseldikçe, petrol fiyatları nasıl arttıysa kâğıt fiyatları da öyle arttı. Bu sürekli artışlar kitap fiyatlarındaki yükselmenin başlıca nedeni oldu.

Kâğıt fiyatları 1984'ün başıyla sonu arasında birinci hamurda yüzde 94'ü,

ÇOCUK YAYINLARI: 1970'lerin ortalarında bir-iki yayınevinin çıkardığı kaliteli kitapların ilgi görmesinin ardından, birçok yayınevi bu alana da girdi. En çok yayın, ilginin doruğunda olduğu bir dönemde, UNESCO'nun "Çocuk Yılı" ilan ettiği 1979'da çıktı. Aynı yıl İstanbul'da "Uluslararası Çocuk Kitapları Fuarı" düzenlendi.

üçüncü hamur kâğıtta yüzde 50'yi buldu.

Bütün bunlar olurken, başka ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de yayıncılığı ve basım işlerini etkileyebilecek iki teknik gelişmeye başladı: Bilgisayar uygulaması ve fotokopi. Bu iki tekniğin getirdiği olanaklar yayıncılık alanında etkili olmaya başladı. Bilgisayar uygulaması yayıncılıktaki endüstrileşmeyi her halde daha da hızlandıracaktı. Fotokopi işine gelince, kimi ticari kuruluşlar eski ve artık piyasada bulunmayan kitapları (arada başka kitapları da) bu yolla basıp ciltleterek satabiliyorlar. Böylece yayıncılar ve okuyucular yepyeni bir olanakla karşılaşıyorlardı.

Türkiye'deki Yayınevleri: Başlıca şunlardır: Abece, Ada, Adam, Alan, Alaz, Altınköprü, Alternatif, Altın, Ar Dağıtım, Arkın, Atlas, Ayko, Aydın, Akbank, Arslan, Baskan, Bayraktar, Bedir, Bahar, Belge, Bilgi, Bir, Birim, Birey-Toplum, Birikim, Binbaşıoğlu, Can, Cem, Çağdaş, Çağrı, Çark, Dayanışma, De, Der, Değişen Dünya, Deniz, Derinlik, Dergâh, Doğan Kardeş, Dost, Dönemeç, Diriliş, E, Edebiyat, Eleştiri, Elif, Enderun, Eser, Gerçek, Gelişim, Gözlem, Gökşen Dershanesi, Günebakan, Gül, Havass, Hil, Hürriyet, İnkîlap Aka, Işık, İstanbul, İletişim, Kanaat, Karacan, Kaynak, Koza, Kelebek, May, Meydan Larus, Milliyet, Murat Dershanesi, Marifet, Nakışlar, Nedve, Oda, Onur, Osmanlı, Ötüken, Örgün, Özyürek, Pars, Payel, Redhouse, Remzi, Sander, Say, Serhat Dağıtım, Sosyal, Sungur, Şamil, Tekin, Türkiye İş Bankası, Tan, Toplum, Turhan, Türdav, Toros, Türkiye Yazıları, Üçdal, Ülken, Varlık, Yazko, Yalçın, Yeditepe, Yaba, Yeni Türkü, Yurt, Yasa, Yol, Yapı ve Kredi, Yağmur, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Türkiye Felsefe Kurumu.

Yukarıdaki listeye devlet yayını yapan kuruluşlar ve üniversiteler alınmamıştır. Görüldüğü gibi, 1984'te çok sayıda yayıncı vardır. Bunların bir kısmı, yılda ya da iki yılda bir kitap çıkarabilmektedir.

Dağıtım Sorunu: Türkiye'de uzun süre kitap dağıtımını her yayıncı kendisi yapıyordu. Bu işte yararlandığı tek yol posta idi. Yalnız kitaplar değil, gazeteler ve dergiler de böyle dağıtılıyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gazete dağıtımı için bayilikler kuruldu. Gazetelerin Anadolu baskıları da başlayınca gazete dağıtımı sorun olmaktan çıktı. Fakat kitap dağıtımı hâlâ sorun olmaya devam ediyordu, bugüne kadar da devam etti.

Millî Eğitim Bakanlığı kendi yayınlarını ve arada bir kişisel yayınları İstanbul ve Ankara ile birkaç Anadolu ilinde kurduğu yayınevi satış yerlerinde dağıttı, fakat MEB yayınlarını kitapçılar da satmak isteyince sorunlar çıktı.

Kitap dağıtımı amacıyla yapılan ilk özel girişim, 1960'ta kurulan Bateş oldu. Arkasından büyük gazetelere bağlı Hür Dağıtım ve Milliyet Dağıtım'ın devreye girdiği görüldü. Sonraki yıllarda Geda, Tekin, Bozkurt, Ulu Dağıtım, Özgür Dağıtım, Arkın Dağıtım, Bilgi Dağıtım kuruldu. Ders kitaplarının dağıtımıyla, Remzi ve İnkılâp-Aka kitabevleri ilgilendi.

Son yıllarda Say, Serhat, Anda, Der-

ya, Ar Dağıtım, Cemmay, Deniz Dağıtım gibi dağıtıcılar, Ankara'da Aydın Sami her türlü kitabı dağıttılar.

Bütün bu girişimlere rağmen, yukarıda da işaret edildiği gibi, Türkiye'de kitap dağıtımı henüz çözümlenmemiş bir sorun durumundadır. Kişisel girişimlerle basılan pek çok kitabın okuyucuya ulaştırılması bir sürü engelle karşılaşmaktadır. Nice değerli kitabı, Anadolu şöyle dursun, İstanbul, Ankara ve İzmir'deki kitabevleri bile sağlayıp vitrinine koyamamaktadır. Üniversiteler kendi yayınlarının dağıtımında kitapçılara güçlükler çıkarmaktadır.

Kitap dağıtımının aksaması, bir yandan da kitap tanıtımının eksikliğinden ileri gelmektedir. Reklamla kitap tanıtma pek maraflı olmaya başlamıştır. Oysa yayınlanan kitapları okuyucuya tanıtmak için kitaplıklardan ve PTT'den yararlanılabilir.

Sonuç

Görüldüğü gibi, dokuz dönemde ele alıp incelediğimiz Türk yayıncılığı özellikle son yıllarda büyük güçlükler içinden geçerek bugünlere gelmiştir. Bu gelişmenin sonunda güzel ve anlamlı bir birikim oluştuğunu söyleyebiliriz.

Yayıncılarımız her dönemde yeni deneyimler kazanarak, çağdaşlaşma ve Atatürkçülük yolunda kendilerine düşen görevi iyi bir biçimde yapmaya çalıştılar. Bundan sonra da çalışacaklardır. Sorunlar büyüyüp değişecek, belki güçlükler artacak, fakat Türk yayıncılığı durmayacaktır ●

KAYNAKÇA

- *Nermin Abadan-Unat, Batı Avrupa ve Türkiye'de Basın Yayın Öğretimi,* Ankara 1972.
- İsmail Arar, "Gazi Alfabesi", *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu,* Ankara 1982.
- Jale Baysal, *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar,* İstanbul 1968.
- Tevfik Çavdar, Kültürel Gelişmemiz Açısından Sayıların Tanıklığı, *Varlık* Sayı 898, Temmuz 1982.
- Arslan Kaynardağ, "Books in Turkey" *Middle ..astern* dergisi, New York, 1960.
- Arslan Kaynardağ, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Yayınlar,* İstanbul 1973.
- Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, *Basın Yayın Bibliyografyası,* Ankara 1972.
- Sami N. Özerdim, *Elli Yılda Kitap (1923- 1973),* Ankara 1974.
- Prof.Dr. İlhan Öztrak, *Fikir ve Sanat Eserleri Üzerindeki Haklar,* Ankara 1977.
- Leman Şenalp-Arslan Kaynardağ, *Kitap Yılı Bibliyografyası,* İstanbul 1974.
- Ferit Ragıp Tuncor, *Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları Kataloğu,* İstanbul 1977.
- "Kitapta Orman Kanunu" *Yankı* dergisi, sayı 111, Ankara 1973.
- Türkiye Yazarlar Sendikası, *Yazar Hak ve Sorunları Sempozyumu,* İstanbul 1974.
- Server R.İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış,* İstanbul 1939.

FUARLARA İLGİ: 1982'den bu yana İstanbul ve Ankara'da açılan kitap fuarları geniş ilgi gördü. 1983'te açılan İstanbul Kitap Fuarı'nı dokuz günde 250 bin dolayında okurun ziyaret etmesi, bunun bir göstergesidir.

YEREL YÖNETİMLER

Türkiye'de Yerel Yönetim

Doç.Dr. Korel Göymen

Yerel Yönetimlerin Mali Sorunları

Prof.Dr. Cevat Geray

Belediyelerin Üretime Katılması

Prof.Dr. Cevat Geray

Bu konuda ayrıca *Devlet Yapısı, Kentleşme* maddelerine bakınız.

Türkiye'de Yerel Yönetim

Korel Göymen

Yerel Yönetimler ve Varlık Nedenleri

Çoğu ülkede, çağdaş toplum yaşantısının en belirgin özelliklerinden biri kentleşmedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde toplum kabuk değiştirmekte ve kentsel nüfus kırsal nüfusu aşarak önemli bir sosyal-yapısal değişiklik gerçekleşmektedir. Hem geleneksel konum içindeki köylerde, hem de kentleşme süreci içinde ortaya çıkan yeni kasaba ve kentlerde bireylerin gereksinme duyduğu çoğu hizmetler ya doğrudan özel yerel birimlerde ya da merkezi hükümetin yerel uzantıları tarafından karşılanmaktadır. Bu hizmetlerin çeşitliliği ve niteliği vatandaşla yerel yönetim birimlerinin sürekli bir ilişki ve etkileşim içinde olmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu özelliği ile yerel yönetim kuruluşları bireylerin günlük yaşamlarında ağırlıklı bir yere sahip olmaktadırlar.

Yerinden yönetim olarak da bilinen yerel yönetim, halkın ortak yerel gereksinmelerini karşılamak amacıyla oluşturulan ve halkın kendi eliyle seçtiği organlarca yönetilen bir sistem olmaktadır. Yerel yönetim kuruluşları ise merkezi yönetimce, yöreyi ilgilendiren konularda kurallar koymaya, mali yükümlülükler getirmeye yetkili kılınmış bir yerel meclisin denetimi altındaki yönetim birimlerinin adı olmaktadır. Türkiye'de bu nitelikteki yerel yönetim birimleri köy, il özel idaresi ve belediye olarak üç türdür. Bu üç tür yerel yönetim kuruluşu arasında belediyeler son yıllarda ön plana çıkmaya ve kamuoyunun dikkatlerini üzerlerinde sürekli tutmaya başlamışlardır. Bu gelişmenin çeşitli nedenlerinden en başta geleni yukarıda değinilen kentleşme süreci ve bu sürecin son yıllarda kazandığı hızdır. Türkiye'de artık nüfusun çoğunluğu kentlerde oturur olmuştur. Ayrıca kentler toplumun en dinamik kesimlerinin yaşadığı yerleşim yerleridir. Burada yalnız kentleri değil, köyleri de ilgilendiren ve etkileyen bir dizi kararlar alınmaktadır. Tüm bu nedenler belediyelerin yerel yönetim birimleri arasında ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bu nedenle bu bölümde daha ziyade belediyeler irdelenecektir.

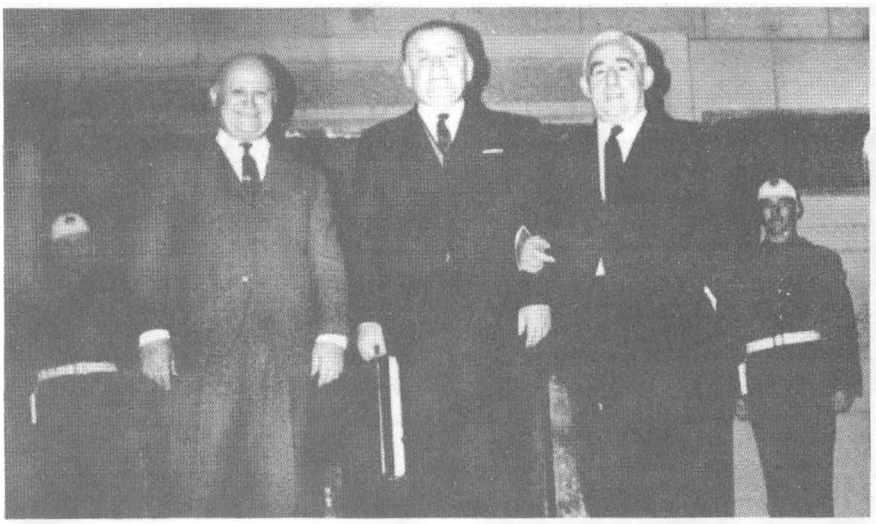
Prof. Ruşen Keleş'in sınıflandırmasına göre yerel yönetimlerin yanıt verdikleri gereksinmeler ve bu gelişmeleri sağlayan etkenler siyasal, yönetimsel ve toplumsal nitelikler taşırlar. Siyasal etkenle kastedilen, yerel yönetimlerin uluslaşma süreciyle ve bir ülkenin siyasal birliğinin sağlanmasıyla yakın ilişkileri olduğudur. Ulusal birliğin henüz sağlam ve güçlü olmadığı yerlerde merkezin güçlendirilmek

VESAYET REJİMİ: 1930'da çıkarılan ve önemli ölçüde hâlâ yürürlükte olan Belediyeler Yasası, bir vesayet rejimi öngörmekteydi. Tek partili dönemde Ankara belediye başkanı hükümetçe atanıyor, İstanbul belediye başkanlığını vali yürütüyor, halkın seçtiği başkanları İçişleri Bakanlığı görevden alabiliyordu. İstanbul'un ünlü valilerinden Lütfü Kırdar, Belediye Meclisi'ne başkanlık ederken (kürsüde oturan).

ve merkez dışındaki güçlerin ise etkinliğinin azaltılmak istenmesi doğaldır. Mevcut yerel yönetimlerin yetkilerinin sınırlandırılmasına bu amaçla başvurulabilir. Bu durumda yerel yönetimlerin varlığına ancak merkezi yönetimi güçlendirdikleri, ulusal birliğin ve bütünlüğün sağlanmasına katkıda bulundukları ölçüde izin verilir. İleride, Türk toplumunda yerel yönetimlerin evrimi anlatılırken değinileceği gibi, ülkemizde yerel yönetimlerin ortaya çıkış koşulları ve sonraki gelişmeleri bu genellemeyi doğrular niteliktedir.

Siyasal boyutta yerel yönetimleri önemli kılan nedenlerin bir diğeri de çoğu ülkede bu kurumların demokrasinin önde gelen varlıkları olarak betimlenmeleriyle ilişkilidir. Bunun başta gelen nedeni, bu kuruluşların halkın kendi kendisini yönetmesine olanak veren kurumlar olmasıdır. Kuşkusuz yerel yönetim organlarının seçimle oluşmuş olması tek başına bu kurumları "demokratik" yapmaya yetmeyebilir. Bu nedenle biçimsel koşulların ötesine gidilerek çok yönlü bir katılımı gerçekleştirmek için özel çabalar göstermek gereklidir. Bu çabalar hem yerel yönetim kuruluşlarının daha etkin çalışmalarına katkıda bulunabilir, hem de geniş halk kitlelerinin demokratik eğitimi sağlanabilir. Ayrıca, halkın yerel yönetimle bu biçimde etkileşiminin devlete bağlılığı ve güveni pekiştirici bir yönü de olabilir. Bu nedenle güçlü ve etkin bir yerel yönetim sisteminin, kimi durumlarda ve koşullarda, uluslaşma sürecini tehlikeye düşüren veya geciktiren bir etken olarak değil, fakat bu süreci kolaylaştıran ve pekiştiren bir araç olarak nitelenmesi de olanaklıdır.

1970'LERE DEK MUHAFAZAKÂR: Büyük kent seçmenleri, 1973 seçimlerine dek tutucu bir eğilim sergilediler. 1970'te Başbakanlık önünde görülen (soldan) Ekrem Barlas (Ankara), Fahri Atabey (İstanbul) ve Osman Kibar (İzmir) AP'li belediye başkanlarıydı.

Yerel yönetimlerin varlık nedenleri arasında yönetimsel boyut önde gelmektedir. Yerel halkın gereksinim duyduğu çok sayıda ve değişik nitelikte hizmetin tümünün merkezce sağlanması çoğu ülkede olanaklı değildir. Bu teknik açıdan mümkün olmayacağı gibi psikolojik açıdan arzu edilmeyebilir de. Bazı hallerde yöre halkı çözümlerin ve bu çözümleri gerçekleştiren mekanizmanın kendi içlerinden çıkmasını ve sürecin kendilerince denetlenmesini arzulayabilirler. Doğaldır ki bu yerel yaklaşımların da sınırları vardır. Hangi işlev ve hizmetin merkezce, hangisinin yerel organlarca üstlenileceğinin kararlaştırılmasında verimlilik ve etkinlik kavramları önde gelen belirleyiciler arasındadır. Yerel yönetimlerde verimlilik ve etkinliğin sağlanması için son yıllarda çoğu ülkelerde üç başlık altında toplanabilecek önlemler ya alınmış veya önerilmiştir. Birincisi en uygun hizmet alanlarının sınırlarının belirlenmesidir. İkincisi, yerel yönetim birimlerinin sayısının azaltılması ve bu yoldan para ve kaynak savurganlığının önlenmesidir. Üçüncü olarak da yerel yönetim birimlerine yalnızca en iyi yerine getirebilecekleri işlerin bırakılmasıdır.

Bütün toplumlarda gelişme genel bir amaç olduğuna göre önemli bir yönetim kademesi olan yerel yönetimlerin bu amaçla ilintili çalışmalar yapması veya halkın bunu beklemesi doğal sayılmalıdır. Bir ülkenin gelişmekte olmasının temel göstergeleri arasında kentleşme hızı ve biçimi de yer almaktadır. Genel anlamıyla sosyal, ekonomik ve siyasal gelişme ve kentleşme zaman zaman bir nedensonuç ilişkisi içindedir. Bu çerçevede çoğu toplumlarda genel yönetimlerin varlık nedenleri arasında toplumsal gelişme ile ilgili görevler ve beklentiler ağırlıklı bir yere sahiptir.

Yerel yönetimlerin üç başlık altında toplanmaya çalışılan varlık nedenlerinin tümünün bir ülkede aynı zamanda, aynı ağırlıkta ve içerikte yoğunlaşması genellikle söz konusu değildir. Ayrıca bu başlıklar altında toplanabilecek amaçlar zaman zaman birbiriyle çelişebilir de. Bu durumda yönetimlerden beklenebilecek şey çeşitli amaçların birbirleriyle bağdaşır hale getirilmesi yönünde çaba gösterilmesidir.

Osmanlı-Türk Toplumunda Yerel Yönetimin Evrimi

Osmanlı Dönemi: Bu dönemde yerel hizmetlerin sağlanmasından başlıca üç kurum sorumlu idi: Lonca, vakıf, mahal-

Tablo

Belediye Sayısı Artışı

Yıllar	Belediye Sayısı
Cumhuriyetten önce	389
1923	421
1930	492
1935	505
1940	549
1945	583
1950	628
1955	809
1960	995
1965	1.062
1970	1.303
1975	1.654
1980	1.727
1981	1.587

Kaynak: Fikri Gökçeer, Atatürk Yılında Belediyelerimiz, 1981.

1973 PATLAMASI: 1973 seçimlerinde büyük kentlerin tümünde belediye başkanlıklarını, ortanın solunda olduğunu açıklamış olan CHP kazandı. Ahmet İsvan, Vedat Dalokay ve İhsan Alyanak, İstanbul, Ankara ve İzmir'in yeni başkanları oldular. Bu, aynı zamanda yeni (özerk, üretici) bir belediyecilik anlayışının da başlangıcıydı.

le. Bu kurumlar Türk-İslam ve Anadolu medeniyetlerine dayanan gelenekler bileşimini temsil ederler. Vakıflar daha çok sağlık, kültür ve diğer sosyal hizmetlerle yükümlü idi. Loncalar başta kendi üyelerine olmak üzere çeşitli hizmetlerin sağlanmasının yanı sıra genelde denetim ve tüketicinin korunmasından sorumlu idiler. Mahalleler, sosyal dayanışmayı ve fiziki güvenliği sağlarlardı. Ayrıca, türdeş yapıları ve göreli özerklikleriyle mahalleler, çoğu zaman güçlü dayanışmaya ve aidiyet hissine bağlı olarak "hemşehrilik gururu"nun kaynağı idiler.

19. yüzyılla birlikte bu geleneksel kurumlar iç ve dış nedenlere bağlı olarak yozlaşmaya başlamışlardı. İmparatorluk üzerinde Batı'nın ekonomik etkisi ile yerel kurumları da içeren bir dizi değişiklik başladı. Özellikle kıyı kentlerinde, bazı ürünlerin dışsatımı, buna karşılık "moda" olmaya başlayan Batı kaynaklı ürünlerin dışalımı esasına dayalı bir ticaret başladı. Bu etkenle canlanan kıyı kentleri hem şekil, hem işlev değiştirmeye başladılar. Bu yerleşim merkezlerinde değişen işlevlere koşut olarak yeni yerel gereksinmeler ortaya çıktı ve bununla ilgili düzenlemeler bir zorunluluk haline geldi. Başta sağlık, temizlik, ulaşım, yangınlardan korunma olmak üzere yeni hizmet istemleri doğdu. Hizmet istemindeki bu nitel ve nicel değişiklikleri zaten büyük ölçüde yozlaşmış geleneksel kurumların karşılaması olanağı bulunmuyordu. Bu nedenle yeni kurumların ortaya çıkması bir zorunluluk haline geldi.

Aynı dönemde İmparatorluğun savunmasını "Batı'ya rağmen Batılılaşmak" biçiminde gören yöneticiler bunu bir dizi Batılı kurumu "ithal" ederek sağlamaya çalıştılar. Belediye örgütü de bunlarda biri idi. Aynı dönemde, Batılılar İmparatorluk yöneticilerine ülkedeki azınlıklara yerel özerklik verilmesi ve bu grupların kendi kendilerini yönetebilmelerine olanak tanınması konusunda baskı yapıyorlardı. Bununla amaçlanan açıktı. Batılılar, yerel özerkliği, ülkedeki azınlıkların tam bağımsızlığa kavuşup İmparatorluğun parçalanmasının ilk aşaması olarak görüyorlardı. Dönemin yöneticileri bu baskılar altında belediye kuruluşları oluşturdular. Fakat bu kuruluşlar yerel özerkliğe, güçlü bir parasal tabana ve yetişkin personele sahip kendi başlarına yaşabilirlikleri olan kuruluşlar olarak değil, güçsüz, yetkisiz ve yalnızca merkezi hükümetin yöredeki bir uzantısı olarak ortaya çıktılar. Görülüyor ki, Osmanlı-Türk toplumunda belediyeler hem beliren yerel gereksinimleri karşılamak için *organik* olarak, hem de bazı dış baskılar sonucunda *yapay* olarak doğdular. Bu oluşumun özel koşullarının etkilerini ve uzantılarını, özellikle merkezi hükümet-yerel yönetim ilişkileri boyutunda, bugün de gözlemek olanaklıdır.

1850'lerde ilk Batı tarzı belediye örgütü ağırlığını Müslüman olmayan nüfusun oluşturduğu İstanbul'un Beyoğlu semtinde kurulduktan sonra yerel örgütler İmparatorluk'ta yaygınlaştı ve özleri fazla değişmeden, Cumhuriyet dönemine kadar geldiler.

Cumhuriyet Dönemi: Cumhuriyet'in ilk yıllarında yerel yönetimin ağırlıklı işlevleri Kurtuluş Savaşı'nın yıkımını onarıp temel hizmetleri verir hale gelmek ve sınırlı olan nüfusu artırma politikası ile birlikte ülkenin sağlık sorununun çözümlenmesine katkıda bulunmak idi. Buna bir de yeni Cumhuriyet'in simgesi haline gelmiş olan Başkent Ankara'nın imarı ve geliştirilmesi konusu eklendi. Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan yerel yönetim kuruluşları bu görev ve işlevlerin üstesinden gelebilecek durumda değillerdi. İşlevleri çeşitli kuruluşlar arasında dağılmış, parasal güçleri sınırlı, personeli nitelikçe ve nicelikçe yetersiz idi. Bu durumu düzeltmek için 1930 tarihli ve 1580 sayılı "Belediyeler Yasası" çıkarıldı ve günümüze kadar da bazı değişikliklerle yürürlükte kaldı. Dönemin Fransası'nın ilgili mevzuatından esinlenen yasaya göre tüm belediyeler genelde, ölçekleri düşünülmeksizin eşit kabul edilmişler ve örgüt yapıları buna göre aynı tip olarak belirlenmiştir. Yalnızca tek tek sayılan görevler gruplandırılmış ve belediyenin gelir düzeyine göre *zorunlu* veya *olanak olursa yapılacak* diye sınıflandırılmıştır. Bu yasayla daha önce çeşitli kurumlar arasında dağınık olarak ele alınan işlevler *bütünleştirilmiştir*. Bu dönemde uygulanmakta olan "sanayiin tüm ülke düzeyine yaygınlaştırılması" politikası so-

1930'UN KALIBI DAR GELİYOR: Büyük ölçüde yürürlükte olan 1930 tarihli vesayetçi Belediye Yasası, hükümete muhalif belediyeleri büyük sıkıntılara soktu. Bu nedenle işlemez hale gelen Türk Belediyecilik Derneği'nin başkanı, AP'li bakanlardan İsmet Sezgin (solda), Türkiye'nin ilk -ve tek- Yerel Yönetimler Bakanı (3. Ecevit Hükümeti'nde) CHP'li Mahmut Özdemir (sağda).

nucu zaman içinde yeni yeni orta büyüklükte kentler oluşmaya başlamış ve daha düzenli yerel hizmetler sunulması zorunluluğu belirginleşmiştir. Bu arada ilk defa 1934 yerel seçimlerinde kadınlara seçme-seçilme olanağı tanınmış ve böylece Türk kadını Batı'daki bazı hemcinslerinden de önce bu hakka kavuşmuştur. 1580 sayılı Belediyeler Yasası'nın bazı esnek ve zamana uyabilecek özelliklerine karşın, belediyeler bu yasayla adına *vesayet* denilen ağır bir merkezi hükümet denetimi altına sokulmuşlardır. Bu hususu ayrıntılı olarak ele almadan önce 1961 Anayasası'na göre oluşmuş ve 1982 Anayasası'na göre de anakentler dışında değişmeyen yerel yönetim yapısı üzerinde kısaca durmakta yarar olacaktır.

Yerel Yönetimlerin Yapısı: 1961 Anayasası yerel yönetimleri *"il, belediye veya köy halkının ortak mahalli ihtiyaçlarını karşılayan tüzel kişiler..."* olarak tanımlar. Bu yönetimlerin karar organları halk tarafından seçilir ve organların bu statüyü kaybetmeleri ancak yargı yoluyla olur. Yerel yönetimlerin kuruluşları, kendi aralarında birlik kurmaları, görevleri, yetkileri, maliye ve kolluk işleri ve merkezi idare ile karşılıklı bağ ve ilişkileri yasayla düzenlenir. Bu yönetimlere görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanması da anayasal bir yükümlülüktür.

Türkiye'de üç tür yerel yönetim birimi olduğundan söz edilmişti. Bunlardan *il özel idaresi* merkezi hükümetin taşra örgütü ile birlikte il yönetimini oluştururlar. Her iki örgütün başında da merkezce atanmış vali bulunur. Bu sistemdeki temel sorunlardan biri, seçimle gelmiş yerel yönetim organı *İl Genel Meclisi* (üyeler ilçeleri temsilen seçilir) ve *İl Daimi Encümeni*'nin zaman içinde gelir, yetki ve saygınlık kaybetmiş olmalarıyla ilgilidir. Bunun aksine, merkezi yönetimin taşra örgütü, yani ildeki genel yönetim kuruluşları göreli olarak önem kazanmıştır. Bunun yanı sıra illerin işlevleri de bir ölçüde değişmiştir. Önceleri illerin ağırlıklı olarak mevcut yasaları ve düzeni korumak ve merkezce alınan kararların uygulanması gibi klasik görevleri vardı. Ancak, vatandaşların istem ve önceliklerindeki değişiklik ve merkeziyetçi yönetim yapısının buna ayak uyduramaması sorun yaratmıştır. Dolayısıyla merkezi hükümetin taşra örgütü, bugün kendisinden beklenen işlevleri genellikle yerine getiremeyecek durumdadır. Bazı temel işlevlerin yerine getirilebilmesi için bazı iller ölçek olarak gereğinden fazla büyüktür. Sosyal ve ekonomik gelişmeye ilişkin bir yönlendirici, canlandırıcı ve eşgüdümleyici işlev içinse çok küçük ve personeli, nitelik ve nicelikçe yetersizdir. Ayrıca, İl Genel Meclisi dışında seçimle gelen organlara sahip olmadığı ve psikolojik olarak vatandaştan uzak kaldığı için toplumdaki demokratik-katılımcı olguya katkıda bulunmaları da bugün için beklenemez.

Yönetim sıra düzeni içinde ilden sonra ilçe, bucak, köy gelmektedir. Son zamanlarda bu yerel yönetim birimlerinde seçimle gelen bütün organlar azalan kaynaklarla birlikte görev ve yetkilerinin de daraldığına tanık olmuşlardır. Hizmet sunumundaki bu boşluk, sistemli olmayan, eksik bir biçimde, çoğu zaman merkezi yönetim ve bazen de belediyeler tarafından doldurulmuştur.

Temel yerel yönetim birimi, belediyedir. Başlıca organları arasında 1961 Anayasası'na göre 4 yılda, 1982 Anayasası'na göre ise 5 yılda kentliler tarafından doğrudan seçilen *Belediye Başkanı* vardır. *Belediye Meclisi* üyeleri siyasal parti listelerine göre barajlı nisbi temsil esasına göre seçilirler ve belediye ile ilgili temel politikalar üretirler. *Belediye Encü-*

KADIN BAŞKANLAR: Sayıları çok olmamakla birlikte, 1960 sonrasında kadınlar da belediye başkanı seçildiler. İçlerinde en tanınmışları, kuşkusuz, İzmit'in CHP'li Belediye Başkanı Leyla Atakan (solda) ve 1977-80'de Buca'nın AP'li Belediye Başkanı Işılay Saygın'dı. 1971'de bir kazada ölen Atakan'ı İzmitliler hâlâ unutamadılar. Saygın ise 1983 seçimlerinde MDP'den İzmir milletvekili olarak Parlamento'ya girdi.

meni, bazı hizmet birimlerinin yöneticilerinden ve belediye meclisince kendi içinden seçilen bazı üyelerden oluşur. Encümen, belediye başkanının yönlendirmesiyle çalışan bir karar organıdır.

Türkiye'de belediyelerin önem ve etkinlikleri sahip oldukları kaynak ve değişen işlev ve beklentilere uyabilmeleri koşut olarak değişmektedir. Genel olarak, küçük belediyeler sınırlı ölçek ve yetersiz kaynaklar nedeniyle etkisiz kalmışlardır. Büyük belediyelerin birçoğu değişen koşullara uyabilmiş, kaynak edinme yönünden daha yaratıcı olabilmişler ancak, yine de kaynak sınırlılığının sıkıntısını çekmişler ve merkezi yönetimin vesayetinden bunalmışlardır.

Merkezi Hükümet-Yerel Yönetim İlişkileri: 1580 sayılı Belediyeler Yasası 1930 yılında kabul edilmiştir. Yasa zaman içinde birtakım değişikliklere uğramışsa da temeldeki mantığı ve öngörülen örgütlenme biçimi 1924, 1961 ve 1982 anayasaları dönemlerinde hemen hemen aynı kalmıştır. 1580 sayılı yasanın temel kabulü, belediyeleri merkezi hükümetin doğal bir uzantısı olarak kabul etmesidir.

Aslında bu mantık, ilk bölümde de kısaca tartışıldığı gibi, Bizans'tan bu yana uzanan Anadolu toplum yapılarının birbirleriyle olan eklemleşme süreçlerinin sonucudur. Bizans'ın devlet-toplum yapısını Selçuklu ve Osmanlı ile bağlayan yapı, temelde merkezi bir bürokrasiye dayanan, onun dışında ise sivil örgütlenmeleri ancak merkezi yönetimin bir parçası olarak ve bu yönetimin denetimini toplum içinde geliştiren uzantılar oldukları sürece yaşatan bir modeldir.

Sonuçta belediyeler, karar alma süreçlerinde, kaynak ve yetki kullanımlarında ve hatta haberleşmelerinde merkezi yönetimlerin sıkı ve ayrıntılı bir denetimine sokulmuşlardır. Bu yapılırken de belediyeler olarak en küçüğünden en büyüğüne kadar tek tip örgütlenmeye götürülmüşlerdir.

Yasa ayrıca, değişik siyasal güçlerin yönetim ve hizmet anlamında aynı anda yönetimde bulunmaları olgusunu öngörmemiştir. 1950'ye kadar tek partili dönem yaşanmıştır. 1950-60 arası hükümetler ve belediye başkanları çoğunlukla aynı parti üyesidirler. 1970'li yıllara kadar da genel bir eğilim olarak, gerek merkezi hükümetler, gerek yerel yönetim (özellikle anakentler belediye başkanları) genellikle aynı partiden olmuşlardır. Bu durum sonucu belediyeleri merkezi hükümetin *tamamlayıcısı* olarak görme alışkanlığı da devam etmiştir. Bu yüzden belediyelerin (özellikle anakentleşmeye başlayan) kentlerin yaşamında aktif rol oynamaları ve ana sorumlulukları üstlenmeleri geciktirmiştir. Belediyeler, kendi güç ve olanaklarıyla rahatlıkla üstesinden gelebilecekleri çoğu sorunlarını hükümetlerden yardım ve destek alarak çözme yoluna gitmişlerdir.

YENİ BELEDİYECİLİK YİNE GALİP: 1973'le başlayan özerk-üretici belediyecilik anlayışı, 1977 seçimlerinde de üstünlüğünü korudu. Bu anlayışı paylaşan belediyeler Marmara ve Boğazlar, Orta Anadolu, Doğu Karadeniz belediyeler birliklerinde iş ve güç birliğine giderken, panel ve forumlarla ortak sorunlara çözümler aradılar. 23 Ekim 1978'de yapılan böyle bir toplantıda (soldan sağa) İstanbul Belediye Başkanı Aytekin Kotil, Yerel Yönetimler Bakanlığı Müsteşarı Erhan Karaesmen, Ankara Belediye Başkanı Ali Dinçer ve Mersin Belediye Başkanı Kaya Mutlu.

Türkiye'de toplumun sosyal ve siyasal farklılaşması sonucunda özellikle anakent ya da orta ölçekli kentlerdeki belediye yönetimleri ile merkezi hükümetlerin ayrı partilerin temsilcilerinden seçilmeye başlanması ile kentlerde değişik yönetim kademeleri arasındaki yetki çatışması sorunu yeni bir biçim almıştır. Kamuoyunun ve karar alıcıların dikkatlerinin kentlerde odaklaşmasının bir ikinci nedeni de 1950'lerden itibaren devam eden fakat 1970'li yıllarda belirginleşen hızlı kentleşme süreci ve beraberinde getirdiği, artık ertelenemeyen ağır sorunlardır. Bu durumun sonucu olarak kentsel nüfus 1980'li yıllarda toplam nüfusun yaklaşık % 50'sini oluşturmaktadır ve bu oranın 1995'te % 70'e varacağı hesaplanmaktadır.

Senelerdir kırsal kesimin toplum içindeki etkinliği nedeniyle kentler ikinci planda kalmışlar, kentsel dinamikler ve sorunlar yeterince ağırlıkla gündeme gelmemiştir. 1970'li yıllardan bu yana kentsel nüfusun yoğunlaşması, gecekondulaşma sürecinin kentlerde belirginleşmesi ve toplumsal yapının gelişip farklılaşması kentsel dinamikleri öne çıkarmıştır.

Eski ilişkiler sistemi artık değişmektedir. Bu değişime karşın Türkiye'de siyasal demokrasinin kültür/davranış ve kurumsallaşmasının zayıf olması önemli bir tıkanıklık yaratmıştır. Yeni ilişkiler sistemine alışkın olmayan merkezi hükümetler bu durumu içlerine sindirememişlerdir. 1930'lardan kalma Belediyeler Yasası'nın, Türkiye'nin bugünkü dinamiklerine cevap vermeyen yapısına ve mantığına sığınarak yerel yönetimleri baskı altında tutmaya çalışmışlardır.

Bu baskı ve kontrol altında tutma çabası temelde iki alanda yoğunlaşmaktadır: Yönetsel ve parasal. Belediyelerin ise bu duruma tepkileri bir yandan ilişkile-

YENİ BELEDİYECİLİK VE KÜLTÜR: Özerk-üretici belediyecilik, siyasal katılım ve kültürel gelişim programları da uyguluyordu. Ankara Belediyesi'nin 1980'de uyguladığı "her çocuğa üç kitap" kampanyasıyla bir milyon kitap hazırlatılıp dağıtılırken, Antalya Belediye Başkanı Selahattin Tonguç da 1964'te Avni Tolunay'ın film şenliği olarak başlattığı Antalya Festivali'ni tüm sanat dallarına yayıp uluslararası düzeye eriştirmişti.

rini hem merkezi hükümetle, hem de kent halkıyla yeniden tamamlamak; bir yandan da verimlilik ve etkenliklerini artıracak önlemler almaya çalışmak olmuştur. 1970'li yıllarda bu konudaki temel gelişmeler şöyle sıralanabilir:

a) Kent yönetimleri kendilerine yeni parasal kaynaklar yaratmaya çalışmışlardır.

b) Kaynaklarının kısıtlı olduğunu bilerek bu kaynakları en akılcı biçimde kullanma çabasına girmişler, bu yüzden de kent halkının güvenini sağlamaya çalışmışlardır.

c) Konum ve ilişki biçimlerini yeniden tanımlayıp kendilerini merkezi hükümetin toplum içindeki uzantısı olarak değil, fakat kent halkının merkezi yönetim karşısındaki doğal uzantısı ve temsilcisi biçiminde görme eğiliminde olmuşlardır.

d) Bunu yaparken de kent halkının örgütlü desteği ve güveninin gerekli olduğunun bilinci ile davranmışlardır.

e) Böyle bir desteğin, ancak kent halkı ile en geniş biçimde karşılıklı iletişim mekanizmaları ve örgütlenmeleriyle olacağını düşünüp gereğini yapmaya çalışmışlardır.

f) Bu düşüncelerin doğrultusunda iç örgütlenme ve kadro sorunlarını yeniden değerlendirmişlerdir.

1970'lerde Yerel Yönetim Anlayışının Kavramsal Çerçevesi

1970'li yılların başında görülen odur ki, toplum giderek hızlanan bir biçimde yapı ve kabuk değiştirmektedir. Bu yapısal değişikliklerle birlikte Türkiye'deki siyasal iktidarın niteliği ve kaynakları da değişmeye başlamıştır. Bu değişen denge içinde merkezi hükümet-yerel yönetim ikilisinin de yeni bir görev bölümü yapmaları ve ilişkiler sistemi kurmaları gündeme gelmiştir. Artık kentlerde yaşayan dinamik kesimleri inandırmadan ve belirli şekillerde karar ve süreçlere katılmalarını sağlamadan toplumu tepeden inme kararlarla yönetmek giderek zorlaşmıştır.

Bu olgu da gündeme, Osmanlı-Türk kültüründen kaynaklanan *devletçi-bürokrat* gelenekler ve patrimoniyal tavırlar içinde merkezi hükümet tarafından halk yığınlarından çoğu kez kopuk bir halde yürütülen bazı işlevlerin ve yetkilerin yerel yönetimlere devrini getirmiştir. Yani, belediyeler gerekirse sürekli uğraş vererek yetki ve etki alanlarını genişletmek ve bu yeni çerçeve içinde de edindikleri bazı yetkileri katılımcı bir model içinde kentlilerle paylaşmaları istemleriyle karşılaşmışlardır. Ancak bu şekilde zaman içinde iknaya, inandırmaya, çoğulculuğa ve katılımcılığa inanan; yönetim süreç ve kurumlarını paylaşan; insana insan olduğu için değer veren, fakat toplum yararı gerektirdiğinde bireysel yaklaşım ve özgürlükleri sınırlandırabilen bir sivil toplum modelinin yaratılabileceği düşüncesi güç kazanmaya başlamıştır.

Çoğu kent belediyesi bu dönemde ilkeleri aşağıda sıralanan yeni bir kavramsal ve işlevsel çerçeve içinde çalışmaya başlamışlardır. Bu çerçeveye göre, her şeyden önce özerk olması öngörülen belediyelerin;

1) Demokratik-katılımcı,
2) Üretici,
3) Kaynak yaratıcı,
4) Yönlendirici,
5) Düzenleyici,
6) Birlikçi-bütünlükçü

olmaları amaçlanmıştır. Bu, kendi içerisinde belirli bir tutarlılığı olan kavramlar Türkiye'deki yerel yönetim anlayışını ve uygulamalarını etkilemiştir. Bu anlayışa göre, Türkiye'de yerel yönetimler için demokrasi bir tercih sorununun ötesinde zorunluluktur. Yerel yönetimde katılımcı demokrasinin zorunluluğu ise işlevsel yapıdan ve varolma nedeninden gelmektedir. Yerel yönetimlerin başarısı büyük ölçüde kent toplumuyla olan bilgi alışverişlerinin yoğunluğuna ve etkinliğine bağlıdır. Temel varolma nedeni kent toplumunun gereksinimlerine çö-

züm getirmek olan yerel yönetim, bu işlevi ancak toplumdan gereksinimleri ile ilgili sağlıklı veriler alabildiği ölçüde gerçekleştirmiştir. Bu bilgi alışverişini olanaklı kılacak olan da ancak demokratik bir örgütlenmedir. Hizmetlerin sunulmasının planlanması, hizmet isteminin ve önceliklerinin belirlenmesinde, karar alma aşamasında ve deneteminde kent toplumu etkin olarak yer almalıdır. Bu etkin katılım ancak yeni örgütlenme biçimleriyle gerçekleştirilebilir.

Yerel yönetim katılımcı bir kent yaşantısı içinde yönlendirici olmalıdır. Yerel yönetimler, siyasal içeriklerinin bir yansıması olan temsil ettikleri görüşler doğrultusunda oluşturacakları stratejiler çerçevesinde yönlendirici olmak durumundadırlar. Kentin gelişmesiyle ilgili alınacak kararlar ve bu yöndeki girişimler yerel yönetimlerin yönlendirici olmalarının araçlarıdır.

Yerel yönetimlerin yönlendiriciliğinin biçimi, yasaklamalar yerine, özendirici olmalarıyla şekillenir. Kentin gelişmesiyle ilgili alınacak kararlar bu yöndeki girişimlerle desteklenmelidir. Örneğin kentin gelişme yönüyle ilgili alınacak bir karar aynı yönde yapılacak altyapı yatırımlarıyla desteklenmelidir. Böylece kentte yaşayanlar, yeni yerleşme birimlerini planlanan yönde ve yörede gerçekleştirmeye özendirilmiş olacaklardır. Yerel yönetimlerin yönlendiricilik ve özendiricilik işlevleri aynı zamanda düzenleyici olmalarını da beraberinde getirmektedir. Elindeki tüm olanaklarla ve kent toplumunun aktif katkı ve desteğinden yararlanarak, kentlerde yeni bir yaşam türü kurma yolunda en etkin güç, yerel yönetimlerce harekete geçirilebilir.

Yerel yönetimlerin bütün bu işlevleri yerine getirebilmelerinin temel koşulu hiç olmazsa bir kısım kaynaklarını kendilerinin yaratabilmelerine bağlıdır.

Bu aşamada üretken belediye kavramının önemi ortaya çıkmaktadır. Yerel yönetimler süregelen yapıları içinde merkezi yönetimin kendilerine sağladığı sınırlı olanaklar çerçevesinde hizmet sunan yapılar olarak gözükmüşlerdir. Kısacası, sürekli tüketen bir yapı. Ekonomik açıdan bütünüyle bağımlı bir yapının özerk davranabilmesinin olanaksızlığı ortadadır. Potansiyeli belli bir kaynağın, sürekli tüketilmesi bir süre sonra ortaya ciddi bir kaynak bunalımı çıkartmıştır. Bu açıdan yerel yönetimlerin kendi kaynaklarını kısmen kendilerinin yaratmaları zorunluluğu vardır.

İLK ANAKENT BAŞKANI: 1984 yerel seçimlerinden kısa bir süre önce Özal Hükümeti İstanbul, Ankara ve İzmir'de "Anakent Belediyeleri" kurulmasına karar verdi. İstanbul'un ilk Anakent Belediye Başkanı olan ANAP'lı Bedrettin Dalan, başarılı halkla ilişkiler programı, Haliç'in ve çevresinin temizlenmesine başlanması çalışmalarıyla kısa sürede popülerleşti.

Birlikçi-bütünlükçü belediyecilik anlayışı, ortak amaçlar doğrultusunda irili ufaklı tüm belediyelerin yakın işbirliğini ve yardımlaşmalarını öngörmektedir. Bu işbirliğinin sınırları bilgi alışverişinden, ortak araç parkı kurmaya; birbirlerine yakın belediyelerin bazı hizmetlerini ortak yürütmelerinden, çok-amaçlı birlikler kurmalarına kadar uzanabilirler. Belediyeler, ayrıca bölge ve ülke düzeyinde örgütler kurarak ortak bir "yerel yönetim platformu" oluşturabilirler ve ekonomik, kültürel olduğu kadar siyasal bir etkinliğe kavuşabilir.

Görüldüğü gibi, 1970'li yıllarda, hızlı kentleşme ve sosyal değişime koşut olarak, bu devinimin neden-sonuç ilişkisi içinde yarattığı çeşitli sorunlara tavırlar ve yaklaşımlar da değişmiştir. Özellikle büyük kentlerde yönetim sorumluluğu üstlenen kadrolar sorunların hiç olmazsa zaman içinde üstesinden gelebilmek için yeni arayışlar içinde olmuşlardır.

1980 Sonrası

Bu arayışlar 12 Eylül 1980 müdahalesinden sonra da devam etmiş ve 6 Kasım 1983 genel seçimlerinden sonra ivme kazanmıştır. Askeri müdahaleden sonra, seçimle gelmiş hemen hemen tüm belediye başkanları görevden alınmış, belediye ve il genel meclisleri feshedilmiş ve atamayla gelmiş belediye başkanları ve encümenler göreve başlamıştır. Bu ara dönemde temel bazı sorunlar ile ilgili arayışlar devam etmiştir. Özellikle büyük kentlerde yerel yönetim birimlerinin çok dağılmış olduğu gerekçesiyle bazı küçük belediyelerin en yakın büyük belediyeye bağlanması yoluna gidilmiştir; yaklaşık 150 belediye birleştirilmiştir. Belediyelerin kaynak sorunlarını hafifletmek için 2 Şubat 1981 tarihinde *Belediyeler ve İl Özel İdarelerine Genel Bütçe Gelirlerinden Pay Verilmesi Kanunu* çıkarılmıştır. 29 Mayıs 1981'de yeni bir *Belediye Gelirleri Yasası* çıkarılmış, gelir kaynakları sayısının azaltılmasına karşın belediye vergi ve harçlarının uygulama alanı genişletilerek gelirler önemli ölçüde artırılmıştır.

1980 sonrası ara rejiminin önemli uygulamalarından biri de kentlerde elektrik enerjisi üretim ve dağıtım işlevinin belediyelere bağlı kuruluşların elinden alınıp Türkiye Elektrik Kurumu'na devredilmesidir. Verimlilik adına yapılan bu uygulama ile belediyeler önemli bir gelir kaynağından yoksun bırakılmıştır.

Yerel Yönetimlerin Mali Sorunları

Cevat Geray

1982 yılında kabul edilen yeni anayasanın 127. maddesi yerel yönetimlerle ilgili temel ilke ve yaklaşımları belirlemiştir. Bunlar 1961 Anayasası'ndan büyük farklılıklar getirmemiş, yalnız yerel seçimlerin dört yıl yerine, beş yılda bir yapılacağını öngörmüş, idari vesayet konusu daha açık olarak belirtilmiş ve büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimlerinin getirilmesine olanak sağlanmıştır.

1982 Anayasası'nın bu hükmünden 6 Kasım 1983 genel seçimlerinden sonra göreve gelen hükümet yararlanmış ve Mart 1984'te Kanun Gücünde Kararname'yle Ankara, İstanbul ve İzmir kentlerinde *Büyük Şehir Belediyeleri* kurulmuştur. 26 Mart 1984 yerel seçimleri bu kentlerde bu esaslara göre yapılmış ve iki kademeli bir *Büyük Şehir Yönetimi* seçilmiştir. Birinci kademedeki ilçelerde (büyük şehir belediye sınırları içinde) siyasal partilerin gösterdikleri adaylar arasından çoğunluk sistemine göre bir ilçe belediye başkanı seçilmiş ve barajlı nisbi çoğunluk sistemine göre de ilçe belediye meclisi oluşturulmuştur. İlçe belediye encümenlerinin de göreve başlamalarıyla birinci kademedeki karar ve yönetim organları çalışır hale gelmiştir. İkinci kademedeki büyük şehir belediye başkanı yine siyasal partilerin gösterdikleri adaylar arasından çoğunluk sistemine göre seçilerek, büyük şehir belediye meclisi ise ilçe belediyelerindeki parti gruplarının ön sıralarındaki üyeler arasından belirli bir orana göre görevlendirme biçimiyle oluşturularak göreve başlamışlardır. Daha sonra 9 Temmuz 1984 tarihinde kabul edilen *Büyük Şehir Belediyelerinin Yönetimi Yasası*'yla sisteme açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bu yasaya göre yerel görev ve işlevler iki kademe arasında bölüştürülmüş ve temel görevler büyük şehir belediyesine bırakılmıştır. Ayrıca planlama, imar politikası, kent içi ulaşım, çevre sorunları, tüketicinin korunması gibi konuların bir bütünlük içinde ele alınmasını sağlayabilecek *merkez*lerin kurulabilmesine olanak sağlanmıştır. Buna karşılık iki kademe arasında görevlerin yanı sıra kaynakların nasıl bölüştürüleceği konusuna ve büyük şehir kademesinin ilçe belediyeleri üzerindeki (veto hakkı dahil) yetkilerinin ne olacağı hususuna açıklık getirilememiştir ●

Yerel yönetimlerin gelir ve giderlerinin kamu maliyesi içindeki önemi ve payı sürekli azalmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, örneğin 1926'da yerel yönetimlerin toplam kamu gelirleri içindeki payı yaklaşık beşte bir (% 19.1) oranında iken, 1941'de % 10'a düşmüş, 1951'de % 14'e 1962'de % 17'ye çıkmışsa da, 1965'te % 15'e, 1970'te % 12'ye, 1979'da % 11'e inmiştir. ULusal gelirden (GSMH) yerel yönetimlerin aldığı pay ise 1965-1979 arasında % 2.7'den % 2.1'e düşmüştür.

Tablo 1'den yerel yönetim gelirlerinin devlet gelirlerine göre giderek önemini yitirdiği anlaşılmaktadır. Köy bütçelerinin ilk kez düzenlendiği 1940 yılı toplam yerel yönetim gelirleri 100 olarak alındığında, yerel yönetim bütçe gelirlerinin 1930'da 238 iken, 1979'da 48'e dek düştüğü görülmektedir. Köy gelirlerinde ise 1940'tan 1979'a yaklaşık on katlık bir düşüş olmuştur. Köyler ve il özel idareleriyle karşılaştırıldıklarında belediyelerin gelirlerinde 1955'ten sonra artış olmuş, 1970'li yıllarda azalmalar görülmüştür. Yine de belediyeler bu açıdan göreli önemlerini korumuşlardır. Köy ve il özel yönetimi gelirlerindeki bu önemli gerilemeler bunların önemlerini yitirdiklerine ilişkin gözlemleri doğrulamaktadır.

Öte yandan, yerel yönetim gelirleri, toplam kamu gelirlerinin artışından daha az artış göstermiştir. Kamu gelirleri toplamı 1962'den 1979'a % 200 artarken, yerel yönetim gelirleri toplamı aynı dönemde % 38'lik bir kayba uğramıştır. Genel bütçe giderleriyle karşılaştırıldığında yerel yönetim giderleri için de aynı gözlemler yapılabilmektedir (Tablo 2).

Köy Yerel Yönetimi

1924'te çıkarılan 442 sayılı yasayla köylerimiz "taşınır, taşınmaz mallara sahip", bu yasayla verileni yapan "başlı başına bir varlık" (tüzel kişi) sayılmıştır. Yasa, nüfusu iki binden aşağı yurtlara *köy* demekle yetinmemiş, Belediyeler Çerçeve Yasası gibi, nüfusu iki bin ile yirmi bin arasında olanlara *kasaba*, yirmi binden çok nüfuslulara *şehir* denilmesini öngörmüştü. Yasanın gerekçesinde *şehir* ve *büyük şehir* ayırımından söz edilmiş, köy, kasaba, şehir ve büyük şehirler için ayrı ayrı yasalar çıkarılacağı belirtilmişti. Yasa koyucu, 1930 yılında çıkardığı 1580 sayılı yasayla irili-ufaklı belediyeleri tümüyle kapsamına almış, belediyeleri nüfusa göre ayırmayı bir yana bırakmıştır. *Büyük şehir* yönetimine ilişkin düzenlemeler için elli yıl beklemek gerekmiştir.

Tablo: 1

Yerel Yönetim Bütçe Gelirlerinin Genel Bütçe (Merkezi Bütçe) Gelirlerine Oranı (1926-1979)

(%)

Yıllar	Köy Gelirlerinin Oranı	Belediye Gelirlerinin Oranı	İl Özel Gel. Oranı	Toplam Yerel Gelirin Oranı
1926	-	9.2	14.4	23.6
1930	-	6.9	17.4	24.3
1935	-	7.5	11.3	18.8
1940	3.8	8.1	10.2	22.1
1945	10.1	7.8	6.6	24.5
1950	3.4	7.7	5.2	16.1
1955	2.7	12.2	3.6	18.5
1970	1	9.2	1.9	12.1
1975	0.7	9	0.9	10.6
1979	0.4	9.7	0.6	10.7

Kaynaklar: İ.H. Ülkmen, Mahalli İdareler Maliyesi, Ankara, 1960. s.32-33, N. Karaca, "Mahalli İdarelerin Bütçeleri", Maliye Tetkik Kurulu Araştırmaları, c. VI, 1980, s.37-64.

Tablo: 2

Yerel Yönetim Giderlerinin Genel Yönetim ve Kamu Giderlerine Oranı (1926-1979)

(%)

Yıllar	İ.Ö.Y. A	İ.Ö.Y. B	Bel. A	Bel. B	Köy A	Köy B	Toplam Yerel Yönetim Giderleri A	Toplam Yerel Yönetim Giderleri B
1926	13.8	17.7	7.9	10	-	-	21.7	27
1930	11.6	14	5.6	7	-	-	17.2	21
1935	8.0	9.3	6.0	6.9	-	-	14	16
1940	5.3	6	3.9	4.3	5	2.2	11.2	13
1945	5.7	6.9	5	6.2	8	9.8	18.7	23
1950	3.6	4.1	6.3	7.2	2.4	2.7	12.3	14
1956	2.7	3	8.8	10	1.8	2	13.3	15

Kaynaklar: Bir önceki tablonun aynı.
A- Kamu giderlerindeki payı. B- Genel yönetim giderlerindeki payı.

Cumhuriyet yönetiminin köye yönelik girişimleri daha başlangıç aşamasında iken, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı köy yasasının başarıyla uygulanmasını engellemiştir. Aşarın kaldırılması, sıtmayla savaş, harf devrimi, köy enstitüleri, halkevleri, Ziraat Bankası, tarım satış ve kooperatifleri vb. girişimlerle çeşitli alanlarda köy yerel yönetimi yerine genel yönetim önemli adımlar atmıştır. Öbür kesimlerde olduğu gibi, savaş ve bunalım yıllarının köylüde yarattığı yakınma ve tepkileri oya dönüştürerek 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti, köy yerel yönetimine bırakılan köy toplumunca karşılanabilecek nitelikteki işleri genel yönetim olarak üstlenmiş; fiziksel, toplumsal ve tarımsal altyapıları, hizmetleri köyün, köylünün katkısını aramaksızın tek yanlı bir devlet görevi olarak yürütmeyi yeğlemiştir. Böylece, köy yerel yönetimi, genel yönetimin partizan desteklerine bağımlı kılınmıştır. 1960'tan sonra girişilen planlı dönemde, özellikle I. ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında, köy ve köylü sorunları, ülkenin kalkınma sürecinin bütünü içinde ele alınmıştır. Köyün yerel girişkenlik ve önderliğine, köylünün gönüllü katılmasına, devletin bu sahaları her yönüyle desteklemesine dayalı olarak Birinci Plan döneminde öngörülen *toplum kalkınması* yöntemiyle gerçekte köy yerel yönetiminin güçlendirilmesi, demokratikleştirilmesi de amaçlanmıştı. Türkiye'nin farklı bölgelerindeki deneme alanlarında başlatılan uygulamalarda köylünün sorunlarını çözmek üzere girişkenliği ele alması, bu amaçla programlar düzenlemesi, yerel kaynakları ve güçleri harekete geçirip örgütlemesi, devlet desteği sağlamak amacıyla yönetime somut öneri ve istemlerde bulunması karşısında iktidar, toplum kalkınması sözünü önce planlardan çıkarmış, sonra da çeşitli illerin 47 ilçesindeki deneme çalışmalarına son vermiştir. Üçüncü Plan döneminde öne sürülen *merkez köy* girişimiyle devlet kuruluşlarının sunduğu altyapı ve hizmetlerden daha çok sayıda köylünün yararlandırılması amaçlanmakta, fakat köy yerel yönetimiyle bağlantısı kurulamamaktaydı.

Kırsal yerleşme sorunlarını ekonomik, tarımsal, toplumsal, örgütsel sorunlarıyla bir arada çözmeyi amaçlayan *Köy-Kent* önerisi de CHP'nin hükümette bulunduğu dönemlerde birkaç yörede denenebilmiştir. Kısacası, köy yasasının öngördüğü köy yerel yönetimi, genel yönetimin daha çok sorumluluk alması doğrultusundaki merkeziyetçilik eğilimi yüzünden bir türlü işlerliğe kavuşamamıştır.

Köyün Gelirleri: Köyün yasalarla verilen görevleri yerine getirecek yapı ve nitelikte olmayan mali kaynaklarla donatıldığı bir gerçektir.

Köyün en önemli gelir kaynaklarından biri *salma*dır (Tablo 3). Köy sınırı içinde yapılacak işler için İhtiyar Kurulu'nun köylüye, hane başına mali güçlerine göre en çok 20 TL olarak saldığı yerel bir vergidir. Tavanın 1939'da 20 TL olarak dondurulması yüzünden salma önemini yitirmiş, yoksul köylü için bile anlamsızlaşmıştır. Kimi köylerde yasaya aykırı olarak bağış adı altında daha yüksek salma salındığı, ama hiçbir yaptırım olmadığı için, adaletli bir uygulama sağlanamadığı bilinmektedir.

Köyün ikinci önemli gelir kaynağı, geleneksel karşılıklı yardımlaşma ve toplumsal dayanışma biçimi olan *imece*, köyün kamusal işlerinin yapımına, köylünün işgücü ile katılmasını öngören, Anayasa Mahkemesi'nce benimsendiği gibi, *ayni bir yerel vergi* niteliğindedir. Kentleşmeye, köyün yurt ve dünya pazarları-

Tablo: 3

Köy Gelirleri (1938-45, 1956-1980)

Gelirin Türü	1938-43*	1956	1961	1965	1970	1975	1980
Salma	47	31.7	30.7	26.02	21.7	18.0	8.6
İmece	24	29.7	25.7	30.5	27.1	27.1	21.2
Resim, harç vb. parasal gelirler	19	32.6	37.1	38.1	44.8	49.6	67.2
Bakaya	8	0.5	0.8	0.9	0.4	0.3	0.2
Asker ailesi	2	5.6	5.7	4.3	6	5	2.8

* Dönem ortalaması
Kaynaklar: F. Yavuz, Köy İdarelerimizin Maliyesi, Ankara, 1946, İ.H. Ülkmen, Mahalli İdareler Maliyesi Dersleri, Ankara, 1960, Z. Kükrer, "Mahalli İdarelerin Mali Kaynakları", Maliye Tetkik Kurulu Araştırmaları, C.1 (1978), N. Karaca, "Mahalli İdarelerin Bütçeleri", Mal.Tet.Kur. Araştırmaları, C.6 (1980).

na açılmasına, para ekonomisinin girmesine karşın imece, bugün de 1938-43 döneminde olduğu gibi, köy gelirlerinin yaklaşık dörtte birini oluşturuyor.

Resim, harç, hasılat, bağış gelirleri de giderek önem kazandı; bu, 1938-43 döneminde gelirlerin beşte birini oluştururken 1976'da yarısını aşmıştır. Köyişleri Bakanlığı bütçelerine konmuş olan ödeneklerden projeye dayalı işler için köylere, fırın, değirmen, hamam, turistik kuruluş, küçük sulama işleri, koru,orman, meyvelik yetiştirilmesi vb. işlerin gerçekleştirilmesi amacıyla yardımlar yapılagelmektedir.

İller Bankası'nda kârın % 30'u her yıl köylerin payı olarak banka sermayesine eklenmektedir. Bankanın yıllık kârının yarısı, belli sayıda köye gelir artırıcı kalkınmalarına yardımcı işlerde kullanmak üzere dağıtılmaktadır. Kamyon, traktör, motor alımı, turistik kuruluşlar, yol, su, elektrik sağlanması gibi işlerde kullanılan bu kaynaktan 1945-78 yılları arasında 5314 köy yararlanmıştır. Ama suyu bulunmayan köye hamam, pazar, turistik önemi olmayan köye dükkân, otel yapıldığından bu yardımların amaca ulaştığı pek söylenemez.

1963-64 yıllarında toplum kalkınması deneme alanlarında, ilgili illerin özel yönetim bütçelerine *köy yardım ödeneği* konmuşsa da bu süreklilik kazanmamıştır. Bunların dışında çeşitli bakanlıkların köylere yardım fonları vardır. Örneğin, orman köylerini kalkındırma fonu, toprak-su, elsanatları gibi.

EN KÜÇÜK BİRİM: En küçük yerel yönetim birimi köydür. Ancak nüfusu iki bini aşan köyler belediye kurabilir. Daha küçüklerinde yerel konular muhtar ve ihtiyar heyetinin sorumluluğundadır. 1947'de Ankara'nın Gölbaşı köyünde muhtar seçimi.

Köyün Giderleri: Köylerin, yasalarla verilen görevlerini gerçekleştirebilmek için yaptıkları giderleri zaman içinde ve gider türlerine göre dağıtımı Tablo 4'te özetlenmiştir. Görüldüğü gibi, 1938-1956 döneminde köyün en önemli gideri olan yönetim harcamaları, zamanla yerini bayındırlıkla ilgili giderlere bırakmıştır. Bunun nedeni 1965'te köy imamlarının, 1977'de muhtarların maaşlarının genel bütçeden karşılanmaya başlamasıdır. Bayındırlık giderlerinin önemli dilimi, yol, su ve elektrik altyapı ve hizmetlerinin yapımı, bakımı ve onarımına köyün katkısı niteliğindedir.

Çevre sağlığı ve toplumsal yardımla ilgili giderler üçüncü önem sırasındadır. Okul yapımı ve donatımına katılması, okula arsa, eğitim araç-gereçleri sağlanması için yapılan giderler oldukça düşük bir orandadır. Tarımla ilgili giderlerin de düşük oranda olması, tarımsal kalkınmada köy yönetiminin büyük ölçüde devre dışı kalmasındandır.

Tablo: 4

Konularına Göre Köyün Giderleri (1938-1980)

Giderin Konusu	1938-43	1956	1970	1975	1980
Yönetim	41	38.1	25.4	22.9	21.4
Tarım	6	5.2	5.6	5.3	5.5
Kültür	11	8.4	7.1	6.7	6.0
Sağlık	10	11.6	9.4	11.4	14.7
Bayındırlık	20	26.9	34.7	39.3	36.6
Türlü	10	9.1	16.4	13.8	14.9
Asker ailesine yardım	2	0.7	1.4	0.6	1.0
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynaklar: Bir önceki tablonun aynı.

İl Özel Yönetimleri (İl Genel Meclisi)

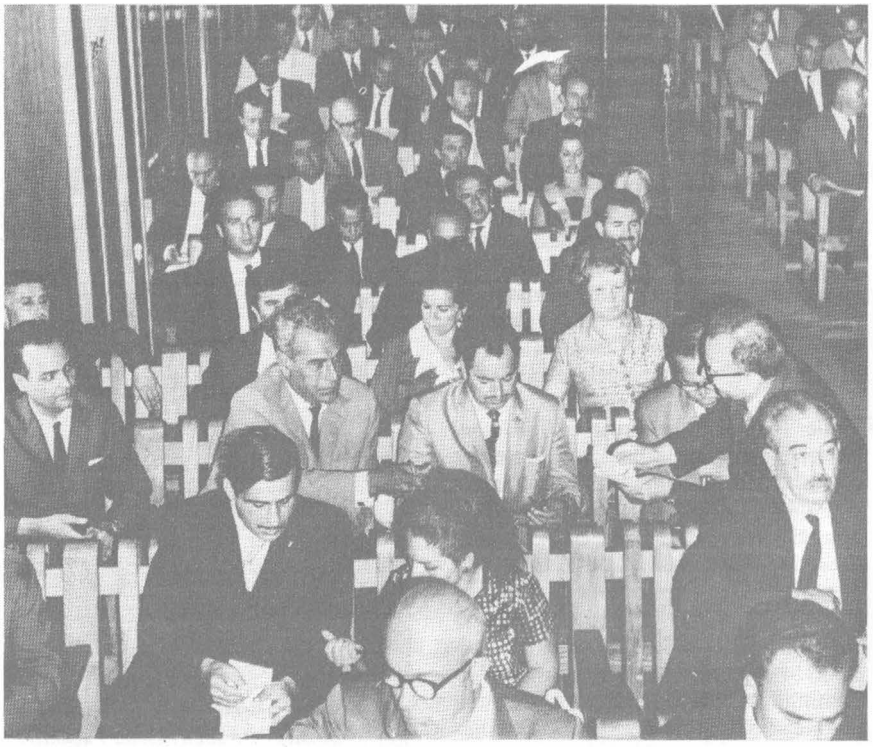
Köyler ile belediyeler hizmet sundukları halkın oturduğu, yaşadığı yerleşmelerde kurulan *komünal* (yerel toplumsal) birer yönetim birimidir. Buna karşılık il özel yönetimi hem kırsal, hem de kentsel alanlar ile yerleşmeleri içeren il sınırları içinde etkinlik gösteren *bölgesel* bir yerel yönetim birimidir. Sınırları aynı zamanda merkezi yönetimin taşra birimi

olan ilin sınırlarıyla özdeştir. İl genel yönetiminin başındaki vali, aynı zamanda il özel yönetiminin de başıdır.

İl özel yönetiminin temelleri 1864 *Vilâyet Nizamnamesi* ile atılmış, 1913'te çıkarılan geçici bir yasa ile tüzel kişiliğe kavuşturulmuştur. İl özel yönetimine tarım, sağlık, eğitim, bayındırlık, ekonomi ve ticaret alanlarında çeşitli görevler verilmiştir. Bunlardan çoğu sonradan merkezi yönetimin görevi durumuna getirilmişlerdir. Devlete bu konuda görev veren yasalar, il özel yönetimlerinin bu konulardaki yetkilerini kaldırmadıklarından ortaya ikili bir durum çıkmıştır. Bununla birlikte, il özel yönetimlerinin görevlerinden çoğunu yerine getiremez oldukları, bu işler için bütçelerine para koyamadıkları bilinmektedir. İl özel yönetimleri gelirlerinin genel bütçe gelirlerine oranı, zaman içinde önemli ölçüde azalmıştır. İl özel yönetimi yalnızca kamu maliyesi açısından göreli önemini yitirmekle kalmamış; yerel yönetim birimleri arasındaki konumunu da koruyamamış, 1945'ten sonra kentleşmeye koşut olarak birçok hizmet alanını belediyelere bırakmıştır.

İl özel yönetimi gelirleri içinde öz gelirlerin oranı giderek azalmış, devlet gelirlerinden alınan paylar ve yardımlar ağırlık kazanmıştır.

İl özel yönetimleri giderleri arasında ancak ortalama dörtte biri (% 26'sı) yatırıma ayrılmakta, % 54'ü cari, % 20'si de transfer harcamalarına gitmektedir. Personel giderlerinin toplam giderler arasındaki payı son sekiz yılda ortalama % 37'nin üstündedir.

ÖNEMSİZLEŞTİ: İl özel yönetimlerinin hem mali, hem yönetsel, hem işlevsel önemi zaman içinde azaldı. Bağlı ilçelerin nüfuslarına göre seçtikleri temsilcilerinden oluşan İl Genel Meclisi'ne vali başkanlık eder. Bu nedenle pek sınırlı özerkliği olan il özel yönetimleri, bağımsız mali kaynakları da azalınca iyice önemsizleşti. İstanbul İl Genel Meclisi'nin 1968 toplantılarından biri.

Belediyeler

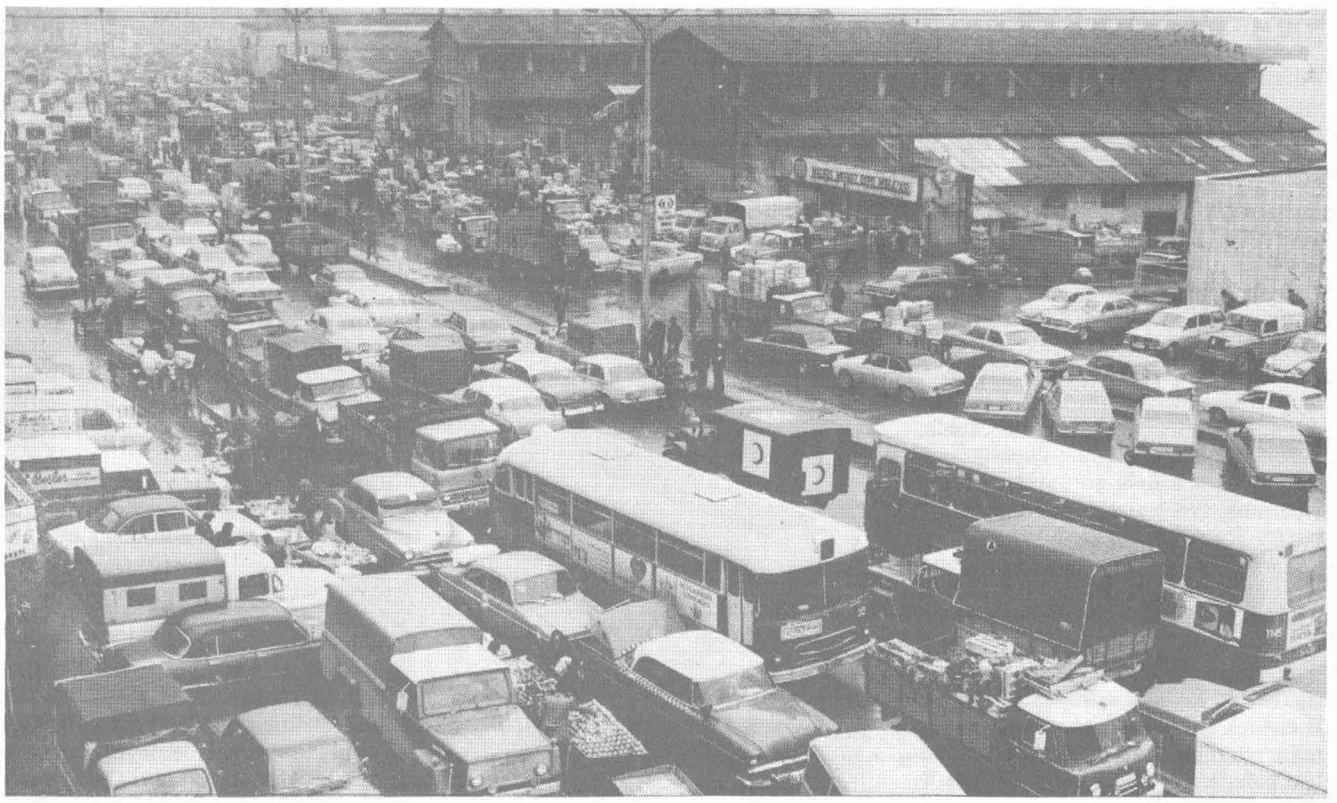
Belediyeleşme Süreci: Belediye yasasına göre, bir yerde belediye kurulması için yerleşme nüfusunun iki bini aşması, biçimsel koşulların yerine getirilmesi zorunludur. Bu nüfus sınırına yaklaşmayan köylerde de nüfusun şişirilerek 2000'den çok nüfusa erişilmiş gösterildiğine ilişkin örnekler vardır. Belediye örgütü kurulması konusundaki bu girişkenliğin nedeni köy halkının imece ve salmadan kurtulmak, devletin sağladığı çeşitli yardımlara kavuşmak istemesidir. Bunların en önemlisi, devletin belli ya da tüm gelirlerinden belirli oranlarda kesilen paylardır.

İçişleri Bakanlığı bütçesinde 1967 yılından bu yana konan yardım fonundan da yıllık bütçesinde öz gelirleri 500 bin liranın altında olan küçük belediyelere yardım yapılmakta, yeni kurulan belediyeler bu konuda önceliğe sahip bulunmaktadır. Belediyeler, mali destek yanında, devletin kimi personel ve teknik yardımlarından da yararlanmaktadırlar.

1929'da Türkiye'de 467 belediye vardı. Bu sayı 1980'de 1.688'i aşmış, 1981'de anakentlerde yapılan yeniden düzenleme sonucunda 1.664'e inmiştir. Bu belediyelerden 67'si il, 554'ü ilçe, 377'si bucak merkezidir. Geri kalan 666'sı köy muhtarlığından belediyeye dönüşmüştür.

Kırsal alanlarda köy yönetimini güçlendirmek ya da kırsal toplumların kalkınmaya katkısını sağlayıcı öteki yönetim birimlerini, özellikle ilçe çapında yerel yönetim birimini kurup geliştirmedikçe, belediye olmak eğilimi sürüp gidecektir.

Belediye Gelirleri: Belediyelere görevlerini yerine getirmek için gerekli gelirleri sağlamak amacıyla Cumhuriyet'in kuruluşundan hemen sonra çıkarılan 423 sayılı Belediye Vergi ve Resimleri Yasası, 1948'de yerini 5237 sayılı Belediye Gelirleri Yasası'na bırakmıştır. Otuz üç yıl süreyle yürürlükte kalan bu yasa, belediyelere 80 ayrı kaynaktan gelir öngörmüştü Çoğu verimsiz, toplanması güçlükler taşıyan bu gelirlerle belediyeler çağdaş belediyecilik uygulamaları şöyle dursun calışanlarının ücretlerini dahi karşılayamaz duruma düşmüşlerdir. 1970'te 1318 sayılı Finansman Yasası'yla getirilen yerel vergi niteliğindeki taşınmazlarda değer artışı, taşıt alımı, işletme vergileri belediyelere değil, merkezi yönetime kaynak oluşturuyordu. 1972'de Emlâk Vergisi'nden yapılan bir değişiklikle belediye sınırları içinde toplanan verginin % 45'inin belediyelere bırakılmasıyla oldukça önemli bir adım atılmış oldu. 1981 yılında genel bütçe vergi gelirlerinden belediyelere % 5 ve il özel yönetimlerine % 1 oranında pay verilmesine ilişkin 2380 sayılı yasa yürürlüğe kondu. Emlâk vergisinden alınan pay kaldırıldı. 1984 Mayısı'nda 3004 sayılı yasayla bu oranlar belediyeler için % 10.3'e, il özel yönetimleri için % 2.3'e çıkarıldı. Yeni yasaya gö-

BÜYÜK BAŞIN DERDİ: Sağlıksız endüstrileşme ve kentleşme sonucu, çok hızlı büyüyen endüstri kentlerimizin sorunları giderek kangrenleşti. İstanbul-Unkapanı'ndan bu tek görünüm, belediyelerin karşı karşıya olduğu dev sorunlar karmaşasının yalnızca bir bölümünü sergiliyor.

re belediye gelirleri, *belediye vergileri, belediye harçları* ve *harcamalara katılma payları* olmak üzere üç kümede toplanmaktadır. Vergiler meslek, ilan ve reklam, eğlence, akaryakıt, tüketim, haberleşme, elektrik ve havagazı tüketim, yangın sigorta vergilerinden oluşuyor. Yasanın öngördüğü harçlar arasında, temizleme ve aydınlatma, işgal, tatil günü açma izni, kaynak suları, tellallık, hayvan kesimi muayene ve denetleme, ölçü ve tartı aletleri, imar, işyeri açma, muayene, ruhsat ve rapor harçları sıralanmaktadır. Yasa, yol, kanalizasyon, su tesisleri harcamalarına katılma paylarını öngörmektedir. Gerçekte, sözü edilen gelir kaynakları köklü bir çözüm getirmek yerine, günün koşullarına uydurulmak istenmiştir. Eski vergilerin kapsamlarında, organlarında değişiklikler yapılmış; komşu (mücavir) alanlarda da hizmetlerin götürülmesi koşuluyla vergi alınması öngörülmüştür. Alt ve üst sınırları yasayla belirtilmediği için Anayasa Mahkemesi'nce iptal olunan kimi vergiler yeni yasada yeniden düzenlenmiştir. Bu arada, 1970'ten bu yana Emlâk Vergisi Yasası'yla kaldırılmış olan ve belediyelere büyük gelir kaybı doğuran temizlik ve aydınlatma resmi, hizmet karşılığı harç olarak yeniden konmuştur.

Belediye Gelirlerinin Kamu ve Devlet Maliyesindeki Yeri: Belediye gelirlerinin devlet gelirlerine oranı kesin hesap sonuçlarıyla, 1926'da % 13 iken, 1978'de % 5'e dek düşmüştür. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'na raslayan yıllarda, son-

Tablo: 5

Belediyeli Nüfus Başına Düşen Ortalama Belediye Geliri

(milyon TL)

Yıllar	Belediyeli Nüfus	Belediye Gelirleri	Kişi Başına Gelir (4) (Cari f.)	(Sabit f.)
1950	5.2	149.6	28.8	28.8
1960	9.5	763.1	80.3	30.6
1970	13.7	2.025.7	147.9	34.1
1975	21.6	5.040.2	233.3	22.8
1977*	24.0	9.650.0	402.1	27.3

* Geçici.
Kaynak: Saral, a.g.y.

ra İkinci Dünya Savaşı döneminde, daha sonra da 1960 döneminde belediye gelirlerinde önemli düşmeler görülmektedir. Buna karşılık, 1930-1940 döneminde, 1950-54 yıllarında düzenli artışlar görülmüştür. 1957'de Menderes'in giriştiği imar hareketlerinde devletin yaptığı büyük yardımlar sonucu görülen yüksek gelir düzeyi bir yana bırakılırsa 1954-1970 arasında da artış olmamıştır.

Zamanla dalgalanmalar göstermekle birlikte, belediyelerin öz gelirlerinin payı yüzde 50-60 arasında oldukça sabit kalırken, devlet vergilerinden alınan paylar ile borçlanmaların yüzdeleri zaman içinde önemli değişiklik göstermektedir. 1926-1927 yıllarında, dünya bunalımının Türkiye'de etkisinin görüldüğü 1929-32 yıllarında, 1957 yılında belediyelerimiz büyük borçlar altına girmişlerdir.

Kişi başına belediye gelirleri cari fiyatlarla büyük artışlar gösterirken gerçekte, sabit fiyatlarla bir azalma göstermektedir.

Belediyelerin 1950'den sonra giderek açık verdiğini, açığın büyüdüğünü gözlemlemek için (Tablo 6'ya) bir göz atılması yeterlidir. 1960'ta açık tutarı toplam giderlerin % 3.5'i iken, 1980'de % 21'e yükselmiştir.

Belediyenin Kamuya Olan Borçları: Gerçek para açığının çizelgeden de büyük boyutlara ulaştığını gösteren bir başka gerçek de belediyelerin kamuya olan borçlarının giderek artmasıdır. Belediyelerin en çok TEK'e borçlandığını biliyoruz. Çeşitli yıllarda belediye borçlarının hazinece üstlenilmesi, silinmesi geçici bir önlem de olsa bir rahatlama sağlıyor. 1961'de 1.86 milyar, 1971'de 2.34 milyar, 1975'te 500 milyar, 1977'de 4.54 milyar liralık borç ya ertelenmiş ya da silinmiştir. 1978 Bütçe Yasası'yla ertelenen ve hazinece üstlenilen tüm borçlar sıfıra indirgenmiştir. Bunların toplamı yaklaşık 15.5 milyar lira idi. En son 31.1.1984 günlü, 2974 sayılı yasayla da bu yola başvurulmuştur. Yeni kaynak yaratmayan, genel bütçeyi yapay olarak şişiren, olumsuz etkiler yaratan bu sağlıksız uygulamalar, borçlarını ödeyenleri bir tür cezalandırma, en azından eşitsizlik yaratan bir tutumu yansıtan "dolaylı gelir sağlama" yöntemi olarak sakıncalar taşımaktadır.

Devlet Yardımları: Belediyelere çeşitli yardımlar yapılagelmektedir. Halkın gereksinmesi, gönenç düzeyi arttıkça ekonomik amaçlarla olduğu gibi toplumsal yardım amaçlarıyla ve siyasal nedenlerle devletin belediyelere yardımı önem kazanmaktadır. Kimsesiz çocuklara yardım, doğal yıkımlar, asker ailelerine yardım vb. bunlar arasındadır. Bu amaçla, Maliye ve İçişleri Bakanlıkları bütçelerine, borçlanma gücünü yitirmiş belediyeler için İller Bankası'na verilmek üzere genel bütçeye ödenekler konmaktadır. 1967'den bu yana küçük belediyelere yardım ödeneği yeni kurulan belediyelere ya da öz gelirleri belli bir tutarın altındaki küçük belediyelere, kalkınmada öncelikli illerin belediyelerine, kendi olanaklarıyla başlayıp yarısını bitirdikten sonra işin tamamlanması için başvuranlara dağıtılmaktadır (Tablo 7).

Motorlu Kara Taşıtları Yasası'na göre kesilen cezaların bir dilimi (% 19'u) de İçişleri Bakanlığı'nda Ortak Trafik Fonu'nda toplanmakta, belediyelerin trafikle ilgili görevlerini desteklemede kullanılmaktadır.

Devletin belediyelere yardımları, kamu gelirlerindeki artışlara koşut olmamaktadır. 1965-1972 yılları arasında kamu gelirleri % 369 artış gösterirken, belediyelere yapılan devlet yardımı % 227'lik bir artış göstermiştir. Önemli olan nokta, bu yardımların dağıtımında belediyeler arasında siyasal açıdan fark gözetilmesidir.

Belediyelere Devlet Gelirlerinden Verilen Paylar: Belediye gelirleri arasında devletin topladığı vergilerden ayrılan paylar önemli bir yer tutmaktadır. Gelir ve kurumlar vergileri toplamının % 5'i, gümrük vergilerine eklenen % 15 belediye payı, tekel maddelerinden alınan üretim vergisinin % 2'si, akaryakıt üretim vergisinin % 8'i, motorlu kara taşıtları vergisi ile trafik cezalarının % 11'i, ihale bedellerinin % 0.1 ile % 1 arasında değişen oranı belediyelere ayrılmaktaydı. Ortak Trafik Fonu'ndan ayrılan paralar da bunlar arasında idi. Trafik cezaları ile motorlu kara taşıt vergisi ve trafik cezaları belediyelere nüfusa göre dağıtılmakta, bu kaynaktan ortak fona para ayrılmamaktaydı.

Genel bütçeye paylar için gerekenden daha az ödenek konulduğu ya da konulan ödenekten daha az verildiği Tablo 8'in incelenmesinden anlaşılmaktadır. Buna karşılık, hazineden bağış ve yardım adı altında belediyelere para gönderildiği biliniyor. Yasal olan haklarını vermeyip de, merkezi yönetimin istediği belediyelere açıktan bağış ve yardım göndermesi yasadışı bir tutumu yansıtmaktaydı.

2.2.1981 günlü, 2380 sayılı yasayla, belediyelerin kimi devlet vergilerinden değişik oranlarda aldığı paylar kaldırılmış, her yılın genel bütçe vergi gelirleri toplamı üzerinden belediyelere % 5, il özel yö-

Tablo: 6

Belediyelerin Gelir ve Giderlerinin Karşılaştırılması

(milyon TL)

Yıllar	Giderler	Gelirler	Fark
1950	138	150	+ 12
1960	791	763	- 28
1970	2.203	2.026	- 177
1975	5.410	5.040	- 370
1976	7.389	7.028	- 361
1977	10.327	19.650	- 677
1978	17.601	15.351	- 2.250
1980	26.945	23.140	- 3.805

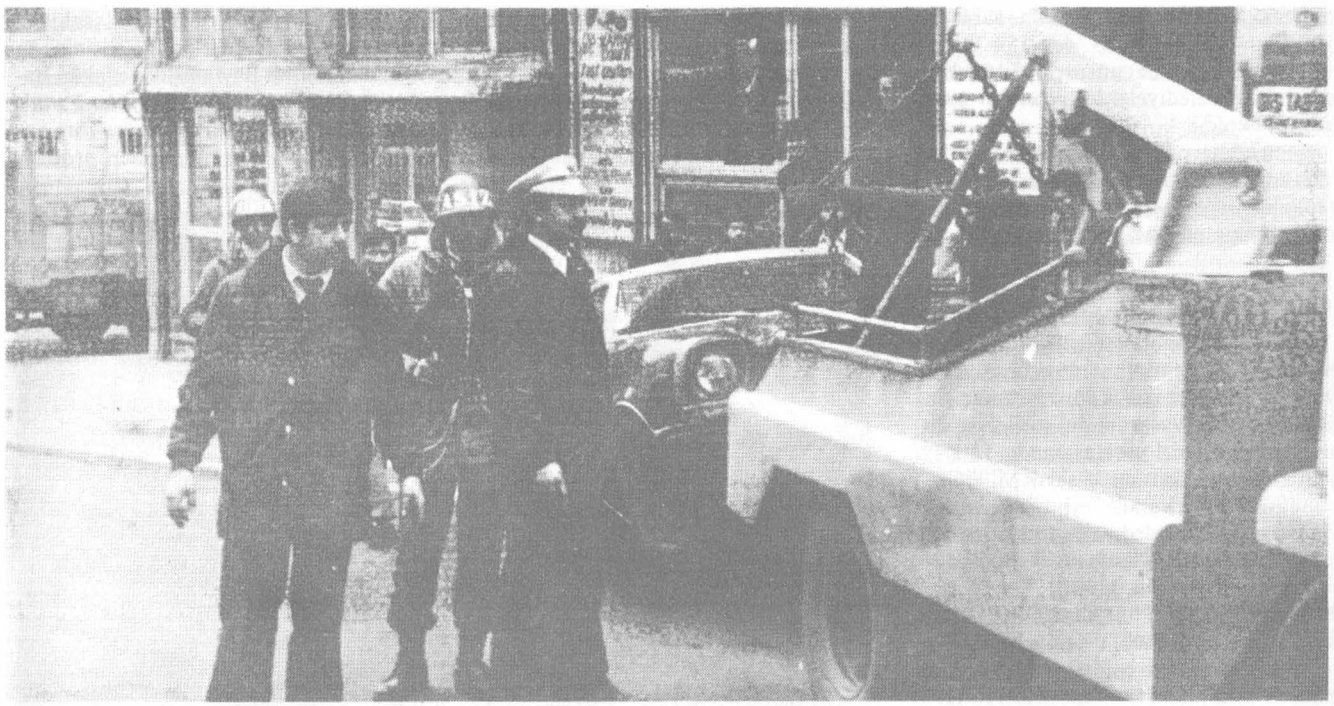
Kaynak: Saral, a.g.y.

Tablo: 7

Küçük Belediyelere İçişleri Bakanlığı Yardımı (1967-1980)

Yıllar	Verilen Ödenek (1.000 TL.)
1967	9.925
1968	9.000
1969	9.990
1970	9.398
1971	10.000
1972	22.500
1973	24.750
1974	49.500
1975	37.500
1976	49.000
1977	270.000
1980	450.000
TOPLAM	**951.563**

Kaynak: Yücel Ertekin, "Özendirme Fonları ve Küçük Belediyeler", Amme İdaresi Dergisi, C. 9, No:3 (Eylül 1976), s. 27 ve İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü.

BELEDİYE GELİRLERİNDEN: Belediyelerin gelirleri belediye vergileri, harçları ve harcamalara katılma paylarıdır. Ayrıca devlet gelirlerinden de belediyelere ayrılması yasayla zorunlu paylar vardır. Trafik cezası gelirlerinden ayrılan paylar gibi.

netimlerine % 1 oranında pay verilmesi öngörülmüştür. Payların, toplandıkları ayı izleyen ayın sonuna değin İller Bankası'ndaki ayrı hesaplarda toplanması kuralı koyulmuştur. 1984 Mayısı'nda çıkarılan 3004 sayılı yasayla bu payların hem oranları artırılmış, hem de kullanımı yeniden düzenlenmiştir. 1987'de belirtilen oranlara yükselmek üzere yüzdeler aşamalı olarak yürürlüğe girecekler-dir.

Belediye Giderleri: Belediye giderlerini uzun dönem içinde çözümlemeye elverişli sayısal bilgilerden yoksunuz. Saymanlık sistemlerinin değişmesi sonucu herhangi bir karşılaştırma yapmak olanaksızdır. 1925-38 yıllarını içeren dönemde, imar yatırımları, aydınlatma, temizlik, sağlık giderleri önem taşıyordu. Bu yoldan çağdaş kent yaşamı yaratılmak istenmekteydi. 1929-1932 Dünya Ekonomik Bunalımı imar yatırımlarını olumsuz yönde etkilemiş, aydınlatma ve temizlik giderleri artmış, sağlık giderleri aynı kalmıştı. 1956-1964 döneminde sağlık, imar, temizlik, aydınlatma giderleri göreli önemlerini yitirmişler, öbür giderlerde artışlar görülmüştür. 1965'ten sonra yapılan değişiklikle giderler yatırım, cari ve transfer harcamaları olmak üzere üçe ayrılmaya başlanmıştır. 1970-1979 arasındaki dönemde yatırım harcamaları % 22'den % 12'ye düşerken, cari harcamaların oranı % 54'ten % 64'e yükselmiş, transfer harcamalarındaki düşme büyük olmamıştır. Aynı dönemde personel giderlerinin toplam giderler içindeki payı % 17'den % 53'e çıkmış; personel giderleri konusunda Belediye Yasası'nın öngördüğü % 30 sınırı aşılmıştır.

1970-1974 yıllarını içeren bir araştırma, belediye büyüklüğü arttıkça toplam giderlerin reel olarak arttığını ortaya koy-

Tablo: 8

Devletin Belediyelere Vermesi Gereken Paylar ile Bağış ve Yardımları (1964-1968)

(milyon TL)

Yıllar	Verilmesi Gereken	Verilen	Eksiği	Bağış ve Yardımlar	Artığı
1964	422.3	403.5	18.9	26.7	7.8
1965	492	434.3	57.8	108.9	51.2
1966	614.6	547 3	67 4	142.4	75
1967	657	563.7	93.4	211.3	117.9
1968	740.2	581.2	159	292.9	133.9

Kaynak: Numan Ersoy, "Maliye Bakanlığı Açısından Belediye Gelirleri", Belediye Gelirleri Semineri, Ankara 1972, s.92-99'daki çizelgelerden derlendi.

muştur. Kişi başına harcamalar sabit fiyatlarla genelde 157 TL'den 152 TL'ye düşerken, yalnızca nüfusu 75-100 bin arasındaki belediyelerde gerçek bir artış görülmektedir.

Sözü edilen beş yıllık dönemde kişi başına en yüksek harcamaların bayındırlık, temizlik, sağlık ve ulaştırma konularında yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Anakentlerin Mali Sorunları ve Son Düzenleme

Hızlı kentleşme, aşırı nüfus yığılması nedeniyle anakentlerimizde ortaya çıkan yönetsel, mali sorunları çözmek amacıyla çeşitli öneriler, tasarılar geliştirildiyse de bunlardan hiçbiri yasalaşamadı. 12 Eylül'den sonra çıkarılan 34 sayılı Milli Güvenlik Konseyi kararı ile büyük kentlerin çevresindeki belediyelerin sıkıyönetim komutanlıklarınca anabelediyelere bağlanması öngörüldü. 4.12.1981 günlü, 2561 sayılı yasayla nüfusu 300 bini aşan kentlerin çevresindeki belediyelerle köylerin anabelediyeye bağlanmasına ilişkin kimi ölçütler, kimi kurallar getirildi. Uygulanmasında çeşitli aksaklıklar görülen 34 sayılı konsey kararı uyarınca yapılmış düzenlemelerin gözden geçirilmesi öngörüldü. Bu yasa açısından yeniden yasa gereği anakent bölgesindeki irili-ufaklı yerel yönetimlerin tüzel kişilikleri sona erdirilerek alansal, fiziksel, yönetsel bir bütünleşme sağlandı, fakat tarihsel, toplumsal, demokratik gelenekler, alışkanlıklar açısından halkın katılımı konusunda sakıncalı bir durum ortaya çıkmıştı. 6 Kasım 1983 seçimlerinden sonra kurulan hükümet yerel yönetim seçimlerine ilişkin 18.1.1984 günlü 2972 sayılı yasa ile büyük kent ve ilçe belediyeleri henüz kurulmadan önce, bunların organları için seçim yapılmasına olarak sağlandı. Yerel yönetim seçimlerinde oy verme gününe iki gün kala, 23.3.1984'te çıkarılan 195 sayılı yasa gücündeki kararname ile sınırları içinde birden çok ilçe bulunan anakentlerde "büyük şehir" ve "ilçe" belediyeleri kurulması öngörüldü. Kararname, 27.6.1984 günlü 3030 sayılı yasa ile TBMM'ce benimsenerek yasallaştı.

Sözü edilen yasa ile büyük kent belediyelerine sağlanan mali olanaklar şöyle özetlenebilir:

Devlet Gelirlerinden Pay ve Yardımlar: 2380 sayılı yasaya (3004 sayılı yasayla değiştirilmiş biçimiyle) göre ilçe belediyelerine genel bütçe vergi gelirleri getirisinden (% 8'inden) nüfuslarıyla orantılı pay verilirken, büyük kent belediyeleri Bakanlar Kurulu'nun belirleyeceği oranlarda bir pay alacaklardır.

Ayrıca, 3030 sayılı yasaya göre (madde 18-b) büyük kent belediyesi bulunduğu ilin merkezinde sağlanan genel bütçe vergileri getirisinden % 3 pay alacak; genel bütçe vergi gelirleri getirisinin % 2'sinden oluşan Bayındırlık ve İskân Bakanlığı buyruğundaki *Belediyeler Fonu*'ndan, İller Bankası programına göre harita, imar planı işleri ile tesisler, projeler

için ayrılan dilimden de yararlanabilecekler.

Genel bütçe vergileri getirilerinin binde 6'sından oluşacak olan Mahalli İdareler Fonu'nun Bayındırlık ve İskân Bakanlığı buyruğundaki yarısından, imar uygulamaları için büyük kent belediyeleri de yararlanabileceklerdir. Bu fonun İçişleri Bakanlığı buyruğundaki ikinci yarısından kalkınmada öncelikli yörelere ağırlık verileceğinden, büyük kent belediyelerinin, herhangi bir engel olmamakla birlikte, yararlanma olasılığı düşüktür.

Öbür Gelirler: 2464 sayılı Belediye Gelirleri Yasası'na göre alınacak elektrik, havagazı tüketim vergisi ile temizleme ve aydınlatma harcının yarısı, kendisine bırakılan toplumsal, kültürel kuruluşlar ile spor, eğlence yerlerinden, yeşil alanlardan alınacak her türlü belediye vergi, resim ve harçları, ilan ve reklam gelirleri ile yol, su ve kanalizasyon harcamalarına katılma payları büyük kent belediyelerine bırakılmıştır.

Ayrıca, kamu yönetimlerinin yardımları, iç ve dış harcamalar, tahvil ve paydaşlık senedi gelirleri, koşullu koşulsuz bağışlar, taşınır taşınmaz malların gelirleri, yapılacak hizmetlere karşılık alınacak paralar, ekonomik girişimlerin net getirisinden büyük şehir belediye meclisince belirlenecek oranda alınan paylar, büyük kent belediyesinin gelir kaynakları arasında yasada gösterilmiştir.

Görüldüğü gibi, anakentler, verilen işleri görmek için gerekli gelirlere önemli ölçüde kavuşmuşlardır. Sözkonusu gelirlerin belediyeleri bekleyen çetin sorunları çözmek için yeterli olup olmadığını uygulama gösterecektir.

Yasanın uygulanmasına ilişkin yönetmeliğin 30. maddesi, mali durumu yetersiz ilçe belediyelerine büyük kent belediyesinin bağış, kredi yoluyla yardımda bulunabilmesi olanağını tanımıştır. Yasada açıkça belirtilmeyen bir yardımın yönetmelikte verilmesinin yasal dayanağı yoktur.

Son düzenleme, demokratik katılım ve denetim konusunda 1981'de çıkarılan yasanın belirttiğimiz sakıncasını gidermek açısından çok önemli bir aşamadır. Anakent halkının hem büyük kent, hem de ilçe belediyelerine katılmasına olanak sağlayan bir düzenek getirilmiştir. Buna karşın, yasada demokratik katılım açısından önemli bir sınırlılık taşımaktadır. Büyük kent belediyesinin en önemli karar organı olan encümen (belediye başkanı eylemli olarak katılmadıkça) hep atanmış kamu görevlilerinden oluşmaktadır. Başka bir anlatımla, encümende halkın temsilcilerine yer verilmemiştir ●

BELEDİYE GİDERLERİ: Kent yaşamının gerektirdiği hizmet ve ürünlerin üretimi belediyelerin başlıca görevidir. Yol yapımı, temizliği, çöp toplanması ve yangın söndürme bu tür görevlerdendir.

Belediyelerin Üretime Katılması

Cevat Geray

Kentleşme, kapitalizmin gelişmesi, ulaşım dizgesindeki ilerlemeler belediyelerin ekonomik yaşama daha etkin biçimde karışması gereğini ortaya çıkardı. Cumhuriyetin ilk yıllarında temizliğe, imara ağırlık veren belediyeciliğimiz sonradan geniş halk kitlelerinin ekonomik sorunlarına eğilmeye yöneldi. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından fiyat denetimlerine uzun süre bel bağladı. Fakat 1970'lere gelince ağır enflasyonist baskılar altındaki halk kitlelerinin temel sorunlarının belediyenin elindeki fiyat denetleme düzenekleriyle çözümlenemediği anlaşılmıştı. 1974 yerel seçimlerinde, özellikle büyük kentlerde işbaşına gelen belediye başkanları fiyat denetimlerinin dışında, daha etkin politikalar geliştirerek kentlerde yaratılan rantların azaltılması ya da topluma maledilmesi doğrultusunda "üretici", "kaynak yaratıcı" belediye anlayışının gelişmesine yolaçan örnek girişimlerde, deneyimlerde bulundular. 1978-1979 yıllarında Yerel Yönetimler Bakanlığı'nca belediye birlikleri yoluyla bir yandan üreticinin ürünlerini daha iyi değerlendirmesine, öte yandan tüketicinin korunmasına yönelik çabalara girilmişti. 1980'den sonra *denetimci belediye* anlayışına geçildi. 6 Kasım 1984 seçimlerinde işbaşına gelen ANAP, belediyecilikte de özel kesimi çevrime sokan uygulamalarına geçti. Elektrik dağıtımının yerli yabancı ortaklıklar aracılığıyla yapılması amacıyla TEK yasası değiştirildi. İmar ve gecekondu affına ilişkin yasayla *Yeminli özel teknik büro*'lara kamu görevi niteliğindeki işlemler için yetki verildi. Böylece, bugüne değin belediyelerin yürüttüğü kimi kamu hizmetleri özel kesime verilmeye başlanmış oldu.

Fiyat Denetimi

Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki çalışma ve yayınlarıyla Türkiye'de şehirciliğin, belediyeciliğin gelişmesine büyük katkıları bulunan Berlin eski Belediye Başkanı Ernst Reuter, *Komün Bilgisi* adlı yapıtında, "en liberal ekonomik rejimli ülkelerde bile fiyat denetiminin 20. yüzyılın başından bu yana yerleşmiş olduğunu" vurguluyordu. Uygulama, Türkiye'de üretim mallarının üreticiden tüketiciye değin taşıma, pazarlama, dağıtım zincirinde belediyelerin hiçbir etkinliği olmadığını gösteriyor. Kapitalist ilişkilerin artması, kentleşme sonucunda bir yandan yüzyüze ilişkilerinin sona ermesi, öte yandan işyeri konut uzaklığının uzaması belli sayıdaki işyerlerinin tekelci rantlarını artırmış, bunlar arasındaki rekabet koşullarını ortadan kaldırmış bulunuyor. Geleneksel fiyat denetimi düzeneğiyle, tekelci fiyatları sınırlandırılamıyor. Ortaklaşa gereksinmelerin karşılanmasının özel kişi ya da girişimlere bırakılması yüzünden, bunların aralarında kurdukları açık ya da kapalı bağlar, oluşturdukları örgütlü baskı kümeleri yoluyla fiyat yarışını, nitelikli hizmet yarışını gerektirmeyen bir tarife düzeni belirlenmektedir. Bu da söz konusu rantların doğmasına neden olmaktadır. Bu rantların eritilmesi ya da topluma maledilmesi doğrultusunda belediyelere önemli görevler düşmektedir. Bu konuda tarife yönetiminin kaldırılması olanaksız olduğuna, girişimci ya da işyeri sayısını artırmak yetersiz kaldığına göre, belediyelerin bu süreci denetim altına alabilmesi için en iyi yol bu sürecin içinde yer almak, kısacası doğrudan doğruya üretim, dağıtım, pazarlama sürecine katılmaktır.

Üretici Belediye

Geleneksel fiyat denetimi dışında belediyelerin bu konuda yüklenebilecekleri görevleri başlıca üç kümede toplayabiliriz:

1- Piyasayı düzenlemek (tanzim satışları),

2- Üretim yapmak, tesis kurup işletmek,

3- Altyapıyı yapmak.

1580 sayılı Belediye Yasası, piyasayı denetlemekle, düzenlemekle ilgili çeşitli görevler öngörmüştür. Yasanın 15. maddesinin 3., 16., 43. fıkraları, halkın yiyip içmesi, yatıp kalkması, temizlenmesiyle ilgili konularda sağlık denetimi, işletme izni, tarifeleri onaylama, satış fiyatlarını saptama gibi denetleme görevleri yanında besi ve zorunlu gereksinim maddelerini satın almak, saklamak, satın aldırmak, sattırmak, gereksinimi olanlara dağıtmak üzere bir fon oluşturmak, "tanzim satış mağazaları" açmak, yaşamı ucuzlatacak öbür önlemleri almak yetkisini belediyelere vermiştir. 23 Mart 1978 günlü Resmi Gazete'de yayınlanan *Tip Tanzim Satışları Yönetmeliği* ile kurulacak tanzim satış mağazaları ile *yaşamı ucuzlatacak önlemlerin alınması* amacı güdülmüştür. Tanzim satışları ile tarifeleri, piyasa fiyatlarının altındaki fiyatlarla satış yaparak piyasa fiyatlarının düşmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amacın gerçekleşmesi için kentteki is-

temin tümünü tanzim satış mağazaları ile karşılamak gerekmez. İstemin önemli dilimini bu yoldan karşılamakla piyasa fiyatlarını düşürmek olanaklıdır.

Temel mal ve hizmetlerin tümünün ya da tümüne yakın bölümünün belediyelerce üretilmesi, tekelci rantların topluma maledilmesine olanak sağlamaktadır. Örneğin, dolmuş, minibüs rantları kent içi gereksinmenin tümünü otobüs, banliyö ağlarının karşılayamamasından doğduğuna göre belediyenin kurup işleteceği bir yeraltı treni (metro) ağı hem daha düşük bir ücretle halkı topluca taşımak, hem de öbür temel gereksinimleri karşılamak için belediyeye kaynak sağlamak olanaklarını yaratabilir. Belediye Yasası (Mad. 15, fıkra 65-66) hem un, hem de yapı araç gereçleri için fabrika kurmak, işletmek yetkisini vermiştir. Yasa ekmek fırını yapma, işletme yetkisini de belediyelere tanımaktadır. Yasa, (Mad. 15, fıkra 59) belediye tiyatrosu, sineması, oteli, gazinosu, halk müzesi, hayvan (hayvanat), bitki (nebatat) bahçeleri yapmak, yaptırmak, işletmek gibi kültürel sanatsal, eğitsel, gereksinimleri karşılamak konusunda üretici olma görevini belediyelere yüklemiştir. Konut gereksinimini karşılamak, arsa vurgunculuğunu önlemek görevi de belediyelere verilmiştir. Sonradan çıkarılan bir yasayla belediyenin yetkili organlarına isteğe bağlı olan bu görevi zorunlu göreve çevirme yetkisi tanınmıştır. Sözü edilen bu görevlerin çoğu, üretici belediye kavramına çok uygun düşmektedir. Özellikle mali sınırlılıklar, belediye karar düzeneklerine egemen olan küçük girişimlerin, aracıların çıkarlarına aykırı düşmesi gibi nedenlerle belediyeler uzun süre bu tür görevleri gerçekleştirme girişiminde bulunamamışlardır.

1970'ten sonraki siyasal gelişmeler, belediyelerin dar gelirli ailelerin bu tür gereksinimlerine yönelmeye, bunların yaşadığı semtlere, özellikle gecekondu bölgelerine, hizmet sunmada öncelik tanınmaya zorlamıştır. 1974 yerel yönetim seçimlerinde, genel seçimlerde olduğu gibi demokratik sol görüşler doğrultusunda halkın ağırlığını koyması üzerine belediyeler bu konuda örnek girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Merkezî yönetimin ücret tarifelerini onaylamak yetkisini siyasal nedenlerle maliyetin altında tutması yüzünden alışılagelen belediye işletmeleri verimsiz çalışmaktadır. Üstelik, işletmeler su, elektrik, havagazı, soğukhava deposu, otobüs vb. geleneksel konuların

FİYAT DENETİMİ: Tüketim mallarının üreticiden tüketiciye uygun fiyatlarla ulaşabilmesi için hemen tüm ülkelerde belediyeler fiyat denetimi uygular. Ama Türkiye'de dağıtım zincirinin her kademesini denetleyemeyen belediyeler bu işlevi ancak perakende satışlarda, sınırlı ölçüde yapabiliyorlardı. 1983 sonrasında bu uygulama da büyük ölçüde kaldırıldı.

dışında ürettiği belediyecilik anlayışına uygun üretim, dağıtım, pazarlama işlerine girişmiş değillerdir. Bu konuda, halkın da katılımına, denetimine olanak sağlayan yönetim örnekleri geliştirilmesi gerekiyordu. Migros tanzim satış mağazası gibi sınırlı, verimi düşük girişimler yerine belediyeler arası işbirliğine, üretim ve tüketim kooperatifleriyle güçbirliğine dayalı örnekler geliştirildi. Belediyelerin kullanılmayan, değerlendirilemeyen olanaklarını (boş duran dükkân, işhanı, depo, araç gereç, taşıt vb.) halkın yararlanmasına sunmak gerekiyordu. Bu konuda kamunun ve KİT'lerin gücünden de yararlanılabilirdi. Yeni girişimlerin yönetsel yapısı, kooperatif, kamu kuruluşları, belediye ve belediye birlikleri ögelerinden en az ikisine dayandırılmıştı.

Konut ve Besin Sorunu

Konut üretiminde, devlet, belediye ve kooperatif işbirliği çerçevesinde İzmit, Antalya, Mersin, Ankara belediyelerinin girişimleri iktidarın ulusal, yöresel ölçeklerde değişmesi, arsa vurgunculanının, yapsatçıların karşı çıkmaları yüzünden ertelenmiştir. Devlet, belediye ve kooperatifler birliği arasındaki uyumlu çalışmanın gerçekleşmesiyle Ankara Belediyesi'nin kamulaştırdığı geniş alanlarda KENT-KOOP, Batıkent'te her türlü toplumsal, teknik altyapı ile donatılmış yaklaşık 300 bin nüfuslu temiz, güzel, yeşil bir kent kurma yolunda çok önemli, başarılı sonuçlar almaya başlamıştır. Kooperatiflerin özkaynaklarına, toplu konut yasasından sağlanan devlet desteğine Avrupa İskan Fonu kredisini eklemeyi sağlayabilen KENT-KOOP Türkiye'de ve uluslararası ölçekte örneklik etmektedir.

TANSA girişimi belediyelerin üretim, tüketim kooperatifleri, kamu iktisadi kuruluşları ile belediye birlikleri yoluyla işbirliği ilkesine göre başlatılan ilginç bir örnektir. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı "belediyelerin üretici ve tüketiciyi koruyabilmeleri, piyasaya müdahale edebilmeleri, üretken, kaynak yaratıcı niteliğe kavuşabilmeleri amacıyla aralarında birlik kurmalarının özendirilmesi"ni öngörmüştür. Yerel Yönetim Bakanlığı, belediyelerin ortak gereksiniminde kullanılması gereken araçların, gereçlerin yurt içinde üretilmesini sağlamak, belediye sınırlarını, boyutlarını aşan yerel gereksinmeleri karşılayabilmek için kurulacak üretim tesislerini; raylı toplu taşımacılığa geçişi finanse etmek amacıyla belediyelerin ekonomik, teknik girişimlerini desteklemek için 1979 bütçesinde 300 milyon TL, ekonomik yaşamı belediye ve

RANT ÜRETİMİ: Kent yaşamının doğurduğu gereksinmelerin karşılanamaması, bu alanlarda iş kuranlara büyük rantlar sağlar. Örneğin kent içi ulaşımda yeterli hizmet üretemeyen belediye, taksi ve dolmuş sahiplerine rant üretir.

birlikler ölçülüğünde düzenlemek üzere 500 milyon TL ödenek konmuştur. Böylece, birliklerin başarı koşulları bakanlıkça sağlanmaya çalışılmışsa da, sonradan hazinenin bu ödeneklerin kullanılmasını büyük ölçüde sınırladığı anlaşılmaktadır. On bir ilde 494 belediyeyi içeren bölgesel birlikler kurulmuştur. Bunlar ayrıca, Türkiye Belediyeler Birliği'ni oluşturarak etkinliklerini sürdürmüşlerdir. TANSA Genel Müdürlüğü, ürünleri üreticiden doğrudan sağlamak, taşımak, depolamak, sonra tüketim kooperatiflerinde ya da tanzim satış mağazalarında halkın yararlanmasına sunmak işlevlerini yerine getirmiştir. Üretim kooperatifleri yanında kamu kaynakları kullanılan Devlet Üretim Çiftlikleri'nin, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin, Ticaret Bakanlığı şemsiyesi altında üretim yapan TARİŞ, ÇUKOBİRLİK, ANTBİRLİK gibi kooperatif birliklerinin mallarını pazarlayarak toptancılık işlevi de yapan TANSA, Ankara'da 200 kooperatife, kendisinin kurduğu 25 satış mağazasına mal sağlamaktaydı. Bu yoldan, kimi maddelerde % 20 ile % 40 arasında bir ucuzluk sağlanmıştır. Halk bu girişimi benimsemişti. Fakat haldeki toptancılar, esnaf kuruluşları karşı çıktılar. Birlik yönetiminde etkin biçimde temsil edilmedikleri gerekçesiyle kimi büyük belediyeler istekli davranmıyorlardı. Bu arada, kimi kamu kuruluşları iç siyasal sürtüşmeler nedeniyle TANSA'ya destek sunmakta gereken etkinliği gösteremiyorlardı. İktidar değişikliği, TANSA'ların devlet desteğinden yoksun bırakılmasına yol açmıştı. 12 Eylül döneminden sonra 1984 yerel yönetim seçimlerinde işbaşına gelen belediye başkanları bu konuda farklı tutumlar geliştirdiler. Giderek artan yaşam pahalılığı karşısında bir yandan dışalımcılık yapmaya başlarken, İzmir Büyük Şehir Belediyesi dışında anakentlerde TANSA'lar ya kapatıldı, ya da etkinliğini yitirmek durumunda bırakıldı.

Ulaşım ve Ekmek

Bir başka örnek girişim de Ankara'da belediye otobüs dizgesini güçlendirmek amacıyla 1979'da tüm kamu kuruluşlarının görevlileri için elinde bulundurdukları otobüslerin belediyeye devredilmesidir. Sabah ve akşam servisleri dışında boş duran taşıtların sisteme girmesiyle toplu taşımacılıkta ileri bir adım atılmıştı. Ankara ili sınırları içinde, belli kimi kurumlar dışındaki tüm kamu kuruluşlarının 16 ve daha çok koltuğu bulunan otobüs ve minibüslerinin EGO'nun kullanımına ayrılması amacıyla çıkarılan 7/17378 sayılı Bakanlar Kurulu kararı hükümet değişikliğinden sonra 11.7.1980'de yürürlükten kaldırıldı. 7.5.1981'de Ankara'da özel halk otobüslerinin çalıştırılmasını öngören bir yönetmelik Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe kondu. Böylece KİT'lerin özel kesime geçirilmesine ilişkin düşüncelere koşut olarak toplu taşımacılıkta da özel girişimciliğe geçilmiş oldu.

Belediyelerin bir başka örnek girişimi de ekmek konusunda görüldü. Fırıncı esnafının yasal olmayan tutumlarına karşı Ankara Belediye Başkanı Dalokay, belediyelere 1960 yılında 150 sayılı yasayla verilmiş elkoyma yetkisini kullandı. Ekmek üretmekten kaçınanların fırınlarında belediyenin doğrudan ekmek üretimini ve dağıtımını gerçekleştirmesiyle ekmek konusu gündeme geldi. Başta Ankara ve İstanbul Belediyeleri olmak üzere kimi belediyeler ekmek fabrikası kurmaya yöneldiler. Aynı yasa değirmen, fırın vb. girişimleri için una yapılan zamla bir fon kurulmasını öngörmektedir. İstanbul'da Kartal Belediyesi, halkın da katılımıyla ekmek fabrikası kurmaya girişti. Belediyelerin bu tür girişimlerinde, belediye meclislerinde yer alan esnaf ve sanatkâr gibi küçük girişimcilerin, aracıların aynı partiden olan belediye başkanlarına karşı direndikleri bilinmektedir.

Belediyelerin üretime katılması, kentlerde oluşmuş tekelci rantların eritilmesi, topluma maledilmesi konusundaki böylesi girişimlerin başarıya ulaşması ulusal ve yerel siyasal güç yapısına bağımlıdır. Öte yandan, anamalcı bir düzende belediye yönetim ve işletmeleri ekonomik ve toplumsal yapıdan ileri gelen sınırlılıklar da taşımaktadır. Kent ekonomisi, açıkladığımız gibi tekelci rantların oluştuğu, serbest piyasa ekonomisinden farklı bir ekonomidir. Esnaf dernekleriyle, kuruluşlarının oluşturdukları bu rantı kentin güçsüz, düşük gelirli kesimleri ödemektedir. "Kâr kent" böylece kaynak dağılımında eşitsizliği simgeliyor. Bu konuda belediyelerin yerel halkın özyönetimi durumuna girmesiyle başarılı sonuçlar alınabilir. Bu da geniş kitlelerin belediye yönetimine, denetimine en geniş ölçüde katılması, böylece halkın belediyesiyle bütünleşmesi sonucunda gerçekleşebilir ●

Cumhuriyet Dönemi

Türkiye Ansiklopedisi

Perka A.Ş. adına sahibi	Zeki Türkkan
Genel Yönetmen	Murat Belge
Genel Koordinatör	Bülent Özükan
Yayın Yönetmeni	Seyfettin Gürsel
Yayın Kurulu	Murat Belge, Seyfettin Gürsel, Alpay Kabacalı, Bülent Özükan, Mete Tunçay
Yazı İşleri Müdürü	Ahmet Ziya Bayman, Jülide Ergüder
Yayına Hazırlayanlar	Müçteba Anğ, Osman Balcıgil, Yiğit Ekmekçi, Ahmet Günlük, İdem Özükan, Emre Ünsev
Teknik Yönetmen	Edip Alşar
Düzelti	Nuran Görgünay, Lütfi Kuzu Abdullah Onay
Grafik Tasarım	Ferit Erkman
Kapak Resmi	Yıldız Cıbıroğlu
Grafik/Pikaj	Bürge İrtel, Saadettin Oktay
Dizgi	Hüsnü Abbas, Serpil Şahin
Filmler	Mustafa Özsoy
Ofset Hazırlık	Perka A.Ş. Tesisleri
Montaj	Halit Biay
Baskı	Gözlem Matbaacılık Koll.Şti. Çiftay Matbaacılık Ltd.Şti.
Dağıtım	Fasikül: GAMEDA Cilt/takım: İLPA İletişim Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş.

© Tüm telif hakları İletişim Yayınları Perka A.Ş.'ye aittir.
İletişim Yayınları / Perka A.Ş. Klodfarer Caddesi, İletişim Han, Cağaloğlu-İSTANBUL

Düzeltme ve Açıklamalar

SAYFA	SÜTUN	YANLIŞ	DOĞRU
54	Resimaltı	28 Temmuz 1974 günü tutuklandı.	28 Temmuz 1794 günü tutuklandı.
72	Çerçeve	Bulunan yaş, 4000 yıl öncesine kadar oldukça kesin bir biçimde bilinebilir.	Bulunan yaş, 50.000 yıl öncesine kadar oldukça kesin bir biçimde bilinebilir.
75	3	Füruzan Kınalı	Füruzan Kınal
84	Resimaltı	Kenan Erin	Kenan Erim
141	Resimaltı	... Tan gazetesindeki yazıları yüzünden mahkûm edildi.	... Tan gazetesindeki yazıları yüzünden çeşitli baskılarla karşılaştı.
150	3	Toplam sermayenin % 15'ini teşkil eden A sınıfı hükümet hisseleri...	Toplam sermayenin % 25'ini teşkil eden A sınıfı hükümet hisseleri...
165	Tablo 4	Türkiye Ekonomi Bankası Osmanlı Bankası	Türk Ekonomi Bankası Yabancı sermayeli olduğundan, listeden çıkarılması gerekir.
166	Tablo 5	Kocaeli Bankası (İktisat Bankası) Denizli İktisat Bankası (Türk Ekonomi Bankası)	Kocaeli Bankası (Türk Ekonomi Bankası) Denizli İktisat Bankası (İktisat Bankası)
175	Resimaltı	... İkinci yarısından itibaren...	19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren...
176	3	... 1980 yılında fevkalâde yetkiyle...	... 1890 yılında fevkalâde yetkiyle...
189	1	131.790.400 TL + 137.217.600 TL = % 96.04	131.790.400 TL + 137.217.600 TL = % 96.04
195	Resimaltı	... Hastaş'ın tasfiye davası hâlâ sürüyor.	... tasfiye davası sonuçlandı ve Hastaş'ın iflâsına karar verildi.
213	Resimaltı	... hilâfetin kaldırılması üzerine yazdıkları yazılar nedeniyle İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandılar ve beraat ettiler.	... hilâfetin kaldırılmasından sonra gazetelerinde çıkan yazılar nedeniyle İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandılar ve beraat ettiler.
213	3	Tarık Mümtaz Göktepe	Tarık Mümtaz Göztepe
219	Resimaltı	... Bazıları tutuklandı ve mahkûm edildi.	... Bazıları tutuklandılarsa da yargılama sonunda beraat ettiler.
220	2	Hür ve Zincirli Hükümet	Hür ve Zincirli Hürriyet
232	Tablo 4	Demokrat gazetesi 1981 tirajı: 303.123	Demokrat gazetesi 1981 tirajı: —
248	Resimaltı	... padişahtan Damat İbrahim Paşa'nın, İstanbul Kaymakamı'nın ve Şeyhülislâm'ın kendilerine verilmesini istediler.	... padişahtan Damat İbrahim Paşa ile damadı Kaymak Mustafa Paşa, kethüdası Mehmet Paşa ve Şeyhülislâm Abdullah Efendi'nin kendilerine verilmesini istediler.
249	1	... Alemdar Mustafa Paşa'nın Sultan II. Selim'e kabul ettirdiği Sened-i İttifak...	... Alemdar Mustafa Paşa'nın Sultan III. Mahmud'a kabul ettirdiği Sened-i İttifak...
255	2	Karlofça Antlaşması'ndan (1718) sonra...	Pasarofça Antlaşması'ndan (1718) sonra...
322	Resimaltı	Tercüme Odası'nın kurucularından Sabahattin Eyuboğlu...	Tercüme Bürosu'nda aktif görev alanlardan Sabahattin Eyuboğlu...
323	Resimaltı	Tercüme Odası'nınkine...	Tercüme Bürosu'nunkine...
422	Resimaltı	... un, şeker ve benzin üretilmesine...	... un, şeker ve bezin üretilmesine...
472	2	1938 yılında toplam dış borcun, ...	1958 yılında toplam dış borcun, ...
475	Tablo 3	TOPLAM (Kredi alan üye ülkeleri) 6.104.3	TOPLAM (Kredi alan üye ülkeleri) 60.104.3
505	2	... fiyat artış oranı olarak % 30'a ulaştıktan sonra...	... fiyat artış oranı olarak % 130'a ulaştıktan sonra...
592-593		İlhan Başgöz'ün yazısı, Milliyet Sanat Dergisi'nden alıntıdır.	
607	2	Eftal (1875)	Etfal (1875)
609	1	Huriye Öziz	Huriye Öniz
701	Resimaltı	1951'de kurulan İPRAŞ...	1961'de kurulan İPRAŞ...
792	1	... 40'ıncı kuruluş yıldönümünü kutlayan İFSAK...	... 25'inci kuruluş yıldönümünü kutlayan İFSAK...
800	2	Eskişehir Fotoğraf Sanatçıları Derneği (E-FOT)	Edirne Fotoğraf Amatörleri Derneği (E-FOT)
858	2	III. Murad (1754-1596) döneminde...	III. Murad (1574-1596) döneminde...
931	Grafik 2	1951	1941
962	Resim	"Mecmua-i Fünun"un bir sayfasını gösteren resim, teknik bir nedenle ters basılmıştır.	
962	Resimaltı	"Mecmua-i Fünun", 1882'de...	"Mecmua-i Fünun", 1832'de...
1075	Resimaltı	"Mebadi-i İlm-i Servet-i Millet" adlı kitabında...	"Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel" adlı kitabında...
1310	1	Türkiye'de ilk çocuk kitaplığı	...Ankara'da ilk çocuk kitaplığı...

SAYFA	SÜTUN	YANLIŞ	DOĞRU
1371-1374		"Mezhepler/Tarikatlar" maddesinde yer alan Süleymancılıkla ilgili görüş ve değerlendirmeler üzerine bir açıklama gönderen eski İstanbul milletvekillerinden Kemal Kacar, özetle şunları ifade etmiştir: "Merhum Süleyman Hilmi Tunahan, toplum düzenine ilişkin herhangi bir amaç gütmediği ve siyasal nitelikte propaganda yapmadığı gibi, bizler de dinî inançlarımızı hiçbir zaman siyasete ya da ekonomik çıkarlara alet etmemişizdir... Arkadaşlarımızın açmış oldukları ve yönettikleri yurtların ve bunların sahibi olan (birbirinden tamamen bağımsız) derneklerin amacı da, asla ve asla mevcut dünyevî ve demokratik düzeni, siyasal ya da hukuksal bakımlardan değiştirerek, onun yerine teokratik bir devlet kurmak için örgütlenmek değildir. Zaten bu husus, yüksek Yargıtay'ımızın 9. Ceza Dairesi'nin kesinleşen kararıyla da kanıtlanmıştır... Atatürk'e karşı küçük bir husumet ya da saygısızlık, bizlerin aklından ve kalbinden geçmediği gibi, bu gibi davranışlar da bizden daima uzak kalmıştır... Süleyman Hilmi Tunahan'ın vefatından sonra damadı Kemal Kacar'ın yerine halife olarak kaldığı iddiası da tamamıyla uydurmadır... Yazıda Süleymancılığın ana kuralları kısmında yer alan açıklamaların büyük kısmı da hasım kaynakların tahrifatından ötürü yanlıştır."	
1805	3	1961-1979 yıllarında genel seçimlerle aynı yıla raslayan üçte bir yenileme seçimleri...	1961-1979 yıllarında genel seçimlerle aynı yıla raslamayan üçte bir yenileme seçimleri...
1812	1	... birleştirilmiş ve endeks değerlerini vermektedir.	... birleştirilmiş yüzdelerini ve endeks değerlerini vermektedir.
1813	3	Seçimlere (...) üç yeni partiden ikisi, ile YTP katılmaktaydı.	Seçimlere (...) üç yeni partiden ikisi, AP ile YTP katılmaktaydı.
1817	1	AP'nin oy tabanında yapısal bir değişme görülmekle birlikte...	AP'nin oy tabanında yapısal bir değişme görülmemekle birlikte...
1817	3	... sağ, 1973'teki seçimlere parçalanmış olarak girmişti.	... sağ, seçimlere 1973'teki kadar parçalanmış olarak girmişti.
1818	1	... zengin tarım işlerinin hepsinde % 50'nin üzerinde oy toplamıştı.	... zengin tarım illerinin hepsinde % 50'nin üzerinde oy toplamıştı.
1818	2	... üçüncü parti eğilimlerine dönüşen...	... üçüncü partileri destekleme eğilimlerine dönüşen...
1824	3	"Buna karşılık" diye başlayan paragraftan önce şu paragraf girecek: "İkinci olarak çeşitli siyasal bölünmelerin giderek sol-sağ bölünmesi temeline oturduğu ya da Bon'un deyişini kullanırsak, siyasal söylemin geçmişin ve günümüzün bölünmelerini sol-sağ bölünmesine indirgediği bir süreçte, gelişen Türkiye'nin gündemine gelen ve giderek karmaşıklaşan sorunlara, 1950-1980 döneminde olduğu gibi sağ siyasal güçlerce çözüm bulunup bulunamayacağı, yine yanıtı bugünden kestirilemeyecek bir konudur."	
1852	Tablo 2	1-7 no.da gösterilen grevler 1923'te, 8-9. sıradakiler 1924'te, 10-16. sıradakiler 1925'te, 17-18 no.da gösterilenler 1926'da, 19-22 no.dakiler 1927'de, 23-28. sıradakiler 1928'de, 30-31 no.dakiler 1930'da, 34 no.daki 1944'te, 37-38. sıradakiler 1948'de, 39-40. grevler 1950'de, 41.'si Mayıs 1952'de, 42'.si 15 Temmuz 1959'da, 43.'sü Aralık 1959'da gerçekleşti.	
2167	Resimaltı	... Mustafa Suphi... Bouglé'nin "Qu'est-ce-que la Sociologie" sini "İlm-i İçtima Nedir" başlığıyla çevirip Suphi Ethem imzasıyla yayımlamış...	... Mustafa Suphi... Bouglé'nin "Qu'est-ce-que la Sociologie" sini "İlm-i İçtimaî Nedir" başlığıyla çevirip yayımlamış...
2167	3	Aynı yıllarda (1911'de) Suphi Ethem imzası ile Mustafa Suphi, C.Bouglé'nin *Qu'est-ce-que la Sociologie*'sini *İlm-i İçtima Nedir?* adıyla çeviriyordu.	Aynı yıllarda (1911'de) Mustafa Suphi, C.Bouglé'nin *Qu'est-ce-que la Sociologie*'sini *İlm-i İçtimaî Nedir* adıyla çeviriyordu.
2170	3	... bu düşünce sistemini çevreleyen epistomolojisinin de idealistlik olduğunu söylemenin mümkün olduğunu belirten Taha Parla...	... bu düşünce sistemini çevreleyen epistemolojisinin de idealistlik olduğunu söylemenin mümkün olduğunu belirten Taha Parla...
2188	Resimaltı	Türk Sporunun İl Örgütü	Türk Sporunun İlk Örgütü
2274	1	Denizcilik Heyet-i Müttehidesi (Su Sporları Federasyonu) Yüzme Komisyonu reisi bulunan Ekrem Rüştü (Akömer) Bey'in kişisel çabasıyla...	İstanbul Mıntıkası Denizcilik Heyeti reisi bulunan Ekrem Rüştü (Akömer) Bey'in kişisel çabasıyla...
2569	1	Sayının giderek düştüğü ve 1983 yılında 23 kişiden birinin yurt dışına çıktığı görülüyor.	Sayının giderek düştüğü ve 1963 yılında 23 kişiden birinin yurt dışına çıktığı görülüyor.
2570	3	... 1957 yılındaki 175 dolarlık harcamanın birdenbire 1952 yılında 67 dolara düştüğü...	1951 yılındaki 175 dolarlık harcamanın birdenbire 1952 yılında 67 dolara düştüğü...

İçindekiler

ANAYASA
Türkiye'de Anayasalar - Anayasa ve İnsan Hakları - 1961 Anayasası'nda Yasama-Yürütme İlişkisi - 1961 Anayasası'nın Ardında Yatan Sürekli Gerilim - Anayasal Denetim ve Anayasa Mahkemesi Kararları - Dünya Anayasal Tarihinde Özgürlük ve iktidar Dengesi - Helsinki Konferansı *(Sayfa 17-64)*

ARKEOLOJİ
Dünden Bugüne Arkeoloji - Türkiye'den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler - Keban Baraj Gölü Bölgesinde Yapılan Arkeolojik Çalışmalar - Türkiye'de Yapılan Arkeolojik Araştırmalar (1979-1982) *(Sayfa 65-84)*

ATATÜRKÇÜLÜK
Atatürkçülüğün Kökenleri - Atatürkçülük - Atatürkçülük Bir İdeoloji midir? - Atatürk ve Pozitivizm *(Sayfa 85-96)*

AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU
Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye İlişkileri - Türkiye-AET İlişkilerinin Kronolojisi - Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşma - Avrupa Toplulukları ve Avrupa Topluluklarının Organları *(Sayfa 97-112)*

AVRUPA KONSEYİ
Avrupa Konseyi - İnsan Hakları Komisyonu'na Nasıl Başvurulur? *(Sayfa 113-120)*

AYDINLAR
Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar - Batıda ve Bizde Aydının Serüveni - Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri - Gramsci'ye Göre Aydınlar - Dreyfus Olayı - Kapitalizm ve Aydınlar *(Sayfa 121-144)*

BANKA VE FİNANS SİSTEMİ
TC Merkez Bankası - Türk Bankacılığının Tarihsel Gelişimi - Bankacılıkta 1983 Reformu - Galata Borsası - Türkiye'de Bankerlik - Türkiye'de Sermaye Piyasası - Sigortacılık - 1929 Dünya Bunalımının Türk Bankacılık Sistemine Etkileri - 1958 İstikrar Önlemleri ve Banka İflasları - Bankerler Nasıl Çalıştı? Kim, Ne Kadar Kazandı? *(Sayfa 145-200)*

BASIN
Türkiye Basını - Basında Tirajlar - Öldürülen Gazeteciler - Basın ve İstiklâl Mahkemeleri - Birinci Basın Kongresi - Tan Baskını - Basında Lotarya - Ajanslar *(Sayfa 201-232)*

BATILILAŞMA
Batılılaşma - Batıcılık - Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Batı Uygarlığına Yaklaşım - Batılaşma - Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma - Batılılaşmada Temel Aşamalar ve Yaklaşımlar - "Batılılaşmada" Bürokrasinin Yeri *(Sayfa 233-264)*

BİLİMSEL-TEKNİK HAYAT
Türkiye'de Bilimsel ve Teknolojik Araştırma - Kamu Kesimi ve Bilimsel Araştırma Kurumları - TÜBİTAK - TÜBİTAK Ödülü Alan Bilim Adamları ve Araştırmacılar *(Sayfa 265-276)*

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER
Birleşmiş Milletler - Birleşmiş Milletler Örgütü'nde Türk Dış Politikası *(Sayfa 277-288)*

BÜROKRASİ
Bürokrasi - Cumhuriyet Bürokrasisi - Bürokrasi ve İktidar - Bürokrasinin Yapısal Özellikleri *(Sayfa 289-308)*

CUMHURBAŞKANLARI
Cumhurbaşkanları - Cumhurbaşkanlarının Anayasal Konumu - Cumhurbaşkanlığı Dairesi *(Sayfa 309-318)*

ÇEVİRİ
Uygarlık ve Çeviri - Türkiye'de Çeviri - İlk Çeviriler Üzerine Bir Saptama - Çeviri Ödülleri *(Sayfa 319-330)*

ÇEVRE SORUNLARI
Çevre Sorunları - Türkiye'de Çevre Kirlenmesi - Batı'da Çevreci Akım *(Sayfa 331-356)*

ÇOCUK VE AİLE
Türkiye'de Çocuk ve Aile - Çocuk Hakları Beyannamesi *(Sayfa 357-364)*

DERNEKLER
Dernekler - 7 Ekim 1983 Tarihli Dernekler Kanunu *(Sayfa 365-386)*

DEVLET YAPISI
Türkiye Cumhuriyeti'nde Devlet Yapısının Evrimi - Sayıştay *(Sayfa 387-410)*

DEVLETÇİLİK
Türkiye'de Devletçilik - Devletçiliğin Anatomisi - Üretimde Devlet: Kamu İktisadi Teşebbüsleri *(Sayfa 411-446)*

DIŞ İKTİSADİ İLİŞKİLER
Dış Ticaret - Dış Borçlar - IMF - Yabancı Sermaye - İthal İkamesi ve Himayecilik Politikası - Dünya Bankası - Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) - Uluslararası Kalkınma Örgütü (IDA) - Uluslararası Finans Kurumu (IFC) - Türkiye'de 6124 Sayılı Yasaya Göre Kurulmuş Firmalar *(Sayfa 447-518)*

DIŞ POLİTİKA
Türk Dış Politikası (1919-1945) ve (1946-1980) - Truman Doktrini, Marshall Yardımı ve Türkiye'ye Etkileri - Türkiye'nin Taraf Olduğu Başlıca Dış Politika Bunalımları Kronolojisi *(Sayfa 519-558)*

DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ
Din ve Toplum - Laiklik - 7. İslam Ülkeleri Konferansı - Menemen Olayı *(Sayfa 559-578)*

EDEBİYAT
Anahatlarıyla Edebiyat - Çocuk Edebiyatı - Roman - Hikâye - Şiir - Eleştiri - Âşık Edebiyatının Evrimi - Edebiyat Ödülleri - Yurt Dışında Türk Edebiyatı - Cumhuriyet Döneminin Başlıca Romancı ve Hikâyecileri ve Eserleri - Cumhuriyet Döneminin Başlıca Şairleri ve Eserleri - Cumhuriyet Döneminin Başlıca Deneme, Eleştiri, İnceleme, Araştırma, Röportaj, Edebiyat Tarihi, Gezi Yazarları ve Eserleri *(Sayfa 579-648)*

EĞİTİM
Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi - YÖK - Türk Üniversitelerine Alman Beyin Göçü 1933-1945 - Millî Eğitim Şûraları - Başlıca Eğitimciler *(Sayfa 649-688)*

ENERJİ
Türkiye'de Enerji- Enerji ve Türkiye - Uluslararası Enerji Ajansı - Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Enerji *(Sayfa 689-722)*

ESKİ ESERLER
Yurdumuzdaki Eski Eserler ya da Kültür Varlıkları - İstanbul'un Eski Eserleri - Eski Eserlerin Önemi ve Korunması - UNESCO'nun İstanbul ve Göreme'deki Eski Eserleri Kurtarma Projesi *(Sayfa 723-752)*

ESNAF/KÜÇÜK SANATKÂRLAR
Türkiye'de Esnaf ve Küçük Sanatkârlar - Türkiye'de Esnaf ve Sanatkârların Sınıflandırılması *(Sayfa 753-760)*

FELSEFE ÇALIŞMALARI
Türkiye'de Felsefenin Evrimi *(Sayfa 761-774)*

FOLKLOR
Folklor - Tarihten Folklora Doğru *(Sayfa 775-786)*

FOTOĞRAFÇILIK
Cumhuriyet'ten Önce Türkiye'de Fotoğraf - Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Fotoğraf - Türk Fotoğraf Sanatı *(Sayfa 787-800)*

GENÇLİK
Cumhuriyet Döneminde Gençlik - 1968 Gençlik Hareketleri *(Sayfa 801-812)*

GRAFİK SANATLAR
Grafik Sanatının Dünü, Bugünü - Türkiye'de Afiş Sanatı - İbrahim Müteferrika - Başlıca Grafik Sanatçılarımız - Grafik Sanatlarda Birleşme Çabaları: Grafikerler Meslek Kuruluşu *(Sayfa 813-826)*

GÜNLÜK HAYAT
Devralınan Sosyal Hayat - Türkiye'de Günlük Hayat - Refik Halid'e Göre 19. Yüzyıldan Cumhuriyete "Aşk ve Alâka" - Gecekondu ve Apartmanlarda Eşya ve Mekân Organizasyonu - Kahvehaneler - Sentez Olamayan Sentez *(Sayfa 827-876)*

HALKEVLERİ
(Sayfa 877-884)

HEYKEL
Cumhuriyet Döneminde Heykelcilik - Türk Heykel Sanatı - Cumhuriyet Döneminde Başlıca Heykel Etkinlikleri *(Sayfa 885-906)*

HUKUK DÜZENİ
Adalet ve Yargı - Cezaevleri - Devlet Güvenlik Mahkemeleri - Af - İstiklâl Mahkemeleri - Sıkıyönetim - Sansür - Türkiye'de Basın Sansürü *(Sayfa 907-966)*

HÜKÜMETLER VE PROGRAMLARI
(Sayfa 967-1046)

İKTİSADİ DÜZEN VE SORUNLARI
Devralınan İktisadi Miras - İzmir İktisat Kongresi - İktisadi Gelişmenin Evreleri - Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi - Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939) - İktisadi Politikalar - Rant Ekonomisi - Tasarruf Sorunu - Türkiye'de Kambiyo Rejimi - Döviz Kuru Sorunu *(Sayfa 1047-1152)*

İŞSİZLİK
Türkiye'de İstihdam - İşsizliğin Toplumsal Etkileri - İşçi Göçü - Almanya'daki Türk İşçilerinin Çalışma Durumları *(Sayfa 1153-1188)*

KADIN
Kadın - İzmir İktisat Kongresi'nde Kadınlar - Halk Deyişlerinde Kadın - Kürtaj Yasası *(Sayfa 1189-1204)*

KAMU HARCAMALARI
Türkiye'de Kamu Harcamalarının Gelişme Seyri *(Sayfa 1205-1222)*

KENTLEŞME
Kentleşme, Kentlileşme ve Türkiye Deneyimi *(Sayfa 1223-1238)*

KIRSAL YAPI
Kırsal Yapı - Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı *(Sayfa 1239-1272)*

KOOPERATİFÇİLİK
Türkiye'de Kooperatifçilik - Ahmet Hamdi Başar ve Kooperatifçilik *(Sayfa 1273-1286)*

KÜLTÜR
Kültür - Harf Devrimi Üzerine Bir Değerlendirme *(Sayfa 1287-1304)*

KÜTÜPHANECİLİK
Kütüphanecelik - Milli Kütüphane - Süleymaniye Kütüphanesi - İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi *(Sayfa 1305-1332)*

MADENCİLİK
Madencliğimizin Tarihsel Gelişimi - 19. Yüzyılda İmtiyaz Spekülasyonu - Âli İktisat Meclisi'nin Madenler Hakkındaki Raporu - Etibank - Maden Üretimimiz *(Sayfa 1323-1346)*

MASONLUK
Türkiye'de Masonluk - Rotary Kulüpleri - Lions Kulüpleri *(Sayfa 1347-1362)*

MEZHEPLER/TARİKATLAR
Mezhepler/Tarikatlar - Tarikat Kümeleri - Mevlevilik - Bektaşilik *(Sayfa 1363-1378)*

MİMARLIK
Cumhuriyet Döneminde Türk Mimarlığı - Ankara'nın Başkent Oluşu ve Kentsel Kuruluşu - Anıtkabir - Türkiye'de Mimarlık Eğitimi - Cumhuriyet Döneminde Yapı Teknolojisinin Gelişimi *(Sayfa 1379-1424)*

MİZAH/KARİKATÜR
Türk Mizah ve Karikatürü - Cumhuriyet Döneminde Gülmeceye Baskı: Markopaşa Örneği - Karikatürcüler Derneği - Gırgır Olayı - Uluslararası Yarışmalarda Ödül Kazanan Karikatür Sanatçılarımız - Akşehir Nasreddin Hoca Karikatür Yarışması Sonuçları *(Sayfa 1425-1456)*

MÜZECİLİK
Türkiye'de Müzecilik - Ankara Etnografya Müzesi - Topkapı Sarayı Müzesi - Anadolu Medeniyetleri Müzesi - Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi - Dünyada Müzeciliğin Gelişimi *(Sayfa 1457-1474)*

MÜZİK
Müzik Dünyamız - Türk Halk Müziği - Halk Müziği - Cumhuriyetin İlk Elli Yılında Geleneksel Sanat Musikimiz - Cumhuriyet Döneminde Türk Musikisi - Çoksesli Musiki - Türkiye Cumhuriyeti'nde Konservatuvarlar *(Sayfa 1475-1534)*

NATO
NATO - Sivil ve Askerî Yapısı *(Sayfa 1535-1550)*

NÜFUS
Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu - Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler - Azınlıklar Nüfusu *(Sayfa 1551-1564)*

ODALAR
Cumhuriyet Döneminde Odalar - Avukatlık Yasası'nda Son Değişiklikler - Barolar ve Türkiye Barolar Birliği - Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği - Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği - Tabip Odaları ve Türk Tabipler Birliği - Eczacı Odaları *(Sayfa 1565-1588)*

ORMANCILIK
Türkiye'de Ormanlar ve Ormancılık - Orman Yangınları *(Sayfa 1589-1600)*

PLANLAMA
Türkiye'de Planlama: Ülkesel, Bölgesel, Kentsel - Beş Yıllık Kalkınma Planları - İkinci Cumhuriyet Anayasası ve Planlama - Planlama Üzerine - Demokrasi ve Planlama - Devlet Planlama Teşkilâtı *(Sayfa 1601-1624)*

POLİS/JANDARMA
Kolluk Kuvvetleri - Polis Örgütünün Görevleri ve Yapısı - Milli İstihbarat Teşkilâtı *(Sayfa 1625-1654)*

REKLAMCILIK
Reklamcılık - Halkla İlişkiler - Reklamların Uyacağı Genel Esaslar - Neden Reklam, Nasıl Reklam? *(Sayfa 1655-1676)*

RESİM
Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi'nde Resim - Cumhuriyet Döneminde Resim ve Görsel Sanat Ödülleri *(Sayfa 1677-1714)*

SAĞLIK
Sağlık - İlaç ve Eczacılık - Tıbbiye ve Siyaset *(Sayfa 1715-1744)*

SANAT/ESTETİK
Cumhuriyet Türkiycsi'nde Sanat ve Estetik - "Kavramın Olmadığı Yerde Biçim de Yoktur" *(Sayfa 1745-1758)*

SANAYİ
Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri - Dünya Sanayi Haritasındaki Evrim Açısından Ereğli Demir-Çelik *(Sayfa 1759-1796)*

SEÇİM
Cumhuriyet Döneminde Seçimler *(Sayfa 1797-1824)*

SENDİKACILIK/İŞÇİ HAREKETLERİ
Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı - 12 Eylül Sonrasında Sendikalar Yasalar ve Sendikacılık - Cumhuriyet Döneminde İşçi Hareketleri - Cumhuriyet Türkiyesi'nde İşçi Hareketleri *(Sayfa 1825-1876)*

SİNEMA
Türk Sineması - Başlıca Sinema Festival ve Yarışmaları - Türk Sineması Kronolojisi - Türkiye'de Edebiyat ve Sinema/TV İlişkileri *(Sayfa 1877-1916)*

SİVİL TOPLUM VE KURUMLARI
Sivil Toplum - Sivil Toplum ve Türkiye *(Sayfa 1917-1922)*

SİYASAL DÜŞÜNCE AKIMLARI
Türkiye Cumhuriyeti'nde Siyasal Düşünce Akımları - Türkiye'de Halkçılık - İslamcılık - Türk Ulusçuluğu - Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği - Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm - TBMM Halkçılık Beyannamesi - Eşref Edib'den, Nihal Atsız'dan, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi Faaliyet Programı'ndan, Türkiye Sosyalist Partisi Programı'ndan *(Sayfa 1923-1962)*

SİYASAL HAYAT
Siyasal Miras - Siyasal Gelişmenin Evreleri - Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmesi *(Sayfa 1963-1998)*

SİYASAL PARTİLER
Dünyada ve Türkiye'de Siyasal Partiler - Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları - Cumhuriyet Halk Partisi - Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası - Serbest Fırka - Demokrat Parti - Adalet Partisi - Milli Selâmet Partisi - Milliyetci Hareket Partisi - Türkiye İşçi Partisi - 12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri - Cumhuriyetçi Güven Partisi - Hürriyet Partisi - Demokratik Parti *(Sayfa 1999-2140)*

SOSYAL POLİTİKALAR
Sosyal Güvenlik *(Sayfa 2141-2158)*

SOSYOLOJİ ÇALIŞMALARI
Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Sosyoloji ve Gelişmesi - Türkiye'de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştırmaları *(Sayfa 2159-2174)*

SPOR
Türkiye'de Spor - Cumhuriyet Döneminde Spor Politikası - Türkiye'de Spor Dallarının Gelişimi: Futbol, Güreş, Boks, Basketbol, Voleybol, Hentbol, Atletizm, Yüzme, Sutopu, Kürek, Yelken, Jimnastik, Halter, Judo, Karate, Taek-won-do, Binicilik, Bisiklet, Tenis, Masa Tenisi, Eskrim, Atıcılık, Okçuluk, Dağcılık, Kayak - Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi - Türkiye Futbol Ligleri Şampiyonları - Geleneksel Güreşler - Türkiye Basketbol Ligleri Şampiyonları - Atatürk Koşusu *(Sayfa 2175-2320)*

SU ÜRÜNLERİ
Su Ürünleri - Kültür Balıkçılığı - Ülkemizde Balıkçılık Araştırma Çalışmaları ve Kurumları *(Sayfa 2321-2336)*

SÜSLEME SANATLARI
(Sayfa 2337-2356)

ŞEHİRCİLİK
Şehircilik - Cumhuriyet Döneminde Toplu Konut Sorunu *(Sayfa 2357-2384)*

ŞİRKETLER/HOLDİNGLER
Türkiye'deki Şirketlerin Gelişimi ve Kapitalin Yoğunlaşma Süreci - Büyük Sermaye Gruplarının Türk Ekonomisindeki Yeri *(Sayfa 2385-2410)*

TARIM
Tarım - Sığırcılık - Koyunculuk - Ankara Keçisi Yetiştiriciliği - Kıl ve Süt Keçisi Yetiştiriciliği - Tavukçuluk - Arıcılık - İpekböcekçiliği - GAP ve Tarım *(Sayfa 2411-2454)*

TARİH ÇALIŞMALARI
Tarih Çalışmaları - Tarih Çalışmaları Kaynakçası *(Sayfa 2455-2478)*

TEKNOLOJİ
(Sayfa 2479-2490)

TİCARET
(Sayfa 2491-2502)

TİYATRO
Cumhuriyetten Önce Türkiye'de Tiyatro - Cumhuriyet Tiyatrosu - Özel Tiyatrolar - Türkiye'de Opera Sanatı *(Sayfa 2503-2550)*

TURİZM
Turizm - Türkiye'de Turizmin Boyutları - Turizm Olgusunun Gelişimi *(Sayfa 2551-2574)*

TÜRK DİLİ
Türk Dili - Türk Dilinde Gelişmeler *(Sayfa 2575-2606)*

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ
Türk Silahlı Kuvvetlerinin Örgütlenme ve Silahlanma Politikası: Silahlı Kuvvetlerin Teşkilâtı ve Görevi, Kara Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri, Hava Kuvvetleri, Silahlı Kuvvetlerin Katıldığı Barış Harekâtları - Silahlı Kuvvetlerde Eğitim ve Öğretim Kurumları - Ordu-Siyaset İlişkileri - Cumhuriyetin İlk Yıllarında Silahlı Kuvvetlerimiz *(Sayfa 2607-2660)*

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
TBMM'nin Kuruluşu ve Gelişimi - Cumhuriyet Meclislerinin Anatomisi - Cumhuriyet Meclislerinin Üye Listeleri *(Sayfa 2661-2730)*

TRT
Radyo - Türkiye Radyoları - Televizyon *(Sayfa 2731-2756)*

ULAŞTIRMA
Türkiye'de Ulaştırmanın Gelişimi - Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Modelleri - Türkiye'de PTT Hizmetleri *(Sayfa 2757-2776)*

VAKIFLAR
Vakıf - Cumhuriyetten Sonra Vakıflar *(Sayfa 2777-2792)*

VERGİ
Türk Vergi Sistemi - Katma Değer Vergisi - Âşarın Kaldırılması *(Sayfa 2793-2816)*

YAŞLILIK
Cumhuriyet Döneminde Yaşlılar ve Sorunları *(Sayfa 2817-2822)*

YAYIN DÜNYASI
Türkiye'de Yayıncılığın Gelişmesi ve Sorunları *(Sayfa 2823-2836)*

YEREL YÖNETİMLER
Türkiye'de Yerel Yönetim - Yerel Yönetimlerin Mali Sorunları - Belediyelerin Üretime Katılması *(Sayfa 2837-2856)*

Düzeltmeler ve Açıklamalar *(Sayfa 2858-2859)*

İndeks

A

Abacı, Hayrettin 2124 vd.
Abaç, Nuri 1693
Abalı, Ali 2307-2308
Abalıoğlu, Yunus Nadi 211 vd, 1660, 1925, 2058, 2583
Abasıyamk, Saik Faik 588, 594, 600, 601, 623 vd., 1912
Abay, Korhan 2542
Abdi İpekçi Ödülü 1714
Abdülhamid, I. 245
Abdullah Biraderler, 789, 792
Abdullah Cevdet, 209, 211, 234, 240, 248 vd., 326 vd., 765, 1924, 2039, 2161 vd., 2581
Abdullah Zühtü, 211, 963
Abdurrahman Palay Tiyatrosu, 2516
Abdurrahman Şer, 2459 vd.
Abdülaziz, 256, 258, 789, 807, 886, 959, 1054, 1461, 1678 vd., 2219, 2375, 2613, 2641 vd., 2732
Abdülhamit, II. 86, 207, 210, 238, 240, 247 vd., 257, 296, 573, 580, 613, 658, 789, 807, 835, 924, 959 vd., 1055, 1075, 1291, 1426, 1627, 1658, 1678, 1719, 1730, 1799, 1800, 1937, 1948, 2005 vd., 2165, 2177, 2180, 2198, 2309, 2459, 2547, 2581, 2642 vd., 2649, 2732, 2760
Abdülmecit, 256, 564, 565, 571, 1458, 2314, 2454, 2613, 2640
Abud, Nejat 2273
Abut, Sedat 1359
Abut, Vedat 2244, 2306
Acar, Hasan 2222
Acar, Kuzgun 889, 894, 900, 905, 1690
Acar, Nazmi 2219
Acar, Sırrı 2232 vd.
Acarbay, Demet 2278
Acarbay, Doğan 2266 vd.
Acarsoy, Nurgül 2291
Acemyan, Sirarpi 2534, 2541
Acet, Erdal 2277 vd.
Acet, Mustafa 2277
Acudoğu, Ratip Aşir 888 vd.
Acuner, Ekrem 45
Açba, Melih 2238, 2239
Açık Söz Gazetesi 216
Açıkalın, İsmet 2275
Acıkgöz, Can 2130 vd.
Açıkgöz, Nevzat 2542
AÇOK 2518, 2529
Ada, İhsan 220, 224
Adak, Fehim 1939, 2109
Adakan, Enver 2087
Adalan, İlgi 2535
Adalet Bakanlığı 389 vd., 913, 914, 926
Adalet Kulübü 2207
Adalet Partisi 142, 224, 297, 312, 434, 498, 500, 503, 576 vd., 846, 1014, 1072 vd., 1369 vd., 1444 vd., 1663, 1804 vd., 1838 vd., 1928 vd., 1957, 1982 vd., 2029 vd., 2089 vd., 2109, 2117 vd., 2125 vd., 2135, 2136, 2660, 2673, 2677 vd., 2832
Adalı, Halil 2219, 2222
Adalı, Ferruh 925
Adalı, Handan 2537
Adanır, Recep 2204
Adapazarı İslam Ticaret Bankası 1055, 2493
Adasal, Rasim 2191
Adaş, Erdoğan 2256
Adaş, Orhan 2310
Adımlar Dergisi 218, 591
Adıvar, Adnan 1719 vd., 1968, 1974, 2019, 2044 vd., 2476, 2665, 2827
Adıvar, Bayram 2303
Adıvar, Halide Edip 141, 142, 211, 218, 581 vd., 594, 595, 600, 608, 614, 622, 626, 878, 879, 1201, 1885, 1886, 1893, 1912, 1974, 2587, 2825, 2826
Adliye Vekâleti 571
Adoni, Yusuf 2545
AET 97, 99, 120, 463 vd., 545, 548, 1180
Afacan Çocuk Tiyatrosu 2517
AFAD 800
AFSAD 792, 800
Afşin Elbistan Termik Santralı 1217
Agah Efendi 204 vd., 1657
Ağa Han 570, 571
Ağakapılı, İsmet 2350
Ağaoğlu, Adalet 601, 617, 619, 625 vd., 1201, 2516 vd., 2536
Ağaoğlu, Ahmet 216, 234, 240, 680, 774, 878, 1086 vd., 1356, 1925, 1945, 1948, 2054 vd.
Ağaoğlu, Fahri 1368
Ağaoğlu, Mehdi 2274 vd.
Ağaoğlu, Samet 626, 1912
Ağaoğlu, Şükru 2277
Ağaç Dergisi 590
Ağırnaslı, Niyazi 2121 vd.
Ağlagül, İsmail 2543
Ağralı, Fuat 394, 1145 vd.
Ağralı, Seyyit A. 2232
A. Kadir 591, 636
Akar, Nasuh 2228
Akbel, Danyal 2194
Akbulut, Ahmet Ziya 1680 vd., 1746
Akça, Davut 2132
Akçam, Dursun 598, 626
Akçatepe, Halit 2539 vd.
Akçatepe, Sıtkı 2533
Akçay, İsmail 2183, 2269 vd.
Akçay, Ertuğrul 2276
Akçırpan, Tarık 237
Akçimento 2403
Akçura, Yusuf 234, 240, 834, 878, 1076, 1931, 2021, 2039, 2460 vd., 2583, 2600
Ahali Gazetesi 213
Ahali İktisat Fırkası 2012
Ahali Fırkası 1971, 2006, 2011, 2015
Ahenk Dergisi 1506
Ahmed, Arif 591, 599, 636
Ahmet, Cemal 323
Ahmet Cemal Paşa 2644
Ahmet Cevat 1433
Ahmet Cevdet 211 vd., 327, 571
Ahmet Fehim 963, 1878, 2509, 2510
Ahmet Halit Yayınevi 2826
Ahmet Haşim 581 vd., 631 vd., 641, 771, 2584
Ahmet Mithat 206 vd., 247, 251, 253, 321 vd., 607, 612, 620, 763, 817, 844, 1050, 1074 vd., 1657, 1912, 2509, 2824
Ahmet Naim, Babanzade 626, 764, 1937
Ahmet Rasim 207, 595, 610, 646, 790, 961, 1427 vd., 2584
Ahmet Rıza Bey 126, 209, 248, 764, 2039, 2074, 2164 vd.
Ahmet Samim 208 vd.
Ahmet Vefik Paşa 325 vd., 394, 762, 1433, 1459, 1948, 2456, 2459, 2508 vd.
Ahmet Şerafettin 2199, 2202, 2217
Ahmet Şuayip 641, 763, 764, 2165 vd.
Ahmet, Tül 245, 816, 1350, 2350
Ahrar Fırkası 2074, 2090
AİD 1832, 1853
Ajans Ada 1662 vd.
Ak, Seyit Ali 800
Akis Dergisi 143, 225
Aka Gündüz 213, 586, 588, 608, 626, 1912, 2518, 2543
Akad, Lütfi 1882 vd., 1892 vd., 1910 vd.
Akademi Kitabevi Ödülleri 605
Akal, Haşmet 1686
Akalp, Ayhan 819 vd.
Akan, İlhan 2536
Akan, Mehmet 2526 vd.
Akan, Necip 2129
Akandere, Zeynel 2237
Akar, Nasuh 2223 vd.
Akarıtur, Ferdi 2540
Akarsu, Bedia 770
Akarsu, Günay 2829
Akarsu, Hayrettin 2292
Akasya, Mecdi Ali 1357, 1358
Akat, Asaf Savaş 2472, 2478
Akatlı, Füsun 625, 646, 773
Akay, Alev 2544
Akaydın, Emine Fulya 1501, 1502
Akba Yayınevi 2830
Akbaba Dergisi 224, 1429 vd., 1455
Akbal, Oktay 224, 227, 594, 610, 618 vd.
Akbank 2395, 2403 vd.
Akbay, Rüyevde 2450
Akbaş, Aydemir 2540, 2542
Akbaş, Beyhan 2542, 2543
Akbaş, Erdinç 2541, 2542
Akbaş, Fuat 2219
Akbaş, Hüseyin 2229 vd.
Akdik, Kâmil 2350, 2352
Akdik, Şeref 1683 vd., 1698
Akdağ, Cem 2252
Akdağ, Fahiman 2277
Akdağ, Mustafa 2469, 2476, 2492 vd.
Akdağ, Vehbi 2233
Akdeniz Haber Ajansı 226
Akdeniz, Halil 1692
Akduman, Cengiz 800
Akduman, Erdoğan 2534, 2539
Akdurak, Metin 2284
Akelli, Gül 2536 vd.
Aker, Candan 2300
Akgün, Avni 2267 vd.
Akgün, Fikret 819 vd.
Akgün, Halit 2235
Akgün, Mehmet 2313
Akgün, Seyyit 2240
Akgün, Yalçın 2270
Akın, Bedii Faik 2471
Akın Gazetesi 216
Akın, Gülten 599, 636, 1201
Akın, Hasan Fehmi 2240
Akın, Muhittin 2264 vd.
Akın, Necdet 226
Akın, Nuri 2287 vd.
Akın, Osman Nihat 1438
Akın, Vecihi 2133
Akın, Şükran 2531 vd.
Akıncı, Cengiz 2271
Akıncı, Eşref 2132
Akıncı, Gündüz 646
Akıncı, Kemal 2252
Akıncı, Recep 2282
Akıncılar Derneği 2108
Akınlı, Hamit 2513
Akkan, Erdal 2268
Akkan, Fevzi 2256
Akkan, Oğuz 2829
Akkaya, Cemil 2274
Akkaya, Harun 2288 vd.
Akkaya, Nevin 2531 vd.
Akaş, Serhat 2534
Akkor, Neşet 940
Akkoyunlu, Fazıl 2111
Akkurt, Bülent 2543
Akkuyu Nükleer Santralı 721
Akman, Macit 1912, 2747 vd., 2754 vd.
Akmanşü, Halit 2049
Akol, Güneşi 2536
Akömer, Ekrem Rüştü 2274, 2035, 2318
Akpınar, Cemalettin 2450
Akpınar, Mehmet 2310
Akpınar, Metin 2516, 2536 vd.,
Akpınar, Selami 917
Aksal, İsmail Rüştü 1982, 2031
Aksal, Sabahattin Kudret 593 vd., 636, 2524
Aksaray Musiki Cemiyeti 1506
Aksay, Hasan 1939, 2109
Aksel, Doğan 2535
Aksel, Malik 779, 1747 vd.
Akses, Necil Kazım 1488, 1526 vd., 2549
Aksın, Nermin 2130
Aksoy, Ahmet 1498
Aksoy, Alaettin 1694
Aksoy, Aynur 2537
Aksoy, Erol 2135, 2543
Aksoy, Kemal 2124 vd.
Aksoy, Mehmet 894, 900
Aksoy, Müfide 889
Aksoy, Orhan 1913
Aksoy, Suat 2124 vd.
Aksoy, Suzan 2534
Aksoy, Teoman 2537, 2541
Aksoy, Ömer 2308

Aksu Grubu 2399
Aksu, Bekir 2235
Aksu, Semra 2272
Aksüt, Kemali 1509
Akşam Gazetesi 211, 216 vd., 585, 2128
Akşit, Sina 2007, 2473 vd.
Akşit, Bahattin 2477
Aktaş, Hüseyin 2269 vd.
Aktaş, Lütfü 2240
Aktaş, Mustafa 2240
Aktolga, Münir 1960
Aktunç, Hulki 625, 626
Aktürel, Teoman 2549
Akturk, Yıldırım 2135
Akurgal, Ekrem 2465
Akyiğitzade Musa 764, 1050, 1075
Akyavaş, Erol 1693 vd.
Akyazıcı, Hasan 2291
Akyol, Ercan 1454
Akyol, Türkan 2139
Akyürek, Aziz 2192 vd.
Akyurek, Münir 925
Akyüz, Halük 2139
Akyuz, Kenan 601, 646
Alabay, Osman 2130
Alahora, Derya 2543
Alabora, Mustafa 2534, 2539
Alacahöyük 68
Alacakaptan, Ulvi 2544
Alahan Manastır 729
Alakant, Muammer 2088
Alakoç, Metin 2233 vd.
Alan, Ali Rıza 2233
Alangu, Tahir 601, 645, 646
Alankuş, Ayhan 2320
Alankuş Burhan 2320
Alantar, Erdal 1690, 1692
Alanya, Seyfi 2268
Alanyalı, Tevfik 2300
Alanyalı, Tufan 2301
Alarko Holding 2404 vd.
Alasya, Oya 2540
Alasya, Zeki 1907, 2516, 2536 vd.
Alatan, Akbulut 2140
Alazan, Rauf 823
Alaçam, Erol 2270
Albayrak 213
Albayrak Tahsin 2270, 2286
Albayrak, Hüseyin 2264
Alber Efendi 2301
Alca, Yakut 2278
Aldemir, Emin 779
Aldoğan, Sadık 2015
Alemdar Gazetesi 211
Alemdar Kulübü 2238
Alemdar, Ahmet 2284
Alemdar, Hilmi V. 2264
Alemdar, Hakan 2312 vd.
Alevok, Mebrure 1912
Algan, Ayla 2539, 2543
Algan, Beklan 2530
Alıcı, Yaşar 2140
Alışık, Sadri 2531 vd.
Âli İktisat Meclisi 87, 1077, 1329, 1333
Âli Bey, Direktör 2508 vd.
Ali Galip, Dr. 1719
Ali Kemal 211, 213, 234, 1429, 1730
Ali Osman 1369
Âli Paşa 237, 246 vd., 259, 325, 741, 959, 1050, 1074, 1306 vd., 1458, 2005 vd.
Ali Poyrazoğlu Tiyatrosu 2516, 2542 vd.
Ali Rıza Paşa 680, 1964
Ali Salahi Bey 1502
Ali Suavi 204 vd., 762 vd., 1074 vd., 2590
Ali Suavi Komitesi 2010
Âli Ticaret Mektebi 1076
Ali Ulvi 227, 1440, 1448
Ali Şükrü 213, 1061, 1730, 2046
Alican, Ekrem 1607, 2087 vd.
Alkan, Enver 2300
Alkan, Orhan 2537
Alkan, Seyfettin 1371
Alkan, Türker 2139
Alkaya, Hüseyin 2222, 2235
Alman Arkeoloji Enstitüsü 72
Almay, Selahattin 2216
Almar, Hasan Ferit 1488, 1502, 1523 vd., 2549 vd.
Almaçık, Raik 2522
Alok, Ersin 792 vd.
Alp, Hüseyin 2248
Alp, Sedat 2465
Alp, Turgut 2189
Alpago Tiyatrosu 2515
Alpago, Salim 2534, 2538
Alpagut Grevi 1864
Alpar, Cem 2474
Alpar, Yıldız 2532 vd.
Alpaslan, Mümtaz 2531
Alpaslan, Tevfik Fikret 2137
Alpay, Hakan 2292
Alpay, Şahin 2477
Alper, Levent 2240
Alpman, Cemal 2191
Alpöge, Atilla 610, 2539
Alsan, Necip 646
Altan, Çetin 44, 224, 227, 601, 605, 617, 626, 1438, 1912, 1984, 2122, 2128, 2522, 2523
Altan, Özdemir 1693, 1696, 1709
Altar, Cevat Memduh 1488, 1531 vd., 2514
Altay Kulübü 2180, 2182, 2202 vd.,
Altaş 2403
Altı Ok 25, 87, 2039 vd.
Altın Kitaplar 2829
Altın Koza Film Festivali 1908, 1912
Altın Palet Ödülü 1714
Altın Portakal 1907, 1912
Altınay, Ahmet Refik 327, 1587, 2476
Altınel, Sabri 636
Altınkaynak, Hikmet 610, 646
Altınok, İsmail 1688, 1693
Altınordu Kulübü 2180, 2201 vd., 2248, 2273, 2280, 2307
Altınsoy, Mehmet 2135
Altıntaş, Yurdaer 815, 819 vd.
Altınzincir, Metin 2290 vd.
Altıok, Akın 2267 vd.
Altıok, Oktay 2239
Altıok, Saim 2319
Altıoklar, Mehmet 2253
Altıparmak, Ogün 2216
Altuğ, Yılmaz 2132
Altuğ, Şevket 2535, 2538
Altunbezer, İsmail Hakkı 2350, 2352
Altunkaya, Turgut 2134
Alus, Serset Muhtar 595, 626, 1430, 1912
Alyanak, İhsan 2840
Alyanak, Osman 2532
Amasya Tamimi 310
Ambar, Kemal 2306
Ambarlı Santralı 711
Ameliyat Tarhikat Mektebi 656
Amele Birliği 1855, 2146
Amele Fırkası 2014
Amele Gazetesi 211
Amele Teali Cemiyeti 1827, 1851, 1873
An, Bülent 2284
Anadolu'da Peyam-ı Sabah 213
Anadol, Çağatay 1959
Anadolu Ajansı 213, 226, 400, 1353
Anadolu Atınordu Kulubu 2279
Anadolu Bankası 400, 435
Anadolu Demiryolu 471
Anadolu Kulübü 2199, 2210, 2280
Anadolu Mecmuası 582
Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1464
Anadolu Musiki Cemiyeti 1504
Anadolu Sigorta 199
Anadolu Spor Kulübü Musiki Topluluğu 1504
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 25, 88, 92, 520, 1801, 1992, 2007, 2014, 2019 vd., 2664
Anadolu Universitesi 672, 681
Anadoluhisarı Kulübü 2210
Anavatan Partisi 1663 vd., 1805 vd., 1810, 1820 vd., 2018, 2101, 2135 vd., 2569, 2672 vd., 2854
Anayasa Mahkemesi 31 vd., 46 vd., 295, 297, 305, 377, 398, 578, 671, 672, 908, 914, 920 vd., 936, 937, 950, 1804, 1834, 1982 vd., 2182, 1996, 2105, 2124 vd., 2370 vd., 2458, 2656, 2666 vd.
Anayasa, 372, 1876, 1800 vd., 2060
Anayasa 1908, 372
Anayasa, 1921 389, 944
Anayasa, 1924 24 vd., 96, 301, 372, 390, 391, 404, 924, 927, 949 vd., 1827, 1843 vd., 1969, 1992, 2078, 2084, 2664 vd.
Anayasa, 1961 28 vd., 301 vd., 323, 372 vd., 394 vd., 427, 598, 681, 810, 910 vd., 945 vd., 1302, 1576 vd., 1594, 1605, 1724, 1731, 1803, 1807, 1811, 1831 vd., 1922, 1928, 1933, 1981, 1987, 1991, 1996 vd., 2089, 2125, 2149, 2364, 2370 vd., 2382, 2428, 2510, 2656, 2668 vd.,
Anayasa, 1982 44 vd., 334, 372, 395, 402 vd., 688, 924, 926, 934, 948 vd., 966, 1577, 1584, 1732, 1804, 1840, 2197, 2370 vd., 2587, 2669 vd.
And, Metin 779
Anday, Melih Cevdet 589 vd., 616, 626, 636, 646, 2522
Angın, Bülent 2242
Angün, Hayri 2239
Anıtkabir 1392
Anka, Hüseyin 888, 1392
Ankar Birliği S. 2516
Ankara Ajansı 226
Ankara Antlaşması 545
Ankara Arıcılık Enstitüsü 2452
Ankara Boks Kulübü 2238
Ankara Demirspor Kulübü 2207, 2235
Ankara Devlet Konservatuvarı 779, 1484, 1522 vd., 2513
Ankara Etnografya Müzesi 1460
Ankara Çayır Mer'a Zootekni Enstitüsu 2439
Ankara Çocuk Tiyatrosu 2518
Ankara, Duygu 2540
Ankara Filarmoni Derneği 1526
Ankara Fen Fakültesi 664
Ankara Fotoğrafçılar Cemiyeti 800
Ankara Gazeteciler Cemiyeti 220
Ankara Halk Tiyatrosu 2516, 2544
Ankara Kavaklıdere Sahnesi 2516
Ankara Komedi Sahnesi 2516
Ankara Müzikseverler Derneği 1527
Ankara Ormancılık Araştırma Enstitüsü 267
Ankara Oyuncuları 2516
Ankara Radyosu 779
Ankara Reklam 1662
Ankara Resim ve Heykel Müzesi 1695, 1699
Ankara Sanat Tiyatrosu 2516 vd., 2535, 2542 vd.,
Ankara Tarımsal Savaş İlaç ve Aletler Enstitüsü 267
Ankara Tavukçuluk Araştırma Enstitüsü 2450
Ankara Toprak ve Gübre Araştırma Enstitüsü 267
Ankara Üniversitesi 667
Ankara Universitesi Ziraat Fakültesi 2434 vd., 2442 vd.
Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü 664
Ankaragücü Kulübü 2202 vd.
Anlı, Hakkı 1684
Ansa 2488
Ansen, Sabri Süha 1502
Ant Dergisi 225, 591, 598, 2128
Antikacı, Eşref 1528
Antakya Mozaik Müzesi 730
Antbirlik 2856
Antel, Necip Celâl 1528
Antur, Ziya 1503
Apa, Ferit 1696
Apa, Mazhar 818
Apak, Kemalettin 1349 vd.
Apaydın, Orhan 1580
Apaydın, Talip 594 vd., 609 vd., 619, 625 vd., 2524, 2829
Ar Dergisi 888, 1748
Ar, Müjde 2533
Arif, Canbulat 2049
Ariş, Koray 889, 900
Araboğlu, Tibir 817
Arad, Agop 819, 1686
Arakon, Aydın 1882 vd.
Arakon, İlhan 1883, 2310
Aral, Cihat 1693
Aral, Coşkun 797
Aral, İnci 626
Aral, Oğuz 1438 vd., 1450, 2517
Aran, Belkıs 2549
Arap, Nuri 2219
Ararat, Arat 2264, 2265
Aras, Halil 2235
Aras, Mahir 2267
Aras, Niyazi 2134
Aras Tevfik Rüştü 218 vd., 1972, 1975, 2016, 2062
Arat, Necla 771
Arat, Reşit Rahmeti 2468, 2476
Aray, Ertuğrul 2283
Arayıcı, Oktay 2527 vd., 2540 vd.
Araz, Nezihe 1912, 2527, 2528
Arbaş, Avni 1686 vd., 1704
Arca, Özcan 1905
Arcan, İ. Galip 2513, 2533
Arcayürek, Dündar 222
Arda, Emre 2284
Arda, Orhan 1392, 1399
Ardahan, Rauf 2275
Arduman, Samim 2256, 2283
Arduman, Samim 2283
Arduman, Vecdi 2283
Arel, Bülent 1514, 1529 vd.,
Arel, Hüseyin Saadeddin 1476 vd., 1529
Arel, Ruhi 1681 vd., 1746 vd.,
Arel, Şemsi 1690
Aren, Sadun 225, 1815, 1957 vd., 2122 vd.
Arena Tiyatrosu 2515 vd., 2534 vd.
Argın, Nihat 2128
Argun, Aydın 2310
Arıboğan, Hüseyin 2257
Arıboğan, Lutfü 2252 vd.
Arıburnu, Orhan Murat 1882 vd.
Arıcan, Fikret 2203
Arıkan, Mehmet 1371
Arıkan, Saim 2219 vd.
Arıkan, Saffet 666, 1974
Arıkoğlu, İlhan 286
Arısan, Celal 2250 vd.
Arısoy, Sunullah 596
Arıt, Fikret 609, 1912
Arıtma Koruma Partisi 1939, 2015
Arif, Oruç 213 vd.,
Arkitekt Dergisi 1391, 1395
Arkadaş Dergisi 609
Arkan, Seyfi 1392 vd., 2378
Arkeoloji Araştırmaları 81
Arkın Yayınevi 2829 vd.
Arkın, Adnan 2120
Arkoç, Özcan 2216
Arlı, Ertuğrul 2304
Arman, Cihat 2203, 2204
Arnavutköy Kulübü 2307
Arnavutoğlu Ali 2219
Arndt, Fritz 655
Arolat, Ali Mümtaz 584
Arolat, Osman S. 599, 2518
Arpad, Burhan 220, 224
Arpad, Melih 646
Arpad, Zerrin 2532
Arsa Ofisi 2370
Arsal, Erdoğan 2284
Arsal, Orhan 2120 vd.
Arsal, Sadri Maksudi 2462, 2580 vd., 2600
Arsan, Asuman 2533 vd.
Arsan, Sunuhi 925
Arsebük, Hayri 2244
Arseven, Celal E. 1497
Arseven, Veysel 779
Arslan, Yusuf 2220 vd.
Arslan, Yüksel 1695
Arsunar, Ferruh 779, 1487 vd.
Artam, Nurettin 1430
Artemiz, Rahmi 892, 899
Artemel, Talat 1882, 1909
Artun, Şevki 2532
Artunkal, Güneri 2307
Aru, Kemal Ahmet 1394, 1402, 1407
Arçelik 199
Arçelik Kulubü 2261
Asil Çelik 1342, 2487
Asiltürk, Oğuzhan 1989, 2109
Asaf Çiyiltepe Sahnesi 2516
Asal, Talat 2102
Aselsan 2487, 2776
Asena, Orhan 1912, 2140, 2522, 2540 vd.
Asılyazıcı, Hayati 2513
Askeri Tıbbiye 248, 656, 2641
Askeri Yargıtay 39, 40, 47, 398, 922 vd.
Aseri Yüksek İdare Mahkemesi 47, 398, 923 vd.
Aslan, Aslan 2235
Aslan, Mehmet Ali 2124 vd., 2229
Aslan, Muhittin 2310
Aslan, Yılmaz 2233
Aslancan, Ayla 2544
Aslangil, Feyzi 1501 vd.
Aslankara, Sadık 2539
Aslanlı, Ethem Fehmi 940
Aslanoğlu, İbrahim 779
Aski Kadınlar Cemiyeti 1190 vd.,
Aster, Ernst Von 655, 768 vd.
Aşan, Burhan 2263
Aşan, Haydar 2263 vd.
Aşçıoğlu, Mehmet 2137
Aşkın, Firuz 819
Aşkın, Murat 2253
Aşkın, Şule 259
Aşkıner, Tolga 2535, 2540 vd.
Aşkun, Vehbi Cem 779
Aşut, Atilla 2128 vd.
Atabek, Erdal 1586
Atabek, Fevzi 2299 vd.
Atabey, Eşref Şefik 2237
Atabey, Fahri 2138, 2839
Ataergin, Zeki Arif 1496
Atafırat, Enver 2215
Atagök, Tomur 1692
Ataışık, Ali Rıza 940
Atak, Burhan 2207
Atakan, Leyla 2841
Ataklı, Mucip 45
Atakmen, Nurten 2537
Atakol, Turgut 2245, 2280
Atal, İhsan 2296
Atalay, Arif 2133
Atalay, Besim 779, 2598 vd.
Atalay, Mahmut 2183, 2232 vd.,
Ataman, Adnan 2753
Ataman, Sadi Yaver 779
Ataman, Sebati 399
Ataman, Şükrü 149
Atamer, Hayri C. 2255

Atamer, Zafer 2277 vd.
Atamulu, Hakkı 892, 899
Atan, İrfan 2222 vd., 2229
Atan, Adil 2222 vd.
Atasagun, İbrahim Şevki 1984
Atasoy, Cahit 1496
Atasoy, Sönmez 2518
Atasoy, Veysel 2135
Atatürk 24, 86 vd., 213 vd., 235, 249 vd., 259, 296, 310 vd., 390, 419, 444, 509, 520 vd., 570 vd., 589 vd., 608, 654, 661, 673, 764 vd., 808 vd., 888, 891 vd., 936 vd., 1062 vd., 1078 vd., 1087 vd., 1145 vd., 1276, 1301, 1354 vd., 1366, 1382, 1386, 1465 vd., 1520 vd., 1531 vd., 1685, 1719, 1828, 1879, 1925, 1931 vd., 1964 vd., 1971 vd., 1992 vd., 2007, 2021 vd., 2036 vd., 2187 vd., 2294 vd., 2313, 2378, 2419, 2426, 2461 vd., 2510, 2549, 2580 vd., 2594 vd., 2616, 2621 vd., 2650 vd., 2662 vd., 2824 vd.
Atatürkçülük 85
Atatürk Kitaplığı, İstanbul 1320
Atatürk Koşusu 2271
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 400, 2585 vd.
Atatürk Orman Çiftliği 432, 1597, 2433
Atatürk Üniversitesi 670, 681, 778
Atay, Cahit 1893, 1912, 2524, 2543
Atay, Falih Rıfkı 142 vd., 211 vd., 222, 582, 646, 964, 1386 vd., 1533, 2583, 2732, 2738 vd., 2825
Atay, Hakan 2278
Atay, Oğuz 601, 616 vd., 626, 2527
Atay, Saip 2128 vd.
Ataç Dergisi 224
Ataç, Nurullah 323, 328 vd., 591 vd., 641 vd., 768 vd., 2601 vd.
Ataç Ödülü 602
Ataç, Yıldırım 2538
Ataş 708
Ataş Rafinerisi 344
Ateş, Metin 824
Ateş, Toktamış 2478
Ateşöz, Nihat 2310
Atıcı, İsmet 2241
Atılgan, Doğan 797
Atılgan, Muzaffer 2135
Atılgan, Necdet 1439
Atılgan, Yusuf 596, 601, 610, 617, 626
Atik, Celal 2222 vd.
Atik, Muharrem 2234
Atilhan, Cevat Rıfat 575
Atilla, Burhan 2312
Atilla, Osman 779
Atlet, Ziya 2263 vd.
Atlı, İsmet 2228 vd.
Atlığ, Nevzat 1508, 2753
Atom Enerjisi Komisyonu 344, 400
Atsız Mecmua 590
Atsız, Nihal 590 vd., 964, 2061, 2114 vd.
Attaroğlu, Gökhan 2278
Avcı, İzzet 2315
Avcı, Esin 2536
Avcı, Mehmet 2291
Avcı, Sabit Osman 369, 1986
Avcı, Tahsin 2124 vd.
Avcı, Yıldırım 2137 vd.
Avcıoğlu, Doğan 143, 1955 vd., 1986, 2123, 2472 vd.
Ahenk, Ali 2543
Avıoğlu, Doğan 225
Avni Dilligil Ödülleri 2540
Avrupa Konseyi 538, 2653, 113 vd.,
Avrupa Parlamentosu 98, 102
Ay, İhsan 2240
Ay, Behzat 598, 619
Ay, Lütfü 328
Ayad, Fahri 2273, 2279
Ayan, Aydın 1693
Ayan, Mete 2284
Ayanoğlu, Bora 2541
Ayanoğlu, Sami 1882, 2517 vd.
Ayaz, Nilüfer 2260
Ayaşlıoğlu, Yiğit 2256
Aybar, Mehmet Ali 45, 220, 1815, 1956 vd., 1984 vd., 2120 vd., 2263 vd.
Aybar, Raif 2088
Ayberk, Necdet 2532
Aybey, Neş'e 2351
Aydınç, Nazmi 2310
Aydabir Dergisi 216, 590
Aydan, Ayhan 2549
Aydan, Berin 1883
Aydan, Efe 2252 vd.
Aydar, Kemal 2134
Aydede Dergisi 211, 1428 vd.
Aydemir, Servet 2235
Aydemir, Şevket Süreyya 140, 216, 425, 590, 598, 1078, 1085 vd., 1604 vd., 1731, 1751, 2475, 2829
Aydemir, Talat 936, 953, 1001, 1982 vd., 2296
Aydeniz, Sami 2291
Aydın Bankası 157
Aydın Heyet-i Milliyesi 2013
Aydın, Ali 2270 vd., 2300
Aydın, Bekir 2235
Aydın, Engin 2134
Aydın, Ersin 2278
Aydın, Eşref 2266
Aydın, Orhan 2268
Aydın, Remzi 2306
Aydın, Reşat 2308
Aydın, Tekin 1407
Aydınbaş, Orhan 2536
Aydınlık 211, 1960
Aydınlık Dergisi 139 vd., 225, 942, 1843, 1850 vd., 1985
Aydınlık Gazetesi 212 vd., 1062, 2049
Aydınoğlu, Cenap 2534
Aydır, Bekir 2235
Ayfer Feray Tiyatrosu 2516
Aygen, İbrahim 2253
Aygen, Cemal 2751 vd.
Aygen, Reşat Enis 588
Aygün, Şerif 1847
Ayık, Ahmet 2183, 2197, 2232 vd.
Aykaç, Fazıl Ahmet 1430, 1440, 2584
Aykaç, Nadir 641
Aykaç, Turgut 2242 vd.
Aykurt, Aytekin 2532
Aykurt, Süheyla 2532
Aykut, İmren 2132
Ayni, Mehmet Ali 765, 769
Ayomak, Niyazi 1504
Ayral, Hüseyim M. 2350
Ayrıksa, Ersin 2319
Aysan, Mustafa 436, 441
Aysan, Şükrü 1692
Aysev, Yaşar 2134
Aysu, Fazıl 1398
Aytar, Ahmet 2267 vd.
Aytaç, Hamit 2350
Aytekin, Erdoğan 2527 vd.
Aytemiz, Abdullah 1368
Aytür, Memduh 1111, 1608 vd.
Ayvalı, Nazmi 2304
Ayvalık, Selahattin 1063
Ayvaz, H. 1533
Ayvaz, Kazım 2229 vd.
Ayverdi, Semiha 619
Azak Tiyatrosu 2515
Azak, Ziya 2297
Aziz Nesin 140 vd., 220 vd., 595, 600, 610, 624 vd., 1435 vd., 1907, 1915, 2524, 2536 vd., 2829
Aziz, Rutkay 2525, 2543
Azizoğlu, Yusuf 577
Azot Sanayii T.A.Ş. 1778, 343, 395
Azra Erhat Ödülü 329

B

Babacan, Ayhan 799
Babalı, Meral 2259
Baban, Cihat 120, 224, 227
Baban, Hüseyin Ş. 214
Baban, Şükrü 220 vd., 1080, 2502
Babaç, Mine 2278
Babıalide Sabah 1939
Bacanos, Aleko 1507
Bacanos, Yorgo 1507
Bağ-Kur 403, 434, 757, 2145 vd., 2152 vd.
Bağdat Demiryol 1054
Bağdat Paktı 539 vd., 1979
Bağdatlı, Arzu 2259
Bağımsızlar Siyasi Derneği 2016
Baha Bey (Bediz) 791
Baha Tevfik 763
Bahadıslı, Yunus Ziya 598, 626, 2122 vd.
Bahar, Eliko 2246
Bahriye Dairesi 2621
Bahriye Mektebi 313
Bahriyeli Asaf 2286
Bahtiyar Galip, 1747 vd.
Bahçe Dergisi 607
Bahçe, Ayhan 2291
Bak, Salim 2235
Bakanlar Kurulu 399
Bakkaloğlu, Bülent 2292
Balin, Ertan 2283
Balaban, İbrahim 1688
Balaban, Necati 824
Balamir, Halit 2223 vd.
Balcan, Vural 2310
Balcı, Mustafa 2291
Balcı, Toma 2265 vd.
Balcıoğlu, Semih 227, 1438 vd., 1447
Balcıoğlu Şahap 220
Balcıl, Mustafa 626
Balıkesir Musiki Cemiyeti 1504
Balıkçılık Araştırma Merkezi 344, 2326
Bali, Nihat 1438 vd.
Balin, Ertan 2283
Balkan Konferansı 530
Balkan Paktı 528, 1979
Balkan Savaşı 257, 312
Balkan, Enver 2309
Balkan, Fuat 2309
Balkan, Hikmet 2309
Balkan, Hayri 2130
Balkan, Kemal 2465
Balkan, Nihat 2310
Balkır, Celal 2517
Ballı, Veli 2271 vd.
Balmumcu, Şevki 1392, 1397
Baloğlu, Muzaffer 2264 vd.
Baloğlu, Zekai 2132
Balta, Tahsin Bekir 28
Baltacıoğlu, İsmail Hakkı 139 vd., 216, 582, 590, 665, 673, 680, 766, 771, 774, 1748 vd.
Baltaoğlu, Cenap 2279
Baltaoğlu, Hüsamettin 2279
Banarlı, Nihat Sami 601, 646
Bandung Konferansı 539
Banguoğlu, Tahsin 1488
Bank-ı Osmanî 2388
Banker Kastelli 162, 183 vd.
Bankı Dersaadet 146, 155
Bankı Osmanî-i Şahane 146 vd., 155
Bara, Ali Hadi 888, 892 vd.
Bara, Kemal Emin 2510
Baran, İlhan 1530
Baran, İrfan 2111
Baran, Paul 132
Baran, Selçuk 625 vd.
Baraner, Reşat Fuat 1954
Baras, Ferhan 2248
Barbarosoğlu, Erol 2240
Bardakoğlu, Zühtü 1502
Barın, Emin 2350 vd.
Barış Gönüllüleri 669
Barışseverler Derneği 1978
Bari, Nazmi 2306 vd.
Barkan, Ömer Lütfü 1299, 2456, 2469 vd.
Barkay, Erdal 2266
Barlas, İsmet 2534
Barlas, Cemil Sait 1082, 1435 vd., 2025
Barlas, Erdinç 2530
Barlas, Orhan 2839
Barlas, Taner 2517, 2528, 2540
Barlas, Uğurol 779
Barolar Birliği 377, 1575, 1578
Barrok, Bela 778, 1488, 1531
Bartu, Can 216 vd., 2246
Barulay, Sevim 2306
Barutçu, Faik Ahmet 2558
Barutçu, Şinasi 798 vd.
Basar, Zeki 779
Basın İlan Kurumu 224, 1662
Basın Birliği 220
Basın Yayın Genel Müdürlüğü 400, 964, 2557 vd., 2735
Basın-İş 1868, 1873
Basiret Gazetesi 959
Basmacı, Aziz 2532
Başağa, Ferruh 1686 vd., 1753
Başak, Selmin 610
Başar, Ahmet Hamdi 140, 774, 1078 vd., 1087 vd., 1278 vd., 1285, 1299, 1851, 1854, 2053, 2493
Başar, Hayri 2041
Başar, Oya 2540 vd.
Başara, Rasim 421
Başaran 609 vd., 636
Başaran, Feridun 2290
Başaran, Heyecan 2531
Başaran, Mehmet 594
Başaran, Meriç 2537, 2544
Başaran, Uğur 2531 vd.
Başbakanlık Atom Enerjisi Komisyonu 722
Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu 399
Başbuğ, Salim 2291
Başgil, Ali Fuat 1089, 2090, 2502
Başgöz, İlhan 646, 779
Başıbüyük, Bülent 2545
Başkaya, Hasan 2448
Başkaya, Yusuf 938 vd.
Başkent Tiyatrosu 2516
Başkut, Cevat Fehmi 595, 1912, 2519 vd., 2544
Başoğlu, Muzaffer Şerif 667, 681, 2162, 2171
Başoğlu, Tamer 889, 894, 900, 906
Baştımur, Süleyman 2229, 2235
Baştimar, Zeki 1954, 1959
Baştürk, Abdullah 1872
Baştürkmen, Tacettin 2303
Başyılmaz, Ilyas 2124, 2128 vd
Bateş 2830
Batı Kent 1283
Batıbeki, Atıf Yılmaz 1886 vd., 1907, 1911, 1916
Batman, Mustafa 2267
Batmaz, Uğur 2139 vd.
Batu, Sadi 2191
Batu, Selahattin 2520, 2550
Batuhan, Hüseyin 770
Batur, Enis 645 vd.
Batur, Muhsin 313, 1986
Baturalp, Mehmet 2246 vd.
Bayar Hükemeti I. 976
Bayar Hükümeti 2. 978 vd.
Bayar, Celal 154, 164, 218 vd., 312, 390, 414, 421, 424, 444, 495 vd., 936, 947, 976, 1078, 1086 vd., 1103, 1330, 1334, 1367, 1603, 1607, 1973 vd., 1994 vd., 2021, 2061 vd., 2079 vd., 2091, 2096, 2103, 2132, 2180 vd., 2296, 2314, 2738
Bayar, Güçlü 2284
Bayar, Mediha 2305
Bayatlı, Osman 779
Baydar, Ahmet 2284
Baydar, Alaeddin 2205 vd.
Baydar, Behzat 2282 vd.
Baydar, Nasuhi 216, 2200
Baydar, Oya 225 vd., 1959, 2128
Baydar, Suat 769
Bayezit, Atıf 939
Baygın, Sefer 2233 vd.
Bayık, Namık 819, 823
Bayındırlık Bakanlığı 389, 391, 396 vd.
Baykal, Azat 2284
Baykal, Bekir Sıtkı 2471, 2478
Baykal, Rifat 2111
Baykara, Zeyyat 1623
Baykurt, Fakir 142, 593 vd., 609 vd., 619, 625 vd., 1888, 1912, 2528 vd.
Baykurt, Şerif 779
Baykuş, Fikri 2240
Baykut, Cami 218
Baylav, Naşit 1587
Baymur, Muvahhit 2290
Bayrak Gazetesi 2116
Bayrak Partisi 2018, 2140
Bayrak, Halit 192
Bayrak, Mithat 2183, 2228 vd.
Bayraktar, Atila 823
Bayraktar, Ertuğ 1530
Bayramoğlu, Muhlis 2088
Bayrav, Süheyla 645
Bayrı, Mehmet Halit 582, 779
Baysal, Faik 594, 619, 624, 626
Baysal, Kemal 1883
Baysen-İş 1868
Bayur, Yusuf Hikmet 1356, 2064, 2475, 2583
Bayülken, Haluk 105, 108
Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü 400, 2180, 2197
Bedi Nuri 2167
Bedii Faik 222, 1438
Bedia Muvahhit 2509
Bediz, Sedef 2544
Bedri Ziya Bey 2273
Begof, Kemal 2237 vd.
Beğensel, Ayata 2128 vd.
Behramoğlu, Ataol 599, 636, 2543
Bekbay, Saime 2533
Bekdik, Nihat 2205 vd.
Bekir Sami Bey 2665
Bekir Vehbi Bey 1329
Bekler, Namık 2284
Bektaş, Cengiz 610, 1412 vd.
Bele, Refet 943, 1970, 1974, 2019, 2044 vd.
Belediyeler Bankası 343, 2361 vd.
Belen, Münevver 1392
Beler, Turan Aziz 1912
Belgil, Celal 2544
Belge, Burhan 216, 224, 590, 1085 vd., 1751, 2215
Belge, Murat 323, 601, 645 vd., 2128
Belgeler Dergisi 2465
Belger, Nihad Reşad 2087
Belgün, Nilgün 2543
Belir, Saime 1696
Belkıs, Lale 2534, 2538
Belli, Mihri 1954, 1955 vd., 1985, 2123
Belling, Rudolf 655, 888 vd.
Beller, Osman 2276
Belleten Dergisi 2465, 2467, 2826
Benek, Beyhan 2541

Bener, Erhan 619, 2527, 2544
Bener, Fuat Münir 2733, 2739
Bener, Hikmet Erhan 626
Bener, Murat 2284
Bener, Vusat O. 596 vd., 625 vd.
Bengü, Vedat Örfî 1882, 1909
Benguraş, Sabiha 899 vd.
Bennce, Ethem İzzet 211, 216, 1912
Benk, Adnan 601
Benli Abdullah 2222
Benlar, Hamdi 2296
Berber, Mehmet A. 2290 vd.
Berberoğlu, Cengiz 2313
Bereketoğlu, Vecihi 1686
Berfe, Süreyya 599, 610, 636
Berger, Aliye 1689, 1755
Berk, İlhan 593 vd., 636
Berk, Nurullah 888 vd., 1683 vd., 1691, 1696 vd., 1753 vd.
Berkant, Muazzez Tahsin 1912
Berkel, Sabri 1684, 1690 vd., 1701
Berker, Ercument 1503
Berkes, Mediha 2163
Berkes, Niyazi 218, 236, 242, 259, 325, 667, 681, 816, 2162 vd., 2172 vd.
Berkin, M.S. 2171
Berkok, İsmail 1367
Berkok, Mehmet 2267
Berkoz, Egemen 636
Berksoy, Semiha 2549
Berksoy, Seyfi 2219
Berksoy, Taner 2483
Berksoy, Zeliha 2539 vd., 2544
Berktay, Erdoğan 2477
Berktay, Halil 2478
Berktüren, Neşet 2517
Berlin Antlaşması 1049
Besim Ömer Paşa 1351, 1719
Besimdağ, Ekrem 1487
Bestenigâr Ziya 1502 vd.
Beş Basamak Tiyatrosu 2516
Beşiktaş Jimnastik Kulübü 2179 vd., 2199 vd., 2235 vd., 2255, 2261 vd., 2309
Beşiktaş Musiki Birliği 1504
Beşikçi, İsmail 2174
Beşir Fuad 208, 326, 641, 764, 766
Beşir Kemal Bey 1587
Beşer, Nuri 1867
Beşergil, Ünver 2232 vd.
Betil, Turgay 823
Betil, Turhan 819
Beyat, Bahri 2533
Beyat, Süheyla 2533
Beyatlı, Yahya Kemal 581 vd., 595, 612, 632 vd., 641, 1299, 1429, 1925, 1938, 2601
Beyaz, Celal 2128
Beyazıt Devlet Kütüphanesi 1315, 2128
Beyhan, Gönül 2532
Beylerbeyi Musiki Heyʾeti 1504
Beynelmilel İşçi İttihadı 1843, 1850
Beyner, Zeki 1442, 1452
Beyoğlu Şehir Gazetesi 888
Bezirci, Asım 597, 599 vd., 642 vd.
Bezeyiş, Şadan 1690 vd.
Bıyık, Lamia 2291
Bıyıklı Fevzi Bey 2301
Bıyıkoğlu, Tevfik 317, 2474
Bıçakçı, İlker 2544
Bıçakçı, Cenan 2128
Biber, Mehmet 797
Biber, Necdet 2549
Bic, Hilmi 2237
Bicioğlu, Nivazi 2138
Bigat, Arzu 2544
Bilbaşar, Kemal 591 vd., 610, 618 vd., 624 vd., 1893, 1913, 2122
Bilek, Ahmet 2228 vd.
Bilen, İsmail 1959
Bilen, Ömer 1368
Bilgi Yayınevi 2830
Bilgi, Alaettin 330
Bilgin, Deniz 2354
Bilgin, Metin 2529
Bilginer, Recep 220, 1913, 2523
Bilgisever, Hakan 2284
Bilgiç, Bülent 2542
Bilgiç, Emin 2137
Bilgiç, Necati 2544
Bilgiç, Sadettin 1984, 2091, 2095 vd., 2102 vd.
Bilgişin, Cevdet 2293, 2296
Bilge Kitap Kulübü 2834
Bilge, İlhan 824
Bilge, Gazanfer 2223 vd.
Bilgehan, Cihat 2102
Bilgemre, Kadri 2448
Bilgen, Faik 2303
Bilgen, Reha 2540
Bilgütay, Nezihe 2346
Bilir, Sema 2542
Bilişik, Huseyin 1693
Bilova, Sema 2539
Bilşev, İhsan 2542
Biltan, Yahya R. 2630
Binbirgece Çocuk Tiyatrosu 2517
Binemeciyan 2507, 2510
Bingen, Kazım 2303
Bingöl, Cemal 1688 vd., 1702, 1753
Bingöl, Nihat 2300
Bingöl, Serbülent 1354
Binyazar, Adnan 601, 610, 646, 1186
Binzet, Sadun 2283
Bir, Mahmut 2283
Bircan, Bekir ?'
Biret, İdil 151 vd., 1529
Biret, İsmail ?
Birgen, Muhiddin 2193
Birgen, Şeref 2283
Birikim Dergisi 227, 773
Birinci İmar Kongresi 344
Birinci Grup 2014, 2052
Birinci, Yakup K. 2320
Biriz, Venüs 2536
Birkiye, Mehmet 2534
Birler, İsmail Hakkı 2139
Birlik Partisi 45, 1815 vd., 1838, 1988 vd., 2017
Birlik Tiyatrosu 2516
Birleşmiş Milletler 55 vd., 278 vd., 364, 538 vd., 635, 2635
Birleşmiş Oyuncular 2536
Birol, Fuat 2238 vd.
Birsel, Salah 593, 601, 647
Birtan, Muzaffer 1509
Birtek, Faruk 1247
Bisalman, Kemal 225
Bizim Parti 2018, 2140
Bizim Tiyatro 2516, 2518, 2534, 2543 vd.
Bodur Grubu 2406
Boduroğlu, Baha 2543
Bogos Mumcuyane 177
Boğaziçi 345
Boğaziçi Üniversitesi 654, 672, 681
Boğazkale 68
Bolak, Aydın 2132
Bolayır, Ali Ekrem 608, 2584
Bolender, Todd 2515
Bonatz, Paul 1422, 2378 vd., 2514
Bor, Osman 2291
Bora, Bülent 2300 vd.
Bora, Kayhan 2287 vd.
Bora, Rıdvan 2310
Bora, Salih 2232 vd.
Borali, Turgut 2532 vd., 2541
Boran, Behice 45, 141, 218, 227, 667, 681, 811, 1815, 1954 vd., 1986, 2121 vd., 2128 vd., 2172, 2477
Boran, Hikmet M. 1730
Boratav, Korkut 2475 vd.
Boratav, Pertev Naili 218, 600 vd., 647, 667, 681, 779, 786, 2469
Boren, Nejat 2536
Boro, Oda 2285
Boro, Sadun 2285
Boşboğaz Dergisi 1427
Boyacıgil, Abdurrahman 26
Boyacıoğlu, Ahmet 925
Boyar, Ali Sami 890
Boyar, Pertev 1755
Boyer, Ziya 2237
Boytorun, Nuri 2219, 2220 vd.
Boz, Sevil 2291
Bozbey, Hasan 2229
Bozbeyli, Ferruh 1984, 2096, 2102 vd.
Bozcalı, Sabiha 1696
Bozdağ, İsmet 2478
Bozdogan, Seyyit 1693
Bozer, Ali 2132, 2752 vd
Bozer, Fevzi 925
Bozfırat, Ayhan 610, 625 vd., 1201
Bozkurt Dergisi 2116
Bozkurt, Belkıs 2532
Bozkurt, Burhan 2235
Bozkurt, Cevher 823
Bozkurt, Esat Mahmut 509
Bozkurt, Filiz 2536, 2542
Bozkurt, Mahmut Esat 911, 940, 1061, 1064, 1194, 1991, 2057 vd.
Bozkurt, Sinan 823
Bozkurt-Lotus Olayı 526
Bozok, Erdoğan 1452
Bozok, Salih 421
Boztepe, Ali Nihat 1429 vd.
Böke, Ayhan 1417
Böke, Bedri 2297 vd.
Böke, Bekir 2235
Böke, Dilek 2278
Böke, Tevfik 2263 vd.
Böke, Yüksel 2277 vd.
Bölge İdare Mahkemesi 926
Bölükbaşı, Osman 220, 1982 vd., 2030, 2090
Bölükbaşı, Rıza Tevfik 763 vd., 779, 940, 1351, 1361, 1730, 2165 vd., 2286
Bölükbaşı, Zerrin 888, 892, 899
Bravo Dergisi 1432
Bretton Woods Antlaşması 486 vd.
Buğra, Tarık 227, 594, 617, 624 vd., 1913, 2524
Budak, Abdülkadir 610
Bugay, Saim 889
Bugay, Umur 2535, 2539 vd.
Bugün Dergisi 1939
Bugün Gazetesi 225
Buharalı Derviş 2350
Bulak, Ersin 2291
Bulca, Fuat 421
Buldu, Vural 2538
Bulut, Süleyman 610
Bulutlu, Sakıp 2122
Buluş, Macit 2284
Bulvar Gazetesi 231
Bulvar Tiyatrosu 2516
Burian, Orhan 328, 590, 645 vd.
Burak, Cihat 1688, 1706
Burak, Ratip Tahir 818, 1429 vd., 1440, 1750
Burak, Sevim 625 vd., 1201
Burcu, Sabahattin 2242
Burçin, Sait 2122 vd.
Burhanettin Tepsi 2510
Burkay, Kemal 2128 vd.
Bursa Musiki Cemiyeti 1506
Bursa Üniversitesi 672, 681
Butak, Behzat 2513
Buyrukçu, Muzaffer 601, 619, 625 vd., 2122
Buyse, Omar 662
Bük, Mustafa 2222
Büke, Bekir 2228 vd.
Bükey, Kerim 2306
Bükey, Zeki 797
Bükülmez, Muzaffer 2312
Bülbül, Asım 2235
Büte, Alaattin 797
Büyük Anadolu Partisi 45
Büyük Doğu Partisi 218, 575, 595, 1367, 1939
Büyük Doğu Derneği 1367
Büyük Doğu Gazetesi 1844
Büyük Gazete 1939
Büyük Mecmua 211
Buyuk Türkiye Partisi 1820, 2018, 2135 vd.
Büyükişleyen, Zahit 1693
Büyükaycan, Ömer 2253
Büyükaycan, Ünal 2248
Buyukdere Boron 2258, 2261
Büyükdoğan, İzzet 2235
Büyükdoğan, Orhan 1440
Büyükgüneş, Aydoğan 2283

C

Cabbar, Rana 2543
Caferoğlu, Ahmet 779
Calan, Arap Cemal 1502
Calp, Necdet 2134 vd.
Calwin 2253
Cami Bey 2665
Cambaz Fahri Bey 2301 vd.
Cambaz Rıza 2286
Cambaz, Kirkor 2303 vd.
Cambaz, Mehmet 2235
Can, Bektaş 2226 vd., 2235
Can, Enise 1503
Can, Eyüp 2242 vd.
Can, Halil 1509
Can, Hasan 2304
Can, Rafet 2300
Canbay, Selahattin 2140
Canberk, Eray 323
Canbulat, İsmail 2047
Canca, Natık 2290 vd.
Canca, Nazım 2290
Canca, Nurdan 2291
Candan, Nurullah 2269 vd.
Candaş, Ahmet 2242
Candaş, Muharrem 2223 vd.
Candemir, Adil 2224 vd.
Cangür, Nevin 2543
Cankut, Fikret 1409
Canonica, Pietro 898
Canova, Mahir 2536
Cansever, Edip 594, 636, 645, 2122
Cansever, Hakan 2312
Cansever, Hasan 2313
Cansever, Turgut 1403
Cansız, Hasan 2241
Cantekin, Mustafa 310
Cantürk, Kemal 498
Cav, Cavit 2301 vd.
Cav, Galip 2303
Cav, Sunuhi 2749
Cavit Bey 763, 808, 941 vd., 1050, 1058, 1075 vd., 1351, 1361, 1552, 1968, 2052, 2071, 2165 vd., 2388
Cavkaytar, Yücel 2314 vd.
Cavlı, Tülin 2315
Cebeci, Fahrettin 2268
Cebesoy, Ali Fuat 310, 943, 1968 vd., 1974, 1981, 2019, 2044 vd., 2060
Celal Nuri 234, 240 vd., 765
Celalettin, Arif 2665
Celaloğlu, Tevfik 2306
Cem Dergisi 1427 vd.
Cem, İsmail 227, 2472 vd., 2746 vd., 2754
Cem Yayınevi 610
Cem, Cemil Cahit 1432 vd.
Cemal Sahir 2548
Cemal Süreyya 597 vd., 635 vd., 645
Cemgil, Adnan 1954
Cemgil, Nazife 2129
Cemgil, Sinan 1960
Cemil Cem 1428 vd., 1438
Cemiloğlu, Esat 2238
Cemiyet-i Akvam 278 vd.
Cemşit, Cengiz 2313
Cenap Şehabettin 327, 581, 632, 639 vd., 1730, 2510, 2583, 2590, 2595, 2603
Cenevre Konferansı I. 547
Cenevre Silahsızlanma Konferansı 527
Cenevre, Türk Yurdu 2011
Cengiz, Aydemir 2308
Cengiz, Burhan 2266
Cento 543
Cep Tiyatrosu 2515
Ceride-i Havadis 204, 206, 788, 1657
Cerit, Yalçın 2130 vd.
Cerrahhane 1717, 2637, 2646
Cevanşir, Behbut 2306 vd.
Cevat Mustafa, Y. 2293
Cevdet Paşa 138, 237 vd., 246 vd., 1050, 1074, 1459, 2461
Ceyhun, Demirtaş 610, 619, 627
Ceyhun, Ekrem 2100
Ceylan, Engin 2544
Ceylan, Mithat 2140
Ceylan, Nuri Bilge 800
Cezmi Rıfkı Bey 2188
Cezzar, Engin 2515, 2523, 2537 vd.
Cezzar, Mine 2537
CGP 142, 1805, 1988 vd., 1998 vd., 2017, 2035 vd., 2095 vd., 2109
CHP 25, 126 vd., 216 vd., 300 vd., 312 vd., 377, 394, 416, 431 vd., 503, 509, 545, 572 vd., 589 vd., 595 vd., 665, 680, 810 vd., 846, 880 vd., 1049, 1069, 1077, 1081 vd., 1102 vd., 1212 vd., 1260, 1302, 1334, 1352, 1366 vd., 1432 vd., 1545, 1606, 1685, 1801 vd., 1833 vd., 1851 vd., 1874 vd., 1927 vd., 2179 vd., 2222, 2396, 2584, 2603 vd., 2660, 2668, 2675 vd., 2752, 2831 vd.
CHP 1. Kurultayı 25
CHP 3. Kurultayı 25
CHP İşçi Bürosu 1829
CHP Ödülü 602
Churchill, Winston 204, 278, 532 vd., 982, 1657
Cilga, Abbas 610
Cimilli, H.Hüsnü 674
Civaoğlu, Güneri 226
Cidal, Naci 2134
Cihaner, Süheyl 2286
Cihanoğlu, Said Selâhattin 2273, 2279, 2305, 2311 vd.
Cik, Cafer 2238
Cimcoz, İbrahim 2305
Cimcoz, Adalet 2540
Cimcoz, Salâh 1428 vd.
Cin, Fuat 2284
Cindoruk, Hüsamettin 2136 vd.
CKMP 578, 1805 vd., 1928, 1982 vd., 1996, 2009, 2017, 2030 vd., 2090, 2111, 2122
CMP 2017, 1818, 2008, 2017, 2088, 2140, 2268
Conker, Nuri 2054 vd.
Conkeroğlu, Burhan 2219
Coşan, Soner 2270
Coşgül, Osman 2267
Coşkun, Cemal 2542
Coşkun, Gürkan 1694 vd.
Coşkunoğlu, Hikmet 2241
Cömert, Bedrettin 601 vd., 646 vd., 772

vd., 2833
Cöntürk, Hüseyin 597, 642, 647
Cuda, Mahmut 1683 vd., 1704, 1753
Cumalı, Necati 593 vd., 619, 624 vd., 636, 1906, 1913, 2524, 2536, 2542
Cumalıoğlu, Fehmi 2109
Cumhuriyetçi Muhafazakâr Parti 2018
Cumhuriyet Gazetesi 141, 216, 220 vd., 1087, 1434, 1661, 1854, 2057 vd., 2830,
Cumhuriyet Kitap Kulübü 2834
Cumhuriyet Senatosu 31, 313 vd., 398, 409, 2667 vd.,
Cumhuriyet Üniversitesi 672, 681
Cumhuriyetçi Parti 1988, 2017, 2035
Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası 1479, 1529 vd., 1533
Cumhurbaşkanı 46, 399
Cücenoğlu, Tuncer 2928
Cümbüş, Zeynelabidin 1500

Ç

Çabuk, Hakan Mem 2541
Çağa, Esat 2121 vd.
Çağan, Sermet 2524, 2535 vd.
Çağatay, Ali Rıfat 1501 vd.
Çağatay, Cafer 2205
Çağatay, Ergun 792 vd.
Çağdaş Eleştiri 602
Çağdaş Sahne 2516
Çağdaş, Armağan 2270
Çağıldak, Ahmet 824
Çağla, Cevdet 1502 vd., 2739
Çağlar, Behçet Kemal 584, 595, 1913, 2520
Çağlar, Hande 1407
Çağlar, Mustafa 2502
Çağlar, Osman 2540
Çağlarman, Mustafa Zeki 1502
Çağlayan, Mesude 2549
Çağlayangil, İhsan Sabri 108, 566 vd., 2136 vd.
Çakaloz, O. Zeki 1756
Çakar, Mazhar 2219
Çakar, Seyfi 2280
Çakır, Ahmet 2221
Çakır, Deniz 2539
Çakır, Hüsnü 1974
Çakır, Mecit 2122
Çakır, Necip 2124
Çakır, Nevzat 800
Çakıroğlu, Temel 2290 vd.
Çakmak, Fevzi 219 vd., 575, 810, 1970 vd., 2064 vd., 2639, 2652, 2665
Çakmak, Mustafa 2220 vd.
Çakmak, Şefik 2630
Çakmaklı, Yücel 1893
Çalapala, Rakım 1913
Çalık, Şadi 888 vd.
Çalıkoğlu, Ziya 1913
Çalışkan, Rıfat 2304
Çalışlar, Aziz 647
Çalışlar, Oral 2131
Çalışma Bakanlığı 393 vd.
Çalışma Partisi 2016 vd.
Çallı, İbrahim 1681 vd., 1749
Çam, Selahattin 150
Çaman, Hadi 2532 vd.
Çambel, Halet 724, 2310
Çamlıbel, Faruk Nafiz 582, 637, 644, 1430, 1913, 2520
Çan Yayınları 330
Çankaya Kulübü 2202
Çankaya, Fahrettin 2235
Çapa Muallim Mektebi 2187 vd.
Çapa, Tunç 2300 vd.
Çapan, Cevat 599
Çapan, Rauf 2129
Çapan, Sungu 819 vd.
Çaplı, Orhan 674
Çarıklı, Hacim Muhittin 940 vd.
Çarşaf Dergisi 1429, 1455
Çavdar, Adem 2280
Çavdar, Tevfik 2475
Çayan, Mahir 1960
Çaylak Dergisi 1426
Çaylak Tevfik 1426
Çayönü 724
Çebi, Ahmet Salih 2139
Çeker, Nurettin 2292
Çeki, Gültekin 2320
Çekinmezer, İsa 2241
Çekmece, Ülfettin 2230
Çekver, Sudi 2312
Çelbi, Asaf Halet 634 vd.
Çelebi, Ahmet 2140
Çelebi, Ali Avni 1683 vd.
Çelebi, Hasan 2350
Çelebi, Hüsamettin 227
Çelebi, Mehmet 2230
Çelenk, Halit 2124
Çelik, İsa 792 vd.
Çelik, Celalettin 2544
Çelik, Haldun 2532
Çelik, Kemal 2297
Çelik, Şahin 2533
Çelik-İş 1834
Çelikbaş, Fethi 2030 vd.
Çelikel, Baki 2124
Çeliker, Muzaffer 2310
Çeliktürk, Atilla 2292
Çelmen, Muzaffer 2304
Çene, İlhami 2310
Çerkes Ethem 213, 312, 940, 2651
Çeterez, Mahmut 2223
Çetin, Celalettin 619
Çetin, Sinan 1905
Çetin, Yalçın 1438 vd.
Çetinbaş, Turan 2264 vd.
Çetiner, Ali 2304
Çetiner, Ali Rıza 2132
Çetiner, Selahattin 2134
Çetiner, Yılmaz 647
Çetinkale, Mustafa 2220
Çetinkaya, Ali 941, 1731, 2048, 2740
Çetinkaya, Hasan 2139
Çetinkaya, Hüsamettin 2529
Çetinkaya, Yavuz 2526
Çetkin, İbrahim 2122 vd., 2128 vd.
Çevik Kuvvet 1634 vd.
Çevik, Güner 2288
Çevik, Gürkan 2270
Çevik, Recai 2276
Çevre Genel Müdürlüğü 2373
Çevre Müsteşarlığı 2374
Çevre Tiyatrosu 2516, 2533, 2541 vd.
Çıdam, Reşit 2544
Çığır Sahne 2532
Çıkıgil, Latif O. 2316
Çıkmaz, Metin 2235
Çınar, Hüsnü 2132
Çınar, Vasıf 941
Çınar, Şeref 2320
Çınaraltı Dergisi 595
Çıngıraklı Tatar 206, 1426
Çıpa, Kemal 2281 vd.
Çırakman, Hüseyin 592
Çıray, Gül 2267 vd.
Çift, Zeki 2238 vd.
Çiftçi Köylü Partisi 1939, 1954, 2015
Çiftçioğlu, Sadullah 2219
Çilingiroğlu, Kaya 2278
Çiltaş, Sait 2130 vd.
Çimen, Nesimi 2539
Çimen, Oktay 2308
Çini, Talat 2346
Çinici, Altuğ 1408
Çinici, Behruz 1405, 1408
Çiper, Danyal 2308
Çivi Dergisi 1455
Çiyiltepe Sahnesi 2544
Çiyiltepe, Asaf 2516, 2535, 2543
Çizgen, Engin 792 vd.
Çizgen, Gültekin 792 vd.
Çizgen, Tuluğ 2542 vd.
Çiçek, Cemil 2135
Çiçekçi, Lütfü 2230
Çoban, Mehmet 2219 vd.
Çocuk Bahçesi 607 vd.
Çocuk Bahçesi Dergisi 2580
Çocuk Dostu Dergisi 608
Çocuk Duygusu Dergisi 608
Çocuk Dünyası Dergisi 609
Çocuk Esirgeme Kurumu 2153
Çocuk Haftası Dergisi 609
Çocuk Sesi Dergisi 609
Çocuk ve Yuva Dergisi 609
Çocuk Yurdu Dergisi 608
Çocuklara Arkadaş Dergisi 607
Çocuklara Kıraat Dergisi 607
Çocuklara Mahsus Gazete 607
Çocuklara Rehber Dergisi 607
Çocuklara Talim Dergisi 607
Çokal, Hüseyin 2222
Çoker, Adnan 890, 1689 vd.
Çokum, Sevinç 627
Çolak, Ethem 2278
Çolak, Hüseyin 2235
Çolak, Veysel 610
Çolakoğlu, Hüseyin 2241
Çolakoğlu, Nesli 2540 vd.
Çolakoğlu, Vahit 2257
Çolakoğlu, Ömer 2540 vd.
Çorağan, Güzin 2543
Çorağan, Tayfun 2545
Çorakçı, Nergis 2534
Çorbacıoğlu, Fazıl Hayati 1913, 2541
Çoruh, Engin 2290
Çolaşan, Emin 504
Çölok, Ayherk 2536 vd.
Çölok, Elif Türkân 2539
Çöze, Fikri 2536
Çubuk, Mehmet 1419
Çubukçu, Orhan 2128 vd.
Çukurova Üniversitesi 672 vd.
Çuvaldız Kabare Tiyatrosu 2516

D

D Grubu 1684 vd.
Dağ, Şevket 1686
Dağcı, Cengiz 619
Dağdeviren, Onur 2282
Dağıstanlı, Mustafa 2183, 2228 vd.
Dağlar, Aydemir 2242
Dağlarca, Fazıl Hüsnü 590, 593 vd., 600, 609 vd., 637, 2829
Dağlı, Ateş 2301
Dağlı, Halil 2248
Dai, Önder 2246
Dainas, Kurt 2188
Dalan, Bedrettin 2844
Dalhan, Halil 2274
Dalhan, Mahmut 2276
Dalkılıç, Muharrem 2268 vd.
Daloğlu, Osman 2518
Dalokay, Vedat 610, 1410, 1989, 2840, 2856
Dalyancı, Niyazi 226
Damar, Arif 591, 637
Damat İbrahim Paşa 245, 248, 255, 320, 324
Damat Ferit Paşa 310, 582, 940, 1964
Damcıoğlu, Nurhan 2535, 2538, 2541, 2544
Danişmend, Nur 2248
Daner, İlhan 2538
Danger, Rene 2360
Danışma Meclisi 43, 1166, 1804, 1838, 2132, 2671, 2674 vd.
Danıştay 40, 297, 305, 391 vd., 913 vd., 958, 1898, 2127, 2656, 2669
Danyal, Nezih 1453
Darago, Reşat Nuri 1748
Darendelioğlu, İlhan 209, 225
Darılmaz, Galip 2264 vd.
Darülaceze 833 vd., 2145, 2822
Darülbedayi 660, 2510 vd.
Darülelhan 660, 1502, 1511, 1519
Darüleytam 833 vd., 2145
Darü'l-Feyzi-i Musiki 1502 vd.
Darülfünun 252, 654 vd., 680, 690, 762, 1679, 2459
Darülmaarif 656
Darülmuallimîn 656
Darülmuallimat 656
Darülmuallimat 1679
Darüşşafaka 656
Darüşşafaka Kulübü 2257
Darü't Ta'lîm-i Musikî 1502
Datcu 2214
Daver, Abidin 2193, 2199
Dayıoğlu, Gülten 609
De Yayınevi 2829
Değirmenci, İlhan 2292
Değirmenci, Hasan 2242
Değerli, Ali 2284
Değerli, Fikret 779
Değmer, Şefik Hüsnü 139, 1062-1731, 1827, 1950 vd., 2472
Dedeoğlu, Semih 2248
Defterdar Kulübü 2261
Delibaş İsyanı 940
Delideniz, İbrahim 2534
Delikan, Coşkun 2531, 2538
Demir Çelik 1778
Demir, Ali 2290 vd.
Demir, Aydın 2222
Demir, Ayhan 2256 vd.
Demir, Erzin 2256, 2283
Demir, Kemal 2041
Demir, Mehmet 2242
Demir, Rızık 2221
Demir, Tamer 2270
Demiriş, Okan 2550
Demirağ, Nuri 1976, 2024
Demirağ, Turgut 1882 vd., 1910
Demiralay, Kemal 2137
Demiralp, Oğuz 645
Demiraslan, Mehmet 2286
Demirbayrak, Hikmet 2241
Demirci, Mehtap 2542
Demircioğlu, Gül 2278
Demircioğlu, Vedat 2126
Demircioğlu, Yusuf Ziya 779, 1487 vd., 1503
Demirel Hükümetleri 1008 vd., 1011, 1013, 1027, 1033, 1038
Demirel, İbrahim 799
Demirel, İlhan 797
Demirel, Alpaslan 2140
Demirel, Ayşe 2541
Demirel, Selçuk 1454
Demirel, Süleyman 64, 108, 225, 408, 485, 498, 502 vd., 566, 576 vd., 810, 1361 vd., 1441, 1979 vd., 1998, 2035 vd., 2091 vd., 2109, 2117, 2132, 2136, 2138, 2196, 2754
Demirel, Turgay 2250 vd.
Demirel, Ziya 2516 vd.
Demirelli, Fuat Hulusi 1351, 1359
Demirhan, Muzaffer 2317 vd.
Demirkan, Enver 2542
Demirkesen, Cemal 2312
Demironat, Muhsin 2353
Demirsoy, Seyfi 1853 vd., 1867, 1873
Demirsüren, Kemal 2229
Demirtaş, Güngör 2256
Demiröz, Erol 2543
Demit, Abdülgafur 2122
Demokrat İşçi Partisi 1851, 2016
Demokrat Gazetesi 209
Demokrat Parti 126 vd., 140, 220 vd., 230, 297 vd., 312 vd., 393 vd., 416 vd., 431 vd., 478, 495, 509, 538, 541, 572 vd., 595 vd., 669 vd., 681, 693, 810, 846, 862, 936, 945, 964, 1069 vd., 1092, 1102 vd., 1136, 1215, 1260 vd., 1302, 1334 vd., 1366 vd., 1400, 1438 vd., 1545, 1569, 1606, 1773, 1778, 1803 vd., 1820, 1828 vd., 1844, 1853 vd., 1875 vd., 1927 vd., 1939 vd., 1954 vd., 1967, 1976 vd., 1991 vd., 2002 vd., 2015 vd., 2024 vd., 2039 vd., 2055, 2060 vd., 2124, 2132, 2181, 2194 vd., 2570, 2599, 2603 vd., 2668 vd., 2734 vd., 2828 vd.
Demokratik Parti 846, 1370, 1805, 1815 vd., 1986 vd., 1997, 2002, 2009, 2017, 2035 vd., 2093 vd., 2102 vd.
Deniz Harp Okulu 2637, 2642 vd.
Deniz Kuvvetleri Komutanlığı 2608
Deniz Lisesi 2647
Deniz Müsteşarlığı 400
Deniz Nakliyat A.O. 402
Deniz Polisi 1652
Deniz, Ümit 1913
Denizbank 1604
Denizcier, İbrahim 2120 vd.
Denizcilik Bankası 395
Denizer, Erim 2241
Denizer, Ziya 2279
Denizer, Ümit 2518
Denizhan, Namık 900
Denizli Heyet-i Milliyesi 2013
Denli, Halit 2238
Deprem Araştırma Enstitüsü 268
Derin, Mustafa 2137
Dereli, Cevat 1684, 1695
Dereli, Toker 136
Derelioğlu, Teoman 2284
Dergâh Dergisi 582, 632, 651, 766, 1940
Derman, Hakkı 1507
Dernekler Kanunu 379 vd.
Dersim İsyanı 942
Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti 1572 vd.
Dersaadet Sanayi Odası 1568
Dersaadet Ticaret Odası 1568
Dersan, Kâzım Şinasi 211, 216
Derviş Vahdeti 210, 576
Derviş, Suat 614, 619, 627, 644, 1201, 1913
Desiyab 435, 1790
Deutsche Bank 155, 1055
Deutsche-Oriental Bank 1055
Dev-Genç 811, 1986, 2126
Deva Holding 1740, 2398 vd., 2406
Devekuşu Kabare Tiyatrosu 2516, 2540 vd.
Develioğlu, Burhan 1357
Develioğlu, Halil 1370
Devlet Halk Dansları Topluluğu 779
Devlet İstatistik Enstitüsü 399, 335, 393, 804, 1555, 1780
Devlet bakanlığı 399 vd.
Devlet Bale Okulu 2514
Devlet Balesi 2515
Devlet Üretme Çiftlikleri 420, 432
Devlet Demir Yolları İşletmesi 395, 402, 440
Devlet Deniz Yolları İşletmesi 2760 vd.
Devlet Denetleme Kurulu 47 vd., 409
Devlet Dergisi 2116

Devlet Güvenlik Mahkemeleri 42, 915 vd., 1872
Devlet Hava Meydanları İşletmesi 402
Devlet Klasik Türk Musikisi Korosu 1515
Devlet Konservatuvarı 2510
Devlet Malzeme Ofisi 402, 1778, 395
Devlet Opera ve Balesi 2510
Devlet Orgütlenme Şeması 406
Devlet Planlama Teşkilâtı 268, 274, 296 vd., 305, 346, 393 vd., 408, 427, 434, 515 vd., 1105 vd., 1124, 1164 vd., 1177, 1321, 1406, 1605 vd., 1616 vd., 1670 vd., 1982, 2094, 2100 vd., 2110, 2363, 2369 vd.
Devlet Su İşleri 343, 393, 401, 410, 722, 2332, 2417, 2402
Devlet Tiyatrosu 2510 vd.
Devlet Yatırım Bankası 400
Devrim Dergisi 143, 1083, 1986
Devrim, İhsan 2541
Devrim, İzzet Melih, 2510, 2508
Devrim, Nijat 1686 vd.
Devrim, Nurkalp 2128
Devrimci Ankara Sanat Tiyatrosu 2516
Devrimci Ast 2544
Devrimci Sol 1960
Devrimci Yol 1960
Devran, Mekin 2275
DGSA 800, 822, 888, 1422
DGSA Ödülleri 889
Diranas, Ahmet Muhip 584, 633 vd., 1748 vd., 2521
Dışişleri Bakanlığı 389 vd., 403
Dicleli, Vedat 1876
Diker, Mazhar 1592
Dikmen, Halil 1684 vd., 1749, 1753
Dikses, Hamid 1502
Dil Encümeni 2581
Dil Kurultayı 36, 94
Dilaçar, Agop 2583
Dilek, Mehmet 2282
Dilli, Remzi 2252 vd.
Dilligil, Avni 2532
Dilligil, Belkıs 2532, 2541
Dilmen, İbrahim N. 2598 vd.
Dilmen, Burak 2216
Dilmen, Günor 610, 1913, 2524 vd., 2550
Dilsiz, Ahmet 2281
Din İşleri Yüksek Kurulu 565
Dinamo, Hasan İzzettin 585, 619, 627, 637
Dinççağ, Şadi 1438
Dinçel, Ali 2842
Dinçer, Altan 2246, 2248
Dinçer, Erdinç 2517
Dinçer, Ferruh 779
Dinçer, Mustafa 2241
Dinçman, İhsan 2274
Dinçman, Cemil 2278
Dinçsoy, Merih 2536, 2538
Dinçsoy, Zeki 2536, 2539
Dinçtürk, Seydi 2267
Dinlegör, Bülent 2282
Dinmez, Aysel 2535
Dino, Abidin 1447, 1684 vd., 1695, 1705
Dino, Guzin 329, 600
Diper, Zafer 2516, 2543 vd.
Diriliş Dergisi 1940
Dirim, Can 2534
Dirvana, Selim 2263
DİSK 227, 1029 vd., 1845 vd., 1857 vd., 1866 vd., 1866 vd., 1959, 1984 vd., 1997, 2118, 2124, 2657
Dişiçürük, Kemal 2228, 2235
Dişçi Mektebi 660
Divitçioğlu, Sencer 1957, 2127 2472, 2477
Divan Edebiyatı Müzesi 1471
Diyanet İşleri Başkanlığı 393, 400, 563, 565 vd.
Diyarbakır Müzesi 1467
Diyarbakır Üniversitesi 672, 681
Diyarbakırlı Nejat 2246
Divojen Dergisi 206, 817, 1426 vd.
Divojen Gazi 959
Dizioğlu, Murat 2310
Dizdaroğlu, Hikmet 647, 779
Doğal, Hüsnü 518
Doğan Kardeş Dergisi 609, 2829 vd.
Doğan Kardeş Ödülü 602
Doğan, İzzettin 2132
Doğan, Asım 2539
Doğan, Avni 941, 2027
Doğan, Erkan 2528
Doğan, Ferruh 227, 1438 vd., 1440, 1449, 2536
Doğan, Hüsnü 2135
Doğan, Lütfu 1940
Doğan, Mehmet 601, 646, 647
Doğan, Rıza 2229, 2235
Doğan, Turgut 2241
Doğan, Yalçın 500 vd.
Doğan, Zeki 2630
Doğan, Ziya 2229, 2235
Doğan Yayınevi 2830
Doğanay, Ümit 2833
Doğaner, Ahmet 2292
Doğanlar, Ömer 2292
Doğanspor 2203, 2246
Doğançay, Burhan 1692 vd.
Doğramacı, İhsan 671, 686 vd., 2753
Doğru Yol Partisi 1805, 1820 vd., 2018 vd., 2137 vd.
Doğru Öz Gazetesi 212, 1062
Doğru, Abdülkerim 2109
Doğru, Arif 2242
Doğru, Ergun 2544
Doğrul, Ömer Rıza 573, 1937
Doğu Bloku 454 vd.
Doğu, Dinçer 2130
Doğu, Nizamettin 1398
Doğu, Yaşar 2222 vd.
Doğuş Grubu 2405
Doğuş Holding 2398, 2410
Dobra, Payidar 2256
Dok Genel-İş 1842
Doktoroğlu, Ferdi 2278
Dokuzoğlu, İsmail 2137
Dolmuş Dergisi 1440, 1445
Donizetti Paşa 1520
Donat, Yavuz 227
Doras, Asaf 941
Dorman, Yeşim 2543
Dormen Tiyatrosu 2515, 2532
Dormen, Haldun 2531 vd., 2545
Doruk, Ender 2538
Doruk, Eraslan 2242
Doruk, Teoman 1405
Dosdoğru, Deniz 2258, 2259
Dost Dergisi 597, 1843 vd.
Dost Oyuncular 2535
Dost Yayınevi 2830
Dostlar Tiyatrosu 2515, 2539 vd.
Doybak, Emin 2267
Doğuşken, Mehmet 2252 vd.
Dölek, Sulhi 610, 619, 627
Dölek, Şükrü 2262
Dönem Oyuncuları 2516
Dönmez, İsmail 2130
Dördüncü, Halil Lütfi 215 vd.
Dörtlü Takrir 140
Drama Tiyatrosu 2516
DSİ 394
DSİ Araştırma Dairesi 268
DSP 2140
DTCF 654, 664 vd., 768, 778, 2161, 2467
DTCF Dergisi 2465
Dumrul, Hamdi 938
Durakoğlu, Ahmet 2139 vd.
Duran, Feyhaman 1681 vd., 1691
Duranlı, Ali Rıza 2130
Duransoy, Samih 2307
Durbaş, Refik 599, 610, 637
Durgun, Korel 2281
Durkheim, Emile 370
Durlanık, Tevfik 938
Durmav, Deniz 2283
Durmuş, Menef 2242
Durmuş, Yener 2242
Dursun, Mehmet 2312
Dursunoğlu, Cevat 662, 1532, 2317
Duru, Kazım Nami 585, 608, 2518
Duru, Orhan 625 vd., 2543 vd.
Duru, Sevgi 2277
Duru, Sureyya 1905
Durusel, Nüsel 1201
Durusel, Battal 2252
Duyur, Gurdal 900, 905
Duyar, Neşe 2352
Duyguer, Nuri 1502 vd.
Dulger, Mehmet 2137
Dümbüllü, İsmail 1438, 2534
Dümer, Ekrem 2538
Dünya Bankası 472 vd., 478, 488, 505
Dünya Gazetesi 222 vd., 227
Dünya Sağlık Örgütü 1723
Dünya Savaşı, I. 312
Dünya Savaşı, II. 312
Dünya Çevre Günü 333, 335
Düren, Akın 226
Durusı, Mustafa Kamil 1496
Düstur Partisi 2017
Düşün Yayınevi 2829
Düşünsel, Feridun Fikri 2047
Düyun-u Umumiye 147 vd., 470 vd., 653, 1057 vd., 1066, 1680, 2325, 2454
Düzgüneş, Orhan 2448 vd.
Düzgünman, Mustata 2353 vd
DYP-İş 1836
DYO Resim Yarışması ve Ödülleri 1712

E

E Yayınevi 2831
Eberl, Carl 1531 vd., 2514, 2549
Ebüzziya Tevfik 206, 817 vd., 858, 2509
Ebüzziya, Ziyad 218, 2088
Ece Ayhan 597 vd., 635 vd.
Ecer, Sedef 2543
Ecevit, Bülent 109, 225 vd., 312, 481 vd., 500 vd., 546, 600, 615, 966, 1550, 1820, 1831, 1859, 1861, 1934, 1984 vd., 1997 vd., 2032 vd., 2095 vd., 2109, 2832
Ecevit Hükümeti 1. 1022 vd.
Ecevit Hükümeti 2. 1030 vd.
Ecevit Hükümeti 3. 1035 vd.
Ecevit, Fahri 1435
Ecevit, Nazlı 1696
Eczacıbaşı Holding 2404 vd.
Eczacıbaşı Kulübü 2308, 2248, 2257 vd.
Eczacıbaşı, Nejat 1354, 2298 vd.
Eczacıbaşı, Şakir 798 vd.
Eczacıbaşı Yatırım Holding 183 vd., 2406
Edebiyat Fakültesi Mecmuası 767
Edebiyat-ı Cedide 252, 580 vd., 613
Eder, Esin 2534
Edgu, Ferit 323, 596, 618, 625 vd., 1904, 1913
Ediz, Hasan Âli 962, 1731
Edol, Ali 2129
Edremit, Metin 823
Efekan, Ümit 1907
Efes Pilsen Spor Kulübü 2248
E-FOT 800
Ege, Fehmi 862, 1480, 1528
Ege, Kenan 2235
Ege Otomotiv A.Ş. 196
Ege Sorunu 557
Ege Turizm Cemiyeti 2558
Ege Yatırım 2406
Ege Üniversitesi 670
Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi 2445
Egeli, Ekrem Şerif 810, 1357
Egeli, Münir Hayri 2548
Egeli, Selim 1665
Egeli, Yusuf Adil 2087
Egemen, Ferih 2517
Egemen, Raif 2264
Egemen, Rıfat 2292
Egeran, Necdet 1349 vd., 1361 vd.
Egespor 2203
Egli, Ernst 1389 vd., 1422, 1609
Eğilmez, Cafer Turgut 943, 2047 vd.
Eğilmez, Ertem 1905 vd.
Eğilmez, Tarık 2274
Eğribaş, Dursun Ali 229 vd., 2235
Eğrikavuk, Ünver 1354
Eisenhower Doktrini 540
Ekin, Arif 2539
Ekin, Ayşe 2539
Ekin, Namık 2290 vd.
Ekin, Sema 2539
Ekin, Turgut 800
Ekinci, Fikret 2753
Ekinci, Mustafa 2088
Ekinci, Tarık Ziya 2122 vd.
Eke, Dilek 2291
Eken, Bülent 2216
Ekener, Haşım 2287 vd.
Ekmekçi, Mustafa 225 vd., 2128 vd.
Eko Yatırım 2407 vd.
Ekonomi Bakanlığı 391 vd.
Ekşi, Elif 2315
Ekşi, Oktay 227, 2139 vd.
Ekşioğlu, Berk 2278
Elibal, Gültekin 1756
Elif Naci 1684, 1749 vd.
Eliçin, Güner 2130
Eldem, Necati 2539
Eldem, Sedat Hakkı 1391 vd.
Eldem, Vedat 2475
Elderoğlu, Abidin 1690, 1701
Elektrik İşleri Etüd İdaresi 267, 342 vd., 690 vd., 722
Elkuthı, Rakım 1496
Elmalı Bendi 1213
Elmas, Orhan 2531
Elmen, Muhaffam 2281
Eloğlu, Metin 593 vd., 637
Elver, Yusuf 2540
Elçin, Şükru, 779
Elöve, Ali Ulvi 608
Emin Nihat (Serdaroğlu) 612 vd.
Emir Ali 570 vd.
Emiroğlu, Selma 1438 vd.
Emiroğlu, Yalçın 1407
Emek Dergisi 225, 2129 vd.
Emekli Sandığı 402 vd., 432, 2145 vd., 2821
Emekçi, Esen 2533
Emengen, Raif 2264
Emeç, Selim Ragıp 215 vd.
Emlak Eytam Bankası 148, 1384, 1604, 2377 vd.
Emlak Kredi Bankası 402, 2365 vd.
Emniyet Genel Müdürlüğü 378, 401, 1055, 1627, 1646,
Emre, Ahmet Cevat 608, 1275 vd., 1285, 2598
Emre, Halim 2284
Emre, İsmail 1370
Emre, Necmeddin 1381
Emre, Süleyman Arif 2105 vd.
Emre, Vehbi 2219 vd.
Emre, Veysi 2263 vd.
Emrullah Efendi 607, 659, 764 vd., 768
Enis Fosforoğlu Tiyatrosu 2516, 2544
Enata, Muhtar 590
Encümen-i İttilâf 926
Encümen-i Dâniş 322
Encumen-i Teftiş 960 vd.
Endem, Ali Rıza 1855
Endüstri Holding 2399
Ener, Aydın 2543
Ener, Bedia 2544 vd.
Ener, Mümtaz 2531 vd.
Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığı 344, 401, 722
Engin, Aydın 227, 2538 vd.
Engin, İlhan 1913
Engin, Lale 2259
Engin, Sabahattin 2529
Engin, Yusuf 2537
Engineri, Şekip 2263
Enginün, İnci 647
Engul, Derya 2253
Enka Holding 1697, 2395 vd.
Enver Paşa 257, 310, 578, 1297, 1351, 2038, 2578 vd., 2600, 2650
Enülkümen, İlhan 2287
Epikman, Refik 1683 vd., 1753 vd.
Er, Ahmet 2111
Er, Hüseyin 2239
Er, Özcan 2537
Erik, Şaban 2122 vd.
Erim Hükümeti 1. 1015 vd.
Erim Hükümeti 2. 1018
Erim, Kenan 84
Erim, Nihat 222, 313, 427, 681, 811, 1015 vd. 1979 vd., 2025 vd., 2095, 2125, 2130
Erim, Tunç 2246
Erimez, Dinçer 1693 vd.
Erimez, Salih 1430
Erinç, Cezmi 1531
Erişirgil, Mehmet Emin 582 vd., 766 vd.
Erişçi, Lütfi 2171
Erakalın, Avni 2120
Erakalın, Ülkü 1913
Eralp, Halil Vehbi 767
Eray, Gülbin 2537
Eray, Nazlı 619 vd.
Eraybar, Değer 2255 vd., 2260
Erbil, Leyla 596, 625 vd., 1201
Erbil, Sadettin 2532 vd.
Erbilen, Ayşe 2536
Erbakan, Necmettin 500, 577 vd., 1815 vd., 1939, 1988, 2104 vd., 2135
Erbelger, Cavidan 2275
Erbulak, Altan 1438 vd., 2532 vd., 2541 vd.
Erbulak, Füsun 2532 vd., 2542 vd.
Ercan Holding 2406
Erce, Taci 2283
Erces, Reşat 2319
Erçetin, Hüseyin 2221
Erçıkan, Celal 2256
Erçin, Hülya 2259
Erçin, Melih 2252 vd.
Erçin, Orhan 2237
Erçin, Sıtkı 2353
Erçman, Cemal 2287
Erdamar, Orhan 2536
Erdem, Ali Naili 2102
Erdem, Bülent 2310
Erdem, Emel 2306
Erdem, Kaya 184 vd., 505
Erdem, Sinan 2256
Erdem, Tevfik 2132
Erdem, Yakup 2130
Erdemir, Afif 1661 vd.
Erden, Erdal 2748
Erdenay, Kemal 2248 vd.
Erdener, Uğur 2315
Erdinç, Fahri 619, 627
Erdoğan, Levent 2289
Erdok, Neşe 1694 vd.
Erdost, Muzaffer 597 vd., 2477 vd.
Erduran, Ayla 1527 vd.
Erduran, Refik 227, 1913, 2522 vd.
Erdül, Osman 2280

Ereğli Demir Çelik 454, 477, 714, 1175, 1774, 2402
Ereğli Kömür İşletmesi 1854 vd.
Ereğli Kömür Havzası 341 vd.
Erel, Teoman 227
Erel, Uğur 2251
Erem, Müşfik 2130
Eren (Aydonat), Oya 2535
Eren, Cahit 395
Eren, Melih 2229
Eren, Naci 2128 vd.
Eren, Nusret Nurdan 792, 798
Erenay, Tuncay 2535
Erencan, Şevki 2122 vd
Erenel, Ergün 2542
Erenköy Fotoğraf Kulübü 800
Erenköy Kız Lisesi 2255
Erensü, Şefik 2753
Erenus, Bilgesu 2526 vd.
Erer, Ayhan 817 vd.
Erer, Kemal 2315
Erer, Reşad 1502
Erer, Tekin 227
Eres, Oktay 2283
Erez, Mesut 498, 502
Ergin, Doğan 1503
Ergin, Faize 1503
Ergin, Fahri 393
Ergin, Feridun 120, 495, 2088
Ergin, Osman Nuri 2827
Erginbaş, Doğan 1398
Ergani Bakır İşletmeleri T.A.Ş. 1327 vd.
Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi 1954, 2015
Ergenekon, Gökberk 2138
Ergenekon, Yılmaz 2092
Ergun, Sadettin Nüzhet 601, 779, 1509
Ergun, Ziya 2284
Ergöksel, Ülker 2536
Ergönül, Halit 2239 vd.
Ergör, Bozkurt 2316
Ergüder, Muzaffer 2629
Ergül, Nusret 2304
Ergün, Atilla 2535
Ergün, Ergün 2539
Ergün, Hüseyin 2130 vd.
Ergün, Süreyya 2558
Erhat, Azra 323 vd., 601, 647, 768, 1987
Erk, Gönül 2306
Erkal, Doğu 2544
Erkal, Genco 2515, 2533 vd.
Erkan, Doğu 2537
Erkan, Gündüz 2246
Erkan, Hamza Osman 2191
Erkan, Necmettin 2286
Erkan, Yaşar 2220 vd.
Erkılıç, İhsan 800
Erkılıç, Nurettin 800
Erkılıç, Sadrettin 2319
Erkilet, Emir 2061
Erkin, Feridun Cemal 108, 544 vd., 669
Erkin, Ulvi Cemal 1488, 1523 vd., 2550
Erkip, Orhan 1435
Erkman, Faris 2061
Erkman, Ferit 820
Erkmen, Aydın 819 vd.
Erkmen, Bülent 820 vd.
Erkmen, Hayrettin 120
Erkmen, Hüseyin 2220 vd.
Erkmen, Müeddep 797 vd.
Erkoğlu, Sedat 2305 vd.
Erkovan, Mustafa Kemal 2117
Erkoç, Eflatun Nuri 1438, 1440, 1446
Erksan, Metin 598, 1886 vd., 1911
Erkul, Faik 2536
Erkutun, Nihal 1501 vd.
Erkök, Ümran 2537
Erler, Suat 2191, 2273 vd.
Ermiş, Mehmet Ali 2531
Erman, Ayben 2534
Erman, Ayten 2532
Erman, Verda 1527 vd.
Ernart, Ege 2535 vd.
Eroğlu, Mahmut 2317 vd.
Eroğlu, Nuri 2242
Eroğul, Cem 2475
Erogan, Kadri 2102
Erol, Altay 1407
Erol, Ergin 2315
Erol, Necmet Tahsin 1362
Erol, Turan 1687 vd., 1708, 1755
Erol, Ömer 2291
Erolgil, Ayhan 800
Erozan, Celal Sahir 590, 2583
Ersan, Ali 799
Ersan, Erol 2124
Ersaraç, İbrahim 1451
Erseven, Rıza 2310
Ersever, Erdoğan 2534
Ersin, Murat 2262 vd.
Ersın, Nurettin 314
Ersoy, Akın 2312 vd.
Ersoy, Ali 2303
Ersoy, Ali Ulvi 1438
Ersoy, Mehmet Akif 213, 243 vd., 581 vd., 631 vd., 1297, 1924 vd., 2105
Ersoy, Şükrü 2216
Ersoylu, Ali 2238
Ersungur, Şahin 2242
Ersöz, Celal 2537
Ersü, Kerem 2315
Erşen, Yurdaner 2536
Erşen, Zehra 2536
Ertan, Alişan 2286
Ertan, Güler 799
Ertan, Mustafa 2304
Ertan, Şinasi 2132
Ertaylan, İsmail H. 601 vd., 2825
Ertaş, Sadi 2240
Erte, Gün 2257
Ertek, Memduh 2229
Ertel, Mengü 819 vd.
Ertem, Sadri 212 vd., 587 vd., 619 vd., 942, 1968, 2584
Ertop, Konur 601, 647
Ertoran, Muzaffer 889
Ertuğrul, İsmail Fenni 1940
Ertuğrul, Muhsin 1878 vd., 2510 vd., 2531 vd., 2548
Ertuğrul, Neyyir 1909
Erturan, Haydar 2269
Ertürer, Mümtaz 800
Ertürk, Kemal 2304
Erulıç, Celal 2532
Eryar, Sıtkı 2277
Eryavuz, İhsan 938 vd., 973, 1968, 2623
Eryılmaz, Ayhan 2240
Eryılmaz, Sabri 2130
Eryurt, Selahattin 2132
Eryüksel, Kâzım 2533
Erzi, Adnan Sadık 2476
Erzurum Kongresi 88, 310, 912, 1964, 2044 vd., 2662
Es, Semiha 797
Esatoğlu, Mehmet 2544
Esel, İlker 2248
Esel, Bülent 2216
Esen, Hayri 2532
Esen, Mehmet 2540
Esen, Neriman 2531
Esen, Orhan 2286
Esen, Sadık 2224, 2226
Esenbel, Melih 2136 vd.
Esenceli, Mehmet 2232 vd.
Esendağ, Vahap 2140
Esendal, Memduh Şevket 586 vd., 618 vd., 1080 vd., 1913, 1976
Esener, Ali Fethi 2136 vd.
Eser, Haluk 2531
Eshot 714
Esin, Numan 2111
Esin, Seyfullah 285
Esinduy, Sedat 2282
Esirkuş, Mustafa 1687 vd., 1693
Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü 403
Eski Şark Eserleri Müzesi 1468
Eskişehirspor 2208
Esmer, Ahmet Şükru 211 vd., 942, 1968
Esnaf Kefalet Kooperatifleri 1280 vd.
Esnaf Odaları 760
Esnaf Sandığı 754
Eşek Dergisi 1427
Eşref Edip 212, 941, 1968
Eşrefpaşa Musiki Birliği 1504
Eşsizhan, Rahmi 2122 vd.
Et ve Balık Kurumu 343, 395, 403, 2326 vd., 2420 vd.
Eti, Erol 1692
Etibank 267, 343, 392 vd., 433 vd., 690 vd., 722, 1331 vd., 1603 vd.
Etikan, arif 1488
Etle, Muhlis 433, 1078, 2087 vd.
Etfal Dergisi 607
Ethem, Necdet, Dr 2166 vd.
Ethem Nejat 673
Etler, Murat 2284
Etnografya Müzesi 311
Evin, Sinan 2278
Evgin, Güneş 2278
Evkaf Nezareti 1308
Evliyaoğlu, Göktan 2225
Evren, Kenan 43, 314, 687, 2132 vd., 2197, 2639
Evrensel, İlhami 2240 vd.
Eyiceoğlu, Celal 313, 1988
Eylül-6/7-1955 947 vd., 1966 vd., 2028, 2074, 2087
Eylul 12-1980 42, 408 vd., 435, 503, 548, 672, 848, 925 vd., 948 vd., 1040, 1834 vd., 1847, 1989 vd., 2036 vd., 2103 vd., 2119, 2135, 2197, 2429, 2566, 2655 vd., 2674 vd.
Eyüboğlu, İsmet Zeki 647
Eyüboğlu, Bedri Rahmi 593, 637, 779, 1684 vd., 1751 vd., 1886, 2276, 2540
Eyüboğlu, Eren 1684
Eyüboğlu, Sabahattin 255 vd., 322 vd., 595, 601, 643 vd., 768, 772, 1750 vd., 1911, 1987, 2535
Eyup Musiki Cemiyeti 1504
Ezmler, Özden 2310 vd.
Ezgi, Suphi 1476, 1498 vd.
Ezgu, İhsan 925

F

Faal Ajans 1661
Fahri Celalettin 586, 627, 1430
Fahri Kaptan 1680
Fahri Kemal 585
Fahreddin Dede 1508
Faik Âli (Ozansoy) 2584
Falih Ülkü (mimar) 1381
FAO 344, 2326 vd.
Farabi 762
Faruki, Nermin 899, 903
Fatma Aliye 831, 1201
Fazıl Adnan Bey 2273
Fazilet Partisi 2018, 2140,
Febüs Efendi 789 vd.
Fecr-i Ati 581 vd.
Fedailer Cemiyeti 2010
Felek Burhan 217 vd., 791 vd. 2190, 2191 vd., 2229
Felsefe Arkivi 769 vd.
Felsefe Cemiyeti 774
Felsefe Dergisi 763 vd.
Felsefe Islahatı Mecmuası 765
Felsefe ve İçtimaiyat Dergisi 774, 2171
Felsefe Yazıları (Yazko) 774
Felsefe Yıllığı 774
Fenik, Mümtaz Faik 220 vd.
Fenerbahçe Kulübü 2179, 2184, 2199 vd., 2235 vd., 2243 vd., 2254 vd., 2261 vd., 2273 vd., 2301 vd.
Fenmen, Mithat 1488
Feraizcizade Mehmet Şakir 2509, 2581
Ferah Sahne Topluluğu 2515
Ferah Tiyatrosu 2513, 2531
Feray, Ayfer 2532, 2537
Ferdağ, Ferda 2544
Fersan, Fahire 1507 vd.
Fersan, Refik 1476 vd., 1496 vd.
Fersan, Rukiye 2532
Feshane 338
Fesçi, Mehmet 1382
Fethi Ahmet Paşa 1458
Fethi Naci 225, 597 vd., 642 vd., 2122, 2829 vd.
Feyzioğlu, Turhan 119, 142, 681, 1859, 1984, 1988, 2030 vd., 2041 vd., 2087
Fındıkoğlu, Ziyaettin Fahri 582, 766 vd., 799, 2120, 2163 vd.,
Fırat Üniversitesi 672, 681
Fırat, Ayhan 2134
Fırat, Fevzi 2132
Fırat, Mualla 2532, 2544
Fıratlı, Jerfi, 2265, 2269
Fırt Dergisi 1429, 1455
Fidan, Celal 2304
FIFA 2184, 2200
Fikir Hareketleri Dergisi 216, 768, 1087
Fikir Kulüpleri Federasyonu 810, 811, 2124 vd.
Fikirci, Ünsal 2227
Fikirler Dergisi 595
Fikret Adil 1686, 1750, 1753, 1910
Fikret Hakan Tiyatrosu 2545
Fikret Mualla (Saygı) 1695, 1703
Fikret Şadi 2515, 2531
Filiba, David 2256
Filiz Nurullah 2219 vd
Filarmoni Dergisi 1526
Film Denetleme Kurulu 957 vd
Film Market Dergisi 958
Fim Sen 1912
Filmciler Derneği 1912
Filmeridis, Yuva 1883
Fiskobirlik 420, 2419
Fitnat Hanım 2280
Fişek, Hicri 2139 vd.
Fişek, Kurthan 2477
Folklor Araştırmaları Kurumu 778
Folklora Doğru Dergisi 778
Forum Dergisi 142 vd., 1082
Fosforoğlu, Enis 2544
Fosforoğlu, Renan 2532 vd.
Foto Dergisi 799
Foto Ferit İbrahim 1503
Foto Sabah 790
Foto Saray 790
Foto Süreyya 799
Fotoğraf Sanatçıları Derneği 800
Fotoğraf Dergisi 700
Frik, Göner 2267
Frik, Samiye 2310
Frikya 726
Frank Erich 654
Franko, David 2284
Fransız Arkeoloji Enstitüsü 72
Fuat Paşa 246 vd., 1050, 1074, 1171, 2005
Fürtuzan 323, 601 vd., 1201, 1913

G

Gabay, Moris 2122 vd.
Galata 744
Galata Borsası 173
Galata Köprüsü 744
Galatasaray Kulübü 2179 vd., 2199 vd., 2218 vd., 2244 vd., 2256 vd., 2273 vd., 2280 vd., 2307
Galatasaray Lisesi 656, 832, 2177 vd., 2254 vd., 2262, 2285 vd., 2318
Galeri Tiyatrosu 2516
Galiboğlu, Süleyman 2130
Galip Bahtiyar 1746
Gamsız, Leyla 1687
Ganiz, Selahattin 824
GAP 712
Garip Akımı 589 vd., 634
Garan, Sevgin 2291
Garanti Bankası 1696, 2395, 2406
Gaspıralı İsmail 208, 1945 vd.
Gazete Tiyatrosu 2516
Gazeteciler Cemiyeti 220, 369, 1911
Gazi Eğitim Enstitüsu 663 vd., 1697, 2262
Gazi Terbiye Enstitüsü 2187 vd., 2261
Gazimihal, Mahmut Ragıp 779, 1482, 1488
Gedik, Okan 2253
Gedikli, Necati 1530
Gelişim Yayınevi 2831
Gelenbe, Güzin 2543
Gelenbe Tevfik 2533, 2537, 2541
Gelenbevi, Baha 792, 798, 1882, 1910
Gemici, Hasan 2228 vd.
Gen-Ar Tiyatrosu 2515, 2538
Genborsa 188, 2406 vd.
Genca Süreyya 2305
Gence, Serpil 2535
Gencebay, Azize 2533
Gencer, Hüsnü 2549
Gencer, Leyla 1527 vd., 2549
Gencosman, Kemal Zeki 1533
Genç Arkadaş Dergisi 2116
Genç Kalemler Dergisi 211, 581, 765, 1930, 1948, 2580
Genç Osmanlılar 238 vd., 580
Genç, Adem 1692
Genç, Adnan 2544
Genç, Mehmet 2473
Genç, Mustafa 2242
Gençavdın, Zafer 1693
Gençlik ve Spor Bakanlığı 400
Gençlerbirliği 2202 vd.
Genel İş 1833, 1838, 1868
Genelkurmay Başkanlığı 389, 400 vd., 2608
Gensoru 32
Gensoy, Esat 2286
Geray, Cevat 882
Gerçek Sinema Dergisi 1912
Gerçek, Selim Nüzhet 1316
Gerçekler, Abidin 1498
Gerdağ, Musa 2246, 2276
Gerede, Hüsrev 1135
Gerkonsan 1790
Germaner, Ali Teoman 889, 900
Germen, Nur 2252
Geveliöğlu, Emin 938 vd.
Geveze Dergisi 1426
Gevgilili, Ali 227, 2475
Gezici, Hilmi 2235
Gezer, İmran 889
Gezer Hüseyin 889 vd.
Gezer, Mustafa 2544
Gezgin, Ahmet Oner 800
Gezgin, Fikriye 2532
Gezgin, Mehmet A. 2532
Gezmiş, Deniz 1960, 1988, 2034
Geşaş, Mehmet 2269
Gıda-İş 1868
Gırgır Dergisi 1429, 1442 vd., 1455

Giritli, İsmet 2668
Giritli, Hüseyin 1680
Giritlioğlu, Necla 1847
Giraud, Melis 2312 vd.
Giraud, Osman 2312 vd.
Giraud, Silli 2312 vd.
Giray, Ahmet 2319 vd.
Giray, Sami 2531
Giray, Ömer 2270
Girgin, Naci 2534
Girgin, Süheyla 2291
Girginkoç, Hilmi 2549
Giz, Adnan 2526 vd.
Giz, Selahattin 797
Gizli Komünist Fırkası 2014
Gocur, Mehmet 2230, 2235
Gologlu, Mahmut 2475
Gong Tiyatrosu 2538
Gorbon, Bedii 2280
Gorbon, Rebii 1392
Göğüş, Ali İhsan 2041, 2753
Göde, Yüksel 2315
Gökalp, Altan 600
Gökalp, Ziya 88, 134, 211 vd., 234, 249, 257 vd., 581, 591, 608, 621, 652, 659, 765 vd., 779, 832 vd., 878, 1049, 1075, 1079, 1292, 1297, 1513, 1519 vd., 1748, 1925, 1930 vd., 1948 vd., 2160 vd., 2460 vd., 2580, 2591 vd., 2606
Gökay, Fahrettin Kerim 857, 1261, 1356, 2536
Gökbilgin, Tayyip 2476
Gökberk, Macit 767 vd.
Gökçe, Enver 591, 637
Gökçe, Gürol 2536
Gökçe Ramiz 818, 1429 vd., 1443
Gökçebağ, Yalçın 1693
Gökçek, Cengiz 2117
Gökçelik, Hüseyin 938
Gökçen, Mehmet 2320
Gökçen, Sabiha 2630
Gokçer, Cüneyt 2514, 2521
Gökşin, Ziya Osman 1357
Göker, Turhan 2268
Gökgöz, Aydemir 799, 800
Gökgücü Erhan 2535, 2538
Gökhan, Burhan 2540, 2545
Göklevent, Şevki 939
Göklü, Yurdan 2543
Gökmen, Muazzez 2549
Gökmen, Oğuz 2136
Gökmenli, Hulusi 1496
Göknil, Enver A. 2263
Göknil, Seniha Hedri 328
Gökoğlu, Ahmet B. 779
Göksay, Fikri 799
Göksu, Rıza 925
Göksüzoğlu, Saffet 2120, 2121
Göktay, Zihni 2536
Göktaş, Erol 2304
Göktepe, Selahattin 1527
Göktepe, Tarık Mümtaz 213
Göktulga, Kadri 2207
Göktuna, Ergun 2290
Göktürk, Akşit 644 vd.
Göktürk, Hüseyin 27
Gökyay, Orhan Şaik 647
Gölhan, Ahmet 2138
Gölhan, Mehmet 2136 vd.
Göllü, Cengiz 2257, 2258
Gölpınarlı, Abdülbaki 647, 2469
Gömleksizoğlu, E. 1414
Göndem, Erdal 2286
Gönenli, Hayal 2300 vd.
Göneli, Nail 2297 vd.
Gönensay, Emre 2283
Gönenç, Suat 2256
Göney, Yılmaz 1901, 1902
Gönül Ülkü-Gazanfer Özcan Tiyatrosu 2516, 2537, 2539
Gönül, Turgut 2450
Gönültaş, Güngör 226
Göran, Tevfik 1584
Göreli, İsmail Hakkı 925
Göreli, Hüsamettin 2286
Görele, Hamit 888, 1683 vd., 1690, 1753 vd.
Gören, Ali Ferit 2264 vd.
Gören, Şerif 1896 vd., 1912
Görey, Yavuz 892, 899 vd.
Göreç, Ertem 1889 vd.
Göreç, Samim 2246
Görgüç, Namık 797 vd.
Görken, İsmet 2533
Görüşler Dergisi 219
Gösteri Dergisi 602
Gösteri Dergisi Ödülleri 606
Gövsa, İbrahim Alaaddin 608
Göymen, Korel 2139
Göyünç, Nejat 2476
Göze, Ergun 227
Gözen, Sabih 2517
Gözen, Yüksel 2532, 2541 vd.
Gözendor, Şeniz 2537
Gözlem Yayınları 610
Göztepe kulübü 2203 vd. 2284
Grafika Reklam 1662
Grafikerler Meslek Kuruluşu 820, 826, 1666
Grafikerler Meslek Kuruluşu Ödülleri 825, 826
Granit, Yalçın 2245 vd.
Grodetski, Muallâ 2306
Gruda, Ayşen 2540 vd.
Gruda, Yılmaz 2516, 2532 vd.
Gübre T.A.Ş. 1778
Gücü, Cevat 1358
Güçer, Lütfü 2476
Güçkıran, Reşit 2122
Güçlü, Mehmet 2222, 2235
Güçsav, Yüksel 823
Gül, Kemal Vehbi 2102
Gül, Mahmut 2290 vd.
Gül, Mehmet 2289
Gül, Tanju 2538
Gülipek, Özkan 2286
Gülal, Ahmet 2289
Gülek, Kasım 224, 1978 vd. 2025 vd., 2034 vd.
Güler, Abdurrahman 2132
Güler, Ara 792, 797 vd.
Güler, Cemal Nadir 1298, 1431 vd., 1443
Güler, Hasan 1507
Güler, Mehmet 610, 1693 vd., 1857
Güler, Murat 2277 vd.
Güler, Necati 2250 vd.
Güler, Süleyman 2549
Gülerbaşlı, Mehmet 2539
Gülercan, Bayezit 2527
Gülergin, Mecit 2276
Gülergin, Muharrem 2276
Gülerhan, Osman 2284
Gülerman, Derya 2292
Gülersoy, Çelik 1671, 2563
Güleryüz Dergisi 211, 220, 1428 vd.
Güleryüz, Ahmet 819 vd.
Güleryüz, Bedia 1696
Güleryüz, Mehmet 1694
Güleryüz, Remzi 2535
Gülesin Şükrü 2204, 2216
Gülçiç, Fazlı 2203
Gülhan, Ahmet 2516, 2536 vd.
Gülhan, Gülümser 2539 vd.
Gülhan, Yalçın 2540
Gülhane Askeri Tıp Akademisi 313, 2637, 2646
Gülhane Hatt-ı Hümayunu 246, 909, 1628, 2508
Güllabi Dergisi 1427
Güllap, Serkis 2288
Güllü Agop 1427, 2508 vd., 2546 vd.
Güllü, Zeki 2312
Gulmeriç, Şefik 1503
Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatrosu 2537 vd.
Gültakan, Raif 2260
Gültekin, Nimay 2536
Gültekin, Necati 2119
Gülveren, Türket 2242
Gülçelik, Sadi 2246
Gülçer, Şamil 2275
Gülçur, Yener 1418
Gülöksüz, Yiğit 2139
Gülşen-i Musiki Cemiyeti 1504
Gümrük ve Tekel Bakanlığı 392 vd.
Günüş, Aziz 2137
Gümüşdere, İsmet 797
Gumuşpala, Ragıp 1983, 2089 vd.
Gün Dergisi 591, 1843 vd.
Gün, Aydın 2549 vd.
Gün, Hadi 1882
Günizi, Arif 2240
Günal, Neşet 1688, 1707
Günaltay Hükümeti 987, 988
Günaltay, Şemsettin 572, 1936 vd., 1977, 2024 vd., 2067 vd.
Günay, İzzet 2532
Günay, Cengiz 2539
Günay, Erden 2308
Günay, Esen 2535
Günay, Fettah 2312
Günay, Lütfü 1689 vd.
Günay, Reha 798, 799
Günay, Turgut 779
Günay, Veysel 1693
Günaydın Gazetesi 223 vd.
Günaydın, Erol 2531 vd., 2545
Günday, Sabahattin 2102
Gündem, Naci 1528
Gündoğdu, Cengiz 2529, 2540
Gündüz Nadir 212, 942
Gündüz, Yılmaz 2246
Günek, Orhan 2549
Günel, Burhan 610, 627, 2585
Güner, Agâh Oktay 2117 vd.
Güner, Fuat 2544
Güner, Sami 792, 798
Güner, Semih 2540
Güner Şemsi 792 vd.
Güneri, Rüştü 2121
Güney Sanayi 2259, 2401
Güney, Eflatun Cem 609, 779
Güney, Mehmet 2540
Güney, Oben 2527 vd., 2544
Güney, Reşat 2248
Güney, Rüknettin 1392
Güney, Selahattin 2542
Güney, Yılmaz 619, 627, 1892 vd., 1907
Güneş Gazetesi 223, 226
Güneş Kulübü 2203 vd., 2235
Güneş, Alpaslan 2295 vd.
Güneş, Turan 108, 546 vd., 1550, 2088
Güneşsoy, Sencer 226
Güngör, İsmail Hakkı 2183
Güngör, Erol 2165
Güngör, Hasan 2228 vd.
Güngör, Kemal 779
Güngör, Mücahit 2235
Güngör, Necati 625 vd.
Güngör, Nuri 2529
Güngör, Ramazan 2229
Güngör, Yaşar 226
Güngör, Şükran 2531 vd.
Güngördü, Cenani 2122
Günses, Binnaz 2536
Günsoy, Hüseyin 2235
Günsur, Nedim 1687 vd., 1706
Güntekin, Reşat Nuri 211, 586 vd., 600, 608 vd., 622 vd., 1532, 1892, 1913, 2510 vd., 2825 vd.
Günver, Semih 117, 120
Günyol, Vedat 322 vd., 590, 601, 643 vd., 768, 1987, 2829
Günümüz Sanatçıları İstanbul Sergisi Ödüleri 1714
Gür, İbrahim 2242
Gür, Refik 927
Gür, Sıtkı 939
Gürak, Orhan 2238
Gürata, Mithat 1354
Gürata, Nihat 1349
Güray, Adil 2263
Güraymen, Sabri 2255
Gürbüz, Özer 2134
Gürcan, Fethi 2296 vd.
Gürel, Aysel 2531 vd., 2543
Gürel, suzan 2306 vd.
Güreli, Enver 2087
Güreli, Hüsamettin 2187
Güreli, Nail 2140
Güreşçi Danyal 2286
Gürkan, Ahmet 1367, 1368
Gürkan, Aytek 2253
Gürkan, Burhan 2229
Gürkan, Cevat 2295 vd.
Gürkan, Vefik 2221
Gürler, Faruk 313, 1986 vd., 2035
Gürman, Altan 1692 vd., 1709
Gürman, Metin 2288
Gurmeriç, Şefik 1501
Gürol, Saffet 2189
Gürpınar Hüseyin Rahmi 207, 257, 586, 595, 610 vd., 621 vd., 1427 vd., 1914, 2510, 2519, 2534 vd., 2543, 2583, 2825
Gürsan, Rauf 2274
Gürsan, Turhan 2274
Gürsel Hükümeti 1. 996 vd.
Gürsel Hükümeti 2. 999
Gürsel, Cemal 313, 598, 1605, 1622, 1911, 1981 vd., 2030, 2090, 2121, 2134, 2314, 2381, 2639, 2655 vd.
Gürsel, Ersen 1419
Gürsel, Hüsnü 800
Gürsel, Nedim 600 vd., 625 vd.
Gürsel, Seyfettin 2472, 2478
Gürses, Binnaz 2542
Gürses, Ersan 2543
Gürses, Kemal 2314
Gürses, Muharrem 2533, 2536
Gürses, Refik 2282
Gürsoy, Nilüfer 2102 vd.
Gürsoy, Özdemir 797
Gürten, Vedat 2549
Gürtunca, M. Faruk 216, 1914
Gürün, Kâmuran 1357
Güven Partisi 142, 1805, 1815 vd., 1984 vd., 2017, 2033 vd.
Güven, Erdoğan 2286
Güven, Ferruh 2140
Güven, Hüsamettin 2124 vd.
Güven, Kemal 1989
Güven, Memduh 2286
Güven, Necip 939, 940
Güven, Nef'i 2310
Güven, Şefik 2290 vd.
Güvenç, Ayten 2541, 2542
Güzide Sabri 588, 600, 1886, 1915
Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü 403
Güzel Sanatlar Birliği 1681
Güzel, Hasan 2135
Güzelce, İbrahim 1851

H

Habib, Jak 2244
Haber Gazetesi 218, 1853
Hacettepe Üniversitesi 671, 772, 1555
Hacı Arif Bey 1511 vd.
Hacı Faik Bey 1511
Haca Saip Paşa 148
Hacıhasanoğlu Muzaffer 1914
Hadi Paşa 940
Hadi Çaman Yeditepe Oyuncuları 2516
Hadi, Sevinç 1419
Hadi, Şandor 1419
Hafız Osman 2350
Hak-İş 1834 vd., 1869
Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu 47, 50, 402, 915, 928
Hakimiyet-i Milliye 212, 587, 632
Hakan, Fikret 2532 vd.
Hakkak Yümnü 2351
Hakkı Şinasi Paşa 1352 vd.
Hakko, Vitali 1661
Haksun, Necati 1914
Hakyemez, Doğan 2252
Hakyemez, Filiz 2258 vd.
Hale, Asaf 1685 vd., 1696
Halikarnas Balıkçısı 591 vd., 610 vd., 624 vd., 763, 819, 942, 1914
Halil Edhem, 1465, 1685
Halim Bey (mimar) 1381
Halis Turgut 943, 2047
Haliç 344 vd.
Haliçi Kurtarma Projesi 354
Halk İştirakiyyun Fırkası 2007 vd.
Halk Bilgisi Dergisi 778
Halk Bilgisi Haberleri Dergisi 582, 778
Halk Bilgisi Mecmuası 582
Halk Bankası 1284
Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü 670, 1312
Halk Kütüphaneleri 1307 vd.
Halk Oyuncuları 2516, 2538
Halk Sahnesi 2516
Halk Zümresi 1931, 2044
Halk Şuralar Fırkası 1931
Halk-Koop 1285
Halka Doğru Cemiyeti 2011
Halka Doğru Dergisi 312, 778, 2459 vd., 2580
Halkacı, Yılmaz 2122
Halkçı Gazetesi 221 vd., 2027
Halkçı Parti 1805, 1820 vd., 2018, 2133 vd., 2672 vd.
Halkevleri 259, 370, 377, 589 vd., 878, 2021, 2068, 2344, 2584
Halkın Dostları Dergisi 599
Halman, Defne 2534
Halman, Talat Sait 600, 1911
Hamamcıoğlu, Sabri 2320
Hame Dergisi 591
Hanak, Anton, 898
Hancı, Enver 2292
Hançerlioğlu, Orhan 596, 619 vd., 772, 1362, 1914
Handan, Mehmet 1407
Hanende Sıtkı Bey 1502
Harbiye 248, 310 vd., 663, 1942, 2637
Hareket Dergisi 225, 585, 1940
Hareket-i Milliye Red-di İlhak Teşkilâtı 2012
Harlıoğlu, Hikmet 2298
Harp Akademileri 2617, 2637 vd.
Harp-İş 1834
Has, Hasan 2289
Has, Şükrü 2241
Hasip Bey 2317
Hasağası, Rauf 2263
Hasan Âli Ediz Ödülü 329
Hasan Cemal 227
Hasan Fehmi, 208 vd., 239, 808, 834, 2581
Hasan Fehmi Paşa 1602, 2759
Hasan Hüseyin (Korkmazgil), 599 vd., 637
Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü 666
Hassan, Nevin 2280
Hassan, Selma 2277
Hastürk, Yılmaz 2134

Hatay Antlaşması 311
Hatay Devleti 530 vd., 977
Hatay Sorunu 529
Hatiboğlu, Şevket Raşit 2041
Hatipoğlu, Aydın 610, 2528
Hatipoğlu, Ömer 1696
Hattat Halim 818
Hattat Hamit 818
Hattat Sami 2350
Hattat Yakut 2349
Hattat Şevket 2219
Hava Kuvvetleri Komutanlığı 2608
Havaeri, Seyfi 1882
Havayolları 393
Hayal Dergisi 206, 959, 1426
Hayali Küçük Ali 1438
Hayat Dergisi 214, 582 vd., 766, 797
Haydar Rifat 767, 1080
Haydaroğlu, Minnetullah 2120 vd.
Hayrabolulu Süleyman 2222
Hayreden, Hayrettin 2733
Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı 400
Haziran, 15-16 948 vd., 1014, 1834, 1866 vd., 1958, 1986, 1997, 2094
Haznedar, Mazhar 2132
Hekimgil, Emin 2752
Hekimoğlu, Müşerref 226
Helsinki Konferansı 63
Hemşeri, İlhan 2537
Heper, Metin 259, 2478
Heper, Sadettin 1508
Hepgüler, Muzaffer 2533
Heral, İsmail 2137
Hergeleci İbrahim 2219 vd.
Hergün Gazetesi 216, 227, 2116
Hetman, Sümer 2310
Heyet-i Ayan 926, 2663
Heyeti Müttefika-i Osmaniye 2011
Heyet-i Temsiliye 88
Heyet-i Mebusan 2663
Hınçer, İhsan 779
Hızal, Meriç 889 vd.,
Hızır, Nusret 328 vd., 767 vd.
Hızlan, Doğan 601, 647
Hidrobiyoloji Enstitüsü 2326 vd.
Hikmet Şekip 1195
Hikmet, Raif 2536
Hilâfet Sorunu 565 vd.
Hilav, Selahattin 599 vd.,
Hindemith, Paul 1525 vd., 2514, 2549
Hirfanlı Barajı 1140
Hirsch, Ernst 655
Hisar Dergisi 595
Hisar, Abdülhak Şinasi 582, 594 vd., 616, 628, 644
Hizb-üt Tahrir 576
Hizmet Gazetesi 215
Hoca Ali Rıza 1680 vd., 1746
Hoca Saffet 573, 1366
Hocaoğlu, Yılmaz 2132
Hoşdenizci, Zeki 2240
Hoşfikir, Ali 2289
Hoşgör, Kemal 2281
Hoşgör, Nedim 2248
Hoşsu, Mustafa 779
Hollanda Arkeoloji Enstitüsü 72
Holzmeister, C. 655, 1387 vd., 1422
Horolu, Kemal 2267
Horoz, İbrahim 2284
Hoyi, İbrahim 1362
Hulusi Bey 2502
Hunter, Billy 2200, 2201 vd.
Huzur Partisi 2140
Hüdaioğlu, Tahsin 938
Hülya Hanım 2509
Hün, Agâh 2531
Hür Demokratlar Partisi 2103
Hür Türkiye Adalet Partisi 2017
Hürkuş, Vecihi 2630
Hürol, Beyhan 2516
Hürol, Ekmel 2616 vd.
Hürriyet ve İtilâf 1351, 1937, 2006 vd., 2043, 2074, 2090, 2180, 2664
Hürriyet Gazetesi 205 vd., 220 vd., 797, 1429, 1436
Hürriyet Haber Ajansı 226
Hürriyet Partisi 1803, 1979 vd., 2002 vd., 2017, 2028, 2069, 2087 vd., 2668
Hüryılmaz, Ali 2304
Hüseyin Avni 2637
Hüseyin Bereket 2286
Hüseyin Daniş 327, 1730
Hüseyin Hilmi Paşa 1309
Hüseyin Haşim 1681, 1746
Hüseyin Kâzım 221
Hüseyin Nazım Paşa 2509
Hüseyin Suat 2519
Hüseyin Zekai Paşa 1680 vd.
Hüseyinoğlu, Mehmet 2271
Hüseyinzade Ali 878, 1930, 1948

I

ICFTU 1830 vd., 1853, 1867
IFC 484
Ilgaz, Afet 601, 610, 1201, 1915
Ilgaz, Rıfat 220, 591 vd., 610 vd., 628, 637, 1435 vd., 1446, 1906, 1914, 2536, 2544
Ilıcak, Kemal 225 vd.
Ilıcak, Nazlı 227
IMF 81,473, 1072, 1081 vd., 1105 vd., 1135, 1146, 2100
Iraz, İsmet 2292
Irgat, Cahit 591, 637, 2531 vd.
Irgat, Zeynep 2540
Irmak Hükümeti 1025
Irmak, Sadi 1026, 1856, 1989, 2120
Irsoy, Hafız Ahmet 1502 vd.
Isıgöllü, İ.Hakkı 2290
Islahat Fermanı 21 vd., 247 vd., 845, 908, 959, 1308, 1924
Işık Gazetesi 213
Işık, Ahmet 2221 vd.
Işık, Hüseyin H. 1939
Işık, Kenan 2528
Işık-Ses Dergisi 799
Işıklar Askerî Lisesi 2647
Işıl, Erhan 2139
Işılay, Nuri 2517
Işılay, Sadi 1501 vd.
Işıldar, Ergün 2540
Işındağ, Selami 1362
Işınsu, Emine 619, 628, 1201
Işıtman, İshak Refet 582, 779

İ

İbni Haldun 238, 244
İbni Sina 325, 762
İbnürrefik Ahmet Nuri 1914, 2519
İbrahim Aşkî 2644
İbrahim Müteferrika 203 vd., 245, 325, 816, 1350, 1360, 2824
İbrahim Temo 2012
İbrahimoğlu Rafet 1839
İbret Gazetesi 206, 959
İçişleri Bakanlığı 389 vd., 401
İçli, Kâmil 2238
İçsel, Tacettin 2240
İçtihad Dergisi 211, 250, 257 vd., 765, 1924
İçtihad Evi 326
İçtimaiyat Dergisi 2168, 2170
İçtimaiyat Enstitüsü 2171
İdealist Parti 2015
İdman Dergisi 2243
İETT 714, 870
İETT Kulübü 2257 vd.
İFSAK 792, 800
İFSAK Kısa Film Yarışması 1908
İğdemir Uluğ 2462
İhap Hulusi 818 vd., 1659
İhmalyan, Vartan 610
İhsan Bey 421
İhsani, Âşık 592
İhsaniyeli Rıfat 2286
İhtisap Nezareti 1638
İkinci Dünya Savaşı 551
İkinci Grup 2014, 2052
İkbal Gazetesi 2594
İkbal Yayınevi 2826
İkdam Gazetesi 211, 327, 963, 1731
İkesus (Altan), Saadet 2549
İktisad-ı Milli 2389
İktisadiyat Mecmuası 1079
İktisat Bakanlığı 389
İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti 1083
İktisatçılar Kültür Vakfı 2108
İl Hakem Kurulu 1844
İl Tiyatrosu 2515
İl Özel İdaresi 396
İlim Yayma Cemiyeti 377, 2108
İlâ yı Vatan Derneği 942
İlahiyat Fakültesi 565 vd., 660
İlancılık 1662
İlancılık Kol. Şti. 1658, 1659, 1661
İleri Gazetesi 211
İleri Türk Musikisi Konservatuvarı Derneği 1505
İleri Yavrutürk Dergisi 610
İleri, Celal Nuri 211 vd., 1925, 2581
İleri, Sedat Nuri 1439, 2732 vd.
İleri, Selim 601, 619 vd., 646, 1904
İleri, Suphi Nuri 211 vd., 942, 1968
İleri, Tevfik 668, 2604 vd.
İlerici, Kemal 1508, 1530
İlgin, Naci 2543
İlgin, Nermin 2291
İlhakı Red Heyet-i Milliyesi 2013
İlhami Safa 212, 590
İlhan, Attilâ 227, 590 vd., 617 vd.
İlhan, Çolpan 2531 vd.
İlkin, Selim 2474 vd.
İller Bankası 343, 402, 432, 1601, 1609, 2362, 2369
İlmen, Süreyya 1504 vd.
İlsever, Üner 2535 vd.
İlter, Şahap Sıtkı 619
İlyadis, Kriton 1883
İmalat-ı Harbiye İşçileri Cemiyeti 1850
İmamoğlu, Hasan 2291
İmar ve İskân Bakanlığı 344, 393, 2362
İme, Ejder 2131
İmer, Turgut 2282
İmre, Mahmut 1502
İnal, İbnülemin Mahmut Kemal 1509
İnal, Şekip 2088
İnalcık, Halil 2459, 2469 vd.
İnaltekin, Kasım 1498, 1503
İnan Tekstil 2403
İnan, İsmail 2140
İnan, Abdülkadir 779, 2464, 2469, 2476
İnan, Adnan 2240
İnan, Afet 2462 vd., 2583, 2600
İnan, Ergin 1694
İnan, Hüseyin 1960
İnan, Jale 2465
İnan, Kâmran 109
İnan, Kemal 2139
İnan, Vural 2238 vd.
İnanç, Remzi 2535
İnas Darülfünun 1190
İnas Sanayi-i Nefîse Mektebi 1680 vd.
İnce, Abdullah 2252
İnce, Refik Şevket 939
İnce, Özdemir 599, 637
İncedayı, Timur Kerim 1695
İncesulu, Hilmi 2041
İndeks Reklam Ajansı 1661 vd.
İngiliz Arkeoloji Enstitüsü 72
İngiliz Muharipler Cemiyeti 2012
İnhisarlar İdaresi 819
İnhanlı, Mehmet 1853
İnkaya, Şemsi 2536
İnkılap Kitabevi 2826
İnoğlu, Atilla 2300
İnönü armağanı 595
İnönü Hükümeti 971 vd.
İnönü Savaşları 310 vd.
İnönü Üniversitesi 672, 681
İnönü, İsmet 24, 154, 164, 213 vd., 250, 311 vd., 328, 390 vd., 400, 419, 444, 509, 521 vd., 564, 571 vd., 661, 677, 880, 938, 964 vd., 976, 982 vd., 1004, 1086 vd., 1145 vd., 1433, 1603, 1615, 1816, 1844, 1934, 1958, 1967 vd., 1970 vd., 1994 vd., 2021 vd., 2054 vd., 2090 vd., 2122, 2134, 2188, 2192 vd., 2201, 2225, 2239, 2319, 2603, 2623, 2639, 2660 vd., 2738 vd., 2758 2827, 2139 vd.
İnönü, Erdal 2319 vd.
İnönü, Ömer 2319
İnsan Dergisi 141, 590
İnsel, Avni 2828
İnsel, Nur 2536
İnselel, Mete 2541 vd.
İpek, İsmail 2539
İpek, Aytekin 2303 vd.
İpek, Satı 2280
İpek, Tunga 2286
İpekböcekçiliği Araştırma Enstitüsü 2454
İpekböcekçiliği Mektebi 2454
İpekkaya, Ani 2534 vd.
İpekkaya, Çetin 2534 vd.
İpekçi Kardeşler 791, 1910
İpekçi, Abdi 209, 222 vd., 1357, 1714, 1990, 2097, 2833
İpekçi, Sermet 226
İpraş 344, 477, 701, 1778, 2401 vd.
İpşiroğlu, Mazhar Şevket 767, 771 vd., 1750, 1911
İrade-i Milliye Gazetesi 213
İsa Behzat 890 vd.
İsen, Candan 2534
İshan, Ziya 328
İSK 1869
İskilipli Atıf Efendi 573, 943, 1366
İskit, Server 212 vd. 230, 2827
İskenderun Demir Çelik Fab. 434, 439, 714, 1694
İskender, İlhan 2532
İslimyeli, Halkan Naci 1694
İslam Demokrat Partisi 575, 1367, 2016
İslam Koruma Partisi 2015
İslam Ülkeleri 7. Konferansı 566
İslam, Yüksel 2283
İsmail Canbolat 943
İsmail, Ertuğrul 765 vd.
İsmail Hurşit 1355 vd.
İsmail Mahir Efendi 832
İsmail Müştak 2508
İsmail Safa 214 vd., 942
İsmet Küntay Ödülü 2540
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği 1856, 1857
İstanbul Arkeoloji Müzesi 727, 1461 vd., 2572
İstanbul Teknisyenleri Sendikası 1856
İstanbul Belediye Konservatuvarı 778
İstanbul İTİA 2502
İstanbul Resim ve Heykel Müzesi 1699
İstanbul Ticaret Odası 835
İstihlâk-ı Millî Cemiyeti 2011
İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti 2011
İstiklal Gazetesi 212, 2049
İstiklal Mahkemeleri 23, 571 vd., 936, 1844, 1953, 1968, 2049
İstanbul Arkeoloji Müzesi 71
İstanbul Gazeteciler Sendikası 222
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1314
İstanbul Bankası 2248, 2410
İstanbul Barosu 1574
İstanbul Belediye Konservatuvarı 1482, 1502, 1515, 1528
İstanbul Boks İhtisas Kulübü 2040
İstanbul Dergisi 595
İstanbul Devlet Konservatuvarı 1526
İstanbul Ekspres Gazetesi 209, 222
İstanbul Erkek Lisesi 2254 vd., 2262
İstanbul Festivali 1530
İstanbul Futbol Kulupleri Birliği 2184
İstanbul Futbol Ligi 2178
İstanbul Gazetesi 211
İstanbul Gazeteciler Sendikası 1858
İstanbul Güreş Kulübü 2235
İstanbul Kız Lisesi 2255
İstanbul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 1504
İstanbul Musiki Birliği 1504
İstanbul Reklam 1662
İstanbul Sanayi Odası 2395
İstanbul Sendikalar Birliği 1844
İstanbul Ticaret Odası 1657
İstanbul Tiyatrosu 2515, 2533
İstanbul Tıp Fakültesi 1735
İstanbul Umum Amele Birliği 1851
İstanbul Yelken Kulübü 2283
İstanbul Şehir Tiyatroları 2510
İstanbul Üniversitesi 654, 660 vd., 680, 810
İstanbulspor Kulübü 2204, 2207 vd., 2307
İstatistik Umum Müdürlüğü 1552
İstihlas-ı Vatan Cemiyeti 2011
İsvan, Ahmet 2562, 2840
İş Bankası 148 vd., 164 vd., 193, 216, 313, 414, 420 vd.,430, 1132, 1328, 1696 vd., 2021, 2395 vd., 2423
İş Dergisi 2170
İş Bankası Ödülleri 606
İş ve İşçi Bulma Kurumu 403, 1162, 1166, 1167, 2153
İşçi Kulübü 1844
İşçi Sigortaları Kurumu 1722
İşçi Çiftçi Partisi 45
İşman, Rıza Maksut 2264 vd.
İşmen, Fatma Hikmet 2123
İştirak Gazetesi 211
İttihad-ı Millî Birliği 1055, 1056, 1058, 1965, 2493
İtfaiye Kulubu 2257
İttihad-ı Muhammedî Fırkası 1369, 2006, 2011
İttihat ve Terakki 86, 92, 177, 208 vd., 221, 238 vd., 249, 257, 299, 310, 372, 578 vd., 652, 659 vd., 755, 760, 807 vd., 831 vd., 878, 943, 963, 1050 vd., 1066 vd., 1075, 1297 vd., 1309, 1351, 1389, 1427 vd., 1569, 1929, 1930 vd., 1941 vd., 2000 vd., 2037 vd., 2074 vd., 2160 vd., 2180, 2388 vd., 2419, 2463, 2493, 2600, 2650 vd., 2664, 2760 vd., 2790
İTÜ (İstanbul Teknik Üniversitesi) 667, 2246 vd., 2262, 2489
İTÜ Mimarlık Fakültesi 1423
İTÜ Maden Fakültesi 1325
İyem, Nuri 1686 vd., 1703, 1753
Iz, Fahir 647
İzbul, Naciye 1696
İzci, Mustafa 2133
İzer, Alpay 2542, 2543
İzer, Zeki Faik 800, 822, 1684 vd., 1749
İzgü, Muzaffer 595, 609 vd., 619, 628, 1914, 2528 vd., 2542 vd.
İzmir Fotoğrafçılar Derneği 800
İzmir Gıda Kontrol Eğitim ve Araştırma Enstitüsü 268
İzmir İktisat Kongresi 94, 414, 430, 831, 835, 1056 vd., 1076 vd., 1102 vd., 1194,

1211 vd., 1245, 1298, 1327, 1569, 1762, 1827, 1844 vd., 2180, 2376, 2581, 2596, 2658, 2813
İzmir İşçi ve Esnaf Birliği 1851, 1857
İzmir Körfezi 355
İzmir Musiki Cemiyeti 1504
İzmir Musiki Mektebi 1504
İzmir Müdafaa-i Hukuk u Osmaniye Cemiyeti 2012
İzmir Resim ve Heykel Müzesi 1699
İzmir Sanatevi 2517
İzmir Suikasti 943
İzmir Türk Musiki Cemiyeti 1505
İzmir'e Doğru Gazetesi 213
İzmirli, Doğan 2222
İzmirli Mehmet 2222
İzmirli Nazmi 2581
İzmirli Şefik 2222
İzmirspor Kulübü 2203, 2207
İzmir Körfezi 344, 353 vd.,

J

Jandarma Genel Komutanlığı 401, 2608
Jannsen, Hermann 1384 vd., 1609, 2360, 2377 vd.
Johnson 542 vd.
Jön Türk Gazetesi 209
Jön Türkler 86, 205, 236 vd., 248 vd., 257, 832, 1291, 2006, 2074, 2165 vd., 2649, 2664

K

K., Tarık Dursun 601, 610 vd., 625 vd., 1914, 2829
Kabaağaçlı, Cevat Şakir 212
Kabacalı, Alpay 647
Kabaklı, Ahmet 227, 601
Kabanlı, Nihat 2232 vd
Kabaş, Özer 1694
Kaçar, Halil 1371
Kaçar, Kemal 1939
Kaçmaz, Akgün 2216
Kadiroğlu, Sıtkı 2235
Kadastro Memurları Mektebi 660
Kader, Umit 2290
Kadıköy İl Tiyatrosu 2543
Kadıköylü Fahri 1502
Kadıköylü, Nuri 2237 vd
Kadriye Melek Hanım 1730
Kadro Dergisi 88, 139, 140, 216, 239, 586 vd., 1078 vd., 1301, 1751, 1932, 1950 vd., 2039, 2172, 2181, 2472
Kafaoğlu, Adnan Başer 172, 186, 505, 1111
Kafoğlu, Ender 2300
Kaftancıoğlu, Ümit 601 vd, 625 vd., 2833
Kahkaha Dergisi 212, 1431
Kahraman, Hasan 2233 vd.
Kahraman, Nihat 1712
Kahramanmaraş Olayları 953
Kahveci, Adnan 2138
Kahvehaneler 888
Kaim, Yılmaz 799
Kalamış Yelken Kulübü 2283
Kalaoğlu, Aziz 2258
Kalay, Necdet 1696
Kalaycı Ahmet 1368 vd
Kalça, Tayyar 2240
Kalem Dergisi 590, 1427 vd
Kalender, Gülümser 2550
Kalender, Recep 2270 vd.
Kalender, Sabahattin 2550
Kallagil, Sabit 792 vd.
Kallaoğlu, Meral 2258 vd.
Kalıç, Gündüz 2543
Kalkan, Savaş 2542
Kalkan, Yahya 2222
Kalkış, İbrahim 2284
Kalkış, Haluk 2284
Kalkış, Nesrul 2284
Kalmık, Encümen 819, 1690
Kaloperoviç 2218
Kalpakçı, Zare 2264
Kalpakçıoğlu, Ce? 2199
Kalyon, Salih 2541
Kam, Ruşen Ferit 1509
Kamacı, Cemal 2240 vd.
Kambur, Ahmet 2291
Kambur, Boğos 2288
Kambur, Osman 2229 vd.
Kamçıl, Atıf 2300 vd.
Kanner Dergisi 1426
Kamondo, Abidın 174
Kamondo, Abraham 176
Kamu Tiyatrosu 2516
Kamu, Gülsüm 2534
Kamu, Kemalettin Kâmi 582 vd., 608
Kan, Suna 1523 vd.
Kanaat Kitabevi 2826
Kanarya, Remzi 2541
Kanat, Halil Fikret 665
Kanatlı, Şükrü 977
Kanbolat, Yahya 2122 vd.
Kandeğer, Piraye 2545
Kaner, Suphi 1911, 2533
Kanık, Orhan Veli 221, 589 vd., 609, 634 vd., 645, 2733, 2739
Kanlı Pazar 577, 1983
Kanlıca Musiki Ocağı 1504
Kanmaz, Sezai 2222
Kansu, Ceyhun Atuf 593, 637
Kansu, Mazhar Müfit 940 vd., 2474
Kansu, Nafi Atuf 662, 2168
Kansu, Şevket Aziz 72, 2478
Kantürk, Turgay 2545
Kanun-u Esasi 18, 394, 563, 833, 909 vd., 922 vd., 955 vd., 1937, 1964 vd., 2649, 2662 vd.
Kanuni Ama Nazı 1502
Kapkın, Mustafa 797
Kaplan, Hamit 2226 vd.
Kaplan, Kadri 884
Kaplan, Mehmet 602, 644 vd., 2111
Kaplan, Mustafa 2265
Kaplan, Rasih 938
Kaptan Nezir 2286
Kaptan, Arif 1684 vd.
Kaptan, Atıf 2534
Kaptan, Gönül 2531 vd.
Kara Ahmet 2219, 2222
Kara Harp Okulu 2613 vd., 2637 vd.
Kara Kemal 755, 834, 1076 vd., 2047, 2052, 2388
Kara Kuvvetleri Komutanlığı 2608, 2620
Kara Mehmet 2352
Kara Mühendishanesi 256, 2637
Kara Vasıf 2047 vd.
Karaalioğlu, Seyit Kemal 601
Karabilgin, Hayri 2283 vd.
Karabacak, İbrahim 2222, 2230 vd.
Karabacak, Reşit 2233 vd.
Karabaş, Seyfi 779
Karabekir, Kâzım 521, 938, 943, 1064, 1968 vd., 2019, 2044 vd., 2474, 2581, 2651 vd.
Karabelen, Daniş 2263
Karabelen, Erdoğan 2246
Karabey, Lâika 1503
Karabey, Zeynep 1201
Karahuda, Güneş 797
Karabulut, Şahap 2229
Karaburçak, İhsan Cemal 1688
Karabük Demir Çelik Fabrikası 342, 418, 434, 471, 714, 1207, 1339, 1765 vd.
Karaca Tiyatrosu 2515, 2532
Karaca, Avni 2296
Karaca, Ayla 1883
Karaca, Duran 1693
Karaca, Muammer 2515, 2532
Karaca, Osman N 222
Karaca, Toto 2512 vd.
Karacabey Harası 2431 vd.
Karacabey, Saadettin 2753
Karacan Armağanları 598
Karacan, Ali Naci 211 vd.
Karacan, Hidayet 2305
Karaçay, Yusuf 821 vd.
Karacay, Yusuf 1686
Karadağ, Nurhan 2528
Karadağ, Serhat 2235
Karadede, Gürcan 2308
Karadeniz Bakır İşletmeleri 1345
Karadeniz Teknik Üniversitesi 670, 681
Karadeniz, Ekrem 1496
Karadeniz, Harun 2126
Karadenizgücü 2209
Karaduman, Kâmil 2276
Karaer, Erdinç 2281
Karaesmen, Erhan 2842
Karafakioğlu, Bedri 2833
Karagoz Dergisi 141, 1429 vd.
Karagöz, Hikmet 2536, 2542 vd.
Karagözcük, Elvi 2278
Karagözlü, Hikmet 2533
Karagözoğlu, Fahri 819
Karagözoğlu, Şadi 1909
Karagülleler, Osman 2308
Karagümrük 2207
Karahan, Ali 45
Karakap, Erdal 2235
Karakaplan, Atakan 2250
Karakaya, Esin 2541
Karakaya, Hikmet 2122
Karakaş, İbrahim 2235
Karakaş, Fethi 1686
Karakaş, Yani 2264
Karakedi Dergisi 1438
Karakelle, Selâmi 2242
Karakol Cemiyeti 2012
Karakoç, Fevzi 1713
Karakoç, Sezai 597, 635, 1940
Karakulak, Cemil 2264
Karakulak, Oktay 2267
Karakurt, Esat Mahmut 588, 1914
Karakurt, Tuncer 2283
Karakurum, Vedat 2240
Karakuzu, Ali Rıza 2312
Karakuş, İbrahim 2232
Karaköy Harası 2433
Karal, Enver Ziya 330, 1052, 1056, 2461 vd., 2476
Karamağralı, Nihal 609
Karaman, Gülen 2545
Karaman, Suphi 45
Karamanbey, Çetin 1882
Karamanlis 546
Karamehmet, Vecihe 2517
Karamustafa, Sadık 824
Karan, Muzaffer 2122
Karanakçı, Sefaettin 2088
Karaokçu, Handan 2532
Karaokçu, Vedat 2532 vd.
Karaosmanoğlu, Fevzi Lütfi 212, 214, 942, 2028, 2087
Karaosmanoğlu, Hamit 938
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 137, 140 vd., 211 vd., 581 vd., 600 vd., 621 vd., 866, 1085 vd., 1299, 1386 vd., 1533, 1751, 1914, 2517, 2583, 2825
Karagöz, Erdoğan 2312
Karasan, Mehmet 328
Karasu, Bilge 596, 625, 628
Karasu, Ertan 2132
Karaşahinoğlu, Salih 2242
Karatay, Baha Vefa 2140
Karatay, Namdar Rahmi 1430
Karataş, Ayhan 2277
Karataş, Şaban 1989, 2747, 2754
Karavelioğlu, Kâmil 2139
Karay, Hayri 889
Karay, Refik Halit 211 vd., 581 vd., 594, 610, 622 vd., 1428 vd., 1904, 1914, 2061, 2510
Karayağız, Yalçın 2545
Karayel, M.Sami 2219
Karayolları Araştırma Fen Heyeti 267
Karayolları Genel Müdürlüğü 394, 402 vd., 2768
Karbeyaz, Halil 2291
Karacan, Naci 2132
Karcı, Ali 2121 vd.
Kardam, Ekin 2536
Kardeseci, Erol 2536
Kardeş Oyunlar 2516
Karındaş, Altan 2531 vd.
Karikatür Dergisi 1429 vd., 1440 vd.
Karikatürcüler Derneği 1442
Karlıova, Cengiz 800
Karma Parlamento Komisyonu 102
Karman, Mahmut 2319
Karman, Süha 2229
Karpat, Kemal 2475
Kars Milli Şûralar Hükümeti 2011
Karşıyaka Kulübü 2180 vd., 2200 vd., 2275 vd., 2284
Kartal Kulübü 2244
Kartal, Mehmet 2230 vd.
Kartal, Mustafa 2300
Kartay, Cezmi 2139 vd.,
Kasar, Kudret 2296 vd.
Kasaroğlu, Doğan 2132, 2747, 2754
Kasımpaşa Kulübü 2210, 2235
Kasımpaşalı, Hilmi 1680
Kâtip Çelebi 325, 762, 816
Katrancı Mehmet 2219
Kavak, Cavit 2135
Kavakhdere Sporting Tenis Kulübü 2305
Kavas, Ayhan 2534
Kavasoğlu, İbrahim 2219
Kavaya, Bahri 2213
Kavel Grevi 1863
Kavuk, Fevzi 2124 vd.
Kavur, Ömer 1911 vd.
Kaya, Bayram 2270
Kaya, Berk 2310
Kaya, Cemalettin 2319
Kaya, Halil 2222 vd.
Kaya, Kemal 609
Kaya, Mehmet 2539
Kaya, Umur 2283
Kaya, Yalçın 1438
Kaya, Şinasi 2128 vd.
Kaya, Şükrü 911, 1353 vd., 1385 vd., 1972 vd., 2021, 2193
Kayabal, Bedri 226
Kayabal, Kadri 226
Kayabal, Nevin 226
Kayabaş, Bülent 2541 vd.
Kayacan, Feyyaz 628
Kayacan, Fuat Hüsnü 2178, 2198 vd., 2217, 2305
Kayacan, Hamit H. 2217
Kayalar, Saffet 2130
Kayapınar, Mümin 2291
Kayatürk, Cengiz 2252
Kaygılı, Osman Cemal 586 vd., 614, 622 1430 vd.
Kaygun, Şahin 792 vd.
Kayhan, Hakan 2260
Kayın, Kemal 2284
Kaymak, Nevzat 2312
Kaymak, Osman 2265
Kayman, Mahmut 1435
Kaymaz, Nejat 2458
Kaynak Dergisi 595 vd.
Kaynak Kitaplar 2831
Kaynak, Sadettin 1476, 1498, 1507
Kaynardağ, Arslan 2829
Kaypakkaya, İbrahim 1959
Kayseri Dokuma Fabrikası 423, 1766
Kayserilioğlu, Refet 1496
Kazan, Ali 2232
Kazan, Turgut 2130 vd.
Kazan, Şevket 2109
Kazancı, Esat 2286 vd.
Kazancı, Mazhar 2219, 2285 vd.
Kazancıgil, Ali 2478
Kazançel, Ersun 2539
Kazas, Ali 2248
Kazıkçı Bekir 2219
Kâzım Kadri, Hüseyin 2594, 2825 vd.
Kazmacı, Güler 2536
Keban Barajı 696, 1612
Keçeciler, Mehmet 2135
Kefeli, Mahmut 2240, 2276
Kehribar, İzzet 800
Kel Aliço 2219 vd.
Kel Hasan 1427
Keleş, Ruşen 2838
Kelle, İbrahim 2205
Kemah, Erol 2235
Kemal Ahmed 218
Kemal Bekir 619
Kemal Film 1878
Kemal Tahir 141, 594 vd., 615 vd., 624 vd., 1915, 2472, 2529, 2829
Kemalist Genç Partisi 45
Kemalettin Bey (mimar) 1381 vd., 1422
Kemalettin Şükrü 1432 vd.
Kemani Naim Bey 1502
Kemani Nuri Bey 2199
Kemençeci Hafid 1502
Kenan Büke Tiyatrosu 2516
Kenan Hulusi (Koray) 583, 588, 623, 1915
Kenan Rüfai 1940
Kendir, Saim 2139
Kent Oyuncuları 2515, 2533 vd.
Kent, Baykal 2544
Kent-Koop 1281, 2382 vd., 2855
Kenter, Kadriye 2534
Kenter, Müşfik 2515, 2533 vd.
Kenter, Yıldız 2515, 2533 vd.
Kenç, Faruk 1882 vd., 1910
Kerim Sadi 773
Kerime Nadir 1915
Kesim, Suat 2246, 2280
Kesim, Uğur 2292
Kesebir, Şakir 1603, 1974
Keserbiçer, Adnan 2131
Keseroğlu, Ziya 1696
Keskin, İhsan 2275
Keskin, Erol 2532 vd.
Keskin, Sabri 2132
Keskin, Suna 2532 vd., 2544
Keskin, Yıldırım 2525 vd., 2541
Keskiner, Cahide 2346
Keskiner, Ziya 2532 vd.
Keskinoğlu, Mehmet 2518, 2544
Keskinok, Kayıhan 1693
Kessler, Gerhard 655, 1080, 2171
Kestelli, Raif Necdet 327
Ketenoğlu, İ.Hakkı 925
Keyder, Çağlar 421, 1247, 2472 vd.
Kıbıl, Ahmet 2320
Kıbrıs Barış Harekâtı 546, 943, 1025, 1549
Kıbrıs Sorunu 540, 552
Kıbrıs Lefkoşe Hürriyet Kulübü 368
Kıcıman, Mehmet 2139 vd.
Kılar, Zeki 2240
Kılınç, İsmail 2518
Kılıç Tevfik, Yüzbaşı 2293 vd.
Kılıç, Ali 421, 938, 940 vd., 1975, 2016
Kılıç, Davud 2286
Kılıç, Gündüz 2536

Kılıç, Neşlihan 2544
Kılıçaslan, Nezih 2291
Kılıçbay, Mehmet Ali 2478
Kılıçhane 650
Kılıçlıoğlu, Safa 220
Kılıçoğlu, Ali 2241
Kılıçoğlu, Ethem 2102
Kılıçzade Hakkı 258, 2581
Kınacı, Ahmet 1686
Kınacı, Şakir 421
Kınalı, Erol 893 vd., 1694
Kınataç, Şükrü 2292
Kıpçak,Kâni S. 1882
Kır, Ayhan 2310
Kıra, Cemal 2124
Kıral, Cemal 2130
Kıral, Erden 1901 vd.
Kıran, Serap 2543
Kıray, Mübeccel 1173, 1624, 2163 vd., 2473 vd.
Kırca, Coşkun 2041
Kırcalı, Hüseyin 797
Kırcan, Fikret 2204
Kırdar, Lütfi 2225, 2838
Kırgül, İhsan 2287 vd.
Kırgül, Şevket T. 2286 vd.
Kırıkoğlu, Kâmil 2034 vd., 2090
Kırım Savaşı 256
Kırımlı, Ahmet İhsan 2132
Kırkbirbuçuk Dergisi 224
Kırlı, Ahmet 2246
Kırmızı, Seyyit 2304
Kısa, Murat 2539
Kısagün, Ömürden 2252
Kısakürek Necip Fazıl 218, 575, 584, 590, 633 vd., 1367, 1750, 1844, 1892, 1915, 1928, 2114 vd., 2516 vd.
Kış, Tevfik 2228 vd.
Kıvanç, Süheyla 2531
Kıvılcım, Yücel 2122
Kıvılcımlı, Hikmet 1731, 1954 vd., 1962, 2472, 2477
Kızıl, Fehmi 2306 vd.
Kızılay 2145 vd.
kızılcıklı Mahmud 2219
Kızıldoğan, Hüsrev Sami 938
Kızılsu, Serap 2278
Kızıltan, Nihat 2549
Kızıltunç, Seden 2536 vd.
Kibar, Osman 2839
Kili, Suna 2585
Kilikyalılar Cemiyeti 2012
Kim Dergisi 143
Kip, Feridun 1398
Kip, Tarık 1501 vd.
Kiper, Müfit 2536
Kiper, Tomris 2533
Kiraz, Sabri 2262
Kiraz, Serhat 1692
Kireççi, Ahmet 2220 vd.
Kirkor, Cambaz 2302
KİT 299, 301 vd., 426 vd.
Kiter, Bülent 2240
Kiter, Vedat 2241
Kleanti Skalyeri Komitesi 2010
Kobaner, Tuncer 2246 vd.
Koca Yusuf 2219 vd.
Kocagöz, Halil 609
Kocagöz, Samım 591 vd., 610 vd., 1915, 2129, 2829
Kocamemi, Zeki 1683 vd.
Kocataş, Muhtar 2538
Kocatepe, Güneri 2536
Kocatürk, Vasfi Mahir 583, 601, 608
Koç Holding 188, 2391 vd., 2401, 2485
Koç, Ayşe 2258
Koç, Mehmet 2224
Koç, Salih 2297 vd., 2300 vd.
Koç, Vehbi 1071, 1661, 2390
Koçak, Ekrem 2267 vd.
Koçak, Erdoğan 2235
Koçak, Yunus 2122
Koçan, Hüsamettin 1694
Koçaş, Sadi 1986, 2751
Koçu, Reşat Ekrem 2476, 2830
Koçyiğit, Serdar 2250 vd.
Kodallı, Nevat 2550
Kohen, Lale 2277
Kolbek, Ergin 2517
Koldaş, Hüsnü 1693
Kolej Kulubü 2262
Koloğlu, Tınur 2282
Kolukısa, Can 2533, 2539
Koman, İlhan 888 vd.
Komünizmle Mücadele Derneği 209, 2074, 2121 vd.
Konca, Ender 2216
Konduk, Kandemir 2540 vd.
Kondüktör Mektebi 660
Konel, Doğan 2140
Kongar, Emre 259, 2475 vd.
Kongar, Engin 2316
Konuralp, Mehmet 1416 vd.
Konut Kooperatifi 1281
Konvur, Canel 2258
Konya Harası 2439
Kooperatif Dergisi 140, 1088, 1278
Koordinasyon Bakanlığı 393, 399
Koparan, Lütfi 2536
Koper, Berrin 2540 vd.
Koper, Macit 2539 vd.
Kopuz, Fahri 1502, 1507
Koral, Alev 2534 vd.
Koral, Bülent 2532 vd.
Koraltan, Refik 218 vd., 313, 940, 941, 1995, 2062 vd.
Koraman, Bedri 227, 1438 vd.
Korat, Asuman 2531
Koray, Feridun 2243 vd.
Koray, Mebrure 2517
Koray, Turhan 2250 vd.
Koray, Yaman 619, 628, 1915, 2540
Korcan, Kerim 598, 619, 628, 1915, 2525 vd.
Kore Bunalımı 552
Kore Savaşı 221, 538, 856, 989, 1070, 1215, 1265
Korgunal, Muharrem Zeki 1433
Korkmaz, Fikret 2286
Korkut, Saffet 328
Korman, Nuri 2350
Korol, Raul 2284
Kortan, Kenan 2137
Kortay, Göksel 2532 vd.
Koru, Şevki 2264 vd.
Korucu, Kâmil 2290
Korucu, Kemal 2291
Korur, Ahmet Salih 576, 1361 vd., 2561
Korutürk, Fahri 313, 504, 1699, 1988 vd., 2035, 2095, 2639
Koryürek, Enis Behiç 582, 608
Koryürek, Hakkı Behiç 2665
Kosal, Cüneyd 1508
Kosswig, Kurt 655
Kostanda, Violet 2259
Koşalay, Ömer Besim 2263
Koşar, Hakkı 2290 vd.
Koşar, Mehmet 2263
Koşar, Melek 2292
Koşar, Meltem 2292
Koşar, Muzaffer 2292
Koşar, Pekcan 2531 vd.
Koşay, Hamit Zübeyr 72, 779, 1310 vd., 2583
Koşkun, Gülşen 2277
Koşkun, Rıza 230
Kotil, Aytekin 2842
Kovaçoğlu, Nuri 2537
Koyunoğlu, Hikmet 796 vd., 878, 1381 vd., 1391, 1465, 2317, 2377
Koyutürk, Necdet 862, 1480, 1528
Koza, İhsan 1915
Kozal, Kemal 800
Kozanoğlu, Ömer 2275
Kozanlı İbrahim 1365 vd.
Kozanoğlu, Abdullah Ziya 588, 608, 1391, 1915, 2535
Kozanoğlu, Cevdet 2739
Kozanoğlu-Çavuşoğlu Grubu 187, 1661
Kozlu Grevi 1846
Kozlu Kömür İşleri T.A.Ş. 1328
Kozluca, Hüseyin 2248
Kökdeş, Neveser 1501
Köken, Rahmi 421
Köker, Bedri 925
Kökkaya, Şener 2516, 2543
Köknar, Ergun 2535
Köknel, İhsan 925
Kökpınar, Abdullah 2268
Köksal, Aydın 2585
Köksal, Kemal 2267
Köksal, Osman 45
Köksal, Yılmaz 2532
Köksal, Şevket 2139
Köksal, Ülker 2517, 2528 vd.
Kökten, Kılıç 72
Kökten, Mehmet M. 1503
Köktan, Oktay 2258
Köktürk, Kutay 2537, 2545
Kömürcüoğlu, Asım 1392, 1609
Kömürcüyan, Kirkor 2502
Köni, İsmail Hakkı 1357
Köprücü, Engin 2543
Köprülü, Fuat 140, 218 vd., 313, 538, 541, 572, 582 vd., 601 vd., 647, 778 vd., 878, 1299, 1356, 1435, 1546, 1938, 1980, 1995, 2062 vd., 2080, 2456 vd., 2584 vd., 2597 vd., 2605
Köprülü, Hakkı 2286
Köpük, Ali 2275, 2549
Köristan, Fadıl 2312
Körmükçü, Hazım 1433, 2532
Körner, Adolf 1882
Köroğlu, Çetin 2516, 2536
Köroğlu Gazetesi 216, 1430
Köroğlu, Mediha 2536
Köse, Erol 2139
Kösemihal, Nurettin Şazi 2163
Köseoğlu, Ahmet 2291
Köseoğlu, Münir 2267
Köseoğlu, Sabri 2267
Köslü, M.Emin 1431, 1433
Köstem, Naki 2502
Köy İşleri Bakanlığı 344, 1282
Köy Enstitüleri Dergisi 594
Köy Enstitüleri 259, 323, 591 vd., 663 vd., 832, 1213, 1975 vd., 2025
Köy-Koop 1283, 1285
Köylübay, Şeref 797
Köymen, Mehmet A. 2477
Krippel, Heinrich 888 vd.
Kristal-İş 1868
Kranz, Walter 769
Kranz, Walther 655
Kredi ve Yurtlar Kurumu 2153, 2181
KTFD 1989
Kuas, Rıza 2120 vd.
Kubilay 572 vd., 1366
Kubilay Olayı 953
Kubalı, Hüseyin Nail 681 vd., 2668
Kuban, Doğan 1757
Kucur, Hacı Tahir 938
Kudret Gazetesi 220
Kudret, Cevdet 583, 594, 602, 619, 647, 959 vd., 2519
Kula, Cevat 2293 vd.
Kulaksız, A.Halim 798
Kulaksızoğlu, Ga? 2217, 2279, 2305
Kuleli Askerî Lisesi 313, 2647
Kuleli Vakası 245
Kulelili Mustafa 2222
Külüp Sinema 7 1911
Kumbara Dergisi 610
Kumkapı Güreş Kulübü 2235
Kumova, Mehmet 2242
Kumru, David 2308
Kumul, İlknur 2269
Kumçay, Yavuz 2545
Kunt, Bekir Sıtkı 588, 623 vd.
Kunt, Burhan 2283
Kunt, Erhan 2240
Kunt, Metin 2476
Kunt, Nezih 2535
Kuntay, Mithat Cemal 619, 628, 1915, 2510
Kunter, Erman 2252 vd.
Kunter, Halim Baki 2314
Kuran, Ahmet Bedevi 2167
Kuran, Ercüment 2476
Kuran, Muhip Nihad 1355, 1358
Kuran, Nazif 2239 vd.
Kuran, Üzeyir Av? 1851 vd., 1873
Kuranel, Süleyman 1582
Kurat, Akdes Nimet 2478
Kurbangil, Baba 1357
Kurdakul, Salih 2320
Kurdakul, Şükran 591, 602, 637, 2128 vd., 2545, 2829
Kurdaş, Kemal 497
Kurdoğlu, Muazzez 2545
Kürmuş, Orhan 2478
Kurşunlu, Nazım 2522
Kurt, Asım 2276, 2316 vd.
Kurt, Emin Şükrü 2219
Kurt, Ender 2257
Kurt, Muharrem 2229
Kurt, Nurettin 2235
Kurtiz, Tuncel 1902, 2534 vd.
Kurtiç, Behçet 2277
Kurtaran, Muhsin 2542
Kurtdereli Mehmet Pehlivan 2219 vd.
Kurtel, Adil 2122
Kurtuluş Dergisi 139
Kurtuluş Gazetesi 211
Kurtuluş Kulübü 2244, 2285, 2307
Kurtuluş Savaşı 22, 312 vd.
Kurtuluş, Cevat 2534
Kurtuluş, Necati 938 vd.
Kuru, Baki 2140
Kurucu Meclis 24 vd., 43 vd., 314, 1807, 1831, 1838, 1982, 2030 vd.
Kurun Gazetesi 229
Kuruner, Çağlan 2284
Küruç, Bilsay 502
Kusefoğlu, Üstün 2140
Kut, Rikkat 2353
Kutal, Türkan 2543
Kutal, Yavuz 2543
Kutan, Recai 2109
Kutlar, Onat 596, 625, 628
Kutlar, Zihni 2139
Kutlay, Naci 2128 vd.
Kutlu, Ayhan 1201
Kutlu, Ayla 618 vd., 1915
Kutlu, Mustafa 628
Kutlu, Yavuz 2292
Kutlutaş Holding 2398, 2405
Kutman (Kanat), Perran 2536, 2541
Kutman, Hüseyin 2541 vd.
Kutucu, Altan 2253
Kuva-yı İnzibatiye 940
Kuva-yı Tedibiye 941
Kuyucak, Hazım Atıf 1080, 1358 vd., 1362
Kuçuradi, İonna 773 vd.
Kuş, Nuri 2303
Kuşçu, Ruhi 2240
Küce, Barış 2248 vd.
Küfreci, Kasım 2087
Külehi, Cahit 593, 637, 2139, 2586
Külliyeler 733
Kültür Haftası 586 vd.
Kültür Haftası Dergisi 1751
Kültür Mer.Da.B. 403
Kültür Turizm Bakanlığı 403, 749 vd.
Kültür-İş 1912
Küntay, İsmet 2529, 2540 vd.
Küntay, Barlas 2754
Küpeli, Yusuf 1960
Kür, Pınar 601, 618 vd., 628, 1201
Kürdistan Teali Cemiyeti 2012
Kürkçü, Ertuğrul 1960
Kürkçü, Fehmi 2304
Kütküt, Abdullah 2134
Kütükoğlu, Mübahat 2476
Kütüphaneler Genel Müdürlüğü 1312 vd.
Küçük Faik Bey 2286
Küçük Hasan 573
Küçük Hüseyin 2643
Küçük Kemal 2237 vd.
Küçük Komedi Tiyatrosu 2516 vd.
Küçük Mecmua 213
Küçük Mektepli Dergisi 607
Küçük Opera Topluluğu 2515
Küçük Sahne 2515, 2531 vd.
Küçük San.Ge.Me? 758
Küçük Sanat Kooperatifi 1280
Küçük Sanayi Sitesi 758
Küçük Selami 2237
Küçük Tiyatro 2517
Küçük, Abdurrahman 2320
Küçük, M.Kemal 2517
Küçük, Selahattin 2517
Küçük, Yalçın 137, 2475
Küçüka, Necip Ali 941
Küçükandonyadis, Lefter 2204, 2213 vd.
Küçükaslan, Nazım 2319
Küçükavşar, Yılmaz 2270
Küçükbakırcı, Erol 2304
Küçükerol, Meral 2540 vd.
Küçüktepe, Filiz 2544
Küçükömer, İdris 225, 1957, 2127 vd., 2472 vd.
Küçümen, Zihni 2536 vd.

L

Laik Cumhuriyetci İşçi Çiftçi Partisi 2015
Lastik-İş 1859, 1868
Latife Dergisi 1426
Lav, Ercüment Behzat 585, 637, 2733
Laçinkaya, Melih 2534, 2539
Leblebi, Mehmet 2207
Levant Herald Gazetesi 206
Levend, Agah Sırrı 601, 648, 2590, 2600 vd.
Levent Kırca Tiyatrosu 2516, 2534, 2540
Levent, Cihat 2253
Levent, Necdet 1530
Liberal Demokrat Parti 2015
Liberal Köylü Partisi 2016
Liberal Sosyalist Partisi 1954
Lifij, Avni 822, 1678 vd., 1692, 1748
Limasollu Naci 767
Limoncuoğlu, Ali 2250 vd.
Lions Kulüpleri 1356
Londra Konfransı 540 vd.
Lotus Davası 528
Lozan Antlaşması 312 vd., 389, 413 vd., 431, 449, 470, 509, 521 vd., 571, 1058 vd., 1067, 1077, 1085 vd., 1102, 1135, 1327, 1943, 1967, 2052, 2071, 2616, 2621
Lugal, Necati 2468, 2476
Luma, Mehmet 797
Lunel, Servet 328

Lü, Gürbüz 2235
Lüfti Fikri 212 vd., 570, 941, 1968

M

Maarif Vekaleti Dergisi 662
Maarif Yayınevi 2826
Macur, Bekir 2280
Madaralı Roman Ödülü 605
Maden Federasyonu 1836
Maden Tetkik Arama Enstitüsü 267
Maden, Sait 819 vd., 2829
Maden-İş 1833, 1851 vd., 1868 vd.
Magosyan, Kirkor 818
Mahmut Raif Efendi 814
Mahmut Mesut 2637
Mahmut Nedim Paşa 176 vd., 607, 959, 1458
Mahmut Yesari 588
Mahmut Şevket Paşa 139, 2007, 2038, 2293, 2626
Mahmut II. 95, 204, 238, 293, 656, 840, 1618, 1678, 1717, 2005, 2037, 2273, 2350, 2545, 2613, 2639
Mahrec-i Aklâm 656
Makine Kimya Endüstrisi Kurumu 402, 432, 1778
Makal, Mahmut 142, 590 vd., 648, 2829
Makarnacı Halil 2219
Malche, Albert 654, 663, 681, 1316
Malik Bey 2273
Maliye Bakanlığı 389 vd.
Maliye Gümrük Bakanlığı 402
Malkoç, Gültekin 1358
Manastırlı Mehmet Rıfat 2509
Manav, Kemal Bekir 1912, 2536
Mandalinci, Zeyyat 496 vd.
Mandıral, Kayıkçı Ahmet 2222
Manioğlu, Mesut 819 vd.
Manioğlu, Mübeccel 2260
Manisalı Halil 2235
Manisalı Rıfat 2222
Mansel, Arif Müfit 72, 2478
Marangoz İşçileri Sendikası 1850
Maraş, Zeynettin 1503
Mardin, Ebüulâ 1936
Mardin, Şerif 2165 vd., 2474 vd.
Markopaşa Dergisi 140 vd., 220, 595, 1435 vd.,
Markopaşa Kabare Tiyatrosu 2516
Marlalı, Haldun 2517
Marshall Planı 538, 635, 1069, 1081, 1172, 1334, 1537
Marshall Yardımı 491, 540, 549, 550, 815, 862, 1249, 1260, 1400, 1605, 1738, 2067, 2068, 2071, 2414, 2416, 2448, 2558
Mart 12- 1971 42, 313, 403 vd., 427, 578, 599 vd., 846, 953, 1015, 1601, 1816, 1834 vd., 1868, 1958 vd., 1981 vd., 2039, 2095 vd., 2119, 2130, 2655 vd.
Mart 31- 210, 245, 257, 312, 808, 963, 1937, 2038
Matbuat Cemiyeti 212
Matbuat Dairesi 955
Matbuat Umum Müdürlüğü 215, 2734, 2740
Mavna, Bihrat 889
Mavridis, Kosta 2307
May Ödülleri 606
May, Şevkiye 2534
Mayakon, İsmail Müştak 212, 942
Mayıs 27- 1960 28 vd., 61
Mayıs 1- 1844, 1850, 1856, 1872 vd., 1990
Mayıs 1- (Kanlı) 1029
Mayıs 20/21- 1001, 1982 vd., 2091, 2656 vd.
Mayıs 27 305, 312 vd., 372, 454, 541, 576, 598, 669 vd., 681, 811, 883, 936, 945 vd., 997, 1302, 1367, 1405, 1440, 1606, 1670, 1691, 1831, 1845, 1858, 1927 vd., 1954 vd., 1980 vd., 1996, 2005, 203, 2039, 2070 vd., 2085 vd., 2381, 2456, 2472, 2655 vd.
Mazhar Osman (Uzman) 856
McNamara, Robert 473 vd.
MDP 1663, 1805, 1820 vd., 2018, 2132 vd., 2672 vd., 2755
Meclis Tahkikat Komisyonu 222
Meclis-i Mebusan 21, 147, 310 vd., 613, 956, 1799 vd., 1943, 2052, 2662
Meclis Soruşturması 32
Mecmua-i Ebüzziya 762, 817
Mecmua-i Fünun 690, 817, 961 vd., 1074, 1306
Meddah Dergisi 1426
Mehhad Sururi 1427
Mefkureci Öğretmenler Derneği 2108
Mehasin Dergisi 1191
Mehmet İzzet 766, 2161, 2171
Mehmet Ali Paşa 146, 656
Mehmet Ali Şevki 2168 vd.
Mehmet Emin 573, 607
Mehmet Kemal 224 vd.
Mehmet Rauf 586, 613, 621, 640 vd., 2508 vd.
Mehmet Refik 767 vd.
Mehmet Reşit 1572
Mehmet Sadık 211
Mehmet Seyda 609
Mehmet Tevfik 791, 2600
Mehmet Çelebi 2351
Mehmet Özekit Tiyatrosu 2516
Mehmet Şerif 766
Mehmet Şükrü 2592
Mektep Dergisi 607
Mektepli Dergisi 609
Melahat Hanım 2280
Melek, Ali 2240
Melen Hükümeti 1019
Melen, Ferit 479, 1623, 1987 vd., 2032 vd., 2041 vd., 2095
Memduh Tuncalı-C. Vuruşkan Topluluğu 2516
Mehmet Fuat 597 vd., 645 vd., 2829
Memleket Dergisi 2109
Memleket Sandıkları 155, 1274 vd.
Memleketçi Cumhuriyet Partisi 2017
Memleketçi Serbest Parti 2017
Memurin Evleri 303
Menafi Sandıkları 1275
Menderes Hükümetleri 989 vd.
Menderes Adnan 28, 218 vd., 313, 393 vd., 433 vd., 478, 495, 575, 741, 947, 1070, 1082, 1105, 1361 vd., 1404, 1437, 1606 vd., 1977 vd., 1995, 2028, 2055 vd., 2193 vd., 2656
Menderes, Aydın 2102 vd.
Menderes, Mutlu 2102 vd.
Menderes, Yüksel 2102 vd.
Menekşeli, Birsen 2537
Menemen Olayı 573
Menemencioğlu, H. 1500
Menemencioğlu, Muazzez 2301 vd.
Menemencioğlu, Numan 531 vd., 1135, 1976
Mengü, Bora 2278
Mengü, Şeref K. 2088
Menguşoğlu, Takiyeddin 770
Menkul Kıymetler Borsası 180, 192
Menteş, Cevdet 925
Menteşe, Galip 1362
Menteşe, Orhan 2137
Mercan, Hulusi 1696
Mergen, Yusuf 2240
Mergen, Ifakat 2306
Meriç, Cemil 648
Meriç, Nezihe 596 vd., 619, 625 vd., 1201
Meriç, Rıfkı Melul 1509
Meriç, Servet 2226
Merkez Bankası 48, 151 vd., 454, 471, 757, 1143 vd., 1383, 2391, 2422 vd.
Mermut, Erkan 2320
Mersin, Tevfik 2282
Mersin-Tarsus Demiryolu 471
Mert, Özkan 599
Merter, Ferdi 2527
Merzeci, Bilhan 2284
Meslek Dergisi 586, 1080
MESS 1871, 2100
Mestçi, Yılmaz 2291
Mesut Cemil (Tel) 1299
Metal İşçi Birliği 1858
Mete, Gökhan 2540
Metin, Esat 2235
Metiner, Aşkın 2544
Metya, Nusret 925
Meydan Oyuncuları 2517
Meydan Sahnesi 2516 vd., 2536
Meydanevi, Yılmaz 2541
Meşale Dergisi 583
Meşrutiyet, İkinci 21, 238 vd., 249, 312, 368, 563, 580 vd., 652 vd., 808, 832, 963, 1309, 1427, 1568, 1627, 1658, 1746, 1801, 1848 vd., 1924, 1937, 1992, 2000, 2002, 2006, 2105, 2124, 2164, 2166, 2387, 2389, 2581, 2662
Meşrutiyet, Birinci 21, 240, 580, 652, 1924, 1992, 2005, 2076, 2124, 2649
Meşveret Dergisi 208 vd., 2164
MHP 227, 846, 1373, 1444, 1805 vd., 1815 vd., 1834 vd., 1869, 1926 vd., 1986 vd., 2009, 2017, 2096 vd., 2109 vd., 2677, 2832
Mıhakyan, Aznif 2509 vd.
Mınakyan, Mardiros 2507 vd.
Mısırlı, Mazhar 2237
Mısırlı, Kemal 2310
Mısırlı, Sinan 2253
Mısırlı, Sevyit 2310
Mıstık (Mustafa Eremektar) 1438 vd., 1451
Mızıkacı Danyal 2219
Mihri Müşfik Hanım 890, 1682
Mikrop Dergisi 1455
Mihtan Dergisi 597 vd.
Millet Gazetesi 212, 2116
Millet Kütüphanesi 1308, 1315
Millet Mektepleri 572, 660 vd.
Millet Partisi 220, 575, 1367 vd., 1805 vd., 1940, 1984 vd., 2002, 2008, 2015 vd., 2042, 2064 vd., 2105 vd., 2121
Milletler Cemiyeti 525 vd., 1943
Millî Ahrar Fırkası 2012
Milli Birlik Komitesi 28 vd., 224, 313, 398, 576, 671, 936, 948, 953, 965, 1102, 1606, 1617 vd., 1980 vd., 2030, 2074, 2090, 2111 vd., 2381, 2568, 2656 vd., 2797
Milli Eğitim Şûraları 678 vd.
Milli Eğitim Bakanlığı 389 vd., 567 vd., 2210
Milli Edebiyat Akımı 581, 614, 621
Milli Fabrikalar Cemiyeti 755
Milli Gazete 227, 2108
Milli Güvenlik Konseyi 42 vd., 184, 314, 400, 925, 948 vd., 1040, 1166, 1820 vd., 1847, 1989 vd., 2132 vd., 2137, 2374
Milli Güvenlik Kurulu 397, 947, 1839, 2609
Milli Güven Partisi 1958, 2017, 2042
Milli Güvenlik Akademisi 2637 vd.
Milli Hareket Dergisi 2116
Milli İrade Partisi 2140
Milli İstihbarat Teşkilâtı 399 vd., 1632 vd.
Milli Kalkınma Partisi 1366, 1939, 1976, 2014 vd., 2024
Milli Kongre 2012
Milli Küme 2204 vd.
Millî Kütüphane 403, 779, 1309 vd.
Milli Meşrutiyet Fırkası 2006 vd.
Millî Musiki ve Temsil Akademisi 664, 2513 vd.
Millî Nizam Partisi 1370, 1815 vd., 1927 vd., 1987, 1997, 2017, 2104 vd.
Milli Osmanlı T. 2510
Milli Piyango İdaresi 402
Milli Prodüktivite Merkezi 268
Milli Sahne 2515, 2531
Milli Savunma Bakanlığı 389 vd., 403
Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti 328, 2011 vd., 2013
Milli Tetebbular Mecmuası 2461
Milli Türk Fırkası 2013
Milliyet Gazetesi 143, 209 vd., 598, 604, 889
Milliyet Sanat Dergisi 602, 889
Milliyet Çocuk Dergisi 610
Milliyetçi Cephe 499 vd., 1806 vd., 1834 vd., 1836, 1869, 1944, 1987, 1990, 1998, 2096, 2098, 2103, 2109, 2117
Milliyetçiler Derneği 2074
Mim Mim Grupları 2014
Mim Uykusuz 1435 vd.
Mimar Dergisi 1388
Mimar Sinan Üniversitesi 687, 889, 1698, 1756, 2347 vd
Mimarlar Odası 671, 1406
Mimaroğlu, İlhan 1514, 1529
Mimaroğlu, Mustafa Reşat 925, 1355
Minkari, Rasih 2215
Miraç, Yaşar 599
Mirel, Engin 2299 vd.
Mirkelamoğlu, Necip 1507
Misak-ı İktisadî 1062
Misak-ı Millî 2662
MİSK 1834 vd., 1869, 2116
Miski, Rauf 800
Misket, Sedat 2289
Mithat Paşa 155 vd., 206 vd., 257 vd., 959, 1275, 2351
Mithatpaşa Tiyatrosu 2516
Mizancı Murat 207 vd., 641
MNP 577 vd.
Moiroux, M. 2273, 2285
Mondros Mütarekesi 221, 310, 938, 963, 1964
Monroe Doktrini 549
Montreux Boğazlar Sözleşmesi 528, 531 vd., 549
Montreux Zirvesi 548, 1973
Morigi, Mario 2283
Morisis, Aleko 2307
Moral, Şaziye 2509
Moralı, Mahmut 2509
Moran, Berna 646 vd.
Moran, Naili 2243 vd., 2263, 2274 vd.
Morel, Faruk 821 vd., 1686
Morkaya, Burhan Cahit 216
Mortaş, Abidin 1391, 1398
Moskova Bildirisi 278
MSP 225 vd., 435, 500, 578, 846, 1084, 1370 vd., 1444, 1805 vd., 1834 vd., 1869, 1922 vd., 1938 vd., 1987 vd., 2035, 2097, 2104 vd., 2135, 2396, 2566, 2677, 2831 vd.
MTA 269, 342 vd., 392 vd., 433, 692, 710, 722, 1332 vd., 1603
MTTB 577, 809, 2108
Muallim Hüsnü 2309
Muallim Naci 1295, 2590
Muallim Ruhi 1748
Muallim Vahdi 1746
Muallim Vecihi 1746 vd.
Muammer Lutfi 583 vd.
Mudanya Mütarekesi 311 vd., 521
Muğlalı, Mustafa 573
Muhiddin Sebati 2188
Muhittin Osman 1353
Muhabank 168
Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti 2014
Muhafazakâr Parti 45
Muhbir Gazetesi 204 vd., 205, 959
Muhlis Bey 688
Muhtaremoğlu, Afet 628
Mulas, Aleko 2183, 2190, 2285 vd.
Mumcu, Hüseyin 1438
Mumcu, Kurtaran 2260
Mumcu, Sıddık 939
Mumcu, Uğur 225 vd., 2525, 2530, 2543
Mungan, Murathan 2528
Murat, İbrahim 2300 vd.
Muratyan, Şahan 2240
Mursaloğlu, Baht 2306
Musa Kâzım 2219
Musa Kâzım (Şeyhülislam) 1351
Musa Süreyya 1503, 1512, 2739
Musahipzade Celâl 1433, 1915, 2515, 2519
Musiki Dergisi 1526
Musiki Federasyonu 1504
Musiki Koruma Cemiyeti 1504
Musiki Kültür Derneği 1506
Musiki Mecmuası 1506, 1520, 1526, 2513, 2548
Mustafa İzzet 2350
Mustafa Celaleddin Paşa 2457 vd.
Mustafa Fazıl Paşa 205 vd.
Mustafa Fehmi 2665
Mustafa Hatti 2546
Mustafa Kâni 2314
Mustafa Mazhar 2639
Mustafa Necati 662, 674, 938 vd., 2825
Mustafa Rakım 2350
Mustafa Reşit Paşa 236, 246, 256 vd., 764, 2168, 2386 vd., 2547
Mustafa Sabri 253, 1937, 2105
Mustafa Sagir 940
Mustafa Sıtkı 2637
Mustafa Suphi 1962, 2167
Mustafa Şekip 767
Mustafa Şeref 2045
Mustafa Şevki 1680
Musul Sorunu 526, 550
Muşlu, Ahmet 2120 vd.
Muşluoğlu, Ziya 2239
Mutedil Hürriyet Fırkası 2006
Mutedil Liberal Parti 2017
Mutlu, Kaya 2842
Mutlu, Mustala 2518
Mutluay, Rauf 601 vd., 646 vd.
Mutlugil, Özkan 2260
Mutver, Cemalettin 819 vd.
Muvahhit, Bedia 1909, 2510
Muzıka-i Hümayun 656, 1511 vd.
Mücap Ofluoğlu Tiyatrosu 2516, 2538
Müdafaa-i Hukuk 239, 310 vd., 570, 2052
Müdafaa-i Hukuk-u Osmani 312
Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan 1190 vd.
Müdafaa-i Milli 220, 1878, 1909
Müderrisoğlu, Yeşim 2527
Müezzinoğlu, Ziya 501 vd., 1623, 1779
Müfit Ratip 2510
Müftügil, Şevket 925
Müftüoğlu, İsmail 2109
Müftüoğlu, Ahmet Hikmet 621, 613
Mühendisler Birliği 2379
Mühendisyan Efendi 817
Mülkiye 248, 1942
Müller, Karl 149
Mümtaz Bey, Dr. 1731
Münif Fehim (Özarmıan) 818 vd., 1429 vd.
Münif Paşa 326, 762, 961, 1306 vd., 1316, 1459
Münir Özkul Tiyatrosu 2534
Müren, Zeki 863, 1498 vd., 1911
Müridoğlu, Zühtü 822, 888 vd., 1392, 1684, 1751 vd.
Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği 888, 1749

Müstakil Sosyalist Fırka 2014 vd.
Müstakiller Birliği 2016
Müstecaplı, Orhan 1435
Müşterek Gazete 1853
Mütercim Asım 2580
Mütercim Rüştü Paşa 959
Mütevelli, Ali 2284
Müzik Görüşleri Dergisi 1526
Müzik ve Sanat Hareketleri Dergisi 1526

N

Nabizade Nazım 581, 612, 620, 624, 641
Naci Fikret 766
Nacaroğlu, Ali 2241
Nadi, Nadir 225 vd., 1357, 1438, 1533, 2026, 2088
Nadir Paşa 2627
Nafi Bey (mimar) 1381
Naiboğlu, Rüştü 2137
Nail Bey 943
Nakkaş Osman 2351
Nakkaş, Nejat 2275 vd.
Nalbantoğlu, Ünal 2478
Nalçacı, Mustafa Hakkı 1351 vd.
Namdar Rahmi (Karatay) 766, 2584
Namık İsmail 822, 888, 1681 vd., 1692, 1751
Namık Kemal 124, 138 vd., 204 vd., 236 vd., 247, 251 vd., 321 vd., 585, 612 vd., 632, 641, 807, 859, 870, 1050, 1074, 1353, 1426, 1552, 1915, 1942 vd., 2459, 2509, 2590
Namlı, Güner 2536
Namlı, Şefik 2233
Narin, Halit 1839, 2098
Nasih, Seyfettin 2377
Nasman, Cahit 2283
Nasrettin Hoca Dergisi 1433
Nasuhoğlu, Şükran 2139
Naşit, Adile 2537
Naşit, Selim 2537 vd.
Natan, Nesim 1661 vd.
NATO 61, 221, 474, 502, 538 vd., 544 vd., 635, 862, 1101, 1215, 1400, 1943, 1978, 2068 vd., 2618 vd., 2632 vd., 2653 vd.
Naum Efendi 2548
Nayi Raşit Efendi 1499
Nayi Rıza Bey 1499
Nayır, Yaşar Nabi 216, 583, 590, 602, 609, 648, 2520
Naylan, Ferit 2280
Nazire Sedat Hanım 2510
Nazım Bey, Dr. 2049
Nazım Hikmet 138 vd., 584 vd., 598 vd., 610, 633, 636 vd., 1731, 1900, 1910, 1978, 2537 vd., 2826, 2519
Nazmi Ziya 1681 vd., 1686, 1690
Nazmi, Halit 494
Nebile Nazım Hanım 1502
Nebioğlu, Kemal 2120 vd.
Nebioğlu, Osman 2828
Necati Bey 2189, 2581
Necatigil, Behçet 593, 638, 643, 2524
Necatigil Şiir Ödülü 606
Necmioğlu, Tuncer 2535 vd., 2543
Necmettin Molla 2054
Nedim, İsmet 1503
Neftçi, Nermin 2041
Necip Celal 862, 1480
Nejat Uygur Tiyatrosu 2516, 2533
Nemlioğlu, Rıza 2237 vd.
Neumark, Fritz 655, 1080, 1082
Nevhilal Hanım 2280
Nevres Bey 1503
Nevzat Üstün Ödülü 606
Neyyire Neyir 2510 vd.
Neyzen İhsan Bey 1502
Neyzen Cemil Bey 1502
Neyzen Tevfik 1430, 1438
Nezihe Hanım 2280
Nigâr Hanım 1194, 2510
Nimet Vahit 2549
Niron, Meral 2539, 2543
Nisa Serezli-Tolga Aşkıner Tiyatrosu 2540, 2516
Nizam Partisi 2017
Nogan, Efdal 2279 vd.
Nor Or Dergisi 1843 vd.
Nota Dergisi 1506
Numan Usta 1851
Nur, Nurhan 2535, 2538, 2542
Nur, Rıza 1720, 1974, 2665
Nuri Sait 540
Nuri Şeyda 326
Nuri, Eflatun 1446
Nuriciyan Efendi 2508
Nureddin Bey 2199
Nurettin Paşa 940
Nurettin Ramih 1357
Nursal, Nur 2537
Nutku, Özdemir 2530
Nuyan, Demir 2542
Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü 1561, 1674
Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü 401

O

Obay, Afif 2517
Ocak Dergisi 2116
Ocak 24- 503 vd., 515, 1083 vd., 1109 vd., 1141, 1159, 1165, 1173, 1342, 1663, 1790, 2096, 2101, 2135, 2393 vd., 2405 vd., 2414, 2423 vd.
Odabaşı, Ayla 2536
Odabaşı, Nihat 2502
Odabaşıoğlu, S.H. 925
ODTÜ 654, 670, 681, 772, 1423, 1986, 2257, 2262, 2282
Odyak, Said 2263
OECD 469, 473 vd., 502 vd., 1146 vd.
Oflazoğlu, Turan 1915, 2521 vd., 2525, 2550
Ofluoğlu, Mücap 1435, 2531 vd., 2544
Ogan, İsmail 2228 vd.
Ogan, Saide 2533
Oğulkaymış, Mehmet 2312
Oğuz, Ali 2189
Oğuz, Orhan 2502
Oğuzalp, Tomris 2541
Oğuzcan, Ümit Yaşar 638
Oğuzkan, Turhan 674
Oğuzoğlu, Ümit 2277
Ok, Gülgün 2536
Okan, Aktan 1409
Okan, Roksan 2276 vd.
Okan, Sezai 45
Okan, Tunç 1901 vd.
Okan, Önder 2248
Okaner, Necip 2199
Okankulu, Şerif 2238
Okatan, Vakkas 2314
Okay, Yaman 2543
Okaya, Yalçın 2246
Okayer, Fuat 2276
Okçuoğlu, Levin 2299 vd.
Oktav, Mehmet 2223 vd.
Oktay Rifat 589 vd., 619 vd., 638, 2522, 2536 vd.
Oktay, Ahmet 598 vd., 648, 2527
Oktay, Ferit 2274
Oktay, Metin 2213 vd.
Oktay, Oğuz 2536
Oktay, Semih 2258 vd.
Oktay, Vahi 2201
Okur, Nezahat 2259
Okur, Suphi 2240
Okuyan, Yaşar 2119
Okyanus, Muhittin 2309
Okyar Hükümeti 971
Okyar, Fethi 215, 310 vd., 526, 571, 970, 1076 vd., 1629, 1967 vd., 2021 vd., 2044 vd.
Okyay, Necmeddin 2314, 2350
Okyay, Sacit 2354
Olcay, İsmail S. 1507
Olcay, Kenan 2221 vd.
Olcay, Utku 2252
Olcay, Şadi 2250 vd.
OLEYİS 1833, 1868
Olgaç, Bilge 1907
Olgun, Aslan 2278
Olgun, Nesrin 2277 vd.
Omay, Muhiddin O. 1351 vd.
Omay, Orhan 822
Onan, Necmettin Halil 582 vd., 608
Onar, Atıf 2258, 2260
Onar, Sıddık Sami 28 vd., 683, 2030, 2668, 2741
Onart, Adnan 773
Onart, Ülker 645
Onat, Cem 2278
Onat, Doğan 2550
Onat, Emin 1392 vd., 1422
Onat, Ferhan 2550
Onat, Gül 2534
Onat, Hikmet 1681 vd.
Onat, Nihat 2539
Onay, Talat 779
Onay, Yılmaz 2543
Ondokuz Mayıs Üniversitesi 672 vd.
Ongan, Emin 1504 vd.
Ongan, Misbah 2132
Onger, Fahir 1750
Onger, Fahri 644
Ongun, Arın 2315
Ongun, Cemil Sena 772
Onuktav, Meral 2539
Onur Yayınları 330
Onur, İlban 2283
Onur, Aydın 2268
Onur, Füsun 889 vd.
Onur, Gürdal 2538
Onuralp, Fikret 939
Onursal, Galip 2137
OPEC 483 vd.
Opera Tiyatrosu 2509, 2546
Opus Dergisi 1526
Or, Cezmi 2266
Orak-Çekiç Dergisi 942, 1843, 2049
Oral, Alev 2292
Oral, Cavit 2027 vd.
Oral, Hüdai 2139
Oral, Osman 1693
Oral, Tan 1440, 1452
Oral, Zeynep 2527 vd.
Oraloğlu Tiyatrosu 2515, 2534
Oraloğlu, Alev 2534
Oraloğlu, Burçin 2534
Oraloğlu, Lale 2531 vd.
Oran, A.Sabri 1394
Oran, Bülent 1438
Oran, Oğuz 2275
Oransay, Gültekin 779, 1508 vd.
Oray, Aykut 2536 vd.
Orbay, Kâzım 1976
Orbay, Rauf 570, 943, 1967 vd., 2019, 2044 vd.
Orberk, Teoman 2532, 2542
Orbey, Engin 1907, 2514, 2540 vd.
Orbey, Gönül 2541
Ordulu Davut 2222
Orel, Adnan F. 2132
Orge, Ece 2540
Orgun, Ferhunde 2353
Orhan Alkan Topluluğu 2516
Orhan Erçin Tiyatrosu 2516
Orhan Kemal 323, 591 vd., 610, 616, 622 vd., 629, 1438, 1889, 1904, 1915, 2524, 2536, 2543 vd., 2829
Orhan Kemal Roman Ödülü 604
Orhan Sadettin 766 vd.
Orhan, Erdal 2131
Orhon, Cüneyd 1503, 1508
Orhon, Enver 1883
Orhon, Mübin 1695
Orhon, Oral 819
Orhon, Orhan Seyfi 216, 582, 590, 595, 1429 vd., 1934, 1686, 2061
Orhonlu, Cengiz 324, 2476
Orhun Dergisi 590
Orkan, Senih 2533, 2536
Orkestra Dergisi 1526
Orman Genel Müdürlüğü 394, 1592, 1599
Orta Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü 266
Orta Doğu Gazetesi 209, 2116
Ortaç, İbrahim 2248
Ortaç, Yusuf Ziya 215 vd., 583, 608, 1430 vd., 1915, 2061, 2510, 2280
Ortaçağ, Atilla 2280
Ortak Pazar 456, 460, 510, 453 vd.
Ortaoyuncular 2516, 2544
Ortaylı, İlber 2463 vd.
Oskay, Ünsal 645
Osmalı, Enver 2304
Osman Hamdi Bey 70, 75 vd., 886, 890, 894 vd., 1458, 1461 vd., 1678 vd., 2343
Osmanlı Ahrar Fırkası 2006, 2010, 2169
Osmanlı Amele Cemiyeti 1850
Osmanlı Bankası 148 vd., 155, 199, 451, 1055 vd., 2398
Osmanlı Demokrat Fırkası 2006, 2010
Osmanlı Donanma Cemiyeti 2279
Osmanlı Dram Kumpanyası 2507 vd.
Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası 2011
Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 2010
Osmanlı Matbuat Cemiyeti 963
Osmanlı Mesai Fırkası 2013
Osmanlı Olimpiyat Komitesi 2190
Osmanlı Ressamlar Cemiyeti 1681 vd.
Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi 1746 vd.
Osmanlı Sosyalist Fırkası 211, 1850, 2006, 2011 vd.
Osmanlı Tiyatrosu 2509
Osmanlı Telgraf Ajansı 211
Osmanlı Çiftçiler Cemiyeti Fırkası 2013
Otmar, Nurettin 2262
Otsar, Alp 2240
Otyam, Fikret 610, 648, 792 vd., 797 vd., 1915, 2524, 2543
Otyam, Nedim V. 1530
OYAK 305 vd., 1982, 2147, 2157, 2365, 2381 vd., 2398 vd., 2404, 2659, 2821
Oyak, Çetin 2140
Oyan, Oğuz 2478
Oyat, Tuncay 2535
Ozan, Ünal 2139
Ozansoy, Halit Fahri 582, 608, 2510, 2518 vd.

Ö

Öcal, İsmail Hakkı 899
Öcal,Yusuf 2275 vd.
Öçgüder, Deniz 2310
Öçok, Hasan 779
Öge, Can 2280
Ögel, Bahattin 2476
Öğün, Musa 2132, 2745 vd.
Öğün, Naci 2320
Öğünç, Feridun Ş. 2120
Öğüt Gazetesi 213
Öğütçü, Abdülkadir Kemali 212, 939 vd.
Öğütçü, Nuriye 605
Ökçün, Gündüz 109, 2389, 2474 vd.
Öke, Edip 2280
Öke, Mim Kemal 1351 vd.
Ökmen, Nedim 496 vd.
Ökmen, Çetin 2270
Öksüzer, Muzaffer 2276
Ökte, İzzettin 1502
Ökte, Burhanettin 1509
Öktem, Ahmet 1692
Öktem, Güler 2542
Öktem, İbrahim 2088
Öktem, İmran 140, 577, 925
Öktem, Niyazi 771
Öktem, Necat 2130 vd.
Ökten, Ayhan 2300
Ökten, Güler 2540
Ökten, Nur 2284
Ökten, Zeki 1896 vd., 1912
Ömer İzzettin 212
Ömer Adil 1679
Ömer Lütfi Bey 925, 2309
Ömer Seyfettin 211, 247, 581 vd., 586, 610 vd., 629, 879, 1915, 2510, 2591, 2826
Önal, Erhan 2216
Önal, Füsun 2545
Önal, Selçuk 819 vd.
Önal, Yıldırım 2535
Önaldı, Şenel 779
Öncü Gazetesi 224
Öncü Sahne 2516
Öncü, Eyüp 2295 vd.
Önder, Cevat 2102
Önder, Mehmet 779
Önel, Ahmet 2542
Önel, Aycan 2269
Önel, Cahit 2266, 2268
Önem, Faik 2264 vd.
Önen, İbrahim 2139
Önen, Zafer 2532 vd.
Önengüt, Nejat 2545
Öner, Kemal 2242
Öner, Kenan 2286
Öner, Sema 2536 vd.
Öner, Çetin 610, 2543
Öngen, Ayhan 2284
Öngör, Birol 2248
Öngören, İbrahim Tali 1719
Öngören, Ferit 1453
Öngören, Mahmut Tali 2750
Öngören, Nuran 2539
Öngören, Vasıf 1915, 2528, 2539, 2543
Öngörü, Yalçın 2313
Öngün, Refik 2282
Öniş, Yusuf Ziya 2200, 2215
Öniz, Huriye 609
Önsal, Vedat 2102
Önuçar, İbrahim Ateş 2265
Ören, İlhan 2300
Ören, Aras 2538
Ören, Turgut 1883
Örer, Fatih 2282
Örer, Reşit 2288
Örgeevren, Süreya 941
Örik, Nahit Sırrı 216, 590, 616, 623, 1533, 2518, 2526
Örnek, Sedat Veyis 776 vd., 2526 vd.
Örs, İbrahim 609, 1694
Örs, Cüneyt 2535
Örs, Hayriye 1503
Örses, Azmi 2549
Örücü, Ferit Zühtü 1359
Östekin, Sevil 2542
Ötügen, Hadiye 1503

Ötüken Dergisi 218
Öymen, Altan 226
Öymen, Hıfzırrahman Raşit 674
Öymen, Örsan 227
Öz Demokratlar Partisi 2015
Öz, Erdal 596, 601, 619, 625, 629
Öz, Hasan 2270 vd.
Öz, Jale 2537
Öz, Vahi 2537
Özakın, Aydın 610
Özakın, Ayscl 601, 625, 629, 1201
Özakman, Turgut 1915, 2514, 2522 vd., 2543 vd., 2750
Özal Hükümeti 1043, 1166
Özal, Fatih 2253
Özal, Korkut 1939, 2109
Özal, Turgut 172, 185, 498 vd., 505, 518, 1084, 1111, 1608, 1616, 1665, 1990, 2092 vd., 2100 vd., 2135 vd.
Özal, Yusuf 1616
Özalp, Kâzım 1974, 2474
Özaltay, Vahap 2203, 2215
Özar, Mithat 821 vd.
Özargun, Metin 2291
Özarı, Hüsnü 2240
Özata, Sırrı 939
Özayten, Kadri 1694
Özbakır, İrfan 1503
Özbatur, Cem 2543
Özbaylar, Uluç 2320
Özbek, Azim 2278
Özbek, Kemal 2275
Özek, Mehmet 779
Özek, Rıdvan 2319 vd.
Özbek, Sacit 2320
Özbek, Yılmaz 2350
Özbekligil, Akın 2312
Özbey, Gülali 2241 vd.
Özboy, Kamil 2312
Özbudun, Ergun 2002, 2752
Özcan, Celal 629
Özcan, Ergun 2538
Özcan, Gazanfer 2537 vd.
Özcan, Mustafa 2267
Özcan, Naşit 2532, 2546
Özcan, Nurettin 2224
Özcan, Reha 2545
Özcan, Sema 2534
Özçakmak, Mehmet 2291
Özçelik, Kemal 2297 vd.
Özçelik, Remzi 2528
Özdağ, Muzaffer 2111
Özdamar, Ekrem 2270 vd.
Özdemir Asaf 599, 638
Özdemir, Ahmet 2291
Özdemir, Ali 2223 vd., 2229
Özdemir, Birkan 2543
Özdemir, Emin 601, 648
Özdemir, Kaya 1837 vd.
Özdemir, Mahmut 2841
Özdemir, Mustafa 2286
Özdemir, Muzaffer 2319
Özdemir, Neslihan 2545
Özden, Akil Muhtar 878
ÖÖzden, Ersaç 2544
Özden, Osman 2310
Özdenak, Yasin 2216
Özdenkçi, Osman 779
Özdenoğlu, Şinasi 2134
Özdenören, Rasim 629
Özder, M.Adil 779
Özdeş, L.Müfit 310, 941
Özdeş, Oğuz 1915
Özdeş, Orhan 925
Özdoğan, Bilal 2289
Özekit, Melahat 2540
Özekit, Pınar 2533
Özel, İsmet 599, 638
Özelçi, Fazıl 925
Özen, Alaattin 230
Özen, Hikmet 2242
Özen, Meral 2539
Özen, Ülkü 2533
Özenbaş, Rıfat 2313
Özenbaş, Türker 2313
Özenbaş, Zafer 2286
Özer, Cem 2540 vd.
Özer, Kemal 597 vd., 610
Özer, Murat 2315
Özer, Sevim 2541
Özer, Seyfi 2230
Özer, Teoman 2536
Özerdem, Mahir 2534
Özgen, Levent 2284
Özgenel, Cihat 2306
Özgentürk, Ali Habip 1904 vd.
Özgentürk, Işıl 610
Özgü, Melahat 328, 891, 2530
Özgüden, Doğan 225, 2122, 2128
Özgüden, Fahir 2267 vd.
Özgüden, Kadir 2238
Özgüler, Zati 2536
Özgünaydın, Lütfü 800
Özgüneş, İbrahim 2138
Özgür İnsan Dergisi 225
Özgür, İbrahim 862, 1528
Özgür, Ali İhsan 208
Özgür, Özcan 2542
Özgürdal, Özden 2541
Özgürlük Yolu Dergisi 1960
Özgüven, Fatih 646
Özgüç, Nimet 2465
Özgüç, Tahsin 2465, 2753
Özhan, İncila 1186
Özışık, Tacettin 2310
Özipek, Güzin 2532 vd.
Öziş, Sadi 1690
Özişbakan, Nejat 2308
Özkahraman, Enver 800
Özkan, Ata 1502
Özkan, Ayla 2308
Özkan, Cafer 610
Özkan, Hakkı 609, 619
Özkan, Hüseyin 892 vd., 899
Özkan, Mustafa Ş. 1603, 2021
Özkan, Yavuz 1903 vd.
Özkap, Ömer 2265
Özkarabay, Salih 2120, 2122
Özkarabay, Seha 2121
Özkaya, Günseli 2134
Özkaya, Yücel 2476
Özkaya, Şükrü 45
Özkırımlı, Atilla 601, 648
Özkol, Adil 2130 vd.
Özkol, Sedat 2477
Özkul, Münir 2531 vd.
Özkutlu, Abdi 2238
Özkutlu, Recep 2238
Özkök, Bora 2277
Özkök, Ertuğrul 645
Özler, Bahattin 2241
Özlü, Demir 323, 596, 601, 619, 625, 629, 2122
Özlü, Tezer 625, 1201
Özmen, Adnan 2291
Özmen, Mehmet 2310
Özmen, Uğur 2253
Özoğuz, Ali 2536, 2541
Özok, İbrahim 2314
Özok, Bahir 2314
Özok, Fazıl 2314 vd.
Özpay, Osman Nuri 938
Özpınar, Hakkı 2544
Özruna, Ruştü 1524
Özruna, Ömer 1524
Özsan, Nuri 2067
Özsan, Sarper 1530
Özsay, Altan 2303
Özsert, Ferhat 2292
Özses, Nefise 1502
Özsezgin, Kaya 1755 vd.
Özsoy, İhsan 890, 899
Öztaş, Zeki 2246
Öztek, İbrahim 2290 vd.
Öztek, Aydın 2290 vd.
Öztekin, Rasim 2544
Öztelli, Cahit 648, 779
Öztokat, Erdim 2284
Öztokat, Ersin 2284
Öztoprak, Sedat 1503
Öztrak, Adnan 2744 vd., 2752
Öztrak, Orhan 2032 vd., 2041
Öztravers, Selim 2260
Öztuna, Yılmaz 1508, 2132
Özturanlı, Osman Zeki 2526, 2536
Özturna, Suat 2534
Öztürk, Hüseyin Halit 2246
Öztürk, Mehmet A. 2242
Öztürk, Süleyman 2291
Özyağcılar, Erdal 2534 vd.
Özyağcılar, Güzin 2536
Özyalçıner, Adnan 596, 610, 629
Özyar, Rahmi 2250
Özyazgan, Salih 2238
Özyazıcı, Ahmet Suat 2212
Özyazıcı, Halim 2352
Özyazıcı, Mustafa Halim 2350
Özycmişçi, Özcan 2283
Özyörük, Halil 925
Özyörük, Mukbil 227
Özön, Mustafa Nihat 582, 601, 648
Özşahin, Hüseyin 2131
Özşen, Ferit 889, 900
Özüak, Murat 2277
Özüak, Yılmaz 2275 vd.
Özün, Sabri 2277
Özün, Sadri 2277 vd.

P

Pabuççuoğlu, Tar 2544
Paca, Vecdi 2139
Pahtoğlu, Zeki 2264
Pakalın, M. Zeki 2476
Pakdemirli, Ekrem 1148, 2135
Paker, Önder 2518
Pakner, Numan 2544
Paksu, Ahmet Tevfik 2109
Paksüt, Emin 2041, 2087
Pala, Saffet 330
Palaska, Mustafa 2304
Palay, Abdurrahman 2534
Pamak, Mehmet 2140
Pamuk, Gündüz 2139
Pamuk, Şevket 421, 2473 vd.
Pamukçu, Sina 2122
Pamukçu, Servet 2121
Pandül, Burhan 2230
Papirüs Dergisi 599
Papakozma, Alcko 2240
Par, Tijen 2543
Paris Türk Yurdu 2011
Parla, Taha 2170 vd.
Parlak, Necmi 2537
Pars, Melahat 1502
Pars, Muhittin Baha 938 vd.
Parsadan, Hasan Tahsin 1497
Partener, Erdoğan 2246
Partoyan, Arakel 2308
Pasın, Sermet Refik 109
Pasinli, Mennan 2297 vd.
Pascal Sabah 790
Paşmakçı, Yücel 779
Patriklik 522
Patrona İsyanı 245
Pazar Postası Dergisi 224, 597, 1082
Pazarkaya, Yüksel 600
Pehlivan, İbrahim 2229
Pehlivan, Sami 2235
Pehlivan, Vahap 2232 vd.
Pehlivan, Yunus 2230 vd.
Pehlivanlı, Rahmi 1699
Pehlivanoğlu, Şadi 2135
Pekcan Koşar Tiyatrosu 2516
Pekcan, İbrahim 2304
Pekcan, Sebla 2545
Pekdemir, Atilla 2541
Peker Hükümeti 984 vd.
Peker, Haluk 2312
Peker, Orhan 1687 vd., 1707
Peker, Recep 421 vd., 879 vd., 1078, 1086, 1971 vd., 1993 vd., 2021 vd., 2064 vd., 2081
Peker, Şevket 940
Pekşen, Yalçın 2544
Pektaş, Sadi 817 vd.
Pekünlü, Sadık 2288 vd.
Penpecioğlu, Vedat 2252
Penso, Hazdayı 2244
Peride Celal 619 vd., 1201, 1913
Perili, Edip 889
Perin, Mithat 222
Perinçek, Doğu 2475 vd.
Perman, Hasan 2350
Pesen, Mehmet 1687 vd.
Pesen, Nevzat 1889
Petek Oyuncuları 2516
Peter, Raol 2219 vd.
Petrol-İş 1833, 1868
Peyamı Sabah Gazetesi 211 vd.
Peyami Safa 211 vd., 585 vd., 774, 1087, 1749, 1533, 1684 vd., 1750, 1915, 2061, 2518, 2604
Peykoğlu, Muslih 2207
Peynircioğlu, Atilla 2137
Pınar, Selahattin 1502
Pilavoğlu, Kemal 575, 1367
Pilevneli, Mustafa 2345
Piran, Sıtkı 2237
Pişkin, Hamit 2307
Pol-Bir 2116
Polis Hastanesi 1653
Polis Radyosu 2736
Politika Gazetesi 208 vd.
Polat, Uğur 2534
Polat, Ömer 2528, 2543
Polater, İlhami 2219, 2286
Polatkan, Hasan 494 vd., 1982, 2070 vd.
Polatkan, Saim 2293 vd.
Pomak Hasan 2219
Postacı, Funda 2540
Postacı, Halil 2286
Poyraz, Yalçın 2451
Poyrazoğlu, Ali 2534 vd.,
Poyrazoğlu, Erdal 2248 vd.
Praetorius, Ernst 1522 vd., 2549
Prens Sabahattin 126, 209 vd., 1925, 2039, 2074, 2167 vd.
Presse de Soir Gazetesi 212
PTT 268, 395 vd., 440, 956, 2472 vd., 2733 vd., 2773, 2805
Pulat, Pulios 2264
Pulur, Hasan 227
Pura, Numan 1696
Pura, Turgut 892 vd.
Püsküllüoğlu, Ali 610, 2585

R

Raad, Ojen 2307
Radikal Avam Fırkası 2011
Rado, Şevket 226
Rahmi Bey 1512
Rail Bey 2301 vd.
Raif Necdet 1746 vd.
Ramazanoğlu, Fuat 2304
Ramazanoğlu, Mahmut Sami 1939
Rasim Ferit 1355
Raşa, Remzi 1687
Raşit Rıza 2509 vd., 2531
Rauf Yekta Bey 778, 1476, 1487, 1499 vd
Rayet, O. 69
Rebul, J.C. 1587
Recaizade Mahmut Ekrem 208, 247, 257, 321 vd., 607, 612, 641, 2508 vd.
Redd-i İlhak Cemiyeti 310
Reel, Ahmet Hidayet 609
Refiğ, Halit 1889 vd., 1912 vd.
Refik Nevzat 2167
Refah Partisi 1820 vd., 2018, 2140
Refet Paşa 1731
Refet, Bekir 2203 vd.
Reichenbach, Hans 655, 767
Reider, Dr. 1718
Reinhardt, Kurt 778
Reji İdaresi 653, 1058 vd.
Reman, Haluk 2267
Remzi Kitabevi 2826
Rençber Emin 2229
Resimli Ay Dergisi 141, 212 vd , 585 vd., 809, 2826
Resimli Gazete 571, 2591
Resimli Hafta Mecmuası 942
Resimli Mecmua 210
Resmor, Mazhar 822, 2263
Ressam Nuri 2219
Reuter, Ernst 655, 2379
Rey, Cemal Reşit 1523 vd., 2547 vd., 2739
Rey, Ekrem Reşit 1533, 1915, 2517, 2547 vd., 2739
Reşat Danyal 2198 vd.
Reşat Enis 594 vd., 619 vd.
Reşat Halis 940
Reşat Rıdvan 2510
Reşit Galip 654, 680, 879 vd., 941, 2055, 2462, 2600
Rıza Fazıl 2509
Rıza Tahsin 1717
Ridel, Herr 2318 vd.
Rit, Hilmi 1507
Ritsel, Hans 268
Ritter, Joachim 770
Rona, Mustafa 1509
Rona, Zihni 2533
Rotary Kulüpleri 1354
Ruhsever, Nermin 2532
Rukiye Hanım 1194
Runyun, Mustafa 1368
Röpke, Wilhelm 655, 1080, 2171
Rüstem, Semih 1609
Rüzgâr, Hasan 2240
Rüştü Bey 526
Ruştü Paşa 943, 2047

S

Saba, Ziya Osman 583 vd.
Sabah Gazetesi 959 vd.
Sabahattin Ali 140 vd., 220, 330, 588, 594 vd., 605, 1435 vd., 1533, 1915, 2520
Saban, Şükrü 2268 vd.
Sabancı Holding 2395 vd., 2488
Sabancıoğlu, Burhan 2235
Sabis, Ali İhsan 2474
Sabri Mahir 2203 vd., 2236 vd.
Sabuncu, Başar 2528 vd
Sabuncu, Nur 2531 vd.
Sadi Bey 2188
Sadi Bey (Mimar) 1391
Sadi Tek Tiyatrosu 2532
Sada-yı Hak 212

Sada-yı Millet 208 vd.
Sadabad Paktı 528
Sadak, Muhiddin 1487
Sadak, Necmettin 211 vd., 2168 vd.
Sadakat Dergisi 607
Sade, Dürrü 2219
Sadık Rıfat Paşa 236 vd., 1294
Sadrettin Celal (Antel) 773, 832, 1731
Sadullah Paşa 240
Safi, İbrahim 1696
Saffet Nezihi (Bölükbaşı) 613, 1915, 2510
Saffet Paşa 325, 657
Saffeti Ziya 613 vd., 2510
Safiye Ayla 856, 1502 vd., 2532
Safkan, Hasan 889 vd.
Sağdıç, Ozan 792 vd.
Sağıroğlu, Duygu 955, 1889 vd.
Sağıroğlu, Sabit 2047
Sağlam, Hasan 2137 vd.
Sağlam, Tevfik 1721, 2646
Sağlamer, Salih 1416
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı 389 vd., 403
Sağnak, Taylan 2283
Sahillioğlu, Halil 2476
Sahne 8 2533
Sahne-i Osmanî 2508 vd.
Said-i Nursi 575, 1367 vd., 1938 vd., 2073
Saim Alpago Tiyatrosu 2538
Saint Joseph Koleji 653
Sait Faik Hikâye Armağanı 598, 604
Sait Halim Paşa 240 vd., 1360, 1924 vd., 2105
Sait Paşa 2643
Saka Hükümeti 1. 986
Saka Hükumeti 2. 987
Saka, Hasan 530, 1976 vd., 2024 vd., 2067, 2225
Saka, Orhan 2274 vd., 2283
Sakalak, Dionis 2244
Sakallı Celal 2236
Sakalsız, Osman 2129 vd.
Sakaoğlu, Necdet 2476
Sakarya Savaşı 310 vd.
Sakarya, Abbas 2220, 2274 vd.
Sakarya, Bedri 2304
Sakarya, Kerami 2319
Sakızlı Ohannes 1050, 1074 vd., 1552
Salih Molla Aşkî 1680
Salih Paşa 310, 1964
Salih Zeki 764, 2165, 2739
Salihoğlu, Metin 2313
Salcı, Vahit Lütfi 779
Salnur, Özer 2246 vd.
Saltık, Cemal 2134
Saltıkgil, Veli 940
Saltuk, Mustafa Z. 938
Saltuk, Rahmi 2539
Samih Rıfat 590, 2581 vd., 2600
Samipaşazade Sezai 209, 612 vd., 641, 1916, 2583
Samako, Fikret R. 2510
Samatya Demirspor 2280
Sampson, Nikos 546, 1988, 2636
Samsa, İsmail 2300
Samsun Musiki Cemiyeti 1506
Samsunlu, Ahmet 2223
San Fransisco Konferansı 278 vd., 536
San, Nurhan 2538
Sanal, Haydar 1497
Sanat Edebiyat Dergisi 595, 1750
Sanat Emeği Dergisi 597 vd.
Sanatevi 2516
Sanat Olayı Dergisi 602
Sanayi Bakanlığı 344, 393
Sanayi ve Ticaret Bakanlığı 402
Sanayi ve Maadin Bakanlığı 148 vd., 430, 1327, 1762 vd.
Sanayi ve Tekel Bakanlığı 578
Sanayi-i Nefîse Birliği 2511
Sanayi-i Nefîse 249, 658, 771, 890 vd., 1421, 1462, 1679 vd., 1746, 2343
Sandal,Celal 2241 vd.
Sandalcı, Emil Galip 224, 2749 vd.
Santur, Ziya 1501 vd.
Sapmaz Grubu 2401 vd.
Saridis, Yorgo 2303
Saran, Faruk 2260
Saray, İsmail 1692
Saray, Rıza Salih 2277
Saraç, Muzaffer 2139
Saraç, Tahsin 638
Saraçoğlu Hükümeti 1. 981
Saraçoğlu Hükümeti 2. 983
Saraçoğlu Hüktimeti 1604
Saraçoğlu, Cemal 217
Saraçoğlu, Ferid 2286
Saraçoğlu, Volkan 2544
Saraçoğlu, Şükrü 149 vd., 416, 1081, 1135, 1974 vd., 2024, 2581
Sargın, Nihat 1957, 2121 vd.
Sargın, Vedat 823
Sargın, Yılmaz 1417
Sarı, Ahmet 2252
Sarı, Mehmet 2235
Sarıalp, Ruhi 2183, 2266
Sarıbacak, Cemil 2228 vd.
Sarıca, Murat 2124 vd.
Sarıca, Ragıp 2668
Sarıhan, Zeki 2475
Sarıkaya, Salih 2534
Sarıoğlu, Paşa 2134
Sarısoy, Kemal 2139 vd.
Sarısözen, Muzaffer 779, 1484 vd.
Sarıtürk, Özcan 2258
Sarma, Erdoğan 889
Sarol, Mükerrem 222
Sarp, Ahmet 2132
Sarper, Selim 537
Sarrafyan, Aleksan 206
Sarvan, Osman 2250
Satı Bey (Satı el-Husrî) 608
Satır, Kemal 1986 vd., 2031, 2041
Satnik Hanım 2507
Sav, Atilla 2139 vd.
Sav, Ergun 2517
Saviç, Olga 2300
Savaş, Meliha 2544
Savaş, Nuray 2544
Savaş, Semra 2538
Savaş, Turgut 2538 vd.
Savaşır, Vildan Aşir 2188 vd., 2263
Savcı, Engin 2531
Savcı, Sabahattin 2109
Savtekin, Yasemin 2278
Say ve Tetebbu Dergisi 2168
Say, Uğur 2534
Sayar, Abbas 619 vd., 1916
Sayar, Nihat 2502
Sayar, Zeki 1392 vd.
Saybir, Ömer 2253
Saydam Hükümeti 1. 979 vd.
Saydam Hükümeti 2. 981
Saydam, Nejat 1915
Saydam, Refik 1719 vd., 1767 vd.
Saygel, Vedat 595, 1438 vd.
Saygılı, Saim 2240
Saygın, Işılay 2841
Saygıner, Yaşar 2128 vd.
Saygun, Ahmet Adnan 595, 779, 1523 vd., 2514, 2549 vd., 2753
Sayha Gazetesi 212
Sayılı, Aydın 2476
Sayın, Alev 2540
Sayın, Hidayet 1916, 2524
Sayın, Niyazi 2353 vd.
Sayın, Şara 645
Sayıner, Bilgin 2312
Sayıner, Yavuz 2542
Sayıştay 394 vd.
Saylık, Sabahattin 2303
Sazak, Emin 2064
Sazak, Gün 2117
Sebil Dergisi 1939, 2109
Sebil-ül Reşat Dergisi 211 vd., 257, 1936
Sebilürreşat Gazetesi 2049
Sebati, Muhittin 1683 vd., 1753
Sedat Nuri 1430
Sedat Simavi Vakfı 1697, 2410
Sedat Simavi Vakfı Ödülleri 605, 1714
Seden, Hüsnü Nail 2303
Seden, Osman F. 1885 vd.
Seden, Önder 2250
Sedes, Selami İzzet 1750, 1916
Sek, Cemal 2219
Sekizinci, İbnürrefik Ahmet Nuri 2510
SEKA 395 vd., 434, 1778
Sekban, Nedret 1693 vd.
Sel, Kemal Sahir 1658 vd.
Selik, Mehmet 2130
Selika, Ayçe 2532
Selim, 3. 242 vd., 1292 vd., 1516 vd., 2492, 2613, 2642
Selimoğlu, Zeyyat 601 vd., 629, 1916
Selahattin Enis 586, 629
Selânioğlu, İbrahim 2284
Selamet-i Ämme Heyeti 2012
Selamet-i Umumiye Kulübü 2010
Selanik Bankası 1055
Selcan, Sadettin 2543
Seldüz, Sacit 2246 vd.
Selek, Alp 2130
Selek, Cemal Hakkı 1956, 2121 vd., 2828
Selek, Sebahattin 2475
Selekman, Yavuz 2235 vd.
Selen, Suna 2534 vd.
Selışık, Çiğdem 2533, 2534
Selvi, Muzaffer 2267 vd.
Selvi, Necdet 2139
Selçuk Üniversitesi 672
Selçuk, İlhan 224 vd., 1438 vd.
Selçuk, Ata 2308
Selçuk, Muzaffer 2320
Selçuk, Münir Nurettin 862, 1476, 1498 vd.
Selçuk, Turhan 222 vd., 1438 vd., 2529, 2540
Selüloz-İş Sendikası 1856
Semih Lütfi Kitabevi 2826
Semercioğlu, İhsan 2543
Senil, İbrahim 925
Senan, Emre 824
Senar, Müzeyyen 863
Sencer, Muammer 2477
Sencer, Muhtar 2245
Sencer, Muzaffer 2169 vd., 2472 vd.
Sencer, Oya 2477
Sendika Dergisi 1843 vd.
Sened-i İttifak 44, 249
Sensev, Oya 1883
Sepetçioğlu, Mustafa Necati 619
Serim, Saffet 2274
Serim, Safvan 2275 vd.
Serbest Demokrat Parti 2015
Serbest Fırka 215, 413, 573, 589, 879, 963, 1068 vd., 1382, 1431 vd., 1802, 1932, 1971, 1992, 2008 vd., 2021 vd., 2052 vd., 2074, 2090, 2675
Serbestî Gazetesi 208 vd., 239
Sercan, Osman 2122
Serdar, Abdurrahman 2140
Serdaroğlu, Emin Bülent 2189 vd.
Serdengeçti Dergisi 1367
Serdengeçti, Alp 2545
Serdengeçti, Gün 797
Serdengeçti, Osman Yüksel 577
Seren, Mustafa 2291
Serezli, Demir 2542
Serezli, Metin 2532, 2541 vd.
Serezli, Nevra 2532 vd.
Serezli, Nisa 2532 vd.
Serkiz Nihat 2502
Sert, Ayton 2543
Sertel, Sabiha 141, 216 vd., 585, 644, 2062
Sertel, Turgut 2240
Sertel, Yekta 2268
Sertel, Yıldız 2478
Sertel, Zekeriya 141, 211 vd., 585, 942, 2051 vd.
Sertelli, İskender Fahrettin 609
Sertoğlu, Murat 1916
Serttaş, Ali 2531
Servet Yesari 1351 vd.
Servet-i Fünun 211 vd., 613, 763, 817 vd., 1657 vd.
Ses Dergisi 591, 1843 vd.
Ses Opereti 2515
Ses Tiyatrosu 2532
Ses ve Tel Birliği 1527
Sesyılmaz, Burhan 1502
Sevilya, Nesim 1499
Sevim Tevs 860
Sevim, Yaşar 2262
Sevimli Ay Dergisi 141
Sevimli, Haluk 894
Sevimli, Yeter 2239 vd.
Sevin, Cemil 2246
Sevin, Nurettin 328, 779
Sevinç, Hasan 2232 vd.
Sevinç, Naci 800
Sevinç, Tuncer 2290
Sevinti, Muammer 2240
Seval, Nevin 2531
Sevda-Cenap And Vakfı 1527
Sevengil, Refik Ahmet 585, 840
Sevr Antlaşması 521
Sevük, İsmail Habib 601, 642, 2825 vd.
Seydiç 2218
Seydişehir Aluminyum Tesisleri 434, 439
Seyda, Mehmet 594, 610 vd.
Seyfioğlu, Cafer 2283
Seyhanlı Barajı 1773
Seyhanlı, Aslan 2235
Seyhun, Kemal N. 1503
Seyhun, Vecdi 1498 vd.
Seymen, Cemal 2139
Seyran, Mustafa 1498
Seyyit Abdülkadir 941, 1366, 1501
Seyyit, Cevat 2207
Seyyan Hanım 862
Seyyare-i Yeni Dünya Dergisi 213
Sezici, Cengiz 2527, 2541
Sezin, Sezer 1883, 2543
Sezen, Erem 2315
Sezen, Merih 2256, 2310
Sezer Sezin Tiyatrosu 2516
Sezer, Baykan 2478
Sezer, Sennur 638
Sezerel, Ahmet 2542
Sezgin, İsmet 2196 vd., 2841
Sezgin, Sezer 2535
Sezgin, Şevki 2287
Sezginkurt, Perihan 2291
Seçilmiş Hikâyeler Dergisi 224, 595 vd.
Seçen, İslam 2354
Seçkin, Recai 925
Sıcak, Erdoğan 2538
Sılan, Fatoş 2278
Sılay, Celal 638
Sılay, Tevfik Fikret 1974
Sınal, İlyas 2318
Sırat-ı Mustakim Dergisi 211
Sırmalı, Şakir 1882 vd.
Sıtaç, Serdar 2292
Sıtma Savaş Daire Başkanlığı 403
Sidal, Yusuf 1851
Silivrili, Kerim 2353
Silahtarağa Santralı 693
Silahçılar, Bekir 2191
Sile, Ali 2253
Sille,Müzahir 2228 vd.
Simavi, Erol 225
Simavi, Haldun 225
Simavi, Sedat 211 vd., 818, 1429 vd., 1441, 1878, 1909 vd.
Sinanoğlu, Nüzhet Haşim 2518
Sinanoğlu, Suat 2752
Sinema Dergisi 1911
Sinema-TV Enstitüsü 1911 vd.
Sinemacılar ve Filmciler Cemiyeti 1910
Sinkil, Faik 2539
Sipahi, Naime 1502
Sipahioğlu, Gökşin 797
Siper, Tekin 2541 vd.
Sirel, Nijat 888 vd.
Sirer, Reşat Şemsettin 667 vd.
Sirmen, Ali 225
Sirmen, Fuat 1982
Sisa, Sami 1416
Sisak Efendi 2507
SİSAV 2410
Site Tiyatrosu 2515
Sivas Kongresi 25, 88, 310, 834, 912, 1964, 2019, 2044, 2662
Sivri, İsmail 609
Siyasal Bilgiler Fakültesi 664, 667
Siyavuşgil, Sabri Esat 583, 590, 1750
Soğancı, Sadık 2221
SODEP 1805, 1820 vd., 2018, 2134 vd.
Sokullu, Bülent 2550
Sol Yayınları 330
Sol, İsmail Hakkı 2312
Solak Süleyman 2352
Solakoğlu, Osman 2251
Somar, Ziya 772
Somuncuoğlu, Sadi 2117
Somuncuoğlu, Servet 2028, 2562
Son Gazetesi 231
Son Havadis Gazetesi 223 vd.
Son Posta Gazetesi 215 vd., 573
Son Telgraf Gazetesi 212 vd., 587
Sonad, Kamil 899
Sonakın, Nezir 2303 vd.
Sonat, Cihangir 2252
Sonat, Can 2250 vd.
Sonku, Cahide 1882, 1909
Sonumut, Asım T. 2199
Sonunur, Kemal 2242
Sorguç, Orhan 2137
Sosyal Sigortalar Kurumu 403, 804, 1727 vd., 1837, 2144 vd., 2365, 2380, 2792, 2821
Sosyal Adalet Derneği 225
Sosyal Adalet Partisi 1366, 1939, 1954, 2015 vd.
Sosyal Demokrat Fırkası 2012
Sosyalist Devrim Partisi 1958, 2018
Sosyalist İşçi Sendikaları Birliği 1858
Sosyalist Kültür Derneği 1983, 2120
Sosyalist Parti 2018
Sosyalist Vatan Partisi 2017
Sosyoloji Dergisi 2171 vd.
Soyak, Hasan Rıza 2053
Soydan, Mahmut 215 vd., 421, 2056
Soydaş, Cevat 2252
Soyer, Osman 2543
Soyeren, Natık 821 vd.
Soykan, Setay 2539
Soyke, Nusret 2283
Soylu, Fikri 800
Soyöz, Haslet 1453
Soysal, Mümtaz 143, 225 vd., 1987
Soysal, Sevgi 601 vd., 616 vd., 1201
Soyurgan, Şevket 2533
Soyut Dergisi 599
Soyuyüce, Şefik 2111
Söknmen, Nilgün 2277
Sönmez, Nezihe 2137
Sönmez, Tekin 599, 610, 638

Sönmez, Yakup 2130
Sonmezler, Kemal 1686
Söylemezoğlu, Ülkü 2133
Söz Dergisi 591
Sözbir, Oktay 2540
Sözen, Hakkı 2241
Sozen, Hüseyin 2310
Sözen, Mihriban 2352 vd.
Sözer, Vural 2542
Sozer, Önay 770 vd.
Spor Akademileri 2185
Spor-Toto 2195 vd., 2235, 2805
Sporel, Hasan K. 2205
Sporel, Zeki Rıza 2205 vd., 2305
Stadyom Kulübü 2246
Stamboul Gazetesi 206
Stankoviç 2212 vd.
Su Ürünleri Genel Müdürlüğü 2333
Su, Mükerrem Kâmil 1916
Su, Ruhi 2549
Sualp, Suavi 1438, 2533
Suat Tahsin 585
Subay, Suat 2305 vd.
Sucular, Orhan 2241
Suda, Orhan 2302 vd.
Sudan, Muzaffer 2291
Sueri, Rıza 2303
Sulh ve Selâmetli Osmaniye Fırkası 2012
Sulu, İbrahim 2246, 2276 vd.
Suman, Nusret 888 vd., 1684
Sun, Muammer 779, 1525 vd., 2749
Sunal, Kemal 2536
Sunalp, Turgut 2132 vd.
Sunar, İlkay 2478
Sunar, Mustafa E. 1503
Sunay, Cevdet 313 vd., 577, 936, 1984 vd., 2315, 2639
Sungu, İhsan 2583
Sungurbey, İsmet 2122
Sunol, Refik 2138
Suntur, Kayhan 2289
Suphi Ethem 2167
Sururi, Ali 2533
Sururi, Alev 2532 vd.
Sururi, Celal 2533
Sururi, Gülriz 2515, 2532 vd.
Suvar, Salih 2289
Suveren, Vural 2283
Suvla, Refii Şükrü 1080
Sücl, Safder 799
Sükan, Faruk 2036, 2102 vd.
Süleyman Paşa 1948, 2459, 2649
Süleyman Seyyit 1678 vd.
Süleyman Suat 1500
Süleyman Süreyya 791
Süleymaniye Kulübü 2200 vd.
Süleymaniye Kütüphanesi 1312 vd.
Sülker, Kemal 2121 vd.
Sümer, Ayetullah 1696
Sümer, Bülent 2240
Sümer,Cevdet 2297 vd.
Sümer, Dinçer 2529, 2545
Sümer, Faruk 2469, 2476
Sümer, Güner 1916, 2525, 2540 vd.
Sümerbank 397, 401, 428, 1603 vd., 1770, 2404
Sümercan, Aysan 2543
Süphandağlı, Sabri 2753
Sürelsan, İsmail Baba 1508 vd.
Süren, Faruk 186
Sürenkök, Mehmet 2238
Süreyya Bey 2626
Süreyya Paşa 2548
Sürüri Cemal 2508
Süsluay, Hakkı 2263 vd.
Süt Endüstrisi Kurumu 2420 vd.

Ş

Şadi Fikret 1878
Şadan Kâmil 1882 vd.
Şadırvan Dergisi 595, 2109
Şafak Dergisi 1426
Şafak, Serpil 2542
Şahin, Abdullah 2541
Şahin, Doğan 2278
Şahin, Hasan 2222
Şahın, Hayrullah 2230, 2235
Şahin, Mehmet 2134
Şahin, Metin 2139
Şahin, Osman 601, 610, 630, 1903 vd.
Şahin, Zeki 2539
Şahınbaş, İrfan 328, 2264, 2530
Şahiner, Güneş 2539
Şahıner, Muzaffer 2268
Şahiner, Çetin 2269
Şahingiray, Cezmi 2263
Şahingiray, Şinasi 1398, 2263
Şahenk, Hilmi 799
Şair Eşref 1427 vd.
Şakir Ağa 1511
Şalabi, Lui 2256
Şalabi, Marcel 2256
Şam, Ahmet Ziya 1680
Şanda, Hüseyin Avni 2172, 2472
Şapın, Müşerref 2537
Şapolyo, Enver Behnan 779
Şark Demiryolları İşçi Cemiyeti 1854
Şark Demiryolu Bankası 471
Şark Dram Kumpanyası 2510
Şark Musiki Cemiyeti 1503 vd.
Şark Tiyatrosu 2509
Şark-ı Kârib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti 2014
Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 2012
Şasa, Ayşe 1893
Şavak, Serpil 2542
Şaylan, Gencay 2251
Şefika Hanım 1194
Şehir Tiyatroları 2512
Şehabettin Süleyman 2510
Şehbal dergisi 214, 840
Şehsuvaroğlu, Özden 2259
Şeker Ahmet Paşa 1678 vd.
Şeker Enstitüsü 268
Şeker, Fevzi 2235
Şeker, Yavuz 2536
Şekerer, Hasan 2241
Şekerhilâl Spor 2246, 2257
Şekerspor 2235
Şemseddin Sami 208, 321 vd., 611 vd., 954, 1916, 2509, 2581 vd.
Şen, İsmail Hakkı 2544
Şen, Ali 2290
Şen, Bilge 2535 vd.
Şen, Hikmet 2271
Şeniz, Esra 2278
Şendil, Sadık 2534, 2540
Şener, Hüseyin 2241
Şeneş, Timur 889
Şengil, Güven 2536
Şengel, Ali Rıza 1497
Şengezer, Hüsnü 2310
Şengül, Adil 2542
Şengül, Ergun 2286
Şengün, Ergun 2284
Şengün, Jale 2541
Şenler, Şule Yüksel 1892
Şenol, Ahmet 2224 vd.
Şenol, Faik 797 vd.
Şenol, Levent 2250
Şenol, Nevzat 2539 vd.
Şenova, Mehmet 2252 vd.
Şenpınar, Şeref 2532
Şensoy, Ferhan 2529 vd.
Şensoy, Naci 2668
Şentürk, Namık Kemal 2132
Şenyüzer, Ömer 2274
Şerif Bey 2663
Şeriye ve Efkaf Nezareti 389, 595 vd., 660
Şeref Hanım 1503
Şeref Hüsamettin 2273
Şerefnur Hanım 2280
Şerefoğlu, Oktay 2270
Şeren, Oğuz 226, 2267
Şeren, Turgay 2204 vd.
Şermet, Ali 2280
Şevki Bey 1516, 2199, 2285, 2350
Şevket Şakir 2644
Şevket, Haluk 2545
Şeyh Bedrettin 762
Şeyh Esat 1365 vd.
Şeyh Halit 573, 1365 vd.
Şeyh Hamdullah 2349 vd.
Şeyh Rıza 942
Şeyh Sait 95, 214, 571 vd., 939 vd., 1365 vd., 1843, 1939, 1953, 1992, 2048 vd.,
Şeyh Sait İsyanı 212, 525, 953 vd., 525, 1968
Şeyhoğlu, Hacı 779
Şıvgın, Halil 2135
Şiir Sanatı Dergisi 599
Şimşek, Hikmet 1529 vd.
Şimşek, Mehmet E. 2235
Şimşek, Ömer 2130
Şinasi 134, 204 vd., 247, 322, 325, 641, 807, 817, 2301, 2508
Şirin, İbrahim 2542
Şiriner, Hüseyin 2252
Şirinyan 2305
Şirket-i Hayriye 690, 830, 870, 1212, 2274, 2387 vd.
Şişe Cam Holding 2400
Şişli Kulübü 2307
Şişli Ümit Tiyatrosu 2533
Şit, Bayram 2228 vd.
Şopov, Kosta 2258
Şoray, Türkan 1906 vd.
Sölçün, Sargut 646
Şub, Ester 1879
Şubat, 21/22 1001, 1982, 2091, 2656 vd.
Şûra Dergisi 2109
Şurdum, Mesut 2288
Şükrü Bey 943, 2049, 2052, 2581
Şükûfe Nihal (Başar) 1916

T

Tabib Odası 835
Tabanlıoğlu, Hayati 1414, 1420
Tafracı, Hilmi 2229
Tağmaç, Memduh 313, 1985 vd.
Tabir-ül Mevlevi 573
Tahkikat Komisyonu 965
Tahsin Nahit 2199, 2510
Tahtakale 180
Tahtakılıç, Ahmet 2111
Takas Odası 156
Tako 2292
Taksan 435, 1790, 1791
Takvim-i Vekayi 204 vd., 788, 817, 961, 1657
Takvimhane-i Âmire 817
Talas, Cahit 2139
Talat Paşa 807, 1351, 1361, 1964, 2038, 2180 vd.
Talat Enes 2256, 2306, 2307
Talayman, Vedat 2275 vd.
Talebe Defteri Dergisi 608
Talebe Mecmuası 609
Talens Yağlıboya Ödülleri 1714
Talim Terbiye Dairesi 609 vd.
Talu, Ercüment Ekrem 586, 595, 600, 622, 1430 vd., 1750
Talu Hükümeti 1021
Talu, Naim 498, 1988
Taluy, Nihal Yalaza 609
Tamatan, Bülent 2281
Tamburi Atıf 1503
Tamburi Hikmet 1503
Tamburi Ömer 1502
Tamburacı Osman Pehlivan 2199
Tamer, Cihat 2540, 2544
Tamer, Rauf 227
Tamer, Süleyman 2549
Tamer, Ülkü 597 vd., 635 vd., 2540
Tan Gazetesi 141, 213 vd., 231, 591, 809, 1062, 1954, 2061 vd.
Tan, Ali 2289
Tan, Burhan 797
Tan, Ender 2544
Tan, Naim 2290
Tan, Piyale 2310
Tanbay, Gülay 2269
Tanç, Cengiz 1530
Tandoğan, Nevzat 1355, 2041
Taner, Cemil Tahir 2195 vd.
Taner, Güngör 1692
Taner, Haldun 594, 624, 630, 1438, 1916, 2516 vd., 2522 vd., 2534 vd.
Taner, Mehmet 2585
Taner, Suat 2531
Tangür, Perihan 2258
Tanık, Hüseyin F. 1500
Tanık, Sebla 2278
Tanır, Vefa 2041
Tanıtma Müsteşarlığı 400
Tanin Gazetesi 210 vd., 831, 941 vd., 1968, 2046 vd., 2061 vd.
Tanju, Sadun 224, 2256
Tanker, Mekin 1587
Tankut, Haşim 2246, 2276
Tankut, Tevfik 2246, 2276
Tanlı, Yağız 2534
Tanpınar, Ahmet Hamdi 325, 582 vd., 594, 601, 612 vd., 624, 630 vd., 641, 764, 1299, 1388, 1686, 1750 vd., 1916, 2589
Tanrıkorur, Çinuçin 1500 vd.
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 585, 771, 834, 878, 1925, 2587, 2665
Tansa 2855 vd.
Tansel, İrfan 1985
Tanseli, Ferhan 2531
Tansever, Gürbüz 2290 vd.
Tansuğ, Sezer 1756 vd.
Tanyeri, Ömer 2201
Tanyol, Cahit 2163
Tanyolaç, Güler 2139
Tanzimat 246, 296, 321 vd., 580, 656, 828, 1308, 1991, 2076
Tanzimat Fermanı 21 vd., 126, 146, 256, 261, 852, 959, 1591, 1924
Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü 393, 401
Tarabya Kulübü 2307
Tarama Dergisi 2581 vd.
Tarancı, Cahit Sıtkı 584, 595, 638
Taray, Cemal Hüsnü 149, 2732, 2738
Tarcan, Bülent 1529
Tarcan, Selim Sırrı 778, 2183 vd., 2200, 2254, 2285 vd.
Tardu, Reşat 668
Targan, Şerif Muhittin 1476, 1503 vd.
Tarhan, Abdülhak Hamit 258, 581, 585, 632, 641, 2509, 2583
Tarhan, Ali Rana 2285 vd.
Tarhan, Yunus 2536
Tarım Bakanlığı 391
Tarım Kredi Kooperatifleri 1276, 1279
Tarım Orman Bakanlığı 403
Tarım Satış Kooperatifleri 1276 vd.
Tarım, Nur 894
Tarih Seminerleri Derneği 2465
Tarih Vesikaları Derneği 2465
Tarih Vesikaları 2827
Tarih-i Osmani 2459 vd.
Tarik-i Salah Cemiyeti 2014
Tarik-i Salahiy 942
Tariş 420, 2419, 2423, 2856
Tariş Bank 2398
Tartan, Melek 2541
Tartan, Ragıp 925
Tarus, İlhan 594 vd., 619, 630
Tasarruf Bonosu 179, 181
Tasvir-i Efkâr Gazetesi 204 vd., 211, 218, 229, 247, 762, 817
Taş, Ali Galip 1357 vd.
Taş Dergisi 1440, 1445
Taş, Servet 2316
Taşar, Mustafa 2135
Taşdelenler Tiyatrosu 2516
Taşçı, Abdullah 820
Taşçı, Tevfik H. 2305
Taşçı, Vecihe 2305
Taşer, Cengiz 2747, 2754
Taşer, Dündar 2111
Taşer, Suat 2524
Taşkın, Mümtaz Zeki 609, 2517
Taşkıngenç, Tuğrul 2253
Taşkıran, Nurullah 1488, 1531, 2549
Taşlıca, Şevket 2246
Tatar, Seyfi 2239 vd.
Tatar, Yorgo 2236 vd.
Tatbiki Güzel Sanatlar Okulu 815
Tatbikat Sahnesi 2514, 2548
Tatlıoğlu, Bahri 940
Tatlıyay, Haydar 1498, 1507
Taut, Bruno 1396, 1422
Tayfur, Ferdi 1882
Tayfur, Muhlis 2224 vd.
Taygun, Ali 2529
Taygun, Fikret 2264 vd.
Taygun, Meral 2534
Tayla, Ali 2310
Tayla, Said 2310
Taylan, Muhittin 925
Tayman, İlhan 1404
TBMM 22 vd., 30 vd., 47, 90 vd., 213, 239, 300 vd., 376, 389 vd., 409, 520 vd., 546, 564, 570, 576, 911 vd., 927 vd., 938 vd., 949, 1061, 1145 vd., 1801, 1876, 1967 vd., 1982, 1992, 2019 2044 vd., 2070, 2608 vd., 2662 vd., 2683
Teali-i İslam Cemiyeti 2013
Teali-i Nisvan Cemiyeti 1190 vd.
Teceddüt Fırkası 2012
Tecer, Ahmet Kutsi 582 vd., 591, 608, 633, 638, 779, 2514 vd., 2521
Tedü, Suavi 1882
Tedü, Zeynep 2532, 2541 vd.
Tef Dergisi 224, 1439, 1445
Tef Kabare Tiyatrosu 2544
Tefüyyüz Yayınevi 2826
Teğin, Cihat 2310
TEK Araştırma Dairesi 268
Tek, Sühenden 2537
Tek, Vedat 1381 vd.
Tek, Şahin 2531, 2540 vd.
Tekand, Şahika 2540
Tekbaş, Cevat 2531
Tekçe, İsmail Hakkı 2189
Tekdal, Ahmet 2140
Tekel 266 vd., 402, 420, 431, 2420 vd.
Tekel Güreş Kulübü 2235
Tekeli, İlhan 2474 vd.
Tekeli, Doğan 1416
Tekil, Füruzan 2264
Tekin, Alp 1075, 2139
Tekin Dağıtım 2830
Tekin, Güngör 2216
Tekin, Halit 1357
Tekin, Latife 1201
Tekin, Metin 2539
Tekin, Türker 2535 vd.
Tekinel, Necla 2132

Tekinel, Suphi 2534, 2541 vd.
Teksif 1857 vd.
Teksif Sendikası 1835 vd.
Tektaş, Satılmış 2232 vd.
Tekyay, Valantin 1501
Tel, Mesut Cemil 1476, 1507 vd., 2733 vd.
Teletaş 2775 vd.
Telgraf Gazetesi 2049
Tem, Ethem 796
Temel, Ahmet 2270
Temel, Hasan 2235
Temelli, Müjdat 2284
Temizan, Kenan 821 vd.
Temsilciler Meclisi 28 vd., 2671 vd.
Temsan 435, 1790 vd.
Temuçin, Turhan 2134, 2544
Tengirşenk, Yusuf Kemal 2665
Tengisman, Esat 796
Tenis-Eskrim-Dağcılık Kulübü 2306
Teodor Kasap 206, 817, 959, 961, 1426
Teoman, Ümit 2134
Teoman, Üner 2266 vd.
Tepebaşı Dram Tiyatrosu 2509, 2513
Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif 216, 588, 1916
Terakkiperver Fırka 212 vd., 941 vd., 1366, 1382, 1802, 1843, 1938, 1968, 1974, 1992, 2008, 2014, 2019, 2043 vd., 2074, 2090, 2675
Terbiye Dergisi 662
Tercüman Gazetesi 208, 222 vd.
Tercüman Çocuk Dergisi 610
Tercüman-ı Ahval Gazetesi 204 vd., 817, 1656, 1657
Tercüman-ı Hakikat Gazetesi 207, 229, 327, 607, 817, 1657
Tercüme Bürosu 323, 328 vd., 591, 596
Tercüme Dergisi 329 vd., 2827
Tercüme Odası 134, 321 vd., 2590
Terim (Soylu), Altın 2536
Terimer, Üner 2246
Terzi, Mehmet 2227, 2272
Terzi, Oya 2544
Terzibaşı, Ata 779
Tes-İş Sendikası 1836
Testaş 435, 1790, 2776
Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-ı Merkeziyet Cemiyeti 2010
Tetiker, Güngör 2539
Tevfik Fikret 221, 249 vd., 580 vd., 608, 2201, 2236, 2591
Tevfik Gelenbe Tiyatrosu 2516, 2541
Tevfik Paşa 963, 1964 vd.,
Tevhid-i Efkâr Gazetesi 212 vd., 571, 1064, 2046 vd.
Tevs, Sevinç 860
Tez Büro-İş Sendikası 1833
Tez, İlhami Bekir 585
Teziç, Erdoğan 2256
Tezcan, Mahmut 2308
Tezcan, Sabri 2310
Tezel, Naki 609
Tezel, Yahya S. 2475 vd.
Tezcren, Erol 2535
Tezol, Turhan 2246 vd.
Tıbbiye 1730, 1942
Tınaz, Ali Rıza Avni 1496 vd.
Tınaz, Naci 1974
Tınmaz, Yavru 2265
Tıp Talebe Cemiyeti 1731
Tibet, Kartal 1907, 2536
Tibet Madelet 2532, 2537
Ticaret Bakanlığı 391
Ticaret Sicili 2389
Tigin (Aral), Tolga 2533 vd., 2543
Tigrel, İhsan Hamit 2088
Tiğrek, Zülfikar 2129
Tiğrel, İhsan H. 2047
Tik, Enis Tahsin 214, 218
Tilmaç, Nazan 2537
Tilmaç, Sümer 2534, 2537
Timisi, Mustafa 1816
Timur, Taner 615, 879, 2053, 2475 vd.
Timurlenk, Sermet 2271
Timuçin, Afşar 619, 772
Tinel, Ziya 2140
TİSK 1879, 1875
Tiyatro Ali Baba 2516
Tiyatro Enstitüsü 2530
Tiyatro Net 2516
Tiyatro TÖS 2538
Tlabar, Nazlı 2275
TMMOB 1582 vd.
Tobav Ödülü 2540
TODAİE 393, 400, 435
TOFAŞ-SAS 2234 vd., 2248
Togan, Zeki Velidi 2464 vd., 2476 vd.
Togo, Kozma 1430, 1433, 1439
Tok Söz Gazetesi 212
Tok, Ekrem 1362
Tok, Ragıp 2517
Tok, Ümit 1847
Tokaç, Muzaffer 2204
Tokar, Feyyaz 220
Tokay, Enver 1404 vd.
Toker, Arif Sami 1498
Toker, Metin 220 vd.
Tokgöz, Ahmet İhsan 211 vd., 326 vd., 607, 790, 817 vd., 962, 1657, 2273
Tokgöz, Oktay 2124
Toknakçıoğlu, Erdoğan 609, 1916
Tokses, Celal 1502
Tokyay, Hamdı 1501
Tokyay, Nesrin 2544
Tolan, Aydın 2540
Tolan, Hüseyin 1496
Tolga, Yalın 2516
Tollu, Cemal 1684 vd., 1699, 1753 vd.
Tolon, İbrahim 941
Tolun, Reha 2353
Tolunay, Avni 2843
Tolunay, Necmi 2221
Tomaz Fasulyeciyan 2509
Tomba, Abdullah 2240
Tombaz, Sudi 2280
Tomruk, Esat 2236 vd.
Tomruk, Mahir 888 vd.
Tomruk, Özcan 2276
Tomsu, Leman 1392
Tonguç, İ.Hakkı 259, 662 vd.,
Tonguç, Selahattin 2843
Top, Ahmet 2122
Topal Osman Ağa 2046
Topal, Bahattin 2320
Topaloğlu, İhsan 1987
Topaloğlu, Ahmet 2140
Topçu ve Füze Okulu 2642
Topçu, Kerim 2300
Topçu, Nurettin 225, 1940
Topçugürler, Yüksel 2539
Topel, Cengiz 2633
Toper, Turhan 1508
Topkapı Kulübü 2210
Topkar, İsmail 2121
Toplu Basın Mahkemeleri 917
Toplu Konut Fonu 2805
Toplum Polisi 1634, 1649
Toplum ve Bilim Dergisi 227
Toppare, Defne 2542
Toprak İskân Genel Müdürlüğü 394
Toprak Dergisi 225
Toprak Mahsulleri Ofisi 392, 417, 1604, 2420 vd.
Toprak-Su Genel Müdürluğu 394, 403, 2420
Toprak Tarım Reformu 400
Toprak Şiir Ödülleri 606
Toprak, Burhan 771, 1750
Toprak, Ömer Faruk 591, 610, 638
Toprak, Zafer 2473, 2475
Topsakal, İlhan 2233
Topsakal, Levent 2253
Topuz, Ömer 2233, 2235
Topuzlu, Cemil 2511
Topçamı, İsmail 2235
Torak, Josef 898
Törkomyan Efendi 2454
Torul, Kemal 2310
Toskay, Tunca 2747, 2754 vd.
Tosun, Mebrure 2465
Tosun, Murat 2320
Tosun, Zeki 2248, 2252
Tosuner, Necati 610, 619, 625, 630
Toy, Erol 598, 610, 619, 630, 2529, 2539 vd.
Toy, Said 2304
Toydemir, Cemil Cahit 2315
Toygarlı, Güngör 2280
Tozan, Hüseyin M. 1357
Tozan, Salih 2532
Töb-Der 1872, 2118
Tökin, İsmail Hüsrev, 216, 590, 1078, 1085 vd., 1751, 2172, 2472
Tökin, Füruzan H. 2541
Tölek, Aliye 2537
Tör, Vedat Nedim 139, 216, 590, 1078, 1085 vd., 1357, 1533, 1750 vd., 1951 vd., 2519, 2531 vd.
Töre Dergisi 2116
Töreci, Emin 609
Törehan, Habib Bulb 222
Törk, Fevzi 2240 vd.
TÖS 1832
Tözem, Azize 2517
TPAO 344, 690, 697, 703 vd., 718, 722, 1337 vd., 1778, 2401 vd.
Trabzon İdman Gücu, İdman Ocağı 2202, 2209
Trabzon Muhafaza-i Hukuk u Milliye Cemiyeti 2014
Trahzonspor 2208 vd.
Trakya Sorunu 550
Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi 2012
TRT 42, 48, 400 vd., 601, 779, 889, 956 vd., 1502 vd., 1524, 1534, 1657 vd., 1695, 1985, 2604, 2734 vd., 2744 vd., 2805
TRT Ödülleri 602
Truman Doktrini 537, 549, 2537, 2606, 1943, 2024
TTOK 743, 1671, 2558, 2563, 2732 vd.
Tugay, Ahmet 2312
Tugay, Cevat 2256, 2262
Tuğ, Bakı 2137
Tuğcu, Kemalettin 609, 1916
Tuğrul, Semih 2748
Tuğsavul, Ahmet 2291
Tulgar, Nejat 2310
Tuna, Ahmet Nusret 2137 vd.
Tuna, Atıf 819, 1659
Tuna, Aşkın 2269 vd.
Tuna, Fevzi 1914
Tuna, Fevzi 1907
Tuna, Orhan 2171 vd.
Tunahan, Süleyman H. 1371 vd., 1939
Tunalı Hilmi 209, 2580
Tunalı, İsmail 771, 1755 vd.
Tunar, Şükrü 1501 vd.
Tunaya, Tarık Zafer 230, 1936, 2044, 2473 vd., 2668
Tunca, Aykut 2286
Tuncagil, Rahmi 2134
Tuncel, Bedrettin 328 vd., 2530
Tuncel, Erdoğan 2534
Tuncer, Cengiz 619, 630, 2829
Tuncer, Ehliiman 2130
Tuncer, Gülsen 2534 vd.
Tuncer, Mehmet 2131
Tuncer, Zerrin 2541
Tunç, Mustafa Şekip 135, 582, 766, 774, 1686, 1750 vd.
Tunç, Yüksel 2241
Tunçalp, Talat 2302 vd.
Tunçay, Mete 2463 vd., 2475
Tunçbilek, Sırrı 2240
Tunusluoğlu, Kemal 2751
Tura, Yalçın 1529
Turagay, Seyfettin 2139
Tural, Cemal 1984 vd., 2263,
Turan, Dürri 1487, 1496 vd., 1502
Turan, Emir 2250 vd.,
Turan, Erol 1693
Turan, Güven 619
Turan, Mehmet 779
Turan, Nuri 2267 vd.
Turan, Osman 577, 2469 vd., 2477
Turan, Selim 1686 vd.
Turan, Selahattin 2130
Turan, Yeşim 2276 vd.
Turan, Şerafettin 2462, 2753
Turani, Adnan 1689 vd., 1705, 1756
Turanlı, Baki 2536
Turgal, Hasan Fehmi 779
Turgay, İbrahim Hakkı 2274
Turgay, Şevket 2310
Turgut Pura Ödülleri 1714
Turgut, Demir 2282 vd.
Turgut, Leyla A. 2274 vd., 2282
Turgut, Mehmet 2102
Turgutcan, Bülent 2275
Turhal Şeker Fabrikası 1772
Turhan, Derviş 925
Turhan, Mümtaz 135 vd., 259, 1925
Turhan, Seyfettin 226
Turizm Bakanlığı 393, 344, 2561 vd.
Tusaş 435, 2633
Tuş, Orhan 2238
Tuvi, Yusuf 800
Tüzeker, Kemal 2312
TÜBİTAK 73, 268 vd., 400, 1302 vd., 1586, 2484 vd., 2830
TÜBİTAK Ödülleri 275
Tüblek, Nehar 227, 1438, 1448
Tüfekçi, İlyas 2216
Tüfekçi, Nida 779, 1488
Tüfekçi, Neriman 779
Tükel, Turhan 598, 2268
Tüker, Orhan 2284
Tüketim Kooperatifleri 1285
Tülbentçi, Feridun Fazıl 1916
Tülin, Raşit 2319
Tüm Dergisi 2128 vd.
Tümel, Ahmet 610
Tümer, Ekrem 2270
Tümosan 435, 1790 vd.
Tümsa 168
TÜRDOK 1315, 1320
Türegün, Hazım 925
Türel, Cüneyt 2537
Türel, Kemal 2219, 2237
Türeman, Berna 2345
Türer, İhsan 1500
Türer, Burhan 2240
Türk Arkeoloji Enstitüsü 71
Türk Barışseverler Cemiyeti 1954
Türk Cumhuriyetçiler Amele ve Çiftçi Fırkası 2015
Türk Derneği 2010, 2591
Türk Dil Kurumu 87, 93, 311, 370, 377, 589, 610, 768 vd., 778, 1382, 1972, 2582 vd., 2593 vd., 2604 vd., 2826 vd.
Türk Dil Kurumu Ödülleri 329, 598, 603
Türk Dili Dergisi 595, 773, 2826
Türk Dili Tetkik Cemiyeti 589, 661, 2581 vd., 2597
Türk Düşünce Dergisi 225, 586, 595
Türk Eğitim Vakfı 2410
Türk Eczacılar Birliği 1588
Türk Felsefe Kurumu 774
Türk Folklor Kurumu 778
Türk Haberler Ajansı 226
Türk Hava Kurumu 2630
Türk Hava Yolları 2766 vd., 2776
Türk Heykeltıraşlar Cemiyeti 888
Türk Hukuk Kurumu 2379
Türk-İş 1830 vd., 1853 vd., 1984, 2072, 2120
Türk Kuşu 2630
Türk Kütüphaneciler Derneği 1322
Türk Mason Cemiyeti (Derneği) 1349 vd.
Türk Metal-İş 1834, 1871
Türk Muhafazakâr Partisi 2015
Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı 1504
Türk Ocakları 211, 589, 808, 834, 878 vd., 1309, 1355, 1942, 1971, 2011, 2461, 2826
Türk Özü Dergisi 2580
Türk Petrol Kurumu 400
Türk Ressamlar Cemiyeti 1681
Türk Sinematek Derneği 1911
Türk Seyyahin Cemiyeti 2560, 2563
Türk Solu Dergisi 225, 1957 vd.
Türk Sosyal Demokrat Partisi 1954, 2015
Türk Sosyal Bilimler Derneği 2174
Türk Spor Kurumu 2179 vd., 2189 vd.
Türk Spor Vakfı 2278
Türk Standartları Enstitüsü 268
Türk Sözü Dergisi 2589, 2593
Türk Ticaret Bankası 2398
Türk Tabipler Birliği 1586, 1726
Türk Tarih Kurumu 71, 87, 91, 311, 377, 589, 767 vd., 1382, 1972, 2463 vd., 2826 vd.
Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti 589, 2460, 2472
Türk Tayyare Cemiyeti 2630
Türk Tüccar Birliği 835
Türk Yazarları Tiyatrosu 2516
Türk Yurdu Derneği 211, 2011
Türk Yurdu Dergisi 257, 1942, 2459 vd., 2580, 2589 vd.
Türk Yükseltme Cemiyeti 1352, 1362
Türkali, Vedat 601, 617 vd., 630, 2529
Türkay, Cevdet 325
Türkay, Hasan 2137
Türkçe Gazete 2579
Türkdamar, Ferdi 2288
Türkdoğan, Demir 2536
Türkdoğan, Semih 2263 vd.
Türker, Yıldırım 610, 2527
Türkeş, Alparslan 578, 1815, 1927, 1982, 1988, 2111 vd., 2656
Türkiyat Enstitüsü 582
Türkiyat Mecmuası 2465
Türkiye Amatör Fotoğraf Kulübü 800
Türkiye Atom Enerji Komisyonu 268
Türkiye Barolar Birliği 377, 1577 vd.
Türkiye Bilişim Derneği 2490
Türkiye Birlik Partisi 1805
Türkiye Çimento Sanayii A.Ş. 343, 395, 401, 1778
Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü 400, 2402,
Türkiye Denizcilik Kurumu 402
Türkiye Eczane Sahipleri Cemiyeti 1588
Türkiye Eczacılar Cemiyeti 1587
Türkiye Elektrik Kurumu 401, 434, 690 vd., 709, 722, 2489
Türkiye Emekçi Partisi 45, 1957 vd., 2018
Türkiye Film İmalcileri Cemiyeti 1911
Türkiye Futbol Federasyonu 2184, 2200, 2206
Türkiye Halk Iştirakiyun Fırkası 940, 1950, 2044
Türkiye Halk Bankası 402, 756
Türkiye Huzur Partisi 2018
Türkiye İdman Cemiyetleri İttihadı 2179 vd., 2188 vd., 2200 vd., 2237, 2244, 2262 vd., 2273, 2301, 2309

Türkiye İleri Ülkü Partisi 45, 2017
Türkiye İşçi Cemiyeti 1827, 1843, 1850, 1851
Türkiye İşçi Partisi 45, 224 vd., 545, 577, 810, 811, 936, 1083, 1804 vd.,1813 vd., 1831 vd., 1857 vd., 1868, 1928, 1933 vd., 1955 vd., 1982 vd., 2017, 2033, 2041, 2120 vd.
Türkiye İşçi Köylü Partisi 2018
Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi 45, 139, 211, 1954, 2015 vd.
Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası 1827, 1856, 1950, 2012
Türkiye Kalkınma Vakfı 2453
Türkiye Kızılay Derneği 1721
Türkiye Komünist Fırkası 2014, 2044
Türkiye Komünist Partisi 1950 vd., 1978, 1987, 2047
Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu 344, 395, 722, 1331 vd., 1778, 1865 vd., 2401
Türkiye Köylü Partisi 2016
Türkiye Kültür ve Fikir Derneği 1362
Türkiye Milli Olimpiyat Cemiyeti 2188 vd., 2190 vd.
Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi 2191 vd., 2229
Türkiye Milli Tavukçuluk Komitesi 2448
Türkiye Mason Derneği 1358, 1362
Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği 2502
Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası 474, 1771, 2398, 2403 vd.,
Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi 139, 219, 1828, 1853, 1952, 1954, 2015
Türkiye Sosyalist İşçi Partisi 1954 vd., 2015 vd.
Türkiye Sosyalist Fırkası 1827 vd., 1849 vd., 1952 vd., 2013 vd., 2120
Türkiye Şeker Fabrikaları A.O. 402 vd., 2402 vd., 2420 vd.
Türkiye Tiftik Cemiyeti 2441
Türkiye Ulusal Kadınlar Partisi 2017
Türkiye ve Dünya 2116
Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi 45, 139, 211, 1954, 2015 vd.,
Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası 1827, 1856, 1950, 2012
Türkiye Yazarlar Sendikası 599 vd., 2832
Türkiye Yazıları Dergisi 599
Türkiye Zirai Donatım Kurumu 403, 2453
Türkiye Ziraat Odaları Birliği 377, 1584 vd.
Türkiye Zürra Fırkası 2014
Türkkan, Mehmet 610, 2528
Türkler, Kemal 1834, 1873, 1956, 2120 vd.
Türkmen, İlter 109
Türkmen, Ali 2140
Türkoğlu, Abdullah 2753
Türkoğlu, Yavuz 2246
Türköz, Günsar 2527
Türköz, Yılmaz 2533
Türküstün, Ali V. 2315
Türkyılmaz, Mustafa 797
TÜRSAB 2563
Türsan, Tonguç 2280
Türsen, Selahattin 2273
TÜSİAD 370 vd., 502, 1663, 1997, 2099, 2158, 2393, 2410, 2489
Tüten, Şerif 185
Tütengil, Cavit Orhan 602, 2163, 2173, 2833
Tütün Reji İşçileri Cemiyeti 1850
Tütün Rejisi 199
Tütüncüler Bankası 157
Tüzel, Abidin 2753
Tüzer, Fikri 1974 vd.
Tüzün, Ferit 1529, 2515, 2550
Tüzün, Gürel 2395
Tüzün, Rafet 2139 vd.
Tüztinel, Fuat 2275
Tüzüner, Feyyaz 1398
Tüzüner, Işık 894

U

Uğur, Adnan 2286
Uğur, Erdinç 2320
Uğur, Fuat 2751
Uğur, Özkan 2544
Uğur, Şerafettin 2134
Uğurlu, Abbas 2128 vd.
Uğurlu, Ahmet 2534
Udi Sami Bey 1502
Udi Ziya Paşa 1502
Ufak Parti 2017
Ufuklar Dergisi 594 vd.
Ulagay, İhsan 2280
Ulaker, Nejat 2531
Ulaş, Hüseyin Avni 2046
Ulay, Sıtkı 2314
Uluğ, İsmet 2207
Uluğ, Fevzi 1746 vd.
Uluğ, Yavuz İsmet 2237, 2305
Uludağ, Mustafa Ş. 1910
Uluergüven, Selçuk 2539 vd.
Ulukut, Rauf 2532
Ulum Dergisi 206
Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası 763, 2165 vd.
Ulunay, Refii Cevat 211 vd. 224, 1750, 1916
Ulus Gazetesi 216, 221 vd., 964, 1828, 2585
Ulusal Barış P. 2140
Ulusan, Celal 1609
Uluslararası Af Örgütü 63, 143, 368, 371
Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı 713
Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 1155 vd., 162, 1558, 1828, 1841 vd., 1859, 2144
Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası 2398, 2406
Uluslararası Enerji Ajansı 692, 696
Uluslararası İstanbul Festivali 1672
Uluslararası Kalkınma Birliği 478
Ulusoy, Mehmet 2536, 2540
Ulusoy, Nigâr G. 1503
Ulusu hükumeti 1040 vd.
Ulusu, Bülent 186, 687, 2134 vd.
Ulutaş, Mahir 2284
Ulutepe, Lale 2544
Uluç, Ömer 1690 vd., 1696
Uluçay, Çağatay 2477
Ulvi Cemal Bey 2188
Ulvi Uraz Ödülleri 2534
Ulvi Uraz Tiyatrosu 2535 vd.
Unat, Faik Reşit 2477
Unat, Yunus Nüzhet 2303
Undüz, Gazanfer 2541
UNESCO 229, 610, 742, 2831, 2835
Ungun, Salih 2319
Ural, Yalvaç 610
Urallı, Salih 1684
Urallı, Şamil 2280
Uran, Hilmi 1974 vd., 1985
Uras, Ali 2246
Uraz, Abdullah 227
Uraz, Selçuk 2536
Uraz, Ulvi 2515, 2532 vd.
Urkon, Ömer 2246 vd.
Ursavaş, Ali Saip 940 vd.
Us, Hakkı Tarık 211, 215 vd.
Us, Mehmet Asım 211
Us, Rasim 216
Usal, Cavit 2140
Uslubaş, Hüseyin 2120
Usluer, Kâmuran 2538, 2541
Usman, Cansen 2534
Usman, Mazhar Osman 2646
Usmanbaş, İlhan 1514, 1529 vd.
Ustan, Suzan 2536 vd., 2544
Ustaoğlu, Hasan Fehmi 575, 1367
Ustaoğlu, Şevket 1368
Usuğlu, Sadri 2244
Utkular, İsmail 1398
Uyar, Tomris 323, 601, 625, 630, 1201
Uyar, Turgut 594 vd., 635 vd., 642 vd.
Uyaroğlu, İsmail 610
Uybaydın, M.Cemil 1356, 2738
Uyguner, Muzaffer 648
Uyguner, Uğur 2535
Uygur, Burhan 1693, 1710
Uygur, Ferruh 2270
Uygur, Necla 2533
Uygur, Nejat 2533
Uygur, Nermi 601, 648
Uygur, Tahsin N. 779
Uysal, Ahmet 610
Uysal, Bayram 2235
Uysal, Nahit 1398
Uyuşmazlık Mahkemesi 398, 915, 926
Uz, Behçet 1385 vd.
Uz, Muallim Kâzım 1497
Uzdilek, Salih Murat 1515
Uzel, Rüştü 662 vd., 668, 2733
Uzel, Tahsin 2055
Uzel, Tuncel 2310
Uzelli, Ahmet 1696
Uzkınay, Fuat 1878 vd., 1909 vd.
Uzmen, Celal 1696
Uzmen, Tarık 818, 822
Uzun, Nazmi 2222
Uzunyayla, Birol 2541
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 2468, 2477
Uçak, Tanzer 2257
Uçan, Ramazan 2541
Uçansu, Leyla 820 vd.
Uçar, Bedri 1398 vd.
Uçar, Necdet 2235
Uçkan, Vasfi 2524
Uçuk, Cahit 609
Uşaklı, Ömer Bedrettin 584, 608, 633
Uşaklıgil, Ekrem 215
Uşaklıgil, Halit Ziya 586, 600, 612, 620, 630, 641, 960, 1916, 2508 vd., 2583, 2591

Ü

Üç Maymun Kabare Tiyatrosu 2516
Üçkaya, Yener 2284
Üçöz,Turgut 2137
Üçyiğit, Ekrem 2461 vd.
Ülgen, İsmail Hakkı 925
Ülgenalp, Refet 576, 2310
Ülgener, Sabri 1081
Ülke Dergisi 227
Ülken, Aydın 819, 824
Ülken, Celal 2283
Ülken, Hilmi Ziya 141, 241, 326 vd., 582, 590, 767 vd., 773 vd., 1299, 1686, 1750 vd., 2163 vd., 2171 vd., 2472
Ülker, İsmet 2320
Ülker, Güçhan 2310
Ülkü Dergisi 216, 586, 590 vd., 882, 1747, 2181
Ülkü Ocakları 1928, 2116 vd.
Ülkü Tek Dergisi 2116
Ülkü Yolu Derneği 2116
Ülkü, Gönül 2537 vd.
Ülkü, Songül 2545
Ülkü-Bir 2116
Ülkü-Es 2116
Ülkü-Köy 2116
Ülküm-Bir 2116
Ülkümen, Hamdi 940
Ülkümen, ülkü 2536
Ülkütaşır, M.Şakir 776 vd.
Ülman, Haluk 227
Ülman, Harun 2282 vd.
Ümit Dergisi 582
Ün, Ekrem Zeki 1529
Ün, Memduh 1883, 1892, 1914
Üniversitelerarası Kurul 667, 683
Ünal, Bekir 1394
Ünal, Burhan Cahit 2124, 2128
Ünal, Engin 2277
Ünal, Hasan 2282
Ünal, Recai 209
Ünal, Yavuz 2130 vd.
Ünalp, Halil 2138
Ünay, Selahattin 2291
Ünay, Tuncer 2286
Ünaydın, Ruşen Eşref 211, 582, 590, 884, 1925, 2474, 2583, 2604
Ündüz, Fulya 2537
Üner İlsever Tiyatrosu 2516
Üner, Behçet 2252 vd.
Üngör, Zeki 1529
Ünlü, İrfan 2290
Ünlübayları, Nasuh 2257
Ünsal, Artun 44
Ünsal, Behçet 2378
Ünsal, Yalçın 2270
Ünver, A.Süheyl 779, 2352
Ünver, Rüçhan 797 vd.
Üp, Ferit 1358
Üren, Eşref 1683 vd., 1696, 1753
Üren, Melahat 1696
Ürgüplü Hükümeti 1006 vd.
Ürgüplü, Mürüp Hayri 1368
Ürgüplü, Suat Hayri 544 vd., 1982, 1996, 2031, 2091 vd., 2263
Ürkmez, Ayten 2535 vd.
Ürün Dergisi 227
Üskudar Musiki Cemiyeti 1502, 1505
Üstün, Nevzat 599, 630
Üstün,Oğuz 2300
Üstünidman, Faik 2285 vd.
Üstündağ, Aylin 2258 vd.
Üstündağ, Ekrem Hayri 2055, 2087 vd.
Üstündağ, Muhittin 2548
Üzer, Kemal 638

V

Vafi, Emin 2276
Vafi, Süleyman 2213
Vahidettin 92, 564, 1964, 2038
Vahdet-i Milliye Heyeti 2012
Vakit Gazetesi 211 vd., 327, 587 vd.
Vakıflar Genel Müdürlüğü 344, 393, 400, 571, 749, 2153, 2779
Vakko Resim Yarışmaları 1714
Vâlâ Nurettin (Vâ-Nû) 216, 224, 585, 609, 1916
Valeri, Salvatore 1680 vd.
Vaner, Kemal Süleyman 1605
Vanlı, Şevki 1414
Vardar, Mübeccel 2534
Varınca, Adnan 1687, 1695
Varlık Dergisi 216, 224, 588 vd., 602, 773
Varlık Eleştiri Ödülü 602
Varlık Roman Ödülü 602
Varlık, Naci 1839
Varlık, Utku 1695
Varlık, Ülkü 1694
Varsay, Ahmet 2531
Vaspuragan Topluluğu 2509
Vassaf, Gündüz 2542
Vassaf, Melih 2541 vd.
Vatan Cephesi 1367, 1831, 1981, 2069, 2097, 2735, 2742
Vatan Gazetesi 143, 212 vd., 959, 1062, 1367, 1856, 2046 vd., 2064
Vatan Partisi 45, 1954, 2017, 2070
Vatan ve Hürriyet Cemiyeti 310, 2010
Vecihi (Romancı) 613
Vecihe Hanım 2280
Vecdi Bey 2301
Vehib Paşa 2317
Vekiloğlu, Nadir 2252
Velid Ebüzziya 210 vd., 571, 942, 1968, 2046
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet 2668
Veliyüddin Efendi 2350
Verel, Engin 2216
Verem Savaş Daire Başkanlığı 403
Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti 1719 vd.
Vesika Dergisi 2109
Veysel, Aşık 592
Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 2012
Vilson Prensipleri Cemiyeti 2013
Volkan Gazetesi 1369
Vrana, Kâmi 925
Vural, Nuri 2312
Vuran, İbrahim 2257 vd
Vuran, İsmail 2257 vd.
Vurdemir, Sudi A. 2263
Vurucu, Cihat 2238

Y

Yadigar, Engin 2241
Yağcı, Mirvan 2240
Yağcı, Mehmet Ali 2222
Yağmur, Ali 2235
Yahya, Daniel 2346
Yakal, Celal 2630
Yakın, Salih 2518
Yal, Necabettin 2536 vd.
Yalaz, Ali 2536, vd., 2541
Yalaz, Suat 1438
Yalçın, Avni 2537, 2540, 142
Yalaz, Tayyar 2219 vd.,2234
Yalçın, Avni 2537, 2540
Yalçın, Aydın 142
Yalçın, Habib 2242
Yalçın, İrfan 619, 2529, 2544
Yalçın, Hüseyin Cahit 120, 210 vd., 252 vd., 326 vd., 571, 613 vd., 640 vd., 765 vd., 878, 942, 961, 962 vd., 1087, 1533, 1968 vd., 2046, 2061 vd., 2581 vd.
Yalçın, Hüseyin Suat 2510
Yalçın, Mehmet Ali 220
Yalçıner, Güner 2248
Yalçınkaya, Galip 2292
Yalçınkaya, Gültekin 2240
Yalçınkaya, Kemal 2240 vd.
Yalçınkaya, Nurten 2292
Yalçıntaş, Nevzat 1989, 2754
Yaldız, Gürhan 2308
Yalgın, A.Rıza 779
Yalım, Mehmet Ali 2246, 2262
Yalını, Özgür 2545
Yalın, Sadettin 2303
Yalın, Selim 2267
Yalman, Ahmet Emin 211 vd., 575, 917, 942, 1061, 1367, 1968, 2046, 2062, 2193
Yalman Altan 2283 vd.
Yalman Hamdi 940
Yalman, Rezzan 218
Yalman, Tunç 917
Yalnız Vatan İçin Partisi 2015
Yalta Konferansı 278 vd.
Yamacı, Ahmet 779
Yaman, Hüsnü 2502
Yamanlar, Aydın 2543
Yamaç, Alev 2539

Yılmaç, Haluk 2310
Yılmaç, Nevzat 2312 vd.
Yılnar, Osman 2291
Yılnık, Ömer 2284
Yılnılmaz, Cemal 2232
Yılnısima Dergisi 597 vd.
Yapı Araştırma Enstitüsü 1406
Yapı Endüstri Merkezi 1406
Yapı Kredi Bankası 2395 vd., 2531 vd.
Yapı-İş 1845 vd.
Yaprak Dergisi 221, 595
Yaradanakul, Ali Rıza 2137
Yaran, Nurettin 2300
Yardımcı, Halil 2312
Yardımcı, Hale 2313
Yargan, Kenan 2239
Yargıtay 39 vd., 391 vd., 915 vd., 2669
Yarın Gazetesi 215 vd., 573, 1844
Yarına Doğru Dergisi 599
Yarka, Gamze 2545
Yasa, İbrahim 2174
Yased 518
Yassıada Yargılamaları 313, 1807, 1982, 2074, 2132
Yaşar, Kartal 2276
Yaşar Kemal 225, 591, 630, 1085 vd., 1907 vd., 2124 vd., 2524 vd., 2829 vd.
Yaşar Nabi Nayır Ödülü 606
Yaşar, Tonguç 1438, 1450
Yaşaroğlu, Ahmet Halit 2827
Yaşaroğlu Naime Halit. 609
Yaşın, Neşe 610
Yavan, Nurettin 2301
Yavaş, Cumhur 2315
Yavaşoğlu, Ahmet 2280
Yavaşoğulları, Nurettin 2544
Yavaşça, Alaattin 1508
Yavrutürk Dergisi 609
Yavi, Erkal 817 vd., 2829
Yavrutürk Dergisi 609
Yavuz, Hilmi 599, 638, 2478
Yavuz Mustafa 2539
Yavuzdoğan, Cevdet 2518
Yaygın Eğitim Merkezi 668 vd.
Yaykur 672
Yaylacı, Ali 2241
Yazar, Mehmet 1571
Yazgan, Ercan 2536 vd.
Yazgan, Hulusi 2350
Yazıcı, Tahsin 989
Yazıcıoğlu, Necib Asım 2458 vd., 2590 vd.
Yazır, M.Hamdi 2827
Yazko 323 vd., 602
Yazko Çeviri Dergisi 330
Yazko Ödülleri 329, 606
Yazman, M.Şevki 216, 1087
Yazoğlu, Yılmaz 2124 vd.
Yedigün Dergisi 141, 214 vd.
Yedi Meşaleciler 538 vd.
Yedinci Sanat Dergisi 1912
Yeditepe Dergisi 224, 595 vd., 646
Yeditepe Oyuncuları 2445
Yeditepe Yayınevi 2829
Yeditepe Şiir Ödülleri 598
Yeldan, Şinasi 2122 vd.
Yen, Ali Sami 2188 vd.,
Yenal, Ulvi 2206 vd.
Yenar, Osman 2290
Yenel, Nihat 2284
Yenen, Mithat 1609
Yener, Mümtaz 1686
Yenersu, Işık 2535
Yeni A Dergisi 139 vd., 590, 599, 1751
Yeni Adana Gazetesi 213
Yeni Adımlar Dergisi 597 vd.
Yeni Ankara Tiyatrosu 2516
Yeni Arena Tiyatrosu 2535
Yeni Asır Gazetesi 223 vd.
Yeni Dergi 59, 646
Yeni Doğuş Partisi 2018, 2140
Yeni Dünya Gazetesi 213 vd.
Yeni Düzen Partisi 2018, 2140
Yeni Edebiyat Dergisi 591
Yeni Fikir Dergisi 766
Yeni Felsefe Dergisi 765, 1930
Yeni Fotoğraf Dergisi 792 vd.
Yeni Gazete 211
Yeni Gerçek Dergisi 599
Yeni Gün Gazetesi 211 vd., 587, 2088
Yeni İstanbul Gazetesi 209, 222 vd., 797
Yeni Köylü Partisi 45
Yeni Lisan Hareketi 581
Yeni Mecmua 211, 581, 1075
Yeni Ortam Gazetesi 225, 601
Yeni Osmanlılar Cemiyeti 204 vd., 807, 2010
Yeni Osmanlılar 247, 2005 vd., 2060
Yeni Sabah Gazetesi 209, 217 vd.
Yeni Sahne 2516
Yeni Ses Opereti 218
Yeni Tanin Gazetesi 224
Yeni Türkiye Partisi 142, 577, 1805, 1812 vd., 1814, 1982 vd., 1986, 1996, 2009, 2017, 2031 vd., 2042, 2090
Yeni Ufuklar Dergisi 224, 594 vd., 598, 1925
Yeni Ulus Gazetesi 221
Yeni Üsküdar Musiki Cemiyeti 1505
Yenice, Kâzım 2139
Yeniçay, Fahir 2205
Yeniçeri Dergisi 1427
Yenigün, Bekir 2129 vd.
Yenilik Dergisi 595
Yenisey, Feridun 2290 vd.
Yenişehir Tiyatrosu 2516
Yenişehirlioğlu Ş. 773
Yerasimos, Stefanos 2478, 2493
Yerdelen, Niyazi 2531
Yerlisu, Tennur 2292
Yesari, Mahmut 586, 608, 630, 1916, 2520, 2825
Yeşil Ordu 2007, 2014, 2651
Yeşilnur, Süheyl 2290 vd.
Yeşilova, Mustafa 619
Yeşim, Ragıp Şevki 1916
Yetik, Sami 1681, 1746
Yetişen, Rıza 1488
Yetgil, Ahmet 2291
Yetgil, Mehmet 2291
Yetkin, Aynur 2537
Yetkin, Çetin 2475
Yetkin, Suut Kemal 601, 642 vd., 771 vd., 1750 vd.
Yığın Dergisi 591, 1843 vd.
Yılbar, Nihat 2286
Yıldırım Orduları 310
Yıldırım, Alaettin 2235
Yıldırım, Alpaslan 2242
Yıldırım, Canip 2122 vd.
Yıldırım, Cengiz 226
Yıldırım, Mehmet 2320
Yıldırım, Nezahat 2258
Yıldız, Ahmet 884
Yıldız, Aytekin 2134
Yıldız, Bekir 601, 610, 619, 625, 630, 1905, 1916
Yıldız, Hasan 2140
Yıldız, Mustafa 2222
Yıldız, Şaban 1853, 1857, 1874, 2120 vd.
Yıldızoğlu, Kayhan 2536
Yılmaer, Hasan 226
Yılmaz, Bahri 2319 vd.
Yılmaz, Basri 2235
Yılmaz, Eyüp 2302 vd.
Yılmaz, Giyasettin 2232 vd.
Yılmaz, Hüseyin 2221
Yılmaz, Kara Ali 2222
Yılmaz, Kâşif 2282
Yılmaz, Levent 2544
Yılmaz, Mehmet 2124, 2129
Yılmaz, Mesut 2135
Yılmaz, Oral 2256
Yılmaz, Raşit 2284
Yılmaz, Tekin 2240
Yılmaz, Vahit 2140
Yılmaz, Veli 2291
Yılmaz, Yaşar 2229 vd., 2235
Yılmazer, Kerem 2532, 2541 vd.
Yırcalı, Sıtkı 2562
Yiğit Köylüm Dergisi 2116
Yiğit, Atilla 2538
Yiğit, Birgül 2539
Yiğit, Hamdi 2241 vd.
Yiğiter, Ümran Nazif 588, 624, 630
Yiğitoğlu, Ali K. 1600
Yiğittürk, Eyup 2297
Yinanç, Mükrimin Halil 582, 2468, 2471
Yirminci Asır Gazetesi 586
Yol-Koop 1285 vd.
Yolaç, Malik 222
Yolcu, Resul 2290 vd.
Yoldaş Gazetesi 212
Yonkes, Hüsamettin 2283
Yontan, Gürel 1692
Yorganidis, Todor 2268
Yorulmaz, Cafer Tayyar 2046
Yorulmaz, Haydar Rıfat 326, 330, 1349
Yön Dergisi 143, 225, 598, 1083, 1955 vd., 2120 vd.
Yönden, Muzaffer 1488
Yönder, Tunca 2535, 2539, 2543
Yönetken, Halil Bedii 779, 1482, 1488, 1531, 2549
Yörüem, Ali Canip 581, 601, 1747, 2584
Yörük Ali 2219
Yörük, Ali 1916, 2544
Yörük, Abdullah 2319
Yörükgil, Efruz 2282
Yulaç, Neşe 2537
Yulkaslan, Nejat 2283
Yunus Nadi Ödülleri 604 vd., 610
Yunus, Güneş 2312 vd.
Yurcu, Muazzez 1503
Yurdadön, Mehmet 2271 vd.
Yurdaer, Adnan 2221 vd.
Yurdaeriş, İbrahim 2229
Yurdakul, Mehmet Emin 581, 585, 608, 638, 878, 1943, 2584, 2591
Yurdakul, Reha 1883
Yurt Görev Partisi 2015
Yurt ve Dünya Dergisi 141, 218, 227, 591
Yurtaslan, Ali 2115
Yurtkoru, Suat 2191
Yurtöven, Yaşar 2140
Yurtsever, Arif Hikmet 2102
Yurtsever, Korhan 1902 vd.
Yurttaş, Hüseyin 610
Yurttaş, Savaş 2516, 2536 vd.
Yusuf Kâmil Paşa 326, 607, 612, 741
Yusufoğlu, Yalçın 1959
Yuvanidis, Koço 2308
Yüce Divan 32, 390 vd., 973
Yüce Görev Partisi 2018, 2140
Yüce, İhsan 1907, 2534
Yüce, Ali 599
Yüce, Haluk 2544 vd.
Yüce, Kamran 2533 vd.
Yüce, Kemal 2281
Yüce, Osman 2317 vd.
Yüce, Tevfik 2226 vd., 2235
Yüce, Çetin 2304
Yüce, Şükran 2541
Yücel Dergisi 216, 590 vd., 1925
Yücel, Ali 2226 vd.
Yücel, Altuğ 2543
Yücel, Burç 2253
Yücel, Can 599, 628, 2128 vd., 2543
Yücel, Erkan 2516, 2529, 2544
Yücel, Ferit 2300
Yücel, Fuat 2238
Yücel, Hasan Âli 323, 328 vd., 582, 594, 608, 663, 666, 669, 673, 677, 682, 768, 884, 1213, 1466, 1532, 1974, 2584, 2598, 2603, 2827 vd.
Yücel, Nihat 1398
Yücel, Tahsin 601, 625, 630, 645 vd., 773
Yücel, Uğur 2544
Yücel, Yaşar 2477
Yüceses, Halil 2290
Yüceses, Hamiyet 863
Yücesoy, Işıl 2545
Yüken, Daver 2536
Yüksek Adalet Divanı 29, 936, 1981
Yüksek Denetleme Kurulu 401
Yüksek Hakem Kurulu 1073, 1835, 1841
Yüksek Hakimler Kurulu 39, 398, 402, 914 vd.
Yüksek Komuta Akademisi 2639
Yüksek Öğretim Kurulu 47, 50 [illegible] 9 vd., 672, 685, 748, 1730 vd., 2837
Yüksek Savcılar Kurulu 914
Yüksek Seçim Kurulu 926, 2125, 2129, 2140
Yüksel, Halil 2276 vd.
Yüksel, Osman 1367
Yüzelli, Tevfik 2297
Yüzer, Kemal 2276
Yüzmen, Talat 2276

Z

Zaim, Kâzım 800
Ziya Şakir 1416
Zaim, Turgut 779, 1684 vd., 1697, 1757
Zaimoğlu, Sabahattin 2291
Zafer Gazetesi 220 vd.
Zafer, Haydar 2226 vd.
Zafer, Nurettin 2226 vd.
Zahide Hanım 1503
Zaharyan, Garbis 2237 vd.
Zaman Gazetesi 216
Zaman, İbrahim 800
Zana, Mehdi 2128 vd.
Zaptiye Müşiri 1627 vd.
Zarifi, Banker 176
Zarifoğlu, Cahit 638
Zeid, Fahrünnisa 1684 vd.
Zekâi Dergisi 763
Zekâi Dede 1511
Zelyut, Rıza 610
Zengin, İbrahim 2228 vd.
Zeren, Ayhan 779
Zeybek, Haşmet 2529, 2549
Zola, Emile 130 vd.
Ziraman, Halil 2266 vd.
Zırh, Ali 941
Zincirkıran, Necati 227
Zincirli Hürriyet Dergisi 220, 809
Zindan ve Çangal Ormanları A.Ş. 1594
Zirai Donatım Kurumu 2420
Ziraat Bankası 150 vd., 179, 400, 1052 vd., 1260, 1284, 2372, 2387 vd., 2404 vd., 2439, 2453, 2489
Ziya Hurşit 940 vd., 1970
Ziya Paşa 124, 204 vd., 247, 326, 632, 762, 1353, 1511, 2508
Zobu, Bilge 2532
Zobu, Vasfi Rıza 2509 vd., 2535
Zonguldak Maden İşçileri Sendikası 1855
Zorlu, Cafer 1442 vd.
Zorlu, Fatin Rüştü 284 vd., 1982, 2070 vd.
Zuckmayer, Eduard 1522 vd., 1533
Zübük Dergisi 141, 1440
Zühtü Paşa 252
Zürih Konferansı 540